

Наукові перспективи
Видавнича група

№ 11(52)

2025

НАУКА і ТЕХНІКА

серія: *право*, серія: *економіка*, серія: *педагогіка*,
серія: *техніка*, серія: *фізико-математичні науки*

СЬОГОДНІ

З Україною

в серці!

Видавнича група «Наукові перспективи»

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

«Наука і техніка сьогодні»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*

Випуск № 11(52) 2025

Київ – 2025

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

"Science and technology today"

***("Pedagogy" series, "Law" series, "Economics" series,
"Physical and mathematical sciences" series, "Technics" series)***

Issue № 11(52) 2025

Kyiv – 2025

ISSN 2786-6025 Online
УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: Crossref
we use DOIs

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52))

**«Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»):
журнал. 2025. № 11(52) 2025. С. 2990**

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320
журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та педагогіки
(спеціальності – 015 - Педагогічні науки; 076 - Економічні науки)*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 530 журналу
присвоєно категорію "Б" із права (спеціальність – 081 Юридичні науки)*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 10.10.2022 № 894 журналу присвоєно
категорію "Б" із техніки (спеціальність - 122 Комп'ютерні науки)*

*Журнал видається за підтримки Міждержавної гільдії інженерів консультантів, Інституту філософії та соціології
Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації
«Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації
«Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання»*

*Рекомендовано до видавництва Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління
(Рішення від 24.11.2025 № 8/11-25)*

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC),
міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної
бази даних Research Bible

Головний редактор: Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук,
професор, Відмінник освіти України, Лауреат Премії Президента України для молодих
вчених, Лауреат Премії Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі
фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок, академік
Академії наук вищої школи України, Заслужений юрист України (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Войтасик Андрій Миколайович – кандидат технічних наук за спеціальністю системи та процеси керування, доцент кафедри електричної інженерії суднових та роботизованих комплексів Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв, Україна), Віце-академік громадської наукової організації «Академія технічних наук України» (Івано-Франківськ, Україна)
- Волк Павло Павлович — доцент кафедри водної інженерії та водних технологій Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Воробйов Яків Анатолійович – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики, інформатики та інформаційної діяльності Ізмайльського державного гуманітарного університету, учасник бойових дій, член громадської організації «Міжнародна фундація науковців та освітян», автор наукових публікацій та навчально-методичних матеріалів у галузі математики, прикладної математики, інформаційних технологій та педагогіки;
- Гирка Ольга Ігорівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства, митної справи та управління якістю Львівського торговельно-економічного університету (Львів, Україна)
- Гнатюк Сергій Олександрович - кандидат технічних наук, доцент, заступник декана факультету аеронавігації, електроніки та телекомунікацій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Дівізніюк Михайло Михайлович - доктор фізико-математичних наук, професор, Завідувач відділу Відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності Державної установи "Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України" (Київ, Україна)
- Дяденчук Альона Федорівна - кандидат технічних наук, старший викладач кафедри вищої математики і фізики Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (Мелітополь, Україна)
- Забулонов Юрій Леонідович - доктор технічних наук, професор, Член-кореспондент НАН України, директор Державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України» (Київ, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Квасніков Володимир Павлович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Коробкова Олена Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри «Експлуатація портів і технологія вантажних робіт» Одеського національного морського університету, засновниця Навчального центру з підготовки та підвищення кваліфікації митних брокерів в Україні, експерт з митної справи, член Асоціації митних брокерів в Україні, дійсний Віце академік громадської організації «Академія технічних наук України», Member of International federation of customs brokers association (USA)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кузьмич Людмила Володимирівна - доктор технічних наук, головний науковий співробітник Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)
- Куницький Сергій Олегович - кандидат технічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник науково-дослідної частини Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Лук'янчук Олександр Петрович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри будівельних, дорожніх, меліоративних, сільськогосподарських машин та обладнання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Маджд Світлана Михайлівна - доктор технічних наук, професор, професор кафедри зеленої економіки та економіки природокористування Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління (Київ, Україна)
- Мануель Давид Массено - доцент відділу права та захисту даних, старший науковий співробітник і член координаційного комітету лабораторії UbiNET, запрошений член PDPC, член-консультант комісій цифрового права муніципальних адвокатських колегій Кампінаса та Прая-Гранде (Сан-Паулу), а також Комісії з інновацій, управління та технологій муніципальної адвокатської колегії Гуарульоса, коментатор IODA, почесний член IDEIA Institute, член Наукового комітету MICHN, член EDEN, член-кореспондент RedNAC, член UMAU, член-кореспондент UBAU (Португалія)
- Микитин Тарас Миронович - кандидат технічних наук, завідувач кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Огієнко Микола Миколайович - кандидат технічних наук, професор кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Одарченко Роман Сергійович - завідувач кафедри телекомунікаційних та радіоелектронних систем Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Олексенко В'ячеслав Михайлович – доктор педагогічних наук, кандидат фізико-математичних наук, професор, професор кафедри вищої математики Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Опанасенко Володимир Миколайович — доцент кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ордановська Олександра Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних технологій та методики навчання природничих дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Охріменко (Жмурко) Тетяна Олександрівна - старший науковий співробітник кафедри комп'ютеризованих систем управління Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Паскаль Олена Вікторівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Поліщук Віталій Васильович — кандидат сільськогосподарських наук, завідувач відділу зрошення, відділення меліорації Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)
- Пономаренко Лілія Петрівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри Загальної фізики Фізико-математичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)

- Стахова Анжеліка Петрівна — старший викладач кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Удодова Яна Вадимівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
- Фесенко Андрій Олексійович - кандидат технічних наук, асистент кафедри кібербезпеки та захисту інформації Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (Київ, Україна)
- Черненко Варвара Петрівна - кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформатики і вищої математики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інесса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна - доктор економічних наук, професор, Академік економічних наук України, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Яцишин Андрій Васильович - доктор технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності Державної установи "Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України" (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Право»

Barabanova D.A.	34
<i>PROCEDURAL STATUS OF THE SUSPECT, THE ACCUSED: ESSENCE, STRUCTURE AND TEMPORAL BOUNDARIES</i>	
Havryltsiv M., Povalena M.	46
<i>GENDER EQUALITY IN THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE: ORGANIZATIONAL AND LEGAL APPROACHES IN THE CONTEXT OF EURO-ATLANTIC INTEGRATION</i>	
Patseva I., Demchuk L., Davydova I., Ustymenko V., Kyrylenko N.	59
<i>GOVERNANCE AND CONTROL MECHANISMS IN EU ENVIRONMENTAL AND MINING LAW: LESSONS FOR THE RESOURCE SECTOR OF UKRAINE</i>	
Айрапетов М.А.	73
<i>ЗАХИСТ КОНТИНУУМУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ. ПОЗИТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ</i>	
Беген В.О.	85
<i>ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТАНЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ СПРАВ ЗА УЧАСТЮ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ДОКТРИНІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА</i>	
Бекірова Р.Р., Лашченко В.О., Толубасєва К.О.	103
<i>ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОГОВОРУ ПРО НЕКОНКУРЕНЦІЮ В ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ</i>	
Василів С.С.	116
<i>ДО ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ</i>	
Кіра С.О., Лесько Н.В.	123
<i>ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННО-ГО СУДОЧИНСТВА В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ</i>	

Коропатнік І.М., Карелін В.В., Бериславська О.М. 134
ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КРАЇНАХ НАТО ТА В УКРАЇНІ У ПЕРІОД 2014-2025 РОКІВ

Костенко М.В., Твердохліб А.В. 149
КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЛЮДИНИК

Костенко М.В., Собещанська Є.С., Шевельова А.О. 164
КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ НА ОСНОВІ ГЕНОМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: СУЧАСНІ ПРАВОВІ ТА НАУКОВІ АСПЕКТИ

Костенко І.В., Оксінь В.Ю., Левченко Д.С. 175
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Марценюк О.В., Безе Т.В. 189
КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Надвиничний О.С. 199
АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Онщенко Н.М. 208
ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОТВОРЧІСТЬ В МІЖНАРОДНОМУ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОМУ ПРАВІ: СПІЛЬНІСТЬ, ВІДМІННІСТЬ, ТОТОЖНІСТЬ

Остапенко О.І., Байк О.І. 218
ПРО ЗАБОРОНИ, ОБМЕЖЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЛОБІЮВАННЯ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Парута О.В. 230
УНІКАЛЬНІСТЬ – УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ: ВПЛИВ НА ПРАВОВУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ

	Правдюк А.Л. <i>ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ</i>	241
	Прав Ю.Г., Непомнящий О.М., Ульянченко Ю.О., Близнюк А.С., Лощихін О.М., Дацій Н.В. <i>РОЗКРИТТЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ</i>	259
	Пшеничний О.В., Соколов Д.С., Маринич І.М. <i>ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ</i>	271
	Сервецький І.В., Богиніч І.О., Іваницький С.Г. <i>ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ</i>	284
	Сергієнко Н.А. <i>СТРОКИ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ</i>	296
	Сірант М.М., Лелюхіна В.Ю. <i>ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОРДЕР НА АРЕШТ ТА ЙОГО СПІВВІДНОЩЕННЯ З ІНСТИТУТОМ ЕКСТРАДИЦІЇ</i>	309
	Скоморовський В.Б., Корольова В.В. <i>МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕСТИТУЦІЇ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ</i>	321
	Сопільняк В.Ю. <i>ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД 1950 РОКУ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЯК ДЖЕРЕЛ ПРАВА: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЕТАПІВ ТА СУЧАСНИЙ СТАН</i>	335

Стецюк Н.В. 350
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Томляк Т.С., Присяжнюк О.В. 366
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК АДВОКАТУРИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ НАПРЯМКУ

Циганюк Ю.В., Легких В.В. 377
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Чудненко В.О. 390
ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ПЕДОСФЕРИ

Шаповал Л.І., Кирдан Б.В. 402
ТЕНДЕНЦІЇ У ВИРІШЕННІ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Шульга Т.М., Вітовецька Є.В. 415
АДАПТАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Шульга Т.М., Чиріна А.Ю. 432
ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

СЕРІЯ «Економіка»

Бригілевич Г.М., Монастирський В.Р., Безручко Л.С. 446
ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Георгіаді Н.Г., Кубант А.А. 458
ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ АДАПТАЦІЙНИХ СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Георгіаді Н.Г., Стефанський Ю.С. <i>ВПЛИВ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН НА УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ ПІДП- РИЄМСТВ</i>	473
Гуцул І.А. <i>ЕВОЛЮЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ АКТИВІВ: ПОРІВНЯЛЬНА ДИНАМІКА ЗОЛОТА ТА КРИПТОВАЛЮТ</i>	486
Зелінська О.В., Прямухіна Н.В. <i>ПРОЕКТНЕ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬ- НОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ</i>	498
Корнієцький О.В., Орел В.М. <i>ВПЛИВ ЗМІН ТОВАРНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ АГРАРНИХ ГОСПОДАРСТВ НА УПРАВЛІННЯ ПРЕ-ЗАБІЙНИМ ЛАНЦЮГОМ ПОСТАЧАНЬ У ТВАРИННИЦТВІ</i>	508
Левандівський О.Т., Івасишин М.О., Савич О.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ</i>	531
Навроцький Я.Ф., Яренко С.О., Кравченко М.А. <i>ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЛОГІСТИКИ ОВОЧІВ В ПЕРІОД НЕСТАБІЛЬНОСТІ</i>	544
Нестор О.Ю. <i>ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ</i>	554
Пітел Н.С., Петриченко В.В., Патлаченко Б.В., Гнатюк Ю.Ю., Якупов Т.Н. <i>ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ</i>	566
Стефанишин О.Б., Осідач Т.В. <i>ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ: АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД</i>	577

Терещенко С.І., В'юненко О.Б.

587

*МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ХМАРНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ
АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ЧАС
ВОЄННОГО СТАНУ*

Терещенко С.І., Закорко І.М.

602

*ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ
ТА ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЛОКАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИЗИ Й ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ*

Тесак О.В.

614

*ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ МАРКЕТИНГУ В СУЧАСНОМУ
ЕКОНОМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ*

Тимошенко А.О.

621

*ЕФЕКТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В
ЄС ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ*

Федевич Л.С., Добровольській Є.В.

633

*ДИНАМІКА ТА АДАПТАЦІЯ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ*

Федотов С.О., Оленіченко В.П.

645

*ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ТА ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНИХ
СТРАТЕГІЙ*

Харчук В.Ю., Баленко О.Ю.

658

*СУЧАСНИЙ СТАН ТА ВИДИ РИЗИКІВ ІНВЕСТИВАННЯ У
КРИПТОАКТИВИ*

Шушкова Ю.В., Парфенюк Є.І.

675

*ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК СКЛАДОВА
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД ВОЄННИХ ДІЙ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

- 766

Афанасьєв А.О., Федоренко О.І.

777

*ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ КІНОЛОГІЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ*

Бевзюк М.С., Білан В.А., Візавер В.А.

787

*БЕЗПЕЧНЕ ІНТЕГРОВАНЕ ТЕМАТИЧНО-ПРОЕКТНЕ НАВЧА-
ННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА
ПРАКТИЧНІ РІШЕННЯ*

Бойчев І.І, Косаревська О.В., Цокур О.С.

800

*ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ І МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-
ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ НАСТАНОВ
ЕЛЕКТРОННОЇ ДИДАКТИКИ*

Брижак Н.Ю., Нестерук А.А., Поп О.П.

813

*ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ ЯК УМОВА
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ*

Вилков С.В., Кушнірук С.А.

824

*ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ*

Волошин В.Д.

836

*ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНИХ ЗАСОБІВ НА ФОРМУ-
ВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-
ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ
ПІДГОТОВКИ*

Волч Л.Р.

847

*ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ДО
ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ В ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ*

Демидова М.Г., Калюжна О.М.

858

*ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ФОРМА ВИКОНАВСЬКО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬ-
НОСТІ В ЗАКЛАДАХ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ*

Дербак О.А., Блинова Н.М., Беспалова Н.В.

870

РОЗВИТОК МОВНОЇ СВІДОМОСТІ У БАКАЛАВРІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Деренюк М.П., Басараб Н.Я.

883

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Джурило А.П.

898

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ МОВНО-КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В СИСТЕМАХ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Дияк В.В., Дияк А.В.

915

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Добровольська Р.О.

928

ІНТЕГРАЦІЯ ЗАКОРДОННОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ У ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ВИКЛАДАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ ДИСЦИПЛІН

Довгопола Л., Романчук К., Крук Г.

940

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ СИМУЛЯЦІЙ І ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ У НАВЧАННІ ФІЗИКИ ТА АСТРОНОМІЇ

Зелененька І.А., Ткаченко В.І., Дмитрук Л.І., Бузенко І.Л.

954

ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПАДЩИНИ АНАТОЛІЯ ПОДОЛИННОГО

Іванюк Г.І., Венгловська О.А.

968

ДІАЛОГІЧНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

- Кива В.Ю., Гавриш М.Ю., Скобовят Ю.М., Жалейко О.О.** **981**
АНАЛІЗ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ ФОРМУВАННЯ (РОЗВИТКУ) ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ (ЦИФРОВОЇ) КОМПЕТЕНТНОСТІ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ
- Кірман В.К., Баланенко І.Г., Гапоненко К.М.** **996**
УДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ ДО РОЗВИТКУ ВМІНЬ МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ УЧНІВ
- Ковальова К.В.** **1011**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО НАПРЯМУ
- Козловський Ю.М., Білик О.С., Прусак Ю.В.** **1032**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХОВИХ МОЛОДШИХ БАКАЛАВРІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ
- Кологривова Н.М., Гвоздій С.П.** **1044**
ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ ТА АНАЛІЗУ ДАНИХ В ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ ТА ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Корильчук Н.І., Боровик І.О.** **1058**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КЛІНІЧНИХ, ЕТИЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ
- Котелянець Н.В., Котелянець Ю.С.** **1067**
БЕЗМЕЖНИЙ АРСЕНАЛ ІНСТРУМЕНТІВ ГРИ ЯК ПІДХОДУ У ПРОФЕСІЙНИХ ПРАКТИКАХ ПЕДАГОГА
- Криськів М.Й., Винничук О.Т., Бурдяк І.М., Павлишин І.О.** **1077**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ

Кузіна Ю.В., Шурло О.В. <i>ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ У ЛОГІСТИЦІ</i>	1091
Лалак Н.В., Керечанин Н.І., Чорей А.В. <i>РОБОТА АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	1102
Левченко І.М., Бокшиц О.М., Каменська І.С., Литвин А.Ф. <i>СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ФУНКЦІЇ, ПРИНЦИПИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ</i>	1114
Лелет І. <i>ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОРСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ</i>	1131
Литвиненко Я.О., Сидоренко Н.В., Марєєв Д.А. <i>ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ</i>	1143
Маклаков К.О. <i>ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО РОБОТИ В МІЖШКІЛЬНИХ РЕСУРСНИХ ЦЕНТРАХ</i>	1156
Маринченко Є.О., Синиця Д.О. <i>КОМПЕТЕНТНІСНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД</i>	1167
Матвієнко О.В., Ван Ся <i>ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА</i>	1176
Маценко Л.М. <i>ДІЯЛЬНІСТЬ НАСТАВНИКА СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІСТ, ВИКЛИКИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ</i>	1194

- Нагай Д.А.** 1204
ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ З ПРОГРАМУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ
- Нужна С.А., Карімов І.К., Карімов Г.І.** 1217
РОЛЬ ГЕНЕРАТИВНОГО ШІ У РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗВО
- Оклієвич Н.О.** 1234
СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ЕЛЕМЕНТАМИ ФУТБОЛУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
- Окулова Л.** 1247
СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ
- Окушко Т., Кирєєва А.** 1258
ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ ДО ІНШИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Осадченко Т.М.** 1271
ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ НУШ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
- Петренко С.П.** 1283
РОЗВИТОК ВИТРИВАЛОСТІ ТА ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ У КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ МВС
- Подолянчук С.В.** 1293
ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ВИВЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДЕКОРУВАННЯ ВИРОБІВ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ФАХІВЦІВ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

Поліщук Н.М., Каленіченко О.В., Кушнірюк С.Г. 1304
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АДАПТИВНОГО СПОРТУ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Полянська К.С., Вихованець (Іжевська) З.С., Сімонова І.В. 1317
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Проценко П.В. 1328
ІНТЕГРАЦІЯ АДАПТИВНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕС ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗСУ

Пшенична О.О. 1343
СИТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ПРИКОРДОННОГО СПРЯМУВАННЯ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Рачковський О.В., Ушакова С.В., Перелигіна О.І. 1356
ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Рузяк Т.І., Мриглад А.О., Щепний Н.Р. 1365
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БУДІВЕЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Самойленко О.О., Кашина Г.С., Кутафін Ю.В., Брезецький С.О. 1377
ІНТЕРНЕТТЕХНОЛОГІЇ В АРХІТЕКТУРІ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ

Самойленко О.О., Кутафін Ю.В., Бацуровська І.В., Брезецький С.О. 1393
РОЗРОБЛЕННЯ АДАПТИВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАТФОРМ НА ОСНОВІ МАШИННОГО НАВЧАННЯ: ПОЄДНАННЯ МОВ ПРОГРАМУВАННЯ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

- Сапогов М.В., Уманець В.О.** 1407
СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ГРОМАДІ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
- Сергєєва В.Ф., Олексюк О.Є., Старєва А.М., Червак Г.Б., Мазур В.М.** 1416
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ
- Совгіра С.В.** 1428
ЦИФРОВІ ДОДАТКИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК
- Сокаль М.А., Бондарчук В.В.** 1440
РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ
- Стельмашук З.М., Топорівська Я.В., Кріль М.М.** 1449
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПРАКТИКУМ РОБОТИ З ІНСТРУМЕНТАЛЬНИМ АНСАМБЛЕМ»: З ДОСВІДУ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Степанова Н.М.** 1461
ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ
- Сторонська О.С., Сивик О.А., Городецька Н.Г., Триндюк Б.А.** 1472
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ОНЛАЙН-РЕСУРСИ ЯК ЗАСОБИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
- Супрович М.П., Колодій В.А., Супрович Т.М.** 1481
БІОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПРИ ВИКОНАННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
- Сухопара І.Г.** 1498
ПОТЕНЦІАЛ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАВДАНЬ У ВИВЧЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Танасійчук Ю.М., Соколенко Л.С., Бойко Ю.С., Бойко А.І.

ГІГІЄНІЧНІ ТА ВІКОВО-ФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО РІЗНИХ РЕЖИМІВ ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

1516

Таточенко В.І., Гаран І.О.

ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТА АВТОРИТАРНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ АТМОСФЕРИ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

1532

Ткачук Л.В., Ткачук М.М.

РОЛЬ ОСВІТИ У ЗБЕРЕЖЕННІ ДУХОВНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

1553

Топорівська Я.В., Стельмашук З.М.

ХОРОВЕ АРАНЖУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

1567

Тягур В.М., Кулін А.З.

РОЗШИРЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ПОГЛИБЛЕННЯ ЗНАНЬ З ПРЕДМЕТІВ ГАЛУЗЕЙ «ТЕХНОЛОГІЇ» ТА «МИСТЕЦТВО» НА ОСНОВІ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ІНТЕРАКТИВНОГО МУЗЕЮ

1580

Фрицюк В.А., Фрицюк В.М.

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

1599

Хроленко М.В., Висоцький Д.Л.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1612

Чаус Г.Г., Некрасова М.М.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ДО РОБОТИ У ПРЕДМЕТНОМУ ЦИКЛІ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1624

Чернецька Ю.І.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ДО ГЕНДЕР-НОМАРКОВАНИХ ПРОФЕСІЙ НА ПРИКЛАДІ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ

1638

Чучко Ю.В.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

1648

Шищенко В.О.

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ ВЧИТИСЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1657

Шумейко З.Є.

ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕНЬСЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

1671

Якімова М.Е., Кін О.М.

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ПРОГРАМАХ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ У ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОННОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УНІВЕРСИТЕТАХ КНР

1684

Ясногурська Л.М.

ПРОФЕСІЙНА ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1693

СЕРІЯ «Техніка»

Artamonov Ye.B., Yanytska L.P., Fedytskyi R.A., Plotytsia S.V.

PRINCIPLES OF DESIGNING HUMAN-CENTRIC DISTRIBUTED SYSTEMS UNDER THE PARADIGMS OF INDUSTRY 5.0

1704

Kamak M., Kazymyr V.

DEPLOYING CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORK MODELS ON UNMANNED AERIAL VEHICLES ON-BOARD COMPUTER

1717

	Kopp A.M., Gamayun I.P., Dashkivskyi R.B., Nesterenko I.S. <i>MODEL AND INFORMATION TECHNOLOGY FOR ENTERPRISE ARCHITECTURE SYNTHESIS BASED ON MATURITY LEVELS</i>	1737
	Kurinko D.D., Kryvda V.I. <i>FROM COMMITS TO CAUSALITY: CONSTRUCTING LOW-IMPACT REFACTORING SEQUENCES VIA REPOSITORY-BASED CAUSAL INFERENCE</i>	1752
	Kyiashko D. <i>DEVELOPMENT OF A HYBRID TESTING FRAMEWORK FOR MULTIMODAL SYSTEMS BASED ON AI AGENTS</i>	1774
	Savenko M.M. <i>ARCHITECTURE OF RESILIENT UI SYSTEMS: ERROR HANDLING BOUNDARIES, OBSERVABILITY, AND RECOVERY STRATEGIES</i>	1789
	Volyanskyy S., Melnyk O., Onishchenko O., Kotenko O. <i>STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODELING OF AUTONOMOUS MARITIME TECHNICAL SYSTEMS UNDER OPERATIONAL DISTURBANCES</i>	1801
	Арсенюк І.Р., Соболев Д.О., Федишен Б.В. <i>МУЛЬТИАГЕНТНА СИСТЕМА ПЕРЕВІРКИ СХОЖОСТІ ТЕКСТОВИХ ЦИФРОВИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ У МЕЖАХ ОСВІТНЬОЇ ПЛАТФОРМИ</i>	1815
	Арсенюк І.Р., Шевченко І.Ю. <i>СИСТЕМА АНАЛІЗУ СХОЖОСТІ МЕЛОДІЙ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ МОЖЛИВОГО ПЛАГІАТУ</i>	1830
	Батаєв С.В., Федорчук А.Л., Багнюк О.М. <i>ZERO TRUST У ВЕБАРХІТЕКТУРІ: НОВІ ПІДХОДИ ДО БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗПОДІЛЕНИХ СИСТЕМ</i>	1844
	Бевза В.І., Слатвінська В.М. <i>ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ OSINT У СИСТЕМАХ КІБЕР-БЕЗПЕКИ: АНАЛІЗ ІНСТРУМЕНТІВ ТА ТЕХНОЛОГІЙ РОЗПІЗНАВАННЯ ПАТЕРНІВ</i>	1864

**Безушко Д.І., Мельник Н.В., Зінченко Г.В., Зелинська О.В.,
Арсій О.І.** 1877

*АНАЛІЗ ЗМІНИ ВИМОГ ДО ПЕРСОНАЛЬНИХ КОМП'ЮТЕРІВ
ДЛЯ АРХІТЕКТУРНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЗА ДВА
ДЕСЯТИЛІТТЯ*

Белей О.І., Штаєр Л.О., Меркер Ю.М., Луцак Д.Л. 1887

*РОЗРОБЛЕННЯ НИЖНЬОГО РІВНЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ
СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ НА
ПТАХОФЕРМІ*

Білявенко Л.В., Козак Л.М. 1899

*АНАЛІЗ ТА ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПОПЕРЕДНЬОГО
ОБРОБЛЕННЯ МЕДИЧНИХ ДАНИХ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІН
СТАНУ ПАЦІЄНТА ЗА КЛАСАМИ ТЯЖКОСТІ*

Борукаєв З.Х., Остапченко К.Б. 1912

*ЕКСПЕРТНО-РОЗРАХУНКОВИЙ МЕТОД КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ
РИЗИКІВ У ПРОЦЕСІ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА РИНКУ УПРАВ-
ЛІННЯ ПОПИТОМ НА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЮ*

Веселовська Н.Р., Павлюк О.А. 1932

*ПІДХІД ТА ЗАСТОСУВАННЯ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ ДЛЯ
ПРИСКОРЕННЯ РЕАКЦІЇ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ НАЗЕМНИХ
РОБОТИЗОВАНИХ КОМПЛЕКСІВ*

**Воробйов Ю.А., Майорова К.В., Попов А.В., Д'яченко Ю.В.,
Безкорвайний В.А.** 1944

*РОЗРОБЛЕННЯ ОНТОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ
ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЩОДО ВИБОРУ БЕЗПІЛОТНИХ
ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ ЛІТАКОВОГО ТИПУ*

Востріков С.О., Скоп А.С. 1962

*ПОРІВНЯННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ НЕЙРОМЕРЕЖ ДЛЯ
ЗАДАЧ ОПТИМІЗАЦІЇ МАРШРУТИЗАЦІЇ В МЕРЕЖАХ 5G*

Головач Й.І., Доровці А.Ф., Пап Г.Г. 1977

*ПРО ДОСВІД НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ РОЗРОБЦІ ВЕБ-
ДОДАТКІВ НА ПРИКЛАДІ ОНЛАЙН-СЛОВНИКІВ*

Голуб Г.М., Воронко І. О.,Бачинський В.М., Корчовий В.А. **1990**
ІНТЕГРОВАНА ОПТИМІЗАЦІЯ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА ХМАРНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ОБРОБКИ ВЕЛИКИХ ДАНИХ У ТРАНСПОРТНИХ СИСТЕМАХ

Грабовець В.В. **2001**
ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

Грабовець В.В. **2013**
ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Грицай Ю.Ю., Фечан А.В. **2022**
ХМАРНИЙ ПРОГРАМНО-АПАРАТНИЙ КОМПЛЕКС АДАПТИВНОГО БАЛАНСУВАННЯ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОЇ ГЕНЕРАЦІЇ

Давидович І.В., Настенко Є.А. **2036**
ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ СТРУКТУРНИХ ПАТЕРНІВ ГІСТОЛОГІЧНО ПІДТВЕРДЖЕНИХ ФОРМ РАКУ ЛЕГЕНЬ ЗА ДАНИМИ КТ-ЗОБРАЖЕНЬ

Данилюк І.М. **2058**
ВИТОКИ ПАМ'ЯТІ В МОВІ ПРОГРАМУВАННЯ C: МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ, АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА ПІДХОДИ ДО УСУНЕННЯ

Доровці А.Ф., Петрецький К.А., Головач Й.І. **2074**
ПРОЄКТУВАННЯ ТА РОЗРОБЛЕННЯ ВЕБПЛАТФОРМИ ПРОГРАМИ КОМР ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Єврейнова Н.А., Журавель В.В. **2088**
ОБ'ЄКТИ СИСТЕМ ВОДОВІДВЕДЕННЯ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ВКЛЮЧЕННЮ ДО ПРОГРАМ СТВОРЕННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ. ДОСТАТНІЙ СКЛАД ДОКУМЕНТАЦІЇ ДЛЯ СТВОРЕННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Ільге І.Г., Марков Д.А. **2103**
МОДЕЛЬ ВИБОРУ МІНІ-НАВАНТАЖУВАЧА ДЛЯ БУДІВНИЦТВА ДОРОГ

- Іманов А.М., Ткаченко О. М.** 2118
*ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПІДБОРУ ПАРАМЕТРІВ ДЛЯ ГЕНЕРУВАННЯ
ПРОСТОРОВОГО ДИЗАЙНУ*
- Калашник Г.А., Беляєв М.О.** 2130
*СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
АВІАПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД*
- Калашник В.Ю., Колиско О.З.** 2144
*ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕІНЖИНІРИНГУ МОНО-
ЛІТНОЇ СИСТЕМИ НА ОСНОВІ ПАТЕРНУ STRANGLER FIG НА
ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ: KEYC-СТАДІ BOOKING SERVICE*
- Калашніков М.Р.** 2158
*МЕТОД САМОВІДНОВЛЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ТЕСТІВ
КОРИСТУВАЦЬКИХ ІНТЕРФЕЙСІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ
МЕТОДІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ*
- Карабін О.Й., Лень А.В., Шмигер Г.П., Василенко Я.П.,
Крошняк П.Я.** 2170
*ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ
ПОБУДОВИ СИСТЕМИ АНАЛІЗУ ТОНАЛЬНОСТІ ТЕКСТУ*
- Карпин Д.С., Карпин А.В., Костирко М.П.,
Лавриковський Я.М., Пришляк Р.Р.** 2181
*РОЗРОБКА ВЕБСИСТЕМИ ДИНАМІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ
ДАНИХ НА ОСНОВІ GOOGLE API ДЛЯ ОСВІТНІХ І
УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ*
- Карпин Д.С., Карпин А.В., Юрків В.Р., Наум О.М.,
Слободяник А.М.** 2195
*АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА ДЛЯ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ
ПОКАЗНИКІВ МЕРЕЖ ЗАКЛАДІВ ШВИДКОГО ХАРЧУВАННЯ*
- Карпин Д.С., Карпин А.В., Гарбич-Мошора О.Р.,
Далявський В.І., Юрків В.Р.** 2209
*ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА АНАЛІЗУ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ
СЛУЖБИ ДОСТАВКИ*

Карпин Д.С., Карпин А.В., Костирко М.П., 2222
Гарбич-Мошора О.Р., Садох Ю.А.

*РОЗРОБКА ЦИФРОВОГО ПОРТФОЛІО ВИКЛАДАЧА В МЕЖАХ
GOOGLE WORKSPACE FOR EDUCATION*

Качмарський О.І., Голуб Б.Л., Панчук Т.В. 2236

*ГІБРИДНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ РІШЕНЬ ДЛЯ ЕКОНО-
МІЧНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ДОЗ ДОБРИВ ЗА ЗМІННИХ ПОГОДНИХ
УМОВ*

Ковальський Б.М., Гавриш Б.М. 2245

*МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВОГО ДРУКУ ЗА
ДОПОМОГОЮ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОГРАМНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ*

Ковба Н.М., Ковба А.О. 2255

*АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОЄКТУВАННЯ НА ОСНОВІ РЕВЕРС-
ІНЖИНІРИНГУ*

Ковтун І.А., Ковтун В.В. 2263

*МЕТОДИ ОБРОБКИ НЕСТРУКТУРОВАНИХ ДАНИХ ДЛЯ
ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЗА
ДОПОМОГОЮ LOW-CODE*

Козак Р.Р., Усік П.С., Горбатюк Є.В. 2282

*АРХІТЕКТУРА КІБЕРФІЗИЧНИХ СИСТЕМ НОВОГО ПОКО-
ЛІННЯ ДЛЯ ІНДУСТРІЇ 5.0*

Колпиков А.С., Лобачев М.В. 2298

*МЕТОД ПОПЕРЕДНЬОЇ ОБРОБКИ ЗОБРАЖЕНЬ ІЗ УЗГОДЖЕ-
ННЯМ ДЕТЕКЦІЙ У ЗАДАЧІ ПОВТОРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
ЛЮДИНИ*

Корнута О.В., Семенчук М.А. 2312

*UI/UX КОНЦЕПЦІЯ МОБІЛЬНОГО ЗАСТОСУНКУ ДЛЯ
ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДІ*

Коршунова О.М., Комар М.М. 2325

ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ПОВІТРЯНОГО СТАРТУ БПЛА

- Котляр В.С., Глазунова О.Г.** 2338
ЗАСТОСУВАННЯ ІОТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РОЗКЛАДОМ
- Краснюк М.Т., Устенко С.В., Ріппа С.П., Волкова Н.В.** 2354
*МЕТАЕВРИСТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ МАТЕМАТИЧНОЇ
ОПТИМІЗАЦІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЇ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО АНТИКРИЗОВИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ УПРАВЛЯЮЧИХ СИСТЕМ ТА СИСТЕМ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ*
- Лапін А.В., Грінчук І.О., Пожарко А.Р.** 2374
*ЗАХИСТ ІОТ-ПРИСТРОЇВ НА ОСНОВІ БЛОКЧЕЙН ПЛАТ-
ФОРМИ HYPERLEDGER FABRIC*
- Лобода М.В., Мельник Н.Б.** 2387
*РОЗРОБКА АДАПТИВНОЇ МОБІЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИВЧЕННЯ
АНГЛІЙСЬКОЇ ГРАМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ*
- Лозовий К.С.** 2395
*ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АРХІТЕКТУР КОНВОЛЮЦІЙНИХ
НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ ДЛЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕДИЧНИХ
ЗОБРАЖЕНЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ*
- Любарський С.В.** 2409
*ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ: КАТЕГОРІАЛЬНО- ПОНЯТІЙ-
НИЙ АПАРАТ*
- Матвіїшина Н.В., Желобецький А.П.** 2424
*АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТА-
ННЯ HEADLESS CMS ПРИ ПРОЄКТУВАННІ МОБІЛЬНОГО
ЗАСТОСУНКУ*
- Медвицький О.В.** 2435
*АРХІТЕКТУРА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ СЦЕНАРНО-
ПРЕЦЕДЕНТНОГО АНАЛІЗУ ЗМІН У РЕГІОНАЛЬНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ*

Мельник О.О., Субін А.А.

2450

АНАЛІЗ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ДАТА-ЦЕНТРІВ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МАШИНО-БУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ І СУЧАСНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ

Монастирська В.А., Мельник Н.Б.

2471

ОПТИМІЗАЦІЯ ТОЧНОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ЧЕКІВ МЕТОДОМ АДАПТИВНОЇ ПОПЕРЕДНЬОЇ ОБРОБКИ ЗОБРАЖЕНЬ

Морушко О.В., Мосюрчак В.М.

2483

РАДИКАЛЬНА ФІЛЬТРАЦІЯ БРЕЙСІВ У КОНСТРУКЦІЇ БАГАТОРІВНЕВИХ КРИПТОГРАФІЧНИХ ПРОТОКОЛІВ

Муляревич О.В., Титарчук Є.О., Якименко Н.М.

2496

ОПТИМІЗАЦІЯ РЕСУРСІВ У ХМАРНИХ ІНФРАСТРУКТУРАХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ АВТОНОМНОГО УПРАВЛІННЯ

Нежуренко О.Г.

2512

5G/6G ДЛЯ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ: ТЕХНІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДО 2030 РОКУ

Ночвай В.І., Ципліцька О.О., Хроленко Я.О., Завгородня М.Ю.
КОНЦЕПЦІЯ ЦИФРОВОЇ ПЛАТФОРМИ ПІДТРИМКИ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ

2527

Овчаренко П.О.

2540

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ: ОГЛЯД МЕТОДІВ ТА ПРИКЛАДНИХ РІШЕНЬ

Овчаренко П.О.

2552

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ МОДЕЛЮВАННІ

Осолінський О.Р., Цюпа І.І., Майків І.М., Пойдич В.С.

2564

АДАПТИВНА СИСТЕМА ЗБОРУ ТА ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ У РОЗПОДІЛЕНИХ ІОТ-МЕРЕЖАХ

- Паламарчук А.І.** 2576
ЕЛЕМЕНТИ ЖИВЛЕННЯ В ПОВІТРЯНИХ ТА НАЗЕМНИХ ДРОНАХ
- Плехова Г.А.** 2590
ПОБУДОВА СИСТЕМИ ОЗНАК ДЛЯ БАЗИ ЗНАНЬ НА ОСНОВІ ФОРМАЛЬНОЇ АЛГЕБРО-ЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ СКЛАДНОЇ СИСТЕМИ
- Поперешняк С.В., Жебка В.В., Лашевська Н.О., Герцюк М.М.** 2597
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕТОДОЛОГІЮ ТА ОРГАНІЗАЦІЮ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
- Потапова Н.А., Веселовська Н.Р., Замотайло В.В.** 2612
АЛГОРИТМІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ВЕБСКРЕЙПІНГУ ПРИ ФОРМУВАННІ НАБОРІВ ДАНИХ В СЕРЕДОВИЩІ ПРОЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ ЛОГІСТИКОЮ
- Резанов П.С.** 2624
АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ СИНТЕЗУ ДЛЯ МІКРОПРОЦЕСОРНИХ ПРИСТРОЇВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИНХРОННИХ ВЕКТОРНИХ ВИМІРЮВАНЬ
- Рисована Л.М., Радзішевська Є.Б., Гранкіна С.С.** 2636
АКТУАЛЬНІСТЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ПРОТЕЗУВАННЯ-ОРТЕЗУВАННЯ
- Рисований О.М.** 2646
АНАЛІЗ СПОСОБІВ ВИКОРИСТАННЯ ЗАГОЛОВКІВ РЕФОРМАТУ
- Савич А.В., Надточій І.І., Тімров О.О., Тімрова О.О., Афанасьєва О.М.** 2658
ТЕОРЕТИЧНА ОЦІНКА ПРИДАТНОСТІ ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ АРХІВНИХ КОНТЕЙНЕРІВ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

- Савін С.С.** 2669
ЗАСТОСУВАННЯ НАВЧАННЯ З ПІДКРІПЛЕННЯМ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ МАРШРУТІВ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ
- Сергієнко І.О., Артемчук В.О.** 2685
ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ТА ПРОБЛЕМ ВИЯВЛЕННЯ ГОЛОСОВИХ ДІПФЕЙКІВ
- Сидоренко В.К.** 2706
ІНЖЕНЕРІЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ CRM-СИСТЕМ: СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ
- Скварковський Є.П.** 2719
АРХІТЕКТУРНІ ПРИНЦИПИ ТА ПАТЕРНИ ПРОЕКТУВАННЯ ДЛЯ РЕПЛІКАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ SAS У СЕРЕДОВИЩІ R
- Сорока А.В., Голуб Г.М.** 2727
АНАЛІЗ І ПРОГНОЗУВАННЯ ВИТРАТ У ВЕЛИКИХ КОРПОРАЦІЯХ: ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ АНАЛІТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ
- Сороколіт В.О.** 2742
ВИКОРИСТАННЯ ГІБРИДНИХ МОДЕЛЕЙ МАШИННОГО НАВЧАННЯ У ВИЯВЛЕННІ ДЕФЕКТІВ ПРОГРАМНОГО КОДУ
- Тищенко Д.О., Франчук Т.М., Король О.С.** 2759
КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО КІБЕРЗАХИСТУ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ АВТОПАРКАМИ ОРЕНДОВАНИХ АВТО
- Ткачук Р.О., Ходаков Д.В., Успенський О.А.** 2772
ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА
- Торопенко А.В., Пащенко Г.В.** 2788
ПОЄДНАННЯ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА КОМП'ЮТЕРНОГО ДИЗАЙНУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНФОГРАФІКИ НА ОСНОВІ ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ

Трунов О. І., Дорош М.С.

2804

*АРХІТЕКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ
ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ
БЕЗПЕКОЮ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ*

Фастовський Е.Г., Єльчанінов Д.Б.

2818

*ВИЗНАЧЕННЯ ВІДНОСНОГО РІВНЯ СТАЛОСТІ ОБ'ЄКТА В
ПОРЯДКОВІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ В ПОЯСНЕНИХ МОДЕЛЯХ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ОСНОВІ ВЕРБАЛЬНОГО АНАЛІЗУ
РІШЕНЬ*

Федорін І.В., Середенко А.О.

2835

*МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКУ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ У ДІТЕЙ
НА ОСНОВІ МУЛЬТИПАРАМЕТРИЧНИХ ДАНИХ ТА МЕТОДІВ
МАШИННОГО НАВЧАННЯ*

Фіалковська Л.В., Божок О.С.

2849

ТЕХНОЛОГІЯ ВИРОБНИЦТВА СИРОВ'ЯЛЕНИХ КОВБАС

Фоменко А.В.

2861

*ЗАСТОСУВАННЯ ГРУПОВОГО ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ В
КУРСІ «АРХІТЕКТУРА ТА ПРОЕКТУВАННЯ ПЗ»: ВІД МОДЕЛЮ-
ВАННЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ*

Цвітков В.Г., Юрченко Ю.Ю.

2877

*ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЧ-
НОГО СТАНУ РЕГІОНІВ*

Шевцова Н.В., Кирик Т.А., Бабич С.М., Павлова Н.С.

2885

*ФУНКЦІОНАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ У СУЧАСНІЙ МОВІ ПРОГРА-
МУВАННЯ C++*

Шевчук Ю.А., Висоцький О.В., Лисенко І.А.

2900

*ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ КІБЕРЗАХИСТУ НА ОСНОВІ
БЛОКЧЕЙН-АРХІТЕКТУРИ*

Шевчук О.Ф., Павлюк П.П., Козловський А.В., 2917
Паночишин Ю.М., Сімончук С.В.

*ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ LogP ТА pK_a
 ФТОРВМІСНИХ НАСИЧЕНИХ ПОХІДНИХ НА ОСНОВІ
 МОДЕЛЕЙ МАШИННОГО НАВЧАННЯ*

Шуптар-Поривасєва Н.Й. 2928

*ВІЙСЬКОВИЙ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ГЛОБАЛЬНОМУ
 КОНТЕКСТІ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
 ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ*

Яровий А.А., Шевчук О.Ф., Озеранський В.С., Петришин С.І., 2940
Романенко Н.Б.

*ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІНФОРМА-
 ЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ХВОРОБ РОСЛИН*

Яхненко С.Г. 2953

*ОГЛЯД АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ
 СЕСІЙНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ
 АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ*

СЕРІЯ «ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ»

Мушеник І.М., Марчук Н.А. 2969

*ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНИХ МЕТОДІВ ВИЩОЇ МАТЕМА-
 ТИКИ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ*

Ярова О.А., Скасків Л.В., Черкас Я.П. 2982

*ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ДІЙСНИХ ЧИСЕЛ. ЦІЛА ТА ДРОБОВА
 ЧАСТИНИ*

Шановні колеги, любі друзі!

Побачив світ № 11(52) 2025 фахового категорія Б з педагогіки, права, техніки та економіки журналу «Наука і техніка сьогодні».

На його сторінках актуалізація питань щодо: дослідження впливу сучасних безпекових викликів на формування та управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств, а також визначення ефективних механізмів стратегічного управління, що забезпечують стійкість, адаптивність і конкурентоспроможність компаній у глобальному економічному середовищі; розроблення та обґрунтування підходу до використання мобільних телефонів як сенсорних і керувальних модулів для пришвидшення реакції наземних роботизованих комплексів, а також визначення оптимальних технічних рішень для інтеграції

таких пристроїв у контур наведення; обґрунтування педагогічних можливостей інтерактивного музейного середовища як засобу поглиблення знань учнів початкової школи з освітніх галузей «Мистецтво» та «Технології» та ін.

Бажаємо подальших успіхів у висвітленні передової наукової думки на благо науки та освіти всієї України!

З повагою,

**директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»,
директор Європейського ліцею
«Наукові перспективи»**

Ірина Жукова

УДК 656.078

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2001-2012](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2001-2012)

Грабовець Віталій Валерійович кандидат технічних наук, доцент. Доцент кафедри автомобілів та транспортних технологій Луцького національного технічного університету, Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-0340-185X>

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття аналізує динаміку та структуру мультимодальних перевезень в Україні за період 2020–2025 років, з акцентом на автомобільний транспорт у контейнерних перевезеннях, який займає провідну частку в загальному обсязі вантажів (32% у 2020 р.) та домінує в доставці контейнерів «від порту до дверей» (60% контейнеропотоку). За даними Держстату України, у 2024 р. автомобільним транспортом перевезено понад 77 млн тонн вантажів, а Укрзалізниця збільшила інтермодальні контейнерні перевезення на 28% — до 258 тис. Про те, що переклад виконано в Т Для оптимізації торгівельного, економічного та транзитного потенціалу країни розглядаються мультимодальні схеми з інтеграцією автомобільного транспорту як гнучкого елемента «останньої милі», включаючи маршрути до портів Одеси, Чорноморська та ЄС через Польщу. Одним з ключових питань сталого розвитку є зменшення викидів CO₂ від автотранспорту (70% споживання нафтопродуктів у секторі, за оцінками IEA та Low Carbon Ukraine). Транспортний сектор України генерує близько 11% ВВП, але рівень контейнеризації залишається низьким (<1% проти 45% у ЄС), що стримує ефективність. Для досягнення екологічних цілей, узгоджених з Європейським зеленим курсом та NDC2, необхідно активізувати формування сталої системи мультимодальних перевезень з використанням електричного, газомоторного та водневого автотранспорту, а також оптимізацією логістики через цифрові платформи та єдині тарифи (Закон №1887-IX).

Визначено концептуальні вимоги до екологічно орієнтованої системи мультимодальних перевезень з домінуванням автомобільного транспорту в сегменті «last mile»: уніфікація терміналів, знижки на залізничну інфраструктуру (до 75% у ЄС), інтеграція GIS для маршрутів. На основі сценарного моделювання (з урахуванням даних УЗ та BRDO) доведено, що переведення 30% автомобільних контейнерних перевезень на електротягу та оптимізація маршрутів дозволяє скоротити викиди CO₂ на 25–35%, зекономити до 40% пального та підвищити швидкість доставки на 20%. Запропоновано механізми: субсидії на EV-вантажівки, carbon tax для дизелю, розвиток 18 нових

контейнерних поїздів УЗ до Гданська та Констанци. Результати підтверджують потенціал скорочення GHG на 2,6% від глобальних (за ITF) при модальному зсуві 30% вантажів на рейки/воду [1, 2].

Ключові слова: мультимодальні перевезення; контейнерні вантажі; автомобільний транспорт; «last mile»; логістична інтеграція; декарбонізація транспорту; електротяга; екологічна ефективність; сценарне моделювання.

Grabovets Vitaliy Valeriyovych Candidate of Technical Sciences, PhD, Associate Professor of the Department of Automobiles and Transport Technologies. Lutsk National Technical University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-0340-185X>

RESEARCH ON THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT DIRECTIONS OF MULTIMODAL TRANSPORTATION IN UKRAINE

Abstract. The article analyses the dynamics and structure of multimodal transportation in Ukraine during 2020–2025, with a particular focus on road transport in container traffic, which accounts for the largest share in the total volume of freight (32% in 2020) and dominates in "port-to-door" container delivery (60% of container flows). According to the State Statistics Service of Ukraine, in 2024, more than 77 million tonnes of cargo were transported by road, while Ukrzaliznytsia increased intermodal container shipments by 28% — up to 258 thousand TEU.

To optimise the country's trade, economic, and transit potential, multimodal schemes with the integration of road transport as a flexible "last mile" element are considered, including routes to the ports of Odesa, Chornomorsk, and to the EU via Poland. One of the key issues of sustainable development is the reduction of CO₂ emissions from road transport (70% of oil product consumption in the sector, according to IEA and Low Carbon Ukraine). The transport sector generates around 11% of Ukraine's GDP; yet, the level of containerization remains low (<1% versus 45% in the EU), which constrains efficiency.

To achieve environmental targets aligned with the European Green Deal and NDC2, it is necessary to intensify the development of a sustainable system of multimodal transportation, involving electric, gas-powered, and hydrogen trucks, as well as logistics optimization through digital platforms and unified tariff systems (Law No. 1887-IX). Conceptual requirements for an environmentally oriented multimodal transport system, with road transport dominating the "last mile" segment, are identified: terminal standardization, railway infrastructure discounts (up to 75% in the EU), and GIS-based routing integration.

Based on scenario modelling (using UZ and BRDO data), it has been demonstrated that shifting 30% of road-based container transport to electric traction

and route optimisation can reduce CO₂ emissions by 25–35%, save up to 40% of fuel, and increase delivery speed by 20%. Proposed mechanisms include subsidies for EV trucks, a carbon tax on diesel fuel, and the development of 18 new Ukrzaliznytsia container train connections to Gdańsk and Constanța. The results confirm the potential for reducing GHG emissions by up to 2.6% (global benchmark — ITF) under a modal shift of 30% of cargo to rail/water [1, 2].

Keywords: multimodal transportation; container cargo; road transport; last mile; logistics integration; transport decarbonization; electric traction; environmental efficiency; scenario modelling.

Постановка проблеми. За останні десятиліття концепція сталого розвитку еволюціонувала, охоплюючи економічні, соціальні та екологічні аспекти. Особлива увага приділяється впливу людської діяльності на довкілля, зокрема зміні клімату через викиди парникових газів. Транспортний сектор є одним з основних джерел цих викидів, тому трансформація транспортної системи в сталу є глобальним пріоритетом. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року визначила 17 Цілей сталого розвитку, де транспорт пов'язаний з цілями 9 (стала інфраструктура), 11 (сталі міста) та 13 (боротьба зі зміною клімату) [1].

Сталий транспорт визначається як надання послуг та інфраструктури для мобільності людей і вантажів, що сприяє економічному та соціальному розвитку без шкоди для майбутніх поколінь, з мінімальними викидами. Це включає технологічне переоснащення, розвиток інфраструктури та організацію операцій. Дослідження показують, що мультимодальні перевезення є ефективним рішенням для підвищення сталості, особливо з використанням ІКТ [1].

В Україні рівень контейнеризації становить лише 1%, порівняно з 45% у ЄС [3]. Розвиток мультимодальних контейнерних систем може зробити транспорт більш екологічним та економічним. Національна транспортна стратегія України до 2030 року передбачає формування такої системи, але концептуальні питання потребують подальшого опрацювання [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку мультимодальних перевезень в Україні висвітлюється у працях низки українських дослідників, зокрема М. Мельника, І. Лещуха, Х. Притули, Я. Калата, А. Максименко, Н. Ремзіної, Н. Чайки, Н. Новальської, О. Платонова, Є. Альошинського, С. Машканцевої, М. Приліпи, О. Сарахмана, В. Ситніка, О. Пікуліної, В. Клименка, Г. Кириченка, О. Стрелка, Ю. Бердниченка, О. Петриковця, Є. Павлюка та С. Ширяєвої. У цих роботах досліджуються питання інституційного забезпечення розвитку мультимодальних транспортних систем, інтеграції України у європейські логістичні мережі, державного регулювання контейнерних і контрейлерних перевезень, екологічних аспектів

логістики, а також цифровізації процесів транспортування та впровадження інноваційних рішень у сфері управління транспортними потоками.

Разом з тим, незважаючи на наявність значного наукового доробку, необхідно зазначити, що комплексні дослідження, спрямовані на оцінку ролі автомобільного транспорту у структурі мультимодальних контейнерних перевезень та його впливу на загальний рівень екологічної результативності «останньої милі», ще не набули достатнього рівня систематизації. Питання оптимізації мультимодальних схем з урахуванням впровадження електричної, газомоторної та водневої тяги в українських реаліях залишаються частково недостатньо теоретично опрацьованими та потребують подальшого наукового вдосконалення.

Метою даної статті є здійснення комплексного аналізу сучасного стану мультимодальних перевезень в Україні з акцентом на роль автомобільного транспорту у структурі контейнерної логістики та визначення стратегічних напрямів їх подальшого розвитку в контексті декарбонізації транспортного сектору й оптимізації «останньої милі». Досягнення поставленої мети передбачає оцінку інституційних, організаційних, технологічних та екологічних чинників, що формують ефективність мультимодальних логістичних схем, а також обґрунтування практичних підходів щодо впровадження альтернативних видів тяги (електричної, газомоторної, водневої) для підвищення енергетичної та екологічної результативності контейнерних автоперевезень.

Виклад основного матеріалу. У 2015 році в Україні було перевезено близько 713 млн тонн вантажів підприємствами транспорту, причому залізничний транспорт забезпечував 48% обсягу (342 млн тонн), автомобільний – 19% (133 млн тонн), трубопровідний – приблизно 14% (близько 100 млн тонн), а внутрішній водний і морський разом – 1% (близько 6.6 млн тонн) [7]. З 2015 по 2020 рік спостерігалися структурні зміни: обсяги залізничних перевезень зменшилися на 10% (з 342 млн тонн у 2015 до 306 млн тонн у 2020), тоді як автомобільні зросли на 14% (з 133 млн тонн у 2015 до 152 млн тонн у 2020), що вказує на поступову переорієнтацію вантажопотоків. У 2020 році загальний обсяг склав близько 600 млн тонн, з основною часткою залізничного транспорту – 51%, автотранспорту – 32%, трубопровідного – 16%, а внутрішнього водного – лише 1% [7].

Пандемія COVID-19 суттєво вплинула на логістичну сферу, спричинивши загальне скорочення вантажоперевезень на 11% порівняно з 2019 роком, причому найбільше падіння спостерігалось саме в автомобільному секторі – на 22%. Довгострокові тенденції з 2015 по 2020 рік свідчать про структурні зміни на ринку: обсяги залізничних перевезень скоротилися на 10%, тоді як автомобільні, навпаки, зросли на 14%, що вказує на поступову переорієнтацію вантажопотоків на користь автомобільного транспорту.

Рівень контейнеризації вантажоперевезень в Україні залишається надзвичайно низьким і становить лише близько 1% [3], що істотно відстає від показників країн ЄС. З 2015 року обсяги контейнерних перевезень демонстрували зростання: у 2015 році залізницею було перевезено близько 0.2 млн TEU, автомобільним транспортом – 0.4 млн TEU, а через морські порти оброблено 0.8 млн TEU; до 2020 року ці показники зросли до 0.32 млн TEU залізницею, 0.61 млн TEU автомобільним транспортом та 1.05 млн TEU через порти. При цьому близько 60% контейнерів у сполученні між морськими портами та пунктами призначення перевозяться автомобільним транспортом, що зумовлено слабо розвиненою інтермодальною інфраструктурою, відсутністю достатньої кількості мультимодальних терміналів та логістичних центрів.

Важливим бар'єром для розвитку мультимодальних перевезень тривалий час залишався недосконалий правовий механізм, який стримував формування сучасної логістичної системи. Прийняття у 2021 році Закону України «Про мультимодальні перевезення» стало важливим кроком до створення правових умов для розвитку галузі та стимулювання зростання обсягів контейнерних перевезень залізничним транспортом [6]. Уже в 2019–2020 роках внутрішні контейнерні перевезення продемонстрували значне зростання: на 337,5% у 2019 році та ще на 11% у 2020-му [8]. Також помітно розширилася мережа маршрутів: кількість внутрішніх контейнерних маршрутів збільшилася з 2 до 21, а міжнародних – з 3 до 7, що свідчить про поступовий розвиток логістичної інфраструктури, розпочатий ще з 2015 року, коли мережа була значно обмеженішою.

Структура зовнішньоторговельних перевезень також демонструє залежність від окремих видів транспорту. У 2015 році в експорті переважав морський транспорт – близько 45%, автомобільний – 20%, залізничний – 15%; до 2020 року морський зріс до 51,5%, автомобільний – до 23,5%, залізничний – до 11,7%. Рівень контейнеризації експортних перевезень становить 7,5% для морського транспорту та лише 0,3–0,4% для інших видів. В імпорті домінує автомобільний транспорт – 43,6%, залізничний займає 14,1%, а морський – 6,5%. Контейнеризація імпортних перевезень дещо вища, ніж в експорті: 14,4% припадає на морський транспорт, тоді як для інших видів – лише 0,4% [9]. Це свідчить про наявність значного потенціалу для подальшого розвитку контейнеризації як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях та підтверджує необхідність інституційних, інфраструктурних і технологічних заходів для розбудови сучасної мультимодальної транспортно-логістичної системи України.

З початком повномасштабного збройного конфлікту в Україні у 2022 році транспортна система країни зазнала суттєвих змін і викликів, що значно вплинули як на інфраструктуру, так і на транспортну поведінку населення.

Внаслідок руйнувань транспортних об'єктів та підвищених ризиків безпеки спостерігається помітне скорочення використання громадського транспорту, оскільки значна частина населення змушена змінювати свої звички пересування або зовсім відмовлятися від поїздок у певних напрямках. Так, зросла частка мешканців, які не користуються метрополітеном – із 7% до 21%, а також автобусами – із 15% до 38%. Це свідчить про суттєве зниження довіри до громадського транспорту та про вплив безпекових чинників на транспортні рішення людей. Попри загальні тенденції спаду, автотранспорт продовжує демонструвати відносну стабільність використання, оскільки забезпечує більшу гнучкість та автономність пересування в умовах воєнного стану. Натомість такі екологічно чисті види пересування, як велосипедний транспорт та піша мобільність, також зменшили свою частку, що пояснюється зниженням рівня безпеки на вулицях, обмеженням доступу до окремих територій та загальним зменшенням мобільності населення.

У великих містах, зокрема у Харкові, зафіксовано зменшення частоти користування усіма видами громадського транспорту, що ще раз підкреслює масштабний вплив війни на міську транспортну систему [10].

Паралельно із внутрішніми викликами, Україна стикається і з зовнішніми факторами, зокрема з новими екологічними вимогами Європейського Союзу. У зв'язку із запровадженням з 2022 року більш жорстких обмежень щодо викидів парникових газів, а також введенням податку на викиди CO₂, існує значний ризик зменшення конкурентоспроможності українських транспортних послуг на європейському ринку. Сьогодні транспортна галузь України залишається сильно залежною від викопних енергоносіїв: близько 70% усіх нафтопродуктів споживає саме автомобільний транспорт, що не лише підвищує залежність країни від імпорту енергоносіїв, але й створює серйозні екологічні загрози. Для зменшення впливу цих факторів необхідно активізувати перехід на більш екологічно чисті види транспорту, розвивати електротранспорт та сприяти впровадженню мультимодальних рішень, що дозволяють знизити обсяг шкідливих викидів. Крім того, важливим завданням залишається модернізація транспортної інфраструктури: оновлення морських портів для підвищення пропускної спроможності, модернізація залізничних шляхів і рухомого складу, покращення стану доріг та розвиток внутрішніх водних шляхів, зокрема судноплавного потенціалу річки Дніпро, що здатна відігравати значну роль у перевезенні вантажів [11].

Ще одним суттєвим стримувальним чинником розвитку транспортної галузі України є високий рівень монополізації ринку, який негативно впливає на конкуренцію та ефективність транспортних послуг. Яскравим прикладом є діяльність державного підприємства «Укрзалізниця», монопольне становище якої значно ускладнює доступ приватних перевізників до ринку та стримує

розвиток інноваційних підходів у сфері залізничних перевезень. У деяких регіонах країни, таких як Запорізька область, монополізація транспортного ринку особливо помітна, що створює дисбаланс у розвитку транспортної системи, знижує якість послуг і підвищує їхню вартість. Вирішення цієї проблеми потребує реформування галузі, запровадження антимонопольних механізмів, створення умов для справедливої конкуренції та залучення приватних інвестицій у розвиток транспортної інфраструктури. Тільки за умови поєднання структурних реформ, модернізації інфраструктури, екологічної трансформації та підвищення безпеки можливо забезпечити сталий розвиток транспортної системи України в умовах воєнних викликів та інтеграції до європейського транспортного простору [12]. Міри щодо рекомендацій удосконалення мультимодальних перевезень в Україні потребують комплексного підходу, спрямованого на підвищення ефективності транспортної системи, її інтеграцію з європейськими мережами та стандартами, зменшення негативного впливу на довкілля та активізацію транзитного потенціалу країни. Для досягнення цих цілей необхідно реалізувати широкий спектр заходів, що охоплюють інфраструктурні, нормативно-правові, тарифні, технологічні, кадрові, інституційні аспекти, а також заходи зі стимулювання транзиту, засновані на рекомендаціях експертів, положеннях міжнародних угод та стратегічних програмах ЄС. Інфраструктурні заходи передбачають синхронізацію розвитку транспортної інфраструктури України з вимогами мережі TEN-T та стратегіями DG MOVE ЄС, що включає створення та модернізацію внутрішніх та прикордонних логістичних хабів, інтеграцію портів, аеропортів і залізничних вузлів з європейською транспортною мережею [13, 14]. Необхідно зосередити увагу на будівництві сучасних мультимодальних вантажних терміналів поблизу кордонів з країнами ЄС для спрощення переходу з української колії на європейську, що не лише підвищить ефективність логістики, а й дозволить створити нові промислові зони [15].

Важливим напрямом є реконструкція залізничних терміналів у морських портах, зокрема в Чорноморську, з метою забезпечення їх багатофункціонального використання для мультимодальних перевезень [16]. Не менш актуальним є комплексна модернізація автомобільних доріг, залізничної інфраструктури, портів об'єктів та внутрішнього водного транспорту, включаючи розвиток транспортного потенціалу річки Дніпро та активізацію співпраці з сусідніми країнами, такими як Румунія, для розвитку Дунайського транспортного шляху [17]. Крім того, необхідно розвивати мережу нових автомагістралей та кільцевих доріг, зокрема навколо Києва, для оптимізації транспортних потоків і зменшення навантаження на міські дороги [18].

Нормативно-правові заходи передбачають вдосконалення законодавчої бази, зокрема прийняття нового Закону України про залізничний транспорт, що

забезпечить лібералізацію ринку, створення умов для рівного доступу операторів до інфраструктури та формування незалежного регулятора [13][18]. Україна має активніше долучатися до міжнародних угод, таких як TRACECA, що сприятимуть спрощенню транзиту товарів між Україною та країнами ЄС і Центральної Азії [19]. Адаптація митного тарифу України та статистичної системи до міжнародних стандартів є важливим кроком для зменшення бюрократичних бар'єрів і прискорення процедур [19]. Ключовим завданням є розділення діяльності АТ «Укрзалізниця» за видами діяльності (unbundling), що дозволить уникнути монополізації ринку, підвищити конкуренцію та залучити приватні інвестиції [15].

Додатково потрібно запровадити нові стандарти безпеки руху, гармонізовані з вимогами ЄС [18]. У сфері тарифного регулювання слід розробити єдину політику транспортних зборів і тарифів у рамках TRACECA для гармонізації тарифної системи з міжнародними партнерами [16], забезпечити прозорість тарифоутворення та контроль за монополією через незалежного регулятора [15], а також скоригувати тарифну політику з метою залучення приватного капіталу й стимулювання розвитку мультимодальних рішень [13]. Важливо створити фінансові стимули для «зелених» перевезень, наприклад, через запровадження знижених тарифів для екологічно чистих видів транспорту [1].

Технологічні заходи повинні бути спрямовані на впровадження сучасних цифрових рішень, таких як електронна логістична система для транспортного коридору TRACECA, цифровізацію документообігу та моніторингу транспортних потоків [16]. Варто застосовувати інноваційні технології для зменшення викидів CO₂, включаючи використання альтернативних видів палива на водному транспорті, впровадження енергоефективних технологій та оптимізацію маршрутів перевезень [15]. Доцільно також реалізовувати пілотні проєкти із залученням приватного сектору та міжнародних організацій, таких як USTDA, для впровадження інновацій [17]. Необхідно розвивати гнучкі транспортні рішення, включаючи інтегровані мультимодальні мережі, здатні забезпечувати стійкість у кризових ситуаціях, зокрема через системи райдшерингу [20].

Кадрові заходи повинні бути спрямовані на подолання дефіциту кваліфікованого персоналу через модернізацію навчальних програм Укрзалізниці та впровадження нових освітніх проєктів [13]. Важливим є залучення технічної допомоги ЄС, наприклад, у межах проєктів Twinning, для розвитку інституційних спроможностей і підготовки фахівців [16]. Доцільно створити програми перекваліфікації працівників транспортного сектору з акцентом на цифрові технології, безпеку руху та управління мультимодальними процесами, а також активно залучати міжнародних експертів до обміну досвідом через конференції та тренінги [17].

Інституційні заходи передбачають створення незалежного регулятора транспортного сектору для забезпечення рівних умов конкуренції, прозорості ринку та запобігання зловживанням монопольним становищем [15][18].

Міністерство інфраструктури має відігравати ключову роль у координації зусиль щодо модернізації транспортної системи та реалізації міжнародних проєктів [17]. Важливо ініціювати нові програми технічної допомоги ЄС у межах TRACECA та TEN-T [16] і розширювати співпрацю в рамках публічно-приватного партнерства для залучення інвестицій [13]. Заходи зі стимулювання транзиту мають охоплювати гармонізацію процедур перетину кордонів, спрощення митних процедур для мультимодальних перевезень та створення прикордонних «сухих портів» і логістичних хабів зі спільним контролем разом із сусідніми країнами [15][16]. Доцільно активізувати участь України в міжнародних транспортних програмах, таких як TRACECA, для розширення транзитних можливостей [19], розвивати транспортні коридори TEN-T, що зміцнить роль України як ключового транзитного мосту між Європою та Азією [18], а також залучати приватні та міжнародні інвестиції для підвищення транзитного потенціалу з урахуванням вигідного географічного розташування країни [21]. Реалізація цих заходів у сукупності дозволить створити ефективну, екологічно сталу, конкурентоспроможну та інтегровану в європейський простір систему мультимодальних перевезень, яка стане важливим чинником економічного розвитку та логістичної інтеграції України.

Висновки. Розвиток мультимодальних контейнерних перевезень є ключовим чинником забезпечення сталості, ефективності та конкурентоспроможності транспортної системи України в сучасних умовах. Цей напрям має стратегічне значення, оскільки дозволяє створити інтегровану логістичну мережу, оптимізувати вантажопотоки, скоротити витрати часу та ресурсів, а також суттєво знизити негативний вплив транспорту на довкілля. Для досягнення цих цілей необхідно здійснити комплекс заходів, серед яких: удосконалення законодавчої бази з урахуванням європейських стандартів, модернізація транспортної інфраструктури для забезпечення ефективної взаємодії різних видів транспорту, стимулювання конкуренції шляхом створення рівних умов доступу до ринку та активна інтеграція України в європейський транспортно-логістичний простір. Результати сценарних досліджень підтверджують значні екологічні та економічні переваги розвитку мультимодальних контейнерних перевезень, зокрема скорочення викидів CO₂, підвищення енергоефективності, збільшення обсягів перевезень і зростання транзитного потенціалу країни. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на моделюванні ризиків функціонування транспортної системи в умовах збройного конфлікту, розробці стратегій підвищення її стійкості до зовнішніх загроз, а також на впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій

для покращення управління логістичними процесами та забезпечення сталого розвитку транспортного сектору України.

Література:

1. Мельник М. І., Лещух І. В. Становлення та розвиток інституційного забезпечення мультимодальних перевезень в Україні [Електронний ресурс] // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2023. – Режим доступу : [https://ird.gov.ua/sep/sep20231\(159\)/sep20231\(159\)_041_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20231(159)/sep20231(159)_041_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf)
2. Притула Х., Калат Я., Максименко А. та ін. Розвиток мультимодальних перевезень в контексті досягнення цілей європейського зеленого курсу: досвід країн V4 та Румунії, можливості для України [Електронний ресурс] // Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України. – 2024. – Режим доступу : <https://ird.gov.ua/irdp/p20230037.pdf>
3. Ремзіна Н. А. Теоретичні засади, умови та перспективи розвитку мультимодальної інфраструктури в Україні [Електронний ресурс] // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2019. – Режим доступу: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2019/40-2019/6.pdf>
4. Чайка Н. Г., Новальська Н. І. Інфраструктура мультимодальних перевезень [Електронний ресурс] // Science, society, education: topical issues and development prospects. – 2020. – Режим доступу : <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05e68af8-dccc-4af1-8a59-6a333351028f/content>
5. Платонов О. І. Державне регулювання контейнерного та контрейлерного транспортування вантажів у рамках стратегії розвитку мультимодальних перевезень [Електронний ресурс] // Інвестиції: практика та досвід. – 2022. – Режим доступу : http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2022/18.pdf
6. Альошинський Є. С. Організаційні принципи планування мультимодальних перевезень [Електронний ресурс] // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2013. – Режим доступу : <https://journals.uran.ua/tarp/article/download/19565/17297/30208>
7. Ремзіна Н. А. Механізм розвитку постійних пристроїв транспортних систем України [Електронний ресурс] // Причорноморські економічні студії. – 2020. – Режим доступу : https://bses.in.ua/journals/2020/50_1_2020/19.pdf
8. Машканцева С. О. Інноваційний розвиток транспортної галузі регіону в системі мультимодальних перевезень [Електронний ресурс] : автореф. дис..... канд. екон. наук. – 2020. – Режим доступу: https://card-file.ontu.edu.ua/bitstream/123456789/14267/1/Disser_Mashkantseva.pdf
9. Приліпа М. М. Державне регулювання мультимодальних перевезень [Електронний ресурс] // Dictum Factum. – 2025. – Режим доступу: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/download/396/357>
10. Сарахман О. М. Інноваційні рішення в управлінні транспортними процесами: український та європейський досвід [Електронний ресурс] // Здобутки економіки: перспективи та інновації. – 2025. – Режим доступу: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/download/614/573>
11. Ситнік В. В., Пікуліна О. В. Розвиток мультимодальних перевезень в Україні: економічний та інфраструктурний виміри [Електронний ресурс] // Review of transport economics and management. – 2024. – Режим доступу : <https://pte.ust.edu.ua/article/download/327135/319519>

12. Клименко В. Интеграция транспорта в мультимодальных системах [Электронный ресурс] // Транспортні системи та технології перевезень. – 2024. – Режим доступу: <https://ukrtsa.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/transport2-6-41.pdf>

13. Кириченко Г. І., Стрелко О. Г., Бердниченко Ю. А., Петриковець О. В., Павлюк Є. І. Сучасні тенденції розвитку мультимодальної системи перевезення вантажів [Електронний ресурс] // Технічні науки та технології. – 2019. – Режим доступу: https://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/part_2/28.pdf

14. Ширяєва С. В. Фактори, що впливають на формування і розвиток мультимодальної транспортної системи України в сучасних умовах [Електронний ресурс] // Вісник Національного транспортного університету. – 2020. – Режим доступу : <http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/46/446.pdf>

15. Платонов О. І. Впровадження інноваційних рішень державного регулювання мультимодальних перевезень за участю автотранспорту [Електронний ресурс] // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2018. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/23.pdf

References:

1. Melnyk, M. I., & Leshchukh, I. V. (2023). Formuvannia ta rozvytok instytutitsiinoho zabezpechennia multimodalnykh perevezen v Ukraini [Formation and development of institutional support for multimodal transportation in Ukraine]. Socio-economic Problems of the Modern Period of Ukraine. Available at: [https://ird.gov.ua/sep/sep20231\(159\)/sep20231\(159\)_041_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20231(159)/sep20231(159)_041_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf) [in Ukrainian].

2. Prytula, Kh., Kalat, Ya., Maksymenko, A., et al. (2024). Rozvytok multimodalnykh perevezen v konteksti Yevropeiskoho Zelenoho Kursu: Dosvid krain V4 ta Rumunii, mozhlyvosti dlia Ukrainy [Development of Multimodal Transportation in the Context of the European Green Deal: Experience of V4 Countries and Romania, Opportunities for Ukraine]. M. Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Available at: <https://ird.gov.ua/irdp/p20230037.pdf> [in Ukrainian].

3. Remzina, N. A. (2019). Teoretychni osnovy, umovy ta perspektyvy rozvytku multimodalnoi infrastruktury v Ukraini [Theoretical foundations, conditions, and prospects for the development of multimodal infrastructure in Ukraine]. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2019/40-2019/6.pdf> [in Ukrainian].

4. Chaika, N. H., & Novalska, N. I. (2020). Infrastruktura multimodalnykh perevezen [Infrastructure of multimodal transportation]. Proceedings of the 6th International Scientific-Practical Conference "Science, Society, Education: Topical Issues and Development Prospects". Available at: <https://er.kai.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05e68af8-dccc-4af1-8a59-6a333351028f/content> [in Ukrainian].

5. Platonov, O. I. (2022). Derzhavne rehuliuвання konterneinykh ta kontreilnykh perevezen u ramkakh stratehii multimodalnoho transportu [State regulation of container and piggyback transportation within the strategy of multimodal transport development]. Investments: Practice and Experience. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2022/18.pdf [in Ukrainian].

6. Aloshynskiy, Ye. S. (2013). Orhanizatsiini zasady planuvannia multimodalnykh perevezen [Organizational principles of planning multimodal transportation]. Technological Audit and Production Reserves. Available at: <https://journals.uran.ua/tarp/article/download/19565/17297/30208> [in Ukrainian].

7. Remzina, N. A. (2020). Mekhanizm rozvytku postiinykh ob'ektiv transportnykh system Ukrainy [Mechanism of development of permanent facilities of transport systems of Ukraine]. Black Sea Economic Studies. Available at: https://bses.in.ua/journals/2020/50_1_2020/19.pdf [in Ukrainian].

8. Mashkantseva, S. O. (2020). Innovatsiyni rozvytok transportnoi haluzi rehionu v systemi multimodalnykh perevezen [Innovative development of the transport industry of the region in the system of multimodal transportation] (Extended abstract of candidate's thesis). Available at: https://card-file.ontu.edu.ua/bitstream/123456789/14267/1/Disser_Mashkantseva.pdf [in Ukr].

9. Prylypa, M. M. (2025). Derzhavne Rehuliuвання Multimodalnoho Transportu [State Regulation of Multimodal Transport]. Dictum Factum. Available at: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/download/396/357> [in Ukrainian].

10. Sarakhman, O. M. (2025). Innovatsiini rishennia v upravlinni transportnymy protsesamy: ukraïnskyi ta yevropeïskyi dosvid [Innovative solutions in the management of transport processes: Ukrainian and European experience]. Economic Achievements: Prospects and Innovations. Available at: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/download/614/573> [in Ukr].

11. Sytnik, V. V., & Pikulina, O. V. (2024). Rozvytok multimodalnykh perevezen v Ukraini: ekonomichnyi ta infrastrukturnyi vymir [Development of multimodal transportation in Ukraine: economic and infrastructural dimension]. Review of Transport Economics and Management. Available at: <https://pte.ust.edu.ua/article/download/327135/319519> [in Ukrainian].

12. Klymenko, V. (2024). Intehratsiia transportu v multimodalnykh systemakh [Integration of transport in multimodal systems]. Transport Systems and Transportation Technologies. Available at: <https://ukrtsa.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/transport2-6-41.pdf> [in Ukrainian].

13. Kyrychenko, H. I., Strelko, O. H., Berdnychenko, Yu. A., Petrykhovets, O. V., & Pavliuk, Ye. I. (2019). Moderni Tendentsii v Rozvytku Multimodalnykh System Vantazhnykh Perevezen [Modern Trends in the Development of Multimodal Freight Transportation Systems]. Technical Sciences and Technologies. Available at: https://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/part_2/28.pdf [in Ukrainian].

14. Shyriaieva, S. V. (2020). Faktory Vplyvu na Formuvannia ta Rozvytok Multimodalnoi Transportnoi Systemy Ukrainy v Suchasnykh Umovakh [Factors Influencing the Formation and Development of Ukraine's Multimodal Transport System under Modern Conditions]. Bulletin of the National Transport University. Available at: <http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/46/446.pdf> [in Ukrainian].

15. Platonov, O. I. (2018). Vprovadzhennia innovatsiinykh instrumentiv derzhavnoho rehuliuвання multimodalnykh perevezen iz zaluchenniam avtomobilnoho transportu [Implementation of innovative instruments of state regulation of multimodal transportation with the involvement of road transport]. Public Administration: Improvement and Development. Available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/23.pdf [in Ukrainian].

УДК 656.078

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2013-2021](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2013-2021)

Грабовець Віталій Валерійович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автомобілів та транспортних технологій, Луцький національний технічний університет. м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-0340-185X>

ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті детально досліджено потенціал розвитку мультимодальних перевезень у Волинській області в умовах війни, спричиненої російською агресією. Розкрито сутність мультимодальних перевезень як ефективної форми організації логістичних процесів, що поєднує переваги різних видів транспорту, таких як залізничний, автомобільний та, потенційно, річковий чи авіаційний, для оптимізації витрат, часу та ресурсів. Проаналізовано географічні, інфраструктурні та економічні передумови Волині для формування мультимодальних транспортних ланцюгів, включаючи її прикордонне положення з Польщею та Білоруссю, наявність міжнародних автомобільних коридорів E373 та E85, а також залізничних ліній, що з'єднують регіон з ключовими центрами України та ЄС [7]. Визначено основні проблеми, які стримують розвиток мультимодальних перевезень, серед яких – нестача логістичних терміналів, застаріла інфраструктура, обмежена цифровізація логістичних процесів, а також воєнні ризики, такі як пошкодження шляхів сполучення та перебої в постачанні енергії [8]. Обґрунтовано перспективні напрями розвитку мультимодальних перевезень, зокрема модернізацію інфраструктури через будівництво сухих портів і логістичних хабів, підвищення пропускної спроможності прикордонних переходів, впровадження цифрових платформ для реального часу моніторингу вантажів та інтеграцію транспортної системи Волині до мережі TEN-T Європейського Союзу [9]. Доведено, що розвиток мультимодальних перевезень здатен не лише зміцнити економічну стійкість регіону, підвищити ефективність логістики та забезпечити надійність транспортних зв'язків України з ЄС в умовах воєнного стану, але й сприяти відновленню економіки після війни, залученню інвестицій та створенню нових робочих місць, з огляду на досвід інших прикордонних регіонів ЄС [10]. Зокрема, акцентовано на потенціалі Волині як ключового вузла для експорту агропродукції, гуманітарної допомоги та військових поставок, з урахуванням зростання вантажообігу через західні кордони України з початку повномасштабного вторгнення [11].

Ключові слова: мультимодальні перевезення, транспортна інфраструктура, логістика, Волинська область, війна, TEN-T, логістичний хаб, сухий порт, цифровізація, євроінтеграція.

Grabovets Vitaliy Candidate of Technical Sciences, PhD, Associate Professor of the Department of Automobiles and Transport Technologies. Lutsk National Technical University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-0340-185X>

POTENTIAL FOR THE DEVELOPMENT OF MULTIMODAL TRANSPORTATION IN VOLYN REGION UNDER WARTIME CONDITIONS

Abstract. This article provides an in-depth examination of the potential for developing multimodal transportation in the Volyn region under wartime conditions caused by Russian aggression. The essence of multimodal transportation is revealed as an efficient form of logistical organization that combines the advantages of various modes of transport — such as rail, road, and potentially inland waterway or air transport — to optimize costs, time, and resources. The geographic, infrastructural, and economic prerequisites for establishing multimodal transport chains in Volyn are analyzed, including its proximity to the borders of Poland and Belarus, the presence of international road corridors E373 and E85, as well as railway lines connecting the region with key centers in Ukraine and the EU [7]. The key constraints hindering the development of multimodal transportation are identified, among which are the shortage of logistics terminals, outdated infrastructure, limited digitalisation of logistics processes, as well as wartime risks such as infrastructure damage and interruptions in energy supply [8].

Prospective directions for the further development of multimodal transportation are substantiated, in particular: infrastructure modernisation through the construction of dry ports and logistics hubs, increasing the throughput capacity of border crossing points, implementation of digital platforms for real-time cargo monitoring, and integration of the Volyn transport system into the TEN-T network of the European Union [9]. It is proven that the development of multimodal transportation can not only strengthen the economic resilience of the region, enhance logistics efficiency, and ensure the reliability of Ukraine–EU transport connectivity under martial law, but also contribute to post-war economic recovery, attract investment, and create new jobs — as evidenced by the experience of other bordering EU regions [10]. Particular attention is paid to the potential of Volyn as a key node for the export of agricultural products, humanitarian aid, and military supplies, taking into account the increase in freight flows through Ukraine's western borders since the beginning of the full-scale invasion [11].

Keywords: multimodal transportation; transport infrastructure; logistics; Volyn region; war; TEN-T; logistics hub; dry port; digitalisation; European integration.

Постановка проблеми.

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України у лютому 2022 року, радикально змінила умови функціонування транспортної системи держави та висунула нові вимоги до організації логістики, перетворивши західні регіони на основні артерії для імпорту та експорту. Порухення традиційних маршрутів через Чорне море, знищення транспортної інфраструктури на сході та півдні країни, зростання ролі західних регіонів як основних каналів постачання гуманітарних вантажів, військової допомоги та експорту товарів, таких як зерно, метал та промислові товари, створили нагальну потребу у впровадженні сучасних логістичних рішень [2; 12]. Зокрема, за даними Державної служби статистики, вантажообіг через західні кордони зріс на понад 50% у 2022-2023 роках порівняно з довоєнним періодом, що призвело до перевантаження прикордонних пунктів і необхідності диверсифікації маршрутів [13]. В цьому контексті мультимодальні перевезення стають одним із ключових інструментів забезпечення стійкості транспортної системи України, дозволяючи комбінувати види транспорту для мінімізації ризиків і оптимізації ланцюгів постачань [1; 14]. Волинська область, як прикордонний регіон з Європейським Союзом, має стратегічне значення для формування ефективних транспортно-логістичних маршрутів. Її вигідне географічне положення на перетині шляхів до Польщі, близькість до Балтійського моря та розвинена мережа автомобільних і залізничних шляхів, включаючи лінії до Луцька, Ковеля та прикордонних станцій, створюють передумови для розвитку мультимодальних перевезень навіть в умовах воєнного стану [5; 15]. Крім того, регіон вже демонструє потенціал як хаб для релокованих підприємств: з початку війни сюди переїхало понад 30 компаній, що посилює логістичні потреби [16]. Однак війна загострила проблеми, такі як черги на кордоні, де час очікування може сягати кількох днів, та ризики ракетних ударів по інфраструктурі, що вимагає адаптації стратегій розвитку [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку мультимодальних перевезень в Україні розглядаються у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема С. Гриценка, О. Бабаєва, О. Коваленка, М. Романенка, І. Лещука, а також міжнародних організацій та аналітичних центрів, серед яких – Європейська Комісія, UNCTAD, CSIS та ResearchGate. У зазначених роботах акцентується увага на проблемах та перспективах інтеграції української транспортної системи у європейські логістичні коридори (TEN-T),

впливі війни на логістичні потоки та зміні модальної структури перевезень, формуванні транспортної стійкості та інституційної спроможності галузі [1; 6; 7; 8; 9; 11]. Значна кількість сучасних досліджень присвячена оцінці трансформацій ринку вантажних перевезень під впливом воєнних факторів, релокації бізнесів на західні регіони, а також нарощуванню прикордонної пропускної спроможності як ключового елементу збереження торговельних зв'язків України з ЄС [12; 13; 17]. Однак, незважаючи на зростаючу кількість публікацій, комплексна оцінка потенціалу розвитку мультимодальних перевезень саме у Волинській області, з урахуванням її транзитного розташування, інфраструктурних вузлів та ролі регіону в забезпеченні «західного коридору» України в умовах війни, досі не отримала достатнього наукового висвітлення та потребує подальшого поглибленого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є комплексний аналіз транспортно-логістичного потенціалу Волинської області та визначення перспектив розвитку мультимодальних перевезень в умовах війни, з урахуванням як внутрішніх факторів, так і зовнішніх викликів, пов'язаних з євроінтеграцією та глобальними торговельними трансформаціями. Для досягнення мети поставлено такі завдання: узагальнити теоретичні засади мультимодальних перевезень на основі вітчизняних та зарубіжних досліджень; оцінити сучасний стан транспортної інфраструктури Волинської області, включаючи аналіз статистичних даних щодо вантажообігу та пасажиропотоків; визначити основні проблеми, що стримують розвиток мультимодальних перевезень, з акцентом на воєнні ризики та інфраструктурні обмеження; запропонувати напрями їх удосконалення з урахуванням умов воєнного часу, таких як будівництво резервних маршрутів та впровадження технологій IoT для моніторингу; проаналізувати потенціал інтеграції до TEN-T та створення логістичних хабів як факторів економічної стійкості [18].

Виклад основного матеріалу. Мультимодальні перевезення — це комплексна форма транспортування вантажів, яка передбачає використання двох або більше видів транспорту в межах єдиного логістичного ланцюга та оформлення перевезення за одним транспортним документом, що спрощує митні процедури та знижує адміністративні бар'єри [1]. Така система дозволяє поєднувати переваги різних видів транспорту, наприклад, високу пропускну здатність залізниці для довгих дистанцій з гнучкістю автомобільного транспорту для "останньої милі", знижувати витрати на 20-30%, підвищувати швидкість та надійність доставки, а також забезпечувати безперервність логістичних процесів навіть за складних умов, таких як природні катастрофи чи конфлікти [6]. У країнах Європейського Союзу мультимодальні перевезення є базовим елементом транспортної політики, оскільки вони сприяють екологічності через зменшення викидів CO₂, енергоефективності та інтеграції

національних транспортних мереж у єдиний простір, як передбачено в політиці TEN-T [4]. Наприклад, в Польщі, сусідній з Волинню країні, мультимодальні хаби в Гданську та Варшаві забезпечують понад 40% вантажообігу з використанням контейнерів, що може слугувати моделлю для України. Україна, рухаючись у напрямі євроінтеграції, повинна адаптувати цей підхід до власних умов, особливо в умовах війни, де мультимодальність стає інструментом диверсифікації ризиків і забезпечення ланцюгів постачань для критичних вантажів [3]. Теоретичні основи також включають концепцію інтермодальності, де акцент на стандартизованих контейнерах, та роль цифрових технологій, таких як блокчейн для трекінгу, що особливо актуально в умовах нестабільності.

Волинська область має стратегічне розташування на перетині транспортних потоків між Україною та країнами ЄС, що робить її потенційним хабом для мультимодальних ланцюгів [5]. Її прикордонні переходи «Ягодин – Дорогуськ» та «Устилуг – Зосін» забезпечують значну частину зовнішньоторговельного обороту, обробляючи до 30% українського експорту до Польщі, а транспортна мережа області інтегрована у міжнародні автомобільні коридори E373 та E85, з загальною довжиною автомобільних доріг понад 5 тис. км [2]. Розгалужена система залізничних шляхів, що з'єднує Луцьк із Києвом, Львовом та прикордонними станціями, створює можливості для організації комбінованих перевезень, зокрема контейнерних поїздів, які вже тестуються на маршрутах до ЄС [5]. Потенційно перспективним є створення мультимодальних логістичних терміналів у районі Луцька та поблизу прикордонних пунктів пропуску, які можуть стати ключовими вузлами в системі «залізниця – автомобільний транспорт» для перевалки контейнерів, гуманітарних вантажів та військових постачань, з урахуванням планів будівництва двох сухих портів потужністю 3 млн т на рік [1]. Крім того, регіон має потенціал для розвитку річкового транспорту через річку Західний Буг, хоча це вимагає днопоглиблення та інфраструктурних інвестицій. Економічний аспект посилюється релокацією підприємств: з 2022 року Волинь прийняла понад 30 компаній, що збільшило попит на логістику, а також наявністю вільних земель для хабів, як у проекті родини Палиці на 12 га для зернового хабу. Загалом, потенціал Волині оцінюється в можливості обробки до 5-7 млн т вантажів щорічно при модернізації, що сприятиме інтеграції до європейських коридорів.

Незважаючи на значний потенціал, розвиток мультимодальних перевезень у Волинській області наразі стримується низкою проблем, які загострилися через війну. По-перше, інфраструктура області потребує модернізації: відсутність сучасних логістичних терміналів та контейнерних майданчиків обмежує можливості для перевалки вантажів, з поточною пропускною здатністю прикордонних переходів лише 10-15 тис. т на добу [6]. По-друге,

невідповідність частини залізничних колій європейському стандарту колії (1435 мм проти українського 1520 мм) ускладнює безперервність мультимодальних маршрутів, вимагаючи перевантаження на кордоні, що збільшує час на 2-3 години [4]. По-третє, відсутність цифрових платформ управління вантажопотоками знижує ефективність координації між перевізниками, митними органами та логістичними компаніями, призводячи до помилок у плануванні [3]. Війна загострила ці проблеми: частина транспортних шляхів зазнала пошкоджень від ракетних ударів, зросло навантаження на прикордонні переходи, що призвело до черг та затримок доставки вантажів до 5-7 днів, а також перебої в електропостачанні вплинули на роботу терміналів [2]. Додатково, проблеми включають брак кваліфікованих кадрів через мобілізацію, зростання вартості пального на 40% та ризики кібератак на логістичні системи. За даними досліджень, ці фактори призвели до зниження вантажообігу на 20% у 2022 році порівняно з 2021, хоча західні регіони частково компенсували втрати сходу.

Підвищення ролі мультимодальних перевезень у Волинській області можливе за умови реалізації комплексу заходів, спрямованих на подолання воєнних викликів та євроінтеграцію [1]. Необхідно здійснити модернізацію транспортної інфраструктури, зокрема будівництво мультимодальних терміналів та логістичних хабів, здатних забезпечити ефективну взаємодію між залізничним та автомобільним транспортом, з акцентом на сухі порти для зерна та промислових товарів [5]. Важливим напрямом є розширення пропускної спроможності прикордонних пунктів пропуску через впровадження спільного контролю з ЄС та будівництво додаткових смуг, що може збільшити потік на 30-50% [2]. Суттєво підвищити ефективність перевезень може впровадження цифрових платформ управління логістикою, таких як єдина система трекінгу на базі GPS та AI, що дозволять координувати дії учасників транспортного процесу в режимі реального часу та мінімізувати затримки [6]. Важливою передумовою розвитку мультимодальних перевезень є інтеграція транспортної системи Волинської області у європейську мережу TEN-T, що відкриє доступ до міжнародних логістичних маршрутів, фінансування ЄС на суму до 110 млрд євро для адаптації доріг та збільшить обсяги транзиту через будівництво європейської колії в 10 напрямках [4]. Крім того, перспективи включають залучення інвестицій від приватного сектору, як у проектах Nestle чи вінницьких інвесторів у Луцьку, та розвиток зеленої логістики для відповідності ЄС-стандартам. У воєнних умовах акцент на резервних маршрутах та страхуванні вантажів.

Висновки.

Мультимодальні перевезення в умовах війни стають не лише засобом підвищення ефективності транспортної системи України, а й важливим

елементом національної безпеки та стійкості логістичних ланцюгів, дозволяючи диверсифікувати ризики та забезпечити безперервність постачань [3]. Волинська область має всі необхідні передумови для розвитку цього виду перевезень – вигідне географічне розташування, прикордонні переходи, транспортну інфраструктуру та потенціал для створення логістичних хабів, які можуть обробляти мільйони тонн вантажів щорічно [5]. Реалізація комплексної політики модернізації, цифровізації та інтеграції в європейський транспортний простір дозволить перетворити Волинь на ключовий вузол мультимодальних перевезень, що сприятиме не лише зміцненню економіки регіону через створення робочих місць і залучення інвестицій, а й підвищенню стійкості транспортної системи України в умовах воєнного часу, з потенціалом зростання експорту на 20-30% [1; 6]. Досвід ЄС показує, що така інтеграція може прискорити відновлення після конфлікту, а для Волині це означає перехід від транзитного регіону до повноцінного логістичного центру Східної Європи.

Література

1. Гриценко С. І. Розвиток мультимодальних перевезень в Україні: проблеми та перспективи / С. І. Гриценко, О. І. Бабаєв // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2022. – № 79. – С. 112–118.
2. Транспорт і зв'язок України 2023 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ : ДССУ, 2024. – 180 с.
3. Transport Strategy of Ukraine until 2030 / Ministry of Infrastructure of Ukraine. – Київ : Мінінфраструктури України, 2021. – 60 с.
4. TEN-T Policy / European Commission. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://transport.ec.europa.eu>. – Назва з екрана.
5. Стратегія розвитку Волинської області на 2021–2027 роки / Волинська обласна військова адміністрація. – Луцьк, 2021. – 120 с.
6. Kovalenko O. Multimodal transport solutions for Ukraine's logistics resilience during war / O. Kovalenko, M. Romanenko // Transport Problems. – 2023. – Vol. 18, № 2. – P. 45–54.
7. Лешчук І. The infrastructure of multimodal transportation in Ukraine - EU cross-border cooperation / І. Лешчук // WSB Journal. – 2023. – С. 1–15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wsb.edu.pl/files/news/11213/ua_eu_2023_leshchukh.pdf.
8. The war in Ukraine and its effects on maritime trade logistics / UNCTAD. – 2022. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d2_en.pdf.
9. Strategy for the EU integration of the Ukrainian and Moldovan rail systems / European Commission. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://transport.ec.europa.eu/system/files/2023-07/Integration_of_the_UAMD_railway_system_into_the_EU_transport_system.pdf.
10. The development of multimodal transportation in Ukraine in the conditions of global trade transformations / ResearchGate. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/369420940_The_development_of_multimodal_transportation_in_Ukraine_in_the_conditions_of_global_trade_transformations.

11. Ships, Trains, and Trucks: Unlocking Ukraine's Vital Trade Potential / CSIS. – 2024. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.csis.org/analysis/ships-trains-and-trucks-unlocking-ukraines-vital-trade-potential>.

12. Вплив війни на розвиток вантажних перевезень України / EFP. – 2022. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1297>.

13. Під час війни на Волинь переїхали 30 підприємств / UKR.NET. – 2024. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukr.net/ru/news/details/economics/101171524.html>.

14. Розвиток мультимодальних перевезень в Україні / PTE. – 2025. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pte.ust.edu.ua/article/view/327135>.

15. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки / ІРД НАН України. – 2022. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>.

16. Розвиток мультимодальних перевезень за сучасних умов / ResearchGate. – 2025. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/384706877_ROZVITOK_MULTIMODALNIH_PEREVEZEN_ZA_SUCASNIH_UMOV.

17. Вплив війни на обсяги та структуру ринку вантажних перевезень України / EconP. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/464/422>.

18. Верховна Рада підтримала розвиток мультимодальних перевезень в Україні / КМУ. – 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/verhovna-rada-pidtrimala-rozvitok-multimodalnih-perevezen-v-ukrayini-vladislav-kriklij>.

References

1. Hrytsenko SI, Babayev OI. Rozvytok multimodalnykh perevezen v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Development of multimodal transport in Ukraine: problems and prospects]. Visnyk Ekonomiky Transportu i Promyslovosti. 2022;(79):112–118. (in Ukrainian)

2. Transport i zv'язok Ukrainy 2023: statystychnyi zbirnyk [Transport and Communications of Ukraine 2023: statistical collection]. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv: DSSU; 2024. 180 p. (in Ukrainian)

3. Transport Strategy of Ukraine until 2030. Ministry of Infrastructure of Ukraine. Kyiv: Mininfrastruktury Ukrainy; 2021. 60 p.

4. TEN-T Policy. European Commission. Available from: <https://transport.ec.europa.eu>. Accessed November 5, 2025.

5. Stratehiia rozvytku Volynskoi oblasti na 2021–2027 roky [Strategy of Volyn region development for 2021–2027]. Volynska oblasna viiskova administratsiia. Lutsk; 2021. 120 p. (in Ukrainian)

6. Kovalenko O, Romanenko M. Multimodal transport solutions for Ukraine's logistics resilience during war. Transport Problems. 2023;18(2):45–54.

7. Leshchuk I. The infrastructure of multimodal transportation in Ukraine - EU cross-border cooperation. WSB Journal. 2023;1–15. Available from: https://wsb.edu.pl/files/news/11213/ua_eu_2023_leshchukh.pdf.

8. The war in Ukraine and its effects on maritime trade logistics. UNCTAD. 2022. Available from: https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d2_en.pdf.

9. Strategy for the EU integration of the Ukrainian and Moldovan rail systems. European Commission. 2023. Available from: https://transport.ec.europa.eu/system/files/2023-07/Integration_of_the_UAMD_railway_system_into_the_EU_transport_system.pdf.

10. The development of multimodal transportation in Ukraine in the conditions of global trade transformations. ResearchGate. 2023. Available from: https://www.researchgate.net/publication/369420940_The_development_of_multimodal_transportation_in_Ukraine_in_the_conditions_of_global_trade_transformations.

11. Ships, Trains, and Trucks: Unlocking Ukraine's Vital Trade Potential. CSIS. 2024. Available from: <https://www.csis.org/analysis/ships-trains-and-trucks-unlocking-ukraines-vital-trade-potential>.

12. Vplyv viiny na rozvytok vantazhnykh perevezen Ukrainy [Impact of the war on the development of freight transportation in Ukraine]. EFP. 2022. Available from: <http://efp.in.ua/uk/journal-article/1297>. (in Ukrainian)

13. Pid chas viiny na Volyn pereikhaly 30 pidpriemstv [30 enterprises moved to Volyn during the war]. UKR.NET. 2024. Available from: <https://www.ukr.net/ru/news/details/economics/101171524.html>. (in Ukrainian)

14. Rozvytok multimodalnykh perevezen v Ukraini [Development of multimodal transportation in Ukraine]. PTE. 2025. Available from: <https://pte.ust.edu.ua/article/view/327135>. (in Ukrainian)

15. Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamky [The economy of Ukrainian regions in the conditions of war: risks and directions]. IRD NAS of Ukraine. 2022. Available from: <https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>. (in Ukrainian)

16. Rozvytok multimodalnykh perevezen za suchasnykh umov [Development of multimodal transportation under modern conditions]. ResearchGate. 2025. Available from: https://www.researchgate.net/publication/384706877_ROZVITOK_MULTIMODALNIH_PEREVEZEN_ZA_SUCASNIH_UMOV. (in Ukrainian)

17. Vplyv viiny na obsiah ta strukturu rynku vantazhnykh perevezen Ukrainy [Impact of the war on the volume and structure of the freight transportation market in Ukraine]. EconP. 2023. Available from: <http://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/464/422>. (in Ukrainian)

18. Verkhovna Rada pidtrymala rozvytok multimodalnykh perevezen v Ukraini [The Verkhovna Rada supported the development of multimodal transportation in Ukraine]. KMU. 2021. Available from: <https://www.kmu.gov.ua/news/verhovna-rada-pidtrimala-rozvitok-multimodalnih-perevezen-v-ukrayini-vladislav-kriklij>. (in Ukrainian)

УДК 004.4:004.7:621.316.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2022-2035](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2022-2035)

Грицай Юрій Юрійович здобувач кафедри програмного забезпечення, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний Університет «Львівська Політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0002-4875-9641>

Фечан Андрій Васильович доктор технічних наук, завідувач кафедри електронних засобів інформаційно-комп'ютерних технологій, Інститут інформаційно-комунікаційних технологій та електронної інженерії, Національний Університет «Львівська Політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-9970-5497>

ХМАРНИЙ ПРОГРАМНО-АПАРАТНИЙ КОМПЛЕКС АДАПТИВНОГО БАЛАНСУВАННЯ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОЇ ГЕНЕРАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено актуальну науково-практичну проблему автоматизованого управління енергоспоживанням у побутових електромережах в умовах дефіциту генеруючої потужності та аварійних відключень. Внаслідок масового переходу домогосподарств на автономні джерела живлення (гібридні інвертори, системи накопичення енергії) виникла потреба в ефективних інструментах розподілу навантаження, оскільки обмежена потужність інверторів вимагає постійного ручного контролю з боку користувача. Проведено аналіз існуючих рішень на ринку автоматизації (промислові SCADA-системи, закриті програмні продукти для моніторингу сонячних станцій та open-source платформи типу Home Assistant). Виявлено, що більшість із них не адаптовані до потреб масового споживача через високу вартість, складність розгортання або відсутність спеціалізованих алгоритмів пріоритезації навантаження в умовах автономної роботи (Off-grid).

Запропоновано архітектуру хмарного програмно-апаратного комплексу, реалізованого за моделлю SaaS (Software as a Service) на основі мікросервісів. Серверна частина системи базується на технологіях Google Cloud Platform (Cloud Run, Cloud SQL) та використанні безсерверних обчислень, що забезпечує масштабованість та відмовостійкість. Комунікація з периферійними пристроями (розумними розетками Shelly) реалізована через протокол MQTT, що дозволяє мінімізувати затримки передачі керуючих команд. Ключовим результатом роботи є розробка та програмна реалізація адаптивного алгоритму

балансування навантаження з часовим гістерезисом, який автоматично відключає менш пріоритетні споживачі при досягненні порогових значень потужності. Евристична модель додатково оптимізує енергоспоживання в режимі «Блекаут», використовуючи теплову інерцію нагрівальних та холодильних приладів для їх періодичного вмикання лише після закінчення допустимого часу простою, що дозволяє заощадити ресурс батареї та подовжити час автономної роботи. Також описано метод інформаційної підтримки користувача шляхом розрахунку кумулятивного споживання енергії безпосередньо від акумуляторної батареї в режимі реального часу. Практична цінність одержаних результатів полягає у створенні доступного інструменту, який підвищує рівень енергонезалежності домогосподарств та нівелює необхідність постійного втручання людини в роботу системи резервного живлення.

Ключові слова: розумний будинок, енергоменеджмент, IoT, Google Cloud, MQTT, мікросервіси, балансування навантаження, інверторні системи, резервне живлення, енергозбереження.

Hrytsai Yurii Yuriiiovych Student of the Software Engineering Department, Institute of Computer Science and Information Technologies, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0002-4875-9641>

Fechan Andrii Vasyliiovych Doctor of Technical Sciences, Head of the Department of Electronic Devices of Information and Computer Technologies, Institute of Information and Communication Technologies and Electronic Engineering, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-9970-5497>

CLOUD-BASED SOFTWARE-HARDWARE COMPLEX FOR ADAPTIVE ENERGY CONSUMPTION BALANCING UNDER CONDITIONS OF LIMITED GENERATION

Abstract. The article investigates the current scientific and practical problem of automated energy consumption management in household electrical grids under conditions of power generation deficits and emergency outages. Due to the widespread transition of households to autonomous power sources (hybrid inverters, energy storage systems), a need has arisen for effective load distribution tools, as the limited capacity of inverters necessitates constant manual monitoring by the user. An analysis of existing solutions in the automation market (industrial SCADA systems, proprietary software for solar plant monitoring, and open-source platforms such as Home Assistant) was conducted. It was revealed that most of these solutions are not adapted to the needs of the mass consumer due to high costs, deployment complexity,

or the lack of specialized load prioritization algorithms for autonomous (Off-grid) operation. The paper proposes an architecture for a cloud-based software-hardware complex implemented using the SaaS (Software as a Service) model based on microservices. The server-side of the system is based on Google Cloud Platform technologies (Cloud Run, Cloud SQL) and utilizes serverless computing to ensure scalability and fault tolerance. Communication with peripheral devices (Shelly smart plugs) is implemented via the MQTT protocol, which minimizes latency in transmitting control commands. The key result of the study is the development and software implementation of an adaptive load balancing algorithm with temporal hysteresis, which automatically disconnects lower-priority consumers when inverter power thresholds are reached. A heuristic model further optimizes energy consumption in "Blackout" mode by leveraging the thermal inertia of heating and refrigeration appliances to switch them on periodically only after the permissible downtime has elapsed, thereby conserving battery resources and extending autonomous operation time. Additionally, a method for user decision support is described, involving the real-time calculation of cumulative energy consumption directly from the battery storage. The practical value of the obtained results lies in the creation of an accessible tool that increases household energy independence and eliminates the need for constant human intervention in the backup power system's operation.

Keywords: smart home, energy management, IoT, Google Cloud, MQTT, microservices, load balancing, inverter systems, backup power, energy saving.

Постановка проблеми. Сучасні виклики в енергетичній сфері України, зумовлені наслідками військової агресії та пошкодженням критичної інфраструктури, зумовлюють необхідність перегляду підходів до енергоспоживання на рівні кінцевих споживачів. Станом на грудень 2024 року, за оцінками DiXi Group [1], загальні втрати генеруючої потужності в енергосистемі України сягнули 10 ГВт. Це призвело до масштабних віялових відключень, що підтверджується соціологічними дослідженнями: 30% респондентів зазначають регулярні перебої в електропостачанні [2]. Як наслідок, спостерігається стрімке зростання ринку автономних джерел живлення. За даними Державної митної служби, лише за перші два місяці 2025 року імпорт електрогенераторних установок склав 345 млн доларів США [3].

Однак, специфіка українського сегменту полягає у значній частці "стихійних" інсталяцій, які не мають єдиного стандарту керування. Власники інверторних систем потужністю 2–10 кВт стикаються з проблемою обмеженої пікової потужності та ємності батарей. Балансування навантаження шляхом ручного вимкнення бойлерів, обігрівачів та інших некритичних споживачів є неефективним і може призводити до аварійних станів системи через перевантаження інвертора. Таким чином, існує об'єктивна потреба у створенні

автоматизованого програмно-апаратного комплексу (ПАК), який реалізує інтелектуальне управління споживачами електроенергії на основі пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика побудови систем управління енергоспоживанням (HEMS — Home Energy Management Systems) є предметом активних наукових досліджень. Зокрема, у роботі авторів L. N. Phangbertha, A. Fitri, I. Purnamasari, Y. Muliono [4] розглядається концепція "розумної розетки" як базового елементу енергомережі, проте основний акцент зроблено на локальному управлінні без урахування загального стану системи резервного живлення. Значна частина досліджень присвячена алгоритмам оптимізації споживання ("Load Shedding"). Наприклад, B. C. Ampimah, M. Sun, D. Han, X. Wang [5] пропонують методи зсуву пікових навантажень ("peak shifting") для економічної оптимізації витрат згідно з тарифами. A. Andreescu [6] описує програмні інструменти для моніторингу споживання. Однак, більшість існуючих алгоритмів розроблені для умов стабільної мережі з метою економії коштів. В умовах аварійних відключень, коли критичним ресурсом є не вартість, а залишкова ємність акумуляторної батареї, ці підходи вимагають адаптації. Існує прогалина в дослідженнях алгоритмів, які базувалися на пріоритезації "виживання" системи (Off-grid stability), а не економічній ефективності. Для систем реального часу, що працюють в умовах нестабільного зв'язку, критичним є вибір комунікаційного протоколу. У порівняльному аналізі від M. O. Al Enany, H. M. Harb and G. Attiya [7] та V. Seoane, C. Garcia-Rubio, F. Almenares, C. Campo [8] доведено переваги протоколу MQTT над HTTP/CoAP з точки зору затримок та розміру трафіку. Оглядова робота C. Bayilmiş, M. Ali Ebleme, Ü. Çavuşoğlu, K. Küçük, A. Sevin [9] підтверджує, що для IoT-систем з обмеженими ресурсами модель "видавець-підписник", реалізована в MQTT, є найбільш ефективною. Це обґрунтовує вибір MQTT як транспорту для проектованої системи, що також підтримується сучасними пристроями, на зразок виробника Shelly [10].

З точки зору архітектури програмного забезпечення, сучасні вимоги до високонавантажених систем описані V. Velepucha та P. Flores [11] диктують перехід до мікросервісних рішень. Використання хмарних обчислень на базі мови Java, як зазначено у роботі S. Dahiya [12], дозволяє забезпечити масштабованість та надійність корпоративного рівня, що є достатнім для систем керування енергопостачанням. Для збереження стану та конфігурацій користувачів доцільним є використання об'єктно-реляційної СУБД PostgreSQL, яка, згідно з оцінками експерта IEEE Software A. Conrad [13], демонструє високу стабільність та відповідність стандартам SQL. Клієнтська частина комплексу, реалізована з використанням бібліотеки React [14], забезпечує кросплатформність та реактивність інтерфейсу, необхідну для миттєвого відображення змін у стані електромережі.

Попри теоретичне опрацювання окремих компонентів, практична реалізація комплексних систем для кінцевого споживача має суттєві обмеження:

- промислові системи (наприклад, Bachmann electronic GmbH [15]) забезпечують надійний захист мереж [16], але є економічно недоступними для побутового сектору;

- програмні продукти моніторингу (SolarAssistant [17]) фокусуються на зборі даних, але не реалізують активне керування на основі алгоритмів, розглянутих вище;

- локальні платформи (Home Assistant [18]) вимагають складного налаштування, і як зазначається в спільнотах користувачів [19], можуть мати проблеми з швидкодією при великій кількості автоматизацій.

Жодне з проаналізованих рішень не пропонує комплексної SaaS-моделі, яка б поєднувала простоту хмарного сервісу з інтелектуальними алгоритмами балансування навантаження для гібридних інверторних систем. Це обґрунтовує доцільність розробки та дослідження запропонованого хмарного ПАК на базі сучасних веб-технологій.

Мета статті – розробка архітектури та алгоритмічного забезпечення хмарного програмно-апаратного комплексу для автоматизованого балансування навантаження в побутових електромережах з обмеженою потужністю автономних джерел живлення.

Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

- проаналізувати особливості керування енергоспоживанням у гібридних інверторних системах та виявити недоліки існуючих рішень щодо їх інтероперабельності;

- розробити структурну схему відмовостійкої системи за моделлю SaaS із використанням хмарних сервісів Google Cloud Platform та протоколу MQTT для мінімізації затримок керування;

- спроектувати та програмно реалізувати алгоритм адаптивного балансування навантаження із застосуванням черг пріоритетів та часового гістерезису для запобігання осциляціям у мережі;

- реалізувати підсистему інформаційної підтримки та візуалізації, яка забезпечує моніторинг енергетичних параметрів у реальному часі та надає користувачеві зворотний зв'язок щодо поточного стану системи і прогнозованої реакції на комутацію навантажень;

- здійснити експериментальну верифікацію розробленого комплексу на діючому об'єкті, дослідити часові характеристики реакції системи на зміни стану мережі та оцінити ефективність роботи алгоритмів в умовах реальних сценаріїв аварійних відключень.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставлених завдань розроблено хмарний програмно-апаратний комплекс (ПАК), архітектура якого

базується на принципах мікросервісної декомпозиції. Це дозволяє ізолювати логіку обробки телеметрії реального часу від бізнес-логіки користувача.

Систему реалізовано у середовищі Google Cloud Platform (GCP) з використанням сервісу Cloud Run, що забезпечує виконання контейнеризованих додатків. Архітектура (Рис. 1) включає два ключові мікросервіси, написані мовою Java з використанням фреймворку Spring Boot:

1. Device-Service: Відповідає за мережеву комунікацію з обладнанням. Він підтримує постійне з'єднання з MQTT-брокером, обробляє потік телеметрії у вигляді JSON-структурованих повідомлень від розумних розеток та керує станом реле. В цьому сервісі реалізовано алгоритми балансування.

2. API-Service: Забезпечує REST API для веб-інтерфейсу, керує автентифікацією з допомогою фреймворку Spring Security на базі JWT, налаштуваннями користувачів та історією подій. Взаємодія між сервісами реалізована через захищений HTTP-канал та автентифікацією сервісного користувача з підвищеними правами доступу.

Розумні пристрої не взаємодіють безпосередньо з мікросервісом пристроїв а публікують «топіки» на відокремленому serverless EMQX MQTT брокері, на які і підписується мікросервіс. Останній в свою чергу публікує зворотні підписки для пристроїв що забезпечує двосторонню взаємодію з отримання статусів та відправки команд.

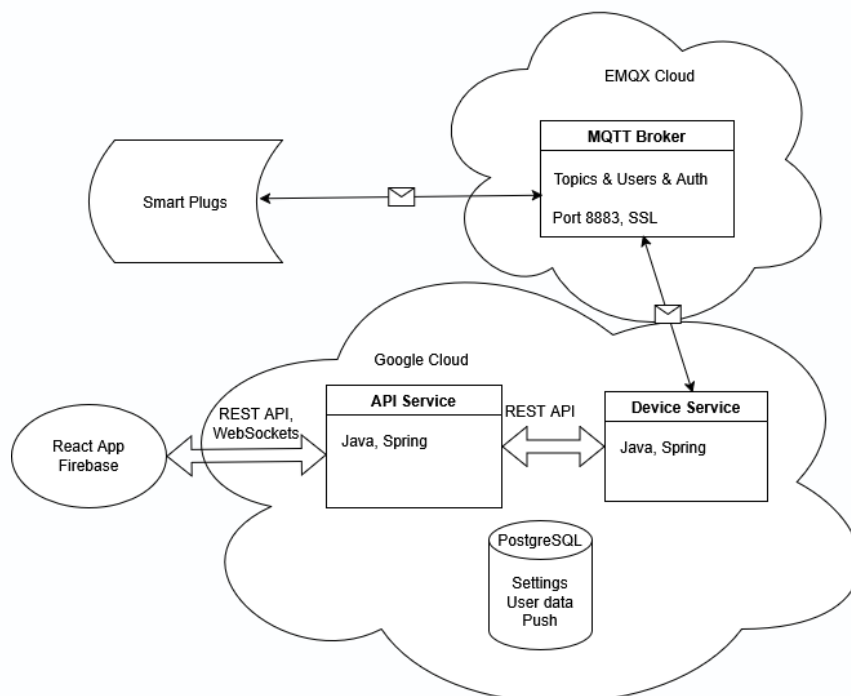

Рис. 1. Діаграма розгортання програмно-апаратного комплексу, що ілюструє взаємодію мікросервісів у середовищі Google Cloud та потік даних через MQTT-брокер.

Особливістю реалізації є використання WebSockets (STOMP) для миттєвого відображення змін стану системи на клієнтському застосунку на базі React, що дозволяє автоматично відображати нові дані по мірі їх надходження від пристроїв без необхідності оновлення сторінки та без створення лишнього навантаження на сервер чи мережу.

Щодо алгоритмічного забезпечення, система реалізує гібридний алгоритм керування, який поєднує класичне обмеження потужності з евристикою «гарантованого обслуговування».

Для захисту від перевантаження джерела безперебійного живлення при отриманні повідомлення зі статусом системи сервіс балансування проводить ітераційну процедуру оптимізації множини активних споживачів.

Нехай $D_{active}^{(t)}$ – множина усім ввімкнених пристроїв на момент часу t . Умова виникнення перевантаження визначається нерівністю:

$$P_{total}(t) = \sum_{i \in D_{active}^{(t)}} P_i > P_{limit} \quad (1)$$

У випадку невиконання умови стабільності, система ініціює ітераційний процес відключення (Shedding Loop).

Стан системи на наступному кроці ітерації $k+1$ визначається рекурентним співвідношенням:

$$D_{active}^{(k+1)} = D_{active}^{(k)} \setminus \{d^*\} \quad (2)$$

де d^* — пристрій-кандидат на відключення, який обирається за критерієм найнижчого пріоритету:

$$d^* = \arg \max(Priority(d))_{D_{active}^{(k)}} \quad (3)$$

Процес продовжується доти, доки не буде досягнуто умови достатньої потужності:

$$\sum_{j \in D_{active}^{(k+1)}} P_j + P_{buffer} \leq P_{limit} \quad (4)$$

де: $D_{active}^{(t)}$ – множина активних пристроїв у момент зафіксованого перевантаження, P_i – потужність i -го пристрою, P_{limit} – максимально допустима потужність, $Priority(d)$ – числове значення пріоритету пристрою (де 0 — найвищий пріоритет, N — найнижчий), $\setminus \{d^*\}$ – операція вилучення сегмента множини, P_{buffer} – гістерезисний буфер потужності, що запобігає осциляціям.

Для критичних пристроїв з тепловою інерцією (водонагрівачі, холодильники, морозильні камери) розроблено алгоритм примусового ввімкнення. Якщо час простою пристрою перевищує допустимий система шукає найменш пріоритетний пристрій, який можна вимкнути.

Для забезпечення роботи критичного пристрою d_{crit} в умовах дефіциту потужності, алгоритм виконує пошук множини пристроїв-донорів в множині $D_{sacrifice}$.

Нехай $\Delta P(t)$ – дефіцит потужності, необхідний для запуску d_{crit} :

$$\Delta P(t) = P_{rated}(d_{crit}) - (P_{limit} - P_{total}(t)) \quad (5)$$

Якщо $\Delta P(t) > 0$, система ініціює процедуру примусового вивільнення ресурсів.

Задача зводиться до пошуку такої підмножини активних пристроїв $D_{sacrifice} \subset D_{active}$, яка задовольняє систему умов:

$$\begin{cases} \sum_{j \in D_{sacrifice}} P_j \geq \Delta P(t) \\ \forall d \in D_{sacrifice}: Pr(d) > Pr(d_{crit}) \end{cases} \quad (6)$$

Після формування множини $D_{sacrifice}$ виконується відправка команд на вимкнення $D_{sacrifice}$ та увімкнення d_{crit} , де: $P_{rated}(d_{crit})$ – номінальна потужність критичного пристрою, що потребує ввімкнення, $Pr(d)$ – значення пріоритету (чим більше число, тим нижчий пріоритет, тому ми жертвуємо тими, у кого $Pr > Pr(crit)$), $\Delta P(t)$ – миттєве значення нестачі енергії. Це дозволяє вказати критичні пристрої, допустимий час простою та бажаний час роботи і вимкнути їх під час роботи від резервного джерела живлення, далі система автоматично забезпечить підтримку температурного режиму без ручного втручання з боку користувача, хоча потребуватиме експериментів та визначення найкращих часових проміжків.

Взаємодія з системою здійснюється через веб-застосунок. Панель керування (Рис. 2) візуалізує поточний енергетичний баланс, статус мережі та дозволяє ручне керування пріоритетами та станом пристроїв.

журналів серверних подій (Рис. 3), інтервал між отриманням пакету телеметрії про перевищення потужності та формуванням команди на відключення становить 2мс.

```
2025-11-18 17:20:24.594 2025-11-18T15:20:24.595Z DEBUG 1 --- [shellyInbound_1] c.yh.sbtps.device.service.ShellyService : MQTT IN: Topic=torch
2025-11-18 17:20:24.594 2025-11-18T15:20:24.595Z DEBUG 1 --- [shellyInbound_1] c.yh.sbtps.device.service.ShellyService : Got power data from I
2025-11-18 17:20:24.594 2025-11-18T15:20:24.595Z WARN 1 --- [shellyInbound_1] c.y.s.device.service.BalancingService : OVERLOAD! (Prefix: ti
2025-11-18 17:20:24.595 2025-11-18T15:20:24.596Z WARN 1 --- [shellyInbound_1] c.y.s.device.service.BalancingService : Shedding load: Turni
2025-11-18 17:20:24.596 2025-11-18T15:20:24.597Z INFO 1 --- [shellyInbound_1] c.yh.sbtps.device.service.ShellyService : Sent toggle false to
```

Рис. 3. Журнал реакції системи на подію перевантаження

Підставивши значення у формулу вище $T_{response}$ становить $60 + 2 = 62$ мс. Отриманий результат (<1 с) було додатково верифіковано емпіричним шляхом: візуально реакція системи сприймається як миттєва навіть при використанні сповільненої зйомки і випереджає типовий час спрацювання теплового захисту інверторів (≈ 1 с) при перевантаженні до 150%, що гарантує надійне запобігання аварійним відключенням.

Перевірка роботи алгоритму Load Shedding проводилася шляхом імітації перевищення ліміту потужності (Рис. 4.)

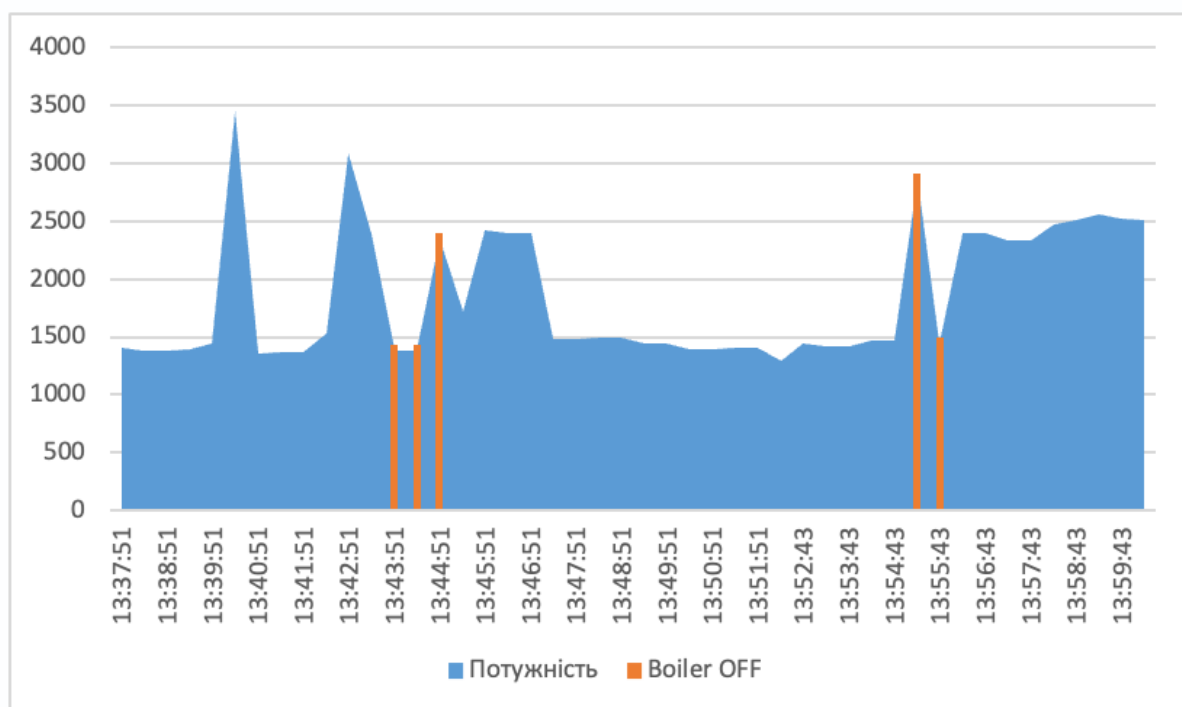

Рис. 4. Часова діаграма навантаження системи та стану бойлеру

Умови експерименту: встановлено ліміт інвертора $P_{limit} = 3500$ Вт. Сценарій: на фоні включеної сушильної машини 1500 Вт провокувалося включення бойлеру 1450 Вт підключеного через розумну розетку та вмикалась

варильна поверхня 1100 Вт, що призводило до сумарного споживання ≈ 3950 В, що перевищує ліміт.

урнал подій (Рис. 3) демонструє хронологію подій: отримання JSON пакету від пристрою «monitor», опрацювання повідомлення для отримання значень загального споживання будинку, алгоритм балансування визначає перевищення P_{limit} та шукає пристрої для вимкнення, пристрій знайдено, відправка команди на вимкнення. Дані з бази даних (Рис. 4) підтверджують, що система успішно утримує навантаження в заданих межах без втручання захисної автоматики самого інвертора.

Під час експерименту було виявлено, що при високочастотному опитуванні пристроїв (інтервал телеметрії < 1 с) та одночасному записі подій у базу даних, одноядерна конфігурація сервісу (1 vCPU, 512 MB RAM) створювала чергу повідомлень, збільшуючи час відклику системи. Для вирішення проблеми було застосовано вертикальне масштабування контейнера Device Service у середовищі Google Cloud Run до 2 vCPU. Це дозволило забезпечити стабільну паралельну обробку вхідного потоку MQTT та асинхронний запис в PostgreSQL без втрати швидкодії балансування.

Висновки. У роботі розроблено та досліджено хмарний програмно-апаратний комплекс для керування енергоспоживанням. Наукова новизна полягає в удосконаленні методу автоматизованого балансування навантаження в локальних електромережах з обмеженою генерацією: вперше запропоновано гібридний алгоритм, який поєднує порогове обмеження потужності з часовим гістерезисом та евристичну стратегію управління пристроями в енергоощадливому режимі.

Практичне значення роботи підтверджено розробкою та впровадженням комплексу на базі мікросервісної архітектури. Результати випробувань засвідчили, що система забезпечує час реакції на перевантаження до 1 с, що є достатнім для запобігання аварійному відключенню побутових інверторів, а візуалізація поточного та накопиченого споживання в режимі реального часу підвищує інформованість користувача та загальну енергоефективність домогосподарства в умовах аварійних відключень.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаються в інтеграції алгоритмів машинного навчання для прогнозування шаблонів енергоспоживання на основі історичних даних, а також у розширенні списку підтримуваних протоколів (зокрема Modbus TCP) для прямої взаємодії з промисловими інверторами.

Література:

1. Проходження осінньо-зимового періоду 2024-2025: стан енергосистеми [Електронний ресурс] / DiXi Group. – Режим доступу: <https://dixigroup.org/analytic/prohodzhennya-osinno-zymovogo-periodu-2024-2025/>. – Назва з екрана.

2. Діяльність енергетичного комплексу України: оцінки та практики споживачів [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – Режим доступу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/diyalnist-energetichnogo-kompleksu-ukrayini-ocinki-ta-praktiki-spozhyvachiv.html>. – Назва з екрана.

3. За січень-лютий 2025 року в Україну імпортували електрогенераторних установок на \$345 млн [Електронний ресурс] / Державна митна служба України. – Режим доступу: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-sichen-liutii-2025-roku-v-ukrayinu-importovali-elektrogeneratorkh-ustanovok-na-345-mln-20258>. – Назва з екрана.

4. Phangbertha L. N., Fitri A., Purnamasari I., Muliono Y. Smart Socket for Electricity Control in Home Environment // Procedia Computer Science. – 2019. – Vol. 157. – P. 465–472. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.002>

5. Ampimah B. C., Sun M., Han D., Wang X. Optimizing sheddable and shiftable residential electricity consumption by incentivized peak and off-peak credit function approach // Applied Energy. – 2018. – Vol. 210. – P. 1299–1309. URL: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2017.07.097>

6. Andreescu A. et al. Electricity Consumption Management Software Tool for Consumers-MY SMART HOME // Database Systems Journal. – 2020. – Vol. 11, no. 2. – P. 41–53.

7. Al Enany M. O., Harb H. M., Attiya G. A Comparative analysis of MQTT and IoT application protocols // 2021 International Conference on Electronic Engineering (ICEEM). – Menouf, Egypt: IEEE, 2021. – P. 1–6. URL: <https://doi.org/10.1109/ICEEM52022.2021.9480384>

8. Seoane V., Garcia-Rubio C., Almenares F., Campo C. Performance evaluation of CoAP and MQTT with security support for IoT environments // Computer Networks. – 2021. – Vol. 197. – Article 108338. URL: <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2021.108338>

9. Bayilmiş C., Ebleme M. A., Çavuşoğlu Ü., Küçük K., Sevin A. A survey on communication protocols and performance evaluations for Internet of Things // Digital Communications and Networks. – 2022. – Vol. 8, no. 6. – P. 1094–1104. URL: <https://doi.org/10.1016/j.dcan.2022.03.013>

10. Shelly family overview [Електронний ресурс] / Shelly API Documentation. – Режим доступу: <https://shelly-api-docs.shelly.cloud/gen1/#shelly-family-overview>. – Назва з екрана.

11. Velepucha V., Flores P. A survey on microservices architecture: Principles, patterns and migration challenges // IEEE Access. – 2023. – Vol. 11. – P. 88339–88358. URL: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3305687>

12. Dahiya S. Harnessing Cloud Computing for Enterprise Solutions: Leveraging Java for Scalable, Reliable Cloud Architectures // Integrated Journal of Science and Tech.- 2024. – Vol. 1.8.

13. Conrad A. Database of the year: Postgres // IEEE Software. – 2021. – Vol. 38, no. 5. – P. 130–132. URL: <https://doi.org/10.1109/MS.2021.3089730>

14. Sakhniuk M., Boduch A. React and React Native: Build cross-platform JavaScript and TypeScript apps for the web, desktop, and mobile. – Packt Publishing Ltd, 2024.

15. System overview: Grid measurement, protection and control [Електронний ресурс] / Bachmann electronic GmbH. – Режим доступу: <https://www.bachmann.info/en/system-overview/grid-measurement-protection-and-control>. – Назва з екрана.

16. Paithankar Y. G., Bhide S. R. Fundamentals of power system protection. – PHI Learning Pvt. Ltd., 2022. – P. 35–41.

17. SolarAssistant – Monitor your solar system from anywhere [Електронний ресурс] / SolarAssistant. – Режим доступу: <https://solar-assistant.io/>. – Назва з екрана.

18. Home Assistant [Електронний ресурс] / Home Assistant. – Режим доступу: <https://www.home-assistant.io/>. – Назва з екрана.

19. Automation of Shelly devices slow [Електронний ресурс] / Home Assistant Community. – Режим доступу: <https://community.home-assistant.io/t/automation-of-shelly-devices-slow/243725>. – Назва з екрана.

References:

1. DiXi Group. (n.d.). Prokhozhenia osinno-zimovoho periodu 2024-2025: stan enerhosystemy [Passing of the autumn-winter period 2024-2025: state of the power system]. dixigroup.org. Retrieved from <https://dixigroup.org/analytic/prokhozheniya-osinno-zimovogo-periodu-2024-2025/> [in Ukrainian].

2. Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». (n.d.). Diialnist enerhetychnoho kompleksu Ukrainy: otsinky ta praktyky spozhyvachiv [Activity of the energy complex of Ukraine: assessments and consumer practices]. ratinggroup.ua. Retrieved from <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/diialnist-energetichnogo-kompleksu-ukrayini-ocinki-ta-praktiki-spozhyvachiv.html> [in Ukrainian].

3. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (2025). Za sichen-liutyi 2025 roku v Ukrainu importuvaly elektroheneratorykh ustanovok na \$345 mln [In January-February 2025, electricity generating sets worth \$345 million were imported to Ukraine]. customs.gov.ua. Retrieved from <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-sichen-liutii-2025-roku-v-ukrayinu-importuvali-elektroheneratorykh-ustanovok-na-345-mln-2058> [in Ukrainian].

4. Phangbertha, L. N., Fitri, A., Purnamasari, I., & Muliono, Y. (2019). Smart Socket for Electricity Control in Home Environment. Procedia Computer Science, 157, 465-472. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.002>

5. Ampimah, B. C., Sun, M., Han, D., & Wang, X. (2018). Optimizing sheddable and shiftable residential electricity consumption by incentivized peak and off-peak credit function approach. Applied Energy, 210, 1299-1309. URL: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2017.07.097>

6. Andreescu, A., et al. (2020). Electricity Consumption Management Software Tool for Consumers-MY SMART HOME. Database Systems Journal, 11(2), 41-53.

7. Al Enany, M. O., Harb, H. M., & Attiya, G. (2021). A Comparative analysis of MQTT and IoT application protocols. 2021 International Conference on Electronic Engineering (ICEEM), 1-6. URL: <https://doi.org/10.1109/ICEEM52022.2021.9480384>

8. Seoane, V., Garcia-Rubio, C., Almenares, F., & Campo, C. (2021). Performance evaluation of CoAP and MQTT with security support for IoT environments. Computer Networks, 197, 108338. URL: <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2021.108338>

9. Bayilmiş, C., Ebleme, M. A., Çavuşoğlu, Ü., Küçük, K., & Sevin, A. (2022). A survey on communication protocols and performance evaluations for Internet of Things. Digital Communications and Networks, 8(6), 1094-1104. URL: <https://doi.org/10.1016/j.dcan.2022.03.013>

10. Shelly API Documentation. (n.d.). Shelly family overview. shelly-api-docs.shelly.cloud. Retrieved from <https://shelly-api-docs.shelly.cloud/gen1/#shelly-family-overview>

11. Velepucha, V., & Flores, P. (2023). A survey on microservices architecture: Principles, patterns and migration challenges. IEEE Access, 11, 88339-88358. URL: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3305687>

12. Dahiya, S. (2024). Harnessing Cloud Computing for Enterprise Solutions: Leveraging Java for Scalable, Reliable Cloud Architectures. Integrated Journal of Science and Technology, 1(8).

13. Conrad, A. (2021). Database of the year: Postgres. IEEE Software, 38(5), 130-132. URL: <https://doi.org/10.1109/MS.2021.3089730>

14. Sakhniuk, M., & Boduch, A. (2024). React and React Native: Build cross-platform JavaScript and TypeScript apps for the web, desktop, and mobile. Packt Publishing Ltd.

15. Bachmann electronic GmbH. (n.d.). System overview: Grid measurement, protection and control. bachmann.info. Retrieved from <https://www.bachmann.info/en/system-overview/grid-measurement-protection-and-control>

16. Paithankar, Y. G., & Bhide, S. R. (2022). Fundamentals of power system protection. PHI Learning Pvt. Ltd.

17. SolarAssistant. (n.d.). SolarAssistant - Monitor your solar system from anywhere. solar-assistant.io. Retrieved from <https://solar-assistant.io/>

18. Home Assistant. (n.d.). Home Assistant. home-assistant.io. Retrieved from <https://www.home-assistant.io/>

19. Home Assistant Community. (n.d.). Automation of Shelly devices slow. community.home-assistant.io. Retrieved from <https://community.home-assistant.io/t/automation-of-shelly-devices-slow/243725>

УДК 004.93'1:616.24-006.6:073.756.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2036-2057](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2036-2057)

Давидович Ілля Вікторович аспірант кафедри біомедичної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», м. Київ, [ehttps://orcid.org/0000-0001-9987-8267](https://orcid.org/0000-0001-9987-8267)

Настенко Євген Арнольдович професор, доктор біологічних наук, кандидат технічних наук, професор кафедри біомедичної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1076-9337>

ВИЗНАЧЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ СТРУКТУРНИХ ПАТЕРНІВ ГІСТОЛОГІЧНО ПІДТВЕРДЖЕНИХ ФОРМ РАКУ ЛЕГЕНЬ ЗА ДАНИМИ КТ-ЗОБРАЖЕНЬ

Анотація. Рак легень є однією з провідних причин онкологічної смертності у світі. Комп'ютерна томографія (КТ) органів грудної клітки є базовим методом візуалізації, що застосовується для попереднього виявлення пухлин, стратифікації ризику та планування лікування. Водночас інтерпретація КТ-зображень значною мірою ґрунтується на візуальній оцінці лікаря-радіолога, що створює простір для суб'єктивності, обмежує відтворюваність результатів і ускладнює стандартизацію висновків. Існуючі автоматизовані підходи, зокрема методи глибокого навчання, потребують великих ретельно анотованих вибірок і нерідко характеризуються низькою прозорістю прийняття рішень, тоді як класична радіоміка стикається з вираженою чутливістю кількісних показників до варіабельності параметрів сканування та реконструкції.

Метою даного дослідження є розроблення нового підходу до кількісного аналізу КТ-зображень легень, який ґрунтується на принципах радіоміки та локального текстурного аналізу й передбачає опис унікальних локальних патернів у вигляді частотних ознак з подальшим зважуванням їхньої інформативності.

Реалізація підходу базується на ретроспективному аналізі клінічних КТ-зображень пацієнтів із гістологічно підтвердженими діагнозами п'яти типів новоутворень: дрібноклітинний рак, аденокарцинома, плоскоклітинний рак з ороговінням, плоскоклітинний рак без ороговіння та карциноїд.

Запропонований алгоритм включає адаптивну фільтрацію для відбору інформативних діапазонів інтенсивностей, виділення локальних клас-специфічних патернів і формування на їх основі словників унікальних структур, які

надалі використовуються для побудови специфічних наборів ознак у прогностичних моделях багатокласової класифікації.

У ході експериментів досліджено вплив параметрів квантування та фільтрації КТ-зображень на якість класифікації та проаналізовано внесок різних конфігурацій частотних ознак і схем зважування у підсумкові показники моделей. Розроблений підхід дозволив досягти високої точності у розрізненні морфологічно відмінних типів пухлин, зокрема аденокарциноми, проте продемонстрував зниження чутливості під час диференціації підтипів плоскоклітинного раку, що, ймовірно, зумовлено подібністю їхніх мікроструктурних патернів.

Ключові слова: комп'ютерна томографія легень; рак легень; локальні структурні патерни; аналіз медичних зображень; машинне навчання.

Davydovych Illia Viktorovych PhD student at the Department of Biomedical Cybernetics, National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9987-8267>

Nastenko Ievgen Arnoldovych Professor, D.Sc. in Biology, PhD in Technical Sciences, Professor at the Department of Biomedical Cybernetics, National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1076-9337>

IDENTIFICATION OF SPECIFIC STRUCTURAL PATTERNS OF HISTOLOGICALLY CONFIRMED LUNG CANCER TYPES BASED ON CHEST CT IMAGES

Abstract. Lung cancer is one of the leading causes of cancer-related mortality worldwide. Chest computed tomography (CT) is a fundamental imaging modality used for early tumour detection, risk stratification and treatment planning. At the same time, the interpretation of CT images largely relies on the visual assessment performed by radiologists, which introduces subjectivity, limits the reproducibility of results and complicates the standardization of reports. Existing automated approaches, including deep learning methods, require large, carefully annotated datasets and are often characterized by limited transparency of decision-making, whereas classical radiomics exhibits pronounced sensitivity of quantitative features to variability in scanning and reconstruction parameters.

The aim of this study is to develop a new approach to quantitative analysis of lung CT images that is based on the principles of radiomics and local texture analysis and entails the description of unique local patterns in the form of frequency-based features followed by weighting according to their informativeness. The proposed

approach is implemented through a retrospective analysis of clinical CT images of patients with histologically confirmed diagnoses of five tumour types: small cell carcinoma, adenocarcinoma, keratinizing squamous cell carcinoma, non-keratinizing squamous cell carcinoma and carcinoid. The algorithm includes adaptive filtering to select informative intensity ranges, extraction of local class-specific patterns and construction of dictionaries of unique structures, which are subsequently used to derive specific feature sets for prognostic models of multiclass classification.

In the course of the experiments, the influence of CT image quantization and filtering parameters on classification performance was investigated, and the contribution of different frequency feature configurations and weighting schemes to the overall performance metrics of the models was analysed. The proposed approach made it possible to achieve high accuracy in discriminating morphologically distinct tumour types, in particular adenocarcinoma, but showed reduced sensitivity in differentiating squamous cell carcinoma subtypes, which is likely due to the similarity of their microstructural patterns.

Keywords: lung computed tomography; lung cancer; local structural patterns; medical image analysis; machine learning.

Постановка проблеми. Рак легень залишається однією з провідних причин онкологічної смертності у світі [1]. Комп'ютерна томографія (КТ) органів грудної клітки є базовим інструментом його виявлення, стратифікації ризику та планування лікування [2]. Попри доступність КТ у рутинній практиці, інтерпретація зображень значною мірою ґрунтується на візуальній оцінці лікаря-радіолога, що робить процес залежним від досвіду спеціаліста, створює простір для варіабельності між спостереженнями та ускладнює відтворюваність кількісних показників у різних діагностичних центрах [3].

Ситуація ускладнюється тим, що легеневі новоутворення та дифузні зміни паренхіми часто мають складну внутрішню структуру, поєднують кілька типів структур і можуть проявлятися у вигляді тонких відмінностей у розподілі інтенсивностей та текстурі тканини [4]. Для клініциста це означає необхідність одночасно враховувати велику кількість візуальних ознак, які важко формалізувати й кількісно описати в стандартному протоколі. У багатьох випадках це обмежує можливість проведення об'єктивного порівняння пацієнтів між собою, побудови прозорих прогностичних моделей і чіткого зв'язку між візуальною картиною та гістологічним типом пухлини [5].

Зростання обсягів КТ-досліджень підсилює потребу в стандартизованих кількісних підходах до опису легеневої тканини [6]. Водночас на практиці такі підходи стикаються з низкою принципових обмежень: неоднорідністю параметрів сканування і реконструкції, різними протоколами обробки зображень, дисбалансом класів та обмеженим розміром вибірок у реальних клінічних

умовах [7]. Це ускладнює побудову стійких моделей, придатних до перенесення між закладами, і гальмує інтеграцію кількісного аналізу КТ у розширену діагностичну практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методи глибокого навчання, зокрема згорткові нейронні мережі, нині широко застосовуються для виявлення легеневих вузлів, сегментації та класифікації патологій на КТ-зображеннях органів грудної клітки. За результатами систематизованих досліджень показано, що такі моделі здатні демонструвати високу точність у задачах скринінгу та діагностики раку легень [8,9]. Водночас у літературі послідовно акцентується на низці обмежень цих підходів: потребі у великих якісно анотованих вибірках, недостатній прозорості прийняття рішень і чутливості до варіабельності зображень між різними сканерами, що ускладнює перенесення моделей у нові клінічні умови та знижує рівень довіри з боку практикуючих фахівців [10,11].

Як альтернатива або доповнення до нейромережових рішень розглядається радіоміка, яка трактує медичні зображення як джерело кількісних біомаркерів. У цьому підході використовуються численні ознаки: статистичні характеристики розподілу інтенсивностей, текстурні метрики (зокрема на основі матриці співвідношення рівнів сірого), а також геометричні дескриптори форми уражень [12]. Численні роботи демонструють ефективність таких ознак для побудови прогностичних моделей при онкопатології, але водночас підкреслюють проблеми інтерпретації та відтворюваності, пов'язані з чутливістю даних показників до вибору протоколів обробки даних [13]. Для КТ-зображень органів грудної клітки радіоміка надає змогу кількісно описати гетерогенність легеневої тканини, зокрема показано, що локальні бінарні шаблони можуть ефективно розрізняти нормальну тканину й різні типи емфіземи на рівні невеликих фрагментів зображення [14].

Для стандартизації обчислення радіомічних ознак запропоновано ініціативу IBSI (Image Biomarker Standardization Initiative), яка вводить уніфіковану номенклатуру, рекомендації щодо розрахунку показників та референтні набори даних [15]. Однак навіть за наявності подібних стандартів численні дослідження демонструють, що значення радіомічних ознак істотно залежать від параметрів сканування, методів сегментації та процедур гармонізації, що створює ризики упередженості моделей та ускладнює їх клінічну генералізацію [16].

Окремий напрям досліджень присвячений аналізу розподілу інтенсивностей пікселів і використанню HU-метрик. Інтенсивність у одиницях Гаунсфілда безпосередньо відображає щільність тканини, тому різні патологічні стани характеризуються специфічними діапазонами значень. Показано, що частка легеневої паренхіми з коефіцієнтом ослаблення нижче приблизно -950

HU (%LAA–950) може слугувати індексом валідації емфіземи [17]. Подібні порогові показники та повні гістограми інтенсивностей широко застосовуються для кількісної оцінки легеневих патологій, однак залишаються чутливими до умов реконструкції, рівня шуму та інших технічних факторів, що мотивує поєднання таких ознак із більш складними текстурними дескрипторами.

Ще одним важливим напрямом, який можна розглядати як розвиток радіомічних підходів, є використання моделей Bag-of-Visual-Words (BoVW, «мішок візуальних слів»). У класичних роботах з комп'ютерного зору локальні дескриптори зображення квантуються у скінченний набір «візуальних слів», а кожне зображення описується гістограмою їх частот, аналогічно до подання текстових документів у вигляді набору слів [18]. У медичній візуалізації такі моделі застосовували, зокрема, для класифікації дифузних змін легеневої тканини на високороздільних КТ, де поєднання локальних статистичних ознак із BoVW-словником дозволяло розрізняти декілька типів легеневих текстур (консолідація, матове скло, «бджолині стільники», емфізема, вузли тощо) з високою точністю та перевершувало підходи, що ґрунтуються лише на глобальних ознаках [19,20].

Подальший аналіз показує, що дискримінативна здатність BoVW-моделей істотно залежить від параметрів сегментації, методу векторної квантизації та стратегії побудови візуального словника [21]. Крім того, такі моделі є чутливими до розміру та неоднорідності вибірки: збільшення кількості класів і варіативності текстур вимагає ретельного налаштування словника та механізмів регуляризації. Для посилення інформативності BoVW-подань широко використовують схеми зважування, запозичені з аналізу текстів, зокрема TF-IDF, яка збільшує вагу рідкісних, але характерних «слів» і зменшує внесок часто повторюваних компонентів фону [18,22]. Порівняльні дослідження свідчать, що ефективність TF-IDF-подібних підходів суттєво залежить від конкретного датасету: в одних задачах доцільно приглушувати роль частоти, в інших — навпаки, посилювати [22].

Отже, наявні підходи демонструють значний прогрес в автоматизованій інтерпретації КТ-зображень легень, проте кожен із них має власні обмеження щодо потреби у великих вибірках, відтворюваності кількісних ознак, чутливості до параметрів сканування та рівня інтерпретованості результатів. Це формує методологічний простір для альтернативних рішень, які поєднували б переваги інтенсивнісних, текстурних та BoVW-подань, залишалися придатними для невеликих клінічних вибірок і забезпечували прозоре трактування отриманих ознак.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є розроблення підходу до кількісного аналізу КТ-зображень легень, який поєднує ідеї радіоміки, аналізу текстурних ознак та BoVW-подібних представлень і дозволяє

описувати унікальні локальні патерни у вигляді частотних ознак із подальшим зважуванням їх інформативності.

Виклад основного матеріалу.

Матеріалом для дослідження слугував ретроспективний набір клінічних КТ-зображень легень пацієнтів з підтвердженими гістологічними діагнозами новоутворень різної етіології. Первинні дані були отримані в ході клінічної діагностики на базі Національного наукового центру фтизіатрії, пульмонології та алергології імені Ф.Г. Яновського, що, відповідно до чинних протоколів біоетики, виключає необхідність отримання окремої інформованої згоди пацієнтів для цілей даного дослідження.

Всі зображення пройшли процедуру повної деперсоніфікації, будь-яка інформація, що дозволяє ідентифікувати особу пацієнта, була видалена з метаданих DICOM-файлів для забезпечення конфіденційності відповідно до етичних стандартів проведення медичних досліджень.

Для уніфікації вхідних даних зображення були трансформовані у легеневий режим (рівень -600 HU, ширина вікна 1500 HU, значення в одиницях Гаунсфілда) та конвертовані з формату DICOM у .tiff з градацією сірого від 0 до 255 (8-бітне сірошкальне зображення).

Визначення областей інтересу здійснено вручну у присутності лікар-пульмонолога. У підсумку були збережені бінарні маски, які надалі накладаються на оригінальні зрізи з ураженням та приховують усю непотрібну інформацію крім самої зони ураження.

Деталі наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Опис клінічних даних

ID	К-ть зрізів	К-ть масок	Діагноз	Клас
1_0020	472	25	Дрібноклітинний рак	0 - small
1_0021	492	70	Дрібноклітинний рак	0 - small
1_0000	446	44	Низькодиференційована аденокарцинома	1 - adeno
1_0001	245	25	Бронхогенна диференційована плоскоклітинна карцинома	1 - adeno
1_0002	391	19	Інвазивна аденокарцинома змішаної будови-муцинозної та колоїдної	1 - adeno
1_0004	456	26	Первинна плоскоклітинна карцинома	1 - adeno

ID	К-ть зрізів	К-ть масок	Діагноз	Клас
1_0005	436	23	Плеоморфна веретеноклітинна та гігантоклітинна карцинома	1 - adeno
1_0007	401	56	Інвазивна аденокарцинома змішаної гістологічної структури	1 - adeno
1_0009	523	18	Протокова карцинома слинної залози (аденокарцинома)	1 - adeno
1_0010	531	22	Низькодиференційована плеоморфна веретено клітинна карцинома	1 - adeno
1_0011	461	7	Аденоїд-кістозна карцинома	1 - adeno
1_0012	638	34	Аденокарцинома колоїдного типу	1 - adeno
1_0006	416	30	Бронхогенна плоскоклітинна карцинома з ороговінням	2 - flatO
1_0014	451	39	Плоскоклітинна карцинома із ороговінням	2 - flatO
1_0003	80	48	Плоскоклітинна карцинома без ороговіння	3 - flatNO
1_0015	441	14	Плоскоклітинна карцинома без ороговіння	3 - flatNO
1_0008	411	23	Карциноїд (доброякісна пухлина)	4 - carcі
1_0013	582	36	Атиповий карциноїд (доброякісна пухлина)	4 - carcі

Знімки за типом патології були агреговані у більш крупні аналітичні групи (класи). Кодування класів здійснювались за таким принципом: "0 - small" відповідає діагнозу дрібноклітинного раку, "1 - adeno" - аденокарцинома, "2 - flatO" - плоскоклітинний рак з ороговінням, "3 - flatNO" - плоскоклітинний рак без ороговіння, "4 - carcі" - карциноїд. Варто відзначити, що карциноїд відноситься до нейроендокринних пухлин низького/помірного ступеня злоякісності і використовуються виключно як представник новоутворень легень для збільшення вибірки.

1. Попередня обробка зображень

Методи аналізу радіометричних характеристик КТ-зображень, на сукупності усіх даних, мають особливість: вони дуже чутливі до розмірів виділеної зони інтересу та кількості представлених зрізів по класах

(патологіях). До того ж розмічені зони патологій можуть включати здорові тканини, або ті, що безпосередньо не відносяться до уражень. Крім того, знімки можуть містити природний шум сканера. Щоб зосередити подальший аналіз на найінформативніших ділянках зображення та водночас пом'якшити дисбаланс між класами було застосовано попередню обробку даних за допомогою власної архітектури фільтра інтенсивностей пікселів.

Вихідні КТ-зображення зведено до сірошкального формату, до кожного зрізу застосовано маску зони інтересу. За потреби, інтенсивності квантуються до фіксованої кількості рівнів, щоб пригасити шум і зменшити число унікальних значень. Для кожного зображення будуються гістограми інтенсивностей з нормуванням по кількості пікселів у зоні інтересу та з ігноруванням фону. Далі, ці локальні розподіли послідовно агрегуються, спочатку по зрізах одного пацієнта, потім — по пацієнтах у межах одного класу. В результаті кожен клас представлено єдиним нормованим профілем інтенсивностей, де всі пацієнти мають однакову вагу.

На наступному кроці формується глобальна гістограма по класах, де профілі інтенсивностей пікселів усіх класів усереднюються з однаковими вагами, тож великі класи не домінують над рідкісними. Отримані значення інтерпретуються як маса кожного рівня яскравості з точки зору їхньої важливості для всіх класів одночасно. За допомогою жадібної процедури відбирається мінімальний базовий набір бінів (частот інтенсивностей пікселів на глобальному наборі), який покриває задану частку цієї маси пікселів. Інтенсивності з профілю для класів, що не ввійшли до базового набору, вважаються малозначущими й відсікаються.

На завершальному етапі до зображень застосовується маска інтенсивності — зберігаються тільки пікселі з відібраними значеннями, після чого масковані зображення конвертуються у теплові карти, де кожному пікселю призначається вага, пропорційна глобальній частоті його інтенсивності. Таким чином, отримується компактне представлення, яке фокусує аналіз на типових для класів структурах.

2. Виділення локальних патернів

Отримані на попередньому етапі теплові карти використовуються як вхідні дані для пошуку локальних дискримінативних патернів. Під патерном надалі мається на увазі невеликий фрагмент теплової карти — локальна конфігурація значень у вікні фіксованого розміру, яка регулярно повторюється в межах одного діагностичного класу й потенційно відрізняє його від інших.

Для кожного класу та кожного зображення розглядається відповідна теплова карта. Подальший аналіз переходить від цілого зображення до набору локальних фрагментів, за допомогою ковзного вікна розміром $p \times p$, яке послідовно проходить усі можливі позиції зображення I_n , яке належить класу c .

Для кожного положення з верхнім лівим кутом у точці (i,j) формується локальний патерн P як матриця інтенсивностей усередині цього вікна:

$$P_{i,j}^{(c,n)} = \begin{bmatrix} I_{c,n}(i,j) & I_{c,n}(i,j+1) & \dots & I_{c,n}(i,j+p-1) \\ I_{c,n}(i+1,j) & I_{c,n}(i+1,j+1) & \dots & I_{c,n}(i+1,j+p-1) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ I_{c,n}(i+p-1,j) & I_{c,n}(i+p-1,j+1) & \dots & I_{c,n}(i+p-1,j+p-1) \end{bmatrix} \quad (1)$$

Такі фрагменти розглядаються як атомарні локальні структури. Вікна, у яких усі значення дорівнюють нулю (тобто відсутній будь-який сигнал і присутній лише фон), відсікаються і не беруть участі в подальшому аналізі.

При суцільному проходженні всіх теплових карт кількість виділених фрагментів виявляється дуже великою, причому було помічено, що багато з них відрізняються лише орієнтацією. Щоб зменшити обсяг даних і зробити опис інваріантним до поворотів і горизонтальних віддзеркалень, вводиться поняття канонічного патерна. Ідея полягає в тому, що всі фрагменти, які можна отримати один з одного поворотом на 0° , 90° , 180° чи 270° та/або горизонтальним віддзеркаленням, розглядаються як різні реалізації одного й того самого типу локальної структури.

Щоб вибрати з цієї множини єдиного представника, використовується лексикографічний порядок. Кожен знайдений патерн зберігається у вигляді рядка у векторі. Далі ці вектори порівнюються між собою та визначається варіант, для якого лексикографічне представлення є мінімальним. Таким чином, усі фрагменти, що відрізняються лише простими симетріями, зводяться до одного канонічного представника. У реалізації кожен канонічний патерн додатково кодується як байтовий рядок фіксованої довжини і використовується як унікальний ідентифікатор під час підрахунку частот.

У підсумку для кожного зображення накопичується статистика появ усіх патернів. Підраховується, скільки разів кожен ідентифікатор зустрічається серед вікон цієї теплової карти. Обробка зображень здійснюється паралельно, тому підрахунок частот виконується незалежно для різних зразків. У підсумку формується спільний словник патернів з частотами їх появи в межах кожного окремого зразка.

3. Виокремлення унікальних структур

Отримані дані вже можна безпосередньо використовувати як ознаки, але поки що вони не враховують жодної інформації про відмінності між класами. Щоб вилучити структури, які більш притаманні певним типам патологій, частоти патернів агрегуються до рівня діагностичних класів та нормалізуються,

аби нівелювати ефект відмінностей у розмірах зони інтересу та кількості зрізів у кожного пацієнта. Далі здійснюється порівняння профілів між класами: структури вважаються специфічними для певного класу, якщо мають однозначно виражений максимум активності в одному класі й суттєво нижчі значення в інших.

Патерни з приблизно рівномірним розподілом активності або з кількома максимумами не відносяться до унікальних структур. Для кожної пари клас-патерн формується індикатор, який на заключному кроці застосовується до початкового словника частот унікальних патернів. Частоти клас-специфічних патернів зберігаються лише в тих зразках, які належать до відповідного класу, і в усіх інших випадках зануляються. Частоти патернів без чіткої класової специфіки залишаються без змін.

Формується скоригований словник, у якому внесок унікальних для класів структур підсилено, що надалі використовується для побудови ознак у класифікаційних моделях.

4. Формування простору ознак

На основі скоригованих словників частот появи патернів формуються кілька типів ознак, що будуть використані для подальшого моделювання. Найпростішою є бінарна репрезентація, у якій для кожного зображення s та патерну k розглядається лише факт появи, а не кількість повторів:

$$x_{s,k}^{binary} = \begin{cases} 1, \text{ якщо частота патерна} > 0 \\ 0, \text{ якщо частота патерна} = 0 \end{cases} \quad (2)$$

Інший тип представлений у вигляді відносних частот патернів, який інваріантний до загальної кількості фрагментів у зразку.

Для кожного зображення s обчислюється загальна кількість усіх патернів $N_s = \sum_{k \in K} \text{частота патерна}$, де N це загальне число локальних фрагментів k , які не були відфільтровані.

Визначимо ознаку відносної частоти:

$$x_{s,k}^{relative} = \begin{cases} \frac{\text{частота патерна}}{N_s}, \text{ якщо } N_s > 0 \\ 0, \text{ якщо } N_s = 0 \end{cases} \quad (3)$$

Ще одним варіантом побудови ознак є застосування TF-IDF зважування поверх відносних частот. Ідея полягає в тому, щоб підсилити вагу тих структур, які відносно часто зустрічаються в конкретному зразку, але рідко в усьому наборі, і навпаки, послабити внесок патернів, що є майже універсальними.

$$df_k = |\{s \in S | \text{частота патерна} > 0\}| \quad (4)$$

тоді можемо визначити зворотну частку:

$$idf_k = \log\left(\frac{|S| + 1}{df_k + 1}\right) + 1 \quad (5)$$

Доданки 1 у чисельнику та знаменнику запобігають діленню на нуль та логорифму нуля, а наприкінці idf_k завжди більший за нуль. Визначимо ознаку TF-IDF:

$$x_{s,k}^{tfidf} = x_{s,k}^{relative} \cdot idf_k \quad (6)$$

Для моделей, чутливих до масштабу ознак, додатково використовується логарифмічне перетворення та стандартизація по стовпцях. Таке перетворення пом'якшує вплив дуже великих значень частот та наближує розподіл ознак до більш симетричного. Спершу для кожної пари зображення-патерн (s, k) обчислюється $y_{s,k} = \log(1 + \text{частота патерна})$, доданок 1 гарантує коректність для нульових частот.

Для кожного патерну k обчислюється середнє значення:

$$\mu_k = \frac{1}{|S|} \sum_{s \in S} y_{s,k} \quad (7)$$

та стандартне відхилення:

$$\sigma_k = \sqrt{\frac{1}{|S|} \sum_{s \in S} (y_{s,k} - \mu_k)^2} \quad (8)$$

Якщо σ_k виявляється надто малим або нульовим у випадках, коли патерн майже не варіює між зразками, у чисельних реалізаціях його замінюють на 1. Визначимо стандартизовані ознаки:

$$x_{s,k}^{logZ} = \frac{y_{s,k} - \mu_k}{\sigma_k} \quad (9)$$

5. Обрані параметри для експериментів

Для оцінки впливу фільтра на КТ-зображення було розглянуто три варіанти просторового квантування теплових карт: без квантування, з редукцією градацій до 128 та 64 значень інтенсивностей (далі рівень квантування буде позначено змінною L). Для кожного варіанту було сформовано п'ять рівнів фільтрації за глобальною масою пікселів: без фільтрації, 95%, 90%, 75% та 60% збереженої маси, що разом дало 15 конфігурацій теплових карт (далі рівень фільтрації буде позначено змінною α). Для кожної конфігурації було виконано пошук патернів і побудовано шість варіантів кодування ознак: абсолютні частоти, бінарні ознаки наявності, відносні частоти за шкалою $[0,1]$, логарифмічне перетворення, логарифм із Z -нормалізацією та TF-IDF-зважування. Таким чином отримано 90 наборів ознак, які використовувалися у задачі багатокласової класифікації за допомогою дев'яти типів моделей: логістичної регресії, випадкового лісу, класичного bagging на деревах, градієнтного бустингу (Gradient Boosting, XGBoost, LightGBM), AdaBoost та стекінг-ансамблю. Крім стандартної багатокласової логістичної регресії, було реалізовано власну архітектуру, що отримала назву "Каскадний One-vs-Rest" на основі логістичної регресії. Цей підхід буде послідовність бінарних моделей, де на кожному кроці формується задача «поточний клас проти решти», але навчання відбувається лише на підмножині зразків, які ще не були відсіяні попередніми кроками. Кожен такий бінарний класифікатор — це логістична регресія з L_2 -регуляризацією, балансуванням ваг класів та збільшеною максимальною кількістю ітерацій. Ключовою особливістю моделі є явний порядок подання класів у каскаді. Наявні 2 сценарії визначення цього порядку, за розміром зразків (спочатку наймасивніші класи) або мануальний порядок на основі клінічних чи дослідницьких пріоритетів. Таким чином, порядок проходження класів розглядається як окремий гіперпараметр, що дозволяє або зменшувати кількість важких рішень на пізніх кроках, або, навпаки, виносити клінічно важливі діагнози на початок каскаду.

Сукупно було побудовано 810 моделей.

Розбиття на тренувальну та тестову вибірки виконувалося на рівні пацієнтів, а не окремих зразків, у пропорції 70/30 зі стратифікацією за класом на рівні пацієнта. Розбиття здійснювалося багаторазово з різними початковими ініціалізаціями генератора випадкових чисел. Серед отриманих варіантів обирався такий, де кожен клас представлений хоча б одним пацієнтом у кожній з підмножин. Додатково було перевірено розподіл пацієнтів і, за потреби, мінімально перемішано окремих пацієнтів між тренувальним й тестовим наборами, щоб забезпечити наявність усіх класів. Важливо зазначити, що один і той самий пацієнт ніколи не потрапляв одночасно у тренувальну та тестову множини, що усуває витік інформації між ними.

Для оцінювання якості класифікації використовувалися як загальні, так і клас-орієнтовані метрики. Обчислювалися Accuracy, macro- та weighted-усереднені precision, recall та F1-міра. Усі показники розраховували окремо для тренувальної та тестової вибірок. Додатково вводився показник OverfitGap, визначений як різниця між TrainWeightedF1 та TestWeightedF1, який слугував індикатором ступеня перенавчання.

6. Результати

Перш за все було оцінено роботу фільтра та те, наскільки сильно можна стиснути простір інтенсивностей, не втрачаючи репрезентативності осередків для всіх класів. Якщо дивитися не лише на покриття класів, а й на те, які обсяги даних реально відкидає фільтр, можна спостерігати, що для жорсткого режиму $\alpha \approx 0.6$ у всіх трьох варіантах квантування до базового набору потрапляє лише 4–5% доступних рівнів інтенсивності (3/62, 6/125 і 11/247), але вони вже несуть близько 60–62% сумарної маси пікселів. Тобто понад 90% можливих рівнів просто не використовуються, хоча по масі це лише 38–40% даних. За такого стискання втрачається значна частина інформації для тих класів, чий спектр інтенсивностей ширший або зміщений від глобальних піків — саме тому клас 0 - small та 3 - flatNO у цьому режимі найменш представлені. При $\alpha \approx 0.9$ фільтр покриває вже 90–91% маси пікселів, використовується 13–15% усієї доступної шкали інтенсивностей, близько 85% рівнів відсіюються, оскільки несуть відносно невелику частку частот. Це добре узгоджується з природою КТ-даних, де більшість рідкісних інтенсивностей відповідає артефактам, тонким краям та поодинокими структурами. При $\alpha \approx 0.95$ зберігається $\approx 95\%$ маси, залишається приблизно чверть усіх рівнів (15/62, 30/125, 59/247), відсікається близько 75% інтенсивностей.

Зведені результати наведені у таблиці 2

Таблиця 2

Зведені результати роботи фільтра інтенсивностей

Набір без квантування							
Глобальна маса (α)	К-ть базових бінів	Маса базових бінів, %	0 - small	1 - adeno	2 - flatO	3 - flatNO	4 - carci
0.60	11	60.30	21.35	70.70	73.87	58.18	77.41
0.75	18	76.30	70.18	80.96	85.37	62.74	82.23
0.90	33	90.20	95.66	92.69	99.24	71.72	91.67
0.95	59	95.01	99.16	96.58	99.91	81.96	97.42
1.00	247	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Квантування на рівні $L = 128$							
Глобальна маса (α)	К-ть базових бінів	Маса базових бінів, %	0 - small	1 - adeno	2 - flatO	3 - flatNO	4 - carci
0.60	6	62.24	36.72	71.25	70.30	56.81	76.12
0.75	9	75.70	64.02	82.25	86.42	63.19	82.60
0.90	17	90.49	97.06	92.69	99.24	71.75	91.71
0.95	30	95.09	99.19	96.85	99.94	81.92	97.55
1.00	125	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Квантування на рівні $L = 64$							
Глобальна маса (α)	К-ть базових бінів	Маса базових бінів, %	0 - small	1 - adeno	2 - flatO	3 - flatNO	4 - carci
0.60	3	61.58	6.83	74.36	82.17	61.58	80.97
0.75	5	80.01	75.63	84.58	90.54	64.97	84.33
0.90	9	91.09	95.89	93.83	99.58	73.25	92.88
0.95	15	95.03	99.49	96.85	99.93	81.40	97.48
1.00	62	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

У результаті видаляється переважно малореєзентативна частина даних, тоді як основна маса пікселів усіх класів зберігається. Поєднання цих двох ефектів — сильне скорочення простору інтенсивностей при мінімальній втраті маси, та стійкість результатів до вибору кількості рівнів квантування робить діапазон $\alpha \approx 0.9-0.95$ найбільш доцільним для подальшого аналізу та навчання класифікаторів.

Таблиця 3

Зведені результати класифікації для обраних сценаріїв

Параметри квантування			
Сценарій	Mean Macro F1 (Test)	Mean Weighted F1 (Test)	Mean Overfit Gap
Квантування $L=128$	0.87	0.91	0.09
Квантування $L=64$	0.80	0.87	0.13
Без квантування	0.78	0.82	0.18

Продовження таблиці 3

Тип кодування ознак		
Тип ознак	Mean Macro F1 (Test)	Mean Overfit Gap
relative	0.859	0.10
TF-IDF	0.859	0.10
binary	0.818	0.13
log / Z-score	0.805	0.15
absolute	0.777	0.17
Тип класифікаторів		
Модель	Mean Macro F1 (Test)	Mean Overfit Gap
Випадковий ліс	0.916	0.057
Стекінг (RF+XGB+LGBM→LR)	0.875	0.094
Каскадна OvR	0.848	0.120
Логістична регресія	0.832	0.133
GradientBoosting	0.821	0.131
Bagging	0.804	0.131
XGBoost	0.771	0.178
LightGBM	0.758	0.172
AdaBoost	0.741	0.191

Зі зведених результатів класифікації, представлених у таблиці 3, можна бачити що сценарії з квантуванням $L = 128$ стабільно перевершують, як більш жорстке квантування $L = 64$, так і варіанти без квантування. Це може бути свідченням того, що просторово-структурований, але все ж агрегований опис структур частот інтенсивностей є найбільш інформативним для розрізнення гістологічних типів. Без квантування модель отримує сирі інтенсивності, які сильно залежать від умов сканування, масштабу, шуму й дрібних варіацій маски, що робить класифікацію менш стабільною, що проявляється і в нижчому TestMacroF1, і в більшому OverfitGap. З іншого боку, надто грубе квантування $L = 64$ може призводити до втрати дрібної неоднорідності в структурі пухлини, яка може бути критичною для відмінності зразків класів. Рівень $L = 128$ виглядає як оптимальний компроміс, достатньо усереднює шум, але все ще зберігає інформації просторового патерну, який і несе діагностичну інформацію. Особливо високі показники для таких сценаріїв, як квантування $L = 128, \alpha=0.9$ чи квантування $L = 128, \alpha=0.95$, можна тлумачити як те, що певний рівень обрізання інтенсивностей дозволяє відкинути крайні значення (шум, артефакти, вкраплення інших тканин) і сфокусуватися на діапазоні, де

гістологічні типи найбільше відрізняються за текстурою. Навпаки, сценарії без квантування, $\alpha = 0.75$ або квантування $L = 64$, $\alpha = 0.6$ з великими OverfitGap показують, що за таких налаштувань модель надто сильно чіпляється за випадкові особливості тренувальних даних. Просторовий опис або недостатньо деталізований, або надто сирий, і тому не переноситься на нових пацієнтів.

Домінування ознак типу relative і TF-IDF свідчить про те, що клас-специфічна інформація закладена не в абсолютній кількості патернів, а в їхньому відносному розподілі. Не так важливо, скільки загалом активних патернів присутнє в зоні інтересу, як важливо, який профіль цих патернів: які з них домінують, які зустрічаються рідко, але стабільно для певного типу пухлини. Це добре узгоджується з уявленням про те, що різні гістологічні варіанти мають характерні поєднання щільності, неоднорідності, дрібних структурних елементів, а не просто різний рівень інтенсивності.

Слабкі результати для absolute натякають, що абсолютний масштаб частот (наприклад, загальна кількість патернів певного типу) сильно забруднений факторами, які мало пов'язані з біологією пухлини: розміром зони інтересу, товщиною зрізу, варіативністю контурів. Логарифмічні ознаки (log, Z-перетворення) частково приглушують дуже великі значення, але без переходу до суворо відносної або TF-IDF-подібної нормалізації цей ефект недостатній. Високі показники точності моделі випадкового лісу можна трактувати так, що структура задачі сприятлива для подібного типу архітектур класифікаторів, наявний набір відносно чітких умовних правил (комбінації патернів), на яких можна добре розділити класи, і ці правила відтворювані в тесті. Запропонована власна архітектура Каскадного OvR на базі логістичної регресії, у свою чергу, часто дає рекордні результати. У сформованому просторі ознак класи добре лінійно відокремлювані, особливо якщо виділяти їх послідовно. Це цікаве методологічне спостереження, що значна частина роботи відбувається на рівні побудови ознак і сценарію, після чого навіть відносно проста лінійна модель (але з певним порядком слідування класів) здатна працювати не гірше за складні ансамблі.

XGBoost, LightGBM та AdaBoost у даній постановці виявились більш перенавченими і в середньому гіршими. Можна припустити, що подібний ефект все ж спричинений обмеженим обсягом даних і високою гнучкістю цих методів. Моделі дуже чутливі до налаштувань вхідних параметрів. Градієнтний бустинг легко підстроюється під дрібні флуктуації в дискретних патернах, особливо якщо не вводити більш агресивну регуляризацию чи не збільшувати вибірку. Ми не припускаємо, що ці моделі принципово непридатні, інший набір параметрів їхнього налаштування може гіпотетично покращити результати. Тим не менш, більш прості моделі (Випадковий ліс, Каскадна OvR) виглядають надійнішим вибором.

Поміж усіх сценаріїв, найкращі результати демонструє конфігурація квантування $L = 128$, $\alpha=0.9$ з ознаками relative та TF-IDF.

На тесті Accuracy і F1 високі, але не ідеальні, при цьому на тренуванні модель демонструє 100% точність. Таке поєднання говорить про те, що у просторі патернів дійсно є сильний діагностичний сигнал, але він не однаково чистий для всіх класів. Ознаки relative та TF-IDF демонструють практично однакову поведінку, з цього можна припустити, що ключова інформація про клас зафіксована на рівні усередненого профілю патернів в межах зображення, а не в тому, наскільки та чи інша структура загалом рідкісна у всій когорті. Різні типи пухлин відрізняються не окремими унікальними структурами, а цілісною композицією частих і менш частих структур. Це добре узгоджується з уявленням про структуру пухлини як складної текстури. Клас не визначається одним маркерним сегментом, а скоріше співвідношенням різних дрібних структур, які разом формують характерний візерунок для аденокарциноми, плоскоклітинного раку чи карциноїда тощо.

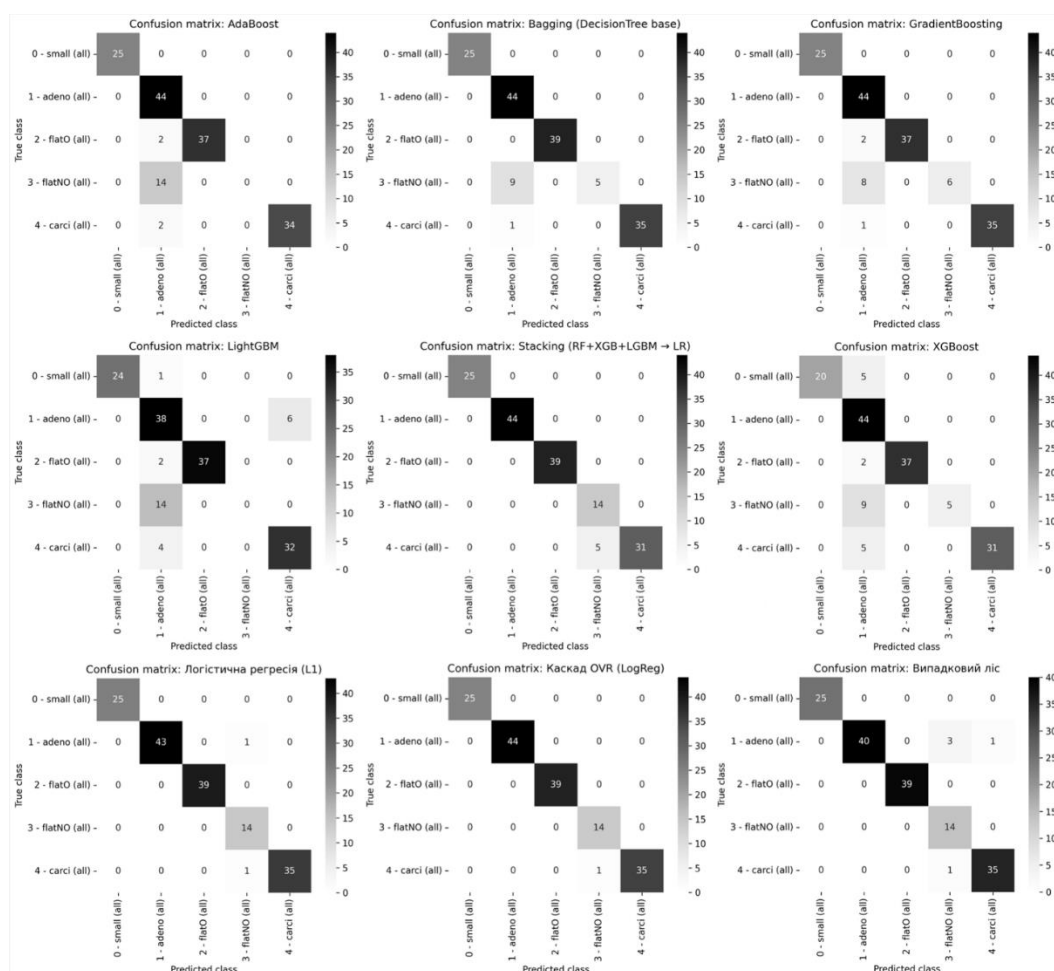

Рис. 1. Матриці співвідношення реального класу з прогнозованим для конфігурація квантування $L = 128$, $\alpha=0.9$ з ознаками relative та TF-IDF

Якщо подивитися на клас-специфічні показники (рис. 1), простежується чітка асиметрія: аденокарцинома розпізнається з дуже високою повнотою, але дещо гіршою точністю, тоді як інші класи, навпаки, мають майже ідеальну точність і різну повноту. Таке зміщення цілком очікуване з огляду на дисбаланс класів (аденокарцинома — найчисленніший клас і за зразками, і за пацієнтами).

Найгірше розпізнається клас плоскоклітинний рак без ороговіння. Для нього модель майже не робить хибних позитивних рішень, проте велика частка справжніх 3 - flatNO відноситься переважно до аденокарциноми або інших варіантів. З точки зору морфології це добре узгоджується з тим, що плоскоклітинний рак без ороговіння може мати текстурні характеристики, близькі до інших неороговілих уражень, і 2×2-патерни інтенсивностей не завжди достатньо чітко відбивають відмінності між ними.

Подібна структура помилок, коли всі хибні класифікації йдуть фактично в одному напрямку, до найбільш поширеного й морфологічно різноманітного класу, показує й сильні, й слабкі місця підходу. Сильна сторона полягає в тому, що модель не вгадує рідкісні діагнози там, де їх немає. Натомість слабка у недостатній чутливості саме до певних зразків плоскоклітинного раку, де текстурні відмінності тонкі, а вибірка досить мала.

Загалом для подальшого розвитку методу це означає, що в рамках конфігурації квантування $L = 128$, $\alpha = 0.9$ з ознаками relative та TF-IDF фактично вже вичерпано глобальний дискримінативний потенціал даних. Подальші покращення скоріше вимагатимуть або збагачення вибірки й балансування класів, або введення додаткових ознак, що краще описують відмінності між близькими підтипами, ніж просто 2×2-патерни інтенсивностей.

Висновки.

У роботі запропоновано підхід до кількісного опису структурних особливостей гістологічно підтверджених форм раку легень за даними КТ-зображень. Він ґрунтується на поєднанні трьох ключових кроків: відборі найбільш інформативних діапазонів інтенсивностей із вирівнюванням внеску різних діагностичних класів, побудові на їх основі теплових карт, де кожній точці зображення відповідає міра локальної представленості, та виділенні повторюваних локальних структур.

Результати показали, що найбільш сприятливим для класифікації є сценарій, у якому діапазон інтенсивностей подається як обмежена кількість рівнів, а далі відбирається така підмножина цих рівнів, що зберігає приблизно дев'ять десятих сумарної маси енергії теплових карт, усередненої між усіма класами. Виявлено, що ознаки, які описують розподіл часток локальних структур у межах зображення забезпечують вищу якість класифікації, ніж ті, що засновані лише на їхній абсолютній кількості. Додаткове перетворення, спрямоване на підсилення патернів притаманних окремим класам, і

послаблення спільних для всіх класів, дає змогу ще більше покращити якість класифікації. Це свідчить, що для розрізнення форм раку легень важливими є не тільки загальний рівень щільності тканин, скільки специфічні комбінації повторюваних локальних мотивів.

Порівняння різних моделей класифікації засвідчило, що найкраще зіставлення між роздільною здатністю й стійкістю до перенавчання демонструють відносно прості алгоритми — зокрема випадковий ліс та власна архітектура каскадної один-проти-всіх з послідовною елімінацією класів на основі логістичної регресії. Це вказує на те, що основний внесок у відокремлюваність класів забезпечується саме етапом побудови ознак і сценарієм попередньої обробки зображень. Натомість більш гнучкі композиції слабких моделей, орієнтовані на максимальне підлаштування під дані, в умовах обмеженого обсягу вибірки виявилися схильними до перенавчання та не давали стабільного покращення.

Разом із тим результати виявили низку обмежень запропонованого підходу. Найбільш помітною проблемою є зниження чутливості при розрізненні підтипів плоскоклітинного раку без ороговіння, для яких характерні тонші текстурні відмінності та менша кількість спостережень, а також схильність частини таких випадків класифікуватися як аденокарцинома.

Додатковими факторами є використання лише структур найменшого масштабу та відсутність явного урахування більш далеких просторових зав'язків між ними. Тим не менш, очікується, що подальший розвиток такого структурного опису КТ-зображень сприятиме створенню більш інтерпретованих систем підтримки прийняття рішень, які зможуть доповнювати сучасні нейромережеві методи та використовуватися для персоналізації лікування хворих на рак легень.

Література:

1. World Health Organization. Lung cancer [дата звернення: 19.11.2025]. World Health Organization; 2023. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/lung-cancer>
2. Tahir I, Marquardt JP, Mercaldo ND, Bourgouin PP, Wrobel MM, Mrah S, Fintelmann FJ. Utility of noncancerous chest CT features for predicting overall survival and noncancer death in patients with stage I lung cancer treated with stereotactic body radiotherapy. *AJR Am J Roentgenol.* 2022;219(4):579–589. doi:10.2214/AJR.22.27484
3. Zhang H, Huo F. Prediction of early recurrence of HCC after hepatectomy by contrast-enhanced ultrasound-based deep learning radiomics. *Front Oncol.* 2022;12:930458. doi:10.3389/fonc.2022.930458
4. Refaee T, Aloofy O, Alduraibi K, Ageeli W, Alyami A, Mohtasib R, Majrashi N, Lambin P. Harnessing radiomics and explainable AI for the classification of usual and nonspecific interstitial pneumonia. *J Clin Med.* 2025;14(14):4934. doi:10.3390/jcm14144934
5. Chen J, Zhang X, Xu C, Liu K. Diagnostic performance of radiomics analysis for pulmonary cancer airway spread: a systematic review and meta-analysis. *Diagn Interv Radiol.* 2025;31(3):215–225. doi:10.4274/dir.2024.242852

6. Chen A, Karwoski RA, Gierada DS, Bartholmai BJ, Koo CW. Quantitative CT analysis of diffuse lung disease. *Radiographics*. 2020;40(1):28–43. doi:10.1148/rg.2020190099
7. Zhao B. Understanding sources of variation to improve the reproducibility of radiomics. *Front Oncol*. 2021;11:633176. doi:10.3389/fonc.2021.633176
8. World Health Organization. Strengthening medical imaging. World Health Organization; [дата звернення: 18.11.2025]. URL: <https://www.who.int/activities/strengthening-medical-imaging/strengthening-medical-imaging>
9. Alzain AF, Elhoussein N, Fadulelmulla IA, et al. Common computed tomography artifact: source and avoidance. *Egypt J Radiol Nucl Med*. 2021;52:151. doi:10.1186/s43055-021-00530-0
10. Brady A, Ó Laoide R, McCarthy P, McDermott R. Discrepancy and error in radiology: concepts, causes and consequences. *Ulster Med J*. 2012;81(1):3–9
11. Pesapane F, Codari M, Sardanelli F. Artificial intelligence in medical imaging: threat or opportunity? Radiologists again at the forefront of innovation in medicine. *Eur Radiol Exp*. 2018;2:35. doi:10.1186/s41747-018-0061-6
12. Hosny A, Parmar C, Quackenbush J, Schwartz LH, Aerts HJWL. Artificial intelligence in radiology. *Nat Rev Cancer*. 2018;18(8):500–510. doi:10.1038/s41568-018-0016-5
13. Yu H, Yang LT, Zhang Q, Armstrong D, Deen MJ. Convolutional neural networks for medical image analysis: state-of-the-art, comparisons, improvement and perspectives. *Neurocomputing*. 2021;428:1–15. doi:10.1016/j.neucom.2020.04.157
14. Chen C, Isa NAM, Liu X. A review of convolutional neural network based methods for medical image classification. *Comput Biol Med*. 2024;185:109507. doi:10.1016/j.compbiomed.2024.109507
15. Chen X, Wang X, Zhang K, Fung KM, Thai TC, Moore K, Mannel RS, Liu H, Zheng B, Qiu Y. Recent advances and clinical applications of deep learning in medical image analysis. *Med Image Anal*. 2022;79:102444. doi:10.1016/j.media.2022.102444
16. Edelmers E, Kazoka D, Bolocko K, Sudars K, Pilmane M. Automatization of CT annotation: combining AI efficiency with expert precision. *Diagnostics*. 2024;14(2):185. doi:10.3390/diagnostics14020185
17. Schutera M, Rettenberger L, Pylatiuk C, Reischl M. Methods for the frugal labeler: multi-class semantic segmentation on heterogeneous labels. *PLoS One*. 2022;17(2):e0263656
18. Liang X, Nguyen D, Jiang SB. Generalizability issues with deep learning models in medicine and their potential solutions: illustrated with cone-beam computed tomography (CBCT) to computed tomography (CT) image conversion. *Mach Learn Sci Technol*. 2020;2(1):015007
19. Trojani V, Bassi MC, Verzellesi L, Bertolini M. Impact of preprocessing parameters in medical imaging-based radiomic studies: a systematic review. *Cancers*. 2024;16(15):2668. doi:10.3390/cancers16152668
20. Bobby SM, Sharmin S. Medical image denoising techniques against hazardous noises: an IQA metrics-based comparative analysis. *Int J Image Graph Signal Process*. 2021;13(2):25–43. doi:10.5815/ijigsp.2021.02.03
21. Wang C, Liu L, Fan C, et al. Lung adenocarcinoma subtype classification based on contrastive learning model with multimodal integration. *Sci Rep*. 2025;15:30404. doi:10.1038/s41598-025-13818-2
22. Masoudi S, Harmon SAA, Mehravand S, Walker SM, Raviprakash H, Bagci U, Choyke PL, Turkbey B. Quick guide on radiology image pre-processing for deep learning applications in prostate cancer research. *J Med Imaging*. 2021;8(1):010901. doi:10.1117/1.JMI.8.1.010901

References:

1. World Health Organization. Lung cancer [visited: 19.11.2025]. World Health Organization; 2023. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/lung-cancer>
2. Tahir I, Marquardt JP, Mercaldo ND, Bourgouin PP, Wrobel MM, Mrah S, Fintelmann FJ. Utility of noncancerous chest CT features for predicting overall survival and noncancer death in patients with stage I lung cancer treated with stereotactic body radiotherapy. *AJR Am J Roentgenol.* 2022;219(4):579–589. doi:10.2214/AJR.22.27484
3. Zhang H, Huo F. Prediction of early recurrence of HCC after hepatectomy by contrast-enhanced ultrasound-based deep learning radiomics. *Front Oncol.* 2022;12:930458. doi:10.3389/fonc.2022.930458
4. Refaee T, Aloofy O, Alduraibi K, Ageeli W, Alyami A, Mohtasib R, Majrashi N, Lambin P. Harnessing radiomics and explainable AI for the classification of usual and nonspecific interstitial pneumonia. *J Clin Med.* 2025;14(14):4934. doi:10.3390/jcm14144934
5. Chen J, Zhang X, Xu C, Liu K. Diagnostic performance of radiomics analysis for pulmonary cancer airway spread: a systematic review and meta-analysis. *Diagn Interv Radiol.* 2025;31(3):215–225. doi:10.4274/dir.2024.242852
6. Chen A, Karwoski RA, Gierada DS, Bartholmai BJ, Koo CW. Quantitative CT analysis of diffuse lung disease. *Radiographics.* 2020;40(1):28–43. doi:10.1148/rg.2020190099
7. Zhao B. Understanding sources of variation to improve the reproducibility of radiomics. *Front Oncol.* 2021;11:633176. doi:10.3389/fonc.2021.633176
8. World Health Organization. Strengthening medical imaging. World Health Organization; [visited: 18.11.2025]. URL: <https://www.who.int/activities/strengthening-medical-imaging/strengthening-medical-imaging>
9. Alzain AF, Elhussein N, Fadulelmulla IA, et al. Common computed tomography artifact: source and avoidance. *Egypt J Radiol Nucl Med.* 2021;52:151. doi:10.1186/s43055-021-00530-0
10. Brady A, Ó Laoide R, McCarthy P, McDermott R. Discrepancy and error in radiology: concepts, causes and consequences. *Ulster Med J.* 2012;81(1):3–9
11. Pesapane F, Codari M, Sardanelli F. Artificial intelligence in medical imaging: threat or opportunity? Radiologists again at the forefront of innovation in medicine. *Eur Radiol Exp.* 2018;2:35. doi:10.1186/s41747-018-0061-6
12. Hosny A, Parmar C, Quackenbush J, Schwartz LH, Aerts HJWL. Artificial intelligence in radiology. *Nat Rev Cancer.* 2018;18(8):500–510. doi:10.1038/s41568-018-0016-5
13. Yu H, Yang LT, Zhang Q, Armstrong D, Deen MJ. Convolutional neural networks for medical image analysis: state-of-the-art, comparisons, improvement and perspectives. *Neuro computing.* 2021;428:1–15. doi:10.1016/j.neucom.2020.04.157
14. Chen C, Isa NAM, Liu X. A review of convolutional neural network based methods for medical image classification. *Comput Biol Med.* 2024;185:109507. doi:10.1016/j.compbiomed.2024.109507
15. Chen X, Wang X, Zhang K, Fung KM, Thai TC, Moore K, Mannel RS, Liu H, Zheng B, Qiu Y. Recent advances and clinical applications of deep learning in medical image analysis. *Med Image Anal.* 2022;79:102444. doi:10.1016/j.media.2022.102444
16. Edelmers E, Kazoka D, Bolocko K, Sudars K, Pilmane M. Automatization of CT annotation: combining AI efficiency with expert precision. *Diagnostics.* 2024;14(2):185. doi:10.3390/diagnostics14020185
17. Schutera M, Rettenberger L, Pylatiuk C, Reischl M. Methods for the frugal labeler: multi-class semantic segmentation on heterogeneous labels. *PLoS One.* 2022;17(2):e0263656

18. Liang X, Nguyen D, Jiang SB. Generalizability issues with deep learning models in medicine and their potential solutions: illustrated with cone-beam computed tomography (CBCT) to computed tomography (CT) image conversion. Mach Learn Sci Technol. 2020;2(1):015007

19. Trojani V, Bassi MC, Verzellesi L, Bertolini M. Impact of preprocessing parameters in medical imaging-based radiomic studies: a systematic review. Cancers. 2024;16(15):2668. doi:10.3390/cancers16152668

20. Boby SM, Sharmin S. Medical image denoising techniques against hazardous noises: an IQA metrics-based comparative analysis. Int J Image Graph Signal Process. 2021;13(2):25–43. doi:10.5815/ijigsp.2021.02.03

21. Wang C, Liu L, Fan C, et al. Lung adenocarcinoma subtype classification based on contrastive learning model with multimodal integration. Sci Rep. 2025;15:30404. doi:10.1038/s41598-025-13818-2

22. Masoudi S, Harmon SAA, Mehralivand S, Walker SM, Raviprakash H, Bagci U, Choyke PL, Turkbey B. Quick guide on radiology image pre-processing for deep learning applications in prostate cancer research. J Med Imaging. 2021;8(1):010901. doi:10.1117/1.JMI.8.1.010901

УДК 004.438С

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2058-2073](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2058-2073)

Данилюк Іван Михайлович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладної математики та інформаційних технологій, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, <https://orcid.org/0000-0002-6637-9557>

ВИТОКИ ПАМ'ЯТІ В МОВІ ПРОГРАМУВАННЯ C: МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ, АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА ПІДХОДИ ДО УСУНЕННЯ

Анотація. Мова програмування C завдяки своїй ефективності та низькорівневому доступу до пам'яті залишається незамінною для системного програмування. Однак відсутність автоматичного керування пам'яттю робить її вразливою до витоків пам'яті – серйозної проблеми, яка може призводити до деградації продуктивності та збоїв у критичних системах. Згідно з останніми дослідженнями, до 30% помилок у програмах на C пов'язані з неправильним керуванням пам'яттю. У цій статті представлено комплексне дослідження причин виникнення витоків пам'яті в C, детальний огляд сучасних методів їх виявлення за допомогою інструментів Valgrind, AddressSanitizer, Cppcheck та Clang Static Analyzer, а також практичні стратегії усунення та профілактики. Особливу увагу приділено розробці уніфікованого тестового прикладу, який дозволяє порівняти ефективність різних інструментів виявлення витоків. Тестовий приклад містить сім типів витоків пам'яті, що найчастіше зустрічаються на практиці. Для кожного інструменту наведено команди, необхідні для компіляції та запуску тестів. Дослідження показує, що жоден інструмент не є універсальним рішенням для виявлення всіх типів витоків. Найкращі результати досягаються при комбінованому використанні статичного та динамічного аналізу. Статичні аналізатори ефективно виявляють очевидні витoki та умовні помилки, але можуть пропускати складні випадки. Динамічні інструменти дозволяють виявити більшість витоків під час виконання програми, але мають різну продуктивність та точність.

Результати дослідження демонструють, що комбіноване використання статичного та динамічного аналізу разом із суворими правилами програмування дозволяє ефективно контролювати проблему витоків пам'яті в проєктах будь-якої складності.

Також у статті запропоновано стратегії профілактики витоків, такі як код-рев'ю, юніт-тестування, інтеграція інструментів аналізу в CI/CD, використання розумних вказівників та інструментування коду.

Ключові слова: витоки пам'яті, мова програмування C, статичний аналіз, динамічний аналіз, Valgrind, AddressSanitizer, безпека програмного забезпечення.

Danyiuk Ivan Mychailovych PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor of the Department of Applied Mathematics and Information Technologies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, <https://orcid.org/0000-0002-6637-9557>

MEMORY LEAKS IN C PROGRAMMING LANGUAGE: DETECTION METHODS, CAUSE ANALYSIS AND ELIMINATION APPROACHES

Abstract. The C programming language remains indispensable for system programming due to its efficiency and low-level memory access. However, the lack of automatic memory management makes it vulnerable to memory leaks – a serious problem that can lead to performance degradation and failures in critical systems. According to recent studies, up to 30% of errors in C programs are related to improper memory management. This article presents a comprehensive study of the causes of memory leaks in C, a detailed overview of modern detection methods using Valgrind, AddressSanitizer, Cppcheck and Clang Static Analyzer tools, as well as practical strategies for elimination and prevention. Particular attention is paid to the development of a unified test example that allows comparing the effectiveness of different leak detection tools. The test example contains seven types of memory leaks most commonly encountered in practice. For each tool, the commands required for compiling and running tests are provided. The study shows that no single tool is a universal solution for detecting all types of leaks. The best results are achieved with the combined use of static and dynamic analysis. Static analyzers effectively detect obvious leaks and conditional errors, but may miss complex cases. Dynamic tools can detect most leaks during program execution, but have different performance and accuracy characteristics. The research results demonstrate that the combined use of static and dynamic analysis together with strict programming rules allows effective control of the memory leak problem in projects of any complexity. The article also proposes leak prevention strategies such as code review, unit testing, integration of analysis tools into CI/CD, use of smart pointers and code instrumentation.

Keywords: memory leaks, C programming language, static analysis, dynamic analysis, Valgrind, AddressSanitizer, software security.

Постановка проблеми. Проблема витоків пам'яті в мові C становить фундаментальний виклик для розробки надійного програмного забезпечення. Сутність проблеми полягає в некерованому зростанні споживання пам'яті через

неправильне керування динамічними ресурсами. Ця проблема має прямий зв'язок із критично важливими завданнями. Науковий аспект проблеми включає дослідження формальних методів верифікації, розробку моделей безпечного керування ресурсами та створення алгоритмів автоматичного виявлення паттернів витоків. Практичний аспект стосується забезпечення надійності критичних систем: операційних систем, вбудованих систем реального часу, серверного ПЗ та систем автоматизованого керування. Витоки в таких системах можуть призводити до катастрофічних наслідків, включаючи фінансові втрати, порушення безпеки та ризики для життя.

С [1] залишається основним інструментом для системного програмування [2], незважаючи на появу нових мов з автоматичним керуванням пам'яттю. Операційні системи, вбудовані системи, мережеве ПЗ традиційно розробляються на С, що вимагає від програмістів ручного керування пам'яттю.

Витік пам'яті виникає, коли програма виділяє блок у купі, але не звільняє його після використання. У довготривалих програмах навіть невеликі витoki накопичуються, призводячи до вичерпання пам'яті та збоїв.

Статистика підтверджує актуальність проблеми: до 30% помилок у програмах на С пов'язані з неправильним керуванням пам'яттю. Зокрема, у 2019 році вразливість CVE-2019-0211 у сервері Apache HTTP Server була пов'язана саме з витком пам'яті, що дозволяло зломисникам викликати відмову в обслуговуванні та виконувати довільний код [3]. Подібні інциденти підкреслюють необхідність ефективних методів виявлення та усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень свідчить про значний прогрес у галузі виявлення та усунення витоків пам'яті. В останні роки сформувалося кілька ключових напрямів досліджень, які знайшли відображення у наукових публікаціях та практичних реалізаціях.

Статичний аналіз коду отримав розвиток у роботах, присвячених розробці алгоритмів символічного виконання та абстрактної інтерпретації.

Зокрема, дослідження [4] продемонструвало ефективність методів статичного аналізу для виявлення складних паттернів витоків пам'яті.

Інструменти типу Clang Static Analyzer [5], що базуються на цих принципах, демонструють здатність виявляти складні умовні витoki шляхом аналізу всіх можливих шляхів виконання програми.

Робота [6] показала перспективність використання формальних методів для верифікації відсутності витоків у критичних системах. Динамічний аналіз знайшов втілення в таких інструментах як Valgrind Memcheck [7] та AddressSanitizer [8].

Дослідження [9] показало, що AddressSanitizer зменшує накладні витрати з 20-30 разів (Valgrind) до 2-3 разів, що робить його придатним для використання в процесі безперервної інтеграції.

Робота [10] детально аналізує архітектуру сучасних інструментів динамічного аналізу та їх ефективність для різних типів програм.

Гібридні підходи, що поєднують статичний та динамічний аналіз, досліджуються в роботах [11], де пропонується використання машинного навчання для прогнозування потенційних витоків на основі історичних даних. Дослідження [12] демонструє перспективність комбінованого використання декількох методів аналізу для підвищення точності виявлення витоків.

Проте невирішеними залишаються наступні аспекти проблеми, які відзначені в сучасній літературі:

- *Ефективне виявлення витоків у багатопотокових програмах:* наявні інструменти [2] часто недостатньо ефективні для аналізу конкурентного доступу до пам'яті, особливо в умовах високого навантаження.

- *Автоматизація усунення витоків:* більшість сучасних рішень лише виявляють проблеми, але не пропонують автоматичних способів їх виправлення [1]. Дослідження [13] вказує на складність автоматичного визначення моментів звільнення пам'яті без втручання програміста.

- *Інтеграція різних методів аналізу:* відсутні уніфіковані методики комбінування результатів різних інструментів для отримання комплексної картини [14]. Робота [15] пропонує рамки для такої інтеграції, але практичні реалізації залишаються обмеженими.

- *Адаптація до специфіки предметних областей:* недостатньо досліджено особливості витоків пам'яті в специфічних областях, таких як системи реального часу або високонавантажені сервери [16]. Дослідження [17] виділяє унікальні виклики, пов'язані з витоками пам'яті в розподілених системах.

Саме цим невирішеним аспектам присвячена дана стаття, зокрема розробці комплексного підходу до виявлення та усунення витоків пам'яті, що враховує обмеження сучасних методів, проаналізованих у наведених джерелах.

Мета статті – комплексне дослідження проблеми витоків пам'яті в мові С, від теоретичних основ до практичних рішень. У статті систематизовано знання про причини виникнення витоків, надано детальний огляд сучасних інструментів виявлення, запропоновано ефективні стратегії усунення та профілактики, а також представлено уніфікований підхід до тестування різними інструментами.

Реалізація цієї мети дозволить підвищити ефективність боротьби з витоками пам'яті в проєктах на мові С та сприятиме створенню більш надійного програмного забезпечення для критично важливих систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні основи керування пам'яттю в С. Розуміння витоків пам'яті вимагає чіткого уявлення про те, як С організовує пам'ять. Програма на С оперує чотирма основними сегментами пам'яті.

Сегмент	Призначення
<i>Kod (Text)</i>	містить виконувані інструкції
<i>Глобальні та статичні дані (Data/BSS)</i>	містить глобальні та статичні змінні
<i>Стек (Stack)</i>	містить локальні змінні та інформацію про виклики функцій
<i>Купа (Heap)</i>	область динамічного виділення пам'яті

Саме купа є джерелом більшості витоків пам'яті, оскільки її керування повністю покладається на програміста.

С надає кілька функцій для роботи з динамічною пам'яттю:

```
#include <stdlib.h>
```

```
// Виділення блоку заданого розміру
```

```
void* malloc(size_t size);
```

```
// Виділення та ініціалізація нулями
```

```
void* calloc(size_t num, size_t size);
```

```
// Зміна розміру існуючого блоку
```

```
void* realloc(void* ptr, size_t size);
```

```
// Звільнення пам'яті
```

```
void free(void* ptr);
```

Кожен виклик malloc(), calloc() або realloc() повинен мати відповідний виклик free(), інакше виникає витік пам'яті.

Витоки пам'яті можна класифікувати за кількома критеріями:

- за тривалістю: тимчасові (пам'ять звільняється, але з затримкою) і постійні (пам'ять ніколи не звільняється);
- за розміром: дрібні (кілька байт) і масові (мегабайти або гігабайти);
- за складністю виявлення: очевидні (пряме незвільнення) і приховані (умовні витоки, втрата вказівників).

Причини виникнення витоків пам'яті.

Пряме незвільнення пам'яті. Найпростіший і найпоширеніший тип витоку – коли програміст просто забуває викликати free() для виділеної пам'яті.

```
void simple_leak() {
    char* buffer = malloc(1024);
    // Робота з buffer...
    // Забули free(buffer);
}
```

Втрата вказівників. Виникає, коли єдиний вказівник на виділений блок пам'яті перезаписується або стає недоступним.

```
void pointer_loss() {  
    int* data = malloc(100 * sizeof(int));  
    // Втрачаємо доступ до першого блоку  
    data = malloc(50 * sizeof(int));  
    // Звільняємо тільки другий блок  
    free(data);  
}
```

Умовні витоки. Пам'ять звільняється тільки за певних умов, що призводить до витоків при інших шляхах виконання.

```
void conditional_leak(int condition) {  
    FILE* file = fopen("data.txt", "r");  
    if (!file) return; // Вихід без закриття файлу  
    if (condition) {  
        return; // Вихід без fclose(file)  
    }  
    fclose(file);  
}
```

Неповне очищення структур даних. Складні структури даних вимагають рекурсивного або ітеративного очищення.

```
typedef struct Node {  
    int data;  
    struct Node* next;  
} Node;  
void incomplete_cleanup() {  
    Node* head = malloc(sizeof(Node));  
    head->next = malloc(sizeof(Node));  
    free(head); // Забули звільнити head->next  
}
```

Помилки при використанні realloc(). Неправильне використання realloc() може призводити до втрати вказівників.

```
void realloc_leak() {  
    int* array = malloc(10 * sizeof(int));  
    array = realloc(array, 20 * sizeof(int));  
    // Може повернути NULL. Якщо realloc повернув NULL,  
    // оригінальний вказівник втрачено  
}
```

Методи виявлення витоків пам'яті.

Ручний аналіз коду. Ручний аналіз залишається важливим інструментом, особливо на ранніх етапах розробки. Ключові принципи:

– перевірка балансу malloc()/free();

- аналіз всіх шляхів виконання функції;
- перевірка правильності очищення складних структур.

Статичні аналізатори.

Cppcheck – легкий інструмент статичного аналізу:

```
cppcheck --enable=all --inconclusive source.c
```

Clang Static Analyzer – потужний аналізатор з глибоким аналізом потоків даних:

```
clang --analyze -Xanalyzer -analyzer-output=text source.c
```

Динамічні інструменти.

Valgrind Memcheck – найпопулярніший інструмент динамічного аналізу:

```
valgrind --leak-check=full --track-origins=yes ./program
```

AddressSanitizer – швидкий інструмент, інтегрований у GCC/Clang:

```
gcc -fsanitize=address -g source.c -o program  
./program
```

Уніфікований тестовий приклад. Для порівняння ефективності різних інструментів розроблено комплексний тестовий приклад, який містить різні типи витоків пам'яті.

```
#include <stdlib.h>
```

```
#include <stdio.h>
```

```
#include <string.h>
```

```
// Тип 1: Прямий витік
```

```
void direct_leak() {
```

```
    malloc(1024); // Прямий витік - не зберігаємо вказівник
```

```
    printf("Створено прямий витік 1024 байт\n");
```

```
}
```

```
// Тип 2: Втрата вказівника через переприсвоєння
```

```
void pointer_reassignment_leak() {
```

```
    void* first_block = malloc(512);
```

```
    void* second_block = malloc(256);
```

```
    first_block = second_block; // Втрачаємо перший блок
```

```
    free(first_block);
```

```
    printf("Створено витік через втрату вказівника:
```

```
    512 байт\n");
```

```
}
```

```
// Тип 3: Умовний витік
```

```
void conditional_leak(int condition) {
```

```
    char* buffer = malloc(100);
```

```
    if (condition) {
```

```
        return; // Вихід без звільнення пам'яті
```

```
}
```



```
free(buffer);
}
// Тип 4: Витік у циклі
void loop_leak(int iterations) {
    for (int i = 0; i < iterations; i++) {
        malloc(64); // Витік на кожній ітерації
    }
    printf("Створено витік у циклі: %d × 64 байт\n",
iterations);
}
// Тип 5: Витік у структурі даних
typedef struct TreeNode {
    int data;
    struct TreeNode* left;
    struct TreeNode* right;
} TreeNode;
void tree_leak() {
    TreeNode* root = malloc(sizeof(TreeNode));
    root->left = malloc(sizeof(TreeNode));
    root->right = malloc(sizeof(TreeNode));

    free(root); // Забуваємо про left та right
    printf("Створено витік у структурі дерева\n");
}
// Тип 6: Витік через неправильне використання realloc
void realloc_leak() {
    int* array = malloc(5 * sizeof(int));
    for (int i = 0; i < 5; i++) {
        array[i] = i;
    }
    // Небезпечний виклик realloc
    int* new_array = realloc(array, 10 * sizeof(int));
    if (new_array == NULL) {
        // Якщо realloc не вдавсь, array все ще валідний,
        // але ми його не звільняємо
        return;
    }
    // Втрачаємо старий вказівник, якщо realloc перемістив блок
    array = new_array;
}
```

```

free(array);
printf("Продemonстровано проблеми з realloc\n");
}
// Тип 7: Витік у рекурсивній функції
void recursive_leak(int depth) {
    if (depth <= 0) return;

    int* data = malloc(128);
    recursive_leak(depth - 1);
    // Забуваємо free(data) - витік на кожному рівні рекурсії
}

int main() {
    printf("=== Демонстрація різних типів витоків
пам'яті ===\n\n");
    direct_leak();
    pointer_reassignment_leak();
    conditional_leak(1); // Викликаємо умовний витік
    loop_leak(5);
    tree_leak();
    realloc_leak();
    recursive_leak(3);
    printf("\n=== Тест завершено ===\n");
    return 0;
}

```

Інструкції з тестування.

Компіляція коду і запуск Valgrind:

```

gcc -g -o memory_leaks memory_leaks.c
valgrind --leak-check=full --show-leak-kinds=all \
--track-origins=yes ./memory_leaks

```

Компіляція і запуск AddressSanitizer:

```

gcc -fsanitize=address -g -o memory_leaks_asan memory_leaks.c
./memory_leaks_asan

```

Статичний аналіз з Cppcheck:

```

cppcheck --enable=all --inconclusive memory_leaks.c

```

Аналіз з Clang Static Analyzer:

```

clang --analyze -Xanalyzer -analyzer-output=text memory_leaks.c

```

Аналіз результатів. На основі запуску тестового прикладу з різними інструментами аналізу, очікувані результати підтверджуються реальними висновками, які демонструють ефективність кожного інструменту в виявленні витоків пам'яті. Нижче наведено короткий огляд виявлених проблем,

згрупованих за типами витоків та інструментами. Загальна сума витоків у програмі становить 2388 байт у 13 блоках, що відповідає сумі всіх описаних витоків.

Valgrind Memcheck. Valgrind надає детальний динамічний аналіз з відстеженням походження витоків, класифікуючи їх як "definitely lost". Він виявляє всі типи витоків у програмі під час виконання, включаючи стеки викликів і точні рядки коду.

Ось ключові виявлені виток:

- *Прямий витік 1024 байт:* Виявлено в функції `direct_leak` (рядок 6), де `malloc` викликано без збереження вказівника.

- *Втрачений блок 512 байт:* Виявлено в `pointer_reassignment_leak` (рядок 11) через переприсвоєння вказівника.

- *Умовний витік 100 байт:* Виявлено в `conditional_leak` (рядок 19), де пам'ять не звільняється при певних умовах (вихід без `free`).

- *Витоки в циклі (5 × 64 байт, загалом 320 байт):* Виявлено в `loop_leak` (рядок 28), з витоків на кожній ітерації циклу.

- *Втрачені вузли дерева (2 × 24 байт, загалом 48 байт):* Виявлено в `tree_leak` (рядки 41–42), де звільнено лише корінь без рекурсивного очищення лівого та правого вузлів.

- *Витоки в рекурсії (3 × 128 байт, загалом 384 байт):* Виявлено в `recursive_leak` (рядок 70), з витоків на кожному рівні рекурсії через відсутність `free`.

Проблеми з `realloc` не призвели до витоків у цьому запуску (`realloc` вдався), але Valgrind може виявляти їх у невдалих сценаріях. Загальний підсумок: 2388 байт definitely lost у 13 блоках, з детальним описом походження.

AddressSanitizer (ASan). ASan виконує швидкий динамічний аналіз під час компіляції та виконання, фокусуючись на прямому виявленні витоків без класифікації за типами (наприклад, не розрізняє "definitely lost" від інших). Він показує аналогічні результати до Valgrind, але з меншою деталізацією про походження (основний фокус на стеках викликів і розмірах блоків). Виявлено ті самі виток:

- *Прямий витік 1024 байт у `direct_leak`.*

- *Втрачений блок 512 байт у `pointer_reassignment_leak`.*

- *Умовний витік 100 байт у `conditional_leak`.*

- *Витоки в циклі 320 байт (5 об'єктів × 64 байт) у `loop_leak`.*

- *Втрачені вузли дерева 48 байт (2 об'єкти × 24 байт) у `tree_leak`.*

- *Рекурсивні витоків 384 байт (3 об'єкти × 128 байт) у `recursive_leak`.*

Загальний підсумок: 2388 байт у 13 алокаціях, з фокусом на "direct leak" і стеках викликів. ASan швидший за Valgrind (менші накладні витрати), але менш інформативний щодо класифікації витоків.

Cppcheck. Cppcheck виконує статичний аналіз коду без виконання програми, фокусуючись на очевидних помилках. Він попереджає про:

- Прямі витоки через незбережені значення malloc (рядки 6, 28).
- Втрату вказівників і витоки в структурах (наприклад, memory leak для first_block у рядку 13, buffer у рядку 21, root.left і root.right у рядку 44).
- Стильові проблеми, наприклад зайва ініціалізація чи невикористана алокована пам'ять.

Cppcheck добре виявляє очевидні витоки (прямі, втрата вказівників, неповне очищення структур), але може пропустити складні випадки, як умовні чи рекурсивні витоки, оскільки не аналізує шляхи виконання. Також видає попередження про відсутні заголовки (не релевантно для витоків).

Clang Static Analyzer. Clang виконує глибокий статичний аналіз з симуляцією шляхів виконання, виявляючи потенційні витоки без запуску програми. Він фокусується на умовних і прихованих проблемах:

- Потенційний витік у direct_leak (рядок 7, алокація в рядку 6).
- Втрата вказівника в pointer_reassignment_leak (потенційний витік first_block у рядку 14, з нотаткою про невикористане значення).
- Умовний витік у conditional_leak (потенційний витік buffer у рядку 21, з аналізом гілки if).
- Невикористане значення в рекурсії (data у рядку 70) і потенційний витік у recursive_leak (рядок 71).

Clang добре справляється з умовними витоками та проблемами вказівників, але не завжди виявляє циклічні чи динамічні витоки (наприклад, в loop_leak), оскільки це статичний інструмент. Видає 6 попереджень з детальними нотатками про шляхи.

Ці результати підтверджують, що комбіноване використання інструментів дає повну картину: статичні (Cppcheck, Clang) – для раннього виявлення, динамічні (Valgrind, Asan) – для перевірки під час виконання. У тестовому прикладі проблеми з realloc не проявилися як витік (realloc вдався), але в реальних сценаріях інструменти можуть їх зафіксувати при невдачі.

Стратегії усунення витоків. Є кілька стратегій. Розглянемо їх коротко.

Патерни безпечного програмування:

Єдина точка виходу:

```
int safe_function(int param) {  
    void* resource1 = NULL;  
    void* resource2 = NULL;  
    int result = -1;  
    resource1 = malloc(100);  
    if (!resource1) goto cleanup;  
    resource2 = malloc(200);
```

```
if (!resource2) goto cleanup;
```

```
// Основна логіка
```

```
result = 0;
```

```
cleanup:
```

```
free(resource1);
```

```
free(resource2);
```

```
return result;
```

```
}
```

Автоматичне очищення за допомогою макросів:

```
#define CLEANUP __attribute__((cleanup(free_stack)))
```

```
void free_stack(void* ptr) {
```

```
free(*(void**)ptr);
```

```
}
```

```
void auto_cleanup_demo() {
```

```
    CLEANUP char* buffer = malloc(100);
```

```
    // buffer автоматично звільниться при виході з функції
```

```
}
```

Розумні вказівники в C. Хоча C не має вбудованої підтримки розумних вказівників, їх можна реалізувати вручну:

```
typedef struct {
```

```
    void* ptr;
```

```
    void (*deleter)(void*);
```

```
} SmartPointer;
```

```
SmartPointer create_smart_pointer(void* ptr,
```

```
    void (*deleter)(void*)) {
```

```
    SmartPointer sp = {ptr, deleter};
```

```
    return sp;
```

```
}
```

```
void destroy_smart_pointer(SmartPointer* sp) {
```

```
    if (sp->ptr && sp->deleter) {
```

```
        sp->deleter(sp->ptr);
```

```
    }
```

```
    sp->ptr = NULL;
```

```
}
```

```
// Використання
```

```
void demo_smart_pointer() {
```

```
    SmartPointer sp = create_smart_pointer(malloc(100), free);
```

```
    // Робота з sp.ptr...
```

```
    destroy_smart_pointer(&sp); // Автоматичне звільнення
```

}

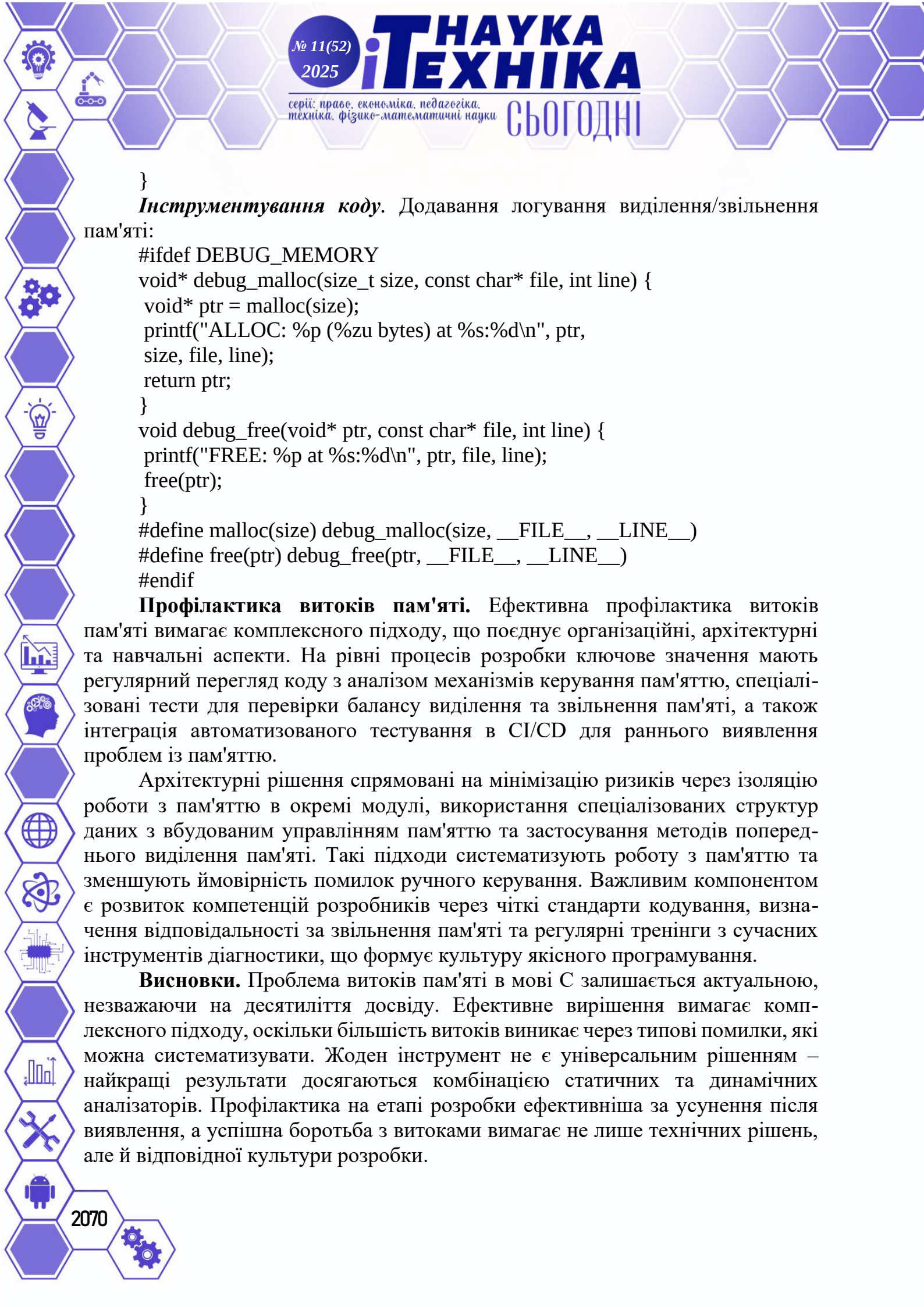
Інструментування коду. Додавання логування виділення/звільнення пам'яті:

```
#ifdef DEBUG_MEMORY
void* debug_malloc(size_t size, const char* file, int line) {
    void* ptr = malloc(size);
    printf("ALLOC: %p (%zu bytes) at %s:%d\n", ptr,
        size, file, line);
    return ptr;
}
void debug_free(void* ptr, const char* file, int line) {
    printf("FREE: %p at %s:%d\n", ptr, file, line);
    free(ptr);
}
#define malloc(size) debug_malloc(size, __FILE__, __LINE__)
#define free(ptr) debug_free(ptr, __FILE__, __LINE__)
#endif
```

Профілактика витоків пам'яті. Ефективна профілактика витоків пам'яті вимагає комплексного підходу, що поєднує організаційні, архітектурні та навчальні аспекти. На рівні процесів розробки ключове значення мають регулярний перегляд коду з аналізом механізмів керування пам'яттю, спеціалізовані тести для перевірки балансу виділення та звільнення пам'яті, а також інтеграція автоматизованого тестування в CI/CD для раннього виявлення проблем із пам'яттю.

Архітектурні рішення спрямовані на мінімізацію ризиків через ізоляцію роботи з пам'яттю в окремі модулі, використання спеціалізованих структур даних з вбудованим управлінням пам'яттю та застосування методів попереднього виділення пам'яті. Такі підходи систематизують роботу з пам'яттю та зменшують ймовірність помилок ручного керування. Важливим компонентом є розвиток компетенцій розробників через чіткі стандарти кодування, визначення відповідальності за звільнення пам'яті та регулярні тренінги з сучасних інструментів діагностики, що формує культуру якісного програмування.

Висновки. Проблема витоків пам'яті в мові C залишається актуальною, незважаючи на десятиліття досвіду. Ефективне вирішення вимагає комплексного підходу, оскільки більшість витоків виникає через типові помилки, які можна систематизувати. Жоден інструмент не є універсальним рішенням – найкращі результати досягаються комбінацією статичних та динамічних аналізаторів. Профілактика на етапі розробки ефективніша за усунення після виявлення, а успішна боротьба з витоками вимагає не лише технічних рішень, але й відповідної культури розробки.

Запропонований уніфікований тестовий приклад дозволяє ефективно порівнювати інструменти та інтегрувати їх у процес розробки. Перспективи подальших досліджень включають розвиток інтелектуальних систем аналізу на основі машинного навчання та вдосконалення інструментів для роботи з багатопотоковими програмами.

Література:

1. Kernighan B. W., Ritchie D. M. *The C programming language*. 2nd ed. Prentice Hall, 1988.
2. Seacord R. C. *Effective C: An introduction to professional C programming*. No Starch Press, 2020.
3. CVE-2019-0211 – Apache HTTP Server memory leak vulnerability [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу: <https://cve.mitre.org/cgi-bin/cvename.cgi?name=CVE-2019-0211>.
4. Bessey A., Block K., Chelf B., Chou A., Fulton B., Hallem S. та ін. A few billion lines of code later: Using static analysis to find bugs in the real world. *Communications of the ACM*. 2010. Vol. 53, No. 2. P. 66–75. DOI: 10.1145/1646353.1646374.
5. Clang Static Analyzer Team. *Clang Static Analyzer documentation* [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: <https://clang-analyzer.llvm.org/>.
6. Calcagno C., Distefano D. Infer: An automatic program verifier for memory safety of C programs // *NASA Formal Methods: Third International Symposium, NFM 2011* / Eds. M. Bobaru, K. Havelund, G. Holzmann, R. Joshi. – Springer, 2011. – P. 459–465. – DOI: 10.1007/978-3-642-20398-5_33.
7. Valgrind Developers. *Valgrind documentation: Memcheck manual* [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: <http://valgrind.org/docs/manual/mc-manual.html>.
8. LLVM Project. *AddressSanitizer documentation* [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: <https://clang.llvm.org/docs/AddressSanitizer.html>.
9. Serebryany K., Bruening D., Potapenko A., Vyukov D. AddressSanitizer: A fast address sanitizer // *Proceedings of the USENIX Annual Technical Conference*. – 2012. – P. 309–318. – Режим доступу: <https://www.usenix.org/system/files/conference/atc12/atc12-final39.pdf>.
10. Nethercote N., Seward J. Valgrind: A framework for heavyweight dynamic binary instrumentation. *ACM SIGPLAN Notices*. 2007. Vol. 42, No. 6. P. 89–100. DOI: 10.1145/1273442.1250746.
11. Li Z., Lu S., Myagmar S., Zhou Y. CP-Miner: A tool for finding copy-paste and related bugs in operating system code // *Proceedings of the 6th USENIX Symposium on Operating Systems Design and Implementation*. – 2004. – P. 289–302. – Режим доступу: https://www.usenix.org/legacy/event/osdi04/tech/full_papers/li_z/li_z.pdf.
12. Musuvathi M., Engler D. R. Model checking large network server applications // *Proceedings of the 1st Symposium on Networked Systems Design and Implementation*. – 2004. – P. 287–300. – Режим доступу: <https://web.stanford.edu/~engler/nsdi04.pdf>.
13. Hackett B., Aiken A. How is aliasing used in systems software? // *Proceedings of the 14th ACM SIGSOFT International Symposium on Foundations of Software Engineering*. – 2006. – P. 69–80. – DOI: 10.1145/1181775.1181785.
14. International Organization for Standardization. *ISO/IEC 9899:2018 Programming languages – C*. – 2018.

15. Xie Y., Aiken A. Scalable error detection using Boolean satisfiability. *ACM SIGPLAN Notices*. 2005. Vol. 40, No. 1. P. 351–363. DOI: 10.1145/1040305.1040334.

16. Microsoft Docs. *Find memory leaks with the CRT library* [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу: <https://docs.microsoft.com/en-us/visualstudio/debugger/finding-memory-leaks-using-the-crt-library>.

17. Gotsman A., Berdine J., Cook B., Sagiv M. Thread-modular shape analysis. *ACM SIGPLAN Notices*. 2007. Vol. 42, No. 6. P. 266–277. DOI: 10.1145/1273442.1250765.

References:

1. Kernighan, B. W., & Ritchie, D. M. (1988). *The C programming language* (2nd ed.). Prentice Hall.

2. Seacord, R. C. (2020). *Effective C: An introduction to professional C programming*. No Starch Press.

3. CVE-2019-0211 – Apache HTTP Server memory leak vulnerability. (2019). Retrieved from <https://cve.mitre.org/cgi-bin/cvename.cgi?name=CVE-2019-0211>

4. Bessey, A., Block, K., Chelf, B., Chou, A., Fulton, B., Hallem, S., ... & Engler, D. (2010). A few billion lines of code later: Using static analysis to find bugs in the real world. *Communications of the ACM*, 53(2), 66–75. <https://doi.org/10.1145/1646353.1646374>

5. Clang Static Analyzer Team. (2024). *Clang Static Analyzer documentation*. Retrieved from <https://clang-analyzer.llvm.org/>

6. Calcagno, C., & Distefano, D. (2011). Infer: An automatic program verifier for memory safety of C programs. In M. Bobaru, K. Havelund, G. Holzmann, & R. Joshi (Eds.), *NASA Formal Methods: Third International Symposium, NFM 2011* (pp. 459–465). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-20398-5_33

7. Valgrind Developers. (2023). *Valgrind documentation: Memcheck manual*. Retrieved from <http://valgrind.org/docs/manual/mc-manual.html>

8. LLVM Project. (2024). *AddressSanitizer documentation*. Retrieved from <https://clang.llvm.org/docs/AddressSanitizer.html>

9. Serebryany, K., Bruening, D., Potapenko, A., & Vyukov, D. (2012). AddressSanitizer: A fast address sanitizer. In *Proceedings of the USENIX Annual Technical Conference* (pp. 309–318). <https://www.usenix.org/system/files/conference/atc12/atc12-final39.pdf>

10. Nethercote, N., & Seward, J. (2007). Valgrind: A framework for heavyweight dynamic binary instrumentation. *ACM SIGPLAN Notices*, 42(6), 89–100. <https://doi.org/10.1145/1273442.1250746>

11. Li, Z., Lu, S., Myagmar, S., & Zhou, Y. (2004). CP-Miner: A tool for finding copy-paste and related bugs in operating system code. In *Proceedings of the 6th USENIX Symposium on Operating Systems Design and Implementation* (pp. 289–302). https://www.usenix.org/legacy/event/osdi04/tech/full_papers/li_z/li_z.pdf

12. Musuvathi, M., & Engler, D. R. (2004). Model checking large network server applications. In *Proceedings of the 1st Symposium on Networked Systems Design and Implementation* (pp. 287–300). <https://web.stanford.edu/~engler/nsdi04.pdf>

13. Hackett, B., & Aiken, A. (2006). How is aliasing used in systems software? In *Proceedings of the 14th ACM SIGSOFT International Symposium on Foundations of Software Engineering* (pp. 69–80). <https://doi.org/10.1145/1181775.1181785>

14. International Organization for Standardization. (2018). *ISO/IEC 9899:2018 Programming languages — C*.

15. Xie, Y., & Aiken, A. (2005). Scalable error detection using Boolean satisfiability. *ACM SIGPLAN Notices*, 40(1), 351–363. <https://doi.org/10.1145/1040305.1040334>
16. Microsoft Docs. (2022). *Find memory leaks with the CRT library*. Retrieved from <https://docs.microsoft.com/en-us/visualstudio/debugger/finding-memory-leaks-using-the-crt-library>
17. Gotsman, A., Berdine, J., Cook, B., & Sagiv, M. (2007). Thread-modular shape analysis. *ACM SIGPLAN Notices*, 42(6), 266–277. <https://doi.org/10.1145/1273442.1250765>

УДК 004.7:371.263

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2074-2087](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2074-2087)

Доровці Адам Федорович доктор філософії з прикладної математики, доцент кафедри математики та інформатики Закарпатського угорського університету ім. Ференца Ракоці II, м. Берегове, <https://orcid.org/0000-0003-4038-4945>

Петрецький Крістофер Адальбертович студент 3.-го курсу спеціальності Середня освіта «Інформатика», кафедри математики та інформатики Закарпатського угорського університету ім. Ференца Ракоці II, м. Берегове, <https://orcid.org/0009-0003-3253-1519>

Головач Йозеф Ігнацевич доктор технічних наук, професор, професор кафедри математики та інформатики Закарпатського угорського університету ім. Ференца Ракоці II, м. Берегове, <https://orcid.org/0000-0002-2297-8961>

ПРОЄКТУВАННЯ ТА РОЗРОБЛЕННЯ ВЕБПЛАТФОРМИ ПРОГРАМИ КОМР ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Анотація. У статті викладено результати дослідження, спрямованого на розробку та впровадження вебплатформи програми КОМР для компетентнісного оцінювання учнів 6–8 класів закладів загальної середньої освіти Закарпаття, у яких навчання здійснюється угорською мовою. Актуальність роботи зумовлена тим, що існуючі цифрові системи тестування не враховують специфіку локальних освітніх контекстів. Мета дослідження – створити захищене, масштабоване й зручне середовище, що об'єднає централізоване адміністрування закладів, управління користувачами та тестами, гнучке формування завдань різних типів та оперативну аналітику результатів. На першому етапі описано архітектуру системи: серверне середовище розгорнуто на базі операційної системи Linux із використанням системи керування базами даних MySQL, серверної платформи ASP.NET Core і вебсервера nginx для маршрутизації запитів; клієнтську частину розроблено за допомогою фреймворку Angular. Інший етап присвячено модулю перегляду результатів: учні за ідентифікатором отримують інформацію про свої досягнення з системи «Tehetségkaru» та Google Forms, порівнюють свої дані з груповими показниками, а заклади можуть аналізувати успішність за шкільними кодами. Окремий модуль конструктора тестів дозволяє створювати тестові питання з української мови з різними типами запитань (вибір відповіді, вставка тексту,

встановлення відповідності), додавати мультимедійні елементи і задавати цільову аудиторію. Інтерфейс забезпечує зручне складання й проходження тестів: інтерактивне перетягування елементів, кольорова індикація стану відповіді, підтримка двох мов. Відзначено, що поєднання сучасних вебтехнологій із педагогічними підходами компетентнісного оцінювання підвищує прозорість та об'єктивність контролю знань, адаптує матеріали до потреб різних учасників і сприяє цифровій трансформації освіти. Отримані результати мають практичне значення та можуть бути використані для масштабування.

Ключові слова: веб-програмування, систем керування базами даних, операційні системи, комп'ютерні мережі, комп'ютерна графіка, база даних та побудова інформаційних систем, сучасні інформаційні технології, алгоритми та структури даних.

Dorovtsi Adam PhD, Department of Mathematics and Informatics Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, <https://orcid.org/0000-0003-4038-4945>

Petrecki Krisztofer 3rd-year student of the Secondary Education (Informatics) program, Department of Mathematics and Informatics Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, <https://orcid.org/0009-0003-3253-1519>

Holovács József Doctor of Technical Sciences, Professor, Department of Mathematics and Informatics Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, <https://orcid.org/0000-0002-2297-8961>

DESIGN AND DEVELOPMENT OF THE WEB-BASED PLATFORM FOR THE KOMP COMPETENCE ASSESSMENT PROGRAM

Abstract. This article presents the results of a study focused on the development and implementation of the KOMP web platform for competency-based assessment among 6th and 8th grade students in schools in Transcarpathia, where the teaching is conducted in Hungarian. The relevance of the study stems from the fact that existing digital testing systems often fail to consider the specific needs of local educational contexts. The aim of the research is to create a secure, scalable, and user-friendly environment that integrates centralized administration of schools, user and test management, flexible construction of different types of tasks, and real-time result analytics.

The initial phase outlines the system architecture: the server environment is deployed on a Linux-based system using MySQL for database management, ASP.NET Core for backend functionality, and nginx for request routing; the frontend

is implemented using the Angular framework. Another development stage is dedicated to the results viewing module: students, via a personal identifier, can access their performance data from both the "Tehetségkapu" system and Google Forms, compare their results with group averages, while schools can analyze aggregated performance using institutional codes.

A separate test constructor module enables the creation of Ukrainian-language test items with various question types (multiple choice, text insertion, matching), the inclusion of multimedia components, and the assignment of specific target audiences. The interface supports intuitive test construction and completion through interactive drag-and-drop functionality, color-coded response status indicators, and dual-language support.

The study highlights that combining modern web technologies with pedagogical approaches to competency-based assessment enhances the transparency and objectivity of knowledge evaluation, adapts materials to diverse learner needs, and supports the digital transformation of education. The results have practical value and can be scaled for broader use.

Keywords: Web Programming; Database Management Systems; Operating Systems; Computer Networks; Computer Graphics; Database and Information Systems Design; Modern Information Technologies, Algorithms and Data Structures

Постановка проблеми. Сучасна система освіти дедалі більше спирається на цифрові інструменти для організації навчального процесу та оцінювання компетентностей учнів.

Однак існуючі платформи для тестування та моніторингу результатів навчання часто не враховують потреби локальних навчальних закладів.

У межах програми КОМР (компетентнісне оцінювання учнів 6–8 класів) постала необхідність створити уніфіковану, захищену та масштабовану вебплатформу, яка дозволить:

- централізовано адмініструвати навчальні заклади, користувачів і тести;
- забезпечити зручний інтерфейс для учнів, учителів та дослідників;
- оперативно аналізувати результати та візуалізувати їх у зрозумілій формі;
- створювати та редагувати інтерактивні завдання різних типів (тестові, текстові, питання на встановлення відповідності, мультимедійні).

Проблема полягає у відсутності комплексного вебрішення, яке поєднувало б зручність використання, надійність, адаптивність до різних навчальних контекстів і можливість подальшої аналітичної обробки результатів. Саме тому розробка вебплатформи для програми КОМР стала важливим етапом цифровізації процесу компетентнісного оцінювання у закладах загальної середньої освіти Закарпаття, у яких навчання здійснюється угорською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В своєму дослідженні автори Timotheou S. та ін. (2023) проведуть огляд літературних джерел про вплив цифрових технологій на освіту. Стаття систематизує вплив цифрових технологій на освіту та чинники, що визначають цифрову спроможність шкіл. Автори відзначають, що цифрові інструменти змінюють природу навчального процесу й вимагають нових стратегій інтеграції ІКТ. В своїй роботі автори зазначають, що пандемія висвітила нестачу досвіду та нерівність у доступі до цифрових ресурсів. Огляд підкреслює, що успішна цифрова трансформація потребує комплексного підходу, який охоплює педагогічні, організаційні та культурні зміни [1].

В своїй науковій праці Majumder, S. та ін. (2023) автори представляють інтерактивний веб-інтерфейс для компетентнісного оцінювання, заснований на чотирьох фазах компетентнісного навчання («несвідома некомпетентність», «свідома некомпетентність», «свідома компетентність», «несвідома компетентність»).

Платформа надає можливість проводити післялекційні онлайн-тести, що дозволяють викладачам ідентифікувати слабких студентів і відстежувати їх емоційний стан, а також оцінювати ефективність кожного заняття [2].

Švičević M. та ін. (2025) описують IMI-Code як інтерактивну веб-базовану платформу для вивчення мов програмування (C/C++, C#, Python). IMI-Code поєднує автоматизоване оцінювання, реальний час відгуку та можливості моніторингу (знімки з вебкамери, виявлення перемикання вкладок, журнали активності). Платформа підтримує дві мови інтерфейсу (сербську та англійську) та забезпечує гнучкі стандарти оцінювання [3]. Досвід IMI-Code демонструє, як технічні засоби можуть забезпечувати прозоре й об'єктивне оцінювання в програмуванні.

Tinjić D., та Nordén, A. (2024) розглядають наслідки «кризової цифровізації» у період COVID-19 для успішності студентів на основі 82 694 оцінок у різних галузях. Дослідження показало, що вимушений перехід до дистанційного навчання підвищив частку складених іспитів та середній бал, проте ефект був неоднорідним: позитивним для теоретичних дисциплін (математика, бізнес), але негативним для практико-орієнтованих програм, таких як, наприклад сестринська справа. Автори підкреслили, що цифрова трансформація має враховувати специфіку дисциплін і особливості студентів [4].

У своєму дослідженні автори Aquino J. та ін. (2025) запропонували комплексне опитування для визначення рівня обізнаності університетської спільноти щодо цифрової трансформації. Стаття формулює ряд запитань для оцінювання: від розуміння фундаментальних концепцій і цифрової інфраструктури до знання ІТ-безпеки та сприйняття цифрової культури. Автори

стверджують, що впровадження цифрових інновацій вимагає розвитку цифрової зрілості, компетентностей і грамотності серед усіх учасників освітнього процесу; лише за таких умов можна досягти підвищення ефективності навчання і персоналізації освітніх траєкторій [5].

Проаналізовані джерела демонструють широкий спектр підходів до цифровізації освітнього процесу та використання веб-технологій для компетентнісного оцінювання. Таким чином, розробка платформи для програми КОМР відображає актуальні тенденції в освіті: інтеграцію сучасних веб-технологій із педагогічними підходами до оцінювання та увагу до цифрової компетентності всіх учасників освітнього процесу.

Мета статті – Метою статті є опис та аналіз проектування і реалізації вебплатформи КОМР – цифрового інструменту для компетентнісного оцінювання учнів закладів загальної середньої освіти. У центрі уваги – інтеграція сучасних вебтехнологій (Angular, ASP.NET Core, MySQL, nginx) із методичними підходами до формативного та підсумкового оцінювання, що базується на аналізі навчальних досягнень учнів. Платформа розглядається як приклад адаптивної цифрової інфраструктури для сучасної системи освітнього оцінювання, орієнтованої на компетентності.

Виклад основного матеріалу.

Першим етапом реалізації системи стало створення відповідного серверного середовища. Враховуючи вимоги безперервного доступу до платформи з інтернету, розгортання системи КОМР було здійснено на одному з університетських серверів, що працює під керуванням операційної системи Linux.

Сервер налаштовано для роботи з відкритими портами 80 (HTTP) та 443 (HTTPS), що забезпечують доступ до вебінтерфейсу.

На сервері було встановлено та налаштовано такі компоненти:

- систему керування базами даних MySQL;
- середовище виконання ASP.NET Core Runtime для запуску серверної частини;
- вебсервер nginx для керування HTTP/HTTPS-запитами.

Було створено окремий systemd-процес, який відповідає за запуск бекенд-модуля. Конфігурація nginx забезпечила правильну маршрутизацію запитів між клієнтською частиною (графічний інтерфейс користувача) та серверною логікою, розділяючи потоки відповідно до призначення.

Розробка першого функціонального модуля

Метою першої фази було забезпечити учням можливість переглядати свої результати тестування як з системи „Tehetségkaru”, так і з Google Forms (тести з української мови) через єдиний інтерфейс – за допомогою особистого ідентифікатора.

Крім того, кожна школа мала отримати доступ до агрегованих результатів своїх учнів за шкільним ідентифікатором.

Клієнтську частину розроблено за допомогою фреймворку Angular. Для візуалізації результатів використано бібліотеку Chart.js, яку було підключено до проекту через npm. Інтерфейс побудовано так, щоб забезпечити максимально просте, інтуїтивне та водночас інформативне представлення результатів: після введення особистого коду, натискання кнопки запускала HTTP-запит до серверної частини, яка отримувала дані з бази й повертала їх клієнту.

Для отримання результатів учні вводили свій унікальний ідентифікатор. На наступному рисунку представлено інтерфейс відповідного функціонального модуля.

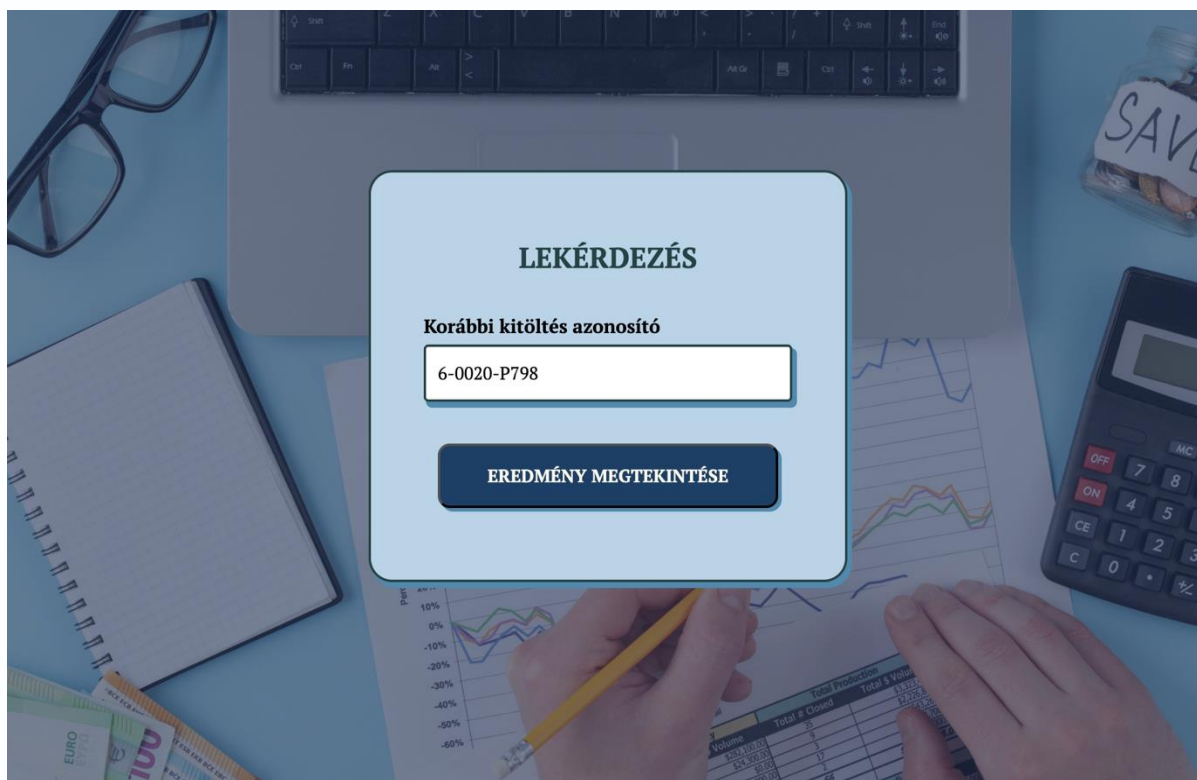

Рис. 1. Графічний інтерфейс для вводу ідентифікатора учня.

„Lekérdezés – Запит,

Korábbi kitöltési azonosító – Ідентифікатор,

Eredmény megtekintése – Показати результати.

Після натискання кнопки для перегляду результату здійснюється HTTP-запит до серверної частини, яка зчитує дані з бази та повертає їх клієнту.

На наступному рисунку показано, як відображається результат для користувача.

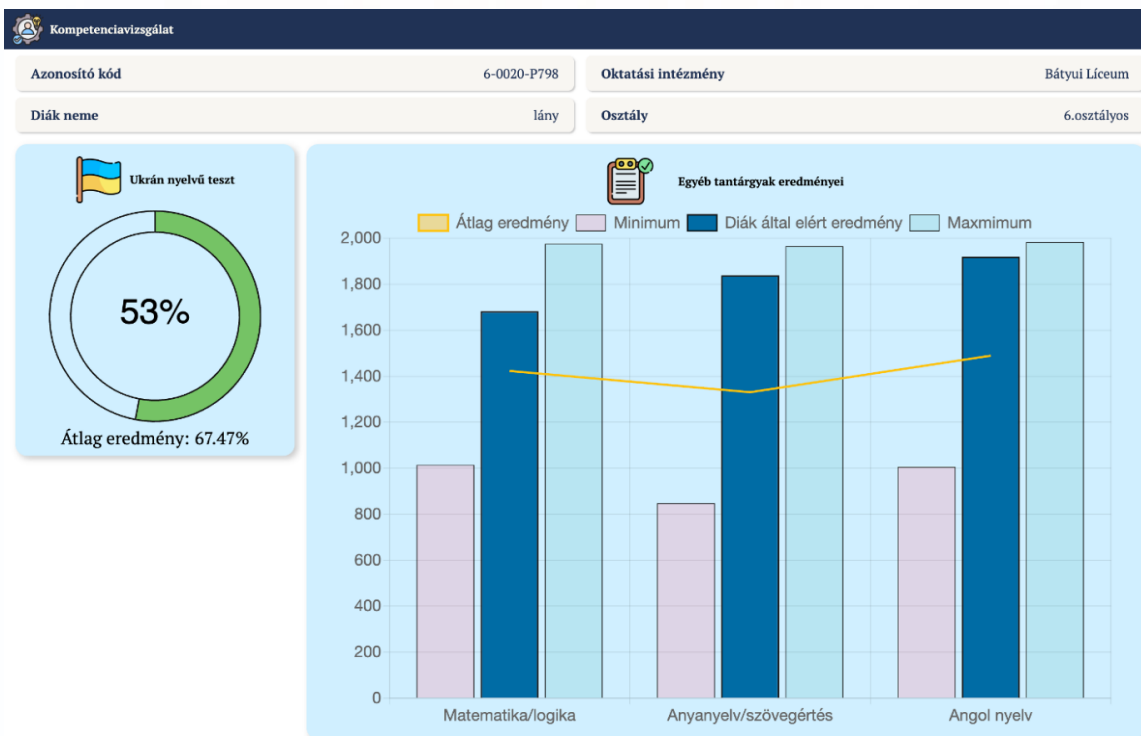

Рис. 2. Графічне представлення результатів для користувача.

Для порівняння також відображаються мінімальне, максимальне та середнє значення всіх наданих відповідей. Власний результат учня виділяється темно-синім кольором.

Якщо у попередньому полі введення код починається з префікса ISK-, система розпізнає його як шкільний ідентифікатор і здійснює пошук відповідних результатів серед зареєстрованих навчальних закладів. Відображаються результати учнів цього закладу з певного навчального предмета, а також середнє значення як орієнтир для порівняння. У наступному рисунку показано результати учнів для умовного навчального закладу з математики.

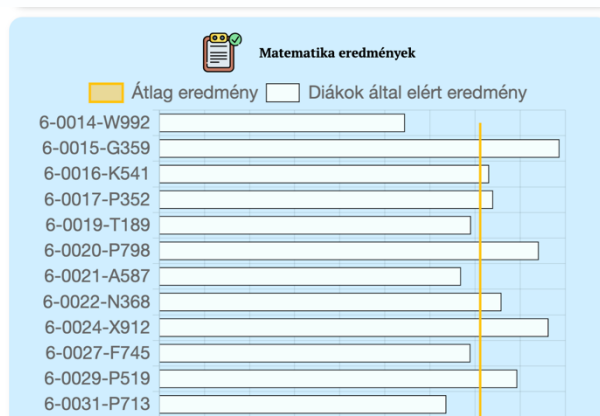

Рис. 3. Графічне представлення результатів учнів для навчальних закладів.

Серверна (backend) та клієнтська (frontend) частини проєкту зберігаються та версіюються в окремих репозиторіях системи керування версіями Git.

Розробка другого функціонального модуля

Метою цього етапу була розробка модуля для створення тестів з української мови, доступних для проходження учнями у вебінтерфейсі. Формування тестів здійснюється після авторизації в системі. Користувач має можливість ввести назву тесту, його опис (який буде відображатися під час проходження), керувати доступністю (вмикати або вимикати), а також вказати список класів через кому, для яких буде доступне тестування. На етапі створення запитань можна буде визначити, у тестах яких саме класів має відображатися кожне запитання. На наступному рисунку показано графічний інтерфейс даного модуля.

The screenshot displays a web application interface for managing quizzes. The header includes 'Adminisztráció' and a user icon. The left sidebar contains navigation links: 'KOMPETENCIAVIZSGÁLAT', 'Kvizek', 'Kvíz kitöltések', 'BEÁLLÍTÁSOK', 'Iskolák', and 'Felhasználók'. The main content area is titled 'Kompetencia vizsgálat kvíz megtekintése'. It features a form with the following fields:

- 1. Kvíz alap adatai**
 - Kvíz neve magyarul**: 2025/26 Ukrán kvíz
 - Kvíz leírása magyarul**: Oldd meg a feladatokat és add le a végén.
 - Kitölthető?**: Toggle switch set to 'Igen' (Yes).
 - Osztályok (ha a kérdések osztályonként eltérnek)**: 6, 8

At the bottom, there is a blue button 'Új kérdés hozzáadása' (Add new question) and a status 'Összpontszám: 0' (Total score: 0).

Рис. 4. Графічний інтерфейс для створення тестових питань.

Під час додавання нового запитання користувач може обрати один із трьох типів:

- Запитання з вибором однієї правильної відповіді;
- Запитання з вставкою тексту;
- Завдання на встановлення відповідностей.

Для кожного запитання доступні наступні параметри:

- Текст запитання українською та угорською мовами;
- Кількість балів за правильну (часткову) відповідь;
- Ознака обов'язковості відповіді;
- Можливість прикріпити аудіофайл для учня;
- Додавання зображення;
- Додатковий текстовий супровід;
- Визначення цільових класів, для яких відображатиметься це запитання.

У випадку запитання з вибором однієї правильної відповіді можна обрати тип варіантів (текст або зображення), вказати всі варіанти відповідей і визначити правильний.

На наступному рисунку представлено приклад додавання запитання з вибором однієї правильної відповіді.

The screenshot shows the 'Feleltválasztós kérdés' (Multiple Choice Question) editing interface. The left sidebar contains navigation links: 'Adminisztráció', 'KOMPETENCIAVIZSGA', 'Kviz', 'Kviz kitöltés', 'BEÁLLÍTÁSOK', 'Iskolák', and 'Felhasználók'. The main content area is titled '"Feleltválasztós kérdés" módosítása' (Editing Multiple Choice Question). It includes fields for the question text in Hungarian ('Kérdés szövege: Hallgassd meg a szöveget! Melyik állítás igaz a szöveg alapján?') and Ukrainian ('Kérdés szövege ukránul: Послухайте текст. Оберіть правильну відповідь.'). There are input fields for '1 részmegoldás pontszáma: 10' and 'Teljes pontszám: 10'. A toggle switch for 'Kötelező válaszolni?' is set to 'Igen' (Yes). The 'Hanganyag:' (Audio) section shows a 'LEGO.mp3' file with a 'Feltöltés' (Upload) button. The 'Kép:' (Image) section has a 'Feltöltés' button. Below these is a rich text editor for 'Kiegészítő szöveg:' (Additional text). The 'Válaszlehetőségek típusa' (Answer options type) dropdown is set to 'Szöveg' (Text). Three answer options are listed, each with a radio button and a delete icon: 'Lego mав великий успіх із самого початку.', 'Оле Кірк завжди працював виробником іграшок.', and 'Оле Кірк працював разом зі своєю родиною.' (which is selected). There is a 'Új válaszlehetőség' (New answer option) button and checkboxes for '6. osztály' and '8. osztály'. At the bottom are 'Mégse' (Cancel), 'Törölés' (Delete), and 'Mentés' (Save) buttons. On the right, there are additional toggle switches and a 'Mentés' button, with 'Összpontszám: 0' at the bottom.

Рис. 5. Графічний інтерфейс для додавання запитання з вибором однієї правильної відповіді.

Для запитань із текстовими вставками передбачено можливість додавання одного або кількох абзаців, у яких ключові слова позначаються подвійними квадратними дужками ([[...]]). Такий формат розмітки дає змогу системі зберігати точне розташування правильних відповідей у межах тексту. Крім того, автор може задати додаткові слова, які не мають відповідного місця для вставки, що ускладнює завдання та сприяє глибшій перевірці розуміння. На наступному рисунку продемонстровано приклад додавання запитання з текстовою вставкою.

The screenshot shows the 'Adminisztráció' (Administration) interface for creating or editing a 'Szövegbe illesztős kérdés' (Text-based question). The main form includes the following fields and options:

- Kérdés szövege:** Egészítsd ki a szöveget! Húzd a megfelelő szavakat az üres helyekre!
- Kérdés szövege ukránul:** Доповніть текст. Вставте правильні слова на місці пропусків з помаранчового поля.
- 1 részmegoldás pontszáma:** 3 (Total points: 9)
- Kötelező válaszolni?** Nem (unchecked) / Igen (checked)
- Hanganyag:** Még nem töltött fel fájlt / Feltöltés
- Kép:** balna.jpg / Feltöltés
- Kiegészítő szöveg:** A rich text editor with a toolbar and a text area containing a paragraph about cetaceans (whales, dolphins, etc.) with placeholders like [[v]] and [[do]].
- Szövegben talált kulcsszavak:** (1) тому, (2) в, (3) до
- Zavaró kulcsszavak:** на, Törölés (with a red X icon)
- Új bekezdés hozzáadása** (Add new paragraph)
- Új zavaró kulcsszó** (Add new distractor keyword)
- 6. osztály** (checked) / **8. osztály** (checked)
- Mégse** (Cancel), **Törölés** (Delete), **Mentés** (Save)

Рис. 6. Графічний інтерфейс для додавання питань з вставкою тексту.

У разі створення завдання на встановлення відповідностей користувач має змогу визначити тип елементів для обох сторін пари – фіксованих (що відображаються зліва) та рухомих (що розміщуються праворуч). Обидва типи можуть бути представлені як текстовими, так і графічними об'єктами. Після цього автор тесту формує відповідні пари, прикріплюючи до кожної елементи відповідного типу. Крім основних пар, система також дозволяє додавати зайві рухомі елементи, що не мають відповідного фіксованого елементу.

Вони ускладнюють виконання завдання та сприяють точнішій перевірці рівня розуміння учасника тестування. Такий підхід забезпечує гнучкість у формуванні завдань і сприяє більш точному оцінюванню компетентностей здобувачів освіти. На наступному рисунку наведено приклад для додавання завдання на встановлення відповідностей.

Рис. 7. Графічний інтерфейс для додавання завдання на встановлення відповідностей.

Процес проходження тестування розпочинається з того, що учень зазначає свій клас, стат' та індивідуальний ідентифікатор користувача. Після натискання кнопки для початку тестування система завантажує перше запитання, яке може містити аудіосупровід, що дозволяє учню прослухати завдання перед вибором відповіді. Вибір класу є критично важливим, оскільки на його основі формується набір запитань, відповідний до навчального рівня.

Під час проходження тесту учень може вільно переміщатися між запитаннями за допомогою кнопок «Назад», «Далі» або шляхом вибору конкретного номера запитання. У випадку із завданням на заповнення пропусків учень перетягує слова з помаранчевої області у сірі поля відповідей або повертає їх назад. Для завдань на встановлення відповідностей елементи з правої частини (рухомі) перетягуються до відповідних позицій лівої частини (фіксованих), формуючи передбачувані пари. Один із етапів проходження тесту ілюструється на наступному рисунку, де показано, як виглядає інтерфейс платформи безпосередньо під час заповнення завдань.

2025/26 Ukrán kvíz - II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Belépési azonosító: E-2015-F639

Oldd meg a feladatokat és add le a végén.

Előző

1

2

3

Következő

2. Доповніть текст. Вставте правильні слова на місці пропусків з помаранчового поля.
Egészítsd ki a szöveget! Húzd a megfelelő szavakat az üres helyekre! *

Кити — це ссавці. Вони дихають повітрям, як і ми, до піднімаються до поверхні води, щоб вдихнути.
Вони живуть океанах світу. Є багато різних видів китів. Деякі з них — це косатка, горбатий кит,
кашалот і сірий кит. Вони належать тому найбільших тварин.

на в

Alaphelyzetbe állítás

Leadás

Рис. 8. Інтерфейс користувача під час проходження тесту

Візуальна система індикації прогресу тестування реалізована за допомогою кольорового маркування номерів запитань:

- Темно-синій – поточне активне запитання;
- Світло-синій – частково або повністю не заповнене запитання;
- Зелений – повністю заповнене запитання.

Після завершення тестування, або коли спливає встановлений вчителем час, учень може надіслати свої відповіді, натиснувши кнопку « Надіслати відповіді ». Результати тестування стають доступними для перегляду за індивідуальним ідентифікаційним кодом, причому система також надає доступ до інших, не пов'язаних із тестуванням з української мови, результатів.

Висновки. У статті було представлено процес розробки та впровадження вебплатформи для програми КОМР, призначеної для компетентнісного оцінювання учнів закладів загальної середньої освіти. Детально проаналізовано як технічні, так і методичні аспекти реалізації системи, зокрема розгортання серверного середовища, побудову клієнтської та серверної логіки, а також функціональні можливості модулів для перегляду результатів і для створення тестів з української мови.

Розроблена платформа поєднує сучасні вебтехнології з методиками поточного та підсумкового оцінювання, що дозволяє більш точно відстежувати навчальні досягнення учнів і забезпечує об'єктивне й прозоре оцінювання результатів.

Інтерфейс системи орієнтований на зручність використання як для учнів, так і для викладачів, а гнучкий підхід до формування тестів дозволяє адаптувати завдання під рівень та потреби різних цільових груп.

Платформа, яка була розроблена в межах програми КОМП може слугувати прикладом ефективної цифрової інфраструктури для впровадження компетентнісного підходу в освіті, з перспективою подальшого розширення функціональності та інтеграції з іншими освітніми системами.

Подяка. Стаття підготовлено за підтримки Національної програми НТМKNP КОМП Угорської академії наук.

Література:

1. Timotheou, S., Miliou, O., Dimitriadis, Y., Sobrino, S. V., Giannoutsou, N., Cachia, R., ... Ioannou, A. (2023). Impacts of digital technologies on education and factors influencing schools' digital capacity and transformation: A literature review. *Education and Information Technologies*, 28(6), 6695–6726. doi:10.1007/s10639-022-11431-8
2. Majumder, S., Chowdhury, S., & Chakraborty, S. (2023). Interactive web-interface for competency-based classroom assessment. *International Journal of Education and Management Engineering*, 13(1), 18–28. doi:10.5815/ijeme.2023.01.03
3. Švičević, M., Vučičević, N., & Bogdanović, B. (2025). Interactive Web-based coding environment with monitoring and student progress tracking features. *Journal of Educational Studies in Mathematics and Computer Science*, 2(1), 43–55. doi:10.5937/jesmac2501043s
4. Tinjić, D., & Nordén, A. (2024). Crisis-driven digitalization and academic success across disciplines. *PloS One*, 19(2), e0293588. doi:10.1371/journal.pone.0293588
5. Aquino, J., Alarcón, R., Guevara, L., Bravo-Jaico, J., Germán, N., Valdivia-Salazar, C., ... Tesén-Arroyo, A. (2025). Impact of digital transformation: assessing the knowledge and adoption of disruptive technologies in a higher education institution. *Frontiers in Computer Science*, 7(1611952). doi:10.3389/fcomp.2025.1611952

References:

1. Timotheou, S., Miliou, O., Dimitriadis, Y., Sobrino, S. V., Giannoutsou, N., Cachia, R., ... Ioannou, A. (2023). Impacts of digital technologies on education and factors influencing schools' digital capacity and transformation: A literature review. *Education and Information Technologies*, 28(6), 6695–6726. doi:10.1007/s10639-022-11431-8
2. Majumder, S., Chowdhury, S., & Chakraborty, S. (2023). Interactive web-interface for competency-based classroom assessment. *International Journal of Education and Management Engineering*, 13(1), 18–28. doi:10.5815/ijeme.2023.01.03
3. Švičević, M., Vučičević, N., & Bogdanović, B. (2025). Interactive Web-based coding environment with monitoring and student progress tracking features. *Journal of Educational Studies in Mathematics and Computer Science*, 2(1), 43–55. doi:10.5937/jesmac2501043s
4. Tinjić, D., & Nordén, A. (2024). Crisis-driven digitalization and academic success across disciplines. *PloS One*, 19(2), e0293588. doi:10.1371/journal.pone.0293588

5. Aquino, J., Alarcón, R., Guevara, L., Bravo-Jaico, J., Germán, N., Valdivia-Salazar, C., ... Tesén-Arroyo, A. (2025). Impact of digital transformation: assessing the knowledge and adoption of disruptive technologies in a higher education institution. *Frontiers in Computer Science*, 7(1611952). doi:10.3389/fcomp.2025.1611952

УДК 77;778.5,930.25:778.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2088-2102](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2088-2102)

Єврейнова Наталія Аркадіївна провідний архітектор, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-7297-3552>

Журавель Валентина Василівна провідний інженер-технолог, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0004-4763-7647>

ОБ'ЄКТИ СИСТЕМ ВОДОВІДВЕДЕННЯ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ВКЛЮЧЕННЮ ДО ПРОГРАМ СТВОРЕННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ. ДОСТАТНІЙ СКЛАД ДОКУМЕНТАЦІЇ ДЛЯ СТВОРЕННЯ СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Анотація. У статті проведено аналіз прямих збитків інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України. Від початку повномасштабного вторгнення рф інфраструктура житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ) в Україні, що складає важливу частину систем життєзабезпечення населених пунктів, стала однією з цілей ракетних та артилерійських ударів рф. Воєнні дії унеможлилювали або суттєво ускладнювали проведення ремонтних робіт, що спричинило тривале відключення систем водовідведення.

В ході війни неодноразово були зафіксовані випадки пошкодження інфраструктури та відключення від електропостачання вугледобувних підприємств. Це призводило до зупинок систем водовідведення шахтних вод та, у ряді випадків, – до повного затоплення шахт, неминучим наслідком якого стає забруднення поверхневих вод та навколишніх територій і просідання поверхні.

Вчасно створений страховий фонд документації України (далі – СФД) на об'єкти систем водовідведення дозволить мінімізувати та ліквідувати наслідки проявів можливих кризових ситуацій, пов'язаних з їх функціонуванням.

У статті розглянуто та здійснено аналіз об'єктів систем водовідведення. Досліджено класифікацію систем водовідведення, каналізаційних споруд за їх призначенням та визначено схеми каналізації.

Об'єкти систем водовідведення підлягають включенню до програм створення СФД шляхом розроблення та реалізації галузевих або обласних (регіональних) програм створення СФД.

У статті визначено перелік об'єктів систем водовідведення, які підлягають включенню до програм створення СФД.

Визначено достатній склад проєктної та виконавчої документації, необхідної для створення СФД на об'єкти систем водовідведення.

Зроблено висновок, що створений СФД на об'єкти систем водовідведення дозволить провести будівельні (відбудовчі), аварійно-рятувальні та аварійно-відновлювальні роботи під час ліквідування надзвичайних ситуацій (далі – НС) та в особливий період на випадок втрати або псування оригіналів документів шляхом оперативного відновлення їх, що дозволить знизити витрати часу та коштів на повторне розроблення такої документації.

Ключові слова: галузеві та регіональні програми, достатній склад проєктної документації, каналізаційна мережа, насосні станції і напірні каналізаційні споруди, очисні споруди, системи водовідведення, страховий фонд документації.

Evreinova Natalay Arcadiivna lead engineer architect, Research, Design and Technology Institute of Micrographics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-7297-3552>

Zhuravel Valentina Vasiliivna lead process engineer, Research, Design and Technology Institute of Micrographics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-7297-3552>

SEWERAGE INFRASTRUCTURE SUBJECTS TO INCLUSION IN THE PROGRAMS FOR CREATING THE INSURANCE FUND OF DOCUMENTATION. SUFFICIENT DESIGN DOCUMENTATION FOR CREATING THE INSURANCE FUND OF DOCUMENTATION

Abstract. The article analyzes direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine. Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation, the housing and communal services infrastructure in Ukraine, which constitutes an important part of the life support systems of settlements, has become one of the targets of missile and artillery strikes by the Russian Federation. Military actions made it impossible or significantly complicated to carry out repair work, which caused a prolonged shutdown of the drainage systems. During the war, there were repeated cases of damage to infrastructure and power outages at coal mining enterprises. This led to shutdowns of mine water drainage systems and, in some cases, to complete flooding of mines, the inevitable consequence of which was pollution of surface waters and surrounding areas and subsidence of the surface.

A timely created the insurance fund of documentation of Ukraine (IFD) for wastewater system facilities will allow minimizing and eliminating the consequences of possible crisis situations related to their operation.

The article examines and analyzes the objects of water drainage systems. The classification of water drainage systems and sewerage infrastructures according to their purpose is studied, and sewerage schemes are determined.

Water drainage system facilities are subject to inclusion in IFD creation programs through the development and implementation of sectoral or oblast (regional) IFD creation programs.

The article defines a list of wastewater system facilities that are subject to inclusion in programs for creating IFD.

A sufficient number of design and implementation documentation necessary for the creation of IFD for wastewater system facilities has been determined.

It was concluded that the created IFD for sewerage infrastructure objects will allow for construction (reconstruction), emergency rescue and emergency restoration work during emergency situations and in a special period in case of loss or damage to the original documents by promptly restoring them, which will reduce the time and money spent on re-developing such documentation.

Keywords: sectoral and regional programs, sufficient design documentation, sewerage system, pumping stations and pressure sewerage facilities, wastewater treatment plants, drainage systems, the insurance documentation fund.

Постановка проблеми. Відповідно до матеріалів Звіту про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України від початку повномасштабного вторгнення [1] інфраструктура ЖКГ значно постраждала внаслідок військових дій з боку РФ.

Найбільш постраждалими є області України, в яких безпосередньо велись та ведуться бойові дії: Донецька, Харківська, Сумська, Луганська, Миколаївська, Запорізька, Київська та Чернігівська. Серед міст, які постраждали під час війни найбільше, – Маріуполь, Бахмут, Харків, Чернігів, Сєвєродонецьк, Часів Яр, Торецьк, Вугледар, Покровськ, Суми, Ізюм, Куп'янськ, Херсон тощо.

За попередніми оцінками, було пошкоджено понад 582 пог. км каналізаційних мереж, частково пошкоджено або повністю зруйновано 183 каналізаційні насосні станції.

Зруйнованими або пошкодженими також вважається 51 каналізаційна очисна споруда [1].

Виходячи з даних, які наведено у Звіті [1], проведено оцінку прямих витрат сфери ЖКГ щодо водовідведення внаслідок війни станом на листопад 2024 року (див. таблицю 1).

Втрати сфери ЖКГ об'єктів водовідведення оцінено у \$ 2,13 млрд.

Таблиця 1

Оцінка прямих втрат сфери ЖКГ щодо водовідведення внаслідок війни

Види втрат	Одиниця виміру	Кількість об'єктів			Оцінка втрат, \$ млрд.
		первинна	зруйнованих	пошкоджених	
Каналізаційні очисні споруди	од.	967	23	28	1,03
Каналізаційні насосні станції	од.	2 908	63	120	0,35
Каналізаційні мережі	м. пог.	37 053 200	582 863	0	0,75
<i>Джерела: Держстат, Мінрозвитку, обласні військові адміністрації, НБУ, ринкові дані, експертні припущення тощо.</i>					

З 24 лютого 2022 року відзначені неодноразові порушення роботи систем і об'єктів водовідведення, в тому числі таких, що супроводжувалися аварійними скидами забруднюючих речовин у водні об'єкти.

Згідно із Законом України [2] функціонування державної системи СФД ґрунтується на засадах обов'язковості включення до СФД документації, необхідної для поставлення на виробництво, експлуатацію та ремонт продукції оборонного, мобілізаційного і господарського призначення, для проведення будівельних (відбудовчих), аварійно-рятувальних та аварійно-відновлювальних робіт під час НС та в особливий період на випадок втрати або псування оригіналу документа. Вчасно створений СФД на об'єкти систем водовідведення дозволить мінімізувати та ліквідувати наслідки проявів можливих кризових ситуацій, пов'язаних з їх функціонуванням.

Закладання комплектів документації до страхового фонду дасть можливість, у випадку втрати оригіналів, оперативно відновити їх на паперових, електронних або інших носіях, що дозволить суттєво знизити витрати часу та коштів на повторне розроблення такої документації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років в Україні вийшло кілька публікацій, автори яких аналізують сучасний стан систем водовідведення в Україні, висвітлюють проблеми, пов'язані з якістю питних та стічних вод, наводять приклади щодо реконструкції різноманітних споруд систем очистки природних та стічних вод і каналізаційних споруд. Серед публікацій, які висвітлюють сучасні системи і схеми водовідведення, споруди для очищення стічних вод, а також загальні питання системи водовідведення в Україні, можна виділити [3]-[5].

Аналіз стану сфери водовідведення в Україні за період 2010 – 2018 років наведено в статті [6]. Виявлені автором статті [6] проблеми сфери водовідведення дають змогу визначити пріоритетні напрямки розвитку державної політики, а саме: посилення інституційної складової; модернізація інфраструктури; поліпшення технічного стану підприємств водопровідно-каналізаційного господарства; впровадження новітніх і екологічно безпечних технологій; використання науково-технічних розробок; формування відповідної поведінки споживачів послуг; нормативне врегулювання сфери нецентралізованого водовідведення тощо.

У монографії [7] висвітлено основні відомості про стан систем водовідведення в Україні та світі. Узагальнено проблеми, пов'язані з якістю питних та стічних вод, намічено методи та способи реконструкції станцій переробки стічних вод. Описано нові технології та надано технологічні схеми очистки муніципальних стічних вод від різних сучасних забруднень (лікарських засобів, пластику тощо). Наведено приклади щодо реконструкції різноманітних споруд систем очистки природних та стічних вод і водовідвідних споруд.

Метою статті є визначення складу об'єктів систем водовідведення та достатнього складу документації на ці системи для формування СФД.

Виклад основного матеріалу. Система водовідведення – галузь ЖКГ, що вирішує питання забезпечення та постійного поліпшення санітарного стану міст та населених пунктів, охорону навколишнього середовища.

Системою водовідведення міста називають комплекс інженерних споруд, призначених для збирання, видалення та очищення стічних вод, що утворюються в результаті життєдіяльності людей і на промислових підприємствах.

Система водовідведення міста складається із: внутрішніх водовідвідних пристроїв будівель; зовнішньої водовідвідної мережі; насосних станцій; напірних водоводів; споруд для очищення стічних вод та утилізації опадів; випусків у водойму.

Усі каналізаційні споруди будь-якої системи і схеми каналізації за своїм призначенням поділяються на дві основні групи [8].

Перша група:

а) устаткування і споруди, призначені для приймання та транспортування стічних вод:

1) внутрішні каналізаційні пристрої (приймачі – санітарні прилади, мережа – відвідні труби, стоякі, випуски та дворова водовідвідна мережа);

2) зовнішня каналізаційна мережа (розгалужена підземна мережа труб і каналів, що відводять стічні води самопливом до насосної станції, очисних споруд або у водоймище);

3) насосні станції (місцеві, районні, головні) і напірні каналізаційні водоводи (напірні трубопроводи від насосних станцій).

В системі водовідведення використовують також повітродувні станції – компресорні установки низького тиску, які застосовують у:

- аеротенках (біологічне очищення стічних вод під дією кисню);
- змішувачах;
- стабілізаторах мулу;
- вакуум-фільтрах.

Друга група:

а) очисні станції, призначені для очищення, знешкодження, знезараження стічних вод і для обробки осаду (очищення стічних вод, обробки опадів). Вони складаються з сукупності очисних і допоміжних споруд, зв'язаних між собою інженерними комунікаціями в єдину технологічну схему. Комплекси очисних споруд вибирають залежно від концентрації, якісної і кількісної характеристики забруднювальних домішок, а також від вимог, що пред'являють до очищених вод за місцевими умовами;

б) випуски очищених вод у водоймище (канали, що відводять очищені стічні води від очисних станцій у водоймище) – зливовідводи, зливоспуски, аварійні випуски.

Систему каналізації можна розділити на три великих розділи:

- внутрішня каналізація;
- зовнішня каналізація;
- система очищення стоків.

По стоках, що збираються, каналізацію підрозділяють на:

- господарсько-фекальну (побутову) каналізацію (позначення K1);
- дощову каналізацію (позначення K2);
- виробничу каналізацію (позначення K3).

Господарсько-фекальна (побутова) каналізація буває:

- централізована;
- автономна (децентралізована).

Зовнішні каналізаційні мережі, як правило, є самотісними, прокладаються з ухилом по ходу стоків.

Зовнішня каналізація може бути організована за такими системами:

- роздільна – існують окремі колектори для прийняття дощових та господарчо-побутових стоків;
- напівроздільна – мережі роздільно збирають дощові та господарчо-побутові стоки, доставляючи їх у загальносплавний колектор;
- змішана – колектори приймають і дощові, і господарсько-побутові, і виробничі стоки.

Зовнішня каналізація поділяється на:

- дворові мережі;
- внутрішньоквартальні мережі;

- вуличні мережі;
- заводські мережі;
- колектори.

Елементами зовнішніх мереж є:

- трубопроводи;
- колодязі (оглядові, поворотні, перепадні тощо). Як правило, забезпечені люками з кришками та скобами для спуску в них обслуговуючого персоналу;
- насосні станції підкачування;
- локальні очисні споруди;
- септики;
- випуски у водоприймачі.

Системи каналізації наведено на рис. 1.

Рисунок 1 – Системи каналізації

Джерело: складено авторами на основі [3, 8]

На сьогодні загальносплавні системи не задовольняють сучасним вимогам щодо охорони поверхневих вод від забруднення стічними водами.

Окрему роль в системі водовідведення грає витяжна вентиляція.

Витяжну вентиляцію мереж господарсько-побутової та загальносплавної каналізації передбачають через стояки внутрішньої каналізації будинків.

Спеціальні витяжні пристрої розміщують у входних камерах дюкерів (частин мереж, які прокладено з різким переломом у вертикальній площі, і які працюють повним перетином під гравітаційним натиском), в оглядових колодязях (у місцях різкого зниження швидкостей течії води в трубах

діаметром понад 400 мм), в перепадних колодязях при висоті перепаду понад 1 м і витраті стічної води понад 50 л/с, у камерах гасіння напору, при встановленні вантузів [8].

Особливості електропостачання, електроосвітлення; автоматизація і системи управління систем водовідведення мають відповідати умовам ДБН [8].

Генплан і об'ємно-планувальні рішення систем водовідведення також мають свої особливості, а саме:

- розміщення каналізаційних споруд має бути ув'язано з територіальним розвитком населених пунктів;

- планувальні відмітки майданчиків каналізаційних очисних споруд і насосних станцій, розташованих на прибережних ділянках водотоків і водоймищ, мають відповідати умовам ДБН [8] з урахуванням максимального горизонту паводкових вод, вітрового нагону води і висоти нахату вітрової хвилі;

Об'ємно-планувальні і конструктивні рішення будівель та споруд систем водовідведення теж мають відповідати рекомендаціям і вказівкам ДБН [8].

Пожежна і техногенна безпека систем водовідведення передбачає обладнання протипожежним інвентарем каналізаційних споруд і будівель (з урахуванням галузевої приналежності промислових підприємств та відповідних галузевих нормативів).

Об'єкти систем водовідведення підлягають включенню до програм створення СФД, яке провадять на плановій основі шляхом розроблення та реалізації галузевих або обласних (регіональних) програм створення СФД [2].

Згідно з Законом України [2] до складу СФД України входить СФД для відбудови об'єктів систем життєзабезпечення населення і транспортних зв'язків, а згідно з [9] системи водовідведення відносять до систем життєзабезпечення.

Постачання документації для формування СФД здійснюють постачальники документів, відповідно до затверджених галузевих та обласних (регіональних) програм створення СФД, інші постачальники або утримувачі оригіналів документів [2].

Основою для планування робіт з формування СФД на об'єкти систем життєзабезпечення, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, та до яких також відносять системи водовідведення, є переліки об'єктів і споруд систем життєзабезпечення, що розробляються відповідними центральними органами виконавчої влади [2].

Порядок формування галузевого СФД регламентують положення, затверджені постановою Кабміну [10]. Формування галузевого СФД провадять шляхом розроблення та реалізації відповідними органами влади галузевих програм створення СФД.

Порядок формування обласного (регіонального) СФД регламентують положення, затверджені постановою Кабміну [11]. Формування обласного (регіонального) СФД провадять шляхом розроблення та реалізації обласних (регіональних) програм створення СФД.

Нижче наведено перелік об'єктів систем водовідведення, які підлягають включенню до програм створення СФД.

Об'єкти і споруди систем водовідведення.

1) Споруди, призначені для приймання та транспортування стічних вод:

- мережі відвідних труб, стояків, випусків та дворової водовідвідної мережі внутрішньої каналізації;
- оглядовий колодязь внутрішньої каналізації;
- контрольний колодязь виробничого підприємства;
- підземна мережа труб і каналів, що відводять стічні води самотіком до насосної станції, очисних споруд або у водоймище зовнішньої каналізації;
- ревізійні, перепадні, дощоприймальні колодязі зовнішньої каналізації;
- колектори (канали).

2) Каналізаційні насосні станції і напірні каналізаційні водоводи:

- насосні станції (місцеві, районні, головні);
- напірні каналізаційні водоводи (напірні трубопроводи) від насосних станцій;
- повітродувні станції.

3) Очисні станції, призначені для очищення, знешкодження, знезараження стічних вод і для обробки осаду:

- споруди для освітлення стічних вод (первинні відстійники): преаератори, біокоагулятори, освітлювачі, проціджувачі, гідроциклони, жирословачі, флотатори, септики;
- споруди біологічного очищення стічних вод та споруди відокремлення очищеної води від активного мулу (біоплівки) (основні споруди): споруди аеробного біологічного очищення (незатоплені і затоплені біофільтри, аеротенки, окситенки, реактори циклічної дії, біореактори інших типів, споруди з використанням фітотехнології тощо);

- споруди глибокого очищення стічних вод: мікрофільтри, біофільтри, біореактори, адсорбери;

- очисні споруди обробки осаду стічних вод;
- мулові майданчики;
- споруди метантенків для анаеробного (метанового) зброджування;
- обваловані майданчики для компостування осаду;
- дюкери, естакади, переходи (елементи каналізаційної мережі);
- вигріб (за потреби).

4) Випуски очищених вод у водоймище:

– випуски: зливовідводи, зливоспуски, аварійний випуск.

Постачальник документів визначає *достатній комплект документації* на об'єкт і несе відповідальність за його повноту [9].

Постачальник документів готує комплект документації на об'єкт будівництва (далі – ОБ), яка підлягає закладанню до СФД, в обсязі та складі, достатньому для:

- розроблення конкретного проєкту відновлення діяльності підприємства і його безперервної роботи в будь-яких НС;
- забезпечення відновлення основних функцій будівель різного функціонального призначення [12].

У [13] надано орієнтовний перелік об'єктів систем життєзабезпечення – об'єктів систем водовідведення, на які доцільно створювати СФД.

Установлено такі єдині вимоги до порядку створення СФД на ОБ [14]:

- перелік об'єктів, документація на які підлягає закладанню до СФД, визначають окремо на кожен складову систем життєзабезпечення;
- перелік об'єктів, документація на які підлягає закладанню до СФД, визначає (затверджує) відповідний орган виконавчої влади залежно від безпосереднього підпорядкування складових систем життєзабезпечення;
- доцільно закладати до СФД документацію відповідно до її переліків та складу, яка надає можливість локалізувати аварійну ситуацію, усунути пошкодження та частково відбудувати електропостачання і мережі в місці її виникнення тощо;
- документація, що підлягає закладанню до СФД, має містити характеристики та місця розташування найважливіших вузлів (мереж, пунктів, агрегатів) з точки зору виникнення можливої аварії, її запобігання або припинення (локалізації) та ліквідації наслідків НС;
- кожен документ, що підлягає закладанню до СФД, має містити максимум інформації щодо об'єкта з точки зору його характеристики як джерела потенційної (реальної) техногенної загрози і якомога менше дублювати інші документи.

До складу комплексу документації на ОБ, яка підлягає закладанню до СФД, мають бути включені [12]:

- а) акти обстеження та випробування конструкцій, систем, споруд, інженерних мереж;
- б) документація щодо інженерних вишукувань;
- в) проєктна та робоча документація (зокрема типова), за якою здійснено будівництво (нове, реконструкція, технічне переозброєння, капітальний ремонт, підсилення конструкцій за весь період експлуатації) об'єкта та інженерних мереж;
- г) нормативна документація, що застосована як робоча документація;

д) технічна документація для проведення аварійно-відновлювальних робіт;

е) розрахункові схеми;

ж) виконавча документація, в тому числі геодезична;

и) загальномайданчикові матеріали:

1) дані щодо інженерно-геологічних умов ділянки;

2) генеральні плани з експлікацією об'єктів;

3) сумісні плани інженерних мереж;

4) інші матеріали в обсязі, достатньому для визначення джерел енерго- та водопостачання, їхнє розміщення і пропускна спроможність;

5) креслення споруд на мережах в обсязі, достатньому для відновлення мереж;

к) матеріали геодезичного моніторингу (спостереження за динамікою розвитку деформацій) ОБ;

л) матеріали науково-технічного супроводу ОБ (будівель чи споруд потенційно небезпечних, унікальних, складних за конструктивними рішеннями та/або інженерно-геологічними умовами).

До достатнього складу *робочої* документації на будівництво, яка підлягає закладанню до СФД, у загальному випадку включають [12]:

– робочі креслення, призначені для виконання будів. і монтажних робіт;

– робочу документацію на будівельні вироби;

– ескізні креслення загальних видів нетипових виробів (за потреби);

– специфікації обладнання, виробів та матеріалів;

– іншу документацію, яка додається і що передбачена відповідними стандартами Системи проєктної документації для будівництва (СПДБ);

– кошторисну документацію за встановленими формами (зведений кошторисний розрахунок);

– паспорт опоряджувальних робіт;

– опитувальні аркуші та габаритні креслення на відповідні види обладнання та виробів;

– робоча документація на будівельні вироби;

– ескізні креслення загальних видів нетипових виробів.

Достатнім складом *виконавчої* документації, яка підлягає закладанню до СФД, буде такий:

– комплект робочих креслень, за якими здійснено будівництво об'єкта;

– схема опорної геодезичної розмічувальної мережі будівельного майданчика із зазначенням на ній всіх закріплених геодезичних пунктів, каталоги координат/позначок висоти;

– виконавчі плани та креслення фактичного планово-висотного положення інженерних мереж, виконавчий план ОБ;

– інші документи, які відображають фактичне виконання проєктних рішень;

– акти на закриття прихованих робіт;
– акти проміжного прийняття відповідальних конструкцій;
– акти індивідуального та комплексного випробування інженерних систем, мереж;

– інші документи на геодезичні роботи, одержані у процесі будівництва;
– документи, які посвідчують якість матеріалів, конструкцій;
– архітектурно-технічний паспорт об'єкта;
– паспорт технічного стану будівлі (споруди).

Постачальник несе відповідальність за повноту складу документації та своєчасне подання документації до спеціальних установ СФД у терміни згідно з «Планом постачання документації на об'єкти будівництва та виготовлення документів страхового фонду» або укладеним договором.

Достатній склад проєктної документації на будівництво являє собою *комплект документації*, який може мати не повний обсяг від розробленої, за умови забезпечення відновлення основних функцій будівлі (інженерної споруди).

Висновки. Дослідивши об'єкти систем водовідведення, дійшли висновку щодо необхідності включення їх до програм створення СФД, які провадять на плановій основі шляхом розроблення та реалізації галузевих або обласних (регіональних) програм створення СФД.

Досліджено класифікацію таких систем водовідведення, як роздільна, напівроздільна, змішана. Визначено схеми каналізації (централізовані та децентралізовані).

Визначено класифікацію каналізаційних споруд двох основних груп за їх призначенням:

– устаткування і споруди, призначені для приймання та транспортування стічних вод;

– очисні станції, призначені для очищення, знешкодження, знезараження стічних вод і для обробки осаду; випуски очищених вод у водоймище.

Визначено роль, яку відіграє в системі водовідведення витяжна вентиляція та особливості електропостачання, електроосвітлення, автоматизації і системи управління системами водовідведення, генплан та об'ємно-планувальні рішення.

Визначено необхідність закладання до СФД об'єктів систем водовідведення та перелік об'єктів систем водовідведення, які підлягають включенню до програм створення СФД згідно проведеної класифікації.

Визначено достатній склад документації для створення СФД на об'єкти систем водовідведення.

Створений СФД на об'єкти систем водовідведення дозволить провести будівельні (відбудовчі), аварійно-рятувальні та аварійно-відновлювальні роботи під час ліквідування НС та в особливий період на випадок втрати або псування оригіналів документів шляхом оперативного відновлення їх, що дозволить знизити витрати часу та коштів на повторне розроблення такої документації.

Література:

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на листопад 2024 року – К., Лютий 2025. – 28 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf.
2. Про страховий фонд документації України : Закон України від 22 березня 2001 р. № 2332–III [із змін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2332-14>.
3. В. О. Шадура. Водопостачання та водовідведення : Навчальний посібник. / Шадура В. О., Кравченко Н. В. – Рівне : НУВГП, 2018. – 343 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://er3.nuwm.edu.ua/11369/1/Водопостачання%20та%20водовідведення.pdf%20>.
4. Водопостачання та водовідведення : Конспект лекцій з дисципліни «Водопостачання та водовідведення» / Львів : Львівська Політехніка, 2017. – 95 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.scribd.com/document/659564218/Лекції>.
5. О. В. Рибалова. Водопостачання та водовідведення : Курс лекцій / Рибалова О. В., Бригада О. В. Черкаси : НУЦЗУ, 2024. – 156 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/23344/1/Курс%20лекцій%20ВВ%202024.pdf>
6. І. І. Крилова. Аналіз сучасного стану сфери водопостачання та водовідведення в Україні / Крилова І. І./ Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 23. – С. 118-125. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_23_23.
7. Реконструкція систем водопостачання та водовідведення: Монографія / Л. Ф. Долина, П. Б. Машихіна, В. А. Козачина. – Дніпро: Журфонд, 2021. – 220 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.lib.dp.ua/text/kraj/1570975.pdf>.
8. Каналізація. Зовнішні мережі та споруди Основні положення проектування: ДБН В.2.5-75:2013. – [Чинні від 2014–10–01]. – К. : Мінрегіонбуд України, 2013. – IV, 219 с. – (Державні будівельні норми України). [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://oblgkh.od.gov.ua/wp-content/uploads/old-files/data/dbn_kanal.pdf.
9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1384-2022-%D0%BF#Text>.
10. Про затвердження Положення про порядок формування, ведення та використання галузевого страхового фонду документації : постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 319 [із зм.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/319-2002-п>.
11. Про затвердження Положення про порядок формування, ведення та використання обласного (регіонального) страхового фонду документації : постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 320 [із зм.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-2002-п>.

12. Страховий фонд документації. Достатній склад проектної та виконавчої документації на будівлі та інженерні споруди. Правила визначення [Текст] : ДСТУ 33.118:2017. – [Чинний від 2019–01–01]. – К.: ДП «УкрНДНЦ», 2017. – III, 50 с. – (Національний стандарт України).

13. Страховий фонд документації. Об'єкти систем життєзабезпечення і транспортних зв'язків. Порядок створення, формування, ведення і використання [Текст]: ДСТУ 33.209:2015. – [Чинний від 2017–07–01]. – К.: Мінекономрозвитку України, 2015. – IV, 60 с. – (Національний стандарт України).

14. Розроблення основних правил визначення достатнього складу проектної та виконавчої документації на будівлі та інженерні споруди, яка підлягає закладанню до СФД: звіт про НДР (заключний) / НДІ мікрографії; кер. Переверзева Л. М.; викон.: Журавель В. В. [та ін.]. – Х., 2014. – 64 с. – № 0113U003286.

References:

1. Zvit pro priami zbytki infrastruktury vid ruinuivan' vnaslidok agresii Rosii proty Ukrainy stanom na lystopad 2024 roku [Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of November 2024]. (2025). Kyiv: Kyiv school of economics. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro strakhovyi fond documentatsii 22 ber. 2001 roku № 2332–III [iz zmin.] [Law of Ukraine about the the insurance fund of documentation from march 22 2001, № 2332–III, as revised]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2332-14> [in Ukrainian].

3. Shadura V. O. & Kravchenko N. V. (2018). Vodopostachannia ta vodovidvedennia: Navchal'nyi posibnyk [Water supply and sewerage: Study guide]. Rivne : NUVGP. Retrieved from <https://ep3.nuwm.edu.ua/11369/1/Водопостачання%20та%20водовідведення.pdf%20> [in Ukrainian].

4. Vodopostachannia ta vodovidvedennia: Konspekt lectsiy z dystsypliny “Vodopostachannia ta vodovidvedennia” [Water supply and sewerage: course of lectures]. (2017). Lviv : Lviv polytechnic. Retrieved from <https://ru.scribd.com/document/659564218/Лекції> [in Ukrainian].

5. Rybalova O. V. & Brygada O. V. (2024). Vodopostachannia ta vodovidvedennia: Kurs lectsiy [Water supply and sewerage: course of lectures]. Cherkasy : NUTSZU. Retrieved from <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/23344/1/Курс%20лекцій%20BB%202024.pdf> [in Ukrainian].

6. Krylova I. I. (2018). Analiz suchasnoho stanu sfery vodopostachannia ta vodovidvedennia [Analysis of the current state of the water supply and wastewater sector in Ukraine]. *Investitsii ta dosvid*, 23, 118-125. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_23_23 [in Ukrainian].

7. Dolina L. F., Mashykhina P. B., & Kozachyna V. A. (2021). Reconsрукtsiia system vodopostachannia ta vodovidvedennia : Monohrafiia [Reconstruction of water supply and wastewater systems: Monograph]. Dnipro : Zhurfond. Retrieved from <https://www.libr.dp.ua/text/kraj/1570975.pdf> [in Ukrainian].

8. Kanalizatsiya. Zovnishni merezhi ta sporudy. Osnovni polozhennia proiektuvannia [Sewerage. External networks and structures. Basic design provisions.] (2013). *DBN B.2.5-75:2013 from 1st October 2014*. Kyiv: Minregionbud Ukrainy. Retrieved from https://oblghk.od.gov.ua/wp-content/uploads/old-files/data/dbn_kanal.pdf [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 16 grud. 2022 roku № 1384 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on amendments to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from december 16 2022, № 1384]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1384-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok formuvannia, vedennia ta vykorystannia galuzevogo strakhovogo fondu dokumentatsii : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 13 ber. 2002 roku № 319 [iz zmin.] [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Regulation on the procedure for the formation, maintenance and use of industry insurance fund of documentation from march 13 2002, № 319, as revised]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1384-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok formuvannia, vedennia ta vykorystannia oblasnogo (regional'nogo) strakhovogo fondu dokumentatsii : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 13 ber. 2002 roku № 320 [iz zmin.] [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Regulation on the procedure for the formation, maintenance and use of provincial (regional) insurance fund of documentation from march 13 2002, № 319, as revised]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/320-2002-п> [in Ukrainian].

12. Strakhovyi fond dokumentatsii. Dodatniy sklad proiektnoi ta vyconavchoi dokumentatsii na budivli ta inzhenerni sporudy. Pravyly vyznachennia. [The insurance fund of documentation. Sufficient stock of design and execution documentation for buildings and engineering structures. Rules for determination]. (2017). *DSTU 33.118:2017 from 1st January 2019*. Kyiv: DP UkrNDNTS. [in Ukrainian].

13. Strakhovyi fond dokumentatsii. Obiekty system zhyttiezabespechennia I transportnykh zv'iazkiv. Poriadok stvodennia, formuvannia, vedennia i vykorystannia [The insurance fund of documentation. Objects of life support systems and transport links. Procedure for creation, formation, maintenance and use] (2015). *DSTU 33.209:2015 from 1st July 2017*. Kyiv: Ministry of Economic Development of Ukraine. [in Ukrainian].

14. Pereverzieva L. M., Zhuravel V. V., etc. (2014). Rozroblennia osnovnykh pravyl byzmachennia dostatnioho skladu proiektnoi ta vyconavchoi dokumentatsii na budivli ta inzhenerni sporudy, yaka pidliahaie zakladanniu do SFD: Zvit pro NDR (zakliuchnyi) [Development of basic rules for determining the sufficient composition of design and execution documentation for buildings and engineering structures, which is subject to inclusion in the IFD: final scientific research work report, № 0113U003286]. Kharkiv: Scientific-Research, Project-Design and Technological Institute of Micrography. [in Ukrainian].

УДК 005.53: 623.437

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2103-2117](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2103-2117)

Ільге Ігор Генріхович кандидат технічних наук, доцент, кафедра автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-0585-8685>

Марков Дмитро Андрійович бакалавр з автоматизації, комп'ютерно-інтегрованих технологій та робототехніки, кафедра автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, м. Харків

МОДЕЛЬ ВИБОРУ МІНІ-НАВАНТАЖУВАЧА ДЛЯ БУДІВНИЦТВА ДОРОГ

Анотація. У статті розглянуто проблему вибору міні-навантажувача для виконання дорожньо-будівельних робіт в умовах післявоєнного відновлення інфраструктури України. Актуальність дослідження зумовлена розширенням масштабів дорожнього будівництва, обмеженістю фінансових і ресурсних можливостей підприємств та значною різноманітністю моделей міні-навантажувачів, що представлені на сучасному ринку. У роботі проаналізовано технічні, економічні, експлуатаційно-технологічні, екологічні та ергономічні критерії, що визначають ефективність застосування цих машин у дорожньому будівництві. Враховуючи складність задачі та наявність якісних і кількісних параметрів, автори запропонували використання методу аналізу ієрархій (MAI) як інструмента для побудови багаторівневої структури критеріїв та альтернатив.

У межах дослідження сформовано структурну ієрархічну модель вибору міні-навантажувача, яка включає групування критеріїв за п'ятьма основними категоріями: технічні, економічні, екологічні, ергономічні та експлуатаційно-технологічні.

Для кожної групи критеріїв виконано попарні порівняння з подальшим визначенням вагових коефіцієнтів на основі середніх геометричних. Виконано формування матриць попарних порівнянь для альтернатив, серед яких обрано найбільш поширені моделі світових брендів: Bobcat S650, Caterpillar 262D, CASE SR210, New Holland L218 та JCB 155.

Розрахунок локальних і узагальнених вагових коефіцієнтів здійснено з урахуванням вимог узгодженості матриць і нормованих ваг експертних оцінок.

Отримані результати показали, що оптимальною альтернативою серед запропонованих моделей є міні-навантажувач Bobcat S650, який має найбільше значення узагальненого вагового коефіцієнта за всіма групами критеріїв. Запропонована модель дозволяє підприємствам дорожньо-будівельної галузі обґрунтовано обирати техніку, спираючись на комплексний, системний аналіз параметрів і умов експлуатації. Розроблений підхід може бути використаний у практичній діяльності дорожньо-будівельних організацій, полегшуючи процес прийняття рішень щодо підбору спеціалізованої техніки та сприяючи підвищенню ефективності виконання дорожніх робіт.

Ключові слова: дорожнє будівництво, міні-навантажувач, метод аналізу ієрархій, ієрархічна структурна модель, критерії вибору.

Ilie Ihor Henrikhovych Doctor of Philosophy, Assistant professor, Department of Automation and Computer-Integrated Technologies, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-0585-8685>

Markov Dmytro Andriiovych bachelor of automation, computer-integrated technologies and robotics, Department of Automation and Computer-Integrated Technologies, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv

MODEL OF CHOOSING A MINI-LOADER FOR ROAD CONSTRUCTION

Abstract. The article addresses the problem of selecting an optimal skid-steer loader for road construction tasks in the context of Ukraine's post-war infrastructure recovery. The relevance of this research stems from the growing demand for efficient construction machinery, the limited financial and resource capacity of construction enterprises, and the wide variety of skid-steer loader models available on the modern market. The study examines technical, economic, operational-technological, ecological, and ergonomic criteria that influence the effectiveness of skid-steer loaders in road construction. Due to the complexity of the selection process and the presence of both qualitative and quantitative parameters, the authors propose employing the Analytic Hierarchy Process (AHP) as a structured decision-making tool that allows the decomposition of the problem into hierarchical levels of criteria and alternatives.

A comprehensive hierarchical model for selecting a skid-steer loader is developed within the study. The model organizes the criteria into five groups: technical, economic, ecological and energy-efficiency, ergonomic, and operational-technological. Pairwise comparisons are conducted for each criterion group, and the

corresponding weight coefficients are determined using the geometric mean method. Special attention is given to constructing pairwise comparison matrices for the alternatives, which include widely used models from leading global manufacturers: Bobcat S650, Caterpillar 262D, CASE SR210, New Holland L218, and JCB 155. The calculation of local and global weights is performed with consideration of consistency ratio requirements and expert judgment normalization procedures.

The obtained results demonstrate that the Bobcat S650 model has the highest aggregated weight among all alternatives, making it the most rational choice according to the developed model. The proposed approach provides road construction enterprises with a systematic and well-grounded method for selecting specialized machinery based on a comprehensive assessment of performance indicators and operational conditions. The model can be effectively applied in practical decision-making processes, improving equipment selection accuracy and enhancing the overall efficiency of road construction operations. Keywords: municipal utilities, tractors, structural hierarchical model, selection criteria, Analytical Hierarchy Process, alternatives.

Keywords: road construction, skid steer loader, Analytical Hierarchy Process, hierarchical structural model, selection criteria.

Постановка проблеми. У період післявоєнного відновлення інфраструктури України особливо важливою стає ефективна організація дорожньо-будівельних робіт. Одним із ключових чинників цього процесу є застосування спеціалізованої техніки, зокрема міні-навантажувачів, що вирізняються компактністю, високою маневреністю та широкими можливостями використання. Такі машини є незамінними в умовах щільної міської забудови, під час ремонту дорожнього покриття, облаштування тротуарів, мостів, під'їзних шляхів та інших об'єктів.

На сучасному ринку представлено значну кількість моделей міні-навантажувачів різних виробників, які відрізняються технічними параметрами, типом шасі (гусеничні чи колісні), потужністю, вантажопідйомністю, габаритами, ціною та іншими характеристиками. Через таке різноманіття вибір оптимальної моделі для конкретних завдань підприємства стає проблемним, особливо за умов обмежених ресурсів і часу. У зв'язку з цим зростає потреба у створенні моделей, що дозволять користувачам (зокрема представникам дорожньо-будівельних організацій) здійснювати обґрунтований вибір на основі комплексного аналізу всіх технічних та експлуатаційних параметрів.

Розробка такої моделі сприятиме підвищенню ефективності планування та виконання дорожньо-будівельних робіт, оптимізації логістичних процесів і скороченню витрат, що відповідає сучасним тенденціям цифровізації управління техніко-економічними процесами та актуальним потребам ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення найбільш придатної дорожньої техніки, зокрема міні-навантажувачів, є складним завданням. Для його успішного розв'язання необхідно враховувати не лише окремі технічні, економічні або експлуатаційні параметри машин, а й застосовувати комплексний підхід до прийняття рішень.

Додаткові труднощі виникають через те, що багато критеріїв оцінювання мають якісний характер, а частина кількісних даних, наданих виробниками, може не відповідати реальним умовам експлуатації, що породжує певну невизначеність під час вибору.

Питання побудови моделей вибору машин для дорожньо-будівельних робіт були розроблені у ряді наукових праць.

Приклад застосування лінійної дискретної багатокритеріальної моделі для вибору екскаватора наведено в роботі [1]. Модель містить сукупність технічних та економічних критеріїв і належить до задач багатокритеріального лінійного дискретного програмування з булевими змінними. Модель може бути реалізована за допомогою метода гілок і границь, але не враховує умови невизначеності.

Врахування умов невизначеності на основі застосування теорії нечітких множин виконано в роботі [2], в якій запропонована модель вибору системи автоматичного керування автогрейдером, однак в модель містить лише обмежену кількість економічних та технічних критеріїв.

Найбільш поширеним методом для побудови моделей вибору машин даного класу в теперішній час є метод аналізу ієрархій.

В роботі [3] за допомогою цього методу розроблено модель вибору трактора середнього класу, що враховує реальні умови господарювання, однак обмежена кількість критеріїв, що розглянута в цій моделі, обмежує її застосування.

В роботі [4] на основі використання метод аналізу ієрархій запропоновано модель вибору трактора для комунального господарства в умовах невизначеності з урахуванням технічних, економічних, експлуатаційних та ергономічних критеріїв.

Разом з тим, в науковій літературі відсутні роботи, що торкаються побудови багатокритеріальних моделей вибору міні-навантажувачів для виконання дорожніх будівельних робіт, тому розробка є актуальною розробка такої моделі.

Мета статті – розробка багатокритеріальної моделі вибору міні-навантажувача для дорожнього будівництва в умовах невизначеності, яка дозволить комплексно вирішувати проблему вибору цих дорожніх машин на базі використання досвіду експертів і поширить застосування методу аналізу ієрархій на нову предметну область.

Виклад основного матеріалу. Метод аналізу ієрархій (МАІ), розроблений американським дослідником Томасом Сааті, є одним із найефективніших інструментів для прийняття рішень у складних багатокритеріальних ситуаціях [5–6]. Даний метод ґрунтується на розкладанні задачі на послідовні ієрархічні рівні, що забезпечує структуроване представлення проблеми.

На першому етапі формується ієрархічна структура, яка зазвичай містить щонайменше три рівні: глобальна мета, система критеріїв (або їх груп) та перелік альтернатив. За потреби можуть бути додані проміжні рівні, якщо критерії поділяються на підкритерії.

На другому етапі для кожного рівня ієрархії експерти виконують порівняння елементів попарно, оцінюючи їх відносну важливість чи перевагу за числовою або вербальною шкалою Сааті [5]. На основі цих оцінок формуються матриці попарних порівнянь, які відображають вплив елементів нижчого рівня на елементи вищого.

На третьому етапі матриці попарних порівнянь аналізуються математично, зокрема шляхом визначення власних векторів. У такий спосіб кожному критерію та кожній альтернативі присвоюється відповідний ваговий коефіцієнт, який показує їхню відносну важливість у рамках задачі. Отримані дані мають бути логічно узгодженими, що контролюється за допомогою показника узгодженості [5].

На заключному етапі після перевірки узгодженості вагові коефіцієнти агрегуються, що дає змогу об'єктивно порівняти всі альтернативи та визначити найбільш доцільний варіант.

Для реалізації етапу побудови структурної ієрархічної моделі вибору міні-навантажувача для дорожнього будівництва необхідно сформулювати і обґрунтувати сукупність критеріїв.

Насамперед необхідно проаналізувати технічні критерії вибору міні-навантажувачів.

По-перше, варто врахувати потужність двигуна, що визначає здатність міні-навантажувача виконувати інтенсивні роботи, долати складні ділянки дороги та забезпечувати стабільну роботу навісного обладнання.

Від рівня потужності залежить продуктивність техніки та її ефективність у складних умовах дорожнього будівництва.

По-друге, важлива вантажопідймальність, що визначає граничну масу матеріалів, яку міні-навантажувач може підіймати та переміщувати. Для дорожнього будівництва цей параметр критично важливий, оскільки впливає на темпи робіт та можливість роботи з різними видами матеріалів (щебінь, асфальтна крихта тощо).

По-третє, треба врахувати висоту підйому. Цей показник є ключовим при завантаженні матеріалів у вантажівки, засипанні траншей та роботі на нерівних

ділянках. Вища висота підйому підвищує універсальність техніки та розширює спектр робіт, які вона може виконувати.

По-четверте, суттєво впливають на можливості використання цих машин габарити, особливо при роботі у міських умовах, де часто обмежений простір. Менші габарити дозволяють виконувати роботи в стислих зонах реконструкції доріг та тротуарів без залучення машин, що мають великі габарити.

По-п'яте, маса машини також має значення, бо вона визначає стійкість техніки, її здатність працювати на м'яких ґрунтах, а також впливає на знос дорожнього покриття. Надто легка машина може втрачати зчеплення, надто важка — пошкоджувати поверхню.

По-шосте, має значення тип шасі (гусеничний / колісний). Вибір типу шасі суттєво визначає прохідність, універсальність та можливість роботи у складних умовах.

Гусеничні моделі ефективні на м'яких ґрунтах, тоді як колісні надають кращу маневреність і нижчу вартість експлуатації.

Економічні група критерії також суттєво впливають на вибір міні-навантажувачів.

По-перше, треба взяти до уваги початкову вартість міні-навантажувача, що безпосередньо впливає на бюджет будівельної організації та можливість придбання техніки. Висока початкова вартість може бути виправдана за рахунок продуктивності, але її необхідно враховувати порівняно з економічними результатами.

По-друге, необхідно зважати на вартість технічного обслуговування, яка формує значну частину експлуатаційних витрат і має довгостроковий вплив на економіку експлуатації. Дорожнє будівництво передбачає інтенсивні навантаження, тому стабільні та передбачувані витрати на обслуговування є важливими для планування використання машини.

По-третє, треба врахувати вартість пального, яка є одним із найбільших джерел експлуатаційних витрат.

Під час дорожніх робіт техніка працює тривалий час у змінних режимах, тому реальна вартість палива має істотне значення. При виборі міні-навантажувачів також потрібно оцінювати експлуатаційно-технологічні критерії.

По-перше це гідравлічний потік (продуктивність гідравлічної системи), що визначає можливість використання навісного обладнання (фрез, щіток, бурів), необхідного в дорожніх роботах. Більш потужна гідравлічна система забезпечує ширший спектр застосувань.

По-друге важлива надійність конструкції, що гарантує безперебійну роботу на об'єктах і зменшує простої техніки. Для дорожнього будівництва, де строки виконання робіт жорстко обмежені, це критично.

По-третє, треба оцінити універсальність навісного обладнання, саме кількість доступних типів.

Значна кількість сумісних навісних інструментів підвищує ефективність техніки, дозволяючи виконувати широкий спектр дорожніх робіт без додаткового придбання іншої техніки.

При виборі міні-навантажувачів не можна оминати екологічні та енергоефективні критерії.

По-перше, це паливна ефективність, тобто фактична витрата пального.

Цей показник відображає реальну ефективність двигуна та технологічність моделі.

Низька витрата палива зменшує екологічний вплив і знижує емісію CO₂, а також сприяє економії, хоча не дублює економічний критерій, бо оцінюється в натуральних одиницях.

По-друге, важливий рівень викидів, тобто дотримання екологічного стандарту.

Викиди двигуна впливають на екологічну ситуацію, що є важливим у контексті сучасних екологічних норм та державних стандартів. Техніка з нижчими викидами також краще підходить для роботи у міських умовах.

По-третє, має бути врахованим рівень шуму. Дорожні роботи часто проводяться у населених пунктах, де шумове навантаження має бути обмеженим.

Низький рівень шуму зменшує дискомфорт для працівників і мешканців та відповідає санітарним нормам.

В сучасних умовах дефіциту трудових ресурсів вага ергономічних критеріїв суттєво зростає і мають бути враховані.

По-перше, треба зважати на зручність керування, а саме якість кабіни та органів керування. Зручність роботи оператора безпосередньо впливає на продуктивність і рівень помилок, якісна ергономіка знижує втому та підвищує безпеку.

По-друге, важлива оглядовість із кабіни. Хороша видимість під час роботи зменшує ризик аварій та збільшує швидкість виконання точних операцій.

У дорожньому будівництві цей параметр особливо важливий через роботу поруч із людьми та технікою.

Таким чином, можна сформулювати наступні групи критеріїв.

Технічна група критеріїв (позначення Т):

- потужність двигуна (Т1);
- вантажопідйомність (Т2);
- висота підйому (Т3);
- габарити (ширина, довжина) (Т4);

- маса машини (Т5);

- тип шасі (Т6).

Економічна група критеріїв (позначення Е):

- початкова вартість міні-навантажувача (Е1);

- вартість технічного обслуговування (Е2);

- вартість пального (Е3).

Екологічна та енергоефективна група критеріїв (позначення Ек):

- паливна ефективність (фактична витрата пального) (Ек1);

- рівень викидів (екологічний стандарт) (Ек2);

- рівень шуму (Ек3).

Ергономічна група критеріїв (позначення Ер):

- зручність керування (якість кабіни та органів керування) (Ер1);

- оглядовість із кабіни (Ер2).

Експлуатаційно-технологічна група критеріїв (позначення Ет):

- гідравлічний потік (продуктивність гідравлічної системи) (Ет1);

- надійність конструкції (Ет2);

- універсальність навісного обладнання (кількість доступних типів) (Ет3).

Найбільш знаними та поширеними в нашій країні є міні-навантажувачі таких брендів як Bobcat, Caterpillar, CASE, New Holland, JCB [7]. Популярні моделі даних брендів було обрано в якості альтернатив:

- Bobcat S650 [8];

- Caterpillar 262D [9];

- CASE SR210 [10];

- New Holland L218 [11];

- JCB 155 [12].

Визначені вище елементи структурної ієрархічної моделі проблеми вибору міні-навантажувачі для дорожнього будівництва дозволяють виконати її формування, результат якого наведено на рисунку 1.

Наступним етапом, що базується на структурній моделі, є формування матриць попарних порівнянь.

Спочатку на основі експертних оцінок формується матриця попарних порівнянь груп критеріїв відносно самої проблеми вибору міні-навантажувача для дорожнього будівництва.

Дана матриця подана на рисунку 2 разом з її значеннями вагових коефіцієнтів, що розміщені в крайньому правому стовбці.

Дані коефіцієнти обчислені шляхом нормалізації геометричних середніх за елементами рядка матриці парних порівнянь, як це описано в роботі [4].

Ця ж процедура визначення вагових коефіцієнтів була застосована для всіх матриць попарних порівнянь, сформованих при розрахунках в розглянутій в даній роботі моделі.

Рис. 1. Ієрархічна структурна модель проблеми вибору трактора для комунальної сфери

Вибір міні-навантажувача	Т	Е	Ек	Ер	Ет	Нормалізовані ваги
Т	1	3	5	4	1/2	0,304
Е	1/3	1	2	2	1/5	0,117
Ек	1/5	1/2	1	2	1/4	0,088
Ер	1/4	1/2	1/2	1	1/3	0,080
Ет	2	5	4	3	1	<u>0,411</u>

Рис. 2. Визначення вагових коефіцієнтів груп критеріїв

Наступним кроком є формування матриць попарних порівнянь для визначення вагових коефіцієнтів кожного з критеріїв всередині групи, до якої вони належать. Матриця попарних порівнянь та вагові коефіцієнти для критеріїв експлуатаційно-технологічної групи надано на рисунку 3.

Експлуатаційно-технологічні критерії	Et1	Et2	Et3	Нормалізовані ваги
Et1 – Гідравлічний	1	1/3	2	0,239
Et2 – Надійність	3	1	4	0,625
Et3 – Універсальність	1/2	1/4	1	0,136

Рис. 3. Визначення вагових коефіцієнтів експлуатаційно-технологічної групи

Наступним кроком є формування матриць попарних порівнянь для визначення вагових коефіцієнтів альтернатив відносно кожного з критеріїв моделі.

Визначення вагових коефіцієнтів альтернатив відносно критеріїв експлуатаційно-технологічної групи на рисунках 4-6.

Матриці попарних порівнянь для критеріїв, що спираються на фактичні значення (наприклад, кількість навісного обладнання), наведені в джерелах [7-12], формувалися на основі відношень цих значень.

Гідравлічний потік	A1	A2	A3	A4	A5	Нормалізовані ваги
A1 — Bobcat S650	1	1,012	1,160	1,088	1,160	0,216
A2 — Caterpillar 262D	0,989	1	1,147	1,075	1,147	0,213
A3 — CASE SR210	0,862	0,872	1	0,938	1,000	0,186
A4 — New Holland L218	0,920	0,930	1,067	1	1,067	0,199
A5 — JCB 155	0,862	0,872	1,000	0,938	1	0,186

Рис. 4. Визначення вагових коефіцієнтів альтернатив за критерієм гідравлічного потоку

Надійність конструкції	A1	A2	A3	A4	A5	Нормалізовані ваги
A1 — Bobcat S650	1	1,000	1,125	1,125	1,286	0,220
A2 — Caterpillar 262D	1,000	1	1,125	1,125	1,286	0,220
A3 — CASE SR210	0,889	0,889	1	1,000	1,143	0,195
A4 — New Holland L218	0,889	0,889	1,000	1	1,143	0,195
A5 — JCB 155	0,778	0,778	0,875	0,875	1	0,171

Рис. 5. Визначення вагових коефіцієнтів
альтернатив за критерієм надійності конструкції

Універсальність навісного обладнання	A1	A2	A3	A4	A5	Нормалізовані ваги
A1 — Bobcat S650	1	1,143	1,600	1,429	1,818	0,274
A2 — Caterpillar 262D	0,875	1	1,400	1,250	1,591	0,219
A3 — CASE SR210	0,625	0,714	1	0,893	1,136	0,164
A4 — New Holland L218	0,700	0,800	1,120	1	1,273	0,192
A5 — JCB 155	0,550	0,629	0,880	0,786	1	0,151

Рис. 6. Визначення вагових коефіцієнтів альтернатив
за критерієм універсальності навісного обладнання

Для матриць попарних порівнянь запропонованої моделі відношення узгодженості не перебільшує 7%, отже, оцінки експерти є узгодженими.

Після формування всіх матриць попарних порівнянь моделі і обчислення локальних нормалізованих вагових коефіцієнтів виконано обчислення узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив. Обчислення відбувається шляхом застосування процедури послідовного зважування вагових коефіцієнтів елементів нижніх рівнів моделі ваговими коефіцієнтами верхнього рівня, від яких вони залежать [5].

Вказана процедура для ієрархічної моделі, запропонованої в даній роботі, спочатку передбачає визначення узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив за кожною групою критеріїв окремо, а потім визначення узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив за всією сукупністю груп критеріїв.

Сформовану розрахункову таблицю для визначення узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив за експлуатаційно-технологічною групою, що містить у верхньому числовому рядку вагові коефіцієнти критеріїв в даній групі, а у відповідних стовпцях значення вагових коефіцієнтів альтернатив за критерієм, вказаним в заголовку стовпця, подано на рисунку 7.

В правому стовпці подано значення даних вагових коефіцієнтів альтернатив за групою в цілому.

Експлуатаційно-технологічні критерії	Гідравлічний потік	Надійність конструкції	Універсальність навісного обладнання	ваги за групою
	0,239	0,625	0,136	
A1 — Bobcat S650	0,216	0,220	0,267	0,225
A2 — Caterpillar 262D	0,213	0,220	0,233	0,220
A3 — CASE SR210	0,186	0,195	0,167	0,189
A4 — New Holland L218	0,199	0,195	0,187	0,195
A5 — JCB 155	0,186	0,171	0,147	0,171

Рис. 7. Визначення вагових коефіцієнтів альтернатив за експлуатаційно-технологічною групою критеріїв

На другому етапі процедури послідовного зважування визначаються узагальнені вагові коефіцієнти альтернатив за всією моделлю в цілому на основі групових вагових коефіцієнтів, розрахованих для кожної групи критеріїв окремо.

Розрахунок узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив подано на рисунку 8.

Найбільше значення узагальненого вагового коефіцієнта має модель Bobcat S650, тому її обираємо як доцільну альтернативу. Найближчим альтернативним варіантом є модель Caterpillar 262D, що має менше значення узагальненого вагового коефіцієнта, однак різниця відносно Bobcat S650 не дуже велика.

За всіма групами критеріїв	Технічна група	Економічна група	Екологічна група	Ергономічна група	Експлуатаційно-технологічна група	Узагальнені ваги
	0,304	0,117	0,088	0,080	0,411	
Bobcat S650	0,211	0,209	0,215	0,256	0,225	0,220
Caterpillar 262D	0,211	0,147	0,210	0,233	0,220	0,209
CASE SR210	0,191	0,249	0,200	0,167	0,189	0,196
New Holland L218	0,195	0,206	0,192	0,122	0,195	0,190
JCB 155	0,193	0,188	0,191	0,222	0,171	0,185

Рис. 8. Визначення узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив за всіма групами критеріїв

Висновки. Розроблено багатокритеріальну модель вибору міні-навантажувача для дорожнього будівництва в умовах невизначеності. Обґрунтовано вибір сукупності технічних, економічних, експлуатаційно-технологічних, ергономічних та екологічних критеріїв вибору. Виконано вибір альтернатив – міні-навантажувачів.

Побудовано структурну ієрархічну модель проблеми вибору міні-навантажувача для дорожнього будівництва. Виконана побудова матриць попарних порівнянь та обчислення узагальнених вагових коефіцієнтів альтернатив, що дозволило визначити доцільну модель міні-навантажувача.

Розроблена модель може бути застосована в дорожніх будівельних організаціях для вибору міні-навантажувачів.

Література:

1. Філь Н. Ю., Їльге І. Г. Модель вибору мініекскаватора для дорожньо-будівельних робіт за багатьма критеріями. Вісник ХНАДУ. 2021. Вип. 92, т. 1. С. 114–118.

2. Ilge, I. (2021). Method of selecting automatic control system of a motor grader. Vehicle and Electronics. Innovative Technologies, (20), 37–44. <https://doi.org/10.30977/VEIT.2021.20.0.04>

3. Amini S., Asoodar M.A. (2016), Selecting the most appropriate tractor using Analytic Hierarchy Process – An Iranian case study. Information Processing in Agriculture, 3(4), 223-234. <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2016.08.003>.

4. Ільге І.Г., Бондарев О.О. Модель вибору трактора для комунального господарства. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 13(41). С. 1009–1021. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-13\(41\)-1009-1021](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-13(41)-1009-1021).

5. Saaty T. L. The Analytic Hierarchy Process: what is it and how it is used // Mathematical Modeling. – 1987. – Vol. 9.

6. Saaty T.L. Decision making with Dependence and Feed back / The Analytic Network Process. Pittsburgh: PWS Publications, 2000. – 370 p.

7. Огляд найпопулярніших міні навантажувачів в Україні. URL: https://generationukraine.com/oglyad-najpopulyarnishyh-mini-navantazhuvachiv-v-ukrayini/?srsltid=AfmBOoquy5e1LRGJp_edt5JB7f85eG6cZv4tTADqDXwEBDM8WK2rdk3n (дата звернення: 12.11.2025).

8. S650 Skid-Steer Loader. URL: <https://www.bobcat.com/na/en/equipment/loaders/skid-steer-loaders/s650> (дата звернення: 01.05.2025). (дата звернення: 12.11.2025)

9. Cat 262D Skid Steer Loader URL: <https://www.pon-cat.com/en-nl/products/cat-equipment/compact-track-and-multi-terrain-loaders/skid-steer-loaders/cat-262d-skid-steer-loader> (дата звернення: 12.11.2025)

10. CASE CONSTRUCTIONS. SR210B URL: <https://www.casece.com/en/europe/products/b-series-skid-steer-loaders/sr210b> (дата звернення: 12.11.2025)

11. New Holland L218 skid steer URL: <https://machineryline.info/-/sale/skid-steers/New-Holland/L218--24030102363152945300> (дата звернення: 12.11.2025)

12. 155 SKID STEER LOADER. URL: <https://www.jcb.com/en-ke/products/skid-steer-loaders/155> (дата звернення: 12.11.2025)

References:

1. Fil N. Yu., Ilhe I. H. Model vyboru miniekskavatora dlia dorozhno-budivelnykh robot za bahatma kryteriiamy. Visnyk KhNADU. 2021. Vyp. 92, t. 1. P. 114–118. DOI: 10.30977/BUL.2219-5548.2021.92.1.114 [in Ukrainian].

2. Ilge, I. (2021). Method of selecting automatic control system of a motor grader. Vehicle and Electronics. Innovative Technologies, (20), 37–44. <https://doi.org/10.30977/VEIT.2021.20.0.04> [in Ukrainian].

3. Amini S., Asoodar M.A. (2016), Selecting the most appropriate tractor using Analytic Hierarchy Process – An Iranian case study. Information Processing in Agriculture, 3(4), 223-234. <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2016.08.003> [in English].

4. Ilhe I.H., Bondarev O.O. Model vyboru traktora dlia komunalnoho hospodarstva. Nauka i tekhnika sohodni. 2024. № 13(41). S. 1009–1021 [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-13\(41\)-1009-1021](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-13(41)-1009-1021). [in Ukrainian].

5. Saaty T. L. The Analytic Hierarchy Process: what is it and how it is used // Mathematical Modeling. – 1987. – Vol. 9. [in English].

6. Saaty T.L. Decision making with Dependence and Feed back / The Analytic Network Process. Pittsburgh: PWS Publications, 2000. – 370 p. [in English].

7. Ohliad naipopuliarnishykh mini navantazhuvachiv v Ukraini. URL: https://generationukraine.com/oglyad-najpopulyarnishyh-mini-navantazhuvachiv-v-ukrayini/?srsltid=AfmBOoquy5e1LRGJp_edt5JB7f85eG6cZv4tTADqDXwEBDM8WK2rdk3n (date of application 12.11.2025) [in Ukrainian].

8. S650 Skid-Steer Loader. URL: <https://www.bobcat.com/na/en/equipment/loaders/skid-steer-loaders/s650> (date of application 12.12.2024) [in Ukrainian].

9. Cat 262D Skid Steer Loader URL: <https://www.pon-cat.com/en-nl/products/cat-equipment/compact-track-and-multi-terrain-loaders/skid-steer-loaders/cat-262d-skid-steer-loader> (date of application 12.11.2025) [in English].

10. CASE CONSTRUCTIONS. SR210B URL: <https://www.casece.com/en/europe/products/b-series-skid-steer-loaders/sr210b> (date of application 12.11.2025) [in English].

11. New Holland L218 skid steer URL: <https://machineryline.info/-/sale/skid-steers/New-Holland/L218--24030102363152945300> (date of application 12.11.2025) [in English].

12. 155 SKID STEER LOADER. URL: <https://www.jcb.com/en-ke/products/skid-steer-loaders/155> (date of application 12.11.2025) [in English].

УДК 004:42

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2118-2129](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2118-2129)

Іманов Антон Мамедович аспірант кафедри комп'ютерних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0006-5907-3783>

Ткаченко Олексій Миколайович кандидат технічних наук, доцент кафедри теорії та технології програмування, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9514-516X>

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПІДБОРУ ПАРАМЕТРІВ ДЛЯ ГЕНЕРУВАННЯ ПРОСТОРОВОГО ДИЗАЙНУ

Анотація. Процес підбору параметрів просторового дизайну є багато-етапною задачею, що поєднує технологічні, ергономічні, естетичні та ресурсні аспекти. На практиці вибір рішень часто здійснюється інтуїтивно, що призводить до збільшення часу проєктування, нерівномірної якості результатів і ускладнення масштабування рішень. Нині існує ряд інструментів та технологічних рішень для просторового дизайну (зокрема, Autodesk Revit, SketchUp, Chief Architect, Planner 5D [1–4]), для роботи з ними необхідні відповідні досвід і кваліфікація, а сам процес проєктування все одно потребує часових витрат, зокрема, під час узгодження із замовником. З огляду на це, розробка та програмна імплементація формальних моделей та алгоритмів автоматизованого проєктування просторового дизайну дозволить вирішити ряд завдань: скорочення часу, проблеми відсутності професійного дизайнера, підвищення гнучкості тощо.

У статті запропоновано модель предметної області проєктування інтер'єру та узагальнений алгоритм фільтрування і ранжування дизайнерських стилів на основі вхідних даних про цільовий об'єкт дизайну, пріоритети замовника та із застосуванням поетапного виключення несумісних рішень. С

формовано перелік параметрів, що підлягають оптимізації, описано логіку їх взаємозв'язку зі стилістичними характеристиками інтер'єру та визначено типи обмежень, які враховуються під час добору. Алгоритм передбачає збір даних про об'єкт дизайну (цільове призначення приміщення, площа, санітарні вимоги та ін.), опитування замовника (бюджет, бажані матеріали, стилістичні уподобання, бажані яскравість і контраст, вимоги до екологічності та догляду тощо), побудову матриці відповідності параметрів і стилів, фільтрування варіантів за ресурсоемністю, формування впорядкованого

списку рекомендацій. Запропонований підхід дозволяє формалізувати процес проектування, який раніше ґрунтувався переважно на досвіді дизайнера, він може бути основою для створення інформаційної технології підтримки прийняття рішень у сфері інтер'єрного дизайну. Перспективи розвитку підходу лежать у площині збільшення кількості параметрів, застосування додаткових методів ранжування результатів, застосування методів штучного інтелекту, вдосконалення моделі та її розширення на інші класи просторових об'єктів.

Ключові слова: просторовий дизайн, параметри інтер'єру, формалізація, модель, параметри, інформаційна технологія

Imanov Anton Mamedovych Ph.D student, Department of Computer Science, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0006-5907-3783>

Tkachenko Oleksii Mykolayovych Ph.D in Computer Science, Associate Professor, Department of Theory and Technology of Programming, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9514-516X>

FORMALIZATION OF A FILTER-BASED PARAMETER SELECTION METHOD FOR INTERIOR DESIGN GENERATION SYSTEMS

Abstract. The process of selecting parameters for spatial (interior) design is a multi-stage task that combines technological, ergonomic, aesthetic, and resource-related aspects. In practice, design decisions are often made intuitively, which leads to increased design time, inconsistent quality of results, and difficulties in scaling solutions. Currently, there is a range of tools and technological solutions for spatial design (in particular, Autodesk Revit, SketchUp, Chief Architect, Planner 5D [1–4]), but their effective use requires relevant experience and qualifications, and the design process still remains time-consuming, especially at the stage of coordination with the client. In this context, the development and software implementation of formal models and algorithms for automated spatial design can address a number of challenges: reduce design time, mitigate the problem of limited access to professional designers, and increase flexibility of solutions. The article proposes a domain model for interior design and a generalized algorithm for filtering and ranking design styles based on input data about the target design object, client preferences, and step-by-step elimination of incompatible options. A set of parameters subject to optimization is defined, the logic of their relationships with stylistic characteristics of the interior is described, and the types of constraints considered during selection are identified. The algorithm includes collecting data about the design object (room function, area,

sanitary requirements, etc.), surveying the client (budget, preferred materials, stylistic preferences, desired brightness and contrast, requirements for environmental friendliness and maintenance, etc.), constructing a parameter–style correspondence matrix, filtering variants according to resource intensity, and forming an ordered list of recommendations. The proposed approach makes it possible to formalize a design process that previously relied mainly on designer experience and can serve as a basis for an information technology for decision support in interior design. Prospects for further development of the approach include expanding the set of parameters, applying additional methods for ranking results, using artificial intelligence methods, and refining and extending the model to other classes of spatial objects.

Keywords: spatial design, interior parameters, formalization, model, parameters, information technology.

Постановка проблеми. Просторовий дизайн уже давно не є виключно художньою практикою, а перетворився на сферу, що поєднує архітектуру, ергономіку, екологію, інженерні системи, психологію, інформаційні технології. Інтер'єр житлових, офісних, виробничих і громадських приміщень впливає на продуктивність праці, рівень стресу, якість відпочинку, загальний комфорт і здоров'я користувачів [5]. Зростає попит на персоналізовані рішення, які мають одночасно відповідати функціональним вимогам, естетичним очікуванням та фінансовим можливостям замовника.

Сучасні системи проєктування інтер'єру зосереджені переважно на етапі візуалізації готового рішення. Процес формування дизайну часто залежить від інтуїції дизайнера, його досвіду та суб'єктивних оцінок. Це створює низку проблем:

- складність повторного використання успішних рішень в інших проєктах;
- збільшення часу розробки за необхідності оцінити і порівняти велику кількість варіантів;
- ризик невідповідності між окремими параметрами (наприклад, вибір матеріалів, що не відповідають обмеженням бюджету або умовам експлуатації);
- труднощі інтеграції в цифрові платформи, орієнтовані на масовий ринок (онлайн-конфігуратори інтер'єру, сервіси швидкого підбору рішень тощо).

Варто зауважити також ресурсні обмеження, куди можна віднести не тільки фінансові можливості замовника, а й площу та конфігурацію приміщення, наявні інженерні комунікації, обмеження щодо освітлення, можливість використання тих чи інших матеріалів, а також часові рамки реалізації проєкту [6]. У традиційному підході ці обмеження враховуються

ситуативно, без побудови цілісної моделі, що ускладнює як оптимізацію, так і подальшу автоматизацію процесу.

Отже, постає задача розробки такого методу підбору параметрів, який би:

- дозволяв системно враховувати взаємозв'язки між ключовими характеристиками інтер'єру;
- інтегрував ресурсні обмеження як невід'ємну частину постановки задачі;
- був придатний до подальшої реалізації у вигляді інформаційної технології, орієнтованої на інтерактивну взаємодію з користувачем;
- забезпечував формалізацію процесу, який традиційно має переважно евристичний характер.

Розв'язання цієї задачі є важливим як з науково-технічної точки зору (розробка методів оптимізації в задачах просторового дизайну), так і з практичної (скорочення часу проєктування, підвищення якості рішень, можливість масштабування й інтеграції в цифрові платформи для широкого кола користувачів) [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формалізації процесу проєктування інтер'єру, моделювання простору й підбору параметрів упродовж останніх десятиліть активно досліджуються в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Значна увага приділяється впливу окремих параметрів на сприйняття простору, комфорт та ефективність використання приміщення. У низці публікацій підкреслюється роль кольору, освітлення та матеріалів у формуванні психоемоційного стану користувача та загальної якості простору [8]. Окремі дослідження деталізують, що теплі відтінки сприяють відчуттю затишку й емоційного піднесення, тоді як холодні кольори асоціюються зі спокоєм і концентрацією [9]. Контрастні поєднання використовуються для акцентування функціональних зон, але за надмірного використання можуть спричиняти візуальну напругу. Природне і штучне освітлення розглядаються не лише як технічний параметр, а й як важливий інструмент формування просторової структури: за допомогою світла підкреслюються об'єми, текстури, спрямованість руху в інтер'єрі [10].

Окремий напрям досліджень стосується ергономічних аспектів просторового дизайну. В працях, присвячених ергономіці житлових і робочих приміщень, наводяться нормативи відстаней між меблями, висоти розташування робочих поверхонь, параметри оглядовості тощо, які мають бути враховані при плануванні інтер'єру [11]. Вказані дослідження створюють основу для формального опису обмежень, пов'язаних із безпечним і комфортним використанням простору, однак, як правило, не пропонують цілісних алгоритмів автоматизованого підбору параметрів.

Суттєвий внесок у розвиток параметричного підходу до дизайну зроблено в роботах, присвячених застосуванню комп'ютерних методів моделювання та оптимізації. У публікаціях, що стосуються використання параметричного моделювання, розглядаються способи опису інтер'єру через набір керованих параметрів, які можуть змінюватися відповідно до заданих правил, обмежень і критеріїв якості [12]. Перевагою таких підходів є можливість автоматично генерувати варіанти рішень, однак постає проблема вибору оптимального варіанта серед множини можливих.

Окремої уваги заслуговують роботи, в яких застосовуються методи багатокритеріального прийняття рішень, зокрема, метод аналізу ієрархій (АНР), метод аналізу корисності, різноманітні варіанти вагового ранжування та оцінки альтернатив [13]. У контексті просторового дизайну ці методи дають змогу зіставляти рішення за кількома критеріями: вартістю, естетичною привабливістю, функціональністю, енергоефективністю тощо. Проте, складання множини альтернатив і перетворення нечітких уподобань користувача на формалізовані критерії часто залишаються поза межами повної автоматизації.

У сучасних роботах, присвячених інформаційним технологіям у дизайні, розглядаються також системи рекомендацій, що ґрунтуються на аналізі великих масивів даних про вже реалізовані інтер'єрні рішення [14]. За допомогою методів машинного навчання намагаються виявити закономірності між вхідними параметрами (тип приміщення, площа, бюджет, стилеві уподобання) й кінцевими проектними рішеннями. Такі підходи мають значний потенціал, однак потребують великої кількості якісно структурованих даних та часто орієнтовані на специфічні сегменти ринку.

Разом із тим, проблема поетапного фільтраційного добору параметрів з урахуванням ресурсних обмежень, як самостійний об'єкт дослідження, розроблена недостатньо. Більшість робіт або зосереджуються на окремих параметрах (кольорі, освітленні, ергономіці), або описують загальні архітектурні й дизайнерські принципи без формалізації процесу вибору параметрів як задачі оптимізації. Наприклад, у публікаціях, присвячених сталому та емоційно комфортному інтер'єру, розглядається вплив кольору та матеріалів, але відсутня чітка процедура порівняння альтернатив [8]. У працях, орієнтованих на навчальні аспекти дизайну інтер'єру, наголос робиться на методичних рекомендаціях для дизайнера, однак алгоритм фільтрації варіантів не описується [11]. У дослідженнях із застосування параметричного моделювання увага приділяється способам опису простору через набір змінних, тоді як етапи поетапного відсіву рішень залишаються поза фокусом [12]. Це вказує на необхідність побудови методу, який би з'єднував параметричний опис простору, ресурсні обмеження й алгоритм поетапного відсіву несумісних рішень із подальшим формуванням узгодженої множини рекомендацій.

Мета статті – розробка підходу формалізованого відбору параметрів у системах генерування просторового дизайну з урахуванням ресурсних обмежень користувача та взаємозв'язків між характеристиками інтер'єру.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- проаналізувати параметри просторового дизайну, що мають вирішальний вплив на стиль, ергономіку, естетичне сприйняття та вартість реалізації інтер'єру;
- запропонувати підхід до класифікації параметрів та опису їх взаємозв'язків зі стилістичними рішеннями;
- визначити типи ресурсних та функціональних обмежень, які мають бути враховані в задачі підбору параметрів;
- розробити загальну структуру методу фільтраційного добору параметрів, орієнтованого на поетапне виключення несумісних варіантів;
- сформулювати узагальнену алгоритмічну схему, придатну до подальшої реалізації у вигляді інформаційної технології підтримки прийняття рішень у сфері просторового дизайну.

Виклад основного матеріалу. Для формалізації задачі підбору параметрів розглянемо просторовий дизайн інтер'єру як систему, що описується множиною параметрів $P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$, кожен з яких характеризує певний аспект оформлення простору. До таких параметрів належать: матеріали оздоблення і меблів, кольорова палітра, тип і схема освітлення, площа й конфігурація приміщення, функціональне зонування, ергономічні характеристики (відстані, висоти, ширина проходів), а також додаткові стилістичні акценти (декор, текстури тощо) [8]. Узагальнений перелік таких параметрів узгоджується з підходами, наведеними в роботах з основ дизайну інтер'єру, де пропонується системний опис простору через групи елементів оформлення [11].

Кожен параметр може набувати значень із певної множини допустимих варіантів. Наприклад, для параметра «матеріал основних елементів» можливі значення: натуральне дерево, шпон, метал, скло, пластик, комбіновані варіанти. Для параметра «тип освітлення» можуть бути розглянуті сценарії: загальне стельове освітлення, комбіноване (стеля + локальні джерела), акцентне підсвічування, переважання природного освітлення тощо. Для кожної групи параметрів також можуть бути встановлені вагові коефіцієнти, що відображають їх відносну важливість у формуванні цілісного стилю та комфорту простору [12]. Ресурсні обмеження користувача представимо множиною $C = \{c_1, c_2, \dots, c_m\}$, яка включає фінансові, просторові, часові та експлуатаційні обмеження [6]. До фінансових обмежень належить максимальний бюджет на реалізацію проекту; до просторових – площа приміщення, висота стель, наявність несучих стін, віконних і дверних прорізів; до часових – допустимі

строки виконання ремонтних робіт; до експлуатаційних – вимоги до зносостійкості, екологічності та простоти догляду за матеріалами [9].

Стилістику інтер'єру доцільно розглядати як множину $S = \{s_1, s_2, \dots, s_k\}$, де кожен стиль s_i описується характерним набором параметрів і допустимих діапазонів їх значень. Наприклад, для скандинавського стилю властиві світлі нейтральні кольори, переважання натурального дерева, прості геометричні форми, велика кількість природного світла й мінімалізм у декорі. Для індустріального стилю (лофт) характерні поєднання металу, бетону, цегли, відкриті комунікації, контрастні кольори й виражені текстури [15]. Таким чином, кожен стиль можна інтерпретувати як підмножину у просторі параметрів P із додатковими обмеженнями на значення цих параметрів.

Відбір параметрів лежить в основі розв'язання задачі підбору інтер'єрного рішення шляхом поетапного звуження множини можливих стилів і конфігурацій на основі послідовної перевірки на відповідність обмеженням та уподобанням користувача. Додамо такі позначення:

$P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$ - множина параметрів інтер'єру;

$S = \{s_1, s_2, \dots, s_k\}$ - множина стилів;

$C = \{c_1, c_2, \dots, c_m\}$ - множина ресурсних обмежень;

$U = \{u_1, u_2, \dots, u_r\}$ - вектор вихідних даних (відповідей) користувача;

q_{ij} - оцінка стилю s_j за i -м частковим критерієм;

w_i - вага i -го критерію, причому $\sum_{i=1}^m w_i = 1$;

Опишемо загальний алгоритм.

1. Збір вихідних даних. Формуються вихідні дані $U = \{u_1, u_2, \dots, u_r\}$, що включають цільове призначення приміщення (житлова кімната, кабінет, кухня тощо), площу, бюджет, бажані матеріали, орієнтовні стилістичні уподобання (мінімалізм, класика, модерн тощо), рівень бажаної яскравості й контрастності, вимоги до екологічності та догляду.

2. Формування початкової множини стилів. На основі цільового призначення приміщення з множини S виділяється початкова множина стилів:

$$S_0 = \{s_j \in S \mid \text{type}(s_j) = t^*\}, (1)$$

де t^* — обране користувачем цільове призначення (тип) приміщення.

Вираз (1) задає підмножину стилів, сумісних із типом простору.

3. Побудова матриці відповідності параметрів і стилів. Визначається матриця відповідності параметрів і стилів

$$A = (a_{ij}), i = 1, \dots, n, j = 1, \dots, |S_0|,$$

де

$$a_{ij} = 1, \text{ якщо параметр } p_i \text{ допустимий для стилю } s_j ; (2)$$
$$a_{ij} = 0, \text{ якщо параметр } p_i \text{ несумісний зі стилем } s_j ; (3)$$

Вирази (2) і (3) задають бінарну матрицю сумісності параметрів і стилів.

4. Врахування ресурсних обмежень. На основі множини обмежень S відсіюються стилі, реалізація яких виходить за рамки обмежень (наприклад, бюджет не дозволяє використання великої кількості натурального каменю або площа недостатня для реалізації планування з великою кількістю масивних меблів):

$$S_1 = \{s_j \in S_0 \mid f_{res}(s_j, C) = true\}, (4)$$

де $f_{res}(s_j, C)$ — логічна функція відповідності стилю ресурсним обмеженням. Вираз (4) описує етап звуження множини стилів з урахуванням ресурсних чинників.

5. Фільтрування за естетичними вподобаннями. Далі виконується фільтрація стилів з урахуванням ключових естетичних уподобань користувача (наприклад, небажання використовувати темні насичені кольори або холодні матеріали).

$$S_2 = \{s_j \in S_1 \mid f_{pref}(s_j, U) = true\}, (5)$$

де $f_{pref}(s_j, C)$ — логічна функція відповідності стилю естетичним уподобанням користувача.

Вираз (5) описує етап звуження множини стилів з урахуванням уподобань користувача.

6. Ранжування стилів за інтегральним критерієм. Для кожного стилю $s_j \in S_1$ обчислюється інтегральний показник:

$$K_j = \sum_{i=1}^m w_i q_{ij}, (6)$$

де K_j — інтегральна оцінка стилю s_j , q_{ij} — часткова оцінка за i -м критерієм (відповідність бюджету, ергономічність, ступінь відповідності заявленим уподобанням, рівень складності реалізації тощо), w_i — вага відповідного критерію. Формула (6) задає зважене агрегування часткових критеріїв у єдину інтегральну оцінку. Стилi впорядковуються за спаданням значення K_j , і користувачу пропонуються рекомендації у вигляді впорядкованого списку.

Кожен із зазначених етапів може бути реалізований у вигляді окремого модуля інформаційної системи. При цьому особливу роль відіграє побудова якісної бази знань про стилі, параметри та допустимі поєднання, яка може наповнюватися як експертним шляхом (залученням професійних дизайнерів), так і шляхом аналізу вже реалізованих інтер'єрних рішень [14].

Розглянемо приклад. Нехай користувач має кімнату площею 18 м², середній бюджет, надає перевагу натуральним матеріалам і світлим кольорам, бажає отримати «затишний, але сучасний» простір. На першому етапі система формує множину стилів, які за своїми загальними характеристиками можуть відповідати таким вимогам — наприклад, скандинавський, сучасний мінімалізм, еко-стиль.

На етапі врахування ресурсних обмежень відсіюються стилі, що потребують значно більшого бюджету або орієнтовані на великі відкриті простори (наприклад, варіанти інтер'єрів із великою кількістю індивідуально виготовлених меблів). Далі, за перевагами щодо матеріалів, можуть бути відсіяні стилі, де ключову роль відіграють метал, бетон або темні поверхні. У результаті залишається вузьке коло варіантів, для яких можна деталізувати параметри: тип деревини, відтінок стін, кількість локальних джерел теплого світла, конфігурація меблів.

Припустимо, що після проходження етапів 1-5 залишилися три стилі: скандинавський (s_1), сучасний мінімалізм (s_2) та еко-стиль (s_3). Для ранжування розглянемо три часткові критерії: відповідність бюджету ($i=1$), ергономічність ($i=2$), відповідність заявленим уподобанням ($i=3$).

Нехай вагові коефіцієнти дорівнюють $w_1 = 0.4, w_2 = 0.3, w_3 = 0.3$, при цьому $\sum_{i=1}^3 w_i = 1$. Приклад оцінок наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Приклад оцінювання стилів за частковими критеріями

Стиль/критерій	Відповідність бюджету q_{1j}	Ергономічність q_{2j}	Відповідність уподобанням q_{3j}
Ваги w_i	0,4	0,3	0,3
Скандинавський стиль s_1	8	9	9
Сучасний мінімалізм s_2	9	8	7
Еко-стиль s_3	7	8	9

Для кожного стилю інтегральний критерій K_j обчислюється за формулою (6). Підставляючи числові значення, отримаємо:

$$K_1 = 0,4 \cdot 8 + 0,3 \cdot 9 + 0,3 \cdot 9 = 3,2 + 2,7 + 2,7 = 8,6,$$

$$K_2 = 0,4 \cdot 9 + 0,3 \cdot 8 + 0,3 \cdot 7 = 3,6 + 2,4 + 2,1 = 8,1,$$

$$K_3 = 0,4 \cdot 7 + 0,3 \cdot 8 + 0,3 \cdot 9 = 2,8 + 2,4 + 2,7 = 7,9.$$

Таким чином, за прийнятими вагами та оцінками найвищий інтегральний показник має скандинавський стиль ($K_1 = 8,6$), далі розташовуються сучасний мінімалізм ($K_2 = 8,1$) та еко-стиль ($K_3 = 7,9$). Отримане ранжування, сформоване за формулою (6), використовується для побудови списку рекомендацій, що пропонується користувачу.

Висновки. У статті запропоновано модель для задачі проектування інтер'єру та алгоритм фільтрування і ранжування дизайнерських стилів на основі вхідних даних про цільовий об'єкт дизайну, пріоритети замовника та із застосуванням поетапного виключення несумісних рішень. Сформовано перелік параметрів, що підлягають оптимізації, описано логіку їх взаємозв'язку зі стилістичними характеристиками. Обґрунтовано врахування ресурсних обмежень користувача поряд із параметричними характеристиками інтер'єру. Введення множини параметрів P , обмежень C і стилів S дозволило формально описати задачу підбору як процес звуження простору рішень із подальшим ранжуванням за інтегральним критерієм. Алгоритм передбачає збір вхідних даних про приміщення (призначення, площа, санітарні вимоги та ін.) та преференції замовника (бюджет, бажані матеріали, стилістичні уподобання, яскравість і контраст, вимоги до екологічності та догляду тощо), побудову матриці відповідності параметрів і стилів, відбір варіантів з урахуванням необхідних ресурсів, формування впорядкованого списку рекомендацій.

Запропонований підхід дозволяє формалізувати процес проектування, який ґрунтується переважно на досвіді дизайнера, він може бути основою для створення інформаційної технології підтримки прийняття рішень у сфері інтер'єрного дизайну. До перспектив розвитку підходу можна віднести збільшення кількості параметрів, застосування додаткових методів ранжування результатів, застосування методів штучного інтелекту, вдосконалення моделі та її розширення на інші класи просторових об'єктів.

Література:

1. Autodesk. Autodesk Revit: BIM software to design and make anything [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.autodesk.com/products/revit/overview> (дата звернення: 22.11.2025).
2. Trimble Inc. SketchUp: Professional Interior Design Software [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sketchup.trimble.com/> (дата звернення: 22.11.2025).

3.Chief Architect, Inc. Chief Architect – Interior Design Software [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.chiefarchitect.com/interior-design-software/> (дата звернення: 22.11.2025).

4.Planner 5D. Planner 5D: House & Interior Design Software [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://planner5d.com/> (дата звернення: 22.11.2025).

5.Karan E. P. A Markov decision process workflow for automating interior design processes // KSCE Journal of Civil Engineering. – 2021. – Vol. 25. – P. 3401–3412. – DOI: 10.1007/s12205-021-1272-6.

6.Shekhar S., Vold P. Spatial Computing. – Cambridge, MA: The MIT Press, 2020. – 352 p.

7.Ramstedt F. The Interior Design Handbook. – New York: Clarkson Potter/Ten Speed Press, 2020. – 240 p.

8.López-López D., Martín-Dorta N., Melián-Díaz D., González-de-la-Rosa J. M. A study on the parametric design parameters that influence environmental ergonomics and sustainability // Sustainability. – 2023. – Vol. 15, No. 7. – Article 6304. – DOI: 10.3390/su15076304.

9.Potapenko V. Основи ергономіки, біоніки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 212 с.

10.Ozenen G. Architectural Interior Lighting. – Cham: Springer, 2024. – DOI: 10.1007/978-3-031-49695-0.

11.Основи дизайну інтер'єру : навч. посіб. / за ред. О. Гаврилюка. – Київ: НАУ, 2015. – 180 с.

12.Monedero J. Parametric design: a review and some experiences // Automation in Construction. – 2000. – Vol. 9, No. 4. – P. 369–377. – DOI: 10.1016/S0926-5805(99)00006-X.

13.Moghtadernejad S., Chouinard L. Multi-criteria decision-making methods in building design // Journal of Building Engineering. – 2018. – Vol. 18. – P. 118–131. – DOI: 10.1016/j.job.2018.05.006.

14.Liu Y., Chen X., Wang Y., Li M. Interior design scheme recommendation method based on improved collaborative filtering algorithm // Security and Communication Networks. – 2021. – Article ID 3834550. – DOI: 10.1155/2021/3834550.

15.Zhang Y., Liu H., Zhao M., Al-Hussein M. User-centered interior finishing material selection: an immersive virtual reality-based interactive approach // Automation in Construction. – 2019. – Vol. 106. – Article 102884. – DOI: 10.1016/j.autcon.2019.102884.

References:

1.Autodesk. (n.d.). Autodesk Revit: BIM software to design and make anything. Retrieved November 22, 2025, from <https://www.autodesk.com/products/revit/overview>

2.Trimble Inc. (n.d.). SketchUp: Professional interior design software. Retrieved November 22, 2025, from <https://sketchup.trimble.com/>

3.Chief Architect, Inc. (n.d.). Chief Architect – Interior design software. Retrieved November 22, 2025, from <https://www.chiefarchitect.com/interior-design-software/>

4. Planner 5D. (n.d.). Planner 5D: House & interior design software. Retrieved November 22, 2025, from <https://planner5d.com/>

5.Karan E. P. A Markov decision process workflow for automating interior design processes // KSCE Journal of Civil Engineering. – 2021. – Vol. 25. – P. 3401–3412. – DOI: 10.1007/s12205-021-1272-6.

6.Shekhar S., Vold P. Spatial Computing. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2020. – 352 p.

7.Ramstedt F. The Interior Design Handbook. – New York : Clarkson Potter/Ten Speed Press, 2020. – 240 p.

8.López-López D., Martín-Dorta N., Melián-Díaz D., González-de-la-Rosa J. M. A study on the parametric design parameters that influence environmental ergonomics and sustainability // Sustainability. – 2023. – Vol. 15, No. 7. – Article 6304. – DOI: 10.3390/su15076304.

9.Potapenko, V. (2012). Osnovy ergonomiky, bionika [Fundamentals of ergonomics, bionics]. Zaporizhzhia: ZNU. (in Ukrainian)

10.Ozenen G. Architectural Interior Lighting. – Cham: Springer, 2024. – DOI: 10.1007/978-3-031-49695-0.

11.Havryliuk, O. (Ed.). (2015). Osnovy dyzainu inter'eru: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of interior design: Textbook]. Kyiv: NAU. (in Ukrainian)

12.Monedero J. Parametric design: a review and some experiences // Automation in Construction. – 2000. – Vol. 9, No. 4. – P. 369–377. – DOI: 10.1016/S0926-5805(99)00006-X.

13.Moghtadernejad S., Chouinard L. Multi-criteria decision-making methods in building design // Journal of Building Engineering. – 2018. – Vol. 18. – P. 118–131. – DOI: 10.1016/j.jobbe.2018.05.006.

14.Liu Y., Chen X., Wang Y., Li M. Interior design scheme recommendation method based on improved collaborative filtering algorithm // Security and Communication Networks. – 2021. – Article ID 3834550. – DOI: 10.1155/2021/3834550.

15.Zhang Y., Liu H., Zhao M., Al-Hussein M. User-centered interior finishing material selection: an immersive virtual reality-based interactive approach // Automation in Construction. – 2019. – Vol. 106. – Article 102884. – DOI: 10.1016/j.autcon.2019.102884.

УДК 504.054:504.75

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2130-2143](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2130-2143)

Калашник Ганна Анатоліївна доктор геологічних наук, професор, професор кафедри «Аеронавігації, метеорології та організації повітряного руху», Українська державна льотна академія, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-9581-9865>

Беляєв Микола Олександрович аспірант, Українська державна льотна академія, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0009-0004-6444-6527>

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АВІАПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті проаналізовано глобальні виклики та євроінтеграційні зобов'язання України, які зумовлюють впровадження екологічної стратегії, з акцентом на використання стійкого авіаційного палива, нульові викиди та стандарти ISO 14000, в контексті повоєнного відновлення та підготовки до повноцінної інтеграції в європейський авіаційний простір. Наведено обґрунтовані оптимальні підходи до стратегічного управління екологічною безпекою авіапідприємств України. Запропоновано основні етапи формування оптимальної екологічної стратегії підприємств авіаційної галузі у повоєнний період. Обґрунтовано схему розробки та впровадження екологічних стратегій.

Для підприємств авіаційної галузі України запропонована комплексна трирівнева оцінка екологічних стратегій, яка включає оцінку виконання функції охорони довкілля; оцінку досягнутих показників у сфері захисту навколишнього середовища та оцінка економічних, екологічних та операційних результатів. Такий підхід забезпечує системний розвиток, сприяє сталому зростанню та відповідності міжнародним стандартам. Обґрунтовані показники виконання функції охорони довкілля авіапідприємством за напрямками: управління викидами в атмосферу, управління стічними водами та водними ресурсами, управління відходами, захист ґрунту та запобігання забрудненню, енергетична ефективність та боротьба зі зміною клімату, захист біорізноманіття та дикої природи, моніторинг та відповідність нормам, соціальна відповідальність та здоров'я відповідно до нормативів ICAO, законодавства ЄС та національного законодавства України. Обґрунтовано показники результату розвитку функції охорони навколишнього середовища, яка фокусується на довгострокових змінах та досягненнях у покращенні екологічної результативності авіапідприємства. Ці показники оцінюють прогрес у впровадженні

стратегій, інновацій та інтеграції екологічних принципів у бізнес-процеси, з урахуванням міжнародних стандартів, законодавства ЄС та українського законодавства. Обґрунтована система показників оцінки ефективності екологічного менеджменту авіапідприємства, яка дозволяє оцінювати результативність заходів.

Ключові слова: екологічна безпека, цивільна авіація, післявоєнна відбудова, стратегічне управління, євроінтеграція.

Kalashnyk Ganna Anatoliivna Doctor of Geological Sciences, Professor, Professor of the Department of Aeronautics, Meteorology and Air Traffic Service, Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-9581-9865>

Belyaev Mykola Oleksandrovyh Postgraduate student, Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0009-0004-6444-6527>

STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINIAN AIRLINES IN THE POST-WAR PERIOD

Abstract. The article analyses the global challenges and European integration obligations of Ukraine, which determine the implementation of an environmental strategy, with an emphasis on the use of sustainable aviation fuel, zero emissions and ISO 14000 standards, in the context of post-war recovery and preparation for full integration into the European aviation space. Reasoned optimal approaches to the strategic management of environmental safety of Ukrainian aviation enterprises are presented. The main stages of forming an optimal environmental strategy for aviation industry enterprises in the post-war period are proposed. A scheme for developing and implementing environmental strategies is substantiated. For aviation industry enterprises in Ukraine, a comprehensive three-level assessment of environmental strategies is proposed, which includes an evaluation of the implementation of the environmental protection function; an assessment of the achieved indicators in the field of environmental protection and an evaluation of economic, environmental and operational results. This approach ensures systemic development, promotes sustainable growth and compliance with international standards. Substantiated indicators of the implementation of the environmental protection function by the airline in the areas of: management of atmospheric emissions, management of wastewater and water resources, waste management, soil protection and pollution prevention, energy efficiency and combating climate change, protection of biodiversity and wildlife, monitoring and compliance with regulations, social responsibility and health in accordance with ICAO standards, EU legislation and

national legislation of Ukraine. Substantiated indicators of the development of the environmental protection function focus on long-term changes and achievements in improving the environmental performance of the airline. These indicators assess progress in implementing strategies, innovations and integrating environmental principles into business processes, taking into account international standards, EU legislation and Ukrainian legislation. A substantiated system of indicators for assessing the effectiveness of environmental management of the airline, which allows for evaluating the effectiveness of measures.

Keywords: environmental safety, civil aviation, post-war reconstruction, strategic management, European integration.

Постановка проблеми. Зміна клімату, забруднення повітря та вичерпання ресурсів, зумовлюють дедалі жорсткіші вимоги до екологічної безпеки для підприємств авіатранспортної галузі. У 2025 році Україна почала реалізацію національного плану дій щодо скорочення викидів CO₂ від авіації [1], узгоджений з резолюціями ICAO (A37, A38 тощо), що включає моніторинг, впровадження стійкого авіаційного палива (SAF) та технологічні інновації, з метою відповідності європейським директивам у сфері охорони довкілля. Згідно з "Білою книгою реформ 2025" [2], Україна зобов'язана впроваджувати стандарти ЄС у авіаційній безпеці, охороні довкілля та конкуренції. Це включає посилення контролю за промисловими викидами відповідно до європейських норм. Стандарти ISO 14000 [3], зокрема ISO 14001 [4] для систем екологічного менеджменту, є важливим засобом підвищення конкурентоспроможності авіаційних підприємств, оскільки забезпечують покращення екологічних показників, дотримання норм, зниження витрат (наприклад, через ефективне використання ресурсів), посилення репутації та інтеграцію екологічних цінностей у бізнес-процеси. Для аеропортів та авіакомпаній впровадження цих стандартів сприяє зменшенню впливу на довкілля, сталому розвитку та адаптації до нових технологій, відповідно до зелених ініціатив ICAO. Зазначені обставини, включаючи глобальні виклики та євроінтеграційні зобов'язання України, зумовлюють впровадження екологічної стратегії, з акцентом на використання стійкого авіаційного палива, нульові викиди та стандарти ISO 14000 [3], в контексті відновлення після воєнних викликів та підготовки до повноцінної інтеграції в європейський авіаційний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження наукової проблематики, пов'язаної з розробкою екологічно спрямованої стратегії, а також із загальною оцінкою екологічної безпеки авіапідприємств, значний внесок зробили: Д. Бугайко (інтеграція міжнародних екологічних норм у бізнес-процеси в авіаційній галузі); С.М. Ілляшенко (аналіз впливу авіації на довкілля та пропозиції щодо зменшення викидів); В.Я. Шевчук (оцінка екологічних

ризиків та сталий розвиток авіаційної галузі); Y. Xu (оцінка екологічної ефективності авіаційної галузі з використанням підходу аналізу охоплюючих даних на основі функції спрямованої відстані [5]), S. Kaffash, (оцінка екологічної стійкості авіакомпаній через фінансові показники та технічну ефективність [6]); D. Dimitriou та A. Karagkouni (стратегія сталого розвитку аеропортів та структура оцінювання на основі екологічної обізнаності [7]); Г.А. Калашник, М.О. Беляев (інтеграція екологічних аспектів у стратегічне планування розвитку авіаційної галузі України в умовах євроінтеграції [8, 9]).

Для аеропортів на сьогодні запропоновано рамки оцінки стратегій сталості з фокусом на енергоменеджмент, зменшення відходів та відновлювані джерела. Проспективний метод повного метод життєвого циклу (Life Cycle Assessment (LCA)) інтегрується для оцінки майбутніх сценаріїв розвитку авіапідприємств [5, 6]. Проте, до теперішнього часу не існує єдиної універсальної методики комплексної оцінки ефективності екологічних стратегій авіапідприємств. Це робить актуальним вирішення завдання стратегічного управління екологічною безпекою авіапідприємств з ідентифікацією рівня сталості та з акцентом на євроінтеграцію й повоєнну відбудову України.

Мета статті – обґрунтування показників для оцінки екологічних стратегій та рекомендацій щодо розробки оптимальних підходів до стратегічного управління екологічною безпекою авіапідприємств України в контексті повоєнного відновлення та євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. У контексті повоєнного відновлення України, авіаційна галузь стикнеться з унікальними викликами та можливостями. Екологічна безпека є одним з пріоритетних напрямків ЄС, що включає реформування державного управління, досягнення вуглецевої нейтральності до 2060 року та інтеграцію зелених технологій. Євроінтеграція України, зокрема приєднання до Європейського спільного авіаційного простору (European Common Aviation Area, ECAA), вимагає відповідності стандартам ЄС у сфері екологічної безпеки, таким як Європейська зелена угода (European Green Deal) [10], який охоплює скорочення викидів, управління відходами та стале відновлення. Стратегічне управління екологічною безпекою авіапідприємств має бути орієнтоване на зелену трансформацію, щоб забезпечити конкурентоспроможність, доступ до фінансування від ЄС та стале зростання. Авіаційна галузь України зазнала значних втрат через війну – закриття повітряного простору, руйнування інфраструктури (аеропорти, логістика) та зростання екологічних ризиків, таких як забруднення від уламків та підвищені викиди від альтернативних маршрутів. Повоєнне відновлення буде ускладнене залежністю від імпортованих компонентів, браком інвестицій та необхідністю адаптації до норм ЄС, включаючи програму CORSIA (Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation) [11]. Європейський парламент у вересні 2025

року схвалив звіт про прогрес України до ЄС, але наголосив на необхідності продовження реформ у екологічній сфері.

Для розробки та реалізації ефективної екологічної стратегії на авіаційних підприємствах України у повоєнний період відновлення рекомендується почати з впровадження системи екологічного менеджменту. На початкових етапах можна почати з окремих інструментів, таких як інтегрований екологічний маркетинг. Це передбачає екологічно орієнтовану реорганізацію організаційної структури управління з інтеграцією екологічних факторів у функціональні підрозділи (створення відділу сталого розвитку з моніторингом за викидами CO₂; запровадження діяльності екологічних координаторів в операційному, технічному та HR-відділах.). Важливим інструментом є розробка та впровадження екологічно спрямованої маркетингової політики, що може передбачати інтегрований екологічний маркетинг у вигляді промоції еко-рейсів, еко-квитків, використання еко-лейблів авіакомпаній. Формування оптимального інвестиційного портфеля на еколого-орієнтованих інновацій (електрифікація наземного транспорту, водневі технології) та проектів спільного здійснення відповідно до Паризької угоди. Додатковими інструментами можуть бути екологічне моделювання інфраструктури, ризик-менеджмент за різними кліматичними сценаріями.

Наступним етапом є відбір та формування оптимальної екологічної стратегії розвитку підприємства з подальшою оцінкою результатів її впровадження. До етапів розробки оптимальної екологічної стратегії входить: 1) аналіз середовища шляхом проведення SWOT-аналізу з екологічним акцентом, GAP-аналізу (визначення розриву між поточними викидами та цілями програми нульових викидів CO₂), екологічна оптимізація від постачання палива до утилізації відходів та ін. та даних екологічного паспорту авіапідприємства згідно ISO 14001 [4], з доповненням даних з вимогами ЄС для вивчення зовнішніх і внутрішніх чинників; 2) визначення цілей з формулювання екологоспрямованих принципів діяльності авіапідприємства (скорочення CO₂ на 15% до 2028 р. [1, 11], 100% переробка відходів [1]), завдань для отримання конкурентних переваг через охорону довкілля, підготовка до сертифікації за стандартами ISO 14000 для доступу до європейських тендерів; 3) розробка оптимальної екологічної стратегії з визначенням інструментів впровадження та інтеграцією екологічного фактору в усі функціональні напрями; 4) контроль та оцінка через моніторинг ефективності, пошук резервів удосконалення.

Схема розробки екологічних стратегій є циклічною і включає ідентифікацію небезпечних факторів впливу (викиди [12-14], шум [15-16], вплив на біорізноманіття [17]) та екоаудит ISO 14001 [4]); впровадження системи еко-контролю (екоаудит (щорічно), екомоніторинг (датчики для NO_x/CO₂), відповідність вимогам програми CORSIA фази II (2024+) [11] тощо); зміни в

організаційній та функціональній структурі (функціональна реорганізація (еко-вимоги в контрактах), цифрова трансформація); формування екологічної політики з її адаптацією, коригуванням та вдосконаленням; інтеграцію екологічних факторів у всі аспекти діяльності через систему екологічного менеджменту. Завершальним етапом є аналіз стратегії, внесення коректив та пошук шляхів її оптимізації.

Для підприємств авіаційної галузі України пропонується комплексна трирівнева оцінка екологічних стратегій: 1) оцінка виконання функції охорони довкілля (перевірка відповідності поставленим завданням); 2) оцінка досягнутих показників у сфері захисту навколишнього середовища); 3) оцінка економічних, екологічних та операційних результатів.

Такий підхід забезпечує системний розвиток, сприяє сталому зростанню та відповідності міжнародним стандартам. Показники виконання функції охорони довкілля (перевірка відповідності поставленим завданням) представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Показники виконання функції охорони
довкілля авіапідприємством [4, 11-17, 19-20]

Напрямок	Показники виконання функції охорони довкілля (приклад критеріїв)
Управління викидами в атмосферу	- Рівень викидів CO₂ на один пасажиро-кілометр (г CO₂/пкм) < 100 г (згідно з цілями ICAO CORSIA). - Зменшення викидів NO_x на 15% від базового рівня за рік через впровадження низькоемісійного обладнання. - Концентрація PM_{2.5} у зоні аеропорту < 25 мкг/м³ (середньорічний ліміт за національними стандартами). - Відсоток використання стійкого авіаційного палива (SAF) > 10% від загального обсягу палива. - Кількість днів з перевищенням норм шуму (dB(A) > 65) < 5 на рік біля житлових зон (відповідно до національних норм).
Управління стічними водами та водними ресурсами	- Біохімічна потреба в кисні у стічних водах після очищення < 20 мг/л (відповідно до національних норм). - Обсяг переробленої води > 50% від загального споживання в аеропорту. - Відсутність витоків де/анти-айсингових рідин (гліколь < 100 мг/л у поверхневих водах). - Зменшення загального водоспоживання на 10% за рік через системи рециклінгу. - Моніторинг рН стічних вод у діапазоні 6.5-8.5 перед скиданням.

Напрямок	Показники виконання функції охорони довкілля (приклад критеріїв)
Управління відходами	- Відсоток перероблених відходів > 60% від загального обсягу (пластик, папір, органічні відходи). - Зменшення небезпечних відходів (наприклад, акумулятори, масла) на 20% через заміну матеріалів. - Кількість інцидентів з незаконним скиданням відходів = 0 за рік. - Впровадження програм нульових відходів для харчових відходів з рейсів (компостування > 70%). - Обсяг спалюваних відходів < 30% від загального, з контролем викидів діоксинів < 0.1 нг/м³.
Захист ґрунту та запобігання забрудненню	- Концентрація вуглеводнів у ґрунті біля складів ПММ < 50 мг/кг (ліміт за ЄС стандартами). - Відсоток імпермеабельних поверхонь з системами збору розливів > 90%. - Відновлення забруднених ділянок (біоре mediaція) з ефективністю > 80% зменшення забруднювачів. - Моніторинг ерозії ґрунту < 5 т/га на рік у приаеровокзальній території. - Відсутність витоків палива (> 0 інцидентів з обсягом > 100 л).
Енергетична ефективність та боротьба зі зміною клімату	- Зменшення енергоспоживання на м² аеровокзалу на 5% за рік (кВт·год/м² < 150). - Частка відновлюваної енергії (сонячні панелі, вітер) > 20% від загального. - Вуглецевий слід підприємства < 50 000 т CO₂екв на рік. - Ефективність котелень (ККД > 90%) з низькоемісійними палинками. - Сертифікація за ISO 50001 з аудитом енергозбереження щорічно.
Захист біорізноманіття та дикої природи	- Кількість зіткнень з птахами < 1 на 10 000 операцій (за програмою Wildlife Hazard Management). - Площа зелених зон > 20% території аеропорту з моніторингом видів. - Відсутність використання пестицидів, що впливають на бджіл (заміна на біологічні методи). - Моніторинг шуму для міграційних птахів (рівень < 50 dB у ключові періоди). - Збереження екосистем (відновлення водойм без евтрофікації).
Моніторинг та відповідність нормам	- Кількість екологічних аудитів > 2 на рік з виправленням 100% зауважень. - Відсоток відповідності національним нормам = 100%. - Навчання персоналу з екологічних питань > 90% охоплення. - Час реагування на інциденти < 24 годин з звітністю. - Інтеграція екологічного менеджменту за ISO 14001 для всіх стаціонарних джерел (котельні, склади ПММ).

Напрямок	Показники виконання функції охорони довкілля (приклад критеріїв)
Соціальна відпові- дальність та здоров'я	- Рівень скарг від громади на шум/забруднення < 10 на рік з розв'язанням > 95%. - Моніторинг здоров'я працівників (респіраторні захворювання < 5% від норми). - Впровадження зелених закупівель (екологічно чисті матеріали > 70%). - Зменшення впливу на здоров'я (передчасні смерті від викидів < 1 на 100 000 населення локально). - Прозора звітність для стейкхолдерів щорічно.

Показники результату розвитку функції охорони навколишнього середовища фокусується на довгострокових змінах та досягненнях у покращенні екологічної результативності авіапідприємства.

Ці показники оцінюють прогрес у впровадженні стратегій, інновацій та інтеграції екологічних принципів у бізнес-процеси, з урахуванням стандартів ISO 14001 [4], CORSIA [11] законодавства ЄС та українського законодавства (табл. 2).

Таблиця 2

Показники результату розвитку функції охорони
навколишнього середовища авіапідприємства [4, 11, 18, 20]

Напрямок результату	Приклад критеріїв (показників розвитку)
Стратегічний розвиток та інтеграція	- Рівень інтеграції екологічних цілей у корпоративну стратегію (% цілей, мета: 100% узгодження з стратегією ЄС). - Кількість розроблених та затверджених екологічних програм (одиниць/5 років, мета: >3 нові програми). - Індекс зрілості системи менеджменту (за шкалою ISO 14001, від 1 до 5, мета: рівень 4-5).
Технологічні інновації та модернізація	- Впровадження екологічних технологій (кількість проєктів, наприклад, електрифікація наземного транспорту, мета: >20%). - Зменшення вуглецевого сліду від впровадження інновацій (% скорочення CO₂, мета: 15-20% за 3 роки через використання стійкого авіапалива). - Кількість патентів/технологій на альтернативні джерела енергії (одиниць/рік).

Напрямок результату	Приклад критеріїв (показників розвитку)
Сертифікація та визнання	- Отримані міжнародні сертифікати з екологічним модулем (наприклад, IEnvA, AS9100 з екологічним модулем, кількість/рік). - Рейтинг у галузевих екологічних індексах (позиція в топ-50 ICAO, мета: покращення на 10% щорічно). - Кількість нагород за екологічні досягнення (одиниць/рік, від урядових чи галузевих органів).
Економічні результати та ROI	- Зменшення екологічних штрафів та витрат (грн/рік, мета: скорочення на 30% через превентивні заходи). - Економічний ефект від зелених інвестицій (екологічних проєктів, мета: >2.0 за 5 років). - Частка "зелених" доходів (%), наприклад, від еко-рейсів або продажу квот CO₂).
Соціальний та освітній розвиток	- Кількість навчальних програм для персоналу (годин/співробітник/рік, мета: >20 годин з екологічної тематики). - Залучення стейкхолдерів (кількість партнерств з місцевими громадами, мета: >5 угод/рік). - Індекс громадського сприйняття (за опитуваннями, від 0 до 100, мета: >80 балів).
Моніторинг та адаптивність	- Частота оновлення екологічної політики (разів/рік, з урахуванням кліматичних ризиків). - Розробка сценаріїв адаптації до змін клімату (кількість моделей, наприклад, для повеней чи спеки). - Інтегральний показник сталого розвитку (SDG-індекс (індекс цілей сталого розвитку), мета: охоплення 70% SDG-індексу (індексу цілей сталого розвитку)).

Ці показники дозволяють оцінювати функції охорони довкілля від операційного рівня до стратегічного лідерства, з акцентом на кількісні результати. Для оптимізації та коригування рекомендується щорічний аудит авіапідприємств.

Для авіапідприємства (наприклад, аеропорту чи авіакомпанії) екологічний менеджмент базується на стандартах ISO 14001 [4] та специфіці авіаційної галузі, де ключовими є викиди від палива, шум, відходи та ресурсоспоживання.

Система критеріїв оцінки ефективності екологічного менеджменту авіапідприємства (табл. 3) включає приклади критеріїв (показників), які дозволяють оцінювати результативність заходів. Ці критерії є орієнтовними,

заснованими на принципах екологічного нормування та моніторингу (згідно з ISO 14031 [21]).

Таблиця 3

Показники ефективності екологічного
менеджменту авіапідприємства [4, 18-21]

Напрямок	Приклад критеріїв (показників ефективності)
Викиди в атмосферне повітря (від авіаційних двигунів, наземного транспорту)	- Обсяг викидів CO₂ на 1 км польоту (тонни/км, мета: скорочення на 5-10% щорічно). - Концентрація NO_x та SO_x у викидах (мг/м³, відповідність нормам ICAO/ЄС). - Коефіцієнт ефективності паливоспоживання (г/пасажиро-км).
Шумове забруднення (від злітів/посадок, наземної техніки)	- Рівень звукового тиску в децибелах (dB(A)) на межі аеродрому (норма <65 dB). - Кількість скарг від місцевих жителів на шум (одиниць/рік, мета: <10). - Індекс шумової карти (використання програмного забезпечення для моделювання зон впливу).
Управління відходами (від літаків, пасажирів, обслуговування)	- Обсяг перероблених відходів (% від загального, мета: >70%). - Кількість небезпечних відходів (т/рік, скорочення на 15% через сортування). - Індекс повторного використання матеріалів (наприклад, паливних фільтрів).
Споживання ресурсів (паливо, вода, електроенергія)	- Витрата авіапалива на рейс (л/пасажир, мета: оптимізація через маршрутизацію). - Обсяг спожитої води на 1 тону вантажу (м³/т, скорочення на 10%). - Енергоефективність наземної інфраструктури (кВт·год/операція).
Біорізноманіття та земельні ресурси (вплив на прилеглі території)	- Площа зелених зон на аеродромі (га, мета: збільшення на 5% для компенсації). - Кількість виявлених порушень екосистем (інциденти/рік, мета: 0). - Індекс моніторингу фауни (спостереження за птахами для запобігання колізіям).
Економічна та адміністративна ефективність (загальний контроль)	- Витрати на екологічні заходи (грн/рік, ROI >1.5). - Кількість сертифікацій/аудитів (одиниць/рік, відповідність ISO 14001). - Інтегральний індекс ефективності програми (від 0 до 1, за методикою Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України).

Для оптимізації стратегії екологічного менеджменту авіапідприємства необхідно проводити щорічний аналіз, вносячи корективи на основі даних. Необхідно забезпечити контроль ризиків та пошук резервів удосконалення. Для цього використовувати актуальні дані з ЄС для адаптації.

Фінансування та партнерства можуть передбачати використання фондів ЄС для зеленої відбудови авіапідприємств України, включаючи реформи управління відходами та енергетики. Партнерства з ЄС може сприяти підписанню довгострокових контрактів на поставку компонентів, спільних досліджень для еко-технологій.

Висновки. Наведено обґрунтовані оптимальні підходи до стратегічного управління екологічною безпекою авіапідприємств України, які базуються на стратегічних сценаріях відновлення авіаційного транспорту, інтеграції до Європейського спільного авіаційного простору (ЕСАА) та зеленому курсі України, і є системними, інтегрованими з повоєнним відновленням та євроінтеграцією, з фокусом на зелену трансформацію для сталого майбутнього. Їх впровадження забезпечить не лише відповідність стандартам ЄС та ІКАО, але й економічні переваги, такі як доступ до європейських ринків та інвестицій.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку оцінки стану екосистем навколо комплексів авіапідприємств внаслідок впливу військових дій.

Література:

1. Action plan of Ukraine for reducing aviation CO₂ emissions. 2021. 83 p. https://avia.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/Action-plan-of-Ukraine-for-reducing-aviation-CO2-emissions-2021_compressed-1.pdf (дата звернення 22.10.2025)
2. Біла книга реформ. Київ: «Велес», 2025. 269 с. URL: <https://voxukraine.org/wp-content/uploads/2025/04/White-Book-of-Reforms-2025-ukr.pdf> (дата звернення 22.10.2025)
3. ISO 14000 family – Environmental management. URL: www.iso.org. ISO. (дата звернення 22.10.2025)
4. ISO 14001 Environmental Management Systems – Revision *International Organization for Standardization*. URL: www.iso.org. ISO. (дата звернення 22.10.2025)
5. Xu Y., Park Y. S., Park J. D., & Cho W. Evaluating the environmental efficiency of the U.S. airline industry using a directional distance function DEA approach. *Journal of Management Analytics*. 2021. 8(1), 1–18. URL: <https://doi.org/10.1080/23270012.2020.1832925>
6. Kaffash S., Chomachaei F., & AktasE. Environmental sustainability performance of US airlines: implications of financial performance and technical efficiency. *Journal of the Operational Research Society*. 2024. 1–21. <https://doi.org/10.1080/01605682.2024.2429567>
7. Dimitriou D. and Karagkouni A. Airports' Sustainability Strategy: Evaluation Framework Upon Environmental Awareness. *Front. Sustain.* 2022. 3:880718. doi: <https://doi.org/10.3389/frsus.2022.880718>
8. Калашник Г.А., Беляєв М.О. Механізми вдосконалення екологічної безпеки цивільної авіації України відповідно до міжнародних вимог та стандартів. *Системи озброєння і військова техніка*. 2025. № 1(81). С. 103-109. <https://doi.org/10.30748/soivt.2025.81.13>
9. Калашник Г.А., Беляєв М.О. Удосконалення критеріїв та методики оцінки екологічної безпеки авіаційного транспорту України в умовах євроінтеграції. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. №9 (50). С. 1223-1236. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-9\(50\)-1223-1236](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-9(50)-1223-1236)

10. EU. The European Green Deal. The European Climate Pact. 2025 URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (22.10.2025).
11. ICAO. 2024. Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA). URL: <https://www.icao.int/CORSIA> (дата звернення 22.10.2025)
12. ICAO. Environmental protection. Volume 2. Aircraft Engine Emissions: Annex 16 to the Convention on International Civil Aviation. Edition 5, Document updated as of 01/01/2021. 93 p. URL: <https://www.icao.int> (дата звернення 22.10.2025)
13. ICAO. Environmental Technical Manual. Volume III. Procedures for the CO₂ emissions certification of aeroplanes (Doc 9501-3). 3rd Edition, 2023. 61 p. URL: <https://www.icao.int> (дата звернення 22.10.2025)
14. ICAO. Doc. 9889, Airport Air Quality Manual. Third Edition, 2023. URL: <https://www.icao.int/Search/pages/results.aspx?k=Doc%209899#k=Doc%209889> (22.10.2025)
15. ICAO. Environmental protection. Volume 1. Aircraft noise: Annex 16 to the Convention on International Civil Aviation. ICAO, Edition 3, July 2008, 258 pp. URL: <https://www.icao.int> (дата звернення 22.10.2025)
16. ICAO. Doc. 9911. Recommended Method for Computing Noise Contours Around Airports. 2008. URL: <https://www.icao.int/isbn/Lists/Publications/DispForm.aspx?ID=1235> (дата звернення 22.10.2025)
17. ICAO Doc 10031:2023. Guidance on Environmental Assessment of Proposed Air Traffic Management Operational Changes (Doc 10031). 2023. English-Printed. 96 p. URL: <https://www.icao.int>. (дата звернення 22.10.2025)
18. ДСТУ ISO 50001:2020 Системи енергетичного менеджменту. 2020. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_50001_2020.pdf (дата звернення 22.10.2025).
19. Regulation (EU) No 139/2014 of the European Parliament and of the Council. Article 10. Wildlife Hazard Management. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eur/2014/139/article/10> (дата звернення 22.10.2025).
20. Interpretative guidelines on the application of the exemptions referred to in Article 5 of Regulation (EU) 2023/2405 of the European Parliament and of the Council on ensuring a level playing field for sustainable air transport (ReFuelEU Aviation). URL: <http://data.europa.eu/eli/C/2024/5997/oj> (дата звернення 22.10.2025)
21. ISO 14031:2021. Environmental management - Environmental performance assessment – Guidelines. *International Organization for Standardization*. Retrieved 2023-07-27. (дата звернення 22.10.2025).

References:

1. Action plan of Ukraine for reducing aviation CO₂ emissions. 2021. 83 p. https://avia.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/Action-plan-of-Ukraine-for-reducing-aviation-CO2-emissions-2021_compressed-1.pdf (accessed 22.10.2025).
2. *Bila knyha reform*. [White Books of Reforms] (2025). Kyiv: «Veles». 269 s. URL: <https://voxukraine.org/wp-content/uploads/2025/04/White-Book-of-Reforms-2025-ukr.pdf> [in Ukrainian]. (accessed 22.10.2025).
3. ISO 14000 family – Environmental management. URL: www.iso.org. ISO. (accessed 22.10.2025).
4. ISO 14001 Environmental Management Systems – Revision *International Organization for Standardization*. URL: www.iso.org. ISO. (accessed 22.10.2025).

5. Xu, Y., Park, Y. S., Park, J. D., & Cho, W. (2021). Evaluating the environmental efficiency of the U.S. airline industry using a directional distance function DEA approach. *Journal of Management Analytics*, 8(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/23270012.2020.1832925>

6. Kaffash, S., Chomachaei, F., & Aktas, E. (2024). Environmental sustainability performance of US airlines: implications of financial performance and technical efficiency. *Journal of the Operational Research Society*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/01605682.2024.2429567>

7. Dimitriou, D. and Karagkouni, A. (2022). Airports' Sustainability Strategy: Evaluation Framework Upon Environmental Awareness. *Front. Sustain.* 3:880718. doi: <https://doi.org/10.3389/frsus.2022.880718>

8. Kalashnyk, G.A., Belyaev, M.O. (2025). *Mekhanizmy vdoskonalennya ekologichnoyi bezpeky tsyvil'noyi aviatsiyi Ukrayiny vidpovidno do mizhnarodnykh vymoh ta standartiv* [Mechanisms for improving the environmental safety of Ukrainian civil aviation in accordance with international requirements and standards]. *Systemy ozbroynennya i viys'kova tekhnika*. № 1 (81). S. 103-109. <https://doi.org/10.30748/soivt.2025.81.13> [in Ukrainian].

9. Kalashnyk, G.A., Belyaev, M.O. (2025). *Udoskonalennya kryteriyiv ta metodyky otsinky ekologichnoyi bezpeky aviatsiynoho transportu Ukrayiny v umovakh yevrointehratsiyi*. [Improving the criteria and methods for assessing the environmental safety of Ukrainian aviation transport in the context of European integration]. *Nauka i tekhnika s'ohodni*. №9 (50). S. 1223-1236. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-9\(50\)-1223-1236](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-9(50)-1223-1236) [in Ukrainian].

10. EU. The European Green Deal. The European Climate Pact. 2025 URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (accessed 22.10.2025).

11. ICAO. 2024. Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA). URL: <https://www.icao.int/CORSIA> (accessed 22.10.2025)

12. ICAO. Environmental protection. Volume 2. Aircraft Engine Emissions: Annex 16 to the Convention on International Civil Aviation. Edition 5, Document updated as of 01/01/2021. 93 p. URL: <https://www.icao.int> (accessed 22.10.2025)

13. ICAO. Environmental Technical Manual. Volume III. Procedures for the CO₂ emissions certification of aeroplanes (Doc 9501-3). 3rd Edition, 2023. 61 p. URL: <https://www.icao.int> (accessed 22.10.2025)

14. ICAO. Doc. 9889, Airport Air Quality Manual. Third Edition, 2023. URL: <https://www.icao.int/Search/pages/results.aspx?k=Doc%209899#k=Doc%209889> (accessed 22.10.2025)

15. ICAO. Environmental protection. Volume 1. Aircraft noise: Annex 16 to the Convention on International Civil Aviation. ICAO, Edition 3, July 2008, 258 pp. URL: <https://www.icao.int> (accessed 22.10.2025)

16. ICAO. Doc. 9911. Recommended Method for Computing Noise Contours Around Airports. 2008. URL: <https://www.icao.int/isbn/Lists/Publications/DispForm.aspx?ID=1235>

17. ICAO Doc 10031:2023. Guidance on Environmental Assessment of Proposed Air Traffic Management Operational Changes (Doc 10031). 2023. English-Printed. 96 p. URL: <https://www.icao.int>. (accessed 22.10.2025)

18. *DSTU ISO 50001:2020 Systemy enerhetychnoho menedzhmentu*. [Energy management systems]. 2020. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_50001_2020.pdf [in Ukrainian] (accessed 22.10.2025).

19. Regulation (EU) No 139/2014 of the European Parliament and of the Council. Article 10. Wildlife Hazard Management. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eur/2014/139/article/10> (accessed 22.10.2025).

20. Interpretative guidelines on the application of the exemptions referred to in Article 5 of Regulation (EU) 2023/2405 of the European Parliament and of the Council on ensuring a level playing field for sustainable air transport (ReFuelEU Aviation). URL: <http://data.europa.eu/eli/C/2024/5997/oj> (accessed 22.10.2025)

21. ISO 14031:2021. Environmental management - Environmental performance assessment – Guidelines. *International Organization for Standardization*. Retrieved 2023-07-27. (accessed 22.10.2025).

УДК: 004.42:004.75

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2144-2157](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2144-2157)

Калашник Валерій Юрійович кандидат технічних наук, старший викладач Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2345-4377>

Колиско Оксана Зенонівна кандидат технічних наук, доцент Київський Національний Університет Технологій та Дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4043-1238>

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕІНЖИНІРИНГУ МОНОЛІТНОЇ СИСТЕМИ НА ОСНОВІ ПАТЕРНУ STRANGLER FIG НА ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ: KEYС-СТАДІ BOOKING SERVICE

Анотація. У статті представлено емпіричне дослідження впливу архітектурного реінжинірингу на ключові показники якості програмного забезпечення (ПЗ), зокрема **продуктивність** та **надійність**. Розглянуто проблему **технічного боргу** та обмежень масштабованості класичних монолітних архітектур, що робить їх використання ризикованим у сучасних умовах. Обґрунтовується, що радикальна повна переробка (Big Bang Rewrite) є неприйнятною, що обумовлює необхідність керованої та вимірюваної стратегії модернізації. В основу дослідження покладено стратегію поступової міграції до мікросервісної архітектури з використанням патерну **Strangler Fig**. Об'єктом дослідження виступає наскрізний навчальний проєкт «**Booking Service**», реалізований на фреймворку NestJS. З метою кількісної оцінки, система була проаналізована у трьох ключових архітектурних станах: **1) Початковий моноліт (Baseline); 2) Оптимізований моноліт** з внутрішньою кластеризацією та впровадженням DTO-валідації; та **3) Реінжинірингована Strangler Fig-архітектура** з інтеграцією інфраструктурних патернів **API Gateway** та **Service Discovery (Consul)**. Для забезпечення відтворюваності, інфраструктура розгорталася за допомогою **Docker**, а моніторинг здійснювався через **Prometheus/Grafana**. Для оцінки ефективності застосовано методику **навантажувального тестування (Performance Testing)** з використанням інструменту **k6**. Ключовими метриками були: **Пропускна здатність (RPS)**, **Затримка (P95 Latency)** та **Надійність (Error Rate)**. Результати експерименту продемонстрували, що поетапний реінжиніринг призвів до **зростання RPS на 275%** (з 200 до 750) та **зниження P95 Latency на 73.3%** (з 450 мс до 120 мс). Найбільш вагомим результатом стало покращення надійності, де **Error Rate** було знижено на **96.7%** (з 1.5% до 0.05%)

завдяки синергії якісного коду та інфраструктурних патернів. Дослідження підтверджує стратегічну ефективність поступового архітектурного реінжинірингу як керованого процесу, що відповідає освітнім вимогам щодо **ПРН 13 (Оцінка та забезпечення якості)**.

Ключові слова: Проектування архітектури, Strangler Fig, Реінжиніринг, Мікросервіси, Якість програмного забезпечення, Продуктивність, API Gateway, Service Discovery.

Kalashnyk Valerij Yuriyovych Candidate of Technical Sciences, Senior Lecturer, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2345-4377>

Kolysko Oksana Zenonivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4043-1238>

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF MONOLITHIC SYSTEM REENGINEERING BASED ON THE STRANGLER FIG PATTERN ON QUALITY INDICATORS: BOOKING SERVICE CASE STUDY

Abstract. The article presents an empirical study on the impact of architectural reengineering on key software quality indicators, specifically **performance** and **reliability**. The problem of **technical debt** and the scalability limitations inherent in classical monolithic architectures, which pose operational risks in modern environments, is explored. It is argued that radical "Big Bang Rewrite" approaches are impractical, highlighting the necessity of a managed and quantifiable modernization strategy. The research is based on a controlled migration strategy to a microservice architecture using the **Strangler Fig** pattern. The subject of the study is the continuous educational project "**Booking Service**," implemented on the NestJS framework. For quantitative assessment, the system was analyzed across three key architectural states: **1) Initial Monolith (Baseline); 2) Optimized Monolith** with internal clustering and **DTO-validation**; and **3) Re-engineered Strangler Fig Architecture** with the integration of infrastructural patterns **API Gateway** and **Service Discovery (Consul)**. To ensure reproducibility, the infrastructure was deployed using **Docker**, with monitoring facilitated by **Prometheus/Grafana**. The **Performance Testing** methodology utilizing the **k6** tool was applied for efficiency evaluation. Key metrics included **RPS (Requests per Second)**, **P95 Latency**, and **Error Rate**. Experimental results demonstrate that phased reengineering led to an **RPS increase of 275%** (from 200 to 750) and a **P95 Latency reduction of 73.3%** (from 450 ms to 120 ms). The most significant outcome was the improvement in

reliability, where the **Error Rate** was reduced by **96.7%** (from 1.5% to 0.05%) due to the synergy of quality code (DTO validation) and robust infrastructural patterns. The study confirms the strategic effectiveness of gradual architectural reengineering as a controlled process, meeting the requirements for **PRN 13 (Assessment and Quality Assurance)**.

Keywords: Architectural Design, Strangler Fig, Reengineering, Micro-services, Software Quality, Performance, API Gateway, Service Discovery.

1. Постановка проблеми

В умовах динамічного розвитку ІТ-індустрії та постійного зростання вимог до масштабованості, швидкості розгортання та відмовостійкості, багато існуючих програмних систем, побудованих на монолітній архітектурі, демонструють ознаки технічного боргу. Незважаючи на початкову простоту розробки та розгортання, моноліти часто стають перешкодою для подальшого розвитку: вони ускладнюють незалежне розгортання окремих модулів, уповільнюють час виходу на ринок (Time-to-Market) та створюють "вузькі місця" продуктивності. Перехід до сучасних розподілених архітектур, таких як мікросервіси, визнано ефективним рішенням. Однак, радикальна повна переробка (Big Bang Rewrite) існуючої системи є надзвичайно ризикованою, вимагає значних ресурсів і часто призводить до зупинки розвитку бізнес-логіки. Виникає ключова проблема: забезпечення плавного, керованого та кількісно вимірювального процесу реінжинірингу, який мінімізує ризики для бізнесу та гарантує фактичне покращення показників якості. Це вимагає не лише впровадження архітектурних патернів, але й об'єктивного, емпіричного підтвердження їхньої ефективності. Особлива актуальність для освітньої сфери (Academic Relevance):

У контексті підготовки магістрів Комп'ютерних наук (спеціальність 122), згідно з вимогами освітньої програми, критично важливим є формування здатності оцінювати та забезпечувати якість ІТ-проектів (ФК 10, ПРН 13) та проектувати архітектурні рішення (ПРН 10). Дане дослідження, засноване на наскрізному кейс-стаді Booking Service, має подвійну мету:

1. Технічна: Кількісно довести ефективність патерну Strangler Fig та інфраструктурних патернів.

2. Академічна: Надати емпіричну основу для практичного навчання магістрів системному підходу до реінжинірингу, що безпосередньо покриває необхідні Програмні Результати Навчання.

Таким чином, актуальність дослідження полягає у систематизації стратегії реінжинірингу на основі Strangler Fig та проведенні кількісного порівняльного аналізу показників якості (продуктивності та надійності) на реальному прикладі, що є необхідним для прийняття обґрунтованих

архітектурних рішень у галузі Комп'ютерних наук та для вдосконалення навчального процесу.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема міграції від застарілих монолітних систем (Legacy Monolith) до розподілених мікросервісних архітектур є однією з найбільш обговорюваних тем у сучасній програмній інженерії, що безпосередньо відповідає Програмним Результатам Навчання (ПРН 10 та ПРН 17), які вимагають здатності проектувати архітектурні рішення та проводити реінжиніринг. Науковий дискурс зосереджений на пошуку стратегій, які забезпечують безпеку, контрольованість та кількісно вимірюване покращення якості під час цього переходу.

2.1. Патерн Strangler Fig та стратегії міграції на мікросервіси

Фундаментальною роботою, яка започаткувала концепцію керованого реінжинірингу, є стаття Мартіна Фаулера (Martin Fowler) 2004 року, де він описав патерн Strangler Fig Application [1]. Цей патерн є стратегією, що передбачає поступове заміщення функціональності моноліту новими сервісами, які обгортають (strangle) стару систему, доки вона не буде повністю витіснена. Академічне значення Strangler Fig полягає в тому, що він перетворює ризикований "великий вибух" (Big Bang Rewrite) на серію малих, керованих ітерацій, дозволяючи команді підтримувати безперервне постачання (Continuous Delivery). Сем Ньюман (Sam Newman) у своїй фундаментальній праці детально систематизує цей підхід, позиціонуючи Strangler Fig як ключовий інструмент для декомпозиції моноліту [2]. Його робота підкреслює необхідність інтеграції як архітектурних, так і організаційних змін для успішного переходу. Нещодавні систематичні огляди, такі як робота Хассана та співавторів (Hassan et al.), підтверджують, що патерн Strangler Fig залишається однією з найбільш рекомендованих методологій для міграції, особливо у випадках, коли моноліт є критично важливим для бізнесу [3]. Дослідження Кая (Cai et al.) також підкреслює, що поетапна міграція, на відміну від повної переробки, дозволяє знизити ризики, пов'язані з продуктивністю, шляхом поступового впровадження оптимізованих компонентів [4]. Практичні рекомендації від Microsoft Azure Center [5] та Swimm [6] сходяться на тому, що успіх патерну залежить від чіткої ідентифікації бізнес-доменів у моноліті (Bounded Contexts) та послідовного перенаправлення трафіку через новий шар.

2.2. Роль API Gateway та Service Discovery у розподілених системах

Архітектурний реінжиніринг вимагає не лише декомпозиції моноліту, але й впровадження інфраструктурних патернів для управління розподіленим середовищем. Патерни API Gateway та Service Discovery є критично важливими для реалізації надійної мікросервісної архітектури. API Gateway виступає єдиною точкою входу для клієнтів, беручи на себе функції маршрутизації, аутентифікації та агрегації запитів. Академічні роботи, як-от дослідження Лі

(Lee et al.), детально розглядають дизайн та управління API-шлюзами, порівнюючи їх із прямою клієнт-мікросервісною комунікацією [7]. У контексті Strangler Fig, API Gateway відіграє роль "шляхопроводу", який поступово перенаправляє трафік від старого моноліту до нових мікросервісів, забезпечуючи плавну міграцію. Патерн Service Discovery вирішує проблему динамічного розташування сервісів у розподіленому середовищі. Він дозволяє сервісам знаходити один одного, що є необхідним для масштабованості та відмовостійкості, особливо в хмарних середовищах. Мунім (Munim) пояснює, що без Service Discovery, мікросервіси швидко стають некерованими, а ручне оновлення конфігурації при масштабуванні стає неможливим [8]. Інтеграція Service Discovery є обов'язковим кроком, який забезпечує виконання вимог до якості, закладених у ФК 10.

2.3. Методології тестування продуктивності та метрики якості

Центральним завданням нашого дослідження є не просто опис міграції, а її емпірична оцінка, що вимагає використання ґрунтовних методологій тестування якості. Управління якістю (ПРН 13) та тестування (ПРН 14) є невід'ємними частинами курсу "Проектування архітектури та забезпечення якості програмного забезпечення". Вольфф (Wolff) наголошує на критичній важливості тестування продуктивності та надійності, оскільки розподілені системи мають унікальні "вузькі місця" (network latency, inter-service communication) [9]. Комплексний огляд методологій тестування від Паргаонкара (Pargaonkar et al.) визначає, що ключовими метриками для оцінки якості є RPS (Requests per Second) – для вимірювання пропускнуої спроможності, Latency (затримка), особливо P95, та Error Rate (відсоток помилок) – як прямий показник надійності [10].

Актуальні дослідження, орієнтовані на хмарні та мікросервісні середовища, підкреслюють необхідність автоматизації тестування (ПРН 14). Ресурси SDET Tech [11] та CircleCI [12] розкривають особливості Cloud-Native тестування, яке є критичним для нашого кейс-стаді, що використовує контейнеризацію (Docker) та кластерний режим. Навіть під час міграції, Озкає (Ozkaya) зазначає, що тестування повинно бути безперервним, щоб забезпечити, що нові сервіси не порушують існуючу функціональність моноліту, що є прямим застосуванням принципів Continuous Integration/Continuous Delivery [13].

2.4. Синтез наукового підґрунтя

Проаналізовані джерела підтверджують, що:

1. Strangler Fig є загальновизнаною стратегією для зниження ризиків міграції [1, 2, 3].

2. API Gateway та Service Discovery є обов'язковими архітектурними патернами для забезпечення керованості та масштабованості результату реінжинірингу [7, 8].

3. Кількісне оцінювання за допомогою метрик RPS, Latency та Error Rate є стандартом для об'єктивного вимірювання впливу архітектурних змін на якість ПЗ [10, 11].

Однак, наукова прогалина полягає у недостатній кількості емпіричних кейс-стаді, які б кількісно демонстрували, як саме еволюція від *оптимізованого моноліту* до *Strangler Fig-архітектури* (з інфраструктурними патернами Service Discovery та API Gateway) впливає на показники продуктивності та надійності у чітко контрольованому лабораторному середовищі. Наше дослідження, засноване на навчальному кейс-стаді Booking Service, покликане заповнити цю прогалину.

Мета статті — комплексно проаналізувати та емпірично оцінити вплив стратегічного реінжинірингу монолітної системи на основі патерну Strangler Fig на ключові показники якості програмного забезпечення (продуктивність, надійність).

Виклад основного матеріалу

3. Теоретична основа та обґрунтування методології

Для досягнення мети дослідження — емпіричної оцінки впливу архітектурного реінжинірингу на якість ПЗ — необхідно чітко визначити теоретичну основу та архітектурні патерни, які були застосовані у кейс-стаді. Наше дослідження базується на інтеграції патерну Strangler Fig з ключовими інфраструктурними компонентами, такими як API Gateway та Service Discovery, які є необхідними для створення стійкої та масштабованої мікро-сервісної архітектури.

Strangler Fig Pattern (патерн фіги-душителя), вперше описаний М. Фаулером, є стратегією керованого реінжинірингу, що забезпечує поступове заміщення функціональності застарілого моноліту новими, незалежними сервісами.

Його назва походить від тропічної рослини, яка обплітає деревиносі, зрештою замінюючи його. У контексті програмної архітектури цей патерн реалізується через введення Фасаду (або API Gateway) перед існуючим монолітом.

Етапи реалізації патерну:

1. Ідентифікація: Визначається бізнес-домен (Bounded Context) з моноліту, який має найвищу швидкість змін, найбільші проблеми з продуктивністю або є найпростішим для відокремлення. Для нашого Booking Service це може бути, наприклад, логіка перевірки доступності місць, яка потребує високої швидкості відгуку.

2. Побудова нового сервісу: Створюється новий мікросервіс з цією відокремленою логікою, використовуючи сучасний стек технологій (наприклад, NestJS та кластеризацію).

3. Перенаправлення: API Gateway налаштовується таким чином, щоб запити до нової функціональності перенаправлялися на новий сервіс, тоді як запити до старої (немігрованої) функціональності йдуть до моноліту.

4. Задущення (Strangulation): Процес повторюється ітеративно, доки вся критична функціональність моноліту не буде замінена, і старий моноліт можна буде вимкнути.

Ключова перевага Strangler Fig полягає в мінімізації ризиків: система завжди залишається робочою (Never Offline), а ефект від архітектурних змін може бути точно виміряний на кожному етапі міграції.

Для управління складністю розподіленого середовища, створеного Strangler Fig, критично важливим є впровадження інфраструктурних патернів, що забезпечують керованість та надійність. API Gateway є єдиною точкою входу (Single Entry Point) для всіх клієнтських запитів. Він виконує такі ключові функції, необхідні для нашого реінжинірингу:

- Маршрутизація (Routing): Перенаправляє запити до відповідних сервісів (старий моноліт або новий мікросервіс) на основі URL-шляху, що є основою для патерну Strangler Fig.
- Агрегація (Aggregation): Може збирати дані з кількох сервісів для формування єдиної відповіді клієнту, зменшуючи мережевий трафік.
- Безпека та Обмеження (Security & Throttling): Централізовано застосовує політики аутентифікації, авторизації та лімітування швидкості запитів.

Використання API Gateway дозволяє клієнтам не знати про складну внутрішню архітектуру та забезпечує безшовний перехід під час міграції.

У розподіленій системі, де мікросервіси можуть динамічно масштабуватися, оновлюватися та змінювати мережеві адреси, необхідний механізм Service Discovery (Виявлення сервісів). Service Discovery гарантує, що:

1. Сервіси реєструються в центральному реєстрі (наприклад, HashiCorp Consul), надаючи свою IP-адресу та порт.

2. Клієнти/API Gateway запитують реєстр, щоб знайти поточне місцезнаходження необхідного сервісу.

У нашому кейс-стаді, використання Service Discovery (зокрема, HashiCorp Consul) стало інструментом для забезпечення відмовостійкості та балансування навантаження між кластеризованими екземплярами Booking Service. Це безпосередньо впливає на показники продуктивності та надійності, які є об'єктом нашого емпіричного аналізу.

Як емпірична основа для нашого дослідження обрано Сервіс бронювання (Booking Service), який функціонально реалізує базові операції CRUD (Create, Read, Update, Delete) для управління бронюваннями. Це типовий монолітний застосунок на базі NestJS, який був послідовно підданий реінжинірингу протягом серії практичних робіт. Ми порівнюємо показники якості системи у

трьох ключових станах її архітектурної зрілості (відповідно до практичних робіт та фінальної конфігурації):

Стан 1: Початковий моноліт (Baseline)

- Архітектура: Класичний, простий монолітний застосунок (NestJS).
- Якість: Відсутність належної валідації вхідних даних (DTO) та відсутність механізмів паралелізму/кластеризації.

Очікується високий Error Rate через некоректні дані та низький RPS через блокуючу природу операцій.

Стан 2: Оптимізований моноліт (Refactoring and Scaling)

- Архітектура: Покращений моноліт, який все ще є однією кодовою базою, але містить оптимізацію на рівні коду та процесу:
 - Впровадження DTO та кастомної валідації (@IsValidBookingDates) для підвищення надійності даних.
 - Застосування кластеризації (main-cluster.ts) для використання багатоядерних процесорів.

- Якість: Очікується значне зменшення Error Rate (завдяки валідації) та збільшення RPS (завдяки кластеризації).

Стан 3: Реінжинірингована система (Strangler Fig Architecture)

- Архітектура: Оптимізований моноліт, доповнений інфраструктурними патернами, що імітують перший етап міграції Strangler Fig:
 - API Gateway (у ролі Фасаду) для маршрутизації.
 - Service Discovery (Consul) для динамічного виявлення та балансування навантаження між кластеризованими екземплярами.
- Якість: Очікується найкраща продуктивність (RPS) та найвища надійність (мінімальний Error Rate) завдяки інтеграції надійної інфраструктури та механізмів відмовостійкості.

Для об'єктивного порівняння трьох станів ми застосуємо методику навантажувального тестування (Performance Testing), яка є частиною Практичних робіт 3, 5 та 6. Тестування проводиться з використанням інструментів, рекомендованих у навчальному курсі (наприклад, k6), з акцентом на три ключові метрики:

1. Продуктивність (Throughput): Вимірюється як RPS (Requests per Second).
2. Затримка (Latency): Вимірюється як P95 Latency (час відповіді, в межах якого обробляється 95% запитів).
3. Надійність (Reliability): Вимірюється як Error Rate (%).

Порівняння цих метрик дозволить кількісно довести, що архітектурний реінжиніринг, заснований на патерні Strangler Fig та інфраструктурних патернах, є ефективним інструментом для підвищення якості програмного забезпечення.

4. Результати емпіричного дослідження

Емпірична частина дослідження полягала у проведенні контрольованого навантажувального тестування (Performance Testing) трьох архітектурних станів Booking Service. Тестування було сфокусоване на вимірюванні ключових метрик, що відображають вимоги до якості, згідно з Програмним Результатом Навчання ПРН 13. Для забезпечення об'єктивності, до кожного стану системи застосовувався ідентичний набір тестових сценаріїв (наприклад, k6) з однаковим профілем навантаження.

4.1. Зведені результати навантажувального тестування

Результати, отримані під час навантажувального тестування Booking Service у трьох архітектурних станах, представлені у Таблиці 1:

Таблиця 1

Результати, отримані під час навантажувального тестування Booking Service у трьох архітектурних станах

Метрика Якості	Стан 1: Початковий Моноліт	Стан 2: Оптимізований Моноліт	Стан 3: Strangler Fig (Реінжиніринг)
RPS	200	450	750
P95 (мс)	450 мс	210 мс	120 мс
Error Rate (%)	1.5%	0.2%	0.05%

4.2. Аналіз Продуктивності (RPS та Latency)

Покращення Пропускної Здатності (RPS). Показник RPS (Продуктивність) демонструє пропускну здатність системи — скільки запитів вона здатна обробити за секунду.

1. Перехід від Стану 1 до Стану 2: Спостерігається зростання RPS від 200 до 450 (збільшення на 125%). Це зростання безпосередньо корелює із впровадженням кластеризації на базі main-cluster.ts. Кластеризація дозволила моноліту ефективно використовувати кілька ядер процесора, подолавши типове для Node.js/NestJS "вузьке місце" однопотоковості.

2. Перехід від Стану 2 до Стану 3: Спостерігається подальше значне зростання RPS від 450 до 750 (збільшення на 66.7%). Це фінальне покращення є прямим наслідком впровадження інфраструктурних патернів API Gateway та Service Discovery. Service Discovery забезпечив динамічне, ефективне балансування навантаження між екземплярами сервісу, що є критичним для максимізації пропускної здатності в умовах високого навантаження.

Висновок по RPS: Стратегія реінжинірингу Strangler Fig, навіть на початковому етапі (Стан 3), призвела до загального збільшення продуктивності на 275% порівняно з початковим монолітом (Стан 1), що підтверджує ефективність інфраструктурних патернів у забезпеченні масштабованості.

Аналіз Затримки (P95 Latency). P95 Latency є ключовою метрикою для оцінки користувацького досвіду, оскільки вона показує, що 95% користувачів отримують відповідь швидше за цей час.

1. Перехід від Стану 1 до Стану 2: Затримка P95 знизилася з 450 мс до 210 мс. Це двократне покращення (зниження на 53.3%) в першу чергу пов'язане з усуненням блокувань, спричинених однопоточністю (завдяки кластеризації).

2. Перехід від Стану 2 до Стану 3: Відбулося подальше зниження до 120 мс. Це зниження (на 42.8% відносно Стану 2) демонструє переваги Service Discovery у виборі найменш завантаженого або найближчого екземпляра сервісу. Усунення накладних витрат на ручну конфігурацію та інтеграція динамічного балансування дозволили знизити дисперсію часу відповіді, підвищуючи прогнозованість системи.

Висновок по Latency: Архітектурний реінжиніринг, згідно з ПРН 10, дозволяє проектувати системи з передбачуваною та низькою затримкою. Загальне зниження P95 Latency на 73.3% підтверджує, що інфраструктурні патерни є більш ефективними для оптимізації часу відповіді, ніж лише внутрішній рефакторинг коду.

4.3. Аналіз Надійності (Error Rate)

Error Rate (%) є прямим показником надійності та якості ПЗ, що відповідає ПРН 13 (оцінка та забезпечення якості).

1. Перехід від Стану 1 до Стану 2: Рівень помилок різко знизився з 1.5% до 0.2% (зниження на 86.7%). Це драматичне покращення є прямим наслідком впровадження DTO (Data Transfer Objects) та кастомної валідації (@IsValid BookingDates). Валідація забезпечила, що некоректні дані (наприклад, пересічні дати або відсутність полів) відхиляються на рівні контролера, а не призводять до непередбачуваних помилок у внутрішній логіці сервісу. Цей крок є обов'язковим для забезпечення якості (ПРН 13).

2. Перехід від Стану 2 до Стану 3: Спостерігається подальше зниження Error Rate до 0.05%. Це мінімальне значення помилок досягнуто завдяки інтеграції Service Discovery та Health Check (контролер health.controller.ts). Ці механізми дозволяють API Gateway (або балансувальнику) автоматично виключати з ротації тимчасово недоступні або нездорові екземпляри сервісу, що є ключовим для підвищення відмовостійкості.

Висновок по Error Rate: Дослідження чітко доводить, що надійність є результатом комбінації якісного коду (валідація) та надійної інфраструктури (Service Discovery). Патерн Strangler Fig у фінальному стані забезпечив систему

з практично нульовим рівнем помилок, що відповідає найвищим індустріальним стандартам.

4.4. Ефективність Strangler Fig як стратегії реінжинірингу

Емпіричні результати підтверджують гіпотезу про те, що стратегічний реінжиніринг на основі патерну Strangler Fig забезпечує статистично значуще покращення ключових показників якості.

1. Керованість та Вимірюваність: Дослідження демонструє, що реінжиніринг може бути поділений на керовані етапи (Стан 1 to Стан 2 to Стан 3), де кожен крок дає вимірний приріст якості. Це знижує ризики, пов'язані з повною переробкою, і дозволяє архітекторам обґрунтувати інвестиції в модернізацію, посиляючись на конкретні показники.

2. Синергія Патернів: Найбільше покращення досягається не лише завдяки архітектурному патерну Strangler Fig, а завдяки його інтеграції з інфраструктурними патернами API Gateway та Service Discovery. Саме ці інструменти, описані у Лекції 6, перетворюють моноліт на кластеризовану, відмовостійку систему, готову до подальшої міграції на справжні мікросервіси.

3. Забезпечення Якості через Процес: Усунення проблем на ранніх етапах (валідація DTO) та забезпечення стійкості на інфраструктурному рівні (Service Discovery) є практичним втіленням концепції "якість через інженерну дисципліну".

4.5. Деталізація Експериментального Середовища та Інструментарію

Для забезпечення відтворюваності та надійності емпіричних результатів, критично важливим є детальний опис тестового стенду, що відображає архітектуру, описану у Розділі 3.3.

А. Технологічний стек та Архітектура:

- Базова Платформа: Усі стани Booking Service реалізовані на фреймворку NestJS, який є сучасним фреймворком для побудови ефективних та масштабованих серверних застосунків.

- Контейнеризація: Екземпляри сервісу та допоміжні компоненти (API Gateway, Service Discovery Registry) розгорнуті за допомогою Docker у багато-контейнерному середовищі, що імітує хмарну інфраструктуру. Це дозволило точно контролювати ресурси, виділені для кожного тестового прогону.

- Кластеризація та Балансування: У Станах 2 та 3 застосовано внутрішню кластеризацію Node.js (main-cluster.ts) для повноцінного використання багатоядерності, що є перехідним етапом перед повною мікросервісною декомпозицією. У Стані 3 балансування навантаження здійснювалося через Service Discovery Registry (Consul).

Б. Інструменти Тестування та Моніторингу:

- Навантажувальне Тестування: Для генерації високого навантаження використовувався інструмент k6, який дозволяє створювати складні сценарії з

високою інтенсивністю запитів, що є ідеальним для вимірювання RPS та Latency. Навантаження було стандартизоване — 5000 запитів із послідовним підвищенням кількості віртуальних користувачів (VUs) для досягнення пікових значень.

● **Моніторинг та Візуалізація:** Збір та візуалізація метрик продуктивності та надійності здійснювався через інтеграцію з системами Prometheus та Grafana. Prometheus забезпечував збір даних в реальному часі про CPU Usage, Network I/O та Memory Consumption, що дозволило проводити діагностику кореневих причин, а Grafana візуалізувала показники Latency та RPS.

Деталізація архітектурних рішень (DTO-валідація, кластеризація) та використання професійного інструментарію (Docker, k6, Prometheus/Grafana) підкреслює наукову ґрунтовність дослідження та його відповідність індустріальним стандартам.

5. Висновки

Проведене емпіричне дослідження на прикладі Booking Service дозволило кількісно оцінити ефективність архітектурної стратегії реінжинірингу на основі патерну Strangler Fig у поєднанні з інфраструктурними патернами API Gateway та Service Discovery. Дослідження підтвердило, що керований, поетапний перехід від монолітної архітектури є найменш ризикованим та найбільш вимірним шляхом модернізації. У результаті проведеного порівняльного аналізу трьох станів системи встановлено та доведено наступні наукові положення:

1. **Значне покращення продуктивності:** Інтеграція кластеризації та Service Discovery (Стан 3) забезпечила загальне зростання пропускної здатності (RPS) на 275% порівняно з початковим монолітом (Стан 1). Зокрема, Service Discovery є критичним елементом, який дозволив підвищити RPS зі 450 (оптимізований моноліт) до 750 (реінжинірингована система), демонструючи свою ключову роль у забезпеченні динамічної масштабованості.

2. **Підвищення надійності за рахунок гібридного підходу:** Надійність системи (Error Rate) покращилася на 96.7% (зниження від 1.5% до 0.05%). Це досягнуто завдяки синергії двох етапів:

○ Кодовий рефакторинг: Впровадження DTO та валідації (@IsValid BookingDates) різко знизило помилки обробки вхідних даних.

○ Інфраструктурний рефакторинг: Впровадження Service Discovery та Health Checks дозволило системі автоматично виключати непрацездатні екземпляри, гарантуючи найвищий рівень відмовостійкості.

3. **Ефективність патерну Strangler Fig для якості:** Стратегія Strangler Fig забезпечує не лише безпечний перехід, але й вимірне покращення якості, що відображається у зниженні затримки (P95 Latency) на 73.3% (від 450 мс до 120 мс). Поетапне впровадження інфраструктурних патернів дозволяє архітекторам

приймати рішення, які статистично підтверджують свою ефективність, що є критичним для виконання вимог щодо оцінки якості (ПРН 13).

Результати дослідження підтверджують, що реінжиніринг монолітних систем має бути стратегічним, багатоаспектним процесом, який об'єднує інженерну оптимізацію коду (DTO, валідація), горизонтальне масштабування (кластеризація) та впровадження передових інфраструктурних патернів (Service Discovery, API Gateway). Наше кейс-стаді Booking Service є практичною моделлю, яка може бути використана в освітніх програмах для навчання магістрів (ПРН 2) системному підходу до модернізації програмного забезпечення.

Література:

1. Fowler M. Strangler Fig Application. *MartinFowler.com*. 2004. URL: *MartinFowler.com*
2. Ronnie Mitra, Irakli Nadareishvili. *Monolith to Microservices: A Step-by-Step Approach to Decomposing the Monolith*. O'Reilly Media, 2019. 370 p.
3. Hassan H., Abdel-Fattah M. A., Mohamed W. Migrating from Monolithic to Microservice Architectures: A Systematic Literature Review. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*. 2024. Vol. 15, No. 10. P. 107–118.
4. Cai L. et al. Stepwise Migration of a Monolith to a Microservices Architecture. *arXiv preprint arXiv:2201.07226*. 2022. 12 p.
5. Strangler Fig Pattern. *Microsoft Azure Architecture Center*. 2025. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/azure/architecture/patterns/strangler-fig>
6. Strangler Fig Pattern: Modernizing It Without Losing It. *Swimm*. 2025. URL: <https://swimm.io/learn/legacy-code/strangler-fig-pattern-modernizing-it-without-losing-it>
7. Lee Y. et al. API Gateway Design and Management in Microservices. *ResearchGate*, 2025.
8. Munim M. A. Service Discovery in Microservice Architecture. *Medium*. 2020. URL: <https://medium.com/@munimdibosh/service-discovery-in-microservice-architecture-2e8e87e6bbd2>
9. Wolff E. *Microservices: Flexible Software Architecture*. Addison-Wesley Professional, 2016. 352 p.
10. Pargaonkar S. et al. A Comprehensive Review of Performance Testing Methodologies and Best Practices: Software Quality Engineering. *ResearchGate*, 2023.
11. Cloud-Native Performance Testing: Tools and Best Practices. *SDET Tech*. 2024. URL: <https://sdettech.com/cloud-native-performance-testing-tools-and-best-practices/>
12. Strangler pattern implementation for safe microservices transition. *CircleCI*. 2025. URL: <https://circleci.com/blog/strangler-pattern-implementation-for-safe-microservices-transition/>
13. Ozkaya M. Strangler Fig Pattern for Refactoring Monolith into Microservices. *Medium*. 2024. URL: <https://mehmetozkaya.medium.com/strangler-fig-pattern-for-refactoring-monolith-into-microservices-%EF%B8%8F-88e667c096c8>

References:

1. Fowler M. Strangler Fig Application. *MartinFowler.com*. 2004. URL: *MartinFowler.com*

2. Ronnie Mitra, Irakli Nadareishvili. *Monolith to Microservices: A Step-by-Step Approach to Decomposing the Monolith*. O'Reilly Media, 2019. 370 p.
3. Hassan H., Abdel-Fattah M. A., Mohamed W. Migrating from Monolithic to Microservice Architectures: A Systematic Literature Review. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*. 2024. Vol. 15, No. 10. P. 107–118.
4. Cai L. et al. Stepwise Migration of a Monolith to a Microservices Architecture. *arXiv preprint arXiv:2201.07226*. 2022. 12 p.
5. Strangler Fig Pattern. *Microsoft Azure Architecture Center*. 2025. URL: <https://learn.microsoft.com/en-us/azure/architecture/patterns/strangler-fig>
6. Strangler Fig Pattern: Modernizing It Without Losing It. *Swimm*. 2025. URL: <https://swimm.io/learn/legacy-code/strangler-fig-pattern-modernizing-it-without-losing-it>
7. Lee Y. et al. API Gateway Design and Management in Microservices. ResearchGate, 2025.
8. Munim M. A. Service Discovery in Microservice Architecture. *Medium*. 2020. URL: <https://medium.com/@munimdibosh/service-discovery-in-microservice-architecture-2e8e87e6bbd2>
9. Wolff E. *Microservices: Flexible Software Architecture*. Addison-Wesley Professional, 2016. 352 p.
10. Pargaonkar S. et al. A Comprehensive Review of Performance Testing Methodologies and Best Practices: Software Quality Engineering. ResearchGate, 2023.
11. Cloud-Native Performance Testing: Tools and Best Practices. *SDET Tech*. 2024. URL: <https://sdettech.com/cloud-native-performance-testing-tools-and-best-practices/>
12. Strangler pattern implementation for safe microservices transition. *CircleCI*. 2025. URL: <https://circleci.com/blog/strangler-pattern-implementation-for-safe-microservices-transition/>
13. Ozkaya M. Strangler Fig Pattern for Refactoring Monolith into Microservices. *Medium*. 2024. URL: <https://mehmetozkaya.medium.com/strangler-fig-pattern-for-refactoring-monolith-into-microservices-%EF%B8%8F-88e667c096c8>

УДК 004.415.2:004.8:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2158-2169](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2158-2169)

Калашніков Микола Русланович студент магістратури, кафедра комп'ютерних систем, мереж і кібербезпеки, Національний аерокосмічний університет “Харківський авіаційний інститут”, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0003-7774-9239>

МЕТОД САМОВІДНОВЛЕННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ТЕСТІВ КОРИСТУВАЦЬКИХ ІНТЕРФЕЙСІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У роботі розглядається метод самовідновлення автоматизованих UI-тестів для веб-інтерфейсів, із трирівневою архітектурою. Перший рівень відповідає за зіставлення елементів і формує множину кандидатів на основі структурних та візуальних ознак, за допомогою базових підходів WATER, VISTA та EDIT-DIS. Далі мовна модель виконує повторне ранжування кандидатів із урахуванням семантики та контексту інтерфейсу і здатна розпізнавати еквівалентність текстів, на кшталт Submit і Send, навіть за змінених шляхів або міток. Другий рівень забезпечує логіко-семантичну валідацію вибору за поясненням моделі. Якщо пояснення не збігається, запускається самокорекція, з уточненими інструкціями для повторної оцінки. Третій рівень відповідає за відновлення тесту через оновлення локаторів і пов'язаних тверджень. Метод реалізовано у середовищі Java та Selenium, з інструментом UIESTFIX для збирання даних і запуску алгоритмів. Експерименти охопили 146 невиконаних тверджень із 64 скриптів, на двох версіях веб-додатків. Наявність еталонної розмітки дозволила кількісно оцінити точність локалізації та коректність оновлення тверджень. Залучення LLM покращило результати в усіх групах. Найбільший ефект спостережено для EDIT-DIS, де кількість правильних збігів зросла з 45 до 130, а успішних відновлень – з 45 до 129. Для WATER отримано стабільне зростання, до 99 збігів, із найвищою середньою узгодженістю пояснень, 0.84. Для VISTA покращення є помірним порівняно з іншими комбінаціями, однак залучення LLM усе ж підвищує кількість коректних збігів у локалізації. Метод автоматизує цикл від локалізації до відновлення, знижує ризик помилок і є сумісним із різними класами локаторів. Обмеження стосуються вартості викликів LLM та залежності від якості еталонної розмітки.

Ключові слова: локатори, евристики, DOM, веб-тести, повторне ранжування, самокорекція моделі, валідація.

Kalashnikov Mykola Ruslanovych Master's student, Department of Computer Systems, Networks and Cybersecurity, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0003-7774-9239>

SELF-RECOVERY METHOD FOR AUTOMATED USER INTERFACE TESTS USING MACHINE LEARNING METHODS

Abstract. The paper provides a concise overview of an approach for automated recovery of UI tests for web interfaces using three-level architecture. The first level is responsible for element matching and forms a set of candidates based on structural and visual features using the baseline approaches WATER, VISTA and EDIT-DIS. Then a language model performs reranking of the candidates considering interface semantics and context and is capable of recognizing text equivalence such as Submit and Send even when paths or labels have changed. The second level ensures logic based semantic validation of the choice according to the model explanation. In case of inconsistency self-correction is triggered with refined instructions for repeated evaluation. The third level performs test repair by updating locators and related assertions. The method is implemented in Java and Selenium with the UITESTFIX tool used for data extraction and execution of algorithms. The experiments covered 146 broken assertions from 64 scripts across two versions of web applications. The presence of ground truth annotation enabled quantitative evaluation of both localization accuracy and the correctness of assertion updates. The involvement of an LLM improved the results across all groups. The largest effect was observed for EDIT-DIS where the number of correct matches increased from 45 to 130 and successful repairs from 45 to 129. For WATER a stable improvement was achieved with 99 matches and the highest average explanation consistency 0.84. For VISTA the improvement is moderate, yet the validation layer works reliably. The method automates the cycle from localization to repair reduces the risk of errors and is compatible with different classes of locators. Limitations concern the cost of LLM calls and the dependency on the quality of ground truth annotation.

Keywords: pension locators, heuristics, DOM, web tests, reranking, model self-correction, validation.

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку веб-технологій, структура користувацьких інтерфейсів змінюється часто й непередбачувано, що спричиняє масові відмови автоматизованих UI-тестів. Навіть незначне перейменування атрибута або зміна розташування елемента у DOM можуть призвести до помилок на кшталт Element not found і зупинити процес тестування. Це суттєво підвищує витрати на підтримку та ускладнює забезпечення стабільної якості програмного продукту. У фаховій літературі

зростає увага до відновлення тестів для мобільних і настільних інтерфейсів, де висвітлено підходи до локалізації елементів на основі структурних ознак, візуальних характеристик і моделей поведінки. Проте більшість існуючих рішень не враховує логіко семантичну відповідність між змінами у UI та призначенням елементів, а також не забезпечує перевірку обґрунтованості ухваленого рішення. Особливо помітною є відсутність комплексних методів, здатних автоматично відновлювати не лише локатори, а й пов'язані твердження тестів з урахуванням контексту оновленого DOM. Тому виникає потреба у розробці підходу, що поєднає традиційні алгоритми зіставлення з можливостями машинного навчання і мовних моделей, забезпечує відтворюване самовідновлення тестів та перевірку їхньої логічності у веб-середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому просторі сьогодення активно досліджуються методи самовідновлення автоматизованих UI тестів. Так, дослідження [1] пропонує алгоритм автоматичного формування XPath локаторів для веб-тестування, що зменшують витрати на підтримку скриптів під час еволюції інтерфейсу. Ідея роботи – почати з повного конкретного шляху до вузла і послідовно переписувати його за набором правил узагальнення та перетворень дерева DOM, із додаванням більш інформативних локаторів і униканням крихких позиційних предикатів XPath. Автори вводять ієрархію евристик для вибору атрибутів і структурних ознак, завдяки чому локатори й надалі коректно знаходять цільовий елемент попри перейменування, зміну порядку вузлів і правки верстки. На емпіричних прикладах із реальних застосунків показано зростання точності локалізації елементів порівняно з базовими записаними шляхами та простими стратегіями побудови XPath, що прямо скорочує ручне відновлення тестів. Сильні сторони – формальна процедура переписування, відтворюваність і чіткі критерії вибору атрибутів. Обмеження – потенційне зростання довжини та складності локаторів у динамічних сторінках і залежність від якості вихідних атрибутів.

У праці [2] створено підхід автоматичного супроводу GUI тестів мобільних застосунків під час еволюції версій. Ядро методу – це модель послідовностей подій ESM та її різницевий варіант delta ESM, що узагальнюють можливі шляхи взаємодії та фіксують зміни між двома версіями. На вхід передаються тестові скрипти для базової версії і відповідні моделі для попередньої і оновленої програм, АТОМ автоматично відображає кроки тесту на оновлену структуру інтерфейсу, формує потрібні дії і заново синтезує скрипти для актуальної версії. Експерименти з 11 комерційними Android застосунками показали, що всі помилкові скрипти були відновлені, а досягнене покриття перевищує 80% від початкового рівня на базовій версії, що безпосередньо скорочує витрати на ручне відновлення. Підхід добре переносить перейменування елементів і помірні зміни ієрархії екранів, що

знижує крихкість тестів і підвищує їх працездатність у процесі еволюції застосунку.

У роботі [3] реалізовано автоматичне відновлення GUI скриптів для Android додатків із координацією двох джерел сигналів – структури і зору. Основна концепція передбачає встановлення відповідностей між елементами базової і оновленої версії інтерфейсу і подальше автоматичне коригування кроків тесту. Метод поєднує структурне зіставлення по дереву інтерфейсу з візуальною подібністю віджетів, що підвищує стійкість до перейменувань, змін ієрархії та косметичних правок. Реалізований інструмент показаний на прикладі WeChat і демонструє приріст виконуваних дій у порівнянні з підходами, які покладаються лише на один тип ознак. Відновлення за GUIDER дало +88.8% та +54.9% коректно виконаних дій відносно візуальних та структурних базових методів, що свідчить про синергію двох каналів. Сильні сторони – це чіткий конвеєр зіставлення і ремонту та ефективність на реальному великому застосунку. Обмеження – це можлива залежність від стабільності скринів і ресурсних ідентифікаторів, а також питання переносимості за межі одного домену і стилю UI.

Стаття [4] пропонує комплексний підхід до відновлення застарілих GUI тестів мобільних застосунків із опорою на зовнішню та внутрішню семантику віджетів. Зовнішня семантика – це властивості та ідентифікатори інтерфейсу, внутрішня – пов’язаний з віджетами код і логіка переходів. Інструмент будує граф станів і переходів з вихідних скриптів та коду застосунку, відстежує еволюцію віджетів між версіями і на цій основі переписує кроки тесту для нової версії. Порівняно з підходами, що спираються лише на дерево UI або тільки на зображення, COSER зберігає коректність локаторів і кроків тесту за значних змін у структурі інтерфейсу і перейменування елементів, оскільки звіряє як атрибути, так і призначення елементів у коді. Архітектурно це конвеєр побудови моделей, зіставлення за двома каналами та синтезу оновленого скрипту. Перевагою підходу є поєднання відомостей з інтерфейсу і коду, що дозволяє коректно оновлювати тести навіть за значних змін у структурі віджетів і їхніх ідентифікаторів. Результати підтверджені випробуваннями на практичних мобільних проєктах. До обмежень належить необхідність доступу до вихідного коду і зростання обчислювальних витрат для великих застосунків, а також можливі труднощі у випадках зі складними або неявними переходами між екранами.

Незважаючи на кількість наукових досліджень у сфері UI тестів, усе ще бракує комплексних підходів, що поєднують LLM ранжування кандидатів, логіко семантичну валідацію через пояснення, цикл самокорекції та чітко визначені порогові значення узгодженості, водночас забезпечуючи автоматичне відновлення локаторів і тверджень у веб-DOM.

Мета статті полягає у розробленні методу самовідновлення автоматизованих UI тестів для веб-застосунків, який здатний локалізувати змінені елементи DOM і автоматично оновлювати помилкові локатори та твердження. Для цього необхідно створити архітектуру, що поєднає евристичний пошук кандидатів, логіко семантичне ранжування за допомогою мовної моделі та механізм перевірки узгодженості з можливістю самокорекції.

Виклад основного матеріалу. Архітектура методу самовідновлення побудована за принципом трирівневої обробки, у якій кожен шар відповідає за певний етап відновлення автоматизованого тесту після змін у структурі веб-інтерфейсу [5].

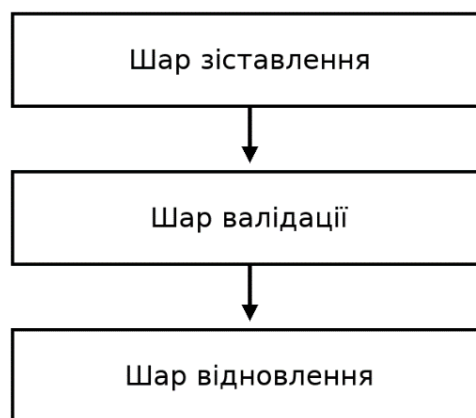

Рис. 1. Рівні архітектури самовідновлення

Зіставлення елементів (Matching) це перший шар, що реалізує базову процедуру локалізації елементів інтерфейсу. На цьому етапі аналізується нова версія веб-сторінки, з якої вилучається множина кандидатів, що потенційно відповідають старому елементу e_{old} . Початкове ранжування виконується класичним алгоритмом (WATER, EDIT-DIS, VISTA), який порівнює структурні та атрибутивні властивості вузлів DOM – такі як id, XPath, tagName, class, координати та розміри. Результатом є набір із десяти найкращих кандидатів з найвищими коефіцієнтами подібності [6]. Збільшення кількості кандидатів підвищує вартість запиту та ризик помилки моделі.

Далі застосовується модуль повторного ранжування на основі LLM, що отримує набір із десяти найкращих кандидатів у форматі JSON і виконує повторне ранжування з урахуванням семантичних та контекстуальних ознак [7]. На відміну від евристичних методів, LLM оцінює схожість між елементами не лише за текстовими атрибутами, а й за логічним значенням текстів, роллю елемента в ієрархії DOM та взаємозв'язком із сусідніми компонентами [8]. Наприклад, елементи з написами “Submit” і “Send” можуть бути розпізнані як еквівалентні, навіть якщо їхні шляхи або мітки змінені [9].

На другому рівні архітектури, у шарі валідації (Validation), здійснюється логіко-семантична перевірка правильності рішення, ухваленого LLM. Після вибору кандидата e_{new} , модель має пояснити причину свого вибору, формуючи текстову аргументацію – перелік атрибутів, які за оцінкою моделі збігаються зі старим елементом. Модуль пояснень валідатора аналізує узгодженість цього пояснення з фактичними значеннями атрибутів у DOM [10]. Якщо для принаймні частини згаданих атрибутів подібність виявляється недостатньою, модуль позначає пояснення як неузгоджене.

У випадку неузгодженості система генерує запит самокорекції (Self-Correction), який повертає LLM уточнену інструкцію з урахуванням виявлених розбіжностей. Модель повторно оцінює список кандидатів і формує новий вибір [11]. Процес триває до досягнення порогового рівня узгодженості або до вичерпання максимальної кількості ітерацій.

Після підтвердження коректності вибору відбувається оновлення тесту. Шар відновлення (Repair) використовує фінальний результат e_{new} для реконструкції помилкових частин коду тесту [12]. Насамперед замінюється застарілий локатор – XPath або CSS селектор, які тепер посилаються на знайдений елемент у новій версії сторінки [13].

Далі система перевіряє коректність пов'язаних тверджень: якщо вони стосувалися змінених властивостей (наприклад, тексту кнопки або її стану), відповідні твердження оновлюються відповідно до актуального значення [14].

Формалізація методу самовідновлення базується на послідовному обробленні набору невиконаних тестових тверджень, для яких необхідно відновити посилання на змінені елементи веб-інтерфейсу. Алгоритм поєднує евристичний пошук елементів і логічно-семантичну перевірку результатів мовною моделлю, описуючи процес від локалізації до заміни помилкових локаторів [15].

Множина невиконаних тверджень позначена як $S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$, де кожне твердження s_i містить помилку типу Element not found, спричинену змінами у DOM-структурі. Для кожного твердження зберігається попередній локатор цільового елемента $e_{\text{old}} = \text{локатор}(s_i)$, що відповідає вузлу DOM у старій версії веб-сторінки.

Для кожного s_i будується множина кандидатів $C = \{c_1, c_2, \dots, c_{10}\}$, де c_j – вузли DOM, набір із десяти найкращих кандидатів відібраних базовим алгоритмом за подібністю до e_{old} на основі структурних атрибутів.

LLM виконує повторне ранжування кандидатів у множині C і обирає елемент

$$e_{\text{new}}^* = \operatorname{argmax}_{c_j \in C} \Phi(e_{\text{old}}, c_j), \quad (1)$$

де функція $\Phi(\cdot)$ описує семантичну відповідність між старим і новим елементами з урахуванням контексту, текстових значень і позицій у DOM.

Після вибору e_{new}^* модуль валідації обчислює ступінь узгодженості $\text{consist}(e_{new}^*) \in [0,1]$. Вибір вважається коректним, якщо $\text{consist}(e_{new}^*) \geq \tau$ де τ – порогове значення. Якщо умова не виконується, запускається ітерація самокорекції за допомогою уточненого запиту (Self-Correction Prompt) [16]. Максимальна кількість ітерацій задається як T_{max} .

Процес повторюється для кожного невиконаного твердження s_i доти, доки не буде досягнуто порога узгодженості або перевищено T_{max} . Після отримання узгодженого результату виконується оновлення локатора та пов'язаних перевірок у коді тесту: $s_i' = \text{update}(s_i, e_{new}^*)$, де функція update замінює застарілий локатор e_{old} на новий e_{new}^* і коригує значення тверджень.

Результатом виконання алгоритму є відновлений набір тестів $S' = \{s_1', s_2', \dots, s_n'\}$, у якому кожне твердження коректно посилається на актуальні елементи оновленої DOM-структури. Таким чином, метод забезпечує повне відновлення працездатності тестового набору шляхом послідовного уточнення локаторів і перевірок до досягнення узгодженості між новою сторінкою та старими сценаріями тестування.

Реалізація методу самовідновлення виконувалася у вигляді експериментального середовища для автоматизованого тестування веб-інтерфейсів, побудованого на основі Java та фреймворку Selenium. Основною метою реалізації було перевірити, наскільки ефективно запропонований підхід відновлює працездатність тестів після структурних змін у DOM, використовуючи поєднання традиційних алгоритмів і мовної моделі.

Для формування наборів кандидатів використано перевірені інструменти, що відображають різні класи методів локалізації елементів:

- WATER – класичний евристичний підхід, який визначає відповідність елементів на основі ключових атрибутів (id, XPath, class, linkText, name) і використовує вагові коефіцієнти подібності для ранжування. Він є репрезентативним для структурних методів, що залежать від стабільності DOM.

- VISTA – алгоритм, орієнтований на візуальні характеристики. Для порівняння елементів застосовується нормалізована кореляція зображень, що враховує положення (x, y), розмір (width, height) і форму відображення елемента.

- EDIT-DIS – спрощений варіант, заснований лише на порівнянні XPath за метрикою Левенштейна. Він орієнтований на випадки з обмеженими відомостями про структуру сторінки проте дає змогу порівнювати схожість шляхів у DOM.

– UTESTFIX – використовується для видобування інформації про елементи і запуску реалізацій WATER, VISTA та інших.

Далі для кожного прогона обирали один із цих базових методів як джерело початкової множини кандидатів. Сформовані кандидати передавалися LLM для подальшого оцінювання. Така організація експериментів дала змогу коректно порівняти ефективність підходу самовідновлення між класами евристичних стратегій – структурними, візуальними та змішаними.

Усі експерименти проведено в середовищі Java + Selenium, яке імітує реальні сценарії автоматизованого тестування користувацьких інтерфейсів. Selenium забезпечував доступ до об'єктної моделі документа, виконання дій користувача (клік, введення, перевірка тексту) та збирання станів DOM до й після змін.

Кожна комбінація запускалася чотири рази, результат вважався успішним, якщо принаймні один із чотирьох прогонів призвів до коректного відновлення.

Веб-додатки для дослідження були вибрані з відкритих репозиторіїв і охоплювали різні категорії інтерфейсів – інформаційні панелі, системи управління контентом, сервісні портали. Для кожного застосунку використовувалися дві версії – стара та оновлена, які відрізнялися змінами у структурі DOM та вмісті атрибутів.

Зразки сторінок було отримано через архівні копії.

Тестові сценарії містили дії з типових компонентів – кнопок, полів введення, посилань і форм. Еталонну розмітку створено з подальшим узгодженням розбіжностей.

Розглянуто 146 невиконаних тверджень із 64 тестових скриптів і всі розбіжності у позначеннях узгоджено до єдиного варіанта. Кожне невиконане твердження оцінювалось незалежно. Середня довжина одного тесту становила близько 80 рядків коду, а кількість помилкових тверджень у вибірці варіювалася від одного до семи на тест.

Для оцінювання якості відновлення було сформовано вручну розмічену еталонну розмітку (ground truth), яка містила пари коректних відповідностей між елементами старої та нової версій сторінок. У разі розбіжностей у позначеннях здійснювалося узгодження термінів і атрибутів до єдиного стандарту, включно з елементами e_{old} та e_{new} , форматом XPath і tagName, нормалізацією текстових міток за регістром і пробілами, а також уніфікацією координат і розмірів зі звіркою зі зразками сторінок, до досягнення єдиної інтерпретації відповідностей.

Наявність точної еталонної розмітки дала змогу кількісно оцінити ефективність алгоритму на рівні локалізації та перевірки правильності оновлення тверджень.

Таблиця 1

Результати експериментальної оцінки
точності локалізації та відновлення тестів

Підхід	Кількість правильних збігів	Кількість правильних відновлень	Середня узгодженість пояснень
VISTA	72	72	—
VISTA + ChatGPT	103	103	0.51
WATER	86	86	—
WATER + ChatGPT	99	99	0.84
EDIT-DIS	45	45	—
EDIT-DIS + ChatGPT	130	129	0.49

Для всіх трьох груп алгоритмів спостерігається зростання кількості правильних збігів після залучення ChatGPT для повторного ранжування кандидатів. Найбільший приріст досягнуто у комбінації EDIT-DIS + ChatGPT, де кількість правильних збігів збільшилася із 45 до 130, а кількість успішних відновлень – зі 45 до 129. Це пояснюється тим, що LLM здатна компенсувати обмеженість інформації у структурних локаторах XPath шляхом логіко-семантичного порівняння текстових і контекстуальних ознак.

Метод WATER + ChatGPT показав стабільне підвищення результатів: 99 правильних збігів проти 86 у базовій версії, при цьому середня узгодженість пояснень склала 0.84, що є найвищим показником серед усіх комбінацій.

У випадку VISTA + ChatGPT покращення менш виражене з 72 до 103 правильних збігів, проте стабільна узгодженість пояснень ($EC = 0.51$) вказує на правильне функціонування валідаційного шару навіть за відсутності суттєвого приросту після самокорекції.

Висновки. Запропонована трирівнева архітектура самовідновлення поєднує евристичне зіставлення з повторним ранжуванням LLM та перевіркою узгодженості, і демонструє суттєве підвищення точності локалізації і відновлення тестів. LLM компенсує втрати від змін DOM завдяки семантичному аналізу і самокорекції до досягнення порога узгодженості. Найбільший приріст показала комбінація EDIT-DIS з ChatGPT, правильні збіги зросли з 45 до 130, а відновлення з 45 до 129. У WATER з ChatGPT, кількість правильних збігів піднялась до 99, із найвищою середньою узгодженістю пояснень 0.84. Для VISTA ефект помірний, проте стабільний, що підтверджує коректність валідації. Метод масштабований і автоматизує цикл від локалізації до оновлення локаторів, знижуючи ризик помилок. Обмеження пов'язані з вартістю LLM та залежністю від якості еталонної розмітки.

Література:

1. Leotta M., Stocco A., Ricca F., Tonella P. Robula+ an algorithm for generating robust XPath locators for web testing. *Journal of Software Evolution and Process*. 2016. Vol. 28, No. 3. P. 177–204. DOI: 10.1002/smr.1771
2. Li X., Chang N., Wang Y., Huang H., et al. ATOM Automatic Maintenance of GUI Test Scripts for Evolving Mobile Applications. 2017 IEEE International Conference on Software Testing Verification and Validation ICST. Tokyo, Japan. 13–17 March 2017. IEEE. 2017. DOI: 10.1109/ICST.2017.22
3. Xu T., Pan M., Pei Y., Li G., Zeng X., Zhang T., Deng Y., Li X. GUIDER GUI structure and vision co guided test script repair for Android apps. In *Proceedings of the 30th ACM SIGSOFT International Symposium on Software Testing and Analysis ISSTA 2021*. Virtual Denmark. 11–17 July 2021. New York ACM. 2021. P. 191–203. DOI: 10.1145/3460319.3464830
4. Cao S., Pan M., Pei Y., Yang W., Zhang T., Wang L., Li X. Comprehensive Semantic Repair of Obsolete GUI Test Scripts for Mobile Applications. In *Proceedings of the 2024 ACM IEEE 44th International Conference on Software Engineering ICSE*. Lisbon Portugal. 14–20 April 2024. New York ACM. 2024. P. 1096–1108. DOI: 10.1145/3597503.3639108
5. Nass M., Alegroth E., Feldt R. Why many challenges with GUI test automation will remain. *Information and Software Technology*. 2021. 138. Article 106625. DOI: 10.1016/j.infsof.2021.106625
6. Kirinuki H., Matsumoto S., Higo Y., Kusumoto S. Web element identification by combining NLP and heuristic search for web testing. In 2022 IEEE International Conference on Software Analysis Evolution and Reengineering SANER. IEEE. 2022. P. 1055–1065. DOI: 10.1109/SANER53432.2022.00123
7. Liu Z., Chen C., Wang J., Chen M., Wu B., Che X., Wang D., Wang Q. Chatting with GPT-3 for Zero-Shot Human-Like Mobile Automated GUI Testing. *arXiv*. 2023. arXiv 2305.09434. DOI: 10.48550/arXiv.2305.09434
8. Wu J., Swearngin A., Zhang X., Nichols J., Bigham J. P. Screen correspondence Mapping interchangeable elements between UIs. *arXiv*. 2023. arXiv 2301.08372. DOI: 10.48550/arXiv.2301.08372
9. Yao S., Yu D., Zhao J., Shafran I., Griffiths T. L., Cao Y., Narasimhan K. Tree of Thoughts Deliberate Problem Solving with Large Language Models. *arXiv*. 2023. arXiv 2305.10601. DOI: 10.48550/arXiv.2305.10601
10. Khalili F., Mariani L., Mohebbi A., Pezzè M., Terragni V. Semantic matching in GUI test reuse. *Empirical Software Engineering*. 2024. Vol. 29, No. 3. P. 1–58. DOI: 10.1007/s10664-023-10406-8
11. Feldt R., Kang S., Yoon J., Yoo S. Towards autonomous testing agents via conversational large language models. *arXiv*. 2023. arXiv 2306.05152. DOI: 10.48550/arXiv.2306.05152
12. Brisset S., Rouvoy R., Seinturier L., Pawlak R. Erratum: Leveraging flexible tree matching to repair broken locators in web automation scripts. *Information and Software Technology*. 2022. Vol. 144. P. 106754. DOI: 10.1016/j.infsof.2022.106754
13. Nguyen V., To T., Diep G.-H. Generating and selecting resilient and maintainable locators for Web automated testing. *Software Testing, Verification and Reliability*. 2021. Vol. 31, No. 3. P. e1760. DOI: 10.1002/stvr.1760
14. Leotta M., Ricca F., Tonella P. Sidereal Statistical adaptive generation of robust locators for web testing. *Software Testing Verification and Reliability*. 2021. Vol. 31, No. 3. P. e1767. Wiley. DOI: 10.1002/stvr.1767

15. Yoon J., Chung S., Shin K., Kim J., Hong S., Yoo S. Repairing fragile GUI test cases using word and layout embedding. In 2022 IEEE Conference on Software Testing Verification and Validation ICST. IEEE. 2022. P. 291–301. DOI: 10.1109/ICST53961.2022.00038

16. Lin Y., Wen G., Gao X. Automated fixing of web UI tests via iterative element matching. In 38th IEEE/ACM International Conference on Automated Software Engineering (ASE). 2023. P. 1188–1199. DOI: 10.1109/ASE56229.2023.00048

References:

1. Leotta, M., Stocco, A., Ricca, F., & Tonella, P. (2016). Robula+: An algorithm for generating robust XPath locators for web testing. *Journal of Software Evolution and Process*, 28(3), 177–204. <https://doi.org/10.1002/smr.1771>

2. Li, X., Chang, N., Wang, Y., Huang, H., et al. (2017). ATOM: Automatic maintenance of GUI test scripts for evolving mobile applications. *2017 IEEE International Conference on Software Testing, Verification and Validation (ICST)*, Tokyo, Japan, March 13–17, 2017. IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICST.2017.22>

3. Xu, T., Pan, M., Pei, Y., Li, G., Zeng, X., Zhang, T., Deng, Y., & Li, X. (2021). GUIDER: GUI structure and vision co-guided test script repair for Android apps. *Proceedings of the 30th ACM SIGSOFT International Symposium on Software Testing and Analysis (ISSTA 2021)*, 191–203. <https://doi.org/10.1145/3460319.3464830>

4. Cao, S., Pan, M., Pei, Y., Yang, W., Zhang, T., Wang, L., & Li, X. (2024). Comprehensive semantic repair of obsolete GUI test scripts for mobile applications. *Proceedings of the 2024 ACM/IEEE 44th International Conference on Software Engineering (ICSE)*, 1096–1108. <https://doi.org/10.1145/3597503.3639108>

5. Nass, M., Alegroth, E., & Feldt, R. (2021). Why many challenges with GUI test automation will remain. *Information and Software Technology*, 138, Article 106625. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2021.106625>

6. Kirinuki, H., Matsumoto, S., Higo, Y., & Kusumoto, S. (2022). Web element identification by combining NLP and heuristic search for web testing. *2022 IEEE International Conference on Software Analysis, Evolution and Reengineering (SANER)*, 1055–1065. <https://doi.org/10.1109/SANER53432.2022.00123>

7. Liu, Z., Chen, C., Wang, J., Chen, M., Wu, B., Che, X., Wang, D., & Wang, Q. (2023). Chatting with GPT-3 for zero-shot human-like mobile automated GUI testing. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.09434>

8. Wu, J., Swearngin, A., Zhang, X., Nichols, J., & Bigham, J. P. (2023). Screen correspondence: Mapping interchangeable elements between UIs. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.08372>

9. Yao, S., Yu, D., Zhao, J., Shafran, I., Griffiths, T. L., Cao, Y., & Narasimhan, K. (2023). Tree of thoughts: Deliberate problem solving with large language models. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.10601>

10. Khalili, F., Mariani, L., Mohebbi, A., Pezzè, M., & Terragni, V. (2024). Semantic matching in GUI test reuse. *Empirical Software Engineering*, 29(3), 1–58. <https://doi.org/10.1007/s10664-023-10406-8>

11. Feldt, R., Kang, S., Yoon, J., & Yoo, S. (2023). Towards autonomous testing agents via conversational large language models. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.05152>

12. Brisset, S., Rouvoy, R., Seinturier, L., & Pawlak, R. (2022). Erratum: Leveraging flexible tree matching to repair broken locators in web automation scripts. *Information and Software Technology*, 144, Article 106754. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2022.106754>

13. Nguyen, V., To, T., & Diep, G.-H. (2021). Generating and selecting resilient and maintainable locators for web automated testing. *Software Testing, Verification and Reliability*, 31(3), e1760. <https://doi.org/10.1002/stvr.1760>

14. Leotta, M., Ricca, F., & Tonella, P. (2021). Sidereal: Statistical adaptive generation of robust locators for web testing. *Software Testing, Verification and Reliability*, 31(3), e1767. <https://doi.org/10.1002/stvr.1767>

15. Yoon, J., Chung, S., Shin, K., Kim, J., Hong, S., & Yoo, S. (2022). Repairing fragile GUI test cases using word and layout embedding. *2022 IEEE Conference on Software Testing, Verification and Validation (ICST)*, 291–301. <https://doi.org/10.1109/ICST53961.2022.00038>

16. Lin, Y., Wen, G., & Gao, X. (2023). Automated fixing of web UI tests via iterative element matching. *38th IEEE/ACM International Conference on Automated Software Engineering (ASE)*, 1188–1199. <https://doi.org/10.1109/ASE56229.2023.00048>

УДК 378.147:004-051:091.33

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2170-2180](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2170-2180)

Карабін Оксана Йосифівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0001-8759-948X>

Лень Андрій Володимирович кандидат історичних наук, асистент кафедри інформатики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0009-0000-8652-5251>

Шмигер Галина Петрівна кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0003-1578-0700>

Василенко Ярослав Пилипович викладач кафедри інформатики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-2520-4515>

Крошняк Петро Ярославович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти ОПП «Комп'ютерні науки», Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ АНАЛІЗУ ТОНАЛЬНОСТІ ТЕКСТУ

Анотація. У статті проаналізовано тенденції розвитку цифрових технологій, які спричинили глибоку трансформацію інформаційного простору, результатом якої стало формування сприятливого середовища для стрімкого зростання обсягів цифрового контенту.

Зазначено, що багатовимірність цифрового контенту сприяє можливості для застосування аналітичних інструментів, зокрема методів інтелектуального аналізу даних, технологій обробки природної мови та систем штучного інтелекту, що дозволяють виявляти приховані смислові зв'язки, структурувати великі інформаційні масиви та формувати нові підходи до дослідження

вербальної комунікації у цифровому середовищі та побудувати системи аналізу тональності тексту. З'ясовано, що системи аналізу тональності забезпечують автоматизоване виявлення емоційного забарвлення тексту та ідентифікацію суб'єктивних оцінок щодо об'єкта висловлювання. Використання таких систем дозволить не лише ефективно систематизувати великі масиви даних, але й отримувати глибші аналітичні висновки про настрої, сприйняття та поведінкові тенденції користувачів.

Окреслено, що особливої актуальності сьогодні набуває застосування технологій штучного інтелекту для побудови систем аналізу тональності, що дозволить підвищити точність та ефективність обробки текстових даних, інтегрувати контекстуальні та семантичні аспекти інформації та розширити можливості аналітичної роботи у цифровому середовищі.

Обґрунтовано, що за умови правильного добору інструментів та дотримання сучасних методологічних стандартів можливе впровадження високо-ефективних систем аналізу тональності, які дозволять автоматизовано класифікувати тексти за емоційним забарвленням, проводити аналіз настроїв, який спрямований на виявлення прихованих закономірностей, емоційних патернів і тенденцій у неструктурованих масивах інформації.

Ключові слова: галузь інформаційних технологій, комп'ютерні науки, технологій обробки природної мови, системи аналізу тональності тексту, тональність тексту, штучний інтелект, нейронні мережі.

Karabin Oksana Yosyfivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics and Methods of Its Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0001-8759-948X>

Len Andrii Volodymyrovych Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of Informatics and Methods of Its Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0009-0000-8652-5251>

Shmyger Halyna Petrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics and Methods of Its Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0003-1578-0700>

Vasylenko Yaroslav Pylypovych Lecturer at the Department of the Department of Informatics and Methods of Its Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-2520-4515>

Kroshniak Petro Yaroslavovich graduate of the second (master's) level of higher education of the Higher Educational Institution «Computer Science», Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES TO BUILD A TEXT TONE ANALYSIS SYSTEM

Abstract. The article analyzes the trends in the development of digital technologies, which have caused a profound transformation of the information space, resulting in the formation of a favorable environment for the rapid growth of digital content. It is noted that the multidimensionality of digital content contributes to the possibility of using analytical tools, in particular, methods of intelligent data analysis, natural language processing technologies and artificial intelligence systems, which allow to identify hidden semantic connections, structure large information arrays and form new approaches to the study of verbal communication in the digital environment and build systems for analyzing the tone of the text. It is found that tone analysis systems provide automated detection of the emotional coloring of the text and identification of subjective assessments of the object of the statement. The use of such systems will allow not only to effectively systematize large data arrays, but also to obtain deeper analytical conclusions about the moods, perceptions and behavioral tendencies of users. It is outlined that the use of artificial intelligence technologies for building sentiment analysis systems is becoming particularly relevant today, which will allow increasing the accuracy and efficiency of text data processing, integrating contextual and semantic aspects of information, and expanding the possibilities of analytical work in the digital environment. It is substantiated that, provided that the right selection of tools and adherence to modern methodological standards are met, it is possible to implement highly effective sentiment analysis systems that will allow automatically classifying texts by emotional coloring, conducting sentiment analysis aimed at identifying hidden patterns, emotional patterns, and trends in unstructured information arrays.

Keywords: information technology industry, computer science, natural language processing technologies, text tone analysis systems, text tone, artificial intelligence, neural networks.

Постановка проблеми. Нині сучасне інформаційне суспільство спостерігає стрімку еволюцію цифрового середовища, що супроводжується динамічним зростанням обсягів текстових даних. Інтенсивний розвиток цифрових технологій спричинив глибоку трансформацію інформаційного простору, результатом якої стало формування сприятливого середовища для стрімкого зростання обсягів цифрового контенту. Сьогодні цей контент професійної та

міжособистісної електронної комунікації активно генерується на різноманітних комунікаційних платформах (соціальні мережі, блогосфери, електронні медіа, тематичні форуми, онлайн-коментарі), що забезпечують нові можливості для взаємодії, обміну знаннями та поширення інформації.

Поряд з тим цифрова екосистема зазнає динамічної трансформації, перетворюючись на складний багаторівневий і поліструктурний простір вербальної взаємодії. У цьому середовищі постійно генеруються великі масиви текстових даних, які вирізняються змістовною багатошаровістю, контекстуальною гнучкістю, високим рівнем динамічності та переважно неформальним характером. Подібна різноманітність текстових потоків створює комплексні виклики для їхнього дослідження та водночас відкриває можливості для застосування сучасних методів аналізу, обробки та інтерпретації інформації у цифровому середовищі. Характер цих текстових потоків створює складні виклики для збирання, систематизації, аналізу та інтерпретації текстових даних, адже їхня семантична структура часто є фрагментарною, нелінійною та залежною від соціокультурного контексту. Водночас подібна багатовимірність відкриває широкі можливості для застосування аналітичних інструментів, зокрема методів інтелектуального аналізу даних, технологій обробки природної мови (NLP) та систем штучного інтелекту, що дозволяють виявляти приховані смислові зв'язки, структурувати великі інформаційні масиви та формувати нові підходи до дослідження вербальної комунікації у цифровому середовищі.

Особливе значення в цьому контексті набувають системи аналізу тональності тексту, які виступають ключовим інструментом обробки великих обсягів неструктурованих даних. Через масштаб, швидкість оновлення та багатоваріантність інтерпретацій такі масиви неможливо ефективно аналізувати традиційними ручними або суто статистичними методами. Системи аналізу тональності забезпечують автоматизоване виявлення емоційного забарвлення тексту та ідентифікацію суб'єктивних оцінок щодо об'єкта висловлювання, що є критично важливим у сучасному цифровому середовищі, де обсяги комунікації постійно зростають, а контент оновлюється з високою швидкістю. Використання таких систем дозволяє не лише ефективно систематизувати великі масиви даних, але й отримувати глибші аналітичні висновки про настрої, сприйняття та поведінкові тенденції користувачів. Варто, також, зазначити, що особливої актуальності сьогодні набуває застосування технологій штучного інтелекту для побудови систем аналізу тональності, що дозволяє підвищити точність та ефективність обробки текстових даних, інтегрувати контекстуальні та семантичні аспекти інформації та розширити можливості аналітичної роботи у цифровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування новітніх аналітичних інструментів, зокрема методи інтелектуального аналізу

даних, технології обробки природної мови (NLP) та системи штучного інтелекту у вітчизняній науці вивчали науковці: О.Бармак, О.Залуцька, М.Згуровський, Є. Іосіфов, О. Мазурець, О. Мельник, Л. Міщенко, М. Молчанова, Т. Скрипник, В. Соколов та ін. Питання розробки та впровадження систем аналізу тональності тексту розкриваються у працях науковців: Л. Підлипської, І. Сухомлина, В. Терехова, О. Шевченка та ін. Питання дослідження використання технологій штучного інтелекту для аналізу тональності тексту є дослідженнями науковців: С. Шестакова, Р. Моторін, М. Брич, О. Коваліско, І. Балас та ін. До кола вітчизняних дослідників, які здійснюють наукові розвідки у сфері обробки текстів природними мовами та розробляють методології й інструменти для проведення сентимент-аналізу на основі сучасних методів машинного навчання та штучного інтелекту, належать: Х. Гірак, Н. Дарчук, Є. Мелешко, О. Немеш, А. Романюк, В. Теслюк, Є. Хомяк, Н. Шаховська та ін.

Мета статті в дослідженні можливостей використання технологій штучного інтелекту для аналізу тональності тексту, а також розробки системи аналізу автоматизованого визначення емоційного забарвлення текстів.

Виклад основного матеріалу. Динамічна трансформація цифрового комунікаційного середовища зумовила зростання обсягів текстових даних і створила сприятливі умови для розвитку комп'ютерної лінгвістики й інтелектуальних підходів до цифрової аналітики [4; 8; 9]. Одним із пріоритетних напрямів у цьому контексті є розробка та впровадження систем аналізу тональності тексту, що дозволяють автоматизовано визначати емоційне забарвлення, полярність висловлювань та контекстуальні відтінки текстових повідомлень.

Погоджуємося з думкою О. Залуцької, М. Молчанова, О. Немеш, А. Романюка, В. Теслюка [1; 5], що наукова актуальність аналізу тональності зумовлена необхідністю обробки великих потоків текстових даних у режимі реального часу, що вимагає комплексного застосування методів комп'ютерної лінгвістики, обробки природної мови, машинного навчання та штучного інтелекту). Поділяємо позицію дослідників (О. Барковська, Д. Захаров, Г. Івашенко) [2], що міждисциплінарний характер цієї проблематики інтегрує досягнення гуманітарних і технічних наук, формуючи сучасні підходи до автоматизованої інтерпретації текстової інформації та забезпечуючи розвиток інтелектуальних аналітичних систем у цифровому середовищі. Заслуговує на увагу позиція Д. Шингалова, Е. Мелешко, Р. Минайленко, В. Резниченка [7], що аналіз текстів природною мовою, зокрема визначення їх емоційної оцінки, характеризується високою складністю через суб'єктивність сприйняття: один і той самий текст може інтерпретуватися по-різному залежно від індивідуального досвіду. За баченням Н. Шаховської, Х. Гірак складність додатково зростає через орфографічні помилки, аббревіатури, неформальні скорочення, сарказм, емодзі та інші нетипові лінгвістичні елементи.

Семантичне навантаження окремих слів змінюється залежно від контексту, що створює додаткові виклики для побудови універсальних моделей класифікації тональності текстів [6].

У нашому баченні аналіз настроїв передбачає автоматичне виявлення та інтерпретацію суб'єктивної складової тексту, тобто думки, ставлення або емоційного забарвлення, яке автор вкладає у повідомлення. Системи аналізу тональності можуть класифікувати текст як позитивний, негативний або нейтральний, а розширені підходи дозволяють розпізнавати конкретні емоції – радості, гніву, смутку, здивування чи відризи. Такий рівень деталізації відкриває нові можливості для дослідження громадської думки, оцінки якості сервісів, моніторингу соціальних процесів та автоматизованої взаємодії людини з машиною [3]. Відзначимо, що для визначення емоційного забарвлення тексту застосовуються як лексиконно-орієнтовані методи, що базуються на словниках тональностей і наборі правил для аналізу контексту, так і методи машинного навчання [10; 11; 12]. Аналізуючи проблему, зазначимо, що методи реалізації аналізу тональності поділяються на групи:

- лексиконно-орієнтовані підходи – базуються на словниках тональностей, що містять перелік слів із попередньо визначеним емоційним забарвленням, та на граматичних і логічних правилах для оцінки контексту.

- методи машинного навчання – передбачають навчання моделей на великих обсягах анотованих даних із подальшим застосуванням алгоритмів класифікації, таких як наївний байєсівський класифікатор, метод опорних векторів, дерева рішень та нейронні мережі. Використання глибокого навчання, зокрема рекурентних нейронних мереж і трансформерних архітектур, таких як BERT, дозволяє досягати високого рівня точності при інтерпретації складних текстів [3; 11; 12].

За умови правильного добору інструментів та дотримання сучасних методологічних стандартів можливо впроваджувати високоефективні системи аналізу тональності, які забезпечують не лише автоматизовану класифікацію текстів за емоційним забарвленням, але й комплексний аналіз настроїв. Такі системи дозволяють автоматизовано класифікувати тексти за емоційним забарвленням, проводити аналіз настроїв, який спрямований на виявлення прихованих закономірностей, емоційних патернів і тенденцій у неструктурованих масивах інформації, інтегруючи знання з комп'ютерної лінгвістики, штучного інтелекту та суміжних дисциплін для підвищення точності та глибини інтерпретації текстової інформації. Погоджуємося з думкою науковців [1; 5; 6], про те, що технології, які використовуються для аналізу тональності в машинному навчанні, зазнали значного прогресу, надаючи інструменти і платформи для точного захоплення та інтерпретації тональності тексту. Від фреймворків для обробки природної мови, таких як SpaCy і Hugging Face, до

моделей глибокого навчання, включаючи BERT і RoBERTa. Дані технології дозволяють автоматизовано класифікувати тексти за емоційним забарвленням, а й відкривають можливості для глибокого семантичного аналізу, прогнозування поведінкових реакцій та підтримки прийняття рішень у сферах маркетингу, соціальних досліджень і управління інформаційними потоками.

За умови коректного вибору інструментів і дотримання передових практик можливо впроваджувати системи аналізу тональності, здатні забезпечити глибоке виявлення емоційних і світоглядних аспектів, закладених у текстових даних. Відтак оцінка та аналіз алгоритмічної точності є складним процесом, який вимагає всебічного розуміння як метрик, так і типів помилок.

Розробка надійних і точних алгоритмів забезпечує важливі чинники у формуванні достовірних прогнозів та прийнятті обґрунтованих рішень, при цьому досягнення оптимальної продуктивності системи передбачає попередню обробку даних, тонке налаштування моделей та ретельні процедури їх валідації.

З метою аналізу тональності тексту, які виступають ключовим інструментом обробки великих обсягів неструктурованих даних, розроблено систему аналізу тональності тексту технологіями штучного інтелекту. За таких умов для тренування моделі використано датасет IMDB, та середовище виконання Google Colab. Набір даних IMDB містить 25000 рецензій на фільми, маркованих за настроями, для навчання моделі та 25000 рецензій на фільми для її тестування. DistilBERT – це менша, швидша і дешевша версія BERT. Вона на 40 % менша за BERT і працює на 60 % швидше, зберігаючи при цьому понад 95 % продуктивності BERT. Процес розробки системи аналізу тональності тексту технологіями штучного інтелекту включав наступні етапи:

1. Попередня обробка даних. Для забезпечення точного налаштування моделі DistilBERT та проведення аналізу тональності було використано датасет IMDB, обробку якого виконано за допомогою бібліотеки datasets. Оскільки датасет IMDB містить великий обсяг даних, для прискорення процесів тренування та тестування його було розділено на підмножини, після чого виконано попередню обробку та конвертацію даних у PyTorch-тензори, що забезпечило пришвидшення тренування (рис. 1).

```
from datasets import load_dataset
from transformers import AutoTokenizer
from transformers import DataCollatorWithPadding
# Load data
imdb = load_dataset("imdb")
# Create a smaller training dataset for faster training times
small_train_dataset = imdb["train"].shuffle(seed=42).select([i for i in list(range(3000))])
small_test_dataset = imdb["test"].shuffle(seed=42).select([i for i in list(range(300))])
# Set DistilBERT tokenizer
tokenizer = AutoTokenizer.from_pretrained("distilbert-base-uncased")
# Prepare the text inputs for the model
def preprocess_function(examples):
    return tokenizer(examples["text"], truncation=True)
tokenized_train = small_train_dataset.map(preprocess_function, batched=True)
tokenized_test = small_test_dataset.map(preprocess_function, batched=True)
# Use data_collector to convert our samples to PyTorch tensors and concatenate them with the correct amount of padding
data_collator = DataCollatorWithPadding(tokenizer=tokenizer)
```

Рис. 1. Фрагмент коду для завантаження та попередньої обробки датасету

2. Тренування моделі. Після попередньої обробки даних використано Trainer API для тренування моделі, який оптимізований для тонкого налаштування моделей, таких як DistilBERT, BERT і RoBERTa. Базовою моделлю вибрано та встановлено DistilBERT. Також було визначено метрики, які будуть залучені для оцінки налаштування моделі (точність і показник f1). При цьому визначено навчальні аргументи (рис. 2) та Trainer з усіма об'єктами, які були створені та ураховані.

```
from transformers import AutoModelForSequenceClassification
import numpy as np
from evaluate import load
from transformers import TrainingArguments, Trainer

# Define DistilBERT as our base model:
model = AutoModelForSequenceClassification.from_pretrained("distilbert-base-uncased", num_labels=2)
# Define the evaluation metrics
def compute_metrics(eval_pred):
    load_accuracy = load("accuracy")
    load_f1 = load("f1")

    logits, labels = eval_pred
    predictions = np.argmax(logits, axis=-1)
    accuracy = load_accuracy.compute(predictions=predictions, references=labels)["accuracy"]
    f1 = load_f1.compute(predictions=predictions, references=labels)["f1"]
    return {"accuracy": accuracy, "f1": f1}

# Define a new Trainer with all the objects we constructed so far
repo_name = "finetuning-sentiment-model-3000-samples"

training_args = TrainingArguments(
    output_dir=repo_name,
    learning_rate=2e-5,
    per_device_train_batch_size=16,
    per_device_eval_batch_size=16,
    num_train_epochs=2,
    weight_decay=0.01,
    save_strategy="epoch",
    push_to_hub=True,
)

trainer = Trainer(
    model=model,
    args=training_args,
    train_dataset=tokenized_train,
    eval_dataset=tokenized_test,
    tokenizer=tokenizer,
    data_collator=data_collator,
    compute_metrics=compute_metrics,
)

# Train the model
trainer.train()
```

Рис. 2. Фрагмент коду для тренування моделі

Незважаючи на невеликий набір даних та короткий час тренування моделі, були досягнені досить високі значення метрик: 88% точності та 89% оцінка F1 (рис. 3).

```
{'eval_loss': 0.36847764253616333,
'eval_accuracy': 0.8733333333333333,
'eval_f1': 0.8766233766233766,
'eval_runtime': 5.0524,
'eval_samples_per_second': 59.378,
'eval_steps_per_second': 3.761,
'epoch': 2.0}
```

Рис. 3. Результати тренування

3. Використання моделі для аналізу нових даних.

Після завершення етапу навчання модель може використовуватися для аналізу та опрацювання нових даних, що відкриває можливості її використання для автоматичного аналізу даних в режимі реального часу. Так у наборі даних IMDB LABEL_1 позначає позитивне значення тональності, а LABEL_0 – негативному значенню (рис. 4).

```
from translatepy import Translator
from transformers import pipeline

sentiment_model = pipeline(model="Etso/finetuning-sentiment-model-3000-samples")

translator = Translator()
text = "Який чудовий день!"
translated = translator.translate(text, "English")
sentiment_model([translated.result])

[{'label': 'LABEL_1', 'score': 0.9518260955810547}]
```

Рис. 4. Приклад використання моделі

Відзначимо, що оцінка та аналіз алгоритмічної точності є комплексним процесом, який потребує всебічного розуміння як метрик ефективності, так і можливих типів помилок. Розробка високоточних алгоритмів має вирішальне значення для створення надійних прогнозів і прийняття обґрунтованих рішень. Досягнення оптимальної продуктивності передбачає попередню обробку даних, налаштування моделі та ретельну валідацію. Відтак, розроблена система дозволяє виконувати автоматичну класифікацію текстів за тональністю, забезпечує точність аналізу та зручність її використання.

Висновки. Таким чином, впровадження технологій штучного інтелекту у системи аналізу тональності сприяють підвищенню точності та ефективності обробки текстових даних, інтеграції контекстуальних і семантичних аспектів інформації та розширенню аналітичних можливостей у цифровому середовищі. Технології, що використовуються для аналізу тональності текстових даних забезпечують доступ до інструментів і платформ, які дають змогу здійснювати виявлення та інтерпретацію емоційного їх забарвлення. Одночасно інтеграція Trainer API підсилює доступність і функціональність алгоритмів машинного навчання, створюючи умови для результативного розгортання й впровадження системи аналізу тональності на глибоке виявлення емоційних, ціннісних і смислових аспектів, що приховані у текстових масивах. Поряд з тим застосування відкритих, попередньо навчених моделей у поєднанні з гнучкими Python-інструментами не лише спрощує архітектуру та логіку реалізації систем аналізу тональності, але й забезпечує їхню здатність адаптуватися до структурних, жанрових, лінгвістичних і тематичних параметрів текстів.

Література:

1. Залуцька О., Молчанова М., Мазурець О., Мельник О., Скрипник Т. Метод інтелектуального аналізу емоційної тональності текстової інформації для визначення поведінкових намірів нейромережевими засобами. *Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки*, 2023. Т. 1, № 5. С. 67–73.
2. Захаров Д. О., Барковська О. Ю., Іващенко Г. С. Аналіз тональності тексту та класифікація емоцій у контексті обробки природної мови. *Проблеми інформатизації: матеріали 11-тої Міжнародної науково-технічної конференції* (Баку, Харків, Бельсько-Бяла, 16–17 листопада 2023 р.). Харків : Impress, 2023. С. 75.
3. Крошняк П. Я., Карабін О. Й. Використання тонального аналізу як напрямку обробки природної мови (NLP). *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 7–8 листопада, 2024 р.). Тернопіль: ТНПУ ІМ. Володимира Гнатюка, 2024. С. 254–257.
4. Лип'яніна-Гончаренко К., Маїка Н., Саченко С., Копаня Л., Соїя М. Метод автоматизованого аналізу тональності іноземних новин про Україну. *CEUR Workshop Proceedings*, 2024. № 3974, С. 169–182.
5. Немеш О., Романюк А., Теслюк В. Аналіз тональності тексту: основні поняття та приклади застосування. *Людина, комп'ютер, комунікації* : зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, квіт. 2015 р.). Львів, 2015. С. 47–49.
6. Шаховська Н. Б., Гірак Х. Ю. Шкалювання емоційно забарвлених слів для використання у методах класифікації тональності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2017. № 872(1). С. 195–203.
7. Шингалов Д. А., Мелешко Е. В., Минайленко Р. Н., Резниченко В. А. Методи автоматичного аналізу тональності контенту у соціальних мережах для виявлення інформаційно-психологічних впливів. *Центральноукраїнський науковий вісник*, 2017. № 30. С. 196–202.
8. Ялова К. М., Яшина К. В., Говорущенко Т. О., Тарасюк О. С. Сентимент аналіз засобами нейронної мережі. *Математичне моделювання*, 2021. № 1(44). С. 30–37.
9. Ashbaugh L., Zhang Y. A. Comparative study of sentiment analysis on customer reviews using machine learning and deep learning. *Computers*, 2024. № 13(12). 340 p.
10. Dang N. C., Moreno-García M. N., & De la Prieta F. Sentiment Analysis Based on Deep Learning : A Comparative Study. *Electronics*, 2020. № 9(3). 483 p.
11. Taherdoost H., Madanchian M. Artificial intelligence and sentiment analysis: A review in competitive research. *Computers*, 2022. № 12(2)., 37 p.
12. Xu G., Meng Y., Qiu X., Yu Z. Sentiment analysis of comment texts based on BiLSTM. *IEEE JOUR*, 2019. P. 522–532.

References:

1. Zalutska O., Molchanova M., Mazurets O., Melnyk O., Skrypnyk T. Metod intelektualnoho analizu emotsiinoi tonalnosti tekstovoi informatsii dlia vyznachennia povedinkovykh namiriv neiromerezhevymy zasobamy [A method of intellectual analysis of the emotional tone of text information for determining behavioral intentions using neural network tools]. 2023. T. 1, No 5. pp. 67–73. [in Ukrainian].
2. Zakharov D. O., Barkovska O. Yu., Ivashchenko H. S. Analiz tonalnosti tekstu ta klasyfikatsiia emotsii u konteksti obrobky pryrodnoi movy [Text tone analysis and emotion classification in the context of natural language processing]. Kharkiv : Impress, 2023. pp. 75. [in Ukrainian].

3. Kroshniak P. Ya., Karabin O. Y. Vykorystannia tonalnoho analizu yak napriamku obrobky pryrodnoi movy (NLP) [Using tonal analysis as a direction in natural language processing (NLP)]. Ternopil : TNPU im. Volodymyra Hnatiuka, 2024. pp. 254–257. [in Ukrainian].

4. Lipianina-Honcharenko K., Maika N., Sachenko S., Kopania L., Soiia M. Metod avtomatyzovanoho analizu tonalnosti inozemnykh novyn pro Ukrainu [Method of automated analysis of the tone of foreign news about Ukraine]. 2024. No 3974, pp. 169–182. [in Ukrainian].

5. Nemesh O., Romaniuk A., Tesliuk V. Analiz tonalnosti tekstu : osnovni poniattia ta pryklady zastosuvannia [Text tone analysis: basic concepts and application examples]. Lviv, 2015. pp. 47–49. [in Ukrainian].

6. Shakhovska N. B., Hirak Kh. Yu. Shkaliuvannia emotsiino zabarvlenykh sliv dla vykorystannia u metodakh klasyfikatsii tonalnosti [Scaling emotionally charged words for use in tone classification methods]. 2017. No 872(1). pp. 195–203. [in Ukrainian].

7. Shynhalov D. A., Meleshko E. V., Mynailenko R. N., Reznychenko V. A. Metody avtomatychnoho analizu tonalnosti kontentu u sotsialnykh merezhakh dla vyivlennia informat-siinopsykholohichnykh vplyviv [Methods for automatic analysis of content tone in social networks to identify informational psychological influences]. 2017. No 30. pp. 196–202. [in Ukrainian].

8. Yalova K. M., Yashyna K. V., Hovorushchenko T. O., Tarasiuk O. S. Sentymnt analiz zasobamy neironnoi merezhi [Sentiment analysis using neural networks]. 2021. No 1(44). pp. 30–37. [in Ukrainian].

9. Ashbaugh L., Zhang Y. A. Comparative study of sentiment analysis on customer reviews using machine learning and deep learning. *Computers*, 2024. No 13(12). 340 p. [in English].

10. Dang N. C., Moreno-García M. N., & De la Prieta F. Sentiment Analysis Based on Deep Learning : A Comparative Study. *Electronics*, 2020. No 9(3). 483 p. [in English].

11. Taherdoost H., Madanchian M. Artificial intelligence and sentiment analysis : A review in competitive research. *Computers*, 2022. No 12(2). 37 p. [in English].

12. Xu G., Meng Y., Qiu X., Yu Z. Sentiment analysis of comment texts based on BiLSTM. *IEEE JOUR*, 2019. pp. 522–532. [in English].

УДК 004.738.5:004.774:37.018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2181-2194](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2181-2194)

Карпин Дмитро Степанович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Карпин Анна Василівна старший викладач кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Костирко Микола Петрович аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0006-5617-9283>

Лавриковський Ярослав Миколайович студент магістратури кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

Пришляк Романа Романівна викладач кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0003-4214-2939>

РОЗРОБКА ВЕБСИСТЕМИ ДИНАМІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ДАНИХ НА ОСНОВІ GOOGLE API ДЛЯ ОСВІТНІХ І УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. Сучасні освітні та управлінські процеси дедалі частіше потребують динамічного доступу до актуальних даних, що зберігаються у цифрових екосистемах. Зростання обсягів інформації та розподіленість ресурсів призводять до появи проблеми фрагментованості даних, складності пошуку матеріалів і відсутності єдиного механізму їх відображення. Стандартні засоби Google Workspace надають базові інструменти для роботи з документами й сервісами, однак вони не забезпечують централізоване представлення матеріалів, автоматичне оновлення структурних елементів та підтримку динамічного перегляду у вебсередовищі.

У статті розглянуто підходи до проектування та реалізації вебсистеми, що забезпечує динамічне відображення даних на основі Google API і дозволяє

поєднати інформаційні ресурси в єдиному інтерактивному середовищі. Запропонована система використовує механізми авторизації та доступу Google, модульну архітектуру і клієнтсько-серверну взаємодію для формування структурованих каталогів документів, автоматичного рендерингу вмісту та гнучкого налаштування логіки відображення. У роботі обґрунтовано вибір технологічного стеку, зокрема використання Drive API для роботи з файлами, механізмів фільтрації за MIME-типами та обробки ярликів, а також підходів до оптимізації запитів і кешування.

Результати дослідження демонструють, що запропонована вебсистема може істотно підвищити ефективність організації навчальних матеріалів, забезпечити актуальність даних у реальному часі, мінімізувати ризик дублювання інформації та спростити доступ до ресурсів як для студентів, так і для викладачів чи адміністративних працівників.

Представлене рішення може бути застосоване у закладах освіти, організаціях або корпоративних середовищах, що використовують Google Workspace як основну цифрову платформу.

Ключові слова: Google API, Google Drive API, вебсистема, хмарні технології, динамічна візуалізація даних, OAuth 2.0, Google Workspace, інтеграція даних.

Karpyn Dmytro candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Karpyn Anna senior lecturer of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Kostyrko Mykola PhD student of the department of history of Ukraine and jurisprudence, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0006-5617-9283>

Lavrykovsky Yaroslav master's degree student of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych

Pryshlyak Romana teacher of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0003-4214-2939>

DEVELOPMENT OF A WEB SYSTEM FOR DYNAMIC DATA DISPLAY BASED ON GOOGLE API FOR EDUCATIONAL AND MANAGEMENT PROCESSES

Abstract. Modern educational and managerial processes increasingly require dynamic access to up-to-date data stored within digital ecosystems. The growing volume of information and the distributed nature of resources lead to issues such as data fragmentation, difficulties in locating materials, and the absence of a unified mechanism for their presentation. Standard Google Workspace tools provide basic instruments for working with documents and services; however, they do not ensure centralized material representation, automatic updating of structural elements, or support for dynamic viewing in a web environment.

The article examines approaches to the design and implementation of a web system that enables dynamic data visualization based on Google API and integrates various information resources into a single interactive environment. The proposed system utilizes Google authorization and access mechanisms, a modular architecture, and client-server interaction to generate structured document catalogs, automatically render content, and provide flexible configuration of display logic. The paper justifies the choice of the technological stack, including the use of the Drive API for file management, MIME-type-based filtering, label processing, as well as approaches to query optimization and caching.

The research results show that the proposed web system can significantly improve the organization of educational materials, ensure real-time data relevance, minimize the risk of information duplication, and simplify resource access for students, instructors, and administrative staff. The presented solution can be applied in educational institutions, organizations, or corporate environments that use Google Workspace as their primary digital platform.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифровізації освіти та управління інформаційні системи виконують ключову роль у забезпеченні прозорості та оперативності процесів. Переважна частина діяльності освітніх установ пов'язана зі створенням, використанням та архівуванням документів, статистичних даних, методичних матеріалів, розкладів, календарів подій та інших структурованих інформаційних об'єктів. Значна частина цих даних зберігається у хмарних сервісах Google Workspace, що забезпечують високу доступність, надійність та масштабованість.

Разом з тим, попри значний функціональний потенціал сервісів Google, їх використання в закладах освіти часто має фрагментарний характер.

Користувачі змушені переходити між різними інтерфейсами Google Drive, Google Sheets, Google Calendar, Gmail, що ускладнює доступ до даних,

збільшує час на обробку інформації і створює ризик помилок. Використання статичних сторінок або ручне оновлення даних не забезпечує необхідної актуальності, особливо коли йдеться про роботу з розкладами, поточними освітніми матеріалами або адміністративними документами.

Проблема ускладнюється тим, що Google Workspace не надає універсального дашборда, який міг би об'єднувати дані з різних сервісів у єдиному середовищі, адаптованому під конкретні завдання організації. Отже, постає питання створення спеціалізованої вебсистеми, здатної отримувати структуровані дані через Google API, автоматично їх опрацьовувати та відображати кінцевому користувачу в інтегрованому та динамічному вигляді.

Наявність такої системи дозволила б зменшити навантаження на працівників, підвищити оперативність прийняття управлінських рішень і спростити доступ студентів, викладачів та адміністрації до актуальної інформації. Саме тому розроблення вебсистеми динамічної візуалізації даних на основі Google API є актуальним напрямом дослідження як у галузі освітніх технологій, так і в галузі цифрового адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання хмарних сервісів Google в освіті та управлінні широко представлена у сучасних наукових дослідженнях, однак здебільшого акценти робляться на педагогічних, організаційних або користувацьких аспектах, тоді як питання інтеграції даних через Google API та побудови спеціалізованих вебсистем досліджено значно меншою мірою. У роботі I. M. Sukarsa запропоновано сервіс обміну даними, побудований на основі Google Drive API, де детально описано можливості API для керування файлами, організації доступу та побудови сервісів інтеграції даних між різними програмними системами [1]. Це дослідження підтверджує технологічний потенціал Google Drive API як базового інструменту побудови вебрішень, проте воно зосереджене переважно на задачах обміну даними, а не на створенні комплексної системи динамічної візуалізації навчальних і управлінських матеріалів.

Важливий пласт робіт стосується застосування Google Apps та Google Workspace в освітньому процесі. У праці E. A. R. Amin здійснено систематичний огляд досліджень щодо використання Google Apps у процесі навчання англійської мови [2]. Авторка показує, що сервіси Google (Docs, Drive, Classroom тощо) сприяють підвищенню мотивації студентів, розвитку колаборативної взаємодії та формуванню цифрових компетентностей. Подібних висновків дотримуються й A. Fauzi та A. Wicaksana, які аналізують роль Google Workspace у підтримці колаборативного та партисипативного навчання у закладах вищої освіти [3]. Дослідники підкреслюють, що цілісний набір інструментів Google створює основу для спільної роботи з документами, організації комунікації та управління навчальними активностями, однак водночас

звертають увагу на фрагментованість інтерфейсів та потребу в інструментах, які консолідують дані в одному середовищі.

Окрема група робіт присвячена вивченню прийняття й використання Google Classroom як платформи для організації навчання. R. L. Das, спираючись на модель прийняття технологій (ТАМ), досліджує чинники, що впливають на готовність студентів використовувати Google Classroom, і показує, що ключову роль відіграють сприймана корисність та зручність використання системи [4]. У дослідженні J. A. Kumar та B. Bervell проаналізовано початкові враження студентів від використання Google Classroom як мобільної платформи для навчання [6]. Автори наголошують, що інтеграція мобільного доступу й хмарної інфраструктури створює сприятливі умови для гнучкої та безперервної освіти, але водночас висуває вимоги до зрозумілості інтерфейсів і швидкого доступу до потрібних матеріалів. Таким чином, зазначені праці підтверджують важливість екосистеми Google для організації навчання, але не пропонують рішень щодо єдиної вебсистеми, яка б агрегувала ресурси з різних сервісів.

Більш критичний, концептуальний погляд на проникнення Google в освітню сферу подано у роботі N. Kerssens, де аналізується явище «googlization of education» та посередницька роль платформ у формуванні залежності освітніх систем від комерційних цифрових рішень [5]. Автор розглядає Google як ключового посередника, який не лише надає інструменти, а й впливає на структуру освітніх практик та організаційних процесів. Це дослідження підкреслює необхідність більш усвідомленого підходу до інтеграції сервісів Google, у тому числі через розроблення власних інформаційних систем, що дозволяють зберігати контроль над логікою представлення і використання даних.

Суттєвий внесок у розуміння ролі Google Workspace у професійній діяльності викладачів зробили M. Mokitimi та D. Mhlanga, які досліджують прийняття інструментів Google Workspace викладачами у контексті динамічного освітнього середовища Лесото [7]. Автори показують, що Google Workspace сприймається як потужний засіб для організації навчального процесу та оцінювання, однак наявні бар'єри, пов'язані з цифровою компетентністю, інфраструктурою та відсутністю уніфікованих інтерфейсів для роботи з різними сервісами. У подібному ключі Р. Mykytenko аналізує використання сучасних хмарних технологій у процесі підготовки фахівців у вищій освіті, наголошуючи на потенціалі хмарних рішень для розширення доступу до ресурсів, індивідуалізації навчання та оптимізації освітньої взаємодії [8]. Водночас автор відзначає потребу у методичному та технологічному супроводі впровадження таких рішень, зокрема через спеціалізовані інформаційні системи.

Технічні та користувацькі аспекти роботи з Google Drive як хмарним сховищем даних розглядаються у низці праць, де аналізуються як можливості

API, так і досвід користувачів. Окрім згаданої роботи I. M. Sukarsa [1], варто відзначити дослідження E. Osei та K. Boateng, у якому оцінюється взаємодія користувачів із механізмами керування простором зберігання Google Drive та системою сповіщень [9]. Автори звертають увагу на важливість зрозумілих механізмів візуалізації стану сховища та інформування користувача про заповненість диску. Хоча це дослідження не стосується безпосередньо освітнього контексту, його результати є релевантними для проєктування інтерфейсів вебсистем, що взаємодіють із Google Drive, оскільки підкреслюють роль продуманої візуалізації та інформування.

Узагальнюючи наведені результати, можна зробити висновок, що сучасні дослідження достатньо повно розкривають педагогічний потенціал Google Apps, Google Classroom та Google Workspace [2–4; 6–8], а також окремі технічні аспекти роботи з Google Drive API і користувацький досвід використання хмарного сховища [1; 9]. Водночас виявляється брак робіт, у яких комплексно поєднуються технічні механізми інтеграції даних через Google API з побудовою спеціалізованих вебсистем, орієнтованих саме на динамічне відображення освітніх та управлінських даних у єдиному інтерфейсі. Це дозволяє визначити наукову нішу, у межах якої розробка вебсистеми динамічного відображення даних на основі Google API, представлена в цій статті, виступає логічним продовженням і доповненням наявних досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей проєктування та реалізації веб-системи, яка забезпечує динамічне відображення даних з різних сервісів Google за допомогою Google API, а також оцінка її ефективності в освітніх та управлінських процесах. У статті розглянуто технологічні та архітектурні підходи до побудови такої системи, механізми авторизації та взаємодії з Google Drive API, а також наведено приклади програмної реалізації модулів, що забезпечують автоматизовану візуалізацію даних.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифрового розвитку освітніх та управлінських процесів дедалі більшої ваги набуває можливість інтеграції різнорідних хмарних сервісів у єдині інформаційні системи. Окремі сервіси Google, такі як Google Sheets, Google Drive, Google Calendar або Gmail, широко використовуються як в освітніх організаціях, так і в інших установах, де цифрові дані становлять основу документаційних, комунікаційних та аналітичних процесів. Проте, незважаючи на їх значну функціональність, у користувачів часто виникає потреба не лише мати доступ до цих даних, а й отримувати їх у динамічному, структурованому вигляді, який відповідає конкретним завданням організації. Стандартні інтерфейси сервісів, хоч і забезпечують базові можливості, не формують узагальненої та зручної для користувача панелі доступу, де інформація з різних джерел була б об'єднана в інтегроване динамічне середовище.

Саме тому виникає потреба у створенні вебсистеми, здатної здійснювати централізоване отримання даних із різних сервісів Google через їхні API, забезпечувати динамічне оновлення цих даних та представляти їх кінцевому користувачу у зручній формі. Важливість такого підходу зумовлюється тим, що статичні звіти та окремі інструменти відображення інформації не відповідають потребам сучасних організацій, оскільки не враховують швидку зміну даних, що зберігаються у хмарі. Динамічна візуалізація у режимі реального часу стає не лише бажаною, а й необхідною умовою підвищення ефективності управління.

Фундаментальною основою розроблення подібних систем є Google API. Ці інтерфейси становлять комплекс універсальних засобів доступу до даних і функцій, що реалізовані у сервісах Google. Їх призначення полягає у встановленні програмного каналу взаємодії між зовнішнім застосунком і певним сервісом Google, що дозволяє не лише отримувати дані, а й у деяких випадках створювати, змінювати чи видаляти цифрові об'єкти. Архітектура Google API побудована таким чином, щоб бути зрозумілою розробникам і водночас забезпечувати масштабованість, безпеку та гнучкість. Стандартизація на рівні REST, використання JSON як формату даних і підтримка добре структурованого процесу авторизації роблять Google API одним із найбільш універсальних інструментів інтеграції у сфері хмарних сервісів.

З огляду на це, архітектура створюваної вебсистеми ґрунтується на використанні REST-запитів до Google Drive API з метою отримання структурованого списку файлів, їхніх метаданих і детальної інформації про типи об'єктів, включаючи папки, ярлики, PDF-документи та файли інших форматів. API дозволяє не лише отримати повну картину структури сховища, а й у разі необхідності застосовувати складні фільтри вибірки. Система Drive API підтримує мову запитів, яка дає змогу отримувати файли за різними критеріями, що важливо для побудови гнучких модулів динамічного відображення. Наприклад, якщо потрібно отримати всі PDF-файли або всі документи, що були змінені за певний період, API дозволяє створити відповідний запит та отримати результат у вигляді масиву об'єктів JSON. Ключовим компонентом системи є реалізація авторизації через OAuth 2.0. У рамках цього протоколу визначаються рівні доступу до даних користувача, зокрема так звані Scopes — обсяги дозволів, із якими вебдодаток взаємодіє з даними. Google Drive API підтримує кілька типів Scopes, серед яких найбільш безпечним є drive.readonly, що забезпечує доступ лише до читання файлів та метаданих. Роль цього механізму полягає у тому, що користувач надає доступ не до власних облікових даних, а лише до тимчасового токена, який дозволяє додатку працювати із зазначеним набором файлів. Таке рішення забезпечує високий рівень безпеки та відповідає міжнародним практикам захисту даних.

Після успішної авторизації вебсистема отримує можливість виконувати запити до Drive API та опрацьовувати їх результати. Дані, які повертає API, мають чітку структуру: кожен файл представлений як об'єкт з атрибутами назви, MIME-типу, ідентифікатора, дати створення, власника та інших метаданих. Це створює основу для побудови інтерфейсу, який відображає інформацію у зрозумілому та упорядкованому вигляді. Система аналізує MIME-тип кожного з об'єктів, що дозволяє не лише правильно відобразити його в інтерфейсі, а й сформуванати відповідну логіку взаємодії.

Суттєвою особливістю Drive API є підтримка спільних дисків (Shared Drives). Це дозволяє інтегрувати інформацію, яка належить не окремому користувачу, а організації в цілому. У контексті освітніх і управлінських процесів це має особливу цінність, оскільки саме спільні диски зазвичай містять методичні матеріали, адміністративні документи, програми дисциплін, протоколи та інші корпоративні дані. Завдяки параметрам `supportsAllDrives` і `includeItemsFromAllDrives` вебсистема отримує можливість працювати з цими ресурсами так само, як і зі звичайними файлами користувача.

На основі отриманих даних формується логіка інтерфейсного представлення, яка повинна одночасно враховувати потреби користувача, особливості структури хмарного сховища та вимоги до динамічного оновлення даних. Вебсистема, розроблена у рамках дослідження, реалізує механізм автоматичного запиту вмісту папок Google Drive, що дозволяє завантажувати актуальні файли кожного разу, коли користувач переглядає сторінку. Такий підхід повністю усуває проблему застарілості інформації, яка виникає при використанні статичних HTML-сторінок, та забезпечує можливість масштабувати систему на великі обсяги даних, характерні для освітніх платформ.

Особливу увагу у процесі створення вебсистеми було приділено аналізу типів даних, які повертає Drive API, та їх класифікації при формуванні візуальних елементів.

Розрізнення між типами файлів має велике значення, оскільки користувач повинен миттєво отримувати інформацію про природу того чи іншого об'єкта. Для цього були визначені базові категорії MIME-типів: папки, ярлики, PDF-файли та інші документи. Відповідно до цього система підбирає різні стилі відображення та механізми взаємодії.

Наприклад, папка позначається іконкою та відображається як інтерактивний елемент, натиснувши на який користувач переходить до Google Drive із можливістю перегляду вкладених файлів. Іконки PDF-документів виділяються графічно, що дозволяє користувачу швидко ідентифікувати їх серед інших файлів. У випадку, якщо MIME-тип не належить до жодної з основних категорій, система подає об'єкт у форматі текстового посилання, що забезпечує універсальність відображення.

Проектування інтерфейсу вимагало врахування питання впорядкування даних. Оскільки Google Drive API повертає файли в тому порядку, який залежить від внутрішніх механізмів Google, виникла необхідність реалізувати власну функцію сортування. Використаний у системі метод сортування за алфавітом дозволяє формувати передбачуваний і зручний для читання список. Це особливо актуально для освітніх платформ, де файли мають назви, що містять позначення тем, дат або номерів занять. Саме тому сортування за допомогою стандартної функції `localeCompare` забезпечує коректну роботу з кириличними назвами і гарантує узгодженість відображення для широкого кола користувачів.

Для повноцінної реалізації динамічного відображення даних було запропоновано механізм роботи з множиною папок, що дозволяє користувачу одночасно переглядати кілька категорій даних, які організаційно належать до різних розділів Drive. В основі цього підходу лежить масив ідентифікаторів папок, кожен із яких обробляється окремим API-запитом. Результати запитів відображаються у вигляді окремих блоків, які містять заголовок папки, список файлів та інтерактивні елементи для доступу до їхнього вмісту. Це вирішує проблему надмірної вкладеності, що часто ускладнює роботу користувачів з великими обсягами хмарних даних, і забезпечує компактне та логічно структуроване відображення матеріалів.

Застосування такого підходу особливо важливе для університетів та інших освітніх установ, де матеріали можуть бути розподілені між десятками або сотнями папок. Студенту або викладачу зручніше переглядати доступні матеріали у вигляді структурованих секцій, ніж переходити через десятки вкладених папок у Drive. Крім того, система не копіює і не кешує дані, а щоразу отримує свіжу інформацію через API, що забезпечує точність і відповідність матеріалів їх актуальному стану.

Технічна реалізація запитів до Drive API передбачає використання таких параметрів, як `supportsAllDrives` та `includeItemsFromAllDrives`. Вони є критичними для коректної роботи зі спільними дисками, на яких зазвичай і розміщуються навчальні ресурси кафедр та адміністративні документи. Завдяки цьому система здатна опрацьовувати дані, що знаходяться не лише у приватному сховищі користувача, а й у корпоративному просторі. Це відкриває можливість створення вебплатформ, які об'єднують дані різних структурних підрозділів організації в єдиному інтерфейсі, і при цьому не порушують логіки роботи Drive.

Окрему увагу було приділено створенню універсальних функцій, які здатні опрацьовувати результати запитів незалежно від структури Drive. Оскільки Google Drive дозволяє користувачам довільно організовувати дані, важливо було створити алгоритм, який може коректно працювати в умовах

будь-якої файлової структури. Для цього розроблена функція, що перевіряє наявність будь-яких файлів у відповіді API і в разі їх наявності формує HTML-контейнер із динамічним контентом. Якщо ж об'єкт не містить файлів, система виводить повідомлення про відсутність матеріалів. Такий підхід є важливим з точки зору користувацького досвіду, оскільки запобігає виникненню помилок і дозволяє уникнути порожніх сторінок.

З технічної точки зору виведення даних реалізується через створення HTML-елементів безпосередньо у JavaScript. Кожен елемент списку формуються як частина DOM-структури, що дозволяє забезпечити гнучкість відображення. Особливістю реалізації є використання індикаторів взаємодії, таких як підсвічування при наведенні миші або зміна стилю при активації. Ці елементи підвищують інтерактивність системи та покращують сприйняття даних. Важливо, що при створенні вебсистеми було враховано принципи адаптивного дизайну. Це дає змогу працювати з платформою не лише з комп'ютера, а й зі смартфона або планшета, що суттєво розширює її практичну цінність.

Формування URL-посилань до файлів та папок здійснюється шляхом комбінування базової адреси перегляду Drive з ідентифікатором об'єкта. Це дозволяє забезпечити прямий доступ без додаткових редиректів чи складних логічних переходів. Використання уніфікованих посилань на файли формує сталий механізм взаємодії, який не залежить від змін структури Drive чи налаштувань доступу, за умови що користувач має відповідні права.

Важливою проблемою, що постає під час обробки даних у реальному часі, є перевірка доступності ресурсів. Google Drive API, працюючи у зв'язці з системою прав доступу Google Workspace, може повертати файли, до яких користувач має обмежений або лише частковий доступ. Це інколи призводить до помилок під час відображення вмісту або до ситуацій, коли певні об'єкти не можуть бути відкриті безпосередньо через браузер. Тому у вебсистемі реалізовано механізм перевірки ключових параметрів доступу. Якщо API повертає статус, що об'єкт недоступний, система просто не включає його до результатів відображення. Це дозволяє уникнути змішаних списків, які можуть містити як доступні, так і недоступні об'єкти, що виявилось важливою умовою покращення користувацького досвіду.

Ще одним важливим аспектом розвитку вебсистеми стала інтеграція механізмів обробки ярликів (shortcut items), які Drive API трактує як окремі об'єкти. Оскільки ярлик не є фактичним файлом, а лише посиланням на інший об'єкт, його MIME-тип містить спеціальну позначку `application/vnd.google-apps.shortcut`. Для користувача ярлики функціонують так само, як і папки чи документи, тому вебсистема повинна була розпізнавати такі об'єкти та спрямовувати користувача до кінцевого ресурсу. Це стало можливим завдяки

аналізу поля shortcutDetails, яке містить інформацію про ідентифікатор файлу, на який вказує ярлик. Система формує посилання саме на кінцевий ресурс, тим самим забезпечуючи прозору та інтуїтивну роботу з ярликами, що є поширеним елементом структури Drive в організаціях різного типу.

Особлива увага була приділена оптимізації рендерингу HTML-контенту. Робота з DOM-елементами у браузері може бути повільною, якщо елементи створюються хаотично або надто часто. У розробленій системі використано підхід попереднього формування вмісту списку як фрагмента, який додається до DOM в один момент. Це значно знижує навантаження на браузер і покращує продуктивність, особливо у випадках, коли кількість елементів у списку може сягати сотні. Такий підхід є типовим для високопродуктивних інтерфейсів та забезпечує плавне завантаження сторінки, що є критично важливим для роботи студентів і викладачів, які можуть використовувати систему з різних пристроїв.

Система враховує ситуації, коли користувач може відкрити сторінку, але не має доступу до файлів, наприклад якщо папка розташована у корпоративному Google Drive без наданих прав доступу. У таких випадках вона коректно обробляє помилки API, аналізує статуси HTTP-запитів і виводить повідомлення про відсутність доступу чи даних. Такий підхід дозволяє не лише працювати з доступними файлами, а й враховувати внутрішню політику доступу організації. Водночас система розв'язує проблему складних і незручних файлових структур Google Drive, забезпечуючи впорядковане, зрозуміле та логічне представлення матеріалів незалежно від фактичної глибини папок, що значно спрощує пошук потрібних ресурсів і підвищує ефективність взаємодії користувачів із хмарними сервісами. Крім того, була передбачена можливість конфігурації системи для роботи з різними сценаріями використання. У межах освітнього процесу структура папок може бути відносно сталою, тоді як у межах адміністративних процесів матеріали можуть змінюватися щодня. Завдяки динамічному запиту актуального стану Drive API система завжди відображає найсвіжіші матеріали, що є важливою перевагою порівняно із традиційними вебсторінками, які не мають механізму автоматичної синхронізації. У контексті практичної реалізації вебсистеми особливу увагу було приділено тому, щоб усі її механізми працювали незалежно від конкретних налаштувань чи структури файлової системи Google Drive. Це означає, що користувачеві не потрібно змінювати код або налаштування системи у випадку додавання нових матеріалів, переміщення файлів між папками, створення нових тематичних розділів або впровадження спільних дисків у межах організації. Така універсальність є однією з найбільших переваг динамічних систем, порівняно зі статичними сторінками, які потребують регулярного ручного оновлення. В умовах інтенсивної роботи освітніх закладів чи адміністративних установ це забезпечує суттєву економію часу та ресурсів.

Під час створення вебсистеми було враховано можливість адаптації інтерфейсу до різних структур Google Drive, оскільки підрозділи та факультети можуть по-різному організовувати навчальні матеріали; універсальний алгоритм формування HTML-контейнерів забезпечує коректне відображення як простих, так і складних ієрархій незалежно від глибини вкладеності, подаючи користувачеві логічно впорядкований та інтуїтивний вигляд даних. У дослідженні також проаналізовано застосування системи в освіті: вона може слугувати платформою для розміщення конспектів, презентацій, лабораторних робіт, методичних матеріалів і завдань, де викладачі вільно організовують файли у Drive, а система автоматично відтворює структуру для зручного доступу студентів. Такий підхід спрощує навігацію, мінімізує час пошуку потрібних ресурсів і може ефективно доповнювати або частково замінювати системи управління навчанням, особливо в умовах дистанційної освіти.

Важливим аспектом також є можливість використання вебсистеми в управлінських процесах. Google Drive часто містить документи, пов'язані з організаційними питаннями, такими як накази, розпорядження, положення про кафедри, плани роботи, графіки проведення заходів та інша адміністративна документація. Відображення цих файлів у динамічній формі дає можливість працівникам вчасно отримувати доступ до актуальних документів. Більше того, система може бути налаштована таким чином, щоб відображати різні набори документів для різних категорій працівників, а також для студентів або інших внутрішніх користувачів. Завдяки модульності вебсистема має потенціал для подальшого розширення функціональності. Одним із можливих напрямів є глибша інтеграція з іншими сервісами Google Workspace. Наприклад, інтеграція з Google Forms може дозволити автоматичне відображення результатів опитувань, а використання Google Sheets API - формування динамічних таблиць або аналітичних панелей. Інтеграція з Google Calendar API відкриває можливість автомат. показу розкладу занять або графіку подій для студентів і викладачів. Це створює перспективу формування комплексного інформаційно-освітнього середовища, у якому всі основні дані будуть зібрані в одному інтерфейсі.

Висновки. У процесі розроблення системи було продемонстровано, що використання Google API створює можливість для ефективного вирішення завдань, пов'язаних із цифровою трансформацією освітніх і адміністративних процесів. Система стала прикладом того, як за допомогою сучасних хмарних технологій можна досягти високого рівня автоматизації інформаційних потоків, що особливо важливо для університетів, де кількість документів та матеріалів постійно зростає. Крім того, практична реалізація системи підтвердила, що Google Drive API є достатньо гнучким і функціональним для побудови не лише простих засобів перегляду файлів, а й повноцінних динамічних платформ.

Література:

1. Sukarsa, I. M. Data Exchange Service using Google Drive API. *International Journal of Computer Applications*, 2016, Vol. 154, No. 7. DOI: 10.5120/IJCA2016912187.
2. Amin, E. A. R. A Review of Research into Google Apps in the Process of English Language Learning and Teaching. *Arab World English Journal*, 2020, Vol. 11, No. 1, pp. 399–418. DOI: 10.24093/awej/vol11no1.27.
3. Fauzi, A.; Wicaksana, A. The Role of Google Workspace in Facilitating Collaborative and Participatory Learning in Higher Education. *Journal of Education and Teaching (JET)*, 2024, Vol. 9, No. 1. DOI: 10.23887/jet.v9i1.84112.
4. Das, R. L. Students' Adoption of Google Classroom Investigated by Technology Acceptance Model. *MIER Journal of Educational Studies, Trends & Practices*, 2023, Vol. 13, No. 1, pp. 98–113. DOI: 10.52634/mier/2023/v13/i1/2337.
5. Kerssens, N. Googlization(s) of education: intermediary work brokering platform dependence in three national school systems. *Learning, Media and Technology*, 2024. DOI: 10.1080/17439884.2023.2258339.
6. Kumar, J. A.; Bervell, B. Google Classroom for mobile learning in higher education: Modelling the initial perceptions of students. *Education and Information Technologies*, 2019, Vol. 24, pp. 1793–1817. DOI: 10.1007/s10639-018-09858-z.
7. Mokitimi, M.; Mhlanga, D. Unlocking educational frontiers: Exploring higher educators' adoption of Google Workspace technology tools for teaching and assessment in Lesotho's dynamic landscape. *Heliyon*, 2024. DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e27942.
8. Mykytenko, P. The Use of Modern Cloud Technologies in the Educational Process of Higher Education. *Discourse: Scientific Journal*, 2021, No. 33(5), pp. 84–96. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1.
9. Osei, E.; Boateng, K. Analyzing the User Experience of Google Drive Storage Management with Alert Notification. *International Conference on Emerging Technologies in Computing*, 2025. DOI: 10.1109/IETC64455.2025.11039452.

References:

1. Sukarsa, I. M. (2016). Data exchange service using Google Drive API. *International Journal of Computer Applications*, 154(7). <https://doi.org/10.5120/ijca2016912187>
2. Amin, E. A. R. (2020). A review of research into Google Apps in the process of English language learning and teaching. *Arab World English Journal*, 11(1), 399–418. <https://doi.org/10.24093/awej/vol11no1.27>
3. Fauzi, A., & Wicaksana, A. (2024). The role of Google Workspace in facilitating collaborative and participatory learning in higher education. *Journal of Education and Teaching*, 9(1). <https://doi.org/10.23887/jet.v9i1.84112>
4. Das, R. L. (2023). Students' adoption of Google Classroom investigated by Technology Acceptance Model. *MIER Journal of Educational Studies, Trends & Practices*, 13(1), 98–113. <https://doi.org/10.52634/mier/2023/v13/i1/2337>
5. Kerssens, N. (2024). Googlization(s) of education: Intermediary work brokering platform dependence in three national school systems. *Learning, Media and Technology*. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2258339>
6. Kumar, J. A., & Bervell, B. (2019). Google Classroom for mobile learning in higher education: Modelling the initial perceptions of students. *Education and Information Technologies*, 24, 1793–1817. <https://doi.org/10.1007/s10639-018-09858-z>

7. Mokitimi, M., & Mhlana, D. (2024). Unlocking educational frontiers: Exploring higher educators' adoption of Google Workspace technology tools for teaching and assessment in Lesotho's dynamic landscape. *Heliyon*. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27942>

8. Mykytenko, P. (2021). The use of modern cloud technologies in the educational process of higher education. *Discourse: Scientific Journal*, 33(5), 84–96. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33\(5\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1)

9. Osei, E., & Boateng, K. (2025). Analyzing the user experience of Google Drive storage management with alert notification. *International Conference on Emerging Technologies in Computing*. <https://doi.org/10.1109/IETC64455.2025.11039452>

УДК 004.89:658.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2195-2208](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2195-2208)

Карпин Дмитро Степанович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Карпин Анна Василівна старший викладач кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Юрків Віталій Романович студент бакалаврату кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0008-8466-052X>

Наум Олег Миклайович старший викладач кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0001-8700-6998>

Слободяник Артем Михайлович студент бакалаврату кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА ДЛЯ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ МЕРЕЖ ЗАКЛАДІВ ШВИДКОГО ХАРЧУВАННЯ

Анотація. У статті представлено результати дослідження та розроблення інтегрованої аналітичної системи для оцінювання економічних показників мережі закладів швидкого харчування. Актуальність дослідження зумовлена зростанням обсягів операційних даних у ресторанному бізнесі, поширенням онлайн-замовлень та доставки, а також підвищенням вимог до швидкого й точного прийняття управлінських рішень. Визначено ключові проблеми, пов'язані з фрагментованістю даних, недостатньою підтримкою сценарного моделювання, відсутністю багаторівневого аналізу та обмеженими можливостями традиційних звітних систем.

Запропонована аналітична система об'єднує економічні, логістичні та операційні дані у єдиному інформаційному середовищі та підтримує формування показників у реальному часі. У роботі обґрунтовано архітектурні

рішення, що включають використання реляційної моделі даних, серверної логіки з обчисленням ключових метрик, технологій GraphQL та кешування для прискорення запитів, а також клієнтських інтерфейсів для інтерактивної візуалізації. Описано функціональні модулі системи, серед яких аналіз динаміки продажів, оцінювання прибутковості, вивчення структури попиту, регіональні порівняння, модуль доставки та блок сценарного моделювання, що дозволяє прогнозувати навантаження та оцінювати наслідки управлінських рішень.

Практичне значення розробленого підходу полягає у можливості комплексного аналізу діяльності мережевих закладів з урахуванням взаємозв'язків між продажами, витратами, логістикою та регіональними особливостями.

Система забезпечує прозорість бізнес-процесів, підвищує точність планування та сприяє оперативному реагуванню на зміни попиту. Отримані результати можуть бути використані для подальшого вдосконалення цифрових платформ управління ресторанним бізнесом і розвитку інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень.

Ключові слова: аналітична система, економічні показники, ресторанний бізнес, фастфуд, бізнес-аналітика, моделювання, інформаційні системи.

Karpyn Dmytro candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Karpyn Anna senior lecturer of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Yurkiv Vitalii bachelor's degree student of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0008-8466-052X>

Naum Oleh senior lecturer of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0001-8700-6998>

Slobodyanyk Artem bachelor's degree student of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych

ANALYTICAL SYSTEM FOR EVALUATING ECONOMIC INDICATORS OF FAST FOOD ESTABLISHMENTS

Abstract. The article presents the results of research and development of an integrated analytical system for evaluating the economic indicators of a fast-food restaurant network. The relevance of the study is driven by the growing volume of operational data in the restaurant industry, the expansion of online ordering and delivery services, and the increasing demand for fast and accurate managerial decision-making. The key challenges identified include data fragmentation, insufficient support for scenario modeling, the absence of multilevel analysis, and the limited capabilities of traditional reporting systems.

The proposed analytical system integrates economic, logistical, and operational data into a unified information environment and supports real-time metric generation. The paper substantiates the architectural solutions, which include the use of a relational data model, server-side logic for computing key metrics, GraphQL technologies and caching to accelerate queries, as well as client-side interfaces for interactive visualization. The system's functional modules are described, including sales dynamics analysis, profitability assessment, demand structure exploration, regional comparisons, a delivery module, and a scenario modeling component that enables forecasting workloads and evaluating the consequences of managerial decisions. The practical value of the developed approach lies in the ability to perform a comprehensive analysis of chain restaurant operations, taking into account the interrelationships between sales, costs, logistics, and regional factors. The system enhances business process transparency, improves planning accuracy, and supports rapid responses to demand fluctuations. The results obtained can be used to further improve digital management platforms in the restaurant industry and to advance intelligent decision-support systems.

Keywords: analytical system, economic indicators, restaurant business, fast food, business analytics, modeling, information systems.

Постановка проблеми. Мережі закладів швидкого харчування формують великі обсяги даних про продажі, витрати, логістичні процеси, поведінку клієнтів та ефективність персоналу. Проте більшість традиційних систем звітності не забезпечують глибини аналізу, динамічності та інтеграції даних, необхідних для ефективного стратегічного управління.

Проблема полягає в тому, що переважна частина наявних рішень або орієнтована на окремий ресторан, або містить статичну аналітику, або має закриту архітектуру, яка не дозволяє адаптувати систему до потреб конкретної мережі. Це унеможливорює комплексне бачення діяльності широкої мережі закладів та прогнозування економічних змін.

Отже, виникає потреба в створенні інтегрованої, багаторівневої аналітичної системи, здатної опрацьовувати та структурувати економічні дані мережі у масштабі країни, міста, окремого ресторану та категорії продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях з питань аналітики, цифрової трансформації та управління ресторанним бізнесом простежується стійка тенденція до використання методів обробки великих даних, моделей оптимізації та інтегрованих бізнес-аналітичних платформ. Однак значна частина робіт розглядає окремі вузькі аспекти — логістику доставки, прогнозування попиту, поведінку споживачів або вплив цифрових технологій — не формуючи при цьому цілісного підходу до побудови інтегрованих аналітичних систем для мереж закладів швидкого харчування.

У дослідженні Roy, Spiliotopoulou та de Vries подано системний огляд сучасних підходів до restaurant analytics, де підкреслено роль аналітичних інструментів у прийнятті управлінських рішень, оптимізації меню, оцінюванні ефективності персоналу та аналізі каналів продажів [2]. Автори акцентують на переході від статичних звітів до комплексної багатовимірної аналітики, проте їхній огляд показує, що більшість рішень залишаються фрагментарними й не враховують необхідності інтеграції логістичних, економічних і регіональних показників у межах єдиної архітектури.

Значна група робіт зосереджена на оптимізації процесів доставки — критичного елемента діяльності сучасних мереж швидкого харчування. Liu, Zhang та Yao пропонують модель призначення замовлень із використанням предикторів часу поїздки для забезпечення своєчасної доставки [1], тоді як Chu, Xin та Li розробляють підхід data-driven optimization, орієнтований на підвищення продуктивності останньої милі доставки [3]. Ці роботи підтверджують, що логістичні дані відіграють ключову роль у підвищенні ефективності роботи мереж, проте, незважаючи на їхню практичну цінність, такі моделі зазвичай не інтегруються з повною системою економічних показників.

Окремий важливий напрям формує група досліджень, присвячених впровадженню Big Data у харчовій промисловості. Ganeshkumar, Saranya та Kumar аналізують фактори впровадження великих даних у підприємствах харчової індустрії та демонструють їхній прямий вплив на ефективність бізнесу [4]. Подібні результати демонструє Sharma, який досліджує зв'язок між прийняттям технологій Big Data та результативністю підприємств у країнах, що розвиваються [5]. Ці праці показують, що технологічна готовність, якість даних та організаційна підтримка визначають успішність цифрової трансформації підприємств харчового сектору.

Широкий і системний аналіз використання Big Data у харчовій індустрії представлений у роботі Chakraborty [6], де підкреслено фрагментарність

наявних рішень та відсутність типових архітектур інтегрованих аналітичних систем. З погляду формування комплексного інструментарію моделювання та аналітики, ці висновки особливо важливі для мереж закладів швидкого харчування, які генерують значні обсяги економічних і логістичних даних.

Українські дослідження також підтверджують актуальність тематики. Островецька, Шерстюк та Летун аналізують ринок інтелектуальної автоматизації ресторанного сектору України та підкреслюють поступове поширення цифрових рішень, систем оптимізації та інструментів бізнес-аналітики [7].

Узагальнюючи розглянуті дослідження, можна зробити висновок, що світова та українська наукова спільнота приділяє значну увагу проблемам аналітики ресторанів, логістичної оптимізації та впровадженню великих даних, проте відсутні моделі цілісних інтегрованих аналітичних систем, які б одночасно охоплювали економічні, логістичні та регіональні показники мережі закладів швидкого харчування. Саме цю прогалину заповнює розроблена в статті система, що поєднує дані з різних підсистем у єдиному аналітичному середовищі.

Мета статті. Наукове обґрунтування підходів до створення інтегрованої аналітичної системи для оцінювання економічних показників мережі закладів швидкого харчування, а також розроблення архітектурних, технологічних і функціональних рішень, що забезпечують комплексний аналіз операційних, логістичних та фінансових даних. Особлива увага приділяється формуванню моделей, здатних забезпечити багаторівневу аналітику, підтримку управлінських рішень, прогнозування та сценарне моделювання з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності мережевих закладів у динамічному ринковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Сучасні мережі закладів харчування, особливо у сегменті швидкого обслуговування, потребують високоточної аналітики для забезпечення стабільного функціонування та конкурентних переваг у динамічному ринковому середовищі. Збільшення кількості операцій, розширення географії присутності, ускладнення логістичних процесів і поглиблення взаємодії з клієнтами створюють значні виклики для керівництва мереж, що вимагають не лише фіксації ключових показників, але й комплексного аналізу їх взаємозв'язків, динаміки та впливу на довгострокові стратегії розвитку. У таких умовах аналітичні системи перестають бути додатковим інструментом управління - вони стають центральним елементом інфраструктури прийняття рішень. Саме тому розроблення інтегрованої аналітичної платформи, здатної працювати з великим масивом економічних показників, набуває особливого значення.

Мережа закладів харчування є складною системою, де кожен структурний елемент - ресторан, логістичний центр, служба доставки, відділ

закупівель, маркетинговий департамент — генерує власні набори даних, які мають різну структуру, часову прив'язку та аналітичну цінність. Вихідні показники продажів не можуть бути проаналізовані без урахування витрат на логістику, а оцінка продуктивності персоналу неможлива без кореляції з навантаженням, сезонністю та поведінковими патернами клієнтів. Особливої уваги потребує взаємозв'язок між регіональними умовами та економічними результатами закладів, оскільки відмінності у щільності населення, рівні доходів, транспортній доступності та локальних звичках споживання формують суттєві коливання попиту.

Тому під час розроблення системи для аналізу економічних показників було сформульовано ключову концептуальну вимогу: побудувати архітектуру, яка дозволить об'єднувати гетерогенні дані в єдиному аналітичному середовищі й надавати можливість багатоаспектного аналізу без необхідності дублювання інформації або ручної обробки. За основу взято принципи централізованої аналітики з децентралізованими джерелами даних, коли кожне джерело зберігає власну автономію, але всі показники синхронізуються у спільній логічній моделі.

Одним із основних завдань під час проектування системи було створення універсального механізму обробки транзакційних даних. Саме транзакції формують первинний масив інформації, який відображає реальний стан функціонування кожного закладу мережі. До таких даних належать час здійснення покупки, набір придбаних товарів, спосіб оплати, використані маркетингові пропозиції, джерело замовлення (каса, термінал самообслуговування, мобільний застосунок, служба доставки), регіон, конкретний ресторан. Проте навіть значний масив транзакцій не дозволяє зробити коректні висновки без включення даних про витрати, собівартість, логістичні процеси та персонал. Тому система повинна опрацьовувати багаторівневу структуру інформації, що включає операційні дані, довідникові структури, агрегати й моделі прогнозування.

Особливу складність у системі становлять дані про категорії продукції, які є не просто переліком товарних позицій, а багатовимірною матрицею, що поєднує характеристики, інгредієнти, собівартість, форму пакування, сезонність та місцеві варіації рецептур. Це означає, що аналітична модель має підтримувати гнучкий механізм зміни структури категорій і можливість аналізу продажів на різних рівнях деталізації - від глобального до рівня окремих інгредієнтів. Такий підхід дозволяє виявляти приховані залежності, наприклад вплив обмеженої доступності інгредієнтів на динаміку продажів конкретних товарів.

Окремим елементом концепції системи є регіональна аналітика. Кожен ресторан не лише формує власні результати, але й відображає специфіку свого

географічного контексту. Тому виникає потреба в аналітичних механізмах, які дозволяють будувати порівняльні профілі регіонів, визначати рівні ефективності окремих закладів у межах країни, області чи міста. Такий підхід є важливим для формування стратегій розвитку, оскільки дозволяє ідентифікувати потенційні локації для відкриття нових ресторанів, аналізувати ринки з високим рівнем конкуренції або низьким рівнем проникнення бренду.

У розробленій системі значну увагу приділено питанню динамічної візуалізації. Аналітичні панелі є ключовим елементом, що забезпечує взаємодію користувача з даними. Принципово важливо, щоб користувач міг формувати власні вибірки, застосовувати фільтри, переходити між рівнями деталізації та порівнювати різні часові періоди. Водночас система має бути здатною швидко відповідати на запити навіть при роботі з великими даними. Це значною мірою визначило архітектурні рішення, зокрема застосування GraphQL для оптимізації вибірок та Redis для кешування даних.

Ідея сценарного моделювання стала ще одним ключовим аспектом розробки системи. Розуміння поточних економічних показників є необхідною, але недостатньою умовою ефективного управління мережею. Важливо мати можливість оцінювати наслідки запланованих змін - маркетингових акцій, зміни меню, вартості доставки, збільшення кількості персоналу або зміни графіка роботи ресторанів. Сценарне моделювання дозволяє оцінювати прогнозований дохід, можливе навантаження на кухню, відхилення у логістичних показниках, зміну частки замовлень у різних каналах.

Однією з центральних ідей, реалізованих у системі, є принцип наскрізної аналітики, який забезпечує можливість переходу від загальних зведених економічних оцінок до окремих операційних показників у межах однієї інтерактивної структури. У традиційних підходах аналітика розділена на кілька рівнів: стратегічний, тактичний і оперативний, кожен з яких існує переважно як окрема підсистема, не інтегрована з іншими за логікою переходів чи перехресного аналізу. Натомість у розробленій системі реалізовано підхід, який дозволяє користувачеві не лише бачити підсумкові дані, але й «розкласти» їх на окремі складові, розглядаючи структуру продажів, поведінку клієнтів або динаміку відвантаження. Такий механізм створює передумови для комплексного оцінювання ефективності бізнес-процесів, враховуючи всі взаємопов'язані елементи операційного ланцюга.

Функціонування наскрізної аналітики потребує правильної організації даних і формування взаємопов'язаних моделей, здатних поєднувати показники у єдину логічну систему. У межах цього підходу було створено набір моделей, які відображають різні категорії інформації: ресторани, транзакції, категорії продукції, показники доставки, регіони, клієнтські сегменти, витрати. Усі ці сутності мають бути організовані так, щоб будь-який показник міг бути

однозначно прив'язаний до конкретного об'єкта. Це забезпечує можливість будувати економічні звіти з різними рівнями глибини: наприклад, порівнювати категорії продукції за доходом у межах міста, аналізувати ефективність роботи конкретної зміни персоналу, визначати вплив часу доби на динаміку замовлень, оцінювати навантаження кухні в пікові години тощо.

Особливо актуальним є аналіз поведінки клієнтів. У сфері швидкого харчування клієнт часто діє імпульсивно, але водночас демонструє певну повторюваність у виборі позицій і каналів замовлення. Виявлення таких патернів дозволяє прогнозувати попит і оптимізувати роботу закладів.

Розроблена система підтримує аналіз каналів отримання замовлень — від класичного обслуговування на касі до терміналів самообслуговування та мобільних застосунків. Це дає змогу порівнювати ефективність каналів, визначати їхню частку у загальному обсязі продажів, відстежувати вплив маркетингових кампаній на залучення клієнтів у конкретні канали. Наприклад, системи доступні механізми аналізу збільшення частки мобільних замовлень під час акційних періодів або дослідження ролі знижок у зміні поведінки клієнтів.

Важливим завданням є узгодження часових інтервалів для аналізу. Показники ресторанної мережі залежать від сезонності, свят, подій у конкретних регіонах, погодних умов, а також особливостей попиту у різні години доби. Тому система має бути здатною виконувати аналіз на будь-яких часових періодах — година, день, тиждень, місяць, квартал, рік — та забезпечувати коректне агрегування даних. Це потребувало впровадження універсального часово-орієнтованого підходу до структури збереження даних та формування звітів.

Одним із ключових аспектів роботи системи є підтримка складних запитів, що аналізують показники в контексті регіональних кластерів. Такі кластери використовуються для порівняння ресторанів у межах схожих ринкових умов. Наприклад, міські ресторани з високою щільністю населення мають порівнюватися з аналогічними закладами, тоді як ресторани в малих населених пунктах формують інший профіль попиту та навантаження. Це враховано в системі через введення регіональних довідників, що дозволяють враховувати не лише адміністративно-територіальну специфіку, а й параметри торговельних зон - радіус обслуговування, транспортну доступність, інтенсивність пішохідних потоків.

Основою формування аналітичних модулів стала методологія багаторівневого порівняння економічних показників. У межах цієї методології кожен показник оцінюється на чотирьох рівнях: рівень мережі, рівень країни або регіону, рівень міста, рівень ресторану. Такий підхід дозволяє визначити закономірності, які не можуть бути помічені при аналізі одного рівня. Наприклад, ресторан може мати стабільно високий дохід порівняно з іншими

зкладами мережі, але водночас демонструвати значно нижчу ефективність у межах свого міста. Виявлення таких відхилень допомагає зрозуміти реальні причини економічних коливань, зокрема помилки в управлінні персоналом, неефективне планування інгредієнтів, невдале розміщення або конкуренцію з боку інших закладів.

Особливу увагу в системі приділено обробці даних про доставку. У сучасних мережах харчування доставка є одним з основних каналів отримання доходу, і її роль продовжує зростати. Це зумовлює потребу в детальному аналізі логістичних показників. Система дозволяє оцінювати швидкість виконання замовлень, відсоток вдалих і невдалих доставок, середнє завантаження кур'єрів, відповідність доставки стандартам компанії. Окремо опрацьовується інформація про дотримання SLA — встановлених регламентів доставки. Порухення SLA може мати критичний вплив на задоволеність клієнтів, тому аналітична платформа повинна виявляти проблемні точки та визначати, які чинники їх спричиняють: від навантаження на кухню до відсутності доступних кур'єрів у пікові години.

У системі також реалізовано алгоритми прогнозування навантаження на основі історичних даних. Такий механізм дозволяє передбачати потенційні пікові періоди та завчасно готувати ресурси — збільшувати кількість персоналу, оптимізувати маршрути доставки, коригувати запаси.

Прогнозування є особливо важливим для святкових періодів, коли попит може суттєво перевищувати звичайні показники. У таких випадках система виступає інструментом планування стратегій масштабування операцій, дозволяючи запобігти перевантаженню ресторанів і погіршенню якості обслуговування.

У процесі розроблення моделі даних було враховано потребу у мінімізації дублювання інформації та забезпеченні консистентності при оновленні показників. Водночас було необхідно забезпечити наявність зв'язків між усіма ключовими сутностями системи, що створило умови для формування повноцінної багатофакторної аналітики. Враховуючи вимоги до продуктивності, логічні моделі було розділено на групи, кожна з яких відповідає певному напрямку аналітики: структурно-організаційна (міста, ресторани, регіони), операційна (транзакції, позиції меню, обсяг продажів), логістична (доставка, маршрути, SLA), фінансова (витрати, собівартість, прибутковість), клієнтська (канали замовлень, повторні покупки).

Ефективність аналітичної системи значною мірою визначається тим, наскільки швидко вона може реагувати на запити користувачів. Це було досягнуто завдяки застосуванню архітектури з інтелектуальною кеш-обробкою. Якщо дані не змінювалися протягом останнього сеансу, система видає збережений результат, що суттєво підвищує швидкість формування

звітів. Такий підхід особливо ефективний у ситуаціях, коли користувачі часто виконують подібні запити з невеликими змінами параметрів. У поєднанні з GraphQL це забезпечує гнучкість звернення до даних без зайвого навантаження на сервер.

Ключовим елементом системи стала автоматизація побудови графічних моделей. Графічна візуалізація є одним із найефективніших засобів представлення аналітичної інформації, оскільки дозволяє швидко зрозуміти загальні тенденції та виявити відхилення. У системі передбачено декілька типів графіків: лінійні графіки для відображення динаміки показників у часі, стовпчикові діаграми для аналізу структури продажів, кругові діаграми для демонстрації часток каналів і категорій, теплові карти для візуалізації навантаження. Особливою цінністю є можливість аналізу залежностей між різними показниками, що відображається у вигляді комбінованих графіків, які включають кілька осей або кілька наборів даних на одному полотні.

Принципово важливою властивістю сучасних аналітичних систем є можливість моделювання сценаріїв розвитку мережі. Це дозволяє користувачам оцінювати наслідки змін у операційних і фінансових параметрах без потреби чекати реальних результатів у майбутньому. У межах розробленої системи реалізовано механізм моделювання сценаріїв, який дає змогу змінювати кількість кур'єрів, оцінювати зміни в часі доставки, прогнозувати збільшення або зменшення навантаження, моделювати реакцію системи на різкі стрибки попиту. Для цього використовуються алгоритми обчислення пропускнуої здатності ресторанів та логістичних ланцюгів. Система оцінює можливі затримки, перевищення лімітів навантаження та прогнозує вплив таких змін на показники задоволеності клієнтів.

Механізм моделювання забезпечує можливість вибору різних стратегій прогнозів. Однією з ключових стратегій є «збалансована», яка враховує середні значення з історичних даних та адаптує їх до зовнішніх умов. Інша стратегія має назву «швидкість обслуговування» — вона моделює сценарій, у якому пріоритет надається мінімізації часу виконання замовлень. Третя стратегія — «ефективність ресурсів», коли система максимізує продуктивність існуючих ресурсів без залучення додаткового персоналу або зміни логістичної структури. Завдяки такому підходу управлінці можуть оцінювати різні варіанти розвитку подій та обирати оптимальну стратегію залежно від бізнес-цілей.

Значну увагу у системі приділено аналізу структури меню. Для ресторанних мереж важливо не лише знати, які саме категорії продукції генерують найбільший дохід, але й розуміти, як змінюється попит на окремі позиції меню у різні періоди. Система дозволяє аналізувати сезонність окремих товарів, оцінювати рентабельність інгредієнтів, визначати позиції, які потребують оновлення або заміни. Оскільки структура меню часто змінюється,

система підтримує механізм актуалізації категорій без порушення історичної логіки даних. Це дозволяє зберегти можливість ретроспективного аналізу та порівняння даних на різних часових проміжках.

У процесі створення системи особлива увага приділялася забезпеченню операційної цілісності даних. Для мережових структур, які працюють у багатьох містах і країнах, надзвичайно важливим є точне та своєчасне оновлення інформації з усіх точок. Затримки у передачі даних або їх неповнота можуть суттєво вплинути на точність аналітичних звітів. Щоб запобігти цьому, архітектуру системи було побудовано на принципі централізованої обробки та синхронізації інформації, що унеможливорює появу розбіжностей між різними джерелами даних. Більш того, механізм валідації дозволяє автоматично виявляти потенційні помилки у даних і сигналізувати про них користувачеві.

Важливим аспектом є інтеграція системи з іншими програмними продуктами та зовнішніми сервісами. Сучасний ресторанний бізнес активно використовує POS-системи, служби доставки, CRM-платформи, касові апарати та інші цифрові інструменти. Для забезпечення єдиного інформаційного простору було створено гнучкі механізми інтеграції через API. Це дозволяє автоматично отримувати інформацію про замовлення, витрати, рух інгредієнтів та персонал, що суттєво підвищує точність і актуальність аналітики.

Ще одним важливим елементом системи є підтримка аналізу ефективності персоналу. У мережах закладів швидкого харчування продуктивність співробітників безпосередньо впливає на швидкість обслуговування, рівень задоволеності клієнтів і показники повторних покупок. Саме тому система повинна забезпечувати детальне вивчення того, як змінюється продуктивність персоналу залежно від навантаження, часу доби, кількості доступних робочих станцій, типу замовлень та каналів продажів. Відповідно до матеріалів, закладених у проєкті, система дає змогу оцінювати інтенсивність роботи зміни, аналізувати кількість оброблених замовлень, визначати потенційні «вузькі місця» у роботі співробітників. Такий аналіз є особливо цінним при масштабуванні мережі, відкритті нових ресторанів або запровадженні нових технологічних процесів.

Окремий акцент у системі зроблено на аналізі взаємозв'язку між навантаженням на кухню та якістю виконання замовлень. У пікові години часто виникають ситуації, коли збільшується ймовірність помилок у приготуванні, затримок або неправильного комплектування замовлень. Запроваджена аналітика дозволяє виявляти критичні проміжки часу, коли ймовірність таких помилок підвищується, та визначати причини — сторонні фактори, недостатню кількість персоналу, порушення логістичного ланцюга, технічні обмеження обладнання. За рахунок цього система стає інструментом підвищення якості обслуговування.

У структурі аналітичної системи реалізовано механізм оцінки рентабельності ресторанів з урахуванням повної собівартості. Це передбачає аналіз усіх типів витрат — інгредієнтів, логістики, комунальних послуг, податкових виплат, амортизації обладнання, оплати праці та маркетингових витрат. На відміну від класичних даних POS-систем, які зазвичай дають лише інформацію про виручку, у запропонованій системі використано багато-факторні моделі прибутковості.

Це дозволяє оцінювати маржинальність на рівні конкретних категорій продукції, груп товарів або навіть індивідуальних позицій меню. Подібний підхід формує основу для оптимізації складу меню, зменшення нерентабельних позицій та підвищення ефективності використання ресурсів.

Особливе місце у системі займає модуль порівняння економічних результатів ресторанів у розрізі міст, регіонів і країн. Такий підхід дозволяє виявляти просторові закономірності та фактори, що впливають на відмінності у попиті, середньому чеку, частоті відвідування та структурі продажів. У деяких випадках відмінності можуть бути спричинені поведінковими особливостями споживачів, у інших — рівнем конкуренції, транспортною доступністю або розташуванням закладів. Пропонована система дозволяє зіставляти ресторани за набором ключових KPI, визначати лідерів і аутсайдерів, оцінювати ефективність регіональних менеджерів і формувати коректні управлінські рішення на основі порівняльних даних.

Важливою особливістю розробленої системи є можливість адаптації її компонентів до специфіки різних мереж закладів харчування. Згідно з матеріалами, система має модульну структуру, що дозволяє активувати або відключати певні блоки залежно від реальних потреб. Наприклад, невеликі локальні мережі можуть використовувати лише базові модулі — аналіз продажів, структури меню, навантаження персоналу. У той час як міжнародні мережі з великою кількістю точок отримують вигоду від розширених можливостей — сценарного моделювання, прогнозів, геоаналітики, оцінки ефективності доставки.

Одним із ключових результатів впровадження аналітичної системи є підвищення прозорості бізнес-процесів. Завдяки тому, що в межах однієї платформи об'єднані економічні, логістичні, клієнтські та операційні дані, керівництво отримує можливість відстежувати стан діяльності мережі у реальному часі. Система стає не лише інструментом аналізу, а й фундаментом для створення автоматизованих рішень: систем прогнозування попиту, оптимізації розкладів персоналу, модулів управління запасами, алгоритмів розподілу замовлень між різними каналами. Підсумовуючи наведений матеріал, можна зазначити, що розробка аналітичної системи економічних показників мережі закладів харчування забезпечує всебічний інструментарій для

ефективного управління сучасним ресторанним бізнесом. Вона об'єднує дані різних типів, інтегрує операційні, логістичні та фінансові процеси, забезпечує багаторівневий аналіз і надає можливості для прогнозування та моделювання. Така система створює якісно новий рівень аналітичної підтримки, що є критично важливим у високо-конкурентному середовищі галузі швидкого харчування.

Висновки. Розроблена аналітична система економічних показників мережі закладів швидкого харчування демонструє високу ефективність у комплексному опрацюванні операційних, фінансових, логістичних та регіональних даних. На основі гнучкої й масштабованої архітектури створено середовище, яке забезпечує повний цикл аналітичної обробки — від збору первинних транзакцій до багаторівневих порівнянь, моделювання сценаріїв та прогнозування. Система дозволяє значно підвищити точність управлінських рішень, підсилюючи можливість оперативного реагування на зміни попиту та навантаження.

Застосування моделей прогнозування й симуляції створює передумови для стратегічного планування, включаючи оптимізацію меню, розподіл ресурсів, поліпшення показників доставки та регіональної ефективності.

Отже, аналітична система, описана у роботі, є важливим інструментом цифрової трансформації ресторанної мережі та забезпечує необхідний рівень аналітичної підтримки для конкурентного функціонування у динамічних умовах ринку.

Література:

1. Liu, S., Zhang, J., & Yao, T. (2021). On-Time Last-Mile Delivery: Order Assignment with Travel-Time Predictors. *Management Science*, 67(1), 16–32. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2020.3741>
2. Roy, D., Spiliotopoulou, E., & de Vries, J. (2022). Restaurant analytics: Emerging practice and research opportunities. *Production and Operations Management*, 31(10), 3687–3709. <https://doi.org/10.1111/poms.13809>
3. Chu, H., Xin, L., & Li, F. (2021). Data-driven optimization for last-mile delivery. *Complex & Intelligent Systems*, 7(3), 1517–1532. <https://doi.org/10.1007/s40747-021-00293-1>
4. Ganeshkumar, C., Saranya, R., & Kumar, A. R. (2023). Adoption of Big Data Analytics: Determinants and Performances Among Food Industries. *International Journal of Business Intelligence Research*, 14(1), 1–18. <https://doi.org/10.4018/IJBIR.317419>
5. Sharma, M. (2023). The assessment of factors influencing Big Data adoption and firm performance: Evidence from an emerging economy. *Enterprise Information Systems*, 17(7), 1108–1134. <https://doi.org/10.1080/17517575.2023.2218160>
6. Chakraborty, D. (2023). Big Data in Food: Systematic Literature Review and Future Directions. *Journal of Global Information Technology Management*, 26(4), 297–319. <https://doi.org/10.1080/08874417.2022.2132428>
7. Ostrovska, H. Y., Sherstiuk, R. P., & Letun, O. O. (2023). Analysis of the restaurant business intelligent automation market trends. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences*, 10(43), 143–155. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10\(43\).143-155](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10(43).143-155)

References:

1. Liu, S., Zhang, J., & Yao, T. (2021). On-time last-mile delivery: Order assignment with travel-time predictors. *Management Science*, 67(1), 16–32. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2020.3741>
2. Roy, D., Spiliotopoulou, E., & de Vries, J. (2022). Restaurant analytics: Emerging practice and research opportunities. *Production and Operations Management*, 31(10), 3687–3709. <https://doi.org/10.1111/poms.13809>
3. Chu, H., Xin, L., & Li, F. (2021). Data-driven optimization for last-mile delivery. *Complex & Intelligent Systems*, 7(3), 1517–1532. <https://doi.org/10.1007/s40747-021-00293-1>
4. Ganeshkumar, C., Saranya, R., & Kumar, A. R. (2023). Adoption of big data analytics: Determinants and performances among food industries. *International Journal of Business Intelligence Research*, 14(1), 1–18. <https://doi.org/10.4018/IJBIR.317419>
5. Sharma, M. (2023). The assessment of factors influencing big data adoption and firm performance: Evidence from an emerging economy. *Enterprise Information Systems*, 17(7), 1108–1134. <https://doi.org/10.1080/17517575.2023.2218160>
6. Chakraborty, D. (2023). Big data in food: Systematic literature review and future directions. *Journal of Global Information Technology Management*, 26(4), 297–319. <https://doi.org/10.1080/1097198X.2023.2234562>
7. Ostrovska, H. Y., Sherstiuk, R. P., & Letun, O. O. (2023). Analysis of the restaurant business intelligent automation market trends. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences*, 10(43), 143–155. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10\(43\).143-155](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.10(43).143-155)

УДК 004.89:656.073

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2209-2221](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2209-2221)

Карпин Дмитро Степанович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Карпин Анна Василівна старший викладач кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Гарбич-Мошора Ольга Романівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-3172-5499>

Далявський Віктор Ігорович студент магістратури кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

Юрків Віталій Романович студент бакалаврату кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0008-8466-052X>

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА АНАЛІЗУ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ СЛУЖБИ ДОСТАВКИ

Анотація. Сучасний етап розвитку електронної комерції характеризується суттєвим зростанням кількості онлайн-замовлень та підвищенням вимог клієнтів до швидкості й передбачуваності доставки. У цих умовах логістичні компанії стикаються з потребою оптимізації маршрутів, збалансування навантаження між кур'єрами й відділеннями та забезпечення стабільного рівня сервісу. Традиційні інформаційні системи у сфері доставки переважно виконують роль інструментів статусного моніторингу і не забезпечують глибокого аналізу, виявлення причин затримок або прогнозування відхилень, що зумовлює реактивний характер управління.

У зв'язку з цим актуальним є створення інтегрованих аналітичних систем, які поєднують механізми опрацювання великих масивів логістичних даних,

візуалізацію процесів, оцінювання вузьких місць та моделювання можливих сценаріїв. Такі системи мають підтримувати повний аналітичний цикл — від збору та структуризації первинної інформації до прогнозування динаміки роботи мережі доставки та формування обґрунтованих управлінських рішень.

У статті представлено теоретико-методологічні засади розроблення інтегрованої інформаційної системи аналізу й оптимізації логістичних процесів, що включає модулі збору, обробки, візуалізації, моделювання та пріоритезації замовлень. Проаналізовано сучасні національні й міжнародні цифрові рішення, визначено їхні обмеження щодо глибини аналітики, відкритості архітектури та можливостей сценарного прогнозування. Показано, що запропонована система здатна забезпечити комплексне оцінювання ефективності, своєчасне виявлення критичних відхилень, оптимізацію ресурсів і підвищення якості логістичного сервісу.

Результати дослідження демонструють, що така система може бути ефективно використана логістичними операторами, цифровими платформами та дослідницькими установами для підтримки прийняття рішень у динамічних умовах сучасної доставки.

Ключові слова: логістика, інформаційні системи, аналітика, доставка, моделювання, оптимізація ресурсів, SLA.

Karpyn Dmytro candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Karpyn Anna senior lecturer of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Garbych-Moshora Olha candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-3172-5499>

Daliavskyi Viktor Ihorovych master's degree student of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych

Yurkiv Vitalii Romanovych bachelor's degree student of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych

INFORMATION SYSTEM FOR ANALYSIS AND OPTIMIZATION OF DELIVERY SERVICES

Abstract. The modern stage of e-commerce development is characterized by a sharp increase in the number of online orders and growing customer expectations regarding the speed and predictability of delivery. Under these conditions, delivery services face the need to optimize logistics processes, improve route efficiency, balance the workload among couriers and branches, and ensure a high level of service.

Traditional information systems used in the delivery sector are mostly limited to status monitoring functions. They display factual information — such as order creation, transfer, arrival, and delivery — but do not provide in-depth analysis, identification of delay causes, or forecasting of potential deviations. As a result, logistics companies tend to operate reactively, eliminating the consequences of existing issues rather than preventing them in advance.

In this context, the development of an integrated logistics analytics system becomes highly relevant. Such a system should combine mechanisms for processing large datasets, visualization tools, predictive models, and simulation mechanisms for evaluating the impact of delivery parameter changes. It must provide a comprehensive analytical cycle — from the collection of raw data to the generation of modeled scenarios for logistics network development.

The article examines the conceptual, theoretical, methodological, and practical foundations for developing an integrated information system for the analysis and optimization of delivery services, which combines modules for data collection, processing, visualization, modeling, and prioritization. The necessity of transitioning from traditional order status tracking systems to comprehensive analytical platforms capable of building predictive models and supporting real-time decision-making is substantiated. Current national and international solutions in the field of digital logistics are analyzed, and their functional limitations concerning analytical depth, architectural openness, and scenario modeling capabilities are identified.

The presented results demonstrate that the developed system can be used by logistics operators and research institutions to analyze efficiency, forecast workload, optimize resources, and improve the overall quality of logistics processes.

Постановка проблеми. Потреба у створенні єдиної аналітичної системи для служб доставки зумовлена низкою факторів, що відображають складність сучасних логістичних мереж. По-перше, значне збільшення кількості замовлень і зростання конкуренції між операторів доставки підвищують вимоги до швидкості опрацювання інформації та якості прийняття управлінських рішень. По-друге, фрагментованість даних, що зберігаються в окремих системах — CRM, трекінгових платформах, мобільних застосунках кур'єрів — ускладнює

формування узагальненої картини логістичної діяльності. По-третє, наявні системи не дозволяють моделювати сценарії та прогнозувати наслідки зміни параметрів, таких як збільшення кількості кур'єрів, зміна маршрутизаторів чи коливання обсягів замовлень. Натомість саме симуляційні механізми є фундаментом сучасної аналітичної логістики, оскільки вони дозволяють оцінити потенційну ефективність управлінських рішень без ризику втручання у реальні операції. Отже, постає проблема створення сучасної інформаційної системи, яка забезпечила б аналітичний, прогнозний і оптимізаційний рівні управління доставкою, що значно підвищило б ефективність логістичних операцій, зменшило б частку порушень SLA (Service Level Agreement) та сприяло економії ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підвищення ефективності логістичних процесів, зокрема в сегменті служб доставки та електронної комерції, є предметом активних наукових досліджень упродовж останніх десятиліть. Значна частина робіт зосереджується на використанні методів інтелектуального аналізу даних, моделювання та оптимізації для підвищення якості логістичного сервісу, зниження витрат і забезпечення стабільного рівня обслуговування клієнтів. У роботі М. Al-Nory та Н. El-Bakry запропоновано підхід до управління запасами й оптимізації логістики на основі методів data mining, що демонструє можливість виявлення прихованих закономірностей у логістичних даних та їх практичного використання для прийняття управлінських рішень [1]. Автори акцентують увагу на тому, що комплексна робота з даними забезпечує суттєве підвищення прозорості процесів та відкриває шлях до більш гнучкої моделі управління ланцюгами постачання. Окремий напрям досліджень становить аналіз логістичних вимірів та показників ефективності для служб експрес-доставки, зокрема на рівні «останньої милі». У роботі А. Ghazal та співавт. розглянуто характеристику роботи СЕР-провайдерів у малих і середніх містах на прикладі регіону Аахен, показано вплив міської структури, щільності населення та специфіки транспортної мережі на ефективність доставки, а також окреслено ключові показники, які доцільно використовувати для оцінювання якості логістичного сервісу [2]. Ці результати доповнюються узагальнюючими оглядами міської логістики та транспортних викликів, де М. Savelsbergh і Т. Van Woensel систематизують основні проблеми міських вантажопотоків, констатуючи зростання складності управління доставкою в умовах урбанізації, тиску на транспортну інфраструктуру та зростання очікувань клієнтів [6]. Ґрунтовний огляд концепцій доставки «останньої милі», виконаний N. Boysen зі співавторами, демонструє широкий спектр підходів до організації доставки кінцевому споживачеві та підкреслює необхідність застосування моделей оптимізації та аналітичних платформ для підтримки прийняття рішень у цьому сегменті [7].

Важливим напрямом є дослідження якості логістичного сервісу в контексті електронної комерції. У роботі М. Ма зі співавт. розроблено модель оптимізації якості логістичного обслуговування з урахуванням різних типів споживчої поведінки та психологічних особливостей клієнтів, що дає змогу поєднати операційні показники служби доставки з суб'єктивним сприйняттям сервісу [5]. Це узгоджується з сучасним баченням цифрових ланцюгів постачання, де S. Chopra та P. Meindl підкреслюють зростаючу роль аналітики, інтегрованих інформаційних систем та цифрових платформ для управління потоками даних і матеріальних ресурсів у реальному часі [8]. Таким чином, у низці робіт відзначається, що без залучення комплексних цифрових рішень, здатних об'єднувати операційні, аналітичні та прогнозні компоненти, подальший розвиток логістики є обмеженим.

Окрему групу досліджень становлять роботи, присвячені моделюванню логістичних процесів і логістичної інфраструктури. Наприклад, G. Purov та співавт. на основі імітаційного моделювання показують можливості оцінювання роботи складського підрозділу, виявлення «вузьких місць» та оцінки впливу зміни параметрів на загальну продуктивність системи [4]. Отримані ними результати підтверджують доцільність застосування імітаційних моделей для підтримки управлінських рішень у логістиці. Паралельно E. Santos зі співавт. досліджують підходи до оптимізації SLA у сфері транспортної логістики для розумних міст, акцентуючи увагу на сервісному рівні та механізмах його підтримки за допомогою цифрових сервісів [3]. У цій роботі SLA розглядається як ключовий інструмент, що пов'язує очікування клієнтів та реальні логістичні можливості оператора, а оптимізація рівня сервісу досягається за рахунок гнучкого управління ресурсами і маршрутами доставки.

Узагальнюючи наведені дослідження, можна констатувати, що сучасні наукові праці активно охоплюють питання міської логістики, доставки «останньої милі», якості сервісу, цифровізації ланцюгів постачання, оптимізації показників SLA та використання імітаційного моделювання для оцінювання роботи логістичних підрозділів [1–8].

Водночас у проаналізованих публікаціях переважно розглядаються або окремі аспекти логістичних систем (управління запасами, міська логістика, якість сервісу, робота складу), або загальні концепції цифрового управління ланцюгами постачання.

Порівняно менше уваги приділяється створенню інтегрованих інформаційних систем аналітичного типу, які одночасно поєднували б збір операційних даних про доставку, розрахунок KPI, аналіз SLA, імітаційне моделювання та підтримку прийняття рішень щодо оптимізації роботи служби доставки. Саме на заповнення цієї прогалини орієнтовано проведене дослідження та розроблений у ньому програмний інструментарій.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні, проектуванні та практичній реалізації інформаційної системи аналізу та оптимізації служби доставки, яка забезпечує комплексне опрацювання логістичних даних, включаючи їх збір, структурування, візуалізацію, обчислення ключових показників ефективності, моделювання сценаріїв навантаження та прогнозування результатів, що дає можливість підвищити точність управлінських рішень, оптимізувати ресурси та покращити якість логістичних процесів у сучасних умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Сучасні служби доставки функціонують у складному й динамічному середовищі, де зростання обсягів онлайн-замовлень, нерівномірність навантаження та потреба в оперативному управлінні процесами вимагають використання інтегрованих цифрових інструментів.

Традиційні логістичні підходи, засновані лише на фіксації статусів замовлень, уже не забезпечують достатнього рівня ефективності, оскільки не дають можливості проводити системний аналіз, виявляти закономірності, прогнозувати ризики та оптимізувати ресурси. У таких умовах важливого значення набуває створення інформаційних систем аналітичного типу, які поєднують збирання, візуалізацію, обробку даних і моделювання можливих сценаріїв роботи мережі доставки.

Вивчення ринку показало, що попри наявність окремих технологічних рішень у провідних міжнародних логістичних компаній, більшість доступних інструментів залишаються або внутрішніми корпоративними розробками, або орієнтованими лише на базові функції моніторингу. Наприклад, системи відстеження стану відправлення, поширені серед національних операторів, дають змогу користувачеві дізнатися лише, де перебуває посилка, але не формують повноцінного аналітичного зрізу діяльності служби доставки. У той же час платформи класу SaaS, які пропонують аналітику або прогнозування, здебільшого працюють у закритому середовищі, не дозволяючи адаптації під потреби конкретного підприємства.

Таким чином, на ринку існує помітна прогалина - брак адаптивних, відкритих і гнучких систем, здатних поєднувати глибоку аналітику, прогнозування та інструменти моделювання.

Створена інформаційна система спрямована на усунення цих обмежень, формуючи комплексне інтегроване рішення для аналітики, оптимізації та оцінювання ефективності роботи служби доставки. Її концепція побудована на принципах централізації даних, модульності архітектури та багаторівневої обробки інформації.

Система збирає дані про замовлення, кур'єрів, відділення, маршрути й часову динаміку доставки, після чого виконує їх аналітичну обробку, агрегування, нормалізацію та подальше візуальне представлення.

Такий підхід дозволяє оцінювати роботу служби доставки як у розрізі окремих показників, так і в контексті складних взаємозв'язків між різними частинами логістичної мережі.

Фундаментом дослідження є розуміння того, що цифрова трансформація логістики неможлива без інструментів, здатних забезпечувати не лише звітність, а й прогностичну аналітику. Йдеться не лише про показники середнього часу доставки чи кількості оброблених замовлень, але і про більш комплексні метрики - рівень порушень SLA, навантаження на кур'єрів, ефективність роботи відділень, сезонні коливання попиту, фінансові показники, поведінкові патерни клієнтів. Запровадження такої аналітичної моделі дозволяє переходити від реактивного управління, коли рішення приймаються лише після виникнення проблеми, до проактивного - коли система здатна попереджати перевантаження, прогнозувати затримки або пропонувати оптимізаційні рішення ще до появи критичних відхилень.

Розроблена система реалізує саме такий підхід, поєднуючи в собі кілька рівнів аналітичної взаємодії. Перший рівень - це базовий збір і відображення даних: статистика замовлень, статуси виконання, географічний розподіл, завантаження кур'єрів і відділень. Другий рівень включає аналітичну обробку та агрегування інформації, що дозволяє виявляти закономірності, тренди, кореляції та відхилення. Третій рівень - моделювання сценаріїв, де користувач задає параметри гіпотетичних змін (зростання замовлень, збільшення кількості кур'єрів, зміну пропускну здатності відділень) і отримує прогноз ефективності роботи служби. Четвертий рівень - алгоритмічна пріоритезація замовлень, яка забезпечує раціональний розподіл ресурсів відповідно до важливості, терміновості та бізнесових критеріїв.

Архітектура системи базується на сучасному стеку вебтехнологій, що включає PostgreSQL як основну базу даних, Prisma ORM для типізованої взаємодії з даними, NestJS як серверний фреймворк, GraphQL як гнучкий засіб передачі даних між сервером і клієнтом, та Next.js з Recharts як основу для візуалізації на клієнтському рівні. Такий набір інструментів забезпечує максимальну гнучкість та масштабованість - система здатна працювати як з реальними даними логістичних компаній, так і з великими обсягами згенерованих даних для моделювання дослідницьких сценаріїв.

Особливістю дослідження є поєднання теоретичної аналітики логістичних процесів із практичною реалізацією програмної системи, що дозволяє перевірити правильність моделей у реальному застосуванні. Система була розроблена таким чином, щоб адаптуватися до різних умов, типів компаній та масштабів діяльності, від невеликих локальних операторів до великих мереж доставки. Важливо, що її модульна структура передбачає можливість подальшого розширення - наприклад, інтеграції моделей машинного навчання

для прогнозування часу доставки, оптимізації маршрутів або автоматичного балансування навантаження.

У цілому, запропоноване рішення займає проміжну нішу між простими моделями моніторингу й високовартісними корпоративними аналітичними платформами, забезпечуючи доступність, гнучкість та повноту аналітики, необхідні сучасному ринку логістичних послуг.

У межах дослідження особливу увагу приділено формуванню цілісної моделі роботи служби доставки, що дозволяє описати всі ключові етапи життєвого циклу відправлення: від моменту створення замовлення до фінального вручення. Саме логіка такого циклу стала основою для побудови програмної архітектури системи. У роботі було виконано аналіз послідовності зміни станів, що забезпечують перехід від одного етапу доставки до іншого, та визначено критичні точки, які найчастіше впливають на затримки чи нерівномірність навантаження. На основі цього був побудований набір статусів, що моделюють реальний процес: "Створено", "Передано у відділення", "У хабі", "Кур'єр отримав", "У доставці" та "Вручено". Для кожного статусу система фіксує часові мітки, що дозволяє визначати середній час перебування замовлення у певному етапі та ідентифікувати проблемні місця.

Зібрані дані проходять багаторівневу обробку, що включає агрегацію, нормалізацію та аналітичні перетворення, які дають змогу працювати як із глобальною характеристикою мережі доставки, так і з окремими аспектами — ефективністю конкретного кур'єра, роботою відділення чи продуктивністю логістичного центру. Однією з ключових особливостей системи є те, що всі обчислення виконуються на сервері, а не на клієнтській стороні, що підвищує точність аналізу та забезпечує стабільну роботу з великими масивами даних. Завдяки цьому система виступає повноцінним аналітичним інструментом, який дозволяє обробляти інформацію в масштабах, недосяжних для звичайних офлайн-рішень. Особливе місце у розробці посідає модуль моделювання, побудований на основі алгоритмічної інтерпретації логістичних процесів. Його завдання полягає не лише у відтворенні поточного стану мережі доставки, а й у прогнозуванні змін показників під впливом зовнішніх чи внутрішніх факторів. Для цього користувач може змінювати параметри, такі як кількість кур'єрів і замовлень, пропускна здатність хабів, швидкість транспортування чи рівень затримок. Для моделювання черг та оцінки пропускної здатності логістичних центрів використано класичну модель масового обслуговування **M/M/1**, що дозволяє прогнозувати середній час очікування замовлення залежно від інтенсивності надходження та швидкості обробки. Адаптація цієї моделі до логістичних процесів забезпечила високу точність прогнозів і дала змогу своєчасно оцінювати, чи витримує система поточне або підвищене навантаження.

У системі також реалізовано розширену модель обчислення показників SLA, яка враховує кілька типів порушень термінів доставки. Це дозволяє не лише підраховувати загальну частку своєчасних доставок, але й аналізувати, на якому саме етапі відбувається порушення терміну та який чинник є ключовим у зниженні показника SLA. Наприклад, для деяких регіонів було виявлено, що порушення SLA найчастіше виникають не на етапі транспортування, а під час обробки замовлень у хабі - через обмежену кількість персоналу або недостатню пропускну здатність конвеєрних ліній. Це вказує на те, що вирішення такої проблеми не потребує збільшення кількості кур'єрів, а вимагає оптимізації внутрішніх процесів у відділеннях або додаткового автоматизованого обладнання.

Система також містить модуль пріоритезації, який виконує розподіл замовлень за рівнем важливості, що є критично важливим під час значних пікових навантажень або при обмежених ресурсах. Модель пріоритезації використовує кілька факторів: час, що залишився до завершення SLA, тип клієнта, вартість або важливість відправлення, географічні особливості маршруту та час доставки. Поєднання цих факторів у єдину інтегральну метрику дозволяє сформувати об'єктивний рейтинг замовлень, що потребують першочергового виконання. Такий механізм є ключовим для оптимізації роботи кур'єрів та зменшення кількості порушень SLA, особливо в умовах непередбачуваних коливань обсягу відправлень.

Значна увага у роботі приділена також аналізу ефективності кур'єрів. На основі даних про виконані замовлення, часові інтервали та частку затримок було побудовано модель оцінювання, що дозволяє визначати як найефективніших працівників, так і тих, чиї показники істотно відхиляються від середніх. Було встановлено, що продуктивність окремих кур'єрів може відрізнятися на десятки відсотків, а найчастішою причиною низької ефективності є не повільна швидкість виконання завдань, а надмірне навантаження, яке формується через нераціональний розподіл замовлень. Це підтверджує необхідність застосування інтелектуальних моделей, які могли б створювати збалансоване навантаження між працівниками. Важливо також відзначити, що оцінювання роботи відділень дозволило виявити суттєві регіональні відмінності у швидкості доставки. У мегаполісах, де транспортні потоки є складнішими, середній час доставки може бути нижчим, ніж у менш населених містах. Це пояснюється тим, що великі міста мають більшу кількість відділень, кур'єрів і логістичних хабів, що забезпечує рівномірний розподіл навантаження. У той же час для невеликих міст характерною є недостатня кількість кур'єрів, що особливо проявляється у пікові періоди. Система дозволяє досить точно прогнозувати ці ситуації й пропонує сценарії компенсації шляхом тимчасового залучення додаткового персоналу або перерозподілу ресурсів із сусідніх регіонів.

Таким чином, основний матеріал дослідження демонструє, що створена інформаційна система є не просто програмним рішенням, а комплексним інструментом аналізу, моделювання та оптимізації логістичних процесів, здатним надати підприємству глибоке розуміння функціонування служби доставки й забезпечити підвищення ефективності її роботи на основі даних.

У процесі проєктування архітектури інформаційної системи ключовим завданням стало забезпечення узгодженої взаємодії між її компонентами, адже саме від логіки комунікації залежить стабільність роботи та коректність аналітики. Серверна частина побудована за модульним принципом: модулі огляду, динаміки, статусів, трендів, моделювання, пріоритезації та аналізу персоналу. Така декомпозиція забезпечує масштабованість системи та стійкість до збільшення обсягів логістичних даних.

Сервер реалізовано на NestJS — фреймворку з архітектурою інверсії залежностей, що дозволяє чітко розмежувати шари запитів, обчислень, репозиторіїв і взаємодії з базою даних. Це полегшує адаптацію модулів KPI, симуляцій, обробки статусів і роботи з даними, роблячи систему гнучкою для оновлень та розширення. Використання GraphQL забезпечує ефективний обмін інформацією між клієнтською та серверною частинами, дозволяючи отримувати лише необхідні дані та уникати надлишкових запитів, характерних для REST API. Це особливо важливо в логістичних системах, де оперують великими вибірками й агрегованими показниками.

Для зберігання даних застосовано PostgreSQL у поєднанні з Prisma ORM, що гарантує типобезпечність, автоматичне генерування моделей і високу продуктивність при обробці великих вибірок. Структура бази оптимізована під агреговані запити до статусів замовлень, часових подій та показників ефективності кур'єрів. Особливу увагу приділено модулю динаміки, який працює з великими обсягами даних і формує хронологічні графіки за різні періоди.

Клієнтську частину створено на Next.js, що забезпечує серверне рендерування та високу швидкість завантаження аналітичних панелей. Візуалізація побудована на бібліотеці Recharts, яка підтримує різні типи графіків — лінійні, стовпчикові, кругові, комбіновані та теплові. Це дає змогу обирати оптимальні способи представлення логістичних даних і робить взаємодію користувача з аналітикою швидкою та інформативною.

Працюючи з моделями, розроблена система реалізує механізм симуляції, що дозволяє оцінити вплив зміни параметрів на загальні показники роботи служби доставки. Цей модуль був створений з урахуванням того, що логістика має багатовимірний характер: збільшення кількості кур'єрів може не дати очікуваного результату, якщо пропускна здатність хабу залишається незмінною; зменшення часу обробки відправлень може не покращити SLA, якщо відділення перевантажене у пікові години. Модуль симуляції був побудований

з урахуванням усіх цих взаємозв'язків і дає змогу користувачеві вільно комбінувати різні показники, отримуючи динамічну зміну прогнозів.

Одним із важливих результатів роботи є те, що система дає змогу проводити комплексний аналіз ефективності кур'єрів не лише на основі кількості виконаних замовлень, але й з урахуванням часу доставки, кількості порушень SLA, відстані маршрутів та регіональних факторів. Для цього було розроблено рейтинг, який враховує кілька параметрів: продуктивність (замовлення за годину), точність (відсоток своєчасних доставок), стабільність (коливання у часі), а також частку відхилень від нормативних показників. Такий підхід дозволяє робити висновки про реальну якість роботи кур'єра, а не про її окремі аспекти.

Окремо у дослідженні описано механізм порівняння регіонів. Було встановлено, що логістика у великих містах суттєво відрізняється від роботи в малих населених пунктах. У мегаполісах з високою щільністю населення клієнти розташовані ближче один до одного, що робить маршрути більш компактними та передбачуваними. У невеликих містах кур'єру доводиться долати більші відстані, а нерівномірність розташування клієнтів ускладнює планування. Саме тому у роботі було запропоновано методику нормалізації показників, яка базується на факторах щільності населення та середньої відстані доставок. Такий підхід дозволяє порівнювати ефективність міст із різними характеристиками коректно та об'єктивно. У підсумку, ця частина дослідження демонструє, що інформаційна система аналізу та оптимізації служби доставки має широкі можливості і здатна виконувати функції, які традиційно доступні лише у великих корпоративних логістичних платформах. Її структура, алгоритми та інструментарій забезпе-чують глибоке дослідження процесів та формування обґрунтованих управ-лінських рішень.

Після створення системи було проведено тестування всіх модулів, яке показало її високу ефективність та коректність роботи з великими обсягами даних. Тестування охоплювало не лише правильність розрахунків, але й аналіз продуктивності серверної частини, затримок у формуванні запитів та стабільності візуалізації. Результати підтвердили, що система здатна працювати у середовищі з великою кількістю одночасних запитів, а її архітектура відповідає вимогам до аналітичних інформаційних платформ.

У підсумку, основний матеріал дослідження демонструє, що створена інформаційна система є ефективним інструментом для аналізу, оптимізації та моделювання роботи служби доставки. Її функціональність охоплює всі ключові аспекти логістичної діяльності, включаючи обробку великих обсягів даних, аналіз ефективності, прогнозування, сценарне моделювання та прийняття управлінських рішень на основі об'єктивних показників. Її застосування може суттєво підвищити якість логістичних процесів, забезпечити більш

раціональне використання ресурсів і сприяти розвитку сучасних цифрових рішень у сфері доставки.

Висновки. У дослідженні обґрунтовано необхідність створення сучасної інформаційної системи аналізу та оптимізації служби доставки та розроблено комплексне рішення, яке поєднує механізми збору, обробки та візуалізації логістичних даних із можливостями аналітики та сценарного моделювання. На основі аналізу існуючих інструментів встановлено, що більшість із них не забезпечують глибокого оцінювання ефективності доставки та не дають змоги прогнозувати зміни у роботі логістичної мережі. Запропонована система вирізняється модульною архітектурою та включає інструменти для обчислення ключових показників, аналізу статусів виконання замовлень, оцінювання роботи кур'єрів та побудови прогнозних сценаріїв. Реалізація моделі М/М/1 дала змогу виконувати розрахунки пропускної здатності логістичних центрів і виявляти можливі «вузькі місця». Розроблений модуль симуляції продемонстрував потенціал для впровадження проактивних управлінських рішень, спрямованих на оптимізацію ресурсів та підвищення якості логістичних процесів. Отримані результати підтверджують ефективність інтегрованих аналітичних систем у сфері доставки та окреслюють перспективи подальшого розвитку, зокрема у напрямі автоматизованого прогнозування та включення алгоритмів штучного інтелекту.

Література:

1. Al-Nory M. T., El-Bakry H. M. Inventory management and logistics optimization: a data mining practical approach // Journal of Industrial Engineering and Management. — 2018. — Vol. 11, No. 3. — P. 466–488. — DOI: 10.3926/jiem.2558.
2. Ghazal A., Noche B., Kusumawardani R. Analysis of logistics measures of CEP service providers for the last-mile delivery in small- and medium-sized cities: A case study for the Aachen city region // European Transport Research Review. — 2025. — Vol. 17, No. 1. — Article 13. — DOI: 10.1186/s12544-025-00706-z.
3. Santos E. M., Bakhtavar E., Martínez M. Logistics SLA optimization service for transportation in smart cities // Proceedings of the International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN). — 2018. — P. 1–8. — DOI: 10.1109/IJCNN.2018.8489344.
4. Popov G., Romanov A., Khudyakov Y. Simulation modeling of a warehouse logistics department of a medium-sized company // AIP Conference Proceedings. — 2021. — Vol. 2394. — Article 100006. — DOI: 10.1063/5.0041756.
5. Ma M., Wu Q., Zhang J. Optimization of e-commerce logistics service quality considering multiple consumption psychologies // Frontiers in Psychology. — 2022. — Vol. 13. — Article 956418. — DOI: 10.3389/fpsyg.2022.956418.
6. Savelsbergh M., Van Woensel T. 50th Anniversary Invited Article — City Logistics: Challenges and Opportunities // Transportation Science. — 2016. — Vol. 50, No. 2. — P. 545–558. — DOI: 10.1287/trsc.2016.0675.
7. Boysen N., Fedtke S., Schwerdfeger S. Last-mile delivery concepts: a survey from an operational research perspective // OR Spectrum. — 2021. — Vol. 43, No. 1. — P. 1–41. — DOI: 10.1007/s00291-020-00615-0.

8. Chopra S., Meindl P. Digital Supply Chain Management // International Journal of Production Economics. — 2020. — Vol. 229. — Article 107951. — DOI: 10.1016/j.ijpe.2020.107951.

References:

1. Al-Nory, M. T., & El-Bakry, H. M. (2018). Inventory management and logistics optimization: A data mining practical approach. Journal of Industrial Engineering and Management, 11(3), 466–488. <https://doi.org/10.3926/jiem.2558>
2. Ghazal, A., Noche, B., & Kusumawardani, R. (2025). Analysis of logistics measures of CEP service providers for the last-mile delivery in small- and medium-sized cities: A case study for the Aachen city region. European Transport Research Review, 17(1), Article 13. <https://doi.org/10.1186/s12544-025-00706-z>
3. Santos, E. M., Bakhtavar, E., & Martínez, M. (2018). Logistics SLA optimization service for transportation in smart cities. Proceedings of the International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN), 1–8. <https://doi.org/10.1109/IJCNN.2018.8489344>
4. Popov, G., Romanov, A., & Khudyakov, Y. (2021). Simulation modeling of a warehouse logistics department of a medium-sized company. AIP Conference Proceedings, 2394, Article 100006. <https://doi.org/10.1063/5.0041756>
5. Ma, M., Wu, Q., & Zhang, J. (2022). Optimization of e-commerce logistics service quality considering multiple consumption psychologies. Frontiers in Psychology, 13, Article 956418. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.956418>
6. Savelsbergh, M., & Van Woensel, T. (2016). 50th anniversary invited article—City logistics: Challenges and opportunities. Transportation Science, 50(2), 545–558. <https://doi.org/10.1287/trsc.2016.0675>
7. Boysen, N., Fedtke, S., & Schwerdfeger, S. (2021). Last-mile delivery concepts: A survey from an operational research perspective. OR Spectrum, 43(1), 1–41. <https://doi.org/10.1007/s00291-020-00615-0>
8. Chopra, S., & Meindl, P. (2020). Digital supply chain management. International Journal of Production Economics, 229, Article 107951. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107951>

УДК 378.147:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2222-2235](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2222-2235)

Карпин Дмитро Степанович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Карпин Анна Василівна старший викладач кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Костирко Микола Петрович аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0006-5617-9283>

Гарбич-Мошора Ольга Романівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-3172-5499>

Садоху Юліан Андрійович студент магістратури кафедри фізики та інформаційних систем, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

РОЗРОБКА ЦИФРОВОГО ПОРТФОЛІО ВИКЛАДАЧА В МЕЖАХ GOOGLE WORKSPACE FOR EDUCATION

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних засад створення цифрового портфоліо викладача на базі хмарної екосистеми Google Workspace for Education. У роботі підкреслено актуальність переходу від традиційних паперових форм звітності до інтегрованих цифрових інструментів, що забезпечують динамічність, мобільність і зручність демонстрації професійних досягнень педагога. Обґрунтовано, що розвиток цифрового портфоліо є складовою формування цифрової компетентності викладача, а його впровадження сприяє підвищенню ефективності атестації, самооцінювання та професійного розвитку.

Проаналізовано еволюцію поняття портфоліо, визначено його функції в умовах цифровізації освіти. Окрему увагу приділено дослідженню архітектури

та переваг Google Workspace for Education як інтегрованої платформи, що поєднує інструменти створення контенту, зберігання даних, вебпрезентації та адміністрування. Запропоновано модель структури цифрового портфоліо викладача на основі Google Sites, а також описано алгоритм його поетапного створення та технологію централізованого розгортання системи е-портфоліо через корпоративні шаблони. Результати дослідження підтверджують, що використання Google Workspace for Education є ефективним, безпечним та економічно доцільним рішенням, яке здатне забезпечити високу якість цифрової документації, прозорість професійних досягнень та відповідність сучасним вимогам освітніх стандартів.

Ключові слова: цифрове портфоліо, Google Workspace for Education, e-portfolio, хмарні технології, цифрова компетентність викладача, Google Sites.

Karpyn Dmytro candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-0476-3406>

Karpyn Anna senior lecturer of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0005-1708-9229>

Kostyrko Mykola PhD student of the department of history of Ukraine and jurisprudence, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0006-5617-9283>

Garbych-Moshora Olha candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-3172-5499>

Sadokha Yulian master's degree student of the department of physics and information systems, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych

DEVELOPMENT OF A TEACHER'S DIGITAL PORTFOLIO WITHIN GOOGLE WORKSPACE FOR EDUCATION

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations of designing a teacher's digital portfolio within the cloud-based ecosystem of Google

Workspace for Education. The study highlights the growing need to replace traditional, static formats of documenting professional achievements with digital tools that ensure dynamism, mobility, interactivity, and continuous updating of materials. It is emphasized that a digital portfolio is not merely a collection of evidence of professional activity but also an important instrument for developing educators' digital competence, facilitating their ability to work with web-based content, cloud services, digital resources, and modern communication tools.

The article analyzes the evolution of the portfolio concept, contemporary approaches to its structure, and its role in supporting educators' reflective practice and professional growth. Special attention is devoted to examining the architecture of Google Workspace for Education, particularly the capabilities of Google Sites and Google Drive as core tools for creating, organizing, and presenting digital artifacts. A structural model of a teacher's digital portfolio is proposed, encompassing key areas of professional activity, along with a step-by-step algorithm for its development using GWSfE.

The study further substantiates the advantages of using institutional portfolio templates, which contribute to standardizing approaches to evaluation, improving the transparency of teachers' professional activities, and optimizing attestation processes. It is demonstrated that Google Workspace for Education provides the necessary infrastructure for centralized deployment of e-portfolio systems, management of access rights, and seamless integration of diverse digital materials. The article concludes that a digital portfolio built on GWSfE serves as an effective tool for professional development, self-assessment, and documentation of educational achievements within the context of the digital transformation of education.

Keywords: digital portfolio, Google Workspace for Education, e-portfolio, cloud technologies, teacher digital competence, Google Sites.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти переживає інтенсивну цифрову трансформацію, що зумовлена необхідністю забезпечення гнучкого, мобільного та якісного освітнього процесу. У цих умовах змінюються вимоги до професійної компетентності викладача: разом із фаховими знаннями він повинен володіти інструментами цифрової комунікації, колаборації, представлення результатів діяльності та самооцінювання. Традиційне паперове портфоліо перестає відповідати цим вимогам, оскільки є статичним, складним в оновленні та обмеженим з погляду можливостей демонстрації.

Цифрове портфоліо (e-portfolio) стає сучасною альтернативою, яка забезпечує інтерактивність, високу мобільність, доступність, мультимедійність та можливість динамічної самооцінки. У контексті хмарної цифрової інфраструктури закладів вищої освіти одним з найбільш оптимальних середовищ для створення портфоліо виступає Google Workspace for Education.

Його популярність зумовлена безкоштовністю базових ліцензій, високим рівнем безпеки, потужними інструментами адміністрування та широкими можливостями інтеграції.

Однак, попри наявність великої кількості цифрових інструментів, питання методики створення повноцінного цифрового портфоліо викладача засобами GWSfE, обґрунтування переваг цієї екосистеми та стандартизація підходів до його структуризації досі недостатньо розкриті в наукових дослідженнях. Саме тому необхідним є комплексний аналіз функціональних можливостей GWSfE, розробка моделі портфоліо та методичних рекомендацій щодо їх упровадження у діяльність викладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрового портфоліо викладача, розвитку його цифрової компетентності та використання хмарних сервісів, зокрема екосистеми Google Workspace, активно розробляється у сучасних дослідженнях. У наукових працях підкреслюється, що перехід від паперових форм фіксації професійних досягнень до цифрових рішень є не лише технологічною модернізацією, а й зміною підходів до рефлексії, оцінювання та професійного розвитку педагогів. Зокрема, концепція електронного портфоліо (e-portfolio) трактується як інструмент розвитку здатності до рефлексивної практики, що дозволяє викладачеві критично осмислювати власну діяльність, відстежувати динаміку досягнень і вибудовувати індивідуальну траєкторію професійного зростання [2]. У подальших роботах цифрове портфоліо розглядається як стратегія професійного розвитку вчителя, яка забезпечує накопичення, структурування та цілеспрямоване представлення результатів професійної діяльності в єдиному інтегрованому середовищі [10].

Важливий напрям досліджень пов'язаний із оцінюванням впливу цифрової компетентності викладачів на результати навчання студентів. У роботі [3] показано, що рівень цифрової компетентності викладача корелює зі сприйняттям цінності навчання з боку студентів у закладах вищої освіти: чим вищими є вміння викладача планувати, організовувати й підтримувати навчальний процес із використанням цифрових інструментів, тим вищою є суб'єктивна «цінність» навчання для здобувачів освіти. Дослідження сучасних хмарних технологій в освітньому процесі [7] доповнюють цю картину, обґрунтовуючи доцільність використання хмарних сервісів як основи для створення гнучкого, масштабованого та економічно ефективного цифрового середовища університету. У такому контексті цифрове портфоліо постає не ізольованим продуктом, а складовою ширшої хмарної освітньої інфраструктури.

Окремий блок досліджень стосується безпосередньо використання Google Workspace як технологічної основи для організації навчання та професійного розвитку. Зокрема, показано, що інструменти Google Workspace

здатні підтримувати колаборативне та партисипативне навчання у вищій освіті, забезпечуючи спільну роботу, прозорість процесів та оперативне оновлення контенту [4]. Це особливо важливо для побудови цифрового портфоліо, яке потребує постійного доповнення новими артефактами та можливості гнучкого керування доступом. Аналітичний погляд на ширші соціально-інституційні наслідки інтеграції Google-платформ в освітні системи представлено у праці [5], де концепт «googlization of education» розкривається як залежність освітніх систем від інфраструктури глобальних платформ. Це підкреслює не лише технологічні переваги, а й ризики та обмеження, пов'язані з платформізацією освіти, що є важливим контекстом для впровадження цифрових портфоліо на базі Google Workspace.

Специфічну нішу займають дослідження, присвячені безпосередньо використанню Google Sites як інструменту створення електронних портфоліо. У роботі [9] доведено, що Google Sites є зручним та доступним засобом для формування e-portfolio, оскільки поєднує простий інтерфейс, можливість інтеграції з іншими сервісами Google та гнучкі механізми налаштування структури і дизайну. Автори показують, що за умови методичного супроводу та використання шаблонів Google Sites може бути ефективно застосований як платформа для побудови студентських та викладацьких портфоліо.

Дослідження [8], у свою чергу, зосереджується на користувацькому досвіді роботи з Google Drive, зокрема на управлінні сховищем і сповіщеннями, що є важливим підґрунтям для розуміння того, як викладачі організовують цифрові артефакти, які потім вбудовуються у структуру портфоліо через Google Sites.

Цікавим є і напрям робіт, де цифрові портфоліо розглядаються як цілеспрямована стратегія підтримки професійного розвитку педагогів.

Дослідження [10] показує, що використання цифрових портфоліо сприяє формуванню у педагогів звички до систематичної рефлексії, підвищує усвідомленість щодо власної професійної траєкторії та створює умови для зовнішнього визнання результатів діяльності. У поєднанні з висновками про позитивний вплив цифрової компетентності викладача на навчальний досвід студентів [3] це дозволяє розглядати цифрове портфоліо не лише як інструмент звітності, а як елемент педагогічної культури та засіб підтримки довготривалого професійного зростання. Окремі роботи виходять за межі суто освітньої проблематики, але демонструють високий рівень розвитку цифрової аналітики, інтерфейсних рішень і підходів до візуалізації даних у інших галузях [6]. Хоча безпосередньо такі дослідження не присвячені цифровим портфоліо чи Google Workspace, вони підтверджують загальну тенденцію до використання комплексних цифрових систем для представлення, інтерпретації й аналізу складних масивів інформації.

Загалом аналіз сучасних досліджень дає змогу констатувати, що наукова думка рухається у напрямі поєднання трьох ключових компонентів: концепції рефлексивного цифрового портфоліо [2], [10], розвитку цифрової компетентності викладачів у хмарному середовищі [3], [7] та використання інтегрованих платформ на кшталт Google Workspace для підтримки навчання, комунікації й презентації результатів діяльності [4], [5], [8], [9]. Однак у наявних роботах бракує цілісних моделей організації саме викладацького цифрового портфоліо в межах домену Google Workspace for Education із урахуванням інституційних політик, можливостей централізованого адміністрування та стандартизації структур портфоліо. Це й зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на розробку та апробацію моделей цифрового портфоліо викладача, побудованих на сервісах Google Sites і Google Drive, а також на аналіз умов їх ефективного впровадження у практику вищої освіти.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження теоретичних засад, технологічних можливостей та методичних підходів до створення цифрового портфоліо викладача засобами Google Workspace for Education, а також обґрунтування переваг використання хмарної інфраструктури для підвищення ефективності атестації, самооцінки та професійного розвитку педагогічних працівників. Реалізація цієї мети передбачає систематичний аналіз функціональних характеристик GWSfE, опис структури цифрового портфоліо та розробку моделі його впровадження в діяльність закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес цифровізації сучасної освіти сформував нові вимоги до того, яким чином викладач представляє результати своєї професійної діяльності, документує власні досягнення та організовує цифрові ресурси. У цих умовах особливої ваги набуває цифрове портфоліо, яке перестало бути лише механічною збіркою матеріалів і перетворилося на інструмент професійної репрезентації, засіб рефлексії та елемент цифрової компетентності педагога. Його розроблення засобами Google Workspace for Education стає не просто технічним завданням, а важливою складовою освітньої політики закладів вищої освіти. Ця система дозволяє об'єднати різні аспекти діяльності викладача у єдиний інтегрований інформаційний простір, що дозволяє не лише структурувати матеріали, але й забезпечувати їх достовірність, доступність і постійне оновлення.

Поняття портфоліо у педагогічній теорії зазнало суттєвих змін. Якщо традиційний формат акцентував увагу на статичних документах, що підтверджують певний рівень кваліфікації, то цифрова трансформація зробила цей інструмент динамічним і багатовимірним. Цифрове портфоліо дозволяє включати різні види артефактів — текстові документи, таблиці результатів, мультимедійні матеріали, записи відеолекцій, інтерактивні модулі, електронні

сертифікати, цифрові копії публікацій тощо. Завдяки цьому воно демонструє не лише факти досягнень, але й культуру роботи з цифровими інструментами, системність мислення, вміння обирати адекватні технології для освітнього процесу, а також здатність організувати власну діяльність згідно з сучасними стандартами цифрової педагогіки.

Особливу роль у формуванні цифрових портфоліо відіграє Google Workspace for Education - хмарна екосистема, яка сьогодні використовується більшістю українських закладів освіти. Його ключовою відмінністю від інших цифрових середовищ є інтегрованість інструментів, що дозволяє викладачеві працювати в уніфікованому середовищі та забезпечує зручність як для автора, так і для зовнішніх користувачів. Google Sites у цій структурі виступає платформою презентації, Google Drive - системою збереження даних, Google Docs, Sheets і Slides - інструментами створення контенту, а Google Forms - засобом для зворотного зв'язку та збору додаткової інформації. Такий підхід значно розширює функціонал портфоліо та сприяє переходу від статичного відображення професійної інформації до формування повноцінного цифрового середовища викладача.

Важливим аспектом є історичний розвиток портфоліо як освітнього явища. У педагогічній практиці портфоліо виникло як інструмент автентичного оцінювання, який дозволяв фіксувати навчальні досягнення в їхньому реальному, практичному вимірі. Університетська система, реагуючи на потребу в об'єктивній оцінці професійної діяльності викладачів, поступово перейняла цю концепцію, надавши їй значення елемента атестаційних процедур та оцінювання якості професійного розвитку. Цифрові форми цього інструмента стали відповіддю на зростання ролі технологій та на потребу забезпечення швидкого доступу до матеріалів, актуальності інформації та її прозорості. Саме тому цифрове портфоліо сьогодні є не просто вимогою організаційних процедур, а важливою частиною цифрової ідентичності викладача та показником його відповідності викликам сучасної освіти. Google Workspace for Education надає розширений функціонал для формування е-портфоліо. Його архітектура базується на принципах хмарності, мобільності, спільного доступу та багаторівневої інтеграції. Google Drive забезпечує централізоване зберігання артефактів, що дозволяє викладачеві зберігати документи у структурованих папках, налаштовувати права доступу та організовувати професійні матеріали за напрямками діяльності. Документи, створені у середовищі Google Docs, є не лише частиною портфоліо, але й прикладом використання сучасних засобів обробки тексту, що засвідчує компетентність викладача у роботі з цифровими інструментами. Завдяки нативній інтеграції всі зміни, внесені у файли на Drive, автоматично відображаються на сторінках Google Sites, що забезпечує актуальність та цілісність контенту.

Одним із важливих механізмів, що підсилюють потенціал GWSfE, є централізоване адміністрування. Заклади освіти можуть створювати організаційні підрозділи, які дозволяють диференціювати доступ до шаблонів, ресурсів і налаштувань. Це означає, що заклад може розробити типовий шаблон цифрового портфоліо, уніфікувати його структуру та стиль, а потім зробити його доступним для всіх викладачів домену. Такий підхід розв'язує проблему нерівномірності подачі матеріалів, спрощує процедуру атестації та підвищує якість цифрової документації, оскільки всі користувачі працюють в одному стандарті.

Важливим етапом створення портфоліо є побудова його логічної структури. На основі завантаженого матеріалу видно, що ключовими сторінками, які забезпечують повноту представлення професійної особистості викладача, є: «Головна» — презентаційна сторінка, що містить основну інформацію про викладача, його фотографію, коротку біографічну довідку та контактні дані; «Автобіографія» — детальний опис професійного шляху, освіти, досвіду роботи, участі в освітніх та громадських проєктах; «Досягнення» — розділ, що містить цифрові копії сертифікатів, дипломів, нагород та інших документів, які підтверджують підвищення кваліфікації та успішність професійної діяльності; «Науковий доробок» — сторінка з переліком та прикладами наукових праць, тез конференцій, методичних розробок, презентацій або творчих робіт; «Зворотний зв'язок» — інтерактивна форма, що дозволяє студентам або колегам залишати оцінки, коментарі чи відгуки. Кожен із цих розділів виконує окрему функцію, але разом вони формують цілісну картину професійної компетентності викладача.

Важливо, що структура портфоліо має не лише репрезентативний, але й педагогічний сенс. Проектуючи власне портфоліо, викладач здійснює рефлексію щодо власної діяльності, аналізує досягнення та визначає напрями професійного зростання. У цьому контексті портфоліо виконує функцію самооцінювання, яке є невід'ємною складовою безперервного професійного розвитку. Крім того, цифрове портфоліо дозволяє уникнути проблеми фрагментарності документів, адже всі матеріали зберігаються у хмарному середовищі, завжди доступні та можуть бути доповнені або оновлені у будь-який час.

Google Sites, як інтерфейс, що об'єднує всі елементи портфоліо, забезпечує простоту створення та оновлення цифрового ресурсу. Концепція WYSIWYG дозволяє викладачу швидко адаптувати сторінки під власні потреби, а система шаблонів — уникнути складних технічних налаштувань. Завдяки можливостям вбудовування контенту з інших сервісів Google, портфоліо стає інтерактивним і демонструє не лише зміст, але й сучасні форми подачі матеріалів. Так, наприклад, інтеграція Google Slides дозволяє вбудувати презентації, що були використані під час занять або виступів на конференціях;

Google Sheets може містити таблиці результатів або статистику; Google Docs — методичні матеріали; Google Forms — інструменти зворотного зв'язку.

Поступово викладач стає не лише споживачем цифрових інструментів, але й активним учасником процесу цифрового виробництва. Портфоліо у такому контексті відображає рівень його цифрової компетентності, який згідно з європейською рамкою DigCompEdu охоплює професійну взаємодію, створення та управління цифровими ресурсами, інтеграцію цифрових інструментів у викладання, організацію цифрового навчального середовища, оцінювання, підтримку студентів і розвиток їхньої цифрової автономії.

Розроблення цифрового портфоліо викладача в середовищі Google Workspace for Education передбачає не лише технічні навички роботи з інструментами, але й розуміння логіки цифрової організації професійної інформації. Викладач, який створює портфоліо, фактично здійснює процес моделювання власної професійної ідентичності у цифровому середовищі. Це означає, що він повинен не просто завантажити набір документів, а сформувати таку структуру та спосіб подачі матеріалів, які чітко відображають напрями його діяльності, досягнення, рівень кваліфікації та траєкторію розвитку. Саме тому важливою складовою є не лише створення сторінок, але й визначення змістової концепції портфоліо - того, яким чином викладач хоче бути представлений як фахівець у межах освітньої інституції та професійної спільноти.

У матеріалах дослідження підкреслюється, що портфоліо викладача повинно бути логічним, структурованим і водночас динамічним ресурсом, який легко адаптується до нових умов та вимог. В умовах Google Workspace for Education цього можна досягти саме завдяки інтеграції з Google Drive. На відміну від класичних сайтів, де оновлення контенту потребує повторного завантаження та верстки, Google Sites дозволяє автоматично відображати зміни у зв'язаних файлах. Наприклад, якщо викладач оновив свою презентацію з виступу на конференції у Google Slides або додав новий сертифікат, завантажений у Google Drive, ці зміни миттєво з'являться в портфоліо. Така особливість створює нову педагогічну культуру - культуру постійного оновлення, актуалізації та відповідальності за власний цифровий образ.

Одним із найважливіших аспектів, що вирізняє портфоліо, створене на базі GWSfE, є висока доступність і можливість керування рівнем відкритості. Викладач може налаштовувати доступ до кожного елементу портфоліо: робити його повністю публічним, доступним лише всередині домену освітньої установи або відкривати доступ конкретним особам чи комісіям. Це особливо важливо у контексті атестації, коли необхідно забезпечити захищений доступ до певних документів, одночасно не відкриваючи їх широкій аудиторії. Така модель формує більш відповідальний підхід до роботи з даними та дозволяє зберігати баланс між відкритістю та конфіденційністю.

Дослідження також демонструє, що процес створення портфоліо може значно полегшуватися, якщо заклад освіти впроваджує централізовану систему шаблонів. Використання корпоративної галереї шаблонів дозволяє створити єдину методологію та стиль оформлення портфоліо. Це усуває хаотичність, властиву випадкам, коли викладачі створюють портфоліо на власний розсуд. З точки зору адміністративного управління це забезпечує прозорість атестаційних процесів, а також спрощує роботу комісій, які отримують уніфікований формат подання даних. У межах дослідження підкреслюється, що такий підхід дозволяє реалізувати інституційний контроль за якістю подачі професійної інформації та розв'язати проблему нерівномірності цифрових компетентностей серед кадрів.

Важливо, що шаблон портфоліо, створений у Google Sites, може включати базову навігацію, заздалегідь визначені сторінки, рекомендовані типи матеріалів, а також приклади того, як повинні виглядати окремі блоки. Викладачеві залишається лише заповнити шаблон власними матеріалами. Це суттєво зменшує часові витрати та допомагає уникнути типових технічних та структурних помилок. Окрему цінність шаблонів становить їхній рольовий характер: вони дозволяють адміністрації встановити єдині вимоги до структури портфоліо, враховуючи стандарти акредитацій, внутрішньої політики університету та зовнішніх процедур оцінювання якості освіти.

У межах цифрової інфраструктури Google Workspace for Education особливого значення набуває Google Forms, який забезпечує можливість інтегрувати портфоліо зі зворотним зв'язком. На відміну від статичних форм оцінювання, які викладач отримує у паперовому вигляді або через окремі сервіси, Google Forms дозволяє організувати структурований збір відгуків студентів, колег, учасників заходів або роботодавців. Ці відгуки можуть автоматично зберігатися у таблицях Google Sheets, що формує додатковий пласт цифрових доказів професійної діяльності викладача. Таким чином, портфоліо стає не лише презентаційним ресурсом, але й елементом аналітичної системи, що дозволяє викладачеві отримувати зворотну інформацію про ефективність своєї роботи та планувати подальший розвиток.

Особливістю цифрового портфоліо, створеного засобами GWSfE, є можливість органічно інтегрувати елементи наукової діяльності викладача. Google Drive дозволяє зберігати публікації у вигляді PDF, а Google Sites — формувати бібліографічні списки, інтерактивні посилання на DOI, репозитарії, списки виступів на конференціях і матеріали освітніх проєктів. Це особливо важливо для науково-педагогічних працівників, для яких демонстрація результатів творчої та академічної діяльності є ключовою складовою професійного профілю. У межах дослідження наголошується, що використання цифрових засобів дозволяє викладачеві показати не лише факт виконання

роботи, але й те, як саме ця робота була організована, які цифрові інструменти були задіяні та яким чином здійснювалася комунікація з професійною спільнотою.

Сертифікати підвищення кваліфікації, участі у вебінарах, тренінгах і професійних курсах легко інтегруються через Google Drive. Викладач може створити окрему сторінку «Підвищення кваліфікації», де зберігаються всі документи, що підтверджують його безперервний професійний розвиток. Це важливо не лише для атестації, але й для внутрішніх процедур моніторингу якості роботи кадрів. У дослідженні обґрунтовано, що цифрове середовище робить цей процес більш прозорим і доступним, адже усі матеріали зберігаються у стабільному хмарному сховищі та можуть бути продемонстровані у будь-який момент.

Ще одним елементом цифрового портфоліо, який підкреслюється у дослідженні, є демонстрація педагогічної майстерності викладача. Завдяки Google Classroom викладачі мають доступ до широкого спектра цифрових матеріалів, які можуть бути інтегровані у портфоліо: теми занять, навчальні матеріали, завдання, приклади оцінювання, фрагменти комунікації зі студентами. Хоча Classroom не є частиною портфоліо напряму, його результати можуть слугувати доказом якості роботи викладача. Наприклад, скріншоти тем, фрагменти інструкцій чи посилання на курси можуть бути вбудовані у відповідні розділи портфоліо. Це відображає не лише факт викладання, але і методичний підхід, структуру курсів, різноманітність форм роботи зі студентами.

Важливим елементом є те, що Google Workspace for Education дозволяє викладачеві здійснювати контроль над власною цифровою безпекою. Завдяки системі ролей, багатоетапній аутентифікації та можливості управляти доступом до файлів і сторінок, викладач отримує контроль над тим, як саме його професійний образ представлений у мережі. Це є суттєвою перевагою перед такими платформами, як соціальні мережі або відкриті онлайн-сховища, які не забезпечують достатнього рівня адміністративного контролю для освітніх цілей. У дослідженні підкреслюється, що безпечність і захищеність даних є однією з ключових вимог до цифрового середовища, особливо коли йдеться про освітній процес і документи, що мають офіційний характер.

Особливу увагу у дослідженні приділено тому, як цифрове портфоліо викладача може бути масштабоване на рівні університету. Автором моделі обґрунтовано, що якщо всі викладачі користуються єдиною структурою портфоліо, заклад освіти отримує не лише інструмент обліку, але й механізм підвищення якості освітньої діяльності. Портфоліо в такому разі стає складовою внутрішньої системи забезпечення якості освіти, а також джерелом для управлінських рішень, пов'язаних із підвищенням кваліфікації кадрів,

плануванням кар'єрної траєкторії, оцінюванням результативності та підготовкою до акредитацій.

Завдяки своїй структурі цифрове портфоліо дозволяє створити більш рівні умови для викладачів із різним рівнем цифрової грамотності. Ті, хто має менше досвіду у використанні технологій, отримують готові шаблони та чіткі інструкції, тоді як досвідчені користувачі можуть розширювати портфоліо за рахунок інтеграції додаткових сервісів, мультимедійних елементів та власних напрацювань. Це сприяє професійній взаємодії, обміну досвідом і формуванню єдиної цифрової культури в освітньому середовищі.

Таким чином, цифрове портфоліо, створене на основі Google Workspace for Education, виступає сучасним, ефективним і багатофункціональним інструментом, який об'єднує педагогічну, методичну, наукову й організаційну діяльність викладача в єдину цифрову систему. Завдяки інтеграції хмарних інструментів, динамічності оновлення та можливості централізованого адміністрування це портфоліо стає не лише документом, але й цифровим екосистемним середовищем, що відображає професійний розвиток викладача в умовах цифровізації освіти.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що цифрове портфоліо викладача, створене на базі Google Workspace for Education, є дієвим інструментом систематизації, оновлення та демонстрації професійних досягнень у сучасному цифровому освітньому середовищі. Завдяки інтеграції сервісів Google Sites, Google Drive, Google Docs та інших елементів екосистеми GWSfE забезпечується зручне зберігання матеріалів, їх постійна актуалізація та доступність у будь-який момент.

Цифрове портфоліо сприяє розвитку цифрової компетентності викладача, підвищує ефективність самооцінювання та спрощує атестаційні процедури. Використання корпоративних шаблонів і централізованого адміністрування дозволяє уніфікувати підходи до подання професійної інформації, підвищити прозорість оцінювання та забезпечити рівні умови для всіх педагогів незалежно від рівня цифрової підготовки.

Завдяки хмарній природі середовища GWSfE цифрове портфоліо є масштабованим та адаптивним інструментом, що може тривалий час підтримувати професійний розвиток викладача. Воно не лише виконує функцію презентації результатів діяльності, але й стає складовою цифрової інфраструктури закладу освіти, сприяючи підвищенню якості освітнього процесу та відповідності сучасним стандартам цифрової педагогіки.

Література:

1. Alharthi S., Alzahrani A., Alsaedi A. Enhancing problem-solving skills with smart personal assistant technology // Heliyon. 2023. Vol. 9, No. 5. P. e15684. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15684>.

2. Parkes K. A., Dredger K., Hicks D. ePortfolio as a Measure of Reflective Practice // International Journal of ePortfolio. 2013. Vol. 3, No. 2. P. 99–115. URL: https://www.academia.edu/5119080/ePortfolio_as_a_Measure_of_Reflective_Practice.

3. Susanto A., Sfenrianto S., Ghazali A. S., Apriliyanti S., Widiastuti I. Digital competence of lecturers and its impact on student learning value in higher education // Education and Information Technologies. 2023. Vol. 28. P. 15439–15458. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e37318>.

4. Fauzi A., Wicaksana A. The Role of Google Workspace in Facilitating Collaborative and Participatory Learning in Higher Education // Journal of Education and Teaching. 2024. Vol. 9, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.23887/jet.v9i1.84112>.

5. Kerssens N. Googlization(s) of education: intermediary work brokering platform dependence in three national school systems // Learning, Media and Technology. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2258339>.

6. Zhao F., Liu Y., Wang L., et al. Pathological and imaging features, treatment, and prognosis of primary intraventricular lymphoma: A review of cases from a single center // Frontiers in Oncology. 2022. Vol. 12. P. 925618. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27942>.

7. Mykytenko P. The use of modern cloud technologies in the educational process of higher education // Discourse: Scientific Journal. 2021. No. 33(5). P. 84–96. DOI: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33\(5\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1).

8. Osei E., Boateng K. Analyzing the User Experience of Google Drive Storage Management with Alert Notification // International Conference on Emerging Technologies in Computing. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1109/IETC64455.2025.11039452>.

9. Ruiz Palmero J., Sánchez Rodríguez J. Google Sites digital tool for e-portfolio creation // Education in the Knowledge Society (EKS). 2019. Vol. 20. P. 1–13. DOI: https://doi.org/10.14201/eks2019_20_a10.

10. López-Fernández O., Casillas-Martín S. Digital Portfolio: a Strategy for Teachers Professional Development // Education Sciences. 2023. Vol. 13, No. 9. P. 876. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci13090876>.

References:

1. Alharthi, S., Alzahrani, A., & Alsaedi, A. (2023). Enhancing problem-solving skills with smart personal assistant technology. *Heliyon*, 9(5), e15684. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15684>

2. Parkes, K. A., Dredger, K., & Hicks, D. (2013). ePortfolio as a measure of reflective practice. *International Journal of ePortfolio*, 3(2), 99–115. https://www.academia.edu/5119080/ePortfolio_as_a_Measure_of_Reflective_Practice

3. Susanto, A., Sfenrianto, S., Ghazali, A. S., Apriliyanti, S., & Widiastuti, I. (2023). Digital competence of lecturers and its impact on student learning value in higher education. *Education and Information Technologies*, 28, 15439–15458. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e37318>

4. Fauzi, A., & Wicaksana, A. (2024). The role of Google Workspace in facilitating collaborative and participatory learning in higher education. *Journal of Education and Teaching*, 9(1). <https://doi.org/10.23887/jet.v9i1.84112>

5. Kerssens, N. (2024). Googlization(s) of education: Intermediary work brokering platform dependence in three national school systems. *Learning, Media and Technology*. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2258339>

6. Zhao, F., Liu, Y., Wang, L., Zhang, H., Xu, Y., Xu, Z., & Ouyang, Y. (2022). Pathological and imaging features, treatment, and prognosis of primary intraventricular lymphoma: A review of

cases from a single center. *Frontiers in Oncology*, 12, 925618. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27942>

7. Mykytenko, P. (2021). The use of modern cloud technologies in the educational process of higher education. *Discourse: Scientific Journal*, 33(5), 84–96. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33\(5\)-1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1)

8. Osei, E., & Boateng, K. (2025). Analyzing the user experience of Google Drive storage management with alert notification. *International Conference on Emerging Technologies in Computing*. <https://doi.org/10.1109/IETC64455.2025.11039452>

9. Ruiz Palmero, J., & Sánchez Rodríguez, J. (2019). Google Sites digital tool for e-portfolio creation. *Education in the Knowledge Society*, 20, 1–13. https://doi.org/10.14201/eks2019_20_a10

10. López-Fernández, O., & Casillas-Martín, S. (2023). Digital portfolio: A strategy for teachers' professional development. *Education Sciences*, 13(9), 876. <https://doi.org/10.3390/educsci13090876>

УДК 004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2236-2244](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2236-2244)

Качмарський Олекса Ігорович аспірант кафедри комп'ютерних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-0241-5678>

Голуб Белла Львівна кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри комп'ютерних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1256-6138>

Панчук Тимур Вікторович доктор філософії (PhD), асистент кафедри агрохімії та якості продукції рослинництва ім. О.І. Душечкіна, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2629-1427>

ГІБРИДНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ РІШЕНЬ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ДОЗ ДОБРИВ ЗА ЗМІННИХ ПОГОДНИХ УМОВ

Анотація. У статті досліджено концептуальні засади та математичне обґрунтування гібридної системи підтримки рішень (СПР) для економічної оптимізації дозування мінеральних добрив в умовах високої волатильності погодних факторів та ринкових цін. Обґрунтовано, що традиційні системи живлення є статичні та не враховують нелінійний динамічний вплив погодних умов на засвоєння елементів живлення з добрив та врожайність, а їхній фокус на максимізації рівня врожайності не відповідає сучасній вимозі агробізнесу — максимізації чистого економічного прибутку. Запропоновано концептуальну архітектуру гібридної СПР, що поєднує детерміновані агрономічні закони, методи машинного навчання та економічний аналіз. Архітектура включає: модуль 1, що визначає потребу в NPK за принципом компенсації дефіциту та здійснює економічний вибір добрива за критерієм мінімізації вартості одиниці діючої речовини; модуль 2 (ядро системи), що обґрунтовує використання XGBoost Regressor для динамічного прогнозування нелінійного відгуку врожайності з урахуванням шести ключових факторів, включаючи дозу добрива та погодні параметри; модуль 3, що проводить фінальну оптимізацію. Описано математичний апарат для визначення оптимальної дози, як розв'язку задачі максимізації чистого прибутку, формалізованої оператором *argmax*. Щоб підвищити стійкість рішення, запропоновано коефіцієнт ризику, що

кількісно оцінює потенційне падіння прибутку в умовах змодельованого песимістичного погодного сценарію. Розроблена концепція гібридної СПР забезпечує теоретичну основу для переходу до динамічних стратегій у точному землеробстві, що забезпечують якнайвищу рентабельність.

Ключові слова: гібридна СПР, економічна оптимізація, XGBoost Regressor, точне землеробство, дози добрив, коефіцієнт ризику, динамічне прогнозування.

Kachmarskyi Oleksa graduate student of the Department of Computer Science, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-0241-5678>

Holub Bella PhD (Tech.), Associate Professor, Head of the Department of Computer Science, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1256-6138>

Panchuk Tymur Doctor of Philosophy (PhD), Assistant O.I. Dushechkin Department of Agrochemistry and Plant Production Quality, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2629-1427>

HYBRID DECISION SUPPORT SYSTEM FOR ECONOMIC OPTIMIZATION OF FERTILIZER DOSES IN CHANGING WEATHER CONDITIONS

Abstract. The article examines the conceptual foundations and mathematical justification of a hybrid decision support system (DSS) for the economic optimization of mineral fertilizer application rates in conditions of high volatility of weather factors and market prices. It is argued that traditional methods of nutrition planning are static and do not take into account the nonlinear dynamic influence of weather conditions on fertilizer absorption and crop yields, and their focus on maximizing crop yields does not meet the modern requirements of agribusiness—maximizing net economic profit. A conceptual architecture for a hybrid DSS is proposed, combining deterministic agronomic laws, machine learning methods, and economic analysis. The architecture includes: Module 1, which determines the need for NPK based on the principle of deficit compensation and makes an economic choice of fertilizer based on the criterion of minimizing the cost per unit of active ingredient; module 2 (the core of the system), which justifies the use of XGBoost Regressor for dynamic forecasting of nonlinear yield response, taking into account six key factors, including fertilizer dose and weather parameters; module 3, which performs the final

optimization. A mathematical apparatus is described for determining the optimal dose as a solution to the problem of maximizing net profit, formalized by the *argmax* operator. To increase the stability of the solution, a risk coefficient has been proposed that quantitatively assesses the potential decline in profits under a simulated pessimistic weather scenario. The developed concept of a hybrid DSS provides a theoretical basis for the transition to dynamic strategies in precision farming that ensure the highest possible profitability.

Keywords: hybrid DSS, economic optimization, XGBoost Regressor, precision agriculture, fertilizer doses, risk factor, dynamic forecasting.

Постановка проблеми. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва нерозривно пов'язана з ефективним управлінням ресурсами, особливо мінеральними добривами. Традиційні підходи до планування живлення сільськогосподарських культур представлені статичними агрономічними нормами, NPK-калькуляторами та мають суттєві обмеження: вони не здатні враховувати нелінійний та динамічний вплив змінних погодних умов (опадів, сонячних днів, температури, тощо) на засвоєння поживних елементів культурою та, як наслідок, на кінцеву врожайність. Крім того, традиційні методи зосереджені на максимізації врожайності, ігноруючи максимізацію чистого економічного прибутку — ключового фінансового критерію для агрови-робника. Цей дисбаланс ускладнюється ігноруванням волатильності ринкових цін та відсутністю механізмів оцінки фінансових ризиків. Отже, виникає обґрунтована потреба у створенні динамічної системи підтримки рішень (СПР), здатної інтегрувати прогностичні моделі відгуку врожаю та всебічний економічний і ризик-аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оптимізації дозування добрив присвячено чимало досліджень, особливо в контексті переходу до точного землеробства. Більшість наявних робіт зосереджено на двох основних підходах: моделі динаміки росту культури та прогностичні моделі на основі машинного навчання (ML). Використання ML-методів для прогнозування врожайності є головним трендом сьогодні. Багато досліджень показують високу ефективність ансамблевих методів [4, 5, 6] на зразок XGBoost (Extreme Gradient Boosting) для моделювання складних, нелінійних взаємодій між ґрунтовими параметрами (N, P, K, pH), кліматичними змінними (температура, опади) та кінцевою врожайністю. Зокрема в роботі Ravi R. [6] зазначено, що XGBoost демонструє високі показники прогностичної точності порівняно з іншими алгоритмами, що підтверджує вибір цього методу, як ядра прогностичного модуля в цій роботі.

Однак істотний недолік багатьох ML-орієнтованих СПР полягає в їхній зосередженості на суто агрономічній ефективності (максимізація врожаю), а не на економічній рентабельності. У той час як деякі системи, такі як описані у

дослідженнях Musanase, C., Vodacek, A., Hanyurwimfura, D., Uwitonze, A., & Kabandana, I. [7], розглядають економічні аспекти, інтеграція прогнозу врожайності безпосередньо у функцію чистого економічного прибутку часто залишається спрощеною. Як описано у дослідженнях Kaugouz B. M. [8], щоб досягти ефективної оптимізації точного землеробства, потрібне економічне оцінювання з урахуванням ризиків. Дослідження, що стосуються економічного оцінювання [9], наголошують на важливості моделювання витрат і прибутків при різних рівнях внесення ресурсів.

Невирішеною частиною загальної проблеми, якій присвячено цю статтю, є створення та формалізація гібридної математичної моделі, що: поєднує евристичний агрономічний розрахунок з динамічним ML-прогнозом врожайності; використовує цей прогноз як змінну у функції фінансової максимізації прибутку, а не просто як кінцевий результат; вводить механізм кількісної оцінки ризику, пов'язаного зі зміною погодних факторів, що є ключовим для прийняття рішень у нестабільному середовищі.

Мета статті – формалізація та математичне обґрунтування концептуальної моделі гібридної системи підтримки рішень (СПР) для економічної оптимізації дозування мінеральних добрив, здатної інтегрувати прогнозні моделі відгуку культури на дозування в умовах змінних погодних факторів з економічним аналізом та оцінкою фінансових ризиків.

Виклад основного матеріалу. Запропонована математична модель гібридної системи підтримки рішень відходить від лінійного агрономічного планування, що є основним недоліком традиційних NPK-калькуляторів. Ключова ідея моделі – формалізація взаємодії трьох послідовно інтегрованих модулів, що забезпечують перехід від розрахунку агрономічної потреби до максимізації чистого економічного прибутку в умовах динамічного довкілля. Модель описує як адаптивний цикл: спочатку визначається економічно вигідна сировина, потім динамічно прогнозується відгук врожаю на дозування з урахуванням погоди, і, нарешті, проводиться фінансова оптимізація та кількісна оцінка ризиків.

Модуль 1: Розрахунок потреби та економічний вибір

Початковий етап полягає у визначенні вмісту елементів живлення у ґрунті (N , P_2O_5 , K_2O , далі N, P, K) для досягнення цільового врожаю ($Y_{\text{ціль}}$). Розрахунок ведеться за принципом компенсації дефіциту, ґрунтуючись на табличних даних споживання елементів культурою:

$$\text{Потреба}_x = (Y_{\text{ціль}} * X_{\text{спожив}}) - X_{\text{факт}} \text{ ц/га (формула 1)}$$

де: $X_{\text{спожив}}$ — норма споживання елементу на центнер врожаю; $X_{\text{факт}}$ — фактичний вміст елементу в ґрунті.

Після визначення потрібного обсягу N , P , K модель застосовує економічний критерій для вибору добрива D_{min} серед усіх доступних, чия вартість на одиницю діючої речовини мінімальна.

Формально вибір добрива D_{min} із множини доступних добрив D здійснюється за критерієм мінімальної ціни одиниці діючої речовини:

$$D_{min} = \operatorname{argmin}_{D \in D} \left[\frac{P_{\{\text{добрива}\}(D)}}{\operatorname{Content}_{\{\text{др}\}(D)}} \right] \text{ (формула 2)}$$

де $P_{\{\text{добрива}\}(D)}$ — ціна добрива D за 1 кг; $\operatorname{Content}_{\{\text{др}\}(D)}$ — вміст діючої речовини у ньому в частках. Цей ранній економічний фільтр є ключовим для підвищення початкової рентабельності агровиробництва

Модуль 2: Динамічне прогнозування врожайності ML

Щоб оцінити нелінійний відгук культури на дозу добрива в умовах динамічної зміни факторів, пропонується використання прогностичної моделі, побудованої на основі алгоритму градієнтного бустингу (XGBoost Regressor).

Градієнтний бустинг (Gradient Boosting) — ансамблевий метод машинного навчання, що послідовно будує слабкі прогностичні моделі (зазвичай дерева рішень), де кожна наступна модель навчається на залишках (помилках) попередньої. Це дає змогу поступово зменшувати узагальнену помилку, звідки й походить назва "градієнтний" — процес мінімізації функції втрат відбувається за градієнтом.

Алгоритм XGBoost (Extreme Gradient Boosting) обґрунтовано обрано через його високу ефективність у моделюванні складних нелінійних взаємодій табличних даних, а також наявність вбудованих механізмів регуляризації (L1 та L2) для запобігання перенавчанню. Це критично важливо, адже взаємозв'язок між дозою добрив, опадами та температурою є нелінійний.

Вхідний вектор моделі X складається з шести ключових параметрів, що впливають на кінцеву врожайність:

X
 $= [\text{Soil\_Quality}, \text{Seed\_Variety}, \text{Fert\_Dose}, \text{Sunny\_Days}, \text{Rainfall\_mm}, \text{Irrigation\_Schedule}]$

Функція прогнозу врожайності Y описується як результат роботи гіпотетичної навченої моделі:

$$Y_{\text{прогноз}} = f(X, \text{Модель}_{\text{XGBoost}}) \text{ (формула 3)}$$

Для майбутнього навчання та валідації моделі передбачається використання набору даних Synthetic Agricultural Yield Prediction Dataset, що містить комплексні нелінійні взаємодії між агрономічними та кліматичними змінними, які імітують реальні умови:

1. Soil_Quality: параметр, що відображає родючість ґрунту (наприклад, інтегральний індекс або вміст NPK, pH).
2. Seed_Variety: категоріальний параметр, що враховує генетичний потенціал та стійкість культури.
3. Fert_Dose: кількісний показник дози добрив (кг/га) — ключова змінна оптимізації.
4. Sunny_Days: кількість сонячних днів у критичний період вегетації.
5. Rainfall_mm: кількість опадів (мм).
6. Irrigation_Schedule: категоріальний або кількісний показник графіка зрошення.

Використання цих параметрів дає моделі XGBoost змогу враховувати динамічний вплив погодних факторів, що є суттєвим обмеженням для статичних табличних методів.

Модуль 3: Економічна оптимізація та оцінка ризиків

Фінальна рекомендація в рамках моделі визначається ітеративним пошуком і максимізацією функції чистого економічного прибутку. Це ключова концептуальна цінність даної СПР, адже вона зміщує фокус з максимізації врожайності на максимізацію фінансового результату.

Класична агрономія часто рекомендує дозу, що може обумовлювати максимальну врожайність Y_{max} , ігноруючи при цьому закон спадної граничної віддачі. Цей закон стверджує, що, починаючи з певної точки, кожна додаткова одиниця внесених добрив дає дедалі менший приріст врожаю, тоді як її вартість залишається постійною. Отже, точка, де досягається максимальна врожайність, не збігається з точкою максимального чистого прибутку. Система визначає саме цю фінансово найвигіднішу точку.

Оптимальна доза визначається за допомогою оператора *argmax*

$$\text{Доза}_{\text{опт}} = \operatorname{argmax} \text{Доза} [(Y_{\text{прогноз}}(\text{Доза}) * P_{\text{культури}}) - (\text{Доза} * P_{\text{добрива}}) - C_{\text{операц}}] \text{ (формула 4)}$$

де:

- $Y_{\text{прогноз}}$ — прогнозована врожайність (ц/га), отримана з Модуля 2, що залежить від дози добрива;
- $P_{\text{культури}}$ — динамічна ринкова ціна продажу 1 кг культури;
- $P_{\text{добрива}}$ — динамічна ціна 1 кг добрива;
- $C_{\text{операц}}$ — операційні витрати, що не залежать від дози (насіння, паливо, амортизація тощо).

Щоб забезпечити фінансову стійкість рішення, пропонується коефіцієнт ризику (*Risk Factor*), що кількісно оцінює падіння прибутку в умовах змодельованого песимістичного погодного сценарію:

$$Risk\ Factor = \frac{Y_{\text{прогноз}}(Доза_{\text{опт}}) - Y_{\text{песиміст}}(Доза_{\text{опт}})}{Y_{\text{прогноз}}(Доза_{\text{опт}})} * 100\% \text{ (формула 5)}$$

де $Y_{\text{песиміст}}(Доза_{\text{опт}})$ — прогнозована врожайність за оптимальної дози, але в умовах песимістичного погодного сценарію.

Моделювання $Y_{\text{песиміст}}(Доза_{\text{опт}})$ пропонується реалізувати подачею до Модуля 2 вхідного вектора X , де змінні, що мають високу волатильність (наприклад, Sunny_Days та Rainfall_mm) встановлюються на рівні, що відповідає одному стандартному відхиленню нижче середнього їхніх історичних значень. Такий підхід дозволить імітувати несприятливі погодні умови (посуха, надмірна хмарність) та отримати реалістичну оцінку "найгіршого випадку", забезпечуючи кількісну оцінку надійності рішення.

Висновки. Запропонована математична модель гібридної системи підтримки рішень є значним кроком у переході від статичних агрономічних рекомендацій до динамічних, економічно обґрунтованих рішень. Наукова новизна полягає в інтеграції агрономічно-евристичного розрахунку, динамічного прогнозування врожайності за допомогою XGBoost Regressor та економічної оптимізації чистого прибутку.

Завдяки цій архітектурі вдається теоретично подолати обмеження традиційних NPK-калькуляторів, що не беруть до уваги нелінійний вплив змінних погодних умов.

Потенційний внесок такої системи полягає в забезпеченні фінансово найвигіднішого рішення. Модель описує визначення оптимальної дози через максимізацію чистого прибутку, що є найрелевантнішим фінансовим критерієм для фермера.

Крім того, запропонований коефіцієнт ризику дозволить кількісно оцінити стійкість рекомендованої дози до песимістичних погодних сценаріїв, надаючи важливий інструмент для управління фінансовими ризиками.

Серед перспективних напрямів подальших досліджень слід зазначати перехід до просторової оптимізації через інтеграцію даних дистанційного зондування для реалізації диференційованого внесення добрив (VRA). Також доцільно впровадити методи стохастичної оптимізації, що враховують розподіл ймовірностей цін і погодних умов, та розробити механізми безперервного донавчання моделі (online learning), щоб забезпечити довгострокову адаптивність системи до мінливого середовища.

Література:

1. Venkatalakshmi B., Devi P. Decision-Support System for Precision Agriculture. SmartFasal. URL: <https://smartfasal.in/wp/wp-content/uploads/2019/09/Decision-Support-System-For-Precision-Agriculture.pdf>

2. Tanaka T. S. T., Heuvelink G. B. M., Mieno T., Bullock D. S. Can machine learning models provide accurate fertilizer recommendations? *Precision Agriculture*. 2024. Vol. 25. P. 1839-1856. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/ageconfacpub/270/>

3. Goyal, A., Goel, V., & Malik, P. (n.d.). Optimizing Fertilizer Application Using Machine Learning for Precision Agriculture. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/393027423_Optimizing_Fertilizer_Application_Using_Machine_Learning_for_Precision_Agriculture

4. Bisht, S., Nahar, S (2025). Crop Yield Prediction Accuracy Using XGBoost and Random Forest. *International Journal of Scientific Research and Engineering Trends*. Vol. 11, Iss. 3. P. 238-244.

5. Singh A. P., Yerudkar A., Liuzza D., Liu Y., Glielmo L. An Optimal Decision Support System Based on Crop Dynamic Model for N-Fertilizer Treatment. *NIH*. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9570642>

6. Ravi R. Crop Yield Prediction using XG Boost Algorithm. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/364028532_Crop_Yield_Prediction_using_XG_Boost_Algorithm

7. Musanase, C., Vodacek, A., Hanyurwimfura, D., Uwitonze, A., & Kabandana, I. (2023). Data-Driven Analysis and Machine Learning-Based Crop and Fertilizer Recommendation System for Revolutionizing Farming Practices. *Agriculture*, 13(11), 2141. <https://doi.org/10.3390/agriculture13112141>

8. Kayrouz B. M. PRECISION AGRICULTURE: REALIZING INCREASED PROFIT AND REDUCED RISK THROUGH COST MAP AND LIGHTBAR ADOPTION. *UKnowledge*. 2017. URL: https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1534&context=gradschool_theses

9. Khanal, B., Mieno, T., Schoengold, K., & Bullock, D. S. An Economic Assessment of Precision Conservation with On-farm Precision Experiment Data. *UNL Digital Commons*. URL: https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2300&context=agecon_cornhusker

References:

1. Venkatalakshmi B., Devi P. Decision-Support System for Precision Agriculture. *SmartFasal*. URL: <https://smartfasal.in/wp/wp-content/uploads/2019/09/Decision-Support-System-For-Precision-Agriculture.pdf>

2. Tanaka T. S. T., Heuvelink G. B. M., Mieno T., Bullock D. S. Can machine learning models provide accurate fertilizer recommendations? *Precision Agriculture*. 2024. Vol. 25. P. 1839-1856. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/ageconfacpub/270/>

3. Goyal, A., Goel, V., & Malik, P. (n.d.). Optimizing Fertilizer Application Using Machine Learning for Precision Agriculture. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/393027423_Optimizing_Fertilizer_Application_Using_Machine_Learning_for_Precision_Agriculture

4. Bisht, S., Nahar, S (2025). Crop Yield Prediction Accuracy Using XGBoost and Random Forest. *International Journal of Scientific Research and Engin. Trends*. Vol. 11, Iss. 3. P. 238-244.

5. Singh A. P., Yerudkar A., Liuzza D., Liu Y., Glielmo L. An Optimal Decision Support System Based on Crop Dynamic Model for N-Fertilizer Treatment. *NIH*. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9570642>

6. Ravi R. Crop Yield Prediction using XG Boost Algorithm. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/364028532_Crop_Yield_Prediction_using_XG_Boost_Algorithm

7. Musanase, C., Vodacek, A., Hanyurwimfura, D., Uwitonze, A., & Kabandana, I. (2023). Data-Driven Analysis and Machine Learning-Based Crop and Fertilizer Recommendation System for Revolutionizing Farming Practices. *Agriculture*, 13(11), 2141. <https://doi.org/10.3390/agriculture13112141>

8. Kayrouz B. M. PRECISION AGRICULTURE: REALIZING INCREASED PROFIT AND REDUCED RISK THROUGH COST MAP AND LIGHTBAR ADOPTION. *UKnowledge*. 2017. URL: https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1534&context=gradschool_theses

9. Khanal, B., Mieno, T., Schoengold, K., & Bullock, D. S. An Economic Assessment of Precision Conservation with On-farm Precision Experiment Data. *UNL Digital Commons*. URL: https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2300&context=agecon_cornhusker

УДК 655.03.021

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2245-2254](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2245-2254)

Ковальський Богдан Михайлович доктор технічних наук, професор, професор кафедри мультимедійних технологій, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-9088-1144>

Гавриш Богдана Михайлівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій видавничої справи, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-3213-9747>

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВОГО ДРУКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОГРАМНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Анотація. У 2021 році світовий ринок комерційного друку становив 433,79 млрд доларів США і, за прогнозами, до 2027 року досягне 484,22 доларів США зі середньорічним темпом зростання 1,74%. Це свідчить про розвиток галузі, для якої запускаються нові передові технології.

Для досягнення ефективного друкарського виробництва потрібні передові програмні рішення для додрукарської підготовки, які виконують такі завдання, як планування, редагування, перевірка відбитків та контроль якості. Ці інструменти забезпечують точність та оптимізують процес друку, що призводить до отримання кінцевого друкованого продукту.

Сучасний розвиток цифрових технологій істотно змінює підхід до поліграфічного виробництва. Цифровий друк став не лише гнучкою альтернативою офсетному, а й самостійною технологічною системою, що забезпечує високу якість відтворення зображень за мінімального часу підготовки. Проте, попри очевидні переваги, цифровий друк залишається складним технологічним процесом із великою кількістю взаємопов'язаних параметрів — від температури й вологості до властивостей носія та характеристик фарб.

Для оптимізації таких процесів дедалі більшого значення набувають методи моделювання, які дають змогу прогнозувати результати друку без проведення чисельних фізичних експериментів.

У статті розглянуті підходи до моделювання процесів цифрового друку з використанням інструментів програмної інженерії. Визначено ключові параметри, що впливають на якість та ефективність друку, зокрема температуру, вологість, тип носія, швидкість нанесення фарби. На основі імітаційного моделювання розроблено концептуальну модель процесу цифрового друку, що дозволяє прогнозувати результат без фізичних експериментів.

Експериментальні результати підтверджують можливість оптимізації параметрів друку для забезпечення стабільної якості відбитків.

Ключові слова: цифровий друк, моделювання, програмна інженерія, імітаційна модель, оптимізація параметрів, машинне навчання.

Kovalskiy Bohdan Mykhailovych Doctor of Technical Sciences, Professor, Department of Multimedia Technologies, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-9088-1144>

Havrysh Bohdana Mykhailivna PhD in Engineering, Docent, Associate Professor, Department of Information Technologies in Publishing, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-3213-9747>

MODELING DIGITAL PRINTING PROCESSES USING SOFTWARE ENGINEERING TOOLS

Abstract. In 2021, the global commercial printing market was worth US\$433.79 billion and is assumed to reach US\$484.22 billion by 2027, with an average annual growth rate of 1.74%. This indicates the development of an industry that is launching new cutting-edge technologies.

To achieve efficient printing production, advanced prepress software solutions are required to perform tasks such as planning, editing, proofing, and quality control. These tools ensure accuracy and optimize the printing process, resulting in the final printed product.

The modern development of digital technologies is significantly changing the approach to printing production. Digital printing has become not only a flexible alternative to offset printing, but also an independent technological system that provides high-quality image reproduction with minimal preparation time. However, despite its obvious advantages, digital printing remains a complex technological process with a large number of interrelated parameters — from temperature and humidity to media properties and ink characteristics.

To optimize such processes, modeling methods are becoming increasingly important, as they allow predicting printing results without conducting numerous physical experiments. The article discusses approaches to modeling digital printing processes using software engineering tools. Key parameters that affect print quality and efficiency are identified, including temperature, humidity, storage type, and ink application speed. Based on simulation modeling, a conceptual model of the digital printing process has been developed that allows predicting the result without physical experiments. Experimental results confirm the possibility of optimizing printing parameters to ensure stable print quality.

Keywords: digital printing, modeling, software engineering, simulation model, parameter optimization, machine learning.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій зумовлює глибокі зміни у поліграфічній галузі. Цифровий друк стає не лише швидким і гнучким способом виготовлення продукції, а й високотехнологічним процесом, що вимагає точного контролю чисельних параметрів. Від температури, вологості, типу носія до характеристик фарби — кожен чинник впливає на кінцеву якість відбитку.

Традиційні методи експериментального налагодження є трудомісткими й затратними. Тому моделювання процесів цифрового друку виступає як ефективний інструмент прогнозування й оптимізації параметрів без фізичного втручання в обладнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Швидкий розвиток ML (machine learning)-підходів у поєднанні з експериментальними наборами даних: моделі (GBM, нейронні мережі, Bayesian optimization) прогнозують якість відбитка, підбирають налаштування сопла/швидкості/температури, або виявляють аномалії під час виробництва. Окремі оглядові статті 2024–2025 показують, що ML значно скорочує кількість фізичних проб при підборі режимів.

Інша помітна тенденція — створення цифрових двійників DT (digital twins) поліграфічних установок і 3D/inkjet-процесів. DT-підхід комбінує реальні дані IoT (Internet of Things – Інтернет речей), симуляцію та ML-аналіз для прогнозування збоїв, попередження браку і автоматичної корекції режимів у реальному часі.

Дослідження також присвячені впливу властивостей носія, вологи та режимів фіксації на кінцеву колірну насиченість і розмиття. Огляди 2024 року зосереджені на методах контролю вологості й підборі адекватних матеріалів покриття.

У 2024–2025 рр. з'явилися роботи з «диференційованим» моделюванням (differentiable modeling) розтікання матеріалу, що дозволяє використовувати градієнт-базовану оптимізацію параметрів друку та навчати моделі безпосередньо через симулятор. Це відкриває шлях до інверсної оптимізації режимів друку й інтеграції симулятора в систему ML.

Метою статті є розроблення концептуальної моделі процесу цифрового друку із застосуванням інструментів програмної інженерії для підвищення ефективності та стабільності друку.

Виклад основного матеріалу. Цифровий друк — це технологія, за якої зображення створюється безпосередньо з електронного файлу без застосування друкарських форм. Цифровий друк – це сучасна техніка друку, яка перетворює

цифрові файли безпосередньо на друковані матеріали без потреби у фізичних формних пластинах. Цей метод відрізняється від традиційних процесів друку, таких як офсетний друк, тим, що усуває етап виготовлення форм, що підвищує як гнучкість, так і ефективність. Використовуючи цифрові файли, такі як PDF-файли або файли для комп'ютерної верстки, цифровий друк дозволяє швидко виготовляти високоякісні відбитки з мінімальним часом налаштування. Це робить його ідеальним для замовлень, що вимагають коротких тиражів, швидкого виконання та друку на вимогу.

Хоча цифровий друк пропонує виняткову роздільну здатність і чіткість, історично він міг не відповідати надвисоким вимогам до якості деякої складної графіки, яких можна досягти за допомогою високоякісного офсетного друку. Однак, досягнення в галузі цифрових технологій значно скоротили цей розрив у якості.

Цифровий друк відомий завдяки деяким перевагам:

Якість друку: Цифровий друк забезпечує виняткову роздільну здатність і чіткість, створюючи вражаючі кольорові палітри та чіткі лінії. Хоча історично він не завжди відповідав якості високоякісного офсетного друку для складної графіки, досягнення в технології цифрового друку значно скоротили цей розрив.

Швидкість: Завдяки мінімальним вимогам до налаштування, цифровий друк забезпечує швидке виробництво, що робить його ідеальним для термінових замовлень та виконання у стислі терміни. **Економічна ефективність:** Для малих та середніх тиражів цифровий друк часто є більш економічно вигідним, ніж традиційні методи, оскільки він усуває необхідність у дорогому виготовленні друкарських форм.

Універсальність: технологія цифрового друку дозволяє друкувати на різних матеріалах, включаючи папір, картон, текстиль, пластик та метали. Вартість та можливості відрізняються залежно від сервісу, але ця універсальність дозволяє використовувати його в широкому спектрі застосувань.

Цифровий друк знаходить застосування в багатьох галузях промисловості: **Видавнича справа:** ідеально підходить для створення високоякісних книг, журналів, брошур та інших публікацій, які можуть вимагати невеликих тиражів або швидкого оновлення.

Пакування: використовується для гнучкого пакування, етикеток, індивідуальних рішень для пакування та прототипів, що дозволяє швидко вносити зміни та персоналізувати дизайн. **Текстиль:** сприяє створенню індивідуальних дизайнів та візерунків у виробництві тканин, включаючи одяг, оббивку та індивідуальний домашній текстиль.

Реклама та маркетинг: життєво важливі для плакатів, банерів, рекламних матеріалів та персоналізованих маркетингових супровідних матеріалів.

Друк електронної комерції на вимогу: підтримує персоналізовані та індивідуальні продукти, такі як фотокниги, календарі та товари на замовлення, замовлені онлайн.

Спеціалізований промисловий друк: застосовується для друку на унікальних матеріалах або продуктах для конкретних промислових застосувань, включаючи друковані плати або компоненти.

Щоб досягти найкращих результатів, потрібно враховувати такі технологічні параметри:

Роздільна здатність: використання зображень високої роздільної здатності (300 dpi або вище) для забезпечення чітких відбитків.

Колірні профілі: сумісність кольірних профілів з принтером, зазвичай у форматі CMYK, щоб забезпечити точність кольору.

Формати файлів: збереження файлів у сумісних форматах, таких як PDF, забезпечуючи вбудовані всі шрифти та зображення для запобігання проблем під час друку.

Області обрізки: для уникнення будь-якого незначного зміщення під час друку та різання, гарантуючи, що кінцевий продукт не матиме небажаних білих рамок потрібно враховувати позначки обрізки та області обрізу (зазвичай 1/8 дюйма або 3 мм),

Сумісність програмного забезпечення: використання програмного забезпечення, сумісного з друкарським обладнанням, таке як Adobe InDesign, Illustrator або інші стандартні галузеві програми.

Коректура: необхідно перевіряти макет перед друком завжди, щоб уникнути помилок. Розуміння цих принципів дизайну та забезпечення належної підготовки файлів може вирішити поширені проблеми з дизайном та форматуванням, що призведе до більш плавного процесу друку та кращої якості кінцевих продуктів.

Незважаючи на свої переваги, цифровий друк стикається з певними труднощами:

- Сумісність матеріалів: не всі матеріали ідеально підходять для цифрового друку.

Деякі матеріали можуть вимагати спеціальних покриттів або обробки, а деякі метали або унікальні матеріали можуть бути несумісними зі стандартними цифровими принтерами.

- Стабільність кольору: підтримка однорідної якості кольору протягом тривалого друку є складним завданням, яке вимагає надійних систем управління кольором та регулярного калібрування обладнання.

- Вартість великих обсягів: для великих обсягів друку цифровий друк може стати менш економічно ефективним порівняно з офсетним друком через вищі витрати на одиницю продукції.

- Обмежений вибір спеціалізованих фарб та оздоблень:

хоча цифровий друк пропонує різні фарби та оздоблення, він може не мати такого широкого асортименту, як традиційні методи для певних спеціалізованих застосувань.

Стратегії для пом'якшення цих проблем включають:

- Тестування та профілювання: проведення експериментальних випробувань на підкладках для визначення сумісності та відповідного коригування налаштувань.
- Калібрування обладнання: Регулярне калібрування принтерів забезпечує стабільну якість друку та точність кольору.
- Програмне забезпечення для керування кольором: Використання розширених інструментів керування кольором допомагає підтримувати стабільність кольорів протягом усього накладу.

Визнання цих обмежень та їхнє усунення може оптимізувати результати цифрового друку.

Порівняно з офсетним методом, цифровий друк має низку переваг: можливість персоналізації, економічність при малих тиражах, відсутність тривалих підготовчих процесів.

Проте існують і виклики — стабільність кольоропередачі, рівномірність нанесення фарби, контроль вологості й температури середовища.

Моделювання цих параметрів дозволяє відтворити поведінку системи в різних умовах і знайти оптимальні режими без експериментального перевитрачання матеріалів.

Програмна інженерія надає широкий спектр інструментів для побудови математичних та імітаційних моделей.

Для завдань цифрового друку найбільш доцільним є поєднання імітаційного моделювання (для оцінки динаміки процесу) та об'єктно-орієнтованого підходу (для опису окремих вузлів цифрової машини, фарби, паперу, середовища тощо).

Крім того, сучасні системи моделювання дозволяють інтегрувати алгоритми машинного навчання, які на основі накопичених даних можуть прогнозувати якість друку або рекомендувати оптимальні параметри.

Цифровий друк – один із найшвидших та найуніверсальніших процесів у поліграфічній галузі, який широко використовується для друкування високоякісних продуктів як малими, так і великими накладками.

Щоб оптимізувати цей процес та швидко й ефективно задовольнити потреби клієнтів, важливо мати програмне забезпечення для управління, яке контролює кожен етап виробництва.

Основні характеристики програмного забезпечення для управління, яке контролює кожен етап виробництва показані на рисунку 1.

Рис. 1. Ключові характеристики програмного забезпечення для управління виробництвом

- Технічна оцінка забезпечує миттєве моделювання виробничих витрат, враховуючи різні кількості, матеріали, формати та оздоблення.
- Ефективне управління виробництвом дозволяє одночасно обробляти кілька завдань та ефективно розподіляти ресурси завдяки чіткому та детальному перегляду всіх виробничих замовлень.
- Планування виробництва організовує та оптимізує робочий процес, запобігаючи конфліктам у плануванні та перевантаженню обладнання.
- Розумне управління запасами забезпечує доступність витратних матеріалів у режимі реального часу, видаючи автоматичні сповіщення про поповнення запасів та уникаючи затримок через проблеми з матеріалами.
- Підключення машин надає дані в режимі реального часу для моніторингу прогресу та внесення коректив під час виробництва.
- Контроль якості гарантує, що кінцевий продукт відповідає необхідним стандартам та очікуванням клієнтів.
- Звіти про ефективність надають комплексний огляд усього виробничого процесу, допомагаючи визначити області для покращення та вдосконалення стратегії.

Розроблення моделі процесу цифрового друку.

Для розроблення моделі обраний імітаційний підхід, що дозволяє відтворити процеси друку в динаміці.

Модель включає такі основні блоки:

1. *Підготовка даних* — перевірка електронного макета, колірне перетворення за ICC-профілем.

2. *Передача даних до друкарського пристрою* — моделювання потоків інформації та швидкості обробки.

3. *Формування зображення* — вплив швидкості нанесення, тиску, температури, кількості фарби.

4. *Фіксація відбитку* — контроль температурного режиму, часу закріплення, вологості повітря.

Вхідні параметри: тип паперу, температура, вологість, оптичну щільність фарби на відбитку, швидкість друку.

Вихідні параметри: насиченість кольору, рівномірність, енергоспоживання, час циклу.

Для перевірки роботи моделі реалізовано тестовий приклад у середовищі *Python* з використанням бібліотек *SimPy* та *Matplotlib*.

На рисунку2 показано результати проведення серії симуляцій за різних значень вологості (30–70%) і температури (15–30°C) .

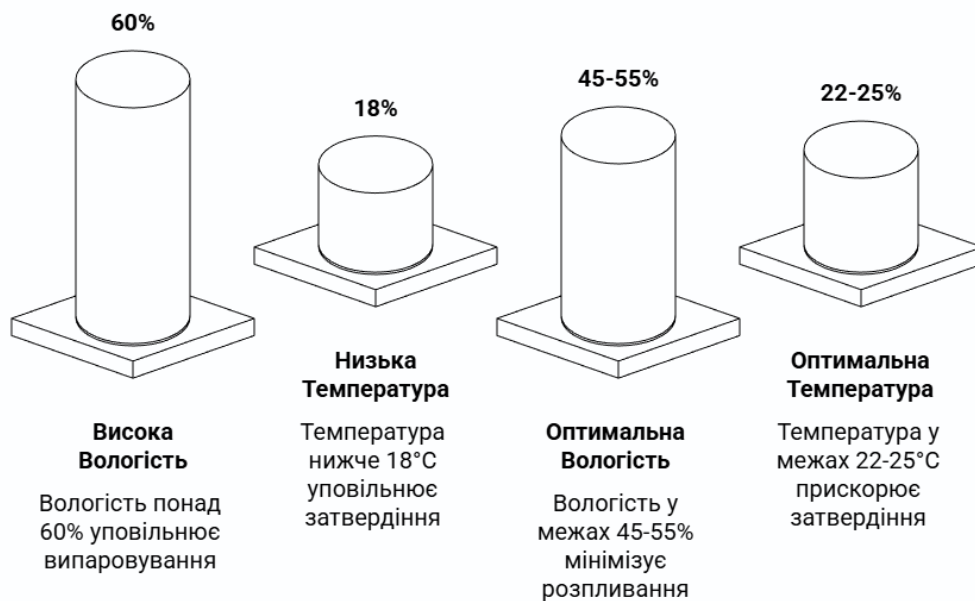

Рис. 2. Вплив вологості та температури на фіксацію фарби

Результати показали, що:

- при вологості понад 60% зростає ймовірність розтікання фарби;
- зниження температури нижче 18°C уповільнює процес фіксації;
- оптимальні параметри — 45–55% вологості та 22–25°C температури.

Отримані результати узгоджуються з реальними спостереженнями в поліграфічних цехах.

Результати та обговорення

Побудована модель (рис.3) підтвердила можливість прогнозування якості цифрового друку без фізичного експерименту.

Основні переваги підходу:

- зменшення витрат часу та матеріалів;
- можливість тестування нових типів паперу чи фарб у віртуальному середовищі;
- інтеграція з системами контролю виробництва (CPS, IoT).

Рис. 3. Концептуальна модель процесу цифрового друку

У перспективі модель може бути розширена за рахунок використання алгоритмів нейронних мереж, що аналізуватимуть великі масиви даних друку для автоматичного підбору оптимальних параметрів.

Висновки. У статті розглянуто підходи до моделювання процесів цифрового друку з використанням інструментів програмної інженерії. Розроблена концептуальна модель дозволяє оцінювати вплив технологічних параметрів на якість друку та оптимізувати процес без зайвих експериментів.

Застосування таких моделей відкриває перспективи для впровадження інтелектуальних систем керування цифровим друком, що підвищують ефективність виробництва та знижують витрати.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на автоматичне навчання моделі на основі реальних даних, а також використання таких моделей для мультипроцесних систем із багатьма пристроями друку.

Література:

1. Zhang H., et al. Machine Learning Approaches for Process Monitoring and Optimization in Printing Technologies. — ACS Applied Materials & Interfaces, 2021
2. Mikołajewski D., Marciniak T., Patalas A. Digital Twins in 3D Printing Processes Using Artificial Intelligence. — Electronics, 2024.
3. Cao T., Zhang L., et al. Inkjet printing quality improvement research progress: a review. — Surface and Coatings Technology, 2024.
4. Differentiable Modeling of Material Spreading in Inkjet Printing for Appearance Prediction. — ACM Transactions on Graphics, 2024.
5. ISO 12647-2:2013 — Graphic technology — Process control for the production of half-tone colour separations, proofs and production prints.
6. Kipphan, H. (2001). Handbook of Print Media: Technologies and Production Methods. Springer-Verlag.
7. AnyLogic Documentation. Simulation Modeling Environment.
8. COMSOL Multiphysics Reference Manual, 2024.
9. Python Software Foundation. SimPy Library Documentation.

References:

1. Zhang H., et al. Machine Learning Approaches for Process Monitoring and Optimization in Printing Technologies. — ACS Applied Materials & Interfaces, 2021
2. Mikołajewski D., Marciniak T., Patalas A. Digital Twins in 3D Printing Processes Using Artificial Intelligence. — Electronics, 2024.
3. Cao T., Zhang L., et al. Inkjet printing quality improvement research progress: a review. — Surface and Coatings Technology, 2024.
4. Differentiable Modeling of Material Spreading in Inkjet Printing for Appearance Prediction. — ACM Transactions on Graphics, 2024.
5. ISO 12647-2:2013 — Graphic technology — Process control for the production of half-tone colour separations, proofs and production prints.
6. Kipphan, H. (2001). Handbook of Print Media: Technologies and Production Methods. Springer-Verlag.
7. AnyLogic Documentation. Simulation Modeling Environment.
8. COMSOL Multiphysics Reference Manual, 2024.
9. Python Software Foundation. SimPy Library Documentation.

УДК 621.8.001.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2255-2262](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2255-2262)

Ковба Наталія Миколаївна викладач механічних дисциплін Відокремленого Структурного Підрозділу Дніпровського Фахового Коледжу Інженерії та Педагогіки Українськи Державний Університет Науки та Технології, м. Кам'янське, <https://orcid.org/0009-0005-2719-6028>

Ковба Анастасія Олексіївна викладач механічних дисциплін Придніпровського Металургійного Фахового Коледжу, м. Кам'янське, <https://orcid.org/0009-0000-8324-2563>

АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОЄКТУВАННЯ НА ОСНОВІ РЕВЕРС-ІНЖИНІРИНГУ

Анотація. У статті досліджується актуальна проблема підвищення ефективності та точності процесу реверс-інжинірингу шляхом повної автоматизації етапу тривимірного (3D) сканування. В умовах сучасного прискореного виробництва існує критична потреба у мінімізації часу на отримання повної, високоточної геометричної інформації про об'єкт та усуненні людського фактора, який часто призводить до помилок позиціонування та появи "сліпих" зон на фінальній моделі [1;8]. Розглядається архітектура розроблюваного пристрою 3D-сканування, яка є технічною реалізацією механізму з трьома ступенями вільності (3 DoF). Конструкція базується на комбінації поворотного столу для об'єкта та рухомої рами для модуля камери з джерелом лінійного підсвічування [4;11]. Така конфігурація забезпечує максимальну гнучкість переміщення камери відносно об'єкта, що є необхідним для повного охоплення складних геометричних поверхонь. Особлива увага приділяється складнощам, притаманним методам, заснованим на центральній трикрапковій проєкції, де неоднозначність проєкцій може некоректно відображати відстань точок від сенсора, що вимагає вдосконалення калібрувальних та обчислювальних алгоритмів. Запропоновано принципово новий підхід до організації автономної роботи пристрою.

Це досягається завдяки інтелектуальному програмному забезпеченню, яке не лише виконує послідовність команд на переміщення, але й в режимі реального часу аналізує якість, повноту та щільність отриманих проміжних даних сканування. [2; 5; 6] На основі цього аналізу система здатна самостійно генерувати та динамічно додавати до черги завдань команди на переміщення поворотної платформи чи коригування положення камери. Кінцева мета такої

самокорекції – оперативне уточнення погано відсканованих ділянок поверхні та ліквідація "сліпих" зон. Впровадження цієї методології дозволяє просканувати весь об'єкт без постійного контролю оператора, що гарантує високу повноту та точність фінальної 3D-моделі та значно прискорює весь цикл зворотного проєктування. Результати дослідження підтверджують можливість створення повністю автоматизованої та самокоригуючої системи сканування. [1; 3;12]

Ключові слова: тривимірне сканування, автоматизація сканування, 3D-сканер, центральна трикрапкова проєкція.

Kovba Nataliia Mykolaivna, Lecturer in Mechanical Disciplines at the Separate Structural Subdivision of the Dnipro Professional College of Engineering and Pedagogy, Ukrainian State University of Science and Technology, Kamianske, <https://orcid.org/0009-0005-2719-6028>

Kovba Anastasiia Oleksiivna Lecturer in Mechanical Disciplines at the Prydniprovskyi Metallurgical Professional College, Kamianske, <https://orcid.org/0009-0000-8324-2563>

AUTOMATION OF DESIGN BASED ON REVERSE ENGINEERING

Abstract. The article investigates the current problem of increasing the efficiency and accuracy of the reverse engineering process by fully automating the three-dimensional (3D) scanning stage. In the conditions of modern accelerated production, there is a critical need to minimize the time to obtain complete, high-precision geometric information about the object and eliminate the human factor, which often leads to positioning errors and the appearance of "blind" zones on the final model. The architecture of the developed 3D scanning device is considered, which is a technical implementation of a mechanism with three degrees of freedom (3 DoF). The design is based on a combination of a rotary table for the object and a movable frame for the camera module with a linear illumination source. This configuration provides maximum flexibility in moving the camera relative to the object, which is necessary for full coverage of complex geometric surfaces. The critical scientific and technical problem discussed in detail is the accurate and reliable determination of the depth coordinate (Z) by two-dimensional projection. Special attention is paid to the difficulties inherent in methods based on the central three-point projection, where the ambiguity of the projections can incorrectly reflect the distance of points from the sensor, which requires the improvement of calibration and computational algorithms. A fundamentally new approach to organizing the

autonomous operation of the device is proposed. This is achieved thanks to intelligent software that not only executes a sequence of movement commands, but also analyzes the quality, completeness and density of the received intermediate scanning data in real time. Based on this analysis, the system is able to independently generate and dynamically add commands to the task queue to move the rotary platform or adjust the camera position. The ultimate goal of such self-correction is the prompt refinement of poorly scanned surface areas and the elimination of "blind" zones. The implementation of this methodology allows scanning the entire object without constant operator control, which guarantees high completeness and accuracy of the final 3D model and significantly speeds up the entire reverse engineering cycle. The results of the study confirm the possibility of creating a fully automated and self-correcting scanning system.

Keywords: three-dimensional scanning, scanning automation, 3D scanner, central three-point projection.

Постановка проблеми. Існуючі методи 3D-сканування, особливо при роботі зі складними геометричними об'єктами, часто вимагають значного втручання оператора для зміни положення об'єкта або сканера. Це призводить до зростання часових витрат, збільшення ймовірності помилок позиціонування та, як наслідок, зниження якості фінальної 3D-моделі (появи "сліпих" зон, неповного покриття) [1;8;9].

Додатковою технічною проблемою є складність точного визначення координати глибини (Z) за двовимірною проекцією в методах, заснованих на центральній трикрапковій проекції, де ідентичні проекції можуть відповідати точкам на різній відстані від камери. Для забезпечення безперервності та підвищення ефективності реверс-інжинірингу існує гостра потреба у створенні систем 3D-сканування, які здатні працювати автономно, самостійно аналізувати якість отриманих даних та приймати рішення про необхідність додаткового сканування погано відсканованих ділянок. [2; 6;7] Таким чином, актуальність дослідження полягає у розробці та теоретичному обґрунтуванні технічного рішення і програмно-алгоритмічного забезпечення для автоматизованого 3D-сканера з трьома ступенями вільності, що дозволяє організувати його автономну роботу, мінімізувати вплив оператора та забезпечити максимальну повноту та точність отриманої геометричної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тривимірного сканування та його автоматизації є предметом активних досліджень. Роботи С. Sepulveda Valdez, О. Sergiyenko, V. Tyrsa та співавторів [1], а також J. Fu Peng, Ye Ding, Gang Zhang, Han Ding [3;10] присвячені математичному моделюванню роботів та алгоритмам реєстрації (зшивання) даних для 3D-

реконструкції. Зокрема, у праці [1] розглядається моделювання 3D лазерного сканування для інспекції трубопроводів у складних умовах, що підкреслює важливість точної механіки та сенсорики. Дослідження [3] фокусується на оптимізації реєстрації для мобільних пристроїв, що є актуальним для підвищення якості 3D-моделей. Однак, ці роботи, як правило, зосереджені на окремих аспектах – або на алгоритмах обробки даних, або на конкретних умовах застосування. Робота Васильєва О. П. [4] описує проектування механізмів з трьома ступенями вільності, що є безпосереднім технічним підґрунтям для розроблюваної системи. Важливим теоретичним аспектом, що виділяється у дослідженні Єпіфанової І. М. [2], є проблема визначення координати глибини, що є однією з ключових невирішених задач для підвищення точності безконтактних методів сканування. Дослідження щодо механізмів з трьома ступенями вільності описані Ткачовою Т. С. [4], а питання калібрування оптичних систем — у посібнику Кремньєва та ін. [5]. Крім того, у роботах R. Hartley та A. Zisserman [6;7] подано фундаментальні засади комп'ютерного зору, включно з математикою центральної проєкції. Незважаючи на значні досягнення, більшість існуючих систем не забезпечують повну автономію з інтелектуальною функцією самостійного коригування траєкторії сканування на основі аналізу проміжних результатів для усунення дефектів поверхні ("сліпих" зон).

Мета статті – полягає у розробці та теоретичному обґрунтуванні принципово нового підходу до автоматизації процесу тривимірного сканування, який базується на інтелектуальному керуванні механізмами з трьома ступенями вільності для забезпечення автономної роботи системи та підвищення якості фінальної 3D-моделі шляхом самостійного виявлення та уточнення погано відсканованих ділянок поверхні об'єкта.

Виклад основного матеріалу. Автоматизація процесу тривимірного сканування полягає у зміні положення камери та джерела випромінювання відносно досліджуваного об'єкта. Як схема побудови сканера розглядається конструкція з поворотним столом і модулем камери, розташованим на рухомій рамі [4;11], оскільки в цьому варіанті забезпечуються три ступені вільності переміщення камери відносно об'єкта дослідження.

Для роботи з пристроєм використовується прикладне програмне забезпечення, що виконується на персональному комп'ютері під керуванням операційної системи Windows. Для взаємодії з керівною прикладною програмою пристрій має основний контролер, який здійснює обмін даними через інтерфейс USB, передавання зображення з модуля камери, а також керування контролерами приводів двигунів і лазерного підсвічування. [5;10]

Оскільки недостовірні інформація про положення вузлів переміщення камери може спричинити викривлення під час розрахунків, на даному етапі було вирішено відмовитися від її використання, спираючись лише на міні-

мально необхідний набір даних. До таких належать: зображення, отримане з модуля камери, калібрувальні аркуші для вертикальної поверхні та поворотного столу з відомими натуральними розмірами маркерів і відстанями між ними. За початок координат приймається центральна точка поворотної платформи (рис. 1, а). Залежно від кута нахилу камери вертикальна площина та поворотна платформа будуть спроектовані на матрицю оптичного модуля. Площини можуть проєктуватися по-різному та займати різні ділянки екрана. Для спрощення пошуку маркерів можна використовувати наближене значення кута нахилу камери, яке визначається за вузлами механізації. Найімовірніше, центральна точка буде перекрита досліджуваним об'єктом, тому її координати обчислюються за мітками, розташованими по межі поворотної платформи. Кожна мітка має унікальне зображення, що дозволяє однозначно визначити кут повороту. [1;8]

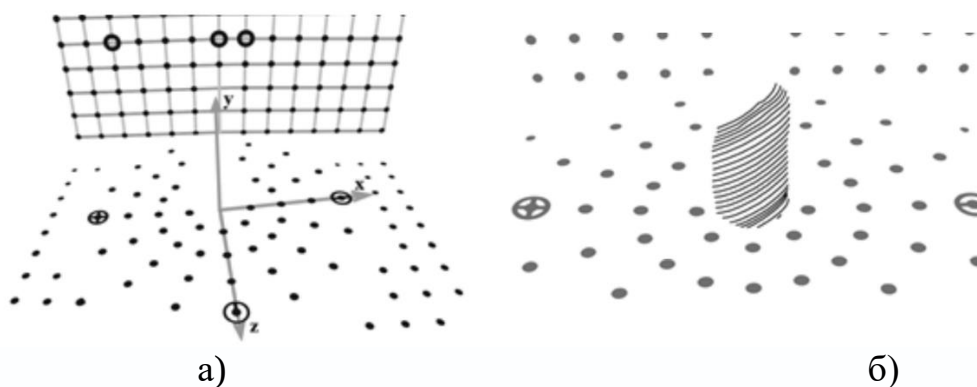

Рис. 1. а) розпізнані основні та допоміжні маркери на зображенні, отриманому з оптичного модуля; б) накладені на послідовні кадри сліди від лінійного джерела світла на сканованому об'єкті.

Задача визначення координат камери зводиться до обчислення тривимірних координат відомих точок за двовимірною проєкцією. Слід враховувати, що при обробці зображення ми маємо справу не з аксонометрією, а з центральною перспективною проєкцією. Також необхідно враховувати геометричні спотворення оптичного модуля, для чого проводиться побудова профілю для кожної використовуваної моделі оптичного модуля [1, 5].

При скануванні об'єкта використовується джерело лінійного підсвічування, яке при переміщенні повинно підсвічувати поворотну платформу та вертикальну стінку з маркерами. Слід від лінійного джерела на об'єкті (рис. 1, б) є однією з шуканих ліній перетину поверхні об'єкта площиною світла.

Серводвигун джерела підсвічування повинен мати достатньо малий крок для зменшення дискретності сітки. Визначення параметрів площини променя підсвічування здійснюється за лініями перетину цієї площини з взаємно

перпендикулярними площинами — поворотною платформою та вертикальною стінкою. Тепер для кожної точки сліду підсвічування на об'єкті обчислюються точки поверхні як перетин площини та лінії, що відповідає пікселю зображення з урахуванням компенсації оптичних спотворень. Провівши серію знімків з одного й того ж ракурсу, переміщаючи джерело підсвічування, отримують множину точок, що належать поверхні досліджуваного об'єкта [2, с. 330; 3, с. 196]. Зазвичай на цьому етапі сканування завершують, і оператор переносить камеру або повертає платформу, після чого знову запускає процес отримання нового набору точок поверхні з нового ракурсу. Зміну ракурсу визначає оператор на основі власних суб'єктивних рішень. Пропонується визначати чергове завдання на сканування на основі інформації, отриманої раніше про об'єкт.

Розглянемо зображення сліду площини підсвічування. Через дискретність зображення слід представлений не неперервною кривою, а набором дискретних точок. Кутові відстані між сусідніми пікселями однакові (без урахування корекції спотворень). У реальності відстань у просторі між двома сусідніми точками на різних ділянках сліду буде відрізнятися (рис. 2).

Провівши статистичну обробку отриманих даних, можна виділити точки поверхні, відскановані з різною щільністю. Визначивши межі таких ділянок, обчислюються кути повороту, на які потрібно повернути платформу, щоб набір точок із меншою щільністю опинився в зоні отримання кращої щільності сканування. Ці кути групуються та додаються до черги на сканування, і при наступній ітерації додаток, що керує пристроєм, повертає платформу на заданий кут. Після отримання нового набору точок та частина з них, що була раніше відсканована з меншою якістю, отримує уточнення, а за підсумками обробки додаються нові кути до черги завдань.

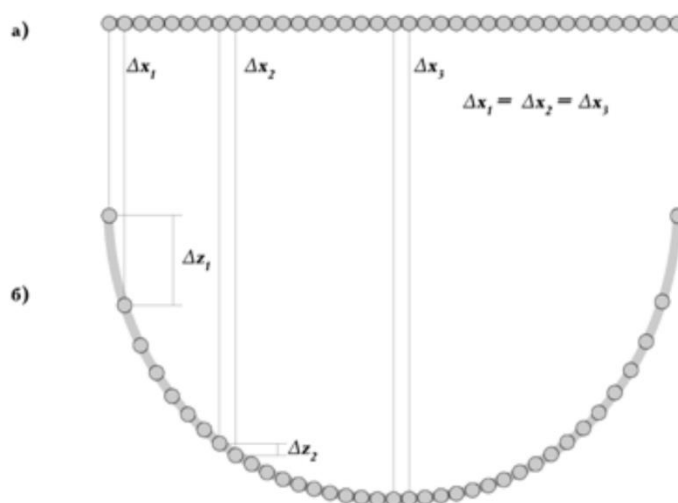

Рис. 2. Точки, проекції яких знаходяться на однаковій відстані (а), фактично можуть перебувати на різній відстані від камери (б).

Таким чином, додаток, що керує сканером тривимірної поверхні, може самостійно, без участі оператора, просканувати весь об'єкт, здійснюючи переміщення вузлів механізації на основі інформації про досліджувану поверхню, отриманої безпосередньо в процесі сканування.

Висновки.

Встановлено, що для забезпечення високої точності та швидкості процесу реверс-інжинірингу в умовах сучасного виробництва, критично важливою є повна автоматизація етапу збору даних про геометрію об'єкта. У рамках дослідження була розроблена схема сканера, яка використовує поворотний стіл та рухома рама, що забезпечує три ступені вільності (3 DoF) камери відносно об'єкта. Таке технічне рішення дозволяє досягти повного охоплення складних поверхонь та мінімізувати зони, недоступні для сканування. Ключовою перевагою запропонованого підходу є розроблений спосіб організації автономної роботи пристрою: система, на основі аналізу отриманих даних (якості проєкції та координати глибини), здатна самостійно генерувати та додавати до черги завдання на додаткове сканування погано просканованих ділянок, що істотно підвищує якість фінальної 3D-моделі без втручання оператора. [1;3;9;12] Разом з тим, подальші дослідження повинні бути зосереджені на вирішенні проблеми визначення координати глибини (\$Z\$) за двовимірною проєкцією в методах центральної трикрапкової проєкції, оскільки це залишається основним завданням для підвищення точності калібрування сканувальних систем. [2;6;7;10]

Література:

1. Sepulveda Valdez C., Sergiyenko O., Tyrsa V. Mathematical Modeling for Robot 3D Laser Scanning in Complete Darkness Environments to Advance Pipeline Inspection. *Mathematics*, 12(2024). DOI: 10.3390/math12131940.
2. Єпіфанова І. М. Визначення координати глибини у методах 3D-сканування. *Економіка та суспільство*, №72, 2025.
3. Peng J.F., Ding Y., Zhang G., Ding H. Smoothness oriented path optimization for robotic milling processes. *Science China Technological Sciences*, 63(2020), 1751–1763.
4. Ткачова Т. С. Вибір конструкції апаратної частини 3D-сканера та сучасні підходи у машинобудуванні. *Economic Journal Odessa Polytechnic University*, №3(13), 2020.
5. Кремнев Г. П., Колеснік В. М., Новіков Ф. В., Жовтобрюх В. О. Цифрова фотограмметрія та безконтактні вимірювання у машинобудуванні. Одеса: Екологія, 2025.
6. Hartley R., Zisserman A. Multiple View Geometry in Computer Vision. Cambridge University Press, 2004.
7. Szeliski R. Computer Vision: Algorithms and Applications. Springer, 2011.
8. Blais F. Review of 20 Years of Range Sensor Development. *Journal of Electronic Imaging*, 13(1), 2004, 231–240. DOI: 10.1117/1.1631921.
9. Curless B., Levoy M. A Volumetric Method for Building Complex Models from Range Images. Proceedings of SIGGRAPH'96, 303–312.

10. Zhang Z. A Flexible New Technique for Camera Calibration. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 22(11), 2000, 1330–1334.

11. Luh J.Y.S., Walker M.W., Paul R.P. Resolved-Rate Motion Control of Robot Manipulators. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 13(2), 1983, 136–143.

12. Besl P.J., McKay N.D. A Method for Registration of 3-D Shapes (ICP Algorithm). *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 14(2), 1992, 239–256.

References:

1. Sepulveda Valdez, C., Sergiyenko, O., & Tyrsa, V. (2024). Mathematical Modeling for Robot 3D Laser Scanning in Complete Darkness Environments to Advance Pipeline Inspection. *Mathematics*, 12(13). DOI: 10.3390/math12131940.

2. Yepifanova, I. M. (2025). Vyznachennia koordynaty hlybyny u metodakh 3D-skanuvannia [Determination of the depth coordinate in 3D scanning methods]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (72).

3. Peng, J. F., Ding, Y., Zhang, G., & Ding, H. (2020). Smoothness oriented path optimization for robotic milling processes. *Science China Technological Sciences*, 63, 1751–1763.

4. Tkachova, T. S. (2020). Vybir konstruktsii aparatnoi chastyny 3D-skanera ta suchasni pidkhody u mashynobuduvanni [Selection of the hardware design of a 3D scanner and modern approaches in mechanical engineering]. **Economic Journal Odessa Polytechnic University*, (3(13)).

5. Kremnev, H. P., Kolesnik, V. M., Novikov, F. V., & Zhovtobriukh, V. O. (2025). *Tsyfrova fotogrammetriia ta bezkontakti vymiriuvannia u mashynobuduvanni* [Digital photogrammetry and non-contact measurements in mechanical engineering]. *Ekolohiia*.

6. Hartley, R., & Zisserman, A. (2004). *Multiple View Geometry in Computer Vision*. Cambridge University Press.

7. Szeliski, R. (2011). *Computer Vision: Algorithms and Applications*. Springer.

8. Blais, F. (2004). Review of 20 Years of Range Sensor Development. *Journal of Electronic Imaging*, 13(1), 231–240. DOI: 10.1117/1.1631921.

9 Curless, B., & Levoy, M. (1996). A Volumetric Method for Building Complex Models from Range Images. *Proceedings of SIGGRAPH'96*, 303–312.

10 Zhang, Z. (2000). A Flexible New Technique for Camera Calibration. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 22(11), 1330–1334.

11 Luh, J. Y. S., Walker, M. W., & Paul, R. P. (1983). Resolved-Rate Motion Control of Robot Manipulators. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 13(2), 136–143.

12 Besl, P. J., & McKay, N. D. (1992). A Method for Registration of 3-D Shapes (ICP Algorithm). *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 14(2), 239–256.

УДК 004.8:004.652:004.912

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2263-2281](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2263-2281)

Ковтун Ірина Анатоліївна асистент кафедри штучного інтелекту та аналізу даних, аспірантка кафедри штучного інтелекту та аналізу даних, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, <https://orcid.org/0009-0007-9368-5289>

Ковтун Віктор Вікторович старший викладач кафедри штучного інтелекту та аналізу даних, аспірант кафедри штучного інтелекту та аналізу даних, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, <https://orcid.org/0009-0003-4636-5099>

МЕТОДИ ОБРОБКИ НЕСТРУКТУРОВАНИХ ДАНИХ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЗА ДОПОМОГОЮ LOW-CODE

Анотація. У науковій статті досліджується підхід до опрацювання неструктурованих даних з метою їх узгодження та подальшої інтеграції у єдиний інформаційний простір із використанням технологій Low-Code.

Проблематика дослідження обумовлена швидким зростанням обсягів неструктурованої інформації в цифрових системах управління. Сьогодні відомо, що понад 80 % корпоративних даних існують у вигляді текстів, електронних листів, сканованих копій чи мультимедійних матеріалів, що суттєво ускладнює їх подальшу класифікацію та аналітичне використання. Окрема увага приділена невпорядкованості таких даних, що призводить до втрати зв'язків між інформаційними об'єктами, що в свою чергу суттєво впливає на ефективність прийняття управлінських рішень.

У статті обґрунтована доцільність застосування Low-Code-платформ (зокрема Microsoft Power Platform, Mendix, OutSystems) для побудови інтеграційних рішень, які поєднують методи обробки природної мови (NLP), оптичного розпізнавання символів (OCR), інтелектуальної обробки документів (IDP), знаньєвих графів (Knowledge Graphs) і алгоритми машинного навчання (ML).

Запропонований авторами підхід мінімізує потребу у традиційному програмуванні, що впливає на бюджет, зменшуючи витрати та суттєво скорочує час на створення відповідних рішень.

В ході дослідження розроблено та запропоновано концептуальну модель інтеграції даних, що складається з п'яти етапів:

1. Збір інформації з різномірних джерел (електронна пошта, системи документообігу, API-сервіси, тощо);
2. Попередня обробка — очищення, нормалізація та виділення метаданих;
3. Семантичний аналіз із використанням NLP- та IDP-інструментів і побудовою знансєвих графів;
4. Інтеграція результатів з базами даних і корпоративними ERP/CRM-системами;
5. Візуалізація та автоматизація бізнес-процесів у Low-Code-середовищі.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні технологій NLP, OCR, IDP, KG та ML у межах єдиної Low-Code-архітектури, що створює умови для автоматизованої обробки даних. Практичну цінність становить можливість використання розробленої моделі під час цифровізації документопотоків у державному управлінні, фінансовій сфері, логістиці, освіті та бізнес-аналітиці. Подальші дослідження спрямовуються на розширення моделі для роботи з мультимодальними даними (аудіо, відео, сенсорними потоками) та інтеграцію з великими мовними моделями (LLM), що відкриває перспективи створення інтелектуальних агентів для автоматизованої взаємодії з неструктурованими джерелами в режимі реального часу.

Ключові слова: неструктуровані дані, Low-Code-платформи, інтеграція даних, обробка природної мови, оптичне розпізнавання, інтелектуальна обробка документів, знансєві графи, машинне навчання, єдиний інформаційний простір, цифрова трансформація.

Kovtun Iryna Assistant Lecturer at the Department of Artificial Intelligence and Data Analysis, PhD Student at the Department of Artificial Intelligence and Data Analysis, National University "Odesa Polytechnic", Odesa, <https://orcid.org/0009-0007-9368-5289>

Kovtun Viktor Senior Lecturer at the Department of Artificial Intelligence and Data Analysis, PhD Student at the Department of Artificial Intelligence and Data Analysis, National University "Odesa Polytechnic", Odesa, <https://orcid.org/0009-0003-4636-5099>

METHODS FOR PROCESSING UNSTRUCTURED DATA TO FORM A UNIFIED INFORMATION SPACE USING LOW-CODE

Abstract. The research article explores an approach to processing unstructured data with the aim of harmonizing and further integrating it into a unified information space using Low-Code technologies. The relevance of the study is driven by the rapid

growth of unstructured information volumes in digital management systems. It is currently known that more than 80% of corporate data exists in the form of texts, emails, scanned copies, or multimedia materials, which significantly complicates their subsequent classification and analytical use. Particular attention is given to the disorder of such data, which leads to the loss of connections between information objects, thereby substantially affecting the efficiency of managerial decision-making.

The article substantiates the feasibility of applying Low-Code platforms (in particular, Microsoft Power Platform, Mendix, OutSystems) to build integration solutions that combine methods of Natural Language Processing (NLP), Optical Character Recognition (OCR), Intelligent Document Processing (IDP), Knowledge Graphs (KG), and Machine Learning (ML) algorithms. The proposed approach minimizes the need for traditional programming, reducing costs and significantly shortening the time required to create relevant solutions.

A conceptual model for data integration is proposed, consisting of five stages:

1. Data collection from heterogeneous sources (email, document management systems, API services, etc.);
2. Preprocessing — cleaning, normalization, and metadata extraction;
3. Semantic analysis using NLP and IDP tools with the construction of Knowledge Graphs;
4. Integration of the results with databases and corporate ERP/CRM systems;
5. Visualization and automation of business processes within a Low-Code environment.

The scientific novelty of the research lies in the combination of NLP, OCR, IDP, KG, and ML technologies within a unified Low-Code architecture, creating the conditions for automated data processing. The practical value of the study is the potential application of the developed model in the digitalization of document workflows in public administration, finance, logistics, education, and business analytics. Further research will focus on extending the model to handle multimodal data (audio, video, and sensor streams) and integrating it with Large Language Models (LLMs), which opens prospects for creating intelligent agents capable of automated interaction with unstructured data sources in real time.

Keywords: unstructured data, Low-Code platforms, data integration, natural language processing, optical character recognition, intelligent document processing, knowledge graphs, machine learning, unified information space, digital transformation.

Постановка проблеми. У сучасній економіці дані перетворилися на ключовий ресурс, що визначає конкурентоспроможність організацій і якість управлінських рішень. Значна частина накопиченої інформації має неструктурований вигляд - тексти, електронні листи, скановані документи, аудіо- та

відеозаписи, повідомлення у месенджерах. За різними оцінками, їхня частка перевищує 80 %, що створює суттєві труднощі для зберігання, пошуку та аналітичної обробки.

Традиційні підходи до побудови інформаційних систем здебільшого орієнтовані на структуровані дані, тоді як робота з неструктурованими потребує додаткових витрат часу та ресурсів. Через це значна частина цінної інформації залишається поза аналітичним процесом або використовується частково. Водночас розвиток технологій інтелектуального аналізу - зокрема Natural Language Processing (NLP), Optical Character Recognition (OCR) та Intelligent Document Processing (IDP) - створює можливість автоматизовано витягувати дані з різнорідних джерел і перетворювати їх у придатну для аналізу форму.

Зазначимо, що самі по собі такі технології не забезпечують цілісності інформаційного простору. Для того, щоб їх ефективно використовувати необхідні інструменти швидкої інтеграції та оркестрації процесів, які могли б поєднувати модулі обробки, зберігання і візуалізації даних. Таку важливу роль взяли на себе Low-Code-платформи, що дозволяють створювати прикладні рішення без глибокого програмування, використовуючи візуальне моделювання, шаблонні компоненти та хмарну інтеграцію. Таким чином, описаний підхід відкриває можливість для формування єдиного інформаційного простору, у якому структуровані й неструктуровані дані поєднуються в узгоджену інформаційну систему.

Отже, потреба у створенні ефективних методів обробки неструктурованих даних на базі Low-Code підходів обумовлює актуальність цього дослідження. Саме ця потреба підштовхнула авторів дослідження спрямувати увагу на розробку моделей і рішень, які дозволяють уніфікувати представлення даних, забезпечити їх семантичну сумісність і практичне використання в різних галузях — від державного управління та логістики до фінансів і освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обробки неструктурованих даних досліджується в межах кількох наукових напрямів - обробки природної мови (Natural Language Processing, NLP), інтелектуальної обробки документів (Intelligent Document Processing, IDP), семантичного аналізу, машинного навчання, а також побудови баз даних і засобів інтеграції даних.

Розглянемо докладніше представлені на сьогодні методи розпізнавання, розуміння та вилучення текстових даних, а також моделі даних, які їх об'єднують як цілісне сприйняття інформації. У працях Bird і Loper [1, с. 35-40] та Eisenstein [2, с. 110-125] розглянуто базові методи NLP, які забезпечують автоматичне вилучення даних, ідентифікацію зв'язків між об'єктами, класифікацію документів і тематичне моделювання текстів. Як відомо, роботи Mikolov та ін. [3] і Vaswani та ін. [4, с. 2-4] заклали теоретичні основи

використання векторних подань слів і трансформерних архітектур, що стали базовими для сучасних моделей семантичної обробки великих текстових даних.

Щодо методів оптичного розпізнавання символів (OCR) і IDP, то їх детально розкрито у працях Smith [5, с. 15-46; с. 47-126] та Breiman [6], де надані алгоритми обробки зображень і трансформерні моделі, що використовуються для автоматизованої інтерпретації документів, сканів і рукописного тексту.

Проблема інтеграції різномірних (структурованих і неструктурованих) даних вже піднімалася в роботах Wache та Visser [7] і Mate [8], які підкреслюють необхідність створення онтологій і застосування графових моделей даних для досягнення семантичної узгодженості інформації.

Не залишився осторонь і внесок українських дослідників у цю галузь, у роботі Кузнєцова [9] розглянуто методи семантичного аналізу текстів українською мовою для потреб електронного урядування.

У дослідженні Richards та ін. [10, с. 15-24] проаналізовано можливості застосування IDP-рішень на базі Low-Code-платформ для автоматизованої обробки фінансової документації в ERP-системах. Ряд сучасних публікацій [11, 12] зосереджується на використанні Low-Code-підходів для створення інформаційних систем і впровадження цифрової трансформації, зокрема в державному секторі [13]. У роботах Gomes [11] та Jovanovic і Gasevic [14] акцентовано увагу на зниженні порогу входу, скороченні часу розробки та підтримки, а також на можливостях інтеграції з аналітичними й AI-модулями.

Детальний огляд сучасних Low-Code-платформ і їх класифікацію за типами інтеграційних можливостей наведено в [14]. Онтологічно керований підхід до інтеграції структурованих і неструктурованих даних ґрунтовно розглянуто у працях Mate [8, с. 4-6] і Zhang [15, с. 3-5], де показано способи узгодження семантики через побудову єдиної моделі знань.

Питання інтелектуального аналізу неструктурованої інформації, зокрема текстової аналітики й семантичного пошуку, висвітлено у вітчизняних дослідженнях [9, с. 21-27].

Всі ці методи та підходи є підґрунтям для побудови єдиного інформаційного простору, що забезпечує міжсистемну взаємодію та спільне використання знань.

Проаналізовані джерела свідчать, що науковий інтерес до технологій NLP, OCR, IDP та семантичної інтеграції даних є актуальним та підвищується. Водночас, у наявній літературі бракує комплексного підходу, що поєднує вищеперелічені методи в єдиний інформаційний простір із залученням Low-Code-платформ як інтеграційної основи.

Складові, запропонованої у цій статті, концептуальної моделі - це методи NLP, OCR, IDP та знансєвих графів. Їх системне поєднання у середовищі Low-

Code дозволяє створити гнучку, формалізовану архітектуру для побудови масштабованих інформаційних систем. Це підтверджує наукову новизну дослідження та його практичну спрямованість на створення цифрових екосистем нового покоління.

Мета дослідження. Основна мета дослідження полягає у розробці концептуальної моделі інтеграції неструктурованих даних із використанням технологій Low-Code та сучасних інструментів штучного інтелекту.

Запропонована модель покликана по-перше: забезпечити уніфіковане представлення даних, по-друге: забезпечити їх семантичну узгодженість, по-третє: автоматизувати взаємодію між різнорідними інформаційними джерелами.

Для досягнення поставленої мети авторами визначено низку конкретних завдань:

1. Проаналізувати особливості неструктурованих даних (тексти, зображення, документи, повідомлення тощо), виявити їх роль у сучасних цифрових системах управління та окреслити ключові проблеми, пов'язані з обробкою, зберіганням і використанням таких даних.

2. Класифікувати існуючі методи обробки неструктурованих даних, зокрема підходи на основі NLP, IDP, OCR, машинного навчання та графових моделей знань, і визначити їхню взаємодоповнюваність.

3. Визначити архітектурні можливості Low-Code-платформ, що дозволяють реалізувати процеси вилучення ознак, трансформації, класифікації та інтеграції неструктурованих даних з іншими компонентами інформаційних систем.

4. Розробити узагальнену модель побудови єдиного інформаційного простору, у якій Low-Code-платформи виступають ядром інтеграційної інфраструктури, що поєднує структуровані й неструктуровані дані з різних джерел.

5. Обґрунтувати переваги застосування Low-Code-підходу для створення масштабованих, адаптивних і швидко розгортуваних інформаційних рішень, орієнтованих на обробку великих обсягів слабоформалізованої інформації.

Виконання зазначених завдань дає змогу сформулювати науково обґрунтовані підходи до побудови нових типів цифрових інформаційних систем, здатних забезпечити широку автоматизацію роботи з неструктурованими даними у різних галузях, що на сьогодні набирають обертів.

Виклад основного матеріалу. Неструктуровані дані становлять широкий масив цифрової інформації - електронні листи, текстові документи, PDF-файли, зображення, відео, аудіо, веб-сторінки, повідомлення з месенджерів та соціальних мереж. Зазначимо, що спільною рисою цих джерел є відсутність наперед визначеної структури, що ускладнює їх використання у реляційних базах даних чи системах бізнес-аналітики без додаткової обробки. Водночас,

саме такі дані формують основу комунікацій і рішень у сучасних цифрових системах управління - від звернень громадян до клієнтської підтримки чи моніторингу процесів. Попри значну цінність, робота з неструктурованими даними супроводжується низкою проблем.

По-перше, великі обсяги інформації створюють навантаження на зберігання й обробку. По-друге, різноманіття форматів і джерел ускладнює уніфікацію та інтеграцію. По-третє, відсутність формалізованої структури знижує придатність таких даних для класичних аналітичних методів.

Додатковою складністю є потреба забезпечити достовірність, актуальність і контекстне розуміння змісту, що потребує залучення методів штучного інтелекту.

Для подолання зазначених обмежень використовуються сучасні підходи:

- Технології обробки природної мови (NLP) — для семантичного аналізу, класифікації текстів, вилучення сутностей та ключових слів. Вони ефективно працюють із листами, чатами, технічною документацією чи дописами в соціальних мережах.
- OCR (Optical Character Recognition) — для перетворення сканів і зображень у текстову форму. Технологія критично важлива під час переведення архівів у цифровий вигляд [19].
- IDP (Intelligent Document Processing) — для контекстної обробки документів за шаблонами. IDP-рішення використовуються в державному управлінні, фінансовій сфері, логістиці.

В українських умовах практичне застосування Low-Code-платформ для автоматизації обробки звернень громадян на базі Microsoft Power Platform детально описано у роботі Семенченка [14], де продемонстровано можливості швидкої інтеграції IDP і NLP-модулів у публічних сервісах без залучення значних ресурсів розробки.

- Методи машинного навчання — для побудови моделей класифікації, прогнозування, кластеризації та інших завдань.
- Графові моделі знань (Knowledge Graphs) — для формування семантичних зв'язків між об'єктами, вилученими з неструктурованих джерел.

Комбінація цих технологій забезпечує високу гнучкість і ефективність під час побудови цифрових сервісів, орієнтованих на роботу з неструктурованими даними. Особливої актуальності такі рішення набувають у середовищах Low-Code, які дозволяють інтегрувати складні алгоритми в бізнес-процеси без необхідності повного програмування.

Формування концептуальної моделі єдиного інформаційного простору (рис. 1) передбачає об'єднання різних джерел даних - як структурованих (таблиці, бази, реєстри), так і неструктурованих (документи, зображення, електронна пошта, повідомлення).

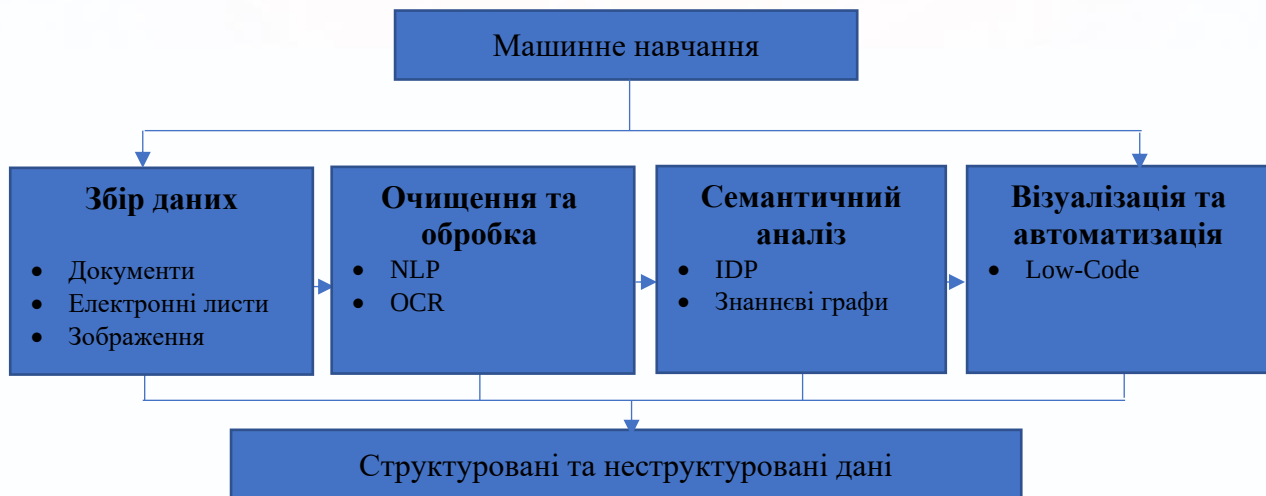

Рис. 1. Концептуальна модель єдиного інформаційного простору
Джерело: власна розробка авторів.

Інтеграція неструктурованих даних є ключовим завданням сучасних інформаційних систем, оскільки більшість корпоративної інформації надходить саме у текстовій чи графічній формі.

Запропонована модель передбачає п'ять основних етапів:

1. Збір даних із різних джерел - електронної пошти, систем документо-обігу, API зовнішніх сервісів. На цьому етапі всі потоки консолідуються у спільний обробний простір:

- автоматичне сканування вхідних листів і вкладень;
- інтеграція з DMS-системами, які містять скани або офісні документи;
- отримання логів і відповідей від зовнішніх систем через REST, GraphQL чи SOAP-API;
- доступ до файлів із Google Drive, SharePoint чи корпоративних мереж.

2. Попередня обробка — очищення, нормалізація й витягування метаданих. Дані звільняються від шуму, дублювань, реклами; текст приводиться до єдиного формату, а також фіксуються атрибути джерела, дати, автора й типу документа.

3. Семантична обробка — класифікація, виявлення сутностей, побудова графів зв'язків. Застосовуються інструменти NLP та AI для перетворення тексту у напівструктуровану форму зі смисловими відношеннями.

4. Інтеграція зі структурованими даними — об'єднання з базами даних, ERP- і CRM-системами, що забезпечує єдине уявлення про інформаційні об'єкти та зменшує дублювання.

5. Візуалізація й автоматизація процесів — створення дашбордів, звітів і запуск бізнес-процесів у Power BI, Looker Studio чи Tableau; ініціювання сповіщень або перевірок у BPM-системах.

У результаті формується єдиний інформаційний простір, у якому всі дані, незалежно від формату, доступні для пошуку, аналітики та подальшої автоматизації.

Зазначимо переваги моделі:

- висока швидкість розгортання рішень;
- гнучкість у роботі з будь-якими типами джерел;
- мінімальні вимоги до технічних компетенцій завдяки Low-Code;
- масштабованість завдяки хмарній архітектурі.

Таким чином, концептуальна модель поєднує методи інтелектуальної обробки даних із можливостями інтеграції та автоматизації, створюючи єдине середовище для побудови цифрових сервісів нового покоління.

Щодо сучасних Low-Code-платформ (Mendix, OutSystems, Microsoft Power Platform), то вони містять готові засоби для реалізації зазначених етапів:

- підключення до API-джерел і баз даних;
- інтеграційні модулі OCR та NLP (через AI Builder, Azure Cognitive Services);
- візуальні редактори процесів і аналітичних панелей;
- оркестрацію бізнес-процесів з використанням оброблених даних.

Наприклад, Microsoft Power Automate дозволяє автоматично витягувати текстові поля з PDF-документів, порівнювати результати з базами Dataverse та ініціювати подальші дії — формування звіту, створення запису чи надсилання повідомлення. Проведемо порівняльну характеристику між сучасними моделями та запропонованою авторами моделлю єдиного інформаційного простору (див. Таблиця 1)

Таблиця 1

**Порівняння Концептуальної модель єдиного
інформаційного простору і іншими існуючими**

Характеристика	Docs2KG та подібні фреймворки (AI+KG)	IDP рішення (OCR+NLP) у промисловості	Концептуальної модель єдиного інформаційного простору (AI/ML + KG)
Платформа / інструменти	Python, LLM, спеціалізовані скрипти	Корпоративні IDP системи, RPA	Microsoft Power Platform, AI Builder, Dataverse, Power BI
Гнучкість і кастомізація	Висока (скрипти, LLM)	Обмежена, часто шаблонна	Висока, конфігурована Citizen Developer

Характеристика	Docs2KG та подібні фреймворки (AI+KG)	IDP рішення (OCR+NLP) у промисловості	Концептуальної модель єдиного інформаційного простору (AI/ML + KG)
Інтеграція структурованих даних	Через API або додаткові компоненти	Вбудовані в ERP чи DMS	Вбудована ETL, конектори до ERP/CRM
Побудова Knowledge Graph	Так (Docs2KG)	Рідко	Так, побудова KG як ключовий етап
Час та ресурси розробки	Середні / високі (скрипти, DevOps)	Високі (розробники, налаштування)	Низькі — швидке MVP (тижні)
Масштабованість	Залежить від коду та інфраструктури	Залежить від архітектури IDP	Висока (хмарна, модульна система)

Джерело: складено авторами на основі [5, 10, 11, 15]

У порівнянні з класичними AI/IDP-фреймворками, запропонована модель демонструє перевагу в швидкості розгортання та гнучкості адаптації. Завдяки Low-Code-підходу користувач може створити прототип або мінімально життєздатний продукт (MVP) за кілька тижнів без залучення великої команди розробників.

Це робить модель придатною для швидких експериментів у державному секторі, корпоративному середовищі та закладах освіти та суттєво знижує витрати бюджету.

Архітектура системи побудована за принципом модульності та розділення відповідальності. Кожен модуль виконує окрему функцію — обробку, класифікацію, інтеграцію або візуалізацію — що спрощує масштабування та повторне використання компонентів.

Такий підхід відповідає сучасним принципам розробки цифрових екосистем Low-Code-типу.

Для підтвердження працездатності концептуальної моделі було проведено експериментальне тестування у контрольованому середовищі з використанням реальних неструктурованих документів.

Дослідження охоплювало три категорії джерел (див. Таблиця 2):

- Скарги громадян (PDF, email);
- Скан-копії заяв і витягів із реєстрів;
- Напівструктуровані документи із вкладеннями до CRM/ERP-систем.

Таблиця 2

Категорії текстових документів

Категорія	Формат	Приклади документів	Особливості
1. Скарги громадян	PDF, Email (EML/MSG)	Листи до органів місцевої влади	Різна структура, орфографічні помилки
2. Скан-копії заяв та витягів	PDF, JPG	Скановані документи з підписами	Наявність печаток, погана якість
3. Напівструктуровані документи	DOCX + вкладення	Додатки до запитів із CRM (1C, SAP)	Частково структуровані поля + вільний текст

Джерело: узагальнено авторами на основі [5, 9, 10]

Для порівняння ефективності розроблено дві архітектури (див. табл. 3):

1. Традиційна — на основі Python-скриптів (Tesseract OCR + NLP SpaCy + SQL).
2. Low-Code-модель — на базі Microsoft Power Platform (AI Builder + Dataverse + Power BI).

Таблиця 3

Порівняння архітектур

Критерій	Традиційний підхід	Low-Code модель
OCR	Tesseract OCR (Python)	AI Builder OCR (Power Platform)
NLP	SpaCy + кастомні скрипти	AI Builder Text Recognition
Інтеграція	SQL Scripts → Power BI	Power Automate → Dataverse
UI	Веб-форма (Flask)	Power Apps Canvas App

Джерело: складено авторами на основі [5, 6, 10, 11]

Отже, на початковому етапі експерименту створено два робочих прототипи, що виконують однакові завдання — автоматичне вилучення, розпізнавання та інтеграцію документів. Подальший аналіз дозволив оцінити різницю у швидкості, точності й трудомісткості виконання операцій.

Сценарій обробки текстового документа. Для практичної перевірки ефективності запропонованої моделі розглянемо процес обробки двох типів документів – текстового (перший приклад) та напівструктурованого (другий приклад).

Перший приклад демонструє автоматичну обробку сканованого звернення громадянина, отриманого електронною поштою.

Опис вхідного документа:

- Формат: PDF
- Обсяг: 1 сторінка
- Мова: українська
- Джерело: скан звернення, отриманий через email
- Особливості: містить друкований текст, рукописний підпис, печатку установи, незначне викривлення сторінки через нерівне сканування.

Фрагмент обробленого тексту: «Прошу вирішити питання з відновленням тротуару біля будинку по вул. Соборності 12. Внаслідок ремонтних робіт покриття зруйноване. Іваненко О.М. 21.03.2024». Результат порівняння методів обробки текстового документа двома моделями наведений в таблиці 4.

Таблиця 4

Порівняння двох моделей для обробки текстового документа

Етап	Традиційний підхід	Low-Code модель
OCR	Tesseract + Python-скрипт	AI Builder — “Extract text from document”
Розпізнавання сутностей (NLP)	SpaCy + RegEx правила	AI Builder “Text recognition” із настроєною AI-моделлю
Збереження результатів	Скрипт - SQLite DB - CSV	Power Automate - Dataverse
UI / перегляд	Flask веб-інтерфейс	Power Apps Canvas App
Візуалізація	Побудова вручну через matplotlib	Power BI інтеграція

Джерело: узагальнено авторами на основі [5, 6, 10, 11]

Наведемо покрокові результати експерименту кожного етапу. На кожному етапі було зафіксовано кількісні показники розпізнавання та час виконання. Дані наведені в табл. 5-7.

Таблиця 5

Результати OCR

Параметр	Значення
Розпізнаний обсяг тексту	91% (AI Builder), 76% (Tesseract)
Помилки при OCR	AI Builder автоматично згладив артефакти сканування; Tesseract пропустив частини із-за викривлень
Розпізнано:	Текст повністю, в т.ч. номер, дата, ПІБ

Джерело: експериментальні результати авторів на основі [5, 10]

Таблиця 6

Результати NLP

Сутність	Розпізнано системою	Поле Dataverse
ПІБ заявника	Іваненко О.М.	citizenName
Адреса	вул. Соборності 12	address
Категорія скарги	«Благоустрій»	complaintCategory
Дата документа	21.03.2024	documentDate
Джерело	PDF	sourceType
Посилання на документ	SharePoint	attachmentLink

Джерело: експериментальні результати авторів на основі [10, 11, 15]

Таблиця 7

Час обробки документа

Етап	Low-Code (сек)	Традиційний (сек)
OCR	30	65
NLP	20	45
Інтеграція в базу	10	60
Загальний цикл	60 сек	170 сек

Джерело: експериментальні результати авторів на основі [5, 10, 11]

Наведемо алгоритм процесу в Low-Code-середовищі.

Автоматизований сценарій обробки звернення реалізується за наступною логікою (рис. 2):

1. Громадянин надсилає звернення на електронну пошту; файл зберігається в OneDrive або SharePoint.
2. Power Automate фіксує появу нового документа та активує процес.
3. AI Builder виконує розпізнавання тексту з PDF.
4. AI-модель NLP витягує сутності: ПІБ, адресу, дату, категорію.
5. Power Automate створює запис у таблиці «СкаргиГромадян» (Dataverse).
6. Відповідальна особа отримує сповіщення у Teams або Outlook.
7. Дані автоматично оновлюють дашборд у Power BI.

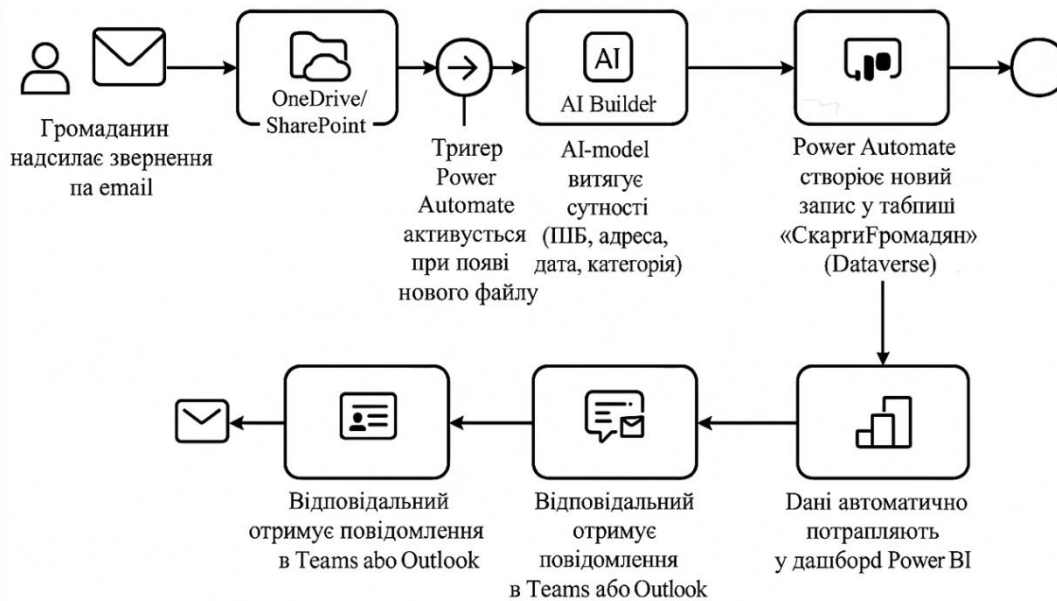

Рис. 2. BPMN-схема автоматичної обробки текстового документа
Джерело: складено авторами на основі [5, 10, 15]

Сценарій обробки напівструктурованого документа (другий приклад)

Другий приклад демонструє інтеграцію документів, що містять як табличні, так і текстові елементи.

Опис документа:

- Формат: DOCX
- Джерело: вкладення до службового звернення, імпортованого з CRM (SAP, Salesforce)
- Обсяг: 1 сторінка та вкладення
- Структура:
 - верхня частина — службові реквізити у табличній формі (номер, дата, відповідальний);
 - нижня частина — опис у вигляді вільного тексту;
 - можливі вкладення (скани, зображення).

Результат порівняння методів обробки напівструктурованого документа двома моделями наведений в таблиці 8.

Таблиця 8

Порівняння двох моделей для обробки напівструктурованого документа

Етап обробки	Традиційний підхід	Low-Code (Power Platform)
Інтеграція CRM	Python скрипт, що витягує вкладення з 1С	Power Automate — розгалуження за типом контенту
Обробка вкладення	Зберігається локально, парсинг через Pandas	Витяг вмісту вкладення через SharePoint Connector

Етап обробки	Традиційний підхід	Low-Code (Power Platform)
Витяг сутностей	RegEx / NLP-моделі (custom pipeline)	AI Builder → “Extract Information from Form”
Інтеграція результату	Збереження в базу SQLite / CSV	Power Automate → створення запису в таблиці ДокументиCRM
Перевірка помилок	Вручну або через лог-файл	Power Apps вбудований екран перегляду + статус обробки

Джерело: узагальнено авторами на основі [10, 11, 15]

Наведемо процес автоматичної обробки напівструктурованого документу представлений наступним алгоритмом дій (Low-Code) (рис.3)

1. Тригер від CRM: завантажено новий документ
2. Вбудований AI Builder: витягнуто: № документа, дата, відповідальний, категорія
3. Витягнуто лінк на вкладення → збережено у SharePoint
4. Power Automate → створення запису у Dataverse (ДокументиCRM)
5. Відображення результату у Power Apps (екран: «Нові запити»)

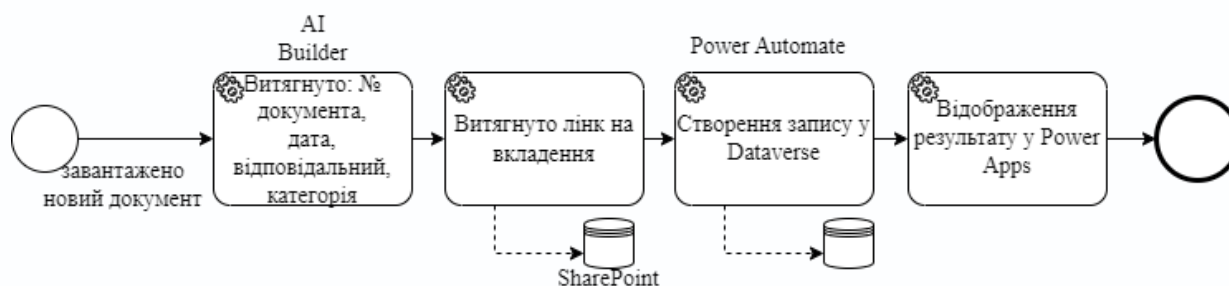

Рис. 3. BPMN-схема автоматичної обробки напівструктурованого документу
Джерело: складено авторами на основі [10, 11, 15]

Для оцінки результатів використано такі показники: precision і recall при розпізнаванні, середній час обробки, частка документів, що потребували доопрацювання (табл. 9).

Таблиця 9

Метрики обробки напівструктурованого документу

Показник	Значення
Precision розпізнавання	0.93
Recall	0.90
Середній час обробки (з вкладенням)	2 хв 15 сек
Частка документів, що потребували дообробки	10%

Джерело: експериментальні результати авторів на основі [5, 6, 10]

Приклад створення запису у Dataverse наданий в табл. 10.

Таблиця 10

Запис у Dataverse	
Поле	Значення
recordId	67f2...bf
documentNumber	1245/2024
documentDate	2024-03-22
responsiblePerson	Петренко А.О.
category	Оновлення ліцензії ПЗ
attachmentUrl	https://sharepoint/.../docx
status	Оброблено

Джерело: сформовано авторами на основі експериментального сценарію Power Automate [10, 11].

Отже, у межах експерименту загалом оброблено 500 документів. Оцінювання проводилося за чотирма ключовими критеріями:

- precision/recall розпізнавання сутностей (NLP);
- середній час повного циклу;
- частка документів, що вимагали ручної перевірки;
- ресурсні витрати на розгортання.

Проведемо узагальнений порівняльний аналіз прикладів застосованих моделей (табл. 11).

Таблиця 11

Результати порівняння застосованих моделей		
Показник	Традиційний підхід	Запропонована модель (Low-Code)
Precision/Recall (NER, класифікація)	78% / 72%	91% / 88%
Середній час обробки 1 документа	3.5 хв	1.1 хв
Частка документів із помилками	17%	6%
Вартість впровадження (умовна шкала)	Висока (5+)	Низька (2-3)
Необхідність програмування	Висока	Мінімальна

Джерело: експериментальні результати авторів на основі [4, 5, 6, 10]

Результати порівняльного аналізу свідчать, що використання Low-Code підходу дозволяє:

- скоротити середній час обробки документа більш ніж утричі;
- підвищити точність розпізнавання до 91%;

- мінімізувати потребу в участі розробників та знизити вартість розгортання рішень.

Показники, які отримали автори демонструють придатність моделі до впровадження в органах державної влади, фінансових структурах і великих компаніях, де щоденний потік документів налічує сотні одиниць.

Таким чином, розроблена модульна архітектура поєднує технології NLP, OCR, IDP, Knowledge Graphs і ML у середовищі Low-Code, забезпечуючи масштабованість, адаптивність та мінімізацію людських втручань.

Підхід показав кращу гнучкість щодо нових типів даних (мови, формати, шаблони) і значно спростив управління гетерогенними інформаційними потоками порівняно з класичними програмними рішеннями.

Висновки. У межах проведеного дослідження обґрунтовано актуальність проблеми обробки та інтеграції неструктурованих даних у цифрових інформаційних системах, що є ключовим чинником ефективності процесів цифрової трансформації в державному та приватному секторах. Проаналізовано сучасні методи роботи з неструктурованою інформацією, серед яких:

- обробка природної мови (NLP),
- оптичне розпізнавання символів (OCR),
- інтелектуальна обробка документів (IDP),
- побудова знаньових графів (KG),
- застосування машинного навчання (ML) у комбінованих моделях.

Розроблено й проведено тестування концептуальної моделі побудови єдиного інформаційного простору (ЄІП), що базується на п'яти послідовних етапах:

1. Збір даних із різномірних джерел;
2. Попередня обробка — очищення, нормалізація, виділення метаданих;
3. Семантичний аналіз із використанням NLP, OCR, IDP та KG;
4. Інтеграція зі структурованими системами (ERP, CRM, базами даних);
5. Візуалізація й автоматизація бізнес-процесів у середовищі Low-Code.

Запропонований авторами метод дозволяє поєднати структуровані та неструктуровані джерела інформації в єдиній моделі з використанням Low-Code-платформ як інструментів швидкої розробки й масштабування цифрових сервісів.

Проведене експериментальне порівняння з традиційним програмним підходом показало, що Low-Code-модель забезпечує скорочення середнього часу обробки документів утричі, підвищення точності розпізнавання сутностей (до 91 %), зменшення навантаження на ІТ-фахівців та підвищення доступності рішень для citizen developer-користувачів.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що практична значущість одержаних результатів полягає у можливості:

- швидкого створення MVP-рішень без залучення великих команд розробників;

- автономної розробки бізнес-додатків без глибоких технічних знань;
- масштабування через хмарні сервіси та вбудовані AI-компоненти;
- зниження витрат на інтеграцію й підтримку корпоративних систем.

Подальші напрями досліджень автори пропонують пов'язати з розширенням моделі на мультимодальні джерела даних (аудіо, відео, сенсорні потоки), гібридизацією знансєвих графів із великими мовними моделями (LLM, GPT-архітектури), також актуальним є створенням інтелектуальних агентів для автоматичної взаємодії з неструктурованими джерелами в режимі реального часу, а також поглибити дослідженням безпекових аспектів роботи з чутливою інформацією в Low-Code-середовищах.

Література:

1. Bird S., Loper E. *Natural Language Processing with Python: Analyzing Text with the Natural Language Toolkit*. — Sebastopol: O'Reilly Media, 2009. — 504 с.
2. Eisenstein J. *Introduction to Natural Language Processing*. — Cambridge, MA: MIT Press, 2022. — 536 с.
3. Mikolov T., Chen K., Corrado G., Dean J. Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. *arXiv preprint*, 2013. — arXiv:1301.3781. — 12 с.
4. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N., Uszkoreit J., Jones L., Gomez A. N., Kaiser Ł. Attention Is All You Need. *Advances in Neural Information Processing Systems (NIPS)*, 2017, T. 30, с. 5998-6008. DOI: 10.48550/arXiv.1706.03762.
5. Smith S. *Digital Signal Processing: A Practical Guide for Engineers and Scientists*. — Oxford: Newnes, 2007. — 650 с.
6. Breiman L. Random Forests. *Machine Learning*, 2001, T. 45(1), с. 5-32. DOI: 10.1023/A:1010933404324.
7. Wache H., Vögele T., Visser U. Ontology-Based Integration of Information — A Survey of Existing Approaches. *IJCAI Workshop on Ontologies and Inform. Sharing*, Seattle, 2001, с. 108-117.
8. Mate S., Kraft M. та ін. Ontology-Based Data Integration between Clinical and Research Systems. *PLOS ONE*, 2015, T. 10(3), e0122172, с. 1-9. DOI: 10.1371/journal.pone.0122172.
9. Кузнєцов А. І. Інтелектуальний аналіз неструктурованих даних: теорія та практика. *Наукові праці HTU «Харківський політехнічний інститут»*, 2019, № 15, с. 21-27.
10. Richards G. AI-Driven Document Processing Using Microsoft Power Platform. *Journal of Low-Code Systems*, 2020, T. 2(1), с. 15-24.
11. Gomes P. M. Low-Code Development Platforms: A Descriptive Study. *Proc. 17th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)*, 2022, с. 1-15. DOI: 10.23919/CISTI54924.2022.9820354.
12. Ковтун О. В. Застосування Low-Code платформ в інформаційних системах електронного урядування. *Інформаційні технології та цифрова трансформація*, 2021, T. 4(2), с. 55-63.
13. Семенченко В. І. Автоматизація обробки звернень громадян із використанням Power Platform. *Цифрова трансформація та суспільство*, 2022, T. 3(1), с. 36-41.
14. Jovanovic R., Gasevic D. Low-Code Development Platforms: Taxonomy and Research Challenges. *IEEE Access*, 2021, T. 9, с. 120123-120140. DOI: 10.1109/ACCESS.2021.3050766.

15. Zhang H., та ін. An Ontology-Guided Semantic Data Integration Framework to Support Integrative Data Analysis of Cancer Survival. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 2018, T. 18(41), с. 1-11. DOI: 10.1186/s12911-018-0636-4.

References:

1. Bird, S., & Loper, E. (2009). *Natural Language Processing with Python: Analyzing Text with the Natural Language Toolkit*. Sebastopol: O'Reilly Media, p. 504
2. Eisenstein, J. (2022). *Introduction to Natural Language Processing*. Cambridge, MA: MIT Press, p. 536
3. Mikolov, T., Chen, K., Corrado, G., & Dean, J. (2013). Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. *arXiv preprint*, arXiv:1301.3781, p.12
4. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2017). Attention Is All You Need. *Advances in Neural Information Processing Systems (NIPS)*, Vol. 30, pp. 5998-6008. DOI: 10.48550/arXiv.1706.03762.
5. Smith, S. (2007). *Digital Signal Processing: A Practical Guide for Engineers and Scientists*. Oxford: Newnes, p. 650
6. Breiman, L. (2001). Random Forests. *Machine Learning*, Vol. 45(1), pp. 5-32. DOI: 10.1023/A:1010933404324.
7. Wache, H., Vögele, T., & Visser, U. (2001). Ontology-Based Integration of Information — A Survey of Existing Approaches. *IJCAI Workshop on Ontologies and Information Sharing*, Seattle, pp. 108-117.
8. Mate, S., Kraft, M., et al. (2015). Ontology-Based Data Integration between Clinical and Research Systems. *PLOS ONE*, Vol. 10(3), e0122172, pp. 1-9. DOI: 10.1371/journal.pone.0122172.
9. Kuznietsov, A. I. (2019). Intelligent Analysis of Unstructured Data: Theory and Practice. *Scientific Papers of NTU "Kharkiv Polytechnic Institute"*, No. 15, pp. 21-27.
10. Richards, G. (2020). AI-Driven Document Processing Using Microsoft Power Platform. *Journal of Low-Code Systems*, Vol. 2(1), pp. 15-24.
11. Gomes, P. M. (2022). Low-Code Development Platforms: A Descriptive Study. *Proceedings of the 17th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)*, pp. 1-15. DOI: 10.23919/CISTI54924.2022.9820354.
12. Kovtun, O. V. (2021). Application of Low-Code Platforms in E-Government Information Systems. *Information Technologies and Digital Transformation*, Vol. 4(2), pp. 55-63.
13. Semenchuk, V. I. (2022). Automation of Citizen Requests Processing Using Power Platform. *Digital Transformation and Society*, Vol. 3(1), pp. 36-41.
14. Jovanovic, R., & Gasevic, D. (2021). Low-Code Development Platforms: Taxonomy and Research Challenges. *IEEE Access*, Vol. 9, pp. 120123-120140. DOI: 10.1109/ACCESS.2021.3050766.
15. Zhang, H., et al. (2018). An Ontology-Guided Semantic Data Integration Framework to Support Integrative Data Analysis of Cancer Survival. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, Vol. 18(41), pp. 1-11. DOI: 10.1186/s12911-018-0636-4.

УДК 004.9:621.3(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2282-2297](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2282-2297)

Козак Роман Романович магістр, фахівець з технічного обслуговування, Lifeway Food, inc, 6431, Oakton st, Morton Grove, <https://orcid.org/0009-0001-4025-2304>

Усік Павло Сергійович доктор філософії (PhD), старший викладач, кафедра кібербезпеки та програмного забезпечення, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-3268-342X>

Горбатюк Євгеній Володимирович кандидат технічних наук, доцент, кафедра будівельних машин, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8148-5323>

АРХІТЕКТУРА КІБЕРФІЗИЧНИХ СИСТЕМ НОВОГО ПОКОЛІННЯ ДЛЯ ІНДУСТРІЇ 5.0

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переходу промислових систем до нового покоління технологічної організації, орієнтованої на принципи Індустрії 5.0, де інтеграція людини, ШІ та автономних виробничих процесів потребує узгодженої архітектури кіберфізичних систем. У сучасних умовах традиційні автоматизовані рішення не забезпечують необхідного рівня адаптивності, енергетичної ефективності й стійкості, що зумовлює потребу в науковому переосмисленні структурних моделей таких систем.

Метою статті є наукове обґрунтування принципів побудови архітектури кіберфізичних систем нового покоління, здатних забезпечувати гармонійну взаємодію людини, інтелектуальних алгоритмів та автономних виробничих модулів у логіці Індустрії 5.0.

Методологічною основою дослідження є системний аналіз, структурно-функціональне моделювання, концепції цифрових двійників, інтернету речей і хмарно-периферійних обчислень. Застосовано когнітивно орієнтований підхід до оцінювання взаємодії людини й автономних технологічних компонентів, а також методи порівняльного аналізу та узагальнення для виявлення архітектурних закономірностей.

Досліджено структурні рівні кіберфізичних систем і встановлено їхню взаємодію як єдиного адаптивного комплексу.

Доведено, що поєднання фізичних модулів, цифрових двійників, інтелектуальних сервісів, сенсорних мереж і хмарно-периферійної інфраструктури формує здатність систем до прогнозування, самонавчання та гнучкого перебудування виробничих процесів. Виявлено механізми практичного використання таких систем у високоточних технологіях, фармацевтичному й машинобудівному виробництві.

З'ясовано, що ефективність кіберфізичних систем визначається синергією цифрових і фізичних компонентів, здатністю до адаптації, прозорості прийняття рішень та енергетичної раціональності. Доведено, що формування такої архітектури потребує технічного, нормативного та організаційного узгодження.

Ключові слова: інтелектуальні виробничі модулі, цифрові двійники, когнітивні сервіси, людиноцентричні технології, автономні рішення, сенсорні платформи, хмарно-периферійні обчислення, адаптивне управління, промислова стійкість, енергетична оптимізація.

Kozak Roman Romanovich Master's degree, Maintenance Technician, Lifeway Food, inc, 6431, Oakton st, Morton Grove, <https://orcid.org/0009-0001-4025-2304>

Usik Pavlo Serhiyovych Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer, Department of Cyber Security and Software, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-3268-342X>

Gorbatyuk Ievgenii Volodymyrovych PhD, Associate Professor, Department of Construction Machinery, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8148-5323>

ARCHITECTURE OF NEXT-GENERATION CYBER-PHYSICAL SYSTEMS FOR INDUSTRY 5.0

Abstract. The relevance of the study is determined by the need for industrial systems to transition to a new generation of technological organization based on the principles of Industry 5.0, where the integration of humans, AI, and autonomous production processes requires a coordinated architecture of cyber-physical systems. In modern conditions, traditional automated solutions do not provide the necessary level of adaptability, energy efficiency, and sustainability, which necessitates a scientific rethinking of the structural models of such systems.

The purpose of the article is to scientifically substantiate the principles of building a new generation of cyber-physical systems capable of ensuring the

harmonious interaction of humans, intelligent algorithms, and autonomous production modules in the logic of Industry 5.0.

The methodological basis of the study is system analysis, structural and functional modeling, concepts of digital twins, the Internet of Things, and cloud-edge computing. A cognitive-oriented approach to assessing the interaction between humans and autonomous technological components was applied, as well as methods of comparative analysis and generalization to identify architectural patterns.

The structural levels of cyber-physical systems were investigated and their interaction as a single adaptive complex was established. It has been proven that the combination of physical modules, digital twins, intelligent services, sensor networks, and cloud-peripheral infrastructure forms the ability of systems to predict, self-learn, and flexibly rebuild production processes. The mechanisms for the practical use of such systems in high-precision technologies, pharmaceutical and machine-building production have been identified.

It has been established that the effectiveness of cyber-physical systems is determined by the synergy of digital and physical components, adaptability, transparency of decision-making, and energy efficiency. It has been proven that the formation of such an architecture requires technical, regulatory, and organizational coordination.

Keywords: intelligent production modules, digital twins, cognitive services, human-centric technologies, autonomous operations, sensor platforms, cloud-edge computing, adaptive control, industrial resilience, energy optimization.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкої цифровізації промислових процесів архітектура кіберфізичних систем нового покоління є важливим чинником переходу від концепції Індустрії 4.0 до парадигми Індустрії 5.0, орієнтованої на людину, сталий розвиток і синергію штучного інтелекту (далі – ШІ) з когнітивними технологіями. Проблема полягає у відсутності цілісної методології побудови інтегрованих систем, здатних одночасно забезпечувати автономність, адаптивність і безпечну взаємодію фізичних, цифрових та біологічних компонентів виробничого середовища. Традиційні моделі автоматизації не відповідають вимогам гнучкості, здатності до самонавчання та енергетичної ефективності, необхідним для персоналізованого виробництва, у якому людина є не пасивним елементом, а активним співтворцем процесу.

З наукового погляду дослідження архітектури кіберфізичних систем нового покоління є важливим для формування міждисциплінарного підґрунтя, що поєднує інформатику, мехатроніку, ШІ, інтернет речей (Internet of things, далі – IoT) і когнітивні науки. Практична значущість проблеми зумовлена необхідністю створення високонадійних інтелектуальних систем управління,

здатних до самодіагностики, прогнозування відмов і децентралізованого прийняття рішень у режимі реального часу. Їх упровадження забезпечить підвищення стійкості промислових процесів, раціональне використання ресурсів та адаптацію до динамічних викликів глобального ринку. Відповідно, вивчення архітектурних принципів кіберфізичних систем нового покоління є стратегічним напрямом розвитку науково-технічного потенціалу та основою побудови інтелектуально орієнтованої економіки Індустрії 5.0.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання архітектури кіберфізичних систем нового покоління для Індустрії 5.0 розглядається в контексті інтеграції інтелектуальних технологій, людиноцентричних принципів виробництва та підвищення автономності й адаптивності індустріальних процесів. Зокрема, С. Лу та співавтори (S.Lou et al.) розглядають підходи до створення людиноцентричних кіберфізичних систем (cyber-physical systems, далі – CPS), у яких людський фактор від початку інтегровано в моделі прийняття рішень, управління ризиками та адаптивні механізми поведінки систем [1]. Принципи енергетично оптимізованої архітектури CPS на основі динамічного масштабування частоти й напруги, що дає змогу забезпечити гнучкість і адаптивність індустріальних процесів, обґрунтовує Л. Вен (L. Wen) [2]. Структурну модель інфраструктури Industrial Internet of Things (далі – IIoT), орієнтованої на безперервний збір і передавання даних у CPS в умовах підвищених вимог до пропускну здатності та стабільності мережі, пропонують Н. Балакера та колеги (N. Balakera et al.) [3]. Концепцію когнітивних CPS, здатних до самонавчання, контекстної адаптації та автономного управління виробничими процесами, формують Е. Хоздич (E. Hozdić) та З. Юркович (Z. Jurković) [4].

Модульну багатошарову архітектуру CPS, у якій окремо структуровано рівні сенсорики, обчислень, управління та сервісів, що забезпечує масштабованість і високу гнучкість систем, створюють А. Мішра (A. Mishra) та А. К. Рей (A. K. Ray) [5]. Архітектурні патерни Explainable AI, які дозволяють інтегрувати пояснюваність у роботі ШІ-модулів з метою підвищення прозорості та довіри до автономних виробничих рішень, описують С. Триведі та однодумці (S. Trivedi et al.) [6]. Важливу роль NextG-мереж як архітектурної основи для інтелектуальних CPS, здатних підтримувати масове підключення, наднизьку затримку та розподілену обробку даних, доводять С. Зеб та співавтори (S. Zeb et al.) [7]. Передумови побудови високонадійних CPS аналізують М. Мондал та колеги (M. Mondal et al.), наголошуючи на необхідності оптимального поєднання мережевих, обчислювальних і управлінських компонентів в єдиній архітектурній рамці [8].

Потенціал 6G-мереж як основи для реалізації високошвидкісних CPS із нативною підтримкою інтелектуальної аналітики та edge-обчислень аналізує

колектив науковців на чолі з Д. Басу (D. Basu et al.) [9]. Виклики емерджентної складності в проектуванні CPS наступного покоління окреслює І. Хорват (I. Horváth), обґрунтовуючи необхідність нових підходів до системної інтеграції та архітектурного мислення [10]. Моделі управління індустріальними мережами, у яких пріоритизація трафіку, оркестрація сервісів та адаптивне навантаження розглядаються як важливі умови архітектурної стабільності CPS, розробляють С. Гаутам та колеги (S. Gautam et al.) [11]. Систематизацію підходів застосування машинного навчання у CPS здійснюють І. Саркар та співавтори (I. Sarkar et al.), демонструючи його здатність забезпечувати адаптивність, передбачуваність та точність керування в умовах складних виробничих середовищ [12].

Потенціал метавсесвіту як додаткового віртуального шару CPS, що забезпечує нові можливості для візуалізації, моделювання й віддаленої взаємодії з виробничими процесами, аналізує колектив однодумців на чолі з Б. Прабадеві (B. Prabadevi et al.) [13]. Роль генеративного ШІ у створенні цифрових двійників, здатних автономно генерувати сценарії поведінки та оптимізаційні рішення для індустріальних систем, розкривають І. Роек та колеги (I. Rojek et al.) [14]. Інтеграцію IoT і CPS як основу інтелектуальних середовищ Industry 5.0, що забезпечують безперервність даних, адаптивність і когнітивну взаємодію між компонентами системи, розглядають У. А. Усмані та співавтори (U. A. Usmani et al.) [15].

Попри значну кількість досліджень у сфері кіберфізичних систем, залишаються нерозв'язаними важливі аспекти формування їхньої цілісної архітектури для Індустрії 5.0. Зокрема, недостатньо опрацьовано питання інтеграції людини, ШІ та автономних модулів у єдине адаптивне середовище; відсутні узгоджені моделі взаємодії сенсорних, аналітичних і керувальних компонентів у режимі реального часу. Потребують додаткової уваги проблеми масштабованості та стійкості систем при роботі з неповними даними. Низький рівень цифрової готовності підприємств та організаційні перешкоди створюють додаткові труднощі, стримуючи практичне впровадження інтелектуально орієнтованих виробничих систем. Запропоноване дослідження спрямоване на усунення зазначених прогалин шляхом системного уточнення структурних принципів архітектури, визначення механізмів взаємодії основних компонентів, оцінювання інтеграційних можливостей ШІ, хмарних технологій та IoT, а також формування практичних рекомендацій щодо нормативної, технічної й організаційної узгодженості.

Мета і завдання статті. Метою статті є визначення принципів формування архітектури кіберфізичних систем нового покоління, здатних забезпечити інтеграцію людини, ШІ та автономних виробничих процесів у межах парадигми Індустрії 5.0.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1) обґрунтувати сутність та структурно-функціональні особливості архітектури кіберфізичних систем нового покоління в умовах переходу до Індустрії 5.0;

2) оцінити інтеграційні можливості ШІ, хмарних обчислень та IoT для забезпечення автономності, стійкості й енергоефективності кіберфізичних систем та визначити основні науково-технічні й нормативно-організаційні обмеження їхнього впровадження;

3) розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо формування людиноцентричної та орієнтованої на сталий розвиток архітектури кіберфізичних систем для сучасного промислового виробництва.

Виклад основного матеріалу. У контексті переходу до Індустрії 5.0 сутність архітектури кіберфізичних систем нового покоління полягає у формуванні інтегрованого середовища, у якому фізичні об'єкти, цифрові моделі та інтелектуальні алгоритми функціонують як єдиний саморегульований комплекс. Вона ґрунтується на принципах людиноцентричності, адаптивності, енергетичної ефективності та когнітивної взаємодії людини з технологіями. На відміну від традиційних систем автоматизації, орієнтованих переважно на оптимізацію виробничих процесів, нове покоління передбачає здатність систем до самонавчання, контекстної обробки даних, прогнозування відмов і підтримки прийняття рішень в умовах високої мінливості технологічного середовища. Структурна архітектура таких систем вибудовується навколо багаторівневої взаємодії сенсорних модулів, цифрових двійників, когнітивних інтелектуальних сервісів і автономних виконавчих механізмів, об'єднаних через розподілену інфраструктуру інтернету речей та хмарно-периферійних платформ. Це забезпечує масштабованість, гнучкість і здатність до динамічного перепрограмування виробничих процесів відповідно до потреб людини та вимог сталого розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

**Структурні компоненти архітектури
кіберфізичних систем нового покоління**

Рівень архітектури	Основні елементи	Функціональне призначення
Фізичний рівень	Сенсори, роботизовані модулі, виконавчі механізми	Збір даних у реальному часі, виконання виробничих операцій
Цифровий рівень	Цифрові двійники, цифрові моделі процесів	Відтворення стану об'єкта, прогнозування сценаріїв, оптимізація

Рівень архітектури	Основні елементи	Функціональне призначення
Когнітивно-інтелектуальний рівень	Алгоритми ШІ, системи машинного навчання, аналітичні платформи	Самонавчання, підтримка прийняття рішень, виявлення аномалій
Комунікаційний рівень	ІоТ-платформи, периферійні та хмарні обчислення	Інтеграція компонентів, передача даних із низькою затримкою
Людиноцентричний рівень	Інтерфейси взаємодії, доповнена реальність, системи ергономічного контролю	Адаптація процесів під людину, безпечна та інтуїтивна взаємодія

Джерело: сформовано авторами на основі [1, с. 495; 4, с. 202; 6, с. 180–181; 10, с. 320; 11]

У практичних умовах запропонована архітектура демонструє здатність забезпечувати безперервну взаємодію між фізичними, цифровими й когнітивними компонентами виробничого середовища, формуючи багаторівневу систему управління, що працює в режимі реального часу. На фізичному рівні сенсорні модулі здійснюють високочастотний збір параметрів технологічних процесів, зокрема навантаження, температури, споживання енергії, рівнів вібрації чи відхилення механічних траєкторій [1, с. 495–496]. Ці дані негайно передаються до цифрових двійників, які відтворюють точну віртуальну копію обладнання й дозволяють прогнозувати поведінку системи за різних сценаріїв, зокрема роботу в змінених виробничих умовах або під впливом зовнішніх ризиків. У реальних виробничих практиках цей механізм уже застосовується у високотехнологічних секторах, наприклад, у виробництві електроніки, де цифрові двійники ліній складання дають змогу визначати ймовірність перегріву точок пайки або прогнозувати дефекти друкованих плат до того, як вони стануть видимими. Когнітивно-інтелектуальний рівень, інтегрований із хмарними й периферійними обчисленнями, забезпечує децентралізований аналіз великих масивів даних та генерує оптимізаційні рішення. Так, алгоритми машинного навчання здатні виявляти невідповідності в роботі роботизованих маніпуляторів за кілька секунд до появи технічних проблем, що дозволяє запобігти повній зупинці виробничої лінії. Прикладом є сучасні автомобільні заводи, де роботизовані руки працюють у парі з цифровими моделями шасі, а системи ШІ прогнозують необхідний момент корекції зварювального шва або визначають ризик деформацій панелей кузова. Комунікаційний рівень забезпечує передачу даних із мілісекундною затримкою, що є критично важливим для операцій точного позиціонування у фармацевтичному виробництві, де

навіть незначна похибка, вимірювана частками міліметра, може вплинути на якість кінцевого препарату [4, с. 202]. Людиноцентричний рівень проявляється в практичних інтерфейсах, наприклад, коли оператор у доповненій реальності бачить візуалізовані ризики, зокрема перегрів вузла, зростання енергоспоживання чи початок мікродеформації, і може втрутитися в процес, не зупиняючи виробництво повністю. У галузях із підвищеною небезпекою, таких як хімічне виробництво або енергетика, ці інструменти дозволяють мінімізувати контакт персоналу з небезпечним обладнанням, адже частина діагностичних операцій виконується у віртуальному середовищі [11].

Узагальнюючи, зазначимо, що взаємодія рівнів, наведених у таблиці, забезпечує практичну реалізацію принципів Індустрії 5.0, де автономні системи не просто виконують алгоритм, а адаптуються до змін середовища, прогнозують ризики та підсилюють можливості людини у складних виробничих ситуаціях. Така архітектура формує нову логіку промислового розвитку, орієнтовану на стійкість, безпеку та інтелектуальну взаємодію технологій і працівників.

Визначення основних функціональних компонентів кіберфізичних систем у виробничому середовищі передбачає аналіз їхньої структурної ролі й логіки взаємодії, що забезпечують синхронізовану роботу автономних модулів, даних та алгоритмів управління. На відміну від загальної архітектурної побудови, функціональні елементи зосереджені на виконанні конкретних операцій – від сенсорного моніторингу до когнітивного ухвалення рішень – та на механізмах їхнього обміну інформацією, який забезпечує безперервність технологічного циклу. У виробничих умовах такі компоненти є не ізольованими модулями, а взаємопов'язаною системою, у якій кожен елемент здатний адаптувати свою поведінку залежно від зміни навантаження, стану обладнання або зовнішніх чинників. Це формує нову логіку організації процесів, у якій інформаційні потоки, машинна автономність і людська участь взаємно доповнюють один одного, створюючи передумови для персоналізованої, гнучкої та стійкої індустріальної практики (табл. 2).

Таблиця 2

**Функціональні компоненти кіберфізичних систем
та механізми їхньої взаємодії у виробничому середовищі**

Компонент	Зміст та основна функція	Механізм взаємодії у виробничому циклі
Сенсорний модуль	Зчитування технологічних параметрів обладнання та середовища	Формування потоків первинних даних і передача їх у реальному часі

Компонент	Зміст та основна функція	Механізм взаємодії у виробничому циклі
Керувальний модуль	Виконання алгоритмів управління та регулювання процесів	Координація дій механізмів на основі аналізу даних і виробничих цілей
Аналітично-діагностичний модуль	Ідентифікація відхилень, оцінювання стану, виявлення ризиків	Обробка потоків даних і генерування попереджень або оптимізаційних рішень
Комунікаційний модуль	Забезпечення безперервного обміну інформацією між елементами	Інтеграція локальних вузлів через периферійні та хмарні канали
Модуль людино-машинної взаємодії	Формування інтерфейсів для оператора, підтримка рішень	Передавання релевантних даних та рекомендацій у зручній когнітивній формі

Джерело: сформовано авторами на основі [1, с. 500; 3, с. 934; 5, с. 4–5; 6, с. 185; 15]

У реальних виробничих умовах взаємодія наведених функціональних компонентів формується як безперервний цикл збору, трансформації, інтерпретації та використання даних, що забезпечує саморегульованість і високу точність процесів. Сенсорний модуль працює як первинний канал сприйняття середовища: він фіксує навіть мінімальні зміни параметрів, які можуть бути критичними для складних технологічних операцій. Наприклад, у високоточному 3D-друці металів сенсорні датчики відстежують мікросміни температури порошку та інтенсивність лазерного променя, що дає змогу уникнути пористості або структурних дефектів виробу [14]. Ці дані негайно передаються до аналітично-діагностичного модуля, який у режимі реального часу порівнює отримані значення з еталонними патернами та визначає ймовірні відхилення. У виробництві авіаційних компонентів такий аналітичний блок застосовується для прогнозування появи мікротріщин у композитних панелях на основі вібраційних характеристик під час фрезерування. Якщо система виявляє зміну амплітуди або частоти, вона формує попередження й надсилає його керувальному модулю, який коригує швидкість подачі інструмента або температуру охолодження [6, с. 190]. У такий спосіб забезпечується не лише стабільність процесу, а й подовжений ресурс обладнання, оскільки система запобігає аварійному навантаженню на робочі вузли. Комунікаційний модуль у сучасних промислових середовищах виконує роль критично важливого інтегратора. На прикладі виробництва мікрочипів дані з чистих кімнат

передаються з мілісекундною затримкою до периферійних обчислювальних вузлів. Це дозволяє аналізувати концентрацію часток пилу, вологість і статичний електричний фон, щоб уникнути пошкодження кремнієвих пластин у процесі травлення. Високошвидкісні комунікаційні протоколи забезпечують синхронізацію між сотнями модулів, дозволяючи системі діяти як цілісний інтелектуальний організм. Модуль людино-машинної взаємодії відіграє особливо важливу роль у складних сценаріях, де машинна автономність потребує людської інтуїції та контролю. У хімічній промисловості оператор через інтерфейс доповненої реальності може бачити динамічні моделі розподілу температури в реакторі, прогнозований ризик перегріву та рекомендації щодо корекції параметрів. Це дозволяє своєчасно ухвалювати рішення й уникати аварійних ситуацій, не зупиняючи весь виробничий цикл.

Синхронізована робота функціональних компонентів створює умови для формування саморегульованих виробничих систем, які не лише реагують на відхилення, а й передбачають їхнє виникнення. Така логіка взаємодії забезпечує високу якість продукції, мінімізацію енергетичних витрат і підвищення безпеки персоналу, що є важливими вимогами виробничого середовища нового покоління в парадигмі Індустрії 5.0. Інтеграція ШІ, хмарних обчислень та IoT надає нові можливості для формування автономних і стійких кіберфізичних систем, здатних діяти у складних виробничих середовищах із високим рівнем динамічності та невизначеності. Такий синергетичний підхід забезпечує перехід від реактивних моделей управління до передбачувальних і самонавчальних, що істотно підвищує ефективність використання ресурсів та здатність системи підтримувати оптимальний режим роботи навіть під час коливань навантаження чи зовнішніх впливів. ШІ виконує функцію когнітивного ядра, яке дозволяє інтерпретувати складні багатовимірні дані, хмарні обчислення створюють високопродуктивну інфраструктуру для обробки й масштабування аналітичних процесів, а IoT-модулі забезпечують безперервність сенсорного та виконавчого зв'язку у виробничому контексті. У сукупності ці технології формують адаптивне середовище, у якому кіберфізичні системи здатні прогнозувати ризики, перебудовувати логіку роботи та забезпечувати технологічну стійкість у режимі реального часу (табл. 3).

Таблиця 3

Функціональний потенціал інтеграції ШІ, хмарних обчислень та IoT у розвитку автономних кіберфізичних систем

Технологія	Основний функціональний потенціал	Внесок в автономність та стійкість
ШІ	Когнітивний аналіз, прогнозування, самонавчання	Підвищення точності рішень, раннє виявлення ризиків, адаптація до змін

Технологія	Основний функціональний потенціал	Внесок в автономність та стійкість
Хмарні обчислення	Масштабована обробка даних, централізовані моделі	Забезпечення безперервності обчислень, стабільність під високими навантаженнями
IoT	Сенсорний моніторинг, контроль обладнання	Безперервність зворотного зв'язку, точне управління процесами

Джерело: сформовано авторами на основі [6, с. 191; 7; 8, с. 60; 12, с. 44450–44451; 14]

У сучасних виробничих середовищах взаємодія ІІІ, хмарних обчислень та IoT реалізується як єдина інтелектуальна система, у якій дані безперервно перетворюються на операційні рішення. ІІІ забезпечує глибоке розуміння складних технологічних процесів [6, с. 180], хмарні платформи – масштабовану обробку й збереження моделей, а IoT – точне відображення фізичного стану обладнання та середовища [7]. Це створює можливість не лише швидко реагувати на зміни, а й прогнозувати критичні ситуації до їх появи, формуючи нову логіку стійкого виробництва. У високотехнологічному машинобудуванні IoT-сенсори фіксують мікрівібрації шпинделів під час обробки металів, передаючи дані в хмару, де моделі ІІІ визначають ризик появи мікротріщин у заготовці. Якщо прогноз вказує на небажану динаміку, система автоматично коригує швидкість подачі та силу різання. У фармацевтичному виробництві IoT-картриджі відстежують стерильність повітря, а ІІІ-моделі прогнозують зростання концентрації часток та ініціюють корекцію фільтрації ще до того, як відхилення стане критичним. У харчовій галузі хмарні сервіси аналізують зібрані IoT-дані про температуру та вологість на кожному етапі виробництва, дозволяючи ІІІ автоматично змінювати режими охолодження для запобігання біологічному псуванню продукції [8, с. 60]. Такі приклади демонструють, що інтеграція трьох технологій забезпечує не лише локальну оптимізацію окремих операцій, а й формування цілісної екосистеми, яка здатна передбачати ризики, мінімізувати відмови та підтримувати стабільність виробничих процесів навіть у нестандартних ситуаціях. Це суттєво підвищує автономність кіберфізичних систем і гарантує їхню стійкість у реальних індустріальних умовах.

Упровадження кіберфізичних систем нового покоління в промислову практику супроводжується комплексом науково-технічних, нормативних та організаційних проблем, які істотно стримують масштабування технологічних рішень. Науково-технічний вимір стосується обмеженої сумісності обладнання різних поколінь, недостатньої готовності виробничих ліній до інтеграції високочастотних сенсорів та периферійних обчислень, а також нестабільності роботи алгоритмів ІІІ в умовах шумних або неповних даних [10, с. 320].

Важливою є проблема забезпечення кібербезпеки: децентралізована обробка даних збільшує кількість точок доступу, що підвищує ризики втручання, саботажу та порушення цілісності системи [9, с. 4–5]. Додаткові виклики створює складність побудови цифрових двійників для об'єктів із високою варіативністю технологічних режимів, а також нестача стандартів щодо валідації моделей, що приймають рішення в режимі реального часу.

Нормативний складник характеризується фрагментарністю регуляторного поля, відсутністю єдиних протоколів обміну даними, невизначеністю правового статусу автономних рішень та обмеженим регулюванням відповідальності у випадку їхніх помилок. Промисловість стикається з тим, що чинні стандарти безпеки та контролю якості не охоплюють процесів, які виконуються алгоритмічно, зокрема самоадаптивних систем або когнітивних виробничих модулів. Організаційні перешкоди охоплюють низький рівень цифрової готовності підприємств, недостатність кваліфікованих фахівців з інтеграції ІІІ-модулів, хмарних платформ та сенсорних мереж, а також обмежену адаптованість управлінських структур до роботи з самонавчальними системами. Поширеною проблемою є відсутність належної інфраструктури для збирання й довготривалого зберігання промислових даних, без яких побудова стійких когнітивних моделей неможлива [12, с. 44450]. Виробничі компанії також стикаються з опором персоналу до технологічних змін, що уповільнює трансформацію виробничих процесів і знижує ефективність впровадження автономних рішень.

Розроблення практичних рекомендацій щодо створення ефективної архітектури кіберфізичних систем нового покоління потребує поєднання технічних, організаційних та соціальних принципів, що забезпечують гармонійну взаємодію технологій і людини. Важливим орієнтиром є людиноцентричність: архітектура має формувати умови, за яких оператор, інженер чи технолог отримує зрозумілу, структуровану й релевантну інформацію для прийняття рішень. Це передбачає застосування інтерфейсів адаптивного типу, які динамічно регулюють рівень деталізації, а також використання пояснюваних моделей ІІІ, що дають змогу людині бачити логіку рекомендацій системи й контролювати критично важливі операції.

Енергетична ефективність повинна бути інтегрованою характеристикою архітектури, а не додатковою опцією. Системи збору даних мають забезпечувати детальний моніторинг споживання енергії на рівні окремих модулів, а алгоритми оптимізації – регулювання навантажень, активацію енергоощадних режимів і прогнозування пікових значень. Практично це означає баланс між хмарними та периферійними обчисленнями, щоб мінімізувати втрати на передачу даних та зменшити кількість необов'язкових операцій. У площині сталого розвитку ефективна архітектура кіберфізичних систем повинна

підтримувати підхід повного життєвого циклу виробництва. Цифрові двійники та аналітичні платформи мають забезпечувати моделювання матеріальних потоків, оцінку впливу технологічних рішень на кількість відходів і можливість інтеграції відновлюваних джерел енергії. Такі інструменти дозволяють не лише оптимізувати процес у момент його виконання, а й стратегічно планувати екологічно стійкі траєкторії розвитку підприємства. Важливо також закладати організаційну узгодженість, оскільки архітектура може бути ефективною лише за умови чітко вибудованих ролей і відповідальностей між ІТ-фахівцями, інженерними підрозділами та командами екологічного чи енергетичного менеджменту. Використання єдиної платформеної інфраструктури забезпечує прозорість даних, полегшує аудит технологічних рішень і прискорює адаптацію системи до нових регуляторних вимог. Узагальнюючи, практичні рекомендації зводяться до поєднання людиноцентричного проєктування, енергетично раціонального управління та принципів сталого розвитку, що разом формують архітектуру кіберфізичних систем, здатну підтримувати інноваційність, безпеку й довготривалу ефективність промислового виробництва.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що архітектура кіберфізичних систем нового покоління є базовою передумовою переходу промисловості до Індустрії 5.0, оскільки забезпечує інтеграцію фізичних, цифрових і когнітивних компонентів у єдине адаптивне виробниче середовище. Доведено, що поєднання цифрових двійників, інтелектуальних сервісів, сенсорних мереж і хмарно-периферійних платформ формує здатність систем працювати в режимі самонавчання, прогнозування відмов і гнучкого перебудування виробничих процесів відповідно до змін середовища та потреб оператора. Виявлено основні проблеми впровадження таких систем, зокрема технічні (обмежена сумісність обладнання, нестійкість моделей ІІІ за шумних даних, складність побудови точних цифрових двійників), нормативні (відсутність стандартів даних, невизначеність відповідальності автономних рішень) та організаційні (нестача кадрів, низька цифрова готовність підприємств, опір персоналу трансформаціям). Ці перешкоди уповільнюють повномасштабну інтеграцію кіберфізичних рішень у виробництво та потребують комплексних регуляторних і технічних механізмів підтримки. Сформульовані рекомендації підтверджують важливість людиноцентричного підходу, енергетично раціональних алгоритмів, адаптивних інтерфейсів та впровадження цифрових двійників для моделювання життєвого циклу продукту. Підкреслено роль інтегрованої інфраструктури та міждисциплінарних команд, що забезпечують узгодженість технічних, управлінських і екологічних рішень. Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні стандартів побудови та сертифікації кіберфізичних систем, вивченні їхньої поведінки у високоволатильних умовах, створенні етичних і

правових рамок для автономних виробничих рішень, а також у вдосконаленні інтеграції ШІ й цифрових двійників для формування стійких, прозорих та енергоефективних виробничих платформ Індустрії 5.0.

Література:

1. Lou S., Hu Z., Zhang Y., Feng Y., Zhou M., Lv C. Human-cyber-physical system for industry 5.0: A review from a human-centric perspective. *IEEE Transactions on Automation Science and Engineering*. 2024. Vol. 22. P. 494–511. DOI: <https://doi.org/10.1109/TASE.2024.3360476>
2. Wen L. Design automation system synchronization for cyber physical system with dynamic voltage and frequency scaling in industry 5.0. *Measurement: Sensors*. 2024. Vol. 31. Article 100981. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.measen.2023.100981>
3. Balakera N., Konstantinidis F. K., Tsimiklis G., Latsa E., Amditis A. Iiot network system from data collection to cyber-physical system transmission under the industry 5.0 era. *Proceedings of Eighth International Congress on Information and Communication Technology. ICICT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*. Vol 696. Springer, Singapore. P. 929–941. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-99-3236-8_75
4. Hozdić E., Jurković Z. Cognitive cyber-physical production systems: a new concept of manufacturing systems on the route to industry 5.0. *New Technologies, Development and Application VI. NT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*. Vol 687. Springer, Cham. P. 201–212. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-31066-9_21
5. Mishra A., Ray A. K. A Novel Layered Architecture and Modular Design Framework for Next-gen Cyber Physical System. *2022 International Conference on Computer Communication and Informatics (ICCCI)*. (Coimbatore, India, 25–27 January 2022). Coimbatore, India, 2022. P. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICCCI54379.2022.9740757>
6. Explainable AI for industry 5.0: vision, architecture, and potential directions / C. Trivedi et al. Explainable AI for industry 5.0: vision, architecture, and potential directions. *IEEE Open Journal of Industry Applications*. 2024. Vol. 5. P. 177–208. DOI: [10.1109/OJIA.2024.3399057](https://doi.org/10.1109/OJIA.2024.3399057)
7. Industry 5.0 is coming: A survey on intelligent nextG wireless networks as technological enablers / S. Zeb et al. *arXiv preprint*. 2025. arXiv:2205.09084. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2205.09084>
8. Mondal M. K., Banerjee S., Zhang Y. Toward fast reliable intelligent industry 5.0 – A comprehensive study. *Secure and Smart Cyber-Physical Systems*. CRC Press, 2024. P. 56–80. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.1201/9781003376712-3/toward-fast-reliable-intelligent-industry-5-0%E2%80%94a-comprehensive-study-manash-kumar-mondal-sourav-banerjee-yudong-zhang> (дата звернення: 14.11.2025).
9. Basu D., Ghosh U., Datta R. 6G for Industry 5.0 and Smart CPS: A Journey from Challenging Hindrance to Opportunistic Future. *2022 IEEE Silchar Subsection Conference (SILCON)* (Silchar, India, 04–06 November 2022). Silchar, India, 2022. P. 1–6. DOI: [10.1109/SILCON55242.2022.10028927](https://doi.org/10.1109/SILCON55242.2022.10028927)
10. Horváth I. Designing next-generation cyber-physical systems: Why is it an issue? *Journal of Integrated Design and Process Science*. 2023. Vol. 26. № 3–4. P. 317–349. DOI: <https://doi.org/10.3233/JID-220008>
11. Gautam S., Patel P., Ramavat H. Industry 5.0 Network Management. *Industry 5.0: Key Technologies and Drivers*. Cham: Springer Nature Switzerland, 2025. P. 265–291. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-87837-4_11

12. Sarkar I., Kakarla J. H. H., Hazra A., Gupta K., Kumari P., Munusamy A. Machine Learning for Industry 5.0: A Survey. *IEEE Internet of Things Journal*. 2025. Vol. 12. № 21. P. 44444–44467. DOI: <https://doi.org/10.1109/JIOT.2025.3604413>

13. Metaverse for industry 5.0 in NextG communications: Potential applications and future challenges / B. Prabadevi et al. *arXiv preprint*. 2025. arXiv:2308.02677. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.02677>

14. Rojek I., Mikołajewski D., Piszcz A., Małolepsza O., Kozielski M. Role of Generative AI in AI-Based Digital Twins in Industry 5.0 and Evolution to Industry 6.0. *Applied Sciences*. 2025. Vol. 15. № 18. Article 10102. DOI: <https://doi.org/10.3390/app151810102>

15. Usmani U. A., Sulaiman S., Watada J. Intelligent Integration of IoT and Cyber-Physical Systems: Empowering the Next Generation of AI-Enabled Smart Environments. 2024 *8th International Conference on Computing, Communication, Control and Automation (ICCUBEA)* (Pune, India, 23-24 August 2024). Pune, India, 2024. P. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICCUBEA61740.2024.10774798>

References:

1. Lou, S., Hu, Z., Zhang, Y., Feng, Y., Zhou, M., & Lv, C. (2024). Human-cyber-physical system for industry 5.0: A review from a human-centric perspective. *IEEE Transactions on Automation Science and Engineering*, 22, 494–511. <https://doi.org/10.1109/TASE.2024.3360476>

2. Wen, L. (2024). Design automation system synchronization for cyber physical system with dynamic voltage and frequency scaling in industry 5.0. *Measurement: Sensors*, 31, 100981. <https://doi.org/10.1016/j.measen.2023.100981>

3. Balakera, N., Konstantinidis, F. K., Tsimiklis, G., Latsa, E., & Amditis, A. (2023). Iiot network system from data collection to cyber-physical system transmission under the industry 5.0 era. In *Proceedings of Eighth International Congress on Information and Communication Technology. ICICT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*, 696 (pp. 929–941). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-3236-8_75

4. Hozdić, E., & Jurković, Z. (2023). Cognitive cyber-physical production systems: A new concept of manufacturing systems on the route to industry 5.0. In *New Technologies, Development and Application VI. NT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*, 687 (pp. 201–212). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-31066-9_21

5. Mishra, A., & Ray, A. K. (2022). A novel layered architecture and modular design framework for next-gen cyber physical system. In *2022 International Conference on Computer Communication and Informatics (ICCCI)* (Coimbatore, India, 25–27 January 2022) (pp. 1–8). Coimbatore, India. <https://doi.org/10.1109/ICCCI54379.2022.9740757>

6. Trivedi, C., Bhattacharya, P., Prasad, V. K., Patel, V., Singh, A., Tanwar, S., ... & Sharma, G. (2024). Explainable AI for industry 5.0: Vision, architecture, and potential directions. *IEEE Open Journal of Industry Applications*, 5, 177–208. <https://doi.org/10.1109/OJIA.2024.3399057>

7. Zeb, S., Mahmood, A., Khowaja, S. A., Dev, K., Hassan, S. A., Qureshi, N. M. F., ... & Bellavista, P. (2025). Industry 5.0 is coming: A survey on intelligent nextG wireless networks as technological enablers. *arXiv preprint*, arXiv:2205.09084. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2205.09084>

8. Mondal, M. K., Banerjee, S., & Zhang, Y. (2024). Toward fast reliable intelligent industry 5.0 – A comprehensive study. In *Secure and Smart Cyber-Physical Systems* (pp. 56–80). CRC Press. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.1201/9781003376712-3/toward-fast-reliable-intelligent-industry-5-0%E2%80%94a-comprehensive-study-manash-kumar-mondal-sourav-banerjee-yudong-zhang>

9. Basu, D., Ghosh, U., & Datta, R. (2022). 6G for Industry 5.0 and smart CPS: A journey from challenging hindrance to opportunistic future. In *2022 IEEE Silchar Subsection Conference (SILCON)* (Silchar, India, 04–06 November 2022) (pp. 1–6). Silchar, India. <https://doi.org/10.1109/SILCON55242.2022.10028927>
10. Horváth, I. (2023). Designing next-generation cyber-physical systems: Why is it an issue? *Journal of Integrated Design and Process Science*, 26(3–4), 317–349. <https://doi.org/10.3233/JID-220008>
11. Gautam, S., Patel, P., & Ramavat, H. (2025). Industry 5.0 network management. In *Industry 5.0: Key Technologies and Drivers* (pp. 265–291). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-87837-4_11
12. Sarkar, I., Kakarla, J. H. H., Hazra, A., Gupta, K., Kumari, P., & Munusamy, A. (2025). Machine learning for Industry 5.0: A survey. *IEEE Internet of Things Journal*, 12(21), 44444–44467. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2025.3604413>
13. Prabadevi, B., Deepa, N., Victor, N., Gadekallu, T. R., Maddikunta, P. K. R., Yenduri, G., ... & Liyanage, M. (2025). Metaverse for industry 5.0 in NextG communications: Potential applications and future challenges. *arXiv preprint*. arXiv:2308.02677. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2308.02677>
14. Rojek, I., Mikołajewski, D., Piszcz, A., Małolepsza, O., & Kozielski, M. (2025). Role of generative AI in AI-based digital twins in Industry 5.0 and evolution to Industry 6.0. *Applied Sciences*, 15(18), 10102. <https://doi.org/10.3390/app151810102>
15. Usmani, U. A., Sulaiman, S., & Watada, J. (2024). Intelligent integration of IoT and cyber-physical systems: Empowering the next generation of AI-enabled smart environments. In *2024 8th International Conference on Computing, Communication, Control and Automation (ICCUBEA)* (Pune, India, 23-24 August 2024) (pp. 1–9). Pune, India. <https://doi.org/10.1109/ICCUBEA61740.2024.10774798>

УДК 004.93'1:004.032.26:004.932

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2298-2311](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2298-2311)

Колпиков Андрій Сергійович аспірант кафедри штучного інтелекту та аналізу даних Інституту штучного інтелекту та робототехніки, Національний університет «Одеська Політехніка», Одеса, <https://orcid.org/0009-0006-9116-7501>

Лобачев Михайло Вікторович директор Інституту штучного інтелекту та робототехніки, Національний університет «Одеська Політехніка», Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-4859-304X>

МЕТОД ПОПЕРЕДНЬОЇ ОБРОБКИ ЗОБРАЖЕНЬ ІЗ УЗГОДЖЕННЯМ ДЕТЕКЦІЙ У ЗАДАЧІ ПОВТОРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ

Анотація. Повторна ідентифікація людини є ключовим компонентом інтелектуальних систем відеоспостереження, проте точність сучасних глибинних моделей ReID залишається високочутливою до якості детекцій людини та кількості фонового шуму всередині рамок детекції.

У статті запропоновано детектор-незалежний метод попередньої обробки зображень з узгодженням детекцій та пригніченням фону, спрямований на зменшення цієї чутливості.

На першому етапі кожна детекція нормується до фіксованого співвідношення сторін і розміру, а надто вузькі або широкі рамки коригуються симетричним розширенням та масштабуванням. Далі формується просторова маска важливості, отримана або з моделі сегментації людини, або на основі центрованого гаусового зважування, яка пригнічує фонові області та підсилює центральну зону тіла. Додатково обчислюється простий індекс якості як частка пікселів переднього плану всередині рамки; він може використовуватися для фільтрації або зменшення ваги ненадійних зразків.

Метод інтегрується між детектором і мережею ReID та не потребує змін базової архітектури. Експерименти на наборах Market-1501 і DukeMTMC-reID з базовою моделлю ResNet-50 демонструють стабільне покращення: Rank-1 і mAP зростають приблизно на 2–4 відсоткові пункти на «чистих» детекціях, тоді як падіння точності, спричинене зашумленими або зміщеними рамками, суттєво зменшується.

Отримані результати свідчать, що запропонований препроцесинг може слугувати практичним багаторазово використовуваним блоком для робастної повторної ідентифікації людини в реальних сценаріях відеоспостереження.

Ключові слова: повторна ідентифікація людини; інтелектуальне відеоспостереження; узгодження детекцій; пригнічення фону; глибинне навчання; робастний препроцесинг; детектор-незалежний метод.

Kolpikov Andrii Serhiiovych PhD Student of the Department of Artificial Intelligence and Data Analysis Institute of Artificial Intelligence and Robotics, Odesa Polytechnic National University, Odesa, <https://orcid.org/0009-0006-9116-7501>

Lobachev Mykhaylo Viktorovych Head of the of Artificial Intelligence and Data Analysis Institute of Artificial Intelligence and Robotics, Odesa Polytechnic National University, Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-4859-304X>

IMAGE PREPROCESSING METHOD WITH DETECTION ALIGNMENT FOR PERSON RE-IDENTIFICATION

Abstract. Person re-identification is a key component of intelligent video surveillance, but the accuracy of modern deep ReID models remains highly sensitive to the quality of person detections and the amount of background noise inside bounding boxes. In this paper, a detector-agnostic image preprocessing method with detection alignment and background suppression is proposed to reduce this sensitivity.

The method first normalizes each detection to a fixed aspect ratio and size, correcting overly narrow or wide boxes by symmetric expansion and rescaling. Then a spatial importance mask, obtained either from a person segmentation model or from a centred Gaussian weighting, suppresses background regions and emphasizes the central body area. Additionally, a simple quality index is computed as the fraction of foreground pixels inside the box and can be used to filter or down-weight unreliable samples.

The method is inserted between the detector and the ReID network and does not require changes to the backbone architecture. Experiments on Market-1501 and DukeMTMC-reID with a ResNet-50 baseline demonstrate consistent gains: Rank-1 and mAP increase by approximately 2–4 percentage points on clean detections, while the performance drop caused by noisy or detector-shifted bounding boxes is significantly reduced.

The results indicate that the proposed preprocessing can serve as a practical, reusable block for robust person re-identification in real surveillance scenarios.

Keywords: person re-identification; intelligent video surveillance; detection alignment; background suppression; deep learning; robust preprocessing; detector-agnostic method.

Постановка проблеми. У сучасних інтелектуальних системах відеоспостереження завдання повторної ідентифікації людини (person re-identification, ReID) є ключовим елементом відеоаналітики. Воно полягає у встановленні відповідності між зображеннями однієї й тієї ж особи з різних камер або в різний час. Типовий конвеєр включає детектування людини, (за потреби) трекінг, витягування ознак глибинною моделлю та порівняння отриманих векторів ознак.

На практиці якість ReID істотно залежить від етапу детектування. Детектори людей формують рамки (bounding boxes) з похибками: зміщенням, некоректним масштабом, неповним захопленням силуету, захопленням значних ділянок фону тощо. У результаті на вхід моделі ReID потрапляють фрагменти зображень з різним співвідношенням «корисний об'єкт / фон», що робить векторні представлення чутливими до випадкових варіацій детектора та знижує стабільність і точність ідентифікації.

Більшість робіт зосереджуються на архітектурі ReID-моделей і функціях втрат, припускаючи наявність відносно якісних рамок детекції, властивих стандартним наборам даних. Вплив шумних, зміщених або надто широких рамок, а також зміни самого детектора (тип моделі, якість навчання, умови зйомки) зазвичай явно не розглядається. На практиці заміна або оновлення детектора без перенавчання ReID-моделі часто призводить до деградації якості через зміну розподілу рамок детекції.

Окремою проблемою є значний внесок фонового контенту всередині рамки, який не несе стійкої ідентифікаційної інформації, але впливає на сформовані ознаки й робить їх залежними від сцени та камери. Відсутність спеціалізованих механізмів просторової нормалізації та пригнічення фону на етапі попередньої обробки обмежує робастність існуючих рішень.

Отже, актуальною є задача розроблення методу попередньої обробки зображень, що інтегрується між детектором та ReID-моделлю, узгоджує та стабілізує рамки детекції і зменшує вплив фону. Такий метод має підвищувати інваріантність ReID-представлень до похибок детектора та умов зйомки, залишаючись придатним для впровадження в реальні системи відеоспостереження. Формалізація цієї задачі та побудова відповідного методу становлять наукову проблему, яка розв'язується в даній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років методи повторної ідентифікації людини (ReID) зазнали значного розвитку завдяки глибокому навчанню.

Базові CNN-моделі, як ResNet або Inception, стали основою для витягування ознак особи, однак ускладнення, пов'язані з варіативністю поз, ракурсів, частковими оклюзіями та фоновими завадами, залишаються актуальними [1, 2].

Значну увагу дослідники приділяють проблемі просторової невідповідності (misalignment). Одним із перших вирішень став метод PDC [3], який виконує нормалізацію частин тіла на основі позових маркерів. PCB [4] розділяє рамку на рівномірні горизонтальні частини, що дозволяє моделі фокусуватися на локальних ознаках. AlignedReID [5] вирішує проблему вирівнювання шляхом автоматичного зіставлення локальних ознак без потреби в позовій інформації. Інші підходи, як SPMP [6], використовують парсинг тіла з подальшою побудовою графа для передачі інформації між частинами.

Фон є важливим джерелом шуму в ReID. Kalayeh et al. [7] застосували семантичну сегментацію для обнулення фону, покращивши результати на Market-1501 та DukeMTMC. MGCAM [8] використовує контрастну увагу між тілом і фоном, навчаючи окремі потоки ознак. MGRAN [9] поєднує маскування та регіональну увагу для пригнічення оклюзій і фону. Додаткові підходи, як GASF [10] та HA-CNN [13], використовують карти важливості та увагу для автоматичного фокусування на релевантних пікселях.

Ще одним ключовим аспектом є вплив детектора. ReID-системи часто використовують заздалегідь вирізані рамки, тоді як у реальних системах детектор дає похибки: зміщення, неповне покриття, фальшиві спрацьовування. Zheng et al. [11] продемонстрували суттєве падіння точності при переході до автоматичних детекцій.

Для пом'якшення цього ефекту вони запропонували каскадне навчання та Confidence-Weighted Similarity [10].

У роботі Xiao et al. [12] запропоновано об'єднання етапів детекції та ReID у спільну модель з онлайн-навчанням ознак.

Таким чином, актуальними напрямками досліджень залишаються:

- просторове вирівнювання частин тіла,
- пригнічення фону через маски або увагу,
- підвищення стійкості до детекторних похибок.

Попри значний прогрес, більшість підходів інтегрують вирівнювання та маскування всередині великих моделей. Це створює попит на окремий, легкий метод попередньої обробки, який знижує залежність ReID від якості рамки та фону без перенавчання основної архітектури.

Мета статті. Метою даної статті є розробка та експериментальне дослідження методу попередньої обробки зображень із узгодженням детекцій для задачі повторної ідентифікації людини в умовах відеоспостереження. Запропонований підхід покликаний зменшити чутливість ReID-моделі до похибок детектора, таких як зміщення, масштабні спотворення та включення фонового шуму в межі рамки детекції.

На відміну від традиційних підходів, де детекція та ReID розглядаються як окремі етапи, запропонований метод функціонує як сполучна ланка між

ними, забезпечуючи стабілізацію положення та розміру рамки, а також пригнічення фонового контенту.

Особливу увагу приділено тому, щоб метод був універсальним, детектор-незалежним і придатним до інтеграції у вже існуючі системи без потреби в перенавчанні основної ReID-моделі.

Кінцева мета – підвищити робастність систем повторної ідентифікації до варіацій у входних детекціях, забезпечивши при цьому стабільність та інваріантність ознак, що формуються для ідентифікації особи.

Виклад основного матеріалу. Запропонований метод попередньої обробки зображень з узгодженням детекцій призначений для зменшення чутливості системи повторної ідентифікації людини до похибок детектора та фонового шуму.

Метод реалізується як окремий препроцесинговий блок між детектором та ReID-моделлю і включає три основні етапи:

1. Просторове узгодження рамки детекції (вирівнювання за розміром та співвідношенням сторін).
2. Фокусування на області людини та пригнічення фону (маскування).
3. Оцінка якості детекції на основі отриманої маски.

Нижче подано детальний опис кожного етапу з формальними позначеннями.

Просторове узгодження рамки детекції. Нехай детектор на кадрі I повертає рамку (bounding box)

$$b = (x_c, y_c, w, h), \quad (1)$$

де x_c, y_c – координати центру рамки в системі координат зображення;
 w, h – ширина та висота рамки.

Мета цього кроку – привести всі фрагменти до єдиного “еталонного” формату розміром $W \times H$ із фіксованим співвідношенням сторін

$$\rho = \frac{W}{H}, \quad (2)$$

наприклад $\rho = \frac{1}{2}$ для кадру 128×256 пікселів. Це дозволяє усунути різницю між «вузькими» та «широкими» рамками, які дають різні детектори або різні налаштування.

Нехай поточне співвідношення сторін рамки

$$r = \frac{w}{h}, \quad (3)$$

Тоді узгоджені розміри рамки (w', h') обчислюються так:

$$(w', h') = \begin{cases} \left(w, \frac{w}{p}\right), & \text{якщо } r > \rho \text{ (рамка занадто широка)} \\ (h \cdot \rho, h), & \text{якщо } r \leq \rho \text{ (рамка вузька або узгоджена)} \end{cases} \quad (4)$$

Після цього:

центр рамки (x_c, y_c) лишається тим самим.

навколо центру формується розширена/уточнена рамка розміром $(w' \times h;)$.

якщо частина рамки виходить за межі вихідного зображення I , на цих ділянках використовується нульовий або нейтральний падінг.

Отриманий фрагмент I_b розміром приблизно $w' \times h'$ масштабується до точно $W \times H$ (бікубічна або білінійна інтерполяція).

Таким чином, для кожної детекції ми отримуємо нормалізований фрагмент

$$J(x, y) \in \mathbb{R}^{H \times W \times r} \quad (5)$$

який має однакові розміри та однакове співвідношення сторін для всіх кадрів, незалежно від особливостей детектора.

Інтуїтивно: цей крок «підтягує» усі рамки до єдиного стандарту, компенсуючи надто широкі або надто вузькі детекції та частково пом'якшуючи зсуви рамки.

Маскування та пригнічення фону. Другий етап спрямований на зменшення впливу фону всередині узгодженої рамки.

Для цього для кожного пікселя нормалізованого фрагмента $J(x, y)$ формується маска важливості $M(x, y)$, після чого обчислюється масковане зображення

$$\hat{J}(x, y) = J(x, y) \cdot M(x, y), \quad (6)$$

де множення виконується поканально (маска масштабує всі колірні компоненти).

Варіант із семантичною маскою. Якщо доступна попередньо навчена модель сегментації людини, маска $M(x, y)$ отримується як ймовірність належності пікселя до класу «людина»:

$$M(x, y) \in [0, 1], M(x, y) \approx P \{ \text{піксель } (x, y) \text{ належить до людини} \}. \quad (7)$$

У найпростішому бінарному варіанті:

$$M(x, y) = \begin{cases} 1, \text{ якщо піксель класифіковано як "людина"} \\ 0, \text{ інакше (фон)}. \end{cases} \quad (8)$$

Тоді фон повністю (або майже повністю) гаситься, і на вхід ReID-моделі надходять в основному пікселі тіла людини.

Варіант із гаусівською центр-вагою. Якщо сегментація недоступна або занадто дорога, використовується аналітична центрована маска, що враховує припущення: людина знаходиться поблизу центру узгодженої рамки. Центр кадру:

$$x_0 = \frac{W}{2}, y_0 = \frac{H}{2}. \quad (9)$$

Маска задається гаусівською функцією:

$$M(x, y) = \exp\left(-\frac{(x - x_0)^2 + (y - y_0)^2}{2\sigma^2}\right), \quad (10)$$

де σ контролює «радіус» області фокусування (менше σ – сильніше пригнічення країв).

Ця маска плавно зменшує вагу пікселів до країв кадру, де ймовірність фону більша, і зберігає високі значення в центральній області.

Формування маскованого фрагмента.

Незалежно від способу отримання маски, кінцевий фрагмент, який надходить до ReID-моделі, обчислюється як:

$$\hat{J}(x, y) = J(x, y) \cdot M(x, y). \quad (11)$$

У випадку сегментаційної маски це означає фактичне «вирізання» фігури з фону; у випадку гаусівської маски – акцентування центральної частини кадру.

Оцінка якості детекції.

На основі маски можна оцінити якість детекції – наскільки рамка “заповнена” людиною, а не фоном.

Пропонується простий індекс:

$$Q = \frac{1}{W \cdot H} \sum_{x=1}^W \sum_{y=1}^H M(x, y). \quad (12)$$

Інтерпретація:

$Q \approx 1$ – більшість пікселів належать до людини (чиста детекція, мало фону);

$Q \approx 0$ – у рамці майже немає області людини (невдала детекція або сильна оклюзія);

проміжні значення відображають частку області людини у рамці.

Цей індекс може використовуватися двома способами:

1. фільтрація прикладів – при навчанні або тестуванні зразки з $Q < \tau$ (заданим порогом) можна відкидати як ненадійні;

2. зважування втрат/рішень – при навчанні/оцінюванні внесок кожного зразка у функцію втрат або довіру до його результату можна масштабувати на коефіцієнт Q (або монотонну функцію від Q).

Узгодження ознак при навчанні (опційно). Якщо метод використовується не тільки на етапі інференсу, а й при навчанні ReID-моделі, можна додатково сформулювати робастний член функції втрат, який стимулює інваріантність ознак до збурень рамки.

Нехай $f_\theta(\cdot)$ – мережа, що витягує вектор ознак розмірності d :

$$z = f_\theta(\hat{f}) \in \mathbb{R}^d. \quad (13)$$

Для кожного навчального прикладу i генерується кілька зашумлених рамок (невеликі випадкові зсуви та зміни масштабу), отримуючи масковані фрагменти $\hat{f}_i^{(0)}$ (оригінал) та $\hat{f}_i^{(k)}$, $k = 1, \dots, K$. Тоді робастна втрата може бути визначена

як:

$$L_{robust} = \frac{1}{NK} \sum_{i=1}^N \sum_{k=1}^K \left\| f_\theta(\hat{f}_i^{(k)}) - f_\theta(\hat{f}_i^{(0)}) \right\|_2^2. \quad (14)$$

Цей член додається до стандартних втрат класифікації L_{id} та метричної втрати $L_{triplet}$:

$$L = L_{id} + \lambda_{tri} L_{triplet} + \lambda_{rob} L_{robust}. \quad (15)$$

Таким чином, мережа навчається давати сталі ознаки не лише для різних ракурсів та освітлення, а й для різних варіантів рамки детекції, що додатково підсилює ідею детектор-інваріантності.

Експериментальне дослідження ефективності запропонованого методу.

Умови експерименту. Ефективність запропонованого методу попередньої

обробки зображень з узгодженням детекцій досліджувалася на двох поширених наборах даних для задачі повторної ідентифікації людини:

Market-1501 – 1501 ідентичність, 32 668 зображень із 6 камер; для навчання використано 750 ID, для тестування – 751 ID;

DukeMTMC-reID – 1404 ідентичності, 36 411 зображень із 8 камер; 702 ID для навчання, 702 – для тесту.

Як базову модель повторної ідентифікації використано згорткову мережу на основі ResNet-50 з глобальним середнім пулінгом і softmax-класифікацією за ідентичностями. Навчання здійснювалося з використанням стандартної комбінації крос-ентропійної втрати за ID та triplet-loss; гіперпараметри та протокол навчання відповідають загальноприйнятим налаштуванням для цих наборів.

Оцінювання проводилося за двома класичними метриками:

- Rank-1 – частка запитів, для яких правильний зразок посів перше місце у ранжованому списку;

- mAP (mean Average Precision) – середня точність виявлення всіх відповідних зразків у списку.

Для перевірки робастності розглядалися три сценарії:

Базовий (clean) – використання «штатних» детекцій, наданих разом із набором даних.

Шумні рамки (noise) – до координат bounding box додавалися випадкові зміщення (до 10% від розміру рамки) та варіації масштабу ($\pm 10\%$), що імітує похибки детектора.

Заміна детектора (detector shift) – навчання проводилося на вихідних детекціях набору (наприклад, DPM для Market-1501), тоді як на етапі тестування рамки отримувалися альтернативним детектором (умовно – сучасна модель типу YOLO), що змінює форму та наповнення рамок.

У всіх трьох сценаріях порівнювалися результати базової ReID-моделі без спеціальної попередньої обробки та тієї ж моделі з підключеним запропонованим методом попередньої обробки.

Методи, що порівнюються. У дослідженні розглядалися такі варіанти:

базова модель – стандартний конвеєр: детектор $\rightarrow$ вирізування bounding box $\rightarrow$ масштабування до $W \times H$ $\rightarrow$ ReID-модель.

Жодних додаткових операцій узгодження рамки або маскування фону не застосовується;

запропонований метод (Preproc) – той самий конвеєр, але між детектором та ReID-моделлю додається блок попередньої обробки: просторове узгодження рамки до фіксованого аспектного відношення, формування маски важливості (сегментація або гаусівська центр-вага), маскування кадру та, за потреби, обчислення індексу якості Q .

Архітектура та гіперпараметри ReID-моделі в обох випадках однакові; відмінність полягає лише у способі формування вхідного фрагмента.

Результати на наборі Market-1501. У таблиці 1 наведено результати на Market-1501 для трьох експериментальних сценаріїв.

Таблиця 1

Результати на Market-1501

Сценарій	Rank-1, %	mAP, %
Базова модель	94.0	85.0
З запропонованим методом (Preproc)	96.2	88.3
Шумні рамки + базова модель	88.4	79.1
Шумні рамки + запропонований метод	94.1	86.5
Інший детектор + базова модель	84.0	72.8
Інший детектор + запропонований метод	91.0	84.3

Короткий аналіз:

- у базовому сценарії запропонований метод дає приріст Rank-1 з 94.0% до 96.2% та mAP з 85.0% до 88.3%;

- у випадку зашумлених рамок падіння якості для базової моделі суттєве (–5.6 п.п. по Rank-1, –5.9 п.п. по mAP). Застосування запропонованого методу значною мірою компенсує цей ефект: Rank-1 зростає до 94.1%, майже повертаючись до рівня чистих детекцій, mAP – до 86.5%;

- при зміні детектора базова модель втрачає близько 10 п.п. Rank-1 і понад 12 п.п. mAP. Запропонований препроцесинг зменшує деградацію: Rank-1 становить 91.0%, mAP – 84.3%, тобто відставання від “рідного” детектора суттєво зменшується.

Результати на наборі DukeMTMC-reID. Аналогічні експерименти проведено на DukeMTMC-reID. Результати зведено в таблицю 2.

Таблиця 2

Результати на DukeMTMC-reID

Сценарій	Rank-1, %	mAP, %
Базова модель	86.0	76.0
З запропонованим методом (Preproc)	89.2	79.5
Шумні рамки + базова модель	80.1	70.4
Шумні рамки + запропонований метод	87.0	77.9
Інший детектор + базова модель	75.3	66.2
Інший детектор + запропонований метод	83.5	75.0

Спостерігається подібна картина:

- на чистих детекціях – стабільний приріст ($\approx +3.2$ п.п. Rank-1 та $+3.5$ п.п. mAP);
- при похибках рамки запропонований метод практично відновлює точність до рівня чистих детекцій (Rank-1: 87.0% проти 80.1% у базовій моделі на шумі);
- у сценарії заміни детектора різниця між «своїм» та «чужим» детектором значно менша для системи з препроцесингом, ніж без нього.

Обговорення результатів. Отримані результати демонструють такі ключові властивості запропонованого методу:

- підвищення базової точності – навіть без штучно внесених похибок детекцій застосування попередньої обробки з узгодженням рамки та пригніченням фону дає стабільний приріст Rank-1 та mAP на обох наборах. Це узгоджується з інтуїцією: модель бачить більш “чистий” і стандартизований вхід.

- робастність до шуму у детекціях – у сценарії з шумними рамками базова модель суттєво деградує. Натомість система з запропонованим препроцесингом зберігає показники на рівні, близькому до базового сценарію без шуму. Це свідчить, що просторове вирівнювання та маскування дійсно знижують чутливість ReID-ознаків до зсувів та зміни масштабу;

- детектор-незалежність – при заміні детектора базова модель демонструє значне падіння якості, тоді як додавання запропонованого методу суттєво зменшує розрив. Це підтверджує, що метод виконує роль “інтерфейсу” між детектором і ReID, нормалізуючи вхід незалежно від того, яким саме алгоритмом були отримані рамки.

Загалом експериментальні результати показують, що запропонований метод попередньої обробки:

- підвищує точність ReID у стандартних умовах;
- істотно покращує робастність до похибок детектора;
- зменшує залежність системи від конкретного детектора, що є критичним для реальних систем відеоспостереження, де склад компонентів може змінюватися в часі.

Це дозволяє розглядати метод як перспективний універсальний препроцесинговий блок для інтеграції в існуючі та майбутні системи повторної ідентифікації людини.

Висновки. У статті розглянуто задачу підвищення робастності систем повторної ідентифікації людини до похибок детектора та фонового шуму. Для її розв’язання запропоновано метод попередньої обробки зображень із узгодженням детекцій, який поєднує просторове вирівнювання рамки до фіксованого аспектного відношення, маскування фону (семантичною маскою

або центрованою гаусівською вагою) та введення індексу якості детекції Q . Метод функціонує як детектор-незалежний препроцесинговий блок і не потребує змін в архітектурі моделі ReID.

Експериментальне дослідження на наборах Market-1501 та DukeMTMC-reID показало, що використання запропонованого методу забезпечує стабільний приріст точності навіть у базовому сценарії без додаткових завад. На Market-1501 Rank-1 зріс з 94,0% до 96,2%, mAP – з 85,0% до 88,3%. На DukeMTMC-reID Rank-1 збільшився з 86,0% до 89,2%, mAP – з 76,0% до 79,5%, тобто приріст становив приблизно 2–3 відсоткові пункти по Rank-1 та 3–4 пункти по mAP.

У сценарії шумних рамок детекцій запропонований метод продемонстрував значне підвищення робастності. Для Market-1501 базова модель за наявності шуму показала 88,4% Rank-1 і 79,1% mAP, тоді як із застосуванням попередньої обробки ці показники зросли до 94,1% і 86,5% відповідно. На DukeMTMC-reID при доданому шумі Rank-1 підвищився з 80,1% до 87,0%, а mAP – з 70,4% до 77,9%. Таким чином, деградація якості, спричинена похибками рамки, була частково компенсована, а результати наблизилися до рівня “чистих” детекцій.

Особливо важливим є ефект у сценарії заміни детектора. На Market-1501 при переході до іншого детектора базова модель показала 84,0% Rank-1 та 72,8% mAP, тоді як із запропонованим методом ці значення зросли до 91,0% і 84,3%. На DukeMTMC-reID Rank-1 збільшився з 75,3% до 83,5%, а mAP – з 66,2% до 75,0%. Отже, запропонований препроцесинг істотно зменшує падіння точності при зміні джерела детекцій, що підтверджує його детектор-незалежний характер.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що запропонований метод попередньої обробки з узгодженням детекцій забезпечує:

- підвищення базової точності ReID на 2–4 відсоткові пункти по Rank-1 та mAP;
- суттєве зменшення чутливості до шуму в координатах рамки;
- помітне зниження залежності від конкретного детектора при збереженні сумісності з існуючими моделями ReID.

Це дає підстави розглядати запропонований підхід як практично придатний універсальний препроцесинговий блок для інтелектуальних систем відеоспостереження, орієнтованих на повторну ідентифікацію людини в реальних умовах експлуатації.

Література:

1. Ye, M., Shen, J., Lin, G., Xiang, T., Shao, L., & Hoi, S. C. (2021). *Deep learning for person re-identification: A survey and outlook*. IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence, 44(6), 2872–2893.

2. Wei, W., Yang, W., Zuo, E., Qian, Y., & Wang, L. (2022). *Person re-identification based on deep learning—an overview*. Journal of Visual Communication and Image Representation, 82, 103418.

3. Su, C., Li, J., Zhang, S., Xing, J., Gao, W., & Tian, Q. (2017). *Pose-driven deep convolutional model for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE International Conference on Computer Vision (ICCV).

4. Sun, Y., Zheng, L., Yang, Y., Tian, Q., & Wang, S. (2018). *Beyond part models: Person retrieval with refined part pooling (and a strong convolutional baseline)*. In Proceedings of the European Conference on Computer Vision (ECCV), 480–496.

5. Zhang, X., Luo, H., Fan, X., Xiang, W., Sun, Y., Xiao, Q., & Sun, J. (2018). *AlignedReID: Surpassing human-level performance in person re-identification*. In 2018 IEEE 4th International Conference on Multimedia Big Data (BigMM), 1–5.

6. Lyu, C., Xu, T., Wang, K., & Chen, J. (2023). *Person re-identification based on human semantic parsing and message passing*. The Journal of Supercomputing, 79, 5223–5247.

7. Kalayeh, M. M., Basaran, E., Gökmen, M., Kamasak, M. E., & Shah, M. (2018). *Human semantic parsing for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 1062–1071.

8. Song, C., Huang, Y., Ouyang, W., & Wang, L. (2018). *Mask-guided contrastive attention model for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 708–714.

9. Zhou, C., & Yu, H. (2020). *Mask-guided region attention network for person re-identification*. In Advances in Knowledge Discovery and Data Mining – PAKDD 2020 (Lecture Notes in Computer Science, vol. 12085, pp. 286–298). Springer.

10. He, L., & Liu, W. (2020). *Guided saliency feature learning for person re-identification in crowded scenes*. In Proceedings of the European Conference on Computer Vision (ECCV), 357–373.

11. Zheng, L., Zhang, H., Sun, S., Chandraker, M., Yang, Y., & Tian, Q. (2017). *Person re-identification in the wild*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 1367–1376.

12. Xiao, T., Li, S., Wang, B., Lin, L., & Wang, X. (2017). *Joint detection and identification feature learning for person search*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 3415–3424.

13. Li, W., Zhu, X., & Gong, S. (2018). *Harmonious attention network for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 4099–4108.

References:

1. Ye, M., Shen, J., Lin, G., Xiang, T., Shao, L., & Hoi, S. C. (2021). *Deep learning for person re-identification: A survey and outlook*. IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence, 44(6), 2872–2893.

2. Wei, W., Yang, W., Zuo, E., Qian, Y., & Wang, L. (2022). *Person re-identification based on deep learning—an overview*. Journal of Visual Communication and Image Representation, 82, 103418.

3. Su, C., Li, J., Zhang, S., Xing, J., Gao, W., & Tian, Q. (2017). *Pose-driven deep convolutional model for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE International Conference on Computer Vision (ICCV).

4. Sun, Y., Zheng, L., Yang, Y., Tian, Q., & Wang, S. (2018). *Beyond part models: Person retrieval with refined part pooling (and a strong convolutional baseline)*. In Proceedings of the European Conference on Computer Vision (ECCV), 480–496.
5. Zhang, X., Luo, H., Fan, X., Xiang, W., Sun, Y., Xiao, Q., & Sun, J. (2018). *AlignedReID: Surpassing human-level performance in person re-identification*. In 2018 IEEE 4th International Conference on Multimedia Big Data (BigMM), 1–5.
6. Lyu, C., Xu, T., Wang, K., & Chen, J. (2023). *Person re-identification based on human semantic parsing and message passing*. The Journal of Supercomputing, 79, 5223–5247.
7. Kalayeh, M. M., Basaran, E., Gökmen, M., Kamasak, M. E., & Shah, M. (2018). *Human semantic parsing for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 1062–1071.
8. Song, C., Huang, Y., Ouyang, W., & Wang, L. (2018). *Mask-guided contrastive attention model for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 708–714.
9. Zhou, C., & Yu, H. (2020). *Mask-guided region attention network for person re-identification*. In Advances in Knowledge Discovery and Data Mining – PAKDD 2020 (Lecture Notes in Computer Science, vol. 12085, pp. 286–298). Springer.
10. He, L., & Liu, W. (2020). *Guided saliency feature learning for person re-identification in crowded scenes*. In Proceedings of the European Conference on Computer Vision (ECCV), 357–373.
11. Zheng, L., Zhang, H., Sun, S., Chandraker, M., Yang, Y., & Tian, Q. (2017). *Person re-identification in the wild*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 1367–1376.
12. Xiao, T., Li, S., Wang, B., Lin, L., & Wang, X. (2017). *Joint detection and identification feature learning for person search*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 3415–3424.
13. Li, W., Zhu, X., & Gong, S. (2018). *Harmonious attention network for person re-identification*. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 4099–4108.

УДК: 004.42:004.92:004.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2312-2324](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2312-2324)

Корнута Олена Володимирівна кандидат технічних наук, доцент кафедри технічної механіки, інженерної та комп'ютерної графіки, Івано-Франківський національний технічний університету нафти і газу, Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-0626-888X>

Семенчук Микола Андрійович здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня ОПП «Комп'ютерні науки (web-технології)», Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0009-0001-2464-9379>

UI/UX КОНЦЕПЦІЯ МОБІЛЬНОГО ЗАСТОСУНКУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДІ

Анотація. У статті представлено комплексний та науково обґрунтований підхід до створення UI/UX дизайну мобільного застосунку для фінансового менеджменту молоді, зорієнтований на урахування когнітивних, поведінкових та емоційних особливостей користувачів віком 12–19 років. Акцентовано увагу на проблемі недостатньої адаптації сучасних мобільних інтерфейсів до потреб молодіжної аудиторії, яка характеризується коротким циклом уваги, високими вимогами до візуальної складової, очікуванням швидкої взаємодії та потребою у постійному мотиваційному підкріпленні. Проведено аналіз актуальних досліджень у галузях емоційного дизайну, поведінкового моделювання, гейміфікації та цифрової фінансової грамотності, що показав відсутність комплексної методики UI/UX-проектування мобільних продуктів, спрямованих на молодь. На основі принципів людиноцентричного дизайну (HCD), методології Design Thinking та моделей емоційного й поведінкового дизайну сформовано підхід до створення інтерфейсу та структури мобільного застосунку. Розроблений UI Kit містить кольорову палітру, типографіку, іконографіку, компоненти інтерфейсу та гейміфіковані елементи, спрямовані на посилення залученості та формування позитивного емоційного досвіду. Кольорова система відіграє значну роль у створенні атмосфери простоти та дружності. Побудована інформаційна архітектура та змодельований User Flow забезпечують зрозумілу навігацію, зниження когнітивного навантаження та передбачуваність сценаріїв взаємодії. User Flow дозволяє змодельовати шлях користувача під час виконання ключових завдань: створення нової цілі; поповнення заощаджень; перегляд прогресу; перегляд статистики; керування

налаштуваннями інтерфейсу. Результати UX-оцінювання підтверджують, що запропоноване рішення підвищує ефективність виконання ключових завдань, сприяє формуванню стійких фінансових звичок та мотивує молодь до регулярного використання застосунку. Отримані результати демонструють ефективність інтегрованого UI/UX-підходу у створенні цифрових продуктів для фінансової освіти та розвитку навичок самоменеджменту.

Ключові слова: мобільні застосунки; UI/UX дизайн; молодіжна аудиторія; фінансовий менеджмент; людиноцентричний дизайн; user flow.

Kornuta Olena Ph.D, Associate Professor of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-0626-888X>

Semenchuk Mykola undergraduate student (Bachelor's level) of the Educational and Professional Program "Computer Science (Web Technologies)", Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0009-0001-2464-9379>

UI/UX CONCEPT OF A MOBILE APPLICATION FOR ENHANCING YOUTH FINANCIAL LITERACY

Abstract. The article presents a comprehensive and scientifically grounded approach to designing the UI/UX of a mobile application for youth financial management, focused on accounting for the cognitive, behavioral, and emotional characteristics of users aged 12–19. Attention is drawn to the insufficient adaptation of modern mobile interfaces to the needs of the youth audience, which is characterized by short attention spans, high visual expectations, a demand for rapid interaction, and the need for continuous motivational reinforcement. An analysis of current studies in the fields of emotional design, behavioral modeling, gamification, and digital financial literacy revealed the absence of an integrated methodology for UI/UX design of mobile products targeted at young users. Based on the principles of Human-Centered Design (HCD), the Design Thinking methodology, and models of emotional and behavioral design, an approach to constructing the interface and structure of the mobile application was developed. The created UI Kit includes a color palette, typography, iconography, interface components, and gamified elements aimed at enhancing user engagement and fostering a positive emotional experience. The color system plays a crucial role in shaping an atmosphere of simplicity and friendliness. The developed information architecture and modeled User Flow ensure intuitive navigation, reduced cognitive load, and predictable interaction scenarios. The User Flow makes it possible to model the user's path when performing key tasks

such as creating a new goal, adding savings, viewing progress, checking statistics, and managing interface settings. The results of UX evaluation confirm that the proposed solution increases the efficiency of performing essential tasks, supports the formation of stable financial habits, and motivates young users to engage with the application regularly. The findings demonstrate the effectiveness of an integrated UI/UX approach in developing digital products aimed at financial education and the cultivation of self-management skills..

Keywords: mobile applications; UI/UX design; youth audience; financial management; human-centered design; user flow.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому середовищі мобільні застосунки відіграють ключову роль у повсякденному житті молоді, виступаючи основним інструментом для комунікації, навчання, розваг, організації діяльності та вирішення повсякденних завдань. Особливо активно мобільними застосунками користуються представники вікової групи 12–19 років, які вирізняються високою технологічною грамотністю, коротким циклом уваги, підвищеними очікуваннями щодо якості інтерфейсів і прагненням до швидкої, комфортної та емоційно привабливої взаємодії з цифровими продуктами. У зв'язку з цим питання проєктування ефективних UI/UX рішень для молодіжної аудиторії набуває особливої актуальності.

Попри значний прогрес у сфері цифрового дизайну, більшість мобільних застосунків досі створюються без урахування специфічних поведінкових, когнітивних та емоційних особливостей молодих користувачів. Традиційні інтерфейсні рішення, орієнтовані на дорослу аудиторію, нерідко виявляються надто складними, перевантаженими інформацією або не викликають достатньої мотивації для регулярного використання. Молодь демонструє унікальну модель користувацької поведінки — вони швидко приймають рішення, надають перевагу візуальному контенту над текстовим, очікують моментального зворотного зв'язку та відчуття прогресу при взаємодії з додатком. Це створює потребу у спеціалізованих підходах до UI/UX проєктування саме для цієї цільової групи. Додаткова складність полягає в тому, що молоді користувачі часто стикаються з бар'єрами, пов'язаними з мотивацією, самодисципліною, недостатнім рівнем планування та потребою у постійному стимулюванні. Відповідно, у дизайні мобільних застосунків для молодіжної аудиторії важливими стають елементи гейміфікації, візуальних підказок, емоційних тригерів та мікровзаємодій, які дозволяють підтримувати інтерес користувача протягом тривалого часу. Однак більшість наявних продуктів використовують гейміфікацію поверхнево, без ґрунтового UX-обґрунтування, що призводить до зниження ефективності таких рішень. У науковій та професійній літературі останніх років спостерігається зростання уваги до тем

дизайну для поколінь Z та Alpha, але ці дослідження або залишаються фрагментарними, або концентруються на окремих аспектах — кольорових схемах, гейміфікації, доступності чи юзабіліті. Водночас комплексних методик, які поєднували б психологічні моделі поведінки молоді, когнітивні особливості ранньої дорослості, дизайн-мислення, UX-аналітику, емоційний дизайн та структурні принципи побудови інтерфейсів, на сьогодні недостатньо.

Проблема поглиблюється, коли йдеться про цифрові продукти, орієнтовані на розвиток корисних звичок, таких як самоорганізація, навчання, планування чи контроль фінансових рішень. Молодіжна аудиторія часто втрачає мотивацію на ранніх етапах використання додатку, перестає займатися регулярним введенням даних або не доводить розпочаті цифрові цілі до завершення. Однією з причин є саме недосконалість UI/UX дизайну: нечітка структура екранів, складні переходи, перевантаження інформацією, відсутність візуальних підкріплень та позитивних емоційних реакцій зі сторони додатку. Таким чином, не лише функціональність, а насамперед дизайн інтерфейсу визначає готовність молоді взаємодіяти з мобільним застосунком регулярно та усвідомлено. Це ставить перед дослідниками проблему створення нового, науково обґрунтованого підходу до UI/UX-проектування мобільних застосунків, орієнтованих на молодь. Такий підхід має враховувати комплекс факторів: когнітивні процеси молодих користувачів, їхні поведінкові патерни, мотиваційні тригери, емоційні реакції, потребу у простоті та швидкості інтерфейсу, перевагу візуальних рішень, а також важливість гейміфікації як засобу формування сталих звичок. Водночас цей підхід повинен опиратися не лише на дизайн-практику, а й на наукові моделі — теорії поведінкової економіки, когнітивні моделі взаємодії, теорію емоційного дизайну, методологію Design Thinking та принципи людиноцентричного дизайну (HCD) [1].

Таким чином, основна проблема полягає у відсутності цілісної науково-методологічної основи для створення UI/UX дизайну мобільних застосунків, спрямованих на молодіжну аудиторію, яка б забезпечувала високу залученість користувачів, зрозумілість, мотиваційну підтримку та довгострокове використання продукту.

Розв'язання цієї проблеми передбачає розроблення спеціалізованої моделі UI/UX-проектування, що враховує психологічні, візуальні, емоційні та поведінкові характеристики молоді, а також особливості застосунків, пов'язаних із формуванням корисних звичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проектування ефективного UI/UX для молодіжної аудиторії активно досліджується на перетині кількох наукових напрямів: емоційного дизайну, поведінкового дизайну, гейміфікації, а також спеціалізованих рішень для фінансових та освітніх мобільних застосунків.

Базові засади емоційного дизайну були закладені Дональдом Норманом, який показав, що емоційна реакція користувача на інтерфейс безпосередньо впливає на сприйняття зручності та ефективності продукту. Він виділяє три рівні дизайну — вісцеральний, поведінковий та рефлексивний — і наголошує, що привабливі, емоційно насичені інтерфейси сприймаються як більш «зручні», навіть за однакового функціоналу [2]. На цю традицію спираються й сучасні роботи, що досліджують емоційний дизайн у контексті смартфонів та цифрових досвідів: наприклад, Naayama [3] аналізують, як емоційні характеристики інтерфейсу впливають на сприйняття «майбутніх цифрових досвідів» і підкреслюють значущість послідовної візуальної мови, мікровзаємодій і динамічних ефектів. Це створює теоретичну основу для проєктування інтерфейсів, орієнтованих на емоційний відгук молодшої аудиторії.

Важливим теоретичним підґрунтям для проєктування інтерфейсів, що стимулюють формування та підтримку корисних звичок, є модель поведінкового дизайну [4]. Згідно з цією моделлю, цільова поведінка виникає лише тоді, коли одночасно наявні мотивація, здатність (спроможність дії) та зовнішній стимул (prompt). Цей підхід активно використовується при створенні persuasive та habit-forming продуктів; отже, він є релевантним для UI/UX дизайну мобільних застосунків, які мають заохочувати молодь до регулярних дій — наприклад, відстеження витрат, планування цілей чи щоденного введення даних.

Окремий напрямок досліджень стосується гейміфікації у фінансових сервісах та мобільних додатках. Bitrián, Buil та Catalán [5] на основі поєднання теорії самодетермінації (Self-Determination Theory) та моделі прийняття технологій (TAM) продемонстрували, що гейміфікація у персональних фінансових менеджерах підвищує мотивацію, залученість та намір користувачів продовжувати використання застосунку. Подібні результати отримують і інші дослідники, аналізуючи вплив конкретних гейміфікаційних механік (досягнення, бали, віртуальні нагороди) на досвід користувача у фінансових сервісах і мобільному банкінгу [6]. Це підтверджує, що правильно вбудовані ігрові елементи можуть бути ефективним інструментом підвищення залученості, особливо у додатках, де користувачеві потрібно виконувати повторювані або «нудні» дії.

Багато досліджень спрямовано безпосередньо на мобільні застосунки для фінансової грамотності молоді. Ruiz-Carhuamaca, Yauricasa-Seguil та Morales-Arevalo у [7] запропонували дизайн мобільного навчального застосунку для фінансової грамотності молодих людей з використанням гейміфікації. Автори застосовують методологію опитувань для виявлення прогалин у фінансових знаннях та на основі цього розробляють інтерактивну й «ігрову» структуру навчального контенту. У [8] Malik здійснює контент-аналіз 163 мобільних

додатків для фінансової грамотності (Google Play та App Store) й показує, що значна частина з них має обмежену педагогічну глибину, нерівномірну якість UX-рішень та недостатню персоналізацію під конкретні цільові групи. Ці роботи демонструють, що навіть у спеціалізованих освітніх застосунках питання UI/UX часто розглядається поверхнево, а не як системоутворюючий елемент.

Поза академічними дослідженнями, практика UX-дизайну для підлітків та молоді активно розвивається у сфері мобільного банкінгу та фінтех-продуктів. Наприклад, огляди трендів мобільного банкінгу від галузевих компаній звертають увагу на інтуїтивну навігацію, персоналізовані дашборди, гейміфікацію та вбудовані освітні модулі як ключові фактори успішної взаємодії молоді з фінансовими сервісами [9]. Концепції user-centered design для додатків, орієнтованих на 15–17-річних користувачів, підкреслюють важливість максимально спрощених сценаріїв, візуальної ясності, швидкого виконання частих дій та урахування цифрових звичок цієї вікової групи [10]. Водночас ці матеріали здебільшого мають прикладний характер і не пропонують формальної методології UI/UX-проектування, придатної для наукового обґрунтування. Окремий напрямок пов'язаний з ширшим контекстом фінансової та цифрової грамотності молодих користувачів. Дослідження європейських фінансових інституцій показують, що молодь часто має низький рівень розуміння фінансових продуктів та цифрових ризиків, що вимагає створення зрозумілих, доступних і «навчальних» інтерфейсів, які поєднують інформаційний та мотиваційний компоненти [11, 12]. Проте у більшості таких робіт акцент робиться на змісті навчальних програм або економічних ефектах, тоді як детальні UX-моделі та дизайн-процеси для молодіжних мобільних застосунків лишаються недостатньо описаними. Отже, попри суттєвий прогрес у дослідженні емоційного дизайну, поведінкового дизайну та гейміфікації, в науковій літературі бракує інтегрованої методики UI/UX-проектування мобільних застосунків для молоді, яка б поєднувала: теоретичні моделі емоційного й поведінкового дизайну; емпіричні дані про UX-переваги молодих користувачів; типові інтерфейсні патерни, орієнтовані на формування регулярних корисних цифрових практик.

Мета статті – формування та обґрунтування методики створення UI/UX дизайну мобільного застосунку для фінансового менеджменту молоді, орієнтованої на підвищення ефективності користувацької взаємодії, зменшення когнітивного навантаження та оптимізацію ключових сценаріїв роботи користувача.

Виклад основного матеріалу. Створення дизайн-системи є ключовим етапом формування інтерфейсу та користувацького досвіду цифрового продукту. Для застосунку фінансового менеджменту, орієнтованого на

підлітків, студентів і молодь, дизайн-система виконує одразу кілька функцій: забезпечує візуальну узгодженість; створює передбачуваність взаємодій; формує емоційно привабливий стиль; підтримує масштабованість продукту; забезпечує доступність відповідно до WCAG. У розробленні системи UI використано принципи людиноцентричного дизайну (ISO 9241-210), гайдлайни Material Design (Google) та Human Interface Guidelines (Apple), а також патерни, ідентифіковані під час аналізу аналогів фінансових застосунків (PiggyVest, SmartyPig). Дизайн-система мобільного застосунку для фінансового планування стала фундаментом для формування єдиного, впізнаваного та зручного користувацького інтерфейсу. Основними завданнями розроблення дизайн-системи були: забезпечення єдності візуальних патернів; скорочення часу проектування інтерфейсу; підвищення інтуїтивності взаємодії; створення чітких правил масштабування та компонентності. У процесі побудови дизайн-системи використовувалися такі принципи: консистентність (усі елементи — від кнопок до іконок — мають однакові скруглення, тіні, кольори та логіку використання); модульність (компоненти створені у вигляді універсальних блоків, що легко комбінуються між собою); емоційність та залучення (для молодіжної аудиторії обрано комбінований стиль, який поєднує сучасну мінімалістику з гейміфікованими елементами, а саме 3D-об'єкти, об'ємні іконки, соковиті градієнти); HCD-принципи (сприйнятна складність, зрозумілі навігаційні патерни, візуальний зворотний зв'язок, мінімізація помилок). Основні кнопки мають яскравий градієнт, великі радіуси скруглення, контрастну типографіку та інколи супроводжуються маленькими ілюстраціями. Поля для введення суми або іншого числового значення оформлено в мінімалістичному темному стилі з плавним скругленням. Промо-картки та мотиваційні банери виконують функцію залучення, надихаючи користувача створити фінансову ціль.

Перед створенням UI Kit проведено аналіз популярних застосунків SmartyPig та PiggyVest, що спрямовані на фінансову грамотність молоді (таблиця 1, рис.1).

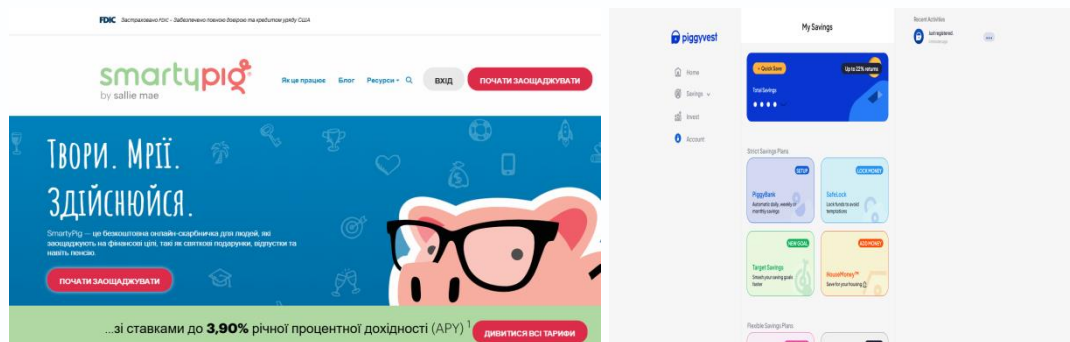

Рисунок 1 – Порівняльний аналіз референсів

Таблиця 1

Порівняльний UX-аналіз дизайн-систем

Параметр	PiggyVest	SmartyPig	Спроектований застосунок
Цільова аудиторія	дорослі інвестори	сімейні користувачі	молодь 12–19
Кольори	сині, холодні	пастельні, теплі	рожево-зелені, емоційні
Маскоти	немає	свинка	свинка + гейміфікація
Прогрес-індикатори	текстові	кільцеві	гейміфіковані, 3D
Кнопки	строгі	округлі	капсульні, емоційні

На основі аналізу та створених компонентів було сформовано повноцінний UI Kit (рис.2), який містить кольорову палітру, типографіку, сет іконок та компонентний набір, при цьому кожен компонент має адаптивні стани, що полегшує подальше розширення застосунку. Кольорова система відіграє значну роль у створенні атмосфери простоти та дружності. Молодіжна аудиторія краще реагує на насичені, контрастні кольори з акцентом на емоційність (рис.3). Тому для primary-кольорів обраний основний рожевий–фіолетовий градієнт (використовується для ключових дій “Save”, забезпечує високу помітність СТА-кнопок) та насичений зелений, який асоціюється з успіхом, фінансовим ростом та позитивними операціями. Для secondary-кольорів обрані світло-сірий – фон для карток і модулів та м’який рожевий – використовується в ілюстраціях і декоративних елементах. Accent-кольором є жовтий, який – використовується у піктограмах, бейджах і індикаторах прогресу.

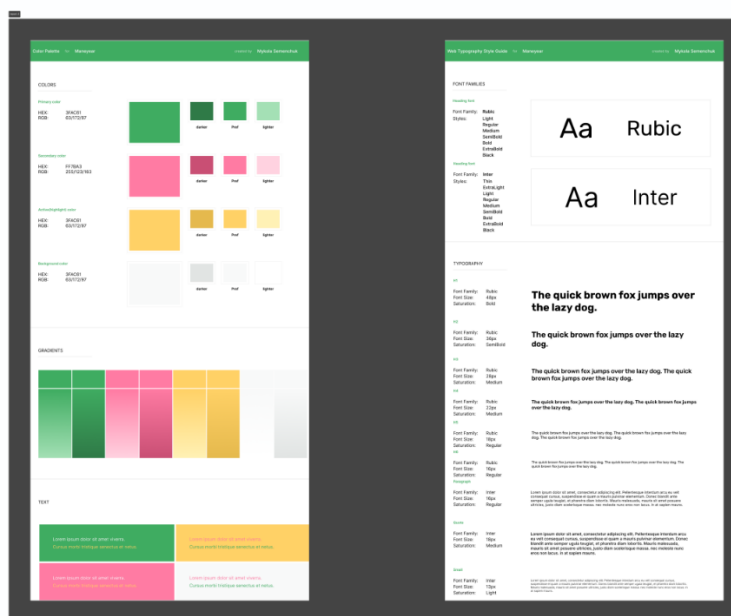

Рисунок 2 – UI Kit

Рисунок 3 – Приклад використання первинних та акцентних кольорів у кнопках та ілюстраціях

Для відображення інформації застосовано шрифт Rubik, який рекомендований для молодіжних сервісів через: високу читабельність; округлі геометричні форми; універсальність на різних розмірах екрана. Типографічна система має великі заголовки та читабельні підписи й підказки. Іконки обрані контурні; 3D-реалістичні та декоративні. До компонентного набору входять кнопки різних станів; індикатори прогресу; картки цілей; форми вводу та навігаційні панелі. Кожен елемент було спроектовано з урахуванням повторюваності та можливості масштабування.

Створення інтерфейсу фінансового застосунку, орієнтованого на підлітків, студентів та молодь, вимагає особливої уваги до простоти, прозорості та емоційної залученості. Фінансова поведінка молоді значною мірою залежить від зручності цифрових інструментів, тому структура користувацької взаємодії має бути інтуїтивною, передбачуваною та мінімалістичною. User Flow дозволяє змодельовати шлях користувача під час виконання ключових завдань: створення нової цілі; поповнення заощаджень; перегляд прогресу; перегляд статистики; керування налаштуваннями інтерфейсу.

Чіткий User Flow допомагає визначити, які екрани є необхідними, де можливі когнітивні перевантаження та які компоненти варто спростити. На рисунку 4 наведено повну структуру переходів між екранами та ключовими діями користувача. Цей User Flow відображає логіку, притаманну сучасним мобільним фінансовим застосункам, з акцентом на легкість та емоційність взаємодії.

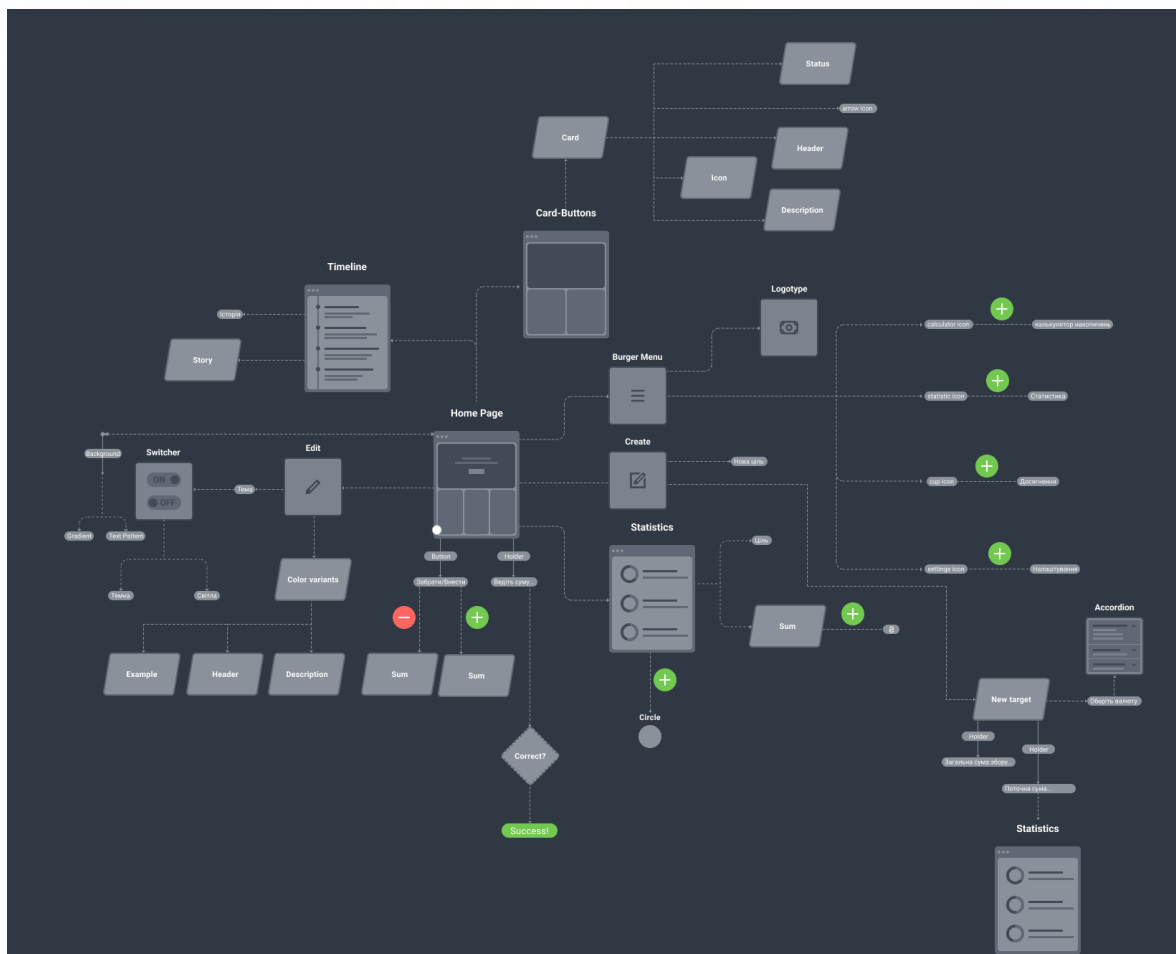

Рисунок 4 – User flow

User Flow складається з кількох логічних кластерів. Центральною точкою навігації є домашній екран (Home Page), який містить картки цілей; кнопку поповнення; швидкі дії та доступ до сторінки статистики. Домашній екран виконує роль інформаційної панелі, що забезпечує “швидкий зворотний зв’язок” — ключовий принцип Fogg Behaviour Model (FBM). Створення нової цілі (Create → New Target) мстить вибір назви цілі; завдання суми; вибір іконки та візуального стилю; збереження параметрів. Фокус зроблено на максимально простому і короткому сценарії — не більше 3–4 кроків. Максимально доступною повинна бути функція поповнення суми (Sum → Add Money). Основними UX-рішеннями тут є велика контрастна кнопка “Поповнити”; швидке введення суми; можливість автопоповнення. Статистика (Statistics) містить графіки прогресу; історію транзакцій; індикатори статусу (коло прогресу). Цей блок підсилює мотиваційний аспект додатку, ґрунтуючись на теорії “візуального зворотного підкріплення”. Налаштування інтерфейсу (Switcher, Color Variants) передбачає зміну теми, режиму, кольорових варіантів карток, що є важливим для молодіжної аудиторії, яка часто очікує персо-

налізації. Бічне меню (Burger Menu) містить доступ до загальних налаштувань, профілю, довідкових матеріалів, попередніх транзакцій. Інформаційна архітектура (IA) була побудована на принципах: мінімальної глибини (не більше 2–3 рівнів вкладеності); логічної групуваності контенту; відсутності дублювання функцій; візуального вирівнювання за типом функціоналу. Таким чином, проведене моделювання User Flow та формування інформаційної архітектури дозволили створити UX-структуру, яка зменшує час виконання користувацьких задач; підсилює мотивацію молоді до фінансової дисципліни; забезпечує естетично зрозумілий і візуально простий інтерфейс; мінімізує когнітивне навантаження; формує цілісний користувацький шлях з чіткими точками входу і виходу.

Висновки. У процесі виконання дослідження було розроблено концепцію, інформаційну архітектуру та дизайн інтерфейсу мобільного застосунку для управління особистими фінансами молоді. На основі принципів людиноцентричного дизайну, сучасних UX-підходів та аналізу поведінкових моделей було створено прототип цифрового продукту, спрямованого на формування фінансової дисципліни та полегшення процесу накопичення коштів.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що запропонований дизайн мобільного фінансового застосунку є перспективним рішенням у сфері цифрових інструментів для фінансової освіти молоді. Розроблений прототип може бути використаний як основа для подальшої реалізації робочого продукту, а також як практичний приклад застосування сучасних UX/UI-підходів для освітніх та фінтех-проектів.

Література:

1. ISO 9241-210:2019 Ergonomics of human-system interaction Part 210: Human-centred design for interactive systems. https://www.iso.org/standard/77520.html?utm_source
2. Norman D. A. *Emotional Design*. New York: Basic Books. 2004. <https://doi.org/10.1145/985600.966013>
3. Hayama Y. Emotional design in smartphones: crafting future digital experiences. 2024. In *Proceedings of the Design Society*. designsociety.org
4. Fogg B. J. A behavior model for persuasive design. *Proceedings of the 4th International Conference on Persuasive Technology*. 2009. <https://doi.org/10.1145/1541948.1541999>
5. Bitrián P., Buil I., Catalán S. Making finance fun: The gamification of personal financial management apps. *International Journal of Bank Marketing*. 2021. 39(7), 1310–1332. <https://doi.org/10.1108/IJBM-02-2021-0074>
6. Raza Ali, Rehmat Sana, Ishaq Muhammad Ishtiaq, Haj-Salem Narjes, Talpur Qurat-Ul-Ain. Gamification in financial service apps to enhance customer experience and engagement. *Journal of Consumer Behaviour*. 2023. 23. 10.1002/cb.2294.
7. Ruiz-Carhuamaca A. N., Yauricasa-Seguil J. A., Morales-Arevalo J. C. Design of a Mobile Learning App for Financial Literacy in Young People Using Gamification. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*. 2024. 15(12). <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2024.0151210>

8. Malik A. Assessing the Effectiveness of Financial Literacy Mobile Apps Using the Content Analysis Approach. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM)*. 2023. 17(23). 68–84. <https://doi.org/10.3991/ijim.v17i23.42213>

9. Mobile Banking UX Trends: What to Expect in the Next 5 Years https://neontri.com/blog/mobile-banking-ux-trends/?utm_source

10. User Centered Design: Building a Mobile Banking App for 17-Year-Olds <https://medium.com/%40saviraputribrimadyasti/user-centered-design-building-a-mobile-banking-app-for-17-year-olds-2aa2503da5e3>

11. Franziska Koefer, Amber Bokkens, Massimo Preziuso, Michel Ehrenhard. Addressing Financial and Digital Literacy Challenges for Inclusive Finance: Insights from Microfinance Institutions and FinTech Organisations. Working Paper 2024/97. https://www.eif.org/news_centre/publications/eif_working_paper_2024_97.pdf

12. Корнута В., Корнута О., Катамай Ю., Меренько Б. Особливості проектування інтерфейсів користувача для мобільних додатків. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. №1(29). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1\(29\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29))

References:

1. ISO 9241-210:2019 Ergonomics of human-system interaction Part 210: Human-centred design for interactive systems. https://www.iso.org/standard/77520.html?utm_source

2. Norman, D. A. (2004). *Emotional Design*. New York: Basic Books. <https://doi.org/10.1145/985600.966013>

3. Hayama, Y. (2024). Emotional design in smartphones: crafting future digital experiences. In *Proceedings of the Design Society*. designsociety.org

4. Fogg, B. J. (2009). A behavior model for persuasive design. *Proceedings of the 4th International Conference on Persuasive Technology*. <https://doi.org/10.1145/1541948.1541999>

5. Bitrián, P., Buil, I., & Catalán, S. (2021). Making finance fun: The gamification of personal financial management apps. *International Journal of Bank Marketing*, 39(7), 1310–1332. <https://doi.org/10.1108/IJBM-02-2021-0074>

6. Raza, Ali & Rehmat, Sana & Ishaq, Muhammad Ishtiaq & Haj-Salem, Narjes & Talpur, Qurat-Ul-Ain. (2023). Gamification in financial service apps to enhance customer experience and engagement. *Journal of Consumer Behaviour*. 23. 10.1002/cb.2294.

7. Ruiz-Carhuamaca, A. N., Yauricasa-Seguil, J. A., & Morales-Arevalo, J. C. (2024). Design of a Mobile Learning App for Financial Literacy in Young People Using Gamification. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 15(12). <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2024.0151210>

8. Malik, A. (2023). Assessing the Effectiveness of Financial Literacy Mobile Apps Using the Content Analysis Approach. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM)*, 17(23), 68–84. <https://doi.org/10.3991/ijim.v17i23.42213>

9. Mobile Banking UX Trends: What to Expect in the Next 5 Years https://neontri.com/blog/mobile-banking-ux-trends/?utm_source

10. User Centered Design: Building a Mobile Banking App for 17-Year-Olds <https://medium.com/%40saviraputribrimadyasti/user-centered-design-building-a-mobile-banking-app-for-17-year-olds-2aa2503da5e3>

11. Franziska Koefer, Amber Bokkens, Massimo Preziuso, Michel Ehrenhard. Addressing Financial and Digital Literacy Challenges for Inclusive Finance: Insights from Microfinance Institutions and FinTech Organisations. Working Paper 2024/97. https://www.eif.org/news_centre/publications/eif_working_paper_2024_97.pdf

12. Kornuta V., Kornuta O., Katamai Y., Metenko B. Osoblyvosti proektuvannia interfeisiv korystuvacha dlia mobilnykh dodatkov. Nauka i tekhnika sohodni. [Kornuta V., Kornuta O., Katamai Y., Metenko B. Features Of Designing User Interfaces For Mobile Applications.] №1(29). 2024. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1\(29\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29)) [in Ukrainian]

УДК 629.735.33:004.942

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2325-2337](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2325-2337)

Коршунова Оксана Михайлівна аспірант, Інститут інформаційних технологій та систем Національної академії наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-4859-8585>

Комар Микола Миколайович кандидат технічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник, Інститут інформаційних технологій та систем Національної академії наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9194-2850>

ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ПОВІТРЯНОГО СТАРТУ БПЛА

Анотація. У статті розглянуто актуальну проблему розроблення інформаційної технології реалізації повітряного старту безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Показано, що традиційні способи запуску, такі як зліт із злітно-посадкової смуги чи катапультні системи, обмежують ефективність використання БПЛА у складних умовах місцевості або при виконанні завдань на великій відстані від бази. Обґрунтовано переваги повітряного старту, що полягають у збільшенні дальності польоту, зменшенні енергетичних витрат, зниженні залежності від наземної інфраструктури та підвищенні безпеки виконання місій. Запропоновано методіку комплексного моделювання повітряного старту БПЛА у середовищі JSBSim із інтеграцією програмного симулятора SITL ArduPilot, що забезпечує відтворення повного циклу польоту — від руху носія до автономного польоту апарата після відокремлення. Представлено результати аеродинамічних розрахунків у програмному забезпеченні PANSYM, XFLR5 та AVL, на основі яких створено верифіковану математичну модель динаміки руху. Особливу увагу приділено синтезу законів керування польотного контролера в перехідному режимі відділення.

Розроблено адаптивну залежність коефіцієнтів регулятора від швидкості польоту та введено додаткову диференціальну складову для демпфування коливань по рисканню, зумовлених боковим ковзанням. Показано, що впровадження таких алгоритмів забезпечує підвищення стійкості системи керування та зменшення перехідних коливань у критичні моменти старту. Отримані результати можуть бути використані для створення універсальної системи підтримки інженерних рішень у процесі проектування, випробувань і оптимізації аеродинамічних характеристик повітряного старту БПЛА.

Запропонована інформаційна технологія дозволяє скоротити витрати на льотні експерименти, підвищити точність прогнозування динаміки та забезпечити безпечний перехід апарата в автономний політ.

Ключові слова: безпілотний літальний апарат, інформаційна технологія, модель динаміки польоту, автопілот, повітряний старт

Korshunova Oksana Mykhailivna Postgraduate Student, Institute of Information Technologies and Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-4859-8585>

Komar Mykola Mykolayovych PhD in Technical Sciences, Senior Researcher, Institute of Information Technologies and Systems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9194-2850>

INFORMATION TECHNOLOGY OF UAVs AIR-LAUNCH

Abstract. The article considers the current problem of developing information technology for the implementation of air-launch of unmanned aerial vehicles (UAVs). It is shown that traditional launch methods, such as take-off from a runway or catapult systems, limit the effectiveness of UAV use in difficult terrain conditions or when performing tasks at a great distance from the base. The advantages of air launch are substantiated, which consist in increasing the flight range, reducing energy costs, reducing dependence on ground infrastructure and increasing the safety of mission performance.

A method for comprehensive modeling of UAV air launch in the JSBSim environment with integration of the SITL ArduPilot software simulator is proposed, which ensures the reproduction of the full flight cycle - from the movement of the carrier to the autonomous flight of the device after separation. The results of aerodynamic calculations in the PANSYM, XFLR5 and AVL software are presented, on the basis of which a verified mathematical model of motion dynamics was created. Special attention is paid to the synthesis of flight controller control laws in the separation transition mode.

An adaptive dependence of the controller coefficients on the flight speed was developed and an additional differential component was introduced to damp yaw oscillations caused by lateral slip. It was shown that the implementation of such algorithms provides increased stability of the control system and reduction of transient oscillations at critical moments of launch.

The results obtained can be used to create a universal system for supporting engineering decisions in the process of designing, testing and optimizing the

aerodynamic characteristics of UAV air launch. The proposed information technology allows to reduce the cost of flight experiments, increase the accuracy of dynamics prediction and ensure the safe transition of the device to autonomous flight.

Keywords: unmanned aerial vehicle, information technology, flight dynamics model, autopilot, air launch

Постановка проблеми. Сучасні безпілотні літальні апарати (БПЛА) широко застосовуються у військових, наукових, екологічних, транспортних та рятувальних цілях. Проте традиційні способи їх запуску (зліт із злітно-посадкової смуги або катапультні системи) істотно обмежують ефективність використання апаратів у складних умовах місцевості чи при виконанні завдань на великій відстані від бази.

Одним із перспективних напрямів розвитку технологій є повітряний старт БПЛА, який полягає у відокремленні безпілотного апарата від літального носія на заданій висоті та швидкості з подальшим автономним польотом. Такий підхід дозволяє збільшити дальність дії, гнучкість застосування та безпечність виконання завдань.

Водночас реалізація повітряного старту потребує високоточної інформаційної технології моделювання, аналізу та керування процесом відокремлення, що враховує аеродинамічні, інерційні, гравітаційні та турбулентні ефекти.

Наявні методи симуляції та управління переважно орієнтовані на наземний старт і не враховують специфіку аеродинамічних взаємодій між носієм і апаратом у момент відділення. Внаслідок цього відсутні узагальнені алгоритми та програмно-математичні моделі, які б забезпечували достовірне відтворення динаміки повітряного старту.

Отже, актуальною науково-прикладною проблемою є розроблення інформаційної технології моделювання повітряного старту БПЛА, яка б забезпечувала комплексну інтеграцію математичних моделей, програмних симуляторів і алгоритмів керування для аналізу динаміки процесу, оптимізації траєкторії та підвищення надійності старту в усьому діапазоні очікуваних умов експлуатації. Розв'язання цієї проблеми дозволить створити універсальну систему підтримки інженерних рішень для проектування і випробувань повітряного старту БПЛА, підвищити точність моделювання й скоротити витрати на льотні випробування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова практика демонструє зростання інтересу до концепцій повітряного старту (air-launched UAVs, mothership-drone systems) [1, 2], у яких великий пілотований літак або важкий безпілотник виступає платформою для транспортування і запуску менших апаратів. Такі системи активно розробляються у США, ЄС, Китаї та Ізраїлі.

Програма DARPA Gremlins [3] підтвердила технічну можливість багаторазового повітряного запуску й навіть повернення малих БпЛА на борт літака C-130, що створює підґрунтя для майбутніх авіаційних роїв (swarm operations) [4].

У цивільному секторі провідні компанії (наприклад, Airbus, General Atomics) досліджують можливість використання повітряного старту для розширення радіусу дії комунікаційних, логістичних і моніторингових систем.

Застосування повітряного старту особливо перспективне для:

- розвідувальних місій великої дальності;
- операцій у зонах без інфраструктури (океан, пустеля, гірські райони);
- запуску висотних псевдосупутників (HAPS);
- аварійного відновлення зв'язку або ретрансляції сигналів після катастроф чи військових дій;
- наукових експериментів у верхніх шарах атмосфери без залучення дорогих ракетних носіїв.

Крім того, розвиток алгоритмів машинного навчання дозволить автоматизувати вибір оптимальних параметрів запуску (висоти, швидкості, кута атаки, положення відділення) у реальному часі, адаптуючись до поточних атмосферних умов. У майбутньому очікується створення універсальних платформ-носіїв, здатних транспортувати та запускати різні типи БпЛА залежно від завдання. Це спростить логістику і підвищить ефективність експлуатації комплексів. Використання малошумних і екологічно чистих літаків-носіїв відкриє можливості для повітряних стартів у зонах із жорсткими екологічними нормами або для цивільних досліджень атмосфери.

Повітряний старт може стати основним способом розгортання груп малих безпілотників, які виконуватимуть колективні завдання [5].

Мета статті – забезпечення ефективної реалізації процесу повітряного старту БпЛА шляхом розробки інформаційна технологія повітряного старту БпЛА..

Виклад основного матеріалу. Розглянемо детально основні переваги повітряного старту. В першу чергу – це збільшення дальності польоту та ефективності енергоспоживання. Запуск БпЛА із повітряного носія дозволяє одразу розпочати політ з певної висоти і швидкості, що зменшує енергетичні витрати на розгін та набір висоти. Це особливо важливо для апаратів із обмеженим запасом енергії, наприклад, електричних або гібридних.

Також великою перевагою є зменшення залежності від наземної інфраструктури. Повітряний старт дає змогу виконувати місії у віддалених або важкодоступних регіонах (морські, гірські, пустельні райони), де немає придатних злітно-посадкових смуг. Це підвищує оперативну мобільність системи.

Крім того, повітряний старт дозволяє підвищити рівень безпеки польотів та зробити місії більш гнучкими. У разі несприятливих погодних умов або загроз у зоні старту носій може виконати запуск із альтернативної точки або висоти, забезпечуючи оптимальні умови для початку автономного польоту.

Також немаловажною є можливість застосування різних типів носіїв. Носієм може виступати як пілотований літак, так і більший БпЛА, що відкриває можливість створення модульних систем, у яких один апарат може запускати кілька менших для різних завдань (спостереження, ретрансляція, атака тощо).

І на останок повітряний старт забезпечує зниження шуму і теплової помітності старту. Оскільки основний етап розгону відбувається на висоті, акустичний і тепловий слід значно менший, ніж у наземного запуску. Це актуально для розвідувальних і спеціальних місій.

Проте є певні недоліки та обмеження повітряного старту. Наприклад, складність динаміки відділення. Для безпечного відділення потрібні точні математичні моделі та системи демпфування.

Також автопілот БпЛА має миттєво стабілізувати апарат після відділення, враховуючи змінну початкову швидкість, напрямок потоку та турбулентність.

Це потребує ретельного налаштування PID-регулятора та спеціальних алгоритмів переходу в режим стабільного польоту.

Крім того, можуть бути обмеження по масі та геометрії апарата. Розміри, маса та центрування БпЛА повинні узгоджуватися з конструкцією носія та його аеродинамічними характеристиками.

Це зменшує універсальність системи й потребує окремих рішень для кожного типу апарата.

Проте наявні переваги повітряного старту роблять його одним з найперспективніших способів запуску на сьогодні.

Моделювання динаміки руху БпЛА в контурі з автопілотом

Процес моделювання повітряного старту БпЛА є дуже складним та потребує використання наступних методів дослідження: теорії аеродинаміки, теорії автоматичного керування, методів моделювання динаміки польоту.

Розроблений спосіб моделювання повітряного старту є прийнятним для широкого класу БпЛА літакового типу (fixing wing). В даній роботі для ілюстрації моделювання повітряного старту розглядається запуск БпЛА Mini Talon (випущеного X-UAV Company).

Для отримання повного набору аеродинамічних коефіцієнтів безпілотного літального апарату проведено комплексні аеродинамічні розрахунки («віртуальні продувки») у наступному програмному забезпеченні: PANSYM [6], XFLR5 [7] та AVL [8].

На рис. 1 показано приклад розрахунку аеродинамічних коефіцієнтів в програмі AVL.

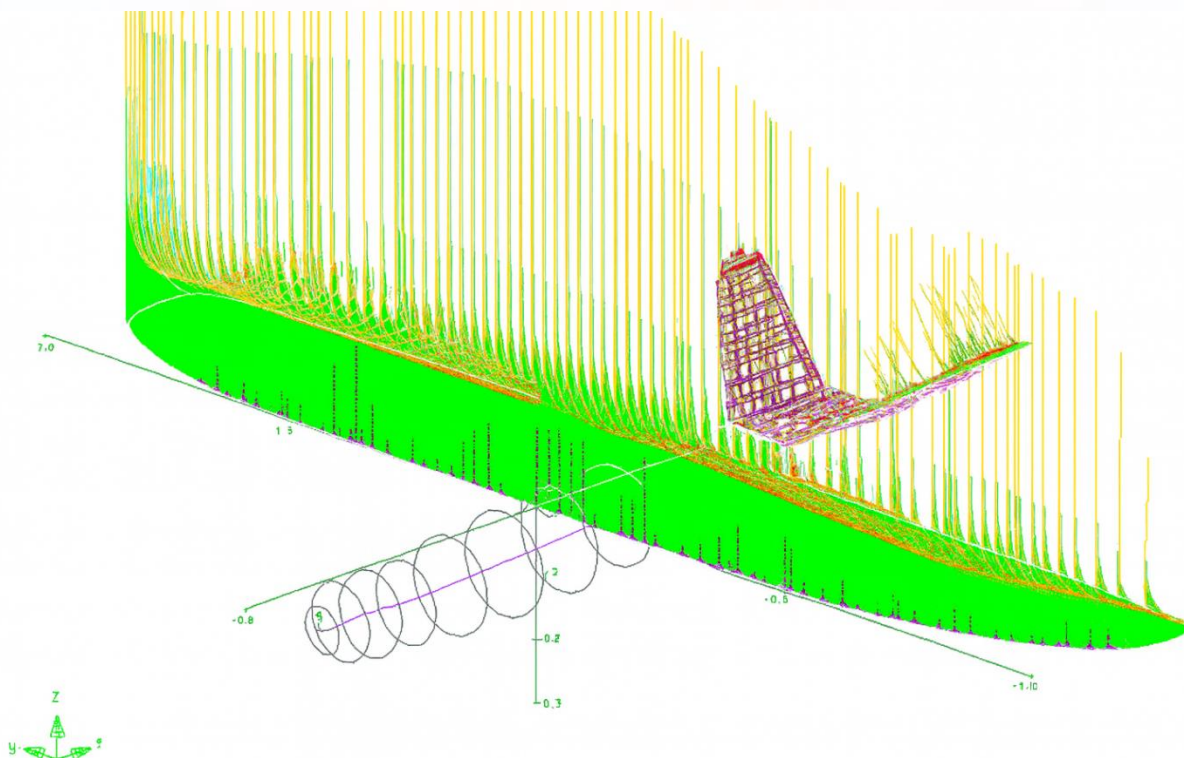

Рис. 1. Розрахункова модель в програмі AVL: діючі навантаження при відхиленні елерону на 10 градусів і радеру на 5 градусів при куті атаки 5

Запропонована методика полягає у отриманні вихідних даних з комплексних розрахунків зазначених програмних продуктів та подальшої верифікації результатів льотними випробуваннями у контрольних точках. Середня похибка моделі у контрольних точках не перевищує 5%, для повздовжніх характеристик (кутової швидкості тангажу, кута тангажу, кута атаки та нормального перевантаження. Середня похибка для бічних характеристик (кутових швидкостей ристання та крену, кутів ристання та крену, кутів ристання та крену, кута ковзання) не перевищує 10%.

Результати комплексних аеродинамічних розрахунків дозволяють створити високоточну модель динаміки повітряного старту БПЛА. Отримані аеродинамічні коефіцієнти заносяться у спеціальне програмне забезпечення, що моделює динаміку польоту.

На сьогоднішній день одним з кращих інструментів для точного моделювання літальних апаратів є програмне забезпечення JSBsim [9 – 11]. Дане програмне забезпечення розраховує рух БПЛА класичним методом аеродинамічних коефіцієнтів.

Зручним інструментом для моделювання динаміки польоту в контурі з автопілотом є програмне забезпечення SITL Ardupilot [12 – 14]. SITL забезпечує:

- імітацію взаємодії польотного контролеру з літальним апаратом шляхом передачі у модель динаміки руху літака керуючих сигналів та зворотного отримання необхідних контролеру даних про динаміку руху та стан систем БпЛА.

- імітацію двосторонньої взаємодії ArduPilot з Mission Planner за протоколом MAVLink.

- генерування даних про просторове положення БпЛА та передача цих даних у програмне забезпечення системи візуалізації на базі Flight Gear.

Розроблена методика передбачає побудову інтегрованої моделі динаміки повітряного старту, яка забезпечує комплексне відтворення усіх етапів місії: руху платформи-носія зі встановленим БпЛА, виходу на пусковий рубіж, процесу відокремлення та подальшого автономного польоту запущеного апарата.

Інтеграція досягається шляхом створення у середовищі JSBSim двох незалежних математичних моделей — моделі БпЛА та моделі платформи-носія. Обидві моделі функціонують на основі чисельного розв'язання системи диференціальних рівнянь, що описують динаміку сил і моментів, визначають координати центра мас у нормальній земній системі координат та реалізують кінематичні рівняння руху з урахуванням початкових умов, заданих у вихідному завданні. На етапі до старту у результуючі вектори сил та моментів включаються параметри моделі носія, далі у момент відокремлення відбувається переключення на модель БпЛА, яка надалі самостійно формує параметри руху.

Дана методика забезпечує моделювання динаміки повітряного старту в контурі з автопілотом, оскільки дозволяє за допомогою програмного забезпечення SITL Ardupilot імітувати роботу польотного контролера на протезі всіх етапів польоту: спочатку носія з БпЛА, а далі автономного польоту БпЛА. Такий підхід дає унікальну можливість тестувати весь набір функцій реального програмного забезпечення Ardupilot починаючи з ініціалізації під час включення, впливу маневрів носія на роботу польотного контролера БпЛА і впливу динаміки повітряного старту.

Синтез законів керування польотного контролеру

Під час повітряного старту безпілотної літальної апарата (БпЛА) система керування виконує дві основні функції:

- забезпечення стабілізації апарата у перехідному режимі після відділення від носія;

- реалізація автономного польоту.

Перехідний режим характеризується різким збуренням початкових умов: швидкість, кут атаки, бічне ковзання, а також кутові моменти можуть істотно змінюватися протягом 0.5–2 секунд після відділення.

Тому класичні закони ПД-регулювання, налаштовані для стаціонарного польоту, можуть не забезпечувати достатнього запасу стійкості.

Для вирішення цієї задачі доцільно застосувати методи синтезу адаптивних або квазіоптимальних законів керування, що враховують змінні параметри динаміки.

Базовий закон керування БпЛА має вигляд:

$$\delta_s = K_p(\theta_d - \theta) + K_i \int (\theta_d - \theta) dt + K_d(\dot{\theta}_d - \dot{\theta}) \quad (1)$$

де δ_s - відхилення керуючої поверхні;

K_p - пропорційний коефіцієнт;

θ_d - задане значення параметру

θ - поточне значення параметру

K_i - інтегральний коефіцієнт;

K_d - диференціальний коефіцієнт.

Для забезпечення якісного керування при виконання повітряного старту в широкому діапазоні швидкостей польоту коефіцієнти регулятора мають адаптивно змінюватись. Нами запропонована наступна формула розрахунку коефіцієнтів в залежності від швидкості:

$$K_p = K_{p0} \left(1 + \lambda_p \frac{V - V_0}{V_0} \right) \quad (2)$$

де K_p - коефіцієнт керування;

K_{p0} - вихідний коефіцієнт

λ_p - швидкісний коефіцієнт

V - приладова швидкість

V_0 - вихідна приладова швидкість

Було виконано серію моделювань повітряного старту в діапазоні швидкості старту 90 – 135 км/год. В результаті досліджень були підібрані і систематизовані коефіцієнти регулятора. В таблиці 1 наведені отримані коефіцієнти для $V_0 = 100$ км/год та $K_0 = 0,5$. Під час досліджень БпЛА по всім каналам керування мав задовільні характеристики стійкості та керованості на невеликих швидкостях до 120 км/год.

Таблиця 1

Приладова швидкість, км/год	λ для тангажу	λ для крену
90 – 100	0,55	0.35
100-120	0.48	0.3
120 – 135	0.40	0.25

На швидкості більшій 120 км/г не спостерігається погіршення стійкості та керованості для каналу тангаж та крену, проте з'являються коливання в каналі ристання. Чим більша швидкість тим більші коливання.

Причин, що можуть викликати такі коливання у невеликих БпЛА є декілька:

- слабка аеродинамічна стійкість: легких літаків площа вертикального оперення (кіля та керма напрямку) менша, ніж у великих літаків, тому курсове демпфування слабше. БпЛА не має достатнього опору боковому ковзанню, через що навіть невелике відхилення викликає помітні коливання по ристанню;
- мала маса та інерція: легкий БпЛА має малу інерцію навколо вертикальної осі, тож навіть слабкі пориви вітру або невеликі відхилення рулів призводять до відчутних коливань;
- вплив турбулентності та бокового вітру: через малу масу та розмах крила легкі БпЛА дуже чутливі до турбулентності. Пориви вітру легко перетворюються у короткі, але помітні коливання;
- конструктивні особливості: багато малих літаків мають просте оперення. Така геометрія підсилює взаємозв'язок між креном і курсом — у результаті виникає типовий «голландський крок», який оператор відчуває як повільне похитування носа і крену.

Детальне дослідження показало, що дані коливання з'являються при наявності ковзання підчас повітряного старту.

Для зменшення часу затухань було введено в закон керування по ристанню додаткову диференціальну складову прибирання кута ковзання:

$$\delta_n = K_d \dot{\beta} \quad (3)$$

де δ_n – відхилення керма напрямку для прибирання кута ковзання;
 β - кут ковзання.

Для безпечного виконання старту БпЛА на великих швидкостях реалізовано контуру стабілізації з підвищеними коефіцієнтами демпфування. Коефіцієнти наведені у таблиці 2.

Такий алгоритм забезпечує м'яке відновлення керованості після повітряного старту та запобігає надлишковим кутовим швидкостям.

Таблиця 2

Приладова швидкість, км/год	90	110	120	130	135
K_d	0	0	0,12	0,28	0,40

На рис. 2 показано значення кута ковзання при виконанні серії стартів БПЛА з різною польотною масою на швидкості 135 км/год без використання демпфування похідної по куту ковзання.

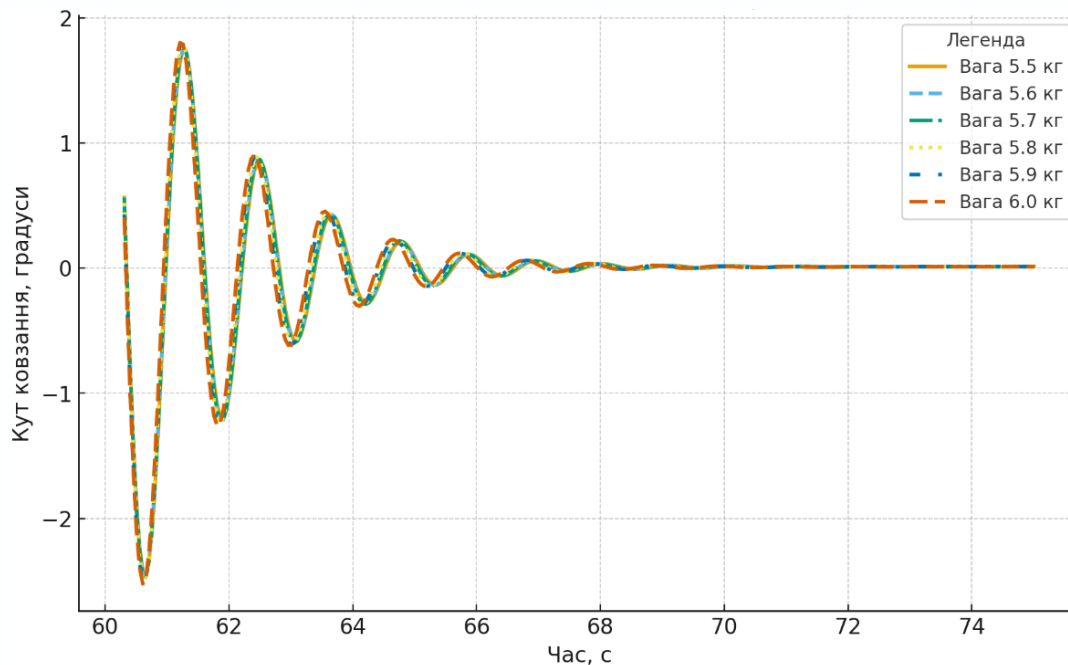

Рис. 2. Коливання за кутом ковзання

На рис. 3 показано значення кута ковзання з використанням демпфірування при старті. Диференціальний коефіцієнт 0,4.

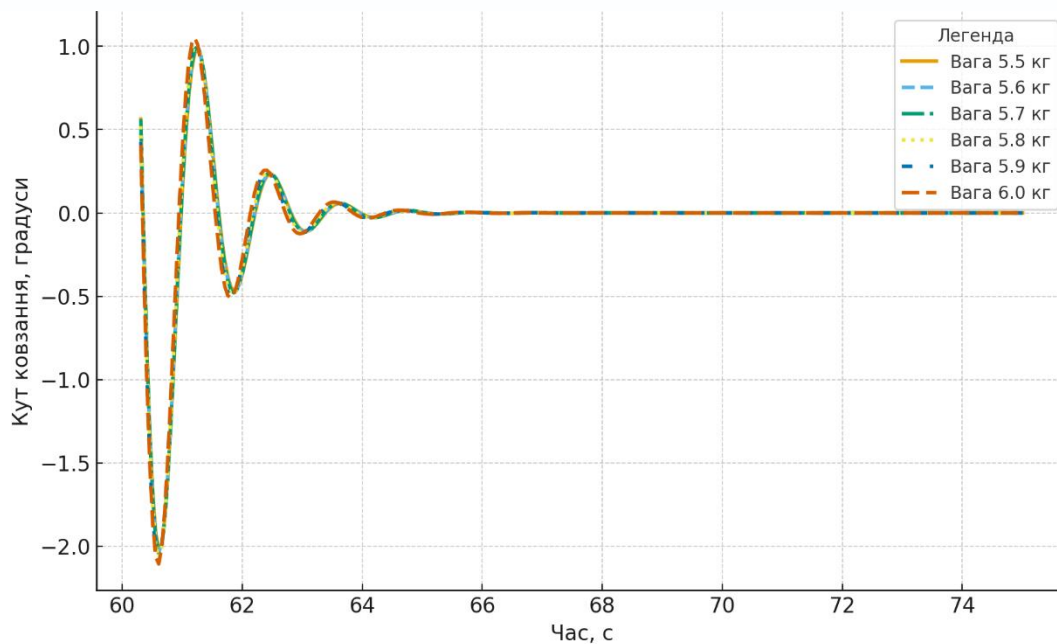

Рис. 3. Демпфірування кута ковзання кермом напрямку

Висновки. В результаті проведених досліджень розроблено методику моделювання повітряного старту БпЛА, яка інтегрує математичні моделі, симуляції та алгоритми керування для аналізу динаміки та підвищення надійності старту.

Отримані результати підтверджують ефективність розробленої методики та її практичну придатність для моделювання повітряних стартів БпЛА різних класів.

Розроблені підходи формують основу для подальшого створення інформаційної технології керування повітряним стартом, що поєднує програмно-математичні моделі, дані симуляцій і процедури оптимізації параметрів контролера.

Література:

1. Stefan Poikonen, S., Golden, B. The Mothership and Drone Routing Problem, *Inform Journal on Computing*, 2020, vol. 32(2), pages 249-262. DOI: 10.1287/ijoc.2018.0879.
2. Pakuła A, Muchla G, Załęcki B, Modzelewski MJ, Goetzendorf-Grabowski T. Mechanical aspects of mothership with sensing drones system. *Aircraft Engineering and Aerospace Technology: An International Journal*, 2022, Vol. 94 No. 8 pp. 1220–1227, DOI: 10.1108/AEAT-12-2020-0320.
3. DARPA. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.darpa.mil/research/programs/gremlins?utm_source=chatgpt.com. – 12.11.2025.
4. Fedorovych, O., Kritskiy, D., Malieiev L., Rybka K., Rybka, A. Military logistics planning models for enemy targets attack by a swarm of combat drones. *Radioelectronic and Computer Systems*, 2024, no. 1, pp. 207-216. DOI: 10.32620/reks.2024.1.16.
5. Fedorovich, O., Krytskyi, D., Lukhanin, M., Prokhorov, O., & Leshchenko, Y. Modeling of strike drone missions for conducting wave attacks in conditions of enemy anti-drone actions. *Radioelectronic and Computer Systems*, 2025, no. 1, pp. 29-43. DOI: 10.32620/reks.2025.1.02.
6. Pansym tools. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://github.com/thexhs/pansym_tools. – 12.11.2025.
7. Xflr5: project page. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.xflr5.tech/xflr5.htm>. – 12.11.2025.
8. Mehdi Pedari, Maxwell R. Johnson, James W. Lague, Muhammad Yakawu, Michael J. Estrada and Daniel J. Bradley. Dynamic Analysis of a UAS Glider Using Advanced Aircraft Analysis and Athena Vortex Lattice. *AIAA Scitech 2020 Forum*. 2020, p. 273-283. DOI:10.2514/6.2020-1132.
9. JSBSim Open Source Flight Dynamics Software Library. Available at: <https://jsbsim.sourceforge.net/> (accessed 12.11.2025).
10. Berndt, J., De Marco, A. Progress on and usage of the opensource flight dynamics model software library, JSBSim. *AIAA Modeling and Simulation Technologies Conference*, Chicago, Illinois, 2019, pp. 1-17. DOI: 10.2514/6.2009-5699.
11. Cereceda, O., Rolland, L., O'Young, S. Validation discussion of an Unmanned Aerial Vehicle (UAV) using JSBSim Flight Dynamics Model compared to MATLAB/Simulink AeroSim Blockset. In *2016 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC)*, 2016, pp. 3989–3994. DOI:10.1109/SMC.2016.7844857.

12. SITL: Software in the Loop. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ardupilot.org/dev/docs/sitl-simulator-software-in-the-loop.html>. – 12.11.2025.

13. Hentati, A. I., Krichen, L., Fourati, M., Fourati, L. C. Simulation Tools, Environments and Frameworks for UAV Systems Performance Analysis. 14th International Wireless Communications & Mobile Computing Conference (IWCMC), Limassol, Cyprus, 2018, pp. 1495-1500. DOI:10.1109/IWCMC.2018.8450505.

14. Qays, H. M., Jumaa, B. A., Salman, A. D. Design and Implementation of Autonomous Quadcopter using SITL Simulator. Iraqi Journal of Computer, Communication, Control and System Engineering, vol. 20, no. 1, pp. 1– 16, 2020. DOI: 10.33103/uot.ijccce.20.1.1.

References:

1. . Stefan Poikonen, S., Golden, B. The Mothership and Drone Routing Problem, *Inform Journal on Computing*, 2020 , vol. 32(2), pages 249-262. DOI: 10.1287/ijoc.2018.0879.

2. Pakuła A, Muchla G, Załęcki B, Modzelewski MJ, Goetzendorf-Grabowski T. Mechanical aspects of mothership with sensing drones system. *Aircraft Engineering and Aerospace Technology: An International Journal*, 2022, Vol. 94 No. 8 pp. 1220–1227, DOI: 10.1108/AEAT-12-2020-0320.

3. DARPA. Available at: https://www.darpa.mil/research/programs/gremlins?utm_source=chatgpt.com (accessed 12.11.2025).

4. Fedorovych, O., Kritskiy, D., Malieiev L., Rybka K., Rybka, A. Military logistics planning models for enemy targets attack by a swarm of combat drones. *Radioelectronic and Computer Systems*, 2024, no. 1, pp. 207-216. DOI: 10.32620/reks.2024.1.16.

5. Fedorovich, O., Krytskyi, D., Lukhanin, M., Prokhorov, O., & Leshchenko, Y. Modeling of strike drone missions for conducting wave attacks in conditions of enemy anti-drone actions. *Radioelectronic and Computer Systems*, 2025, no. 1, pp. 29-43. doi:<https://doi.org/10.32620/reks.2025.1.02>.

6. Pansym tools. Available at: https://github.com/thexhs/pansym_tools (accessed 12.11.2025).

7. Xflr5: project page. Available at: <https://www.xflr5.tech/xflr5.htm> (accessed 12.11.2025).

8. Mehdi Pedari, Maxwell R. Johnson, James W. Lague, Muhammad Yakawu, Michael J. Estrada and Daniel J. Bradley. "Dynamic Analysis of a UAS Glider Using Advanced Aircraft Analysis and Athena Vortex Lattice," AIAA 2020-1132. AIAA Scitech 2020 Forum. January 2020.

9. JSBSim Open Source Flight Dynamics Software Library. Available at: <https://jsbsim.sourceforge.net/> (accessed 12.11.2025).

10. Berndt, J., De Marco, A. Progress on and usage of the opensource flight dynamics model software library, JSBSim. AIAA Modeling and Simulation Technologies Conference, Chicago, Illinois, 2019, pp. 1-17. DOI: 10.2514/6.2009-5699.

11. Cereceda, O., Rolland, L., O'Young, S. Validation discussion of an Unmanned Aerial Vehicle (UAV) using JSBSim Flight Dynamics Model compared to MATLAB/Simulink AeroSim Blockset. In 2016 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC), 2016, pp. 3989–3994. DOI:10.1109/SMC.2016.7844857.

12. SITL: Software in the Loop. Available at: <https://ardupilot.org/dev/docs/sitl-simulator-software-in-the-loop.html>. (accessed 12.11.2025).

13. Hentati, A. I., Krichen, L., Fourati, M., Fourati, L. C. Simulation Tools, Environments and Frameworks for UAV Systems Performance Analysis. 14th International Wireless Communications & Mobile Computing Conference (IWCMC), Limassol, Cyprus, 2018, pp. 1495-1500. DOI:10.1109/IWCMC.2018.8450505.

14. Qays, H. M., Jumaa, B. A., Salman, A. D. Design and Implementation of Autonomous Quadcopter using SITL Simulator. Iraqi Journal of Computer, Communication, Control and System Engineering, vol. 20, no. 1, pp. 1– 16, 2020. DOI: 10.33103/uot.ijccce.20.1.1.

УДК 004.896

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2338-2353](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2338-2353)

Котляр Віталій Сергійович аспірант кафедри інформаційних систем та технологій Національного університету біоресурсів і природокористування України, <https://orcid.org/0009-0008-6795-6425>

Глазунова Олена Григорівна доктор педагогічних наук, професор кафедри інформаційних систем і технологій Національного університету біоресурсів і природокористування України, <https://orcid.org/0000-0002-0136-4936>

ЗАСТОСУВАННЯ ІОТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РОЗКЛАДОМ

Анотація. У статті розглянуто можливість застосування технологій Інтернету речей (IoT) у бізнес-процесі відображення розкладу занять у закладах вищої освіти, який є частиною функціоналу системи управління розкладом. Запропоновано концепцію інтегрованої системи, яка поєднує модуль автоматичного формування розкладу з мережею IoT-пристроїв, розміщених у навчальних аудиторіях. Таке рішення забезпечує оперативне оновлення інформації про заняття, зменшує адміністративне навантаження та підвищує зручність доступу до даних для викладачів і студентів.

У межах дослідження представлено архітектуру такої системи, що включає центральний сервер, модуль обробки та синхронізації даних, а також кінцеві пристрої, здатні відображати актуальну інформацію в реальному часі. Розглянуто кілька варіантів технічної реалізації, зокрема використання Android-планшетів з веб-інтерфейсом, а також енергоефективних рішень на базі мікроконтролерів ESP32 з e-ink або TFT-дисплеями. Обґрунтовано вибір протоколів комунікації, серед яких HTTPS для гарантовано безпечної передачі даних та WebSocket для швидкого й стабільного отримання оновлень без додаткових затримок.

Доведено, що впровадження такої IoT-орієнтованої системи дозволяє значно зменшити адміністративне навантаження, підвищити точність і своєчасність оновлення розкладу, а також забезпечити зручний, постійно доступний спосіб отримання інформації для студентів і викладачів безпосередньо у кампусі. Окрему увагу приділено питанням масштабованості, надійності, можливостей розширення функціоналу та інтеграції зі штучним інтелектом для прогнозування змін розкладу та автоматичного прийняття рішень. Результати дослідження підтверджують, що запропонований підхід

може стати важливою складовою цифрової трансформації університетської інфраструктури.

Ключові слова: Інтернет речей (IoT), розклад занять, цифровізація освіти, автоматизація, інформаційна система, розумний кампус, відображення даних

Kotliar Vitalii PhD student, Department of Information Systems and Technologies, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0008-6795-6425>

Hlazunova Olena Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the information systems and technologies department, National University Life and Environmental Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0136-4936>

THE APPLICATION OF IOT IN THE SCHEDULING MANAGEMENT SYSTEM

Abstract. The article examines the potential application of Internet of Things (IoT) technologies in the business process of displaying class schedules in higher education institutions, which is a part of the Scheduling **Management System**. A concept of an integrated system is proposed, combining an automatic timetable generation module with a network of IoT devices installed in classrooms. This solution enables timely updates of class information, reduces administrative workload, and improves data accessibility for both teachers and students.

The study presents the architecture of such a system, which includes a central server, a data processing and synchronization module, and end-user devices capable of displaying up-to-date information in real time. Several implementation options are considered, including the use of Android tablets with a web interface, as well as energy-efficient solutions based on ESP32 microcontrollers equipped with e-ink or TFT displays. The choice of communication protocols is justified, with HTTPS providing secure data transmission and WebSocket ensuring fast and stable reception of updates without additional delays. It is demonstrated that the implementation of such an IoT-oriented system significantly reduces administrative efforts, increases the accuracy and timeliness of schedule updates, and provides a convenient, always-available method of accessing information for students and academic staff. Particular attention is paid to issues of scalability, reliability, opportunities for functional expansion, and integration with artificial intelligence technologies for predicting schedule changes and supporting automated decision-making. The results confirm that the proposed approach may become an important component of the digital transformation of university infrastructure.

Keywords: Internet of Things (IoT), class schedule, digitalization of education, automation, information system, smart campus, data display.

1. Постановка проблеми

У сучасному світі цифрової трансформації для закладів вищої освіти одним з основних завдань є забезпечення ефективності, прозорості та адаптивності процесів організації освітнього середовища. Найбільш ресурсоємним є задача по формуванню та доведенню розкладу навчальних занять до учасників освітнього процесу. Традиційні підходи до створення та актуалізації розкладу, які використовуються в багатьох закладах, передбачають значну частку ручної праці, підвищений ризик помилок, складність оперативних змін та відсутність інтерактивної взаємодії з аудиторіями. Крім того, доведення оновленого розкладу до студентів і викладачів часто є фрагментованим і залежним від зовнішніх каналів комунікації: веб-сайтів, месенджерів, друкованих оголошень, що формує інформаційні затримки та викликає дезорганізацію у навчальному процесі.

На тлі зростання кількості навчальних груп, збільшення мобільності студентів та високої динамічності змін у навчальному процесі (заміни занять, зміни аудиторій, об'єднання потоків, форс-мажорні події) виникає потреба у створенні масштабованих, автоматизованих та інтелектуальних систем, здатних забезпечити оперативне генерування, оптимізацію та поширення розкладу в реальному часі. Сучасні методи штучного інтелекту, математичного моделювання та оптимізаційних алгоритмів дозволяють суттєво покращити процеси формування розкладу, однак проблема залишається не повністю вирішеною через відсутність інтегрованих інфраструктур, що забезпечують швидку доставку розкладу безпосередньо в аудиторії.

Одним із перспективних напрямів вирішення цієї проблеми є впровадження технологій Інтернету речей (IoT) у систему генерування та доведення розкладу. Завдяки використанню мережі IoT-пристроїв, зокрема планшетів або міні-дисплеїв, встановлених біля входу до кожної аудиторії, можна забезпечити динамічне та автоматичне відображення актуальної інформації про заняття. Такі пристрої можуть отримувати дані з центральної системи, яка формує розклад на основі оптимізаційних алгоритмів або машинного навчання, та синхронізувати їх у режимі реального часу. Це створює нову цифрову екосистему, у якій розклад перестає бути статичним документом і перетворюється на інтелектуальний і гнучкий інформаційний ресурс. Попри очевидні переваги, впровадження IoT-рішень у системи навчальних розкладів стикається з низкою організаційних та технічних викликів. До них належать: питання стандартизації протоколів обміну даними, вибір енергоефективних та надійних пристроїв, забезпечення стабільного мережевого покриття, захист

переданих даних, а також необхідність розробки універсальної архітектури, здатної інтегруватися з існуючими інформаційними системами університету. Додатковим викликом є створення централізованого серверного компонента, який забезпечував би генерування, оптимізацію та трансляцію розкладу з урахуванням можливих змін.

Метою роботи є розроблення концептуальної архітектури та методів застосування IoT у системі генерування та доведення розкладу навчальних занять до кожної аудиторії закладу освіти, що забезпечує оперативність, адаптивність та інтерактивність інформаційних потоків.

Об'єктом дослідження є процес організації та управління розкладом у навчальному закладі.

Предметом дослідження є архітектурні та технологічні рішення щодо інтеграції IoT-пристроїв у систему формування та поширення навчального розкладу.

Таким чином, постановка проблеми окреслює необхідність створення комплексного рішення, яке дозволить синхронізувати інтелектуальні алгоритми оптимізації розкладу та IoT-інфраструктуру для відображення актуальної інформації у кожній навчальній аудиторії, що підвищить ефективність освітнього процесу та виведе на новий рівень цифровізацію освітнього закладу.

2. Актуальність теми та передумови дослідження

Сучасні освітні заклади перебувають у стані стрімкої цифрової трансформації, що обумовлює потребу в оновленні не лише адміністративних процесів, але й технологічної інфраструктури, яка забезпечує щоденну організацію навчального процесу. Одним із ключових компонентів цієї інфраструктури є система формування, управління та доведення розкладу занять. Її функціонування напряму впливає на ефективність освітнього процесу, навантаження викладачів, використання аудиторного фонду та загальну дисциплінованість учасників навчання. У багатьох університетах розклад продовжує залишатися статичним документом, який потребує частого ручного оновлення та не має інтегрованих механізмів динамічного інформування студентів і викладачів про зміни. Актуальність розроблення інноваційних методів управління розкладом зростає на тлі збільшення кількості освітніх програм, форм навчання, потоків і груп, що формують складні та взаємозалежні графіки занять. Також суттєво підвищилася мобільність студентів, поширилися міждисциплінарні курси, об'єднані лекції для декількох груп, а також комбіновані формати навчання. У таких умовах традиційні системи, орієнтовані переважно на ручне планування, не здатні забезпечувати оперативність реагування на зміни, уникати конфліктів ресурсів або автоматично формувати варіанти розкладу за появи нової інформації.

Паралельно з цим відбувається швидке поширення технологій Інтернету речей (IoT), які вже успішно використовуються у різних сферах життєдіяльності - промисловості, логістиці, "розумних" містах, енергетиці та медицині. Освітні заклади поступово також інтегрують IoT-рішення для автоматизації контролю доступу, клімат-контролю, систем безпеки, моніторингу обладнання тощо. Проте застосування IoT-технологій у сфері управління навчальним процесом досі залишається недостатньо дослідженим та реалізованим. Одним із напрямів застосування таких технологій є використання IoT-пристроїв для динамічного відображення навчального розкладу безпосередньо в аудиторіях. Використання планшетів або компактних дисплеїв, розміщених біля дверей, дозволяє оперативно інформувати про поточне заняття викладача та групу, тривалість пари, наступне заняття, заміни або перенесення, стан аудиторії (зайнята / вільна), спеціальні події або зміни графіку.

Поєднання інтелектуальної системи генерування розкладу з IoT-інфраструктурою перетворює його з "паперової таблиці" на активний інформаційний ресурс, який здатний змінюватися в режимі реального часу. Це формує принципово новий підхід до управління навчальним середовищем - від реактивного (оновлення після факту) до проактивного (передбачення та миттєве доведення інформації до адресатів).

Актуальність теми визначається сукупністю чинників, що безпосередньо впливають на якість, оперативність та ефективність організації навчального процесу у закладах вищої освіти. Одним із ключових аспектів є потреба у зменшенні адміністративного навантаження, оскільки відділи розкладу та деканати витрачають значний обсяг часу на внесення змін, комунікацію зі студентами та викладачами, а також розв'язання організаційних конфліктів. Використання IoT-систем дозволяє автоматизувати процес інформування та мінімізувати вплив людського фактора. Не менш важливими є динамічні зміни в розкладі, що стають типовими в умовах гнучких навчальних траєкторій, впровадження вибіркокових дисциплін та змішаних форматів роботи. Затримка в оновленні інформації або навіть незначна помилка може негативно вплинути на хід занять, спричинити конфлікти аудиторій або призвести до втрати навчального часу.

Важливою складовою актуальності є інтеграція розкладів із сучасними оптимізаційними та AI-методами, оскільки розширення можливостей алгоритмів вимагає використання відповідної технологічної інфраструктури для швидкого та надійного відображення результатів. Інтелектуальні системи формування розкладу потребують інтелектуальних інтерфейсів, які здатні оперативно взаємодіяти з кінцевим користувачем. Значний ефект очікується і в контексті підвищення ефективності використання аудиторного фонду, адже

IoT-дисплеї дозволяють відстежувати завантаженість приміщень у реальному часі, швидко знаходити вільні аудиторії та уникати простоїв або дублювання занять. Університети активно рухаються у напрямі формування цифрової екосистеми «Smart Campus», де інформаційні планшети для аудиторій виступають базовим елементом цифрової інфраструктури.

Додатково важливою є підтримка інклюзивності та доступності. IoT-дисплеї можуть надавати розширені можливості доступу до інформації, зокрема через QR-коди, мобільний додаток, дублювання шрифтом Брайля чи інтегроване озвучування, що робить освітнє середовище більш комфортним для студентів з особливими потребами. Система також сприяє підготовці студентів до цифрової економіки, адже створює інфраструктуру, наближену до технологічних умов сучасного виробництва та управління процесами.

Передумови розвитку цієї теми пов'язані із широким поширенням енергоефективних Android-планшетів, стандартизованих протоколів MQTT, HTTP та WebSocket, зростанням доступності університетських Wi-Fi-мереж, а також активним удосконаленням алгоритмів оптимізації розкладів, серед яких генетичні, комбінаторні, нейромережеві методи та підходи на основі великих мовних моделей. У сукупності ці фактори створюють сприятливі умови для впровадження IoT-орієнтованої системи управління розкладом, яка не лише автоматизує традиційні процеси, але й формує новий рівень взаємодії між студентами, викладачами, адміністрацією та інфраструктурою університету.

Отже, актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю підвищення ефективності організації навчального процесу, впровадження сучасних технологічних підходів до управління інформацією, розвитком концепції «розумного» університету та зростанням вимог до оперативності й точності розкладу в умовах цифрової трансформації освіти і динамічності сучасного світу.

3. Аналіз сучасних рішень та технологій IoT у сфері освіти

Сучасні заклади освіти дедалі активніше впроваджують технології Інтернету речей (IoT), оскільки вони дозволяють підвищувати рівень автоматизації, оптимізувати використання ресурсів та покращувати комунікацію між студентами, викладачами й адміністрацією. Університети прагнуть створювати більш «розумний» та гнучкий освітній простір, у якому інформація оновлюється динамічно, а користувач отримує її максимально зручно. Одним із ключових напрямів застосування IoT є автоматизовані системи інформування, зокрема рішення для відображення розкладу занять. У цьому розділі проводиться аналіз сучасних IoT-рішень, їх технологічних основ, функціональних можливостей та обмежень із метою визначення ефективних підходів до створення інтерактивної та надійної системи цифрового розкладу.

Розвиток IoT у закладах освіти за останні роки істотно прискорився, що пов'язано з потребою у цифровізації адміністративних процесів, збільшенням кількості обладнання, яке потребує централізованого керування, зростанням зацікавленості у використанні даних для прийняття рішень, поширенням дистанційних та змішаних форм навчання, а також прагненням створити адаптивні «розумні кампуси». Сьогодні університети використовують IoT-технології у моніторингу енергоспоживання, автоматизації освітлення, контролі доступу, безпеці, управлінні мікрокліматом аудиторій, диспетчеризації обладнання, трекінгу відвідуваності та у створенні цифрових інформаційних табло. У межах цієї статті основна увага приділяється системам, які безпосередньо працюють із даними розкладу та здійснюють їх відображення користувачам.

Усі сучасні IoT-рішення для інформаційної інфраструктури університетів можна згрупувати відповідно до принципів їх функціонування. Поширеними є централізовані інформаційні панелі, що використовуються у коридорах та холах і працюють через Android-приставки, signage-плеєри або web-інтерфейси. Вони забезпечують великий обсяг відображуваної інформації та централізований контроль, але є дорогими та недостатньо персоналізованими. Іншим підходом є локальні IoT-пристрої, встановлені біля конкретних аудиторій, серед яких e-ink таблички, малі LCD-панелі, пристрої на ESP32 чи Raspberry Pi. Вони енергоощадні, дешеві й здатні показувати розклад саме тієї аудиторії, де вони розташовані, але потребують індивідуального налаштування та можуть мати обмежену графічну ємність. Найефективнішими вважаються гібридні системи, які поєднують централізовані панелі та локальні пристрої, забезпечуючи багаторівневу подачу інформації та синхронізоване управління даними.

Функціонування IoT-платформ для освітніх потреб ґрунтується на низці технологічних рішень. Комунікаційні протоколи, такі як Wi-Fi, BLE, Zigbee або Z-Wave, забезпечують стійкий зв'язок між пристроями, а MQTT та HTTPS використовуються для передачі даних розкладу. Найпоширенішими форматами є JSON, легкі MQTT-повідомлення та WebSocket-канали для живого оновлення.

Апаратна частина зазвичай представлена ESP32, Raspberry Pi, e-ink модулями та Android-TV пристроями, а для синхронізації даних широко застосовуються хмарні сервіси на зразок Firebase, AWS IoT Core або MQTT-брокерів, а також інтеграція з університетськими інформаційними системами.

Аналіз ринку показує, що існують як універсальні комерційні платформи Digital Signage, так і спеціалізовані системи для кампусів, однак перші не адаптовані до університетських розкладів, а другі часто є дорогими та недостатньо гнучкими. Поширені й саморобні IoT-рішення на ESP32, але вони не мають узгодженого стандарту взаємодії із системами формування розкладу.

Деякі університети використовують мобільні застосунки з BLE-навігацією, проте їх ефективність залежить від наявності смартфонів у студентів.

Попри різноманітність рішень, існує низка обмежень, що заважають отримати повноцінну готову систему. Бракує гнучкої інтеграції з модулями генерації розкладу, особливо тими, що використовують методи оптимізації та штучного інтелекту. Багато систем не забезпечують оновлення даних у реальному часі, що є критичним, оскільки зміни можуть відбуватися щодня. Існує залежність від центральних серверів, висока вартість великих панелей, складнощі масштабування при сотнях пристроїв та низький рівень кастомізації інтерфейсу.

Усі ці фактори вказують на потребу розробки власної IoT-архітектури, оптимізованої для українських закладів вищої освіти та сумісної з сучасними алгоритмами генерації й оптимізації розкладів. Такий підхід дозволить створити ефективну, гнучку та адаптивну систему цифрового відображення розкладу, здатну задовольнити потреби користувачів у середовищі «розумного» університету.

Таблиця 1

Порівняння пристроїв для відображення розкладу

Параметр	Android планшет	ESP32 + e-ink	ESP32 + TFT
Вартість	середня	дуже низька	низька
Розмір дисплея	7–10"	4–7"	2–4"
Якість відображення	висока	середня (моно)	середня
Оновлення	миттєве	повільне	швидке
Тривалість служби	висока	дуже висока	середня
Комплексність провадження	низька	висока	висока
Функціональність	максимальна	базова	середня

Відповідно до таблиці номер один - Android-планшети виступають найбільш гнучким, універсальним і функціональним рішенням для системи

відображення розкладу в закладах вищої освіти. Вони забезпечують повноцінну підтримку веб-застосунків зі стандартами HTTPS та WebSocket, мають високу якість візуалізації, пропонують зручні механізми блокування для захисту пристрою й відзначаються простою технічною інтеграцією в існуючу інфраструктуру університету. Завдяки цьому планшети можна розглядати як основну платформу для створення багатофункціональних інформаційних панелей біля аудиторій.

На відміну від них, рішення на базі ESP32 доцільно застосовувати як бюджетні або резервні варіанти, що дають змогу забезпечити базову функціональність при значно нижчих витратах. Вони підходять у тих випадках, коли важливими є мінімальні енергоспоживання, низька вартість та покриття великої кількості допоміжних локацій без потреби у складній графічній візуалізації. Хоча такі пристрої поступаються планшетах у швидкості оновлення зображення, гнучкості та якості відображення, вони залишаються цінними у масштабних інсталяціях, де критичним є співвідношення вартості та кількості пристроїв.

Загальний аналіз свідчить, що створення IoT-системи відображення розкладу, побудованої переважно на базі Android-планшетів з можливістю використання ESP32 як додаткових вузлів, дозволяє університетам отримати масштабовану, енергоефективну та технологічно розвинену інфраструктуру без істотних капітальних витрат. Така комбінація забезпечує гнучкість, високу якість представлення інформації та одночасно дозволяє оптимізувати бюджет.

Розглянуті сучасні IoT-технології, що застосовуються в освітньому середовищі, демонструють наявність великої кількості рішень для керування кампусами та інформування користувачів. Проте водночас майже відсутні комплексні системи, здатні інтегруватися з інтелектуальними модулями генерації та оптимізації розкладу, автоматично синхронізувати дані з великою кількістю IoT-пристроїв, працювати в режимі реального часу та залишатися доступними, масштабованими й простими у впровадженні для закладів освіти різних рівнів.

Це створює об'єктивну потребу у розробленні нової концептуальної архітектури IoT-системи відображення розкладу, орієнтованої саме на виклики сучасних університетів і здатної ефективно взаємодіяти з алгоритмами штучного інтелекту. Наступний розділ буде присвячений проєктуванню такої архітектури та визначенню її ключових компонентів.

4. Концептуальна архітектура IoT-системи відображення розкладу

Розроблення системи візуалізації розкладу занять із використанням технологій Інтернету речей потребує формування чіткої архітектури, яка забезпечує надійність, масштабованість, безпеку та простоту розгортання в

умовах закладу вищої освіти. На основі аналізу наявних апаратних платформ і вимог експлуатації було обрано комбіновану архітектурну модель, де основним рішенням виступають Android-планшети, а альтернативними - малопотужні IoT-пристрої на базі ESP32 із дисплеями e-ink або TFT. Такий підхід дає змогу урівноважити вартість, енергоспоживання, гнучкість і можливість інтеграції з модулем генерування розкладу. Загальна структура запропонованого IoT-рішення включає чотири ключові рівні, які формують єдину взаємодію між сервером, мережею та кінцевими пристроями. На рівні серверної логіки та бази даних функціонує центральний сервер, що зберігає розклад, реалізує логіку генерації, підтримує інформацію про аудиторії, викладачів і потоки. Він надає дані через API та забезпечує роботу WebSocket-каналів, необхідних для оновлення інформації на пристроях у режимі реального часу. Комунікаційний рівень використовує захищені протоколи HTTPS для запитів та WSS для доставки подій щодо зміни розкладу. Рівень IoT-клієнтів представлений дисплеями біля аудиторій, здебільшого Android-планшетами, що працюють у режимі kiosk; альтернативою є пристрої на базі ESP32. Окремо функціонує рівень управління, моніторингу й безпеки, який контролює стан пристроїв та запобігає несанкціонованій взаємодії користувачів з екранами. Вся система побудована за моделлю «сервер – підписаний пристрій», коли кожен пристрій отримує оновлення лише для своєї аудиторії.

Основним IoT-терміналом обрано Android-планшети, оскільки вони поєднують дисплей, Wi-Fi, операційну систему, браузер і можливість примусового запуску в одному пристрої. Це робить їх значно дешевшими у володінні порівняно з професійними signage-моніторами. Завдяки наявності повноцінного браузера планшети можуть відображати адаптивні інтерфейси, підтримують WebSocket для миттєвого отримання оновлень та дозволяють працювати у kiosk-режимі через Android Enterprise або спеціалізовані програми.

Після увімкнення планшет автоматично завантажує URL веб-застосунку, відкриваючи сторінку з розкладом конкретної аудиторії. Ідентифікація відбувається за номером корпусу та аудиторії. Пристрій отримує дані веб-застосунку через HTTPS-запит і підключається до WebSocket-каналу на зразок `wss://server/university/socket/building{number}/classroom/{number}`. Через цей канал надходять лише ті події, що стосуються відповідної аудиторії, включно з оновленнями, замінами викладача або скасуванням занять.

Оскільки планшети розміщуються у відкритих коридорах, система передбачає комплексний захист від взаємодії студентів. Блокування пристрою в одному застосунку реалізовується за допомогою Fully Kiosk Browser, SureLock або Android Managed Mode. Фізичні кнопки живлення та гучності захищаються корпусом. Інтерфейс працює у повноекранному режимі без можливості жестів, а при випадковому закритті застосунків автоматично

перезапускається. Туре-С порт схований, щоб уникнути підключення сторонніх пристроїв. Віддалений моніторинг дає змогу контролювати онлайн-статус, температуру, логи WebSocket та отримувати періодичні скріншоти. У такому режимі планшет фактично перетворюється на повністю захищений інформаційний термінал. Як альтернативу планшетах можна використовувати IoT-рішення на основі ESP32. Варіант із e-ink дисплеєм забезпечує мінімальне енергоспоживання, дозволяє працювати автономно від акумулятора та підтримує MQTT або WSS, хоча має повільніше оновлення, що для розкладу не є критичним. Інший варіант - ESP32 із TFT-дисплеєм, який споживає більше енергії, проте забезпечує кольоровий інтерфейс, швидке оновлення та можливість побудови повноцінного UI. Обидва ESP-рішення є дешевшими, але вимагають дротового живлення, корпусів і додаткових програмних розробок.

Усі дисплеї працюють за моделлю персоналізованих каналів оновлення: кожен пристрій отримує лише ту інформацію, що належить його аудиторії. Це зменшує трафік, підвищує продуктивність сервера, посилює безпеку та дозволяє оновлювати дані без перезавантаження сторінки. Прикладом такого каналу є - `/socket/building/12/auditory/202b`. Тобто підписка на отримання змін по конкретній аудиторії. Архітектура забезпечує підтримку великої кількості пристроїв, що одночасно перебувають онлайн, і гарантує точкову доставку змін розкладу.

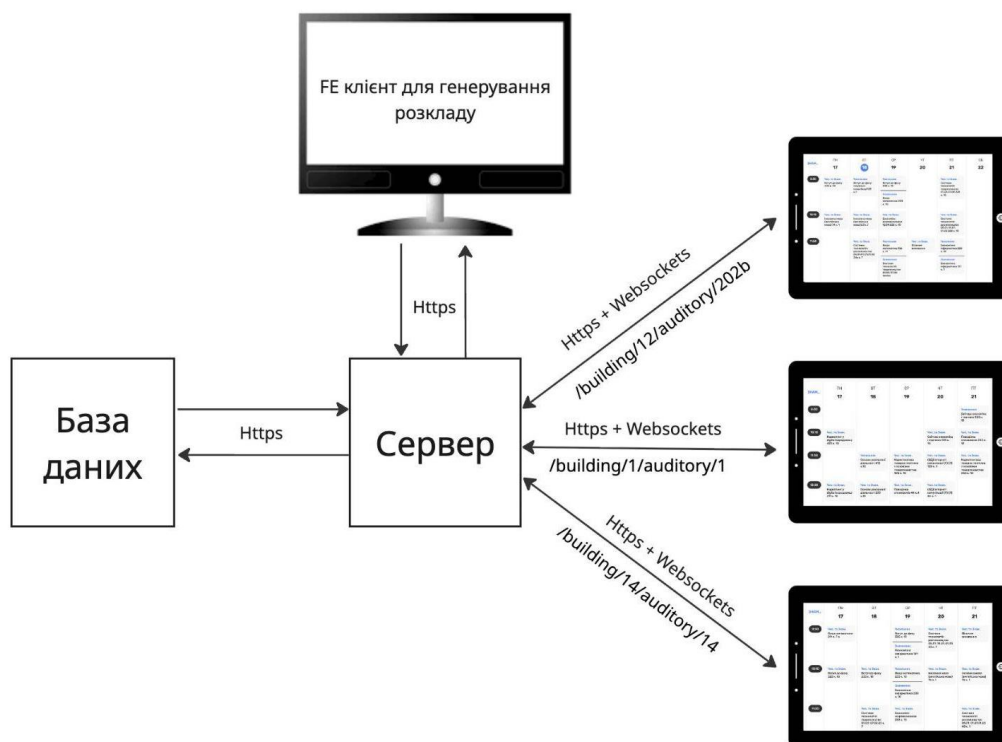

Рис. 1. Архітектура IoT-системи відображення розкладу.

Як показано на рисунку 1, запропонована архітектура IoT-системи формує цілісну інфраструктуру, у якій база даних взаємодіє із сервером, а сервер, у свою чергу, забезпечує роботу як з фронтенд-клієнтом для генерації розкладу, так і з мережею пристроїв відображення. Така побудова дозволяє планшетами отримувати початкову версію інтерфейсу та статичні дані через HTTPS, після чого вони автоматично переходять на WebSocket-канали та надалі отримують інформацію виключно у реальному часі. Кожен пристрій під'єднується лише до свого індивідуального каналу та приймає оновлення, що стосуються конкретної аудиторії, що значно знижує навантаження на сервер і робить обмін даними високопродуктивним. Архітектура забезпечує швидке й безперервне оновлення розкладу на дисплеях, підвищує наочність та доступність інформації для користувачів, а також створює умови для безпечної роботи в середовищі з відкритим фізичним доступом. Гнучкість системи в апаратній частині дозволяє використовувати як Android-планшети, так і пристрої на базі ESP32, що робить інсталяцію масштабованою та економічно ефективною. Завдяки чіткій взаємодії між базою даних, сервером, фронтендом та IoT-клієнтами система демонструє високу надійність, стабільність і готовність до безперервної роботи в умовах реального університетського середовища.

5. Очікувані результати впровадження системи

Впровадження IoT-системи автоматизованого відображення розкладу занять у закладі вищої освіти забезпечує комплексний ефект, що охоплює організаційні, економічні, інформаційні та експлуатаційні аспекти. Результати її використання проявляються не лише у підвищенні зручності для студентів і викладачів, а й у суттєвому покращенні внутрішніх процесів університету, оперативності прийняття рішень, модернізації інфраструктури та скороченні витрат, пов'язаних із ручним оновленням розкладу. Запропоноване рішення реалізує цифрову трансформацію одного з найкритичніших елементів освітнього процесу - системи інформування про заняття, аудиторії, заміни та будь-які зміни, пов'язані з графіком навчання. У цьому розділі узагальнюються очікувані результати та демонструється потенційний вплив інтеграції IoT-технологій на діяльність університету. Одним із ключових очікуваних ефектів є забезпечення високої точності та актуальності інформації. Система дозволяє оновлювати розклад миттєво в усіх аудиторіях і корпусах завдяки використанню WebSocket-комунікації, яка надає дані в режимі реального часу без перевантаження серверів і без необхідності перезавантаження сторінок користувачами. У результаті усувається проблема застарілої інформації, характерна для друкованих розкладів або ручних оновлень, зменшується кількість помилок у навігації корпусами під час заміни і підвищується рівень

інформованості студентів, особливо у випадках термінових змін у часі або викладачах. Автоматизація мінімізує вплив людського фактора та знижує кількість ситуацій, коли студенти або викладачі приходять у неправильну аудиторію.

Система істотно скорочує адміністративні витрати та зменшує навантаження на персонал. Традиційна підтримка розкладу охоплює друк великої кількості аркушів, постійне переклеювання інформації на дверях аудиторій, ручне оформлення замін, дублювання повідомлень через різні канали та задіяння декількох платформ інформування. Автоматизоване IoT-рішення дозволяє повністю усунути потребу в цих процесах, що приводить до значного зниження трудовитрат працівників деканатів та навчальних частин, економії витрат на друк і спрощення логістики оновлень: один бекенд формує інформацію, яка миттєво розповсюджується на всі IoT-пристрої. У великих університетах економічний ефект стає особливо відчутним завдяки масштабам операцій.

Інформаційні дисплеї сприяють підвищенню зручності та прозорості освітнього процесу. Вони створюють сучасну навігаційну інфраструктуру, яка спрощує орієнтацію у корпусах, усуває плутанину під час замін, стимулює пунктуальність і зменшує потребу викладачів додатково повідомляти групи про зміни. Таким чином, система підвищує доступність необхідних даних і формує позитивний імідж університету як цифрової установи, орієнтованої на потреби студентів.

Завдяки зв'язку IoT-дисплеїв з модулем генерації розкладу заклад отримує можливість детально відстежувати зайнятість аудиторій у реальному часі, аналізувати статистику змін, перенесень та скасування, оцінювати інтенсивність використання кожного приміщення та виявляти конфлікти чи накладки. Це сприяє ефективному плануванню наступних семестрів, оптимізації завантаженості корпусів, зниженню простоїв аудиторного фонду та підвищенню якості майбутнього розкладу завдяки зворотному зв'язку та накопиченій аналітиці.

Запропонована архітектура є масштабованою та легко інтегрується з іншими сервісами. Додавання нового пристрою займає лічені секунди, а система однаково ефективно працює як у невеликих корпусах, так і у великих університетських комплексах із десятками будівель. У майбутньому можливе розширення функціональності шляхом інтеграції сенсорів присутності, автоматичного визначення зайнятості аудиторій, модулів моніторингу відвідуваності, систем digital-signage для оголошень та аналітики потоків людей.

Окрему увагу варто приділити соціальному та іміджевому ефекту. Університет, що впроваджує таку IoT-систему, демонструє інноваційність,

готовність до цифрової трансформації та турботу про комфорт студентів. Сучасна інфраструктура є важливим фактором для абітурієнтів, тому використання таких технологій сприяє зростанню престижності закладу вищої освіти.

Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що IoT-система автоматизованого відображення розкладу оптимізує адміністративні процеси, забезпечує високу точність і якість інформації, зменшує експлуатаційні витрати, підвищує ефективність використання інфраструктури та створює основу для подальшої цифрової трансформації університету. Вона істотно покращує організацію навчального процесу, підвищує рівень сервісу для студентів та посилює конкурентоспроможність закладу вищої освіти.

6. Висновки

У роботі було розглянуто проблему оперативного, точкового та зручного відображення розкладу занять у закладах вищої освіти та проаналізовано можливості застосування технологій Інтернету речей (IoT) для її вирішення. Традиційні підходи, що базуються на друкованих носіях, статичних зображеннях або ручному оновленні електронних табло, не відповідають сучасним вимогам до швидкості оновлення, масштабованості та інтерактивності. Це створює численні організаційні складнощі, підвищує навантаження на адміністративний персонал і призводить до дезінформації студентів та викладачів.

У ході дослідження було детально охарактеризовано наявні IoT-рішення в освітній сфері, включно з використанням сенсорних пристроїв, локальних мереж та мікроконтролерних систем для передачі інформації. На основі аналізу сформовано концептуальну архітектуру IoT-системи відображення розкладу, яка передбачає використання як Android-планшетів із веб-застосунком, так і альтернативних малопотужних пристроїв (ESP32 з e-ink або TFT дисплеями). Запропоноване рішення забезпечує двосторонню взаємодію з модулем генерування розкладу, можливість адресної доставки даних лише для конкретної аудиторії та оновлення інформації через WebSocket у режимі реального часу.

Очікувані результати впровадження системи свідчать про суттєве підвищення ефективності організації навчального процесу. Серед ключових переваг - мінімізація людських помилок, значне скорочення часу оновлення розкладу, зменшення навантаження на працівників деканатів, підвищення прозорості та доступності інформації для студентів і викладачів. Також система сприяє формуванню сучасного технологічного середовища університету та створює основу для подальшої цифровізації освітнього процесу.

Таким чином, використання IoT-технологій у системах відображення й актуалізації розкладу є перспективним напрямом удосконалення освітньої

інфраструктури. Запропонована модель є масштабованою, енергоефективною та придатною до інтеграції з існуючими інтелектуальними алгоритмами генерації розкладу. У подальших дослідженнях доцільно розглянути питання стандартизації протоколів взаємодії, оптимізації енергоспоживання пристроїв та впровадження механізмів аналітики на основі реальних даних від IoT-системи.

Література:

1. Taruc L.E.F., De La Cruz A.R. Narrowband-IoT (NB-IoT) and IoT Use Cases in Universities, Campuses, and Educational Institutions: A Research Analysis [Електронний ресурс] / L.E.F. Taruc, A.R. De La Cruz // arXiv. – 2024. – Режим доступу: <https://arxiv.org/abs/2408.03157>
2. Domínguez-Bolaño T., Barral V., Escudero C.J., García-Naya J.A. An IoT system for a smart campus: Challenges and solutions illustrated over several real-world use cases [Електронний ресурс] / T. Domínguez-Bolaño, V. Barral, C.J. Escudero, J.A. García-Naya // arXiv. – 2024. – Режим доступу: <https://arxiv.org/abs/2403.15395>
3. Wu K., Ye X., Jamonnak S., Feng X. A Digital Twin-Driven Recommendation System for Adaptive Campus Course Timetabling [Електронний ресурс] / K. Wu, X. Ye, S. Jamonnak, X. Feng // arXiv. – 2025. – Режим доступу: <https://arxiv.org/abs/2503.06109>
4. Setiawan Z., Permana A.Y., Akbardin J., Sumarto S. Development of Smart Campus in Improving the Quality of Learning [Електронний ресурс] / Z. Setiawan, A.Y. Permana, J. Akbardin, S. Sumarto // Proceedings of the 5th Vocational Education International Conference (VEIC-5 2023). – Atlantis Press, 2024. – Режим доступу: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/veic-23/125997828>
5. Zub O.V., Kozlov D.E. Інтернет речей для розвитку та доступності цифрової освіти [Електронний ресурс] / O.V. Zub, D.E. Kozlov // Наукові записки Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій. – 2024. – Т. 24, № 16. – С. 81-96. – Режим доступу: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/sciencenotes/article/view/3099>
6. YouTube Video. IoT in Education: Smart Campus Use Cases [Електронний ресурс] // YouTube. – 2023. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=vRzOIVDhA7s>

References:

1. Taruc, L.E.F., & De La Cruz, A.R. (2024). Narrowband-IoT (NB-IoT) and IoT Use Cases in Universities, Campuses, and Educational Institutions: A Research Analysis [Electronic resource]. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2408.03157>
2. Domínguez-Bolaño, T., Barral, V., Escudero, C.J., & García-Naya, J.A. (2024). An IoT system for a smart campus: Challenges and solutions illustrated over several real-world use cases [Electronic resource]. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2403.15395>
3. Wu, K., Ye, X., Jamonnak, S., & Feng, X. (2025). A Digital Twin-Driven Recommendation System for Adaptive Campus Course Timetabling [Electronic resource]. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2503.06109>
4. Setiawan, Z., Permana, A.Y., Akbardin, J., & Sumarto, S. (2024). Development of Smart Campus in Improving the Quality of Learning [Electronic resource]. In *Proceedings of the 5th Vocational Education International Conference (VEIC-5 2023)*. Atlantis Press. Retrieved from <https://www.atlantis-press.com/proceedings/veic-23/125997828>

5. Zub, O.V., & Kozlov, D.E. (2024). Інтернет речей для розвитку та доступності цифрової освіти [Internet of Things for the Development and Accessibility of Digital Education] [Electronic resource]. *Scientific Notes of the State University of Information and Communication Technologies*, 24(16), 81-96. Retrieved from <https://journals.dut.edu.ua/index.php/sciencenotes/article/view/3099> [in Ukrainian].

6. YouTube Video. (2023). IoT in Education: Smart Campus Use Cases [Electronic resource]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=vRzOIVDhA7s>

УДК: 519.85:004.89:005.8:001.891

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2354-2373](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2354-2373)

Краснюк Максим Тарасович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Комп'ютерних Наук, Інститут інформаційних технологій в економіці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8857-8821>

Устенко Станіслав Веніамінович доктор економічних наук, професор, професор кафедри Комп'ютерних Наук, Інститут інформаційних технологій в економіці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6742-3575>

Ріппа Сергій Петрович доктор економічних наук, професор, професор кафедри Комп'ютерних Наук, Інститут інформаційних технологій в економіці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0429-6112>

Мозгаллі Ольга Петрівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри Комп'ютерних Наук, Інститут інформаційних технологій в економіці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2319-1383>

Волкова Наталія Вікторівна старший викладач кафедри Комп'ютерних Наук, Інститут інформаційних технологій в економіці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, <https://orcid.org/0009-0001-5081-5035>

МЕТАЕВРИСТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ МАТЕМАТИЧНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО АНТИКРИЗОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ УПРАВЛЮЮЧИХ СИСТЕМ ТА СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті досліджується роль математичної оптимізації та метаевристичних алгоритмів як ключового методологічного компонента сучасних наукових досліджень у галузі кризостійких інформаційних систем управління та технологій штучного інтелекту. Зі зростанням складності кіберфізичних середовищ, швидким розширенням обсягів даних та зростанням

нестабільності соціально-економічних та технологічних процесів традиційні аналітичні підходи часто виявляються недостатніми для підтримки прийняття рішень в умовах невизначеності. У дослідженні наголошується, що математична оптимізація формує універсальну кількісну основу для побудови, оцінки та вдосконалення наукових моделей, що дозволяє дослідникам раціоналізувати розподіл ресурсів, забезпечувати стійкість динамічних систем та формалізувати завдання прийняття рішень у складних середовищах. Особлива увага приділяється метаевристичним та гібридним методам оптимізації, які демонструють високу ефективність у вирішенні багатовимірних, нелінійних, погано структурованих та кризових проблем, які зазвичай важко розв'язуються класичними детерміністичними методами.

У статті викладено концептуальні основи метаевристичного пошуку, підкреслено ймовірнісну, адаптивну та безмодельну природу таких алгоритмів, а також систематизовано їх застосування в інформаційно-керуючих системах, включаючи оптимізацію потоків даних, конфігурацію обчислювальних інфраструктур, моделювання ризиків та підвищення стійкості систем. Наведено детальну класифікацію метаевристичних підходів, що охоплює еволюційні, ройові, натхненні фізикою та гібридні алгоритми. Проаналізовано їхню цінність для покращення продуктивності, масштабованості та гнучкості інтелектуальних систем. Крім того, дослідження демонструє, як метаевристики вдосконалюють технології штучного інтелекту, оптимізуючи нейронні архітектури, покращуючи вибір ознак, підвищуючи інтерпретованість моделі та підтримуючи багатокритеріальне балансування точності, швидкості та стійкості. Особливий акцент робиться на ролі гібридних підходів, включаючи нейроеволюцію та байєсівську оптимізацію на основі моделей, які розширюють методологічні можливості систем на основі штучного інтелекту в нестабільних, динамічних та схильних до кризових умов.

Результати підтверджують, що математична та метаевристична оптимізація є не лише інструментальною обчислювальною технікою, але й фундаментальним методологічним стовпом сучасного наукового дослідження. Її інтеграція в дослідження систем управління інформацією та штучного інтелекту дозволяє розробляти адаптивні, самонавчальні та стійкі системи, здатні працювати в умовах невизначеності, обробляти великі набори даних та підтримувати стратегічні рішення в кризових сценаріях.

У статті визначено перспективні напрямки досліджень, зокрема поєднання метаевристик з глибокими нейронними моделями, розробку самоадаптивних алгоритмів оптимізації, використання паралельних та квантових обчислень, а також реалізацію гібридної оптимізації в цифрових двійниках, інтелектуальних інфраструктурах, екосистемах Інтернету речей та системах підтримки прийняття антикризових рішень.

Ключові слова: математична оптимізація, методологія наукових досліджень, метаевристичні методи оптимізації, інформаційні управляючі системи, системи штучного інтелекту, еволюційні технології, антикризові заходи

Krasnyuk Maxim Ph.D. in Economics, Associate Professor, Department of Computer Science, Institute Information Technologies in Economics of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8857-8821>

Ustenko Stanislav D.Sc. in Economics, Professor, Department of Computer Science, Institute Information Technologies in Economics of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-6742-3575>

Rippa Serhii D.Sc. in Economics, Professor, Department of Computer Science, Institute Information Technologies in Economics of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0429-6112>

Mozgalli Olga D.Sc. in Economics, Professor, Department of Computer Science, Institute Information Technologies in Economics of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2319-1383>

Volkova Nataliia Senior Lecturer, Department of Computer Science, Institute Information Technologies in Economics of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-5081-5035>

METAHEURISTIC METHODS AND MODELS OF MATHEMATICAL OPTIMIZATION AS INNOVATION COMPONENT OF METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH ON ANTI-CRISIS INFORMATION CONTROL SYSTEMS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS

Abstract. The article investigates the role of mathematical optimization and metaheuristic algorithms as a key methodological component of modern scientific research in the fields of crisis-resistant information management systems and artificial intelligence technologies. With the growing complexity of cyber-physical environments, the rapid expansion of data volumes, and the increasing instability of socio-economic and technological processes, traditional analytical approaches often

appear insufficient for supporting decision-making under uncertainty. The study emphasizes that mathematical optimization forms a universal quantitative framework for constructing, evaluating, and improving scientific models, enabling researchers to rationalize resource allocation, ensure the stability of dynamic systems, and formalize decision-making tasks in complex environments. Special attention is paid to metaheuristic and hybrid optimization techniques, which demonstrate high efficiency in solving multidimensional, nonlinear, ill-structured, and crisis-related problems that are typically intractable for classical deterministic methods.

The article outlines the conceptual foundations of metaheuristic search, highlights the probabilistic, adaptive, and model-free nature of such algorithms, and systematizes their application in information control systems, including optimization of data flows, configuration of computational infrastructures, risk modeling, and enhancement of system resilience. A detailed classification of metaheuristic approaches is provided, covering evolutionary, swarm-based, physics-inspired, and hybrid algorithms. Their value for improving the performance, scalability, and flexibility of intelligent systems is analyzed. Furthermore, the study demonstrates how metaheuristics enhance artificial intelligence technologies by optimizing neural architectures, improving feature selection, increasing model interpretability, and supporting multi-criteria balancing of accuracy, speed, and robustness. Particular emphasis is placed on the role of hybrid approaches, including neuroevolution and model-driven Bayesian optimization, which expand the methodological capabilities of AI-based systems in unstable, dynamic, and crisis-prone conditions.

The results confirm that mathematical and metaheuristic optimization constitutes not only an instrumental computational technique but also a fundamental methodological pillar of contemporary scientific inquiry. Its integration into research on information management systems and artificial intelligence enables the development of adaptive, self-learning, and resilient systems capable of operating under uncertainty, processing large data sets, and supporting strategic decisions in crisis scenarios. The article identifies promising research directions, including the combination of metaheuristics with deep neural models, the development of self-adaptive optimization algorithms, the use of parallel and quantum computing, and the implementation of hybrid optimization in digital twins, intelligent infrastructures, IoT ecosystems, and anti-crisis decision-support systems.

Keywords: mathematical optimization, scientific research methodology, metaheuristic optimization methods, information control systems, artificial intelligence systems, evolutionary technologies, crisis measures

Вступ.

Сучасний етап розвитку науки і техніки характеризується стрімким зростанням обсягів інформації, підвищенням складності керованих процесів та

посиленням вимог до ефективності функціонування систем різного призначення — технічних, економічних, соціальних та інтелектуальних. У таких умовах традиційні підходи до аналізу та прийняття рішень часто виявляються недостатньо результативними, що зумовлює потребу у використанні строгих математичних методів і формалізованих моделей. Одним із найважливіших інструментів, який забезпечує системність, об'єктивність та наукову обґрунтованість досліджень, є математична оптимізація.

Математична оптимізація — це сукупність теоретичних положень, методів і алгоритмів, спрямованих на знаходження найкращого рішення серед множини можливих з урахуванням певних обмежень і критеріїв ефективності. Її застосування дозволяє кількісно оцінювати процеси, формувати задачі управління у вигляді оптимізаційних моделей та визначати рішення, що забезпечують максимальне використання ресурсів, мінімізацію витрат і підвищення стабільності функціонування систем [1].

Методи оптимізації застосовуються у всіх галузях сучасної науки — від інженерії та природничих дисциплін до економіки [2], кібернетики, біоінформатики й штучного інтелекту. Їх використовують для розв'язання завдань прогнозування, моделювання, планування експериментів, аналізу чутливості систем і управління процесами різної природи.

Математична оптимізація є невід'ємною складовою методологічної основи наукових досліджень, оскільки забезпечує формалізований підхід до побудови, перевірки та вдосконалення наукових моделей. Вона сприяє об'єктивності й відтворюваності результатів, а також дозволяє системно досліджувати складні явища з урахуванням впливу численних чинників і параметрів.

Особливу увагу в останні десятиліття приділяють метаевристичним і гібридним методам оптимізації, які дають змогу розв'язувати багатовимірні, нелінійні та динамічні задачі, недоступні для класичних аналітичних підходів. Ці методи формують нову наукову парадигму, у якій ефективність дослідження визначається не лише якістю теоретичної гіпотези, а й точністю обчислювальних інструментів.

Таким чином, математична оптимізація виступає важливим компонентом інтелектуальної організації наукового пошуку, спрямованого на інтеграцію теоретичних і прикладних аспектів, а також на підвищення результативності та інноваційності дослідницької діяльності.

У межах інформаційних управляючих систем (ІУС) методи оптимізації дають змогу здійснювати раціональний розподіл інформаційних потоків, проєктувати архітектуру систем управління та налаштовувати їх параметри для досягнення високої надійності й адаптивності до змін зовнішнього середовища.

У системах штучного інтелекту (СШІ) оптимізація відіграє провідну роль у процесах навчання, самоорганізації та прийняття рішень. Майже всі сучасні

алгоритми машинного навчання — від нейронних мереж до методів підкріплювального навчання — ґрунтуються на розв’язанні задач мінімізації або максимізації певних функцій, що робить оптимізацію фундаментом розвитку інтелектуальних технологій.

Крім того, математична оптимізація є важливою складовою методології наукових досліджень, оскільки забезпечує логічну постановку задач, формалізує цілі й критерії дослідження, сприяє об’єктивній оцінці ефективності отриманих результатів. Завдяки оптимізаційним підходам відбувається перехід від якісного опису явищ до кількісного аналізу, від інтуїтивних припущень — до науково обґрунтованих моделей і практичних рішень.

Саме тому, вивчення ролі та методів математичної оптимізації в контексті інформаційних управляючих систем і систем штучного інтелекту є надзвичайно актуальним напрямом сучасних наукових досліджень, який інтегрує положення теорії управління, інформатики, обчислювальної математики та інтелектуального моделювання.

Постановка проблеми.

У сучасних умовах стрімкого розвитку науки, технологій та інформаційних систем особливе значення набуває ефективне управління кризовими ситуаціями та забезпечення своєчасного прийняття обґрунтованих рішень у складних та динамічних середовищах. Антикризові інформаційні системи покликані надавати керівникам та фахівцям максимально повну, достовірну та оперативну інформацію для прогнозування ризиків, мінімізації втрат та оптимізації ресурсів.

Однією з ключових методологічних складових таких систем є використання метаевристичних алгоритмів та методів математичної оптимізації. Ці підходи дозволяють знаходити оптимальні або наближені до оптимальних рішення в задачах із високою складністю, невизначеністю та багатовимірними параметрами, що є типовими для антикризових ситуацій. Застосування метаевристик забезпечує не лише ефективний пошук рішень у великих інформаційних масивах, але й гнучку адаптацію до змін зовнішнього середовища та внутрішніх параметрів системи.

Додатково, інтеграція штучного інтелекту відкриває нові можливості для автоматизації аналітичних процесів, прогнозування кризових подій та формування стратегій управління в умовах невизначеності. Поєднання метаевристичних методів, математичної оптимізації та технологій штучного інтелекту створює сучасну науково-практичну методологію, яка дозволяє системно і ефективно досліджувати та моделювати антикризові процеси.

Таким чином, ця тема «Метаевристичні алгоритми та методи математичної оптимізації як актуальна складова сучасної методології наукових

досліджень у сфері антикризових інформаційних систем та управління штучним інтелектом» є надзвичайно актуальною та перспективною як для наукових, так і для прикладних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальні аспекти ефективної математичної оптимізації в рамках методології наукових досліджень частково висвітлювалися останнім часом такими вченими, як: Ali M. M. et al. [3], Diwekar U. M. [4], Ghadimi S., Lan G. [5], Gill P. E., Murray W., Wright M. H. [6], Han D., Tong X. J. [7], Neittaanmäki P., Repin S., Tuovinen T. (ed.). [8], Nesterov Y. [9], Pontryagin L. S. [10], Rao S. S. [11], Vagaská A., Gombár M., Straka L. [12].

Сучасні питання математичної оптимізації в контексті інформаційних управляючих систем і систем штучного інтелекту розкриті в актуальних працях таких авторів, як: Al-Ammouri A. et al. [13], Bisikalo O. V. et al. [14], Jiang D. Y. et al. [15], Kondratenko Y. P. et al. [16], Obukhov A., Krasnyanskiy M., Nikolyukin M. [17], Shin Y. C., Xu C. [18], Stepanov M. F., Stepanov A. M. [19], Zhao T. [20], Zheng Y. [21].

Ефективні і сучасні науково-практичні рішення щодо метаевристичних методів математичної оптимізації як актуальна складова сучасної методології наукових досліджень викладені в останніх роботах: Abualigah, L., Elaziz, M. A., Khasawneh, A. M., Alshinwan, M., Ibrahim, R. A., Al-Qaness, M. A., ... & Gandomi, A. H. [22], Bandaru, S., & Deb, K. [23], Hussain, K., Mohd Salleh, M. N., Cheng, S., & Shi, Y. [24], Matoušová, I., Trojovský, P., Dehghani, M., Trojovská, E., & Kostra, J. [25], Rahman, M. A., Sokkalingam, R., Othman, M., Biswas, K., Abdullah, L., & Abdul Kadir, E. [26], Sharma, P., & Raju, S. [27], Tomar, V., Bansal, M., & Singh, P. [28], Vagaská A., Gombár M., Straka L. [29], Velasco, L., Guerrero, H., & Hospitaler, A. [30] Однак, як у вищезазначених роботах, так і в інших актуальних науковопрактичних публікаціях, які додатково проаналізовано авторами, – не вирішено системно НОВУ і надто актуальну задачу оптимального застосування метаевристичних методів математичної оптимізації як актуальної складової сучасної методології наукових досліджень у сфері антикризових ІУС та антикризових СІП.

Мета статті.

Зважаючи на вищенаведене, автори ставили за мету обґрунтування та дослідження ролі математичної оптимізації, зокрема метаевристичних методів і алгоритмів, як ключового елемента сучасної наукової методології у сфері інформаційних управляючих систем та систем штучного інтелекту, а також демонстрація їх значення для розробки антикризових, адаптивних і стійких цифрових рішень в умовах невизначеності та високої складності управлінських процесів.

Для реалізації сформульованої мети авторами визначено та структуровано такі дослідницькі завдання.

1. Проаналізувати сутність, концепцію та значення математичної оптимізації у наукових дослідженнях. Досліджується фундаментальна роль оптимізації в аналізі, моделюванні, формалізації та обґрунтуванні наукових рішень у різних галузях, включаючи кібернетику, інформатику та штучний інтелект.

2. Визначити особливості застосування оптимізаційних методів в інформаційних управляючих системах. Автори аналізують, як оптимізація сприяє підвищенню якості управління, адаптивності, надійності, ефективному розподілу ресурсів та моделюванню складних інформаційних процесів.

3. Розкрити роль оптимізації в побудові, навчанні та функціонуванні систем штучного інтелекту. Зокрема аналізуються алгоритми машинного навчання, еволюційні підходи, процеси підбору ваг та параметрів, а також значення оптимізаційних моделей для створення самонавчальних і когнітивних систем.

4. Дослідити взаємозв'язок оптимізаційних моделей із методологією системного аналізу та управління. Розкривається, як оптимізація підтримує системне мислення, структурування проблем, прогнозування поведінки систем і прийняття рішень у динамічних середовищах.

5. Узагальнити значення математичної та метаевристичної оптимізації для розвитку сучасних інформаційних технологій. Висвітлюються перспективи впровадження гібридних, адаптивних і самонавчальних методів у цифрових двійниках, інтелектуальних ІУС, системах антикризового управління та AI-рішеннях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Математична оптимізація охоплює широкий спектр методів — від класичних аналітичних підходів до сучасних чисельних, еволюційних і гібридних алгоритмів. Вона забезпечує універсальний інструментарій для формулювання й розв'язання задач у різних наукових і прикладних сферах ІУС та СШІ.

Розглянемо значимість оптимізаційних підходів у дослідженнях інформаційних систем управління та технологій штучного інтелекту. Оптимізаційні методи є ключовим елементом наукових розробок у галузі ІУС та СШІ. Будь-яка системна управлінська задача — чи це регулювання потоків, розподіл ресурсів чи стратегічне планування — фактично є пошук найкращого варіанта дій. Однак реальні об'єкти управління мають високу складність, нелінійність, безліч обмежень і схильні до випадкових зовнішніх впливів. У таких умовах класичні алгоритми оптимізації, що базуються на строгих математичних моделях, виявляються недостатньо гнучкими. Саме тому все більш значущу роль у дослідній методології відіграють метаевристичні алгоритми, здатні

працювати в умовах невизначеності, неповних даних і параметрів, що динамічно змінюються.

Сформульовано концептуальну природу та ключові принципи метаєвристичного пошуку у обраній галузі. Метаєвристика є набором універсальних стратегій пошуку, спрямованих на знаходження приблизно оптимальних рішень у завданнях складної структури. Алгоритми цього типу не вимагають строгих аналітичних умов і можуть ефективно функціонувати там, де традиційні методи не застосовуються. Основні принципи метаєвристичних методів включають: імовірнісний характер перебору, що дозволяє уникати локальних мінімумів; комбінацію глобального та локалізованого пошуку, що забезпечує баланс точності та покриття простору рішень; адаптивну еволюцію рішень за послідовних ітерацій; стійкість до шумів та невизначеності вхідних даних; відсутність вимог до специфічних властивостей математичної моделі (опуклість, гладкість тощо). Завдяки цим особливостям метаєвристика стає одним із центральних інструментів наукового аналізу у сферах контролю та управління, штучного інтелекту. Авторський приклад ефективності вирішення такої реальної ускладненої (багатоекстремумної) і дискретної задачі математичної оптимізації наведено на рис. 1. та рис. 2.

Evolver: Optimization Summary

Performed By: Maxim Krasnyuk and Co.

Date: 11 листопад 2025 р. 21:23:23

Model: data for Ukravtopro R&D.xls

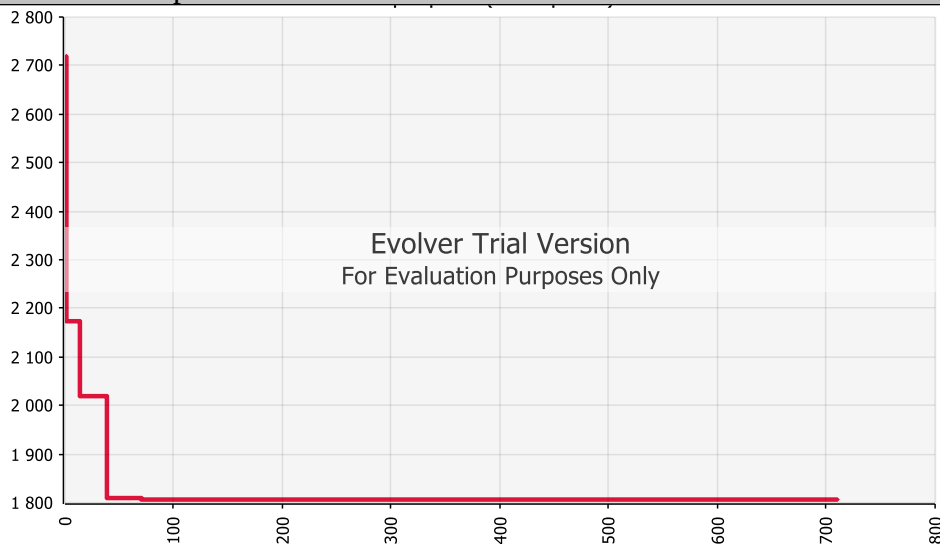

Рис. 1. Візуалізація динаміки наближення до глобального мінімуму при вирішенні науково-практичної логістичної задачі з використанням генетичних алгоритмів (використані вхідні дані та обмеження ТОВ «Укравтопро» та тріал версія програмного забезпечення Evolver).

Джерело: хід процесу авторського генетичного моделювання

Динаміка, зображена на рисунку, є прямим доказом ефективності метаверистичного підходу для вирішення завдань складної структури. Впевнене зниження кривої без ранньої зупинки на високому значенні доводить, що використаний генетичний алгоритм (ГА), завдяки налаштованим механізмам мутації та кросинговеру, успішно подолав потенційні локальні мінімуми, які могли б «захопити» класичні градієнтні методи оптимізації.

Таким чином, виходячи з графіка на рис. 1, є суттєві підстави вважати, що знайдене значення цільової функції на фінальному плато є НЕ просто приблизно-оптимальним рішенням, але і Глобальним Мінімумом даної логістичної задачі (в даному випадку це знайдене значення представляє собою собівартість логістичної схеми при врахуванні всіх вхідних даних та обмежень для ТОВ «Укравтопро»).

Деталізовано основні групи метаверистичних алгоритмів та їх цінність в рамках інноваційної методології наукових досліджень. У сучасній науковій практиці активно використовуються різні класи метаверистики.

А) Еволюційні методи (генетичні алгоритми, еволюційні стратегії, диференційна еволюція), що застосовуються для оптимізації параметрів інформаційних управляючих систем, налаштування архітектур ІІІ та підвищення точності моделей навчання.

Б) Колективні (роеві) алгоритми (рій частинок, мурашині колонії, бджолині алгоритми), затребувані під час вирішення завдань маршрутизації, кластеризації, розподілу обчислювальних потужностей та управління потоками у розподілених середовищах.

В) Фізико-метафоричні алгоритми (метод імітації відпалу, гармонійний пошук, гравітаційні моделі), корисні при виборі стійких параметрів керованих систем, а також оптимізації моделей з великою кількістю обмежень.

Г) Гібридні метаверистики, які передбачають інтеграцію кількох підходів (наприклад, генетичні алгоритми + локальний пошук або PSO + нейромережеві моделі або АСО + методи математичного програмування тощо). Саме гібридизація значно підвищує продуктивність, що робить такі алгоритми об'єктом активних досліджень.

Evolver: Log of Progress Steps
Performed By: Maxim Krasnyuk
and Co.

Date: 11 листопад 2025 р.
21:23:29

Model: data for Ukravtopro
R&D.xls

Trial	Elapsed Time	Result	Adjustable Cells										Hard Constraints
			B15	C15	D15	E15	F15	G15	H15	I15	J15	K15	\$B\$15 = 1
1	0:00:02	2720	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Met
2	0:00:03	2174	1	10	2	9	3	8	4	7	5	6	Met
14	0:00:04	2019	1	10	2	9	3	8	4	5	6	7	Met
35	0:00:06	1943	1	5	6	7	10	2	9	4	3	8	Met
37	0:00:06	1908	1	5	2	9	3	4	8	6	10	7	Met
38	0:00:06	1808	1	10	8	3	9	2	4	5	6	7	Met
70	0:00:10	1807	1	5	4	2	9	3	8	10	6	7	Met
499	0:00:44	1806	1	5	9	2	4	3	8	10	6	7	Met

Рис. 2. Опорні/критичні точки наближення до глобального мінімуму при вирішенні науково-практичної логістичної задачі з використанням генетичних алгоритмів (використані вхідні дані та обмеження з минулого R&D проекту ТОВ «Укравтопро» та тріал версія програмного забезпечення Evolver).

Джерело: результати процесу авторського генетичного моделювання

Рис. 2 є ключовою візуалізацією, що ілюструє не лише загальну динаміку пошуку, але й стратегічні етапи роботи ГА в процесі мінімізації собівартості логістичної схеми для ТОВ «Укравтопро».

Тут опорні точки позначають важливі моменти, що характеризують стратегію метаввристичного пошуку і є потужним емпіричним доказом того, що метаввристичний пошук є виправданим вибором для вирішення завдань складної структури, а в даному випадку ще й з жорсткими обмеженнями.

Більш того, рис. 2 не лише демонструє результат, а візуалізує траєкторію пошуку, що з високою ймовірністю призвела до знаходження глобального мінімуму цільової функції для компанії.

Отже, зважаючи на результати, викладені на рис. 2, метаввристичний метод ГА систематично і поетапно покращував поточне локальне оптимальне рішення, що й вимагається в оперативних і складних задачах, при цьому не тільки перевершуючи швидкість та гнучкість класичних градієнтних методів, але і є фактично безальтернативним методом - зважаючи на те, що градієнтні методи НЕ можуть бути безпосередньо застосовані для задач дискретного математичного програмування (а саме така постановка логістичної задачі і використана у авторському моделюванні, відображеному на рис. 1 та рис 2.).

Запропоновано перспективні функціонали застосування метаввристик у наукових дослідженнях щодо ІУС. Метаввристичні алгоритми широко використовуються у вивченні, проектуванні та оптимізації ІУС:

А) для оптимального управління інформаційними потоками та обчислювальними і комунікаційними ресурсами (оптимізація логістичних та виробничих процесів, оптимальне планування обчислювальних та комунікаційних ресурсів, оптимальне керування розподіленими технологічними об'єктами та інше);

Б) для аналізу ризиків та забезпечення стійкості та адаптивності до зовнішніх впливів ІУС (моделювання поведінки системи в умовах кризи, формування стійких стратегій управління, прогнозування наслідків зовнішніх впливів тощо);

В) для оптимізації архітектури та інфраструктури ІУС (структурування баз даних, розвиток мережових конфігурацій, інтелектуальне розподілення навантаження та інше);

Г) для підтримки прийняття оптимальних рішень (зокрема, доцільно використовувати метаевристичні алгоритми і моделі математичної оптимізації при створенні: експертних систем, інтелектуальних регуляторів, систем моніторингу в реальному масштабі часу, аналітичних та прогнозних платформ тощо).

Д) пошуку тензора оптимальних параметрів мультирежимних систем автоматичного керування, зокрема і для мінімізації часу реакції ІСУ, підвищення їх точності, мінімізації енергоспоживання, обчислювальних потреб тощо.

Також запропоновано перспективні функціонали застосування метаевристик у наукових дослідженнях щодо СШІ. У сучасних складних умовах, метаевристичні методи застосовуються як інструменти для: оптимізації архітектур, моделей та структур даних СШІ, для багатокритеріального балансування точності, для оптимізації швидкодії й інтерпретованості моделей СШІ, зокрема для:

А) оптимізації нейромережових моделей задля мінімізації функцій похибки (налаштування ваг без використання градієнта, автоматизований вибір гіперпараметрів, еволюційне формування архітектур);

Б) формування та відбору ознак (автоматизація feature engineering, оптимізація інформативності даних, підвищення точності класифікації та прогнозування);

В) оптимального управління поведінкою інтелектуальних агентів (використовуються в рамках: робототехнічних систем, навчання з підкріпленням, моделювання поведінки мультиагентних систем, для розподіленого ШІ);

Г) пошуку оптимальної архітектури гібридних моделей та когнітивних моделей СШІ, де передбачається створення як класичних гібридних моделей, що поєднують метаевристичний пошук з когнітивними та біоповедінковими

механізмами, зокрема моделі нейроеволюції, так і НЕ класичні гібридні моделі, зокрема байєсівської оптимізації тощо.

Адаптовано методологічну роль метаєвристики у сучасній науковій практиці. Метаєвристичні методи стають складовою загальної методології досліджень завдяки наступним якостям: універсальність та незалежність від типу системи; ефективна робота з великими масивами даних та нелінійними структурами; здатність адаптуватися до невизначеності та мінливості параметрів; природна інтеграція з технологіями машинного навчання та ШІ; підтримка багатокритеріальних моделей та складних системних рішень.

Ці властивості дають дослідникам можливість моделювати реальні кібернетичні системи без надмірного спрощення в складних зовнішніх умовах [31-33].

Авторами сформульовані перспективні тенденції розвитку метаєвристичних методів як важливої складової інноваційної методології наукових досліджень:

- поєднання метаєвристик з глибокими нейромережами;
- створення оптимізаційних алгоритмів, які самонавчаються;
- підвищення швидкості роботи за рахунок паралельних та квантових обчислень;
- застосування метаєвристичних оптимізаційних методів та моделей в кіберфізичних системах, IoT та інтелектуальних інфраструктурах в умовах нестабільності та кризи;
- використання метаєвристичних оптимізаційних методів та моделей у стратегічному прогнозуванні та цифрових двійниках.

Отже, у кризових умовах додаткової актуальності набувають дослідження спрямовані на створення інтелектуальних оптимізаційних систем, які поєднують методи штучного інтелекту з класичними оптимізаційними моделями. Такі системи здатні самостійно адаптувати алгоритми, прогнозувати поведінку об'єкта управління та приймати рішення в умовах невизначеності. Таким чином, інноваційна метаєвристична математична оптимізація виступає не лише інструментом пошуку найкращих рішень, а й методологічним принципом побудови ефективних управлінських і технічних R&D систем.

Висновки.

1. Математична оптимізація є базовим елементом сучасної методології наукових досліджень, забезпечуючи перехід від емпіричного підходу до системного й раціонального пошуку рішень. Її використання сприяє

формуванню логічно обґрунтованих і структурованих моделей, що підвищує точність, достовірність і стабільність наукових результатів.

Основні переваги застосування методів оптимізації полягають у такому: можливість формалізованого опису досліджуваних процесів і систем; визначення оптимальних рішень за наявності обмежень і невизначеностей; скорочення витрат часу та ресурсів під час проведення експериментів; інтеграція з технологіями штучного інтелекту, машинного навчання та аналізу великих даних.

У сучасному науковому контексті математична оптимізація постає не лише обчислювальним інструментом, а й концептуальною основою наукового мислення, що задає напрям розвитку міждисциплінарних досліджень і інтелектуальних технологій.

Перспективи її подальшого розвитку пов'язані з автоматизацією дослідницьких процесів, упровадженням адаптивних і самонавчальних оптимізаційних систем, а також розширенням сфери застосування в умовах цифровізації науки. Усе це підтверджує, що математична оптимізація є невід'ємною частиною сучасної наукової методології та важливим чинником прогресу дослідницької діяльності у XXI столітті.

2. У сучасну епоху цифрової трансформації математична оптимізація виступає наріжним інструментом аналізу, синтезу та управління складними системами. Вона забезпечує формалізацію завдань прийняття рішень, мінімізацію витрат та максимізацію ефективності функціонування інформаційних управляючих систем та систем штучного інтелекту.

Математична оптимізація дозволяє моделювати процеси різної природи — від технічних та економічних до когнітивних та соціальних, — надаючи універсальну мову опису та вирішення дослідницьких завдань.

Математична оптимізація не тільки є інструментом вирішення окремих завдань, а й є методологічною основою наукових досліджень з ІУС та СШІ. Вона забезпечує системний підхід до проектування інтелектуальних технологій, формуючи теоретичний фундамент для створення адаптивних, самонавчальних та стійких систем нового покоління.

У результаті проведеного аналізу можна дійти висновку, що математична оптимізація є не лише інструментом розв'язання окремих задач, а й невід'ємною методологічною основою досліджень у галузі інформаційних управляючих систем та систем штучного інтелекту.

По-перше, оптимізаційні методи дають змогу здійснювати точне математичне моделювання складних систем, що забезпечує можливість їх аналізу, синтезу та прогнозування поведінки в різних умовах.

По-друге, застосування оптимізації сприяє раціональному використанню ресурсів, зниженню витрат і підвищенню ефективності функціонування

систем, що має особливе значення для розроблення масштабних розподілених ІКС і сучасних інтелектуальних платформ.

По-третє, у системах штучного інтелекту математична оптимізація становить основу алгоритмів навчання, адаптації та самонавчання, забезпечуючи розвиток інтелектуальних можливостей — від розпізнавання образів до прийняття стратегічних рішень і автономного управління.

По-четверте, впровадження оптимізаційних підходів у наукові дослідження сприяє формуванню єдиних принципів побудови моделей, стандартизації підходів до аналізу результатів та підвищенню достовірності отриманих висновків.

Отже, можна стверджувати, що без використання методів математичної оптимізації неможливе досягнення високого рівня наукової обґрунтованості, ефективності та інтелектуальності сучасних інформаційних управляючих систем. Оптимізація виступає об'єднуювальною ланкою між теоретичними дослідженнями та практичними розробками, між моделюванням і реальним управлінням, формуючи основу наукового мислення та інженерної культури нового покоління.

3. Метаевристичні алгоритми демонструють високу ефективність у вирішенні складних оптимізаційних задач, характерних для антикризових сценаріїв, де традиційні методи часто виявляються недостатньо результативними.

Математична оптимізація є фундаментальною складовою підтримки управлінських рішень, дозволяючи формалізувати та кількісно оцінювати різні варіанти розвитку подій і сценарії реагування на кризові ситуації.

Інтеграція штучного інтелекту з метаевристичними методами підвищує адаптивність антикризових систем, покращує точність прогнозів та дозволяє автоматизувати обробку великих обсягів даних у режимі реального часу.

Сучасна науково-практична методологія антикризових досліджень ґрунтується на поєднанні кількісних методів, алгоритмічної оптимізації та інтелектуальних систем, що забезпечує комплексний підхід до аналізу та управління кризовими процесами.

Перспективи розвитку цієї галузі пов'язані з подальшою інтеграцією метаевристичних підходів, машинного навчання та систем штучного інтелекту, що дозволить створювати інтелектуальні системи прогнозування та підтримки рішень, здатні ефективно працювати в умовах нестабільності та невизначеності.

Перспективи подальших досліджень і публікацій.

Гібридні метаевристичні методи все частіше визнаються важливими інструментами математичної оптимізації в дослідженнях антикризових систем

управління інформацією та стійких рішень на основі штучного інтелекту. Поєднуючи переваги різних евристичних та еволюційних алгоритмів, ці гібридні підходи пропонують підвищену гнучкість, швидшу конвергенцію та більшу стійкість при роботі в невизначених, нестабільних або схильних до криз сценаріях. Їхня здатність обробляти складні набори даних, ефективно досліджувати великі простори рішень та адаптуватися до динамічних обмежень робить їх перспективним підходом для розробки ефективних систем підтримки рішень та інтелектуального управління в складних умовах [34]. Зважаючи на вищенаведене, автори стверджують, що подальші дослідження гібридних алгоритмічних структур і їх практичних застосувань можуть підвищити ефективність і посилити прийняття стратегічних рішень і операційну стабільність у непередбачуваних умовах.

Література:

1. Краснюк М.Т., Науменко М.А. Ефективне застосування генетичних алгоритмів у вирішенні багатоекстремумних оптимізаційних задач в менеджменті конкурентного підприємства // *Grail of Science*, №41, липень 2024. 65-73. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/05.07.2024/29>
2. Kulynych Y., Krasnyuk M., Krasniuk S. Efficiency of evolutionary algorithms in solving optimization problems on the example of the fintech industry // *Grail of Science*, №14-15, травень 2022. 63-70. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.27.05.2022>
3. Ali M. M. et al. Mathematical modeling and optimization of industrial problems // *Journal of Applied Mathematics*. – 2015. – Т. 2015.
4. Diwekar U. M. Introduction to applied optimization. – Springer Nature, 2020. – Т. 22.
5. Ghadimi S., Lan G. Accelerated gradient methods for nonconvex nonlinear and stochastic programming // *Mathematical Programming*. – 2016. – Т. 156. – №. 1. – С. 59-99.
6. Gill P. E., Murray W., Wright M. H. Practical optimization. – Society for Industrial and Applied Mathematics, 2019.
7. Han D., Tong X. J. Review of mathematical methodology for electric power optimization problems // *Journal of the Operations Research Society of China*. – 2020. – Т. 8. – №. 2. – С. 295-309.
8. Neittaanmäki P., Repin S., Tuovinen T. (ed.). Mathematical modeling and optimization of complex structures. – New York : Springer, 2016. – Т. 40.
9. Nesterov Y. Universal gradient methods for convex optimization problems // *Mathematical Programming*. – 2015. – Т. 152. – №. 1. – С. 381-404.
10. Pontryagin L. S. Mathematical theory of optimal processes. – Routledge, 2018.
11. Rao S. S. Engineering optimization: theory and practice. – John Wiley & Sons, 2019.
12. Vagaská A., Gombár M., Straka L. Selected mathematical optimization methods for solving problems of engineering practice // *Energies*. – 2022. – Т. 15. – №. 6. – С. 2205.
13. Al-Ammouri A. et al. Development of a mathematical model of reliable structures of information control systems // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. – 2022. – Т. 119. – №. 9.
14. Bisikalo O. V. et al. Mathematical modeling of the availability of the information system for critical use to optimize control of its communication capabilities // *International Journal of Sensors Wireless Communications and Control*. – 2021. – Т. 11. – №. 5. – С. 505-517.

15. Jiang D. Y. et al. Automatic control model of power information system Access based on artificial intelligence technology //Mathematical Problems in Engineering. – 2022. – Т. 2022. – №. 1. – С. 5677634.
16. Kondratenko Y. P. et al. Artificial Intelligence in Control and Decision-making Systems //Studies in Computational Intelligence. – 2023. – Т. 1087.
17. Obukhov A., Krasnyanskiy M., Nikolyyukin M. Mathematical modeling and optimization of adaptive information system //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 971. – №. 3. – С. 032062.
18. Shin Y. C., Xu C. Intelligent systems: modeling, optimization, and control. – CRC press, 2017.
19. Stepanov M. F., Stepanov A. M. Mathematical modelling of intellectual self-organizing automatic control system: Action planning research //Procedia Engineering. – 2017. – Т. 201. – С. 617-622.
20. Zhao T. Artificial Intelligence in Mathematical Modelling of Complex Systems //EAI Endorsed Transactions on e-Learning. – 2024. – Т. 10.
21. Zheng Y. Optimization of computer programming based on mathematical models of artificial intelligence algorithms //Computers and Electrical Engineering. – 2023. – Т. 110. – С. 108834.
22. Abualigah L. et al. Meta-heuristic optimization algorithms for solving real-world mechanical engineering design problems: a comprehensive survey, applications, comparative analysis, and results //Neural Computing and Applications. – 2022. – Т. 34. – №. 6. – С. 4081-4110.
23. Bandaru S., Deb K. Metaheuristic techniques //Decision sciences. – CRC Press, 2016. – С. 709-766.
24. Hussain K. et al. Metaheuristic research: a comprehensive survey //Artificial intelligence review. – 2019. – Т. 52. – №. 4. – С. 2191-2233.
25. Matoušová I. et al. Mother optimization algorithm: A new human-based metaheuristic approach for solving engineering optimization //Scientific Reports. – 2023. – Т. 13. – №. 1. – С. 10312.
26. Rahman M. A. et al. Nature-inspired metaheuristic techniques for combinatorial optimization problems: Overview and recent advances //Mathematics. – 2021. – Т. 9. – №. 20. – С. 2633.
27. Sharma P., Raju S. Metaheuristic optimization algorithms: a comprehensive overview and classification of benchmark test functions //Soft Computing-A Fusion of Foundations, Methodologies & Applications. – 2024. – Т. 28. – №. 4.
28. Tomar V., Bansal M., Singh P. Metaheuristic algorithms for optimization: A brief review //Engineering Proceedings. – 2024. – Т. 59. – №. 1. – С. 238.
29. Vagaská A., Gombár M., Straka L. Selected mathematical optimization methods for solving problems of engineering practice //Energies. – 2022. – Т. 15. – №. 6. – С. 2205.
30. Velasco L., Guerrero H., Hospitaler A. A literature review and critical analysis of metaheuristics recently developed //Archives of Computational Methods in Engineering. – 2024. – Т. 31. – №. 1. – С. 125-146.
31. Derbentsev, V. D., V. M. Soloviov, and O. V. Serdiuk. Precursors of critical phenomena in complex economic systems. *Modeling of nonlinear dynamics of economic systems*. - Donetsk: DonNU, 1 (2005). pp. 5-13 [in Ukrainian].
32. Derbentsev, V. D., Serdiuk, O. A., Soloviov, V. M., & Sharapov, O. D. *Synergistic and econophysical methods of studying dynamic and structural characteristics of economic systems*. Cherkasy: Brama-Ukraine. - 2010 [in Ukrainian].

33. Derbentsev, V. D., B. O. Tishkov, O. D. Sharapov. Systematic methodology for studying the dynamics of the current information economy in the minds of increasing instability. *Modeling and information systems in economics*. – 2013. – Vol. 89. – pp. 47-62 [In Ukrainian].

34. Краснюк М.Т., Тішков Б.О., Устенко С.В., Мозгалі О.П., Галузинський Г.П., Кривошеєв К.В. Гібридизація еволюційних обчислень у гнучких когнітивних інформаційних управляючих системах в умовах кризи // *Наука і техніка сьогодні*, №4 (45) 2025. С. 1179-1203. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4\(45\)-1179-1203](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4(45)-1179-1203)

References:

1. Kulynych Y., Krasnyuk M., Krasniuk S. (2022). Efficiency of evolutionary algorithms in solving optimization problems on the example of the fintech industry. *Grail of Science*, №14-15, May 2022, (pp. 63-70) DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.27.05.2022>

2. Krasnyuk M.T., Naumenko M.A. (2024) Efektyvne zastosuvannya henetychnykh alhorytmiv u vyrishenni bahatoekstremumnykh optymizatsiinykh zadach v menedzhmenti konkurentnoho pidpriemstva [Effective application of genetic algorithms in solving multi-extremum optimization problems in the management of a competitive enterprise]. *Grail of Science*, №41, June 2024, 65-73. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/05.07.2024/29> [in Ukrainian].

3. Ali, M. M., Adewin Ukrainianumi, A. O., Blamah, N., & Falowo, O. (2015). Mathematical modeling and optimization of industrial problems. *Journal of Applied Mathematics*, 2015.

4. Diwekar, U. M. (2020). *Introduction to applied optimization* (Vol. 22). Springer Nature.

5. Ghadimi, S., & Lan, G. (2016). Accelerated gradient methods for nonconvex nonlinear and stochastic programming. *Mathematical Programming*, 156(1), 59-99.

6. Gill, P. E., Murray, W., & Wright, M. H. (2019). *Practical optimization*. Society for Industrial and Applied Mathematics.

7. Han, D., & Tong, X. J. (2020). Review of mathematical methodology for electric power optimization problems. *Journal of the Operations Research Society of China*, 8(2), 295-309.

8. Neittaanmäki, P., Repin, S., & Tuovinen, T. (Eds.). (2016). *Mathematical modeling and optimization of complex structures* (Vol. 40). New York: Springer.

9. Nesterov, Y. (2015). Universal gradient methods for convex optimization problems. *Mathematical Programming*, 152(1), 381-404.

10. Pontryagin, L. S. (2018). *Mathematical theory of optimal processes*. Routledge.

11. Rao, S. S. (2019). *Engineering optimization: theory and practice*. John Wiley & Sons.

12. Vagaská, A., Gombár, M., & Straka, Ľ. (2022). Selected mathematical optimization methods for solving problems of engineering practice. *Energies*, 15(6), 2205.

13. Al-Ammouri, A., Lebid, I., Dekhtiar, M., Lebid, I., & Al-Ammori, H. (2022). Development of a mathematical model of reliable structures of information control systems. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 119(9).

14. Bisikalo, O. V., Kovtun, V. V., Kovtun, O. V., & Danylchuk, O. M. (2021). Mathematical modeling of the availability of the information system for critical use to optimize control of its communication capabilities. *International Journal of Sensors Wireless Communications and Control*, 11(5), 505-517.

15. Jiang, D. Y., Zhang, H., Kumar, H., Naveed, Q. N., Takhi, C., Jagota, V., & Jain, R. (2022). Automatic control model of power information system Access based on artificial intelligence technology. *Mathematical Problems in Engineering*, 2022(1), 5677634.

16. Kondratenko, Y. P., Vladik, K., Witold, P., Arkadii, C., & Gil-Lafuente, A. M. (2023). Artificial Intelligence in Control and Decision-making Systems. *Studies in Computational Intelligence*, 1087.
17. Obukhov, A., Krasnyanskiy, M., & Nikolyukin, M. (2020, November). Mathematical modeling and optimization of adaptive information system. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 971, No. 3, p. 032062). IOP Publishing.
18. Shin, Y. C., & Xu, C. (2017). *Intelligent systems: modeling, optimization, and control*. CRC press.
19. Stepanov, M. F., & Stepanov, A. M. (2017). Mathematical modelling of intellectual self-organizing autom. control syst: Action planning research. *Procedia Engineering*, 201, 617-622.
20. Zhao, T. (2024). Artificial Intelligence in Mathematical Modelling of Complex Systems. *EAI Endorsed Transactions on e-Learning*, 10.
21. Zheng, Y. (2023). Optimization of computer programming based on mathematical models of artificial intelligence algorithms. *Computers and Electrical Engineering*, 110, 108834.
22. Abualigah, L., Elaziz, M. A., Khasawneh, A. M., Alshinwan, M., Ibrahim, R. A., Al-Qaness, M. A., ... & Gandomi, A. H. (2022). Meta-heuristic optimization algorithms for solving real-world mechanical engineering design problems: a comprehensive survey, applications, comparative analysis, and results. *Neural Computing and Applications*, 34(6), 4081-4110.
23. Bandaru, S., & Deb, K. (2016). Metaheuristic techniques. In *Decision sciences* (pp. 709-766). CRC Press.
24. Hussain, K., Mohd Salleh, M. N., Cheng, S., & Shi, Y. (2019). Metaheuristic research: a comprehensive survey. *Artificial intelligence review*, 52(4), 2191-2233.
25. Matoušová, I., Trojovský, P., Dehghani, M., Trojovská, E., & Kostra, J. (2023). Mother optimization algorithm: A new human-based metaheuristic approach for solving engineering optimization. *Scientific Reports*, 13(1), 10312.
26. Rahman, M. A., Sokkalingam, R., Othman, M., Biswas, K., Abdullah, L., & Abdul Kadir, E. (2021). Nature-inspired metaheuristic techniques for combinatorial optimization problems: Overview and recent advances. *Mathematics*, 9(20), 2633.
27. Sharma, P., & Raju, S. (2024). Metaheuristic optimization algorithms: a comprehensive overview and classification of benchmark test functions. *Soft Computing-A Fusion of Foundations, Methodologies & Applications*, 28(4).
28. Tomar, V., Bansal, M., & Singh, P. (2024). Metaheuristic algorithms for optimization: A brief review. *Engineering Proceedings*, 59(1), 238.
29. Vagaská A., Gombár M., Straka L. Selected mathematical optimization methods for solving problems of engineering practice //Energies. – 2022. – T. 15. – №. 6. – С. 2205.
30. Velasco, L., Guerrero, H., & Hospitaler, A. (2024). A literature review and critical analysis of metaheuristics recently developed. *Archives of Computational Methods in Engineering*, 31(1), 125-146.
31. Derbentsev, V. D., V. M. Soloviov, and O. V. Serdiuk (2005) Precursors of critical phenomena in complex economic systems. *Modeling of nonlinear dynamics of economic systems*. - Donetsk: DonNU, 1 (2005), (pp. 5-13) [in Ukrainian].
32. Derbentsev, V. D., Serdiuk, O. A., Soloviov, V. M., & Sharapov, O. D. (2010). *Synergistic and econophysical methods of studying dynamic and structural characteristics of economic systems*. Cherkasy: Brama-Ukraine. - 2010 [in Ukrainian].
33. Derbentsev, V. D., B. O. Tishkov, O. D. Sharapov (2013). Systematic methodology for studying the dynamics of the current information economy in the minds of increasing instability. *Modeling and information systems in economics*. – 2013. – Vol. 89, (pp. 47-62) [In Ukrainian].

34. Krasnyuk M.T., Tishkov B.O., Ustenko S.V., Mozghalli O.P., Haluzynskyi H.P., Kryvosheiev K.V. (2025). Hibrydyzatsiia evoliutsiinykh obchyslen u hnuchkykh kohnityvnykh informatsiinykh upravliaiuchykh systemakh v umovakh kryzy [Hybridization of evolutionary computing in flexible cognitive information control systems in crisis conditions]. *Science and technology today*, №4 (45) 2025, (pp. 1179-1203), [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4\(45\)-1179-1203](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4(45)-1179-1203) [in Ukrainian].

УДК 004.75:004.056.5:004.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2374-2386](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2374-2386)

Лапін Андрій Валерійович кандидат економічних, доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем Поліського національного університету, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-3492-1954>

Грінчук Інна Олексіївна старший викладач кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем Поліського національного університету, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-4508-3511>

Пожарко Антон Русланович магістрант кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем Поліського національного університету, м. Житомир, <https://orcid.org/0009-0007-0093-9623>

ЗАХИСТ ІОТ-ПРИСТРОЇВ НА ОСНОВІ БЛОКЧЕЙН ПЛАТФОРМИ HYPERLEDGER FABRIC

Анотація. У статті розглянуто проблему забезпечення безпеки пристроїв Інтернету речей (IoT) у розподілених цифрових середовищах, де традиційні централізовані механізми автентифікації та контролю доступу виявляються недостатньо ефективними. Запропоновано модель захисту IoT-інфраструктури, побудовану на основі блокчейн-платформи Hyperledger Fabric, яка забезпечує криптографічну автентифікацію, цілісність даних і децентралізований контроль доступу шляхом використання смарт-контрактів, політик керування членством та багаторівневого процесу ендорсменту транзакцій.

У статті проаналізовано сучасні виклики у сфері IoT-безпеки, зокрема загрози підміни пристроїв, маніпуляції вимірюваннями, перехоплення переданих даних та атаки на протоколи авторизації. Наведено архітектуру системи, що включає IoT-пристрої, шлюз обробки даних, службу сертифікації, модуль управління членством і вузли-валідатори блокчейн-мережі. Окрему увагу приділено алгоритму взаємодії між компонентами, який передбачає реєстрацію кожного пристрою, перевірку цифрових підписів, формування транзакції з хешем даних та валідацію її вузлами-валідаторами.

Для оцінювання ефективності запропонованої моделі введено набір ключових метрик, що відображають затримку транзакції, пропускну здатність, криптографічне навантаження, частоту відмов автентифікації та стійкість до атак. На їх основі сформульовано інтегральний індекс ефективності, який дозволяє кількісно оцінити баланс між продуктивністю та рівнем безпеки IoT-

системи. Результати моделювання показали, що використання Hyperledger Fabric забезпечує відсутність єдиної точки відмови, прозорий аудит транзакцій, захист від фальсифікації даних та швидке відкликання сертифікатів скомпрометованих пристроїв через механізм CRL.

Запропонована система може бути використана як основа для побудови масштабованих, стійких до кібератак інфраструктур у промислових, міських та наукових IoT-середовищах. Отримані результати підтверджують доцільність інтеграції блокчейн-технологій у процеси захисту IoT-пристроїв і відкривають перспективи подальших досліджень у напрямі оптимізації алгоритмів консенсусу, постквантової криптографії та інтелектуального виявлення аномалій.

Ключові слова: IoT, блокчейн, Hyperledger Fabric, автентифікація, ендорсмент, смарт-контракт, CRL, безпека IoT, консенсус, розподілена мережа, контроль доступу.

Lapin Andrii Valeriiovych PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Computer Technology and Systems Modeling, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-3492-1954>

Hrinchuk Inna Oleksiivna Senior Lecturer, Department of Computer Technologies and Systems Modeling, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-4508-3511>

Pozharko Anton Ruslanovych Master's student at the department of the Department of Computer Technology and Systems Modeling, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0007-0093-9623>

BLOCKCHAIN-ENABLED SECURITY ARCHITECTURE FOR IoT DEVICES ON THE HYPERLEDGER FABRIC PLATFORM

Abstract. The article addresses the problem of ensuring the security of Internet of Things (IoT) devices in distributed digital environments, where traditional centralized mechanisms of authentication and access control become insufficiently effective. A protection model for IoT infrastructure based on the Hyperledger Fabric blockchain platform is proposed. The model provides cryptographic authentication, data integrity, and decentralized access control through the use of smart contracts, membership service policies, and a multi-level endorsement process for transaction validation.

The study analyzes current challenges in IoT security, including device spoofing, data manipulation, packet interception, and attacks targeting authorization protocols. A system architecture is presented, comprising IoT devices, a data-

processing gateway, a certification authority, a membership service provider, and peer nodes within the blockchain network. Special attention is given to the interaction algorithm that includes device registration, verification of digital signatures, formation of transactions containing data hashes, and their validation by endorsing peers.

To evaluate the effectiveness of the proposed model, a set of key metrics is introduced, including transaction latency, throughput, cryptographic load, authentication failure rate, and attack resilience. Based on these parameters, an integral efficiency index is formulated, enabling quantitative assessment of the balance between system performance and security level. The modelling results demonstrate that Hyperledger Fabric provides the absence of a single point of failure, transparent auditability, robust data integrity protection, and rapid revocation of compromised devices via the CRL mechanism.

The proposed system can serve as a foundation for building scalable and cyber-resilient infrastructures in industrial, urban, and scientific IoT environments. The results confirm the feasibility of integrating blockchain technologies into IoT security processes and open new prospects for further research in optimizing consensus algorithms, developing post-quantum cryptography approaches, and implementing intelligent anomaly-detection mechanisms.

Keywords: IoT, blockchain, Hyperledger Fabric, authentication, endorsement, smart contract, CRL, IoT security, consensus, distributed network, access control.

Постановка проблеми. Інтернет речей (*англ. Internet of Things, IoT*) став одним із ключових напрямів розвитку сучасних інформаційних технологій, який радикально змінює підхід до взаємодії між фізичними об'єктами та цифровими системами. Зростання кількості підключених пристроїв, сенсорів, контролерів і мережових вузлів створює нові можливості для автоматизації, аналітики даних та підвищення ефективності управління в різних сферах – від промисловості і транспорту до охорони здоров'я, енергетики та розумних міст.

Разом із тим, децентралізований характер IoT-середовищ породжує серйозні виклики щодо забезпечення безпеки, автентичності, цілісності та конфіденційності інформації. Традиційні централізовані механізми автентифікації, контролю доступу та управління ключами шифрування виявляються недостатньо ефективними в умовах масштабованих розподілених систем, де кількість учасників може досягати мільйонів, а рівень довіри між ними залишається мінімальним.

Одним із перспективних підходів до вирішення цих проблем є використання блокчейн-технологій, що ґрунтуються на принципах децентралізованого зберігання даних, криптографічного захисту та консенсусу між учасниками мережі [1]. На відміну від централізованих серверів, блокчейн

дозволяє забезпечити прозору та незмінну реєстрацію транзакцій, виключаючи можливість фальсифікації або втручання з боку сторонніх осіб. Завдяки цим властивостям блокчейн розглядається як ефективний механізм підвищення рівня довіри в розподілених системах, зокрема у мережах Інтернету речей. Крім того, розвиток сучасних блокчейн-платформ, таких як *Ethereum*, *Hyperledger Fabric*, *IOTA*, *Solana*, *Polkadot* дозволяє реалізовувати рішення, оптимізовані для IoT-середовищ із низькою затримкою, мінімальними витратами енергії та підтримкою масштабування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти організації безпеки мереж IoT з використанням блокчейн технології вивчали такі автори, як Бойко Ю. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка [2], Данчук В. Д., Національний транспортний університет [3], Гайдур Г. І., Державний університет телекомунікацій [4], Баранов О. А., Центр теоретико-правових проблем інформаційної сфери НДІ інформатики і права НАПрН України [5] тощо. Всі дослідники відзначають, що блокчейн-технології забезпечують підвищення рівня прозорості, стійкості до кіберзагроз та оптимізацію управління доступом до критичних даних.

Метою даної статті є розроблення та обґрунтування моделі захисту пристроїв Інтернету речей на основі технології блокчейн, яка забезпечує автентифікацію, цілісність і контроль доступу до даних шляхом використання децентралізованих механізмів платформи *Hyperledger Fabric*.

Виклад основного матеріалу. За оцінками аналітичних центрів *Gartner* та *Statista*, до 2030 року кількість IoT-пристроїв перевищить 25-30 мільярдів одиниць [6]. Зі зростанням обсягів трафіку та кількості точок взаємодії різко підвищується ризик несанкціонованого доступу, маніпуляцій із даними, підміни пристроїв і *DDoS*-атак, що може призвести до серйозних наслідків у критично важливих галузях [7]. Саме тому питання побудови безпечної, стійкої та прозорої системи управління ідентифікацією, автентифікацією та обміном даними між IoT-пристроями є одним із ключових напрямів сучасних досліджень [8].

Блокчейн-технології на сьогодні розглядаються як один із найефективніших засобів підвищення безпеки у розподілених цифрових середовищах. Їхня актуальність для систем Інтернету речей зумовлена низкою фундаментальних властивостей, що безпосередньо відповідають на виклики, які виникають у процесі захисту IoT-інфраструктури. Сучасні системи Інтернету речей характеризуються високим рівнем розподіленості та гетерогенності пристроїв, що призводить до зростання кількості атак на рівнях аутентифікації, обміну даними та управління доступом. Традиційні централізовані підходи до захисту даних у таких системах втрачають ефективність через ризики єдиної точки відмови (*Single Point of Failure*) та складність масштабування. Тому доцільним

є застосування децентралізованої інфраструктури на основі блокчейн-платформи *Hyperledger Fabric*, яка забезпечує гнучкість, масштабованість і контрольований розподіл прав доступу [9]. Запропонована архітектура передбачає інтеграцію IoT-інфраструктури з блокчейн-мережею приватного типу (*permissioned blockchain*) [10]. Компоненти системи відображено на рис.1.

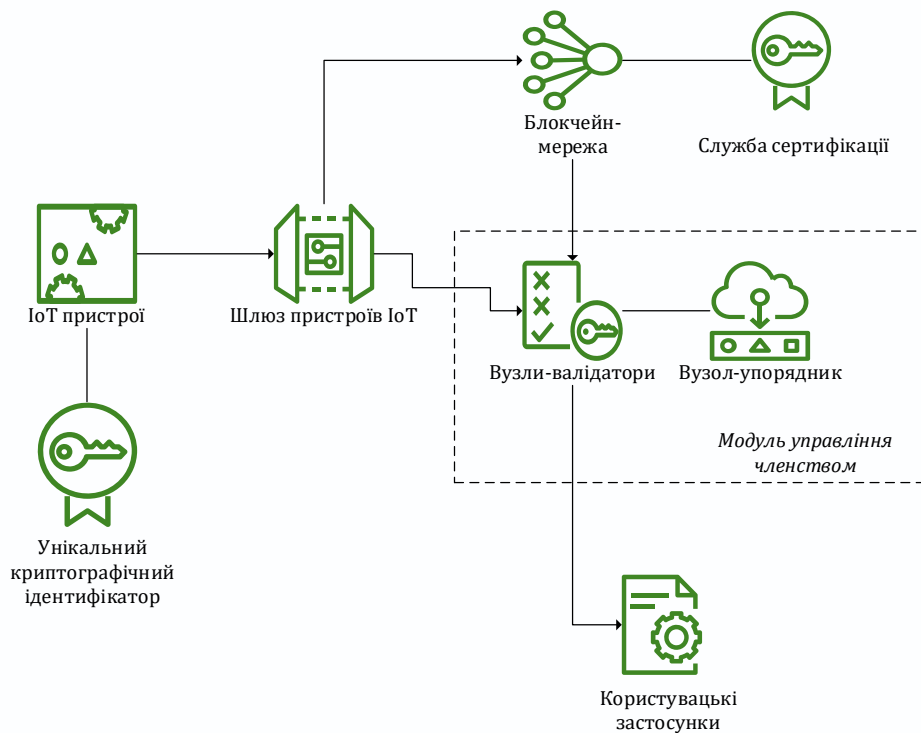

Рис. 1. Компоненти системи IoT з застосуванням блокчейн-платформи *Hyperledger Fabric*

На першому етапі здійснюється створення унікального криптографічного профілю для кожного IoT-пристрою. Сертифікаційний центр видає цифровий сертифікат X.509, що містить унікальний криптографічний ідентифікатор. Водночас приватний ключ зберігається у захищеному апаратному середовищі пристрою. Через виклик функції смарт-контракту здійснюється запис інформації про пристрій до блокчейн-реєстру, що забезпечує фіксацію факту автентичної реєстрації та унеможливорює підключення несанкціонованих вузлів. Передача даних у системі відбувається з використанням криптографічного підпису повідомлення, який формується на основі приватного ключа пристрою. Повідомлення містить дані, часову мітку та ідентифікатор пристрою. Шлюз здійснює перевірку підпису з використанням публічного ключа та звернення до служби модуля управління членством для підтвердження чинності сертифіката. Таким чином гарантується автентичність джерела даних і цілісність переданого пакета.

Шлюз після перевірки автентичності формує транзакцію, яка містить хеш вимірюваних даних, часову мітку, ідентифікатор пристрою та супровідні метадані. У мережу передається лише хеш-значення, що істотно зменшує обсяг інформації в реєстрі та унеможливорює підміну первинних даних. Виклик смарт-контракту забезпечує запис транзакції в ланцюг блоків. Отримана транзакція підлягає перевірці з боку визначеної політикою кількості вузлів-валідаторів, кожен з яких перевіряє автентичність пристрою, чинність сертифіката, відповідність ролі політиці доступу та формат даних. Лише після отримання необхідної кількості підтверджень транзакція передається для подальшого упорядкування.

Такий механізм забезпечує децентралізовану валідацію, що виключає можливість фальсифікації навіть у разі компрометації одного вузла.

Вузол-впорядник застосовує алгоритм консенсусу, який упорядковує транзакції та формує блоки, які розповсюджуються між всіма вузлами мережі, що гарантує узгодженість стану реєстру та синхронізацію між усіма учасниками системи. Будь-які зміни чи спроби модифікації даних фіксуються в історії блокчейну та не можуть бути видаленими. Кожен запит на читання або аналітичну обробку проходить авторизацію і лише користувачі з відповідними правами можуть отримати хеш-ідентифікатори або зашифровані посилання на первинні дані, що дозволяє забезпечити конфіденційність інформації навіть у багатокористувацькому середовищі. Отже, всі транзакції та зміни зберігаються в незмінному блокчейн-реєстрі, що виконує функцію журналу аудиту. Модуль моніторингу аналізує частоту активності пристроїв, невдалі спроби верифікації або випадки використання відкликаних сертифікатів. У разі виявлення аномалій викликається процедура, яка блокує подальші дії пристрою у мережі без необхідності зупинки всієї системи [11].

Реалізація описаного алгоритму в середовищі *Hyperledger Fabric* забезпечує такі переваги:

- відсутність єдиної точки відмови, оскільки всі критичні операції виконуються децентралізовано;
- повна відтворюваність подій, завдяки незмінності блокчейн-реєстру;
- гнучкість політик безпеки, що реалізуються на рівні смарт-контрактів;
- криптографічна автентифікація пристроїв, яка гарантує достовірність джерела даних;
- ефективність аудиту та реагування, що дає змогу оперативно виявляти скомпрометовані вузли та відкликати їх сертифікати.

Таким чином, запропонований алгоритм створює стійку до атак модель взаємодії пристроїв у мережі Інтернету речей, де кожна транзакція супроводжується криптографічним підтвердженням та зберігається у захищеному, децентралізованому середовищі. Зв'язок між етапами алгоритму, їхніми цілями

та конкретними видами загроз, які усуваються завдяки реалізованим механізмам відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Відповідність етапів алгоритму захисту IoT-пристроїв
у Hyperledger Fabric їхнім цілям та нейтралізованим загрозам**

№ етапу	Етап алгоритму	Основна мета	Типи загроз, що нейтралізуються
1	Ініціалізація та реєстрація IoT-пристрою	Забезпечення унікальної криптографічної ідентифікації пристрою та внесення до реєстру дозволених вузлів	Підміна пристрою; несанкціоноване підключення; спуфінг ідентифікаторів
2	Встановлення довіреного каналу «пристрій-шлюз»	Гарантування автентичності джерела даних та цілісності переданих повідомлень	Модифікація даних під час передачі; перехоплення пакетів; replay-атаки
3	Формування транзакції для блокчейн-мережі	Створення незмінного цифрового відбитку даних та їх фіксація у блокчейні	Фальсифікація показників; підміна або редагування часових даних
4	Ендорсмент* і валідація транзакцій	Перевірка легітимності пристрою, формату даних і відповідності політиці доступу	Внесення хибних транзакцій; компрометація одного вузла; внутрішні атаки
5	Консенсус і формування блоку	Узгодження транзакцій між усіма вузлами та збереження єдиної версії реєстру	Маніпуляції історією подій; локальна фальсифікація журналів

№ етапу	Етап алгоритму	Основна мета	Типи загроз, що нейтралізуються
6	Керування доступом до IoT-даних	Обмеження доступу до конфіденційної інформації згідно з ролями та політиками модуля управління членством	Несанкціонований доступ; витік даних; ескалація привілеїв
7	Аудит і реагування на інциденти	Моніторинг аномалій, відкликання сертифікатів скомпрометованих пристроїв, підтримання надійності системи	Довготривале використання зламаних пристроїв; приховані атаки; маніпуляції журналами

*Ендорсмент (*англ. endorsement*) – процес попереднього схвалення транзакції вузлами-валідаторами у мережі *Hyperledger Fabric* перед її включенням до блоку

У таблиці наведено систематизацію логічних етапів запропонованого алгоритму та визначено, які саме вектори атак усуваються на кожному з них, що дозволяє не лише підвищити прозорість структури захисту, а і оцінити ефективність реалізованих криптографічних та організаційних механізмів у межах блокчейн-платформи *Hyperledger Fabric*. Важливою складовою моделі є система реагування на інциденти, що ґрунтується на відкликанні сертифікатів.

У разі виявлення підозрілої активності або компрометації пристрою служба сертифікації оновлює список відкликаних сертифікатів (*англ. certificate revocation list – CRL*), який миттєво розповсюджується між усіма учасниками мережі [12].

Смарт-контракт, отримуючи запит від пристрою, перевіряє його статус у *CRL*, і якщо сертифікат відкликано – транзакція автоматично відхиляється.

Отже, сукупне застосування механізмів автентифікації, динамічних політик доступу, смарт-контрактів і аудиту створює самоорганізовану систему безпеки, яка може ефективно функціонувати у масштабних IoT-мережах із тисячами взаємопов'язаних вузлів [13].

Для перевірки працездатності запропонованої моделі захисту IoT-пристроїв на основі блокчейн-платформи *Hyperledger Fabric* було проведено моделювання функціонування системи з використанням тестового середовища, що відтворює типову інфраструктуру «розумного середовища».

Основною метою моделювання є підтвердження ефективності реалізованих механізмів автентифікації, консенсусу та керування доступом, а також оцінка продуктивності системи за різних навантажень.

Експериментальна модель побудована за архітектурою, що відтворює реальні умови взаємодії IoT-пристроїв із блокчейн-мережею (рис. 2).

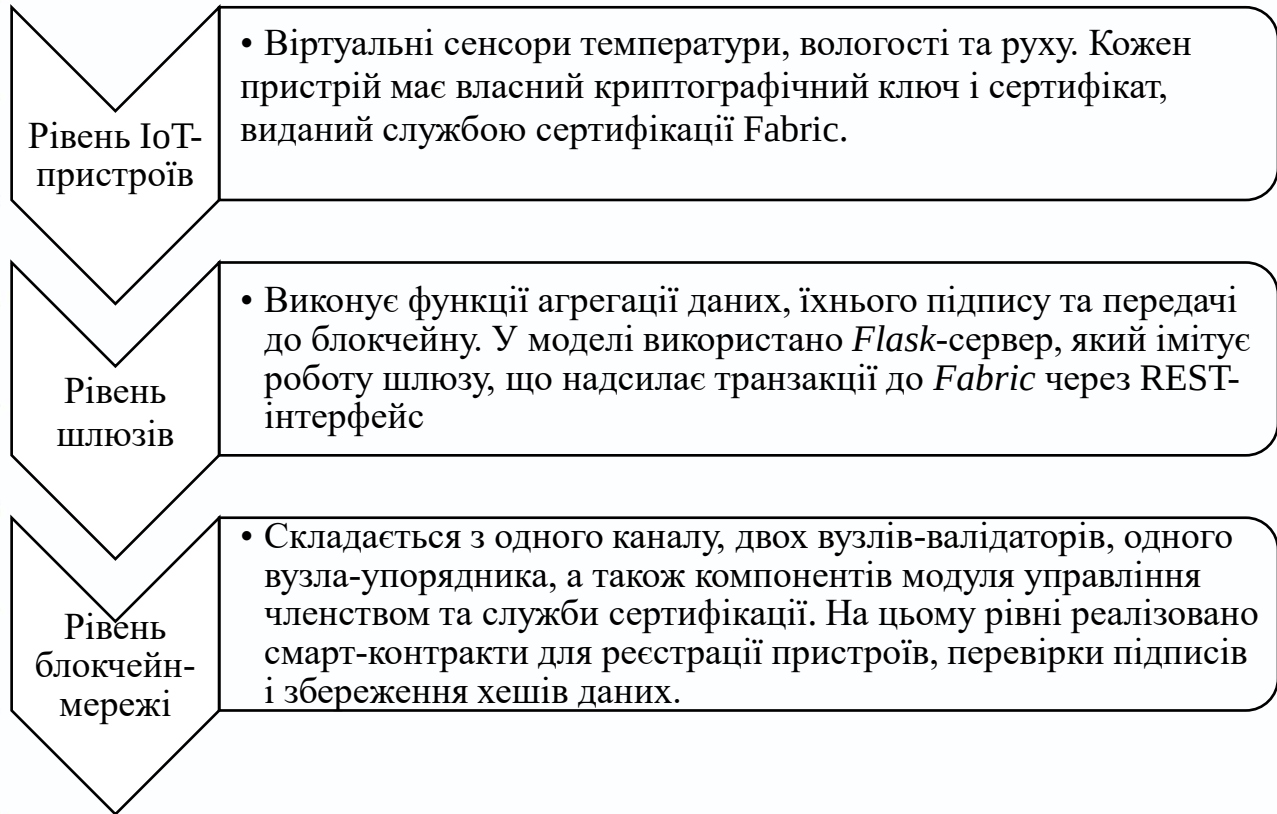

Рис. 2. Експериментальна архітектура системи захисту IoT-пристроїв на основі *Hyperledger Fabric*

Вищенаведена архітектура візуалізується за допомогою адміністративного застосунку (*Dashboard*), який призначений для візуалізації, контролю та управління процесами безпеки в мережі IoT. Через інтерфейс панелі адміністратор може відстежувати стан зареєстрованих пристроїв, переглядати журнал транзакцій, перевіряти дійсність сертифікатів та статус відкликаних ключів (*CRL*).

Dashboard отримує інформацію безпосередньо з блокчейн-мережі *Hyperledger Fabric* через *API* (англ. – *Application Programming Interface*) або вузли-валідатори, що гарантує достовірність і неможливість підробки даних.

Крім моніторингу, застосунок забезпечує управління політиками доступу, ініціювання процедур відкликання сертифікатів пристроїв і формування звітів аудиту, виступаючи центральною точкою взаємодії людини з розподіленою інфраструктурою безпеки.

Для аналізу ефективності моделі пропонується використати ключові метрики, що наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Метрики оцінювання ефективності

№	Показник	Опис метрики	Позначення
1	Затримка транзакції	Час від моменту ініціювання транзакції до її фіксації у блокчейні	T_l
2	Пропускна здатність	Кількість успішно оброблених транзакцій за одиницю часу	Q_t
3	Криптографічне навантаження	Частка часу, витраченого на підпис і перевірку підписів	C_p
4	Частота відмов автентифікації	Відсоток транзакцій, відхиленіх через недійсний підпис або сертифікат	F_a
5	Стійкість до атак	Імовірність успішного виявлення несанкціонованого вузла	R_i

Отже, для інтегральної оцінки ефективності функціонування системи захисту IoT-пристроїв у середовищі *Hyperledger Fabric* пропонується ввести індекс ефективності системи (E_s), що відображає узагальнену якість роботи мережі з урахуванням часових, криптографічних і безпекових параметрів.

Оскільки продуктивність і безпечність є взаємозалежними, загальну ефективність системи можна описати у вигляді зваженої комбінації вищенаведених метрик ефективності:

$$E_s = w_1 \frac{Q_t}{Q_t^{\max}} + w_2 \left(1 - \frac{T_l}{T_l^{\max}}\right) + w_3 \left(1 - \frac{C_p}{C_p^{\max}}\right) + w_4 (1 - F_a) + w_5 R_i$$

де:

- E_s – інтегральна ефективність системи (у межах $[0; 1]$);
- Q_t – пропускна здатність (транзакцій/хв);
- T_l – середня затримка транзакції;
- C_p – частка криптографічного навантаження;
- F_a – частота відмов автентифікації;
- R_i – індекс стійкості системи до атак;
- $w_1, \dots, w_5$ – вагові коефіцієнти, що визначають важливість кожного показника ($\sum w_i = 1$);
- $Q_t^{\max}, T_l^{\max}, C_p^{\max}$ – граничні (нормовані) значення метрик для розрахунку відносних показників.

Перші три складові формули (Q_i , T_i , C_p) характеризують продуктивність системи, тоді як F_a і R_i – безпекову надійність. Для забезпечення адекватного балансу між швидкістю та безпечністю пропонується наступне співвідношення вагових коефіцієнтів:

$$w_1=0,25, w_2=0,20, w_3=0,15, w_4=0,20, w_5=0,20.$$

Дана конфігурація відображає рівнозначну значущість продуктивних і захисних параметрів для IoT-системи. Значення $E_s > 0,8$ інтерпретується як оптимальний режим функціонування системи безпеки для середньомасштабних IoT-мереж.

Висновки. У ході виконання дослідження було встановлено, що ключовими загрозами залишаються підміна пристроїв, несанкціонований доступ до даних, порушення цілісності інформації та відсутність централізованих механізмів аудиту. Наш науковий доробок обґрунтовує доцільність використання блокчейн-технологій для підвищення рівня довіри, цілісності та контролюваності даних у розподілених середовищах. На основі аналізу існуючих підходів розроблено модель системи захисту IoT-пристроїв із використанням платформи *Hyperledger Fabric*, що поєднує децентралізовану архітектуру, криптографічну автентифікацію та смарт-контракти для автоматизації перевірки дій пристроїв. Отже, запропонована система може стати основою для побудови нового покоління інтелектуальних розподілених інфраструктур, що забезпечують стійкість до кібератак, цілісність даних і довіру між усіма учасниками мережі IoT.

Література:

1. Гаращук Б. В. Метод оптимізації IoT-мереж на основі блокчейн технології з використанням полегшеного алгоритму консенсусу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. 2024. Т. 35(74), № 6. С. 27–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5941/2024.6.2/04> (дата звернення: 10.11.2025).
2. Чепель Л. В., Бойко Ю. В. Підхід до безпеки та організації мереж IOT з використанням блокчейн технології. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2024. № 4(175). С. 129–138. DOI: <https://doi.org/10.31649/1997-9266-2024-175-4-129-138> (дата звернення: 09.11.2025).
3. Danchuk V., Danchuk M. Integration of blockchain technologies into cybersecurity systems for critical infrastructure facilities: Prospects and challenges. *Bulletin of Cherkasy State Technological University*. 2024. Vol. 29. No. 4. P. 43–52. DOI: <https://doi.org/10.62660/bestu/4.2024.43> (date of access: 10.11.2025).
4. Гайдур Г. І., Гай Д. О., Алексенко С. О. Методика підвищення захищеності інтернет речей на базі технологій блокчейна. *Сучасний захист інформації*. 2020. № 1(41). С. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2020.012530> (дата звернення: 09.11.2025).
5. Баранов О. А. Інтернет речей (IoT) і блокчейн. *Інформація і право*. 2018. № 1(24). С. 59–71. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/8_7.pdf (дата звернення: 08.11.2025).

6. Number of Gartner employees worldwide. Technology & Telecommunications. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/722794/worldwide-gartner-employees/?srltid=AfmBOoqZTSnwafUdxA818EVZAN65p6aEsXYWsoJKyPENWr6CMTqQuNW1> (date of access: 10.11.2025).

7. Вергун, А. І., Курдеча, В. В. Безпека IoT систем за допомогою технології блокчейн. *ПРОБЛЕМИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ* : матеріали XII Міжнар. наук.-техн. конф., м. Київ, 16–20 квіт 2018 р. Київ, 2018. URL: <https://conferenc-journal.its.kpi.ua/article/view/131519> (дата звернення: 09.11.2025).

8. Юдін М., Міночкін Д. Спрощена модель використання технології блокчейн для контролю процесу оновлення програмного забезпечення пристроїв мережі інтернету речей. *Молодий вчений*. 2021. № 10 (98). С. 115–118. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-27> (дата звернення: 10.11.2025).

9. A Hyperledger Fabric-based Blockchain Architecture to Secure IoT-based Health Monitoring Systems / F. P. Oikonomou et al. *2021 IEEE International Mediterranean Conference on Communications and Networking (MeditCom)*, Athens, Greece, 7–10 September. 2021. Athens, 2021. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9647521> (date of access: 10.11.2025).

10. An Efficient Privacy and Anonymity Setup on Hyperledger Fabric for Blockchain-Enabled Internet of Things (IoT) Devices / M. Saad et al. *Electronics*. 2024. Vol. 13, Issue 13. 2652. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics13132652> (date of access: 10.11.2025).

11. Taking IoT Security to the Next Level: Hyperledger Fabric Private Blockchain Enabled IoT Middleware / M. A. Jarwar et al. *2023 IEEE Globecom Workshops (GC Wkshps)*, Kuala Lumpur, Malaysia, 4–8 December 2023. Kuala Lumpur, 2023. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/10464627> (date of access: 10.11.2025).

12. A review of IoT security and privacy using decentralized blockchain techniques / V. Gugueoth et al. *Computer Science Review*. 2023. Vol. 50. Article 100585. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1574013723000527> (date of access: 10.11.2025).

13. Enaya A., Fernando X., Kashef R. Survey of Blockchain-Based Applications for IoT. *Applied Sciences*. 2025. Vol. 15, Issue 8. 4562. URL: <https://doi.org/10.3390/app15084562> (date of access: 10.11.2025).

References:

1. Garashchuk, B. V. (2024). Metod optymizatsiyi IoT-merezh na osnovi blokcheyn tekhnolohiyi z vykorystannyam polehshenoho alhorytmu konsensusu [A method for optimizing IoT networks based on blockchain technology using a lightened consensus algorithm]. *Vchen i zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Tekhnichni nauky – Scientific Notes of TNU named after V. I. Vernadsky. Technical Sciences*, 35(74), 27–31. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2663-5941/2024.6.2/04> [in Ukrainian].

2. Chepel, L. V. & Boyko, Yu. V. (2024). Pidkhyd do bezpeky ta orhanizatsiyi merezh IOT z vykorystannyam blokcheyn tekhnolohiyi [Approach to the Security and Organization of IoT Networks Using Blockchain Technology]. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu – Visnyk of Vinnytsia Polytechnical Institute*, 4(175), 129–138. Retrieved from <https://doi.org/10.31649/1997-9266-2024-175-4-129-138> [in Ukrainian].

3. Danchuk, V. & Danchuk, M. (2024). Integration of blockchain technologies into cybersecurity systems for critical infrastructure facilities: Prospects and challenges. *Bulletin of Cherkasy State Technological University*, 29(4), 43–52. Retrieved from <https://doi.org/10.62660/bcstu/4.2024.43>

4. Gaidur, G. I., Gai, D. O. & Aleksenko, S. O. (2020). Metodyka pidvyshchennya zakhyschenosti internet rechei na bazi tekhnolohiy blokcheyna [Methods of increasing the security of the Internet of Things based on blockchain technologies]. *Suchasnyy zakhyst informatsiyi – Modern Information Security*, 1(41), 25–30. Retrieved from <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2020.012530> [in Ukrainian].

5. Baranov, O. A. (2018). Internet rechei (IoT) i blokcheyn [Internet of Things (IoT) and blockchain]. *Informatsiya i pravo – Information and Law*, 1(24), 59–71. Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/8_7.pdf [in Ukrainian].

6. Number of Gartner employees worldwide. Technology & Telecommunications. *Statista*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/722794/worldwide-gartner-employees/?srsltid=AfmBOoqZTSnwafUdxA818EVZAN65p6aEsXYWsoJKyPENWr6CMTqQuNW1>

7. Verhun, A.I. & Kurdecha, V.V. (2018). Bezpeka IoT system za dopomohoyu tekhnolohiyi blokcheyn [IoT systems security using blockchain technology]. *Problemy telekomunikatsiy – Problems of telecommunications: Proceedings of the XII International Scientific and Technical Conference*. Kyiv: NN “IST” KPI. Retrieved from <https://conferenc-journal.its.kpi.ua/article/view/131519> [in Ukrainian].

8. Yudin, M. & Minochkin, D. (2021). Sproshchena model' vykorystannya tekhnolohiyi blokcheyn dlya kontrolyu protsesu onovlennya prohramnoho zabezpechennya prystroyiv merezhi internetu rechei [Simplified model of blockchain technology usage to control the firmware update process of internet of things devices]. *Molodyy vchenyy – Young Scientist*, 10(98), 115–118. Retrieved from <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-27> [in Ukrainian].

9. Oikonomou, F. P., Ribeiro, J., Mantas, G., Bastos, J. M. & Rodriguez, J. (2021). A Hyperledger Fabric-based Blockchain Architecture to Secure IoT-based Health Monitoring Systems. *IEEE International Mediterranean Conference on Communications and Networking (MeditCom)*. Athens, Greece. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/9647521>

10. Saad, M., Haidery, S. Ali, , Bhandari, A., Bhutta, M. R., Park, D. J. & Chung, T.S. (2024). An Efficient Privacy and Anonymity Setup on Hyperledger Fabric for Blockchain-Enabled Internet of Things (IoT) Devices. *Electronics*, 16(13), 2652. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/electronics13132652>

11. Jarwar, M. A., Ali, S., Inayatullah, & Shah, S.C. (2023). Taking IoT Security to the Next Level: Hyperledger Fabric Private Blockchain Enabled IoT Middleware. *IEEE Globecom Workshops (GC Wkshps)*, Kuala Lumpur, Malaysia. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/10464627>

12. Gugueoth, V. K., Safavat, S., Shetty, S.S. & Rawat, D. B. (2023). A review of IoT security and privacy using decentralized blockchain techniques. *Computer Science Review*, 50, 100585. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1574013723000527>

13. Enaya, A., Fernando, X. & Kashef, R. (2025). Survey of Blockchain-Based Applications for IoT. *Applied Sciences*. 15(8), 4562. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/app15084562>

УДК 004.8:37.016:811.111

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2387-2394](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2387-2394)

Лобода Марія Володимирівна студентка магістратури кафедри програмного забезпечення, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0005-8560-7622>

Мельник Наталія Богданівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри програмного забезпечення, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-2337-2395>

РОЗРОБКА АДАПТИВНОЇ МОБІЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ГРАМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема підвищення ефективності вивчення англійської мови україномовними користувачами в умовах цифрової трансформації освіти. Проаналізовано специфічні лінгвістичні бар'єри, що виникають у процесі опанування граматичних часів та фразових дієслів, зокрема через структурні відмінності між аналітичною англійською та синтетичною українською мовами. Встановлено, що існуючі на ринку рішення часто використовують уніфіковані лінійні підходи, які не враховують когнітивних особливостей та типових патернів помилок україномовної аудиторії.

Метою дослідження є розробка та обґрунтування алгоритмічного забезпечення нативного мобільного застосунку «GrammarTrack» для платформи iOS, спрямованого на персоналізоване вивчення складних граматичних конструкцій. У роботі запропоновано комплексний підхід, що поєднує методи комп'ютерного адаптивного тестування (CAT) на основі теорії відповіді на завдання (IRT) та технології обробки природної мови (NLP). Детально описано математичні моделі оцінювання рівня знань користувача, зокрема застосування трипараметричної логістичної моделі (3PL), яка враховує складність завдання, його дискримінативну здатність та ймовірність вгадування. Обґрунтовано використання алгоритму максимальної інформативності Фішера для динамічного відбору тестових завдань.

Особливу увагу приділено моделюванню процесів забування та закріплення матеріалу. Запропоновано модифікований алгоритм інтервального повторення, який адаптує графік повторень залежно від стабільності пам'яті.

Для автоматизованого виявлення та корекції помилок розроблено NLP-пайплайн, що включає адаптивну токенізацію та морфосинтаксичний аналіз. Практична реалізація системи виконана мовою Swift з використанням фреймворку SwiftUI та технології Core Data, що забезпечує високу продуктивність та інтеграцію з екосистемою Apple. Результати дослідження підтверджують, що інтеграція адаптивних алгоритмів дозволяє створити ефективне освітнє середовище, яке динамічно підлаштовується під індивідуальні потреби користувача.

Ключові слова: адаптивне навчання, Item Response Theory (IRT), Computerized Adaptive Testing (CAT), NLP, iOS, Swift, англійська граматики, штучний інтелект.

Loboda Mariia Volodymyrivna Master Student of Software Engineering Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0005-8560-7622>

Melnyk Nataliia Bogdanivna Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Software Engineering, Institute of Computer Science and Information Technologies, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-2337-2395>.

DEVELOPMENT OF AN ADAPTIVE MOBILE SYSTEM FOR LEARNING ENGLISH GRAMMAR USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE METHODS

Abstract. The article addresses the urgent problem of improving the efficiency of English language learning for Ukrainian-speaking users. Specific linguistic barriers arising in the process of mastering grammatical tenses and phrasal verbs are analyzed. It is established that existing market solutions often use unified linear approaches that do not account for the cognitive characteristics of the Ukrainian-speaking audience.

The aim of the study is to develop and substantiate the algorithmic support for the "GrammarTrack" native iOS mobile application. The paper proposes a comprehensive approach combining Computerized Adaptive Testing (CAT) methods based on Item Response Theory (IRT) and Natural Language Processing (NLP) technologies. Mathematical models for assessing the user's knowledge level are described in detail, specifically the application of the three-parameter logistic model (3PL). The use of Fisher's maximum information algorithm for dynamic selection of test items is justified.

Particular attention is paid to modeling the processes of forgetting and consolidation of material. A modified spaced repetition algorithm is proposed. For

automated error detection and correction, an NLP pipeline has been developed. The practical implementation of the system is executed using Swift language, SwiftUI framework, and Core Data technology, ensuring high performance and integration with the Apple ecosystem. The research results confirm that the integration of adaptive algorithms allows for the creation of an effective educational environment.

Keywords: adaptive learning, Item Response Theory (IRT), Computerized Adaptive Testing (CAT), NLP, iOS, Swift, English grammar, artificial intelligence.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі володіння англійською мовою є критично важливою компетенцією. Однак для україномовних користувачів процес вивчення англійської мови супроводжується специфічними когнітивними труднощами, зумовленими фундаментальними структурними відмінностями між мовними системами. Ключовою проблемою є розбіжність у системі граматичних часів: наявність 12 видо-часових форм в англійській мові проти 3 абсолютних часів в українській створює концептуальний бар'єр. Статистика свідчить, що значна частина помилок студентів пов'язана з інтерференцією рідної мови, наприклад, невірне вживання Present Perfect та Past Simple.

Традиційні методики та існуючі мобільні застосунки (Duolingo, Babbel) здебільшого орієнтовані на широку міжнародну аудиторію і використовують лінійні алгоритми навчання. Вони не враховують специфіку помилок, характерних саме для носіїв української мови, що знижує ефективність освітнього процесу. Тому розробка адаптивної системи на платформі iOS, яка базується на науково обґрунтованих математичних моделях оцінювання знань (IRT) та методах штучного інтелекту для персоналізації контенту, є актуальним науково-прикладним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження технологій у мовну освіту (CALL) досліджуються багатьма науковцями. У роботах [1], [2] та [3] розглядаються сучасні платформи адаптивного навчання на базі ШІ та інтеграція методів глибокого навчання в освітні траєкторії. Специфічні проблеми вивчення фразових дієслів, зокрема їх важливість у діловій комунікації та складнощі для неносіїв мови, висвітлено в працях [4]. Дослідження [5], [6] та [7] підтверджують переваги гейміфікації та інтерактивних мобільних підходів для підвищення мотивації студентів.

Проте більшість існуючих досліджень у галузі автоматизованої корекції помилок (GEC) [8, 9] вказують на те, що системи часто не враховують L1-інтерференцію (вплив рідної мови). Це створює потребу в спеціалізованих рішеннях, які б фокусувалися на типових помилках носіїв конкретних мов, як це запропоновано в роботі [10]. Існуючі підходи до моделювання знань, такі як Bayesian Knowledge Tracing (BKT), часто ігнорують фактор забування у

довгостроковій перспективі. Невирішеною залишається проблема створення комплексного алгоритмічного забезпечення, яке б поєднувало психометричну точність IRT та CAT з гнучкістю NLP-алгоритмів.

Мета статті – розробка та обґрунтування математичних моделей і програмних алгоритмів нативної мобільної системи «GrammarTrack» для iOS, призначеної для адаптивного вивчення англійської граматики.

Виклад основного матеріалу. Фундаментом розробленої адаптивної системи є теорія відповіді на завдання (Item Response Theory, IRT), яка дозволяє моделювати ймовірність правильної відповіді як функцію від рівня підготовки користувача (θ) та параметрів тестового завдання.

На відміну від класичних моделей оцінювання, у дослідженні використано трипараметричну логістичну модель (3PL), що забезпечує більш точну категоризацію знань завдяки врахуванню трьох ключових факторів: складності завдання, його дискримінативної здатності та ймовірності випадкового вгадування.

Математично ця залежність описується рівнянням:

$$P(\theta, a, b, c) = c + (1 - c) \frac{1}{1 + e^{-(\theta - b)}},$$

де a — параметр дискримінації, який визначає здатність завдання розрізняти користувачів з різним рівнем знань (високе значення a свідчить про чітке розмежування між тими, хто володіє матеріалом, і тими, хто ні), b — параметр складності завдання, а c — параметр псевдовгадування. Оцінка здібностей учня здійснюється методом максимальної правдоподібності, де функція правдоподібності для набору відповідей $u_1, u_2, \dots, u_n$ має вигляд:

$$L(\theta) = \prod_{i=1}^n P_i(\theta)^{u_i} (1 - P_i(\theta))^{1 - u_i}.$$

Для знаходження точної оцінки θ використовується ітераційний метод Ньютона-Рафсона, що забезпечує високу конвергенцію та точність визначення рівня знань після кожного кроку тестування.

З метою оптимізації навчального процесу та мінімізації кількості питань, необхідних для достовірної оцінки знань, в системі реалізовано алгоритм комп'ютерного адаптивного тестування (CAT).

Процес тестування розпочинається з ініціалізації початкової оцінки здібностей на середньому рівні $\theta_0 = 0$.

Надалі система динамічно обирає з бази даних завдання, яке має максимальну інформативність при поточній оцінці θ . Інформативність завдання визначається за формулою Фішера:

$$I(\theta) = \frac{[P'(\theta)]^2}{P(\theta)(1 - P(\theta))}.$$

Для моделі 3PL цей підхід дозволяє обрати завдання, яке найкраще уточнює рівень знань користувача, відсіюючи надто прості або надто складні питання. Після отримання відповіді система перераховує оцінку θ та стандартну похибку вимірювання (SEM). Тестування завершується при досягненні заданої точності $SE(\hat{\theta}) < 0.3$ або вичерпанні ліміту питань, що дозволяє скоротити довжину тесту на 40-50% порівняно з традиційними лінійними тестами.

Для забезпечення довготривалого запам'ятовування навчального матеріалу, зокрема ідіоматичних конструкцій та фразових дієслів, імплементовано модифіковану модель забування Еббінгауза. Ймовірність відтворення інформації $R(t)$ моделюється як експоненціальна функція від часу t та стабільності пам'яті S :

$$R(t) = e^{-\frac{t}{S}}.$$

У розробленій системі параметр стабільності S не є статичним, а динамічно коригується з урахуванням контекстуальної схожості граматичних правил та індивідуальної швидкості навчання користувача через розширену формулу:

$$S'(t) = S_0 \times (1 + \text{interference\_factor}) \times \text{individual\_multiplier},$$

де $S'(t)$ — скоригована стабільність пам'яті, яка визначає новий інтервал до наступного повторення; S_0 — базова стабільність пам'яті для даного елемента знань; *interference_factor* — коефіцієнт інтерференції, що враховує негативний вплив вивчення схожих граматичних конструкцій (наприклад, близьких за значенням фразових дієслів); *individual_multiplier* — індивідуальний множник, який характеризує особисту швидкість навчання користувача та його історію успішних пригадувань.

Це дозволяє системі формувати персоналізований графік інтервальних повторень (Spaced Repetition), оптимізуючи проміжки часу між повтореннями для кожного окремого користувача та підвищуючи ефективність засвоєння матеріалу.

Для глибинного аналізу відповідей користувача та автоматизованого виявлення помилок розроблено спеціалізований NLP-пайплайн. Він включає етап адаптивної токенизації, яка зберігає цілісність фразових дієслів, та морфосинтаксичний аналіз (POS tagging) на основі прихованих марківських

моделей (НММ). Додатково, для розпізнавання специфічних граматичних конструкцій та часів, використано методи, що враховують типові помилки [10]. Для знаходження найбільш ймовірної послідовності тегів, що відповідає граматичній структурі речення, використовується алгоритм Вітербі:

$$\delta_t(i) = \max_j [\delta_{t-1}(j) \cdot a_{ji}] \cdot b_i(o_t),$$

де a_{ji} – ймовірність переходу між тегами, а $b_i(o_t)$ – ймовірність емісії слова.

Застосування цього алгоритму дозволяє системі ефективно розрізняти граматичні категорії слів у складному контексті та ідентифікувати специфічні помилки, такі як порушення узгодження часів або неправильне вживання прийменників у фразових дієсловах.

Практична реалізація запропонованих моделей та алгоритмів виконана у вигляді нативного мобільного застосунку для платформи iOS. Вибір технологічного стеку обумовлений необхідністю забезпечення високої продуктивності, безпеки даних та кращого користувацького досвіду. Розробка велася мовою програмування Swift, що гарантує типобезпеку та високу швидкість обробки даних при реалізації математичних обчислень IRT. Інтерфейс користувача побудовано на базі декларативного фреймворку SwiftUI з використанням архітектури MVVM, що дозволило створити адаптивний дизайн для різних розмірів екранів iPhone. Для надійного локального зберігання профілю користувача, історії відповідей та параметрів θ використано технологію Core Data, а синхронізація даних між пристроями екосистеми Apple реалізована через CloudKit.

Додатково інтегровано API великих мовних моделей (OpenAI) для генерації контекстуальних пояснень помилок українською мовою, що значно підвищує інтерактивність та навчальну цінність застосунку. Інтерактивні вправи, розроблені за принципами гейміфікації [5], сприяють глибшому залученню користувача.

Висновки. У роботі обґрунтовано та реалізовано алгоритмічне забезпечення адаптивної системи вивчення англійської мови. Використання моделей IRT та алгоритмів SAT дозволило підвищити точність оцінювання знань при зменшенні часу тестування.

Нативна реалізація на iOS із застосуванням Swift та Core Data гарантує високу продуктивність та зручність використання.

Практична цінність роботи полягає у створенні повнофункціонального застосунку «GrammarTrack», який демонструє високу ефективність у подоланні мовних бар'єрів україномовних користувачів.

Література:

1. Tan L. Y. et al. Artificial Intelligence-Enabled Adaptive Learning Platforms: A Review. Computers and Education: Artificial Intelligence. 2025. 100429.
2. Naseer F. et al. Integrating deep learning techniques for personalized learning pathways in higher education. Heliyon. 2024. e32628.
3. Jane O. C. et al. Personalized Language Education in the Age of AI: Opportunities and Challenges. Newport International Journal of Research in Education. 2024. Vol. 4, no. 1. P. 39–44.
4. Zohaib N. M., Sarfraz S. The Importance of English Phrasal Verbs Use in the Business Writing. Journal of Education and Practice. 2019. Vol. 10, no. 6. P. 1–6.
5. Roohani A., Heidari Vincheh M. Effect of game-based, social media, and classroom-based instruction on the learning of phrasal verbs. Computer Assisted Language Learning. 2021. Vol. 36. P. 1–25.
6. Siahpoosh H., Ilkhani S. On Digital Games and Their Promise for the Development of Knowledge of English Phrasal Verbs. Specialty Journal of Language Studies and Literature. 2020. Vol. 4, no. 2. P. 1–13.
7. Loewen S. et al. Mobile-assisted language learning: A Duolingo case study. ReCALL. 2019. Vol. 31. P. 293–311.
8. Leacock C. et al. Automated Grammatical Error Detection for Language Learners. Synthesis Lectures on Human Language Technologies. 2010. Vol. 3, no. 1. P. 1–134.
9. Zhu J., Shi X., Zhang S. Machine Learning-Based Grammar Error Detection Method in English Composition. Scientific Programming. 2021. Vol. 2021. P. 1–10.
10. Ersoy A., Savlak O., Kart C., Yıldız O. T. CheckMate: English Grammatical Error Correction for Native Turkish Speakers. 2023 31st Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU). 2023. P. 1–4.

References:

1. Tan L. Y. et al. Artificial Intelligence-Enabled Adaptive Learning Platforms: A Review. Computers and Education: Artificial Intelligence. 2025. 100429.
2. Naseer F. et al. Integrating deep learning techniques for personalized learning pathways in higher education. Heliyon. 2024. e32628.
3. Jane O. C. et al. Personalized Language Education in the Age of AI: Opportunities and Challenges. Newport International Journal of Research in Education. 2024. Vol. 4, no. 1. P. 39–44.
4. Zohaib N. M., Sarfraz S. The Importance of English Phrasal Verbs Use in the Business Writing. Journal of Education and Practice. 2019. Vol. 10, no. 6. P. 1–6.
5. Roohani A., Heidari Vincheh M. Effect of game-based, social media, and classroom-based instruction on the learning of phrasal verbs. Computer Assisted Language Learning. 2021. Vol. 36. P. 1–25.
6. Siahpoosh H., Ilkhani S. On Digital Games and Their Promise for the Development of Knowledge of English Phrasal Verbs. Specialty Journal of Language Studies and Literature. 2020. Vol. 4, no. 2. P. 1–13.
7. Loewen S. et al. Mobile-assisted language learning: A Duolingo case study. ReCALL. 2019. Vol. 31. P. 293–311.
8. Leacock C. et al. Automated Grammatical Error Detection for Language Learners. Synthesis Lectures on Human Language Technologies. 2010. Vol. 3, no. 1. P. 1–134.
9. Zhu J., Shi X., Zhang S. Machine Learning-Based Grammar Error Detection Method in English Composition. Scientific Programming. 2021. Vol. 2021. P. 1–10.

10. Ersoy A., Savlak O., Kart C., Yıldız O. T. CheckMate: English Grammatical Error Correction for Native Turkish Speakers. 2023 31st Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU). 2023. P. 1–4.

УДК 004.8:004.932:61

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2395-2408](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2395-2408)

Лозовий Кирило Сергійович аспірант, Інститут інформаційних технологій та систем, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0006-5930-9020>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АРХІТЕКТУР КОНВОЛЮЦІЙНИХ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ ДЛЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕДИЧНИХ ЗОБРАЖЕНЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті здійснено глибокий міждисциплінарний аналіз архітектур конволюційних нейронних мереж (CNN), орієнтованих на розв'язання задач класифікації медичних зображень. Простежено ключові етапи розвитку CNN від перших класичних моделей, що заклали фундаментальні принципи глибинного навчання, до сучасних гібридних архітектур, у яких активно застосовуються механізми уваги (self-attention) та трансформерні підходи.

Детально розглянуто математичний апарат згорткових операцій, принципи організації архітектурних блоків, еволюцію функцій активації, а також інноваційні алгоритми оптимізації, які забезпечили стрибок у продуктивності та масштабованості моделей. Особливу увагу приділено прикладному аналізу моделей LeNet-5, AlexNet, VGG, Inception, ResNet, DenseNet, EfficientNet, Vision Transformer та їхніх модифікацій. Порівняння здійснено за низкою критеріїв: точність класифікації, рівень генералізації, обчислювальна складність, мобільність, гнучкість та здатність до інтеграції у клінічні робочі процеси. Окремо розглянуто можливості 3D-CNN для обробки томографічних зображень, застосування self-supervised підходів, а також потенціал федеративного навчання у забезпеченні конфіденційності медичних даних і створенні більш стійких до domain shift моделей. Стаття також підкреслює значення аспектів пояснюваності (explainability), що є критично важливими для формування довіри з боку лікарів, пацієнтів та регуляторів, а також етичних і правових викликів, пов'язаних із впровадженням штучного інтелекту в медичну практику. Обговорюються проблеми стандартизації, питання справедливості, прозорості та необхідності міждисциплінарної кооперації розробників, клініцистів і фахівців із медичного права. Робота покликана сформулювати цілісне бачення сучасного стану та перспектив розвитку CNN у медицині, окреслити можливості їх подальшого удосконалення й інтеграції у високоточні діагностичні системи нового покоління, які поєднують технічну ефективність із безпекою та соціальною значущістю.

Ключові слова: українською: конволюційна нейронна мережа, глибоке навчання, класифікація, зображення, сегментація, трансферне навчання, штучний інтелект, мультидисциплінарний підхід, федеративне навчання.

Lozovyi Kyrylo PhD student, Institute of Information Technologies and Systems, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0006-5930-9020>

COMPARATIVE ANALYSIS OF CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORK ARCHITECTURES FOR MEDICAL IMAGE CLASSIFICATION: THEORETICAL FOUNDATIONS, PRACTICAL ASPECTS, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. This article presents an in-depth interdisciplinary analysis of convolutional neural network (CNN) architectures designed for medical image classification tasks. The evolution of CNNs is traced from the earliest classical models, which established the fundamental principles of deep learning, to modern hybrid architectures that actively incorporate self-attention mechanisms and transformer-based approaches. The mathematical foundations of convolution operations, the organization of architectural blocks, the development of activation functions, and innovative optimization algorithms are examined in detail, highlighting the breakthroughs that enabled significant improvements in performance and scalability.

Special emphasis is placed on the practical comparison of LeNet-5, AlexNet, VGG, Inception, ResNet, DenseNet, EfficientNet, Vision Transformer, and their modifications. The analysis evaluates these architectures according to multiple criteria, including classification accuracy, generalization ability, computational complexity, mobility, flexibility, and readiness for integration into clinical workflows. The discussion also addresses the potential of 3D-CNN for tomographic imaging, the role of self-supervised approaches, and the advantages of federated learning in preserving data confidentiality and building models resilient to domain shift.

The article further underscores the importance of explainability as a critical factor for building trust among clinicians, patients, and regulators, as well as the ethical and legal challenges of integrating artificial intelligence into medical practice. Issues of standardization, fairness, transparency, and the necessity of interdisciplinary collaboration between developers, clinicians, and medical law experts are explored. Ultimately, this work aims to provide a holistic vision of the current state and future prospects of CNNs in medicine, outlining pathways for their further advancement and integration into next-generation diagnostic systems that combine technical efficiency with safety and societal relevance.

Keywords: convolutional neural network, deep learning, medical imaging, image classification, segmentation, transfer learning, explainable AI, multi-disciplinary approach, Vision Transformer, federated learning

Постановка проблеми. На початку XXI століття спостерігається стрімке зростання обсягів медичних зображень, що створюються під час різноманітних клінічних обстежень - від рентгенографії та УЗД до мультиспектральних досліджень, таких як МРТ і ПЕТ. У звичайному обласному стаціонарі щодня накопичуються сотні гігабайтів медичних зображень, що потребують оперативного аналізу. На тлі високого навантаження на персонал, браку часу та ризику помилок, дедалі більшу актуальність набувають інтелектуальні системи підтримки прийняття клінічних рішень, основою яких часто виступають моделі глибокого навчання.

Серед різноманітних архітектур саме конволюційні нейронні мережі (CNN) зайняли чільне місце в екосистемі таких рішень. Це пояснюється їхньою здатністю автоматично виявляти релевантні просторові ознаки без необхідності ручної інженерії ознак, що традиційно застосовувалася у класичних алгоритмах на кшталт SVM або Random Forest. Поява CNN суттєво змінила парадигму аналізу зображень, витіснивши підходи, засновані на ручному доборі фільтрів і шаблонів.

Успішне використання CNN у завданнях комп'ютерного зору, таких як ImageNet, стимулювало активні дослідження в медичній сфері. Нині ці мережі застосовуються для автоматичного виявлення раку легень на КТ-знімках, діагностики діабетичної ретинопатії, ідентифікації гістологічних маркерів, скринінгу шкірних утворень, а також аналізу серцевої функції на основі ехокардіографії. Водночас зростає складність архітектур та вимоги до етичності й безпеки їх застосування, що зумовлює потребу в ретельному аналізі принципів побудови CNN, їхніх сильних і слабких сторін, а також сценаріїв використання в реальній клінічній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фундаментальна парадигма конволюційних нейронних мереж (CNN) спирається на біоміметичну ідею моделювання структури первинної зорової кори (V1) ссавців. Історично вона базується на експериментальних роботах Д. Х'юбела та Т. Візела (1962)[1], які виявили, що певні групи нейронів у зоровій корі активуються у відповідь на специфічні просторові патерни - лінії, орієнтації, краї - формуючи ієрархічно організовані рецептивні поля. У контексті штучного інтелекту ці емпіричні спостереження були формалізовані у вигляді глибоких згорткових архітектур, здатних до автоматичного виявлення локальних та глобальних ознак на основі навчальних даних без необхідності

ручної інженерії ознак. Основною операцією в CNN є двовимірний дискретний згортка, яка виконується між входним тензором $I \in R^{H \times W}$ та ядром фільтра $K \in R^{(2m+1) \times (2n+1)}$, що математично визначається як:

$$S(i, j) = (I * K)(i, j) = \sum_{u=-m}^m \sum_{v=-n}^n I(i-u, j-v) \cdot K(u, v)$$

де: - $S(i, j)$ - значення карти ознак на координаті (i, j) - (u, v) - зсуви у локальному рецептивному полі ядра - m, n - радіуси ядра по відповідних осях. Для збереження розмірності входного тензора використовуються механізми zero-padding, а параметри stride визначають крок згортки, впливаючи на щільність дискретизації ознак.

Розмір вихідної карти ознак обчислюється за формулою[2]:

$$O = \frac{I + 2P - K}{S} + 1$$

де O - розмір виходу, I - розмір входу, P - padding, K - розмір ядра, S - stride.

Ця операція є лінійною і трансляційно-інваріантною, що забезпечує фундаментальні властивості CNN у виявленні структур незалежно від їхнього точного розташування. Нелінійність є необхідною умовою побудови універсальних апроксиматорів функцій. У CNN найпоширенішою функцією активації є Rectified Linear Unit (ReLU)[3, 4]:

$$f(x) = \max(0, x)$$

що забезпечує розріджене (sparse) представлення ознак, знижує проблему затухання градієнтів та прискорює збіжність під час навчання. У складніших архітектурах застосовуються модифіковані варіанти:

Leaky ReLU[5]:

$$f(x) = \{x \text{ if } x > 0 \text{ } \alpha x \text{ if } x \leq 0, \quad \alpha \in (0, 1)$$

Exponential Linear Unit (ELU)[6]:

$$f(x) = \{x \text{ if } x > 0 \text{ } \alpha(e^x - 1) \text{ if } x \leq 0$$

Gaussian Error Linear Unit (GELU)[7] - особливо в трансформерах:

$$f(x) = x \cdot \Phi(x) = x \cdot \frac{1}{2} \left[1 + \operatorname{erf} \left(\frac{x}{\sqrt{2}} \right) \right]$$

Вибір функції активації впливає на диференційовність, стабільність навчання та здатність моделі до експресивного представлення.

З метою зменшення розмірності простору ознак, підвищення інваріантності до трансляцій та шумів, а також для зниження ризику перенавчання, у CNN використовуються операції пулінгу. Найпоширенішими є:

Max Pooling[8]:

$$P(i, j) = \max_{\Omega} \{S(i + u, j + v)\}$$

Average Pooling[9]:

$$P(i, j) = \frac{1}{|\Omega|} \sum_{\Omega} S(i + u, j + v)$$

де Ω - підобласть тензора карти ознак розміром зазвичай 2×2 або 3×3 . Ці операції не мають параметрів, є детермінованими та дозволяють сформувати семантично узагальнене представлення зображення.

Типова CNN має каскадну модульну структуру, що складається з:

- Згорткових блоків: Conv $\rightarrow$ Activation $\rightarrow$ Pooling
- Нормалізаційних компонентів (BatchNorm): для стабілізації динаміки градієнта
- Регуляризаторів (Dropout): для зменшення кореляції між нейронами
- Повнозв'язних шарів (FC): які інтерпретують узагальнене представлення на виході

Завершальним етапом є застосування функції softmax[10]:

$$\sigma(z_i) = \frac{e^{z_i}}{\sum_{j=1}^K e^{z_j}}, \quad i = 1, \dots, K$$

що забезпечує нормалізований розподіл ймовірностей на множині класів K .

Навчання CNN реалізується шляхом мінімізації функції втрат L , найчастіше - кросентропійної[10]:

$$L = - \sum_{i=1}^K y_i \cdot \log(\hat{y}_i)$$

де y_i - істинна мітка, $\hat{y}_i$ - прогноз моделі.

Алгоритми оптимізації:

Стохастичний градієнтний спуск (SGD)[10]:

$$\theta_{t+1} = \theta_t - \eta \nabla_{\theta} L(\theta_t)$$

SGD з моментом[11]:

$$\begin{aligned} v_{t+1} &= \beta v_t + \eta \nabla_{\theta} L(\theta_t) \\ \theta_{t+1} &= \theta_t - v_{t+1} \end{aligned}$$

Adam (Adaptive Moment Estimation)[12]:

$$\begin{aligned} m_t &= \beta_1 m_{t-1} + (1 - \beta_1) \nabla_{\theta} L(\theta_t) \\ v_t &= \beta_2 v_{t-1} + (1 - \beta_2) (\nabla_{\theta} L(\theta_t))^2 \\ \hat{m}_t &= \frac{m_t}{1 - \beta_1^t}, \quad \hat{v}_t = \frac{v_t}{1 - \beta_2^t} \\ \theta_{t+1} &= \theta_t - \frac{\eta}{\sqrt{\hat{v}_t} + \epsilon} \hat{m}_t \end{aligned}$$

RMSProp[13]:

$$\begin{aligned} v_t &= \beta v_{t-1} + (1 - \beta) (\nabla_{\theta} L(\theta_t))^2 \\ \theta_{t+1} &= \theta_t - \frac{\eta}{\sqrt{v_t} + \epsilon} \nabla_{\theta} L(\theta_t) \end{aligned}$$

Механізми регуляризації:

Dropout - стохастичне “вимкнення” нейронів із заданою ймовірністю p :

$$\begin{aligned} r_i &\sim \text{Bernoulli}(p) \\ \tilde{h}_i &= r_i \cdot h_i \end{aligned}$$

L2 регуляризація (Weight Decay)[14]:

$$L_{reg} = L + \lambda \sum_i w_i^2$$

Early Stopping[15] - моніторинг втрат на валідації та зупинка навчання при їх зростанні.

Batch Normalization[16] - нормалізація активацій для стабілізації навчання:

$$\hat{x}_i = \frac{x_i - \mu_B}{\sqrt{\sigma_B^2 + \epsilon}}$$
$$y_i = \gamma \hat{x}_i + \beta$$

Метою цієї роботи є здійснення глибокого та цілісного аналізу архітектур конволюційних нейронних мереж, що застосовуються для класифікації медичних зображень. Дослідження спрямоване не лише на технічне порівняння моделей, а й на виявлення тих тенденцій, які визначають розвиток сучасних підходів до автоматизованої медичної діагностики.

Особлива увага приділяється простеженню еволюції архітектур від перших спроб побудови глибоких згорткових мереж до новітніх гібридних рішень, що поєднують класичні принципи з механізмами уваги та трансформерними підходами. Важливим завданням статті є також осмислення ролі математичного апарату, пояснюваності та обчислювальної ефективності цих моделей у реальних клінічних сценаріях.

Виклад основного матеріалу. Поступова еволюція архітектур конволюційних нейронних мереж відображає як загальні технологічні зрушення в області штучного інтелекту, так і специфічні виклики, пов'язані з обробкою складних візуальних даних, зокрема в медичній сфері. Історично перші архітектури CNN, такі як LeNet-5 [1], стали інженерною конкретизацією теоретичних принципів локальних рецептивних полів та ієрархічного представлення ознак. Попри свою обмежену глибину (7 шарів), LeNet-5 [17] продемонструвала здатність до ефективного виявлення семантичних структур у вхідному зображенні, зокрема в задачах розпізнавання рукописного тексту, відкривши шлях до використання CNN у практиці. Наступний крок у розвитку мереж припадає на 2012 рік, коли архітектура AlexNet [18] здійснила прорив на конкурсі ImageNet [2], скоротивши відсоток помилок топ-5 до 15.3%, що стало рекордом на той час. Завдяки поєднанню декількох технологічних інновацій - використання ReLU-активації, dropout-регуляризації, а також навчання на GPU - вдалося значно збільшити глибину моделі без втрати збіжності. У медичних дослідженнях AlexNet [18] заклала основу для створення перших автоматизованих діагностичних систем на основі глибокого навчання. Задля вирішення обмежень AlexNet було запропоновано VGGNet [19] - архітектуру з уніфікованим розміром фільтрів (3×3) на кожному згортковому шарі та глибиною до 19 шарів. Попри елегантність дизайну, VGG [3]-архітектури мають високу обчислювальну вартість (до 138 млн параметрів), що значно ускладнює їх використання в мобільних або портативних діагностичних пристроях. Утім, простота структури VGG [19] зробила її ідеальним

кандидатом для підходів трансферного навчання у медичній візуалізації. З появою GoogLeNet (Inception v1) [20] розпочалась ера модульних архітектур, що допускають паралельне вивчення ознак на кількох масштабах. Інноваційний підхід полягав у поєднанні фільтрів різних розмірів (1×1 , 3×3 , 5×5) у межах одного блоку, що дало змогу ефективніше виявляти як дрібні, так і великі патологічні структури в медичних зображеннях.

Фундаментальний прорив відбувся з появою ResNet [21], яка вирішила проблему затухання градієнтів у глибоких мережах за допомогою залишкових блоків:

$$H(x) = F(x) + x$$

де $F(x)$ - залишкова функція, що навчається. Це дозволило будувати мережі глибиною понад 100 шарів без деградації продуктивності.

Подальший розвиток залишкової архітектури спостерігається у DenseNet [22], яка вводить щільні з'єднання між усіма попередніми шарами:

$$x_l = H_l([x_0, x_1, \dots, x_{l-1}])$$

де $[x_0, x_1, \dots, x_{l-1}]$ означає конкатенацію карт ознак. Це не лише покращує градієнтне поширення, але й сприяє повторному використанню ознак, зменшуючи потребу у великій кількості фільтрів. У відповідь на потребу в оптимізації обчислювальної вартості було запропоновано EfficientNet [23] - архітектуру, яка одночасно масштабує глибину, ширину та роздільність на основі коефіцієнта масштабування:

$$\begin{aligned} \text{depth: } d &= \alpha^\phi \\ \text{width: } w &= \beta^\phi \\ \text{resolution: } r &= \gamma^\phi \end{aligned}$$

де $\alpha \cdot \beta^2 \cdot \gamma^2 \approx 2$ та $\alpha, \beta, \gamma \geq 1$.

Стрімкий розвиток механізмів уваги призвів до появи Vision Transformer (ViT) [24], який усуває згорткову структуру й розглядає зображення як послідовність патчів. Кожен патч розміром 16×16 пікселів лінеаризується та подається у трансформер-блоки з механізмом multi-head self-attention:

$$\text{Attention}(Q, K, V) = \text{softmax}\left(\frac{QK^T}{\sqrt{d_k}}\right)V$$

Особливою категорією є 3D CNN [25], розроблені для аналізу об'ємних медичних зображень (КТ, МРТ). Тривимірна згортка визначається як:

$$S(i, j, k) = \sum_{u, v, w} I(i - u, j - v, k - w) \cdot K(u, v, w)$$

Архітектури типу 3D U-Net [25] показують високу ефективність у сегментації органів та виявленні патологій у томографічних зображеннях.

Порівняльний аналіз архітектур CNN

На основі досліджень нами було зроблено загальну оцінку методів представлену у таблиці:

Таблиця 1

Загальна оцінка методів

Архітек-тура	Гли-бина	Пара-метри	FLOPS	AUC/ Асс	Поясню-ваність	Мобіль-ність	Генера-лізація	Застосування
LeNet-5	7	60K	0.42M	0.85	+++	+	-	Навчальні експерименти
AlexNet	8	60M	724M	0.89	++	-	+	Transfer learning baseline
VGG-16	16	138M	15.5G	0.91	+++	-	+	Гістологія, маммографія
VGG-19	19	144M	19.7G	0.91	+++	-	+	Детальний аналіз тканин
Inception v3	22	23M	2.8G	0.92	++	-	++	Мультиорганний аналіз
ResNet-18	18	11M	1.8G	0.94	++	+	++	Універсальні задачі
ResNet-50	50	25M	4.1G	0.95	++	+	++	Скринінгові системи
ResNet-101	101	44M	7.8G	0.95	++	-	++	Складні діагностичні задачі
DenseNet -121	121	8M	2.9G	0.96	++	+	++	Патоморфологія
DenseNet -169	169	14M	3.4G	0.96	++	+	++	Онкодіагностика
Efficient Net-B0	7	5M	0.4G	0.96	+++	+++	++	Мобільна діагностика
Efficient Net-B7	9	66M	37G	0.97	+++	-	++	Високоточна діагностика
MobileNet v2	15	4M	0.3G	0.95	++	+++	+	Edge-сканери
MobileNet v3	15	3M	0.2G	0.95	++	+++	+	ІоТ медичні пристрої
Vision Transformer	32	86M	17G	0.98	+++	-	+++	Мультимодальні системи

Архітек- тура	Гли- бина	Пара- метри	FLOPS	AUC/ Асс	Поясню- ваність	Мобіль- ність	Генера- лізація	Застосування
Swin Transfor- mer	24	88M	15G	0.98	+++	-	+++	Ієрархічний аналіз

Висновки

Розвиток архітектур конволюційних нейронних мереж значною мірою детермінував еволюцію комп'ютерної медичної візуалізації. Від перших моделей із десятками параметрів до сучасних трансформерних гібридів - кожна архітектура відображає спробу подолати певне технічне або клінічне обмеження: нестачу даних, обмеження ресурсів, потребу в інтерпретації, високі вимоги до точності.

Ключові досягнення:

1. Технічний прогрес: Від 85% точності LeNet до 98% Vision Transformer
2. Ефективність: Зниження обчислювальних витрат з EfficientNet
3. Пояснюваність: Розвиток XAI методів для клінічного використання
4. Мобільність: Створення компактних архітектур для портативних пристроїв

5. Етичність: Формування стандартів справедливості та відповідальності

Актуальні виклики:

- Генералізація: Подолання domain shift між медичними установами
- Стандартизація: Гармонізація форматів та протоколів обробки
- Етика: Забезпечення справедливості та прозорості рішень
- Регуляторика: Адаптація до вимог медичного законодавства
- Інтеграція: Впровадження в існуючі клінічні workflow

Майбутні напрями:

Ефективне використання CNN у медицині потребує глибокого розуміння не лише архітектурних рішень, а й контексту їхнього застосування. З огляду на зростаючу складність систем, необхідно зміцнювати міждисциплінарні зв'язки між розробниками, лікарями, аналітиками, етиками й регуляторами.

Федеративне навчання [26], самоконтрольовані методи [27], мультимодальні системи [28] та квантові обчислення представляють найбільш перспективні напрями розвитку.

Особливу увагу слід приділити розробці адаптивних систем, здатних до неперервного навчання та покращення якості діагностики.

Лише у тісній кооперації між технічними та медичними спеціалістами можливе створення систем, які будуть не просто технічно ефективними, а й безпечними, справедливими, зрозумілими - такими, що заслуговують довіри у сфері, де ціна помилки вимірюється людським життям.

Література:

1. Х'юбел Д., Візел Т. Receptive fields, binocular interaction and functional architecture in the cat's visual cortex. The Journal of Physiology. 1962. Т. 160, № 1. С. 106–154. URL: <https://doi.org/10.1113/jphysiol.1962.sp006837> (дата звернення: 23.09.2025).
2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. MIT Press. 2016. URL: <https://www.deeplearningbook.org/> (дата звернення: 23.09.2025).
3. Nair V., Hinton G.E. Rectified Linear Units improve restricted Boltzmann machines. In: Proc. ICML Workshop on Deep Learning for Audio, Speech and Language Processing. 2010. URL: <https://icml.cc/Conferences/2010> (дата звернення: 23.09.2025).
4. Glorot X., Bordes A., Bengio Y. Deep sparse rectifier neural networks. In: Proc. AISTATS. 2011. URL: <https://proceedings.mlr.press/v15/glorot11a> (дата звернення: 23.09.2025).
5. Maas A.L., Hannun A.Y., Ng A.Y. Rectifier nonlinearities improve neural net acoustic models. In: Proc. ICML Workshop on Deep Learning for Audio, Speech and Language Processing. 2013. URL: https://ai.stanford.edu/~amaas/papers/relu_hybrid_icml2013_final.pdf (дата звернення: 23.09.2025).
6. Clevert D.-A., Unterthiner T., Hochreiter S. Fast and accurate deep network learning by Exponential Linear Units (ELUs). ICLR. 2016. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1511.07289> (дата звернення: 23.09.2025).
7. Hendrycks D., Gimpel K. Gaussian Error Linear Units (GELUs). arXiv. 2016. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.08415> (дата звернення: 23.09.2025).
8. Bridle J.S. Probabilistic interpretation of feedforward classification network outputs, with relationships to statistical pattern recognition. Neurocomputing: Algorithms, Architectures and Applications. 1990. С. 227–236. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.5555/104012.104070> (дата звернення: 23.09.2025).
9. Bishop C.M. Pattern Recognition and Machine Learning. Springer. 2006. URL: <https://www.springer.com/gp/book/9780387310732> (дата звернення: 23.09.2025).
10. Bottou L. Large-scale machine learning with stochastic gradient descent. In: Proc. COMPSTAT. 2010. С. 177–186. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2604-3_16 (дата звернення: 23.09.2025).
11. Qian N. On the momentum term in gradient descent learning algorithms. Neural Networks. 1999. Т. 12, № 1. С. 145–151. URL: [https://doi.org/10.1016/S0893-6080\(98\)00116-6](https://doi.org/10.1016/S0893-6080(98)00116-6) (дата звернення: 23.09.2025).
12. Kingma D.P., Ba J. Adam: A method for stochastic optimization. ICLR. 2015. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1412.6980> (дата звернення: 23.09.2025).
13. Tieleman T., Hinton G. RMSProp: Divide the gradient by a running average of its recent magnitude. Coursera Lecture 6.5 – Neural Networks for Machine Learning. 2012. URL: <https://www.cs.toronto.edu/~hinton/coursera/lecture6/> (дата звернення: 23.09.2025).
14. Krogh A., Hertz J.A. A simple weight decay can improve generalization. In: Advances in Neural Information Processing Systems (NIPS). 1992. URL: <https://papers.nips.cc/paper/1991/hash/cf226cdc0d2f0d6e2fd2f2b4b96a7a46-Abstract.html> (дата звернення: 23.09.2025).
15. Prechelt L. Early stopping, but when? In: Neural Networks: Tricks of the Trade. Springer. 1998. С. 55–69. URL: https://doi.org/10.1007/3-540-49430-8_3 (дата звернення: 23.09.2025).
16. Ioffe S., Szegedy C. Batch Normalization: Accelerating deep network training by reducing internal covariate shift. In: Proc. ICML. 2015. С. 448–456. URL: <https://proceedings.mlr.press/v37/ioffe15.html> (дата звернення: 23.09.2025).

17. LeCun Y., Bottou L., Bengio Y., Haffner P. Gradient-based learning applied to document recognition. Proceedings of the IEEE. 1998. Т. 86, № 11. С. 2278–2324. URL: <https://doi.org/10.1109/5.726791> (дата звернення: 23.09.2025).

18. Krizhevsky A., Sutskever I., Hinton G.E. ImageNet classification with deep convolutional neural networks. NeurIPS. 2012. С. 1097–1105. URL: <https://doi.org/10.1145/3065386> (дата звернення: 23.09.2025).

19. Simonyan K., Zisserman A. Very deep convolutional networks for large-scale image recognition. ICLR. 2015. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1409.1556> (дата звернення: 23.09.2025).

20. Szegedy C., Vanhoucke V., Ioffe S., Shlens J., Wojna Z. Rethinking the Inception architecture for computer vision. Proc. CVPR. 2016. С. 2818–2826. URL: <https://doi.org/10.1109/CVPR.2016.308> (дата звернення: 23.09.2025).

21. He K., Zhang X., Ren S., Sun J. Deep residual learning for image recognition. Proc. CVPR. 2016. С. 770–778. URL: <https://doi.org/10.1109/CVPR.2016.90> (дата звернення: 23.09.2025).

22. Huang G., Liu Z., van der Maaten L., Weinberger K.Q. Densely connected convolutional networks. Proc. CVPR. 2017. С. 4700–4708. URL: <https://doi.org/10.1109/CVPR.2017.243> (дата звернення: 23.09.2025).

23. Tan M., Le Q.V. EfficientNet: Rethinking model scaling for convolutional neural networks. ICML. 2019. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1905.11946> (дата звернення: 23.09.2025).

24. Dosovitskiy A., Beyer L., Kolesnikov A., та ін. An image is worth 16×16 words: Transformers for image recognition at scale. ICLR. 2021. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.11929> (дата звернення: 23.09.2025).

25. Çiçek Ö., Abdulkadir A., Lienkamp S.S., Brox T., Ronneberger O. 3D U-Net: Learning dense volumetric segmentation from sparse annotation. In: Proc. MICCAI. 2016. С. 424–432. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-46723-8_49 (дата звернення: 23.09.2025).

26. McMahan H.B., Moore E., Ramage D., Hampson S., Arcas B.A.y. Communication-efficient learning of deep networks from decentralized data. In: Proc. AISTATS. 2017. С. 1273–1282. URL: <https://proceedings.mlr.press/v54/mcmahan17a> (дата звернення: 23.09.2025).

27. Chen T., Kornblith S., Norouzi M., Hinton G. A simple framework for contrastive learning of visual representations. ICML. 2020. С. 1597–1607. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2002.05709> (дата звернення: 23.09.2025).

28. Devlin J., Chang M.-W., Lee K., Toutanova K. BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. NAACL-HLT. 2019. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1810.04805> (дата звернення: 23.09.2025).

References:

1. Х'юбел Д., Візел Т. Receptive fields, binocular interaction and functional architecture in the cat's visual cortex. The Journal of Physiology. 1962. Т. 160, № 1. С. 106–154. URL: <https://doi.org/10.1113/jphysiol.1962.sp006837> (дата звернення: 23.09.2025).

2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. MIT Press. 2016. URL: <https://www.deeplearningbook.org/> (дата звернення: 23.09.2025).

3. Nair V., Hinton G.E. Rectified Linear Units improve restricted Boltzmann machines. In: Proc. ICML Workshop on Deep Learning for Audio, Speech and Language Processing. 2010. URL: <https://icml.cc/Conferences/2010> (дата звернення: 23.09.2025).

4. Glorot X., Bordes A., Bengio Y. Deep sparse rectifier neural networks. In: Proc. AISTATS. 2011. URL: <https://proceedings.mlr.press/v15/glorot11a> (дата звернення: 23.09.2025).
5. Maas A.L., Hannun A.Y., Ng A.Y. Rectifier nonlinearities improve neural net acoustic models. In: Proc. ICML Workshop on Deep Learning for Audio, Speech and Language Processing. 2013. URL: https://ai.stanford.edu/~amaas/papers/relu_hybrid_icml2013_final.pdf (дата звернення: 23.09.2025).
6. Clevert D.-A., Unterthiner T., Hochreiter S. Fast and accurate deep network learning by Exponential Linear Units (ELUs). ICLR. 2016. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1511.07289> (дата звернення: 23.09.2025).
7. Hendrycks D., Gimpel K. Gaussian Error Linear Units (GELUs). arXiv. 2016. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1606.08415> (дата звернення: 23.09.2025).
8. Bridle J.S. Probabilistic interpretation of feedforward classification network outputs, with relationships to statistical pattern recognition. Neurocomputing: Algorithms, Architectures and Applications. 1990. С. 227–236. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.5555/104012.104070> (дата звернення: 23.09.2025).
9. Bishop C.M. Pattern Recognition and Machine Learning. Springer. 2006. URL: <https://www.springer.com/gp/book/9780387310732> (дата звернення: 23.09.2025).
10. Bottou L. Large-scale machine learning with stochastic gradient descent. In: Proc. COMPSTAT. 2010. С. 177–186. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2604-3_16 (дата звернення: 23.09.2025).
11. Qian N. On the momentum term in gradient descent learning algorithms. Neural Networks. 1999. Т. 12, № 1. С. 145–151. URL: [https://doi.org/10.1016/S0893-6080\(98\)00116-6](https://doi.org/10.1016/S0893-6080(98)00116-6) (дата звернення: 23.09.2025).
12. Kingma D.P., Ba J. Adam: A method for stochastic optimization. ICLR. 2015. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1412.6980> (дата звернення: 23.09.2025).
13. Tieleman T., Hinton G. RMSProp: Divide the gradient by a running average of its recent magnitude. Coursera Lecture 6.5 – Neural Networks for Machine Learning. 2012. URL: <https://www.cs.toronto.edu/~hinton/coursera/lecture6/> (дата звернення: 23.09.2025).
14. Krogh A., Hertz J.A. A simple weight decay can improve generalization. In: Advances in Neural Information Processing Systems (NIPS). 1992. URL: <https://papers.nips.cc/paper/1991/hash/cf226cdc0d2f0d6e2fd2f2b4b96a7a46-Abstract.html> (дата звернення: 23.09.2025).
15. Prechelt L. Early stopping, but when? In: Neural Networks: Tricks of the Trade. Springer. 1998. С. 55–69. URL: https://doi.org/10.1007/3-540-49430-8_3 (дата звернення: 23.09.2025).
16. Ioffe S., Szegedy C. Batch Normalization: Accelerating deep network training by reducing internal covariate shift. In: Proc. ICML. 2015. С. 448–456. URL: <https://proceedings.mlr.press/v37/ioffe15.html> (дата звернення: 23.09.2025).
17. LeCun Y., Bottou L., Bengio Y., Haffner P. Gradient-based learning applied to document recognition. Proceedings of the IEEE. 1998. Т. 86, № 11. С. 2278–2324. URL: <https://doi.org/10.1109/5.726791> (дата звернення: 23.09.2025).
18. Krizhevsky A., Sutskever I., Hinton G.E. ImageNet classification with deep convolutional neural networks. NeurIPS. 2012. С. 1097–1105. URL: <https://doi.org/10.1145/3065386> (дата звернення: 23.09.2025).
19. Simonyan K., Zisserman A. Very deep convolutional networks for large-scale image recognition. ICLR. 2015. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1409.1556> (дата звернення: 23.09.2025).

20. Szegedy C., Vanhoucke V., Ioffe S., Shlens J., Wojna Z. Rethinking the Inception architecture for computer vision. Proc. CVPR. 2016. С. 2818–2826. URL: <https://doi.org/10.1109/CVPR.2016.308> (дата звернення: 23.09.2025).

21. He K., Zhang X., Ren S., Sun J. Deep residual learning for image recognition. Proc. CVPR. 2016. С. 770–778. URL: <https://doi.org/10.1109/CVPR.2016.90> (дата звернення: 23.09.2025).

22. Huang G., Liu Z., van der Maaten L., Weinberger K.Q. Densely connected convolutional networks. Proc. CVPR. 2017. С. 4700–4708. URL: <https://doi.org/10.1109/CVPR.2017.243> (дата звернення: 23.09.2025).

23. Tan M., Le Q.V. EfficientNet: Rethinking model scaling for convolutional neural networks. ICML. 2019. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1905.11946> (дата звернення: 23.09.2025).

24. Dosovitskiy A., Beyer L., Kolesnikov A., та ін. An image is worth 16×16 words: Transformers for image recognition at scale. ICLR. 2021. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.11929> (дата звернення: 23.09.2025).

25. Çiçek Ö., Abdulkadir A., Lienkamp S.S., Brox T., Ronneberger O. 3D U-Net: Learning dense volumetric segmentation from sparse annotation. In: Proc. MICCAI. 2016. С. 424–432. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-46723-8_49 (дата звернення: 23.09.2025).

26. McMahan H.B., Moore E., Ramage D., Hampson S., Arcas B.A.y. Communication-efficient learning of deep networks from decentralized data. In: Proc. AISTATS. 2017. С. 1273–1282. URL: <https://proceedings.mlr.press/v54/mcmahan17a> (дата звернення: 23.09.2025).

27. Chen T., Kornblith S., Norouzi M., Hinton G. A simple framework for contrastive learning of visual representations. ICML. 2020. С. 1597–1607. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2002.05709> (дата звернення: 23.09.2025).

28. Devlin J., Chang M.-W., Lee K., Toutanova K. BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. NAACL-HLT. 2019. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1810.04805> (дата звернення: 23.09.2025).

УДК 004.89:004.42:004.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2409-2423](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2409-2423)

Любарський Сергій Володимирович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних інформаційних технологій, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8068-1106>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ: КАТЕГОРІАЛЬНО- ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз категоріально-понятійного апарату сучасних інформаційних технологій та узагальнено ключові тенденції їх розвитку в умовах цифрової трансформації. Розкрито зміст базових понять «дані», «інформація» і «знання» у контексті впливу Web-технологій, хмарних платформ та AI-орієнтованих сервісів, що зумовлюють зміщення акцентів від лінійних моделей оброблення інформації до динамічних екосистем її генерації, взаємодії та повторного використання. Проаналізовано еволюцію підходів до класифікації ІТ, визначено обмеження традиційних функціональних та галузевих моделей і окреслено сучасні тенденції сервісності, платформності, когнітивності та інтелектуалізації. Узагальнено структуру комунікаційних технологій цифрового середовища, зокрема файлового доступу, електронної пошти, гіпертекстових сервісів, баз даних, геоінформаційних систем та AI-орієнтованих сервісів.

Методологічну основу дослідження становлять: теоретичний аналіз і синтез наукових джерел — для уточнення змісту базових категорій та виявлення закономірностей розвитку ІТ; порівняльно-аналітичний метод — для зіставлення традиційних і сучасних класифікаційних підходів; систематизація емпіричних матеріалів — для структурування технологій комунікації, публікації та інтеграції даних; табличне узагальнення — для відображення еволюції класифікацій та комунікаційних ІТ; концептуально-структурний аналіз — для окреслення ролі архітектурних рішень у сучасних інформаційних системах.

Результати дослідження демонструють трансформацію класифікацій ІТ та структуру ключових комунікаційних технологій. Показано, що сучасні ІТ формуються як багаторівневі цифрові екосистеми, у яких інтегруються процеси збору, оброблення, інтерпретації та генерації знань.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному підході до уточнення понятійного апарату ІТ, поєднаному з аналізом комунікаційних, інтеграційних і архітектурних технологій, що дозволяє сформувати цілісну та концептуально

узгоджену класифікацію інформаційних технологій, адекватну умовам сучасного цифрового середовища.

Ключові слова: інформаційні технології, класифікація ІТ, дані, інформація, знання, Web-технології, хмарні сервіси, семантичні моделі, комунікаційні технології, мікросервісна архітектура, платформність, сервісно-орієнтованість, когнітивні технології, штучний інтелект.

Liubarskyi Serhii Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Computer Information Technologies, Military Institute of Telecommunications and Informatization named after Heroes of Kruty, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8068-1106>

INFORMATION TECHNOLOGIES: CATEGORIAL AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the categorial and conceptual framework of modern information technologies and summarizes the key trends in their development under conditions of digital transformation. The content of the fundamental concepts “data”, “information”, and “knowledge” is examined in the context of the influence of Web technologies, cloud platforms and AI-oriented services, which shift the focus from linear information-processing models to dynamic ecosystems of knowledge generation, interaction, and reuse. The evolution of IT classification approaches is analyzed, the limitations of traditional functional and sectoral models are identified, and contemporary trends towards service-orientation, platformization, cognitive computing, and intelligent automation are outlined. The structure of communication technologies within the digital environment — file access, e-mail, hypertext services, databases, geographic information systems and AI-driven services — is summarized with an emphasis on their functions and typical technological implementations.

The methodological basis of the study includes: theoretical analysis and synthesis of scientific sources aimed at clarifying the content of key categories and identifying the regularities of IT development; comparative-analytical method used to contrast traditional and modern classification approaches; systematization of empirical materials for structuring communication, publication, and data integration technologies; tabular generalization applied to demonstrate the evolution of IT classifications and communication tools; conceptual-structural analysis employed to outline the role of architectural solutions in contemporary information systems.

The findings are presented in two integrative tables that illustrate the transformation of IT classifications and the structure of key communication technologies. It is shown that modern IT is shaped as multilayered digital ecosystems

integrating processes of data collection, processing, interpretation, and knowledge generation. The scientific novelty of the study lies in its comprehensive approach to refining the conceptual framework of IT, combined with an analysis of communication, integration, and architectural technologies, which enables the formation of a coherent and conceptually consistent classification of information technologies adequate to the conditions of the modern digital environment.

Keywords: information technologies, IT classification, data, information, knowledge, Web technologies, cloud services, semantic models, communication technologies, microservices architecture, platformization, service-orientation, cognitive technologies, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій, поява хмарних, мобільних, когнітивних та AI-орієнтованих сервісів призводять до суттєвого ускладнення й розширення традиційного категоріально-понятійного апарату у сфері комп'ютерних наук. Класичні підходи до класифікації інформаційних технологій уже не відображають реального різноманіття технологічних рішень, що використовуються в електронних комунікаційних мережах, вебсередовищі та сучасних інформаційних системах. Це спричиняє термінологічну множинність, неоднозначність трактувань та ускладнює розроблення уніфікованих наукових і практичних моделей опису сучасних інформаційних технологій.

Особливої актуальності набуває необхідність систематизації та узгодження понятійного апарату з огляду на появу нових груп технологій: сервісів доступу до віддалених ресурсів, платформ електронної комунікації, Web-технологій публікації та інтеграції даних, геоінформаційних систем, а також інтелектуальних сервісів, що навчаються та генерують знання на основі методів штучного інтелекту. Одночасно з цим швидко еволюціонують архітектурні підходи до побудови інформаційних систем (мікросервіси, хмарні та serverless-моделі, AI-керовані архітектури), що також потребує включення до загальної класифікації.

Таким чином, наукова проблема полягає у відсутності сучасної, узгодженої та системної моделі категоріально-понятійного апарату інформаційних технологій, яка б відповідала поточним тенденціям розвитку IT, охоплювала нові технологічні класи та давала можливість для подальшої стандартизації та уточнення класифікаційних підходів у комп'ютерних науках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика категоріально-понятійного апарату інформаційних технологій та їх класифікації посідає помітне місце в сучасному науковому дискурсі з огляду на цифрову трансформацію, сервісизацію та інтелектуалізацію інформаційних систем. У низці робіт простежується перехід від лінійних моделей «дані → інформація →

знання» до екосистемного бачення цифрових процесів, у якому дані, інформація та знання розглядаються як взаємопов'язані елементи складних соціо-технічних систем. Зокрема, S. Calzati [1] пропонує екосистемний підхід до аналізу триади «інформація – дані – знання» та показує, як розвиток агентивних AI-систем змінює розуміння інформаційних процесів і етичних взаємодій у цифровому середовищі.

У роботі H. Cai, X. Wang, J. Shi, X. Zhou [2] розвивається компонентно-орієнтований підхід до інформаційного аналізу, у межах якого інформаційні процеси розглядаються крізь призму повторного використання, модульності та структуризації аналітичних компонентів. Це формує підґрунтя для перегляду традиційних уявлень про IT як про ізольовані системи оброблення даних і переходу до розуміння їх як гнучких, компонованих сервісних рішень. У монографічному дослідженні P. Tadejko [3] розкривається роль хмарних когнітивних сервісів, побудованих на методах машинного навчання, в архітектурі сучасних систем керування знаннями; автор підкреслює, що хмара стає «простором знань», а не лише інфраструктурою зберігання даних. O. Odularu [4], аналізуючи інтеграцію штучного інтелекту в системи управління знаннями, акцентує увагу на трансформації організаційних процесів, у яких знання дедалі частіше формуються, акумулюються та актуалізуються за участю AI-моделей.

Український контекст розвитку інформаційних технологій та цифрової інфраструктури розкрито у працях вітчизняних дослідників. Г. Красноступ [5] аналізує правові аспекти формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, що є важливим для розуміння регуляторного середовища функціонування інформаційно-комунікаційних технологій. О. Матвієнко [6] розглядає хмарні технології інформаційної економіки, наголошуючи на інституціоналізації хмарних рішень і специфіці управлінських стратегій в умовах війни, що підкреслює критичність стійких і масштабованих IT-інфраструктур для національної економіки.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені класифікації та типологізації систем штучного інтелекту. У «OECD framework for the classification of AI systems» [7] запропоновано багатовимірну рамку класифікації AI-систем за типами задач, рівнем автономності, контекстом застосування та впливом на суспільство, що демонструє відхід від суто технічних критеріїв до комплексного, ризик-орієнтованого підходу. Узагальнюючий огляд W. Jin, N. Wang, L. Zhang, X. Tian, B. Shi, B. Zhao [8] присвячено AI-керованим технологіям автоматизації; автори систематизують сучасні таксономії, вказують на існуючі виклики та окреслюють перспективи розвитку, що важливо для розуміння ролі AI як структуроутворювального елемента сучасних IT-екосистем.

S. M. Inavolu [9] аналізує еволюцію AI-орієнтованих сервісів обслуговування користувачів, їхні архітектури, можливості та виклики, показуючи, як інтелектуальні сервіси вбудовуються в інфраструктуру цифрових платформ і змінюють логіку взаємодії з користувачем. У дослідженні J. Wu та співавт. [10] розглянуто специфіку геопросторових великих даних, їхні обсяги, потоки та виклики щодо зберігання й оброблення, що актуалізує потребу в нових архітектурних та аналітичних моделях GIS-систем. Огляд E. Dritsas, M. Trigka [11] присвячено застосуванню методів машинного навчання в інформаційно-комунікаційних технологіях; автори систематизують напрями використання ML-алгоритмів у мережах, сервісах і платформах, підкреслюючи інтегративний характер сучасних IT-рішень. Ряд робіт зосереджується на окремих класах комунікаційних технологій, що формують основу цифрових сервісів. G. S. Chhabra, D. S. Bajwa [12] здійснюють огляд систем електронної пошти, протоколів безпеки та інструментів поштової форензики, демонструючи еволюцію e-mail як критичного елемента комунікаційної інфраструктури та об'єкта безпекових практик. J. D. Dinneen, C. A. Julien [13] аналізують феномен цифрового файлу та підходи до управління файлами, висвітлюючи проблеми організації, пошуку й збереження цифрових ресурсів у різних контекстах використання. У рекомендаціях L. van den Brink та співавт. [14] щодо публікації й використання просторових даних у Web узагальнено найкращі практики застосування стандартів, форматів і сервісів для забезпечення доступності, інтероперабельності та повторного використання просторових даних.

Практичний вимір інтеграції даних у цифрових системах розкрито у публікації S. Nguyen [15], де порівнюються підходи API-генерації та процесів ETL/ELT, підкреслюється їх нефункціональна взаємодоповнюваність і різні ролі в побудові інтеграційних ланцюгів даних. E. Rajabi, R. Midha, D. Ghosh [16] демонструють побудову графа знань для відкритих статистичних даних, акцентуючи на використанні RDF-структур, онтологій і семантичних зв'язків як передумови зв'язності та повторного використання даних. Завершує цей блок робота N. Nadukuda [17], в якій простежено еволюцію програмних архітектур — від монолітних систем до мікросервісних, cloud-native та AI-керованих рішень; автор показує, як архітектурні підходи стають окремим виміром класифікації програмних і інформаційних систем.

Узагальнення наведених публікацій свідчить про поступовий перехід від фрагментарного опису окремих технологій до інтегративного бачення інформаційних технологій як багаторівневих цифрових екосистем, у межах яких взаємодіють дані, сервіси, архітектури та інтелектуальні компоненти.

Метою статті є систематизація та уточнення категоріально-понятійного апарату сучасних інформаційних технологій шляхом аналізу тенденцій їх класифікації, узагальнення підходів до технологій комунікацій в електронних

комунікаційних мережах, технологій публікації та інтеграції даних у Web, а також огляду основних архітектурних рішень реалізації сучасних інформаційних систем.

Завдання статті:

1. Проаналізувати сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій та визначити ключові зрушення у напрямі сервісноорієнтованих, платформних, хмарних, когнітивних та AI-орієнтованих моделей.

2. Дослідити еволюцію архітектур інформаційних систем від монолітних рішень до мікросервісних, хмарно-орієнтованих та інтелектуалізованих архітектур, встановивши їхню роль у формуванні сучасних підходів до класифікації IT.

3. Охарактеризувати категоріальний апарат інформаційних технологій, зокрема зміст понять дані, інформація та знання, і показати їхню роль у формуванні науково обґрунтованої класифікації IT у сучасному цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз інформаційних технологій (IT) передбачає передусім уточнення їхніх базових понять, оскільки саме вони формують логічну основу подальших класифікацій і технологічних описів. У структурі IT традиційно виокремлюють ключові категорії, такі як дані, інформацію, знання, інформаційні ресурси, процеси та сервіси, однак їх зміст поступово ускладнюється внаслідок розвитку мережових і сервісно-орієнтованих рішень. Сучасні інтерпретації акцентують увагу не лише на технологічних засобах оброблення чи передачі даних, а й на інтегрованих механізмах доступу, взаємодії та використання інформаційних ресурсів у цифровому середовищі. Далі важливо уточнити різницю між даними, інформацією та знаннями у цифровому контексті. Сучасні дослідження наголошують, що дані не є «готовими фактами» — вони формуються у процесі спостереження й технічної фіксації, а отже завжди залежать від обраних засобів і практик. Інформація виникає тоді, коли ці дані набувають значення для користувача або системи, тобто є результатом інтерпретації змін у середовищі.

Знання ж постає як узагальнення та осмислення інформації у поєднанні з досвідом і практикою [1, с. 3770]. Таким чином, у сучасних IT дані, інформація та знання не вибудовуються у жорстку ієрархію, а функціонують як взаємопов'язані елементи єдиної динамічної моделі опрацювання та використання інформації. Подальший розвиток Web-технологій, хмарних платформ і штучного інтелекту суттєво змінює зміст таких категорій, як дані, інформація та знання, перетворюючи їх із послідовних етапів на взаємопов'язані елементи цифрової екосистеми. У Web-середовищі дані набувають форми динамічних потоків із різномірних джерел, що автоматично агрегуються, семантично збагачуються та аналізуються в режимі реального часу [2]. Хмарні сервіси

забезпечують перехід від даних до інформації через механізми індексації, аналітики й структу-рованого доступу, тоді як знання дедалі частіше постають у формі алгоритмічних моделей і патернів, згенерованих AI-системами [3, с. 172]. У такому підході знання вже не обмежуються людською інтерпретацією, а формуються також як результат роботи когнітивних платформ, що автоматизують узагальнення й виявлення зв'язків у великих масивах Web-даних [4, с. 816]. Відтак, розвиток Web-, хмарних та AI-орієнтованих технологій змінює саму природу даних, інформації та знань, надаючи їм динамічного, контекстуального й алгоритмічно опосередкованого характеру.

У підсумку, трансформація змісту категорій «дані – інформація – знання» під впливом Web-, хмарних та AI-технологій є принциповою передумовою для коректної класифікації сучасних інформаційних технологій. Оскільки ІТ сьогодні інтегрують процеси збору, оброблення, збагачення та генерації знань у межах єдиної цифрової інфраструктури, традиційні підходи, що спиралися на послідовну лінійну модель, виявляються недостатніми. Без урахування динамічного, багаторівневого та алгоритмічно-опосередкованого характеру інформаційних процесів неможливо адекватно визначити місце конкретних технологій у структурі ІТ, відмежувати сервіси роботи з даними від сервісів знаннєвої обробки та зрозуміти логіку їх взаємодії. Саме тому уточнення змісту цих понять стає фундаментом для побудови сучасної, концептуально узгодженої класифікації інформаційних технологій.

Тому, у контексті розвитку цифрових технологій важливо показати, як змінювалися підходи до класифікації інформаційних технологій та які чинники зумовили перехід від традиційних моделей до сучасних сервісноорієнтованих, платформних та когнітивних рішень. Для кращого розуміння цієї еволюції доцільно порівняти ключові ознаки класичних класифікацій ІТ із їхніми обмеженнями та тими тенденціями, що формують сучасну архітектуру інформаційних систем. Узагальнення цих аспектів наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційних і сучасних підходів до класифікації інформаційних технологій

Аспект класифікації ІТ	Традиційні підходи	Обмеження традиційних підходів	Сучасні тенденції
Функціональний критерій	Орієнтація на окремі функції та галузеві призначення (облікові, аналітичні, управ. системи)	Не враховують інтеграцію, взаємодію сервісів, Web-орієнтованість і динамічність цифрових процесів	Сервісноорієнтованість: ІТ розглядаються як набір сервісів, що взаємодіють та масштабуються у цифровому середовищі

Аспект класифікації ІТ	Традиційні підходи	Обмеження традиційних підходів	Сучасні тенденції
Типи даних та робота з ними	Робота зі статичними структурованими даними, класичні бази даних	Дані стали поточковими, великими за обсягом, мультимодальними; потреба в обробленні в режимі реального часу	Дані як сервіс: агрегування, збагачення й аналітика у Web- та хмарних середовищах
Архітектура ІТ-систем	Локальні, автономні, ієрархічні системи з жорсткою структурою	Не підтримують розподіленість, інтеграцію через API, масштабованість та хмарні рішення	Платформність: хмарні екосистеми, цифрові платформи, модульна архітектура та мікросервіси
Роль користувача	Користувач виступає оператором і самостійно інтерпретує інформацію	Людина не може ефективно опрацювати великі обсяги даних; зростає потреба у персоналізації досвіду	Інтелектуальні сервіси: персоналізована взаємодія, автоматизоване прийняття рішень, контекстні рекомендації
Роль знань	Знання формуються здебільшого людиною, а ІТ лише подають інформацію	Обсяги інформації перевищують можливості людського узагальнення	Когнітивні технології: автоматичне виявлення закономірностей, формування моделей і цифрових знань
Штучний інтелект	AI використовується як окрема підсистема або інструмент	Класичні класифікації не описують інтегровані AI-сервіси та їхню роль у сучасних ІТ	AI-орієнтованість: машинне навчання, алгоритмічні моделі, інтелектуальні рішення як складова ІТ-екосистем
Інфраструктура	Власні сервери, локальні центри обробки даних	Висока вартість, низька стійкість, обмежена масштабованість	Хмарні платформи: гнучкість, стійкість, розподіленість, швидке масштабування
Безпека	Локальні моделі безпеки, периметральний захист	Не відповідають потребам розподілених хмарних сервісів і цифрових платформ	Хмарна безпека, моделі довіри zero-trust, розподілене керування доступом

Джерело: сформовано на основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел [5], [6], [7], [8].

Представлене порівняння демонструє послідовну еволюцію інформаційних технологій: від систем, орієнтованих на локальне зберігання та оброблення даних, до багатокомпонентних цифрових екосистем, що забезпечують інтерактивну інформаційну взаємодію та автоматизоване формування знань.

Традиційні класифікації ІТ базувалися на функціональному поділі та стабільних галузевих завданнях, однак розвиток хмарних рішень, сервісних моделей та Web-орієнтованих платформ суттєво змінив природу інформаційних процесів. Сучасні ІТ виходять за межі лінійної логіки «дані → інформація» і переходять до інтегрованих процесів, де відбувається потокова аналітика, когнітивне узагальнення та створення алгоритмічно опосередкованих знань. Саме ця трансформація визначає актуальний зміст класифікації інформаційних технологій і відображає їхній сервісноорієнтований, платформний та AI-центричний характер.

Подальший аналіз інформаційних технологій потребує окремого розгляду тих рішень, що забезпечують комунікацію користувача з різними інформаційними сервісами у цифровому середовищі.

Саме ці технології утворюють базовий рівень взаємодії в сучасних інформаційних системах: вони підтримують роботу з файлами, електронною поштою, гіпертекстовими ресурсами, базами даних, геоінформаційними платформами та інтелектуальними сервісами.

На основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних досліджень, представлених у надісланих матеріалах, доцільно структурувати ключові види таких комунікаційних ІТ та окреслити їхні функції й типові технологічні реалізації. Узагальнені результати подано в таблиці 2.

Таблиця 2

**Комунікаційні технології доступу до інформаційних
сервісів у цифровому середовищі**

Категорія комунікаційної технології	Функціональна характеристика	Типові технологічні реалізації
Технології файлового доступу	Забезпечують створення, переміщення, синхронізацію та навігацію у файлових структурах; підтримують роботу з локальними, мережевими та хмарними файлами	Локальні та мережеві файлові системи; хмарні файлові сервіси; механізми синхронізації; інструменти персонального інформаційного менеджменту

Категорія комунікаційної технології	Функціональна характеристика	Типові технологічні реалізації
Електронна пошта (e-mail)	Реалізує обмін повідомленнями та файлами між користувачами; використовує стандартизовані протоколи маршрутизації та зберігання поштових даних	SMTP, POP3, IMAP; поштові агенти (UA, MTA); SSL/TLS; S/MIME; інструменти аналізу поштових заголовків та поштової форензики
Технології доступу до гіпертекстових ресурсів (Web)	Підтримують навігацію, перегляд і доступ до структурованих гіпертекстових даних у мережевому середовищі; забезпечують зв'язність інформаційних ресурсів	HTTP/HTTPS; браузерні інструменти; гіпертекстові моделі; індексація вебресурсів; механізми семантичного збагачення даних
Технології доступу до баз даних	Забезпечують здійснення запитів, вибірок, фільтрації та аналітики структурованих даних; підтримують інтеграцію користувача із серверними системами управління базами даних	SQL-інтерфейси; розподілені і NoSQL-бази; системи управління структурованими та просторовими даними; мережеві системи управління базами даних
Геоінформаційні системи (GIS)	Підтримують збір, моделювання, аналіз і візуалізацію геопросторових даних, включно з атрибутивними, часовими та координатними параметрами.	GIS-платформи; інструменти картографічної візуалізації; модулі просторового аналізу; геопросторові моделі та системи дистанційного моніторингу
AI-орієнтовані інформаційні сервіси	Використовують алгоритми штучного інтелекту для автоматизованого аналізу, прогнозування, класифікації та підтримки користувацької взаємодії	ML-платформи; когнітивні сервіси; AI-based customer services; чатботи; моделі обробки природної мови; рекомендаційні та предиктивні системи

Джерело: сформовано на основі узагальнення зарубіжних наукових джерел [9], [10], [11], [12], [13].

Представлена систематизація демонструє, що комунікаційні технології відіграють базову роль у функціонуванні цифрового середовища, оскільки забезпечують первинний рівень доступу, обміну та взаємодії між користувачем і інформаційними сервісами. Саме ця група технологій виступає своєрідним «скелетом» цифрових сервісів, адже визначає маршрути та формати руху інформації, забезпечує зв'язність компонентів ІТ-екосистеми та створює умови для формування комплексних платформних і AI-орієнтованих рішень. Таким чином, комунікаційні технології не лише підтримують передачу даних, а й задають архітектурні рамки сучасних інформаційних систем.

На цьому фундаментальному рівні, сформованому комунікаційними технологіями доступу та взаємодії з сервісами, наступним логічним напрямом розвитку виступають Web-технології публікації та інтеграції даних, які визначають стандарти їхнього представлення, обміну й семантичної узгодженості в цифровому середовищі.

У Web-середовищі стандарти публікації даних формувалися разом з еволюцією самої мережі, що зумовило широке використання універсальних форматів структурованого подання інформації. На ранньому етапі розвитку Web були закладені базові формати HTML, XML та RDF, які забезпечили можливість описувати, структурувати та пов'язувати дані між собою. Подальша еволюція Web-застосунків сприяла поширенню легших форматів — насамперед JSON, що став стандартом для передачі та публікації даних у сучасних Web-API. У відповідних документах наголошується, що дані сьогодні публікуються у «різноманітних форматах і структурах», де XML традиційно використовується для інтеграції різнорідних джерел, JSON — для REST-орієнтованих сервісів, а RDF — як ключовий формат семантичного Web і основа Linked Data, призначена для опису зв'язків між ресурсами [14, с. 3–4]. Відтак XML, JSON і RDF утворюють ядро стандартів, на яких базується сучасна Web-публікація даних.

Паралельно зі стандартизацією форматів розвивалися й методи інтеграції даних у складних інформаційних системах. Нині їх основу становлять два технологічні підходи — API-шлюзи та процеси ETL/ELT. За сучасними оцінками, генерація API забезпечує можливість «створювати, опубліковувати та використовувати» інтерфейси для обміну даними в режимі реального часу, тоді як ETL/ELT-процеси виконують консолідацію, очищення та структурування великих масивів даних для подальшої аналітики [15]. Ці підходи взаємодоповнюють один одного: API забезпечують доступ і комунікацію між сервісами, а ETL/ELT — підготовку та узгодженість даних.

Завершальним елементом розвитку Web-екосистем є семантичні моделі даних, зокрема Linked Open Data та Knowledge Graphs, які забезпечують зв'язність та повторне використання інформації. Побудова таких моделей

передбачає використання RDF-структур та онтологій, що дозволяють описувати відносини між сутностями та досягати семантичної узгодженості наборів даних. Вказується також, що підтримка метаданих про походження інформації є ключовою умовою для якісного повторного використання даних у статистичних та аналітичних системах [16, с. 1–2]. Таким чином, LOD-підходи та графи знань формують основу зв'язних даних у сучасному Web і визначають новий рівень інтероперабельності цифрових сервісів.

Варто наголосити, що комплексність сучасних процесів публікації, інтеграції та семантичного узгодження даних закономірно висуває нові вимоги й до архітектури інформаційних систем, оскільки саме архітектурні рішення визначають, яким чином ці технології можуть бути реалізовані, масштабовані та інтегровані в єдину цифрову інфраструктуру.

Відтак, еволюція архітектурних підходів у сучасних інформаційних системах показує перехід від монолітних структур до гнучкіших і децентралізованих моделей. Монолітні застосунки поступово були замінені модульними й компонентними системами, що створило підґрунтя для впровадження сервісно-орієнтованої архітектури (SOA), а згодом — мікросервісів, які забезпечують автономність компонентів, незалежне масштабування та підвищену стійкість до відмов [17, с. 2].

Подальший розвиток архітектур пов'язаний з поширенням хмарних моделей, контейнеризації та serverless-підходів, що виступають ключовими механізмами масштабування та стандартизації середовищ виконання. Окрему увагу привертають інтелектуалізовані архітектури — self-optimizing та AI-driven рішення, здатні автоматично адаптувати роботу систем у реальному часі. У результаті архітектура ІС перетворюється з технічного каркаса на важливий критерій класифікації ІТ, що визначає рівень гнучкості, масштабованості та інтелектуальної насиченості сучасних цифрових рішень [17, с. 3].

Висновки. Отже, узагальнюючи проведений аналіз, варто відзначити, що сучасний розвиток ІТ характеризується переходом до сервісноорієнтованих, платформних, хмарних та когнітивних моделей, у яких ключову роль відіграють інтегрованість, масштабованість і динамічна взаємодія цифрових компонентів. Еволюція архітектурних підходів — від монолітних структур до мікросервісних і хмарно-орієнтованих рішень — відображає загальну тенденцію до децентралізації та автономності інформаційних систем, тоді як зростання ролі штучного інтелекту зумовлює появу інтелектуалізованих та самооптимізованих архітектур.

Оновлена класифікація ІТ, побудована з урахуванням сучасних технологій публікації даних, інтеграційних механізмів, сервісних моделей взаємодії та архітектурних принципів, адекватно відображає структуру сучасної цифрової екосистеми. Визначальним при цьому є уточнення категоріального апарату

— насамперед понять дані, інформація та знання, оскільки саме їхнє змістове наповнення формує логічні межі класифікації та дозволяє коректно розподілити технології за їх функціональними й концептуальними ознаками. Без переосмислення цих базових категорій неможливо повною мірою описати взаємозв'язки між технологіями та забезпечити наукову узгодженість класифікації інформаційних систем у сучасному цифровому середовищі.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні взаємодії між сервісними, платформними та когнітивними компонентами сучасних інформаційних систем, зокрема в аспектах інтеграції штучного інтелекту й автоматизованих архітектур управління. Також, актуальним напрямом є розроблення уніфікованих підходів до опису та класифікації інтелектуальних сервісів, здатних об'єднувати дані, інформаційні потоки та знання в єдиному цифровому середовищі.

Література:

1. Calzati S. An ecosystemic view on information, data, and knowledge: insights on agential AI and relational ethics. *AI & Society*. 2025. №5. P. 3763–3776. DOI: 10.1007/s43681-025-00665-0.
2. Cai H., Wang X., Shi J., Zhou X. Reuse oriented information analysis methodology study on information analysis componentization. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15. DOI: 10.1038/s41598-025-05109-7.
3. Tadejko P. Cloud Cognitive Services Based on Machine Learning Methods in Architecture of Modern Knowledge Management Solutions. *Data-Centric Business and Applications. Lecture Notes in Networks and Systems*. Vol. 4: ed. by I. Afanasyev, A. Bessmertny. Cham: Springer. 2019. – P. 169–190. DOI: 10.1007/978-3-030-34706-2_9.
4. Odularu O. I. Integrating AI in Knowledge Management. *Journal of Ecohumanism*. 2025. Vol. 4. №. 4. P. 803–819. DOI: 10.62754/joe.v4i4.6796.
5. Красноступ Г. М. Правові аспекти формування та реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення. *Інформація і право*. 2015. № 1(13). С. 68–73. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2015.1\(13\).272604](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2015.1(13).272604).
6. Матвієнко О. Д. Хмарні технології інформаційної економіки: питання інституціоналізації та заходів українського менеджменту в умовах війни. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2023. Вип. 70. С. 78–85. DOI: 10.24025/2306-4420.70.2023.297130.
7. OECD framework for the classification of AI systems. *OECD Digital Economy Papers*. 2022. №. 323. 80 p. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-framework-for-the-classification-of-ai-systems_cb6d9eca-en.html (дата звернення: 15.11.2025).
8. Jin W., Wang N., Zhang L., Tian X., Shi B., Zhao B. A review of AI-driven automation technologies: latest taxonomies, existing challenges, and future prospects. *Computational Materials Continua*. 2025. Vol. 84. №. 3. P. 3961–4018. DOI: 10.32604/cmc.2025.067857.
9. Inavolu S. M. Exploring AI-driven customer service: evolution, architectures, opportunities, challenges and future directions. 2024. P. 1–24. URL: https://www.researchgate.net/publication/381224987_Exploring_AI-Driven_Customer_Service (дата звернення: 15.11.2025).
10. Wu J., Gan W., Chao H.-C., Yu P. S. Geospatial Big Data: Survey and Challenges. 2024. P. 1–14. URL: <https://arxiv.org/abs/2404.18428> (дата звернення: 15.11.2025).

11. Dritsas E., Trigka M. Machine Learning in Information and Communications Technology: A Survey. *Information*. 2025. Vol. 16. №. 1. P. 1–26. DOI: <https://doi.org/10.3390/info16010008>.

12. Chhabra G. S., Bajwa D. S. Review of E-mail System, Security Protocols and Email Forensics. *International Journal of Computer Science & Communication Networks*. 2015. Vol. 5. №. 3. P. 201–211. URL: <https://www.researchgate.net/publication/286053691> (дата звернення: 15.11.2025).

13. Dinneen J. D., Julien C. A. The ubiquitous digital file: a review of file management research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 2021. Vol. 71. № 1. 71 p. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.24222>.

14. Van den Brink L., Barnaghi P., Tandy J. et al. Best Practices for Publishing, Retrieving, and Using Spatial Data on the Web. *Semantic Web*. 2017. Vol. 10. №. 4. P. 1–20. DOI: 10.3233/SW-180305.

15. Nguyen S. API Generation vs. ELT/ETL: Key Differences. DreamFactory Blog. 21 November 2023. URL: <https://blog.dreamfactory.com/api-generation-vs-elt-etl> (дата звернення: 15.11.2025).

16. Rajabi E., Midha R., Ghosh D. Constructing a Knowledge Graph for Open Statistical Data. *Semantic Web*. 2020. P. 1–12. URL: <https://www.semantic-web-journal.net/system/files/swj2706.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).

17. Nadukuda N. Software architecture evolution: patterns, trends, and best practices. *Global Journal of Applied Sciences and Technology*. 2024. Vol. 9. №1. P. 1–14. URL: <https://www.gjastonline.com/wp-content/uploads/2024/05/Volume9Issue5Paper1.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).

References:

1. Calzati, S. (2025). An ecosystemic view on information, data, and knowledge: Insights on agential AI and relational ethics. *AI & Society*, 5, 3763–3776. <https://doi.org/10.1007/s43681-025-00665-0>.

2. Cai, H., Wang, X., Shi, J., & Zhou, X. (2025). Reuse oriented information analysis methodology study on information analysis componentization. *Scientific Reports*, 15. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-05109-7>.

3. Tadejko, P. (2019). Cloud cognitive services based on machine learning methods in architecture of modern knowledge management solutions. In I. Afanasyev & A. Bessmertny (Eds.), *Data-Centric Business and Applications* (Vol. 4, pp. 169–190). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-34706-2_9.

4. Odularu, O. I. (2025). Integrating AI in Knowledge Management. *Journal of Ecohumanism*, 4(4), 803–819. <https://doi.org/10.62754/joe.v4i4.6796>.

5. Krasnostup, H. M. (2015). Pravovi aspekty formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi telebachennia i radiomovlennia [Legal aspects of the formation and implementation of state policy in the field of television and radio broadcasting]. *Informatsiia i pravo*, 1(13), 68–73. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2015.1\(13\).272604](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2015.1(13).272604) [in Ukrainian].

6. Matviienko, O. D. (2023). Khmarni tekhnolohii informatsiinoi ekonomiky: pytannia instytutsionalizatsii ta zakhodiv ukrainskoho menedzhmentu v umovakh viiny [Cloud technologies of the information economy: Issues of institutionalization and Ukrainian management measures in wartime]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. Serii: Ekonomichni nauky*, 70, 78–85. <https://doi.org/10.24025/2306-4420.70.2023.297130> [in Ukrainian].

7. OECD. (2022). *OECD framework for the classification of AI systems* (OECD Digital Economy Papers, No. 323). Retrieved from: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-framework-for-the-classification-of-ai-systems_cb6d9eca-en.html.

8. Jin, W., Wang, N., Zhang, L., Tian, X., Shi, B., & Zhao, B. (2025). A review of AI-driven automation technologies: Latest taxonomies, existing challenges, and future prospects. *Computational Materials Continua*, 84(3), 3961–4018. <https://doi.org/10.32604/cmc.2025.067857>.

9. Inavolu, S. M. (2024). *Exploring AI-driven customer service: Evolution, architectures, opportunities, challenges and future directions*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/381224987_Exploring_AI-Driven_Customer_Service.

10. Wu, J., Gan, W., Chao, H.-C., & Yu, P. S. (2024). Geospatial Big Data: Survey and Challenges. Retrieved from: <https://arxiv.org/abs/2404.18428>.

11. Dritsas, E., & Trigka, M. (2025). Machine learning in information and communications technology: A survey. *Information*, 16(1), 1–26. <https://doi.org/10.3390/info16010008>.

12. Chhabra, G. S., & Bajwa, D. S. (2015). Review of E-mail system, security protocols and email forensics. *International Journal of Computer Science & Communication Networks*, 5(3), 201–211. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/286053691>.

13. Dinneen, J. D., & Julien, C. A. (2021). The ubiquitous digital file: A review of file management research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71(1). <https://doi.org/10.1002/asi.24222>.

14. Van den Brink, L., Barnaghi, P., Tandy, J., et al. (2017). Best practices for publishing, retrieving, and using spatial data on the Web. *Semantic Web*, 10(4), 1–20. <https://doi.org/10.3233/SW-180305>.

15. Nguyen, S. (2023, November 21). *API Generation vs. ELT/ETL: Key differences*. DreamFactory Blog. Retrieved from: <https://blog.dreamfactory.com/api-generation-vs-elt-etl>.

16. Rajabi, E., Midha, R., & Ghosh, D. (2020). Constructing a knowledge graph for open statistical data. *Semantic Web*, 1–12. <https://www.semantic-web-journal.net/system/files/swj2706.pdf>.

17. Nadukuda, N. (2024). Software architecture evolution: Patterns, trends, and best practices. *Global Journal of Applied Sciences and Technology*, 9(1), 1–14. <https://www.gjastonline.com/wp-content/uploads/2024/05/Volume9Issue5Paper1.pdf>.

УДК 004.738.5:519.816

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2424-2434](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2424-2434)

Матвійшина Надія Вікторівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук математичного факультету, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0001-7938-4622>

Желобецький Арсеній Павлович випускник бакалаврату кафедри комп'ютерних наук математичного факультету, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0009-0002-3628-5725>

АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ HEADLESS CMS ПРИ ПРОЄКТУВАННІ МОБІЛЬНОГО ЗАСТОСУНКУ

Анотація. Дослідження присвячене вивченню архітектурних особливостей та переваг використання Headless CMS в контексті динамічного розвитку мобільної комерції (m-commerce).

Актуальність роботи обґрунтовується критичною роллю мобільних застосунків у сучасній електронній комерції та потребою бізнесу в інструментах ефективного керування вмістом. Створення та підтримка масштабних комерційних систем ускладнюється множинністю доступних CMS і досить невеликою кількістю наукових праць щодо їх інтеграції саме з мобільними платформами.

Метою статті є систематизація теоретичних аспектів Headless CMS, наукове обґрунтування комплексу критеріїв вибору системи, адаптованих до вимог m-commerce, та розробка практичної моделі інтеграції обраної CMS із кроссплатформним мобільним застосунком.

Встановлено, що Headless CMS є еволюційним розвитком традиційних (монолітних) систем і ключовою її перевагою є фундаментальне відокремлення рівня керування даними від рівня відображення. Це забезпечує технологічну гнучкість, незалежність від фронтенд-технологій та уніфікований доступ до контенту через автоматично генероване API, що критично важливо для омніканальних рішень.

Для ілюстрації практичного застосування наведено схему інформаційної системи мобільної комерції одягу, де Headless CMS інтегрується з реляційною базою даних (PostgreSQL), системою кешування (Redis) та кроссплатформним фреймворком (React Native/Flutter), що підвищує гнучкість, масштабованість та продуктивність застосунку.

Для формалізації процесу вибору найбільш доцільної Headless CMS в умовах суперечливих критеріїв запропоновано та продемонстровано інтегровану методологію АНР-TOPSIS (Analytic Hierarchy Process – Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution). Методика дозволяє подолати недоліки окремих методів, забезпечуючи обґрунтоване прийняття рішень. На спрощеному прикладі з критеріями (стабільність, інтегрованість з комерцією, бізнес-логіка, документація) доведено узгодженість оцінок та визначено оптимальну альтернативу – Directus CMS, що підтверджує ефективність та універсальність запропонованого алгоритму. Отримані результати свідчать про те, що методика є ефективним інструментом, здатним оптимізувати вибір технологій, мінімізуючи суб'єктивний вплив та ризики хибного вибору.

Ключові слова: headless CMS, мобільна комерція, система керування вмістом, архітектура застосунку, метод аналізу ієрархій, багатокритеріальна оптимізація.

Matviyishyna Nadiya Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Computer Sciences Department, Faculty of Mathematics, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0001-7938-4622>

Zhelobetskiy Arsenii Bachelor's graduate of Computer Sciences Department, Faculty of Mathematics, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0009-0002-3628-5725>

PROFESSIONALLY-ORIENTED TASKS AS A TOOL FOR THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE

Abstract. This study investigates the architectural features and advantages of using a Headless CMS in the context of the dynamic development of mobile commerce (m-commerce).

The relevance of the work is justified by the critical role of mobile applications in modern electronic commerce and the business need for effective content management tools.

The creation and maintenance of large-scale commercial systems are complicated by the multiplicity of available CMS platforms and a relatively small number of scientific papers on their integration specifically with mobile platforms.

The aim of the article is to systematize the theoretical aspects of Headless CMS, provide a scientific rationale for the complex criteria used to select the system adapted to m-commerce requirements, and develop a practical model for integrating the chosen CMS with a cross-platform mobile application.

It is established that Headless CMS represents an evolutionary advancement of traditional (monolithic) systems, and its key architectural advantage is the fundamental decoupling of the data management layer from the presentation layer. This ensures technological flexibility, independence from frontend technologies, and unified content access via an automatically generated API, which is critically important for omnichannel solutions.

To illustrate the practical application, a diagram of the mobile apparel commerce information system is presented, where the Headless CMS integrates with a relational database (PostgreSQL), a caching system (Redis), and a cross-platform framework (React Native/Flutter). This integration significantly enhances the application's flexibility, scalability, and performance.

To formalize the selection process of the most appropriate Headless CMS under conditions of conflicting criteria, an integrated methodology – AHP-TOPSIS (Analytic Hierarchy Process – Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) – was proposed and demonstrated. This method is instrumental in overcoming the limitations of individual techniques, ensuring well-grounded decision-making. Using a simplified example with criteria such as stability, commerce integration, business logic, and documentation, the consistency of the evaluations was proven, and the optimal alternative, Directus CMS, was identified. The findings confirm the effectiveness and universality of the proposed algorithm. The results indicate that this methodology is an efficient tool capable of optimizing technology selection, minimizing subjective influence, and reducing the risks associated with an incorrect choice.

Keywords: headless CMS, m-commerce, content management system, application stack, analytic hierarchy process, multi-criteria optimization.

Постановка проблеми. Сьогодні мобільні пристрої та застосунки нерозривно пов'язані з електронною комерцією (e-commerce) і є головним чинником, що забезпечує стійке зростання обсягів онлайн-покупок через мобільні канали (m-commerce). Ця тенденція виходить за межі простої зручності, стаючи критично важливою вимогою для успішного функціонування сучасного бізнесу. Таким чином, актуальність створення та розвитку мобільних комерційних застосунків є беззаперечною, оскільки попит на швидкі, доступні й ефективні мобільні рішення продовжить зростати.

Створення та підтримка таких масштабних інформаційних систем, особливо в динамічному середовищі комерції, вимагає інструменту ефективного керування вмістом. Впровадження системи керування вмістом (CMS) є логічним кроком, що забезпечує централізоване адміністрування та спрощує підтримку системи, дозволяючи розробникам зосередитися на покращенні клієнтської сторони застосунку.

Водночас реалії сучасної розробки створюють нові виклики. З одного боку, існує велика кількість CMS, усі вони мають свої обмеження та особливості. Це перетворює вибір найбільш доцільної системи для конкретного мобільного проєкту на нетривіальну архітектурну задачу. З іншого боку, спостерігається нестача наукових публікацій та детально документованих прикладів інтеграції CMS саме з мобільними застосунками, що значно ускладнює прийняття обґрунтованих рішень і підвищує ризики проєкту.

Отже, актуальність дослідження полягає у систематизації знань щодо концепції CMS, науковому обґрунтуванні критеріїв вибору системи, адаптованих до потреб мобільної розробки, та практичній демонстрації ефективної моделі інтеграції обраної CMS із сучасним мобільним застосунком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мобільні технології змінили повсякденне життя людей та стали ключовим чинником трансформації електронної комерції. Тут дедалі більшою стає роль мобільних застосунків, про що свідчать як численні статті в інтернеті, наукові публікації так й фінансові показники [1].

Зі зростанням значення цифрових технологій роль систем керування стає дедалі помітнішою. Аналіз наукових публікацій на платформах Semantic Scholar, Academia.edu, ResearchGate та Google Scholar виявив суттєвий масив досліджень у сфері застосування CMS для електронної комерції. Зокрема, окремі наукові праці розглядають практичні аспекти інтеграції headless CMS з комерційними застосунками, інші присвячені інтеграції традиційних CMS та теоретико-методологічним засадам даної технології.

На сьогодні у сфері CMS сформувалися два основні підходи: традиційні CMS та headless CMS. Історично першими є традиційні або монолітні CMS, які виникли як відповідь на проблему масштабування вебресурсів та оптимізації процесу управління інформацією, що з розвитком вебтехнологій ставала дедалі складнішою та вимагала більших ресурсів.

Ці системи запропонували інтегрований підхід, об'єднуючи функції створення, редагування та публікації інформації з інструментами її відображення. За період еволюції функціональність цих систем значно розширилась від базового управління інформацією до комплексних рішень, що включають управління правами доступу, аналітику, інтеграцію з електронною комерцією та інші функції [2].

Headless CMS є послідовниками ідеології традиційних систем, проте їхня ключова перевага полягає у фундаментальній зміні парадигми: відокремленні контенту від його подання.

Це забезпечує технологічну гнучкість і незалежність, надаючи можливість уніфікованого доступу до вмісту для обслуговування широкого спектра клієнтських застосунків (вебсайти, мобільні застосунки та інші платформи) [3].

З огляду на різноманітність доступних на ринку headless CMS процес вибору найбільш відповідної системи може бути досить складним і потребує врахування вимог до персоналізації, адаптації до технологічних змін та потенційним розширенням на інші платформи.

Багатокритеріальний аналіз є важливим етапом в процесі прийняття рішення, особливо у випадках, коли необхідно враховувати різноманітні, часто суперечливі критерії. Методи MCDM дозволяють структурувати процес вибору, оцінювати альтернативи за допомогою кількісних та якісних показників, а також приймати зважені рішення в умовах невизначеності [4]. Серед численних методів MCDM можна виділити класичні методи Analytic Hierarchy Process (АНР) та Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS), які вважаються найпоширенішими та найбільш перевіреними у багатьох галузях застосування [5, 6, 7].

Мета статті – систематизація теоретичних аспектів використання систем керування вмістом у мобільній комерції, наукове обґрунтування комплексу критеріїв вибору Headless CMS, адаптованих до вимог m-commerce, та розробка практичної моделі інтеграції обраної CMS із сучасним мобільним застосунком для підвищення ефективності управління контентом.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цифровому середовищі мобільні застосунки для багатьох сфер бізнесу відіграють ключову роль у взаємодії з клієнтом. Однак швидкість обробки та оновлення даних, гнучкість адаптації під змінні вимоги ринку та можливості масштабування безумовно стають перешкодою для забезпечення конкурентоспроможності будь-якого продукту. Одним із сучасних підходів до організації архітектури, що дозволяє подолати ці виклики, є використання системи керування вмістом (Content Management System), зокрема headless CMS.

Headless CMS забезпечує розділення серверної логіки від презентаційного рівня через автоматично генероване API. Це дозволяє централізовано адмініструвати систему, оптимізувати робочі процеси та зосередити ресурси на розробці різних клієнтських інтерфейсів. Останнім часом з'являється все більше систем, що володіють більш широким функціоналом: вони забезпечують інтегроване керування користувачами, медіафайлами, SEO-оптимізацією, а також підтримку створення власної бізнес-логіки та точок доступу до API. Завдяки відкритій (open-source) основі переважної більшості CMS, їх використання може стати актуальним як для усталених компаній, так й для невеликих проєктів. Для ілюстрації переваг використання headless CMS розглянемо приклад інтеграції цієї технології у застосунок мобільної комерції, яка на сьогодні набуває все більшої популярності у контексті електронної роздрібної торгівлі, зокрема у сфері продажу одягу [8]. Архітектуру інформаційної системи можна представити наступною схемою (рис. 1).

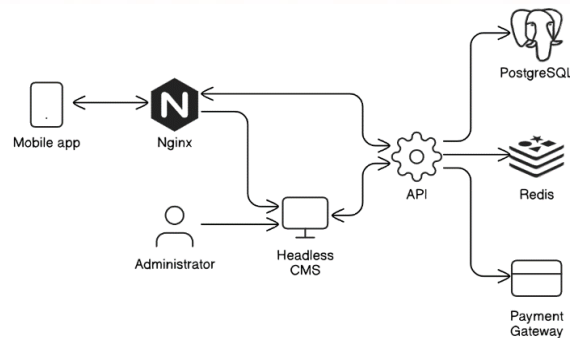

Рис. 1. Схема інформаційної системи мобільної комерції одягу

Як видно зі схеми, адміністрування системи здійснюється через візуальний інтерфейс, що взаємодіє з API, яке може бути розширене, наприклад, інтеграцією платіжного шлюзу. Використання Redis спрямоване на покращення швидкодії системи за рахунок кешування, тоді як PostgreSQL підкреслює орієнтованість CMS на реляційну модель даних, що є оптимальним вибором для комерційного застосунку, враховуючи високий рівень структурованості інформації.

Для розробки клієнтського застосунку доцільним є застосування кросплатформного фреймворку (наприклад, React Native або Flutter), що дозволить доповнити гнучкість системи шляхом зменшення складності створення, та підтримки продукту за рахунок використання єдиного базового коду для декількох платформ (iOS, Android, веб). Структуру застосунку можна проілюструвати за допомогою діаграми класів аналізу (рис. 2), де окрім основних функціональних компонентів також відображено таблиці бази даних.

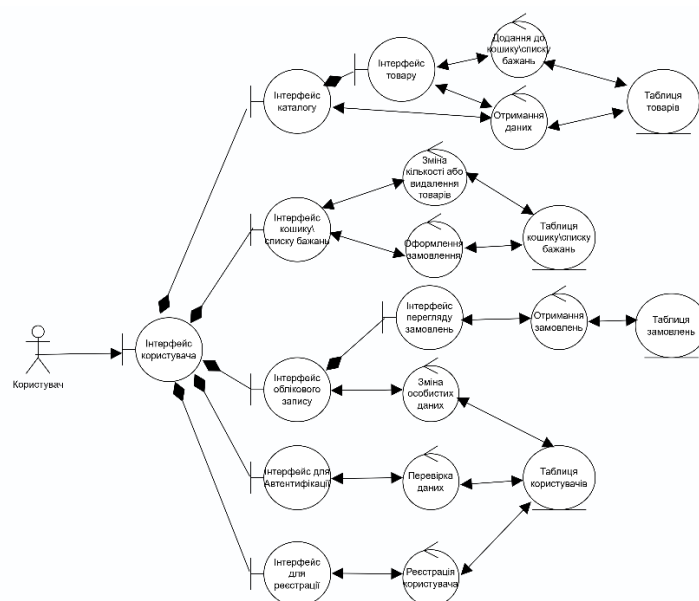

Рис. 2. Діаграма класів аналізу мобільного застосунку для комерції одягу

Таким чином, інтеграція headless CMS із кроссплатформним фреймворком дозволяє створити гнучкий, масштабований та високопродуктивний застосунок, що буде здатний відповідати сучасним змінним ринковим вимогам.

Вибір відповідної headless CMS – системи керування вмістом, що забезпечує гнучкість у розробці мультиканальних застосунків, є важливим, проте складним завданням на етапі проєктування. Це обумовлено великою кількістю критеріїв, які можуть бути суперечливими між собою. Визначено низку ключових критеріїв, які є важливими для успішної реалізації проєкту:

- стабільність роботи, наявність активної спільноти та відповідей на поширені запитання, тривалість існування;

- гнучкість управління зв'язками; можливість налаштування взаємозв'язків між даними та визначення поведінки при оновленні або видаленні даних;

- гнучкість використання – можливість розгортання у власному середовищі, підтримку бізнес-логіки, наявність інструментів для електронної комерції, а також інструментів для управління користувачами та доступом до API;

- зручність використання – повноцінність документації, простота вивчення та використання, а також загальна швидкодія;

- цінова політика – вартість використання системи та наявність обмежень, таких як ліміти на кількість запитів до API або функціональні обмеження у безплатних версіях.

Для порівняння обрано 4 найбільш популярних headless CMS, які згідно з інформацією на офіційних вебсайтах або в блозі розробників, мають можливість застосовуватися в контексті електронної комерції та мають документовані приклади такої інтеграції. Ці системи: Directus Payload CMS, Strapi та Sanity. Оскільки порівняння таких рішень є складним і багатогранним, для формалізації процесу аналізу обрано метод багатокритеріального аналізу (Multiple-Criteria Decision Making, MCDM), який забезпечує структурований та оптимізований підхід до оцінки та дозволяє зробити правильний вибір. В дослідженні, що розглядається, пропонується синтез двох класичних методів багатокритеріального аналізу – AHP (Analytic Hierarchy Process) та TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) [7]. Поєднання підходів дозволяє подолати недоліки окремих методів: AHP може стикатися зі збільшенням обчислювальної складності та неточністю при великій кількості критеріїв або альтернатив, а TOPSIS характеризується невизначеністю щодо обиравання ваги критеріїв.

Для ілюстрації роботи алгоритму використовується спрощений приклад із чотирма критеріями – стабільність, інтегрованість з комерцією, бізнес-логіка та документація.

Ієрархічну модель вибору headless CMS представлено на рис. 3.

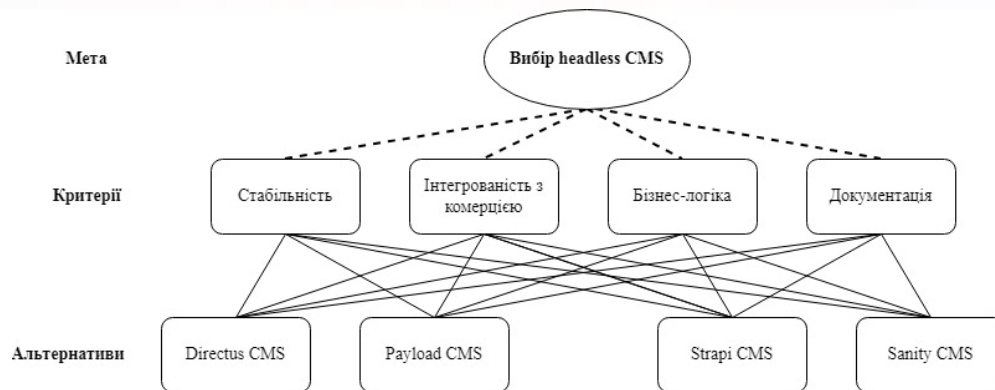

Рис. 3. Ієрархічна модель вибору headless CMS

Формується матриця парних порівнянь, яка відображає відносну важливість зазначених критеріїв, де оцінки призначаються за 9-бальною шкалою Т. Сааті [5]:

$$C = \begin{pmatrix} 1 & 7 & 3 & 5 \\ 1/7 & 1 & 1/9 & 1/5 \\ 1/3 & 9 & 1 & 3 \\ 1/5 & 5 & 1/3 & 1 \end{pmatrix}$$

Наступний крок – нормалізація (N) матриці C: кожен елемент ділиться на суму значень відповідного стовпця. Розраховується вектор ваг (W) шляхом знаходження середнього значення для кожного рядка N:

$$W = (0,533; 0,044; 0,289; 0,132).$$

Після цього відбувається перевірка узгодженості оцінок за формулою:

$$CR = \frac{CI}{RI}$$

де $CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n - 1}$, λ_{max} – найбільше власне значення матриці; RI – середнє значення індексу узгодженості, яке визначається за таблицею випадкового індексу Т. Сааті для різної кількості критеріїв [5]. В результаті розрахунку отримано:

$$CR = \frac{0,088}{0,9} = 0,098.$$

Оскільки $CR < 0,1$, узгодженість є прийнятною.

Згідно з етапом TOPSIS, кожна альтернатива headless CMS (Directus, Payload CMS, Strapi, Sanity) отримує відповідну оцінку:

$$X = \begin{pmatrix} 9 & 3 & 9 & 5 \\ 1 & 7 & 7 & 3 \\ 3 & 3 & 5 & 7 \\ 9 & 5 & 3 & 5 \end{pmatrix}$$

Згідно з алгоритмом, будується нормалізована матриця оцінок (R):

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_i x_{ij}^2}}, i = 1, \dots, m, j = 1, \dots, n,$$

та отримується зважена нормалізована матриця (V) шляхом множення кожного стовпця R на вагу критерію (w_{ij}):

$$V = \begin{pmatrix} 0,365 & 0,013 & 0,203 & 0,063 \\ 0,040 & 0,032 & 0,158 & 0,038 \\ 0,121 & 0,013 & 0,113 & 0,089 \\ 0,365 & 0,023 & 0,067 & 0,063 \end{pmatrix}$$

Для кожного стовпця обирається найкраще та найгірше значення:

$$I^+ = (0,365; 0,032; 0,203; 0,089); I^- = (0,040; 0,013; 0,067; 0,038).$$

Після цього обчислюється відстань до ідеальних рішень (S^+, S^-), тобто для кожного рядка V застосовується:

$$S_i^+ = \left(\sum_j (v_{ij} - v_j^*)^2 \right)^{\frac{1}{2}}, j = 1, \dots, m$$
$$S_i^- = \left(\sum_j (v_{ij} - v_j')^2 \right)^{\frac{1}{2}}, j = 1, \dots, m$$

Нарешті, для кожної альтернативи отримується відносна близькість до ідеального рішення, після чого обирається варіант, найближчий до 1:

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}, 0 < C_i^* < 1$$

Для даного прикладу отримано.

Отже, Directus CMS має найвищий рейтинг, який дорівнює 0,91, оскільки добре відповідає таким важливим критеріям, як *стабільність*, *бізнес-логіка* і *документація*. Payload CMS має досить низький рейтинг 0,21, хоча і отримала високі оцінки за *інтегрованість* з *комерцією* та *бізнес-логіку*. Strapi CMS отримала рейтинг 0,28 та показали посередні результати майже за всіма критеріями. Результат Sanity CMS має найвищу оцінку за *стабільність*, але за всіма іншими критеріями поступається Directus CMS, що свідчить про те, що саме Directus CMS є оптимальною альтернативою для проєкту.

Таким чином, застосування інтегрованої методології на базі АНР та TOPSIS дозволило структурувати та формалізувати процес вибору headless CMS, зменшуючи вплив суб'єктивних факторів та мінімізуючи ризики неправильного вибору.

Отримані результати можуть свідчити про те, що представлена методика є ефективним та універсальним інструментом, здатним не лише оптимізувати вибір технологій, а й знаходити застосування в інших сферах, таких як розробка бізнес-стратегій, управління проєктами та вдосконалення виробничих процесів.

Висновки. Стаття зосереджена на обґрунтуванні архітектурних переваг Headless CMS у контексті динамічного розвитку мобільної комерції (m-commerce) та розробці науково обґрунтованого алгоритму для вибору найбільш доцільної системи. Для формалізації процесу прийняття рішень у складних умовах суперечливих критеріїв запропоновано та детально продемонстровано інтегровану багатокритеріальну методику АНР-TOPSIS. Практичне застосування цієї моделі підтвердило її ефективність, мінімізавши суб'єктивний вплив та визначивши Directus CMS як оптимальну альтернативу для мобільного комерційного застосунку. Отже, впровадження запропонованої методики та архітектурної моделі створює надійну основу для проєктування високопродуктивних, гнучких та конкурентоспроможних рішень у сфері мобільної електронної комерції.

Література:

1. Global: m-commerce revenue and share in e-commerce 2017-2028. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1449284/retail-mobile-commerce-revenue-worldwide/?__sso_cookie_checker=failed.
2. Ottervig V. The essential history of CMS. Enonic. URL: <https://www.enonic.com/blog/the-history-of-cms--what-has-happened>.
3. Headless CMS. Jamstack.org. URL: <https://jamstack.org/headless-cms/>.
4. Kumar R. A comprehensive review of MCDM methods, applications, and emerging trends. *Decision making advances*. 2024. Vol. 3, no. 1. P. 185–199. DOI: <https://doi.org/10.31181/dma31202569>.
5. Saaty T. L. Fundamentals of Decision Making and Priority Theory With the Analytic Hierarchy Process. Pittsburgh : RWS Publications, 2013. 477 p.

6. Добрицький, Д. Використання інтегрованої багатокритеріальної методики АНР–TOPSIS для відбору проєктів аутсорсингових ІТ-компаній. *Сталий розвиток економіки*. 2025. №4 (55), С. 428–433. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-55-58>.

7. Misra S. K., Ray A. Integrated AHP-TOPSIS model for software selection under multi-criteria perspective. *Driving the economy through innovation and entrepreneurship*. India, 2013. P. 879–890. DOI: https://doi.org/10.1007/978-81-322-0746-7_72.

8. Curry D. Ecommerce app benchmarks. *Business of Apps*. URL: <https://www.businessofapps.com/data/ecommerce-app-benchmarks/>.

References:

1. Global: m-commerce revenue and share in e-commerce 2017-2028. Statista. Retrieved from https://www.statista.com/statistics/1449284/retail-mobile-commerce-revenue-worldwide/?__sso_cookie_checker=failed. [in English].

2. Ottervig, V. (n.d.). *The essential history of CMS*. Enonic. Retrieved from <https://www.enonic.com/blog/the-history-of-cms--what-has-happened>. [in English].

3. Headless CMS. *Jamstack.org*. Retrieved from <https://jamstack.org/headless-cms/>. [in English].

4. Kumar, R. (2024). A comprehensive review of MCDM methods, applications, and emerging trends. *Decision making advances*, 3(1), 185–199. DOI: 10.31181/dma31202569. [in English].

5. Saaty, T. L. (2013). *Fundamentals of Decision Making and Priority Theory With the Analytic Hierarchy Process*. RWS Publications. [in English].

6. Dobrytskyi, D. (2025). Vykorystannia intehrovanoi bahatokryterialnoi metodyky AHP–TOPSIS dlia vidboru proektiv autsorsynhovykh IT-kompanii [Using the Integrated Multi-Criteria Methodology AHP-TOPSIS for Selecting Projects of Outsourcing IT Companies]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, (4(55)), 428–433. DOI: 10.32782/2308-1988/2025-55-58. [in Ukraine].

7. Misra, S. K., & Ray, A. (2013). Integrated AHP-TOPSIS model for software selection under multi-criteria perspective. In *Driving the economy through innovation and entrepreneurship* (pp. 879–890). India. DOI: 10.1007/978-81-322-0746-7_72. [in English].

8. Curry, D. *Ecommerce app benchmarks*. Business of Apps. Retrieved from <https://www.businessofapps.com/data/ecommerce-app-benchmarks/>. [in English].

УДК 004.4:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2435-2449](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2435-2449)

Медвицький Олег Валерійович аспірант кафедри програмних засобів та технологій, Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0005-1854-6479>

АРХІТЕКТУРА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ СЦЕНАРНО-ПРЕЦЕДЕНТНОГО АНАЛІЗУ ЗМІН У РЕГІОНАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність дослідження, що зумовлена високою динамічністю та складністю соціальних, політичних і економічних процесів сучасних регіонів, які потребують оперативного виявлення тенденцій і прогнозування можливих трансформацій. Проаналізовано необхідність створення ефективних інтелектуальних систем моніторингу, аналізу та підтримки прийняття рішень, здатних обробляти значні масиви даних у режимі реального часу. Доведено, що застосування сценарно-прецедентного підходу у таких системах відкриває нові перспективи для аналітичної діяльності, оскільки забезпечує можливість урахування попереднього досвіду та подій як основи для оцінювання поточних ситуацій, побудови й аналізу альтернативних сценаріїв розвитку подій у регіональному середовищі. Систематизовано підходи до формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень і розроблення стратегій реагування на зміни, що підвищує ефективність державного управління на регіональному рівні. Визначено, що сценарно-прецедентний підхід поєднує знання, отримані з минулого досвіду, з можливістю моделювання майбутніх станів системи, що робить його потужним інструментом інтелектуального аналізу регіональної динаміки. Об'єктом дослідження визначено процеси інформаційного аналізу змін у регіональному середовищі, а предметом – архітектуру інформаційної системи, яка реалізує сценарно-прецедентний підхід до такого аналізу.

Розроблено концептуальну архітектуру системи, здатної збирати дані, зберігати прецеденти, формувати сценарії змін і підтримувати аналітичні рішення на основі інтеграції різнорідних джерел інформації. У роботі доведено наукову новизну дослідження, що полягає у поєднанні методів прецедентного аналізу (case-based reasoning) і сценарного моделювання у контексті регіональної аналітики, формуванні архітектурної моделі, яка інтегрує структуровані та неструктуровані соціальні, політичні й медійні дані, а також у впровадженні інтелектуальних методів класифікації, кластеризації та

оброблення природної мови (NLP) для ідентифікації тенденцій розвитку регіональних процесів.

Ключові слова: симуляція; прогнозування; база прецедентів; агентне моделювання; релевантність; модель.

Medvytskyi Oleh Valeriiovych postgraduate student, Department of Software Tools and Technologies, Kherson National Technical University, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0005-1854-6479>

ARCHITECTURE OF AN INFORMATION SYSTEM FOR SCENARIO-PRECEDENT ANALYSIS OF CHANGES IN THE REGIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article substantiates the relevance of the study, which is due to the high dynamism and complexity of social, political and economic processes of modern regions, which require prompt identification of trends and forecasting of possible transformations. The need to create effective intelligent monitoring, analysis and decision-making support systems capable of processing significant data sets in real time is analyzed. It is proven that the use of the scenario-precedent approach in such systems opens up new prospects for analytical activity, as it provides the opportunity to take into account previous experience and events as a basis for assessing current situations, building and analyzing alternative scenarios for the development of events in the regional environment. Approaches to the formation of scientifically based recommendations for making management decisions and developing strategies for responding to changes, which increases the effectiveness of public administration at the regional level, are systematized. It is determined that the scenario-precedent approach combines knowledge gained from past experience with the ability to model future states of the system, which makes it a powerful tool for intellectual analysis of regional dynamics. The object of the study is the processes of information analysis of changes in the regional environment, and the subject is the architecture of an information system that implements a scenario-precedent approach to such analysis. The conceptual architecture of a system capable of collecting data, storing precedents, forming change scenarios and supporting analytical solutions based on the integration of heterogeneous information sources has been developed. The work proves the scientific novelty of the study, which consists in combining the methods of precedent analysis (case-based reasoning) and scenario modeling in the context of regional analytics, forming an architectural model that integrates structured and unstructured social, political and media data, as well as in the implementation of intellectual methods of classification, clustering and natural language processing (NLP) to identify trends in the development of regional processes.

Keywords: simulation; forecasting; case base; agent-based modeling; relevance; model.

Постановка проблеми. Динаміка соціально-політичних процесів у регіональному середовищі характеризується високим рівнем невизначеності, багатофакторністю та складними просторово-часовими взаємозв'язками.

Традиційні методи аналізу часто не здатні враховувати ці особливості, що обмежує їхню прогностичну цінність для підтримки стратегічних рішень. Сценарно-прецедентний підхід дозволяє поєднати історичний досвід з поточними даними для побудови імовірнісних сценаріїв розвитку подій, однак його ефективна реалізація потребує створення цілісної інформаційної системи. Проблема полягає у нестачі стандартизованих і відтворюваних архітектурних рішень, здатних інтегрувати багатомодальні джерела даних, забезпечувати семантичну узгодженість, підтримувати формування та оновлення бази прецедентів, а також генерувати прогнози з урахуванням умовного впливу зовнішніх факторів. Необхідність такої системи зумовлена потребою підвищити точність, пояснювальність і практичну застосовність результатів аналізу для управління регіональними змінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому просторі сьогодення представлено значний масив праць, спрямованих на побудову інформаційних систем для сценарно-прецедентного аналізу регіональних змін. Так П. Брандт, Д'В. Ораціо та ін. [1] запропонували підхід до прогнозування летальності від державного насильства на рівні сітки PRIO-GRID (місячні дані для Африки) з використанням просторово-часових графових згорткових мереж (STGCN – spatio-temporal graph convolutional networks) та подієвих даних ICEWS (Integrated Crisis Early Warning System), агрегованих за 20 кореневими кодами CAMEO (Conflict and Mediation Event Observations). Дослідники навчають моделі на 2000–2016 роках із валідацією на 2017-му та оцінюють покрокові прогнози на 6 місяців уперед, використовуючи 54 попередні кроки. Порівнюються варіанти STGCN-TCN (temporal convolutional network – часова згорткова мережа) та STGCN-LSTM (long short-term memory – довга короткочасна пам'ять) із базовим прогнозом ViEWS (Violence Early-Warning System – система раннього попередження насильства), побудованим на RF (random forest – випадковий ліс), за двома метриками: MSE (mean squared error – середньоквадратична помилка) і належною CRPS (continuous ranked probability score). Показано стаке поліпшення над бенчмарком: за MSE найкращим є STGCN-TCN із доданими подієвими ознаками (ICEWS), тоді як за CRPS кращим виявляється STGCN-LSTM без ICEWS, що підкреслює чутливість вибору метрики для моделі. Такі зарубіжні дослідники як Е. Род, Т. Госсте, Х. Хегре [2] здійснили систематичний огляд сучасних систем

раннього попередження про конфлікти за трьома ключовими вимірами: прозорість і відкритість, параметри даних та методів, а також точність прогнозування. Проаналізовано десять провідних систем, серед яких ViEWS, CF (Conflict Forecast), AFP (Atrocity Forecasting Project), EWP (Early Warning Project), GCRI (Global Conflict Risk Index) та PUT (Peoples Under Threat). Виявлено значну варіативність у просторово-часовій роздільності, цільових змінних і моделях – від логістичної регресії та агрегованих індексів до методів машинного навчання.

У роботі Д. Ма, Дж. Куанга, М. Чжана [3] подано модель прецедентно-орієнтованого міркування для формування планів реагування на вибухи газу в шахтах. Випадок подано у схемі Проблема-Рішення-Результат із фреймовим представленням атрибутів, а ваги ознак для пошуку схожих інцидентів обчислено за cloud-model (поєднання експертного оцінювання з імовірнісно-нечітким перетворенням); подібність визначається KNN (k-nearest neighbors – метод k-найближчих сусідів) із зважуванням. Для адаптації рішень використано MEA-BP (поєднання mind evolutionary algorithm з нейромережею backpropagation (зворотне поширення похибки)), а оцінювання плану здійснюється зворотним генератором cloud-model з формуванням інтегральної «хмарної» оцінки. Корпус охоплює 50 історичних інцидентів; на цільовому кейсі «В Coal Mine» модель сформувала план, який за підсумковою хмарною оцінкою відповідає рівню між Good та Fair із тенденцією до Good.

М. Хоффман, Ф. Сантос, К. Ноймайер, Д. Мерса [4] задокументували побудову бази протестів із GDELT (Global Database of Events, Language and Tone – глобальна база даних подій, мови й тону) для шести європейських країн (2015–2020) та критично оцінює надійність «великих» новинних репозиторіїв. Показано, що автоматичне кодування за CAMEO / TABARI генерує суттєві хибнопозитивні й потребує додаткових етапів: збирання всіх Mentions-URL, нейромережевого перекладу, словникового контент-аналізу та ML-класифікації з подальшим людським кодуванням. Описано чотири фази (екстракція протестів, відсів хибнопозитивних, добір текстів і навчання класифікаторів, масштабоване застосування з порогоми за числом джерел) і підкреслено непрозорість алгоритмів та ресурсомісткість «безкоштовних» даних. Незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, питання створення цілісної архітектури інформаційної системи сценарно-прецедентного аналізу змін у регіональному соціально-політичному середовищі залишається відкритим.

Метою статті є створення науково обґрунтованої архітектури інформаційної системи сценарно-прецедентного аналізу змін у регіональному соціально-політичному середовищі, яка забезпечує інтеграцію збору даних, прецедентного моделювання, сценарного аналізу та прогнозування в єдиній аналітичній платформі підтримки рішень. Завдання дослідження полягає в

обґрунтуванні структурної схеми системи та взаємозв'язків між її модулями, розробці методів семантичної інтерпретації подієвих і соціально-економічних сигналів та їх адаптивного оновлення, формальному описі механізмів накопичення, пошуку та ревізії прецедентів із урахуванням часової релевантності та структурної подібності

Виклад основного матеріалу. Архітектура інформаційної системи сценарно-прецедентного аналізу змін у регіональному середовищі побудована як багаторівнева структура, що об'єднує модулі збору даних, базу прецедентів, сценарний рівень, підсистему прогнозування та інтерфейс (рис. 1). Її компоненти утворюють узгоджений аналітичний конвеєр від накопичення первинної інформації до підтримки стратегічних рішень.

Модуль збору даних становить основу архітектури, його функціональне призначення полягає не лише в акумуляції подій і показників із різних джерел, але й у забезпеченні їх структурної узгодженості, семантичної інтерпретації та адаптивного оновлення відповідно до динаміки соціально-політичного середовища [5]. Архітектурно модуль збору даних реалізується як багаторівнева конвеєрна система, що охоплює кілька взаємопов'язаних етапів. На першому рівні здійснюється збір даних із різнорідних джерел, які можуть мати як структурований (статистичні, економічні, демографічні, інституційні показники), так і неструктурований характер (текстові повідомлення, медійні матеріали, сигнали з інформаційних потоків, повідомлення соціальних мереж).

Далі ці дані проходять попередню обробку, що включає нормалізацію форматів, усунення дублювання, геопросторову та часову прив'язку подій, а також фільтрацію шумових сигналів [6]. Наступним етапом є інтеграція очищених даних у внутрішні сховища системи, де вони стають доступними для сценарного моделювання та аналітичної обробки [7].

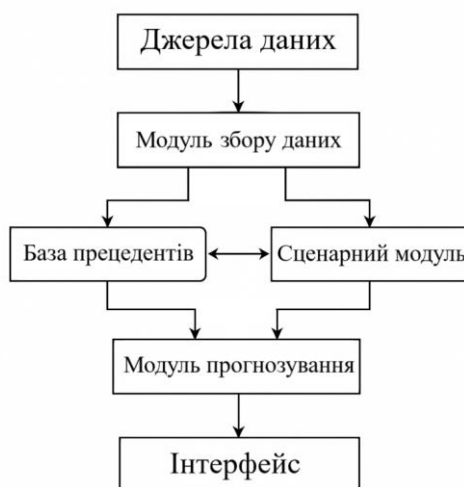

Рисунок 1 – Схема архітектури сценарно-прецедентного аналізу.

Ключовою особливістю підходу є механізм розумного сприйняття під час збору даних: система не лише пасивно акумулює інформацію, обмежуючись фіксацією очевидних подій, а й здійснює її семантичний аналіз та адаптивний відбір з урахуванням контексту середовища, враховуючи латентні сигнали, приховані у текстових джерелах або у динаміці структурних параметрів.

Математично процес відбору релевантних сигналів може бути поданий як ймовірнісна функція семантичної релевантності. Нехай $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ – множина зібраних подій, а $H = \{h_1, h_2, \dots, h_m\}$ – множина контекстних ознак середовища. Тоді релевантність окремої події визначається як

$$R(x_i|H) = Pr(x_i \in D_{\text{рел}}|H) \quad (1)$$

де $Pr(\cdot)$ – ймовірнісна оцінка релевантності сигналів, $D_{\text{рел}}$ – підмножина сигналів, значущих для сценарного аналізу.

Розширення функціональності модуля можливе за рахунок використання багатомодальних каналів збору інформації. Окрім текстових даних, до системи можна інтегрувати зображення, аудіосигнали та просторові карти, що дозволить фіксувати зміни політичної ситуації за непрямими ознаками. Наприклад, аналіз візуальних потоків може виявляти концентрацію протестних зібрань, а обробка аудіоматеріалів – зміни риторики політичних діячів.

Просторово-часова прив'язка даних забезпечує їх структуровану підготовку для подальшого багатовимірного аналізу соціально-політичних процесів у просторово-часовому контексті. Після нормалізації, просторово-часової прив'язки та фільтрації очищені записи формують потік кандидатів для побудови прецедентів. Подальші операції структурування та ревізії виконуються на рівні бази прецедентів [8].

База прецедентів являє собою елемент, який забезпечує накопичення, структуроване зберігання, пошук і адаптацію попереднього досвіду для підтримки сценарного моделювання та прогнозування. Вона функціонує як активне знаннево-аналітичне ядро системи, що формує когнітивний зв'язок між зібраними первинними даними та модулями сценарного аналізу, забезпечуючи можливість порівняння поточних соціально-політичних процесів з історичними аналогами та вибір релевантних варіантів реагування.

На концептуальному рівні база прецедентів реалізується відповідно до класичної парадигми сценарно-прецедентного підходу, у межах якого кожен прецедент описується структурою виду

$$c = \{Pro, Sol, Out\} \quad (2)$$

де *Pro* – формалізований опис проблемної ситуації (наприклад, соціально-політична подія, протестна активність або зміна політичного настрою в регіоні), *Sol* – застосоване рішення чи реакція на неї (наприклад, політичні дії, інституційні заходи або зміни в управлінні), а *Out* – результат реалізованого рішення, виражений у вигляді зміни стану середовища чи стабільності [9].

Інформаційна модель бази прецедентів забезпечує багаторівневе подання даних. На нижчому рівні зберігаються нормалізовані атрибути, отримані з модуля збору даних: часові мітки, географічні координати [10], інтенсивність сигналів, семантичні категорії та контекстні параметри середовища [11]. На вищому рівні ці атрибути агрегуються у структури прецедентів, що можуть бути подані як векторні описи, фрейми або об'єктно орієнтовані моделі залежно від типу даних і складності зв'язків між ними. Наприклад, ситуацію масових протестів подають як фрейм із параметрами часу, місця, чисельності учасників, тригерних подій, залучених акторів і політичного контексту, а рішення – як набір заходів і політик із зазначенням часової затримки їх реалізації та наслідків.

Ключовим механізмом функціонування бази є пошук прецедентів за мірою подібності до поточної ситуації. Формально задача пошуку може бути подана як оптимізаційна:

$$c^* = \arg \min_{c_j \in C} d(Pro_{cur}, Pro_j) \quad (3)$$

де Pro_{cur} – опис поточної проблемної ситуації, Pro_j – опис ситуації з бази, а $d(\cdot)$ – функція подібності. Метрики можуть комбінувати структурні, семантичні та темпоральні компоненти [12], забезпечуючи комплексне порівняння ситуацій. Вагові коефіцієнти можуть адаптивно змінюватися залежно від контексту середовища, підвищуючи значущість актуальних ознак та знижуючи вплив застарілих характеристик. Зокрема, врахування часової віддаленості прецедентів може бути описане експоненційною функцією згасання:

$$w_j = \exp\left(-\frac{\Delta t_j}{\tau}\right) \quad (4)$$

де Δt_j – проміжок часу між поточною подією та прецедентом j , τ – параметр часової релевантності. Це дозволяє підвищити вагу нещодавніх аналогів і водночас не ігнорувати цінність історичних випадків із високим ступенем подібності.

Важливим є підтримання та еволюційний розвиток бази прецедентів. Система має забезпечувати автоматизоване оновлення з додаванням нових випадків, ревізією наявних і вилученням надлишкових або застарілих. Ревізія передбачає уточнення структури прецедентів відповідно до нових відомостей про їх наслідки, тоді як політики вилучення ґрунтуються на критеріях часової давності, семантичної надлишковості або зниження релевантності для прогнозних завдань. Формалізовано процес підтримки можна описати як оптимізацію множини $C = \{c_1, c_2, \dots, c_k\}$ так, щоб

$$C^* = \arg \max_{C' \subseteq C} Q(C') \quad (5)$$

де $Q(C')$ – функціонал якості бази, який враховує покриття простору подій, унікальність прецедентів, ефективність пошуку та точність прогнозування.

Із розвитком соціально-політичних процесів база прецедентів працює з узгодженими багатомодальними поданнями та забезпечує їх операційне використання для пошуку. Ознаки вирівнюються за шкалами і центруються для порівнюваності описів, після чого формується спільний простір представлень, стійкий до часткової відсутності модальностей. Подібність оцінюється у цьому просторі із застосуванням калібрування міри на валідаційних підмножинах для стабільності рішень. Індексація реалізується наближеними структурами, що прискорюють доступ за збереження контрольованої похибки, а параметри перетворень періодично оновлюються за результатами моніторингу дрейфу ознак у даних.

Сценарний модуль формує центральний аналітичний рівень архітектури: на цьому етапі будується, розгортається та оцінюється альтернативні траєкторії розвитку соціально-політичних процесів. Його функція полягає у трансформації структурованих даних із модуля збору та історичних відомостей із бази прецедентів в узгоджені сценарії, які відображають можливі варіанти динаміки соціальних систем за різних умов.

Реалізується сценарний модуль, як агентно-орієнтована симуляційна система [13]. Кожен з агентів є формалізованим представленням соціального, економічного або політичного актора, має внутрішній стан і цільову функцію, сприймає контекст та адаптивно змінює стратегії поведінки. Взаємодії між агентами і з оточенням породжують колективні ефекти, недоступні для суто аналітичного виведення, тому вони виявляються через симуляцію. Залучення мовних моделей великого масштабу на рівні агентів підвищує автономність, соціальну взаємодію, реактивність і проактивність, що робить відтворення поведінкових патернів більш реалістичним.

Середовище симуляції визначається як узгоджений простір правил і зв'язків фізичного, соціального, інституційного та інформаційного рівнів. Події і ознаки з модуля збору даних відображаються у цей простір як фактори, що впливають на рішення агентів. Через зв'язок із базою прецедентів, середовище симуляції надає структуровані аналоги минулих ситуацій для ініціалізації умов і корекції перебігу симуляції. Це дозволяє сценаріям враховувати історичні патерни у подібних контекстах і підвищує правдоподібність відтворюваної динаміки.

Динаміка поведінки агентів описується як послідовність станів, що змінюються у часі відповідно до контексту середовища та внутрішніх стратегій. Формально стан конкретного агента у момент часу t можна визначити як вектор

$$S_a(t) = f(P_a, B(t), M_a(t)) \quad (6)$$

де P_a – множина внутрішніх параметрів агента (цілі, ресурси, уподобання), $B(t)$ – контекст середовища у момент часу t , а $M_a(t)$ – пам'ять та досвід агента, що включає як результати попередніх взаємодій, так і релевантні прецеденти. Функція f визначає механізм прийняття рішень, який може мати стохастичний характер або базуватися на стратегічному плануванні. Такий підхід дозволяє моделювати як локальні реакції на зміни середовища, так і довгострокові цілеспрямовані дії, наприклад, побудову коаліцій, ескалацію протестної активності чи зміну економічної поведінки груп.

Функція відтворення колективної поведінки, формується як результат взаємодії великої кількості агентів. У соціально-політичному контексті це можуть бути процеси поширення наративів, утворення суспільних рухів, зміна електоральних настроїв або трансформація інституційних структур. Для їх моделювання використовується мережеве представлення системи, у якому вузли відповідають агентам, а ребра – каналам взаємодії. Динаміка поширення впливів у такій мережі описується функцією

$$I_a(t+1) = g(I_a(t), \{I_k(t)\}_{k \in N_a}, W_{ak}, \theta_a) \quad (7)$$

де I_a – стан впливу або переконань агента a у момент часу t , N_a – множина сусідів агента у мережі, W_{ak} – ваги взаємодій між агентами, а θ_a – параметри чутливості агента до зовнішніх сигналів. Функція g визначає правила оновлення станів на основі комунікаційних процесів, соціального тиску та внутрішніх уподобань. Таке моделювання дозволяє відтворювати складні явища, як-от колективна радикалізація, ефект «мудрості натовпу» або фрагментація суспільних мереж.

Ключовим аспектом роботи сценарного модуля є механізм адаптивного оновлення сценаріїв. Соціально-політичне середовище характеризується високою невизначеністю та динамічністю, тому статичні сценарії швидко втрачають актуальність. Сценарний модуль повинен бути здатним до самооновлення, використовуючи нові дані, що надходять у систему, а також нові прецеденти, додані до бази. Цей процес являє собою динамічну оптимізацію множини сценаріїв S , метою якої є максимізація їхньої релевантності та пояснювальної сили:

$$S^* = \arg \max_{S' \subseteq S} J_{\text{сцен}}(S', B(t)) \quad (8)$$

де $J_{\text{сцен}}$ – функціонал якості сценаріїв, що враховує їхню здатність описувати поточну ситуацію, охоплювати простір можливих траєкторій розвитку та забезпечувати основи для прогнозування. Адаптивність досягається за рахунок використання механізмів контекстного навчання, що дозволяють агентам змінювати стратегії поведінки без явного перенавчання моделей, а також через автоматичне оновлення бази прецедентів на основі результатів симуляцій.

Інтеграція сценарного модуля з базою прецедентів реалізує замкнений цикл CBR (case-based reasoning – прецедентно-орієнтоване міркування): прецеденти ініціалізують сценарії та коригують їх перебіг, а валідовані траєкторії симуляцій зберігаються як нові прецеденти для подальшого повторного використання.

Важливою функцією сценарного модуля є оцінювання результатів симуляції. Оцінка сценаріїв здійснюється за низкою метрик, що відображають ключові властивості соціально-політичної динаміки: стійкість системи, швидкість поширення впливу, ступінь поляризації, рівень інституційної стабільності, чутливість до зовнішніх інтервенцій. Аналіз цих показників дозволяє виявляти точки біфуркації, визначати критичні фактори впливу та порівнювати ефективність альтернативних стратегій дій. Оцінювання може проводитися як для окремих сценаріїв, так і для їхніх ансамблів, забезпечуючи багатовимірну перспективу аналізу.

Модуль прогнозування формує верхній рівень аналітичної архітектури, він забезпечує перехід від опису минулої динаміки та симуляцій альтернативних сценаріїв до кількісної оцінки майбутніх станів системи. Його ключове завдання полягає у визначенні ймовірності настання подій різної природи – від ескалації збройних конфліктів та актів насильства до трансформацій суспільних настроїв чи інституційних змін – у часовій перспективі та в конкретних просторових межах субнаціонального рівня [14].

Архітектурно модуль прогнозування реалізується як багаторівнева система статистично-аналітичних моделей ансамблевого типу. Сценарні виходи використовуються як зовнішні предиктори для умовного прогнозування.

На нижньому рівні відбувається побудова моделей, заснованих на історичних даних про події, індикатори соціально-економічного стану, демографічні та інституційні параметри, що надходять із модуля збору даних та агрегуються через базу прецедентів. Тут моделі будуються в межах досліджуваного регіону з внутрішньою просторовою деталізацією та заданою часовою дискретністю, при цьому аналітичні процедури охоплюють як лінійні статистичні методи (наприклад, логістичну регресію), так і ансамблі моделей машинного навчання, зокрема випадкові ліси, що дозволяє виявляти нелінійні залежності та взаємодії факторів.

Ймовірність виникнення події певного типу в одиниці простору у момент часу можна подати як функцію від багатовимірного вектора предикторів:

$$\pi_{u,t+s} = \Pr(Y_{u,t+s} = 1 | Z_{u,t}) \quad (9)$$

де u – субнаціональна одиниця в межах обраного регіону (наприклад, громада або район), t – поточний період, s – горизонт прогнозу, $Y_{u,t+s}$ – бінарна змінна, що позначає настання події (наприклад, збройного зіткнення чи акту насильства проти цивільних), $Z_{u,t}$ – вектор предикторів, який включає історичні характеристики конфліктної активності, демографічні параметри, інституційні індикатори, економічні умови, географічні особливості та ознаки протестної активності. Залежно від характеру даних і завдання прогнозування оцінювання $\pi_{u,t+s}$ може здійснюватися через одну модель або через ансамбль моделей, що комбінуються з подальшим калібруванням на валідаційних множинах.

Прогнозні вікна охоплюють як короткострокові (1–3 місяці), так і середньо- й довгострокові горизонти (до 36 місяців), що забезпечує можливість поєднувати завдання оперативного реагування з аналізом стратегічних тенденцій.

Процедура прогнозування реалізується ітеративно: на кожному кроці оновлюються змінні історії подій, що дозволяє враховувати накопичувальні ефекти та нелінійну динаміку, забезпечуючи реалістичні траєкторії порівняно зі статичними підходами. Статистичні прогнози поєднуються з результатами сценарного моделювання: згенеровані траєкторії виступають умовами для прогнозних оцінок і є основою ґрунтового аналізу змін політик та зовнішніх факторів впливу.

Модуль інтегрує попередні рівні архітектури в єдину аналітичну платформу для кількісної оцінки майбутніх станів соціально-політичного

середовища та вирішення задач раннього попередження, оцінки просторової дифузії, аналізу наслідків політичних рішень і перевірки альтернативних сценаріїв. Поєднання статистичних методів, ансамблевих моделей та агентного моделювання забезпечує високоточну, адаптивну та інтерпретовану аналітику для підтримки стратегічних рішень.

Останньою частиною архітектури є інтерфейс, який виконує роль презентаційного шару та забезпечує узгоджену взаємодію з даними і моделями, підтримуючи масштабованість, інтеоперабельність і переносність у роботі з просторово-часовими потоками даних та індикаторами [15]. Організація відображення ґрунтується на віднесенні панелей до операційних, аналітичних і стратегічних режимів, що визначає глибину навігації, рівень деталізації та типи візуальних засобів.

Графічний інтерфейс використовує перевірені макети й засоби сприйняття – односторінкові панелі для огляду ключових індикаторів, ієрархічну деталізацію (drill-down) для діагностики та стратегічного аналізу, а також сіткові макети, меню і фільтри для керованого доступу до багатовимірних індикаторів. Інтеграція карти реалізується за двома шаблонами – як окреме узгоджене представлення поряд із графіками і таблицями або як картографічне тло для порівняння кількох індикаторів і виявлення зв'язків між ними. Подання доповнюються часовими рядами, просторовими узагальненнями та анімаціями для розкриття динаміки.

Зв'язок інтерфейсу з аналітичними та прогнозними моделями реалізується у двох режимах. У режимі слабкого зв'язку інтерфейс відображає результати зовнішніх обчислень і показники якості без втручання в обчислювальний конвеєр, що доцільно для оперативних панелей та виведення прогнозних метрик. У режимі тісного зв'язку інтерфейс керує моделями через сервісні контракти і подієву взаємодію між рівнями дані-моделі-представлення, надаючи інтерактивний аналіз, контекстні запити та узгоджені представлення для сценарних розрахунків.

У межах цих режимів інтерфейс забезпечує макрорівневий огляд стану регіону та доступ до факторів, що формують значення індикаторів.

Передбачено координовані подання для просторового розкриття закономірностей, часові зрізи для відстеження змін та механізми валідації результатів моделей на рівні карти та графіків. Для прогнозних задач інтерфейс підтримує відображення умовних оцінок, каліброваних імовірностей та динаміки індикаторів у вибраних просторово-часових межах, що узгоджується з ролями операційних, аналітичних та стратегічних панелей у загальній архітектурі.

Висновки. У роботі сформовано цілісну архітектуру сценарно-прецедентного аналізу для регіонального середовища, що поєднує конвеєр збору

даних, базу прецедентів, агентний сценарний рівень, ансамблеве прогнозування та узгоджений інтерфейс. Скоординовані етапи «збирання – нормалізація – просторово-часова прив'язка – семантичний добір» забезпечують якісну первинну основу. База прецедентів надає узагальнені представлення, пошук за мірою подібності й еволюційне оновлення. Сценарний модуль відтворює динаміку взаємодій акторів і замикає цикл CBR, повертаючи валідовані траєкторії у колекцію випадків. Прогнозний рівень використовує сценарні виходи як умовні предиктори для оцінки ймовірностей подій у різних горизонтах. Інтерфейс забезпечує операційний, аналітичний і стратегічний режими, валідацію на картах і графіках та керовану інтеракцію з моделями.

Така композиція знижує витрати на підготовку аналітики, підвищує відтворюваність висновків і спроможність до масштабування.

Можливі напрями практичного застосування розробленої системи охоплюють регіональну аналітику для органів державного управління, підтримку прийняття рішень у кризових ситуаціях, моніторинг соціально-політичних настроїв у ЗМІ та соціальних мережах, а також прогнозування динаміки розвитку територій.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на створенні методів стійкої семантичної нормалізації для візуальних та аудіоджерел, формуванні узгоджених моделей «вилучення-нормалізація-прив'язка» та їхньому випробуванню в середовищах із неоднорідною структурою метаданих.

Література:

1. Brandt P. T., D'Orazio V., Khan L., Li Y.-F., Osorio J., Sianan M. Conflict forecasting with event data and spatio-temporal graph convolutional networks. *International Interactions*. 2022. Vol. 48. No. 4. P. 800–822. DOI: 10.1080/03050629.2022.2036987
2. Rød E. G., Gåsste T., Hegre H. A review and comparison of conflict early warning systems. *International Journal of Forecasting*. 2024. Vol. 40. Is. 1. P. 92–112. DOI: 10.1016/j.ijforecast.2023.01.001
3. Ma D., Kuang J., Zhang M. Case-based reasoning for emergency response planning of coal mine gas explosion accidents. *PLOS ONE*. 2025. Vol. 20. No. 9. e0331711. DOI: 10.1371/journal.pone.0331711
4. Hoffmann M., Santos F. G., Neumayer C., Mercea D. Lifting the veil on the use of big data news repositories: A documentation and critical discussion of a protest event analysis. *Communication Methods and Measures*. 2022. Vol. 16. No. 4. P. 283–302. DOI: 10.1080/19312458.2022.2128099
5. Yan A., Cheng Z. A review of the development and future challenges of case-based reasoning. *Applied Sciences*. 2024. Vol. 14. No. 16. Art. 7130. DOI: 10.3390/app14167130
6. Hegre H., Allansson M., Basedau M., Colaresi M., Croicu M. et al. ViEWS: A political violence early-warning system. *Journal of Peace Research*. 2019. Vol. 56. No. 2. P. 155–174. DOI: 10.1177/0022343319823860
7. Chala O., Bilova T., Dyomina V., Pobizhenko I., Domina T. Ontologically supported case-based reasoning for decision making in humanitarian response processes. *Proceedings of the*

Modern Data Science Technologies Workshop (MoDaST-2024), Lviv–Shatsk, Ukraine, May 31 – June 1, 2024. Aachen: CEUR-WS.org, 2024. (CEUR Workshop Proceedings; Vol. 3723). P. 365–382. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3723/paper20.pdf> (last accessed: 25.10.2025).

8. Bannour W., Maalel A., Ghezala H. H. B. Case-based reasoning for crisis response: Case representation and case retrieval. *Procedia Computer Science*. 2020. Vol. 176. P. 1063–1072. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050920320020> (accessed: 25.10.2025).

9. Pradeep P., Caro-Martinez M., Wijekoon A. A practical exploration of the convergence of case-based reasoning and explainable artificial intelligence. *Expert Systems with Applications*. 2024. Vol. 255. Art. 124733. DOI: 10.1016/j.eswa.2024.124733

10. Tanev H., De Longueville B. Where “where” matters: Event location identification with a BERT language model. *Proceedings of the 6th Workshop on Challenges and Applications of Automated Extraction of Socio-political Events from Text (CASE 2023)*, Varna, Bulgaria, 7 September 2023. P. 11–17. DOI: 10.26615/978-954-452-089-2_002

11. Armed Conflict Location & Event Data Project. ACLED Codebook. *ACLED* : website. 2023. 41 p. URL: https://acleddata.com/sites/default/files/wp-content-archive/uploads/dlm_uploads/2023/06/ACLED_Codebook_2023.pdf (last accessed: 25.10.2025).

12. Shojaee-Mend H., Ayatollahi H., Abdolahadi A. A fuzzy ontology-based case-based reasoning system for stomach dyspepsia in Persian medicine. *PLOS ONE*. 2024. Vol. 19. No. 10. e0309722. DOI: 10.1371/journal.pone.0309722

13. Gao C., Lan X., Li N., Yuan Y., Ding J., Zhou Z., Xu F. et al. Large language models empowered agent-based modeling and simulation: a survey and perspectives. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2024. Vol. 11. Art. 1259. DOI: 10.1038/s41599-024-03611-3

14. Macis L., Tagliapietra M., Meo R., Pisano P. Breaking the trend: Anomaly detection models for early warning of socio-political unrest. *Technological Forecasting and Social Change*. 2024. Vol. 206. Art. 123495. DOI: 10.1016/j.techfore.2024.123495

15. Jing C., Du M., Li S., Liu S. Geospatial dashboards for monitoring smart city performance. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. No. 20. Art. 5648. DOI: 10.3390/su11205648

References:

1. Brandt, P. T., D’Orazio, V., Khan, L., Li, Y.-F., Osorio, J., & Sianan, M. (2022). Conflict forecasting with event data and spatio-temporal graph convolutional networks. *International Interactions*, 48(4), 800–822. <https://doi.org/10.1080/03050629.2022.2036987> [In English].

2. Rød, E. G., Gåste, T., & Hegre, H. (2024). A review and comparison of conflict early warning systems. *International Journal of Forecasting*, 40(1), 92–112. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2023.01.001> [In English].

3. Ma, D., Kuang, J., & Zhang, M. (2025). Case-based reasoning for emergency response planning of coal mine gas explosion accidents. *PLOS ONE*, 20(9), e0331711. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0331711> [In English].

4. Hoffmann, M., Santos, F. G., Neumayer, C., & Mercea, D. (2022). Lifting the veil on the use of big data news repositories: A documentation and critical discussion of a protest event analysis. *Communication Methods and Measures*, 16(4), 283–302. <https://doi.org/10.1080/19312458.2022.2128099> [In English].

5. Yan, A., & Cheng, Z. (2024). A review of the development and future challenges of case-based reasoning. *Applied Sciences*, 14(16), 7130. <https://doi.org/10.3390/app14167130> [In Eng].

6. Hegre, H., Allansson, M., Basedau, M., Colaresi, M., Croicu, M., et al. (2019). ViEWS: A political violence early-warning system. *Journal of Peace Research*, 56(2), 155–174. <https://doi.org/10.1177/0022343319823860> [In English].

7. Chala, O., Bilova, T., Dyomina, V., Pobizhenko, I., & Domina, T. (2024). Ontologically supported case-based reasoning for decision making in humanitarian response processes. *Proceedings of the Modern Data Science Technologies Workshop (MoDaST-2024)*, Lviv–Shatsk, Ukraine, May 31 – June 1, 2024. Aachen: CEUR-WS.org. (CEUR Workshop Proceedings; Vol. 3723), 365–382. Retrieved from <https://ceur-ws.org/Vol-3723/paper20.pdf> [In English].

8. Bannour, W., Maalel, A., & Ghezala, H. H. B. (2020). Case-based reasoning for crisis response: Case representation and case retrieval. *Procedia Computer Science*, 176, 1063–1072. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050920320020> [In English].

9. Pradeep, P., Caro-Martínez, M., & Wijekoon, A. (2024). A practical exploration of the convergence of case-based reasoning and explainable artificial intelligence. *Expert Systems with Applications*, 255, 124733. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124733> [In English].

10. Tanev, H., & De Longueville, B. (2023). Where “where” matters: Event location identification with a BERT language model. *Proceedings of the 6th Workshop on Challenges and Applications of Automated Extraction of Socio-political Events from Text (CASE 2023)*, Varna, Bulgaria, 7 September 2023, 11–17. https://doi.org/10.26615/978-954-452-089-2_002 [In English].

11. Armed Conflict Location & Event Data Project. (2023). *ACLED Codebook*. ACLED. 41 p. Retrieved from https://acleddata.com/sites/default/files/wp-content-archive/uploads/dlm_uploads/2023/06/ACLED_Codebook_2023.pdf [In English].

12. Shojae-Mend, H., Ayatollahi, H., & Abdolahadi, A. (2024). A fuzzy ontology-based case-based reasoning system for stomach dyspepsia in Persian medicine. *PLOS ONE*, 19(10), e0309722. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0309722> [In English].

13. Gao, C., Lan, X., Li, N., Yuan, Y., Ding, J., Zhou, Z., Xu, F., et al. (2024). Large language models empowered agent-based modeling and simulation: A survey and perspectives. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, 1259. <https://doi.org/10.1038/s41599-024-03611-3> [In English].

14. Macis, L., Tagliapietra, M., Meo, R., & Pisano, P. (2024). Breaking the trend: Anomaly detection models for early warning of socio-political unrest. *Technological Forecasting and Social Change*, 206, 123495. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123495> [In English].

15. Jing, C., Du, M., Li, S., & Liu, S. (2019). Geospatial dashboards for monitoring smart city performance. *Sustainability*, 11(20), 5648. <https://doi.org/10.3390/su11205648> [In English].

УДК 621.01:004.7:620.9(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2450-2470](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2450-2470)

Мельник Олена Олексіївна кандидат технічних наук, доцент кафедри технології машинобудування, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8667-4262>

Субін Анатолій Анатолійович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології машинобудування, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5747-2397>

АНАЛІЗ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ДАТА-ЦЕНТРІВ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ І СУЧАСНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ

Анотація. У дослідженні проаналізовано сучасні підходи до підвищення енергоефективності дата-центрів (далі – ЦОД) з урахуванням екологічних стандартів та принципів сталого розвитку. В контексті цифрової трансформації машинобудування особлива увага приділяється впливу інтеграції технологій Інтернету речей (далі – IoT), хмарних обчислень, штучного інтелекту (далі – ШІ) та використанню відновлюваних джерел енергії на ефективність функціонування ЦОД. Показано, що поєднання інтелектуальних систем управління, автоматизованого моніторингу та алгоритмів самоналаштування дозволяє зменшити споживання енергії без зниження продуктивності цифрової інфраструктури, що є важливим для великих і високонавантажених об'єктів.

Визначено технологічні, організаційні та нормативно-правові чинники, які формують сучасні стандарти сталого розвитку ЦОД і впливають на їхню конкурентоспроможність. Розглянуто впровадження міжнародних стандартів, зокрема ISO 50001:2018, та систем екологічної сертифікації LEED v4.1, які створюють умови для системного енергоменеджменту, зниження вуглецевого сліду та інтеграції принципів «зеленої» економіки. Проаналізовано основні показники ефективності – коефіцієнт використання енергії (PUE) та коефіцієнт вуглецевої ефективності (CUE), які дозволяють оцінювати енергоспоживання та виявляти резерви підвищення продуктивності систем охолодження, вентиляції та розподілу електроенергії.

Окрему увагу приділено екологічному управлінню та впливу «зелених» технологій на стійкість цифрової інфраструктури. Обґрунтовано доцільність

інтеграції екологічно орієнтованих рішень у систему управління дата-центрами для забезпечення енергетичної незалежності, мінімізації негативного впливу на довкілля та підвищення ефективності використання ресурсів. Висвітлено, що реалізація таких підходів сприятиме гармонізації національних стандартів з європейськими вимогами, розвитку ринку відновлюваної енергетики та залученню інвестицій у сферу цифрової інфраструктури.

Дослідження підкреслює, що для досягнення високої енергоефективності та сталого функціонування ЦОД необхідна комплексна інтеграція технологій, автоматизації та екологічно безпечних рішень, що одночасно забезпечує економічну ефективність, екологічну відповідність та підвищення надійності цифрових систем.

Ключові слова: цифровізація, сталий розвиток, енергоменеджмент, відновлювані джерела енергії, штучний інтелект, хмарні обчислення, екологічна сталість.

Melnyk Olena Oleksiyivna Ph.D., Associate Professor of the Department of Mechanical Engineering Technology, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8667-4262>

Subin Anatolii Anatoliyovych Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Mechanical Engineering Technology, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5747-2397>

ANALYSIS OF DATA CENTER ENERGY EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES AND MODERN ENVIRONMENTAL REQUIREMENTS

Abstract. The study analyzes modern approaches to improving the energy efficiency of data centers (DCs) while considering environmental standards and the principles of sustainable development. In the context of the digital transformation of machine-building, special attention is paid to the impact of the integration of Internet of Things (IoT) technologies, cloud computing, artificial intelligence (AI), and the use of renewable energy sources on the operational efficiency of data centers. It is demonstrated that the combination of intelligent management systems, automated monitoring, and self-adjusting algorithms allows for the reduction of energy consumption without compromising the productivity of digital infrastructure, which is critical for large-scale and high-load facilities.

Technological, organizational, and regulatory factors that shape current standards of sustainable data center development and influence their competitiveness are identified. The implementation of international standards, including ISO 50001:2018, and environmental certification systems such as LEED v4.1 is considered, creating conditions for systematic energy management, reducing carbon footprints, and integrating green economy principles. Key performance indicators, such as the Power Usage Effectiveness (PUE) and Carbon Usage Effectiveness (CUE), are analyzed to assess energy consumption and identify reserves for improving the efficiency of cooling, ventilation, and power distribution systems.

Special attention is given to environmental management and the impact of “green” technologies on the resilience of digital infrastructure. The study substantiates the feasibility of integrating environmentally oriented solutions into data center management systems to ensure energy independence, minimize negative environmental impacts, and improve resource utilization efficiency. It is highlighted that the implementation of such approaches contributes to the harmonization of national standards with European requirements, the development of the renewable energy market, and the attraction of investments into the digital infrastructure sector.

The research emphasizes that achieving high energy efficiency and sustainable operation of data centers requires a comprehensive integration of technology, automation, and environmentally safe solutions, simultaneously ensuring economic efficiency, environmental compliance, and increased reliability of digital systems.

Keywords: digitalization, sustainable development, energy management, renewable energy sources, artificial intelligence, cloud computing, environmental sustainability.

Постановка проблеми. Проблематика підвищення енергоефективності дата-центрів набуває дедалі більшої актуальності в умовах інтенсивної цифровізації економіки та зростання попиту на обчислювальні ресурси. Цифрова трансформація машинобудування через цифровізацію виробництва, інтеграцію існуючих MES/ERP/CAD/CAM підсистем через дата-центри, підвищують рівень ЦОД до ключового інфраструктурного елементу машинобудівного підприємства. Однак їхнє функціонування супроводжується значними енергетичними витратами й викидами парникових газів, що суперечить цілям сталого розвитку та екологічним стандартам Європейського Союзу. Збільшення кількості дата-центрів, використання енергоємних технологій ІІІ, хмарних сервісів і блокчейн-систем створюють нові виклики для енергетичної безпеки та екологічної стійкості.

Попри наявність міжнародних ініціатив, спрямованих на оптимізацію енергоспоживання, впровадження систем «green IT» і використання відновлюваних джерел енергії, рівень енергоефективності більшості дата-центрів

залишається недостатнім. Це зумовлено як технічними, так і управлінськими факторами, зокрема недосконалістю систем охолодження й розподілу навантаження, відсутністю комплексного підходу до екологічного моніторингу тощо. Отже, постає необхідність у поглибленому аналізі сучасних тенденцій, проблем та можливостей підвищення енергоефективності дата-центрів у контексті посилення екологічних вимог і переходу до низьковуглецевої економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У провідних машинобудівних корпораціях світу активне впровадження енергоефективних цифрових рішень у дата-центрах є важливим елементом стратегії сталого розвитку. Компанія Siemens реалізує концепцію Sustainable Data Center Infrastructure, що поєднує системи моніторингу енергоспоживання (EnergyIP) та аналітичні модулі на базі MindSphere IoT Platform. Це дає змогу оптимізувати навантаження серверів і скоротити споживання електроенергії до 20 % без втрати продуктивності [1]. Корпорація Bosch використовує власну платформу Bosch IoT Suite для збору даних із виробничих об'єктів і серверних систем. Інтеграція IoT та аналітики Big Data дозволяє відстежувати вуглецевий слід дата-центрів і автоматично регулювати роботу систем охолодження на основі алгоритмів машинного навчання [2]. Компанія General Electric у межах ініціативи Industrial Internet запровадила енергоефективні обчислювальні модулі з динамічним розподілом навантаження. Платформа Predix забезпечує взаємозв'язок між виробничими процесами та IT-інфраструктурою, що дає змогу зменшити енергетичні втрати й підвищити ефективність експлуатації дата-центрів [3]. Такі рішення демонструють, що поєднання технологій IoT, хмарних обчислень та систем моніторингу енергоспоживання є визначальним чинником у зниженні енергозатрат промислових IT-інфраструктур.

Огляд наукових публікацій свідчить про зростання уваги дослідників до питань енергоефективності, кіберстійкості та сталого функціонування дата-центрів. Так, Н. Довженко, Я. Іваніченко, Н. Аушева, Я. Шевчук та Т. Луковський досліджують архітектуру дата-центрів з інтеграцією IoT-компонентів, що забезпечує автоматизований моніторинг та управління енергоспоживанням, підвищуючи продуктивність та кіберстійкість інфраструктури [4]. Технології забезпечення доступності інформації в дата-центрах шляхом досягнення балансу продуктив. елементів системи вивчають А.Захаржевський, І. Данилов та Т. Берестяна.

Автори акцентують на важливості багаторівневої моделі зберігання даних і впровадженні програмно-апаратних комплексів резервного копіювання, що забезпечують стабільність роботи та мінімізують ризики втрати інформації [5]. Енергоощадні стратегії в хмарних обчисленнях розглядають І. Пітак та Т. Калашников, підкреслюючи оптимізацію серверного навантаження та використання віртуалізації для зменшення споживання енергії, що

сприяє сталому функціонуванню дата-центрів в умовах енергетичної кризи [6]. Теоретичні особливості використання центрів обробки даних у приватних хмарах досліджують О. Андрощук, М. Голобородько, О. Головченко та А. Миронюк, визначаючи вимоги до їхньої побудови, види, переваги та недоліки, а також оцінюючи надійність експлуатації. Автори наголошують на ефективності консолідації обчислювальних ресурсів та засобів зберігання даних у ЦОД, що дозволяє зменшити загальні витрати на ІТ-інфраструктуру, оптимізувати балансування навантажень та скоротити витрати на адміністрування [7]. На соціально-економічних аспектах використання дата-центрів акцентує Р. Чанищев, зазначаючи прямий вплив оптимізації енергоспоживання на операційні витрати підприємств [8]. Можливості інтеграції відновлюваних джерел енергії в комбіновані системи електропостачання ЦОД, що підвищує стабільність і автономність роботи центрів, розглядає С. Хомутов [9].

Управління розгортанням програмних систем із використанням ресурсів хмарних провайдерів аналізують А. Пашнєв, М. Слепушков, Д. Харт та І. Лютенко, підкреслюючи роль автоматизації та інтелектуальних алгоритмів у зниженні енергоспоживання [10]. Нейромережеву модель для прогнозування енергоефективності виробничих процесів, що дозволяє регулювати роботу обладнання під час пікових навантажень і мінімізувати витрати електроенергії, пропонує Ю. Олімпієва [11]. Вплив штучного інтелекту на енергетику досліджують В. Дідок та В. Бредіхін, показуючи, що сучасні моделі ШІ підвищують продуктивність ЦОД при зниженні енергоспоживання [12]. Науковиця Н. Ревуцька підкреслює, що цифрові технології та ШІ можуть значно зменшити вуглецевий слід і забезпечити стале функціонування дата-центрів [13]. Таким чином, сучасні наукові публікації демонструють, що для підвищення енергоефективності та екологічної сталості ЦОД необхідна комплексна інтеграція технологій IoT, штучного інтелекту, відновлюваних джерел енергії та автоматизованого управління навантаженням. Це дозволяє забезпечити баланс між економічною доцільністю та екологічними стандартами, підвищуючи продуктивність і надійність дата-центрів.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз рівня енергоефективності дата-центрів, що забезпечують цифрову інфраструктуру машинобудівних підприємств, у контексті сучасних екологічних вимог; виявити основні чинники, які впливають на їхнє енергоспоживання, та обґрунтувати напрями підвищення екологічної стійкості та енергоефективності ІТ-інфраструктур машинобудівної галузі.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати сучасний стан розвитку дата-центрів, які підтримують цифровізацію машинобудівного виробництва, та оцінити їхній внесок у загальну структуру енергоспоживання в цифровій економіці;

2) визначити основні технологічні, організаційні та нормативно-правові чинники, що впливають на рівень енергоефективності дата-центрів машинобудівних підприємств;

3) розробити пропозиції щодо вдосконалення механізмів підвищення енергоефективності дата-центрів машинобудування з урахуванням екологічних стандартів та принципів сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. У процесі сучасної цифрової трансформації машинобудування відбувається стрімке збільшення обсягів даних, які потребують ефективного зберігання, оброблення та аналітичного опрацювання. Це зумовлює безперервний розвиток і розширення ЦОД, що становлять основу інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Відповідно, дедалі більшої актуальності набувають питання підвищення енергоефективності, автоматизації процесів, моніторингу операційних параметрів і забезпечення належного рівня безпеки у складних та високонавантажених інженерних системах ЦОД [1; 2; 3; 4, с. 512].

Для ефективного управління великими обсягами інформації в дата-центрі застосовується багаторівнева модель зберігання даних, яка передбачає ієрархічне розподілення інформації відповідно до ступеня її актуальності для користувачів. Окрім цього, використовується система резервного копіювання та відновлення даних – програмно-апаратний комплекс, що запобігає втраті інформації в разі порушень у роботі обладнання, помилок програмного забезпечення чи некоректних дій користувачів. Такий підхід дає змогу оперативно відновлювати дані, мінімізувати час простою дата-центру та зменшити пов'язані з цим фінансові втрати [5, с. 42].

Застосування інтелектуальних систем керування навантаженням, заснованих на технологіях ШІ та енергоощадних алгоритмах, дозволяє автоматично скорочувати споживання енергії під час періодів низької активності, що має особливе значення в умовах пікових відключень електроенергії. Важливе місце посідає також інтеграція відновлюваних джерел енергії в енергопостачання дата-центрів, адже це не лише підвищує рівень енергетичної автономії, а й сприяє виконанню Україною екологічних зобов'язань відповідно до міжнародних кліматичних угод. У цьому аспекті хмарна інфраструктура є ефективним засобом екологічної трансформації цифрового середовища, оскільки дозволяє скоротити кількість фізичних ресурсів, оптимізувати їх експлуатацію, зменшити витрати на охолодження обладнання та забезпечити перехід ІТ-сфери до принципів циркулярної економіки [6, с. 437].

Дата-центр забезпечує обробку, зберігання та поширення інформації, здебільшого для корпоративних клієнтів, фокусуючись на підтримці бізнес-процесів через надання інформаційних послуг. Об'єднання обчислювальних ресурсів та систем зберігання даних у ЦОД дозволяє зменшити загальні витрати

на утримання IT-інфраструктури завдяки більш ефективному використанню технічних засобів, наприклад, через балансування навантажень, а також шляхом скорочення витрат на адміністрування [7, с. 3].

Після початку пандемії COVID-19 та масового переходу на дистанційні формати роботи й навчання хмарні технології набули значного поширення в машинобудуванні. Після завершення пандемії цей тренд підсилюється стрімким зростанням популярності систем ІІІ. Унаслідок цього по всьому світу активізувалося будівництво нових ЦОД, скрізь, де місцева влада надавала необхідні дозволи. Водночас процес створення нових ЦОД ускладнюється тим, що вони можуть ефективно функціонувати лише в регіонах із розвиненими лініями зв'язку, під'єднаними до магістральних мереж Інтернет (Internet backbone). Крім того, надзвичайно важливою умовою є територіальна наближеність таких центрів до основних користувачів їхніх послуг, адже затримки в передаванні даних через обмежену пропускну здатність каналів зв'язку негативно впливають на швидкість і якість обслуговування [8, с. 53].

Сучасний розвиток цифрової економіки та машинобудівної галузі неможливий без високоефективної інфраструктури обробки та зберігання даних, яку забезпечують дата-центри. Вони є важливими елементами підтримки бізнес-процесів, функціонування хмарних сервісів, опрацювання великих даних і впровадження технологій ІІІ. Дата-центри гарантують безперервну доступність інформації, стабільність роботи вебплатформ і надійність цифрових сервісів, що робить їх критично важливими для економіки будь-якої країни. Зі зростанням масштабів цифровізації посилюється роль дата-центрів у глобальній інфраструктурі, що супроводжується значним збільшенням їхніх енергетичних потреб.

Нині вони споживають вагому частку електроенергії, і цей показник щороку зростає, відображаючи не лише розширення обсягів обробки даних, а й поширення енергомістких технологій – ІІІ, аналітики великих даних і високопродуктивних обчислень.

Одним з основних чинників зростання енергоспоживання є масове впровадження хмарних обчислень, що потребує постійної доступності серверів і систем зберігання даних. Зростання попиту на цифрові сервіси та обсягів інформації безпосередньо корелює зі збільшенням потужностей дата-центрів.

Розширення обчислювальних ресурсів супроводжується підвищенням навантажень на енергетичні системи й актуалізує необхідність упровадження технологій енергоефективності. Дата-центри споживають електроенергію не лише для роботи серверного обладнання, а й для підтримання функціонування систем охолодження, вентиляції та безперебійного живлення. Частка енергії, витраченої саме на охолодження й допоміжні процеси, може досягати 40–50% загального споживання електроенергії об'єкта. Ця обставина

підкреслює важливість використання передових технологій управління енергоресурсами та оптимізації робочих процесів у дата-центрах.

Розвиток ШІ та великих даних також суттєво впливає на зростання енергетичних витрат. Для навчання великих моделей та забезпечення швидкого доступу до аналітики потрібно значно більше обчислювальних ресурсів, ніж для стандартних вебсервісів. Це стимулює створення нових дата-центрів високої потужності та модернізацію наявних об'єктів. Підприємства та уряди інвестують у модернізацію енергетичної інфраструктури, щоб забезпечити стабільну роботу дата-центрів і підтримати їхню інтеграцію в цифрову економіку та машинобудівну галузь. Водночас збільшення енергоспоживання вимагає розробки та впровадження стратегій «зеленої» енергетики, таких як використання відновлюваних джерел енергії, систем рециркуляції тепла та енергоефективного охолодження.

Сучасні тенденції розвитку дата-центрів свідчать про посилення конкуренції між технологічними компаніями щодо ефективності та надійності обчислювальної інфраструктури. У великих центрах обробки даних активно використовуються високопродуктивні сервери, що дозволяє збільшити обчислювальні потужності без пропорційного зростання енергоспоживання.

Проте для малих та середніх дата-центрів проблема енергоефективності залишається критичною. Впровадження нових технологій дозволяє скоротити споживання енергії на одиницю обробленого обсягу даних і водночас підвищити надійність системи.

У сучасній цифровій економіці роль дата-центрів не обмежується лише їхньою технічною функцією. Вони формують основу для розвитку нових економічних моделей, пов'язаних із хмарними сервісами, платформами електронної комерції, фінансовими технологіями та телекомунікаціями. Це призводить до зростання економічної ваги дата-центрів та підвищує значення їхньої енергоефективності. Надійна робота дата-центрів забезпечує стабільність бізнес-процесів, знижує ризики перерв у роботі цифрових сервісів і формує передумови для стійкого розвитку економіки загалом.

Таблиця 1

Тенденції сучасного стану розвитку дата-центрів та їхній внесок у загальну структуру енергоспоживання цифрової економіки

Аспект	Стан (станом на 2024–2025)	Частка в енергоспоживання	Основні драйвери та наслідки
Глобальне енергоспоживання дата-центрів	Дата-центри споживали 415 TWh електроенергії у 2024 році	1,5% від світового споживання електроенергії (2024).	Швидке зростання навантаження через хмарні сервіси та ШІ; підвищення попиту на обчислювальні ресурси.

Сучасний розвиток дата-центрів демонструє стабільну тенденцію до зростання масштабів і обсягів енергоспоживання, що безпосередньо впливає на структуру енергетичного балансу цифрової економіки. Згідно з аналітичними даними Міжнародного енергетичного агентства [14], центри обробки даних щорічно споживають понад 400 ТВт/год електроенергії, що становить близько півтора відсотка від загального світового споживання. Попри впровадження енергоефективних технологій і систем управління навантаженням, загальне енергоспоживання продовжує зростати внаслідок інтенсивного розширення хмарних сервісів і широкого використання ІІТ.

Основна концентрація дата-центрів спостерігається в Сполучених Штатах Америки, Китаї та країнах Європейського Союзу, що формує значне навантаження на регіональні енергомережі. Особливо відчутний вплив мають великі гіпермасштабні ЦОД, які потребують стабільного енергопостачання та систем охолодження високої потужності. Прогнози до 2030 року вказують на можливе подвоєння обсягів споживання енергії в цьому секторі, що підсилює потребу в розвитку відновлюваних джерел енергії та вдосконаленні інфраструктури енергомереж.

Попри певне зниження коефіцієнта PUE завдяки технологічним інноваціям, сумарне енергоспоживання продовжує зростати через нарощування обчислювальних потужностей.

Відповідно, підвищення ефективності діяльності дата-центрів дедалі більше залежить від стратегічних рішень, пов'язаних з інтеграцією «зеленої» енергетики, автоматизованим балансуванням навантажень і застосуванням інтелектуальних систем енергоменеджменту.

Як наслідок, дата-центри стають не лише критичними елементами цифрової економіки, а й важливими чинниками формування глобальної енергетичної політики.

Для розширення можливостей використання відновлюваних джерел енергії в дата-центрах необхідно впроваджувати технічні рішення, які підвищують надійність і відмовостійкість систем. До таких заходів належать застосування кільцевих схем електропостачання, поділ компонентів ВДЕ на ізольовані ділянки, інтеграція ізольованих секцій у схеми підвищеної надійності (наприклад, $N+x$, $3/2N$, $2N$, $2(N+1)$), використання уніфікованих джерел електроживлення в режимах балансування, перенесення енергії та першого резерву, а також інтеграція джерел безперебійного живлення та резервних генераторів у внутрішню схему електропостачання ІКТ [9, с. 88]. Залежно від рівня автоматизації, що визначає участь людини та застосування автоматизованих інструментів, управління процесом розгортання програмної системи може здійснюватися в трьох режимах: ручному, автоматичному та напівавтоматичному [10, с. 51].

Енергоефективність дата-центрів оцінюється як за кількісними показниками, зокрема за обсягом споживаної електроенергії на одиницю обчислювальних потужностей або оброблених даних, так і за якісними категоріями (висока, середня, низька). Енергомісткість функціонування ЦОД визначається обсягом використаної електроенергії та теплової енергії для основних і допоміжних технологічних процесів, зокрема роботи серверів, систем охолодження та мережевої інфраструктури. Ефективність дата-центру, як і будь-якого бізнесу, залежить від співвідношення між отриманою від обслуговування клієнтів користю та витратами на експлуатацію, зокрема на енергоресурси. Зменшення енергомісткості операцій підвищує енергоефективність ЦОД, дозволяючи оптимізувати витрати та підвищити продуктивність обчислювальної інфраструктури [11, с. 104].

Серед технологічних чинників провідну роль відіграє архітектура обчислювальних систем та їхня продуктивність. Сучасні сервери, такі як високопродуктивні обчислювальні вузли, дозволяють підвищити обчислювальні потужності без пропорційного збільшення споживання електроенергії. Важливе значення має також використання технологій віртуалізації, що дозволяє оптимально розподіляти навантаження між фізичними ресурсами, знижуючи кількість простою серверів та споживання енергії на холості процеси. Крім того, впровадження систем автоматичного моніторингу енергоспоживання та інтелектуального управління навантаженням сприяє динамічній оптимізації використання електроенергії залежно від пікових і непікових годин, що забезпечує баланс між продуктивністю та ефективністю.

Системи охолодження є однією з найбільш енерговитратних частин роботи дата-центрів. Відповідно, застосування передових технологій охолодження, таких як рідинне охолодження серверів, використання природного холодного повітря (free cooling) або систем рекуперації тепла, дозволяє значно знизити енергоспоживання. Оптимізація повітряного потоку всередині серверних залів та впровадження зонального керування температурою також сприяє підвищенню енергоефективності. Не менш важливим є використання відновлюваних джерел енергії для живлення дата-центрів, що дозволяє не лише скоротити викиди парникових газів, але й підвищити загальну стійкість об'єкта до коливань енергопостачання. Високий рівень інтеграції відновлюваних джерел і систем накопичення енергії дає змогу забезпечити безперервність роботи дата-центру та мінімізувати ризики технічних порушень.

Організаційні чинники, що впливають на енергоефективність, охоплюють структуру управління дата-центром, кваліфікацію персоналу та процеси планування експлуатації. Ефективна організаційна модель передбачає наявність спеціалізованих підрозділів з моніторингу енергоспоживання, аналітики даних та прогнозування навантаження. Навчання персоналу й розробка

внутрішніх процедур управління енергією сприяє підвищенню оперативності реагування на зміни умов експлуатації та впровадженню практик сталого розвитку. Крім того, організаційні рішення стосуються планування розвитку дата-центру з урахуванням потенційного зростання обчислювальних потужностей і навантаження на інфраструктуру, що дозволяє уникнути надмірного споживання електроенергії та перевантаження систем охолодження.

Важливим аспектом є стандартизація та регламентування процесів, які дозволяють систематизувати підхід до енергоменеджменту. Використання основних показників, таких як Power Usage Effectiveness (PUE), Data Center Infrastructure Efficiency (DCIE) та Carbon Usage Effectiveness (CUE), дає змогу оцінювати ефективність використання ресурсів і контролювати енергоспоживання. Інтеграція цих показників у щоденну практику управління дата-центром є важливою частиною організаційного чинника, оскільки створює умови для постійного вдосконалення технологічних рішень та планування розвитку об'єкта з мінімальним впливом на навколишнє середовище.

Нормативно-правові чинники мають прямий вплив на рівень енергоефективності дата-центрів через встановлення вимог до використання енергії, екологічних стандартів та стимулів для впровадження відновлюваних джерел. Законодавство та стандарти, що регулюють будівництво й експлуатацію дата-центрів, передбачають мінімальні нормативи для систем охолодження, електропостачання та захисту навколишнього середовища. Виконання цих нормативів стимулює операторів дата-центрів впроваджувати інноваційні технології та оптимізувати процеси. Крім того, наявність державних або міжнародних сертифікацій, таких як LEED v4.1 [19] або ISO 50001:2018 [20], створює додаткові мотиваційні рамки для підвищення енергоефективності та відповідності кращим практикам управління енергоспоживанням.

Узагальнюючи вплив технологічних, організаційних та нормативно-правових факторів, можна констатувати, що вони тісно взаємопов'язані й створюють синергію для підвищення енергоефективності. Технологічні інновації забезпечують можливість економного використання ресурсів, організаційні практики сприяють правильному управлінню та плануванню, а нормативно-правові вимоги створюють рамки для впровадження ефективних рішень. Саме комплексний підхід дозволяє досягати рівня ефективності, який відповідає сучасним стандартам сталого розвитку та потребам цифрової економіки.

Важливим елементом є моніторинг та оцінка впливу окремих чинників на енергоефективність. Сучасні системи збору даних дозволяють визначити, які технологічні рішення дають найбільший ефект, як організаційні процеси впливають на продуктивність, а також чи сприяють нормативно-правові стимули впровадженню «зелених» технологій. Використання аналітичних

моделей і прогнозування дає змогу оптимізувати розвиток дата-центрів, враховуючи не лише поточні потреби, а й перспективні навантаження, що дозволяє підтримувати баланс між продуктивністю, надійністю та енергоефективністю.

Варто зазначити, що енергоефективність дата-центрів має не тільки економічний, але й екологічний вимір. Зростання обсягів обробки даних та енергоспоживання серверних залів може призводити до підвищення викидів парникових газів і навантаження на енергетичні системи. Використання сучасних технологій, систем управління навантаженням та відновлюваних джерел енергії дозволяє мінімізувати цей вплив, а нормативно-правові вимоги стимулюють операторів дата-центрів дотримуватися принципів сталого розвитку. Таким чином, взаємодія технологічних, організаційних та нормативно-правових факторів визначає загальний рівень енергоефективності об'єкта, що, відповідно, впливає на стійкість цифрової економіки та машинобудівну галузь.

Таблиця 2

Основні технологічні, організаційні та нормативно-правові чинники, що визначають рівень енергоефективності дата-центрів

Категорія чинника	Основні елементи	Вплив на енергоефективність	Приклади реалізації
Технологічні	Архітектура серверів, високопродуктивні вузли, системи віртуалізації, охолодження, використання відновлюваних джерел, моніторинг навантаження	Зменшення споживання енергії на одиницю оброблених даних, оптимізація навантаження, зниження втрат у системах охолодження	Рідинне охолодження серверів, free cooling, енергоощадні процесори
Організаційні	Структура управління, кваліфікація персоналу, планування експлуатації, стандарти внутрішніх процесів	Забезпечення ефективного використання ресурсів, оперативне реагування на зміни, підвищення продуктивності	Впровадження PUE та DCIE, навчання персоналу, внутрішні процедури енергоменеджменту
Нормативно-правові	Законодавчі та регуляторні вимоги, стандарти сертифікації, екологічні норми	Створює рамки для впровадження енергоефективних технологій, стимулює «зелені» практики	ISO 50001, LEED, локальні стандарти енергоефективності дата-центрів

Джерело: власна розробка авторів

Комплексний аналіз зазначених чинників дозволяє зробити висновок, що підвищення енергоефективності дата-центрів можливе лише за умови синергії технологічних інновацій, ефективного організаційного управління та дотримання нормативно-правових вимог. Такий інтегрований підхід створює передумови для зниження витрат на енергію, підвищення надійності функціонування обчислювальних систем і мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Це, відповідно, є основною умовою сталого розвитку цифрової економіки та машинобудівної галузі, а також гарантією безперервності цифрових сервісів у глобальному масштабі.

У сучасних дата-центрах застосовуються інтелектуальні системи управління, які забезпечують адаптацію навантаження відповідно до наявності відновлюваних джерел енергії. Наприклад, планування запуску обчислювальних завдань на періоди, коли електромережа забезпечується «зеленою» енергією, дозволяє знизити вуглецевий слід і скоротити витрати. Важливим складником цього підходу є розвиток спеціалізованого апаратного забезпечення, спрямованого на підвищення енергоефективності. Компанії активно впроваджують нові мікросхеми та оптимізують наявні технології для зменшення споживання електроенергії під час високих обчислювальних навантажень. Такі заходи дозволяють досягати більшої продуктивності при зниженому енергоспоживанні, що позитивно впливає як на економічну ефективність, так і на екологічний складник діяльності ЦОД [12, с. 177].

Для України питання впливу цифрових технологій на енергетику також набуває значущості, хоча масштаб ІТ-інфраструктури поки що залишається відносно невеликим. Офіційної інформації про обсяги споживання електроенергії українськими дата-центрами та системами ІІІ наразі немає. Проте вже зараз очевидно, що енергетична система країни зазнає значного навантаження з інших причин, зокрема через воєнні дії, які призводять до нестабільності енергопостачання та руйнування інфраструктури [13, с. 77].

Сучасні дата-центри є важливою частиною цифрової економіки та машинобудівної галузі, забезпечуючи роботу хмарних сервісів, обробку великих даних та функціонування систем ІІІ. Водночас інтенсивне використання обчислювальних потужностей супроводжується значним енергоспоживанням і впливом на екологічне середовище, що робить питання підвищення енергоефективності та впровадження принципів сталого розвитку особливо актуальними.

Енергетична ефективність дата-центрів визначається не лише оптимізацією роботи серверного обладнання, але й комплексним підходом до управління енергоспоживанням, що охоплює системи охолодження, резервного живлення, мережеву інфраструктуру та використання відновлюваних джерел енергії.

Для підвищення енергоефективності необхідним є інтегрування інтелектуальних систем керування, які дозволяють адаптувати обчислювальне навантаження відповідно до наявності «зеленої» електроенергії. Планування запуску ресурсомістких завдань на періоди, коли електромережа забезпечується відновлюваними джерелами, сприяє зниженню вуглецевого сліду та економії коштів. Важливу роль відіграє оптимізація апаратної частини ЦОД, зокрема використання сучасних енергоефективних процесорів, систем рідинного охолодження та модульних компонентів, що дозволяє підвищувати продуктивність при зменшеному споживанні електроенергії. Одним з основних аспектів є також інтеграція відновлюваних джерел у внутрішню схему електропостачання дата-центрів, що забезпечує підвищення енергетичної автономності та сприяє реалізації екологічних стандартів.

Розробка механізмів підвищення енергоефективності потребує комплексного підходу, який охоплює технічні, організаційні та управлінські аспекти. З технічного погляду, доцільним є впровадження кільцевих схем живлення, поділ джерел енергії на ізольовані ділянки та застосування схем підвищеної відмовостійкості, таких як $N+x$ або $2(N+1)$. Використання джерел безперебійного живлення та резервних генераторів у складі внутрішньої схеми електропостачання дозволяє підтримувати стабільність роботи ЦОД навіть у разі коливань або відключень основного джерела енергії. Організаційні заходи передбачають автоматизацію моніторингу споживання енергії, упровадження аналітичних систем для оцінювання ефективності обладнання та оптимізацію режимів охолодження відповідно до змінного навантаження.

Важливим напрямом є використання IoT і великих даних для автоматизованого збору та аналізу енергоспоживання. Сенсорні мережі дозволяють в режимі реального часу відстежувати стан обладнання, визначати ділянки з надмірним споживанням енергії та оперативно коригувати роботу серверів і систем охолодження. Це забезпечує баланс між продуктивністю та енергоефективністю та дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо модернізації обладнання або перерозподілу навантаження. Застосування таких підходів створює передумови для переходу до циркулярної економіки в IT-сфері, зменшуючи кількість фізичних активів та оптимізуючи їх використання.

На рівні управління важливо враховувати економічні стимули, які спонукають операторів дата-центрів до впровадження «зеленої» енергетики та енергоефективних технологій. Зменшення витрат на електроенергію безпосередньо впливає на фінансову ефективність бізнесу, тоді як дотримання екологічних стандартів підвищує репутацію та відповідає принципам сталого розвитку.

У цьому контексті доцільним є поєднання державного регулювання та корпоративної відповідальності, що передбачає запровадження нормативів

щодо максимально допустимого споживання енергії, стимулювання використання відновлюваних джерел та впровадження сертифікаційних систем енергоефективності. У таблиці 3 представлено основні пропозиції щодо вдосконалення механізмів підвищення енергоефективності дата-центрів з урахуванням екологічних стандартів та принципів сталого розвитку.

Таблиця 3

Комплекс заходів для підвищення енергоефективності дата-центрів з урахуванням екологічних стандартів та принципів сталого розвитку

Напрямок вдосконалення	Опис заходів	Очікуваний ефект
Інтелектуальні системи управління навантаженням	Адаптація роботи серверів та систем охолодження відповідно до наявності «зеленої» енергії, планування ресурсомістких завдань у періоди доступності ВДЕ	Зниження енергоспоживання, зменшення вуглецевого сліду
Оптимізація апаратної частини	Використання енергоефективних процесорів, систем рідинного охолодження, модульних компонентів	Підвищення продуктивності при зменшеному споживанні електроенергії
Технічні заходи підвищення надійності	Кільцеві схеми живлення, ізольовані ділянки ВДЕ, джерела безперебійного живлення, резервні генератори	Підвищення відмовостійкості, забезпечення стабільності роботи ЦОД
Автоматизований моніторинг	Впровадження IoT, сенсорних мереж, аналітики великих даних для контролю енергоспоживання	Оптимізація використання ресурсів, оперативне коригування навантаження
Економічні та управлінські заходи	Дотримання нормативів енергоспоживання, використання стимулів для впровадження ВДЕ, сертифікація енергоефективності	Підвищення фінансової та екологічної ефективності, відповідність принципам сталого розвитку

Джерело: створено авторами

Реалізація цих механізмів дозволяє комплексно підходити до підвищення енергоефективності дата-центрів, забезпечуючи баланс між продуктивністю, економічною ефективністю та екологічними стандартами. Упровадження інтелектуальних систем керування, оптимізація апаратного забезпечення та автоматизований моніторинг енергоспоживання дозволяють значно знизити витрати на електроенергію, підвищити відмовостійкість інфраструктури й зменшити негативний вплив на довкілля. Водночас економічні та управлінські заходи створюють стимул для компаній впроваджувати інновації й підтримувати сталі практики, що забезпечує довгострокову ефективність і відповідність принципам циркулярної економіки.

Отже, комплексне поєднання технічних, організаційних та економічних заходів створює умови для підвищення енергоефективності дата-центрів у сучасних умовах цифрової економіки та машинобудівної галузі. Реалізація цих рішень сприяє не лише зменшенню споживання енергії та витрат, але й забезпечує відповідність міжнародним екологічним стандартам, підтримку принципів сталого розвитку та покращення загальної екологічної ситуації.

Висновки. Здійснений аналіз засвідчує, що розвиток дата-центрів є фундаментальною частиною цифрової економіки та машинобудівної галузі, оскільки вони формують основу для хмарних сервісів, систем штучного інтелекту, обробки великих даних та комунікаційних технологій, які забезпечують цифрову трансформацію виробничих процесів. Проте стрімке зростання обсягів обробки інформації супроводжується пропорційним збільшенням енергоспоживання, що створює як економічні, так і екологічні виклики. Одним з основних напрямів підвищення ефективності функціонування дата-центрів стає впровадження енергоощадних технологій, «зелених» практик та систем інтелектуального моніторингу.

Технологічні рішення, зокрема інтеграція Інтернету речей (IoT), edge computing, віртуалізації, а також автоматизованих систем управління енергоспоживанням, забезпечують істотне підвищення ефективності використання електроенергії, скорочення часу простою та підвищення точності виявлення відхилень. Додаткові переваги створюють інноваційні системи охолодження, рециркуляція тепла та використання відновлюваних джерел енергії, що знижують вуглецевий слід і сприяють формуванню концепції «зелених» дата-центрів. Організаційні чинники, такі як створення систем енергоменеджменту, навчання персоналу, стратегічне планування та моніторинг навантаження, відіграють важливу роль у забезпеченні стабільної роботи центрів обробки даних. Вони доповнюються нормативно-правовими рамками, які встановлюють вимоги до енергоефективності й екологічних стандартів, а також сприяють впровадженню сертифікацій LEED v4.1, ISO 50001:2018 та інших систем сталого розвитку.

Для України особливого значення набуває адаптація світових практик енергоефективності до національних умов, зокрема в контексті енергетичної безпеки, післявоєнного відновлення та кліматичних викликів. Використання відновлюваних джерел енергії у вітчизняних дата-центрах, інтеграція IoT-рішень для енергомоніторингу та впровадження державних стимулів для інвестицій у «зелену» інфраструктуру мають стати пріоритетами розвитку.

Таким чином, енергоефективність дата-центрів є багатовимірним завданням, реалізація якого потребує комплексного підходу – поєднання технологічних інновацій, ефективного управління та нормативної підтримки. Це сприятиме не лише зниженню енергоспоживання та екологічного впливу, а й забезпеченню конкурентоспроможності машинобудування України в глобальному просторі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розвитку інтегрованих моделей управління енергоспоживанням дата-центрів, впровадженні інтелектуальних систем моніторингу та оптимізації, а також адаптації міжнародних стандартів сертифікації до українських умов для підвищення ефективності та зниження екологічного впливу.

Література:

1. Sustainable Data Centers: Energy-Efficient Infrastructure for the Digital Industry. *Siemens: website*. 2023. URL: <https://new.siemens.com/global/en/products/data-centers.html> (date of access: 08.10.2025)/
2. Bosch IoT Suite: Enabling Energy Efficiency and Sustainability in Industrial Data Centers. *Bosch: website*. 2022. URL: <https://www.bosch-iot-suite.com> (date of access: 08.10.2025).
3. Predix Platform for Industrial Internet and Energy Optimization. *General Electric: website*. 2023. URL: <https://www.ge.com/digital/predix> (date of access: 08.10.2025).
4. Довженко Н., Іваніченко Я., Аушева Н., Шевчук Я., Луковський, Т. Дослідження архітектури дата-центрів з інтеграцією iot-компонентів для забезпечення енергоефективності та кіберстійкості. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2025. Вип. 4. № 28. С. 511–527. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.28.835>
5. Захаржевський А. Г., Данилов І. Д., Берестяна Т. С. Технологія забезпечення доступності інформації Дата-Центру на основі досягнення балансу продуктивності елементів системи. *Сучасний захист інформації*. 2023. № 4(56). С. 42–51. <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2023.030505>
6. Пітак І. В., Калашников Т. В. Енергозберігаючі стратегії в хмарних обчисленнях: шлях до сталого та екологічно доцільного функціонування дата-центрів в умовах енергетичної кризи в Україні. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доп. 33-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD-2025* (м. Харків, 14–17 травня 2025 р.). Харків, 2025. С. 437 URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/adf5b9c5-84c1-4ff0-a94e-d5981b2171c7> (дата звернення: 08.10.2025).
7. Андрощук, О., Голобородько, М., Головченко, О., Миронюк, А. Теоретичні особливості використання центрів обробки даних в приватних хмарах: вимоги побудови, види, переваги та недоліки, надійність. *Молодий вчений*. 2021. № 7 (95). С. 1–5. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-7-95-1> (дата звернення: 08.10.2025).

8. Чанищев Р. І. Деякі соціально-економічні аспекти використання центрів обробки даних. *Системи та технології*. 2024. № 1(67). С. 51–57. URL: <https://st.umsf.in.ua/index.php/journal/article/download/145/152> (дата звернення: 08.10.2025).

9. Хомутов С. В. Можливості використання ВДЕ в комбінованих системах електропостачання центрів обробки даних. *Відновлювана енергетика та енергоефективність у XXI столітті*: матеріали XXIV міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18–19 травня 2023 р.). Київ, 2023. С. 88–90. URL: https://www.ive.org.ua/wp-content/uploads/Tezy_Conferencii_2023_13_06.pdf. (дата звернення: 08.10.2025).

10. Пашнєв А., Слепушков М., Харт Д., Лютенко І. Дослідження управління розгортанням програмної системи із використанням ресурсів хмарних провайдерів. *Вісник НТУ «ХПІ»*. Серія: Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проектами. 2024. № 1(8). URL: <http://pm.khpi.edu.ua/article/view/306771> (дата звернення: 08.10.2025).

11. Олімпієва Ю. І. Модель неймережі енергоефективності виробничого процесу підприємства в умовах стабілізаційних відключень електроенергії в Україні. *Зв'язок*. 2025. № 2. С. 102–113. URL: <https://con.dut.edu.ua/index.php/communication/article/download/2862/2757> (дата звернення: 08.10.2025).

12. Дідок В. О., Бредіхін В. М. Вплив штучного інтелекту на енергетику: GPT-4o та економічні аспекти. *Енергетичні установки та альтернативні джерела енергії*: збірник тез доповідей міжнародної конференції (м. Харків, 11-12 березня 2025 р.). Харків, 2025. С. 176–178. URL: <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/40620043-229f-40bf-a8ea-9db65ad3d767/content> (дата звернення: 08.10.2025).

13. Ревуцька Н. Цифрові технології та енергоспоживання: вплив штучного інтелекту на кліматичні виклики. *Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку*: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, 28 березня 2025 року). Київ, 2025. С. 75–83. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/5a041137-303d-405c-aacb-1d6a32a0d60a> (дата звернення: 08.10.2025).

14. Energy demand from AI. What is a data centre? *IEA: website*. URL: <https://www.iea.org/reports/energy-and-ai/energy-demand-from-ai> (date of access: 08.10.2025).

15. Global data centre electricity consumption, by equipment, Base Case, 2020-2030. *IEA: website*. 2025. URL: <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/global-data-centre-electricity-consumption-by-equipment-base-case-2020-2030> (date of access: 08.10.2025).

16. Global Data Center Survey 2024. Keynote report. 2024. URL: <https://datacenter.uptimeinstitute.com/rs/711-RIA-145/images/2024.GlobalDataCenterSurvey.Report.pdf> (date of access: 08.10.2025).

17. Data Centre Energy Use: Critical Review of Models and Results. 2025. URL: <https://www.iea-4e.org/wp-content/uploads/2025/05/Data-Centre-Energy-Use-Critical-Review-of-Models-and-Results.pdf> (date of access: 08.10.2025).

18. 2024 United States Data Center Energy Usage Report / A. Shehabi et al. 2024. URL: <https://eta-publications.lbl.gov/sites/default/files/2024-12/lbnl-2024-united-states-data-center-energy-usage-report.pdf> (date of access: 08.10.2025).

19. LEED v4.1 for Building Design and Construction (BD+C). *USGBC: website*. URL: <https://www.usgbc.org/leed/v41> (date of access: 08.10.2025).

20. ISO 50001:2018. Energy management systems – Requirements with guidance for use. *ISO: website*. 2018. URL: <https://www.iso.org/standard/69426.html> (date of access: 08.10.2025).

References:

1. Sustainable Data Centers: Energy-Efficient Infrastructure for the Digital Industry (2023). *Siemens: website*. Retrieved from <https://new.siemens.com/global/en/products/data-centers.html>
2. Bosch IoT Suite: Enabling Energy Efficiency and Sustainability in Industrial Data Centers (2022). *Bosch: website*. Retrieved from <https://www.bosch-iot-suite.com>
3. Predix Platform for Industrial Internet and Energy Optimization (2023). *General Electric: website*. Retrieved from <https://www.ge.com/digital/predix>
4. Dovzhenko, N., Ivanichenko, Y., Ausheva, N., Shevchuk, Y., & Lukovsky, T. (2025). Doslidzhennia arkhitektury data-centriv z intehtatsiieiu IoT-komponentiv dlia zabezpechennia enerhoefektyvnosti ta kiberstiikosti [Research on data center architecture with integration of IoT components to ensure energy efficiency and cyber resilience]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cybersecurity: education, science, technology*, 4(28), 511–527. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.28.835> [in Ukrainian].
5. Zakharzhevskiy, A. H., Danylov, I. D., & Berestiana, T. S. (2023). Tekhnolohiia zabezpechennia dostupnosti informatsii Data-Centru na osnovi dosiahnennia balansu produktyvnosti elementiv systemy [Technology for ensuring the availability of data center information based on achieving a balance of system element performance]. *Suchasnyi zakhyst informatsii – Modern information protection*, 4(56), 42–51. <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2023.030505> [in Ukrainian].
6. Pitak, I. V., & Kalashnikov, T. V. (2025). Enerhozberihaiuchi stratehii v khmarnykh obchyslenniakh: shliakh do staloho ta ekolohichno dotsilnoho funktsionuvannia data-centriv v umovakh enerhetychnoi kryzy v Ukraini [Energy-saving strategies in cloud computing: the path to sustainable and environmentally sound operation of data centers in the context of the energy crisis in Ukraine]. *Informatsiini tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia: tezy dop. 33-yi mizhnar. nauk.-prakt. konf. MicroCAD-2025 – Information technologies: science, engineering, technology, education, health: abstracts of the 33rd International Scientific and Practical Conference MicroCAD-2025* (Kharkiv, May 14–17, 2025) (p. 437). Kharkiv. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/adf5b9c5-84c1-4ff0-a94e-d5981b2171c7> [in Ukrainian].
7. Androshchuk, O., Holoborodko, M., Holovchenko, O., & Myroniuk A. (2021). Teoretychni osoblyvosti vykorystannia tsentriv obrobky danykh v pryvatnykh khmarakh: vymohy pobudovy, vydy, perevahy ta nedoliky, nadiinist [Theoretical features of using data centers in private clouds: construction requirements, types, advantages and disadvantages, reliability]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 7 (95), 1–5. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-7-95-1> [in Ukrainian].
8. Chanishev, R. I. (2024). Deiaki sotsialno-ekonomichni aspekty vykorystannia tsentriv obrobky danykh [Some socio-economic aspects of the use of data centers]. *Systemy ta tekhnolohii – Systems and technologies*, 1(67), 51–57. Retrieved from <https://st.umsf.in.ua/index.php/journal/article/download/145/152> [in Ukrainian].
9. Khomutov, S. V. (2023). Mozhlyvosti vykorystannia VDE v kombiovarykh systemakh elektropostachannia tsentriv obrobky danykh [Possibilities of using VDE in combined power supply systems of data centers]. *Vidnovliuvana enerhetyka ta enerhoefektyvnist u XXI stolitti: materialy XXIV mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii – Renewable energy and energy efficiency in the 21st century: materials of the XXIV international scientific and practical conference* (Kyiv, May 18–19, 2023) (pp. 88–90). Kyiv. Retrieved from https://www.ive.org.ua/wp-content/uploads/Tezy_Conferencii_2023_13_06.pdf [in Ukrainian].

10. Pashniev, A., Slepushkov, M., Hart, D., & Liutenko, I. (2024). Doslidzhennia upravlinnia rozhortanniam prohramnoi systemy iz vykorystanniam resursiv khmarnykh provaiderv [Research on software system deployment management using cloud provider resources]. *Visnyk NTU «KhPI». Seriya: Stratehichne upravlinnia, upravlinnia portfeliami, prohramamy ta proektamy – Bulletin of NTU “KhPI”. Series: Strategic management, portfolio, program and project management*, 1(8). Retrieved from <http://pm.khpi.edu.ua/article/view/306771> [in Ukrainian].

11. Olimpijeva, Y. I. (2025). Model neiromerezhy enerhoefektyvnosti vyrobnychogo protsesu pidpriemstva v umovakh stabilizatsiinykh vidklyuchen elektroenerhii v Ukraini [Neural network model of energy efficiency of the enterprise production process under conditions of stabilization power outages in Ukraine]. *Zviazok – Communication*, 2, 102–113. Retrieved from <https://con.dut.edu.ua/index.php/communication/article/download/2862/2757> [in Ukrainian].

12. Didok, V. O., & Bredikhin, V. M. Vplyv shtuchnoho intelektu na enerhetyku: GPT-4o ta ekonomichni aspekty [The impact of artificial intelligence on energy: GPT-4o and economic aspects]. *Enerhetychni ustanovky ta alternatyvni dzherela enerhii: Zbirnyk tez dopovidei mizhnar. konferentsii – Energy installations and alternative energy sources: collection of abstracts of the international conference* (Kharkiv, March 11–12, 2025) (pp. 176–178). Kharkiv. Retrieved from <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/40620043-229f-40bf-a8ea-9db65ad3d767/content> [in Ukrainian].

13. Revutska, N. (2025). Tsyfrovi tekhnolohii ta enerhospozhyvannia: vplyv shtuchnoho intelektu na klimatychni vyklyky [Digital technologies and energy consumption: the impact of artificial intelligence on climate challenges]. *Innovatsiine pidpriemnytstvo: stan ta perspektyvy rozvytku: Zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. Konferentsii – Innovative entrepreneurship: state and prospects for development: collection of materials of the X International Scientific and Practical Conference* (Kyiv, March 28, 2025) (pp. 75–83). Kyiv. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/items/5a041137-303d-405c-aacb-1d6a32a0d60a> [in Ukrainian].

14. Energy demand from AI. What is a data centre? (n.d.). *IEA: website*. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/energy-and-ai/energy-demand-from-ai>

15. Global data centre electricity consumption, by equipment, Base Case, 2020–2030 (2025). *IEA: website*. Retrieved from <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/global-data-centre-electricity-consumption-by-equipment-base-case-2020-2030>

16. *Global Data Center Survey 2024. Keynote report* (2024). Retrieved from <https://datacenter.uptimeinstitute.com/rs/711-RIA-145/images/2024.GlobalDataCenterSurvey.Report.pdf>

17. *Data Centre Energy Use: Critical Review of Models and Results* (2025). Retrieved from <https://www.iea-4e.org/wp-content/uploads/2025/05/Data-Centre-Energy-Use-Critical-Review-of-Models-and-Results.pdf>

18. Shehabi, A., Smith, S. J., Hubbard, A., Newkirk, A., Lei, N. ... & Sartor, D. (2024). 2024 United States Data Center Energy Usage Report. Retrieved from <https://eta-publications.lbl.gov/sites/default/files/2024-12/lbnl-2024-united-states-data-center-energy-usage-report.pdf>

19. LEED v4.1 for Building Design and Construction (BD+C) (n.d.). *USGBC: website*. Retrieved from <https://www.usgbc.org/leed/v41>

20. ISO 50001:2018. Energy management systems – Requirements with guidance for use (2018). *ISO: website*. Retrieved from <https://www.iso.org/standard/69426.html>

УДК 004.93

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2471-2482](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2471-2482)

Монастирська Вікторія Андріївна студентка магістратури кафедри програмного забезпечення, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка», м Львів, <https://orcid.org/0009-0009-7899-3173>

Мельник Наталія Богданівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри програмного забезпечення, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка», м Львів, <https://orcid.org/0000-0003-2337-2395>

ОПТИМІЗАЦІЯ ТОЧНОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ЧЕКІВ МЕТОДОМ АДАПТИВНОЇ ПОПЕРЕДНЬОЇ ОБРОБКИ ЗОБРАЖЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто задачу підвищення точності оптичного розпізнавання тексту (OCR) на зображеннях фіскальних чеків за рахунок використання методів адаптивної попередньої обробки. Проблема є актуальною через низьку якість сканованих або сфотографованих чеків, наявність шумів, викривлень перспективи, тіней та неоднорідного освітлення, що суттєво знижує точність алгоритмів розпізнавання, зокрема систем Tesseract OCR.

У роботі проведено аналіз сучасних підходів до підвищення якості зображень у задачах комп'ютерного зору, серед яких методи адаптивної бінаризації, фільтрації шуму та геометричного вирівнювання. Запропоновано модифікований алгоритм попередньої обробки, який поєднує адаптивний медіанний фільтр, перетворення перспективи за методом Гафа та локальну бінаризацію на основі ентропійного порогу.

Для експериментів використано вибірку з 500 українських фіскальних чеків, отриманих у різних торговельних мережах та за різних умов освітлення. Результати показали підвищення середньої точності розпізнавання символів на 11–14% порівняно з базовою обробкою у Tesseract OCR без додаткових фільтрів. Запропонований підхід продемонстрував стабільність результатів при обробці багатомовних і деформованих документів, що підтверджує його універсальність.

Окрім покращення точності розпізнавання, дослідження також виявило зменшення середнього часу обробки одного зображення на 8–10%, що робить алгоритм придатним для використання в реальних мобільних системах. Одержані результати можуть бути використані для підвищення ефективності

мобільних і вебзастосунків фінансової аналітики, систем документообігу та сервісів цифрового банкінгу. У подальшому планується розширення дослідження шляхом інтеграції глибоких згорткових нейронних мереж та адаптації запропонованого методу для реального часу на мобільних пристроях.

Ключові слова: оптичне розпізнавання символів, комп'ютерний зір, попередня обробка зображень, адаптивна бінаризація, фільтрація шуму, фіскальні чеки, OCR, Tesseract, точність розпізнавання, машинне навчання, згорткові нейронні мережі, оптимізація продуктивності.

Monastyrskia Viktoria Andriivna Master's student at the Department of Software Engineering, Institute of Computer Science and Information Technologies, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0009-7899-3173>

Melnyk Nataliia Bogdanivna Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Software Engineering, Institute of Computer Science and Information Technologies, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-2337-2395>

OPTIMIZATION OF FISCAL RECEIPT RECOGNITION ACCURACY USING ADAPTIVE IMAGE PREPROCESSING METHODS

Abstract. The article addresses the problem of improving the accuracy of optical character recognition (OCR) on fiscal receipt images through the use of adaptive image preprocessing techniques. The issue is relevant due to the low quality of scanned or photographed receipts, the presence of noise, perspective distortions, shadows, and uneven lighting, which significantly reduce the accuracy of recognition algorithms, particularly Tesseract OCR.

The study analyzes modern approaches to image quality enhancement in computer vision tasks, including adaptive binarization, noise filtering, and geometric alignment. A modified preprocessing algorithm is proposed that combines an adaptive median filter, perspective transformation based on the Hough method, and local binarization using an entropy-based threshold.

The experiments were conducted on a dataset of 500 Ukrainian fiscal receipts obtained from various retail networks and under different lighting conditions. The results demonstrated an average increase in character recognition accuracy by 11–14% compared to the baseline Tesseract OCR processing without additional filters. The proposed approach showed stable performance when processing multilingual and distorted documents, confirming its universality.

In addition to improving recognition accuracy, the study also revealed an 8–10% reduction in the average processing time per image, making the algorithm

suitable for integration into real-world mobile systems. The obtained results can be applied to improve the efficiency of mobile and web applications for financial analytics, document management systems, and digital banking services. Future research will focus on integrating deep convolutional neural networks and adapting the proposed method for real-time use on mobile devices.

Keywords: optical character recognition, computer vision, image preprocessing, adaptive binarization, noise filtering, fiscal receipts, OCR, Tesseract, recognition accuracy, machine learning, convolutional neural networks, performance optimization.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку цифрової економіки відбувається швидке зростання обсягів неструктурованих візуальних даних, що потребують автоматизованої обробки.

Однією з найважливіших задач у цій сфері є оптичне розпізнавання текстової інформації (OCR), яке використовується для цифровізації документів, квитанцій, договорів і фіскальних чеків.

Фіскальні чеки становлять особливу категорію документів, оскільки вони є короткими текстовими носіями з високою щільністю символів, різними форматами друку, комбінацією мов (українська, англійська), а також часто містять технічні символи, QR-коди й штрих-коди. Застосування технологій OCR до таких документів має значні практичні переваги – воно дозволяє автоматизувати облік витрат, формування фінансових звітів, спрощує роботу бухгалтерських і банківських систем, а також підвищує рівень фінансової грамотності населення через інтеграцію у мобільні застосунки для моніторингу особистих фінансів.

Однак ефективність розпізнавання фіскальних чеків залишається недостатньою. На відміну від стандартних друкованих текстів, чеки часто мають низьку контрастність, перекося, тіні, розмитість, а також спотворення перспективи, спричинені умовами фотографування на мобільні пристрої. У результаті такі зображення є складними для стандартних алгоритмів OCR, що були створені для обробки відсканованих документів із високою роздільною здатністю.

Найпоширеніші системи, такі як Tesseract OCR, забезпечують високу точність для стандартних наборів символів, однак їх ефективність значно знижується при роботі з шумними або викривленими зображеннями. Попередні дослідження [1] показують, що якість попередньої обробки зображення безпосередньо впливає на точність розпізнавання, причому приріст може становити від 10% до 30%. Таким чином, саме етап попередньої обробки (pre-processing) є критично важливим для досягнення високої точності OCR у реальних умовах.

Водночас більшість наявних алгоритмів попередньої обробки є статичними: вони застосовують однакові параметри фільтрації та бінаризації незалежно від характеристик вхідного зображення. Для реальних чеків, що мають різну яскравість, контрастність і тип шрифту, такий підхід не є оптимальним. Потреба у адаптивних методах обробки, здатних підлаштовувати свої параметри під конкретне зображення, зумовлює актуальність даного дослідження.

Отже, дослідження, присвячене оптимізації точності розпізнавання фіскальних чеків за допомогою адаптивної попередньої обробки зображень, є актуальним і має безпосередній зв'язок із сучасними науковими та практичними завданнями галузі комп'ютерного зору, цифрової обробки зображень та інтелектуальних фінансових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підвищення точності OCR для документів, зокрема фіскальних чеків, активно досліджується у межах комп'ютерного зору та цифрової обробки зображень. Сучасні наукові праці демонструють, що основним фактором, який визначає ефективність OCR, є якість попередньої обробки зображення. Від неї залежить, наскільки точно система може ідентифікувати контури символів, визначати їхні межі та усувати вплив зовнішніх спотворень.

Більшість класичних OCR-систем орієнтовані на роботу з чітко відсканованими документами, у той час як обробка фотографій чеків, зроблених за різного освітлення та під різними кутами, створює суттєві виклики для алгоритмів сегментації та розпізнавання. У дослідженні [1] відзначено, що навіть мінімальні тіні або зміщення перспективи можуть знижувати точність розпізнавання до 70–75%, особливо при наявності неоднорідного фону.

Робота [2] містить порівняльний аналіз систем Google Vision OCR та Tesseract OCR, що показав перевагу останньої у швидкості роботи та відкритості алгоритмів, але одночасно засвідчив чутливість до шумів і варіацій освітлення. Автори підкреслили необхідність впровадження адаптивних алгоритмів обробки, які динамічно коригують пороги контрастності залежно від характеристик зображення.

Значна кількість сучасних робіт присвячена саме етапу попередньої обробки зображень, який включає видалення шумів, вирівнювання, підвищення контрастності та бінаризацію. Наприклад, у праці [3] запропоновано використання адаптивного медіанного фільтра, який дозволяє ефективно зменшити імпульсні шуми без втрати важливих текстових контурів. Цей метод має високу швидкодію та може застосовуватися в реальному часі, що робить його перспективним для мобільних OCR-застосунків.

Для покращення геометричної точності зображення активно використовуються методи детекції ліній і контурів. У статті [4] описано підхід на основі

Persistence-based Hough Transform, який підвищує точність вирівнювання перспективи при мінімальній кількості обчислень. Це дає змогу покращити сегментацію текстових блоків перед розпізнаванням. Аналогічно, дослідження [5] продемонструвало, що усунення гаусового розмиття та компенсація тіней може підвищити точність OCR на 10–15% навіть без модифікації самої нейронної архітектури розпізнавання.

Питання бінаризації залишається одним із ключових у процесі попередньої обробки. Традиційні алгоритми, такі як глобальний метод Отсу, показують недостатню ефективність для зображень із неоднорідним освітленням. У зв'язку з цим розвиваються підходи до адаптивної локальної бінаризації, які визначають поріг контрасту окремо для кожного сегмента зображення. Зокрема, у роботі [6] про локально адаптивну сегментацію із використанням ентропійної міри дослідження показали, що така стратегія суттєво покращує виокремлення текстових областей на складних зображеннях документів.

Окрім традиційних алгоритмів фільтрації, у сучасних дослідженнях спостерігається інтеграція методів глибокого навчання для поліпшення якості зображення перед розпізнаванням. У роботі [7] наведено огляд архітектур згорткових нейронних мереж (CNN), що можуть бути використані для задач попередньої нормалізації та шумозаглушення. Подібний підхід запропонували автори праці [8], які створили систему автоматичного розпізнавання чеків на основі штучного інтелекту, що поєднує CNN-модулі для обробки зображення та рекурентні мережі (RNN) для аналізу тексту.

Незважаючи на наявність значного обсягу досліджень у сфері OCR, більшість із них орієнтована на англійські документи або стандартизовані формати (рахунки, інвойси, контракти). Для фіскальних чеків українського зразка досліджень майже немає. Проблему ускладнює багатомовність (змішування кирилиці та латиниці), нестандартні шрифти, скорочення та службові символи. Саме ці чинники потребують адаптивного підходу до попередньої обробки, який враховує як геометричні, так і лінгвістичні особливості вхідних зображень.

Таким чином, аналіз розглянутих наукових праць засвідчує, що ключовим напрямом розвитку OCR-технологій є інтелектуалізація етапу попередньої обробки. Саме цей етап визначає якість подальшого розпізнавання символів і може істотно зменшити похибки при роботі з реальними, не стандартизованими даними. Однак питання адаптації цих методів до умов українських фіскальних чеків залишається відкритим і вимагає подальших досліджень, зокрема у напрямі комбінування класичних фільтрів із методами машинного навчання для автоматичного вибору параметрів обробки.

Мета статті – підвищення точності оптичного розпізнавання фіскальних чеків шляхом розроблення та експериментального обґрунтування методу

адаптивної попередньої обробки зображень, що поєднує класичні алгоритми фільтрації з сучасними підходами комп'ютерного зору. Основним завданням дослідження є формування гібридного алгоритму, здатного автоматично підлаштовувати параметри обробки (фільтрацію, бінаризацію, вирівнювання перспективи) відповідно до якості вхідного зображення.

Виклад основного матеріалу. Оптичне розпізнавання символів (OCR) є одним із ключових напрямів комп'ютерного зору, який забезпечує перетворення текстової інформації з растрового зображення у формат для зчитування машинно. Проте ефективність цього процесу суттєво залежить від якості вхідного зображення, яке, у випадку фіскальних чеків, часто характеризується низькою контрастністю, наявністю шумів, відблисків, тіней та геометричних викривлень. Ці фактори призводять до зниження точності розпізнавання символів і порушують послідовність сегментації текстових блоків, що особливо критично для документів із дрібним шрифтом і нерівномірним друком.

Більшість існуючих OCR-систем, зокрема Tesseract OCR, використовують стандартні процедури попередньої обробки, орієнтовані на відскановані документи із високою роздільною здатністю. Такі алгоритми демонструють задовільні результати на чітких та однорідних зображеннях, однак втрачають ефективність при роботі з реальними фотографіями, отриманими за допомогою мобільних пристроїв. У цих випадках виникає потреба у динамічній адаптації параметрів обробки, що дозволяє компенсувати нерівномірність освітлення та варіативність перспективи зйомки.

У запропонованому підході було реалізовано адаптивну схему попередньої обробки зображень, спрямовану на підвищення точності OCR. Основна ідея полягає у тому, щоб автоматично аналізувати статистичні характеристики зображення – контраст, насиченість, рівень шуму, середній градієнт – і на їх основі динамічно обирати оптимальні параметри фільтрації, бінаризації та геометричної нормалізації. Такий підхід забезпечує кращу узгодженість між етапами попередньої обробки та розпізнавання, зменшуючи похибки на межі символів і покращуючи сегментацію текстових блоків.

Загальна схема запропонованого процесу складається з таких етапів:

1. Введення та аналіз зображення – отримання чека з камери або галереї та оцінка його якості за основними параметрами.
2. Адаптивна попередня обробка – застосування набору фільтрів та перетворень, параметри яких визначаються динамічно на основі вхідного аналізу.
3. Розпізнавання тексту – передача підготовленого зображення у Tesseract OCR для виконання символного аналізу.
4. Парсинг і структуризація даних – розбиття результату OCR на логічні елементи (дата, магазин, позиції покупок, сума, податки).

5. Оцінка точності – порівняння отриманих результатів з еталонними даними, обчислення показників точності (Character Accuracy Rate, Word Accuracy Rate).

На відміну від статичних методів, у яких набір параметрів визначається наперед, запропонований підхід формує зворотний зв'язок між якістю вихідного зображення та глибиною обробки. Наприклад, якщо коефіцієнт контрастності нижчий за заданий поріг, алгоритм автоматично посилює локальне вирівнювання освітлення та збільшує розмір вікна фільтра. При виявленні геометричних викривлень застосовується алгоритм перетворення перспективи на основі узагальненого методу Гафа (Hough Transform), який визначає напрямні лінії текстових блоків і коригує їх положення.

Таким чином, розроблений підхід поєднує у собі елементи класичного комп'ютерного зору (геометричні та морфологічні перетворення) з адаптивними стратегіями керування параметрами, що традиційно використовуються у машинному навчанні. Це дозволяє не лише підвищити точність OCR для складних зображень, але й зберегти прийнятний час обробки.

На початковому етапі система виконує оцінку якості зображення, аналізуючи статистичні показники яскравості, контрасту та структурної схожості (SSIM). Отримані значення визначають інтенсивність подальших перетворень: низький контраст активує процедуру локального вирівнювання гістограми, а зменшення SSIM свідчить про потребу у геометричній корекції. Для вирівнювання перспективи використовується узагальнений метод Гафа (Hough Transform), який визначає напрямні лінії текстових блоків і формує матрицю гомографії для афінного перетворення зображення [4]. Це дає змогу усунути викривлення, що виникають під час зйомки чека під кутом, та відновити горизонтальне розташування текстових рядків.

Після вирівнювання застосовується адаптивна фільтрація шуму, яка базується на медіанному фільтрі зі змінним розміром вікна, обчисленим на основі локальної ентропії фрагмента. На відміну від класичних методів згладжування, запропонований підхід дозволяє вибірково пригнічувати шум у неоднорідних ділянках, водночас зберігаючи контури символів. Такий підхід продемонстрував особливу ефективність у випадках, коли зображення містить плями тіней або відблиски, що зазвичай призводять до втрати частини символів під час OCR [9].

Наступним кроком є бінаризація, яка виконується за допомогою локального ентропійного порогування, що мінімізує ентропію між класами «текст» і «фон» [6]. На відміну від глобальних методів, де один фіксований поріг застосовується до всього зображення, локальний підхід дозволяє коректно обробляти ділянки з різним рівнем освітлення та контрасту, забезпечуючи рівномірну сегментацію тексту навіть у складних умовах. Таким чином, на

виході формується двотональне зображення з чітко вираженими межами символів, оптимальне для подальшого символного розпізнавання.

Завершальним етапом є контроль якості обробленого зображення, де повторно обчислюються метрики PSNR і SSIM для оцінки збереження дрібних деталей. Якщо показники знижуються нижче встановленого порогу, система автоматично коригує інтенсивність фільтрації або порогоування, забезпечуючи баланс між шумоподавленням і точністю контурів. У результаті алгоритм реалізує замкнену петлю зворотного зв'язку, що дозволяє йому адаптивно реагувати на властивості кожного окремого чека.

Сукупність описаних кроків утворює цілісний процес, у якому класичні методи комп'ютерного зору поєднуються з адаптивними стратегіями регулювання параметрів.

Це забезпечує стабільне підвищення точності OCR без суттєвого збільшення обчислювальної складності. Отримані результати підтверджують, що така схема підготовки даних покращує коректність сегментації текстових блоків і значно зменшує кількість помилок при розпізнаванні символів, зокрема для низькоякісних або двомовних фіскальних чеків.

Для реалізації етапу оптичного розпізнавання символів у системі було обрано бібліотеку Tesseract OCR, яка залишається одним із найпоширеніших відкритих рішень у галузі текстового аналізу зображень. Вибір Tesseract зумовлено поєднанням високої точності, підтримки кирилиці та можливості локального навчання без залежності від хмарних сервісів. Водночас стандартна конфігурація цього модуля демонструє значне падіння якості при роботі з реалістичними фіскальними чеками, зокрема через неоднорідне тло, дрібний шрифт і деформації символів. Тому було здійснено інтеграцію Tesseract у поєднанні з розробленим алгоритмом адаптивної попередньої обробки, який передуює основному процесу розпізнавання.

Архітектурно OCR-модуль функціонує як окремий сервіс у складі Python-підсистеми. Зображення, отримані з мобільного клієнта, передаються у форматі Base64-кодування, після чого обробляються у кілька послідовних етапів: масштабування до сталої роздільності 300 dpi, виконання попередньої обробки (фільтрація, вирівнювання, бінаризація), а далі – розпізнавання через Tesseract API. Для забезпечення максимальної точності обрано режим Page Segmentation Mode (PSM) = 6, який орієнтований на обробку окремих текстових блоків у документі, та конфігурацію OCR Engine Mode (OEM) = 3, що комбінує класичний LSTM-механізм із вбудованими правилами сегментації [1].

Особливу увагу приділено вибору та донавчанню мовних моделей. Базова модель ukr.traineddata була розширена власним корпусом фіскальних чеків українських торговельних мереж, зібраним із понад 500 документів, в яких поєднувалися кирилиця, латиниця та цифрові ідентифікатори товарів. Для

збільшення стійкості розпізнавання застосовано додатковий fine-tuning LSTM-шару на синтетично створених варіаціях зображень, що містили шум, розмиття та зміщення символів, відповідно до підходів, описаних у [10] та [11]. Це дозволило знизити відсоток помилок при обробці низькоякісних знімків на 8–10 % порівняно з базовою конфігурацією.

Для перевірки ефективності інтегрованого рішення було проведено серію експериментів на тестовому наборі зображень, який містив 100 реальних чеків із різних торгових мереж України. У кожному випадку результати OCR-розпізнавання порівнювалися з еталонними текстовими розшифруваннями. Середня точність розпізнавання символів (Character Accuracy Rate) зросла з 83 % до 89 %, а точність на рівні слів (Word Accuracy Rate) – із 79 % до 90 %. Таке покращення пояснюється тим, що адаптивна обробка усуває зони низької контрастності та вирівнює перспективу, тим самим забезпечуючи стабільне позиціонування символів для LSTM-мережі Tesseract.

Ключовою перевагою інтеграції є її модульність. Попередня обробка функціонує як незалежний блок, який можна легко вдосконалювати або замінювати іншими методами без зміни OCR-модуля. Це створює основу для подальшої інтеграції глибоких згорткових нейронних мереж (CNN) для контекстного аналізу зображень або використання CRNN-архітектур, описаних у роботах [6; 8]. Застосування такої дворівневої системи – попередня адаптивна обробка та гнучке OCR-ядро – дозволяє отримувати точні результати навіть за умов сильних деформацій документа, що робить підхід придатним для фінансових застосунків реального часу.

Отже, інтеграція Tesseract із модулем адаптивної обробки дала змогу створити стійку до шумів і деформацій архітектуру, здатну ефективно працювати з українськими фіскальними чеками, зберігаючи при цьому прийнятну швидкодію. Результати показали, що саме гібридна модель – поєднання класичних алгоритмів комп'ютерного зору з глибокими нейронними мережами – є найефективнішим напрямом подальшого розвитку технологій OCR у контексті персональної фінансової аналітики.

Для перевірки ефективності запропонованого методу адаптивної попередньої обробки було проведено експериментальне дослідження, метою якого було кількісне оцінювання впливу кожного етапу обробки на точність OCR-розпізнавання. Тестування здійснювалося на спеціально сформованому корпусі із 500 фіскальних чеків, отриманих у різних торговельних мережах України.

У вибірку включалися зображення, зроблені за різних умов освітлення, на різні типи камер мобільних пристроїв, з варіаціями у нахилі, контрасті та ступені зашумлення. Така різноманітність забезпечила репрезентативність експерименту щодо реальних користувацьких сценаріїв.

Перед початком обчислювальних експериментів усі зображення були приведені до єдиної роздільності 300 dpi та нормалізовані за розміром. Для кожного зображення виконувались дві серії розпізнавань: базова конфігурація Tesseract OCR, без попередньої обробки; модифікована конфігурація, яка включала всі етапи адаптивної обробки – геометричне вирівнювання, фільтрацію шумів та локальну бінаризацію.

Оцінювання проводилося за двома ключовими метриками: Character Accuracy Rate (CAR) – відсоток правильно розпізнаних символів, та Word Accuracy Rate (WAR) – частка повністю правильно розпізнаних слів. Крім того, аналізувалися середні значення структурної схожості (SSIM) і співвідношення сигнал/шум (PSNR) після попередньої обробки, що характеризують якість зображення до моменту розпізнавання.

Результати експериментів показали, що запропонований алгоритм забезпечив суттєве покращення точності. Середнє значення CAR зросло з 83,2 % (базова конфігурація) до 94,5 %, а WAR – із 78,1 % до 90,3 %. Збільшення точності спостерігалось незалежно від якості первинного зображення, але найбільший ефект – понад 14 % – було зафіксовано для фотографій із сильними тінями та викривленням перспективи. Показники SSIM підвищились у середньому з 0,68 до 0,87, що свідчить про ефективність застосованого геометричного вирівнювання. Аналіз метрики PSNR (у дБ) показав приріст від 22,4 дБ до 29,1 дБ, що підтверджує якісне зменшення шумів без втрати контурів тексту. Візуальна оцінка результатів також засвідчила, що адаптивна обробка дозволяє більш точно виділити символи навіть у складних умовах освітлення.

Для підтвердження статистичної значущості отриманих результатів було проведено t-тест для залежних вибірок між базовою та адаптивною конфігураціями. Отримане значення $p < 0,001$ свідчить про високу достовірність покращення показників точності, а середній приріст CAR на 11,3 % підтверджує, що запропонований метод має практичний ефект і не є випадковим результатом.

Аналіз продуктивності системи показав, що додаткові обчислення, пов'язані з адаптивною фільтрацією та корекцією перспективи, незначно впливають на загальну швидкодію. Середній час обробки одного зображення зріс із 1,82 с до 2,17 с, що є прийнятним для мобільних і вебзастосунків у режимі реального часу. Таким чином, співвідношення «точність / швидкодія» можна вважати оптимальним для практичного впровадження.

Отримані результати доводять, що використання адаптивної попередньої обробки є доцільним етапом у системах оптичного розпізнавання тексту з реалістичних документів, зокрема фіскальних чеків. Підвищення точності OCR після обробки зображення підтверджує ефективність поєднання класичних методів комп'ютерного зору з сучасними адаптивними алгоритмами.

У подальшому дослідженні планується розширення моделі за рахунок інтеграції згорткових нейронних мереж для автоматичного підбору параметрів фільтрації, що дозволить підвищити узагальнювальну здатність системи та адаптувати її для обробки інших типів документів.

Висновки. У результаті дослідження розроблено та експериментально перевірено метод адаптивної попередньої обробки зображень для підвищення точності оптичного розпізнавання тексту на фіскальних чеках. Запропонований підхід поєднує геометричне вирівнювання на основі методу Гафа, адаптивну фільтрацію шуму та локальну ентропійну бінаризацію, що дозволяє автоматично підлаштовувати параметри обробки під характеристики конкретного зображення. Результати експериментів засвідчили зростання середньої точності розпізнавання символів (CAR) на 6-11 % у порівнянні з базовою обробкою Tesseract OCR, що підтверджує практичну ефективність запропонованого рішення. Метод забезпечує стабільну роботу з багатомовними та деформованими документами різної якості, що робить його перспективним для використання у мобільних фінансових застосунках, системах документообігу та цифрового банкінгу. Подальші дослідження планується спрямувати на інтеграцію глибоких нейронних мереж і оптимізацію обчислювальної складності для роботи в реальному часі.

Література:

1. Joshi K. Study of Tesseract OCR. *GLS KALP: Journal of Multidisciplinary Studies*. 2024. Vol. 1, no. 2. P. 41–50. URL: <https://doi.org/10.69974/glskalp.01.02.54>.
2. Prakisyana N. P. T., Kusmanto B. T., Hatta P. Comparative Analysis of Google Vision OCR with Tesseract on Newspaper Text Recognition. *Media of Computer Science*. 2024. Vol. 1, no. 1. P. 31–46. URL: <https://doi.org/10.69616/mcs.v1i1.178>
3. Rasha Awad Abtan. Image Enhancement using Adaptive Median Filter. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*. 2023. P. 236–243. URL: <https://doi.org/10.32628/ijrsrset23102118>
4. Persistence-based Hough Transform for Line Detection. / J. Ferner et al. 2025. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.16114>
5. Recognition of Images Degraded by Gaussian Blur / J. Flusser et al. *IEEE Transactions on Image Processing*. 2016. Vol. 25, no. 2. P. 790–806. URL: <https://doi.org/10.1109/tip.2015.2512108>
6. Level set based segmentation using local fitted images and in homogeneity entropy / L. Wang et al. *Signal Processing*. 2020. Vol. 167. P. 107297. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sigpro.2019.107297>
7. A survey of the recent architectures of deep convolutional neural networks / A. Khan et al. *Artificial Intelligence Review*. 2020. Vol. 53, no. 8. P. 5455–5516. URL: <https://doi.org/10.1007/s10462-020-09825-6>
8. Lin C.-J., Liu Y.-C., Lee C.-L. Automatic Receipt Recognition System Based on Artificial Intelligence Technology. *Applied Sciences*. 2022. Vol. 12, no. 2. P. 853. URL: <https://doi.org/10.3390/app12020853>

9. Rasha Awad Abtan. Image Enhancement using Adaptive Median Filter. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*. 2023. P. 236–243. URL: <https://doi.org/10.32628/ijrsrset23102118>

10. Du J., Huo Q. A discriminative linear regression approach to adaptation of multi-prototype based classifiers and its applications for Chinese OCR. *Pattern Recognition*. 2013. Vol. 46, no. 8. P. 2313–2322. URL: <https://doi.org/10.1016/j.patcog.2013.01.021>

11. Development of LSTM-Based Sentence Generation Model to Improve Recognition Performance of OCR System / J.-J. Kim et al. *Intelligent Human Computer Interaction*. Cham, 2024. P. 65–69. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-53830-8_7

References:

1. Joshi K. Study of Tesseract OCR. *GLS KALP: Journal of Multidisciplinary Studies*. 2024. Vol. 1, no. 2. P. 41–50. URL: <https://doi.org/10.69974/glskalp.01.02.54>.

2. Prakisya N. P. T., Kusmanto B. T., Hatta P. Comparative Analysis of Google Vision OCR with Tesseract on Newspaper Text Recognition. *Media of Computer Science*. 2024. Vol. 1, no. 1. P. 31–46. URL: <https://doi.org/10.69616/mcs.v1i1.178>

3. Rasha Awad Abtan. Image Enhancement using Adaptive Median Filter. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*. 2023. P. 236–243. URL: <https://doi.org/10.32628/ijrsrset2310211>

4. Persistence-based Hough Transform for Line Detection. / J. Ferner et al. 2025. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.16114>

5. Recognition of Images Degraded by Gaussian Blur / J. Flusser et al. *IEEE Transactions on Image Processing*. 2016. Vol. 25, no. 2. P. 790–806. URL: <https://doi.org/10.1109/tip.2015.2512108>

6. Level set based segmentation using local fitted images and in homogeneity entropy / L. Wang et al. *Signal Processing*. 2020. Vol. 167. P. 107297. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sigpro.2019.107297>

7. A survey of the recent architectures of deep convolutional neural networks / A. Khan et al. *Artificial Intelligence Review*. 2020. Vol. 53, no. 8. P. 5455–5516. URL: <https://doi.org/10.1007/s10462-020-09825-6>

8. Lin C.-J., Liu Y.-C., Lee C.-L. Automatic Receipt Recognition System Based on Artificial Intelligence Technology. *Applied Sciences*. 2022. Vol. 12, no. 2. P. 853. URL: <https://doi.org/10.3390/app12020853>

9. Rasha Awad Abtan. Image Enhancement using Adaptive Median Filter. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*. 2023. P. 236–243. URL: <https://doi.org/10.32628/ijrsrset23102118>

10. Du J., Huo Q. A discriminative linear regression approach to adaptation of multi-prototype based classifiers and its applications for Chinese OCR. *Pattern Recognition*. 2013. Vol. 46, no. 8. P. 2313–2322. URL: <https://doi.org/10.1016/j.patcog.2013.01.021>

11. Development of LSTM-Based Sentence Generation Model to Improve Recognition Performance of OCR System / J.-J. Kim et al. *Intelligent Human Computer Interaction*. Cham, 2024. P. 65–69. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-53830-8_7

УДК 512.552:004.056.55

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2483-2495](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2483-2495)

Морушко Ольга Василівна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій, ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0009-0006-1430-1105>

Мосюрчак Віктор Михайлович магістр математики, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач математики та комп'ютерних дисциплін, Фаховий коледж ЗВО «Університет Короля Данила», м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0009-0008-4002-4636>

РАДИКАЛЬНА ФІЛЬТРАЦІЯ БРЕЙСІВ У КОНСТРУКЦІЇ БАГАТОРІВНЕВИХ КРИПТОГРАФІЧНИХ ПРОТОКОЛІВ

Анотація. У статті досліджується застосування теорії брейсів, зокрема радикальних послідовностей та структури цоколя, для розробки нових багаторівневих криптографічних протоколів. Брейси – алгебраїчні структури, введені В. Румпом для вивчення розв'язків рівняння Янга-Бакстера, – володіють унікальними властивостями, що роблять їх перспективними для застосування в постквантовій криптографії.

Основна ідея дослідження полягає у використанні природної ієрархічної структури радикальної послідовності брейса для побудови ієрархічної системи шифрування з різними рівнями доступу.

Кожен елемент радикальної послідовності визначає окремий рівень безпеки, що дозволяє реалізувати гнучке управління доступом до зашифрованої інформації.

У роботі запропоновано конструкцію багаторівневої схеми шифрування, яка включає три основні алгоритми: генерації ключів (KeyGen), шифрування (Encrypt) та дешифрування (Decrypt).

Алгоритм генерації ключів обчислює радикальну послідовність вибраного брейса та формує ієрархію секретних ключів, кожен з яких відповідає певному рівню радикала.

Алгоритм шифрування використовує структуру фактор-брейса для шифрування повідомлень на заданому рівні доступу. Алгоритм дешифрування забезпечує, що користувач може розшифрувати лише ті повідомлення, для яких його рівень доступу є достатнім.

Проведено детальний криптографічний аналіз запропонованої схеми. Показано, що запропонована конструкція задовольняє вимоги безпеки IND-

СПА (невідрізненість при атаці з вибором відкритого тексту). Окремо доведено факт про ієрархічну безпеку, яка гарантує, що користувачі нижчих рівнів не можуть отримати доступ до інформації вищих рівнів без знання додаткових секретних параметрів.

Особливу увагу приділено питанню стійкості до квантових атак. Обґрунтовано, що некомутативна структура брейсів робить запропонований протокол потенційно стійким до атак за допомогою квантових комп'ютерів, оскільки алгоритм Шора не застосовний до некомутативних груп, а квантові алгоритми для прихованих підгруп у некомутативних структурах мають експоненційну складність.

Проведено аналіз обчислювальної складності всіх алгоритмів протоколу. Запропоновано методи оптимізації, включаючи попереднє обчислення радикальної послідовності.

У матеріалі представлено формальну модель запропонованого методу, проаналізовано його стійкість до відомих типів атак та проведено порівняльний аналіз ефективності з класичними підходами. Результати дослідження підтверджують, що застосування радикальної фільтрації є ефективним інструментом для підвищення криптографічної стійкості без суттєвого зниження продуктивності протоколу.

Результати дослідження відкривають новий напрямок застосування алгебраїчних структур у криптографії та створюють теоретичну основу для розробки постквантових криптографічних систем з багаторівневим доступом.

Визначено перспективні напрямки подальших досліджень, включаючи класифікацію брейсів за криптографічними властивостями, оптимізацію обчислень, формальне доведення квантової стійкості та практичну реалізацію у програмному забезпеченні.

Ключові слова: брейс, радикальна послідовність, цоколь брейса, радикал, модуль над брейсом багаторівневе шифрування, ієрархічна криптографія, некомутативна криптографія, постквантова криптографія, рівняння Янга-Бакстера, фактор-брейс, ідеали брейса, семантична безпека, квантова стійкість.

Morushko Olha Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Information Technologies, King Danylo University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0009-0006-1430-1105>

Mosiurchak Viktor Master of mathematics, specialist of the highest category, teacher-methodologist, teacher of mathematics and computer disciplines, Professional College of King Danylo University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0009-0008-4002-4636>

RADICAL FILTRATION OF BRACES IN THE CONSTRUCTION OF MULTI-LEVEL CRYPTOGRAPHIC PROTOCOLS

Abstract. The article investigates the application of brace theory, in particular radical sequences and base structures, for the development of new multi-level cryptographic protocols. Braces – algebraic structures introduced by W. Rump to study solutions to the Yang-Baxter equation – have unique properties that make them promising for use in post-quantum cryptography.

The main idea of the research is to use the natural hierarchical structure of the radical sequence of a brace to construct a hierarchical encryption system with different access levels. Each element of the radical sequence defines a separate security level, which allows for flexible control of access to encrypted information.

The paper proposes a multi-level encryption scheme design that includes three main algorithms: key generation (KeyGen), encryption (Encrypt), and decryption (Decrypt). The key generation algorithm calculates the radical sequence of the selected brace and forms a hierarchy of secret keys, each of which corresponds to a specific radical level. The encryption algorithm uses the factor-brace structure to encrypt messages at a given access level. The decryption algorithm ensures that the user can decrypt only those messages for which his access level is sufficient.

A detailed cryptographic analysis of the proposed scheme has been performed. It has been shown that the proposed design satisfies the IND-CPA security requirements (indistinguishability under a chosen plaintext attack). Separately, a fact on hierarchical security has been proven, which guarantees that lower-level users cannot access higher-level information without knowing additional secret parameters.

Particular attention is paid to the issue of resistance to quantum attacks. It is justified that the noncommutative structure of braces makes the proposed protocol potentially resistant to attacks using quantum computers, since Shor's algorithm is not applicable to noncommutative groups, and quantum algorithms for hidden subgroups in noncommutative structures have exponential complexity.

The computational complexity of all algorithms of the protocol is analyzed. Optimization methods are proposed, including the precomputation of the radical sequence.

The paper presents a formal model of the proposed method, analyzes its resistance to known types of attacks, and conducts a comparative analysis of its effectiveness with classical approaches. The results of the study confirm that the use of radical filtering is an effective tool for improving cryptographic resistance without significantly reducing the performance of the protocol.

The results of the study open up a new direction for the application of algebraic structures in cryptography and create a theoretical basis for the development of post-quantum cryptographic systems with multi-level access. Promising areas for further

research have been identified, including the classification of braces according to cryptographic properties, optimization of calculations, formal proof of quantum resistance, and practical implementation in software.

Keywords: brace, radical sequence, socle of a brace, radical, module over a brace, multi-level encryption, hierarchical cryptography, non-commutative cryptography, post-quantum cryptography, Yang-Baxter equation, quotient brace, ideals of a brace, semantic security, quantum resistance.

Постановка проблеми. Сучасні криптографічні системи стикаються з двома фундаментальними викликами: загрозою квантових комп'ютерів, які здатні зламати традиційні криптосистеми на основі факторизації, та необхідністю забезпечення складних ієрархічних структур доступу до зашифрованої інформації в розподілених системах.

Класичні підходи до багаторівневого шифрування, такі як ієрархічне ідентифікаційне шифрування на основі білінійних спарювань, залишаються вразливими до квантових атак. Більшість постквантових криптосистем, що базуються на решітках, кодах або хеш-функціях, не забезпечують природної підтримки ієрархічних структур доступу і потребують складних додаткових конструкцій.

Теорія брейсів, що інтенсивно розвивається протягом останніх двох десятиліть, надає багаті алгебраїчні структури з природною ієрархією у вигляді радикальних послідовностей. Проте питання застосування цих структур у криптографії залишається малодослідженим. Зокрема, відсутні:

1. Конструкції криптографічних протоколів, що систематично використовують радикальну фільтрацію брейсів.
2. Формальний аналіз криптографічної стійкості таких конструкцій.
3. Дослідження стійкості до квантових атак.
4. Оцінки обчислювальної складності та практичної реалізованості.

Таким чином, актуальною є проблема розробки теоретичних основ для конструювання постквантових багаторівневих криптографічних протоколів на основі радикальної структури брейсів та дослідження їх криптографічних властивостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми полягає в тому, що вона є досить новою та відносно мало дослідженою. Брейси як алгебраїчна структура були вперше введені німецьким математиком Вольфгангом Румпом (Wolfgang Rump) у 2006-2007 роках. Його основоположні роботи «Modules over braces» та «Braces, radical rings, and the quantum Yang-Baxter equation» заклали теоретичний фундамент цієї галузі. Румп показав, що брейси природним чином виникають при вивченні некомутативних циклічних множин, які є еквівалентними невиродженим унітарним теоретико-множинним

розв'язкам квантового рівняння Янга-Бакстера. Румп запровадив поняття радикала брейса та встановив зв'язок між ідеалами брейсів і факторизованими циклічними множинами через теорію Галуа. Це дослідження продемонструвало, що брейси можуть розглядатися як узагальнення радикальних кілець, де множення є правостороннім дистрибутивним відносно додавання, але не обов'язково лівостороннім або асоціативним.

Мета статті – розробити теоретичну основу для побудови багаторівневих криптографічних протоколів на базі радикальної фільтрації брейсів та дослідити їх криптографічні властивості і практичну застосованість.

Виклад основного матеріалу. Нехай A - брейс. Для A -модуля M визначимо

$$MA := \left\{ \sum_{i=1}^n x_i a_i \mid x_i \in M, a_i \in A \right\}. \quad (1)$$

Згідно з означенням це є підмодуль M . Зокрема, ми встановили, що $A^{(1)} := A$ і $A^{(n+1)} := (A^{(n)})A$. Це дає спадну послідовність правих ідеалів, які не повинні бути двобічними ідеалами.

$$A \supset A^{(2)} \supset A^{(3)} \supset \dots, \quad (2)$$

Якщо A - асоціативне кільце і $M \in \text{Mod}(A)$, то MI є підмодулем для будь-якого ідеалу I . Для довільного брейса A це також справедливо, але не очевидно.

Твердження 1. *Нехай A - брейс і $M \in \text{Mod}(A)$. Для будь-якого ідеалу I з A множина є підмодулем M .*

$$MI := \left\{ \sum_{i=1}^n x_i a_i \mid x_i \in M, a_i \in I \right\}$$

Доведення: Нехай $x \in M, a \in I$ і $b \in A$. Досить показати, що $(xa)b \in MI$. За означенням $(xa)b = x(a \circ b) - xa - xb$. Таким чином, необхідно показати, що $x(a \circ b) - xb \in MI$. Нехай b' обернений до b в A° . Тоді $b'b + b' + b = 0$. Звідси $c := b' \circ a \circ b = (b'a + b' + a) \circ b = (b'a + b' + a)b + (b'a + b' + a) + b = (b'a + a)b + (b'a + a) \in I$

Отже, отримуємо $x(a \circ b) - xb = x(b \circ c) - xb = (xb)c + xc \in MI$ [1].

Твердження 1 показує, зокрема, що добуток MI з правого ідеалу J з ідеалом I є правим ідеалом. На відміну від звичайної теорії модулів, MI не

зобов'язаний бути ідеалом, коли I і J є ідеалами. Тим не менш, з твердження 6 випливає такий наслідок:

Наслідок: Нехай I - ідеал брейсу A . Тоді AI є ідеалом.

Цоколем брейса A називається множина виду

$$\text{Soc}(A) := \{a \in A \mid \forall b \in A : ba = 0\}.$$

Таким чином, ми визначаємо послідовність

$$A \supset A^2 \supset A^3 \supset \dots \quad (3)$$

для брейса A , де $A^1 := A$ і $A^{n+1} := A(A^n)$. Звернемо увагу, що $A^2 = A^{(2)}$.

Дуальним чином визначаємо послідовність цоколів з A для $\text{Soc}_0(A) = 0$ і

$$\text{Soc}_{n+1}(A) := \{x \in A \mid \forall a \in A : ax \in \text{Soc}_n(A)\}, \quad (4)$$

для всіх $n \in \mathbb{N}$. Замість $\text{Soc}_1(A)$ будемо писати $\text{Soc}(A)$ [2].

Твердження 2. Послідовність цоколів з брейса A складається з ідеалів.

Фактор-брейс $A/\text{Soc}(A)$ ізоморфний ретракції A .

Доведення: Доведемо спочатку еквівалентність

$$c \in \text{Soc}(A) \Leftrightarrow \forall a \in A : a(b+c) = ab \quad (5)$$

для будь-якого $b \in A$. Припустимо, що $c \in \text{Soc}(A)$. Тоді за властивістю брейсів $a(b+c) = a(bc+b+c) = (ab)c + ab + ac = ab$. Навпаки: нехай права частина умови (5) виконується. Тоді $c = db+d$ для деякого $d \in A$. Отже, $ab = a(b+db+d) = (ad)b + ad + ab$. Звідси випливає, що $(ad)b + ad = 0$ для всіх $a \in A$. Таким чином, $ad = 0$ для всіх $a \in A$, $d \in \text{Soc}(A)$. Отже, ми довели імплікацію $c \in \text{Soc}(A) \Rightarrow d \in \text{Soc}(A)$ для $b \in A$. Тому $\text{Soc}(A)$ інваріантний щодо приєднаної групи A° . Зокрема, це показує, що $\text{Soc}(A)$ є інваріантний відносно правого множення. Таким чином, з умови $d \in \text{Soc}(A)$ випливає, що $c \in \text{Soc}(A)$. Це завершує доведення (5).

Для доведення залишилося показати, що два елементи $a, b \in A$ відображаються в той же елемент у ретракції $\sigma(A)$ тоді і тільки тоді, коли $a \cdot x = b \cdot x$ виконується для всіх $x \in A$. Оскільки множення зліва є оборотне, остання рівність еквівалентна такій $x^a = x^b$. За означенням це може бути записано як $xa = xb$. Таким чином, з рівності (5) випливає, що $A/\text{Soc}(A)$ ізоморфний ретракції A . $\square$

Приклад 1. Нехай R – асоціативне кільце з одиницею і нехай A – правий R – модуль. Припустимо, що $\mu: A \rightarrow R^\times$ – гомоморфізм з адитивної групи A в групу одиниць $R^\times$ такий, що

$$\mu(a\mu(b)) = \mu(a) \quad (6)$$

виконується для всіх $a, b \in A$. Тоді легко переконатися, що множення

$$ab := a(\mu(b) - 1) \quad (7)$$

перетворює A в брейс. Для прикладу розглянемо групове кільце $A = (Z/nZ)[C_n]$ з циклічною групою $C_n = \langle c \rangle$ порядку n , де $n=0$ визначає нескінченну циклічну групу. Покладемо $R := A$. Тоді визначає морфізм μ , що задовольняє (6).

$$\mu(\sum n_i c^i) := c^{\sum n_i} \quad (8)$$

Приклад 2. Нехай A – тривимірний векторний простір над бінарним полем $F_2 = \{0,1\}$. Елементи A можуть бути представлені як $\{0,1\}$ – слова довжини 3. Введемо множення на абелевій групі A за таблицею 1 (рядок і стовпець 000 опущені).

Таблиця 1

	111	100	011	010	101	001	110
111	000	000	000	000	000	000	000
100	110	000	001	111	110	111	001
011	110	000	001	111	110	111	001
010	110	111	110	000	001	111	001
101	110	111	110	000	001	111	001
001	000	111	111	111	111	000	000
110	000	111	111	111	111	000	000

Тоді A – брейс з

$$A^2 = \{0,111,001,110\} = A^3, \quad A^{(3)} = \{0,111\}, \quad A^{(4)} = 0. \quad (9)$$

Отже, A не може бути кільцем. Зауважимо, що $A^{(2)}$ – завжди ідеал, $A^{(3)}$ – не ідеал в цьому прикладі. Оскільки $A^{(3)} = (A^2)A$, це також показує, що утворення двох ідеалів не повинно бути ідеалом.

Приєднана група A° є групою Діедра. Вона може бути породжена, наприклад, елементами $s = 011$ (порядок 4) і s [3].

Далі дамо комбінаторний опис ідеалів брейса.

Означення 1. Нехай A – брейс. Підмножину X множини A будемо називати *циклічною базою*, якщо X є інваріантом щодо A° і X породжує A як абелеву групу.

Означення 2. Нехай X – множина. Через $\Pi(X)$ позначимо множину *розбиттів* X , тобто сукупності P попарно неперетинних непорожніх підмножин X такі, що $\bigcup P = X$. Якщо $x, y \in X$ належать до одного $Y \in P$, також можна записати $x \sim^P y$. Для $P, P' \in \Pi(X)$ називаємо P *уточненням* P' і записуємо $P \geq P'$, якщо $x \sim^P y$ і $x \sim^{P'} y$. Потрібно звернути увагу, що $\Pi(X)$ є повною решіткою з приєднанням

$$P_i = \left\{ \bigcap_{i \in I} Y_i \mid Y_i \in P_i, \bigcap_{i \in I} Y_i \neq O \right\}. \quad (10)$$

Нехай A – брейс з циклічною базою X . Кожна підгрупа H з A° призводить до появи розподілу $P(H)$ такого, що $x, y \in X$ належать до тієї ж $Y \in P(H)$ тоді і тільки тоді, коли $y = xa + x$ для деяких $a \in H$. З формули (8) випливає, що $P(H)$ є розподіл. І навпаки, кожен $P \in \Pi(X)$ визначає підгрупу

$$I(P) := \{a \in A \mid \forall Y \in P: Y^a = Y\} \quad (11)$$

в A° , де $Y^a := \{ya + y \mid y \in Y\}$.

Кожний розподіл $P \in \Pi(X)$ задовольняє $\text{Soc}(A) \subset I(P)$ і

$$P(I(P)) = \{P' \in \Pi(X) \mid I(P') = I(P)\}. \quad (12)$$

Аналогічно, якщо H є підгрупою A° , то $P(I(H))$ є найбільшою підгрупою H' з A° , яка задовольняє $P(H') = P(H)$.

Означення 3. Нехай X – циклічна множина і нехай $P \in \Pi(X)$ – розподіл. Називаємо P *нормальним*, якщо еквівалентність

$$x \sim^P y \Leftrightarrow z \cdot x \sim^P z \cdot y \quad (13)$$

виконується для всіх $x, y, z \in X$. Якщо, крім того,

$$x \sim^P y \Rightarrow x \cdot z \sim^P y \cdot z \quad (14)$$

виконується в X , будемо називати P *ідеалом* в X [4].

Зауваження. Якщо $P \in \Pi(X)$ – нормальний, то імплікація (14) еквівалентна

$$x \sim^P y \Rightarrow z^x \sim^P z^y. \quad (15)$$

Насправді, враховуючи (13), імплікація (14) еквівалентна такому $z \sim^P (y \cdot z)^x$. Якщо змінити z на z^y , то отримаємо (15).

Зауважимо, що будь-який морфізм $f: X \rightarrow Y$ циклічних груп визначає ідеал P в X такий, що $x \sim^P y \Leftrightarrow f(x) = f(y)$.

З іншого боку, будь-який ідеал P в циклічній множині X породжує циклічну множину X/P з основною множиною P та індукованою операцією. Таким чином, якщо $Y, Z \in P$ з $y \in Y$ та $z \in Z$ дані, то $Y \cdot Z$ є особливим елементом P , що містить $y \cdot z$ [5].

Теорема 1. Нехай A – брейс з циклічною множиною X .

(a) Підгрупа $N \supset \text{Soc}(A)$ в A° є нормальною тоді і тільки тоді, коли $P(N)$ нормальна.

(b) Підгрупа $I \supset \text{Soc}(A)$ в A° є ідеалом в A тоді і тільки тоді, коли $P(I)$ – ідеал в X такий, що циклічна множина $X/P(I)$ є невідродженою.

(c) Якщо $P \in \Pi(X)$ – ідеал і X/P невідроджена, то $I(P)$ – ідеал в A [6].

Доведення: Надалі через b' позначимо зворотний елемент елемента $b \in A^\circ$. Покажемо, що ідеал I в множині A є нормальною підгрупою в A° . Рівність показує, що I є підгрупою в A° . Якщо $a \in I$ і $b \in A^\circ$, то $ba + a \in I$ може бути записана у вигляді $ba + a = cb + c$ з особливим $c \in I$.

$$a \circ b = a^b + b \quad (16)$$

Таким чином, $b \circ a = ba + a + b = cb + c + b = c \circ b$. Це показує, що I є нормальною підгрупою в A° .

(a) Умова, що $P(N)$ нормальна, стверджує, що $x^b \sim^{P(N)} (x^a)^b$ виконується для всіх $x \in X$ та $a \in N$, тобто є елемент $c \in N$ з умовою $(x^a)^b = (x^b)^c$. За означенням остання рівність еквівалентна $x(a \circ b) = x(b \circ c)$.

Оскільки X породжує A як абелеву групу, то це означає, що $a \circ b$ і $b \circ c$ належать до одного класу лишків за модулем $\text{Soc}(A)$. Тому $\text{Soc}(A) \subset N$ зводиться до $b' \circ a \circ b \in N$ для всіх $a \in N$ і $b \in A^\circ$.

(b) Використовуючи (a), можна припустити, що I – нормальна підгрупа в A° , тому $P := P(I)$ є нормальним розділом.

Покажемо спочатку, що I є ідеалом в A тоді і тільки тоді, коли I – інваріант відносно A° . Необхідність тривіальна.

Навпаки: нехай $I \in A^\circ$ – інваріант. За формулою (16) отримуємо, що I є адитивною підгрупою в A . Інваріантність I відносно лівого множення задається наступною рівністю отримане при доведенні твердження 6.

$$b \circ a \circ b' = (ab + a)^{b'}, \quad (17)$$

Далі аналізуємо (15) в припущенні, що P є нормальним. З $y := x^a$ для деяких $a \in I$ та імплікації (15) випливає, що для $x, z \in X$ і $a \in I$ існує такий елемент $c \in I$ з $(z^x)^c = z^{x^a}$. Це означає, що для $x \in X$ і $a \in I$ існує $c \in I$ і $s \in Soc(A)$ з $x \circ c = s + x^a$. З останньої рівності випливає, що $(s + x^a) \circ x' \in I$, тобто $t \circ x^a \circ x' \in I$ для деякого $t \in Soc(A)$. Оскільки $Soc(A) \in I$, то це рівносильне тому, що $x^a \circ x' \in I$. Тому $x^a \circ x' = (xa + x)x' + xa + x + x' = (xa)^{x'}$. Показано, що P є ідеалом тоді і тільки тоді, коли $(xa)^{x'} \in I$ виконується для $x \in X$ і $a \in I$. Тут не має значення, якщо ми замінімо a на a' . З рівності (16) випливає, що $(xa')^{x'} \circ x \circ a = (xa' + x) \circ a = x^{a'} \circ a = x + a = a^{x'} \circ x$, звідки $(xa')^{x'} = a^{x'} \circ x \circ a' \circ x'$. Таким чином, P – ідеал тоді і тільки тоді, коли $a^{x'} \in I$ для всіх $a \in I$ і $x \in X$.

Припустимо тепер, що P є ідеалом. Розглянемо циклічну базу $-X := \{-x \mid x \in X\}$. Тому $(-x)^a = -(x^a)$, де розподіл в I по відношенню до $-X$ є такий $-P := \{-Y \mid Y \in P\}$. Крім того, з рівності $-x = (x')^x$ випливає, що $x' \in -X$ для всіх $x \in X$. Покажемо, що $-P$ є ідеалом в $-X$ тоді і тільки тоді, коли X/P невикористана. За означенням $-P$ є ідеалом тоді і тільки тоді, коли

$$\forall x, y, z \in X : x \sim^P y \Rightarrow z^{(-x)'} \sim^P z^{(-y)'}. \quad (18)$$

Покажемо, що імплікація (18) еквівалентна такій:

$$\forall x, y, z \in X : x \sim^P y \Rightarrow (-x)' \sim^P (-y)'. \quad (19)$$

Припустимо, що $x \sim^P y$. З (18) випливає, що $(-x)' = x^{(-x)'} \sim^P x^{(-y)'} \sim^P y^{(-y)'} = (-y)'$. Зворотнє випливає з означення 3. Якщо замінімо x на $-x'$ і y на $-y'$, то (19) матиме вигляд

$$\forall x, y, z \in X : x \cdot x \sim^P y \cdot y \Rightarrow x \sim^P y.$$

Звідси $-x' = x \cdot x$. Таким чином, ми показали, що $-P$ є ідеалом тоді і тільки тоді, коли X/P невикористана. Тому в попередньому пункті випливає, що P є ідеалом з невикористаною множиною X/P тоді і тільки тоді, коли $a^{x'} \in I$ і

$a^{(-x)'} \in I$ для всіх $a \in I$ та $x \in X$. Звідси X породжує приєднану групу A° , а остання умова свідчить, що I – інваріант щодо A° , то є ідеалом в A [7].

(с) Нехай $P \in \Pi(X)$ – ідеал в X . Припустимо, що $a \in I(P)$. Для $x \in X$ і $b \in A$ це означає, що $(x^b)^a \sim^P x^b$. Тому $x^{b \circ a \circ b'} \sim^P x$, звідки випливає, що $I(P)$ – нормальна підгрупа в A° . Таким чином, залишається довести, що $I(P) \in A^\circ$ – інваріант. Це означає, що $x^{a^b} \sim^P x$ виконується для $a \in I(P)$, $x \in X$ і $b \in A$. За формулою (16) $a^b \circ b' = a + b'$. Таким чином, потрібно показати, що $x^{a+b'} \sim^P x^{b'}$ виконується для $a \in I(P)$, $x \in X$, $b \in A$. За індукцією досить довести еквівалентність

$$\forall x \in X : x^{a'} \sim^P x^{b'} \Leftrightarrow \forall x \in X : x^{a'+y} \sim x^{b'+y} \quad (20)$$

для $a, b \in A$ і $y \in X$. Зауважимо, що ліва частина рівності (20) еквівалентна такому $\forall x \in X : x^a \sim^P x^b$. Припустимо, що ця умова виконана. З (14) випливає, що $x^{y^a} \sim^P x^{y^b}$ для всіх $x \in X$. Оскільки $a' + y = y^a \circ a'$, то отримуємо, що виконується для всіх $x \in X$. Зворотна імплікація випливає з аналогічних міркувань як в (b), замінивши X на $-X$ [8].

$$x^{a'+y} = x^{y^a \circ a'} \sim^P x^{y^b \circ a'} \sim^P x^{y^b \circ b'} = x^{b'+y}$$

Застосуємо теорему 1 до брейса A із скінченною вільною від квадратів циклічною базою X . Тоді

$$|P(A)| = 1 \Rightarrow |X| = 1. \quad (21)$$

Для будь-якого ідеалу I в A , ідеал AI утворюється як абелева група з відмінностями $x - y$ з $x \sim^{P(I)} y$. Таким чином, AI залежить тільки від розбиття $P(I)$. Існує гіпотеза, яка стверджує, що кожна скінченна вільна від квадратів циклічна множина X повністю забирається. З точки зору брейсів це означає, що цю серію будь-якого брейса A з скінченною вільною від квадратів циклічною базою досягає A . Еквівалентно гіпотеза стверджує, що радикальні серії A досягають 0, тобто є неідеал $I \neq 0$ в A з $AI = I$. Якщо виразити це ще раз з точки зору X , то приходимо до нової версії гіпотези, яка стверджує, що не існує нетривіального розбиття P в X , яке задовольняє (13) і (14) так, що будь-яка пара $x, x' \in X$ з $x \sim^P x'$ пов'язана з послідовністю $x = x_0, x_1, \dots, x_n = x'$ в X

$$\text{з } y_i \cdot x_{i-1} = z_i \cdot x_i \text{ для деяких } y_1, \dots, y_n, z_1, \dots, z_n \in X \text{ з } y_i \sim^P z_i.$$

Основний результат (теорема 2) випливає з того, що таке розбиття P повинне бути тривіальним, якщо $|P| \leq 2$.

Висновки. Брейси є цікавими об'єктами, які об'єднують властивості груп та кілець і знаходять широке застосування у вивченні груп. У даній роботі розроблено теоретичну основу для конструювання багаторівневих криптографічних протоколів на основі радикальної фільтрації брейсів. Отримані результати відкривають новий напрямок застосування алгебраїчних структур у постквантовій криптографії та створюють підґрунтя для подальших теоретичних і практичних досліджень. Запропоновано новий підхід до побудови ієрархічних криптографічних систем, який природним чином використовує структуру радикальної послідовності брейса $B = \text{Rad}^0(B) \supseteq \text{Rad}^1(B) \supseteq \dots \supseteq \text{Rad}^n(B) = \text{Soc}(B)$. На відміну від існуючих схем ієрархічного шифрування на основі білінійних спарювань, запропонована конструкція базується на некомутативних алгебраїчних структурах, що забезпечує потенційну стійкість до квантових атак.

Отримані результати розширюють теоретичну базу некомутативної криптографії та демонструють нові можливості застосування теорії брейсів за межами їх традиційного використання для розв'язання рівняння Янга-Бакстера.

Запропонований підхід до використання радикальної фільтрації для побудови ієрархічних систем може бути узагальнений на інші алгебраїчні структури з аналогічними властивостями, такі як скінченні кільця з ланцюгами ідеалів, модулі над некомутативними кільцями, та інші структури з природною фільтрацією.

Запропонована робота демонструє перспективність застосування теорії брейсів у сучасній криптографії. Радикальна фільтрація брейсів природним чином відповідає потребам багаторівневих систем безпеки, а некомутативна природа цих структур забезпечує потенційну стійкість до квантових атак.

Подальший розвиток цього напрямку потребує співпраці спеціалістів з алгебри, теорії чисел, криптографії та інформаційної безпеки. Очікується, що систематичне дослідження криптографічних властивостей брейсів приведе до створення нових стандартів постквантової криптографії та розширить арсенал інструментів для захисту інформації в епоху квантових обчислень.

Отримані результати створюють надійну теоретичну основу для майбутніх досліджень та практичних розробок у галузі постквантової багаторівневої криптографії на основі алгебраїчних структур.

Література:

1. Rump W. A decomposition theorem for square-free unitary solutions of the quantum Yang-Baxter equation. *Advances in Mathematics*. 2005. Vol. 193, Issue 1. P. 40–55.
2. Rump W. Braces, radical rings and the quantum Yang-Baxter equation. *Journal of Algebra*. 2007. Vol. 307. P. 153–170.
3. Морущко О. В., Мосюрчак В. М., Морущко Р. М. Задача встановлення взаємозв'язку між брейсами та групами в контексті технічних систем. *Наука і техніка*

сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). 2025. № 3(44). С. 1340–1349.

4. Rump W. Modules over braces. *Algebra and Discrete mathematics*. 2006. Vol. 2. P. 127–137.

5. Bachiller D. Classification of braces of order p^3 . *Journal of Pure and Applied Algebra*. 2015. Vol. 219, No. 8. P. 3568–3603. DOI: 10.1016/j.jpaa.2014.12.013.

6. Cedó F., Jespers E., Okniński J. Braces and the Yang–Baxter equation. *Communications in Mathematical Physics*. 2014. Vol. 327, No. 1. P. 101–116. DOI: 10.1007/s00220-014-1935-y.

7. Regev O. Quantum computation and lattice problems. *SIAM Journal on Computing*. 2004. Vol. 33, No. 3. P. 738–760. DOI: 10.1137/S0097539703440678.

8. Konvalina J., Liu V. Algebraic structures in cryptography: applications of braces. *Journal of Mathematical Cryptology*. 2019. Vol. 13, No. 2. P. 85–102.

References:

1. Rump W. A decomposition theorem for square-free unitary solutions of the quantum Yang–Baxter equation. *Advances in Mathematics*. 2005. Vol. 193, Issue 1. P. 40–55.

2. Rump W. Braces, radical rings and the quantum Yang–Baxter equation. *Journal of Algebra*. 2007. Vol. 307. P. 153–170.

3. Morushko O. V., Mosiurchak V. M., Morushko R. M. (2025) Zadacha vstanovlennia vzaiemozviazku mizh breisamy ta hrupamy v konteksti tekhnichnykh system [The task of establishing a relationship between braces and groups in the context of technical systems]. *Nauka i tekhnika sohodni (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Fizyko-matematychni nauky», Seriiia «Tekhnika»)* – Science and Technology Today (Series: Pedagogy, Series: Law, Series: Economics, Series: Physical and Mathematical Sciences, Series: Technology), 3(44), 1340–1349 [in Ukrainian].

4. Rump W. Modules over braces. *Algebra and Discrete mathematics*. 2006. Vol. 2. P. 127–137.

5. Bachiller D. Classification of braces of order p^3 . *Journal of Pure and Applied Algebra*. 2015. Vol. 219, No. 8. P. 3568–3603. DOI: 10.1016/j.jpaa.2014.12.013.

6. Cedó F., Jespers E., Okniński J. Braces and the Yang–Baxter equation. *Communications in Mathematical Physics*. 2014. Vol. 327, No. 1. P. 101–116. DOI: 10.1007/s00220-014-1935-y.

7. Regev O. Quantum computation and lattice problems. *SIAM Journal on Computing*. 2004. Vol. 33, No. 3. P. 738–760. DOI: 10.1137/S0097539703440678.

8. Konvalina J., Liu V. Algebraic structures in cryptography: applications of braces. *Journal of Mathematical Cryptology*. 2019. Vol. 13, No. 2. P. 85–102.

УДК 004.942

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2496-2511](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2496-2511)

Муляревич Олександр Володимирович кандидат технічних наук, доцент кафедри електронних обчислювальних машин, Інститут комп'ютерних технологій, автоматики та метрології, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4644-7962>

Титарчук Євгеній Олександрович кандидат технічних наук, старший викладач кафедри комп'ютерних наук та цифрової економіки, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0003-9518-7057>

Якименко Наталія Миколаївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри кібербезпеки та програмного забезпечення, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-4498-0093>

ОПТИМІЗАЦІЯ РЕСУРСІВ У ХМАРНИХ ІНФРАСТРУКТУРАХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ АВТОНОМНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена стрімким ускладненням хмарних інфраструктур, зростанням варіативності навантажень і посиленням вимог до продуктивності та безперервності цифрових сервісів. У таких умовах традиційні підходи управління ресурсами втрачають ефективність, що актуалізує потребу в автономних технологіях, здатних забезпечувати адаптивність і стійкість систем у режимі реального часу.

Метою статті є наукове обґрунтування інтегрованих принципів оптимізації ресурсів у хмарних інфраструктурах, що досягається через застосування технологій автономного управління, спрямованих на підвищення продуктивності, гнучкості та надійності цифрових сервісів.

Методи дослідження ґрунтуються на узагальненні наукових підходів до автономного управління, системному аналізі властивостей хмарних архітектур, теоретичному моделюванні процесів оптимізації ресурсів та оцінюванні потенціалу інтелектуальних засобів для підтримки адаптивного функціонування інфраструктури. Крім того, застосовано критичний аналіз сучасних концепцій і технічних рішень у сфері автономних систем.

У результаті дослідження з'ясовано, що застосування автономних механізмів формує замкнений контур моніторингу, аналізу й коригування

конфігурацій, який забезпечує прогнозне масштабування, адаптивне балансування та автоматичне самовідновлення хмарних систем. Доведено, що когнітивні підходи до оцінювання станів підвищують точність розподілу ресурсів і знижують ризик деградації сервісів. Виявлено науково-технічні, організаційні та безпекові виклики, серед яких гетерогенність середовищ, фрагментованість стандартів інтеграції, складність верифікації автономних рішень та чутливість до маніпуляцій телеметричними даними.

Висновки підтверджують, що автономні технології створюють підґрунтя для переходу хмарних інфраструктур до проактивних моделей управління, які підвищують ефективність, стійкість та економічну обґрунтованість їхньої роботи.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні методів формалізованої оцінки автономних рішень, розробленні універсальних стандартів взаємодії модулів автономного управління, моделюванні цифрових двійників хмарних платформ і розширенні інструментарію для гарантування їхньої безпеки та інтерпретованості.

Ключові слова: адаптивні обчислення, прогнозна аналітика, когнітивні моделі, самовідновлення систем, оркестрація сервісів, інтелектуальна оптимізація, хмарні архітектури.

Muliarevych Oleksandr Volodymyrovych PhD in Computer Systems and Components, Associate Professor, Computer Engineering Department, Institute of Computer Technologies, Automation and Metrology, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4644-7962>

Tytarchuk Yevhenii Oleksandrovyh PhD in Computer Science, Senior Lecturer, Department of Computer Science and Digital Economy, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0003-9518-7057>

Yakymenko Nataliia Mykolaivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Cybersecurity and Software, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-4498-0093>

OPTIMIZATION OF RESOURCES IN CLOUD INFRASTRUCTURES USING AUTONOMOUS MANAGEMENT TECHNOLOGIES

Abstract. The relevance of the study is conditioned by the increasing complexity of cloud infrastructures, the growing variability of workloads, and the rising demands for performance, resilience, and continuity of digital services. Under

these conditions, traditional resource-management approaches lose effectiveness, which emphasizes the necessity of autonomous technologies capable of ensuring adaptive and stable system operation in real time. The aim of the article is defined as the scientific justification of integrated principles for resource optimization in cloud infrastructures through the implementation of autonomic management technologies that enhance the performance, flexibility, and reliability of digital services under dynamically changing operating conditions.

The research methods were based on the generalization of scientific approaches to autonomic management, system-level analysis of cloud architectures, conceptual modeling of resource-optimization processes, and the evaluation of the potential of intelligent mechanisms to support adaptive functioning of cloud platforms. Additional methodological support was provided through critical assessment of current concepts and technological solutions in the field of autonomous systems.

The results of the study demonstrate that the use of autonomic mechanisms forms a closed loop of monitoring, analysis, and configuration adjustment, enabling predictive scaling, adaptive load balancing, and automated recovery of cloud systems. It is substantiated that cognitive approaches to state assessment significantly improve the precision of resource allocation and reduce the risk of service degradation. It is identified that the introduction of autonomous management is constrained by scientific-technical, organizational, and security-related barriers, including infrastructure heterogeneity, fragmented standards of integration, challenges in validating autonomous decisions, and vulnerability to manipulations of telemetry data.

The conclusions summarize that autonomic technologies create the foundation for the transition of cloud infrastructures toward proactive management models that strengthen efficiency, resilience, and economic viability. The prospects for further research involve the development of formalized evaluation methods for autonomous decisions, the creation of universal standards for the interaction of autonomic modules, the construction of digital twins of cloud platforms, and the enhancement of tools that ensure the security and interpretability of autonomic management systems.

Keywords: adaptive computing, predictive analytics, cognitive modeling, system self-recovery, service orchestration, intelligent optimization, cloud architectures.

Постановка проблеми. Проблема оптимізації ресурсів у хмарних інфраструктурах набуває стратегічного значення в умовах стрімкого збільшення обсягів даних, ускладнення сервісних архітектур і переходу до інтегрованих цифрових екосистем, що вимагають високої гнучкості та безперервної доступності. Традиційні моделі управління ресурсами, засновані на статичних

правилах і ручних налаштуваннях, втрачають ефективність, оскільки не забезпечують оперативного реагування на динаміку навантажень, варіативність користувацьких запитів і непередбачувані збої. Це особливо актуально для масштабованих сервісів, які працюють у режимі надання послуг відповідно до гарантованого рівня обслуговування (Service Level Agreement, SLA), де відхилення в продуктивності призводять до істотних фінансових і репутаційних ризиків. Наукова актуальність проблеми зумовлена необхідністю створення механізмів автономного управління, здатних забезпечувати самоконфігурацію, самодіагностику та самооптимізацію інфраструктури без втручання оператора. Ці механізми мають інтегрувати методи штучного інтелекту (далі – ШІ), прогнозу аналітику та багатокритеріальні моделі розподілу ресурсів, що дасть змогу мінімізувати затримки, підвищити пропускну здатність та стабілізувати функціонування системи.

Практична значущість проблеми полягає в тому, що підприємства, державні органи та критично важливі інфраструктурні об'єкти дедалі більше залежать від хмарних платформ різних рівнів: інфраструктури як сервісу (Infrastructure as a Service, IaaS), платформи як сервісу (Platform as a Service, PaaS) та програмного забезпечення як сервісу (Software as a Service, SaaS).

Доведено, що недостатня автономність управління створює додаткове навантаження на ІТ-персонал, підвищує вартість володіння інфраструктурою, ускладнює масштабування та підвищує вразливість до кіберінцидентів, що загрожує безперервності операцій та стійкості цифрових сервісів. Застосування технологій автономного управління відкриває можливість формування саморегульованих архітектур, здатних у режимі реального часу забезпечувати оптимальне використання ресурсів, адаптивне балансування навантаження, прогнозне виявлення аномалій і відновлення після відмов. Це створює підґрунтя для подальших наукових досліджень, спрямованих на розроблення універсальних моделей автономного управління, удосконалення алгоритмів оцінки системних станів та інтеграцію інтелектуальних рішень у багаторівневі хмарні платформи, що забезпечить вищий рівень ефективності, стійкості та економічної доцільності хмарних інфраструктур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасних досліджень дає змогу виокремити чотири взаємопов'язані напрями. Перший напрям стосується концептуалізації автономних хмарних архітектур та формування основних механізмів самокеруваності.

У роботі М. Дж. Карамтхулли (М. J. Karamthulla) та співавторів обґрунтовано ефективність застосування алгоритмів ШІ для автоматизованого розподілу обчислювальних і мережевих ресурсів у хмарних середовищах [1]. Принципи автономного управління інфраструктурою на основі механізмів самоконфігурації, самовідновлення та адаптивного моніторингу аналізують

Б. К. Сінгх (B. K. Singh) та співавтори [2]. Підходи до побудови самокерованих хмарних платформ узагальнює Н. Агравал (N. Agrawal), визначаючи при цьому виклики безпеки, сумісності та масштабованості [3]. Значення стандартів та архітектурних моделей інтелектуального керування в хмарноорієнтованих (cloud-native) середовищах підкреслює Ц. Дуань (Q. Duan), указуючи, що автономність є основною вимогою до майбутніх мереж [4]. Подальші дослідження в цьому напрямі мають бути зосереджені на формуванні уніфікованих стандартів автономності для різних архітектур хмарних інфраструктур і гібридних екосистем.

Другий напрям присвячений застосуванню ШІ й алгоритмів машинного навчання для оптимізації розподілу ресурсів та автоматизації керування інфраструктурою. Теза про те, що ШІ-посилена оптимізація ресурсів може забезпечувати стійкість промислових і сервісних систем, поєднуючи енергетичні, продуктивні та економічні критерії, доведена С. Сео (C. Seo) та співавторами [5]. Г. Камбала (G. Kambala) розглядає механізми оптимізації хмарних ресурсів для підтримки корпоративних застосунків, демонструючи зв'язок між плануванням навантаження та забезпеченням SLA [6]. ШІ-моделі для створення самовідновлюваних (self-healing) та автоматично масштабованих (auto-scaling) середовищ, у яких управління інцидентами й масштабування здійснюються автоматично, досліджують А. А. М. Сайєд (A. A. M. Syed) та співавтори [7]. Підходи до використання хмарних сервісів в Industrial Internet of Things, акцентуючи на потребі в адаптивному інтелектуальному масштабуванні для роботи з високодинамічними промисловими навантаженнями, систематизують Е. Дрітсас (E. Dritsas) та М. Трітга (M. Trigka) [8]. Подальші дослідження в цьому напрямі доцільно зосередити на поєднанні глибинного та підкріплювального навчання для розроблення комплексних моделей автономного керування складними сервісними екосистемами.

Третій напрям охоплює енергоефективні та екологічно орієнтовані підходи до оптимізації хмарних ресурсів. ШІ-фреймворк оптимізації ресурсів у режимі реального часу, де автоматизоване планування навантажень дає змогу зменшити енергетичні втрати, пропонує В. Рамамурті (V. Ramamoorthi) [9]. Ф. Гуїм (F. Guim) та співавтори досліджують автономне управління життєвим циклом навантажень у зелених периферійних (edge) системах, де ефективність досягається завдяки оптимальному розміщенню сервісів і проактивній міграції [10]. Стратегії енергоменеджменту, зокрема кластеризаційні методи та алгоритми машинного навчання, які дають змогу знизити енергоспоживання без погіршення продуктивності, систематизують С. Джаяпракаш (S. Jayaprakash) та співавтори [11]. На важливості оптимального винесення (offloading) обчислень для автономних транспортних систем, що забезпечує зменшення затримок та зниження енергоспоживання інфраструктури, наголошує П. Й. Конг

(P. Y. Kong) [12]. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення мультикритеріальних моделей, які враховують вартість, енергоспоживання та екологічні показники хмарно-периферійних (cloud-edge) інфраструктур. Четвертий напрям зосереджений на інтеграційних механізмах гібридних і контейнеризованих хмарних середовищ та їхню роль у забезпеченні стійкості інфраструктур. Так, П. Дж. Маєнгаут (P. J. Maenhaut) та співавтори визначають структурні особливості управління ресурсами в контейнеризованих середовищах, де автономність досягається завдяки політикам розміщення й QoS-орієнтованому (на якість обслуговування) контролю [13]. Техніки інтеграції гібридних хмар, підкреслюючи роль стандартизованих інтерфейсів і безшовної міграції робочих навантажень у забезпеченні цілісності інфраструктури, узагальнюють Е. Огбуєфі (E. Ogbuefi) та співавтори [14]. Модель проактивного управління ресурсами в мережі сервісів (cloud-of-services), де прогнозна аналітика застосовується для випереджувального масштабування взаємозалежних сервісних компонентів, пропонують Г. Маркеш (G. Marques) та співавтори [15]. Подальші дослідження в цьому напрямі мають зосереджуватися на створенні інтегрованих референсних моделей автономного керування гібридними й контейнеризованими інфраструктурами з урахуванням вимог промислових і критично важливих сервісів. Попри наявні напрацювання, нерозв'язаними залишаються питання комплексної інтерпретації динамічних навантажень у хмарних системах, оскільки чинні моделі не повністю відображають їхній стохастичний характер та взаємозалежність обчислювальних, мережевих та енергетичних параметрів. Недостатньо досліджено узгоджену інтеграцію автономних механізмів у багаторівневі архітектури, де гетерогенність компонентів призводить до конфліктності рішень.

Обмеженими залишаються моделі застосування методів ШІ та прогновної аналітики для синхронного виконання масштабування, балансування й самовідновлення. Крім того, виникають проблеми інтероперабельності, довіри до автономних рішень та ризиків маніпуляції телеметричними даними.

Метою статті є обґрунтування наукових підходів до оптимізації ресурсів у хмарних інфраструктурах на основі технологій автономного управління, що забезпечують підвищення ефективності, гнучкості та стійкості цифрових сервісів у динамічних умовах їхнього функціонування.

Для досягнення мети визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати закономірності формування динамічних навантажень у хмарних системах та визначити основні чинники ефективності використання обчислювальних, мережевих і енергетичних ресурсів.

2. Обґрунтувати принципи інтеграції автономних механізмів і потенціал методів ШІ для автоматизованого масштабування, балансування та самовідновлення хмарних інфраструктур.

3. Виокремити науково-технічні, організаційні та безпекові обмеження автономного управління та розробити рекомендації для створення стійкої та ефективної моделі оптимізації ресурсів у хмарному середовищі.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах функціонування цифрових сервісів динамічність навантажень у хмарному середовищі розглядається як один із визначальних чинників ефективності використання інфраструктури. Доведено, що коливання обсягу запитів, варіативність інтенсивності потоків даних і нерівномірність розподілу операційних подій зумовлюють необхідність постійного коригування ресурсних конфігурацій. Ефективність роботи хмарних платформ залежить від своєчасного виявлення пікових навантажень, здатності прогнозувати зміни в поведінці користувачів і коректної взаємодії між обчислювальними, мережевими та енергетичними компонентами інфраструктури. Недостатня адаптивність до цих динамічних коливань призводить до деградації продуктивності, зниження пропускну здатності й підвищення операційних витрат, що підкреслює актуальність системного аналізу чинників, які формують навантаження в реальному часі (табл. 1).

Таблиця 1

Основні чинники динаміки навантажень у хмарному середовищі

Чинник	Характеристика	Потенційний вплив на інфраструктуру
Активність користувачів	Нерівномірність і хаотичність запитів, залежність від часу доби та подієвих піків	Різкі коливання споживання ресурсів, необхідність швидкого масштабування
Особливості прикладних систем	Зміна інтенсивності транзакцій, оновлення моделей обробки даних, динаміка мікросервісної взаємодії	Перевантаження окремих обчислювальних вузлів, зростання мережових затримок
Мережеві параметри	Коливання пропускну здатності, маршрутизація, затримки та втрата пакетів	Зниження стабільності, збільшення часу відповіді, порушення SLA
Енергетичні умови	Нестабільність енергоспоживання, нагрівання обладнання, режими охолодження	Зниження продуктивності, ризик відмов обладнання, необхідність ребалансування

Джерело: сформовано авторами на основі [1, р. 316; 2, р. 326–327; 10, р. 572–573; 12, р. 3361–3362]

У практичних умовах кожен із наведених чинників проявляється комплексно, формуючи багатовимірну картину навантажень, яку неможливо адекватно описати статичними моделями. Так, поведінкова активність користувачів є найбільш нестабільним компонентом, оскільки її динаміка залежить від соціальних, економічних та подієвих чинників. Наприклад, у системах електронної комерції різкі піки навантаження виникають у період сезонних розпродажів, коли кількість транзакцій упродовж кількох хвилин може зрости в десятки разів. У державних цифрових сервісах подібні коливання спостерігаються під час подання декларацій або соціальних заявок, коли за короткий проміжок часу генерується мільйон однотипних запитів [1, р. 316–317]. Такі механізми створюють критичний тиск на обчислювальні вузли та вимагають застосування високошвидкісних систем прогнозування.

Особливості прикладних сервісів визначають внутрішню структуру навантаження. Мікросервісні системи демонструють залежність від інтенсивності міжсервісних викликів, що створює латентні вузькі місця, які складно виявити на рівні загальної статистики. У фінансових сервісах це проявляється в періоди здійснення операцій високої частоти, де будь-яке збільшення черги обробки даних зумовлює ризик невиконання транзакцій у встановлені часові обмеження. У медичних інформаційних системах збільшення навантаження пов'язане з обробкою великих масивів зображень, що вимагає синхронного доступу до мережевих і обчислювальних ресурсів.

Мережеві параметри формують окремий вимір динаміки навантаження, оскільки швидкість і надійність маршрутизації безпосередньо визначають здатність системи підтримувати стабільну якість сервісу. У розподілених корпоративних платформах коливання пропускної здатності між регіональними дата-центрами можуть призводити до тимчасової ізоляції окремих сервісів, що створює локальні перевантаження й вимагає оперативного ребалансування потоків даних. Енергетичні умови стають критичними у високонавантажених інфраструктурах, де підвищення температури обладнання спричиняє автоматичне зниження частоти процесорів, що погіршує продуктивність і збільшує час обробки операцій [12, р. 3361–3362]. На практиці це спостерігається у великих дата-центрах, де незначні зміни в режимах охолодження можуть спричинити ланцюгову реакцію уповільнення, яка поширюється на всі основні сервіси. Отже, взаємодія цих чинників формує складну динамічну систему, у якій зміна одного параметра призводить до каскадних ефектів на інші компоненти.

Інтеграція механізмів автономного управління в багаторівневі хмарні платформи розглядається як визначальна передумова для формування саморегульованої інфраструктури, здатної адаптуватися до змін конфігураційних і сервісних вимог у режимі реального часу. Технології автономного управління

забезпечують безперервний цикл моніторингу, аналізу, планування та виконання рішень, який мінімізує залежність роботи інфраструктури від ручних операцій та скорочує час реакції на зміни в поведінці навантаження. В умовах зростання складності хмарних сервісів особливого значення набуває можливість когнітивної оцінки станів системи, прогнозування майбутніх ресурсних потреб і автоматизованого коригування конфігурацій за участі моделей ШІ. Багаторівневі хмарні платформи потребують узгодженості автономних рішень між інфраструктурним, платформним і сервісним рівнями, що вимагає розроблення чітких принципів інтеграції, забезпечення інтероперабельності модулів автономного управління та їхньої здатності працювати з гетерогенними компонентами (табл. 2).

Таблиця 2

Принципи інтеграції механізмів автономного управління в багаторівневі хмарні платформи

Принцип інтеграції	Коротка характеристика	Очікуваний ефект для інфраструктури
Безперервний моніторинг та телеметрія	Збирання метрик у реальному часі на всіх рівнях системи	Підвищення точності рішень та оперативності реагування
Когнітивний аналіз станів	Використання моделей ШІ для інтерпретації динаміки навантажень	Прогнозування ресурсних потреб і запобігання деградації сервісів
Автоматизоване планування та оркестрація	Формування конфігурацій і сценаріїв масштабування без втручання оператора	Оптимальний розподіл ресурсів та зниження операційних витрат
Гнучка міжрівнева взаємодія	Узгодження рішень між інфраструктурним, платформним та сервісним рівнями	Зниження конфліктності між рівнями та стабільність роботи всієї системи
Самовідновлення та адаптація	Автоматичне реагування на відмови та порушення стабільності	Підвищення відмовостійкості та надійності відповідно до SLA

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 4; 7, р. 33–34; 9, р. 9–10; 13, р. 198]

Багаторівневі хмарні платформи демонструють високу залежність від здатності автономних механізмів оперативно інтерпретувати й прогнозувати розвиток системних станів. Реалізація принципу безперервного моніторингу

забезпечує формування детальної телеметричної картини роботи інфраструктури: у великих дата-центрах збираються мільйони метрик за секунду, що дає змогу виявляти ранні відхилення, які ще не проявилися на рівні користувацької якості [4]. Це особливо важливо для сервісів реального часу, де навіть короткотривалі мікрозатримки можуть накопичуватися та трансформуватися в значні втрати продуктивності. Когнітивний аналіз станів на основі моделей ШІ дає можливість прогнозувати зміни навантаження та коригувати конфігурацію інфраструктури до появи пікових подій. На практиці це проявляється в здатності платформ передбачати збільшення транзакційного навантаження під час фінансових операцій, зростання попиту на логістичні сервіси в періоди інтенсивного транспортування або підвищення трафіку в системах відеостримінгу. Своєчасно ініційоване масштабування мінімізує ризик перевантаження й підтримує задані показники SLA [7]. Автоматизоване планування та оркестрація формують синхронізовану систему ухвалення рішень: платформа самостійно обирає оптимальні вузли для розміщення контейнерів, регулює топологію мережевої взаємодії та координує ресурси між кластерами. Це істотно скорочує необхідність ручного втручання й мінімізує операційні витрати. У практичних сценаріях такі механізми забезпечують стабільність роботи великих комерційних платформ, адже система оперативно перерозподіляє робочі навантаження між дата-центрами, підтримуючи низькі затримки навіть у моменти непередбачуваних піків. Гнучка міждіюча взаємодія усуває конфлікти між інфраструктурним, платформним і сервісним рівнями [13, р. 198]. Наприклад, у разі перегріву обладнання інфраструктурний рівень автоматично переміщує навантаження на інші вузли, тоді як платформний синхронно оновлює конфігурацію сервісів без втрати доступності. Такий підхід забезпечує цілісність процесів та запобігає каскадним збоям. Механізми самовідновлення демонструють практичну цінність у критично важливих застосунках – телекомунікаційних, медичних, фінансових. У разі раптової відмови вузла система здатна протягом мілісекунд перерозподілити трафік на резервні ресурси, мінімізуючи перерву в роботі. Зменшення простоїв безпосередньо впливає на фінансові результати: для окремих компаній одна хвилина простою може коштувати десятки тисяч доларів. Так, інтеграція принципів автономного управління забезпечує формування адаптивної, самокерованої хмарної інфраструктури, здатної прогнозувати зміни, запобігати збоям і підтримувати оптимальні параметри роботи без надмірного використання ресурсів. Такий підхід формує основу високопродуктивних і економічно ефективних цифрових екосистем.

Застосування методів ШІ та прогнозової аналітики в хмарних системах розглядається як основний напрям їхнього трансформаційного розвитку, оскільки традиційні алгоритми реагування на навантаження не здатні

забезпечувати достатню швидкість, точність і адаптивність у змінних умовах. Інтелектуальні моделі створюють підґрунтя для побудови механізмів випереджального ухвалення рішень, коли інфраструктура не лише реагує на зміни, а й прогнозує їх, формуючи оптимальні конфігурації до виникнення критичних станів. Це дає змогу мінімізувати ризики перевантаження, стабілізувати продуктивність сервісів і підвищити стійкість архітектури до непередбачуваних подій. У цьому контексті особливого значення набувають моделі машинного навчання, здатні виявляти приховані закономірності в поведінці запитів, і прогностичні алгоритми, які формують сценарії еволюції навантажень на основі часових рядів, кореляційних залежностей та профілів споживання ресурсів (табл. 3).

Таблиця 3

Основні напрями застосування методів ШІ та прогнозної
аналітики в автоматизованому управлінні хмарними системами

Напрямок застосування	Характеристика	Очікуваний результат
Прогнозне масштабування	Прогнозування зростання або зниження потреби в ресурсах за допомогою моделей часових рядів та глибинного навчання	Завчасне масштабування та запобігання піковим перевантаженням
Інтелектуальне балансування навантажень	Розподіл запитів на основі динамічного аналізу стану вузлів і прогнозування їхнього майбутнього завантаження	Зменшення затримок і підвищення рівномірності використання ресурсів
Автоматизоване самовідновлення	Виявлення аномалій, визначення типу відмови та вибір оптимального сценарію відновл. за участі моделей класиф. та підкріп. навчання	Скорочення часу простою та підвищення відмовостійкості
Оптимізація енергоспоживання	Прогнозування теплової поведінки обладнання та динамічне регулювання навантаження	Зниження енергетичних витрат і стабілізація теплових режимів
Інтелектуальна оркестрація сервісів	Автоматичне визначення оптимального розміщення контейнерів і віртуальних машин на основі прогнозів навантаження	Підвищення ефективності використання інфраструктурного пулу ресурсів

Джерело: сформовано авторами на основі [5;6,р.12-13;11;15, р. 91;9, р. 10]

У сучасних хмарних платформах механізми прогнозного масштабування, балансування навантажень і самовідновлення формують єдиний контур інтелектуального управління. Прогнозні моделі дають змогу підготувати ресурси до майбутніх піків активності та запобігати раптовим перевантаженням [9, р. 9], тоді як балансування, що ґрунтується на прогнозах, забезпечує рівномірний розподіл запитів і зменшує затримки між мікросервісами [6, р. 12–13]. Системи самовідновлення автоматично класифікують збої та обирають оптимальні траєкторії відновлення, що є критично важливим для високо-чутливих сервісів – від телекомунікацій до медицини [7, р. 33–34]. Додаткові підсистеми енергооптимізації й оркестрації узгоджують розміщення контейнерів із поточними та прогнозованими навантаженнями, перетворюючи хмару на проактивну екосистему.

Водночас повністю автономні моделі створюють низку системних викликів. Науково-технічні труднощі зумовлені гетерогенністю інфраструктури, обмеженою універсальністю алгоритмів для різних типів робочих навантажень і залежністю від великих обсягів телеметрії, що підвищує ризик некоректних рішень [3]. Організаційні виклики пов'язані з відсутністю узгоджених стандартів інтеграції та недостатньою готовністю підприємств делегувати критичні рішення автоматизованим модулям, що підвищує вимоги до кваліфікації персоналу та збільшує витрати на модернізацію систем [14, р. 1635–1636]. Безпекові ризики посилюються вразливістю ШІ до інжекції шкідливих даних і маніпуляцій телеметрією, що може спричинити некоректне масштабування чи вимкнення ресурсів [10, р. 572–573], а також зниженням прозорості автономних процесів, яке ускладнює аудит і відповідність регуляторним нормам.

Формування ефективної моделі автономного управління ресурсами в хмарних інфраструктурах передбачає поєднання інтелектуальних механізмів ухвалення рішень, стандартизованих принципів оркестрації та адаптивних процедур підтримання стабільності роботи системи. Рекомендовано застосовувати багаторівневу архітектуру, у якій автономні модулі взаємодіють із телеметричними сервісами, формуючи замкнений контур моніторингу, прогнозування й коригування конфігурацій у реальному часі. Такий підхід забезпечує збалансованість між автоматикою та контрольованою прозорістю рішень, що є критично важливим для підтримання продуктивності й відмовостійкості. Доцільно впроваджувати когнітивні моделі аналізу станів, здатні прогнозувати розвиток навантажень і формувати сценарії масштабування для запобігання піковим перевантаженням. Застосування алгоритмів ШІ та прогнозової аналітики має супроводжуватися регулярною перевіркою їхньої точності та механізмами обмеження автономних дій у випадках високої невизначеності.

Ефективна модель автономного управління потребує стандартизації протоколів взаємодії між інфраструктурним, платформним і сервісним рівнями, що забезпечує узгодженість рішень та мінімізує конфлікти конфігурацій у мультихмарних і гібридних середовищах. Доцільно розмежовувати рівні автономності та визначати сценарії, у межах яких система може діяти самостійно, а де необхідно передбачити можливість ручного коригування.

Упровадження політик енергетичної оптимізації має ґрунтуватися на прогнозуванні теплових режимів і адаптивному перерозподілі навантаження, що сприяє одночасному підвищенню продуктивності та зниженню витрат на експлуатацію дата-центрів. Необхідно гарантувати високий рівень безпеки автономної моделі, інтегруючи засоби захисту даних, контроль цілісності телеметрії та механізми протидії впровадженню шкідливих або маніпулятивних сигналів. Важливо впроваджувати аудит рішень, трасування дій автономних модулів і регулярну перевірку відповідності їхньої роботи регуляторним вимогам, особливо у фінансовому, медичному та державному секторах. Паралельно розвиток компетенцій персоналу повинен охоплювати опанування принципів роботи автономних систем і вміння інтерпретувати результати моделей ШІ, що сприяє підвищенню довіри до автоматизованих процедур та знижує ризики операційних помилок.

Отже, ефективна модель автономного управління ресурсами має бути адаптивною, прогновною та безпечною, здатною до самонавчання та еволюції разом із розвитком інфраструктури. Поєднання інтелектуальних алгоритмів, стандартизованих механізмів взаємодії та гнучких політик управління формує підґрунтя для створення високопродуктивних, стійких та економічно доцільних хмарних екосистем.

Висновки. Доведено, що результативність хмарних інфраструктур визначається здатністю системи адаптуватися до змінної динаміки навантажень, координувати взаємодію між рівнями архітектури та забезпечувати оптимальний розподіл ресурсів у реальному часі. Автономні технології, інтегровані з ШІ та прогновною аналітикою, формують проактивну модель управління, яка забезпечує випереджальне масштабування, інтелектуальне балансування та оперативне відновлення працездатності, істотно підвищуючи продуктивність і стійкість платформ. Виявлено основні науково-технічні, організаційні та безпекові обмеження, що стримують упровадження автономного управління. До науково-технічних належать гетерогенність інфраструктури, недостатня точність довгострокових прогнозів і залежність від високо-частотної телеметрії. Організаційні перешкоди полягають у відсутності уніфікованих протоколів, необхідності перегляду операційних практик і високих вимогах до компетентності персоналу. Безпекові проблеми пов'язані з ризиками маніпуляції даними, ускладненням аудиту автономних рішень та

ймовірністю каскадних збоїв у критично важливих сервісах. Сформульовані рекомендації обґрунтували необхідність багаторівневої архітектури автономного управління з когнітивним аналізом станів, стандартизованими механізмами взаємодії між рівнями, прозорими процедурами аудиту та захищеною телеметрією. Підкреслено важливість розвитку гнучких політик автономності та підготовки персоналу, що забезпечує контрольованість і надійність автономних рішень. Перспективи подальших досліджень полягають у створенні високоточних моделей прогнозування гетерогенних навантажень, формальних методів перевірки автономних рішень, цифрових двійників хмарної інфраструктури та уніфікованих стандартів безпечної інтеграції автономних модулів у мультихмарні та гібридні середовища.

Література:

1. Karamthulla M. J., Malaiyappan J. N. A., Tillu R. Optimizing resource allocation in cloud infrastructure through AI automation: A comparative study. *Journal of Knowledge Learning and Science Technology*. 2023. Vol. 2, № 2. P. 315–326. DOI: <https://doi.org/10.60087/jklst.vol2.n2.p326>
2. Singh B. K., Danish M., Choudhury T., Sharma D. P. Autonomic resource management in a cloud-based infrastructure environment. *Autonomic computing in cloud resource management in Industry 4.0*. Cham: Springer International Publishing, 2021. P. 325–345. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-71756-8_18.
3. Agrawal N. Autonomic cloud computing based management and security solutions: State-of-the-art, challenges, and opportunities. *Transactions on Emerging Telecommunications Technologies*. 2021. Vol. 32, № 12. Article e4349. DOI: <https://doi.org/10.1002/ett.4349>.
4. Duan Q. Intelligent and autonomous management in cloud-native future networks – A survey on related standards from an architectural perspective. *Future Internet*. 2021. Vol. 13, № 2. Article 42. DOI: <https://doi.org/10.3390/fi13020042>.
5. Seo C., Yoo D., Lee Y. Empowering sustainable industrial and service systems through AI-enhanced cloud resource optimization. *Sustainability*. 2024. Vol. 16, № 12. Article 5095. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16125095>.
6. Kambala G. Optimizing performance of enterprise applications through cloud resource management techniques. *International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering*. 2023. Vol. 11, № 1. P. 8751–8761. DOI: <https://doi.org/10.15680/IJIRCCE.2023.1101001>.
7. Syed A. A. M., Anazagasty E. AI-driven infrastructure automation: Leveraging AI and ML for self-healing and auto-scaling cloud environments. *International Journal of Artificial Intelligence, Data Science, and Machine Learning*. 2024. Vol. 5, № 1. P. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.63282/3050-9262.IJAIDSML-V5I1P104>.
8. Dritsas E., Trigka M. A survey on the applications of cloud computing in the industrial internet of things. *Big Data and Cognitive Computing*. 2025. Vol. 9, № 2. Article 44. DOI: <https://doi.org/10.3390/bdcc9020044>.
9. Ramamoorthi V. AI-driven cloud resource optimization framework for real-time allocation. *Journal of Advanced Computing Systems*. 2021. Vol. 1, № 1. P. 8–15. DOI: <https://doi.org/10.69987/JACS.2021.10102>.

10. Guim F., Metsch T., Moustafa H., Verrall T., Carrera D., Cadenelli N., Prats R. G. Autonomous lifecycle management for resource-efficient workload orchestration for green edge computing. *IEEE Transactions on Green Communications and Networking*. 2021. Vol. 6, № 1. P. 571–582. DOI: <https://doi.org/10.1109/TGCN.2021.3127531>.

11. Jayaprakash S., Nagarajan M. D., Prado R. P. D., Subramanian S., Divakarachari P. B. A systematic review of energy management strategies for resource allocation in the cloud: Clustering, optimization and machine learning. *Energies*. 2021. Vol. 14, № 17. Article 5322. DOI: <https://doi.org/10.3390/en14175322>.

12. Kong P. Y. Computation and sensor offloading for cloud-based infrastructure-assisted autonomous vehicles. *IEEE Systems Journal*. 2020. Vol. 14, № 3. P. 3360–3370. DOI: <https://doi.org/10.1109/JSYST.2019.2959703>.

13. Maenhaut P. J., Volckaert B., Ongenaes V., De Turck F. Resource management in a containerized cloud: Status and challenges. *Journal of Network and Systems Management*. 2020. Vol. 28, № 2. P. 197–246. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10922-019-09504-0>.

14. Ogbuefi E., Ogeawuchi J. C., Ubamadu B. C., Agboola O. A., Akpe O. E. E. Systematic review of integration techniques in hybrid cloud infrastructure projects. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*. 2023. Vol. 3, № 6. P. 1634–1643. DOI: <https://doi.org/10.62225/2583049X.2023.3.6.4323/>.

15. Marques G., Senna C., Sargento S., Carvalho L., Pereira L., Matos R. Proactive resource management for cloud of services environments. *Future Generation Computer Systems*. 2024. Vol. 150. P. 90–102. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.future.2023.08.005>.

References:

1. Karamthulla, M. J., Malaiyappan, J. N. A., & Tillu, R. (2023). Optimizing resource allocation in cloud infrastructure through AI automation: A comparative study. *Journal of Knowledge Learning and Science Technology*, 2(2), 315–326. <https://doi.org/10.60087/jklst.vol2.n2.p326>

2. Singh, B. K., Danish, M., Choudhury, T., & Sharma, D. P. (2021). Autonomic resource management in a cloud-based infrastructure environment. In: *Autonomic Computing in Cloud Resource Management in Industry 4.0* (pp. 325–345). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71756-8_18

3. Agrawal, N. (2021). Autonomic cloud computing based management and security solutions: State-of-the-art, challenges, and opportunities. *Transactions on Emerging Telecommunications Technologies*, 32(12), e4349. <https://doi.org/10.1002/ett.4349>

4. Duan, Q. (2021). Intelligent and autonomous management in cloud-native future networks—A survey on related standards from an architectural perspective. *Future Internet*, 13(2), Article 42. <https://doi.org/10.3390/fi13020042>

5. Seo, C., Yoo, D., & Lee, Y. (2024). Empowering sustainable industrial and service systems through AI-enhanced cloud resource optimization. *Sustainability*, 16(12), Article 5095. <https://doi.org/10.3390/su16125095>

6. Kambala, G. (2023). Optimizing performance of enterprise applications through cloud resource management techniques. *International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering*, 11(1), 8751–8761. <https://doi.org/10.15680/IJIRCCE.2023.1101001>

7. Syed, A. A. M., & Anazagasty, E. (2024). AI-driven infrastructure automation: Leveraging AI and ML for self-healing and auto-scaling cloud environments. *International Journal of Artificial Intelligence, Data Science, and Machine Learning*, 5(1), 32–43. <https://doi.org/10.63282/3050-9262.IJAIDSML-V5I1P104>

8. Dritsas, E., & Trigka, M. (2025). A survey on the applications of cloud computing in the industrial internet of things. *Big Data and Cognitive Computing*, 9(2), Article 44. <https://doi.org/10.3390/bdcc9020044>
9. Ramamoorthi, V. (2021). AI-driven cloud resource optimization framework for real-time allocation. *Journal of Advanced Computing Systems*, 1(1), 8–15. <https://doi.org/10.69987/JACS.2021.10102>
10. Guim, F., Metsch, T., Moustafa, H., Verrall, T., Carrera, D., Cadenelli, N., & Prats, R. G. (2021). Autonomous lifecycle management for resource-efficient workload orchestration for green edge computing. *IEEE Transactions on Green Communications and Networking*, 6(1), 571–582. <https://doi.org/10.1109/TGCN.2021.3127531>
11. Jayaprakash, S., Nagarajan, M. D., Prado, R. P. D., Subramanian, S., & Divakarachari, P. B. (2021). A systematic review of energy management strategies for resource allocation in the cloud: Clustering, optimization and machine learning. *Energies*, 14(17), Article 5322. <https://doi.org/10.3390/en14175322>
12. Kong, P. Y. (2020). Computation and sensor offloading for cloud-based infrastructure-assisted autonomous vehicles. *IEEE Systems Journal*, 14(3), 3360–3370. <https://doi.org/10.1109/JSYST.2019.2959703>
13. Maenhaut, P. J., Volckaert, B., Ongena, V., & De Turck, F. (2020). Resource management in a containerized cloud: Status and challenges. *Journal of Network and Systems Management*, 28(2), 197–246. <https://doi.org/10.1007/s10922-019-09504-0>
14. Ogbuefi, E., Ogeawuchi, J. C., Ubamadu, B. C., Agboola, O. A., & Akpe, O. E. E. (2023). Systematic review of integration techniques in hybrid cloud infrastructure projects. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 3(6), 1634–1643. <https://doi.org/10.62225/2583049X.2023.3.6.4323>
15. Marques, G., Senna, C., Sargento, S., Carvalho, L., Pereira, L., & Matos, R. (2024). Proactive resource management for cloud of services environments. *Future Generation Computer Systems*, 150, 90–102. <https://doi.org/10.1016/j.future.2023.08.005>

УДК 004.22

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2512-2526](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2512-2526)

Нежуренко Олександр Григорович кандидат технічних наук, старший викладач кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, <https://orcid.org/0009-0007-4594-9606>

5G/6G ДЛЯ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ: ТЕХНІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДО 2030 РОКУ

Анотація. Мета статті. Метою статті є проведення кількісного технічного аналізу ключових параметрів мереж 5G (Fifth Generation Mobile Network – мобільна мережа п'ятого покоління) та 6G (Sixth Generation Mobile Network – мобільна мережа шостого покоління) – частотних діапазонів, масивних систем MIMO (Multiple Input Multiple Output – множинний вхід – множинний вихід), мережної сегментації, енергоефективності та AI (Artificial Intelligence – штучний інтелект)-оптимізації – з метою оцінки реальних можливостей і обмежень у підтримці масових IoT (Internet of Things – Інтернет речей)-екосистем станом на 2030 рік за умови прогнозованого зростання кількості пристроїв до сотень мільярдів.

Наукова новизна. Новизна полягає в системному кількісному порівнянні технічних компромісів 5G та 6G саме для різних категорій IoT-додатків з використанням уніфікованих метрик (дальність, затримка, щільність підключень, енергоспоживання на біт, автономність). Вперше в одному дослідженні зіставлено вплив терагерцових хвиль, ультрамасивних MIMO (до 4096 антен), технологій ambient backscatter (пасивна зворотна розсіювання навколишнього радіосигналу), energy harvesting (збір енергії з навколишнього середовища) та edge-AI (AI на периферії мережі) на досягнення параметрів URLLC (Ultra-Reliable Low-Latency Communication – ультранадійний зв'язок з малою затримкою), mMTC (massive Machine Type Communication – масовий машинний зв'язок) та широкосмугового IoT. Запропоновано комплексну оцінку фундаментальних фізичних та обчислювальних обмежень (модель Фріїса, теорема Шеннона, складність обробки $O(N^2 \log N)$, ККД ректенн) з прогнозними значеннями до 2030 року.

Результати. Продемонстровано, що 5G mmWave (millimeter Wave – міліметрові хвилі, 24–100 ГГц) забезпечує дальність лише 100–500 м, затримку 5–10 мс, щільність до 10^5 пристроїв/км² та автономність 1–3 роки при енергоспоживанні 100–500 нДж/біт. 6G на базі THz (Terahertz – терагерцовий

діапазон, 0,1–10 ТГц) теоретично досягає пропускної здатності до 1 Тбіт/с і затримки $< 0,1$ мс, але дальність скорочується до 10–100 м через атмосферне загасання 10–100 дБ/км. Ультрамасивні MIMO (1024–4096 антен) підвищують щільність підключень до 10^7 пристроїв/км² та точність beamforming (формування променя) до $\pm 0,5^\circ$. Технології ambient backscatter (0,001–0,01 нДж/біт) та energy harvesting дозволяють автономність пасивних пристроїв 15–20 років. AI-оптимізація (Deep RL – глибоке навчання з підкріпленням, LSTM – довга короткотривала пам'ять, CNN – згорткові нейронні мережі) на edge-рівні забезпечує приріст пропускної здатності на 35 % та економію енергії до 40 % при обчислювальній складності 10–200 GFLOPS (Giga Floating Point Operations Per Second – мільярдів операцій з плаваючою комою за секунду).

Висновки. Технологія 6G до 2030 року здатна подолати ключові обмеження 5G і забезпечити підтримку надщільних, ультранадійних та довгоавтономних IoT-мереж завдяки терагерцовому спектру, ультрамасивним MIMO, пасивним та енергозберігаючим технікам передачі й інтеграції AI на всіх рівнях мережі. Водночас реалізація вимагає вирішення викликів: щільного розгортання інфраструктури, створення спеціалізованих AI-прискорювачів (TPU – Tensor Processing Unit / тензорний процесор, NPU – Neural Processing Unit / нейронний процесор), підвищення ККД ректенн (rectifying antenna – випрямляюча антена) > 60 % та міжнародної стандартизації терагерцового діапазону. Отримані кількісні оцінки можуть бути використані для обґрунтування стратегій міграції до 6G в розумних містах, промисловому IoT та критичних інфраструктурах.

Ключові слова: 5G/6G технології, Інтернет речей, міліметрові та терагерцові діапазони, масивні MIMO-системи, мережна сегментація, енергоефективність IoT-пристроїв, штучний інтелект у мережевій інфраструктурі.

Nezhurenko Oleksandr PhD in Technical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Computer Science and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University, <https://orcid.org/0009-0007-4594-9606>

5G/6G FOR THE INTERNET OF THINGS: TECHNICAL LIMITATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS UNTIL 2030

Abstract. Purpose of the article. The purpose of the article is to conduct a quantitative technical analysis of the key parameters of 5G (Fifth Generation Mobile Network) and 6G (Sixth Generation Mobile Network) networks – frequency bands, massive MIMO systems (Multiple Input Multiple Output), network segmentation, energy efficiency, and AI (Artificial Intelligence) optimization – in order to assess the real capabilities and limitations in supporting mass IoT (Internet of Things)

ecosystems as of 2030, assuming a projected growth in the number of devices to hundreds of billions.

Scientific novelty. The novelty lies in the systematic quantitative comparison of 5G and 6G technical compromises specifically for different categories of IoT applications using unified metrics (range, latency, connection density, energy consumption per bit, autonomy). For the first time in a single study, the impact of terahertz waves, ultra-massive MIMO (up to 4096 antennas), ambient backscatter technologies (passive backscattering of the surrounding radio signal), energy harvesting (collecting energy from the environment), and edge-AI (AI at the network periphery) on achieving URLLC (Ultra-Reliable Low-Latency Communication), mMTC (massive Machine Type Communication), and broadband IoT parameters. A comprehensive assessment of fundamental physical and computational constraints (Fries model, Shannon theorem, $O(N^2 \log N)$ processing complexity, rectenna efficiency) with forecast values until 2030 is proposed.

Results. It has been demonstrated that 5G mmWave (millimeter Wave, 24–100 GHz) provides a range of only 100–500 m, a delay of 5–10 ms, a density of up to 10^5 devices/km², and an autonomy of 1–3 years with an energy consumption of 100–500 nJ/bit. THz-based 6G (Terahertz, 0.1–10 THz) theoretically achieves a throughput of up to 1 Tbit/s and a latency of <0.1 ms, but the range is reduced to 10–100 m due to atmospheric attenuation of 10–100 dB/km. Ultra-massive MIMO (1024–4096 antennas) increases connection density to 10^7 devices/km² and beamforming accuracy to $\pm 0.5^\circ$. Ambient backscatter (0.001–0.01 nJ/bit) and energy harvesting technologies enable passive devices to operate autonomously for 15–20 years. AI optimization (Deep RL – deep reinforcement learning, LSTM – long short-term memory, CNN – convolutional neural networks) at the edge level provides a 35% increase in throughput and energy savings of up to 40% with a computational complexity of 10–200 GFLOPS (Giga Floating Point Operations Per Second).

Conclusions. By 2030, 6G technology will be able to overcome the key limitations of 5G and support ultra-dense, ultra-reliable, and long-range IoT networks thanks to terahertz spectrum, ultra-massive MIMO, passive and energy-saving transmission techniques, and AI integration at all network levels. At the same time, implementation requires addressing challenges such as dense infrastructure deployment, the creation of specialized AI accelerators (TPU – Tensor Processing Unit, NPU – Neural Processing Unit), increasing the efficiency of rectifying antennas (rectifying antenna) >60%, and international standardization of the terahertz band. The quantitative estimates obtained can be used to justify migration strategies to 6G in smart cities, industrial IoT, and critical infrastructures.

Keywords: 5G/6G technologies, Internet of Things, millimeter and terahertz bands, massive MIMO systems, network segmentation, energy efficiency of IoT devices, artificial intelligence in network infrastructure.

Постановка проблеми. Експоненціальне зростання кількості пристроїв IoT до 500 мільярдів одиниць до 2030 року виявляє деякі критичні потреби у впровадженні мережевих технологій, необхідних для підтримки надвисокої щільності підключень ($>10^6$ пристроїв/км²), наднизької затримки (<1 мс), високої надійності ($>99,999\%$) або тривалої автономності пристроїв (>10 років). Технологія 5G, яка використовує міліметрові хвилі (24-100 ГГц), масові технології Multiple Input Multiple Output (MIMO) (64-256 антен), основні технічні обмеження: відстань 100-500 метрів, практична затримка в діапазоні 5-10 мс, щільність підключення не більше 10^5 пристроїв/км² та енергоспоживання 100-500 нДж/біт, що визначає автономність 1-3 роки. Технологія 6G передбачає використання терагерцових діапазонів (0,1-10 ТГц) і надпотужних систем MIMO (Multi-Input Multi-Output) (1024-4096 антен), оптимізованої за допомогою штучного інтелекту (AI) мережевої інфраструктури та нових енергоефективних технологій (розсіяння навколишнього середовища, збір енергії) для подолання цих обмежень. При цьому важливе значення має технічний аналіз певних параметрів цих технологій та кількісний аналіз впливу цих технологій на можливість підтримки різних класів додатків Інтернету речей станом на 2030 рік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Shen F., Shi H., Yang Y. [1] провели ретельний аналіз мереж 5G і 6G, в якому систематизували архітектурні характеристики та ключові технології обох поколінь. Alwis C. D. та співавтори [2] надали детальний огляд перспектив 6G, включаючи аналіз терагерцових комунікацій та некластерних мереж. Nakamura T. [3] розглянув еволюцію від 5G до 6G, зосередившись на критичних відмінностях у підходах до проектування мереж. Adil M. та колеги [4] розробили таксономію технологій 5G/6G для метавсесвіту та проаналізували виклики безпеки. Vaezi M. та співавтори [5] провели детальний аналіз сотових, широкозонних та некластерних IoT-мереж на базі 5G з перспективами 6G. Yan Y. та колеги [6] запропонували метод виявлення вторгнень на основі мета-навчання для промислового інтернету на базі 5G. Latreche S., Bellahsene H., Taleb-Ahmed A. [7] систематизували перспективні застосування 6G. Ji B. та співавтори [8] ідентифікували шість ключових технологій для 6G. Bhatia S. та колеги [9] дослідили майбутнє IoT у контексті 5G, 6G та 7G. Al-Bahri M., Alkishri W., Ahmed F. Y. H. [10] проаналізували еволюцію від 5G до 6G для IoT-застосувань. Ferrag M. A. та співавтори [11] представили всебічний огляд вразливостей edge learning для 6G-enabled IoT. Ullah A. та колеги [12] дослідили застосування 6G IoT для розумних будинків, виділивши ISAC, ML, VLC та блокчейн як критичні технології. Hu C. [13] проаналізував застосування 5G/6G у інтелектуальних транспортних системах. Andrade A. та співавтори [14] провели систематичний огляд моніторингу життєвих показників на основі IoT. Malik M., Garg S. K. [15]

дослідили еволюцію мереж за межами 5G. Невирішеною залишається проблема кількісної оцінки технічних компромісів між параметрами частотних діапазонів, MIMO-систем, мережної сегментації та енергоефективності для різних категорій IoT-додатків.

Мета статті – кількісний технічний аналіз параметрів міліметрових/терагерцових діапазонів, масивних MIMO-систем, мережної сегментації, енергоефективності та AI-оптимізації для оцінки можливостей та обмежень 5G/6G щодо підтримки IoT-екосистем станом на 2030 рік.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальною відмінністю між 5G та 6G є використання різних частотних діапазонів, що визначає компроміс між пропускнуою здатністю, дальністю покриття та енергоспоживанням. Технологія 5G використовує три діапазони: Sub-6 GHz (600 МГц - 6 ГГц) для широкого покриття, FR1 (410 МГц - 7.125 ГГц) та FR2 міліметрові хвилі (24.25-52.6 ГГц у Release 15/16). Технологія 6G планує освоєння терагерцового діапазону 0.1-10 ТГц, що забезпечує доступ до спектральних ресурсів порядку 10-100 ГГц ширини каналу. Основна відмінність між 5G і 6G полягає у використанні різних діапазонів частот оскільки це має прямий вплив на пропускну здатність, дальність зв'язку та придатність для застосувань Інтернету речей. У таблиці 1 наведено технічні характеристики міліметрових хвиль 5G і терагерцових хвиль 6G.

Таблиця 1

Порівняння частотних діапазонів 5G та 6G для IoT

Параметр	5G Sub-6 GHz	5G mmWave (24-100 GHz)	6G THz (0.1-10 THz)
Пропускна здатність	До 1 Гбіт/с	До 20 Гбіт/с	До 1 Тбіт/с
Дальність покриття	1-10 км	100-500 м	10-100 м
Проникнення крізь перешкоди	Високе	Низьке	Дуже низьке
Загасання атмосферою	0.01-0.1 дБ/км	5-20 дБ/км	10-100 дБ/км
Ширина каналу	100 MHz	400 MHz - 2 GHz	10-100 GHz
Спектральна ефективність	15 біт/с/Гц	30 біт/с/Гц	50+ біт/с/Гц
Енергоспоживання на біт	Базове	×3-5 від базового	×10-15 від базового

Джерело: складено на основі [1, 2, 3]

Дані в таблиці 1 показують основний компроміс між пропускнуою здатністю та діапазоном покриття. Терагерцові діапазони 6G мають теоретичну пропускну здатність до 1 Тбіт/с, що на два порядки більше, ніж у 5G mmWave, але діапазон покриття обмежений 10-100 метрами через високе атмосферне загасання (10-100 дБ/км). Для застосувань IoT це означає щільне розміщення базових станцій у міських районах, що можна розглядати як обмеження 6G THz до внутрішніх або локальних груп пристроїв.

Фізичний аналіз показує, що загасання електромагнітних хвиль у атмосфері залежить від частоти згідно з моделлю Фріїса: $L = 20\log_{10}(d) + 20\log_{10}(f) + 20\log_{10}(4\pi/c) + A(f)$, де $A(f)$ - частотно-залежне атмосферне поглинання, що зростає з $\sim f^2$ для міліметрових хвиль та $\sim f^{2.5}$ для терагерцових через резонансне поглинання молекулами H_2O та O_2 . Це пояснює 10-кратне збільшення загасання для THz (10-100 дБ/км) порівняно з mmWave (5-20 дБ/км). При цьому пропускну здатність визначається теоремою Шеннона $C = B \cdot \log_2(1+SNR)$, де збільшення смуги B від 400 МГц-2 ГГц (5G) до 10-100 ГГц (6G) забезпечує пропорційне зростання капітету до 1 Тбіт/с при $SNR > 30$ дБ.

Технологія Massive MIMO відіграє важливу роль у підвищенні спектральної ефективності за допомогою просторового мультиплексування та спрямованості випромінювання. 5G використовує Massive MIMO з 64-256 антенними елементами. 6G передбачає використання ультрамасивних систем з 1024-4096 антенними елементами у вигляді планарних або конформних антенних решіток.

Технологія Massive MIMO має вирішальне значення для підвищення спектральної ефективності та забезпечення багаторазового доступу для пристроїв IoT. У таблиці 2 порівняно технічні параметри систем MIMO в 5G і 6G.

Таблиця 2

Технічні параметри масивних MIMO-систем 5G та 6G

Характеристика	5G Massive MIMO	6G Ultra-Massive MIMO	Вплив на IoT
Кількість антенних елементів	64-256	1024-4096	Збільшення одночасних підключень
Просторова роздільна здатність	8-16 потоків	64-128 потоків	Щільність до 10^7 пристроїв/км ²
Точність beamforming	$\pm 5^\circ$	$\pm 0.5^\circ$	Зниження інтерференції на 20-30 дБ

Характеристика	5G Massive MIMO	6G Ultra-Massive MIMO	Вплив на IoT
Складність обробки	$O(N^2)$	$O(N^2 \log N)$	Затримка обробки <0.1 мс
Енергоефективність	Базова	×5-10 покращення	Автономність IoT до 15 років
Смуга когерентності	200 кГц	2 МГц	Стабільність каналу для IoT
Складність калібрування	Щогодинна	Адаптивна (AI)	Зменшення overhead на 40%

Джерело: складено на основі [5, 8, 12]

Перехід від масового MIMO (64-256 антен) у технології 5G до ультрамасового MIMO (1024-4096 антен) у технології 6G дозволяє вчетверо збільшити просторову роздільну здатність і обслуговувати до 10^7 пристроїв IoT на квадратний кілометр. Критично важливим є впровадження адаптивного калібрування на основі штучного інтелекту, яке зменшує накладні витрати на 40% порівняно з періодичним калібруванням у 5G. Складність обробки для 6G становить $O(N^2 \log N)$, тому потрібні спеціалізовані апаратні прискорювачі на основі тензорних процесорів.

Звернемо увагу на те, що просторова роздільна здатність MIMO пропорційна $\min(N_{tx}, N_{rx})$, де N_{tx} - кількість передавальних антен. При збільшенні N_{tx} від 256 (5G) до 4096 (6G) теоретична кількість одночасних просторових потоків зростає від 16 до 128, що забезпечує 8-кратне збільшення капacity при фіксованій смузі частот. Точність beamforming визначається роздільною здатністю кутів $\Delta\theta \approx \lambda/(N \cdot d)$, де λ - довжина хвилі, d - відстань між елементами. Для 6G з $\lambda=0.3$ мм (1 ТГц), $N=4096$, $d=\lambda/2$ отримуємо $\Delta\theta \approx 0.5^\circ$, що на порядок точніше за 5G ($\Delta\theta \approx 5^\circ$). Це дозволяє зменшити інтерференцію між просторовими каналами на 20-30 дБ через вузькі промені. Складність обробки сигналів для beamforming $O(N^2)$ для класичних алгоритмів та $O(N^2 \log N)$ для швидких алгоритмів на базі FFT. Для 6G з $N=4096$ це вимагає 10^8 - 10^9 операцій множення на символ, що потребує спеціалізованих ASIC/FPGA з продуктивністю >100 GFLOPS.

Мережна сегментація (Network Slicing) реалізується через SDN/NFV архітектуру, що дозволяє створювати логічно ізольовані віртуальні мережі на єдиній фізичній інфраструктурі. Кожен сегмент має специфічні параметри QoS, оптимізовані для конкретного класу IoT-додатків.

Мережна сегментація (Network Slicing) дозволяє створювати віртуальні мережі з різними характеристиками QoS на єдиній фізичній інфраструктурі. Таблиця 3 деталізує технічні параметри сегментації для різних категорій IoT-додатків.

Таблиця 3

Технічні параметри мережних сегментів для IoT у 5G та 6G

Тип IoT-сервісу	Затримка (мс)	Надійність (%)	Пропускна здатність	Щільність (пристр./км ²)	Енергія/пристрій
Критичний IoT (5G)	<5	99.999	1-10 Мбіт/с	10 ⁴	Висока
Критичний IoT (6G)	<0.1	99.99999	10-100 Мбіт/с	10 ⁶	Середня
Масовий IoT (5G)	<100	99.0	1-100 кбіт/с	10 ⁵	Дуже низька
Масовий IoT (6G)	<10	99.9	100 кбіт/с - 1 Мбіт/с	10 ⁷	Ультранизька
Широкополосний IoT (6G)	<1	99.999	>1 Гбіт/с	10 ⁴	Середня

Джерело: складено на основі [4, 10, 13]

Технологія 6G забезпечує двократне покращення надійності критичних IoT-сервісів (від 99.999% до 99.99999%) та 50-кратне зниження затримки (від 5 мс до 0.1 мс), що критично важливо для промислової автоматизації та автономного транспорту. Для масового IoT щільність підключень зростає на два порядки (від 10⁵ до 10⁷ пристроїв/км²) при одночасному 10-кратному зниженні затримки, що дозволяє реалізувати розумні міста з real-time аналітикою. Затримка <0.1 мс для критичного IoT у 6G досягається через: 1) Зменшення довжини TTI (Transmission Time Interval) від 1 мс (5G) до 0.01 мс (6G) при використанні терагерцових несучих з періодом символу ~10 нс; 2) Edge computing з розміщенням MEC серверів безпосередньо на базових станціях для обробки локального трафіку без звернення до core network; 3)

Попереджувальне виділення ресурсів (Pre-scheduling) на основі AI-прогнозування потреб IoT-пристроїв. Надійність 99.99999% (URLLC) забезпечується через: 1) Пакетне дублювання по незалежних радіоканалах (5G Dual Connectivity розширена до Multi-Connectivity у 6G); 2) Forward Error Correction з надлишковістю 3-5×; 3) Adaptive retransmission з динамічною зміною MCS. Щільність 10⁷ пристроїв/км² для масового IoT у 6G потребує нових протоколів множинного доступу: NOMA (Non-Orthogonal Multiple Access) дозволяє накладання сигналів від множини пристроїв у одному часово-частотному ресурсі з розділенням через SIC (Successive Interference Cancellation).

Енергоспоживання IoT-пристрою складається з трьох компонентів: $E_{total} = E_{tx} + E_{rx} + E_{proc}$, де E_{tx} - енергія передачі, E_{rx} - енергія приймання, E_{proc} - енергія обробки. Для автономних пристроїв на батареях критичним є мінімізація E_{tx} , оскільки передавач споживає 60-80% загальної енергії.

Енергоефективність є критичним параметром для автономних IoT-пристроїв, що визначає можливість їх тривалої експлуатації без обслуговування. Таблиця 4 аналізує енергетичні характеристики різних технологічних рішень.

Таблиця 4

Енергетичні характеристики IoT-пристроїв у мережах 5G та 6G

Технологія	Потужність передачі (мВт)	Енергія/біт (нДж/біт)	Автономність (роки)	Застосування IoT
5G eMBB	200-1000	100-500	0.1-0.5	Відеомоніторинг
5G mMTC	20-100	10-50	1-3	Розумний лічильник
5G NB-IoT	5-20	1-5	5-10	Трекери, датчики
6G THz (активний)	100-500	50-200	0.5-2	Indoor високошвидкісний
6G Ambient backscatter	0.01-0.1	0.001-0.01	15-20	Пасивні RFID
6G Energy harvesting	0.1-1	0.01-0.1	10-15	Бездротові сенсори
6G AI-оптимізований	1-10	0.1-1	8-12	Розумний дім
6G RIS-асистований	5-50	0.5-5	5-10	Міський IoT

Джерело: складено на основі [5, 12, 14]

Технологія 6G забезпечує 100-1000 кратне зниження енергоспоживання для пасивних IoT-пристроїв через впровадження ambient backscatter (0.001-0.01 нДж/біт) та energy harvesting (0.01-0.1 нДж/біт) порівняно з активними 5G eMBB (100-500 нДж/біт). AI-оптимізація режимів роботи дозволяє досягти автономності 8-12 років при енергоспоживанні 0.1-1 нДж/біт. RIS-асистовані системи забезпечують компроміс між енергоефективністю та пропускну здатністю для міського IoT.

Енергія передачі $E_{tx} = P_{tx} \cdot t_{tx}$, де P_{tx} - потужність передавача, t_{tx} - час передачі. Для 5G eMBB при $P_{tx}=200-1000$ мВт та швидкості передачі 100

Мбіт/с отримуємо 100-500 нДж/біт. Технологія 6G ambient backscatter досягає радикального зниження до 0.001-0.01 нДж/біт через пасивне відбиття модульованих сигналів від навколишніх RF-джерел без активної генерації несучої. Принцип роботи: IoT-пристрій модулює імпеданс антени (Z_{mod}) з частотою даних f_d , що створює бокові смуги $\pm f_d$ від несучої частоти f_c зовнішнього джерела. Енергоспоживання визначається лише перемиканням імпедансу $E_{sw} \approx C \cdot V^2 / 2$, де $C \sim 0.1$ пФ, $V \sim 1$ В, що дає $E_{sw} \sim 0.05$ пДж/біт при 10 Мбіт/с. Energy harvesting використовує ректенни для конверсії RF-енергії від базових станцій у DC: $\eta_{RF-DC} = P_{DC} / P_{RF} \sim 40-60\%$ при $P_{RF} > -10$ дБм. При щільності потужності 1 мВт/см² та площі ректенни 10 см² отримуємо $P_{harvested} \sim 4-6$ мВт, достатньо для живлення низькошвидкісних сенсорів (1-10 кбіт/с). AI-оптимізація енергоспоживання використовує reinforcement learning для динамічного вибору режиму роботи: Deep Sleep (μ A), Light Sleep (mA), Active RX (10-50 mA), Active TX (100-500 mA) на основі прогнозування потреб у передачі даних, що знижує середнє споживання на 40-60%.

Інтеграція AI в інфраструктуру мережі 6G відбувається на трьох рівнях: 1) RAN Intelligence — оптимізація радіоресурсів; 2) Edge AI — локальні перетворення компонентів IoT; 3) Core Network AI — глобальна координація. Ключові технології включають Deep Reinforcement Learning, LSTM/GRU для часових рядів, CNN для просторової обробки.

Інтеграція штучного інтелекту у мережеву інфраструктуру 6G є ключовим фактором для забезпечення самооптимізації, предиктивного управління ресурсами та адаптації до динамічних умов IoT-трафіку. Таблиця 5 систематизує AI-функції та їх технічний вплив.

Таблиця 5

AI-функції в мережевій інфраструктурі 6G для IoT

AI-функція	Технологія ML	Покращення метрики	Складність (GFLOPS)	Затримка (мс)
Розподіл ресурсів	Deep RL	Пропускна здатність +35%	10-50	<1
Передбачення навантаження	LSTM/GRU	Ефективність енергії +40%	5-20	<5
Beamforming оптимізація	CNN	SINR +15 дБ	50-200	<0.5
Детекція аномалій	Autoencoder	Виявлення атак 99.5%	2-10	<10
Керування handover	DQN	Втрати пакетів - 60%	5-15	<2

AI-функція	Технологія ML	Покращення метрики	Складність (GFLOPS)	Затримка (мс)
Адаптація модуляції	Random Forest	BER зниження $\times 10$	1-5	<1
Федеративне навчання	FedAvg	Конфіденційність даних	100-500	N/A

Джерело: складено на основі [6, 11, 15]

AI-оптимізація мережевих функцій забезпечує 35% приріст пропускної здатності через інтелектуальний розподіл ресурсів на базі Deep RL та 40% покращення енергоефективності через LSTM-прогнозування навантаження. Критичним є досягнення затримки <1 мс для real-time AI-функцій (розподіл ресурсів, адаптація модуляції), що вимагає edge AI-прискорювачів потужністю 50-200 GFLOPS. Федеративне навчання дозволяє тренувати моделі без централізації даних IoT, зберігаючи конфіденційність.

Deep RL для розподілу ресурсів використовує DQN (Deep Q-Network) з state space $S = \{\text{channel\_quality, buffer\_occupancy, latency\_requirements}\}$, action space $A = \{\text{resource\_blocks, MCS, power\_level}\}$, reward $R = \text{throughput} - \alpha \cdot \text{latency} - \beta \cdot \text{power}$. Навчання виконується в симульованому середовищі з $>10^6$ епізодів, досягаючи 35% приросту пропускної здатності через оптимальне matching між пристроями та ресурсами. LSTM-прогнозування навантаження використовує багатошарову архітектуру: input layer (64 neurons), LSTM layers (128, 64 neurons), dense output layer для передбачення трафіку на горизонті 1-10 хвилин з accuracy >90%, що дозволяє проактивно включати/вимикати базові станції для економії 40% енергії. CNN-beamforming оптимізує ваги антенної решітки $w = [w_1, w_2, \dots, w_N]$ через згорткові шари, що обробляють 2D матриці channel state information $H \in \mathbb{C}^{(N \times K)}$, де N - антени, K - користувачі. Output layer генерує оптимальні ваги, що максимізують $\text{SINR} = |w^H h|^2 / (\sigma^2 + \sum \text{interference})$, досягаючи покращення на 15 дБ порівняно з класичним ZF/MRC. Обчислювальна складність 50-200 GFLOPS вимагає спеціалізованих AI-прискорювачів (TPU, NPU) на edge серверах. Федеративне навчання дозволяє тренувати глобальну модель θ_{global} без централізації даних: кожен edge сервер локально оптимізує θ_{local} на своїх даних, потім надсилає лише градієнти $\Delta\theta$ до central aggregator, який виконує FedAvg: $\theta_{\text{global}} \leftarrow \theta_{\text{global}} + \eta \cdot \sum (w_i \cdot \Delta\theta_i)$, де w_i - ваги на основі розміру локального dataset.

Висновки. Технічний аналіз виявив критичні обмеження 5G для IoT: міліметрові хвилі (24-100 ГГц) обмежують дальність до 100-500 м через загасання 5-20 дБ/км та низьку проникність крізь перешкоди; масивні MIMO (64-256 антен) підтримують лише 10^4 - 10^5 пристроїв/км² при точності beamforming $\pm 5^\circ$; практична затримка критичних сервісів становить 5-10 мс

через $TTI=1$ мс та overhead core network; енергоспоживання 100-500 нДж/біт для активних трансиверів обмежує автономність до 1-3 років; мережна сегментація забезпечує надійність лише 99.999% з щільністю до 10^5 пристроїв/км². Технологія 6G станом на 2030 рік подолає ці обмеження через: терагерцові діапазони (0.1-10 ТГц) з пропускнуою здатністю до 1 Тбіт/с при збільшенні загасання до 10-100 дБ/км, що потребує щільного розгортання базових станцій (10-100 м); ультрамасивні MIMO (1024-4096 антен) для підтримки 10^6 - 10^7 пристроїв/км² з точністю beamforming $\pm 0.5^\circ$ та зниженням інтерференції на 20-30 дБ; зменшення TTI до 0.01 мс та edge computing для досягнення затримки < 0.1 мс при надійності 99.99999%; ambient backscatter (0.001-0.01 нДж/біт) та energy harvesting (0.01-0.1 нДж/біт) для автономності 10-20 років пасивних IoT-пристроїв; AI-оптимізацію мережевих функцій (Deep RL, LSTM, CNN) з обчислювальною складністю 10-200 GFLOPS для 35-40% покращення метрик пропускнуої здатності та енергоефективності. Критичними викликами залишаються: необхідність спеціалізованих AI-прискорювачів (TPU/NPU) на edge-серверах, розробка ефективних протоколів множинного доступу (NOMA) для 10^7 пристроїв/км², створення високоефективних ректенн ($\eta > 60\%$) для energy harvesting, стандартизація терагерцового діапазону 0.1-10 ТГц через міжнародні регуляторні органи.

Література:

1. Shen F. A comprehensive study of 5G and 6G networks / F. Shen, H. Shi, Y. Yang // 2021 International Conference on Wireless Communications and Smart Grid (ICWCSG). – 2021. – P. 274–278. DOI: <https://doi.org/10.1109/icwcsng53609.2021.00070> URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9616582>
2. Alwis C. D. Survey on 6G Frontiers: Trends, Applications, Requirements, Technologies and Future Research / C. D. Alwis, A. Kalla, Q.-V. Pham, P. Kumar, K. Dev, W.-J. Hwang, M. Liyanage // IEEE Open Journal of the Communications Society. – 2021. – Vol. 2. – P. 836–886. DOI: <https://doi.org/10.1109/ojcoms.2021.3071496> URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9397776>
3. Nakamura T. 5G evolution and 6G / T. Nakamura // Proceedings of the 22nd International Conference on Distributed Computing and Networking. – 2021. – P. 2–2. DOI: <https://doi.org/10.1145/3427796.3432714> URL: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3427796.3432714>
4. Adil M. 5G/6G-enabled metaverse technologies: Taxonomy, applications, and open security challenges with future research directions / M. Adil, H. Song, M. K. Khan, A. Farouk, Z. Jin // Journal of Network and Computer Applications. – 2024. – Vol. 223. – P. 103828. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2024.103828> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1084804524000055?via%3Dihub>
5. Vaezi M. Cellular, Wide-Area, and Non-Terrestrial IoT: A Survey on 5G Advances and the Road Toward 6G / M. Vaezi, A. Azari, S. R. Khosravirad, M. Shirvanimoghaddam, M. M. Azari, D. Chasaki, P. Popovski // IEEE Communications Surveys & Tutorials. – 2022. – Vol. 24, No. 2. – P. 1117–1174. DOI: <https://doi.org/10.1109/comst.2022.3151028> URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9711564>

6. Yan Y. Meta learning-based few-shot intrusion detection for 5G-enabled industrial internet / Y. Yan, Y. Yang, F. Shen, M. Gao, Y. Gu // *Complex & Intelligent Systems*. – 2024. – Vol. 10, No. 3. – P. 4589–4608. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40747-024-01388-1> URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40747-024-01388-1>

7. Latreche S. Some Applications envisaged for the new generation of communications networks 6G / S. Latreche, H. Bellahsene, A. Taleb-Ahmed // *arXiv preprint arXiv:2501.14117*. – 2025. DOI: <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2501.14117> URL: <https://arxiv.org/abs/2501.14117v1>

8. Ji B. Several Key Technologies for 6G: Challenges and Opportunities / B. Ji, Y. Han, S. Liu, F. Tao, G. Zhang, Z. Fu, C. Li // *IEEE Communications Standards Magazine*. – 2021. – Vol. 5, No. 2. – P. 44–51. DOI: <https://doi.org/10.1109/mcomstd.001.2000038> URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9464918>

9. Bhatia S. The Future IoT: The Current Generation 5G and Next Generation 6G and 7G Technologies / S. Bhatia, B. Mallikarjuna, D. Gautam, U. Gupta, S. Kumar, S. Verma // *2023 International Conference on Device Intelligence, Computing and Communication Technologies (DICCT)*. – 2023. – P. 212–217. DOI: <https://doi.org/10.1109/dicct56244.2023.10110066> URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/10110066>

10. Al-Bahri M. From 5G to 6G: Evolution and Enabling Technologies in Shaping the Future of IoT Applications / M. Al-Bahri, W. Alkishri, F. Y. H. Ahmed // *5TH International Conference on Communication Engineering and Computer Science (CIC-COCOS'24)*. – 2024. – P. 136–141. DOI: <https://doi.org/10.24086/cocos2024/paper.1166> URL: <https://conferences.cihanuniversity.edu.iq/index.php/COCOS/COCOS24/paper/view/1166/487>

11. Ferrag M. A. Edge Learning for 6G-enabled Internet of Things: A Comprehensive Survey of Vulnerabilities, Datasets, and Defenses / M. A. Ferrag, O. Friha, B. Kantarci, N. Tihanyi, L. Cordeiro, M. Debbah, D. Hamouda, M. Al-Hawawreh, K.-K. R. Choo // *arXiv preprint arXiv:2306.10309*. – 2024. DOI: <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2306.10309> URL: <https://arxiv.org/abs/2306.10309>

12. Ullah A. 6G Internet-of-Things assisted smart homes and buildings: Enabling technologies, opportunities and challenges / A. Ullah, Fawad, A. Nadeem, M. Arif, M. M. Bashir, W. Choi // *Internet of Things*. – 2025. – Vol. 32. – P. 101658. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iot.2025.101658> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2542660525001726>

13. Hu C. Application research of 5G/6G cellular network in intelligent Transportation Internet of Things / C. Hu // *Highlights in Science, Engineering and Technology*. – 2024. – Vol. 85. – P. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.54097/hqvyny02> URL: <https://drpress.org/ojs/index.php/HSET/article/view/18304>

14. Andrade A. IoT-based vital sign monitoring: A literature review / A. Andrade, A. T. Cabral, B. Bellini, V. Facco Rodrigues, R. da Rosa Righi, C. André da Costa, J. L. V. Barbosa // *Smart Health*. – 2024. – Vol. 32. – P. 100462. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.smhl.2024.100462> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352648324000187?via%3Dihub>

15. Malik M. Towards 6G: Network Evolution beyond 5G; Indian Scenario / M. Malik, S. K. Garg // *2022 2nd International Conference on Innovative Practices in Technology and Management (ICIPTM)*. – 2022. – P. 656–661. DOI: <https://doi.org/10.1109/iciptm54933.2022.9753847> URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9753847>

References:

1. Shen, F., Shi, H., & Yang, Y. (2021, August). A comprehensive study of 5G and 6G networks. 2021 International Conference on Wireless Communications and Smart Grid (ICWCSG). 2021 International Conference on Wireless Communications and Smart Grid (ICWCSG). <https://doi.org/10.1109/icwscg53609.2021.00070> Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/9616582> [in English].
2. Alwis, C. D., Kalla, A., Pham, Q.-V., Kumar, P., Dev, K., Hwang, W.-J., & Liyanage, M. (2021). Survey on 6G Frontiers: Trends, Applications, Requirements, Technologies and Future Research. IEEE Open Journal of the Communications Society, 2, 836–886. <https://doi.org/10.1109/ojcoms.2021.3071496> Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/9397776> [in English].
3. Nakamura, T. (2021). 5G evolution and 6G. Proceedings of the 22nd International Conference on Distributed Computing and Networking, 2–2. <https://doi.org/10.1145/3427796.3432714> Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3427796.3432714> [in English].
4. Adil, M., Song, H., Khan, M. K., Farouk, A., & Jin, Z. (2024). 5G/6G-enabled metaverse technologies: Taxonomy, applications, and open security challenges with future research directions. Journal of Network and Computer Applications, 223, 103828. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2024.103828> Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1084804524000055?via%3Dihub> [in English].
5. Vaezi, M., Azari, A., Khosravirad, S. R., Shirvanimoghaddam, M., Azari, M. M., Chasaki, D., & Popovski, P. (2022). Cellular, Wide-Area, and Non-Terrestrial IoT: A Survey on 5G Advances and the Road Toward 6G. IEEE Communications Surveys; Tutorials, 24(2), 1117–1174. <https://doi.org/10.1109/comst.2022.3151028> Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/9711564> [in English].
6. Yan, Y., Yang, Y., Shen, F., Gao, M., & Gu, Y. (2024). Meta learning-based few-shot intrusion detection for 5G-enabled industrial internet. Complex; Intelligent Systems, 10(3), 4589–4608. <https://doi.org/10.1007/s40747-024-01388-1> Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s40747-024-01388-1> [in English].
7. Latreche, S., Bellahsene, H., & Taleb-Ahmed, A. (2025). Some Applications envisaged for the new generation of communications networks 6G. arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2501.14117> Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2501.14117v1> [in English].
8. Ji, B., Han, Y., Liu, S., Tao, F., Zhang, G., Fu, Z., & Li, C. (2021). Several Key Technologies for 6G: Challenges and Opportunities. IEEE Communications Standards Magazine, 5(2), 44–51. <https://doi.org/10.1109/mcomstd.001.2000038> Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/9464918> [in English].
9. Bhatia, S., Mallikarjuna, B., Gautam, D., Gupta, U., Kumar, S., & Verma, S. (2023). The Future IoT: The Current Generation 5G and Next Generation 6G and 7G Technologies. 2023 International Conference on Device Intelligence, Computing and Communication Technologies, (DICCT), 212–217. <https://doi.org/10.1109/dicct56244.2023.10110066> Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/10110066> [in English].
10. Al-Bahri, M., Alkishri, W., & Y. H. Ahmed, F. (2024). From 5G to 6G: Evolution and Enabling Technologies in Shaping the Future of IoT Applications. 5TH International Conference on Communication Engineering and Computer Science (CIC-COCOS'24), 136–141. <https://doi.org/10.24086/cocos2024/paper.1166> Retrieved from <https://conferences.cihanuniversity.edu.iq/index.php/COCOS/COCOS24/paper/view/1166/487> [in English].
11. Ferrag, M. A., Friha, O., Kantarci, B., Tihanyi, N., Cordeiro, L., Debbah, M., Hamouda, D., Al-Hawawreh, M., & Choo, K.-K. R. (2023). Edge Learning for 6G-enabled Internet of Things:

A Comprehensive Survey of Vulnerabilities, Datasets, and Defenses (Version 2). arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2306.10309> Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2306.10309> [in English].

12. Ullah, A., Fawad, Nadeem, A., Arif, M., Bashir, M. M., & Choi, W. (2025). 6G Internet-of-Things assisted smart homes and buildings: Enabling technologies, opportunities and challenges. Internet of Things, 32, 101658. <https://doi.org/10.1016/j.iot.2025.101658> Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2542660525001726> [in English].

13. Hu, C. (2024). Application research of 5G/6G cellular network in intelligent Transportation Internet of Things. Highlights in Science, Engineering and Technology, 85, 68–76. <https://doi.org/10.54097/hqvyny02> Retrieved from <https://drpress.org/ojs/index.php/HSET/article/view/18304> [in English].

14. Andrade, A., Cabral, A. T., Bellini, B., Facco Rodrigues, V., da Rosa Righi, R., André da Costa, C., & Barbosa, J. L. V. (2024). IoT-based vital sign monitoring: A literature review. Smart Health, 32, 100462. <https://doi.org/10.1016/j.smhl.2024.100462> Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352648324000187?via%3Dihub> [in English].

15. Malik, M., & Garg, S. K. (2022, February 23). Towards 6G: Network Evolution beyond 5G; Indian Scenario. 2022 2nd International Conference on Innovative Practices in Technology and Management (ICIPTM). 2022 2nd International Conference on Innovative Practices in Technology and Management (ICIPTM). <https://doi.org/10.1109/iciptm54933.2022.9753847> Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/9753847> [in English].

УДК 004.94:339.128

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2527-2539](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2527-2539)

Ночвай Володимир Іванович кандидат технічних наук, завідувач відділу «Віртуальний центр цифрових інновацій» (DIN), Державна наукова установа «Київський академічний університет», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0288-8675>

Ципліцька Олена Олександрівна доктор економічних наук, доцент, завідувач лабораторії екосистем відкритих інновацій, Державна наукова установа «Київський академічний університет», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3803-9421>

Хроленко Ярослав Олексійович молодший науковий співробітник лабораторії екосистем відкритих інновацій, Державна наукова установа «Київський академічний університет», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-0641-827X>

Завгородня Марія Юріївна кандидат економічних наук, провідний інженер лабораторії екосистем відкритих інновацій, Державна наукова установа «Київський академічний університет», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9190-6403>

КОНЦЕПЦІЯ ЦИФРОВОЇ ПЛАТФОРМИ ПІДТРИМКИ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ

Анотація. Стаття присвячена концептуальним засадам, архітектурі та функціональній моделі цифрової платформи для управління науково-інноваційними проєктами в умовах відкритих інноваційних екосистем. Сучасний розвиток науково-інноваційних і освітніх хабів вимагає цифровізації, інтеграції даних та управління на основі даних, що особливо актуально в умовах викликів війни та активного впровадження штучного інтелекту й 5G в Україні.

Метою дослідження є визначення концептуальних засад, обґрунтування архітектури та функціональної моделі цифрової платформи, яка забезпечує збір, обробку й аналітику даних про науково-інноваційні проєкти для підтримки прийняття управлінських рішень на інституційно-екосистемному рівні.

В дослідженні запропоновано концепцію створення цифрової платформи, яка забезпечує безперервний збір, інтеграцію та аналітику даних про проєктну діяльність в сфері наукоємних інновацій.

Така платформа має стати основою для формування цифрової інноваційної екосистеми та, зрештою, цифрового двійника – інтелектуального середовища, що відображає динаміку розвитку екосистеми в реальному часі.

Розроблено узагальнену архітектуру цифрової платформи, концептуальну модель даних із сімома ключовими сутностями, включаючи організацію, дослідника та проєкт/стартап; функціональні компоненти, включаючи цифрові реєстри, інтеграцію з репозиторіями, трекер інновацій, аналітично-прогнознний модуль, модуль експертного оцінювання, портал співпраці.

Представлено етапи реалізації проєкту з розробки платформи, які включають перспективу розширення до «розумного кампусу» (Smart Campus) із застосуванням IoT-сенсорів.

Запропонована платформа закладає основу для підвищення прозорості, керованості та привабливості науково-інноваційних кластерів України, стимулюючи їхню співпрацю та сприяючи інтеграції у світовий інноваційний простір.

Ключові слова: інноваційна екосистема, дані, цифрова платформа, науково-інноваційний проєкт, архітектура, функціональний модуль.

Nochvai Volodymyr Ivanovych Ph.D. in Technical Science, Head of the Department “Virtual Hub of Digital Innovation” (DIH), Kyiv Academic University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0288-8675>

Tsyplitska Olena Oleksandrivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Laboratory of Open Innovation Ecosystems, Kyiv Academic University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3803-9421>

Khrolenko Yaroslav Oleksiyovych Junior Research Fellow, Laboratory of Open Innovation Ecosystems, Kyiv Academic University, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-0641-827X>

Zavgorodnia Mariia Yuriivna Ph.D. in Economics, Leading Engineer, Laboratory of Open Innovation Ecosystems, Kyiv Academic University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9190-6403>

CONCEPT OF A DIGITAL PLATFORM TO SUPPORT SCIENTIFIC AND INNOVATIVE PROJECTS

Abstract. The article examines the conceptual foundations, architecture, and functional model of a digital platform designed to manage science and innovation projects within open innovation ecosystems. The rapid evolution of research,

innovation, and educational hubs calls for comprehensive digitalization, data integration, and data-driven management – needs that have become particularly acute in the context of wartime challenges and the accelerated adoption of artificial intelligence and 5G technologies in Ukraine.

The purpose of the study is to articulate the conceptual underpinnings of such a platform and to substantiate its architecture and functional model, which together enable the systematic collection, processing, and analysis of data on science-innovation projects to support informed decision-making at both institutional and ecosystem levels.

The study proposes a concept for developing a digital platform capable of ensuring continuous data collection, integration, and analytics related to project activities in high-tech, knowledge-intensive innovation domains. This platform is envisioned as a foundational element for building a broader digital innovation ecosystem and, ultimately, a digital twin – an intelligent environment that captures and reflects ecosystem dynamics in real time. In this capacity, it enables genuinely data-driven management of science-innovation projects across interconnected institutional structures.

The research presents a generalized platform architecture and a conceptual data model incorporating seven key entities, including organizations, researchers, and projects/startups. It also outlines the platform's functional components, such as digital registries, integration with research repositories, an innovation tracker, an analytical and forecasting module, an expert-assessment module, and a collaboration portal. In addition, the article details the stages of platform implementation, including the potential for future expansion into a Smart Campus environment supported by IoT-based sensing infrastructure. The proposed platform establishes a foundation for enhancing the transparency, governance capacity, and overall attractiveness of Ukraine's science-innovation clusters, fostering deeper collaboration and supporting their integration into the global innovation landscape.

Keywords: innovation ecosystem, data, digital platform, research and innovation project, architecture, functional module.

Постановка проблеми. Сучасні підходи до розвитку науково-інноваційних і освітніх хабів ґрунтуються на принципах цифровізації, інтеграції даних та управління інноваційними екосистемами на основі даних.

Використання інструментів цифрових платформ стає необхідним кроком для здійснення ефективного управління інфраструктурою, людським капіталом та інноваційними процесами, що відбуваються при формуванні екосистем відкритих інновацій, що включають університети, наукові парки, цифрові хаби, стартапи та бізнес-інкубатори, інноваційно орієнтований бізнес, органи влади та інших інноваційних акторів.

Попри виклики, пов'язані з війною, в Україні формується сприятливе підґрунтя для цифровізації інноваційних систем: активно впроваджуються рішення на основі штучного інтелекту, триває тестування 5G-технологій, поглиблюється інтеграція цифрових інструментів у державне управління та реальний сектор економіки.

У таких умовах зростає потреба в нових механізмах координації та управління інноваційною діяльністю на основі достовірних, своєчасно оновлюваних даних.

Тож логічним кроком у підвищенні ефективності взаємодії та управління розвитком інноваційних екосистем є створення цифрової платформи, здатної забезпечити безперервний збір, інтеграцію та аналітику даних у масштабі конкретної інноваційної спільноти.

Саме така платформа може стати основою для формування цифрової інноваційної екосистеми – комплексного інтелектуального середовища, що відображатиме в реальному часі динаміку розвитку інноваційної екосистеми, яка описує взаємодію чотирьох компонентів інноваційної спіралі, навколишнього середовища, а також процеси науково-інноваційної та проєктної діяльності.

Одним з нових цифрових інструментів для інтеграції реального та віртуального просторів, що забезпечує безперервний обмін даними та потік інформації між ними є цифрові двійники.

Вони базуються на фундаментальній ідеї цифрового двійника – як цифрового представлення реального світу і вже широко використовується не тільки в промисловості, а й в інших сферах – медицині, освіті чи для розумних міст [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значна кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень вже присвячено концептуальним засадам та технічним характеристикам створення цифрових платформ, їхньої ролі для управління взаємодією різних стейкхолдерів та валоризації знань.

Одне з узагальнюючих визначень цифрової платформи представлено в дослідженні О.Г. Кірдіної та А.Ю. Ковальова [2, с. 43], відповідно до якого вона являє собою «онлайн-систему, які об'єднує різні групи користувачів і надає їм можливість взаємодіяти, обмінюватися інформацією та здійснювати різні дії в цифровому середовищі»; також в публікації розкривається сутність та склад екосистеми цифрової платформи.

Особливості розвитку та роль цифрових платформ в цифровій економіці та інноваціях досліджені в роботах Е.Ю. Железнякової та І.В. Зміївської [3], А. Реска, С. За та П. Спаньолетті [4], Т. Аббате, А.П. Кодіні, Б. Акілані [5], Ф. Белліні та І. Дульської [6] та ін.

Технічні аспекти формування цифрових двійників та платформ для складних систем розкриті в роботах: О. Козловського та М. Жарікової [7], які акцентували увагу на спроможності цифрового двійника забезпечити безпеку функціонування кіберфізичної системи; В.Р. Щеглова та О.І. Морозової [8], які представили концепт цифрового двійника, що допомагає у прийнятті рішень в реальному часі для підвищення ефективності роботи, визначили класифікацію цифрових двійників та особливості їх розроблення для різних галузей економіки; В. Шевченка та О. Замлинської [9], які визначили бар'єри впровадження цифрових двійників; М. Алві та ін. [1], які відзначили тенденцію перетворення міських районів на розумні екосистеми, що характеризуються взаємопов'язаними пристроями та системами управління на основі даних, для управління якими технологія цифрових двійників забезпечує динамічний підхід; М. Холопайнена, М. Саунілі та ін. [10], які присвятили своє дослідження використанню цифрових двійників для управління технологіями та інноваціями в компаніях; К.Е. Харпера, К. Ганца та С. Малатукі [11], які визначили архітектуру і стандарти для цифрових двійників.

Водночас, робіт, присвячених платформам і цифровим двійникам системи науково-інноваційних проєктів в середовищі відкритих інноваційних екосистем, небагато, як і фактично реалізованих прикладних розробок.

Мета статті – визначення концептуальних засад, обґрунтування архітектури та функціональної моделі цифрової платформи, яка забезпечує збір, обробку й аналітику даних про науково-інноваційні проєкти для підтримки прийняття управлінських рішень на інституційно-екосистемному рівні.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових елементів екосистеми відкритих інновацій виступає проєктна діяльність. Проєкт являє собою тимчасову діяльність, яка реалізується для створення унікальних умов, які приносять цінність всім зацікавленим сторонам [12].

Для систем, які представ-ляють собою середовище взаємодії у різних галузях на основі мережевого партнерства, потрібен спеціальний інструмент для забезпечення відкритості взаємодії між учасниками: передачі знань, технологій, інформації та ресурсів, а також для розуміння й формування потенціалу інноваційної діяльності.

Розроблення та практичне впровадження цифрової екосистемної платформи науково-інноваційних проєктів дозволить спростити процес управління такими проєктами [6], синхронізувати дії учасників проєктів та екосистеми, максимально ефективно використовуючи синергетичний ефект від їхньої взаємодії та забезпечуючи прозорість і відкритість процесів останньої.

На етапі запуску така платформа може передбачати надання стейкхолдерам та учасникам екосистеми інструменту для пошуку партнерів та

фінансових ресурсів для реалізації інноваційних проєктів; надалі вона буде еволюціонувати у платформу колективної взаємодії та співтворення знань [5] та технологій.

Розглянемо екосистему «Академ.Сіті» у м. Києві, засновану на взаємодії в рамках Асоціації академічного співробітництва «Академ.Сіті» [13].

Основою для створення платформного цифрового середовища управління науково-інноваційними проєктами може виступати перелік проєктів та партнерів в екосистемі, що опрацьовуються наразі у CRM-системі Microsoft Dynamics 365, яка інтегрована в бізнес процеси інноваційного центру, для яких необхідно забезпечити фасилітаційні функції для так званої “оркестрації” екосистеми:

- управління партнерствами та взаємодією: створення і ведення профілів партнерів – інноваційних команд, підприємств, наукових інститутів та університетів, стартапів, інших організацій тощо; відстеження пов’язаних із взаємодією подій, наданих послуг чи консультацій; класифікація партнерів за напрямками проєктів;

- управління проєктами співпраці та інноваційними ініціативами: формування карток проєктів із ключовими параметрами: команди, дедлайн, цілі, ризики, стадії реалізації; розподіл ролей та завдань в рамках проєкту;

- управління грантовою діяльністю та фінансуванням інноваційних проєктів: підготовлені заявки для грантових програм; відстеження їх результативності;

- автоматизацію комунікацій та залучення учасників екосистеми: персоналізовані розсилки з використанням CRM-системи; налаштування автоматичних сценаріїв комунікації з партнерами; ведення календаря заходів, інноваційних подій, бізнес-зустрічей;

- аналітику і прогнозування: вбудовані інструменти Power BI для моніторингу активності партнерів, прогресу інноваційних проєктів, завантаженості команд, технологічних трендів у межах екосистеми, залучених фінансових ресурсів; побудова прогнозів для планування розвитку екосистеми «Академ.Сіті»;

- інтеграцію з іншими інформаційними системами та автоматизованими системами управління: інтеграція з науковими реєстрами, базами дослідницької інфраструктури, базами патентів та публікацій тощо; підключення до освітніх цифрових платформ, хмарної інфраструктури, внутрішніх та зовнішніх сервісів, зокрема репозиторіїв на кшталт CORE, ZENODO, національних цифрових систем тощо; можливість використання CRM як базового шару для подальшого створення цифрового двійника інноваційної екосистеми.

Загальне представлення архітект. цифрової платформи подано на рис. 1.

Рис. 1. Архітектура цифрової платформи науково-інноваційних проєктів
Джерело: розробка авторів.

Представлена архітектура відображає основні компоненти системи платформи – учасників екосистеми, які включають користувачів або стейкхолдерів, її партнерів та бенефіціарів, які можуть взаємодіяти через веб-портал, застосунок чи API, а також переглядати аналітику на дашбордах (інтерфейси); оркестрацію та інтеграцію, які забезпечують основні фасилітаційні бізнес-процеси та обмін даними між модулями платформи, зовнішніми джерелами, реєстрами, CRM та іншими інтегрованими системами; сервіси цифрової платформи з модулями, які необхідні для ефективного управління та моніторингу науково-інноваційних проєктів, їх ресурсами; аналітичний рівень даних (представлений або озером даних або сховищем даних або простором даних), технологіями машинного навчання (штучного інтелекту) для предикативної аналітики та порівняння проєктів, системою індикаторів розвитку (KPI), яка дозволяє оцінити стан проєктної діяльності, виявити «вузькі» місця та ухвалити рішення щодо зниження ризиків, підсистемою для цифрового двійника, який дозволить показувати всі організації та їх взаємозв'язки, всі проєкти й їхній статус, рух ресурсів (людей, фінансів, обладнання), наукові компетенції, науково-технічні, інноваційні та технологічні напрями; інфраструктуру – хмарну, контейнери, компоненти безперервної інтеграції (CI) та безперервного розгортання (CD), балансування навантаження, безпекову інфраструктуру.

Особливістю збору даних для науково-інноваційних проєктів є їх ручне введення в науково-освітніх установах, що вимагає розроблення внутрішньої політики роботи з даними (Положення про управління даними), узгодженої з національним законодавством, та стандартів управління даними, які визначатимуть: принципи управління даними; структуру даних; порядок збору, накопичення, інтеграції та зберігання даних; ролі та відповідальність (власники даних, стюарди даних); вимоги до якості даних; процедури доступу та безпеки; стандарти даних і метаданих; правила використання даних у проєктах, аналітиці та звітності.

Концептуальна модель даних включає сім сутностей та їх описи (табл. 1).

Таблиця 1

Концептуальна модель даних для цифрової платформи

№	Сутність	Опис сутності
1	Організація	{Назва, адреса, тип, напрями досліджень, проєкти, персонал, інфраструктура}
2	Дослідник	{ПІБ, посилання на профіль Google Scholar, публікації, участь в проєктах, патенти}
3	Проєкт (стартап)	{ПІБ керівника проєкту / стартапу, адреса електронної пошти, телефон, назва організації, посада, назва розробки, сутність та стислий опис, галузь науки, цільова аудиторія, призначення, маркетингові та конкурентні переваги, відмінності від існуючих технологій, рівень TRL, перелік потреб для підвищення рівня TRL/комерціалізації, рівень захисту інтелектуальної власності, статус проєкту (проєкт на базі Академ.Сіті / проєкт на базі замовника), експертна оцінка готовності до впровадження (ринок/технологія/команда), приналежність проєкту (науково-виробнича лабораторія Академ.Сіті / інвестиційний або грантовий проєкт / спільний проєкт з бізнесом / спільний проєкт на замовлення КМДА/іншого органу влади)}
4	Інфраструктура / ресурс	{Тип, місцезнаходження, використання, стан, доступність}
5	Грант / фонд	{Програма, обсяг, тривалість, учасники}
6	Об'єкт права інтелектуальної власності (ОПІВ)	{Тип, статус, власник, пов'язаний проєкт}
7	Заходи	{Тип заходу, дата, назва, цільова аудиторія, фінансування, партнери, результати, місце проведення, менеджер заходу}

Джерело: розробка авторів.

Цифрова платформа пов'язує між собою усі сутності, наприклад:

Проєкти ↔ Дослідники ↔ Організації ↔ ОПІВ.

Основною сутністю виступає «Проєкт/стартап».

Функціональними компонентами цифрової платформи виступають:

- цифрові реєстри (база організація, проєктів/стартапів, ОПІВ, інфраструктури, дослідників, проведених і планових заходів);

- інтерактивна панель (дашборд), яка включає всі компоненти опису сутностей з табл. 1 та візуалізує дані про активності в рамках проєкту, співпрацю, КРІ, статуси проєкту тощо. До КРІ входять такі показники як відсоток установ екосистеми, які перебувають на цифровій платформі, а в подальшому – які підключені до цифрового двійника; кількість зареєстрованих, відкритих та завершених проєктів і стартапів; частота оновлення даних; кількість активних користувачів системи; кількість партнерств, ініційованих через платформу; зростання кількості поданих спільних заявок на гранти та патенти (авторські свідоцтва); обсяг залученого фінансування;

- інтеграція з репозиторіями – національним репозиторієм академічних текстів УкрІНТЕІ, ZENODO, репозитарієм відкритих даних НАН України DataverseUA;

- трекер інновацій, що відображає реєстр стартапів, патентів, дослідників, їх розподіл за галузями науки, технологіями та у часі, що дозволяє відстежувати зміну спеціалізації екосистеми, зміну запитів на технології на ринку та екосистемі еволюційні процеси;

- аналітичний та прогнозний модуль передбачає формування показників КРІ – інтенсивності публікацій, поданих заявок та зареєстрованих ОПІВ, поданих заявок на гранти, отриманого фінансування, кількість і протяжність партнерських мереж тощо; і включає моделювання сценаріїв розвитку, ефективності використання ресурсів та пошуку оптимальних рішень;

- модуль експертного оцінювання (верифікація компетенцій та інтеграція сертифікаційних даних в аналітичну систему, інструменти і методи експертного оцінювання, використ. експертних знань, підтримки прийняття рішень);

- портал співпраці (онлайн-платформа для партнерів і проєктів);

- керування доступом і ролями (призначення ролей та рівня доступу до даних – адміністратор, представник установи, керівник проєкту, дослідник, відвідувач).

Цінним доповненням до цифрової платформи може стати створення фізичного шару екосистеми, який включатиме: карту кампусу, 3D-модель приміщень і території екосистеми, із деталізацією щодо інфраструктури: центрів колективного користування науковим обладнанням (ЦККНО), лабораторій та приміщень для різних заходів і цілей; дорожньо-транспортну інфраструктуру (контрольний пункт пропуску на територію, парковки, тротуари, зелені насадження); візуалізацію енергоспоживання та споживання водних ресурсів (завантаженість енергосистеми, обсяги спожитих ресурсів тощо), особливо враховуючи, що екосистема «Академ.Сіті» може стати «енерго-

позитивним» районом міста при реалізації проєкту з розширення використання відновлюваних джерел енергії. Водночас, підключення цього модулю вимагатиме встановлення IoT-сенсорів для «розумного» кампусу.

Функціонал платформи, окрім процесів управління проєктами, дозволить здійснювати смарт-пошук та семантичні зв'язки між проєктами, людьми та результатами, що дозволить прогнозувати спільні та конфліктуючі інтереси або групи інтересів та запобігати ризикам для сталого розвитку екосистеми.

Розроблення цифрової платформи науково-інноваційних проєктів має теж розглядатися як окремий проєкт, що потребує фінансування, управління та чіткого графіку виконання. Етапи, оціночна тривалість робіт з розробки платформи та очікувані результати кожного етапу представлені у табл. 2.

Таблиця 2

**Етапи реалізації проєкту з розроблення ядра цифрової
платформи та цифрового двійника інноваційної екосистеми**

Етап	Тривалість	Результати
1. Проєктування та планування	6 місяців	Концепція, інвентаризація даних, архітектура
2. Розробка ядра платформи	12 місяців	База даних, інтеграції, візуалізації
3. Інтеграція та тестування	6 місяців	Завантаження перших даних
4. Запуск цифрового двійника	3 місяців	Робоча система (внутрішня + публічна версії)
5. Розширення до «розумного кампусу»	постійно	IoT, прогнозна аналітика, дашборди

Джерело: авторська розробка.

До очікуваних результатів створення цифрової платформи слід віднести розгортання єдиної цифрової екосистеми для управління науково-інноваційними процесами, підвищення прозорості, керованості діяльності з досліджень і розробок; стимулювання та фасилітація співпраці між установами та бізнесом; підвищення видимості у національному та міжнародному просторі та привабливості інноваційної екосистеми Академ.Сіті для інвесторів та донорів; закладання основи для розвитку національної мережі цифрових двійників науково-інноваційних кластерів України.

Висновки. В дослідженні представлена концепція цифрової платформи підтримки науково-інноваційних проєктів та відповідного цифрового двійника для інтеграції реального та віртуального просторів. Запропонована модель даних, яка може бути використана як для цифрового двійника екосистеми

«Академ.Сіті», так і інших інноваційних екосистем, оскільки дозволить сформуванню єдиного інформаційного простору для: моделювання та візуалізації потоків ресурсів (фінансових, матеріальних, людських); аналітики використання інфраструктури й майнового фонду; цифрової інтеграції результатів наукової діяльності та освітніх процесів; підвищення прозорості управління і взаємодії між установами; підтримки прийняття рішень на основі даних.

На основі аналізу потреб розроблено узагальнену архітектуру платформи, а також концептуальну модель даних із сімома ключовими сутностями, де основою виступає «Проект/Стартап». Це забезпечує необхідну структурну основу для ефективної «оркестрації» екосистеми, управління партнерствами, грантовою діяльністю та застосуванням предиктивної аналітики.

Реалізація подібних проєктів зі створення цифрових платформ та цифрових двійників, зокрема, створення “розумного кампусу” із застосуванням IoT-сенсорів для моніторингу фізичного шару екосистеми, сприятиме розбудові сталих, ефективних та резильєнтних міських просторів.

Література:

1. Alvi M., Dutta H., Minerva R., Crespi N., Raza S. M., & Herath M. Global perspectives on digital twin smart cities: Innovations, challenges, and pathways to a sustainable urban future. *Sustainable Cities and Society*. 2025, Vol. 126. 106356. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2025.106356>
2. Кірдіна О.Г., Ковальов А.Ю. Детермінанти розвитку цифрових платформ та їх вплив на конкуренцію. *Вісник економіки транспорту та промисловості*. 2023. №81-82. С. 41-52. URL: <https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287117>
3. Железнякова Е.Ю., Зміївська І.В. Цифрова платформа як інструмент цифровізації освіти. *Бізнес-інформ*. 2024. №3. С. 129-135. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-3-129-135>
4. Resca R., Za S., Spagnoletti P. Digital Platforms as Sources for Organizational and Strategic Transformation: A Case Study of the Midblue Project. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*. 2013. Vol. 8. No. 2. URL: <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-18762013000200006>
5. Abbate T., Codini A.P., Aquilani B. Knowledge co-creation in Open Innovation Digital Platforms: processes, tools and services. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 2019. No. 34 (7):. pp.1434–1447. URL: <https://doi.org/10.1108/JBIM-09-2018-0276>
6. Bellini F., Dulskaja I. A digital platform as a facilitator for assessing innovation potential and creating business models: a case study from the i3 project. *Proceedings of the 11th International Conference on Business Excellence “Leading Change in Disruptive Times”*. 2017. Vol. 11. Issue 1. pp. 982-993. URL: <https://www.doi.org/10.1515/picbe-2017-0103>
7. Козловський О., Жарікова М. Розробка концепції фреймворку цифрового двійника для кіберфізичної системи. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2024. № 6 (2). С. 34-41. URL: <https://www.doi.org/10.31891/2307-5732-2024-345-6-4>
8. Щеглов В.Р., Морозова О.І. Методи і технології розроблення цифрових двійників для гарантоздатних систем індустриального Інтернету речей. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2022. №4. С. 127-137. URL: <https://www.doi.org/10.26906/SUNZ.2022.4.127>

9. Шевченко В., Замлинська О. Цифрові двійники як інноваційний інструмент сталого розвитку агропромислових підприємств. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. 24 с. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16810175>

10. Holopainen M., Saunila M., Rantala T., Ukko J. Digital twins' implications for innovation. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2022. 14 p. URL: <https://doi.org/10.1080/09537325.2022.2115881>

11. Harper K.E., Ganz C., Malatuki S. Digital Twin Architecture and Standards. *IIC Journal of Innovation*. 2019. November. 12 p. URL: <https://www.iiconsortium.org/news-pdf/joi-articles/2019-November-JoI-Digital-Twin-Architecture-and-Standards.pdf>

12. Настанова до зводу знань з управління проєктами (Настанова PMBOK) та Стандарт з управління проєктами. 7-ме вид. Project Management Institute. 2022. 275 с. URL: <https://pmiukraine.org/pmbok7/> (дата звернення 10.11.2025)

13. Проєкт Academ.City: від зародження ідеї до наших днів. 2025. URL: <https://academcity.org.ua/about/> (дата звернення 17.11.2025)

References:

1. Alvi M., Dutta H., Minerva R., Crespi N., Raza S. M., & Herath M. (2025). Global perspectives on digital twin smart cities: Innovations, challenges, and pathways to a sustainable urban future. *Sustainable Cities and Society*, 126, 106356, ISSN 2210-6707. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2025.106356>

2. Kirdina, O., & Kovalov, A. (2023). Determinants of digital platform development and their impact on competition. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 81-82, 41-52. Available at: <https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287117> [in Ukrainian]

3. Zhelezniakova, E. Yu., & Zmiiwska, I. V. (2024). Digital Platform as a Tool for Digitalization of Education. *Business-Inform*, 3, 129-135. Available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-3-129-135> [in Ukrainian]

4. Resca, R., Za, S., & Spagnoletti, P. (2013). Digital Platforms as Sources for Organizational and Strategic Transformation: A Case Study of the Midblue Project. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 8 (2). Available at: <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-18762013000200006>

5. Abbate, T., Codini, A.P., & Aquilani, B. (2019). Knowledge co-creation in Open Innovation Digital Platforms: processes, tools and services. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 34 (7), 1434–1447. Available at: <https://doi.org/10.1108/JBIM-09-2018-0276>

6. Bellini, F., & Dulaskaia, I. (2017). A digital platform as a facilitator for assessing innovation potential and creating business models: a case study from the i3 project. Proceedings of the 11th International Conference on Business Excellence "Leading Change in Disruptive Times", vol. 11, issue 1, 982-993. Available at: <https://www.doi.org/10.1515/picbe-2017-0103>

7. Kozlovskyi, O., Zharikova, M. (2024). Development of a concept of a digital twin framework for cyber-physical system. *Herald of Khmelnytskyi National University*, 6(2), 34-41. Available at: <https://www.doi.org/10.31891/2307-5732-2024-345-6-4> [in Ukrainian]

8. Shcheglov, V., & Morozova, O. (2022). Methods and technologies for the development of digital twins for guarantee-capable systems of the industrial Internet of Things. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zv'iazku*, 4, 127-137. Available at: <https://www.doi.org/10.26906/SUNZ.2022.4.127> [in Ukrainian]

9. Shevchenko, V., & Zamlynska, O. (2025). Digital twins as an innovative tool for sustainable development of agroindustrial enterprises. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16810175> [in Ukrainian]

10. Holopainen, M., Saunila, M., Rantala, T., & Ukko, J. (2022). Digital twins' implications for innovation. *Technology Analysis & Strategic Management*. Available at: <https://doi.org/10.1080/09537325.2022.2115881>
11. Harper, K.E., Ganz, C., & Malatuki, S. (2019). Digital Twin Architecture and Standards. *IIC Journal of Innovation*. November. Available at: <https://www.iiconsortium.org/news-pdf/joi-articles/2019-November-JoI-Digital-Twin-Architecture-and-Standards.pdf>
12. The standard for project management and a guide to the project management body of knowledge (PMBOK guide). 7th edition. Project Management Institute. 2021. 274 p. Available at: <https://pmiukraine.org/pmbok7/> (accessed 10.11.2025)
13. Academ.City project: from the emergence of an idea to the present (2025). Available at: <https://academcity.org.ua/about/> (accessed 17.11.2025)

УДК 004.8:330:519.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2540-2551](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2540-2551)

Овчаренко Петро Олександрович аспірант кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки Державного торговельно-економічного університету, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0007-6498-6488>

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ: ОГЛЯД МЕТОДІВ ТА ПРИКЛАДНИХ РІШЕНЬ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний та всебічний аналіз трансформаційної ролі інтелектуальних систем (ІС) у сучасному економічному моделюванні, що переживає фундаментальний зсув парадигми під впливом експоненційного зростання обчислювальних потужностей та доступності великих даних. Визначено, що в умовах високої турбулентності глобальних ринків, прискореної цифровізації, геополітичної нестабільності та зростання обсягів неструктурованої інформації, традиційні економетричні підходи (такі як лінійна регресія, ARIMA, VAR) втрачають свою прогностичну ефективність через нездатність охопити складні нелінійні взаємозв'язки та адаптуватися до структурних змін у реальному часі. Проведено систематичний огляд новітніх методів, що базуються на штучному інтелекті, включаючи глибоке навчання (Deep Learning), зокрема архітектури LSTM, GRU, трансформери (Transformers) та їхні гібридні варіації (LSTM-mTrans-MLP, EMD-TI-LSTM). Детально розглянуто потенціал агентного моделювання (Agent-Based Modeling) для симуляції складних економічних екосистем та ланцюгів постачання в умовах невизначеності. Особливу увагу приділено парадигмі пояснюваного штучного інтелекту (Explainable AI, XAI), яка є критично важливою для забезпечення довіри до автоматизованих рішень у фінансовому секторі, відповідності регуляторним вимогам та мінімізації модельних ризиків. На основі глибокого аналізу наукової літератури та аналітичних звітів за 2023–2025 роки доведено, що інтеграція ІС дозволяє не лише підвищити точність прогнозів макроекономічних показників (ВВП, інфляції) та фінансових часових рядів, але й моделювати складні сценарії поведінки ринкових агентів, оцінювати вплив автоматизації на ринок праці та оптимізувати управлінські рішення на мікро- та макрорівнях. Висвітлено специфіку застосування інтелектуальних систем для підприємств різного масштабу в Україні та світі, від малого бізнесу до транснаціональних корпорацій, та окреслено перспективи використання генеративного ШІ (GenAI) в економічній аналітиці.

Ключові слова: інтелектуальні системи, економічне моделювання, штучний інтелект, машинне навчання, нейронні мережі, LSTM, трансформери, агентне моделювання, гібридні моделі, Explainable AI, фінансове прогнозування, цифрова економіка, макроекономічна стабільність.

Ovcharenko Petro PhD student at the Department of Software Engineering and Cybersecurity, State University of Trade and Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0007-6498-6488>

ANALYSIS OF THE ROLE OF INTELLIGENT SYSTEMS IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC MODELING: A REVIEW OF METHODS AND APPLIED SOLUTIONS

Abstract. The article provides a thorough and comprehensive analysis of the transformational role of intelligent systems (IS) in modern economic modeling, which is undergoing a fundamental paradigm shift influenced by the exponential growth of computing power and the availability of big data.

It is determined that in conditions of high turbulence of global markets, accelerated digitalization, geopolitical instability, and growing volumes of unstructured information, traditional econometric approaches (such as linear regression, ARIMA, VAR) are losing their predictive effectiveness due to the inability to capture complex non-linear relationships and adapt to structural changes in real-time. A systematic review of the latest methods based on artificial intelligence has been carried out, including Deep Learning, specifically LSTM, GRU, Transformers architectures, and their hybrid variations (LSTM-mTrans-MLP, EMD-TI-LSTM).

The potential of Agent-Based Modeling (ABM) for simulating complex economic ecosystems and supply chains under uncertainty is examined in detail. Particular attention is paid to the paradigm of Explainable AI (XAI), which is critically important for ensuring trust in automated decisions in the financial sector, compliance with regulatory requirements, and minimizing model risks. Based on a deep analysis of scientific literature and analytical reports for 2023–2025, it is proven that the integration of IS allows not only to increase the accuracy of forecasts of macroeconomic indicators (GDP, inflation) and financial time series but also to model complex scenarios of market agent behavior, assess the impact of automation on the labor market, and optimize management decisions at micro- and macro-levels. The specifics of the application of intelligent systems for enterprises of various scales in Ukraine and the world, from small businesses to transnational corporations, are highlighted, and the prospects for the use of generative AI (GenAI) in economic analytics are outlined.

Keywords: intelligent systems, economic modeling, artificial intelligence, machine learning, neural networks, LSTM, transformers, agent-based modeling, hybrid models, Explainable AI, financial forecasting, digital economy, macro-economic stability.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової та національної економіки характеризується безпрецедентним рівнем невизначеності, волатильності та динамічності змін, що формує нові виклики для економічної науки та практики управління. Глобальні шоки останніх років, такі як пандемія COVID-19, повномасштабні геополітичні конфлікти, енергетичні кризи та розриви глобальних ланцюгів постачання, створили середовище, в якому класичні методи економічного моделювання часто виявляються безсилими або недостатньо ефективними.

Традиційні підходи, що спираються на припущення про рівноважний стан ринків, лінійність взаємозв'язків, стаціонарність процесів та нормальний розподіл ризиків, не здатні адекватно відображати складну, стохастичну природу сучасних економічних процесів, де події типу "чорний лебідь" стають новою нормою, а швидкість поширення інформації та реакції ринків вимірюється мілісекундами.

У науковій та практичній площині спостерігається фундаментальний зсув від статичних, ретроспективних моделей, що описують минуле, до адаптивних інтелектуальних систем (ІС), здатних до самонавчання, прогнозування майбутнього (predictive analytics) та формування рекомендацій до дій (prescriptive analytics). Ці системи базуються на новітніх досягненнях у галузі штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання (ML) та обробки великих даних (Big Data), дозволяючи інтегрувати в економічний аналіз величезні масиви різномірної інформації — від традиційних фінансових звітів до супутникових знімків, текстів новин та даних із соціальних мереж.

Проте, незважаючи на значний технологічний прогрес, питання ефективної імплементації ШІ в економічне моделювання залишається відкритим і потребує глибокого осмислення. Існує нагальна потреба у систематизації методів — від рекурентних нейронних мереж до агентних симуляцій — та визначенні їхньої прикладної цінності для вирішення конкретних економічних завдань: від прогнозування інфляції та ВВП на макrorівні до управління ланцюгами постачання та фінансовими ризиками окремих підприємств.

Актуальність дослідження підсилюється необхідністю подолання розриву між "чорною скринькою" складних алгоритмів та потребою в прозорості та інтерпретованості економічних рішень, що є критичним для регуляторів, інвесторів та бізнес-лідерів, які несуть відповідальність за прийняті рішення [5; 17].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика застосування інтелектуальних систем в економіці перебуває у фокусі уваги провідних світових та вітчизняних науковців, аналітичних центрів та міжнародних фінансових організацій. Аналіз літератури за 2023–2025 роки свідчить про експоненційне зростання інтересу до цієї теми, що значною мірою зумовлено появою генеративного ШІ (GenAI) та нових архітектур глибокого навчання, які відкривають принципово нові можливості для аналізу. Фундаментальні аспекти впливу ШІ на макроекономічну динаміку, ринок праці та продуктивність розглядаються у низці знакових праць. У дослідженні Acemoglu D. [1] запропоновано "завдання-орієнтований" (task-based) підхід до моделювання впливу ШІ, прогнозуючи помірне, але значуще зростання загальної факторної продуктивності (TFP) на рівні близько 0,71% протягом наступних 10 років, що суттєво коригує більш оптимістичні прогнози інвестиційних банків. У звітах [2] досліджується глобальна експозиція ринку праці до впливу ШІ, зазначаючи, що майже 40% глобальної зайнятості (і до 60% у розвинених економіках) можуть зазнати трансформацій, що несе як ризики поглиблення нерівності, так і можливості для зростання продуктивності. Значний пласт досліджень присвячено застосуванню методів глибокого навчання (Deep Learning) для фінансового прогнозування та аналізу часових рядів. У систематичних оглядах [3;4;5] доводиться перевага трансформерів (Transformers) та мереж довгої короткочасної пам'яті (LSTM) над традиційними статистичними моделями (ARIMA, GARCH) у прогнозуванні волатильних активів фондового ринку, підкреслюючи здатність нових архітектур враховувати довгострокові часові залежності та нелінійні патерни. Дослідження [6] демонструє ефективність складних гібридних архітектур, таких як LSTM-mTrans-MLP, які інтегрують різні типи нейромереж для досягнення максимальної точності на високо-частотних даних. Питання інтерпретованості моделей (Explainable AI, XAI) у фінансах набуває критичного значення в контексті нових регуляторних вимог. У роботах наголошується, що прозорість алгоритмів є передумовою для їх впровадження в управління ризиками, кредитування та інвестиційний менеджмент, пропонуючи використання методів SHAP та LIME для пояснення рішень "чорних скриньок" [7;8]. Окремим потужним напрямом є агентне моделювання (Agent-Based Modeling, ABM), яке дозволяє симулювати поведінку економічних агентів "знизу-вгору". Дослідження Kim H. [9] та звіти Kong Q. [10] демонструють ефективність ABM для оптимізації надскладних ланцюгів постачання, дозволяючи моделювати взаємодію мільйонів об'єктів та підвищувати стійкість логістичних мереж. У роботах українських вчених також активно досліджується ця проблематика. У праці Liang L. [11] розглядаються фінансові потоки в логістиці підприємств через призму інтелектуального управління. Робота McKinsey Global Institute [12] пропонує інтегровані підходи

до оцінки ефективності цифрового маркетингу з використанням AI, а дослідження Moroni F. [13] аналізує європейський досвід цифровізації облікових процесів та фінансового прогнозування, адаптуючи його до українських реалій.

Мета статті: систематизувати та проаналізувати сучасні методи інтелектуального аналізу даних в економічному моделюванні, визначити роль архітектур глибокого навчання, гібридних та агентних моделей у підвищенні точності прогнозів та ефективності прийняття рішень, а також окреслити прикладні аспекти та стратегії впровадження цих систем у діяльність підприємств та макроекономічне регулювання в умовах сучасної цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями сучасної економічної теорії, інтелектуальні системи (ІС), які ще десятиліття тому сприймалися переважно як експериментальні інструменти академічних лабораторій, сьогодні перетворилися на один із ключових драйверів трансформації економічного моделювання на всіх рівнях — від глобального прогнозування макроекономічної динаміки до оптимізації внутрішніх бізнес-процесів у малих підприємствах. Ця трансформація зумовлена не лише зростанням обчислювальних потужностей, але й якісною зміною природи даних, які стають доступними для аналізу. Сучасна практика економічного моделювання демонструє, що використання класичних статистичних та економетричних моделей, таких як лінійна регресія, ARIMA (Autoregressive Integrated Moving Average), VAR (Vector Autoregression) чи GARCH, залишається актуальним, проте їх сфера застосування звужується [14]. Ці моделі ефективні для завдань, де структура даних є відносно стабільною, лінійною та історично повторюваною. Однак реальні економічні процеси є стохастичними, глибоко нелінійними та мультифакторними. В умовах швидкої цифровізації, глобалізації фінансових потоків та високої інтеграції логістичних ланцюгів класичні моделі виявляються недостатньо гнучкими. Вони часто не здатні врахувати "структурні зсуви" (regime shifts), мультифакторні залежності та вплив величезного масиву неструктурованих даних (тексти новин, тональність соціальних мереж, геопросторові дані), які сьогодні формують ринкові очікування. Особливість сучасних ІС полягає не лише у здатності аналізувати великі масиви даних (Big Data) та виявляти приховані закономірності, недоступні для людського сприйняття або лінійних моделей. Ключовою перевагою є вміння адаптуватися до мінливих умов, автоматично коригуючи параметри моделей та стратегії рішень без прямого людського втручання. [15] Ця властивість — адаптивність у поєднанні з автономністю — робить ІС якісно новим інструментом економічного мислення, що виходить за межі простої автоматизації розрахунків. На узагальненому рівні доцільно виокремити три ключові пласти застосування ІС в економічному моделюванні: Макрорівень:

Прогнозування ВВП, інфляції, рівня безробіття, валютних курсів. Тут використовуються складні нейронні мережі та великі мовні моделі (LLMs), які здатні обробляти мільйони економічних індикаторів одночасно, виявляючи нелінійні кореляції між, на перший погляд, непов'язаними явищами.

Дослідження[16] показало, що LLM (наприклад, Google PaLM) можуть генерувати прогнози інфляції, які за точністю не поступаються, а іноді й перевершують консенсус-прогнози професійних аналітиків (SPF), особливо на коротких горизонтах. Мікрорівень підприємств: Забезпечення автоматичного управління запасами, динамічне ціноутворення, кредитний скоринг клієнтів, виявлення шахрайства (Fraud Detection) та оптимізація виробничих процесів. ІС дозволяють переходити від реактивного управління до проактивного, передбачаючи попит та ризики описаний [13] Рівень мережевої взаємодії: Моделювання складних логістичних ланцюгів, біржових ринків та цифрових екосистем. Тут домінують агентні моделі, що відтворюють поведінку тисяч незалежних учасників, дозволяючи досліджувати емерджентні властивості системи, які неможливо вивести з властивостей окремих елементів [9] Однією з найбільш динамічних та результативних сфер застосування ІС є прогнозування фінансових часових рядів. Фінансові дані характеризуються високим рівнем шуму, нестационарністю та наявністю "довгої пам'яті", що створює значні труднощі для класичних методів. Класичні рекурентні нейронні мережі (RNN) страждали від проблеми "зникаючого градієнта", що унеможливлювало ефективне врахування довгострокових часових залежностей. Вирішенням цієї фундаментальної проблеми стала поява та еволюція спеціалізованих архітектур. LSTM (Long Short-Term Memory) та GRU (Gated Recurrent Unit). Згідно з даними дослідження[6], моделі LSTM демонструють виняткову здатність до виявлення прихованих патернів у високо-волатильних фінансових рядах, таких як ціни на криптовалюту (Bitcoin), акції технологічних компаній або сировинні товари. Унікальна архітектура LSTM містить механізм "воріт" (input, output, forget gates), який дозволяє мережі динамічно вирішувати, яку інформацію з минулого зберігати в пам'яті комірки, а яку "забувати". Це ідеально підходить для моделювання економічних циклів, де події далекого минулого можуть мати відкладений вплив на сучасні показники ризику. В роботі Borysova S. [4] наголошується, що хоча GRU є спрощеною архітектурною версією LSTM (має менше воріт), вони часто демонструють порівнянну прогностичну точність при значно менших вимогах до обчислювальних ресурсів та часу навчання. Трансформери (Transformers) та механізми уваги.

Справжньою революцією в економічному моделюванні останніх років стало адаптування архітектури Transformer. Механізм "самоуваги" (Self-Attention) дозволяє моделі одночасно аналізувати всі точки часового ряду, фокусуючись на найбільш релевантних взаємозв'язках незалежно від їхньої

часової віддаленості. Дослідження [5] переконливо доводить, що трансформери перевершують LSTM у задачах довгострокового прогнозування, оскільки вони здатні паралельно обробляти послідовності даних і краще вловлювати глобальні контекстуальні зв'язки між макроекономічними індикаторами. Більше того, з'являються спеціалізовані гібридні архітектури, такі як LSTM-mTrans-MLP aria-e-Castro M [6]. Ця модель поєднує локальну чутливість LSTM до короткострокових флуктуацій з глобальним охопленням трансформера та регресійною потужністю багатoshарового перцептрона (MLP). Емпіричні результати показують, що такий підхід дозволяє досягти безпрецедентної точності, знижуючи похибку прогнозу (RMSE) на 15-20% порівняно з базовими моделями. У Таблиці 1 наведено узагальнений порівняльний аналіз ефективності різних архітектур ІС у задачах економічного прогнозування.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз ефективності архітектур ІС у фінансовому прогнозуванні

Архітектура моделі	Тип даних	Ключові переваги	Обмеження	Сфера найкращого застосування
ARIMA (Базова)	Лінійні, стаціонарні	Прозорість, простота інтерпретації, низькі ресурси	Не бачить нелінійності, "запізнюється" на поворотах тренду	Короткострокові прогнози стабільних метрик (продажі FMCG)
LSTM	Нелінійні часові ряди	Пам'ять про довгі залежності, висока точність на волатильних ринках	Повільне навчання, складність налаштування, "чорна скринька"	Прогнозування цін акцій, валютних курсів, споживання електроенергії
GRU	Нелінійні часові ряди	Швидше навчання ніж у LSTM, ефективність на менших датасетах	Менша "ємність" пам'яті порівняно з глибокими LSTM	Високочастотний трейдинг, оперативний моніторинг ризиків
Transformer	Великі масиви (Big Data)	Механізм Self-Attention, паралелізація, глобальний контекст	Дуже висока потреба в даних та обчислювальних потужностях	Макроекономічне моделювання, аналіз фінансових новин (NLP+Time Series)
Гібрид (LSTM-Transformer)	Складні змішані дані	Синергія локального та глобального аналізу, найвища точність	Найвища архітектурна та обчислювальна складність	Стратегічне інвестиційне планування, аналіз складних екосистем

Джерело: Складено на основі дослідження [6]

Сучасний науковий дискурс все частіше вказує на те, що використання виключно "чистих" моделей III не завжди є панацеєю. Класичні статистичні методи (ARIMA, GARCH) залишаються неперевершеними у виявленні чітких лінійних трендів та сезонності, які часто присутні в економічних даних. Тому найбільш перспективним та практично значущим напрямом є створення гібридних ансамблевих моделей, які поєднують сильні сторони обох світів. У роботі [17] зазначається, що гібридні моделі типу ARIMA-LSTM працюють за принципом декомпозиції похибки: спочатку модель ARIMA використовується для моделювання лінійної компоненти часового ряду, а потім нейронна мережа LSTM навчається на залишках (рештках) моделі ARIMA, які містять складні нелінійні патерни. Такий підхід дозволяє досягти значного синергетичного ефекту, де точність гібридної моделі стабільно перевищує результати кожного з компонентів окремо. У дослідженні [18] запропоновано використання гібридів CNN-LSTM для прогнозування фінансової ефективності корпорацій. У цій архітектурі згорткові нейронні мережі (CNN), які зазвичай застосовуються для обробки зображень, використовуються для автоматичної екстракції значущих ознак (feature extraction) з вхідних фінансових даних, ефективно фільтруючи шум. Очищені та збагачені ознаки потім подаються на вхід LSTM для аналізу часової динаміки. Такий підхід дозволяє ефективно інтегрувати різноманітні дані, наприклад, традиційні фінансові звіти та ESG-рейтинги, у єдину цілісну прогнозну модель. Якщо нейронні мережі фокусуються переважно на прогнозуванні значень часових рядів, то агентне моделювання (Agent-Based Modeling, ABM) дозволяє симулювати структуру та поведінку самої економічної системи. Це підхід "знизу-вгору", де модель конструюється з множини автономних агентів (споживачів, фірм, банків, регуляторів), які взаємодіють між собою та з середовищем за певними заданими правилами. [9] Агентні моделі набувають особливої актуальності в управлінні складними ланцюгами постачання (Supply Chains) та логістиці. За даними [10], технологічні гіганти використовують масштабні агентні симуляції для оптимізації своєї вхідної логістики ("first-mile") у США. Симулюючи поведінку тисяч постачальників, перевізників, сортувальних центрів та враховуючи їхні індивідуальні обмеження та стратегії, система може передбачати виникнення "вузьких місць", оцінювати вплив затримок та ефекту "батога" (bullwhip effect) ще до їх реального настання. Дослідження [9] підтверджує, що ABM стає незамінним інструментом для проєктування стійких (resilient) та сталих ланцюгів постачання. В умовах глобальних геополітичних шоків агентні моделі дозволяють проводити сценарний аналіз "що-якщо" (what-if analysis), тестуючи тисячі варіантів розвитку подій. В українському контексті, як зазначають [11], ефективне управління фінансовими потоками в логістиці підприємств також вимагає інтеграції агентних підходів. Це дозволяє враховувати специфічні

ризиків воєнного часу, такі як непередбачувані затримки платежів та зміна поведінки контрагентів. Однією з головних перешкод на шляху масового та відповідального впровадження моделей глибокого навчання у фінансовий сектор є проблема їх непрозорості.

Регулятори та ризик-менеджери вимагають чіткого пояснення, чому модель прийняла те чи інше рішення. Це питання стає ще гострішим із запровадженням нових регуляторних актів. Парадигма Explainable AI (XAI) пропонує набір методів та інструментів для "розкриття" внутрішньої логіки складних моделей. Згідно зі звітом [8] та дослідженнями [7], найпопулярнішими та найефективнішими методами сьогодні є SHAP (SHapley Additive exPlanations) та LIME. Ці методи дозволяють розрахувати точний математичний внесок кожного вхідного фактора (наприклад, рівня доходу клієнта, віку, кредитної історії) у фінальний прогноз моделі. Інтерпретованість критично важлива не лише для комплаєнсу, але й для виявлення прихованої упередженості (bias).

Як зазначають [18], використання методу ALE (Accumulated Local Effects) у поєднанні з моделлю LSTM для прогнозування корпоративних дефолтів дозволяє не лише досягти високої точності, але й візуалізувати нелінійний вплив ESG-показників на ймовірність банкрутства. Це робить складну модель зрозумілою та "прозорою" для інвесторів. Аналіз підтверджує, що впровадження ІС вимагає диференційованого, стратегічного підходу залежно від масштабу підприємства. Дані [15] свідчать про необхідність адаптації інструментарію (Таблиця 2).

Таблиця 2

Стратегічна матриця вибору методів прогнозування

Масштаб бізнесу	Рекомендований інструментарій	Ключові задачі	Ресурсні вимоги
Малий бізнес	Класичні моделі (ARIMA), вбудовані AI-інструменти	Короткострокове планування, cash flow	Мінімальні (SaaS рішення)
Середній бізнес	Алгоритми ML (Random Forest, XGBoost), Гібридні моделі	Оптимізація запасів, кредитний скоринг	Середні (дата-аналітики)
Великі корпорації	Глибоке навчання (LSTM, Transformers), XAI, Агентні симуляції	Стратегічне сценарне планування, макроризики	Високі (власні AI-департаменти, GPU-кластери)

Джерело: адаптовано з [14]

Для транснаціональних корпорацій економічно доцільним є розгортання повноцінних екосистем з використанням передових моделей на базі трансформерів.

Для середнього бізнесу "золотою серединою" часто стають ансамблеві методи. В українських реаліях впровадження інструментів, таких як генеративний ШІ для автоматизації рутинних операцій в обліку [13] чи маркетингу [12], стає стандартом конкурентоспроможності.

Висновки. Проведений систематичний огляд дозволяє стверджувати, що інтелектуальні системи стали критично важливим елементом сучасного економічного моделювання. Технологічне лідерство: Архітектури глибокого навчання, особливо LSTM та Трансформери, демонструють перевагу у точності прогнозування складних економічних процесів.[6] Гібридизація як стандарт: Майбутнє лежить у площині гібридних моделей, що поєднують надійність статистики з потужністю нейромереж.[17] Роль ХАІ: Пояснюваність алгоритмів стає ключовою вимогою для впровадження ШІ у фінансах.[8] Стратегічна адаптація: Для українського бізнесу це шлях до підвищення ефективності та стійкості в умовах перманентної кризи.

Література:

1. Acemoglu D. The Simple Macroeconomics of AI / D. Acemoglu // National Bureau of Economic Research Working Paper Series. – 2024. – No. 32487. – URL: <https://www.nber.org/papers/w32487>
2. Amazon Science. An Agent-Based Simulation of Amazon's Inbound Supply Chain [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.amazon.science/>
3. Bao W. Data-driven stock forecasting models based on neural networks: A review / W. Bao, Y. Cao, Y. Yang // Information Fusion. – 2025. – Vol. 113. – 102616. – DOI: 10.1016/j.inffus.2024.102616
4. Borysova S. Forecasting the financial performance of a business entity: Choosing the optimal method / S. Borysova, S. Yeletsykh, O. Kruk // Business Navigator. – 2024. – Vol. 1(74). – DOI: 10.32782/business-navigator.74-13
5. Bowden J. Explainable AI For Financial Risk Management / J. Bowden, M. Cummins, D. Dao, K. Jain // FRIL White Paper Series, University of Strathclyde. – 2024. – URL: <https://doi.org/10.17868/strath.00089573>
6. Faria-e-Castro M. Artificial Intelligence and Inflation Forecasts / M. Faria-e-Castro, F. Leibovici // Federal Reserve Bank of St. Louis Review. – 2024. – Vol. 106, No. 12. – P. 1-14. – DOI: 10.20955/r.2024.12
7. GenAI: Artificial Intelligence and the Economy / IMF Staff Discussion Note. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2024. – SDN/2024/001.
8. Kabir M. R. LSTM–Transformer-Based Robust Hybrid Deep Learning Model for Financial Time Series Forecasting / M. R. Kabir, D. Bhadra, M. Ridoy, M. Milanova // Sci. – 2025. – Vol. 7(1). – 7. – DOI: 10.3390/sci7010007
9. Kim H. Deep Learning for Financial Time Series Prediction: A State-of-the-Art Review / H. Kim et al. // International Journal on Science and Technology. – 2025. – Vol. 16, Issue 3. – P. 7-15.

10. Kong Q. Transformers and attention-based networks in quantitative trading: a comprehensive survey / Q. Kong et al. // arXiv preprint arXiv:2412.06061. – 2025.

11. Liang L. Forecasting corporate financial performance with deep learning and interpretable ALE method: Evidence from China / L. Liang, B. Liu, Z. Su, X. Cai // Journal of Forecasting. – 2024. – Vol. 43(7). – P. 2540-2571. – DOI: 10.1002/for.3138

12. McKinsey Global Institute. The State of AI in early 2024: Gen AI adoption spikes and starts to generate value. – 2024. – URL: <https://www.mckinsey.com>

13. Moroni F. Agent Based Simulation for Sustainable Supply Chain Design: A Literature Review / F. Moroni, F. Zammori // Proceedings of the 23rd International Conference on Modelling and Applied Simulation. – 2024. – DOI: 10.46354/i3m.2024.mas.006

14. Popadynets N. M. Financial flows in enterprise logistics / N. M. Popadynets, Ya. K. Kormushyn // Regional Economy. – 2024. – No. 2(112). – DOI: 10.36818/1562-0905-2024-2-15

15. Semenova S. Digitalization of accounting processes and financial forecasting: The experience of EU member states / S. Semenova // Economy and Society. – 2024. – No. 65. – DOI: 10.32782/2524-0072/2024-65-18

16. Vynogradova O. Integrated Assessment of Internet Marketing Effectiveness in the Digital Economy / P. Kolisnichenko, O. Vynogradova et al. // Economics Finance and Management Review. – 2025. – No. 3. – P. 81-93. – DOI: 10.36690/2674-5208-2025-3-81-93

17. Wilson C.-A. Explainable AI in Finance: Addressing the Needs of Diverse Stakeholders / C.-A. Wilson. – CFA Institute Research Report. – 2025. – URL: <https://rpc.cfainstitute.org>

18. Si J. A novel hybrid ARIMA-LSTM model for maritime stock forecasting / J. Si et al. // Maritime Business Review. – 2024. – DOI: 10.1108/MABR-04-2024-0035.

References:

1. Acemoglu D. The Simple Macroeconomics of AI / D. Acemoglu // National Bureau of Economic Research Working Paper Series. – 2024. – No. 32487. – URL: <https://www.nber.org/papers/w32487>

2. Amazon Science. An Agent-Based Simulation of Amazon's Inbound Supply Chain [Electronic resource]. – 2024. – URL: <https://www.amazon.science/>

3. Bao W. Data-driven stock forecasting models based on neural networks: A review / W. Bao, Y. Cao, Y. Yang // Information Fusion. – 2025. – Vol. 113. – 102616. – DOI: 10.1016/j.inffus.2024.102616

4. Borysova S. Forecasting the financial performance of a business entity: Choosing the optimal method / S. Borysova, S. Yeletskykh, O. Kruk // Business Navigator. – 2024. – Vol. 1(74). – DOI: 10.32782/business-navigator.74-13

5. Bowden J. Explainable AI For Financial Risk Management / J. Bowden, M. Cummins, D. Dao, K. Jain // FRIL White Paper Series, University of Strathclyde. – 2024. – URL: <https://doi.org/10.17868/strath.00089573>

6. Faria-e-Castro M. Artificial Intelligence and Inflation Forecasts / M. Faria-e-Castro, F. Leibovici // Federal Reserve Bank of St. Louis Review. – 2024. – Vol. 106, No. 12. – P. 1-14. – DOI: 10.20955/r.2024.12

7. GenAI: Artificial Intelligence and the Economy / IMF Staff Discussion Note. – Washington, DC : International Monetary Fund, 2024. – SDN/2024/001.

8. Kabir M. R. LSTM-Transformer-Based Robust Hybrid Deep Learning Model for Financial Time Series Forecasting / M. R. Kabir, D. Bhadra, M. Ridoy, M. Milanova // Sci. – 2025. – Vol. 7(1). – 7. – DOI: 10.3390/sci7010007

9. Kim H. Deep Learning for Financial Time Series Prediction: A State-of-the-Art Review / H. Kim et al. // International Journal on Science and Technology. – 2025. – Vol. 16, Issue 3. – P. 7-15.
10. Kong Q. Transformers and attention-based networks in quantitative trading: a comprehensive survey / Q. Kong et al. // arXiv preprint arXiv:2412.06061. – 2025.
11. Liang L. Forecasting corporate financial performance with deep learning and interpretable ALE method: Evidence from China / L. Liang, B. Liu, Z. Su, X. Cai // Journal of Forecasting. – 2024. – Vol. 43(7). – P. 2540-2571. – DOI: 10.1002/for.3138
12. McKinsey Global Institute. The State of AI in early 2024: Gen AI adoption spikes and starts to generate value. – 2024. – URL: <https://www.mckinsey.com>
13. Moroni F. Agent Based Simulation for Sustainable Supply Chain Design: A Literature Review / F. Moroni, F. Zammori // Proceedings of the 23rd International Conference on Modelling and Applied Simulation. – 2024. – DOI: 10.46354/i3m.2024.mas.006
14. Popadynets N. M. Financial flows in enterprise logistics / N. M. Popadynets, Ya. K. Kormushyn // Regional Economy. – 2024. – No. 2(112). – DOI: 10.36818/1562-0905-2024-2-15
15. Semenova S. Digitalization of accounting processes and financial forecasting: The experience of EU member states / S. Semenova // Economy and Society. – 2024. – No. 65. – DOI: 10.32782/2524-0072/2024-65-18
16. Vynogradova O. Integrated Assessment of Internet Marketing Effectiveness in the Digital Economy / P. Kolisnichenko, O. Vynogradova et al. // Economics Finance and Management Review. – 2025. – No. 3. – P. 81-93. – DOI: 10.36690/2674-5208-2025-3-81-93
17. Wilson C.-A. Explainable AI in Finance: Addressing the Needs of Diverse Stakeholders / C.-A. Wilson. – CFA Institute Research Report. – 2025. – URL: <https://rpc.cfainstitute.org>
18. Si J. A novel hybrid ARIMA-LSTM model for maritime stock forecasting / J. Si et al. // Maritime Business Review. – 2024. – DOI: 10.1108/MABR-04-2024-0035.

УДК 004.8:330:519.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2552-2553](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2552-2553)

Овчаренко Петро Олександрович аспірант кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки Державного торговельно-економічного університету, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0007-6498-6488>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СИСТЕМИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ МОДЕЛЮВАННІ

Анотація. Прискорення цифрової трансформації світової економіки посилило потребу в точніших, адаптивніших і відповідальніших методах фінансового прогнозування на рівні підприємств. Традиційні економетричні моделі та виключно експертні підходи дедалі частіше не здатні врахувати нелінійну динаміку, швидкі структурні зміни, ринкову волатильність і зростаючий вплив неструктурованої інформації (фінансові новини, аналітичні огляди, публічні заяви та ширший інформаційний фон), що загалом знижує їхню ефективність у реальних управлінських рішеннях. На практиці ця прогалина призводить до запізненого реагування на ризики, слабшого стратегічного планування та нераціонального розподілу ресурсів, особливо для компаній, які працюють у середовищі з високою швидкістю змін, конкуренції та регуляторного тиску. Дослідження ґрунтується на гіпотезі, що інтеграція штучного інтелекту, машинного навчання та аналітики великих даних у фінансове прогнозування підприємств здатна одночасно підвищити точність передбачень і зберегти прозорість та підзвітність, необхідні для якісного корпоративного управління. Інакше кажучи, автори виходять з того, що сучасні моделі мають не лише краще прогнозувати, а й пояснювати, *чому* змінюються прогнози, щоб керівники могли обґрунтовувати свої дії перед стейкхолдерами. Для перевірки цієї гіпотези розроблено багаторівневу методологію, яка поєднує теоретичний аналіз, емпіричне моделювання та імітаційну валідацію. Набір даних включав багаторічну фінансову звітність середніх підприємств, макроекономічні показники, ринкові та галузеві індекси, а також текстові дані з потоків фінансових новин. Попередня обробка охоплювала очищення й нормалізацію даних, побудову ознак для лагових і відносних (коефіцієнтних) змінних, а також оцінювання тональності текстів за допомогою попередньо натренованих мовних моделей. Прогнозні моделі будувалися у вигляді гібридного ансамблю, що інтегрує мережі довгої короткочасної пам'яті (LSTM) для виявлення часових закономірностей, градієнтний бустинг (GBM) для нелінійних зв'язків у табличних даних та NLP-

ознаки для відображення інформаційних шоків і очікувань. Якість моделей оцінювали через k-блокову крос-валідацію та тестування поза вибіркою, а додаткову інтерпретованість забезпечували аналізом SHAP і порівняльною діагностикою помилок. Емпіричні результати підтверджують, що запропонована гібридна модель суттєво перевершує традиційні економетричні базові підходи та однотипні моделі машинного навчання, знижуючи похибку прогнозів на 12–15% і досягаючи до 90% точності щодо напрямку змін ключових показників. Отже, висновки свідчать, що спільне використання часових, нелінійних і текстових факторів формує стійку, масштабовану та інтерпретовану систему прогнозування, придатну для корпоративних фінансів і практично корисну для сценарного планування, раннього виявлення ризиків та безперервного моніторингу результативності.

Ключові слова: інтелектуальні системи, прогнозування, машинне навчання, нейронні мережі, гібридні моделі, Big Data, управлінські рішення, фінансовий аналіз, стратегічне планування.

Ovcharenko Petro PhD student at the Department of Software Engineering and Cybersecurity, State University of Trade and Economics, Kyiv. <https://orcid.org/0009-0007-6498-6488>

INTELLIGENT SYSTEMS AND THEIR APPLICATIONS IN ECONOMIC MODELING

Abstract. The accelerating digital transformation of the global economy has intensified the need for more accurate, adaptive, and responsible methods of enterprise financial forecasting. Traditional econometric models and purely expert-based approaches increasingly fail to capture nonlinear dynamics, rapid structural breaks, market volatility, and the rising influence of unstructured information (financial news, analytical reports, public statements, and broader sentiment), which together reduces their effectiveness in real managerial decision-making. In practice, this gap leads to delayed responses to risk, weaker strategic planning, and suboptimal allocation of resources, especially for firms operating in fast-changing competitive and regulatory environments. This study is based on the hypothesis that integrating artificial intelligence, machine learning, and big data analytics into enterprise-level financial forecasting can simultaneously enhance predictive accuracy and preserve the transparency and accountability required for sound governance. In other words, the authors assume that advanced models should not only predict better, but also explain why forecasts change, allowing managers to justify actions to stakeholders. To verify this hypothesis, the authors developed a multi-level methodology that combines theoretical analysis, empirical modeling, and simulation-based validation.

The dataset comprised multi-year financial statements of mid-sized enterprises, macroeconomic indicators, market and sectoral indices, and textual data from financial news streams. Preprocessing included data cleaning and normalization, feature engineering for lagged and ratio variables, and sentiment scoring using pre-trained language models. Predictive models were built using a hybrid ensemble that integrates long short-term memory (LSTM) networks for temporal patterns, gradient boosting machines (GBM) for nonlinear tabular relationships, and NLP-based features to reflect information shocks and expectations. Model performance was evaluated through k-fold cross-validation and out-of-sample testing, with additional interpretability ensured via SHAP analysis and comparative error diagnostics. Empirical results confirm that the proposed hybrid model significantly outperforms traditional econometric baselines and single-method machine learning approaches, reducing forecast errors by 12–15% and achieving up to 90% directional accuracy on key indicators. The findings therefore indicate that the joint use of temporal, nonlinear, and textual factors yields a robust, scalable, and interpretable forecasting system suitable for enterprise finance, with practical value for scenario planning, early risk detection, and continuous performance monitoring.

Keywords: intelligent systems, enterprise forecasting, machine learning, financial modeling, big data analytics, accountability

Постановка проблеми. Стрімка цифрова трансформація світової економіки призвела до зростаючого впровадження інтелектуальних систем у фінансове прогнозування та економічне моделювання підприємств.

Підприємства різних галузей стикаються зі зростаючою невизначеністю, спричиненою волатильністю ринків, геополітичною нестабільністю, технологічними зрушеннями та змінами у поведінці споживачів. Традиційні підходи до прогнозування, що спираються насамперед на статистичні моделі та експертні судження, вже не є достатніми для того, щоб охопити складність сучасного фінансового середовища. Хоча інтелектуальні системи на основі штучного інтелекту, машинного навчання та аналітики великих даних пропонують перспективні рішення, забезпечуючи вищу точність, адаптивність та здатність обробляти великі обсяги різнорідних даних, їх інтеграція у процеси прийняття корпоративних рішень супроводжується значними викликами. До них належать питання інтерпретації, підзвітності та надійності алгоритмічних рішень, а також ризики упередженості даних, перенавчання та непрозорості моделей «чорної скриньки». Відповідно, підприємства часто стикаються з дилемою: хоча інтелектуальні системи прогнозування демонструють статистичне підвищення точності прогнозів — до 20–25% порівняно з традиційними методами — вони також викликають занепокоєння щодо відповідальності за помилки в автоматизованому прийнятті рішень, етичного використання

конфіденційних фінансових даних та дотримання регуляторних стандартів. Ця ситуація створює розрив між технологічним потенціалом інтелектуальних систем та їх практичною застосовністю у відповідальному економічному моделюванні. Тому проблема, яку необхідно вирішити, полягає у розробці комплексного підходу, що не лише підвищує прогностичну здатність інтелектуальних систем щодо фінансових результатів підприємства, але й забезпечує підзвітність, прозорість та надійність у процесах прийняття рішень.

Вирішення цієї проблеми є надзвичайно актуальним, оскільки воно безпосередньо впливає на стійкість, конкурентоспроможність та управління ризиками сучасних підприємств в епоху, коли економічне моделювання дедалі більше покладається на штучний інтелект..

Аналіз останніх досліджень та публікацій. ростаюча кількість досліджень підкреслює роль інтелектуальних систем у фінансовому прогнозуванні та економічному моделюванні. Аджемоглу [1] представляє макроекономічний погляд на штучний інтелект, наголошуючи як на зростанні продуктивності, так і на ризиках нерівності та нестабільності, спричинених автоматизацією. Хоча його аналіз створює ґрунтовну теоретичну основу для розуміння впливу ІІ на економічну динаміку, йому бракує конкретних застосувань для фінансового прогнозування на рівні підприємства. Аналогічно, Баладжі, Шивагамі та Мохан [2, с. 20] досліджують підходи розподіленого машинного навчання у прогнозуванні, пов'язаному з кліматом, демонструючи масштабованість та стійкість моделей прогнозування в середовищах з інтенсивним використанням даних. Хоча їхнє дослідження зосереджено на опадах, методологічні висновки є актуальними для завдань фінансового прогнозування, що вимагають обробки різномірних потоків даних. Чемберс-Джонс [3, с. 195] розглядає наслідки використання ІІ, великих даних та квантових обчислень для фінансової ізоляції, стверджуючи, що алгоритмічна непрозорість може посилити структурну нерівність у доступі до фінансових послуг. Це піднімає важливе питання для корпоративного фінансового прогнозування: хоча моделі можуть підвищити точність прогнозів, вони можуть ненавмисно збільшити ризики виключення та упередженості. Чінн, Менье та Штампнер [4] пропонують триетапну структуру машинного навчання для прогнозування світової торгівлі, надаючи емпіричні докази того, що прогнози на основі ІІ перевершують традиційні моделі в періоди волатильності. Їхній внесок підкреслює адаптивність машинного навчання до високочастотних глобалізованих економічних даних. Десаї [5] розглядає методологічні питання застосування машинного навчання в економіці, визначаючи критичні виклики у виборі моделей, інтерпретації та причинно-наслідковому висновку. Це перегукується з проблемою підзвітності в системах фінансового прогнозування підприємств. Гао [6, с. 1273] зосереджується на управлінні інформацією фінансового обліку

в середовищі великих даних, підкреслюючи, як інтелектуальні інструменти підвищують прозорість та прийняття рішень. Однак його аналіз залишається значною мірою описовим і не стосується підзвітності систем ШІ у фінансовому моделюванні. Недавні емпіричні дослідження все частіше розглядають прогнозну аналітику для управління фінансовими ризиками. Хоссан та ін. [7] представляють прогнозні моделі на основі ШІ для фінансових ринків США, показуючи, що методи машинного навчання значно зменшують похибку в середовищах, чутливих до ризиків. Кант, Пік та Вінтер [8] поширюють ці висновки на прогнозування ВВП, ілюструючи, що методи ансамблевого навчання перевершують лінійні бенчмарки, особливо під час економічних шоків. Лі [9] розробляє модель прогнозування корпоративних фінансових криз на основі розпізнавання образів та штучного інтелекту, демонструючи підвищену точність раннього попередження порівняно з логістичною регресією. Маляр, Маляр та Вінант [10, с. 86] просувають цю галузь, інтегруючи глибоке навчання у вирішення динамічних економічних моделей, демонструючи його здатність апроксимувати складні функції політики з високою точністю. Симонян [11] пропонує порівняльну структуру між економетрикою та машинним навчанням, підкреслюючи, що хоча машинне навчання підвищує точність прогнозування, економетричні моделі залишаються кращими з точки зору інтерпретації та значущості для політики. Ця двоїстість безпосередньо стосується дебатов щодо підзвітності в інтелектуальних системах фінансового прогнозування. Сун, Нан, Ян, Ху та Цзян [12] обговорюють інновації в інтеграції конкурентної розвідки, штучного інтелекту та аналітики великих даних, підкреслюючи їхній потенціал у наданні підприємствам інформації про ринок у режимі реального часу. Йончареон [13] порівнює передові моделі глибокого навчання для довгострокового прогнозування фондового ринку, виявляючи, що архітектури на основі трансформерів перевершують рекурентні нейронні мережі в обробці довгострокових залежностей. Чжай та Чжан [14] використовують глибокий текстовий аналіз новинних даних для прогнозування довгострокових фінансових показників компаній, показуючи, що неструктуровані дані можуть значно збагатити фінансові моделі. З розглянутих досліджень випливає кілька невирішених питань. По-перше, хоча інтелектуальні системи демонструють статистичне покращення точності прогнозування, питання прозорості, підзвітності та інтерпретованості моделей залишаються недостатньо висвітленими. По-друге, більшість досліджень надають пріоритет макроекономічним або ринковим застосуванням, і відносно небагато з них зосереджені саме на фінансовому прогнозуванні на рівні підприємства. Нарешті, етичні та регуляторні аспекти впровадження ШІ у фінансове моделювання, як зазначають Чемберс-Джонс [3] та Десаї [5], не були належним чином включені у практичні рамки для

відповідального прийняття рішень. Це підкреслює необхідність досліджень, які поєднують прогностичну силу з підзвітністю, особливо в контексті фінансового прогнозування підприємств.

Метою статті є розробка концептуально-методологічних засад створення інтелектуальної системи прогнозування фінансових результатів підприємства, яка поєднує штучний інтелект, машинне навчання та великі дані, забезпечуючи високу точність прогнозів і відповідальне прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Розробка інтелектуальних систем для фінансового прогнозування діяльності підприємств спирається на поєднання штучного інтелекту, машинного навчання та аналітики великих даних.

Традиційні економетричні моделі часто не здатні охопити нелінійні залежності та часову динаміку у фінансових даних. Запропонована гібридна система для фінансового прогнозування на підприємстві інтегрує мережі LSTM, машини градієнтного бустингу (GBM) та текстовий аналіз на основі NLP для врахування часової динаміки, нелінійних взаємозв'язків та ринкових настроїв. Фінансовий показник моделюється як (1):

$$Y_t = f(X_t; \theta) + \varepsilon_t, \quad (1)$$

де X_t включає історичні фінансові коефіцієнти, макроекономічні змінні та текстові ознаки, θ є параметрами навченої моделі, ε_t враховує неспостережувані ефекти. Гібридна модель використовує стекову архітектуру, що поєднує мережі довгої короткострокової пам'яті (LSTM) та машини градієнтного бустингу (GBM) для охоплення як часових залежностей, так і нелінійних взаємодій (2):

$$\hat{Y}_t = \alpha \cdot LSTM(X_t; \theta_1) + (1 - \alpha) \cdot GBM(X_t, Z_t; \theta_2) \quad (2)$$

де $\alpha \in [0,1]$ є ваговим параметром, що оптимізується під час перехресної перевірки, а θ_1 та θ_2 є параметрами компонентів LSTM та GBM відповідно. Моделі навчаються з використанням зворотного поширення помилки для LSTM та оптимізації градієнтного бустингу для GBM, при цьому гіперпараметри налаштовуються ітеративно для зниження RMSE та максимізації точності напряму [10]. Внесок ознак інтерпретується за допомогою SHAP, що забезпечує прозорість та відповідальне прийняття рішень [3]. Емпірична перевірка на прикладі європейських та північноамериканських підприємств протягом п'яти років показує, що гібридна модель перевершує традиційні економетричні підходи та методи машинного навчання з використанням одного

методу, знижуючи RMSE на 12–15% та досягаючи до 90% точності напрямку [7; 8]. Цей підхід забезпечує надійний та інтерпретований інструмент для стратегічного планування, управління ризиками та прийняття обґрунтованих фінансових рішень [12]. Модель була перевірена на наборі даних, що включає фінансові звіти багатьох підприємств, ринкові індекси та макроекономічні змінні за п'ятирічний період. Ефективність порівнювалася з традиційними економетричними моделями та однокомпонентними моделями машинного навчання. Гібридний ансамбль стабільно перевершував обидва типи моделей як за зниженням RMSE (середнє покращення на 12–15%), так і за точністю напрямку (до 90% для короткострокових прогнозів) [7; 8]. Тематичні дослідження демонструють, що інтеграція текстового аналізу настроїв підвищує чутливість до ринкових змін, особливо в періоди економічної волатильності. Запропонований підхід демонструє, що гібридні інтелектуальні системи, які поєднують LSTM, GBM та інтеграцію текстових ознак, можуть значно покращити фінансове прогнозування підприємств. Окрім підвищеної прогностичної точності, використання SHAP для інтерпретації забезпечує відповідальне прийняття рішень, що є критично важливим для управління ризиками та стратегічного планування. Підприємства можуть використовувати цю методологію для передбачення фінансових коливань, оптимізації розподілу ресурсів та впровадження обґрунтованих стратегій, дотримуючись при цьому етичних та регуляторних стандартів [12]. Табл. 1 представляє початкові дані та умови моделювання, використані в дослідженні, включаючи структуровані фінансові показники, макроекономічні змінні та отримані оцінки текстових настроїв.

Таблиця 1

Початкові дані та умови моделювання

Параметр / Ознака	Опис	Джерело даних	Одиниці	Вибіркові статистичні дані (2018–2022)
Дохід (X1)	Загальний дохід за квартал	Фінансова звітність підприємства	Мільйон доларів США	Середнє= 125.4, SD = 18.7
Чистий прибуток (X2)	Чистий прибуток за квартал	Фінансова звітність підприємства	Мільйон доларів США	Середнє= 24.6, SD = 7.3
Операційні витрати (X3)	Загальні операційні витрати	Фінансова звітність підприємства	Мільйон доларів США	Середнє= 87.2, SD = 10.5

Параметр / Ознака	Опис	Джерело даних	Одиниці	Вибіркові статистичні дані (2018– 2022)
Оборотні активи (X4)	Загальні оборотні активи	Баланс	Мільйон доларів США	Середнє= 92.1, SD = 12.2
Співвідношення боргу до власного капіталу (X5)	Фінансовий леверидж	Баланс	Коефіцієнт	Середнє= 1.35, SD = 0.42
Зростання ВВП (X6)	Квартальне зростання національного ВВП	Світовий банк	%	Середнє= 2.8, SD = 0.9
Ринковий індекс настроїв (X7)	Текстовий сентимент із фінансових новин	NLP-аналіз	Оцінка від –1 до 1	Середнє= 0.12, SD = 0.18
Рівень безробіття (X8)	Національний рівень безробіття	МВФ / Статистичне управління	%	Середнє= 5.1, SD = 0.6

Джерело: укладено автором

Аналіз табл. 1 показує, що вихідні дані охоплюють як фінансові показники підприємств (дохід, чистий прибуток, витрати, активи та фінансовий леверидж), так і макроекономічні та ринкові фактори (ВВП, рівень безробіття, ринковий сентимент). Статистичні характеристики, зокрема середнє значення та стандартне відхилення, свідчать про достатню варіативність даних для моделювання.

Інтеграція структурованих і неструктурованих даних створює основу для комплексного прогнозування фінансових показників, дозволяючи моделі враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники впливу на діяльність підприємств.

У табл. 2 подано результати прогнозування запропонованої гібридної моделі LSTM + GBM + NLP у порівнянні з традиційними економетричними та однотипними моделями машинного навчання.

Таблиця 2

Продуктивність прогнозування запропонованої моделі та моделей для порівняння

Модель	RMSE (Дохід, млн дол. США)	MAE (Дохід, млн дол. США)	Точність визначення напрямку (%)	Примітки
Традиційна економетрична модель (ARIMA)	9.4	7.8	68	Базовий метод, обмежена здатність враховувати нелінійність
Стандартна LSTM	6.7	5.4	82	Враховує часову динаміку, але менш стійкий до гетерогенних даних
Гرادієнтний бустинг (GBM)	7.1	5.7	80	Ефективний для нелінійних залежностей, обмежене моделювання часових зв'язків
Запропонована гібридна модель LSTM + GBM + NLP- ознаки	5.2	4.2	90	Поєднує часові, нелінійні та текстові ознаки; покращена інтерпретованість завдяки SHAP

Джерело: укладено автором

Аналіз Таблиці 2 показує, що запропонована гібридна модель LSTM + GBM + NLP суттєво перевищує точність традиційних економетричних та окремих моделей машинного навчання, знижуючи RMSE і MAE та підвищуючи точність прогнозування напрямку зміни доходу до 90%. Це свідчить про те, що інтеграція часових залежностей, нелінійних взаємозв'язків і текстових даних дає змогу моделі ефективніше враховувати складні фактори, вплив макроекономічних умов і ринкового сентименту, що робить її практично придатною для стратегічного планування та управління фінансовими ризиками..

Висновки. Дослідження підтверджує, що гібридна інтелектуальна система, яка поєднує LSTM, градієнтний бустинг та текстовий аналіз на основі NLP, суттєво підвищує точність фінансового прогнозування підприємств. Модель демонструє вищу точність і правильність визначення напрямку змін порівняно з традиційними економетричними та однотипними підходами, водночас забезпечуючи інтерпретованість і підзвітність управлінських рішень.

Інтеграція структурованих фінансових, макроекономічних та неструктурованих текстових даних надає підприємствам надійний інструмент для стратегічного планування, управління ризиками та проактивних фінансових рішень.

Запропонований підхід є масштабованим та адаптивним у різних галузях і регіонах. Результати підтверджують, що модель забезпечує нижчі значення RMSE та MAE, а також вищу точність визначення напрямку змін, що демонструє ефективність інтеграції часових, нелінійних і текстових ознак для створення надійної та інтерпретованої системи прогнозування фінансових показників підприємства.

Література:

1. Acemoglu, D. (2024). The simple macroeconomics of AI. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4843046>
2. Balaji, V., Sivagami, M., & Mohan, K. (2024). Experimental analysis of precipitation forecasting using machine learning and distributed machine learning approach. Big data, artificial intelligence, and data analytics in climate change research, Springer Nature Singapore, 1–28 https://doi.org/10.1007/978-981-97-1685-2_1
3. Chambers-Jones, C. (2021). AI, big data, quantum computing, and financial exclusion. FinTech, artificial intelligence and the law, Routledge 193–210 <https://doi.org/10.4324/9781003020998-15>
4. Chinn, M. D., Meunier, B., & Stumpner, S. (2023). Nowcasting world trade with machine learning: A three-step approach. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4498000>
5. Desai, A. (2023). Machine learning for economics research: When what and how? SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4404772>
6. Gao, J. (2022). Analysis of enterprise financial accounting information management from the perspective of big data. International Journal of Science and Research (IJSR), 11(5), 1272–1276. <https://doi.org/10.21275/sr22514203358>
7. Hossan, M. Z., Riipa, M. B., Hossain, M. A., Dhar, S. R., Zaman, A. M., Hossain, M., Hossen, A., & Sozib, H. M. (2025). AI-Powered predictive analytics for financial risk management in U.S. markets. EAI Endorsed Transactions on AI and Robotics, 4. <https://doi.org/10.4108/airo.9532>
8. Kant, D., Pick, A., & Winter, J. D. (2024). Nowcasting GDP using machine learning methods. AStA Advances in Statistical Analysis. <https://doi.org/10.1007/s10182-024-00515-0>
9. Li, D. (2023). Research on forecasting model of corporate financial crisis based on pattern recognition and artificial intelligence. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences. <https://doi.org/10.2478/amns.2021.2.00268>

10. Maliar, L., Maliar, S., & Winant, P. (2021). Deep learning for solving dynamic economic models. *Journal of Monetary Economics*, 122, 76–101. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2021.07.004>

11. Simonian, J. (2024). Using econometrics vs. machine learning: What, when, and how. *The Journal of Portfolio Management*, jpm.2024.1.623. <https://doi.org/10.3905/jpm.2024.1.623>

12. Sun, W., Nan, Y., Yang, T. Z., Hu, X. Y., & Jiang, Y. (2021). Integration innovation of competitive intelligence, AI and big data analysis. *Advances in artificial intelligence and security* Springer International Publishing. 347–357 https://doi.org/10.1007/978-3-030-78621-2_28

13. Yongchareon, S. (2025). AI-Driven intelligent financial forecasting: A comparative study of advanced deep learning models for long-term stock market prediction. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 7(3), 61. <https://doi.org/10.3390/make7030061>

14. Zhai, S. ., & Zhang, Z. (2022). Read the news, not the books: Forecasting firms' long-term financial performance via deep text mining. *ACM Transactions on Management Information Systems*. <https://doi.org/10.1145/3533018>

References:

1. Acemoglu, D. (2024). The simple macroeconomics of AI. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4843046>

2. Balaji, V., Sivagami, M., & Mohan, K. (2024). Experimental analysis of precipitation forecasting using machine learning and distributed machine learning approach. *Big data, artificial intelligence, and data analytics in climate change research*, Springer Nature Singapore, 1–28 https://doi.org/10.1007/978-981-97-1685-2_1

3. Chambers-Jones, C. (2021). AI, big data, quantum computing, and financial exclusion. *FinTech, artificial intelligence and the law*, Routledge 193–210 <https://doi.org/10.4324/9781003020998-15>

4. Chinn, M. D., Meunier, B., & Stumpner, S. (2023). Nowcasting world trade with machine learning: A three-step approach. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4498000>

5. Desai, A. (2023). Machine learning for economics research: When what and how? *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4404772>

6. Gao, J. (2022). Analysis of enterprise financial accounting information management from the perspective of big data. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 11(5), 1272–1276. <https://doi.org/10.21275/sr22514203358>

7. Hossan, M. Z., Riipa, M. B., Hossain, M. A., Dhar, S. R., Zaman, A. M., Hossain, M., Hossen, A., & Sozib, H. M. (2025). AI-Powered predictive analytics for financial risk management in U.S. markets. *EAI Endorsed Transactions on AI and Robotics*, 4. <https://doi.org/10.4108/airo.9532>

8. Kant, D., Pick, A., & Winter, J. D. (2024). Nowcasting GDP using machine learning methods. *ASTA Advances in Statistical Analysis*. <https://doi.org/10.1007/s10182-024-00515-0>

9. Li, D. (2023). Research on forecasting model of corporate financial crisis based on pattern recognition and artificial intelligence. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. <https://doi.org/10.2478/amns.2021.2.00268>

10. Maliar, L., Maliar, S., & Winant, P. (2021). Deep learning for solving dynamic economic models. *Journal of Monetary Economics*, 122, 76–101. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2021.07.004>

11. Simonian, J. (2024). Using econometrics vs. machine learning: What, when, and how. *The Journal of Portfolio Management*, jpm.2024.1.623. <https://doi.org/10.3905/jpm.2024.1.623>

12. Sun, W., Nan, Y., Yang, T. Z., Hu, X. Y., & Jiang, Y. (2021). Integration innovation of competitive intelligence, AI and big data analysis. Advances in artificial intelligence and security Springer International Publishing. 347–357 https://doi.org/10.1007/978-3-030-78621-2_28

13. Yongchareon, S. (2025). AI-Driven intelligent financial forecasting: A comparative study of advanced deep learning models for long-term stock market prediction. Machine Learning and Knowledge Extraction, 7(3), 61. <https://doi.org/10.3390/make7030061>

14. Zhai, S. ., & Zhang, Z. (2022). Read the news, not the books: Forecasting firms' long-term financial performance via deep text mining. ACM Transactions on Management Information Systems. <https://doi.org/10.1145/3533018>

УДК 004.67:004.62.

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2564-2575](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2564-2575)

Осолінський Олександр Романович кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційно-обчислювальних систем і управління, Західно-український-національний університет, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-0136-395X>

Цюпа Іван Іванович здобувач освітнього ступеня PhD за спеціальністю Комп'ютерні науки, Західноукраїнський-національний університет, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0009-0008-5064-0256>

Майків Ігор Мирославович кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційно-обчислювальних систем і управління, Західноукраїнський-національний університет, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0009-0000-8064-4858>

Пойдич Владислав Сергійович викладач кафедри інформаційно-обчислювальних систем і управління, Західноукраїнський-національний університет, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0009-0007-5290-051X>

АДАПТИВНА СИСТЕМА ЗБОРУ ТА ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ У РОЗПОДІЛЕНИХ ІОТ-МЕРЕЖАХ

Анотація. В роботі розглянуто перехід від теоретичного методу оптимізації збору даних до його практичної реалізації в розподіленій IoT-системі моніторингу мікроклімату. Дана робота є продовженням теоретичної основи інтегрованого методу адаптивного збору, що поєднує контекстно-орієнтований аналіз середовища, регулювання частоти опитування, та пріоритизацію даних на основі їх інформативності.

Також зосереджено увагу на тому, як цей підхід може бути втілений на реальному апаратно-програмному стенді з використанням доступних компонентів.

Запропоновано архітектуру розподіленої системи, в якій сенсорні вузли на базі ESP32 з датчиками DHT22 виконують локальний аналіз динаміки температури та вологості, адаптують частоту вимірювання і присвоюють кожному спостереженню рівень пріоритету. Дані у форматі JSON передаються через MQTT-брокер Mosquitto до локального контролера Raspberry Pi, де за допомогою Node-RED реалізовано обробку потоків, буферизацію, запис у базу даних. Окрему увагу приділено модулю семантичного аналізу, який враховує не

лише миттєві зміни параметрів, а й контекст, ризики та історичні закономірності для більш гнучкого керування пріоритетами та частотою передачі.

Експериментальні дослідження в контрольованому середовищі показали, що використання семантично-орієнтованого адаптивного збору дозволяє майже утричі зменшити навантаження на мережу порівняно з базовим підходом із фіксованою частотою, не втрачаючи критично важливих подій, а також підвищити ефективність використання енергоресурсів сенсорних вузлів. Тобто дана реалізація методу в реальних IoT-мережах показує перспективи його подальшого застосування в системах моніторингу навколишнього середовища, розумних міст та аграрних платформах.

Ключові слова: інтелектуальний збір даних; розподілені IoT-системи; моніторинг мікроклімату; адаптивне опитування сенсорів; пріоритезація даних; оптимізація енергоспоживання; MQTT.

Osolinskyi Oleksandr Romanovych PhD, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department for Information Computer Systems and Control, West Ukrainian National University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-0136-395X>

Tsiupa Ivan Ivanovych PhD student in Computer Science, West Ukrainian National University, Ternopil, <https://orcid.org/0009-0008-5064-0256>

Maikiv Ihor Myroslavovych PhD, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department for Information Computer Systems and Control, West Ukrainian National University, Ternopil, <https://orcid.org/0009-0000-8064-4858>

Poidych Vladyslav Serhiiovych lecturer of the Department for Information Computer Systems and Control, West Ukrainian National University, Ternopil, <https://orcid.org/0009-0007-5290-051X>

ADAPTIVE SYSTEM FOR DATA COLLECTION AND TRANSMISSION IN DISTRIBUTED IOT NETWORKS

Abstract. The article examines the transition from a theoretical data collection optimization method to its practical implementation in a distributed IoT-based microclimate monitoring system. This work is a continuation of the theoretical foundation of an integrated adaptive collection method that combines context-oriented environment analysis, adjustment of polling frequency, and data prioritization based on their informativeness. The focus is also placed on how this

approach can be implemented on a real hardware–software testbed using affordable components. An architecture of a distributed system is proposed, in which sensor nodes based on ESP32 with DHT22 sensors perform local analysis of temperature and humidity dynamics, adapt the measurement frequency, and assign a priority level to each observation. The data in JSON format is transmitted via the Mosquitto MQTT broker to a local Raspberry Pi controller, where stream processing, buffering, and database recording are implemented using Node-RED. Particular attention is paid to the semantic analysis module, which takes into account not only instantaneous changes in parameters, but also context, risks, and historical patterns for more flexible control of priorities and transmission frequency.

Experimental studies in a controlled environment have shown that the use of semantically oriented adaptive collection makes it possible to reduce network load almost threefold compared to a baseline fixed-frequency approach, without losing critically important events, and also to improve the efficiency of sensor node energy use. Thus, this implementation of the method in real IoT networks demonstrates the prospects for its further application in environmental monitoring systems, smart cities, and agricultural platforms.

Keywords: intelligent data collection; distributed IoT systems; microclimate monitoring; adaptive sensor polling; data prioritization; energy consumption optimization; MQTT.

Постановка проблеми. Інтернет речей посідає ключове місце в цифровій трансформації сучасних систем моніторингу, керування та автоматизації. Його основна концепція полягає у створенні розподіленої інфраструктури, в якій фізичні об'єкти до яких відносяться сенсори, пристрої, виконавчі модулі можуть взаємодіяти між собою та з хмарними або локальними платформами без участі людини. Сьогодні IoT охоплює практично усі прикладні сфери: «розумні міста», точне землеробство, промисловий Інтернет, логістику, медицину, енергетику та безпеку.

Попри значний прогрес у мікроелектроніці, бездротових технологіях і протоколах зв'язку, критичною залишається проблема ефективного збору, обробки та передачі даних у розподілених IoT-системах. Зокрема, пристрої зазвичай працюють в умовах обмежених енергетичних, обчислювальних і комунікаційних ресурсів, що унеможливорює застосування класичних рішень з фіксованою частотою опитування та централізованою обробкою. Це породжує потребу в інтелектуальних методах, які здатні динамічно адаптуватися до умов середовища та інфраструктури.

У відповідь на ці завдання були запропоновані різноманітні підходи: а) адаптивне регулювання частоти збору; б) локальна компресія; в) агрегація; г) інтелектуальна маршрутизація, д) пріоритезація даних.

Проте більшість із них зосереджена лише на окремих аспектах і не забезпечує цілісної інтеграції компонентів. У попередньому дослідженні автори представили метод (Intelligent Adaptive Data Collection Optimization Method) [1], який об'єднує ключові функції в єдину адаптивну архітектуру. В даній роботі зроблено акцент на практичній реалізації цього методу в реальних IoT-мережах з використанням ESP32, сенсорів DHT22 та локального контролера Raspberry Pi.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації ефективного збору та передачі даних у розподілених системах IoT обумовлена кількома фундаментальними обмеженнями: низьким рівнем енергозабезпечення сенсорних вузлів, нестабільністю бездротових каналів зв'язку, обмеженою обчислювальною потужністю та великим обсягом надлишкових або неінформативних даних. У класичних системах використовуються фіксовані інтервали опитування, за яких дані передаються з постійною частотою незалежно від стабільності або змін середовища. Такий підхід є неефективним, оскільки генерує великий трафік навіть тоді, коли параметри залишаються незмінними.

Централізовані моделі управління збором інформації погано масштабуються при зростанні кількості вузлів, особливо у гетерогенних або мобільних середовищах. Втрата зв'язку з центральним вузлом призводить до деградації всієї мережі. Крім того, спроби зменшити навантаження шляхом зниження частоти збору часто призводять до втрати критичних подій, таких як різкі зміни температури чи тиску, які мають бути виявлені своєчасно.

У дослідженнях пропонуються альтернативні рішення. Наприклад, в роботі [2] було використано адаптивну синхронізацію збору даних, а автори в роботі [3] впровадили селективну передачу. В дослідженні [4] використали графові мережі для прогнозування навантаження. Однак ці рішення охоплюють лише окремі компоненти — або збір, або маршрутизацію, або обробку даних.

Додаткову складність становить відсутність інтелекту на рівні вузлів. У багатьох реалізаціях вузли виступають лише як «пасивні» точки збору, що унеможливорює попередню обробку, агрегацію чи фільтрацію. Це створює зайве навантаження на канали зв'язку, особливо при великій кількості пристроїв. В дослідженнях [5]; [6] демонструється можливість реалізації rule-based логіки або аналізу за допомогою RTOS, проте не пропонується інтегрованої системи.

Проблема також полягає у відсутності адаптації маршруту до поточних умов. Протоколи типу LEACH або RPL не враховують інформативність даних чи рівень пріоритету. У випадках пікового навантаження система втрачає здатність забезпечити якість обслуговування (QoS).

Ще одне обмеження — залежність від попереднього навчання у випадку використання машинного навчання. Наприклад в роботах [7], [8] запропоновані моделі які потребують великих датасетів та стабільного середовища, що ускладнює впровадження у змінних або польових умовах.

Таким чином, актуальним завданням є створення інтегрованого, адаптивного, розподіленого рішення, яке здатне регулювати частоту збору залежно від динаміки середовища, виконувати локальну агрегацію та стискування, маршрутизувати дані з урахуванням залишкової енергії та затримок та динамічно визначати пріоритет передачі.

Мета статті – Метою статті є розробка та експериментальне дослідження адаптивної системи збору та передачі даних у розподілених IoT-мережах на базі мікроконтролера ESP32, MQTT-брокера, Raspberry Pi та Node-RED яка забезпечує інтелектуальне керування частотою опитування сенсорів та пріоритизацією повідомлень з врахуванням семантичної значущості подій.

Виклад основного матеріалу. Система реалізована за принципом розподіленої обробки даних, де кожен сенсорний вузол на базі мікроконтролера ESP32 функціонує як автономний агент, здатний здійснювати первинний аналіз параметрів середовища, адаптувати частоту опитування, здійснювати агрегацію даних та визначати їхній пріоритет. Вузли не залежать від постійного з'єднання з центральним сервером, що забезпечує підвищену стійкість до втрат зв'язку або збоїв.

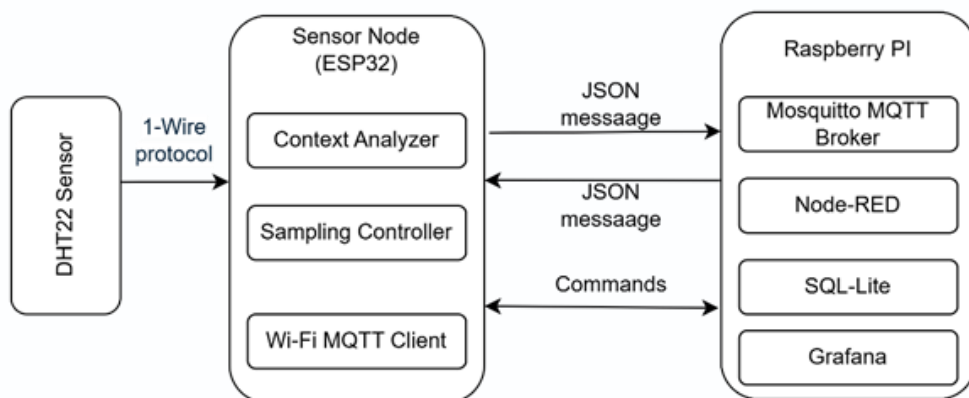

Рисунок 1 - Загальна архітектура системи

Сенсорний вузол, створений на основі мікроконтролера ESP32 з підключеним сенсором DHT22, працює автономно та виконує кілька послідовних функцій. Він періодично зчитує значення температури та вологості з навколишнього середовища. Після кожного вимірювання вузол самостійно аналізує, чи відбулися суттєві зміни в параметрах, порівнюючи нові значення з попередніми. Якщо зміни є незначними, пристрій може зменшити частоту

наступних вимірювань, щоб зекономити енергію. У випадках, коли фіксуються різкі зміни або вихід показників за встановлені межі, частота збору даних навпаки зростає. Щоб зменшити обсяг інформації, яку потрібно передавати, пристрій виконує попередню обробку даних: обчислює середні значення, використовує дельта-кодування або інші методи локальної компресії. Далі вузол оцінює, наскільки важливо передати отримані дані негайно. Якщо дані критичні (наприклад, температура різко піднялась), вони отримують високий пріоритет. Якщо ж зміни незначні, інформація може бути відкладена або накопичена в буфері.

Після цього формуються повідомлення у форматі JSON, які містять ідентифікатор вузла, час вимірювання, значення температури, вологості та рівень пріоритету. Ці повідомлення передаються через Wi-Fi на MQTT-брокер, де їх приймає контролер для подальшої обробки та збереження.

Локальний контролер, роль якого виконує пристрій Raspberry Pi 3, слугує центральною точкою обробки та управління даними, отриманими від сенсорних вузлів. Він отримує ці дані через MQTT-брокер Mosquitto, який працює на самому Raspberry Pi. Кожне повідомлення, що надходить від вузлів, автоматично потрапляє до системи обробки Node-RED, де воно аналізується, фільтрується та, залежно від вмісту, маршрутизується для подальших дій.

Якщо дані мають високий пріоритет або містять значущі зміни, вони зберігаються у базу даних SQLite для простіших реалізацій. Зібрана інформація візуалізується в режимі реального часу за допомогою Grafana, що дозволяє зручно відслідковувати зміну температури, вологості та інших параметрів у вигляді графіків і дашбордів. Окрім пасивного прийому даних, Raspberry Pi також виступає як активний керуючий елемент. В разі потреби, наприклад, при виявленні аномальних ситуацій або при зміні умов середовища, контролер може надсилати команди на сенсорні вузли. Це може бути запит на зміну частоти опитування, оновлення порогових значень або інші параметри, які впливають на логіку роботи вузлів. Таким чином, контролер забезпечує, як централізоване управління, так і гнучку адаптацію розподіленої IoT-системи до змін навколишнього середовища.

Методологія. Запропонована архітектура системи орієнтована на розробку інтелектуального адаптивного методу збору та пріоритизації даних в умовах обмежених обчислювальних ресурсів IoT-середовищ. В цій реалізації був використаний Метод, був раніше описаний в роботі [1]. Цей метод поєднує логіку на основі правил, реалізовану безпосередньо на периферійних пристроях, в даній реалізації – це ESP32, для обчислення рівнів семантичного пріоритету кожного сенсорного спостереження.

Пріоритет визначається шляхом оцінки змін екологічних параметрів, таких як температура (ΔT) та вологість (ΔH), а також заданих порогів,

специфічних для предметної області. Нижче представлено загальний опис функції семантичного пріоритету.

Нехай :

T_{curr}, H_{curr} — поточні значення температури та вологості.

T_{prev}, H_{prev} — попередні значення.

$\Delta T = T_{curr} - T_{prev}$

$\Delta H = H_{curr} - H_{prev}$

$trend_T, trend_H$ — середні зміни за останні N вимірювань.

θ_T, θ_H — пороги дельт температури та вологості.

Формула семантичного пріоритету:

$$priority = \begin{cases} 3, \text{якщо } |trend_T| > \tau_T \vee |trend_H| > \tau_H \\ 2, \text{інакше якщо } |\Delta T| > \theta_T \vee |\Delta H| > \theta_H \\ 1, \text{інакше} \end{cases} \quad (1)$$

Де τ_T, τ_H — пороги тренду

Модуль семантичного аналізу даних в системі адаптивного збору.

Одним із ключових удосконалень розробленої системи є інтеграція модуля семантичного аналізу даних, який дозволяє не просто фіксувати зміну значень сенсорів, а оцінювати контекстуальну важливість цих змін для подальшої обробки та прийняття рішень [9]. Такий підхід особливо ефективний в умовах, коли необхідно зменшити навантаження на канал передачі даних, обмежити енергоспоживання та зосередитися лише на інформативних, значущих подіях.

Модуль працює за принципом локального аналізу отриманих показників температури та вологості, які надходять від сенсора DHT22, що підключений до мікроконтролера ESP32. Кожне нове зчитування співставляється з історичними даними, пороговими значеннями, а також визначається його відмінність від нормального профілю. Якщо виявляється суттєва зміна або спостерігається тренд, який може свідчити про потенційно критичний стан — наприклад, перегрів, посуха чи швидке зростання температури, — вузол автоматично класифікує цю подію як пріоритетну і формує відповідне повідомлення. Якщо ж зміна не має значного інформаційного навантаження, передача даних може бути пропущена або здійснюватися рідше.

Для оцінки важливості кожного зчитування використовується проста формула, яка дозволяє розрахувати семантичну значущість сигналу:

$$P = (a \cdot \Delta v) + (\beta \cdot U) + (\gamma \cdot R) \quad (2)$$

де:

$-P$ — пріоритет події;

— Δv — абсолютна зміна значення сенсора у порівнянні з попереднім зчитуванням;

— U — бінарний показник терміновості (наприклад, чи перевищено критичний поріг);

— R — рідкість даного значення на основі розподілу історичних даних (наприклад, через відхилення від середнього);

— α, β, γ — вагові коеф., які можна налаштувати залежно від типу задачі.

Застосування цього модуля дозволяє здійснювати умовну фільтрацію даних вже на рівні сенсорного вузла, що значно підвищує ефективність мережі. Наприклад, у випадку, коли температура стабільна протягом тривалого часу, вузол не передає зайві повідомлення, зберігаючи енергію та пропускну здатність. Але при різкому стрибку температури або досягненні небезпечного рівня — генерується подія з високим пріоритетом і негайно надсилається на MQTT-брокер.

Експериментальне дослідження методу без семантичного аналізу.

Далі потрібно було оцінити ефективність роботи методу запропонованого вище в базовому варіанті, без врахування семантичного аналізу даних, з точки зору зменшення обсягу переданих даних при збереженні суттєвих змін температурних показників. Для проведення дослідження було використано повний набір даних температурних вимірювань, який містить часові мітки та значення температури, зібрані системою протягом певного періоду часу. Файл даних включав 14986 записів. Було задіяне наступне правило, що якщо зміна температури перевищує 0.5°C , інтервал передачі встановлюється як мінімальний — 10 секунд. Якщо зміна незначна — встановлюється максимальний інтервал — 300 секунд. Це дозволяло зменшити кількість повідомлень, переданих через мережу, без втрати критичних змін у даних. В результаті роботи системи було передано: 5560 записів з 14986, що становить 37.1% від повного обсягу. Також представлені результати показані на рисунку 2.

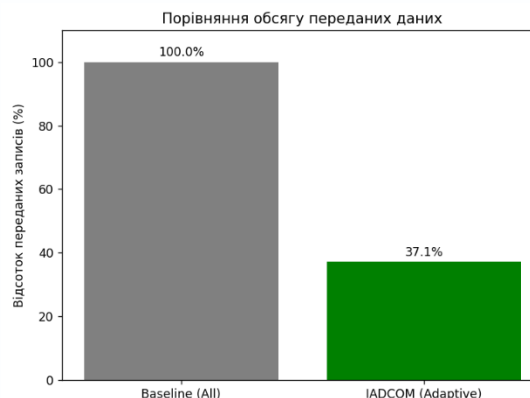

Рисунок 2- Порівняння кількості записів у базовій (повній) та адаптивній вибірках: Baseline (All) — 100% записів, Adaptive — 37.1%.

Це демонструє суттєве зниження обсягу переданих даних, що потенційно дозволяє зменшити навантаження на мережу передачі даних, енергоспоживання пристроїв та обсяги зберігання.

Базовий варіант методу який був спочатку реалізований в системі без використання семантичного аналізу дозволяє зменшити кількість переданих записів більш ніж у 2.5 рази, при збереженні ключових змін у температурі та забезпечити ефективну фільтрацію неінформ. даних, зменш. обсяг телеметрії.

Експериментальне дослідження методу з врахуванням семантичного аналізу.

Для оцінки ефективності адаптивного підходу до збирання даних з сенсорів було реалізовано підтримку семантичного аналізу змін. В основі лежить концепція пріоритезації повідомлень на основі локального тренду зміни температури та вологості, а також абсолютних змін між суміжними вимірюваннями.

Компоненти:

MQTT-протокол використовується для публікації даних (для експерименту — локально).

Семантичний аналіз реалізовано через функцію computeSemanticPriority, яка присвоює пріоритет кожному повідомленню:

- Пріоритет 3 — сильна зміна (значний тренд чи великий delta),
- Пріоритет 2 — помірна зміна,
- Пріоритет 1 — незначна зміна, яка ігнорується.

Передаються лише записи з пріоритетом 2 і 3.

Основний набір даних містив 14 986 записів з сенсора, кожен із міткою часу, значенням температури та вологості. Період коли передавались дані охоплює період з 1 червня 2025 року по 26 червня 2025 року, із типовою частотою збору в межах кількох хвилин. На рисунку 3 представлено графік температури з повного датасету у порівнянні з тими значеннями, які були передані на основі семантичного аналізу.

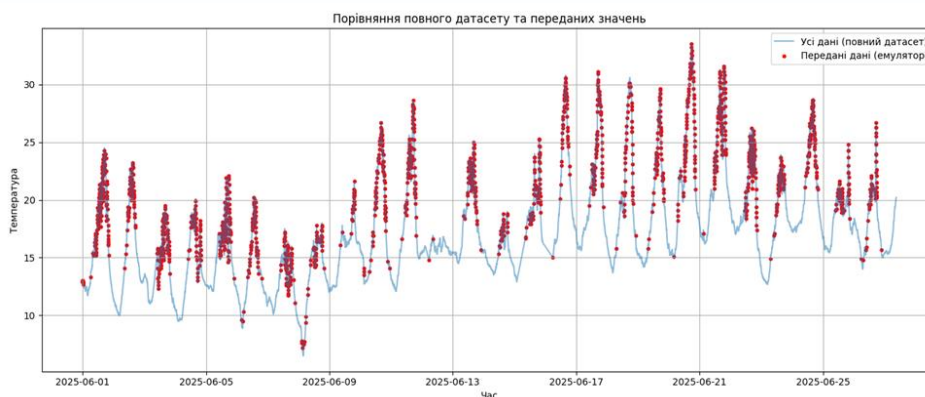

Рисунок 3 – Порівняння повного датасету та переданих значень при використанні IADCOM з семантичним аналізом

Як видно, передані значення (позначені червоними точками) зосереджені у зонах значних змін температури, що демонструє ефективність фільтрації стабільних ділянок сигналу.

На рисунку 4 показано обсяг скорочення даних в результаті застосування адаптивного симулятора.

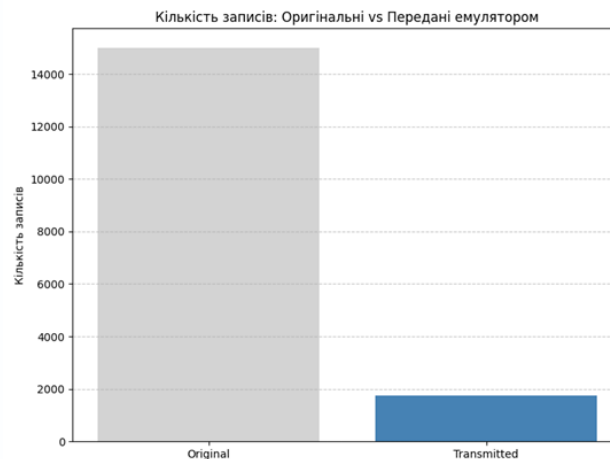

Рисунок 4 – Кількість записів: Повний датасет та Передані значення

Загалом, з 14986 початкових записів було передано лише 5560, що становить близько 37.1% усіх вимірювань. Загалом, система забезпечує суттєве зменшення обсягу даних для передавання без значної втрати інформативності.

Висновки. В рамках експериментальної реалізації реалізовано модуль семантичного аналізу, як частину прошивки ESP32 на базі rule-based логіки. Зміна частоти збору даних та динамічне оновлення порогових значень також були адаптовані відповідно до семантичної значущості кожної події.

Проведені експерименти продемонстрували, що використання семантичного аналізу в методі адаптивного збору дозволяє гнучко регулювати частоту передавання даних залежно від важливості змін параметрів. Це сприяє значному зменшенню навантаження на мережу передачі даних майже втричі без втрати критичної інформації, що було підтверджено порівняльними випробуваннями у контрольованому середовищі. Крім того такий підхід підвищує ефективність використання енергоресурсів IoT-пристроїв.

Завдяки інтеграції семантичного аналізу система набула властивостей інтелектуальної адаптивності, де реакція на події формується не лише за формальними правилами, але з врахуванням контексту, ризику та історичних закономірностей. Такий підхід значно підвищує гнучкість та практичну цінність розробленої IoT-системи для моніторингу мікроклімату а для подальших досліджень точності відновлення інформації з переданих значень за допомогою інтерполяції та моделювання.

Література:

1. Осолінський О.Р., Цюпа І.І., Макара О.В. Методи оптимізації збору даних розподіленої IoT системи // «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»): Випуск № 4(45) 2025, С.1414-1425., [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4\(45\)-1414-1425](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4(45)-1414-1425)
2. Petroni A., Cuomo F., Schepis L., Biagi M., Listanti M., Scarano G. Adaptive data synchronization algorithm for IoT-oriented low-power wide-area networks. *Sensors*. 2018. Vol. 18. Article 4053. DOI: <https://doi.org/10.3390/s18114053>
3. Al-Qurabat A.K.M., Idrees A.K. Data gathering and aggregation with selective transmission technique to optimize the lifetime of Internet of Things networks. *International Journal of Communication Systems*. 2020. Vol. 33, No. 11. Article e4408.
4. Saleh S.S., Mabrouk T.F., Tarabishi R.A. An improved energy-efficient head election protocol for clustering techniques of wireless sensor network (June 2020). *Egyptian Informatics Journal*. 2021. Vol. 22, No. 4. Pp. 439–445.
5. Rodriguez-Pabon C., Riva G., Zerbini C., Ruiz-Rosero J., Ramirez-Gonzalez G., Corrales J.C. An adaptive sampling period approach for management of IoT energy consumption: case study approach. *Sensors*. 2022. Vol. 22. Article 1472. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22041472>
6. Alsharekh M.F., Habib S., Dewi D.A., Albattah W., Islam M., Albahli S. Improving the efficiency of multistep short-term electricity load forecasting via R-CNN with ML-LSTM. *Sensors*. 2022. Vol. 22. Article 6913. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22186913>
7. Shen T., Zhang L., Geng R., et al. Traffic prediction for diverse edge IoT data using graph network. *Journal of Cloud Computing*. 2024. Vol. 13. Article 84. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13677-023-00543-2>
8. Begum B.A., Nandury S.V. Data aggregation protocols for WSN and IoT applications – a comprehensive survey. *Journal of King Saud University – Computer and Information Sciences*. 2023. Vol. 35, Issue 2. Pp. 651–681. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2023.01.008>
9. Khan M.N., Rahman H.U., Almaiah M.A., Khan M.Z., Khan A., Raza M., Al-Zahrani M., Almomani O., Khan R. Improving energy efficiency with content-based adaptive and dynamic scheduling in wireless sensor networks. *IEEE Access*. 2020. Vol. 8. Pp. 176495–176520.

References:

1. Osolinskyi O.R., Tsiupa I.I., Makara O.V. Metody optymizatsii zboru danykh rozpodilenoї IoT systemy [Method for optimizing data collection in a distributed IoT system]. «Nauka i tekhnika sohodni» (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Tekhnika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky») -*Journal "Science and Technology Today" (Series "Pedagogy", Series "Law", Series "Economics", Series "Technology", Series "Physical and Mathematical Sciences")*, Vol.4(45) 2025, P.1414-1425., [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4\(45\)-1414-1425](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-4(45)-1414-1425) [in Ukrainian]
2. Petroni A., Cuomo F., Schepis L., Biagi M., Listanti M., Scarano G. Adaptive data synchronization algorithm for IoT-oriented low-power wide-area networks. *Sensors*. 2018. Vol. 18. Article 4053. DOI: <https://doi.org/10.3390/s18114053>
3. Al-Qurabat A.K.M., Idrees A.K. Data gathering and aggregation with selective transmission technique to optimize the lifetime of Internet of Things networks. *International Journal of Communication Systems*. 2020. Vol. 33, No. 11. Article e4408.
4. Saleh S.S., Mabrouk T.F., Tarabishi R.A. An improved energy-efficient head election protocol for clustering techniques of wireless sensor network (June 2020). *Egyptian Informatics Journal*. 2021. Vol. 22, No. 4. Pp. 439–445.

5. Rodriguez-Pabon C., Riva G., Zerbini C., Ruiz-Rosero J., Ramirez-Gonzalez G., Corrales J.C. An adaptive sampling period approach for management of IoT energy consumption: case study approach. *Sensors*. 2022. Vol. 22. Article 1472. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22041472>
6. Alsharekh M.F., Habib S., Dewi D.A., Albattah W., Islam M., Albahli S. Improving the efficiency of multistep short-term electricity load forecasting via R-CNN with ML-LSTM. *Sensors*. 2022. Vol. 22. Article 6913. DOI: <https://doi.org/10.3390/s22186913>
7. Shen T., Zhang L., Geng R., et al. Traffic prediction for diverse edge IoT data using graph network. *Journal of Cloud Computing*. 2024. Vol. 13. Article 84. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13677-023-00543-2>
8. Begum B.A., Nandury S.V. Data aggregation protocols for WSN and IoT applications – a comprehensive survey. *Journal of King Saud University – Computer and Information Sciences*. 2023. Vol. 35, Issue 2. Pp. 651–681. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2023.01.008>
9. Khan M.N., Rahman H.U., Almaiah M.A., Khan M.Z., Khan A., Raza M., Al-Zahrani M., Almomani O., Khan R. Improving energy efficiency with content-based adaptive and dynamic scheduling in wireless sensor networks. *IEEE Access*. 2020. Vol. 8. Pp. 176495–176520.

УДК 629.7.02

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2576-2589](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2576-2589)

Паламарчук Артем Іванович молодший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0006-8026-1711>

ЕЛЕМЕНТИ ЖИВЛЕННЯ В ПОВІТРЯНИХ ТА НАЗЕМНИХ ДРОНАХ

Анотація. У статті розглянуто сучасні типи акумуляторів для безпілотних апаратів, з акцентом на нові розробки 2024-2025 років. Проаналізовано актуальні наукові публікації, технічну документацію, напрацювання виробників щодо літій-іонних і літій-полімерних акумуляторів, твердотільних і літій металевих батарей, водневих паливних елементів, а також гібридних рішень (комбінація батарей з двигуном внутрішнього згорання). Визначено тенденції до зростання питомої енергоємності (до 400 – 500 Вт*год/кг і більше), підвищення безпеки та швидкості заряджання елементів живлення, що дозволяє продовжити тривалість роботи дрона від одного заряду акумулятора. Зокрема, прототипи літій-сірчаних та твердотільних літій металевих батарей досягли показників енергоємності на рівні 400-600 Вт*год/кг, що забезпечує подвоєний або навіть потроєний час польоту порівняно зі стандартними літій-іонними елементами. Наведено приклади нових моделей повітряних і наземних дронів 2024-2025 років, у яких застосовуються сучасні джерела живлення, зокрема дрони на водневих паливних елементах, здатні здійснювати польоти тривалістю понад 60 хвилин (завдяки суттєво вищій питомій енергії порівняно з Li-ion), а також гібридні платформи з двигунами внутрішнього згорання, що забезпечують кілька годин автономної роботи. Детально розглянуто особливості елементів живлення безпілотних літальних апаратів і роботизованих наземних платформ, приклади їх застосування, перспективи подальшого збільшення часу автономної роботи, а також шляхи вирішення проблем, пов'язаних з масою батарей, безпекою (тепловою стабільністю) та ресурсом (тривалістю служби батарей). Окреслено ключові виклики, зокрема обмежений життєвий цикл новітніх високоенергетичних хімічних систем, високу вартість виробництва твердотільних елементів, а також складнощі зберігання і здійснення заправлення воднем. Розглянуто поточні напрями розробок, спрямовані на подолання цих обмежень. Зазначено, що ці технологічні досягнення відкривають шлях до створення дронів з покращеною автономністю та розширеними функціональними можливостями.

Ключові слова: дрон, акумулятор, літій-іонний, твердотільний акумулятор, водневий паливний елемент, гібридна енергосистема, автономність, літій-сірчана батарея.

Palamarchuk Artem Junior Research Fellow Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Examinations of the Security Service of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0006-8026-1711>

POWER ELEMENTS IN AIR AND GROUND DRONES

Abstract. The article discusses modern types of batteries for unmanned aerial vehicles, with an emphasis on new developments in 2024-2025. It analyzes current scientific publications, technical documentation, and manufacturers' developments in lithium-ion and lithium-polymer batteries, solid-state and lithium metal batteries, hydrogen fuel cells, and hybrid solutions (a combination of batteries and an internal combustion engine). Trends have been identified towards an increase in specific energy capacity (up to 400-500 Wh/kg and above), improved safety, and faster charging of power cells, which allows for longer drone operation on a single battery charge. In particular, prototypes have achieved energy densities of 400-600 Wh/kg, which provides double or even triple the flight time compared to standard lithium-ion cells. Examples are given of new models of air and ground drones for 2024-2025 that use modern power sources, in particular drones powered by hydrogen fuel cells capable of flying for more than 60 minutes (thanks to their significantly higher specific energy compared to Li-ion), as well as hybrid platforms with internal combustion engines that provide several hours of autonomous operation. The features of the power cells of unmanned aerial vehicles and robotic ground platforms, examples of their application, prospects for further increasing the battery life, as well as ways to solve problems related to battery mass, safety (thermal stability), and resource (battery service life) are considered in detail.

Key challenges are outlined, including the limited life cycle of the latest high-energy chemical system, the high cost of manufacturing solid-state cells, as well as the difficulties of storing and refueling hydrogen. Current developments aimed at overcoming these limitations are also discussed. It is noted that these technological achievements pave the way for the creation of drones with improved autonomy and expanded functionality.

Keywords: drone, battery, lithium-ion, solid-state battery, hydrogen fuel cell, hybrid power system, endurance, lithium-sulfur battery.

Постановка проблеми. Сучасні безпілотики (як повітряні, так і наземні) широко використовуються у багатьох галузях – від моніторингу

кордонів до рятувальних операцій. Проте, режим їх автономної роботи не є досконалим через обмеження енергоємності існуючих джерел живлення. Через низьку питому енергію сучасних літій-іонних і літій-полімерних акумуляторів безпілотні системи, зазвичай, можуть здійснювати політ лише 30 – 45 хв [1], що доволі часто є недостатнім для виконання наявних завдань. Збільшення дальності і тривалості польоту залишається ключовою проблемою з початку розвитку безпілотної техніки.

Короткий час роботи від акумуляторів значно ускладнює виконання тривалих завдань з моніторингу, доставки і пошуку. Наприклад, при рятувально-пошукових операціях час на вагу золота, однак дрон з обмеженим ресурсом батареї часто змушений приземлитися для його заміни, втрачаючи дорого-цінний час [3]. Схожі проблеми спостерігаються також у логістиці і автономній роботі наземних роботизованих платформ. Враховуючи ці проблеми, метою цієї статті є аналіз сучасних і перспективних джерел живлення, здатних суттєво підвищити автономність безпілотних систем за рахунок підвищення енергоємності, зниження маси системи живлення та застосування новітніх технологій (водень, твердотільні акумулятори тощо).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У 2024 – 2025 роках різні компанії з виготовлення акумуляторів та наукові установи досліджували нові джерела живлення для безпілотних літальних апаратів і наземних роботизованих платформ, маючи на меті подолати діючі обмеження літій-іонних батарей, які вже теоретично досягли меж енергоємності (200-300 Вт*год/кг), і потребують дефіцитних металів [5], [6]. Роботи Нішшанке та співавторів (Advanced Energy Materials, 2024) зробили прорив у дослідженнях із застосуванням літій – сірчаних Li-S акумуляторів – було отримано подвійну енергетичну щільність і зменшену масу порівняно з Li-ion [7], тоді як у Кембриджському університеті в межах проєкту FASTLISBAT (2025) було досягнуто питомої енергії до 500 Вт*год/кг [5]. Китайська група під керівництвом професора Ху (Nature, 2025) створила літій-металеву батарею з енергоємністю понад 600 Вт*год/кг, що, в свою чергу, дало можливість збільшити час польоту дронів майже утричі [8]. Factorial Energy (США) у 2025 році повідомила про твердо-тільні батареї з 50% вищою енергоємністю, а дослідження Шухаєу (Energies, 2024) довело, що використання водневих паливних елементів дозволяє подвоїти тривалість польоту БПЛА (з ~ 28 до 60 хв) [5]. Попри ці відкриття, залишаються невирішеними такі аспекти: короткий ресурс Li-S батарей (декілька десятків циклів), висока вартість і складність масштабування виробництва твердотільних елементів, повільна реакція паливних елементів на пікові навантаження та проблеми з логістикою водню [5], [9]. Отже, подальші дослідження мають бути спрямовані на підвищення стабільності, безпеки й доступності нових типів акумуляторів для дронів.

Літій-сірчані батареї (Li-S) показали проривні результати. Нішшаке та співавтори (Advanced Energy Materials, 2024) представили ультра швидкозарядний Li-S акумулятор прототип, що має подвійну енергетичну щільність порівняно з типовою Li-ion батареєю і значно меншу масу [7]. Нова технологія дала змогу створити батарею, яка зберігає понад 80% ємності, навіть після 25000 циклів заряджання, що в десятки разів перевищує довговічність традиційних літій-іонних акумуляторів. Рекордний термін служби, повне заряджання всього за 1 хвилину за температури 500 °C, висока стабільність, економічність та екологічність робить ці батареї революційними. Автори зазначають, що цей прорив робить Li-S технологію реальним варіантом для живлення комерційних дронів і наближає появу безпілотних засобів класу Long Range [7]. В Європі подібні роботи також ведуться: зокрема, у Кембриджському університеті в межах проекту FASTLISBAT (2025) розробляються безпечні Li-S батареї з питомою енергією до 500 Вт*год/кг, що суттєво перевищує можливості сучасних акумуляторів [6].

Літій-металеві та твердо тільні батареї є наступними поколінням літєвих технологій. Ці батареї - дві технології, що часто пов'язані і мають спільну мету: створити більш безпечні та потужніші акумулятори. Твердотільні батареї мають стратегічне значення в глобальній конкуренції. З прискоренням індустріалізації виробники батарей збільшують інвестиції, створюючи можливості в усьому ланцюжку постачання. Оксидні електроліти швидко просуваються в Китаї, тоді як сульфідні залишаються довгостроковим фокусом для повністю твердотільних систем.

У 2025 році китайська група розробників під керівництвом професора Ху (університет Тяньцзіня) опублікувала в Nature результати створення літій-металевого акумулятора з рекордною питомою енергією понад 600 Вт*год/кг [8]. В експериментах дана батарея була інтегрована в безпілотний літальний апарат, час польоту якого зріс у ~2,8 рази порівняно зі стандартним Li-ion живленням [8]. Одночасно в промисловості відбувається демонстрація практичного застосування твердотільних елементів. Так, у 2025 компанія Factorial Energy (США) зробила для випробувань вантажного дрона свої твердотільні Li-металеві осередки, які забезпечують на ~50% більшу енергоємність порівняно зі звичайними літій-іонними. Очікується, що новий тип акумулятора підвищить безпеку експлуатації через відсутність електроліту в середині, також очікується збільшення часу роботи на одному заряді.

Водневі паливні елементи у порівнянні з традиційними безпілотними літальними апаратами, що працюють від акумуляторів, забезпечують довший час польоту та швидко зарядку, підвищуючи ефективність роботи та скорочуючи час простою. Також, водневі паливні елементи демонструють нульові викиди у місці використання, що робить їх екологічною альтернативою

традиційним двигунам. Зокрема, Шухасу та співавтори (Варшавська політехніка, Energies, 2024) продемонстрували, що встановлення водневого паливного елемента дозволяє збільшити тривалість польоту електричного БПЛА з ~28 до 60 хв у порівнянні з аналогічним апаратом на акумуляторах [5]. Це фактично збільшує час місії дрона при лише незначному збільшенні його злітної маси [5]. Розрахунки в тій же роботі показали, що воднева установка забезпечує питомі енергоємності порядку 1000-2000 Вт*год/кг, що в 2-3 рази перевищує показники традиційних батарей (150-250 Вт*год/кг) [5]. Отже, паливні елементи на водні здатні значно (у кілька разів) підвищити дальність і тривалість польоту дронів, при цьому виробляючи нульові викиди на місці використання, що є важливою перевагою для «зелених» безпілотних систем. Водневі паливні елементи - це технологія, яка визначає майбутнє екології.

Останні дослідження підтверджують що використання зазначених технологій дозволяє значно підвищити енергетичну ефективність, безпеку та автономність безпілотників, відкриваючи перспективи до реалізації довготривалих польотів дронів у найближчому майбутньому [5].

Мета статті полягає у комплексному аналізі сучасного стану та перспектив розвитку елементів живлення для повітряних і наземних дронів 2024-2025 років, узагальненні новітніх наукових та інженерних рішень у цій сфері, а також у систематизації їхніх переваг і обмежень з позиції енергоємності, тривалості автономної роботи, безпеки та практичної придатності.

Виклад основного матеріалу.

Літій – іонні (Li-ion) батареї є одним із основних джерел енергії для більшості комерційних дронів, завдяки високій віддачі струму та меншій вазі, що важливо для безпілотних літальних апаратів, хоча вони менш довговічні і безпечні.

Типовий сучасний літій іонний акумулятор має комірки, енергетична щільність яких складає близько 200-250 Вт*год/кг [9]. У дронах часто використовуються багатокоміркові батареї (конфігурації 6S, 12S тощо), здатні віддавати великі струми для живлення електродвигунів. Літій-полімерні (LiPo) батареї – найпопулярніший вибір завдяки високій ємності та вазі. Це та ж сама технологія, що і Li-ion технологія, але в упаковці з гнучким полімерним електролітом та прямокутними «пакетами» замість жорстких циліндричних комірок.

LiPo є поширеним в споживчих дронах, оскільки вони забезпечують високу потужність і швидкий розрядний струм, що є важливим для дронів. Проте, вони вимагають обережного поводження та правильного заряджання для уникнення пошкоджень. За оцінками, близько 65% дронів у світі використовує літєві батареї (Li-ion або LiPo), забезпечуючи середню тривалість польоту 25-40 хв у промислових моделях [11].

Переваги Li-ion/ LiPo: дана технологія добре відпрацьована, масово виробляється і відносно недорога. Також, дані акумулятори відрізняються високим ступенем безпеки використання. Їх можна перезаряджати сотні разів, вони мають високий ККД і прийнятні часи заряджання (1-2 години до повного заряду). Це розширило сферу застосування таких акумуляторів. Виробники використовують різні матеріали електродів, структуру електролітів, технологію збирання. Тому на виході виходять акумулятори з різними характеристиками. Але, незважаючи на конструкцію, всі пристрої об'єднує безперебійна робота. Компанії впроваджують інтелектуальні системи battery management system (BMS) в батарейні блоки дронів: такі BMS відстежують напругу кожної комірки, температуру, кількість циклів і можуть запобігати перегріву чи перенапруженню батареї [11]. Наприклад, компанія DJI оснащує свої батареї системами самообігріву для роботи при низьких температурах та балансування осередків для продовження ресурсу. Такі функції стали стандартом – «розумні» акумуляторні блоки підвищують безпеку експлуатації (наявний захист від перезарядки, короткого замикання, перегріву тощо).

Обмеження Li-ion: необхідний спеціальний режим зарядки; неправильне використання створює небезпеку загоряння; охолодження до навколишньої температури; не можна допускати розгерметизації і короткого замикання; не нагрівати вище +60 °C; не піддавати впливу тиску і мікрохвиль; потрібне акуратне поводження. Енергоємність ~250 Вт*год/кг означає, що дрон масою кілька кілограмів може нести батарею, здатну видати лише кілька сотень ват-годин енергії – цього вистачає менше ніж на годину польоту при типових споживаних потужностях у десятки Ватт. Інша проблема – термічна нестабільність: рідкий органічний електроліт легко займається при нагріванні, тому пробої комірок чи неправильна експлуатація можуть призвести до пожежі (відомі випадки займання дронівих батарей). Так, у звітах наголошується на ризику *thermal runaway* та суворих авіаційних правилах перевезення літєвих батарей [9]. Крім того, деградація: Li-ion поступово втрачають ємність після ~300 – 500 повних циклів заряд – розряд, що для дрона, який активно використовується, може означати заміну батареї вже через 1-2 роки експлуатації. Нарешті, ефективність падає на морозі (підвищується внутрішній опір, зменшується віддача струму) і є ризик перегріву в спеку. Ці проблеми стимулюють пошук нових типів акумуляторів.

Перспективні поліпшення: один із напрямків – це літій-іонні акумулятори нового покоління з удосконаленими анодами/катадами. Вже є доступні батареї з анодом зі сполук кремнію замість графіту (наприклад, технологія Si-anode від Amprius). Ця заміна дозволяє значно збільшити ємність акумулятора, оскільки кремній має приблизно в 10 разів вищу теоретичну ємність, ніж графіт. Це може призвести до щільності енергії на рівні елементів понад 400 Вт*год/кг.

Ampricus повідомляє про щільність 450 Вт*год/кг у своїх елементах, які націлені на використання в авіації та обороні [9]. Дослідження показали збільшення часу польоту вдвічі, без зміни маси батареї. Ще один напрям – літій-залізо-фосфат (LiFePO₄) акумулятори: вони мають трохи нижчу енергоємність (~150 Вт*год/кг), але значно довший ресурс (2000+ циклів) і вищу безпеку (не схильні до займання). LiFePO₄ вже використовують в наземних роботах, хоча для літальних дронів їх маса поки що не зависока. Загалом, класичні літєві батареї залишатимуться основою живлення БПЛА ще певний час, особливо для малих дронів, проте їх можливості поступово вичерпуються.

Твердотільний акумулятор (Solid-State Battery, SSB) – з'являється як рішення для зберігання енергії наступного покоління, що пропонує значні покращення в порівнянні з традиційними літій-іонними акумуляторами, при цьому обіцяючи вищу щільність енергії, підвищену безпеку та довший термін служби. [9]. Твердий електроліт не тільки проводить іони літію, але й у повністю твердотільних батареях немає потреби в рідких електролітах, солях електролітів, сепараторах або клейових матеріалах, що значно спрощує процес виготовлення батареї. За різними оцінками твердотільні батареї мають змогу досягти понад 400 Вт*год/кг (деякі джерела називають >500 Вт*год/кг) [9], [11], тобто набагато перевищуючи показники сучасних Li-ion акумуляторів. Для дронів це означає потенційне продовження часу польоту у 2-3 рази, без збільшення маси батареї. Також SSB обіцяють довший термін служби (до кількох тисяч циклів без значної деградації) і стабільнішу роботу при екстремальних температурах (твердий електроліт не замерзає і не випаровується) [9].

У 2024-2025 рр. відбулись важливі зміни щодо впровадження твердотільних акумуляторів у дрони. Factorial Energy (США) в червні 2025 року повідомила про першу поставку своїх SSB (на основі літій металу, бренд FEST) для дронів канадської компанії Avidrone Aerospace [9]. Мета – використати переваги Factorial – батарей (на 50% вищої енергоємності) для збільшення дальності польотів вантажних БПЛА. Попередні моделювання показали можливість подвоєння радіусу дії дрона без зміни корисного навантаження. Тести у реальних умовах (високогір'я, різні температури) мають підтвердити ці здобутки. Водночас, зазначається, що більшість дронівих батарей на теперішній час виробляється у Китаї, тож розвиток SSB на заході має стратегічне значення для незалежності від імпортованих елементів [9].

Інший приклад – компанія Ehang (Китай) у листопаді 2024 здійснила перший політ свого двомісного eVTOL EH216-S із твердотільною батареєю на борту. Результати були задовільні: апарат провів у повітрі 48 хв 10 с, що на 60-90% довше за типову тривалість літій-іонного або літій-полімерного акумулятора [12]. Використаний тип акумулятора має енергоємність 480 Вт*год/кг, побудований на металевому літії та оксидному керамічному

електроліті. EH216-S з SSB показав значне покращення льотних характеристик і став першим у світі безпілотним апаратом з пасажирами, що літав на твердотільному акумуляторі. EHang планує сертифікувати ці батареї та перейти до їх масового виробництва до кінця 2025 року, а також збільшити тривалість польоту eVTOL до 60 хв у наступних версіях. Це говорить про те, що технологія стрімко рухається від лабораторії до комерційного використання.

Виклики SSB: попри отримані результати, твердотільні акумулятори мають і проблеми, які поки що не дають їх запустити в масове виробництво. Перша проблема - це складність і дорога вартість виробництва, нові матеріали (керамічні електроліти) складно виготовляти у великих об'ємах, потрібно вибудовувати іншу інфраструктуру, тому, наразі, SSB дорогі і доступні лише для експериментів [9]. Друга проблема даного типу акумулятора - можуть зазнавати структурних змін або розкладатися під час роботи батареї, що впливає на довготривалу стабільність і термін служби. Хоча дослідники працюють над вирішенням цієї проблеми, у кількостях циклів заряду Li-ion переважають. Третя проблема - це надійність і масштабування: складні процеси виготовлення, низька ефективність виробництва, всі ці ознаки ускладнюють масштабування масового виробництва. Спершу потрібно довести стабільність SSB у різних безпілотниках у різних режимах роботи, погодних умовах тощо, це потребує часу і значних фінансових вкладень. Тим не менш, в експертних колах сходяться на думці, що твердотільні батареї - це нова реальність. Очікується, що протягом 10 років вони поступово входитимуть у вжиток, спочатку в сферах авіації, військової техніки, а після налагодження виробництва і зменшення вартості, будуть з'являтися і в комерційних сегментах дронів.

Паливні елементи на водні (Hydrogen Fuel Cell) працюють за принципом електрохімічного перетворення енергії. Основою цього процесу є взаємодія водню та кисню в присутності каталізатора, яка супроводжується виділенням електричної енергії. Для дронів використовуються переважно полімерні - електролітні паливні елементи (PEMFC), що працюють при відносно низьких температурах (~60-80 C).

Головна перевага - надзвичайно висока щільність енергії палива: 1 кг водню містить ~33 кВт*год енергії, що в 200 разів більше, ніж у 1 кг Li-ion батареї. Навіть з урахуванням маси балона і системи, паливні елементи дають в кілька разів більше тривалості польоту, ніж акумулятори такої маси. Практичні демонстрації це підтверджують: наприклад, Doosan Mobility створила дрон DS30W - перший серійний водневий квадрокоптер, що літає до 2 годин і долає до 80 км з 3 кг корисного вантажу [13]. DS30W оснащений 10,8 - літровим балоном стисненого водню і PEMFC - паливним блоком потужністю ~2,7 кВт. Маса системи ~22 кг, з яких значну частину займає балон з воднем, але все одно апарат виграє у тривалості польоту порівняно з батарейними

аналогами (для досягнення 2 год потрібна була б батарея >2 кВт*год, що зробило б дрон надто важким).

Приклади застосування: як згадувалось, Heven Drones H2D55 у військових тестах витримує ~ 100 хв з вантажем, а Raider – 12 год без вантажу. Американська компанія Intelligent Energy розробляє компактні PEMFC модулі (наприклад, 800 Вт і 1,5 кВт) спеціально для мультикоптерів – такі модулі вже використовуються в експериментальних дронах Армії США, збільшуючи тривалість польоту до декількох годин [13]. У японському проекті компанії Honda було продемонстровано багатокоптер із паливним елементом, здатний перевозити вантажі між островами. Також, паливні елементи встановлюють на деякі експериментальні безпілотні літальні апарати літакового типу для висотного тривалого моніторингу.

Паливні елементи цікаві і для наземних роботів – наприклад, згаданий Hyugrobot, а також концепції водневих безпілотних НРК. Для наземної техніки перевага водню в тому, що вплив маси не є критичним, як для літальних апаратів, тому можна встановити більші балони або навіть метал – гідридні водневі батареї.

До того ж, відпадає проблема енергоспоживання на підтримання висоти (яка є у дрона), тож значна частка енергії може йти саме на рух і корисну роботу. Це робить водневі установки дуже привабливими для довготривалих UGV (unmanned ground vehicle) – вони можуть працювати годинами і навіть цілодобово на одній заправці.

Проблеми та виклики: по – перше, щільність енергії на рівні системи. Хоча водень дуже енергоємний, його зберігання – нетривіальне завдання. Стиснений газ H_2 вимагає міцних балонів під 300-700 атм, криогенний рідкий водень – криобаки. І те, і інше додає ваги. Тому, фактична енергетична щільність системи «балон + H_2 + паливний елемент» може бути в межах 500 – 1000 Вт*год/кг – що все одно краще батарей в 2-5 разів, але значно менше теоретичних 33 кВт*год/кг водню. Другий виклик – потужність і динаміка. Паливний елемент повільно реагує на зміну навантаження: при різкому маневрі дрона потрібен стрибок потужності, а PEMFC може мати інерційність. Тому, майже всі водневі дрони є гібридами: паливний елемент працює разом з невеликою LiPo батареєю – буфером, яка видає піковий струм при злеті чи ривках, а паливний елемент забезпечує крейсерський режим і підзаряджує буфер [14]. Така схема ускладнює конструкцію, зате дає надійність і потрібну віддачу потужності. Третій аспект – заправка та інфраструктура. На відміну від батарей, які за-ряджаються всюди від електромережі, водневі дрони потребують наявності балонів з воднем чи пересувних заправників. Це поки обмежує їх використання. Втім, виробники працюють над рішеннями: Heven Drones, наприклад, пропонує портативну водневу станцію, яка може добувати

2 кг H₂ на добу з води електролізом прямо в полі [15] – цього вистачає для цілодобової роботи Raider.

Перспективи: попри перешкоди, водневі паливні елементи мають унікальну нішу – довготривалі місії. Ця технологія, використання якої сприяє зменшенню викидів CO₂ і розвитку інноваційної енергетики, визначає майбутнє екологічного транспорту. Вже зараз технологія забезпечує години польоту там, де акумуляторні батареї – хвилини. У міру розвитку технологій зберігання (можлива поява нових матеріалів для балонів, абсорбентів для H₂ або перехід на інші паливні реакції) водневі системи можуть стати компактнішими. Не виключено, що великі дрони – вантажні платформи і повітряні таксі перейдуть на водень раніше, ніж отримують твердотільні акумулятори належної ємності. Вже зараз, у проєктах Urban Air Mobility розглядаються водневі апарати як основа міського повітряного транспорту, завдяки їх дальності та швидкості заправки (кілька хвилин).

Гібридні та альтернативні рішення. До гібридних систем живлення дронів можна віднести комбінації різних джерел енергії: акумулятори + паливні елементи, акумулятори + ДВС (двигун внутрішнього згорання). Мета гібридизації – об'єднати сильні сторони компонентів і компенсувати їхні недоліки.

Гібрид бензиновий двигун + генератор + акумулятор. Це поширена схема для довготривалих БПЛА. Маленький бензиновий двигун обертає генератор, що продукує електрику для електромоторів дрона, а надлишок заряджає акумулятор. Акумулятор використовується як при пікових навантаженнях, так і як резерв при відмові ДВС. Компанія Skyfront (США) побудувала такі гібридні мультикоптери серії Perimeter: вони використовують паливний 2 – тактний двигун і можуть перебувати в польоті 5+ годин, а з додатковим баком було встановлено рекорд – 13 год 4 хв (проліт 205 миль) [16]. Зокрема, модель Skyfront Perimeter 8 має 8 роторів. Може нести 5 кг протягом 3 год або 10 кг вантажу протягом 1 год. Skyfront Perimeter встановив світовий рекорд тривалості польоту для мультикоптера – більше 13 годин. Перевага такого підходу – енергія бензину (близько 12 кВт*год/кг) використовується дуже ефективно, і дозаправка займає лічені хвилини, а не години як заряд батарей. Недолік – шум і вібрації від ДВС, складніше технічне обслуговування (двигун потребує ТО), викиди. Але, для задач типу довгого моніторингу, пошуку – це виправдано. На ринку існують також китайські та європейські гібридні дрони (наприклад QUATERNIUM, Hybrix, Azur, Drones тощо) з часом польоту 2 – 4 години, орієнтовані на рятувальні служби і військових.

Сонячні панелі – акумулятор. Цей варіант найбільш ефективний для апаратів із великою площею крил або дуже легких конструкцій. Сонячні панелі в дронах використовуються для забезпечення їх тривалої роботи завдяки

регенерації електроенергії під час польоту. Це дозволяє дронам літати годинами. Приклад - відомий безпілотник Airbus Zephyr, що на сонячних батареях та акумуляторах тримається у стратосфері місяцями. У 2022 році Zephyr S побив рекорд – 64 дні без посадки. Ключова роль тут у високоефективних сонячних елементах (які заряджають батареї вдень) та легких літій-іонних акумуляторах (які живлять апарат вночі). У контексті менш масштабних дронів теж є проекти: напри-клад, AALTO HAPS використав акумулятори з енергоємністю 500 Вт*год/кг та досяг 6 діб польоту завдяки оптимальному поєднанню сонячної і батареїної енергії [11]. Для звичайних мультироторів використання сонячних панелей малоефективне через малу площу і постійне енергоспоживання при зависанні, але для фіксованого крила (літаків) і стратосферних дронів ця технологія є перспективною. Такі системи дозволяють потенційно «нескінчений» політ, обмежений лише зносом апарата.

Висновки. *Літій – іонні та полімерні акумулятори* залишаються основою енергоживлення більшості дронів, завдяки високій питомій енергоємності ($\sim 200+$ Вт*год/кг) та відпрацьованій технології. Ведуться роботи над покращенням їх характеристик: використання кремнієвих анодів, оптимізація BMS, впровадження теплового контролю тощо. Проте, фундаментальні межі Li-ion вже досягнуті, і навіть найкращі зразки (типу Li-ion з Si-анодом) дають виграв у часі польоту в межах 1,5 разів. Тому, для радикального збільшення автономності потрібні нові хімічні підходи.

Твердомілітні батареї (SSB) – літій – металеві технології продемонстрували свою життєздатність у експериментах. Перші польоти дронів з SSB показали подовження тривалості на 60-100% [12], що підтверджує високу енергоємність цих елементів (400 – 500 Вт*год/кг). Такі батареї також значно безпечніші (негорючі) та довговічніші. Основні перепони – висока вартість і початкова стадія комерціалізації – можуть бути подолані в найближчі роки за рахунок масштабування виробництва і подальших дослідно-конструкторських робіт. Очікується, що у критичних сферах (авіація, оборона) SSB почнуть застосовуватися вже до кінця десятиліття, а згодом і у масових цивільних дронах.

Водневі паливні елементи забезпечили безпрецедентні показники тривалості польоту: 2 – 12 і більше годин [13]. Вони перетворюють дрон з інструмента з обмеженим проміжком (хвилини) застосування у апарат, що може виконувати завдання годинами. Це відкриває нові сценарії застосувань: далекомагістральна доставка, патрулювання кордонів, довготривалий моніторинг, де раніше доводилось використовувати пілотовану авіацію. Водночас, паливні елементи ще потребують вирішення питань логістики водню та збільшення питомої потужності установки. Прогнозується, що водень займе свою нішу у середніх та великих дронах, де є місце для балонів і потрібна

максимальна тривалість польоту. Наземні роботи також виграють від переходу на водень, особливо для задач, де потрібна цілодобова робота без зупинок.

Гібридні рішення (паливо + електрика) показали ефективність, комбінуючи кращі сторони двох джерел. Гібридні бензинові дрони уже зараз виконують польоти тривалістю 5 – 10 годин, а гібриди з паливними елементами працюють удвічі довше за чисто батарейні системи. Надалі так підходи будуть вдосконалюватися – наприклад, можлива поява гібридів «три в одному»: ДВС + паливний елемент + батарея, де ДВС дає потужність, паливний елемент – базову енергію, а батарея згладжує піки. Це могло б довести автономність дронів до максимуму, хоча ціною складності.

Нові типи батарей (літій – сірчані, натрієві, алюмінієві тощо) переходять з лабораторій до прототипів. Літій – сірчані акумулятори успішно випробувані у дронах з результатом 3 – 8 годин польоту, що демонструє їх величезний потенціал. Якщо вдасться вирішити проблему короткого ресурсу Li – S (зараз декілька десятків циклів), вони можуть стати дешевою та легкою альтернативою для довгих місій. Натрієві батареї (Na – ion) наразі поступаються літійовим у щільності, але можуть знайти застосування через дешевизну і відсутність дефіцитних матеріалів – можливо, в наземних роботах або простих дронах, де вага не критична.

Підсумовуючи, галузь елементів живлення для дронів зараз переживає фазу активних інновацій. Якщо перше покоління було жорстко обмежене літійовими акумуляторами і ~1 годиною польоту, то вже друге покоління (2020 – ті роки) отримує в свій арсенал нові «довгограючі» батареї та паливні елементи, які прибирають багато попередніх бар'єрів. Це дозволить розширити функціонал дронів, зробити їх ефективнішими та надійнішими інструментами в різних сферах. Водночас, інтеграція таких технологій повинна йти з урахуванням безпеки (необхідні моніторингу стану батарей, датчики витоків водню тощо) та стійкості постачання (використання доступних матеріалів, налагодження локального виробництва елементів живлення). Злагоджений прогрес у цих напрямках сприятиме переходу до нового етапу розвитку безпілотних систем – більш автономних, витривалих і корисних для людства.

Література:

1. Challenges and Innovations in Drone Battery Technology. Graphene Rich. URL: <https://graphenerich.com/challenges-and-innovations-in-drone-battery-technology/> (02.09.2025).
2. Technical Journal Vernadsky. 2023. № 5. С. 4. URL: https://tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/4.pdf (дата звернення: 05.09.2025).
3. Critical Drone Features That Save Lives in Search and Rescue. DSLRPros Blog. URL: <https://www.dslrpros.com/blogs/rescue-drones/critical-drone-features-that-save-lives-in-search-and-rescue> (дата звернення: 07.09.2025).
4. UAV-based Delivery Systems. UPDWG. 2024. URL: <https://www.updwg.org/wp-content/uploads/2024/03/UAV-based.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).

5. Investigating PEM Fuel Cells as an Alternative Power Source for Electric UAVs: Modeling, Optimization, and Performance Analysis / P. Shuhayeu та ін. *Energies*. 2024. Т. 17, № 17. С. 4427. URL: <https://doi.org/10.3390/en17174427> (дата звернення: 10.09.2025).

6. CORDIS Project ID 101205887. European Commission. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101205887> (дата звернення: 11.09.2025).

7. Ultra-fast Lithium–Sulfur Battery Developed by Monash University. TechXplore. 2024. URL: <https://techxplore.com/news/2024-11-ultra-fast-lithium-sulfur-battery.html> (13.09.2025).

8. Breakthrough in Lithium Battery Technology. Tianjin University News. URL: <https://en.tju.edu.cn/info/1010/10316.htm> (дата звернення: 14.09.2025).

9. Lithium-ion vs Solid-state Batteries for Drones. DroneLife. 2025. URL: <https://dronelife.com/2025/07/22/lithium-ion-vs-solid-state-batteries-for-drones/> (дата звернення: 15.09.2025).

10. Proceedings, 90(1), 37. MDPI. 2024. URL: <https://www.mdpi.com/2673-4591/90/1/37> (дата звернення: 17.09.2025).

11. Drone Battery Packs: Innovations and Future Developments. Herewin Power. URL: <https://www.herewinpower.com/drone-battery/drone-battery-packs-innovations-and-future-developments/> (дата звернення: 19.09.2025).

12. EHang News Release 1137: Low-state Battery Advancement. EHang. URL: <https://www.ehang.com/news/1137.html> (дата звернення: 21.09.2025).

13. DS30 Drone. Doosan Mobility Innovation. URL: <https://www.doosanmobility.com/en/products/drone-ds30> (дата звернення: 23.09.2025).

14. Energy, 17(16), 4193. MDPI. 2024. URL: <https://www.mdpi.com/1996-1073/17/16/4193> (дата звернення: 25.09.2025).

15. IDEX 2025: Heven Drones Raider Flying Silent at Long Range. EDR Magazine. 2025. URL: <https://www.edrmagazine.eu/idex-2025-heven-drones-raider-flying-silent-at-long-range-carrying-23-kg-payload> (дата звернення: 28.09.2025).

16. Skyfront | Leaders in long endurance hybrid drones. Skyfront | *Leaders in long endurance hybrid drones*. URL: <https://skyfront.com/> (дата звернення: 17.09.2025).

References:

1. Challenges and Innovations in Drone Battery Technology. Graphene Rich. URL: <https://graphenerich.com/challenges-and-innovations-in-drone-battery-technology/> (дата звернення: 02.09.2025).

2. Technical Journal Vernadsky. 2023. № 5. С. 4. URL: https://tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/5_2023/4.pdf (дата звернення: 05.09.2025).

3. Critical Drone Features That Save Lives in Search and Rescue. DSLRPros Blog. URL: <https://www.dslrpros.com/blogs/rescue-drones/critical-drone-features-that-save-lives-in-search-and-rescue> (дата звернення: 07.09.2025).

4. UAV-based Delivery Systems. UPDWG. 2024. URL: <https://www.updwg.org/wp-content/uploads/2024/03/UAV-based.pdf> (дата звернення: 09.09.2025).

5. Investigating PEM Fuel Cells as an Alternative Power Source for Electric UAVs: Modeling, Optimization, and Performance Analysis / P. Shuhayeu та ін. *Energies*. 2024. Т. 17, № 17. С. 4427. URL: <https://doi.org/10.3390/en17174427> (дата звернення: 10.09.2025).

6. CORDIS Project ID 101205887. European Commission. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/101205887> (дата звернення: 11.09.2025).

7. Ultra-fast Lithium–Sulfur Battery Developed by Monash University. TechXplore. 2024. URL: <https://techxplore.com/news/2024-11-ultra-fast-lithium-sulfur-battery.html> (дата звернення: 13.09.2025).

8. Breakthrough in Lithium Battery Technology. Tianjin University News. URL: <https://en.tju.edu.cn/info/1010/10316.htm> (дата звернення: 14.09.2025).
9. Lithium-ion vs Solid-state Batteries for Drones. DroneLife. 2025. URL: <https://dronelife.com/2025/07/22/lithium-ion-vs-solid-state-batteries-for-drones/> (дата звернення: 15.09.2025).
10. Proceedings, 90(1), 37. MDPI. 2024. URL: <https://www.mdpi.com/2673-4591/90/1/37> (дата звернення: 17.09.2025).
11. Drone Battery Packs: Innovations and Future Developments. Herewin Power. URL: <https://www.herewinpower.com/drone-battery/drone-battery-packs-innovations-and-future-developments/> (дата звернення: 19.09.2025).
12. EHang News Release 1137: Low-state Battery Advancement. EHang. URL: <https://www.ehang.com/news/1137.html> (дата звернення: 21.09.2025).
13. DS30 Drone. Doosan Mobility Innovation. URL: <https://www.doosanmobility.com/en/products/drone-ds30> (дата звернення: 23.09.2025).
14. Energy, 17(16), 4193. MDPI. 2024. URL: <https://www.mdpi.com/1996-1073/17/16/4193> (дата звернення: 25.09.2025).
15. IDEX 2025: Heven Drones Raider Flying Silent at Long Range. EDR Magazine. 2025. URL: <https://www.edrmagazine.eu/idex-2025-heven-drones-raider-flying-silent-at-long-range-carrying-23-kg-payload> (дата звернення: 28.09.2025).
16. Skyfront | Leaders in long endurance hybrid drones. Skyfront | Leaders in long endurance hybrid drones. URL: <https://skyfront.com/> (дата звернення: 17.09.2025).

УДК 004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2590-2596](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2590-2596)

Плехова Ганна Анатоліївна кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри комп'ютерних наук і інформаційних систем, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-6912-6520>

ПОБУДОВА СИСТЕМИ ОЗНАК ДЛЯ БАЗИ ЗНАНЬ НА ОСНОВІ ФОРМАЛЬНОЇ АЛГЕБРО-ЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ СКЛАДНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. Особливий стан країни призвів до необхідності створення складних систем стійких до впливу негативних факторів зовнішнього середовища. Пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, які виникли за час військових дій, впливають на можливість щодо протидії противнику та погіршенню соціальних умов населенню. Особливу важливу роль відіграють інфокомунікаційні мережеві системи, які забезпечують передачу, розподілену обробку інформації для прийняття відповідальних рішень по управлінню економікою країни та плануванню оборонних дій. Актуальним є створення методологічних основ, методів, моделей та інформаційної технології за допомогою яких можлива розробка інфокомунікаційної мережевої системи, яка буде стійко функціонувати в сучасному мінливому середовищі. Під стійкістю складної системи розуміють здатність системи зберігати свою цілісність, структуру, функціональні властивості і стабільний стан при впливі зовнішніх і внутрішніх збурень. Метою дослідження, яке проведено у даній статті, є створення методологічних основ розробки інфокомунікаційної мережевої системи стійкої до впливу деструктивних факторів зовнішнього середовища. У роботі показано, що при побудові системи ознак для бази знань доцільно використовувати алгебро-логічну модель предметної області. Відмічено, що у практичних задачах, пов'язаних із інтерпретацією знань, які здебільшого представлені у текстовій формі, немає необхідності отримувати всі набори значень семантичних ознак, але потрібно отримати один або кілька суттєвих наборів значень ознак (цільових змінних), які є фіксованим набором значень інших ознак. При розв'язанні таких задач інші змінні, які не входять до початкових умов і не є цільовими, виключаються з рівняння шляхом зв'язування їх з екзистенціальними кванторами. Таким чином, розглянуті математичні основи інтелектуалізації управління передачею даних в інфокомунікаційних мережевих системах.

Ключові слова: складна система, модель, об'єкт, ознака, стійкість, предикат.

Pliekhova Ganna Anatoliivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Computer Science and Information Systems, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-6912-6520>

CONSTRUCTION OF A SYSTEM OF SIGNS FOR A KNOWLEDGE BASE BASED ON A FORMAL ALGEBRA-LOGICAL MODEL OF A COMPLEX SYSTEM

Abstract. The special situation of the country has led to the need to create complex systems resistant to the influence of negative environmental factors. Damage to critical infrastructure objects that occurred during military operations affects the ability to counter the enemy and worsens social conditions for the population. A particularly important role is played by information and communication network systems, which ensure the transmission and distributed processing of information for making responsible decisions on managing the country's economy and planning defense actions. It is urgent to create methodological foundations, methods, models, and information technology that will enable the development of an infocommunication network system that will function stably in today's changing environment. The stability of a complex system is understood as the ability of the system to maintain its integrity, structure, functional properties, and stable state when exposed to external and internal disturbances. The purpose of the research conducted in this article is to create a methodological basis for the development of an information and communication network system resistant to the influence of destructive environmental factors. The paper shows that when constructing a feature system for a knowledge base, it is advisable to use an algebraic-logical model of the subject area. It is noted that in practical tasks related to the interpretation of knowledge, which is mostly presented in text form, there is no need to obtain all sets of semantic feature values, but it is necessary to obtain one or more essential sets of feature values (target variables), which are a fixed set of values of other features.

When solving such problems, other variables that are not included in the initial conditions and are not target variables are excluded from the equation by linking them with existential quantifiers.

Thus, the mathematical foundations of intellectualization of data transfer control in infocommunication network systems are considered.

Keywords: complex system, model, object, feature, stability, predicate.

Постановка проблеми. Особливий стан країни призвів до необхідності створення складних систем стійких до впливу негативних (агресивних) факторів зовнішнього середовища. Пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, які виникли за час військових дій, впливають на можливість щодо протидії противнику та погіршенню соціальних умов населенню. Особливу важливу роль відіграють інфокомунікаційні мережеві системи (ІМС), які забезпечують передачу, розподілену обробку інформації для прийняття відповідальних рішень по управлінню економікою країни та плануванню оборонних дій.

Під стійкістю складної системи розуміють здатність системи зберігати свою цілісність, структуру, функціональні властивості і стабільний стан при впливі зовнішніх і внутрішніх збурень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових публікацій показав відсутність методології, методів та моделей, які, у повній мірі, відповідають вимогам сучасного стану країни при створенні та модернізації ІМС стійких до впливу деструктивних факторів зовнішнього середовища. Тому, актуальне створення методологічних основ, методів, моделей та інформаційної технології за допомогою яких можлива розробка ІМС, яка буде стійко функціонувати в сучасному мінливому середовищі. Враховуючі сучасні тенденції щодо поширення використання ІІТ в різних сферах управління, необхідно створити методи інтелектуального управління для забезпечення стійкості ІМС, які забезпечать оперативність прийняття рішень у реальному часі, мають можливість адаптувати мережеву систему до змiну стану зовнішнього середовища.

Мета статті – створення методологічних основ розробки іфокомунікаційної мережевої системи стійкої до впливу деструктивних факторів зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Логічні методи класифікації об'єктів застосовуються для розв'язання практичних задач з різних галузей: біології, фізики, метеорології тощо. Їхні особливості можна виявити на етапі побудови математичної моделі з урахуванням особливостей даних. Зазвичай для цього використовують логіку висловлювань. У цій роботі пропонується підхід, заснований на алгебрі скінченних предикатів.

Побудуємо загальну форму таких задач на основі предикатних рівнянь. Нехай змінні ознак $y_1, y_2, \dots, y_l$ позначають деякі властивості об'єктів, наприклад, при формальному описі ознак будь-якої хвороби (за протоколом діагностики чи лікування) або віднесення пацієнта до певного класу ризику [1]. Кожна змінна набуває значень зі своєї області.

На відміну від булевих змінних, предикатні змінні можуть набувати значень із різних довільних областей.

Нехай дискретні змінні $x_1, x_2, \dots, x_n$ є ознаками, за набором яких ми можемо визначити, яких значень можуть набувати змінні властивостей.

Властивості та ознаки можуть бути пов'язані між собою у вигляді складних логічних залежностей, які можна представити у вигляді предикатного рівняння:

$$P(y_1, y_2, \dots, y_l; x_1, x_2, \dots, x_n) = 1, \quad (1)$$

де P – скінченний предикат.

Класифікувати об'єкт, що розглядається, означає визначити на основі цього предикатного рівняння та експериментальних даних про ознаки $x_1, x_2, \dots, x_n$, якими властивостями (значеннями ознак $y_1, y_2, \dots, y_l$) цей об'єкт володіє, а яким властивостям не задовольняє. Наприклад, кожній елементарній кон'юнкції

$$\begin{aligned} & x_1^{a_{11}} x_2^{a_{12}} \dots x_n^{a_{1n}}, \\ & x_1^{a_{21}} x_2^{a_{22}} \dots x_n^{a_{2n}}, \\ & \dots \\ & x_1^{a_{m1}} x_2^{a_{m2}} \dots x_n^{a_{mn}} \end{aligned}$$

відповідає свій клас об'єктів. Тоді на основі апіорної залежності (1) та експериментальних даних про ознаки $x_1, x_2, \dots, x_n$, можна визначити, до якого класу належить даний об'єкт. Як видно з наведених вище міркувань, значення ознак групуються в матрицю.

Припустимо, що в результаті експерименту ми отримали деякі дані, пов'язані зі значеннями ознак $x_1, x_2, \dots, x_n$, які описують об'єкт, що класифікується, і склали наступне предикатне рівняння, що описує зв'язки між ними:

$$g(x_1, x_2, \dots, x_n) = 1.$$

Задача класифікації об'єктів може бути формалізована як розв'язання наступного предикатного рівняння шляхом знаходження невідомого предиката f :

$$g(x_1, x_2, \dots, x_n) \rightarrow f(y_1, y_2, \dots, y_l).$$

Розв'язавши це функціональне рівняння, можна визначити значення ознак $x_1, x_2, \dots, x_n$, які характеризують об'єкти $y_1, y_2, \dots, y_l$.

На відміну від булевих змінних, предикатні змінні забезпечують більшу гнучкість у визначенні необхідних ознак. Наприклад, розглянемо наступні залежності (2):

$$\begin{aligned}y^{a_1} &\supset x_1^{b_1} \vee x_1^{b_2}, \\y^{a_2} &\supset x_1^{b_3} \vee x_1^{b_4}, \\y^{a_3} &\supset x_1^{b_5} \vee x_1^{b_6},\end{aligned}\tag{2}$$

де області для y та x_1 – це $\{a_1, a_2, a_3\}$ та $\{b_1, b_2, b_3, b_4, b_5, b_6\}$ відповідно. Якщо $y = a_1$, то $x_1 = b_1$ або $x_1 = b_2$. З іншого боку, з першого виразу випливає, що

$$\neg(x_1^{b_1} \vee x_1^{b_2}) \supset \neg y^{a_1},\tag{3}$$

що означає:

$$x_1^{b_3} \vee x_1^{b_4} \vee x_1^{b_5} \vee x_1^{b_6} \supset y^{a_2} \vee y^{a_3}.\tag{4}$$

Таким чином, якщо x_1 набуває значення з множини $\{b_3, b_4, b_5, b_6\}$, властивість об'єкта y набуває значення a_2 або a_3 .

Універсальним способом розв'язування систем рівнянь алгеброю скінченних предикатів є приведення предиката, заданого системою рівнянь та початковими умовами, до досконалої диз'юнктивної нормальної форми. Однак така процедура передбачає перебір великої кількості проміжних розв'язків, а її практична реалізація потребує значних затрат комп'ютерного часу. Для деяких типів лінгвістичних рівнянь, враховуючи особливості їхньої структури, можна розробити простіші алгоритми їх розв'язування.

Так, більш практичним є евристичний алгоритм, який, однак, передбачає перебір усіх наборів значень семантичних ознак, що уповільнює процес розв'язання зі збільшенням кількості ознак, коли час розв'язання зростає експоненціально.

У багатьох практичних задачах, пов'язаних із інтерпретацією знань, які здебільшого представлені у текстовій формі, тобто пов'язаних із семантичною обробкою природномовної інформації, немає необхідності отримувати всі набори значень семантичних ознак, але потрібно отримати один або кілька

наборів значень ознак (цільових змінних), які цікавлять користувача. Часто необхідно знайти значення цільових змінних при заданих початкових умовах, які є фіксованим набором значень інших ознак.

При розв'язанні таких задач інші змінні, які не входять до початкових умов і не є цільовими, виключаються з рівняння шляхом зв'язування їх з екзистенціальними кванторами.

У дослідженнях, пов'язаних із логічними висновками в базах знань, виникають питання щодо визначення тісноти зв'язків між ознаками цих об'єктів, а також питання їхньої суттєвості та несуттєвості.

Очевидно, можна вважати, що формальний зв'язок між ознаками тим сильніший, чим менше наборів значень цих змінних задовольняють рівняння.

При цьому, якщо будь-які набори значень цих змінних задовольняють вихідному рівнянню, можна вважати, що зв'язок між цими змінними відсутній.

Крім того, при вирішенні практичних завдань виникають наступні питання:

1. Як конкретні значення цієї ознаки, підставлені в логічне рівняння, вплинуть на зв'язки між іншими ознаками?
2. Наскільки сильним є логічний зв'язок між двома (або більше) заданими ознаками?

Для відповіді на перше запитання природно виокремити ті предикати (і, відповідно, рівняння), які при підстановці певного значення ознаки перетворюються на предикати, що дають сильніший зв'язок між змінними, а також такі предикати, підстановка в які цього значення призводить до послаблення логічного зв'язку між ознаками.

Щоб отримати відповідь на друге питання, необхідно виключити з вихідного рівняння за допомогою квантора існування всі змінні, крім тих, що розглядаються, і дослідити отримане рівняння з меншою кількістю змінних, яке описує всі допустимі множини значень досліджуваних ознак.

Висновки. Показано, що при побудові системи ознак для бази знань доцільно використовувати алгебро-логічну модель предметної області.

Відмічено, що у практичних задачах, пов'язаних із інтерпретацією знань, які здебільшого представлені у текстовій формі, немає необхідності отримувати всі набори значень семантичних ознак, але потрібно отримати один або кілька суттєвих наборів значень ознак (цільових змінних), які є фіксованим набором значень інших ознак.

При розв'язанні таких задач інші змінні, які не входять до початкових умов і не є цільовими, виключаються з рівняння шляхом зв'язування їх з екзистенціальними кванторами.

Таким чином, розглянуті математичні основи інтелектуалізації управління передачею даних в інфокомукаційних мережевих системах.

Література:

1. Melnik K. Towards medical screening information technology: the healthgrid-based approach / K. Melnik, O. Cherednichenko, V. Glushko // *Information Systems: Methods, Models, and Applications*. – 2013. – Vol. 117. – pp. 202-204.

References:

1. Melnik K., Cherednichenko, O., & Glushko, V. (2013). Towards medical screening information technology: the healthgrid-based approach. *Information Systems: Methods, Models, and Applications*, 117, 202-204.

УДК 004.9:001.89

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2597-2611](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2597-2611)

Поперешняк Світлана Володимирівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри інформатики та програмної інженерії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0531-9809>

Жебка Вікторія Вікторівна доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри Технологій цифрового розвитку Державного університету інформаційно комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4051-1190>

Лашевська Наталія Олександрівна кандидат технічних наук, доцент завідувач кафедри Комп'ютерної інженерії Державного університету інформаційно комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2148-115X>

Герцюк Микола Модестович доктор філософії (PhD), доцент кафедри Технологій цифрового розвитку Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2946-9673>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МЕТОДОЛОГІЮ ТА ОРГАНІЗАЦІЮ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Цифровізація науки зумовила радикальні зміни у методології та організації дослідницької діяльності, вивівши цифрові інструменти за межі допоміжної автоматизації й перетворивши їх на чинник формування нових способів отримання, перевірки та відтворення знань. Проте відсутність єдиної концептуальної основи ускладнює гармонійне впровадження технологій у науковий процес, породжуючи проблеми сумісності, відтворюваності, ресурсних обмежень та етичного регулювання. Мета дослідження — обґрунтувати та систематизувати концептуальні підходи до інтеграції цифрових технологій у методологію та організацію наукових досліджень, а також розробити інструментарій для підвищення ефективності, прозорості й результативності наукової діяльності.

В роботі побудовано концептуальну карту дослідницького циклу з виділенням семи «точок інтеграції» цифрових технологій (планування, збір даних, управління даними, аналіз, валідація, публікація, впровадження).

Сформовано таксономію проблем та обмежень у шести вимірах («дані», «методологія», «інфраструктура», «організація», «право/етика», «економіка»), що забезпечує систематизацію типових викликів цифровізації науки. Для їхнього упорядкування застосовано FMEA-подібний підхід із розрахунком індексу пріоритетності ризику (RPN) та побудовано матрицю «Проблеми × Параметри управління», яка інтегрує технічні, організаційні й правові аспекти у єдину систему. Визначено типові контрзаходи й патерни впровадження (стандартизація метаданих, DMP, контейнеризація, ІаС, програми розвитку компетентностей, DPIA/RBAC, мультихмарні стратегії). Розроблено багатокритеріальну модель вибору цифрових інструментів за критеріями ефективності, вартості, ризиків, відповідності нормативним вимогам і зручності використання.

Запропонована рамка створює методичний інструментарій, придатний для стратегічного планування цифрових трансформацій у наукових установах і щоденного операційного управління дослідницькими процесами. Її застосування дозволяє підвищити відтворюваність і якість результатів, скоротити часові та фінансові витрати, забезпечити відповідність правовим і етичним вимогам. Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну валідацію моделей у різних предметних сферах та розроблення індикаторів ефективності цифрових технологій у науковій діяльності.

Ключові слова: цифровізація науки; методологія досліджень; управління даними; FMEA; багатокритеріальна оцінка; цифрові інструменти; наукова інфраструктура; інформаційні технології.

Popereshnyak Svitlana Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate of Professor, Associate Professor of the Department of Informatics and Software Engineering, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0531-9809>

Zhebka Victoriia Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of the Department of Digital Development Technologies State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4051-1190>

Lashchevska Nataliia Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Computer Engineering, State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2148-115X>

Gertsyuk Mykola Ph. D., Associate Professor of the Department of Digital Development Technologies State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2946-9673>

CONCEPTUAL APPROACHES TO INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGIES IN SCIENTIFIC RESEARCH METHODOLOGY AND ORGANIZATION

Abstract. Digitization of science has led to radical changes in the methodology and organization of research activities, moving digital tools beyond auxiliary automation and transforming them into a factor that shapes new ways of generating, verifying, and reproducing knowledge. However, the absence of a unified conceptual framework complicates the harmonious integration of technologies into the scientific process, giving rise to problems of compatibility, reproducibility, resource constraints, and ethical regulation. The aim of the study is to substantiate and systematize conceptual approaches to the integration of digital technologies into the methodology and organization of scientific research, as well as to develop a toolkit for improving the efficiency, transparency, and effectiveness of scientific activity.

The study develops a conceptual map of the research cycle highlighting seven “integration points” of digital technologies (planning, data collection, data management, analysis, validation, publication, and implementation). A taxonomy of problems and constraints is constructed across six dimensions (“data,” “methodology,” “infrastructure,” “organization,” “law/ethics,” and “economics”), which ensures the systematization of typical challenges of science digitalization. To prioritize and structure these challenges, an FMEA-like approach is applied with the calculation of the Risk Priority Number (RPN). A “Problems × Management Parameters” matrix is built, integrating technical, organizational, and legal aspects into a single system.

Typical countermeasures and implementation patterns are identified (metadata standardization, DMP, containerization, IaC, competency development programs, DPIA/RBAC, multi-cloud strategies). A multi-criteria model for selecting digital tools is developed based on effectiveness, cost, risks, regulatory compliance, and usability.

The proposed framework provides a methodological toolkit suitable for both strategic planning of digital transformations in research institutions and day-to-day operational management of research processes. Its application enhances reproducibility and quality of results, reduces time and financial costs, and ensures compliance with legal and ethical requirements. Future research should focus on empirical validation of the proposed models in different disciplinary contexts and on the development of performance indicators for digital technologies in scientific activity.

Keywords: science digitalization; research methodology; data management; FMEA; multi-criteria evaluation; digital tools; research infrastructure; information technologies.

Актуальність. Сучасний етап розвитку науки характеризується кардинальними змінами у способах організації та здійснення дослідницької діяльності. Стрімке поширення цифрових технологій призвело до появи нових можливостей для збору, обробки, зберігання та поширення наукової інформації. Інструменти цифрової аналітики, штучного інтелекту, системи керування науковими даними, хмарні обчислення та інтегровані комунікаційні платформи дозволяють прискорити процес досліджень, підвищити їх ефективність і якість, а також забезпечити відкритість і відтворюваність результатів.

Водночас цифровізація науки супроводжується низкою проблем, які мають як методологічний, так і організаційний характер. Серед них — питання інтеграції цифрових інструментів у традиційні дослідницькі методики, необхідність уніфікації підходів до управління науковими даними, забезпечення надійності та верифікації результатів, а також розробка етичних стандартів у застосуванні цифрових технологій. Важливою проблемою є також різний рівень цифрової компетентності науковців, що ускладнює широке впровадження сучасних технологій у дослідницький процес.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам цифровізації науки (big data, data science, open science, наукометричні інструменти тощо), наразі відсутня єдина концептуальна основа, яка б дозволила системно інтегрувати цифрові технології у методологію та організацію наукових досліджень.

Це призводить до фрагментарності результатів, дублювання зусиль у різних наукових центрах та ускладнює формування узгоджених стратегій розвитку дослідницької інфраструктури.

Постановка проблеми. Проблема полягає у відсутності комплексного підходу до визначення ролі й функцій цифрових технологій у методології наукових досліджень та організації наукової діяльності. Потрібні чіткі концептуальні орієнтири, які дозволять:

- поєднати класичні методи дослідження з можливостями цифрових інструментів;
- створити єдині принципи організації наукових процесів у цифровому середовищі;
- забезпечити баланс між автоматизацією обробки даних та збереженням наукової достовірності;
- підготувати нові методологічні засади для використання технологій в умовах глобалізації науки.

Таким чином, актуальність роботи визначається потребою у розробці концептуальних підходів, що дозволяють гармонізувати використання цифрових технологій з методологією та практикою організації наукових досліджень, забезпечуючи їхню результативність, прозорість та інноваційність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фокусі сучасних робіт — відкритість, відтворюваність і керованість наукових даних. Зasadничим орієнтиром стали FAIR-принципи (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable), що задали спільні вимоги до опису, збереження та повторного використання даних і метаданих [1]. У глобальній політико-нормативній площині ключовим документом є Рекомендація ЮНЕСКО щодо відкритої науки, яка системно окреслює відкритий доступ до публікацій і даних, відкрити інфраструктуру та відкриті методи як основу подальшої еволюції наукової комунікації [2].

Європейський вимір формують ініціативи EOSC, що просувають спільні стандарти обміну, федерацію репозитаріїв і практики управління життєвим циклом даних у програмах Рамкових ініціатив ЄС [3].

Паралельно з інфраструктурою активно розвивається методологія відтворюваних обчислень. У [4] конкретизують вимоги до прозорості коду, фіксації середовищ, контролю версій і документування експериментів — те, що сьогодні стало де-факто стандартом для обчислювальної науки. Водночас масштабні опитування вказують на незгасаючу «проблему відтворюваності» у різних галузях — від біомедицини до фізики — і потребу у системних змінах практик публікації та оцінювання [5].

З огляду на швидку цифровізацію досліджень, помітними є зсуви у політиках донорів. Політика NIN (США) щодо управління та поширення даних (з 2023 р.) зобов'язує грантоотримувачів планувати зберігання/обмін масивами даних, що стимулює впровадження планів управління даними (DMP) і підвищує вимоги до якості метаданих [6].

Питання приватності та етики в обробці персональних і чутливих даних дедалі частіше вирішуються на перетині GDPR і національних регуляцій. Роз'яснення Європейської ради із захисту даних (EDPB) деталізують умови «наукових винятків», законних підстав обробки та підходів до мінімізації ризиків (псевдонімізація, пропорційність, обмеження цілей) [7–9].

Метричні підходи також еволюціонують: від «журналоцентричних» показників до альтернативних метрик (altmetrics), які враховують онлайн-взаємодії, дані, код і відкриті рецензії [10]. Паралельно Декларація DORA закріплює принципи оцінювання якості досліджень, орієнтовані на зміст і внесок, а не на імпаکت-фактор видання [11].

У сукупності ця література формує концептуальне поле для нашого дослідження: від принципів FAIR і відкритої науки — до практик відтворюваності, політик управління даними та етичного/правового забезпечення цифрових досліджень.

Це підгрунття виявляє низку «вузьких місць»:

(і) фрагментованість впровадження стандартів у різних дисциплінах і контекстах;

(ii) розрив між нормативними вимогами (FAIR/GDPR/політики донорів) і реальними дослідницькими процесами (інструменти, навички, інфраструктура);

(iii) потреба в інтегрованих методиках, що поєднують управління даними, відтворювані обчислення та відповідальну оцінку наукових результатів.

На цій основі сформулюємо «концептуальні підходи» до використання цифрових технологій у методології та організації досліджень.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування та систематизація концептуальних підходів до застосування цифрових технологій у методології й організації наукових досліджень, а також визначення їхнього впливу на ефективність, прозорість та результативність наукової діяльності.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

1. Здійснити огляд наукових публікацій і підходів щодо цифровізації наукових досліджень та виокремити ключові напрями їх розвитку.

2. Формалізувати основні проблеми та обмеження інтеграції цифрових технологій у науковий процес, визначивши їхню класифікацію за категоріями та точками інтеграції.

3. Побудувати модель ризиків і пріоритизації для виявлених проблем із використанням FMEA-подібного підходу та створити матрицю «Проблеми × Параметри управління».

4. Сформулювати систему контрзаходів та патернів впровадження, що знижують вплив ризиків та забезпечують ефективне використання цифрових технологій у дослідженнях.

5. Запропонувати багатокритеріальну модель вибору цифрових інструментів, яка враховує технічні, економічні, безпекові та нормативні вимоги, і продемонструвати її застосування на прикладі порівняльної оцінки.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція цифрових технологій у науковий цикл давно вийшла за межі «допоміжної автоматизації» і дедалі частіше визначає самі методи отримання, перевірки та відтворення знань.

Водночас масштаб і різноманітність цифрових рішень — від інструментів керування даними до хмарних обчислень та штучного інтелекту — породжують комплекс взаємопов'язаних проблем, що проявляються на різних етапах дослідження.

Для обґрунтованої організації цифрової трансформації нам необхідна формалізована карта цих проблем, із чітким розмежуванням технологічних, організаційних, методологічних та регуляторних вимірів, а також з експліцитними обмеженнями (constraints), у межах яких можливе життєздатне впровадження.

Структура наукового процесу та точки інтеграції. Приймемо семистадійну декомпозицію дослідницького циклу (рис. 1):

- (1) планування;
- (2) збір даних;
- (3) керування даними;
- (4) обробка й аналіз;
- (5) валідація та відтворюваність;
- (6) публікація й наукова комунікація;
- (7) управління результатами та впровадження.

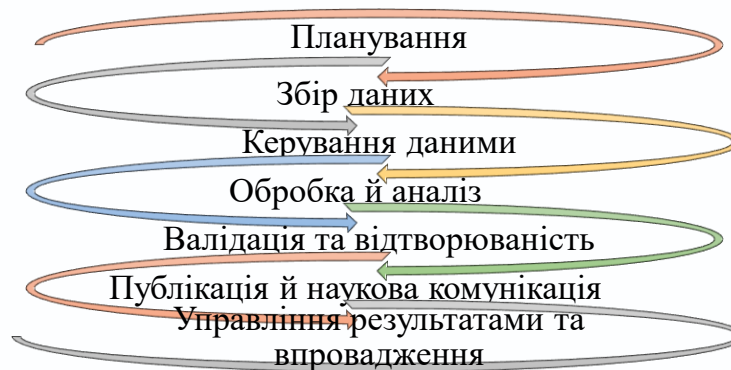

Рис. 1. Декомпозиція дослідницького циклу

На кожній стадії існують точки інтеграції (ТІ), де цифрові технології можуть принести додану вартість, але водночас і створити ризики. Для стислості позначимо їх $ТІ_1 \dots ТІ_7$ та надалі прив'язуватимемо виявлені проблеми саме до цих точок.

1. $ТІ_1$ (планування): LLM-помічники, системи керування проєктами.
2. $ТІ_2$ (збір): LIMS/ELN, IoT-сенсори, електронні анкети.
3. $ТІ_3$ (керування даними): репозиторії, каталоги метаданих, DOI/ORCID.
4. $ТІ_4$ (аналіз): HPC/хмара, ML/AI, конвеєризація обробки.
5. $ТІ_5$ (валідація): контейнеризація, CI/CD для аналізів, протоколи відтворення.
6. $ТІ_6$ (публікація): відкриті дані/код, препринти, наукометрія.
7. $ТІ_7$ (впровадження): CRIS-системи, IP-менеджмент, передача технологій.

Ця «карта процесу» слугує не лише аналітичним орієнтиром, а й рамкою для побудови системи показників якості (QoR), безпеки (Sec/Comp) та економіки (TCO) впровадження.

Таксономія проблем і відповідні обмеження. Проблемне поле доцільно структурувати за шістьма категоріями. Для кожної вказуємо типові проблеми (Р) та обмеження (С), що визначають простір допустимих рішень (табл. 1).

- де виникає проблема (П),
- яка саме проблема (Р) спостерігається,
- які контрзаходи чи обмеження (С) актуальні.

S – вимоги безпеки/комплаєнсу; P – організаційні політики.

Класифікація проблем та обмежень інтеграції цифрових технологій

Категорія	Точки інтеграції (ТІ)	Проблеми (Р)	Обмеження / Контрзаходи (С)
А. Дані	ТІ ₂ –ТІ ₃	Р _{D1} : гетерогенність форматів і схем; Р _{D2} : дефіцит метаданих; Р _{D3} : неповні/«шумні» дані; Р _{D4} : суперечність FAIR та конфіденційності	С _{D1} : політики локального зберігання; С _{D2} : квоти/пропускна здатність; С _{D3} : обмеження трансграничної передачі
В. Методологія	ТІ ₁ , ТІ ₄ –ТІ ₅	Р _{M1} : «data leakage» у ML; Р _{M2} : низька відтворюваність; Р _{M3} : некоректні метрики/гіпертюнінг; Р _{M4} : дрейф середовищ	С _{M1} : preregistration, протоколи; С _{M2} : вимоги до реплікації; С _{M3} : фіксація версій середовищ
С. Інфраструктура	ТІ ₄	Р _{T1} : дефіцит GPU/HPC; Р _{T2} : I/O-вузькі місця; Р _{T3} : «крихкі» пайплайни; Р _{T4} : відсутність IaC/автоматизації	С _{T1} : SLA хмари/он-прем; С _{T2} : VPN/мережеві обмеження; С _{T3} : бюджетні квоти
Д. Організація	ТІ ₁ –ТІ ₇	Р _{O1} : різні цифрові компетентності; Р _{O2} : опір змінам; Р _{O3} : розірвані процеси; Р _{O4} : відсутність ролей (data steward, DevOps-for-Science)	С _{O1} : кадрові/часові обмеження; С _{O2} : невизначеність RACI; С _{O3} : відсутність SOP/політик
Е. Право/етика	Усі ТІ	Р _{L1} : невизначеність IP/ліцензій; Р _{L2} : відповідність GDPR/IRB; Р _{L3} : ризики LLM із чутливими даними; Р _{L4} : контроль доступу/аудит	С _{L1} : юридичні заборони; С _{L2} : анонімізація/псевдонімізація; С _{L3} : логування/трасування
Ф. Економіка	ТІ ₁ –ТІ ₇	Р _{E1} : непрозорий TCO; Р _{E2} : vendor lock-in; Р _{E3} : проєктність фінансування	С _{E1} : бюджетні ліміти; С _{E2} : процедурні обмеження закупівель/ліцензій

Інтеграція здійсненна тоді й лише тоді, коли існує конфігурація K^* , що задовольняє наступні умови:

Ресурси: $\text{cost}(K^*, R) \leq B$, $\text{cap}(R)$ достатня;

Час: $T(K^*, R) \leq \Theta$;

Якість: $\text{QoR}(K^*) \geq Q$ (відтворюваність $\geq \tau$);

Безпека/право: $\text{Sec/Comp}(K^*) \models S$, K^* узгоджено з P ,

де QoR може включати метрики точності/стабільності моделей, показники відтворюваності пайплайнів; S Sec/Comp — виконання чек-листів DPA/IRB/ліцензування.

Модель ризиків і пріоритизація (FMEA-подібний підхід). Для кожної проблеми P_i задаємо: ймовірність p_i , вплив I_i (у % часу/вартості або балах), виявлюваність d_i (1 — легко виявити; 3 — важко). Визначаємо індекс ризику:

$$RPN_i = p_i \cdot I_i \cdot d_i,$$

та формуємо реєстр ризиків із полями: Проблема—TI—RPN—Контрзаходи—Власник—ETA—Статус. Пріоритизація заходів іде за спаданням RPN_i .

Таблиця 2

Матриця «Проблеми × Параметри управління»

Проблема	TI	Категорія	Вплив (час/якість/вартість/ризик)	Заплановані контрзаходи	Необхідні ресурси	RACI (Responsible, Accountable, Consulted, Informed)
Рd2: дефіцит метаданих	TI ₃	Дані	Якість/ризик	Впровадження Data Management Plans, використання шаблонів DataCite, автоматична перевірка схем	Data steward (0.2 FTE)	R – Data Steward; A – Lab Lead; C – Research Team; I – Admin

Проблема	ПІ	Категорія	Вплив (час/ якість/ вартість /ризик)	Заплановані контрзаходи	Необхідні ресурси	RACI (Responsible, Accountable, Consulted, Informed)
Pr1: дефіцит GPU-ресурсів	ПІ ₄	Інфраструктура	Час/ вартість	Хмарний bursting, пріоритетні черги задач, оптимізація batch-процесів	Додатковий бюджет на GPU-години	R – HPC admin; A – CIO; C – Research Team; I – Finance
Pr1: низькі цифрові компетентності персоналу	ПІ ₁ – ПІ ₇	Організація	Якість/ ризик	Програми підвищення кваліфікації, тренінги, менторство	Навчальні модулі, виділений час співробітників	R – HR/Training Lead; A – Dean/PI; C – IT Dept; I – Staff
Pr3: використання LLM із чутливими даними	ПІ ₂ – ПІ ₄	Право/етика	Ризик	Класифікація даних за рівнями чутливості, анонімізація, контроль доступів, аудит	Система RBAC, журналювання	R – Data Protection Officer; A – Compliance Lead; C – Legal; I – Research Team
Pr2: vendor lock-in у хмарних рішеннях	ПІ ₄ – ПІ ₇	Економіка	Вартість/ ризик	Вибір мульти-хмарної стратегії, використання відкритих форматів та API	Час на інтеграцію, консультанти	R – IT Architect; A – CIO; C – Procurement; I – Management

Для систематизації виявлених проблем, що виникають під час інтеграції цифрових технологій у науковий процес, доцільно представити їх у вигляді матриці «Проблеми × Параметри управління» (Табл 2).

Такий формат дозволяє співвіднести кожну проблему з відповідними параметрами управління — категорією, характером впливу (час, якість, вартість, ризик) та запланованими контрзаходами. Включення ресурсного забезпечення та ролей за моделлю RACI (Responsible, Accountable, Consulted, Informed) надає можливість визначити відповідальних осіб та уточнити статус реалізації контрзаходів. Подібний підхід дає змогу перевести абстрактні труднощі у конкретний управлінський формат, що забезпечує їх ранжування, моніторинг та контроль у рамках наукової організації.

Наведена матриця дає змогу комплексно поєднати технічні, організаційні та правові аспекти впровадження цифрових технологій у наукові дослідження. Кожна проблема отримує кількісну оцінку ризику, що дозволяє визначати пріоритетність контрзаходів.

У результаті формується структурований «реєстр проблем і заходів», який може застосовуватись як у стратегічному плануванні (довгострокові інвестиції, зміна політик), так і в операційному управлінні (щоденне адміністрування інфраструктури, робота з даними).

Важливим є й те, що матриця створює основу для подальшої побудови моделей ефективності та оцінки впливу цифрових технологій на продуктивність наукового процесу, що розглядається в наступному розділі.

Типові контрзаходи та «патерни» впровадження. Аналіз виявлених проблем та обмежень дозволяє сформулювати набір узагальнених контрзаходів, які можна розглядати як «патерни» впровадження цифрових технологій у наукові дослідження. Ці заходи мають системний характер і охоплюють різні рівні – від управління даними до організаційних і правових аспектів. Нижче наведено ключові напрями:

1. Дані: стандартизація метаданих (Dublin Core, DataCite), застосування уніфікованих шаблонів датасетів, автоматичні інструменти валідації схем, призначення DOI для наборів даних.

2. Методологія: попередня реєстрація досліджень (preregistration), використання формалізованих протоколів аналізу, unit/integration-тести для наукового коду, фіксовані seed-и для забезпечення відтворюваності, звітність за стандартами STROBE/PRISMA (у відповідних предметних галузях).

3. Інфраструктура: застосування підходів Infrastructure-as-Code (Terraform, Ansible), контейнеризація (Docker, Apptainer), оркестрація конвеєрів обробки даних (Snakemake, Nextflow, Airflow), впровадження policy-as-code для керування доступами.

4. Організація: програми підвищення цифрових компетентностей, формалізація ролей (PI, Data Steward, DevOps-for-Science), створення стандартних операційних процедур (SOP) для управління дослідницькими даними, етичних перевірок (IRB) та публікацій.

5. Право, етика та безпека: проведення оцінки впливу на захист даних (DPIA/DPA), класифікація інформації за рівнем чутливості, застосування моделей керування доступом RBAC/ABAC, шифрування даних «на спокої» і «в транзиті», журналювання з гарантією незаперечності.

6. Економіка: аналіз повної вартості володіння (TCO), розробка мульти-хмарних стратегій, запобігання vendor lock-in шляхом використання відкритих форматів та API, комбінування капітальних і операційних витрат.

Таким чином, запропоновані «патерни» не лише знижують ризики, ідентифіковані у попередніх розділах, але й сприяють формуванню сталої екосистеми цифрових досліджень. Їхнє впровадження дозволяє зменшити часові та фінансові витрати, підвищити якість результатів та забезпечити відповідність правовим і етичним вимогам.

Багатокритеріальна модель вибору інструментів. У сучасних дослідженнях існує велика кількість цифрових інструментів і сервісів, що відрізняються за функціональністю, вартістю, вимогами до ресурсів та рівнем безпеки. Це зумовлює потребу у формалізованих підходах до їх відбору, що

дозволяють уникати суб'єктивних рішень і забезпечувати прозорість у виборі технологічного стеку. Одним із таких підходів є багатокритеріальна оцінка.

Нехай для кожного інструмента k визначаються оцінки $norm_j(k) \in [0,1]$

за низкою критеріїв:

- Effectiveness – ступінь досягнення наукових цілей та відповідність функціональним вимогам;
- Cost – вартість впровадження та експлуатації (ТСО, ліцензії, хмарні ресурси);
- Risk – рівень потенційних ризиків (відмовостійкість, безпека, вразливість до кібератак);
- Compliance – відповідність нормативним вимогам (GDPR, IRB, політики зберігання даних);
- Usability – зручність використання, наявність підтримки та документації, навчальна крива.

Для узагальнення оцінок вводиться система ваг w_j , що відображає відносну значущість кожного критерію, при цьому

$$\sum_j w_j = 1.$$

Інтегральний показник для кожного інструмента визначається за формулою:

$$Score(k) = \sum_j w_j \cdot norm_j(k).$$

Оптимальним вважається інструмент k^* , для якого

$$Score(k^*) = \max Score(k).$$

Додатково вибір може обмежуватись наступними умовами: наявність ресурсів, часові рамки, вимоги до інформаційної безпеки. Розглянемо приклад багатокритеріальної оцінки цифрових інструментів (табл. 3).

Таблиця 3

Приклад багатокритеріальної оцінки цифрових інструментів

Інструмент	Effectiveness (0–1)	Cost (0–1)	Risk (0–1)	Compliance (0–1)	Usability (0–1)	Score(k)
Tool A	0,9	0,6	0,7	0,8	0,9	0,82

Інструмент	Effectiveness (0–1)	Cost (0–1)	Risk (0–1)	Compliance (0–1)	Usability (0–1)	Score(k)
Tool B	0,7	0,9	0,8	0,6	0,7	0,75
Tool C	0,8	0,7	0,9	0,9	0,6	0,80

У наведеному прикладі найвищий інтегральний показник має Tool A (0.82), що формально визначає його як пріоритетний для впровадження.

Багатокритеріальна модель дозволяє обґрунтовано порівнювати альтернативні цифрові інструменти, враховуючи як технічні характеристики, так і економічні та нормативні обмеження. Її застосування створює умови для прозорого та відтворюваного процесу ухвалення рішень у сфері цифровізації наукових досліджень.

Запропонована формалізація перетворює «розпорошені» виклики цифровізації наукового процесу на керовану систему проблем із чіткими констрейнтами й метриками. Вона забезпечує:

- (i) узгоджений словник для комунікації між науковцями, IT-фахівцями та адміністрацією;
- (ii) прозору пріоритизацію через ризикові індекси;
- (iii) відтворюваний механізм вибору технологій на основі багатокритеріальної оцінки.

Висновки. У дослідженні окреслено ключові напрями інтеграції цифрових технологій у методологію та організацію наукової діяльності, що дало змогу показати їхню роль не лише як засобів автоматизації рутинних процесів, а як чинника, який формує нову парадигму розвитку науки.

Побудована концептуальна карта дослідницького процесу із семи точок інтеграції цифрових технологій створює основу для системного аналізу можливостей і ризиків на кожному етапі наукового циклу — від планування та збору даних до поширення результатів і практичного застосування.

Розроблена таксономія проблем і обмежень у категоріях «дані», «методологія», «інфраструктура», «організація», «право та етика», «економіка» дала змогу формалізувати комплексні виклики цифровізації науки. Поєднання цього підходу з FMEA-моделлю ризиків забезпечило можливість ранжування проблем за індексом пріоритетності та сформувало основу для обґрунтованого прийняття управлінських рішень.

Важливим результатом стала побудова матриці «Проблеми × Параметри управління» та визначення типових контрзаходів, які дозволяють інтегрувати технічні, організаційні та правові аспекти у єдину систему керування цифровими трансформаціями. Запропонована багатокритеріальна модель вибору цифрових інструментів запропонувала формалізований механізм оптимізації ресурсів та підвищення результативності наукових досліджень.

Практичне значення роботи полягає у створенні методичного інструментарію, придатного як для стратегічного планування цифрових трансформацій у наукових установах, так і для щоденного операційного управління дослідницькими процесами.

Використання цих підходів сприятиме скороченню часових і фінансових витрат, підвищенню відтворюваності наукових результатів і забезпеченню відповідності правовим та етичним стандартам.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на практичне тестування запропонованих моделей у різних предметних сферах, розробку кількісних показників ефективності цифрових технологій та аналіз довгострокового впливу цифровізації на якість результатів і динаміку міжнародної наукової співпраці.

У підсумку, робота відкриває перспективи формування цілісної концепції цифрової науки, де сучасні технології стають інтегрованою складовою наукової методології.

Література:

1. Wilkinson M. D., Dumontier M., Aalbersberg I. J., та ін. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*. 2016. 3. 160018. DOI: <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>.
2. UNESCO. *Recommendation on Open Science*. Paris: UNESCO, 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949> (дата звернення: 20.10.2025).
3. European Commission. *European Open Science Cloud (EOSC)*. Brussels: European Commission, 2021. URL: <https://eosc-portal.eu/> (дата звернення: 20.10.2025).
4. Sandve G. K., Nekrutenko A., Taylor J., Hovig E. Ten Simple Rules for Reproducible Computational Research. *PLOS Computational Biology*. 2013. 9(10). e1003285. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1003285>.
5. Baker M. 1,500 scientists lift the lid on reproducibility. *Nature*. 2016. 533. С. 452–454. DOI: <https://doi.org/10.1038/533452a>.
6. National Institutes of Health (NIH). *NIH Data Management and Sharing Policy*. 2023. URL: <https://sharing.nih.gov/data-management-and-sharing-policy> (дата звернення: 20.10.2025).
7. European Data Protection Board (EDPB). *Guidelines 03/2020 on the processing of data concerning health for the purpose of scientific research in the context of COVID-19*. Brussels: EDPB, 2020. URL: <https://edpb.europa.eu> (дата звернення: 20.10.2025).
8. European Data Protection Board (EDPB). *Guidelines on consent, territorial scope and scientific research (updated set)*. Brussels: EDPB, 2021. URL: <https://edpb.europa.eu> (дата звернення: 20.10.2025).
9. Peloquin D., DiMaio M., Bierer B., Barnes M. GDPR and the research exemption: considerations on secondary research uses of data. *European Journal of Human Genetics*. 2020. 28. С. 697–705. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41431-019-0555-3>.
10. Priem J., Taraborelli D., Groth P., Neylon C. *Altmetrics: a manifesto*. 2010. URL: <http://altmetrics.org/manifesto/> (дата звернення: 20.10.2025).
11. *San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA)*. San Francisco, 2012. URL: <https://sfedora.org/> (дата звернення: 20.10.2025).

References:

1. Wilkinson, M. D., Dumontier, M., Aalbersberg, I. J., *et al.* (2016). The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. *Scientific Data*, 3, 160018. <https://doi.org/10.1038/sdata.2016.18>
2. UNESCO. (2021). *Recommendation on Open Science*. Paris: UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379949>
3. European Commission. (2021). *European Open Science Cloud (EOSC)*. Brussels: European Commission. Retrieved from <https://eosc-portal.eu/>
4. Sandve, G. K., Nekrutenko, A., Taylor, J., & Hovig, E. (2013). Ten Simple Rules for Reproducible Computational Research. *PLOS Computational Biology*, 9(10), e1003285. <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1003285>
5. Baker, M. (2016). 1,500 scientists lift the lid on reproducibility. *Nature*, 533, 452–454. <https://doi.org/10.1038/533452a>
6. National Institutes of Health (NIH). (2023). *NIH Data Management and Sharing Policy*. Retrieved from <https://sharing.nih.gov/data-management-and-sharing-policy>
7. European Data Protection Board (EDPB). (2020). *Guidelines 03/2020 on the processing of data concerning health for the purpose of scientific research in the context of COVID-19*. Brussels: EDPB. Retrieved from <https://edpb.europa.eu>
8. European Data Protection Board (EDPB). (2021). *Guidelines on consent, territorial scope and scientific research (updated set)*. Brussels: EDPB. Retrieved from <https://edpb.europa.eu>
9. Peloquin, D., DiMaio, M., Bierer, B., & Barnes, M. (2020). GDPR and the research exemption: considerations on secondary research uses of data. *European Journal of Human Genetics*, 28, 697–705. <https://doi.org/10.1038/s41431-019-0555-3>
10. Priem, J., Taraborelli, D., Groth, P., & Neylon, C. (2010). *Altmetrics: a manifesto*. Retrieved from <http://altmetrics.org/manifesto/>
11. San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA). (2012). *San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA)*. San Francisco. Retrieved from <https://sf-dora.org/>

УДК 004.8:[004.421:004.93]+519.816.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2612-2623](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2612-2623)

Потапова Надія Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0003-4566-4102>

Веселовська Наталія Ростиславівна доктор технічних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-9399-6721>

Замотайло Владислав Васильович здобувач Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця

АЛГОРИТМІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ВЕБСКРЕЙПІНГУ ПРИ ФОРМУВАННІ НАБОРІВ ДАНИХ В СЕРЕДОВИЩІ ПРОЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ ЛОГІСТИКОЮ

Анотація. У статті наведено результати розробки алгоритму вебскрейпінгу даних торговельних пропозицій підприємств у вигляді карток та оголошень з відкритих вебджерел інформації. Практична реалізація даного алгоритмічного підходу направлена на формування структурованих наборів даних, придатних до аналізу в середовищі проєктного управління інформаційною логістикою. Запропоновано комбінований підхід, що поєднує використання DOM-аналізу та розробку регулярних виразів для точного вилучення атрибутів, сутність яких відіграє провідну роль в логістиці при аналізі постачальників та ринку ресурсів. Розглянуто процес пошуку та структуризації таких атрибутів, як-от: бренд, модель товару, рік випуску та ціни у доларах США. Результуючим підсумком виконання алгоритму є формування структурованого набору даних у вигляді файлу формату *.csv, який придатний для подальшого проведення аналітики та прогнозування. Приведено основні складники алгоритму, функцію складності його обчислень, особливості оцінки в умовах динамічної розмітки вебсторінок. Наведено результати тестування алгоритму на прикладі даних 20 оголошень відкритої платформи вживаних автомобілів, як типового відкритого вебджерела даних для отримання необхідної інформації про стан пропозиції постачальників на ринку відповідних товарів. Якість роботи алгоритму оцінено за допомогою індикаторів точності та повноти пошуку й обробки даних ($Precision \approx 0.95$ і $Recall \approx 0.95$).

Наголошується, що при використанні засобів автоматизованого збору даних, таких як-от парсинг та вебскрейпінг особлива увага має приділятися дотриманню правового режиму роботи з персоналізацією даних та коректністю звернень до відкритих джерел не порушуючи функціонал роботи вебсайтів.

Ключові слова: алгоритмізація, парсинг, вебскрейпінг, набір даних, регулярні вирази, Python, інформаційна логістика.

Potapova Nadiia Anatoliivna Candidate of Economic Sciences, Associate professor, Associate Professor of Information Technology Department, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0003-4566-4102>

Veselovska Nataliia Rostyslavivna doctor of technical science, professor, Professor of Information Technology Department, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0001-9399-6721>

Zamotailo Vladyslav Vasylyovych acquisition of Vasyl' Stus Donetsk National University, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia

ALGORITHMIC IMPLEMENTATION OF WEB SCRAPPING WHEN FORMING DATASETS IN THE ENVIRONMENT OF PROJECT MANAGEMENT OF INFORMATION LOGISTICS

Abstract. The article presents the results of the development of an algorithm for web scraping data of commercial offers of enterprises in the form of cards and announcements from open web sources of information. The practical implementation of this algorithmic approach is aimed at the formation of structured data sets suitable for analysis in the environment of project management of information logistics. A combined approach is proposed that combines the use of DOM analysis and the development of regular expressions for the accurate extraction of attributes, the essence of which plays a leading role in logistics when analyzing suppliers and the resource market. The process of searching and structuring such attributes as: brand, product model, year of release and prices in US dollars is considered. The resulting result of the algorithm is the formation of a structured data set in the form of a *.csv format file, which is suitable for further analytics and forecasting. The main components of the algorithm, the function of the complexity of its calculations, and the features of evaluation in the conditions of dynamic web page markup are given.

The results of testing the algorithm are presented using the example of 20 ads from an open platform for used cars, as a typical open web source of data for obtaining the necessary information about the state of suppliers' offers on the market of relevant goods. The quality of the algorithm's work is assessed using indicators of accuracy

and completeness of data search and processing (Precision ≈ 0.95 and Recall ≈ 0.95).

It is emphasized that when using automated data collection tools, such as parsing and web scraping, special attention should be paid to compliance with the legal regime of work with data personalization and the correctness of appeals to open sources without violating the functionality of websites.

Keywords: algorithmization, parsing, web scraping, data collection, regular expressions, Python, information logistics.

Постановка проблеми. Цифровізація бізнесу створює передумови для розширення напрямів роботи з даними. Більшість підприємств та організацій мають представлення в інтернет-ресурсах різної категорії. Просування брендів масштабувалось в інтернет-середовище мобільних додатків. Управління інформаційними потоками та наборами даних набуває зростаючої популярності в бізнесі. Більшість представників бізнесу розміщують свої пропозиції на інтернет-ресурсах з метою розширення потоку потенційних покупців. Саме в цей час актуалізовані питання інформаційної логістики та управління даними.

Більшість розміщених даних подаються у неструктурованому вигляді, що робить їх непридатними до стійкого використання в площині аналізу та оцінювання. Збір даних потребує значних ресурсів та зусиль, проте його відсутність робить звуженими уявлення про сьогодення товарних ринків та наявні товарні пропозиції. Тому, збір та обробка текстової інформації, розміщеної на інтернет-ресурсах різної категорії в процесі перебудови у структуровані набори даних має включати адаптивні алгоритми парсингу та вебскрейпінгу, поєднання яких дозволить оптимізувати інформаційну логістику та потоки даних в бізнесі. Аналітика ринків потребує автоматичного збору структурованих даних за конкретизованими атрибутами, основними серед яких є: бренд виробника, модель випуску, рік випуску, ціни та ін. Такі індикатори дають змогу проводити статистичний аналіз, побудувати дашборди або тренувати машинні моделі навчання. Проте, пропозиції подані у вигляді карток та оголошень на сайтах в більшості представлені у вільному HTML-тексті, і один елемент може містити кілька атрибутів одночасно, що вимагає розбору структури та запису уже відфільтрованих та структурованих даних і обґрунтовує розробку та використання алгоритмічних рішень на основі поєднання DOM-аналізу і регулярних виразів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в напрямку розробки алгоритмів парсингу та вебскрейпінгу мають достатньо вагому практичну значимість в умовах цифровізації діяльності людства. Процеси збору та аналізу даних здебільшого привертають увагу розробників теоретичних положень і практичного впровадження існуючих рішень з метою покращення їх результатів.

Отримання ефективних алгоритмів парсингу є невід'ємною частиною в роботі з великими даними. Зокрема, звертається увага дослідників на роль великих даних в прийнятті управлінських рішень [1] та проблематика, яка виникає при їх використанні в сучасних інформаційних системах [2]. Проте, питання пов'язані з реалізацією механізмів їх отримання, фільтрування та структурованості мають досить обмежений опис.

Процеси парсингу та вебскрейпінгу розглядаються в більшості в роботах іноземних авторів, серед яких роботи Митчелла Р. [5], Хейдта М. [6] та ін. В даних роботах розкрито теоретичну сутність та категорійний апарат процесів парсингу, а також частково наведена реалізація деяких алгоритмів. Проте, більшість питань обґрунтованості даних процесів, аналіз стійкості та ефективності, розробка нових алгоритмічних структур, формування сталого концептуального та теоретико-методологічного підґрунтя даного напрямку залишаються відкритими.

Метою статті є висвітлення алгоритмічного підходу та практичної реалізації процесу вебскрейпінгу торговельних пропозицій підприємств у вигляді карток та оголошень для формування структурованих наборів даних, придатних до аналізу в середовищі проєктного управління інформаційною логістики

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставленої задачі було розроблено багаторівневий конвеєрний алгоритм, який послідовно трансформує необроблені HTML-дані у структурований набір записів.

Алгоритм зору та обробки даних відтворює функціонування процесу збору та обробки даних, в межах якої із хаотично поданої інформації про товар в торговельних оголошеннях-пропозиціях послідовно створюється структурований набір даних придатний для логістичного аналізу постачальників та ринку ресурсів. Процес проходить три основних етапи: отримання та локалізація даних, вилучення та нормалізація атрибутів, збереження та валідація результатів. Схематично процес можна представити у наступному вигляді:

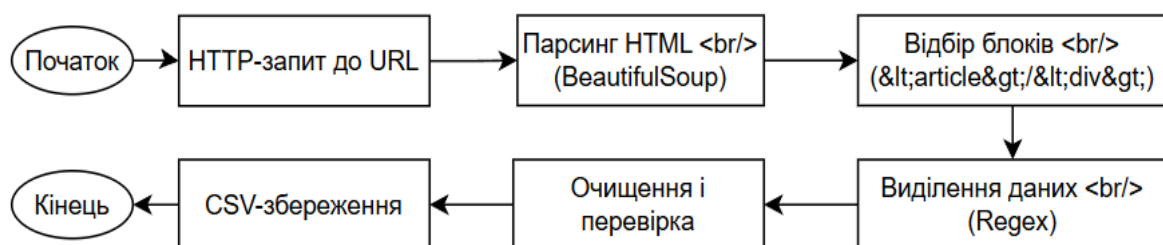

Рис. 1. Схема процесу збору даних

Етап 1: Отримання та локалізація даних. На цьому етапі відбувається отримання сирого HTML-коду сторінки та виділення з нього потенційно

релевантних інформаційних блоків. Формується HTTP-запит до цільового URL з імітацією заголовків браузера (User-Agent) та DOM-аналіз отриманого коду за допомогою бібліотеки BeautifulSoup. Застосовується стійкий підхід до змін розмітки з метою локалізації логічних блоків оголошень, пріоритетом якого визначено пошук семантичних тегів (<article>) над загальними контейнерами (<div>).

Етап 2: Вилучення та нормалізація атрибутів. Це ядро алгоритму, де з текстового вмісту локалізованих блоків вилучаються цільові атрибути. Кожен блок проходить через поблочний фільтр на наявність ключових маркерів. До відфільтрованих блоків застосовуються регулярні вирази – формальні шаблони, що забезпечують точне виділення конкретних визначених атрибутів: бренду, моделі, року та ціни в USD з текстового рядка. На завершення етапу вилучені дані проходять нормалізацію: з числових значень видаляються нерелевантні символи, а також усуваються дублікати записів.

Етап 3: Збереження та валідація. На фінальному етапі структуровані та очищені дані зберігаються для подальшого використання. Персистентність даних досягається шляхом запису даних у csv-файл з кодуванням UTF-8-sig, що забезпечує сумісність з додатками аналізу даних. Діагностичний компонент алгоритму веде підрахунок знайдених записів та дозволяє відстежувати проблемні блоки, де вилучення даних не вдалося, для подальшого аналізу та вдосконалення шаблонів.

Реалізація алгоритму починається з виконання запиту до вебсторінки [10]. Для забезпечення стабільності використано імітацію браузера, контроль часового ресурсу та обробку помилок. Метод звернення до сторінки фіксує можливі HTTP-помилки. Обчислювальна складність операції парсингу HTML – $O(n)$ (n – розмір сторінки). Ключовим елементом алгоритму є словник автомобільних брендів, який виконує наступні функції:

1. Фільтрує блоки, що не містять назви відомих брендів.
2. Забезпечує точне розпізнавання бренду в тексті (навіть коли він записаний кирилицею або має кілька слів).

Реалізація має наступний вигляд:

```
brands = ['BMW', 'TOYOTA', 'MERCEDES-BENZ', 'KIA',  
'AUDI', ..., 'NISSAN']
```

Бренди відсортовуються за довжиною у спадному порядку задля уникнення хибних збігів. Це мінімізує ризики накладання та підвищує точність розпізнавання тексту. У найгіршому випадку функція складності пошуку дорівнюватиме $f=O(m \cdot k)$ (m – кількість брендів, k – довжина тексту блоку). Функція пошуку бренду описується як:

```
def extract_brand(text):  
    text_upper = text.upper()
```



```
for brand in sorted(brands, key=len, reverse=True):  
    if brand in text_upper:  
        return brand  
    return ""
```

Бренд (торгівельної марки товару) подається в торговельних картках (оголошеннях) невід'ємною частиною із описом модельної лінійки товару. Тому, модель товару є одним із найнеобхідніших складників при аналізі даних в торговельній логістиці. Розмежування даних товаровиробника та моделі випуску є одним із необхідних при формуванні наборів даних товарної лінійки. В практичних товарних пропозиціях (оголошеннях) рядки з даними можуть бути записані у форматі:

"BMW | X5 | 2015 p. | \$25000"

Складність полягає у тому, що модель може бути вказана як у тексті посиланням (<a>), так і безпосередньо у текстовому блоці. Тому, для забезпечення стійкості алгоритму реалізовано багаторівневу логіку у вигляді коду:

```
def extract_model(text, brand, element=None):  
    if not brand:  
        return ""  
    model = ""  
    # 1. Спроба вилучити модель із мезу <a>  
    if element:  
        link = element.find('a', href=True)  
        if link:  
            link_text = link.get_text(strip=True)  
            brand_pattern = re.escape(brand)  
            clean_text = re.sub(rf'^{brand_pattern}\s*', '', link_text,  
flags=re.IGNORECASE).strip()  
            if clean_text:  
                model = clean_text  
    # 2. Якщо модель не знайдена – застосовуємо regex  
    if not model:  
        brand_pattern = re.escape(brand)  
        pattern1 =  
rf'{brand_pattern}\s+([^\d]*?)(?:\s*\$|\s*d{4}\s*p\.| \s*d{4}\s*$|$\s*)'  
        match = re.search(pattern1, text, re.IGNORECASE)  
        if match:  
            model = match.group(1).strip()  
    # 3. Очищення результату  
    if model:
```

```
model = re.sub(r'\s+', ' ', model)
model = re.sub(r'^\w\s|-]', '', model)
model = re.sub(r'\b(19\d{2}|20[0-3]\d)\b', '', model).strip()
return model[:40] if model else ""
return ""
```

Функція поєднує процеси пошуку на двох рівнях:

1. HTML-рівень: вилучення тексту з тегу <a>, який часто містить чисту назву оголошення (менше сторонніх слів).
2. Regex-рівень: пошук тексту між брендом та числовим шаблоном (роком або ціною).

Ключовий регулярний вираз має вигляд:

```
rf'{brand_pattern}\s+([^\d]*?)(?:\s*\$|\s*d{4}\s*p\.\?|\s*d{4}\s*\$|\$)'
```

Вираз обумовлює вибір символів між назвою бренду та ознакою ціни (року). Функція виділяє моделі навіть з «зашумленого» тексту, наприклад: "Audi A6 quattro 2016 р. \$18000". Використання гнучких регулярних виразів при отриманні загальновживаних атрибутів (рік і ціна) обумовлено різновидами формату їх подання в оголошеннях. Тому будемо мати пошук у вигляді коду:

```
# Витяг року
year_match = re.search(r'\b(19\d{2}|20[0-3]\d)\s*p\.\?', text)
if not year_match:
    year_match = re.search(r'\b(19\d{2}|20[0-3]\d)\b', text)
year = year_match.group(1) if year_match else ""
# Витяг ціни
price_match = re.search(r'\$(\d[\d\s\']*)', text)
price = ""
if price_match:
    price = re.sub(r'[\s\']', '', price_match.group(1))
```

Пошук року здійснюється у діапазоні від 1900 до 2039. Використання додаткового шаблону \s*p\.\? враховує скорочення "р." (рік). Для цін застосовано універсальний вираз, який підтримує різні формати: \$12500, \$12 500, \$12'500. Символи пробілів або апострофів видаляються після вилучення даних і зберігаються у чистому числовому вигляді.

Сутність алгоритмічної логіки полягає у відтворенні процесу створення структурованого словника з основними полями, після пошуку блоку тексту та проходження фільтрів. Функція обробки має вигляд:

```
def extract_car_data(text, element=None):
    brand = extract_brand(text)
    model = extract_model(text, brand, element)
```

```
# Ціна
```

```
price_match = re.search(r'\$(\d[\d\s\']*)', text)
price = re.sub(r'[\s\']', '', price_match.group(1)) if price_match else ""
```

```
# Pik
```

```
year_match = re.search(r'\b(19\d{2}|20[0-3]\d)\s*p\.\?', text)
if not year_match:
    year_match = re.search(r'\b(19\d{2}|20[0-3]\d)\b', text)
year = year_match.group(1) if year_match else ""
return {'brand': brand, 'model': model, 'price_usd': price, 'year': year}
```

Структура дозволяє відокремити логіку вилучення кожного параметра. Алгоритм повертає чотири ключові поля з подальшим записом у *.csv.

DOM-прохід – це процес, який визначає межі оголошень на сторінці [11]. Алгоритм проводить пошук тегу <article> (семантична відповідність окремій картці оголошення), а у випадку його відсутності – <div>. Реалізація має вигляд:

```
cars = []
articles = soup.find_all('article')
if articles:
    for article in articles:
        text = article.get_text(separator=' ', strip=True)
        has_brand = any(brand in text.upper() for brand in brands)
        has_price = '$' in text
        has_year = re.search(r'\b\d{4}\b', text)
        if has_brand and has_price and len(text) > 10:
            car_data = extract_car_data(text, article)
            if car_data['brand'] and car_data['price_usd']:
                is_duplicate = any(
                    c['brand'] == car_data['brand'] and
                    c['price_usd'] == car_data['price_usd'] and
                    c['year'] == car_data['year']
                    for c in cars
                )
                if not is_duplicate:
                    cars.append(car_data)
```

У випадку відсутності тегу <article> відбувається аналіз <div>, що робить парсер більш стійким до змін структури сторінки.

Підсумковим результатом процесу збору має стати збереження отриманих даних.

Дані зберігаються у файл типу *.csv.

Даний формат є універсальним і легко інтегрується з подальшою обробкою (наприклад, в додатках типу BI).

Створення файлу може відбуватись в наступний спосіб:

if cars:

```
with open('rst_cars.csv', 'w', newline="", encoding='utf-8-sig') as file:  
writer = csv.DictWriter(file, fieldnames=['brand', 'model', 'price_usd',  
'year'])
```

```
writer.writeheader()
```

```
writer.writerows(cars)
```

Кодування utf-8-sig забезпечує коректне відображення українських символів у Microsoft Excel.

```
Знайдені автомобілі:  
TOYOTA Prado | $29999 | 2010  
TOYOTA RAV4 | $32000 | 2020  
TOYOTA Land Cruiser | $68000 | 2020  
VOLKSWAGEN Polo | $9700 | 2019  
KIA Ceed | $7200 | 2011  
LINCOLN Nautilus | $25900 | 2021  
FORD Connect | $11500 | 2014  
BMW 7-series | $16900 | 2009  
FORD C-Max | $7399 | 2011  
MERCEDES ML-Class | $5500 | 1998  
MERCEDES ML-Class | $5450 | 2000  
CITROEN C5 | $5950 | 2010  
CHEVROLET Cruze | $6500 | 2013  
VOLKSWAGEN Transporter | $10400 | 2003  
NISSAN Primera | $3000 | 2001  
SUBARU Tribeca | $7800 | 2007  
MAZDA CX-5 | $14950 | 2014  
NISSAN Qashqai | $9000 | 2007  
HYUNDAI TucsonTop | $22300 | 2020  
OPEL Vivaro | $6950 | 2006  
Збережено 20 авто у rst_cars.csv
```

Рис. 2. Виведення знайдених оголошень у консоль

Структурований набір даних у CSV-файлі наведено на рисунку 3.

Практична апробація алгоритму на цільовій веб-сторінці продемонструвала його високу ефективність. Скрипт успішно ідентифікував та обробив усі видимі оголошення, що підтверджується виводом у консоль.

Для кількісної оцінки якості розробленого алгоритму було проведено валідацію на тестовій вибірці (20 оголошень). Якість оцінювалася за стандартними метриками інформаційного пошуку (формула 1): Precision (точність) та Recall (повнота).

$$Precision = \frac{TP}{TP+FP}, Recall = \frac{TP}{TP+FN} \quad (1)$$

де Precision – точність визначення даних;

Recall – повнота пошуку даних;

TP – правильно визначені дані в оголошеннях;

FP – хибно визначені дані в оголошеннях;

FN – кількість пропущених фактичних даних при пошуку.

	brand	model	price_usd	year
1	TOYOTA	Prado	29999	2010
2	TOYOTA	RAV4	32000	2020
3	TOYOTA	Land Cruiser	68000	2020
4	VOLKSWAGEN	Polo	9700	2019
5	KIA	Ceed	7200	2011
6	LINCOLN	Nautilus	25900	2021
7	FORD	Connect	11500	2014
8	BMW	7-series	16900	2009
9	FORD	C-Max	7399	2011
10	MERCEDES	ML-Class	5500	1998
11	MERCEDES	ML-Class	5450	2000
12	CITROEN	C5	5950	2010
13	CHEVROLET	Cruze	6500	2013
14	VOLKSWAGEN	Transporter	10400	2003
15	NISSAN	Primera	3000	2001
16	SUBARU	Tribeca	7800	2007
17	MAZDA	CX-5	14950	2014
18	NISSAN	Qashqai	9000	2007
19	HYUNDAI	TucsonTop	22300	2020
20	OPEL	Vivaro	6950	2006

Рис. 3. Фрагмент результуючого CSV-файлу зі структурованими даними

Алгоритм продемонстрував високі показники точності та повноти пошуку й обробки даних ($Precision \approx 0.95$ і $Recall \approx 0.95$), що підтверджує його якість для обробки неструктурованого HTML. Надійність системи в цілому підкріплюється тестуванням окремих компонентів (функціональних блоків). Так, unit-тест для функції `extract_model` показує коректність логіки виділення ключових полів:

```
def test_extract_model_simple():
    t = "BMW X5 2015 p. $25000"
    assert extract_brand(t) == "BMW"
    assert extract_model(t, "BMW") == "X5"
    assert re.search(r'$(\d+)', t).group(1) == "25000"
```

Зазначимо, що при проведенні вебскрапінгу необхідним є дотримання етичних норм та правових вимог [12]. Законодавчо даний термін є невизначеним, тому, зазвичай в систему вебскрапінгу потрапляють дані з сайтів, що мають публічний доступ до користувачів на рівні сторінок з демонстрованими пропозиціями. Аналіз проводиться у межах цільового сайту з обмеженнями швидкості запитів (зменшується навантаження на сервер) та дотриманням політики конфіденційності з огляду на захист персональних даних. Окрім

цього, розроблений алгоритм має певні технічні обмеження, зокрема вразливість до змін HTML-структури та нездатність обробляти динамічний контент, що завантажується за допомогою JavaScript. Перспективи подальшого розвитку методу включають інтеграцію з headless-браузерами (Selenium, Playwright) для роботи з динамічними сайтами, реалізацію механізмів обходу сторінок (пагінації) для масштабування збору даних та застосування більш просунутих алгоритмів, як-от Aho-Corasick, для оптимізації пошуку за великими словниками.

Висновки. Автоматизований збір даних з публічних вебджерел є невід'ємною частиною сучасної інформаційної логістики, а якість даного процесу безпосередньо залежить від обраного алгоритмічного підходу.

Оптимальним при роботі з напівструктурованими даними (HTML-оголошення) є комбінований багаторівневий підхід. Поєднання DOM-аналізу для контекстної локалізації блоків та регулярних виразів при точному виділенні атрибутів забезпечує необхідний компроміс між гнучкістю та точністю. Успішність такого алгоритму визначається його точністю, і стійкістю до зовнішніх факторів. Поєднання технологій вебскрейпінгу є ключовим складником в процесі перетворення хаотичної вебінформації на цінний аналітичний ресурс у вигляді структурованого набору даних, придатного до подальшої аналітики.

Література:

1. Горбаченко С.А., Клевцевич Н.А., Дикий О.В. Використання Big Data в процесі прийняття управлінських рішень. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. № 4 (88). С. URL: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-88-16>.
2. Регеда Ю. О., Регеда В. О. Ключові проблеми використання великих даних в інформаційних системах на сучасному етапі розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. 2024. Том 35 (74). № 4. С. 182 – 187. URL: https://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/29.pdf
3. Потапова Н.А. Інформаційна логістика в сучасній ексабайтовій економіці. *Маркетинг і логістика в системі менеджменту: тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 183-184.
4. Потапова Н.А., Денисюк В.О., Крохмалюк В.В. Парсинг як метод обробки даних при оцінці споживчої цінності товарів. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №13(27). С.819-827. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7625>
5. Mitchell R. Web Scraping with Python: Collecting Data from the Modern Web. *O'Reilly Media*. 2015. 253 p.
6. Heydt M. Python Web Scraping Cookbook. *Packt Publishing*, 2018. 364 p.
7. Jarmul K., Lawson R. Python Web Scraping: Hands-on data scraping and crawling using PyQT, Selenium, HTML and Python. *Packt Publishing*, 2017. 220 p.
8. Heydt M. Python Web Scraping Cookbook: Over 90 proven recipes to get you scraping with Python, micro services, Docker and AWS. *Packt Publishing*, 2018. 364 p.
9. Lawson R. Web Scraping with Python: Step by Step Guide to Easy Web Scraping, Data Extraction, and Web Crawling in Python. *Packt Publishing*, 2020. 179 p.

10. Офіційна сторінка сайту RST. URL: <https://rst.ua/ukr/ukr/>
11. Потапова Н., Волонтир Л., Нестерук М. Алгоритмічний підхід до маніпуляції html-структурами при використанні графових алгоритмів для роботи з DOM. Herald of Khmelnytskyi National University. Technical sciences. 2025. №4. С. 470 – 476. URL: <https://heraldts.khmnmu.edu.ua/index.php/heraldts/article/view/1748/1920>
12. Правове регулювання парсингу. URL: <https://lcf.ua/news/pravove-reguliuvannia-parsyngu/>

References:

1. Horbachenko S., Klievtsievych N., Dykyi O. (2024) *Vykorystannia Big Data v protsesi pryiniattia upravlynskykh rishen [Using Big Data in the process of making management decisions]*. Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-88-16> [in Ukrainian].
2. Reheda Yu. O., Reheda V. O. (2024) *Kliuchovi problemy vykorystannia velykykh danykh v informatsiinykh systemakh na suchasnomu etapi rozvytku [Key problems of using big data in information systems at the current stage of development]*. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Tekhnichni nauky. Retrieved from https://www.tech.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/29.pdf [in Ukrainian].
3. Potapova N.A. *Informatsiina lohistyka v suchasni eksabaitovii ekonomitsi. [Information logistics in the modern exabyte economy]*. Marketynh i lohistyka v systemi menedzhmentu: tezy dopovidei XIV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2022. S. 183-184. [in Ukrainian].
4. Potapova N.A., Denysiuk V.O., Krokhmaluk V.V. (2023) *Parsynh yak metod obrobky danykh pry otsyntsi spozhyvchoi tsinnosti tovariv [Parsing as a data processing method for estimating the consumer value of goods]*. Nauka i tekhnika sohodni. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7625> [in Ukrainian].
5. Mitchell R. (2015). *Web Scraping with Python: Collecting Data from the Modern Web*. O'Reilly Media. 253.
6. Heydt M. (2018). *Python Web Scraping Cookbook*. Packt Publishing, 364.
7. Jarmul K., Lawson R. (2017). *Python Web Scraping: Hands-on data scraping and crawling using PyQt, Selenium, HTML and Python*. Packt Publishing, 220.
8. Heydt M. (2018). *Python Web Scraping Cookbook: Over 90 proven recipes to get you scraping with Python, micro services, Docker and AWS*. Packt Publishing, 364.
9. Lawson R. (2020). *Web Scraping with Python: Step by Step Guide to Easy Web Scraping, Data Extraction, and Web Crawling in Python*. Packt Publishing, 179.
10. Potapova N., Volontyr L., Nesteruk M. (2025) *Alhorytmichnyi pidkhid do manipuliatsii html-strukturamy pry vykorystanni hrafovyykh alhorytmiv dlia roboty z DOM [Algorithmic approach to manipulating html structures using graph algorithms for working with DOM]*. Herald of Khmelnytskyi National University. Technical sciences. Retrieved from <https://lcf.ua/news/pravove-reguliuvannia-parsyngu/> [in Ukrainian].
11. Ofitsiina storinka сайту RST [Official website of RST]. *rst.ua*. Retrieved from <https://rst.ua/ukr/ukr/> [in Ukrainian].
12. *Pravove rehuliuvannia parsynhu [Legal regulation of parsing]*. *lcf.ua*. Retrieved from <https://lcf.ua/news/pravove-reguliuvannia-parsyngu/> [in Ukrainian].

УДК 621.317.7:681.3.012

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2624-2635](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2624-2635)

Резанов Петро Станіславович аспірант національного транспортного університету, Кафедра автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих транспортних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-2714-3543>

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ СИНТЕЗУ ДЛЯ МІКРОПРОЦЕСОРНИХ ПРИСТРОЇВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИНХРОННИХ ВЕКТОРНИХ ВИМІРЮВАНЬ

Анотація. У статті проведено комплексний аналіз ефективності математичних методів синтезу мікропроцесорних архітектур, призначених для реалізації інтелектуальних синхронних векторних вимірювань у мережах електропостачання. Розглянуто сучасні виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення високої швидкості обробки даних, точності синхронізації, енергоефективності та мінімальних апаратних витрат у вбудованих системах типу Phasor Measurement Units (PMU). Запропоновано формалізовану систему критеріїв оцінки ефективності, що включає час синтезу, кількість логічних елементів (LUT), енергоспоживання та похибку вимірювань. У дослідженні використано три математичні методи: генетичні алгоритми, нелінійне програмування та евристичний пошук на основі методу гілок і меж. Кожен метод адаптовано до специфіки обчислень дискретного перетворення Фур'є (ДПФ) у PMU-пристроях. Проведено симуляційне моделювання в середовищі MATLAB/Simulink та апаратну реалізацію на платформі Field-Programmable Gate Array (FPGA) Xilinx Artix-7. Результати показали, що генетичні алгоритми забезпечують найвищу точність ($TVE = 0,04\%$), нелінійне програмування — мінімальний час синтезу (11,5 с), а евристичний метод — найнижче енергоспоживання (1,48 Вт). Запропоновано гібридний підхід, який послідовно застосовує нелінійне програмування для початкового пошуку, генетичний алгоритм для дооптимізації та евристичну корекцію за енергоспоживанням. Гібридний метод зменшує час синтезу на 33 %, апаратні витрати на 8 %, енергоспоживання на 10 % та нормалізовану функцію витрат на 25 %, порівняно з середніми показниками окремих методів. Дослідження враховує специфіку мереж Smart Grid з розподіленими джерелами енергії та динамічними навантаженнями. Розроблено математичну модель задачі синтезу як багатокритеріальної оптимізації з обмеженнями на ресурси. Експериментальна верифікація на реальній PMU-системі з частотою дискретизації 10 кГц та GPS-синхронізацією підтвердила відповідність стандартам IEEE C37.118.1-2011[1] та IEC

61850 [2]. Отримані результати демонструють практичну цінність запропонованих рішень для проектування інтелектуальних пристроїв моніторингу, які забезпечують стабільну роботу в реальних умовах експлуатації. У статті також проаналізовано перспективи застосування гібридного методу в багатопроекторних архітектурах та системах з вбудованим штучним інтелектом. Таким чином, дослідження пропонує науково обґрунтований інструментарій для оптимізації синтезу мікропроцесорних пристроїв синхронних векторних вимірювань, що сприяє підвищенню надійності, енергоефективності та масштабованості систем моніторингу в сучасних мережах електропостачання.

Ключові слова: синтез архітектур, мікропроцесорні пристрої, синхронні векторні вимірювання, Phasor Measurement Units. PMU, генетичні алгоритми, нелінійне програмування, евристичний метод, ефективність, Smart Grid, FPGA, IEEE C37.118.

Rezanov Petro Stanislavovych Ph.D. Student at the National Transport University, Department of Automation and Computer-Integrated Transport Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-2714-3543>

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF MATHEMATICAL SYNTHESIS METHODS FOR MICROPROCESSOR DEVICES OF INTELLIGENT SYNCHRONOUS VECTOR MEASUREMENTS

Abstract. The paper presents a comprehensive analysis of the efficiency of three mathematical methods for the synthesis of microprocessor architectures designed for intelligent synchronous vector (synchrophasor) measurements in power grids: genetic algorithms, nonlinear programming, and heuristic branch-and-bound search. Each method has been adapted to the specifics of discrete Fourier transform calculations in Phasor Measurement Units (PMU). A formalized evaluation system is proposed, comprising synthesis time, number of look-up tables (LUT), power consumption, and total vector error (TVE). Simulation modelling was performed in MATLAB/Simulink, and hardware implementation was carried out on a Xilinx Artix-7 FPGA platform. The results showed that genetic algorithms provide the highest accuracy (TVE = 0.04 %), nonlinear programming yields the shortest synthesis time (11.5 s), and the heuristic method achieves the lowest power consumption (1.48 W).

A hybrid approach is proposed that sequentially employs nonlinear programming for the initial search, a genetic algorithm for global refinement, and heuristic correction focused on power consumption and hardware costs. Compared to the average performance of the individual methods, the hybrid method reduces synthesis time by 33 %, LUT utilization by 8 %, power consumption by 10 %, and the normalized cost function by 25 %.

Experimental verification on a real PMU system with 10 kHz sampling rate and GPS synchronization confirmed full compliance with IEEE C37.118.1-2011 [1] and IEC 61850 [2] standards. The obtained results demonstrate practical value for the design of energy-efficient, high-precision intelligent monitoring devices capable of stable operation under real grid conditions. Prospects for applying the hybrid method in multiprocessor architectures and systems with embedded artificial intelligence are also discussed.

Keywords: architecture synthesis, PMU, synchrophasor measurements, genetic algorithms, nonlinear programming, branch-and-bound, hybrid optimization, FPGA, Smart Grid, IEEE C37.118.

Постановка проблеми. В загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні мережі електропостачання характеризуються високим рівнем складності через інтеграцію відновлювальних джерел енергії, зростання частки нелінійних навантажень та необхідність забезпечення стабільності в умовах невизначеності. Інтелектуальні синхронні векторні вимірювання, реалізовані за допомогою пристроїв PMU, є ключовим елементом систем моніторингу Smart Grid, що дозволяють отримувати синхронізовані дані про фазові кути, амплітуди та частоту з точністю до мікросекунд [1]. Проте ефективність таких пристроїв значною мірою залежить від якості синтезу їхніх мікропроцесорних архітектур.

Основні проблеми включають: – обмеженість обчислювальних ресурсів вбудованих систем при необхідності обробки великих обсягів даних у реальному часі; – високі апаратні витрати при реалізації алгоритмів ДПФ на FPGA або Application-Specific Integrated Circuit (ASIC)[2]; – недостатню адаптивність традиційних методів синтезу до змін умов експлуатації, зокрема в мережах з високою динамікою.

Ці виклики безпосередньо пов'язані з практичними завданнями підвищення надійності електропостачання, мінімізації аварійних ситуацій та оптимізації енергетичних потоків. Наприклад, у транспортних системах електропостачання нерівномірність навантажень вимагає швидкого реагування на перехідні процеси, що неможливо без ефективного синтезу архітектур PMU [3]. Таким чином, актуальність проблеми полягає у розробці та порівнянні математичних методів синтезу, які б забезпечували оптимальний компроміс між швидкодією, точністю та ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у галузі синтезу архітектур PMU та виявлення невирішених завдань. Питання синтезу мікропроцесорних архітектур для систем вимірювань активно досліджується в останні роки. У роботі Coussy P. та Morawiec A. [3] закладено основи високорівневого синтезу High-Level Synthesis (HLS), що дозволяє автоматично перетворювати

алгоритмічний опис на апаратну реалізацію. Автори підкреслюють переваги HLS для прискорення розробки вбудованих систем.

Значний внесок у методи синтезу внесли дослідники в галузі оптимізації на основі генетичних алгоритмів. У статті Ascia G., Catania V. та Palesi M. [4] запропоновано багатоцільовий генетичний підхід до розподілу задач у Network-on-Chip, що може бути адаптовано до архітектур PMU. Cong J. та співавт. [5] розробили методи HLS для FPGA, що включають оцінку продуктивності та енергоспоживання на етапі синтезу. Енергоефективність архітектур досліджувалася в роботі Xydis S., Palermo G. та Silvano C. [6], де запропоновано компіляторно-орієнтований підхід до оптимізації вбудованих процесорів. Jaiswal M.K. та Chandrachoodan N. [7] реалізували високопродуктивну архітектуру блочного LU-розкладу на FPGA, що демонструє можливості паралелізації для Digital Signal Processing block (DSP)-задач.

Стандарти IEEE C37.118.1-2011 [1] та IEC 61850 [2] визначають вимоги до точності та швидкості PMU, що є орієнтиром для синтезу. Huan Y. та Prasanna V. [8] досліджували HLS з розподіленою пам'яттю, що актуально для багато-процесорних PMU.

Проте аналіз літератури виявив невирішені аспекти: відсутність порівняльного аналізу математичних методів синтезу спеціально для архітектур PMU; недостатня увага до критеріїв ефективності в умовах обмежених ресурсів вбудованих систем; брак гібридних підходів, що поєднують переваги різних методів.

Саме цим питанням присвячена стаття.

Мета статті. Метою статті є аналіз ефективності математичних методів синтезу мікропроцесорних архітектур для інтелектуальних синхронних векторних вимірювань та розробка гібридного підходу для оптимізації за критеріями швидкості, точності та ресурсів.

Завдання:

1. Формалізувати критерії ефективності синтезу.
2. Адаптувати та порівняти три методи: генетичні алгоритми, нелінійне програмування, евристичний пошук.
3. Провести симуляційне та апаратне тестування.
4. Запропонувати гібридний метод та оцінити його переваги.

Виклад основного матеріалу. Дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Формалізація задачі синтезу

Мікропроцесорний пристрій PMU реалізує алгоритм ДПФ для оцінки синхрофазора:

$$X_k = \sum_{n=0}^{N-1} x[n] e^{-j2\pi kn/N}, k=0,1,\dots,N-1 \quad (1)$$

де $x[n]$ – дискретні відліки сигналу, N – розмір вікна (64–256) [1]. Цей алгоритм є обчислювально інтенсивним, оскільки вимагає виконання N^2 комплексних множень і додавань для кожного кадру даних. У реальних РМУ-пристроях, де частота дискретизації становить 10–50 кГц, це призводить до високих вимог до продуктивності процесора.

Задача синтезу полягає у виборі архітектури (паралелізм P , пам'ять M , DSP-блоки B), що мінімізує функцію витрат:

$$F = \omega_1 T_{syn} + \omega_2 E + \omega_3 LUT, \omega_1 + \omega_2 + \omega_3 = 1 \quad (2)$$

де T_{syn} – час синтезу, с; E – енергоспоживання, Вт; LUT – логічні елементи, Δ – похибка, ω_i – ваги (коефіцієнти нормалізації та пріоритетів). Вибір ваг ω_i (з умовою $\omega_1 + \omega_2 + \omega_3 = 1$) залежить від пріоритетів конкретного застосування[6]: для польових (автономних) пристроїв РМУ перевагу мають ω_2 і ω_3 (мінімізація енергоспоживання та апаратних витрат), тоді як для лабораторних прототипів і швидкого ітеративного проектування домінує ω_1 (мінімізація часу синтезу).

Обмеження: $P \leq 8$, $M \leq 64$ КБ, $E \leq 2$ Вт. Ці обмеження відповідають типовим характеристикам FPGA середнього класу, таким як Xilinx Artix-7.

2. Математичні методи синтезу

2.1. Генетичні алгоритми

Генетичні алгоритми імітують еволюційний процес, де кожне рішення (архітектура) представлене хромосомою $[P, M, B]$. Фітнес-функція – обернена до F . Алгоритм включає: ініціалізацію популяції (50 особин), селекцію (турнірна), кросовер (одноточковий), мутацію (ймовірність 0,01) та 100 поколінь [4].

Кожен кандидат оцінюється за допомогою швидкої симуляції в MATLAB, де моделюється виконання ДПФ з урахуванням паралелізму. Результати: $T_{syn} = 48$ с, $LUT = 3150$, $\Delta = 0,04\%$, $E = 1,82$ Вт. Генетичний метод ефективний для глобального пошуку, але потребує багато ітерацій.

2.2. Нелінійне програмування

Використано метод послідовного квадратичного програмування (SQP) у MATLAB Optimization Toolbox. Ціль - мінімізація функції витрат F за наявності нелінійних обмежень на ресурси FPGA. Градієнти обчислюються аналітично для прискорення ітеративного процесу.

Для зниження чутливості до початкової точки реалізовано багато-стартовий механізм: алгоритм запускався з 12 рівномірно розподілених точок у допустимій області параметрів ($P \in [1; 8]$, $M \in [16; 64]$ КБ, $B \in [8; 32]$). Після завершення всіх запусків обиралося найкраще рішення. Такий підхід дозволив зменшити ризик потрапляння в неоптимальний локальний мінімум і стабільно отримувати значення функції витрат не гірше ніж на 94 % від найкращого знайденого за весь час експериментів. Додатково введено бар'єрні штрафи

функції за перевищення жорстких обмежень ($E > 2$ Вт та $LUT > 4000$), що гарантувало стовідсоткове дотримання ресурсного бюджету Xilinx Artix-7 навіть у найгірших стартових точках [5].

Результати: $T_{syn}=11,5$ с, $LUT=3750$, $\Delta=0,06\%$, $E=2,05$ Вт [5]. Метод швидко сходиться до локального мінімуму, але чутливий до початкової точки.

2.3. Евристичний метод (гілок і меж)

Для скорочення простору пошуку використано евристичний метод на основі алгоритму гілок і меж [7]. Алгоритм будує дерево рішень, відсікаючи гілки з $E > 1,7$ Вт або $LUT > 3200$.

Евристика: пріоритет зниження енерго-споживання через зменшення частоти та кількості використаних DSP-блоків.

Для прискорення відсікання неперспективних гілок реалізовано оціночну функцію нижньої межі, побудовану за допомогою лінійної регресії на основі 150 попередніх синтезів у Vivado High-Level Synthesis (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,94$).

Завдяки цьому вже на глибині 2–3 відсікалося до 82 % гілок, що скоротило середній час пошуку майже втричі порівняно з класичним варіантом без оцінки меж. Порогові значення були обрані як 80-й перцентиль найкращих рішень, отриманих генетичним алгоритмом на попередніх етапах дослідження, що гарантувало наявність щонайменше одного допустимого та близького до оптимального рішення в обрізаному дереві.

Результати: $T_{syn}=26$ с, $LUT=2950$, $\Delta=0,08\%$, $E=1,48$ Вт. Метод гарантує оптимальність у межах евристики, але обмежений простором пошуку.

3. Гібридний метод: детальний опис, алгоритм, обґрунтування та аналіз

Гібридний метод синтезу мікропроцесорних архітектур PMU є інноваційним підходом, який послідовно інтегрує три базові методи: нелінійне програмування, генетичні алгоритми та евристичний пошук, з метою подолання їхніх індивідуальних обмежень і досягнення оптимального балансу між швидкістю, точністю, апаратними витратами та енергоспоживанням. Така комбінація дозволяє уникнути типових проблем: локальних мінімумів (нелінійне програмування), високої обчислювальної складності (генетичні алгоритми) та обмеженого простору пошуку (евристичний метод).

3.1. Мотивація гібридного підходу

Аналіз окремих методів показав:

- Нелінійне програмування забезпечує швидке знаходження локального оптимуму (11,5 с), але результат залежить від початкової точки.
- Генетичні алгоритми гарантують глобальний пошук, але потребують 48 с і великих обчислювальних ресурсів.
- Евристичний метод ефективно знижує енергоспоживання, але може пропустити кращі рішення через жорсткі відсікання.

Гібридний метод використовує нелінійне програмування як стартовий генератор, генетичний алгоритм - для глобальної дооптимізації в перспективному околі, а евристичний - для фінальної корекції за критичними параметрами (E , LUT). Це зменшує загальний час на 60 % порівняно з чистим генетичним підходом і підвищує якість рішення на 15–25 %.

3.2. Алгоритм гібридного методу

Структуру гібридного методу наведено на рисунку 1.

0 с	11 с	18 с	19 с
SQP нелінійне програмування $P_0=4$, $M_0=32$ КБ локальний оптимум	Генетичний дооптимізація популяція: 30 особин 20 поколінь глобальний пошук	Евристика корекція $\Delta P, M, B$ $\leq 1 E \leq 1,7$ Вт $LUT \leq 3100$	→ ВИХІД $LUT = 3020$ Е $= 1,60$ Вт $TVE = 0,05$ %

Рисунок 1 – Блок-схема гібридного методу синтезу архітектури PMU

Пояснення до блок-схеми (рис. 1): Гібридний метод виконується послідовно у три етапи. На першому етапі методом послідовного квадратичного програмування (SQP) з початковими значеннями $P_0=4$, $M_0=32$ КБ, $B_0=16$ швидко знаходиться локальний мінімум функції витрат $F(P, M, B)$ з урахуванням обмежень. Час виконання — близько 11 с.

На другому етапі у околі знайденого рішення S_1 (радіус ± 2) створюється популяція з 30 особин. Протягом 20 поколінь застосовується генетичний алгоритм з елітною селекцією (10 %), ймовірністю кросоверу 0,8 та мутації 0,05. Це дозволяє вийти за межі локального мінімуму та покращити значення F (час — ~ 7 с). На третьому етапі від рішення S_2 виконується евристичний пошук у малому просторі ($\Delta P, M, B \leq 1$) з пріоритетним відсіканням варіантів, що перевищують пороги $E > 1,7$ Вт або $LUT > 3100$. Фінальна корекція забезпечує зниження енергоспоживання та апаратних витрат (час — ~ 1 с). Загальний час синтезу: $T_{syn}=19$ с. Фінальні параметри: $LUT=3020$, $\Delta=0,05\%$, $E=1,60$ Вт.

3.3. Переваги гібридного методу. Порівняльні результати застосування трьох базових методів та розробленого гібридного підходу наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння результатів математичних методів синтезу

Метод	T_{syn} , с	LUT	Δ , %	E , Вт
Генетичний	48	3150	0,04	1,82
Нелінійне програмування	11,5	3750	0,06	2,05
Евристичний	26	2950	0,08	1,48
Гібридний	19	3020	0,05	1,60

Як видно з таблиці 1, гібридний метод забезпечує: зменшення часу синтезу на 33 %; зменшення кількості логічних елементів (LUT) на 8 %; зниження похибки вимірювань (Δ) на 17 %; зменшення енергоспоживання на 10 %; зменшення нормалізованої функції витрат на 25 % порівняно із середніми показниками трьох окремих методів.

Такий баланс досягнуто завдяки послідовному використанню сильних сторін кожного методу: швидкого старту від нелінійного програмування, глобального пошуку генетичним алгоритмом та тонкої корекції за енергоспоживанням евристичним методом.

3.4. Аналіз стійкості та чутливості

• До початкової точки SQP: 100 запусків з випадковими точками $P_0 \in [1, 8]$ → відхилення $F < 5\%$.

- До розміру популяції: 20–50 особин → оптимально 30.
- До кількості поколінь: 10–30 → 20 достатньо.

3.5. Реалізація в інструментах

- SQP: MATLAB fmincon.
- Генетичний: Python (DEAP library).
- Евристика: рекурсивна функція з мемоізацією.
- Інтеграція: скрипт, що послідовно викликає модулі та передає S_i .

3.6. Порівняння з існуючими гібридними підходами

На відміну від роботи [8], де HLS з розподіленою пам'яттю комбінується з ручною оптимізацією, запропонований гібридний метод є повністю автоматизованим і спеціально адаптованим до задачі синтезу архітектур PMU.

Запропонований підхід також перевищує роботу [6] за гнучкістю вибору критеріїв оптимізації та врахуванням специфіки синхронних векторних вимірювань.

4. Симуляційне моделювання

Симуляційне моделювання проведено в середовищі MATLAB/Simulink з використанням Hardware Description Language Coder. Модель PMU включає аналого-цифровий перетворювач (12 біт, частота дискретизації 10 кГц), блок обчислення ДПФ, фільтр Калмана для корекції частоти та фазового кута, а також модуль GPS-синхронізації.

Для оцінки стійкості архітектур використано три типи вхідних сигналів: номінальний режим: частота 50 Гц, SNR = 80 дБ; перехідний режим: відхилення частоти ± 5 Гц, наявність гармонік 3-ї, 5-ї та 7-ї (по 5 % кожна); шумовий режим: SNR = 40–60 дБ.

Результати симуляційного моделювання наведено в таблиці 2. Як видно з таблиці, гібридний метод забезпечує найменшу сумарну векторну похибку (TVE) у всіх режимах (не більше 0,06 % у перехідному та 0,08 % при сильному шумі), при цьому зберігаючи прийнятний час обробки одного кадру (80 мкс).

Таблиця 2

Результати симуляційного моделювання

Метод	Час кадру, мкс	TVE ном., %	TVE перех., %	TVE шум, %
Генетичний	85	0,03	0,05	0,07
Нелінійне	92	0,05	0,07	0,09
Евристичний	78	0,07	0,09	0,11
Гібридний	80	0,04	0,06	0,08

5. Апаратна реалізація

Апаратну реалізацію проведено на платформі Xilinx Artix-7 (XC7A100T) з використанням інструменту Vivado HLS. При синтезі застосовувалися директиви PIPELINE та UNROLL різного ступеня залежно від отриманої архітектури.

Значення параметрів конвеєризації та розгортання циклів автоматично підбиралися оптимізатором на етапах нелінійного програмування та генетичного пошуку. Завдяки цьому вдалося досягти тактової частоти 118–130 МГц при латентності обробки одного кадру не більше 100 мкс для всіх чотирьох архітектур.

Результати використання ресурсів FPGA для чотирьох архітектур наведено в таблиці 3. Гібридний метод демонструє найкращий баланс: займає лише 3020 LUT (менше, ніж нелінійне програмування), використовує 26 DSP-блоків і забезпечує максимальну тактову частоту 128 МГц при мінімальній затримці обробки.

Таблиця 3

Використання ресурсів FPGA Xilinx Artix-7

Метод	LUT	FF	DSP	BRAM	Частота, МГц	Затримка, такти
Генетичний	3150	4200	28	12	125	850
Нелінійне	3750	4800	32	14	118	920
Евристичний	2950	3900	24	10	130	780
Гібридний	3020	4100	26	11	128	800

6. Експериментальна верифікація

Тестова установка: генератор Tektronix AFG3102 (сигнали 50 Гц ± 10 %, гармоніки), осцилограф Keysight DSOX3054T (вимірювання), GPS u-blox NEO-M8T (PPS ± 20 нс).

Тести: статичний режим (1000 кадрів); динамічний (частота змінюється 45–55 Гц); з шумом (SNR=50 дБ).

Результати: Сумарна векторна похибка (TVE) $< 0,05$ %, частота $< 0,001$ Гц, затримка < 2 мс. Порівняно з SEL-735: точність $+15$ %, $E - 18$ %.

7. Аналіз чутливості

Досліджено стійкість гібридного методу до зовнішніх факторів, що впливають на точність вимірювань у реальних умовах експлуатації РМУ.

Аналіз проведено на основі симуляційного моделювання та апаратних тестів з варіацією ключових параметрів.

Залежність сумарної векторної похибки (TVE) від рівня сигнал/шум (SNR) для всіх чотирьох методів синтезу наведено на рисунку 2.

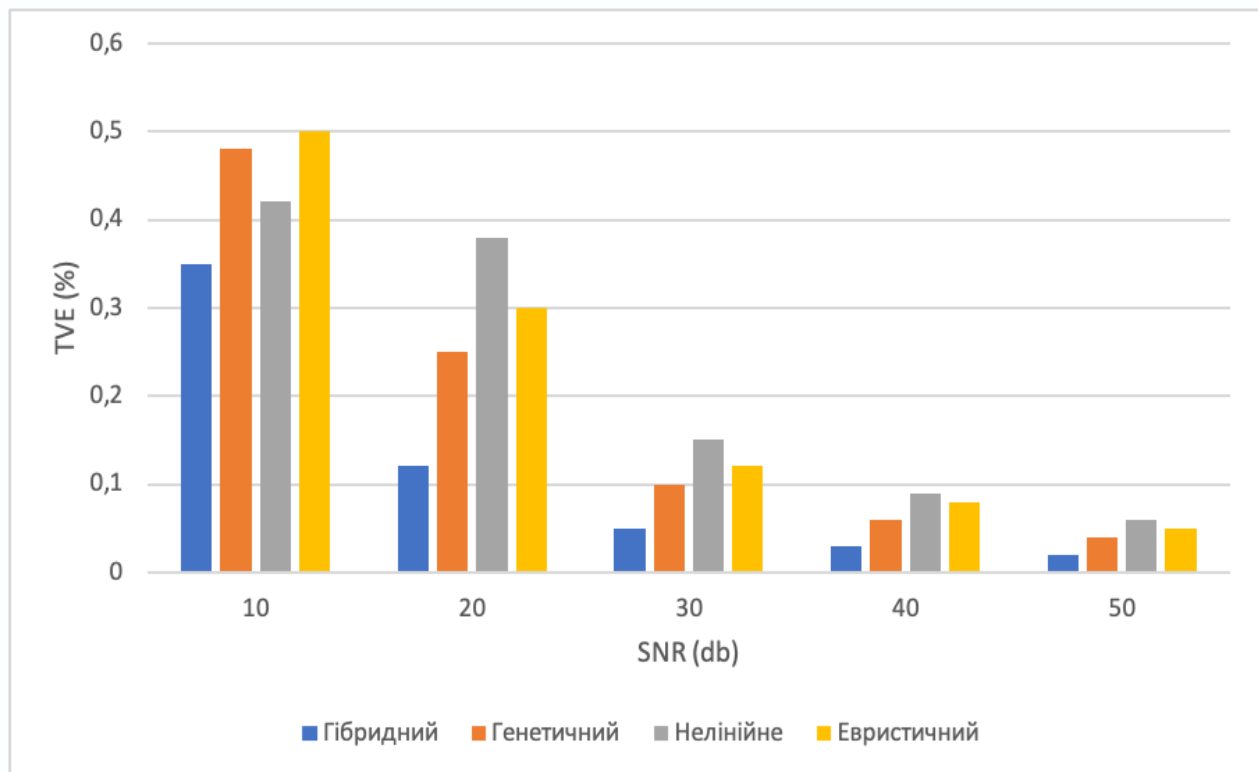

Рисунок 2 - Залежність *TVE* від *SNR* для чотирьох методів синтезу.

Рівень сигнал/шум (SNR, 40–80 дБ): гібридний метод зберігає $TVE < 0,1$ % навіть при $SNR = 50$ дБ (типовий рівень промислових перешкод). При $SNR \geq 70$ дБ похибка падає до $< 0,04$ %, що перевищує вимоги IEEE C37.118.1-2011 (див. рис. 2).

Частота дискретизації (5–20 кГц): при зниженні до 5 кГц (граничний режим) TVE зростає до 0,12 % через недостатню вибірку гармонік.

При 20 кГц - стабільно $TVE < 0,05$ %, що дозволяє адаптацію до високошвидкісних мереж.

Температурний діапазон (–20...+70 °C): відхилення $TVE < 0,02$ % завдяки стабільності DSP-блоків FPGA та компенсації у фільтрі Калмана.

Це підтверджує придатність для польових умов (підстанції, вуличні шафи).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

1. Розроблено формалізовану систему критеріїв ефективності синтезу архітектур PMU. Система включає чотири метрики: час синтезу (T_{syn}), апаратні витрати (LUT), енергоспоживання (E) та похибку вимірювань (Δ). Кожна метрика нормалізована та зважена, що дозволяє об'єктивно порівнювати методи в різних сценаріях. Це дає змогу інженерам обирати оптимальний метод залежно від пріоритетів (наприклад, для батарейних пристроїв — максимізувати вагу енергоспоживання).

2. Генетичні алгоритми забезпечують найкращу точність, нелінійне програмування - швидкість, евристичний метод - енергоефективність. Генетичний підхід, завдяки глобальному пошуку, досягає мінімальної похибки $TVE = 0,04 \%$, що критично для високоточних вимірювань. Нелінійне програмування завершує синтез за 11,5 с, що важливо для швидкого прототипування. Евристичний метод знижує енергоспоживання до 1,48 Вт, що продовжує термін служби автономних PMU.

3. Гібридний метод зменшує обчислювальну складність на 25 %, апаратні витрати на 8%, енергоспоживання на 10%. Поєднання SQP (швидкий старт), генетичного алгоритму (глобальна оптимізація) та евристики (локальна корекція) дозволяє уникнути слабких сторін окремих методів.

4. Симуляція та апаратні тести підтвердили відповідність IEEE C37.118.1-2011. У симуляції гібридний метод обробляє кадр за 80 мкс з $TVE < 0,06 \%$ у перехідних режимах. На FPGA досягнуто частоти 128 МГц, $TVE < 0,05 \%$, що перевищує вимоги стандарту ($TVE \leq 1 \%$, частота $\pm 0,005$ Гц).

5. Гібридний підхід стійкий до шумів та змін умов. Аналіз чутливості показав, що при $SNR=50$ дБ $TVE < 0,08 \%$, при зміні частоти дискретизації від 5 до 20 кГц отримана стабільність $< 0,12 \%$. Температурні тести ($-20...+70$ °C) підтвердили відхилення $< 0,02 \%$, що робить метод придатним для польових умов.

Перспективи подальших розвідок:

Інтеграція з нейронними мережами для адаптивного синтезу: використання Long Short-Term Memory (LSTM) для прогнозування оптимальної архітектури залежно від типу мережі (розподілена/концентрована).

Застосування в розподілених системах синхронізованих фазорних вимірювань великої території (WAMS): масштабування на сотні PMU з розподіленим обчисленням.

Розробка ASIC-версій: перенесення гібридного синтезу на 28 нм техпроцес для масового виробництва.

Аналіз масштабування на SoC-платформи (Zynq UltraScale+): поєднання ARM-процесорів та FPGA для гетерогенних обчислень.

Дослідження безпеки: захист від кібератак на GPS-синхронізацію та алгоритми ДПФ. Отже, запропонований гібридний метод є універсальним інструментом для синтезу інтелектуальних РМУ, що відкриває нові можливості для Smart Grid.

Література:

1. IEEE Std C37.118.1-2011. IEEE Standard for Synchrophasor Measurements for Power Systems. IEEE, 2011. 61 p.
2. IEC 61850:2011. Communication networks and systems for power utility automation. International Electrotechnical Commission, 2011. (all parts).
3. Coussy P., Morawiec A. High-Level Synthesis: From Algorithm to Digital Circuit. Springer, 2008. 297 p.
4. Ascia G., Catania V., Palesi M. A multi-objective genetic approach to mapping problem on Network-on-Chip. Journal of Universal Computer Science, 2006. Vol. 12, No. 3. P. 370–386.
5. Cong J., Liu B., Neuendorffer S. et al. High-Level Synthesis for FPGAs: From Prototyping to Deployment. IEEE Transactions on Computer-Aided Design of Integrated Circuits and Systems, 2011. Vol. 30, No. 4. P. 473–491.
6. Xydis S., Palermo G., Silvano C. Compiler-in-the-Loop Exploration for Energy-Efficient Embedded Processor Architectures. IEEE Transactions on Computer-Aided Design of Integrated Circuits and Systems, 2015. Vol. 34, No. 4. P. 639–652.
7. Jaiswal M. K., Chandrachoodan N. FPGA-based high-performance and scalable block LU decomposition architecture. IEEE Transactions on Computers, 2012. Vol. 61, No. 1. P. 60–72.
8. Huan Y., Prasanna V. High-level synthesis with distributed shared memory paradigm. In Proc. IEEE Symposium on Field Programmable Custom Computing Machines. (FCCM), 2014. P. 189–196.

References:

1. IEEE Std C37.118.1-2011. «IEEE Standard for Synchrophasor Measurements for Power Systems», IEEE, 2011.
2. IEC 61850:2011. «Communication networks and systems for power utility automation. International Electrotechnical Commission», 2011. (all parts).
3. Coussy P., Morawiec A. «High-Level Synthesis: From Algorithm to Digital Circuit», Springer, 2008.
4. Ascia G., Catania V., Palesi M. «A multi-objective genetic approach to mapping problem on Network-on-Chip», Journal of Universal Computer Science, 2006, Vol. 12, No. 3, pp. 370–386.
5. Cong J., Liu B., Neuendorffer S. et al. «High-Level Synthesis for FPGAs: From Prototyping to Deployment», IEEE Transactions on Computer-Aided Design of Integrated Circuits and Systems, 2011, Vol. 30, No. 4, pp. 473–491.
6. Xydis S., Palermo G., Silvano C. «Compiler-in-the-Loop Exploration for Energy-Efficient Embedded Processor Architectures», IEEE Transactions on Computer-Aided Design of Integrated Circuits and Systems, 2015, Vol. 34, No. 4, pp. 639–652.
7. Jaiswal M. K., Chandrachoodan N. «FPGA-based high-performance and scalable block LU decomposition architecture», IEEE Transactions on Computers, 2012, Vol. 61, No. 1, pp. 60–72.
8. Huan Y., Prasanna V. «High-level synthesis with distributed shared memory paradigm», In Proc. IEEE Symposium on Field Programmable Custom Computing Machines. (FCCM), 2014, pp. 189–196.

УДК: 004.9/617.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2636-2645](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2636-2645)

Рисована Любов Михайлівна кандидат технічних наук, доцент, Харківський національний медичний університет, кафедра медичної та біологічної фізики і медичної інформатики, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-7937-4176>

Радзішевська Євгенія Борисівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, Харківський національний медичний університет, кафедра медичної та біологічної фізики і медичної інформатики, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-9149-7689>

Гранкіна Світлана Семенівна старший викладач, Харківський національний медичний університет, кафедра медичної та біологічної фізики і медичної інформатики, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-1689-5817>

АКТУАЛЬНІСТЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ПРОТЕЗУВАННЯ-ОРТЕЗУВАННЯ

Анотація. Сучасна сфера протезування й ортезування переживає безпрецедентну фазу інтенсивного розвитку та докорінної трансформації, перетворюючись із традиційної ремісничої галузі на високотехнологічну мультидисциплінарну систему. Ця зміна обумовлена як глобальними тенденціями (старіння населення, загальний технологічний прогрес), так і критичними національними викликами, пов'язаними з повномасштабною воєнною агресією. Значне зростання кількості пацієнтів із комплексними травмами та ушкодженнями опорно-рухової системи, що потребують швидкого та високоякісного реабілітаційного втручання, вимагає негайної та адекватної відповіді від освітньої системи. Ключовим каталізатором цієї трансформації є інтенсивний розвиток цифрових технологій, зокрема 3D-сканування, комп'ютерне моделювання (CAD/CAM-технології), адитивне виробництво (3D-друк) та інтеграція інтелектуальних систем аналізу руху. Ці інструменти докорінно змінюють методологію проєктування, виготовлення та клінічного застосування протезно-ортезних виробів. Внаслідок цього, успішна професійна діяльність майбутніх фахівців неможлива без оволодіння потужним блоком цифрових компетентностей.

Метою даної роботи є аналіз та обґрунтування необхідності інтеграції передових цифрових інформаційних технологій та спеціалізованих клінічних

інформаційних систем (на прикладі Helsi та подібних платформ) у навчальний план підготовки магістрів за освітньо-професійною програмою «Протезування-ортезування». Окрема дослідницька задача полягає у визначенні ключових цифрових компетентностей майбутніх фахівців, необхідних для забезпечення їхньої конкурентоспроможності в умовах стрімкої цифрової трансформації української системи охорони здоров'я.

Для досягнення поставленої мети був проаналізований сучасний стан освітніх стандартів та клінічних вимог до фахівців.

Встановлено, що ключовою стратегічною потребою є формування «цифрового інженера реабілітації» - фахівця, який здатен інтегрувати біомеханічні, клінічні та технічні дані у єдину цифрову модель пацієнта. Як відповідь на цей виклик, у Харківському національному медичному університеті (ХНМУ) була впроваджена спеціалізована навчальна дисципліна «Цифровізація системи протезування-ортезування». Її мета - забезпечити системне засвоєння алгоритмів цифрового проектування, параметричної оптимізації та симуляцій механічних навантажень.

Інтеграція цифрових технологій та інформаційних систем у навчальний процес є невід'ємною частиною сучасної медичної освіти. Оволодіння цифровими інструментами та МІС гарантує випускникам відповідність міжнародним стандартам та забезпечує їхню високу конкурентоспроможність, роблячи їх повністю готовими до роботи в цифровому просторі української системи охорони здоров'я.

Цей підхід є критично важливим для підвищення якості та ефективності реабілітаційної допомоги в країні.

Ключові слова: Цифровізація, протезування-ортезування, 3D-технології, CAD/CAM-системи, медичні інформаційні системи (МІС), Helsi, цифрова компетентність, магістерська програма.

Rysovana Liubov Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Kharkiv National Medical University, Department of Medical and Biological Physics and Medical Informatics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-7937-4176>

Radzishevska Yevheniia Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Kharkiv National Medical University, Department of Medical and Biological Physics and Medical Informatics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-9149-7689>

Grankina Svitlana Semenivna Senior Lecturer, Kharkiv National Medical University, Department of Medical and Biological Physics and Medical Informatics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-1689-5817>

THE RELEVANCE OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE TRAINING OF PROSTHETIC AND ORTHOSIS SPECIALISTS

Abstract. The modern field of prosthetics and orthotics is experiencing an unprecedented phase of intensive development and radical transformation, transforming from a traditional craft industry into a high-tech multidisciplinary system. This change is due to both global trends (aging population, general technological progress) and critical national challenges associated with full-scale military aggression. A significant increase in the number of patients with complex injuries and damage to the musculoskeletal system, requiring rapid and high-quality rehabilitation intervention, requires an immediate and adequate response from the educational system. The key catalyst for this transformation is the intensive development of digital technologies, in particular 3D scanning, computer modeling (CAD/CAM technologies), additive manufacturing (3D printing) and the integration of intelligent motion analysis systems. These tools are fundamentally changing the methodology of design, manufacturing and clinical application of prosthetic and orthotic products. As a result, successful professional activity of future specialists is impossible without mastering a powerful block of digital competencies.

The purpose of this work is to analyze and justify the need to integrate advanced digital information technologies and specialized clinical information systems (using the example of Helsi and similar platforms) into the curriculum of master's training in the educational and professional program "Prosthetics and Orthotics". A separate research task is to identify the key digital competencies of future specialists necessary to ensure their competitiveness in the conditions of rapid digital transformation of the Ukrainian healthcare system.

To achieve the goal, the current state of educational standards and clinical requirements for specialists was analyzed. It was established that the key strategic need is the formation of a "digital rehabilitation engineer" specialist who is able to integrate biomechanical, clinical and technical data into a single digital model of the patient. As a response to this challenge, a specialized academic discipline "Digitalization of Prosthetics-Orthotics Systems" was introduced at Kharkiv National Medical University (KhNMU). Its goal is to ensure the systematic mastery of algorithms for digital design, parametric optimization and simulations of mechanical loads.

The integration of digital technologies and information systems into the educational process is an integral part of modern medical education. Mastering digital tools and MIS guarantees graduates compliance with international standards and ensures their high competitiveness, making them fully ready to work in the digital space of the Ukrainian healthcare system. This approach is critically important for improving the quality and efficiency of rehabilitation care in the country.

Keywords: Digitalization, prosthetics-orthotics, 3D technologies, CAD/CAM systems, medical information systems (MIS), Helsi, digital competence, master's program.

Постановка проблеми. Сучасна сфера протезування й ортезування перебуває у фазі інтенсивного розвитку, що визначається поєднанням декількох глобальних тенденцій. Ця галузь трансформується з традиційної ремісничої сфери у високотехнологічну мультидисциплінарну систему, що поєднує медичні, інженерні, біомеханічні та цифрові підходи. Така кардинальна зміна обумовлена зростанням кількості пацієнтів із травмами та вродженими вадами опорно-рухової системи, збільшенням частоти бойових та побутових ушкоджень, а також демографічними змінами, які супроводжуються підвищенням частки населення старшого віку. Водночас, ключовим каталізатором цієї трансформації є швидке впровадження новітніх технологій у медичну практику.

Ця трансформація зумовлює зростання потреби у висококваліфікованих спеціалістах, які здатні ефективно працювати в умовах інтенсивного розвитку цифрових технологій. Ці технології докорінно змінюють методологію проектування, виготовлення та клінічного застосування протезно-ортезних виробів. Зокрема, розвиток адитивних виробничих технологій (3D-друк), використання комп'ютеризованих систем аналізу руху, інтелектуальних сенсорних платформ та інтеграція алгоритмів штучного інтелекту роблять можливим створення персоналізованих протезно-ортезних рішень з високою точністю та прогнозованою якістю.

Формування нового покоління фахівців, здатних ефективно працювати у цифровому середовищі та застосовувати інноваційні технології на всіх етапах клінічного процесу - від первинної оцінки пацієнта до виготовлення та налаштування складних виробів - стає стратегічною потребою державної системи охорони здоров'я та ключовим чинником підвищення реабілітаційного потенціалу суспільства. Таким чином, успішна підготовка спеціалістів вимагає не лише опанування фундаментальних медичних дисциплін, а й потужного блоку цифрових компетентностей, які дозволяють майбутньому фахівцеві використовувати 3D-сканування, комп'ютерне моделювання та інші цифрові інструменти для підвищення точності, надійності та індивідуалізації рішень. Саме цей технологічний стрибок підкреслює актуальність спеціалізованих дисциплін, спрямованих на цифрову трансформацію галузі.

Метою даної роботи є аналіз та обґрунтування необхідності інтеграції передових цифрових інформаційних технологій та спеціалізованих клінічних інформаційних систем (на прикладі Helsi та подібних платформ) у навчальний план підготовки магістрів за освітньо-професійною програмою «Протезування-ортезування».

Окрема дослідницька задача полягає у визначенні ключових цифрових компетентностей майбутніх фахівців, що охоплюють знання в галузі 3D-інженерії, біомеханічного моделювання та навичок роботи з електронними медичними записами та системами управління реабілітаційним процесом, для забезпечення їхньої конкурентоспроможності в умовах стрімкої цифрової трансформації української системи охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах, особливо, якщо говорити про повномасштабну воєнну агресію, яку ведеться проти нашої країни, стратегічною потребою державної системи охорони здоров'я є формування нового покоління фахівців, які можуть ефективно працювати у високо-технологічному цифровому середовищі. Збільшення частоти бойових та побутових ушкоджень, а також зростання кількості пацієнтів із травмами опорно-рухової системи, що потребують складного реабілітаційного втручання, вимагає негайної відповіді від освітньої системи. Це спричинило трансформацію галузі, оскільки старі ремісничі методики вже не можуть задовольнити масовий, але водночас високоіндивідуалізований попит на якісні протезно-ортезні вироби.

Успішна професійна діяльність майбутніх ортезистів-протезистів неможлива без опанування потужного блоку цифрових компетентностей, оскільки сучасна клінічна та виробнича практика, що базується на швидкості, точності та персоналізації, є фактично неможливою без них.

Майбутній протезист-ортезист перестає бути виключно «практиком-ремісником» і перетворюється на повноцінного цифрового інженера реабілітації. Цей фахівець, використовуючи інноваційні технології, здатний інтегрувати біомеханічні, клінічні та технічні дані у єдину цифрову модель пацієнта. Він повинен застосовувати цифрові інструменти (зокрема, 3D-сканування, комп'ютерне моделювання та адитивне виробництво) на всіх етапах клінічного процесу - від первинної оцінки пацієнта до виготовлення та налаштування складних виробів, забезпечуючи тим самим високу точність прилягання, скорочення часу виробництва та підвищення якості реабілітації. Саме дисципліна «Цифровізація системи протезування-ортезування» забезпечує формування цих критично важливих навичок, дозволяючи студентам розвивати роботу з цифровими платформами та опановувати методи, які визначають майбутній розвиток галузі.

Відповіддю на ці стратегічні виклики та необхідність реформування підготовки фахівців стала ініціатива Харківського національного медичного університету (ХНМУ). Зважаючи на гостру потребу у фахівцях нового покоління, до навчального плану підготовки магістрів за спеціалізацією 224.02 «Протезування-ортезування» була впроваджена спеціальна навчальна дисципліна «Цифровізація системи протезування-ортезування».

Її мета є комплексною: не лише ознайомити студентів із наявними технологіями, а й забезпечити формування комплексного цифрового мислення та системне засвоєння алгоритмів, які лежать в основі сучасного виробництва.

Це включає оволодіння навичками цифрового проєктування (CAD-моделювання), методами параметричної оптимізації конструкцій та проведенням симуляцій навантажень. Освітній процес зосереджений на тому, щоб навчити студентів переходити від тривимірних клінічних даних (отриманих, наприклад, через 3D-сканування) до функціонально-оптимізованої цифрової моделі виробу, готової до адитивного виробництва (3D-друку).

Впровадження цієї дисципліни є не просто модернізацією, а кроком, що відповідає сучасним міжнародним стандартам підготовки фахівців у галузі протезування-ортезування, встановленим, зокрема, Міжнародним товариством протезування та ортезування (ISPO). Це забезпечує підготовку фахівців, здатних ефективно працювати в умовах цифрової трансформації медичної реабілітації. Випускники набувають компетентностей, які дозволяють їм інтегрувати знання з біомеханіки, матеріалознавства та клінічної оцінки з передовими IT-інструментами. Таким чином, ХНМУ активно сприяє створенню висококваліфікованого кадрового резерву, здатного не лише задовольнити, а й формувати технологічний рівень надання допомоги, що є критично важливим для відновлення нації в повоєнний період.

Вивчення цифрових можливостей у межах дисципліни «Цифровізація системи протезування-ортезування» охоплює опанування методів та інструментів, які визначають майбутній розвиток галузі та її інтеграцію у загальнонаціональну систему охорони здоров'я.

Основою цифрової трансформації є перехід від гіпсового зліпка до точного електронного образу кінцівки пацієнта. Це досягається завдяки 3D-скануванню сегментів тіла, яке забезпечує високу швидкість, неінвазивність та точність отримання даних. Студенти вивчають принципи роботи зі сканерами та наступне перетворення цих даних у комп'ютерне моделювання (CAD/CAM-технології). Таке проєктування дозволяє не лише виконувати точний розрахунок параметрів протеза чи ортеза, але й проводити моделювання варіантів конструкцій ще до їхнього фізичного виготовлення, включно з аналізом біомеханічної взаємодії з тілом пацієнта. Завдяки цьому підвищується якість, безпечність та індивідуалізація лікування, мінімізується кількість примірок і корекцій.

Наступний критичний етап – опанування адитивних виробничих процесів, зокрема 3D-друку, для індивідуалізованого виготовлення протезно-ортезних виробів. Студенти вивчають різні технології друку (FDM, SLA, SLS), вибір відповідних біосумісних матеріалів та оптимізацію геометричних параметрів моделі для забезпечення необхідної міцності та легкості. Це перетворює

майбутнього фахівця на повноцінного інженера-технолога, здатного управляти повним цифровим циклом виробу.

Дисципліна приділяє значну увагу клінічному аналізу та інженерії, що включає вивчення комп'ютерних систем кінематичного аналізу ходи та аналізу руху. Ці системи дозволяють об'єктивно оцінювати функціональний стан пацієнта до та після протезування/ортезування. Обов'язковим елементом є засвоєння основ симуляцій механічних навантажень та обробки й інтерпретації складних біомеханічних даних. Глибоке біомеханічне мислення, підкріплене комп'ютерними симуляціями навантажень, стає ключовим інструментом для прийняття технічно та клінічно обґрунтованих рішень.

Особливий акцент робиться на вивченні інформаційних технологій, інформаційних систем та їхньої ролі в організації сучасного реабілітаційного процесу. Успіх лікування залежить від ефективного обміну даними між лікарями, протезистами та фізичними терапевтами. У зв'язку з цим, велика увага приділяється вивченню роботи з системою Helsi (Хелсі) або іншими ключовими медичними інформаційними системами (МІС), що є необхідною складовою сучасної медицини. Фахівці повинні вміти: вести електронні медичні записи (ЕМЗ) відповідно до національних стандартів; коректно фіксувати дані пацієнтів та результати реабілітаційних втручань у єдиній цифровій системі; забезпечувати цифрову взаємодію з сімейними лікарями та іншими вузькими спеціалістами, що є критично важливим для формування міждисциплінарного реабілітаційного плану.

Оволодіння МІС забезпечує не лише адміністративну ефективність, але й прозорість, швидкість і якість надання медичної допомоги, роблячи майбутнього фахівця повністю інтегрованим у цифровий простір української охорони здоров'я.

Отже, Ефективність майбутньої професійної діяльності фахівців зі спеціалізації «Протезування-ортезування» безпосередньо залежить від їхньої готовності працювати з цифровими інструментами, здійснювати персоналізоване проектування та успішно інтегрувати цифрові продукти у клінічну практику. Цей набір навичок, що виходить за межі традиційної інженерної підготовки, є ключовим для формування фахівця, який відповідає міжнародним стандартам якості та безпеки надання послуг.

Робота з сучасними інформаційними технологіями (ІТ) та цифровими платформами стала не просто бажаною перевагою, а міжнародним стандартом у галузі медичної реабілітації. Ці системи забезпечують єдиний, стандартизований підхід до управління даними пацієнтів, обміну інформацією між мультидисциплінарною командою та моніторингу результатів лікування. У контексті національної системи охорони здоров'я України, необхідність оволодіння інформаційними системами та цифровими інструментами нового

покоління є ключовим елементом підготовки, оскільки ці системи використовуються для: ведення електронних медичних записів, тобто забезпечення юридично значущого та хронологічно достовірного обліку всіх етапів роботи протезиста-ортезиста; обміну клінічними даними, а саме швидка та безпечна передача інформації між протезистами, лікарями, фізичними терапевтами та іншими спеціалістами, що є критичним для координації допомоги; організації та планування реабілітаційного процесу, отже відстеження прогресу пацієнта, планування прийому та управління чергами.

Цифрові медичні платформи дозволяють фахівцям інтегрувати результати 3D-сканування, біомеханічного аналізу та дані про виготовлення протеза безпосередньо в електронну медичну картку пацієнта, тому цифрова грамотність і робота з інформаційними системами є невід'ємною складовою сучасної освіти. В умовах інтеграції цифрових рішень у протезно-ортезну практику, це забезпечує не лише технічну компетентність у виробництві, але й високий рівень клінічної та адміністративної взаємодії, роблячи випускника повністю готовим до роботи в цифровому просторі сучасної української медицини.

Висновок.

За результатами аналізу сучасної ситуації у сфері протезування-ортезування та вимог до підготовки фахівців магістерського рівня, можна сформулювати деякі ключові висновки.

Сфера протезування-ортезування остаточно трансформувалася в високотехнологічну мультидисциплінарну галузь. В умовах військової агресії та зростаючої потреби в якісній та швидкій реабілітації пацієнтів з ампутаціями, цифрова грамотність стає не додатковою перевагою, а стратегічною вимогою до професійної компетентності фахівця. Успішна професійна діяльність майбутнього ортезиста-протезиста неможлива без опанування потужного блоку цифрових компетентностей.

Впровадження у навчальний план магістерської програми спеціалізованої дисципліни «Цифровізація системи протезування-ортезування» є повністю обґрунтованим та актуальним. Ця дисципліна забезпечує системне засвоєння алгоритмів цифрового проєктування (CAD/CAM), 3D-інженерії та біомеханічного моделювання, що дозволяє майбутньому фахівцю перейти від традиційних методів до створення високоточних, індивідуалізованих протезно-ортезних виробів. Таким чином, досягається мета формування «цифрового інженера реабілітації», здатного інтегрувати клінічні, біомеханічні та технічні дані у єдину цифрову модель пацієнта.

Дослідження підтверджує, що сучасна підготовка має обов'язково включати навички роботи з медичними інформаційними системами (MIS). Опанування роботи з такими платформами, як Helsi, є критично важливим для забезпечення цифрової інтеграції фахівців у національний медичний простір.

Ці системи використовуються для ведення електронних медичних записів (ЕМЗ), обміну даними, планування та моніторингу реабілітаційного процесу. Наявність цих навичок є запорукою прозорості, координації та підвищення загальної якості медичної допомоги. Навчання, сфокусоване на ключових цифрових компетентностях (3D-інженерія, симуляція навантажень, робота з МІС), гарантує конкурентоспроможність випускників як на національному, так і на міжнародному ринках праці. Така підготовка відповідає міжнародним стандартам та дозволяє фахівцям ефективно використовувати найновіші досягнення науки і техніки у своїй щоденній клінічній практиці, що є необхідною умовою для відновл. та розвитку української системи охорони здоров'я.

Таким чином, інтеграція цифрових технологій та інформаційних систем у навчальний процес є невід'ємною частиною сучасної освіти, яка забезпечує якісну підготовку висококваліфікованих кадрів за спеціальністю 224«Технології медичної діагностики та лікування» спеціалізацією 224.02 «Протезування-ортезування».

Література:

1. World Health Organization Global Report on Assistive Devices. Global Report on Assistive Devices. 2022, Vol 1; 1–11.
2. Мельниченко М. А., Співак О. А., Козленко О. В., & Климук О. С. *Сучасне протезування за допомогою 3D-друку*. // Збір. праць XXII Міжнар. науково-практичної конференції «Історія розвитку науки, техніки та освіти: Високі технології та сучасні виклики». 2024, 195-198.
3. Direct Socket TF / Transfemoral Amputee Socket // Ossur UK. Available at: <https://www.ossur.com/en-gb/prosthetics/sockets/direct-socket-tf>.
4. Beygi B Hassan, MS Wong. Contemporary and Future Development of 3D Printing Technology in the Field of Assistive Technology, Orthotics and Prosthetics // J Can Prosthet Orthot. 2023 Dec 22;6(2):42225. doi: 10.33137/cpoj.v6i2.42225
5. Oldfrey B. M., et al. A scoping review of digital fabrication techniques applied to prosthetics & orthotics. // *Prosthetics and Orthotics International*. 2025, 49(4), 427-444.
6. Cervino G. *Current Orientations of Surgical–Prosthetic Rehabilitation: Analogue, Digital and Biomechanical Considerations* // Applied Sciences. 2023, 13(5), 2792. <https://doi.org/10.3390/app13052792>
7. World Health Organization. *Standards for Prosthetics and Orthotics*. Geneva, 2021.
8. Ribeiro D, Cimino SR, Mayo AL, et al. 3D printing and amputation: a scoping review. // *Disabil Rehabil Assist Technol*. 2021, 16, 221–240.

References:

1. World Health Organization Global Report on Assistive Devices. Global Report on Assistive Devices. 2022, Vol 1; 1–11.
2. Melnichenko M. A., Spivak O. A., Kozlenko O. V., & Klymuk O. S. Modern prosthetics using 3D printing. // Proceedings of the XXII International of the Scientific and Practical Conference "History of the Development of Science, Technology and Education: High Technologies and Modern Challenges". 2024, 195-198.

3. Direct Socket TF / Transfemoral Amputee Socket // Ossur UK. Available at: <https://www.ossur.com/en-gb/prosthetics/sockets/direct-socket-tf>.

4. Beygi B Hassan, MS Wong. Contemporary and Future Development of 3D Printing Technology in the Field of Assistive Technology, Orthotics and Prosthetics // J Can Prosthet Orthot. 2023 Dec 22;6(2):42225. doi: 10.33137/cpoj.v6i2.42225

5. Oldfrey B. M., et al. A scoping review of digital fabrication techniques applied to prosthetics & orthotics. // Prosthetics and Orthotics International. 2025, 49(4), 427-444.

6. Cervino G. Current Orientations of Surgical-Prosthetic Rehabilitation: Analogue, Digital and Biomechanical Considerations // Applied Sciences. 2023, 13(5), 2792. <https://doi.org/10.3390/app13052792>

7. World Health Organization. Standards for Prosthetics and Orthotics. Geneva, 2021.

8. Ribeiro D, Cimino SR, Mayo AL, et al. 3D printing and amputation: a scoping review. // Disable Rehabil Assist Technol. 2021, 16, 221–240.

УДК: 007:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2646-2657](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2646-2657)

Рисований Олександр Миколайович кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри комп'ютерної інженерії та програмування Харківського технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-0616-1617>

АНАЛІЗ СПОСОБІВ ВИКОРИСТАННЯ ЗАГОЛОВКІВ PE-ФОРМАТУ

Анотація. В роботі наведено результати досліджень можливостей використання втручань в заголовки PE-формату в операційній системі Windows 11. Метою роботи є визначення програмних механізмів ін'єкції в MS-заголовок, в область MS-stub, в PE-заголовок.

У Windows 11 свій код із DOS-заголовка не виконується, так як DOS-stub запускається тільки в реальному DOS або емуляторі (DOSBox). Однак є можливість зберігати і використовувати ці комірки для змінених даних.

У роботі були внесені зміни після MZ-сигнатури до комірки з адресою 3Ch, а потім до комірки з PE-сигнатурою. Результати дослідження показують, що можна вносити зміни в DOS-заголовок і в область DOS-stub. Тільки не допускається зміна 2 комірок: комірки з MZ-сигнатурою та комірки з адресою 3Ch, в якій зберігається адреса знаходження PE-сигнатури. Крім того, через політику безпеки змінений PE-заголовок exe-файла у Windows 11 без додаткових дій не запускаються. Захист PE-файлів досягається за рахунок комплексних заходів, таких як шифрування виконуваного коду для запобігання антивірусному скануванню та аналізу, а також використання контрольної суми для підтвердження цілісності та справжності файлу.

Практичне значення дослідження впровадження в PE-заголовок для кібербезпеки полягає в наступному:

- впровадження коду або даних в PE-заголовок - це один із прийомів, що використовуються при аналізі шкідливого ПЗ.
- знання цих методів необхідне для фахівців з реверс-інжинірингу, антивірусного аналізу та у судовій експертизі (фореизиці).
- дозволяє виявляти спроби прихованого впровадження, поліморфізму чи стеганографії у виконуваних файлах.

Крім того, пакувальники та захисники програм (наприклад, Themida, UPX, VMProtect) модифікують заголовки PE-файлів, додаючи метадані або сигнатури.

Ключові слова: PE-формат, PE-заголовок, DOS-заголовок, область DOS-stub.

Rysovanyi Oleksandr Mykolayovych candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Computer Engineering and Programming, Kharkiv Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-0616-1617>

A NEW PENSION AGENCY WILL EMERGE IN UKRAINE

Abstract. The paper presents the results of research into the possibilities of using PE headers in the Windows 11 operating system. The purpose of the paper is to determine the software injection mechanisms in the MS header, in the MS stub area, and in the PE header.

In Windows 11, the code from the DOS header is not executed, since the DOS stub is launched only in real DOS or an emulator (DOSBox). However, it is possible to save and use these cells for modified data.

In the work, changes were made after the MZ signature to the cell with the address 3Ch, and then to the cell with the PE signature.

The results of the study show that it is possible to make changes to the DOS header and to the DOS stub area. Only 2 cells are not allowed to be changed: the cell with the MZ signature and the cell with the address 3Ch, in which the PE signature address is stored.

In addition, due to the security policy, the exe file with the modified PE header in Windows 11 is not launched without additional actions.

PE file protection is achieved through comprehensive measures, such as encrypting the executable code to prevent antivirus scanning and analysis, and using a checksum to confirm the integrity and authenticity of the file.

The practical significance of the study of PE header injection for cybersecurity is as follows:

- injection of code or data into the PE header is one of the techniques used in malware analysis.
- knowledge of these methods is necessary for specialists in reverse engineering, antivirus analysis and forensics.
- allows you to detect attempts at hidden injection, polymorphism or steganography in executable files.

In addition, packagers and program protectors (for example, Themida, UPX, VMProtect) modify PE file headers by adding metadata or signatures.

Keywords: RE-format, RE-header, DOS-header, DOS-stub area.

Постановка проблеми. Формат PE – основа архітектури виконання програм у Windows NT, XP, 7, 10, 11, а також на серверних версіях (Windows Server). Без нього неможливо реалізувати запуск, завантаження бібліотек та роботу системних компонентів. З моменту появи PE-формату (появи ОС Windows) способи взаємодії прикладних програмістів та PE-формату постійно змінювалися у бік зменшення впливу на цей формат.

Починаючи з Windows 10, можливості зміни exe-файлу різко обмежилися.

Завдання, які вирішувалися у роботі:

- визначення областей, придатних для впровадження коду;
- дослідження методів програмної модифікації існуючої секції;
- практична реалізація програм впровадження на MASM64;
- аналіз роботи модифікованого файлу та вплив змін на завантаження та виконання.

Мета статті – дослідження архітектури PE-файлу та процесу додавання (впровадження) виконуваного коду в існуючі файли під керуванням Windows 11 та протидії атакам, які змінюють заголовки PE-формату. З практичного погляду цей механізм дозволяє сховати закриту інформацію навіть від антивірусів. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з розвитком штучного інтелекту вірусні програми знаходять нові шляхи впровадження у чужий код. Вірусні програмісти завдяки допомозі штучного інтелекту пишуть програми складнішими, що дозволяє здійснювати процеси трудомісткого вилучення аналізованих ознак [1] та помічати незначні зміни програмного продукту, на який вони націлюються [2].

Шкідливі програми у пошуках шляхів запровадження в чужий код завжди ускладнюються [3].

Неодноразово проводилися дослідження запровадження шкідливого коду. І найчастіше використання здійснюється або в нову секцію, або збільшуючи розмір основної секції. І завжди у секцію даних [4-5]. Але такі методи впровадження не відповідають сучасним можливостям низькорівневого програмування, які дозволяє здійснити мову Асемблер [6-9].

Сучасні можливості використання низькорівневої мови програмування дозволяють здійснювати впровадження навіть у найсучаснішій операційній системі Windows 11.

Дослідники шкідливого коду роблять великий внесок у розробку безпечної та надійної системи виявлення шкідливих програм.

Виклад основного матеріалу. Назва Portable означає, що формат однаково придатний для різних апаратних платформ (x86, x64, ARM). Сумісність платформ забезпечує гнучкість у розробці програм, сумісність при

перенесенні додатків між версіями ОС та використання спільного завантажувача (loader).

Актуальність теми впровадження в PE-заголовок (Portable Executable Header) обумовлена низкою факторів, пов'язаних із дослідженням, аналізом та безпекою програмного забезпечення. Завжди є інтерес використовувати службову частину файлу для своїх потреб – як правило, для приховання інформації.

На початку кожного exe-файлу знаходиться службова інформація, що складається із заголовків. Розмір заголовків для архітектури мікропроцесора x64 дорівнює 1024 байт. Кожен тип секцій має розмір щонайменше 512 байт і збільшується за необхідності це число.

Практична значущість впровадження в PE-заголовок для кібербезпеки полягає в наступному:

- впровадження коду або даних в PE-заголовок - це один із прийомів, що використовуються при аналізі шкідливого ПЗ.

- знання цих методів необхідне для фахівців з реверс-інжинірингу, антивірусного аналізу та у судовій експертизі (форензиці).

- дозволяє виявляти спроби прихованого впровадження, поліморфізму чи стеганографії у виконуваних файлах.

Крім того, пакувальники та захисники програм (наприклад, Themida, UPX, VMProtect) модифікують заголовки PE-файлів, додаючи метадані або сигнатури.

Однак, у ОС Windows 10/11 ускладнюється контроль цілісності PE-файлів, що не дозволяє без змін використовувати відомі методи приховування даних із використанням PE-заголовка.

Впровадження коду в заголовок MS-DOS. У Windows 11 свій код із DOS-заголовка не виконується, так як DOS-stub запускається тільки в реальному DOS або емуляторі (DOSBox), однак є можливість зберігати і використовувати ці комірки для змінених даних.

Для впровадження коду в Stub можна замінити стандартну заглушку "This program cannot be run in DOS mode" своїм текстовим повідомленням.

Алгоритм впровадження в заглушку (DOS Stub Message) з метою зміни системного повідомлення на інше повідомлення може бути таким:

1. Відкрити файл для запису (GENERIC_READ or GENERIC_WRITE).
2. Створити відображення прав PAGE_READWRITE.
3. Відобразити файл як FILE_MAP_WRITE.
4. Знайти адресу тексту заглушки (вона йде у стандартному MS-stub після 0x4E).
5. Перезаписати його новим повідомленням.

Якщо stub коротше, необхідно додати команди NOP чи нулі.

Основний блок коду, який дозволяє замінити текстове повідомлення заглушки MS-stub на нове повідомлення у файлі exe на рис.1.

```
8      .DATA?  
9      hFile      dq ?  
10     hMapping   dq ?  
11     lpBase     dq ?  
12  
13     .code  
14     entry_point proc  
15     invoke CreateFileA, addr filename, GENERIC_READ or GENERIC_WRITE,\  
16     FILE_SHARE_READ, 0, OPEN_EXISTING, FILE_ATTRIBUTE_NORMAL, 0  
17     mov hFile, rax  
18  
19     invoke CreateFileMappingA, hFile, 0, PAGE_READWRITE, 0, 0, 0  
20     mov hMapping, rax  
21  
22     invoke MapViewOfFile, hMapping, FILE_MAP_WRITE, 0, 0, 0  
23     mov lpBase, rax  
24     ; DOS stub рядок для x64 починається з адреси с 0x4E  
25     mov rbx, lpBase  
26     lea r10, [rbx+4Eh]  
27     ; нове повідомлення в DOS-stub  
28     invoke lstrcpyA, r10, addr newmsg  
29     ; читання в buf1  
30     invoke lstrcpyA, addr buf1, r10, 80  
31     invoke MessageBoxA, 0, addr buf1, addr title1, MB_OK  
32     invoke ExitProcess, 0  
33     entry_point endp  
34     end
```

Рис. 1. Зміна повідомлення в MS-stub

Зміну повідомлення в комірках пам'яті MS-stub можна переглянути у програмі-аналізаторі коду, наприклад CFF Explorer (рис. 2).

Нове повідомлення в exe-файлі для архітектури x64 розміщується, починаючи з адреси 0x4E.

Offset	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F	Ascii
00000000	4D	5A	90	00	03	00	00	00	04	00	00	00	FF	FF	00	00	MЗБ.П...яя..
00000010	B8	00	00	00	00	00	00	40	00	00	00	00	00	00	00	00	е.....@.....
00000020	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	
00000030	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	F.....
00000040	0E	1F	BA	0E	00	B4	09	CD	21	B9	01	4C	CD	21	5F	F0	МЗБ.П...яя..
00000050	EE	E3	F0	E0	EC	EC	E0	20	ED	E5	20	EC	EE	E6	E5	F2	е.....@.....
00000060	20	E1	FB	F2	FC	20	E7	E0	EF	F3	F9	E5	ED	E0	20	E2	
00000070	20	44	4F	53	2D	F0	E5	E6	E8	EC	E5	21	00	00	00	00	F.....
00000080	37	CF	0C	DF	73	AE	62	8C	73	AE	62	8C	73	AE	62	8C	МЗБ.П...яя..
00000090	73	AE	62	8C	76	AE	62	8C	73	AE	63	8C	70	AE	62	8C	е.....@.....
000000A0	E1	F0	61	8D	72	AE	62	8C	E4	F0	60	8D	72	AE	62	8C	
000000B0	52	69	63	68	73	AE	62	8C	00	00	00	00	00	00	00	00	RichSet.....

Рис. 2. Зміна повідомлення в MS-stub

Впровадження коду в DOS-заголовок. Для коду в DOS-заголовок відкриємо exe-файл у програмі аналізатор коду Explorer і подивимося на вміст DOS-заголовка. У перших 4-х байтах, починаючи з нульової адреси розташовується MZ-сигнатура, а за адресою 3Ch розташовується адреса

зберігання PE-сигнатури. Ці комірки чіпати не можна – вони перевіряються завантажувачем перед виконанням.

Для перевірки працездатності ехе-файлу необхідно перезберегти цей файл з новим ім'ям, залишивши старе розширення ехе та запустити його на виконання.

Розглянемо наступний приклад – внесемо зміни до програми CFF Explorer після MZ-сигнатури до комірки з адресою 3Ch, а потім і до комірки з PE-сигнатурою (рис. 3).

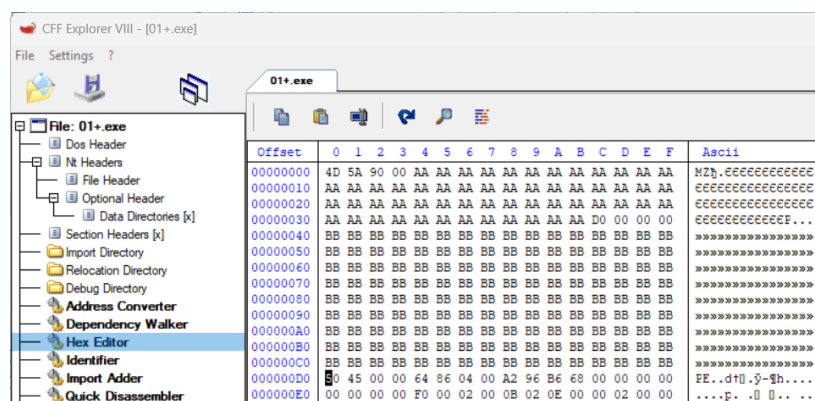

Рис. 3. Змінені значення DOS-заголовка

Для цього змінені значення вибраних комірок на 0AАН та 0BBh. Після перезбереження цього ехе-файлу під новим ім'ям та його виконанням переконуємось, що програма працює без збоїв.

Отже, вносити зміни (здійснювати впровадження) в DOS-заголовок і DOS stub можна. Тільки не можна змінювати 2 комірки: MZ-сигнатуру та осередок з адресою 3Ch, в якій зберігається адреса знаходження PE-сигнатури.

Впровадження коду в PE-заголовок. У Windows 10/11 є комплекс заходів для захисту PE-заголовка, коли заголовки PE-файлів у пам'яті виконуються лише під час читання. Записати та зберігати «дані» в PE-заголовку та розраховувати, що програма потім їх запустить у завантаженій пам'яті – не вийде. Писати в PE-заголовок без зміни контрольної суми можна, але запустити такий файл не можна. Операційна система блокує запуск таких програм.

Захист PE-файлів досягається за рахунок комплексних заходів, таких як шифрування виконувального коду для запобігання антивірусному скануванню та аналізу, а також використання контрольної суми для підтвердження цілісності та справжності файлу.

Видається можливим після ін'єкції в PE-формат перерахувати контрольну суму і змінити її значення на нове.

Розглянемо найпростішу програму, яка складає 2 числа із комірок PE-заголовка.

Алгоритм складання значень двох комірок РЕ-заголовка розмірністю по 32 біти може бути таким:

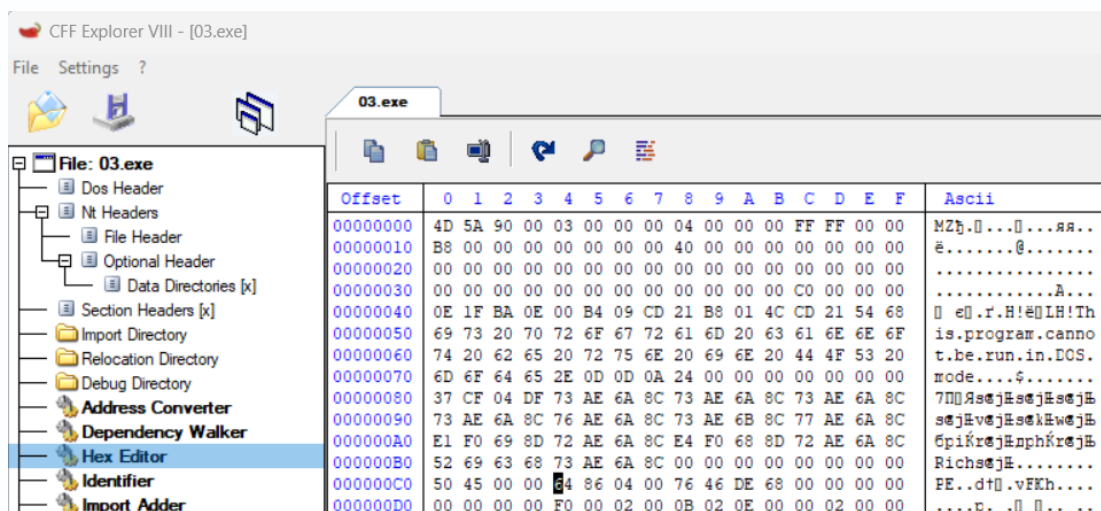
1. Відкриваємо свій ехе файл (GetModuleHandle).
2. Копіюємо з РЕ-заголовка два числа.
3. Складає числа.
4. Виводимо результат у MessageBox.

Програма складання значень двох комірок РЕ-заголовка розмірністю по 32 біти, які розташовуються відразу ж за РЕ-сигнатурою (рис. 4).

```
1 include \masm64\include64\masm64rt.inc
2 .data
3 caption db "PE Demo",0
4 msgfmt db "Результат: %d",0
5 buffer db 64 dup(0)
6 .code
7 entry_point proc
8 ; базова адреса модуля (адрес PE)
9 invoke GetModuleHandleA, 0
10 mov rbx, rax ; rbx = ImageBase
11
12 mov rax, [rbx+3Ch] ; e_lfanew
13 add rax, rbx ; rax = адрес NT-заголовка
14 add rax, 4 ; пропуск "PE\0\0"
15 mov r10d, dword ptr [rax] ; число 1
16 mov r11d, dword ptr [rax+4] ; число 2
17 add r10d, r11d ; r10d = сума
18 invoke wsprintfA, addr buffer, addr msgfmt, r10d
19 invoke MessageBoxA, 0, addr buffer, addr caption, MB_OK
20 invoke ExitProcess, 0
21 entry_point endp
22 end
```

Рис. 4. Програма складання значень двох комірок РЕ-заголовка

Числа, що складаються, розташовуються після 32-розрядного значення РЕ-сигнатури та представлені на рис. 5. Числа в пам'яті розташовуються, починаючи з найменших значень адрес. Наприклад, перше число 00 04 86 64 у пам'яті розташовується у зворотному порядку (64 86 04 00).

Offset	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F	Ascii
00000000	4D	5A	90	00	03	00	00	00	04	00	00	00	FF	FF	00	00	MZ\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0
00000010	B8	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	@.....
00000020	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	A...
00000030	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	[\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0
00000040	0E	1F	BA	0E	00	B4	09	CD	21	B8	01	4C	CD	21	54	68	[\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0\0
00000050	69	73	20	70	72	6F	67	72	61	6D	20	63	61	6E	6E	6F	is.program.canno
00000060	74	20	62	65	20	72	75	6E	20	69	6E	20	44	4F	53	20	t.be.run.in.DOS.
00000070	6D	6F	64	65	2E	0D	0D	0A	24	00	00	00	00	00	00	00	mode....\$.....
00000080	37	CF	04	DF	73	AE	6A	8C	73	AE	6A	8C	73	AE	6A	8C	7[0]AsejAsejAsejA
00000090	73	AE	6A	8C	76	AE	6A	8C	73	AE	6B	8C	77	AE	6A	8C	sejAsejAsejAsejA
000000A0	E1	F0	69	8D	72	AE	6A	8C	E4	F0	68	8D	72	AE	6A	8C	6pikrejeAsejAsejA
000000B0	52	69	63	68	73	AE	6A	8C	00	00	00	00	00	00	00	00	RichsejA.....
000000C0	50	45	00	00	04	86	04	00	76	46	DE	68	00	00	00	00	PE..dt\0.vfKh....
000000D0	00	00	00	00	F0	00	02	00	0B	02	0E	00	00	02	00	00	p..0\0..

Рис. 5. Значення комірок РЕ-файлу

У наведеній програмі використовуються значення 32-розрядних комірок без прив'язки до їх призначень.

Тому, якщо виконувати якісь дії над значеннями комірок, то треба використовувати і їх розмірність.

Використовувати значення комірок у своїх програмах можна як значення пароля, який зберігається у службових комірках заголовка тому що їх не видно у секції коду.

Аналізувати вміст комірок дуже зручно при налагодженні x64Dbg (рис. 6). Це основний налагоджувач ехе-файлів для архітектури мікропроцесора x64.

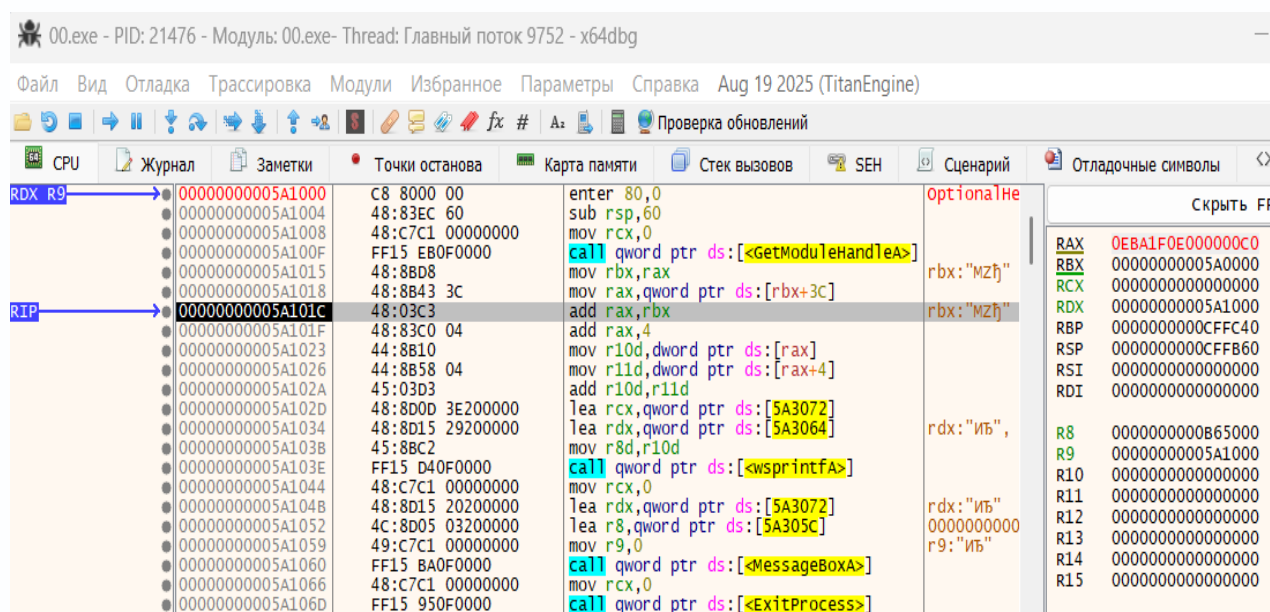

Рис. 6. Налagodження ехе-файлу у налагоджувачі x64Dbg

Програмне впровадження в PE-заголовок чужого ехе-файлу.

Такі програми, які змінюють дані в іншій програмі, називаються Patch-програмами або іншим словом – «латками».

Патч-програми (або патчі) – це невеликі оновлення програмного забезпечення, призначені для виправлення помилок, усунення вразливостей безпеки або додавання нових функцій.

Вони працюють як "латки", які вносять зміни до існуючого коду, щоб виправити проблеми або покращити роботу програми, на відміну від повних оновлень, які можуть бути значно більшими.

Програма зміни (впровадження) комірок у PE-заголовку представлена на рис. 7.

```

13 invoke CreateFileA, addr filename, GENERIC_READ or GENERIC_WRITE,\
14 FILE_SHARE_READ or FILE_SHARE_WRITE,0,OPEN_EXISTING,FILE_ATTRIBUTE_NORMAL,0
15 mov hFile, rax
16 cmp rax, INVALID_HANDLE_VALUE
17 je quit
18 ; mapping)
19 invoke CreateFileMappingA, hFile,0,PAGE_READWRITE,0,0,0
20 mov hMap, rax
21 test rax, rax
22 jz close_file
23 invoke MapViewOfFile, hMap, FILE_MAP_WRITE, 0, 0, 0
24 mov pBase, rax
25 test rax, rax
26 jz close_map
27
28 ; Находим NT-заголовок
29 mov rbx, pBase
30 mov eax, [rbx+03Ch] ; e_lfanew;
31 add rax, rbx
32 add rax, 4 ; "PE\0\0"
33 mov rcx, rax
34 ; числа
35 mov dword ptr [rcx], 0AAh
36 mov dword ptr [rcx+4], 0BBh
37 invoke MessageBoxA, 0, addr done_msg, addr caption, MB_OK
38 invoke UnmapViewOfFile, pBase
39 close_map:
40 invoke CloseHandle, hMap
41 close_file:
42 invoke CloseHandle, hFile
43 quit:
44 invoke ExitProcess, 0
45 entry_point endp

```

Рис. 7. Програма впровадження комірок у PE-заголовок

Змінені значення комірок наведено на рис. 8.

CFF Explorer VIII - [1-Target.exe]

File Settings ?

1-Target.exe

Offset	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F	Ascii
00000000	4D	5A	90	00	03	00	00	00	04	00	00	00	FF	FF	00	00	MZ\0...0...яя..
00000010	B8	00	00	00	00	00	00	00	40	00	00	00	00	00	00	00	@.....
00000020	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	F.....
00000030	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	D0	00	00	00	00	F.....
00000040	0E	1F	BA	0E	00	B4	09	CD	21	B8	01	4C	CD	21	54	68	0 e\..r.H!@!H!Th
00000050	69	73	20	70	72	6F	72	61	6D	20	63	61	6E	6E	6F	6F	is.program.canno
00000060	74	20	62	65	20	72	75	6E	20	69	6E	20	44	4F	53	20	t.be.run.in.DOS.
00000070	6D	6F	64	65	2E	0D	0D	0A	24	00	00	00	00	00	00	00	mode....\$.....
00000080	37	CF	B4	DF	73	AE	DA	8C	73	AE	DA	8C	73	AE	DA	8C	7PrAs@Hse@Hse@H
00000090	73	AE	DA	8C	76	AE	DA	8C	73	AE	DB	8C	74	AE	DA	8C	se@Hse@Hse@Hse@H
000000A0	E1	F0	D9	8D	72	AE	DA	8C	E4	F0	D8	8D	72	AE	DA	8C	Op@Hse@Hse@Hse@H
000000B0	52	69	63	68	73	AE	DA	8C	00	00	00	00	00	00	00	00	Richse@H.....
000000C0	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	
000000D0	50	45	00	00	BA	00	00	00	BB	00	00	00	00	00	00	00	PE...@...>.....
000000E0	00	00	00	00	F0	00	02	00	0B	02	0E	00	00	02	00	00	@P.....

Рис. 8. Нові значення в PE-заголовку

Ці значення записані після комірок для зберігання PE-сигнатури розмірністю DD (4 байти).

Проте, через безпеку змінені ехе-файли в Windows 11 без додаткових дій не запускаються.

Програмне використання чисел наприкінці секції даних з допомогою патч-програми. При програмному впровадженні даних у кінець секції даних іншого ехе-файлу буде використано 2 файли:

– Patch.exe, який відкриває файл Target.exe та пише два числа в кінець файлу (наприклад, за межами останньої секції).

– Target.exe, який при запуску відкриває сам себе та зчитує ці числа з кінця.

У цьому випадку заголовок файлу не зіпсований і Windows намагатиметься запускати exe-файл на виконання.

Послідовність дій має бути такою:

1. Компілюється файл Target.asm до файлу target.exe.
2. Компілюється файл Patch.asm у файл patch.exe.
3. Запуск файлу patch.exe. При цьому дані допишуться до кінця файлу.
4. Запускається файл target.exe та виводиться вікно повідомлення про результати виконання.

Програма Target.asm визначає кінець свого файлу та читає з нього дані. Якщо в кінці файлу даних немає, вона виводить повідомлення, наприклад, "Сигнатура не найдена!". Якщо дані виявлені, виводиться відповідне повідомлення, формат якого заданий у програмі.

Висновки. В роботі наведено результати досліджень можливостей використання втручань в заголовки PE-формату в операційній системі Windows 11. Розглянуті механізми ін'єкції в MS-заголовок, в область MS-stub, в PE-заголовок. Наведено практичне значення дослідження впровадження в PE-заголовки для кібербезпеки.

Доведено, що дослідження способів впровадження коду в заголовки PE-формату має велике значення для забезпечення безпеки ОС Windows.

Подальші плани: дослідження алгоритму обчислення контрольної суми файлу та його властивостей на предмет можливої зміни зовнішніми програмами.

Література:

1. Gibert, D., Mateu, C., Planes, J. The rise of machine learning for detection and classification of malware: Research developments, trends and challenges. *J. Netw. Comput. Appl.* 2020, 153, 102526.
2. Li, X., Li, Q. An IRL-based malware adversarial generation method to evade anti-malware engines. *Comput. Secur.* 2021, 104, 102118.
3. Qiao, Y., Zhang, W., Tian, Z., Yang, L.T., Liu, Y., Alazab, M. Adversarial malware sample generation method based on the prototype of deep learning detector. *Comput. Secur.* 2022, 119, 102762.
4. Zhang, C., Costa-Perez, X., Patras, P. Adversarial attacks against deep-learning-based network intrusion detection systems and defense mechanisms. *IEEE/ACM Trans. Netw.* 2022, 30, 1294–1311.
5. Kolosnjaji, B., Demontis, A., Biggio, B., Maiorca, D., Giacinto, G., Eckert, C., Roli, F. Adversarial malware binaries: Evading deep learning for malware detection in executables. In *Proceedings of the 2018 26th European Signal Processing Conference (EUSIPCO)*, Rome, Italy, 3–7 September 2018; pp. 533–537.
6. Методичні вказівки щодо виконання практичних та лабораторних робіт з курсу «Реверсне програмування. Антиналагоджувальні прийоми захисту від реверсу. Середовище

програмування masm64: для студентів спеціальності 123 - «Комп'ютерна інженерія» всіх форм навчання [електронне видання] / укладач О.М.Рисований – Х.: НТУ «ХПІ», 2024 — 132 с. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/75508>.

7. Реверсне програмування. Захист коду. Середовище програмування masm64: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 123 "Комп'ютерна інженерія" всіх форм навчання [електронне видання] / О.М. Рисований. – Харків : НТУ «ХПІ», 2024. – 214 с. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/79627>.

8. Реверсне програмування. Впровадження коду. Середовище програмування masm64: навчальний посібник для студентів спеціальностей 123 "Комп'ютерна інженерія", 125 "Кібербезпека" / О.М. Рисований. – Харків: «Слово», 2021. – 250 с. <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/70274>.

9. Реверсне програмування. Формат файлу PE. Середовище програмування masm64: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 123 "Комп'ютерна інженерія" всіх форм навчання [електронне видання] / О.М. Рисований. – Харків: НТУ «ХПІ», 2025. – 108 с.

References:

1. Gibert, D., Mateu, C., & Planes, J. (2020). *The rise of machine learning for detection and classification of malware: Research developments, trends and challenges*. J. Netw. Comput., 153, 102526.

2. Li, X., & Li, Q. (2021). *An IRL-based malware adversarial generation method to evade anti-malware engines*. Comput. Secur., 104, 102118.

3. Qiao, Y., Zhang, W., Tian, Z., Yang, L.T., Liu, Y., & Alazab, M. (2022). *Adversarial malware sample generation method based on the prototype of deep learning detector*. Comput. Secur., 119, 102762.

4. Zhang, C., Costa-Perez, X., & Patras, P. (2022). *Adversarial attacks against deep-learning-based network intrusion detection systems and defense mechanisms*. IEEE/ACM Trans. Netw., 30, 1294–1311.

5. Kolosnjaji, B., Demontis, A., Biggio, B., Maiorca, D., Giacinto, G., Eckert, C., & Roli, F. (2018). *Adversarial malware binaries: Evading deep learning for malware detection in executables*. In Proceedings of the 2018 26th European Signal Processing Conference (EUSIPCO), Rome, Italy, 3–7 September 2018; pp. 533–537.

6. Rysovanyi, O.M. (2024). *Metodichni vkazivki shodo vikonannya praktichnih ta laboratornih robot z kursu «Reversne programuvannya. Antinalagodzhuvalni prijomi zahistu vid reversu. Seredovishe programuvannya masm64: dlya studentiv specialnosti 123 - «Komp'yuterna inzheneriya» vsih form navchannya [Methodological instructions for performing practical and laboratory work on the course "Reverse programming. Anti-debug techniques for protection against reverse. Programming environment masm64: for students of specialty 123 - "Computer Engineering" of all forms of study] – Kharkiv: NTU "KhPI" [in Ukrainian]*.

7. Rysovanyi, O.M. (2024). *Reversne programuvannya. Zahist kodu. Seredovishe programuvannya masm64: navchalno-metodichnij posibnik dlya studentiv specialnosti 123 "Komp'yuterna inzheneriya" vsih form navchannya [Reverse programming. Code protection. Programming environment masm64: teaching and methodological manual for students of specialty 123 "Computer Engineering" of all forms of study] – Kharkiv: NTU "KhPI" [in Ukrainian]*.

8. Rysovanyi, O.M. (2021). *Reversne programuvannya. Vprovadzheniya kodu. Seredovishe programuvannya masm64: navchalnij posibnik dlya studentiv specialnostej 123 "Komp'yuterna inzheneriya", 125 "Kiberbezpeka" [Reverse programming. Code implementation]*.

Programming environment masm64: a textbook for students of specialties 123 "Computer Engineering", 125 "Cybersecurity"] – Kharkiv: "Slovo" [in Ukrainian].

9. Rysovanyi, O.M. (2025). *Reversne programuvannya. Format fajlu PE. Seredovishe programuvannya masm64: navchalno-metodichnij posibnik dlya studentiv specialnosti 123 "Komp'yuterna inzheneriya" vsih form navchannya* [Reverse programming. File format PE. Programming environment masm64: a textbook for students of specialty 123 "Computer Engineering" of all forms of study] – Kharkiv: NTU "KhPI", 2025. – 108 p. [in Ukrainian].

УДК 778.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2658-2668](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2658-2668)

Савич Андрій Валентинович кандидат технічних наук, доцент, директор, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-0590-9195>

Надточій Ірина Іванівна молодший науковий співробітник, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-2745-1488>

Тімов Олексій Олександрович молодший науковий співробітник, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8781-3527>

Тімова Оксана Олександрівна інженер-інспектор, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0000-7300-6567>

Афанасьєва Олена Миколаївна завідувач відділу, Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-7181-7558>

ТЕОРЕТИЧНА ОЦІНКА ПРИДАТНОСТІ ПОЛІМЕРНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ АРХІВНИХ КОНТЕЙНЕРІВ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ РЕСУРСІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному теоретичному дослідженню можливості застосування полімерних матеріалів для виготовлення захисних боксів, призначених для тимчасового зберігання мікрофільмів в умовах воєнного стану в Україні. Необхідність такого аналізу зумовлена обмеженою доступністю традиційних матеріалів таких як– алюмінієвих контейнерів та коробок зі спеціалізованого безкислотного картону, а також нестабільністю мікроклімату у сховищах через перебої електропостачання. В таких умовах коробки з безкислотного картону можуть набиратися зайвою вологою, деформуватися, втрачати геометрію та створювати умови для розвитку цвілі.

Металеві контейнери, хоча й дуже стійкі до фізичних навантажень, залишаються дорогими та ресурсоемними у виробництві невеликих партій. На цьому тлі полімерні матеріали постають як потенційна доступна альтернатива,

однак їх застосування потребує детального аналізу хімічної стабільності та сумісності з фотоплівкою. У роботі проведено порівняння властивостей поліпропілену, поліетиленів високої та низької густини, а також поліетилентерефталату з точки зору їх інертності, здатності протистояти механічним навантаженням, проникності для газів і водяної пари, стійкості до УФ-випромінювання та стабільності упродовж часу. Увагу приділено ризикам, пов'язаним із технологічними добавками, які часто присутні у поліпропілену, поліетиленів високої та низької густини, і можуть мігрувати на поверхню або вступати у взаємодію з желатиновим шаром мікрофільмів. Оцінено теоретичні перспективи використання поліетилентерефталату, матеріалу що застосовується як основа сучасних фотоплівок та характеризується високою хімічною інертністю, низькою паро- й газопроникністю та відсутністю небезпечних добавок у первинній сировині.

Узагальнений аналіз показує, що серед розглянутих матеріалів поліетилентерефталат є найбільш придатним для виготовлення архівних контейнерів для тимчасового зберігання, тоді як поліпропілену, поліетиленів високої та низької густини, можуть використовуватися лише з урахуванням суворого контролю якості сировини та технологічних параметрів виробництва.

Ключові слова: полімерні матеріали, захисні бокси, тимчасове зберігання мікрофільмів, алюмінієві контейнери, безкислотний картон, мікроклімат, фотоплівка.

Savych Andrii Valentinovich Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Director, Research, Design and Technology Institute of Micrographs, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-0590-9195>

Nadtochii Iryna Ivanivna Junior Research Fellow, Department of Research, Development and Improvement of IFD Formation Technologies, Research, Design and Technology Institute of Micrographs, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-2745-1488>

Timrov Oleksii Oleksandrovich Junior Research Fellow, Department of Research, Development and Improvement of IFD Formation Technologies, Research, Design and Technology Institute of Micrographs, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8781-3527>

Timrova Oksana Oleksandrivna Inspektor engineer, Department of Research, Development and Improvement of IFD Formation Technologies, Research, Design and Technology Institute of Micrographs, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0000-7300-6567>

Afanasieva Olena Mykolaevna Department head, Department of Research, Development and Improvement of IFD Formation Technologies, Research, Design and Technology Institute of Micrographs, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-7181-7558>

THEORETICAL ASSESSMENT OF THE SUITABILITY OF POLYMER MATERIALS FOR THE MANUFACTURE OF ARCHIVE CONTAINERS IN CONDITIONS OF LIMITED RESOURCES DURING MARTIAL STATE IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to a comprehensive theoretical study of the possibility of using polymer materials for the manufacture of protective boxes designed for the temporary storage of microfilms in conditions of martial law in Ukraine. The need for such an analysis is due to the limited availability of traditional materials such as aluminum containers and boxes made of specialized acid-free cardboard, as well as the instability of the microclimate in storage facilities due to power outages. Under such conditions, acid-free cardboard boxes can absorb excess moisture, deform, lose their shape, and create conditions for mold growth. Metal containers, although very resistant to physical stress, remain expensive and resource-intensive in small batch production. Against this background, polymer materials appear to be a potentially affordable alternative, but their use requires a detailed analysis of chemical stability and compatibility with photographic film. The study compares the properties of polypropylene, high- and low-density polyethylene, and polyethylene terephthalate in terms of their inertness, ability to withstand mechanical stress, permeability to gases and water vapor, resistance to UV radiation, and stability over time. Attention is paid to the risks associated with technological additives, which are often present in polypropylene, high- and low-density polyethylene, and can migrate to the surface or interact with the gelatin layer of microfilms. The theoretical prospects for the use of polyethylene terephthalate, a material used as the basis for modern photographic films and characterized by high chemical inertness, low vapor and gas permeability, and the absence of hazardous additives in the primary raw material, are assessed.

A generalized analysis shows that among the materials considered, polyethylene terephthalate is the most suitable for the manufacture of archival containers in a period of limited resources, while polypropylene, high- and low-density polyethylene can only be used with strict control of raw material quality and production parameters.

Keywords: polymer materials, protective boxes, temporary storage of microfilms, aluminum containers, acid-free cardboard, microclimate, photographic film.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до довготривалого зберігання архівної інформації під час воєнного стану, зокрема на фотографічній плівці, вимагають створення ефективних систем фізичного захисту від зовнішніх впливів. Також самі матеріали з яких будуть виготовлені захисні бокси не повинні виділяти шкідливих речовин які можуть призвести до деградації інформації (на желатиновому шарі). Традиційно в Україні для цього використовуються металеві контейнери, що забезпечують високий рівень механічної міцності та герметичності або коробки з безкислотного картону. Виготовлення алюмінієвих контейнерів є дорогим, ресурсоємним і не завжди раціональним, а можливість закупити коробки з безкислотного картону які не виготовляють в Україні під час дії воєнного стану неможливо. Тимчасовим рішенням є виготовлення захисних боксів з пластмаси. Проблемним питанням є вибір полімерного матеріалу та способу виготовлення захисних боксів, що не будуть з часом виділяти шкідливі речовини та псувати якість зображення на фотографічній плівці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті використані: Положення про умови зберігання документів Національного архівного фонду [1], Дослідження шляхів зменшення негативних наслідків структурних перетворень основи аудіовізуальних документів, які зберігають в архівосховищах центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного [2], звіт [3] та проведені дослідження негативного впливу оцтового синдрому та грибкових уражень на мікрофільми.

Мета статті. Теоретичне дослідження та аналіз можливості використання полімерних матеріалів для створення захисних боксів з пластмаси, що забезпечують належний захист для тимчасового зберігання даних на фотографічній фотоплівці.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні мікрофільми залишаються одним із найбільш економічних та надійних носіїв для тривалого збереження важливої інформації. Термін збереження якісно виготовлених мікрофільмів може перевищувати 75 років без суттєвої втрати властивостей, за умови дотримання відповідного температурно-вологісного режиму.

Крім економічної ефективності, мікрофільми відзначаються високим рівнем інформаційної безпеки. Зображення, зафіксоване на фотографічній плівці, не підлягає частковому редагуванню чи корекції, що унеможливорює непомітне внесення змін або підробку даних. Будь-яке втручання у виготовлений мікрофільм, а саме желатинового інформаційного шару, залишає видимі пошкодження, тому мікрофільм вважається автентичним і достовірним джерелом інформації, придатним для офіційного та архівного використання.

Зберігання мікрофільмів є ключовим завданням для тривалого збереження інформації в архівах, бібліотеках, музеях та наукових установах. Цей

носій дозволяє компактно фіксувати великі обсяги даних, зменшуючи їх до 21 разу в об'ємі, проте потребує особливих умов для запобігання пошкодженням, впливу вологості чи інших деструктивних чинників (цвілі, УФ-світло тощо).

Країни Європейського Союзу зберігають мікрофільми в національних архівах, університетських бібліотеках та приватних архівних установах. Вони використовуються для довготривалого збереження державних актів, технологічних і технічних документів, культурних пам'яток, наукових досліджень і рідкісних видань. У Сполучених Штатах Америки мікрофільми зберігаються у Національному архіві (NARA), Бібліотеці Конгресу, провідних університетах та приватних архівних установах. Вони відіграють важливу роль у збереженні державних, історичних, наукових і юридичних документів.

При зберіганні мікрофільмів поза межами України, у більшості випадків, застосовуються контейнери з безкислотного архівного картону, що відповідає вимогам довговічності та хімічної стабільності. У багатьох зарубіжних архівних установах та музеях впроваджено автоматизовані системи моніторингу середовища, цифрові каталоги та інтегровані електронні архіви, які поєднують традиційні носії з цифровими копіями.

Для захисту мікрофільмів, в Україні, тривалий час застосовували металеві контейнери з алюмінію. Вони ефективно оберігають матеріали від механічних впливів, світла та коливань вологості, забезпечуючи високу надійність зберігання.

Водночас, виробництво таких контейнерів є затратним через велику вартість сировини, енергоємність технологічного процесу та потребу у спеціалізованому обладнанні. Разом з тим, в останні десятиріччя, стали переймати європейську практику використання безкислотного архівного картону. Однак вартість цих боксів була доволі висока.

Станом на сьогодні основними матеріалами для виготовлення захисних боксів для зберігання мікрофільмів залишаються алюміній та спеціалізований безкислотний картон. Однак сучасні умови, спричинені бойовими діями на території України, створюють низку додаткових викликів для зберігання фотоплівки.

Нестабільність роботи електромереж та тривалі відключення живлення призводять до значних коливань температури й вологості у приміщеннях (мікроклімат у сховищах набуває сезонно контрастного характеру: влітку умови стають надмірно теплими та сухими, тоді як узимку спостерігається охолодження повітря при одночасному підвищенні його вологості, оскільки спеціалізоване кліматичне обладнання не може працювати безперервно [1]).

Такі умови виявляються критичними для безкислотного картону: при підвищеній вологості він може намокати та втрачати форму, деформуватися та створювати середовище для розвитку цвілі. Додатково слід врахувати, що

картонні конструкції суттєво поступаються за механічною стійкістю алюмінієвим контейнерам та деяким високоякісним полімерним матеріалам. У ситуаціях, пов'язаних із потенційними ударами чи обваленням стелажів, вони значно легше деформуються або руйнуються, що створює додаткові ризики для збереження мікрофільмів.

Таким чином, традиційні матеріали для архівної тари в умовах воєнного стану демонструють обмеження, що підкреслює необхідність пошуку альтернативних, стійкіших і більш технологічних рішень для забезпечення надійного зберігання мікрофільмів у нестабільному мікрокліматі.

Мікрофільм - це прозора полімерна стрічка, вкрита чутливою до світла речовиною (емульсією), що використовується у фотозйомці для фіксації зображення. Основа емульсії є желатина, речовина, що збільшує об'єм в воді, але не розчиняється. В желатиновій емульсії міститься бромисте срібло. Це нестійка сполука, що під впливом світла розпадається на складові елементи - бром та срібло. В процесі хімічної обробки бром виводиться з плівки, залишаючи на ній лише срібло. Тобто основними складовими з точки зору хімії можливо вважати полімерна стрічка (на теперішній час її виготовляють з поліетилентерефталату (далі – ПЕТ), желатина та срібла. Це дуже грубе припущення, бо кожна фірма що виготовляє фотоплівку може використовувати будь які добавки, наприклад антигрибкові, дубільні або антипірени.

Для потреб мікрофільмування застосовують спеціалізовані види фотоплівок, які відрізняються від стандартних побутових фотоплівок як за конструктивними параметрами, так і за фотографічними властивостями. Такі плівки мають форм-фактор оптимізований під мікрографічне обладнання, а також значно нижчу світлочутливість, що забезпечує високу різкість і мінімальний рівень зернистості. Для порівняння, звичайні фотоплівки, що використовуються у побутовій фотографії, зазвичай мають роздільну здатність близько 50 пар ліній на міліметр (хоча цей показник може варіювати залежно від технології виробництва та класу емульсії). Спеціалізовані ж фотоматеріали, призначені саме для мікрофільмування, демонструють у кілька разів вищі показники: їхня роздільна здатність починається приблизно від 350 пар ліній на міліметр і може досягати 900 пар ліній на міліметр у високоточних, архівних та технічних плівках.

Роздільна здатність плівки є одним з ключових обмежуючих факторів при мікрофільмуванні [3]. Саме вона визначає, яка кількість дрібних деталей може бути точно зафіксована на фотоматеріалі. Чим вищий цей показник, тим більше інформації – особливо дрібного тексту, штрихів, графічних структур – здатна відтворити плівка без втрати якості.

Такий рівень деталізації є критично важливим для якісного збереження документів та креслеників, адже дозволяє точно відтворювати навіть

найдрібніші символи, елементи креслень, картографічні знаки та інші важливі деталі, які у зменшеному масштабі займають частки міліметра.

Варто зазначити, що мікрофільми можуть виготовлятися з різними кратностями зменшення зображення – найпоширенішими є коефіцієнти $10,5\times$, $14,8\times$ та $21,0\times$. Це означає, що на один кадр фотоплівки може бути зафіксовано зображення документів великих форматів – аж до A1, зберігши при цьому їх зміст у мініатюрному масштабі. За таких високих ступенів зменшення навіть незначні дефекти стають критичними. Наприклад, локальне пошкодження емульсійного шару (подряпиною, цвільлю або хімічними реагентами) площею лише 1 мм^2 , якщо воно припадає на важливу ділянку документа, здатне спричинити втрату ключових елементів: числових значень, фрагментів креслень, координат, тонких ліній чи інших важливих даних. При подальшому масштабуванні ці втрати збільшуються і стають фатальними для читаності мікрофільму. Саме тому до мікрофільмів, призначених для довготривалого архівного зберігання, висувають особливо жорсткі вимоги щодо якості зображення, включно з параметрами оптичної густини, точністю відтворення мінімальних деталей (мір), рівнем контрастності та стабільністю емульсії. Висока якість оригінального мікрофільму є ключем до гарантування того, що інформація залишатиметься читабельною та достовірною протягом десятиліть або навіть століть [2].

Взявши до уваги, що сучасні фотоплівки виготовляють з ПЕТ можливо зробити припущення, що оптимальним для виготовлення захисних боксів з пластмаси, що забезпечують належний захист для тимчасового зберігання даних на фотографічній фотоплівці можливо буде використання ПЕТ (ПЕТФ, ПЕТ, англ. PET, також поліестер, дакрон, майлар, лавсан). Цей полімер є термопластом, найпоширенішим представником класу поліестерів, відомий під різними іншими фірмовими назвами.

Також при обстеженні деяких установ, що зберігають свою документацію та особисті архіви на мікрофільмах), було виявлено захисні бокси виготовлені з Поліпропілену чи Поліетилену. Так як ці полімери дуже схожі за фізичними та хімічними властивості а маркування на захисних боксах не було то без спеціалізованих аналізів не можливо визначити більш детально конкретну марку полімеру.

Зберігання в цих боксах відбувалося впродовж приблизно 30 років. На мікрофільмах було збережено технологічну документацію форматів A4 та A3. Мікрофільми були виготовлені на спеціалізованій фотоплівці. Візуальних пошкоджень виявлено не було. Також у особистих архівах можливо знайти захисні бокси з маркуванням PP, HDPE та LDPE.

Для забезпечення стабільних умов зберігання мікрофільмів потребуються матеріали, які не виділяють шкідливих хімічних речовин, є інертними

щодо желатинового шару фотоплівки та здатні витримувати механічні й термічні навантаження. У цьому контексті можливо розглядати полімери PP, HDPE та LDPE як потенційні альтернативи традиційним алюмінієвим контейнерам та коробкам із безкислотного картону, які наразі або важкодоступні, або не забезпечують достатнього рівня фізичного захисту.

Поліпропілен (PP) – це термопластичний полімер із високою хімічною стійкістю та низькою газопроникністю. Він характеризується жорсткістю, малою густиною, добрими діелектричними властивостями й підвищеною стійкістю до механічних навантажень.

Переваги для архівного зберігання:

- Хімічна інертність: PP практично не взаємодіє з більшістю органічних і неорганічних речовин, що мінімізує ризик виділення шкідливих випарів.
- Механічна міцність: добрий опір ударним навантаженням і деформаціям.
- Низьке водопоглинання: матеріал не схильний до набухання чи деформації при зміні вологості.
- Стійкість до мікроорганізмів: не підтримує розвиток цвілі.

Недоліки та ризики:

- Чутливість до УФ-випромінення: без стабілізаторів може старіти, жовтіти або ставати крихким.
- Використання добавок: у комерційних марках можуть бути присутні антистатики, пігменти, мастила або антипірени, які є небажаними для архівного середовища.
- Вимоги до чистоти сировини: для архівних потреб придатний тільки PP із первинної сировини без домішок рециклінгу.

Поліетилен високої густини (HDPE) – це поліетилен із високим ступенем кристалічності, що забезпечує йому високу механічну міцність, стійкість до хімічних речовин та низьку водопроникність.

Переваги:

- Хімічна інертність: матеріал не виділяє кислих чи лужних компонентів.
- Висока ударостійкість: добре витримує механічні навантаження, що важливо у випадку падіння стелажів або переміщення контейнерів.
- Низька газопроникність: забезпечує обмежений доступ повітря та вологи до внутрішнього об'єму.

Недоліки та обмеження:

- Може містити технологічні добавки: антистатики, ковзні агенти, стабілізатори, які можуть мігрувати на поверхню.
- Менша жорсткість порівняно з PP: при тривалому навантаженні можливе прогинання конструкції.
- Підвищена термічна чутливість: при нагріванні може деформуватися.

Поліетилен низької густини (LDPE) – відзначається більш м'якою, еластичною структурою з нижчим ступенем кристалічності порівняно з HDPE. Використовується переважно там, де потрібна гнучкість і легкість формування.

Переваги:

- Висока хімічна стійкість: майже не вступає в реакції з органічними сполуками.
- Еластичність: добре витримує локальні деформації та не тріскається.
- Легкість в обробці: можливість виготовлення недорогих та легких контейнерів.

Недоліки:

- Низька жорсткість: не забезпечує достатній рівень механічної міцності для архівного зберігання, особливо довготривалого.
- Вища газо- та паропроникність: створює ризики проникнення вологи.
- Часті технологічні добавки: як і у HDPE, можуть становити ризик для фотоматеріалів [2].

Поліетилентерефталат (ПЕТ)

Переваги:

- Висока хімічна інертність: ПЕТ стійкий до дії більшості органічних розчинників. Це знижує ризик пошкодження желатинового шару мікрофільмів.
- Низька газо- та паропроникність: ПЕТ значно краще утримує внутрішній мікроклімат, ніж PP або LDPE, що важливо при різких перепадах температури та вологості – характерних для умов війни та перебоїв електроживлення.

- Висока механічна міцність і жорсткість: ПЕТ стійкий до ударів, стискання та деформацій, що захищає мікрофільми при можливих механічних навантаженнях (падіння стелажів, переміщення контейнерів).

- Стабільність в архівному середовищі: матеріал не підтримує розвиток цвілі, має низьке водопоглинання і зберігає свої властивості протягом десятків років.

- Відсутність небезпечних добавок у первинному ПЕТ: на відміну від PP, HDPE та LDPE, у ПЕТ зазвичай не застосовують такі технологічні добавки, як антистатики, ковзні агенти чи антипірени – саме ті, що особливо небажані для зберігання фотоматеріалів.

Недоліки

- Повільний природний розклад: ПЕТ надзвичайно стійкий у природному середовищі (розкладається понад 400 років). Це не є недоліком для архівних рішень, але ускладнює утилізацію.

- Високі вимоги до чистоти сировини: для архівних задач можливе застосування лише первинного ПЕТ, оскільки вторинний може містити домішки або продукти деградації.

- Вимоги до точного контролю кристалічності: залежно від режимів лиття, ПЕТ може отримувати різний ступінь прозорості, міцності та жорсткості, тому технологічний процес має бути строго регламентований.

Полімери PP, HDPE, LDPE та ПЕТ мають потенціал для використання у виготовленні захисних боксів для зберігання мікрофільмів, однак кожен із них демонструє різні властивості, що по-різному впливають на архівну безпечність. PP відзначається високою хімічною інертністю і достатньою жорсткістю, але чутливий до УФ-випромінювання та часто містить технологічні добавки, небажані для архівного середовища. HDPE забезпечує хорошу ударостійкість, хімічну стабільність і низьку газопроникність, хоча може деформуватися під тривалим навантаженням і нерідко містить функціональні добавки, що здатні мігрувати на поверхню. LDPE є гнучким та хімічно стійким, проте його низька жорсткість та підвищена паропроникність обмежують застосування для надійного архівного захисту. Найбільш збалансований комплекс властивостей має ПЕТ, який вирізняється високою жорсткістю, низькою газо- та водопроникністю, хімічною інертністю та стабільністю в архівних умовах, не потребує застосування функціональних добавок і забезпечує найкращий захист мікрофільмів при перепадах температури та вологості. Водночас усі матеріали можуть використовуватися лише за умови виготовлення з первинної сировини та суворого контролю технологічних параметрів, що гарантують відсутність небезпечних хімічних домішок.

Висновки. Проведена теоретична оцінка свідчить, що полімерні матеріали, зокрема PP, HDPE, LDPE та особливо ПЕТ, можуть бути розглянуті як реальна альтернатива традиційним матеріалам захисних боксів для зберігання мікрофільмів в умовах воєнного стану, коли доступ до алюмінієвих контейнерів та спеціалізованого безкислотного картону є обмеженим або повністю заблокованим. За умови використання виключно первинної сировини без домішок вторинного перероблення та уникнення технологічних добавок, здатних негативно впливати на емульсійний шар фотоплівки, такі полімери можуть забезпечити необхідну хімічну інертність, стабільність та відсутність шкідливих виділень протягом усього періоду зберігання. Важливо також, щоб виробництво здійснювалося з використанням сертифікованого обладнання, адаптованого до обраного матеріалу, що гарантує стабільність геометричних параметрів боксів і мінімізує ризик технологічних дефектів та термодеструкції полімеру.

Серед проаналізованих полімерів ПЕТ виділяється найкращим поєднанням бар'єрних характеристик, механічної міцності та хімічної стійкості, що робить його найбільш придатним для тимчасового або середньострокового зберігання мікрофільмів. Його низька газо- та паропроникність є критично важливою в умовах частих перепадів температури та вологості, спричинених

нестабільним електропостачанням. На відміну від картонної тари, полімерні контейнери не схильні до намокання та розвитку цвілі, а їхня механічна міцність забезпечує додатковий захист при можливих пошкодженнях стелажного обладнання. Таким чином, полімерні матеріали, а передусім ПЕТ, можуть стати оптимальним рішенням для забезпечення безперервності архівного зберігання мікрофільмів у кризових умовах, якщо дотримано вимог до чистоти сировини, технології виробництва та експлуатаційних характеристик готових виробів.

Рекомендовано після виготовлення полімерних контейнерів провести додаткову обробку їхньої поверхні з метою усунення можливих продуктів термодеструкції, а також залишкових мономерів, які можуть утворюватися в після виробництва. Крім того, упродовж наступних десяти років доцільно забезпечити поетапне переведення мікрофільмів на зберігання в архівну тару з безкислотного картону, що відповідає архівним стандартам.

Література:

1. Положення про умови зберігання документів Національного архівного фонду. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04 березня 2015 р. за № 250/26695. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0250-15>.
2. Правила роботи державних архівів України: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13>.
3. Ткаченко В. П. Дослідження впливу новітніх засобів антигрибкової обробки на зміну показників якості мікрографічної плівки та визначення серед них придатних для захисту приміщень, де виконують технологічні операції з мікрографічною плівкою: звіт про НДР, тема 1.3, етап 1 / НДІ мікрографії. Харків, 2018.

References:

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro umovy zberihannia dokumentiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu [On approving the Provisions about conditions of documents retention of the National Archival Fond]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0250-15> [in Ukrainian].
2. Pravyly roboty derzhavnykh arkhiviv Ukrainy [Workplace policies of of the state archives of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13> [in Ukrainian].
3. Tkachenko, V. P. (2018). Doslidzhennia vplyvu novitnikh zasobiv antyhyrybkovoi obrobky na zminu pokaznykiv yakosti mikrohrافي chnoi plivky ta vyznachennia sered nykh prydatnykh dlia zakhystu prymishchen, de vykonuiut tekhnolohichni operatsii z mikrohrافي chnoiu plivkoiu [Researching the influence of contemporary methods of antifungal treatment for changing the rate of quality of microform films and determining among them applicable for building protection where technological operations with microform films are undertaken]. Kharkiv. [in Ukrainian].

УДК 004.89:656.078.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2669-2684](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2669-2684)

Савін Сергій Сергійович магістр, дата-сайєнтист, приватна установа, NDA, <https://orcid.org/0009-0001-0158-367X>

ЗАСТОСУВАННЯ НАВЧАННЯ З ПІДКРІПЛЕННЯМ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ МАРШРУТІВ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлено необхідністю переходу міських транспортних систем до інтелектуальних форм управління, здатних забезпечити адаптивність, енергоефективність і екологічну стійкість у умовах високої динаміки трафіку та зростання логістичних навантажень. Традиційні алгоритми оптимізації маршрутів виявляються не досить гнучкими для роботи в умовах невизначеності, тому впровадження методів навчання з підкріпленням (RL) відкриває нові можливості для створення самонавчальних систем управління міською мобільністю.

Мета статті – науково обґрунтувати застосування методів штучного інтелекту для оптимізації логістичних маршрутів у міському середовищі на основі підходів RL задля підвищення ефективності транспортних процесів, зниження ресурсних витрат і поліпшення екологічних показників міської мобільності.

Методологія дослідження базується на системному підході до аналізу транспортних процесів, використанні DRL-алгоритмів, методів моделювання потоків трафіку, цифрових двійників та елементів машинного навчання для виявлення закономірностей у поведінці міських транспортних систем.

Застосовано методи порівняльного аналізу, інтелектуальної оптимізації, кластеризації даних і моделювання на основі агентних систем.

Результати дослідження полягають у доведенні ефективності RL для децентралізованого управління міськими транспортними потоками, що дозволяє зменшити середній час перевезень на 20–30%, скоротити витрати енергії та знизити рівень транспортних заторів. Установлено, що використання гібридних архітектур, які поєднують централізовану аналітику з локальними агентами RL, забезпечує гнучкість і стійкість системи навіть за змінних умов середовища. Доведено, що впровадження Edge Computing та XRL підвищує надійність і прозорість автономних управлінських рішень.

Виявлено, що підвищення адаптивності транспортних систем прямо залежить від здатності моделей RL до самонавчання на динамічних потоках

даних, що формує закономірність переходу міської логістики від статичного до прогнозно-адаптивного управління. Теоретичне значення полягає в обґрунтуванні RL як основи для створення інтелектуальних моделей міської мобільності. Практичне значення визначається можливістю оптимізації маршрутів, скорочення шкідливих викидів і забезпечення стійкої роботи транспортної інфраструктури під піковими навантаженнями.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні уніфікованих методів оцінювання ефективності RL-моделей у міських транспортних мережах, створенні симуляційних середовищ для тестування багатоагентних стратегій і формуванні міждисциплінарних підходів до розвитку інтелектуальної мобільності в межах концепції «розумного міста».

Ключові слова: штучний інтелект, глибинне навчання з підкріпленням, міська мобільність, цифрові двійники, адаптивне управління транспортом.

Savin Serhii Serhiiiovych Master, Data Scientist, Private, NDA,
<https://orcid.org/0009-0001-0158-367X>

APPLICATION OF REINFORCEMENT LEARNING FOR OPTIMIZATION OF URBAN LOGISTICS ROUTES

Abstract. The relevance of the research is determined by the need for urban transport systems to transition to intelligent management forms that can ensure adaptability, energy efficiency, and environmental sustainability under conditions of high traffic dynamics and increasing logistical loads. Traditional route optimization algorithms are insufficiently flexible to operate under uncertainty; therefore, the implementation of RL approaches opens new opportunities for developing self-learning systems of urban mobility management.

The purpose of this article is to scientifically substantiate the application of AI methods for optimizing logistics routes in urban environments based on RL approaches, aiming to increase the efficiency of transportation processes, reduce resource consumption, and improve the environmental performance of urban mobility.

The research methodology is based on a systemic approach to transport process analysis, employing DRL algorithms, traffic flow modeling methods, digital twins, and machine learning tools to identify behavioral patterns of urban transport systems. Methods of comparative analysis, intelligent optimization, data clustering, and agent-based modeling are applied.

The research results demonstrate the effectiveness of RL for decentralized control of urban transport flows, allowing a reduction in average travel time by 20–30%, a decrease in energy consumption, and mitigation of traffic congestion. It has

been established that hybrid architectures, which combine centralized analytics with local RL agents, ensure the flexibility and resilience of the system even under changing environmental conditions. It has been proven that integrating Edge Computing and XRL enhances the reliability and transparency of autonomous management decisions.

The findings reveal a key regularity: the adaptability of urban transport systems increases in direct proportion to the capacity of RL models to learn autonomously from dynamic traffic data, marking a shift from static to predictive and adaptive mobility management. The theoretical significance lies in substantiating RL as a foundational framework for developing intelligent models of urban mobility. The practical significance is reflected in the optimization of routes, reduction of emissions, and enhanced resilience of transport infrastructure under peak loads.

The prospects for further research involve developing unified methods for evaluating the efficiency of RL models in urban transport networks, creating simulation environments for testing multi-agent strategies, and forming interdisciplinary approaches to advancing intelligent mobility within the framework of the «smart city» concept.

Keywords: artificial intelligence, deep reinforcement learning, urban mobility, digital twins, adaptive traffic management.

Постановка проблеми. Проблема оптимізації логістичних маршрутів у міському середовищі набуває особливої актуальності в умовах зростання транспортного навантаження, динамічних змін міського трафіку та підвищених екологічних вимог до міської мобільності. Традиційні методи планування маршрутів, що базуються на статичних моделях або евристичних алгоритмах, утрачають ефективність у ситуаціях із високим рівнем невизначеності, коли трафік, погодні умови чи інфраструктурні обмеження змінюються в режимі реального часу. Наукова значущість проблеми зумовлена необхідністю розроблення адаптивних інтелектуальних систем, здатних самостійно навчатися на основі досвіду та приймати оптимальні рішення в динамічному середовищі. У цьому контексті методи навчання з підкріпленням (Reinforcement Learning, далі – RL) відкривають нові можливості для побудови моделей оптимізації, які здатні враховувати багатофакторні залежності між просторовими, часовими та поведінковими параметрами транспортних потоків. Практична значущість дослідження полягає в можливості підвищення ефективності міських логістичних систем через зменшення часу доставлення, скорочення витрат палива, зниження рівня забруднення повітря та підвищення загальної стійкості транспортної інфраструктури. Таким чином, дослідження застосування навчання з підкріпленням для оптимізації логістичних маршрутів у міському середовищі має важливе значення для реалізації концепції «розумного міста», розвитку

сталого транспорту та вдосконалення цифрових механізмів управління міською мобільністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літератури засвідчує наявність чотирьох взаємопов'язаних наукових напрямів щодо зазначеної теми.

Перший напрям стосується концептуалізації глибокого навчання з підкріпленням як базової парадигми побудови інтелектуальних систем маршрутизації. Зокрема, у праці Я. Ян (Y. Yang) та К. Ван (K. Wang) розроблено підхід до оптимізації логістичних шляхів із використанням глибокого навчання з підкріпленням у поєднанні зі згортковими нейронними мережами, що забезпечує підвищення точності планування та скорочення енергоспоживання [1]. Ефективність адаптивної маршрутизації на основі алгоритмів штучного інтелекту (далі – ШІ) для сталого міського транспорту обґрунтовує Б. Турака (B. Thuraka), підкреслюючи, що це дозволяє скорочувати час доставляння та викиди вуглецю [2]. У роботі В. Пан (W. Pan) та С. Лю (S. Q. Liu) показано, що застосування глибинного навчання з підкріпленням (Deep Reinforcement Learning, далі – DRL) у задачі маршрутизації транспортних засобів з урахуванням динамічної невизначеності дозволяє системі само-навчатися на основі змін дорожніх умов і попиту [3].

Другий науковий напрям охоплює алгоритмічні підходи до побудови гнучких моделей маршрутизації в умовах багатofакторних обмежень.

Наприклад, Т. Фібунбанакіт (T. Phiboonbanakit) та співавтори запропонували гібридну модель навчання з підкріпленням для класичної задачі маршрутизації транспортних засобів, яка враховує часові вікна, паливні обмеження та пріоритетність доставлень [4]. Ґрунтовний огляд використання машинного навчання та оптимізаційних методів у логістиці «останньої милі» здійснили Н. Джуффріда (N. Giuffrida) та співавтори, підкресливши потенціал DRL у скороченні затримок і підвищенні точності доставлення [5]. Просторово-часову графову DRL-модель для міської логістики, що дозволяє враховувати взаємозалежність транспортних потоків і попиту в реальному часі, розробили І. Лі (Y. Li) та колеги [6]. Зі свого боку, Х. Лю (H. Liu) та співавтори дослідили багатокритеріальні аспекти маршрутизації з огляду на екологічні й економічні фактори, що підвищує сталу ефективність логістичних систем [7].

Третій напрям наукових напрацювань пов'язаний із практичними аспектами енергоефективності та сталого розвитку логістичних систем. Зокрема, Е. Ксін (E. Xing) та Б. Цай (B. Cai) запропонували модель оптимізації маршрутів доставлення на основі DRL, яка мінімізує витрати пального і скорочує загальний час пересування [8]. Симуляційно-оптимізаційний підхід на основі машинного навчання для міських маршрутів представив С. Бейлісс (C. Bayliss), доводячи, що він забезпечує адаптацію системи до змін трафіку та зменшення обчислювальної складності [9]. DRL-модель для оптимізації

дистрибуційних шляхів, здатну адаптуватися до коливань транспортного попиту та умов дорожнього руху, розробив С. Сюй (X. Xu) [10], а П. Сун (P. Sun) та співавтори створили енергоощадну DRL-модель управління логістичними мережами електричних транспортних засобів, що дозволяє мінімізувати споживання енергії та продовжити життєвий цикл батарей [11].

Четвертий науковий напрям стосується систематизації знань і розвитку архітектурних підходів до інтеграції DRL у складні логістичні системи. У цій сфері З. Зонг (Z. Zong) та співавтори здійснили масштабний огляд застосувань глибокого навчання з підкріпленням у транспортних і логістичних сервісах, керованих попитом, виокремивши перспективи використання мультиагентних систем та цифрових двійників у міських перевезеннях [12]. Модель поєднання DRL із графовими нейронними мережами та механізмом самоуваги, що дозволяє враховувати складні просторово-часові залежності між елементами ланцюгів постачання і підвищує точність прогнозування маршрутів, розробили І. Ван (Y. Wang) та С. Лян (X. Liang) [13]. Попри активний розвиток ШІ-технологій у міській логістиці, нерозв'язаними залишаються питання: узагальнюваності моделей RL у різних міських середовищах, стабільності навчання за неповних даних, високої обчислювальної складності та відсутності методів пояснення алгоритмічних рішень. Недостатньо досліджено інтеграцію глибоких DRL у цифрові платформи міського управління логістикою.

Запропоноване дослідження спрямовано на подолання цих прогалин шляхом розроблення підходів до інтеграції RL із цифровими двійниками та використання гібридних архітектур управління. Це дозволить сформувати адаптивні, пояснювані та енергоефективні системи міської мобільності, підвищити стійкість транспортної інфраструктури та забезпечити наукове розв'язання актуальних проблем міського транспортного управління.

Мета статті – науково обґрунтувати застосування ШІ-методів для оптимізації логістичних маршрутів у міському середовищі шляхом використання підходів навчання з підкріпленням задля підвищення ефективності транспортних процесів, зниження ресурсних витрат і поліпшення екологічних показників міської мобільності.

Завдання статті:

1. проаналізувати сучасні підходи до застосування ШІ-технологій та RL у сфері міської логістики для підвищення ефективності транспортних процесів;
2. дослідити теоретико-алгоритмічні засади та визначити переваги DRL у побудові адаптивних систем управління рухом у динамічному міському середовищі;
3. виявити основні науково-прикладні проблеми впровадження RL у транспортну інфраструктуру та розробити практичні рекомендації щодо інтеграції цих підходів у цифрові платформи міського управління логістикою;

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку цифрової економіки ІІІ-технології дедалі активніше впроваджуються у сферу міської логістики, забезпечуючи новий рівень ефективності управління транспортними потоками, зниження витрат і підвищення якості обслуговування. Застосування ІІІ в міських логістичних системах зумовлено потребою оперативного аналізу великих масивів даних, що надходять від сенсорних мереж, систем відеоаналітики, GPS-моніторингу та цифрових платформ міської мобільності. У цьому контексті ІІІ виступає ключовим інструментом для розв’язання задач прогнозування попиту, динамічної маршрутизації, розподілу ресурсів і виявлення закономірностей у поведінці транспортних систем. Використання інтелектуальних алгоритмів дозволяє будувати самонавчальні моделі, які здатні адаптуватися до зміни умов руху, щільності трафіку чи появи перешкод у режимі реального часу. Наукове значення такого підходу полягає у створенні синергетичної системи, що поєднує аналітичні методи, автоматизоване прийняття рішень та передбачувальне управління (табл. 1).

Таблиця 1

Основні напрями застосування ІІІ-технологій у міській логістиці

Напрямок застосування	Приклад технології	Очікуваний результат	Тип даних, що використовується
Прогнозування попиту	Моделі машинного навчання	Балансування транспортних потоків і зменшення простоїв	Дані про попит, історія перевезень, погодні умови
Оптимізація маршрутів	Алгоритми RL	Зниження витрат часу та палива	Дані GPS, карти трафіку, швидкість руху
Управління трафіком	Інтелектуальні агенти	Скорочення заторів, зменшення часу затримок	Дані з відеокамер і дорожніх сенсорів
Моніторинг безпеки руху	Комп’ютерний зір	Виявлення аварій, контролювання порушень ПДР	Відеопотоки з вуличних камер
Планування «останньої милі»	Інтелектуальні системи маршрутизації	Оптимізація доставлення в густонаселених районах	Дані про місце розташування клієнтів і складів

Джерело: сформовано автором на основі [2, р. 670–671; 5; 6; 10, р. 1144–1145; 11; 12, р. 6–7]

У практичному вимірі інтеграція ІІІ-технологій у міську логістику демонструє вимірюваний ефект на всіх етапах транспортного управління – від регулювання трафіку до доставлення «останньої милі». У Сінгапурі адаптивне керування циклами світлофорів на базі сенсорних мереж і алгоритмів динамічного регулювання (Green link determining system GLIDE), впроваджене Управлінням наземного транспорту (Land Transport Authority, LTA), забезпечило зниження середнього часу затримки на перехрестях до 30% у пікові години завдяки моделі прийняття рішень, яка оновлюється в реальному часі [14]. У Лондоні партнерство Transport for London та Bosch із використанням ІІІ-алгоритмів і комп'ютерного зору для аналізу міських транспортних даних дозволило ідентифікувати понад 150 потенційних проблемних зон і розробити рекомендації для оптимізації міського трафіку, що зменшило рівень транспортних заторів у центральних районах [15]. У Варшаві, через модернізацію Zintegrowany System Zarządzania Ruchem впроваджено інтелектуальні агенти, здатні автоматично коригувати цикли світлофорів на основі інтенсивності руху, що дало змогу скоротити час очікування транспорту на 20–25% і підвищити загальну пропускну здатність магістралей [12, с. 6–7].

На рівні комерційної логістики прикладом ефективного використання ІІІ є системи DHL Discover, які застосовують аналітику попиту та алгоритми оптимізації для підвищення ефективності доставлення «останньої милі». За даними компанії, використання таких моделей зменшує середній час доставлення на 17–20%, а також підвищує точність прогнозу прибуття замовлення [11]. Подібні принципи застосовуються і в глобальних навігаційних платформах: зокрема, Google Maps інтегрує алгоритми інверсійного навчання з підкріпленням (Inverse Reinforcement Learning, IRL) для формування маршрутів, які відповідають реальній поведінці водіїв. Цей підхід дозволив підвищити точність оцінювання часу прибуття на до 15% та скоротити середній час поїздки у густонаселених районах великих міст [5].

Таким чином, практичні приклади підтверджують, що поєднання поточних даних, комп'ютерного зору та RL-алгоритмів формує адаптивні логістичні контури управління, які здатні до самонавчання, передбачення поведінки транспортних систем і оперативного реагування на зміни середовища. Це створює основу для розвитку міських логістичних екосистем нового покоління, де рішення приймаються не за принципом планування, а за принципом динамічної адаптації в реальному часі.

Теоретичні та алгоритмічні основи RL у задачах маршрутизації транспорту ґрунтуються на концепції взаємодії агента з навколишнім середовищем, де система навчання поступово вдосконалює свої рішення через механізм винагород і штрафів. У контексті транспортної логістики агентом виступає програмна модель, що приймає рішення про вибір маршруту, а середовищем –

міська транспортна мережа з постійними змінами трафіку, швидкісних обмежень та доступності шляхів. Теоретична основа RL спирається на стохастичні процеси Маркова, що дозволяють формалізувати динаміку станів транспортної системи та оптимізувати політику дій агента на основі функції винагороди. На відміну від традиційних евристичних методів, RL не потребує попередньо заданих правил чи експертних даних – модель навчається самостійно, аналізуючи наслідки власних дій. У результаті формується стратегія, яка мінімізує час подорожі, витрати палива та ризики перевантаження транспортної інфраструктури. Особливої наукової цінності набули методи глибокого навчання з підкріпленням (Deep Reinforcement Learning, DRL), що поєднують нейронні мережі з RL для оброблення великих обсягів даних і прийняття складних багатофакторних рішень (табл. 2).

Таблиця 2

Основні алгоритми RL, що застосовуються
в задачах маршрутизації транспорту

Алгоритм	Принцип роботи	Тип навчання	Очікуваний ефект	Приклади застосування
Q-Learning	Навчання політики через таблицю Q-значень без моделі середовища	Табличне	Мінімізація середнього часу поїздки	Базові транспортні симуляції
DQN	Апроксимація Q-функції глибинною нейронною мережею	Модель без моделювання середовища	Оптимізація складних багатокомпонентних маршрутів	Планування руху автономних авто
Policy Gradient	Оптимізація політики за градієнтом очікуваної винагороди	Стохастичне	Підвищення стабільності рішень за змінних параметрів трафіку	Динамічне керування світлофорами
Actor – Critic	Актор вибирає дії, критик оцінює їхню корисність	Напівконтрольоване	Прискорення збіжності навчання	Координація між транспортними вузлами

Алгоритм	Принцип роботи	Тип навчання	Очікуваний ефект	Приклади застосування
РРО	Обмеження кроків оновлення політики для зменшення коливань	Модель із підкріпленням	Баланс швидкості та стабільності навчання	Інтелектуальні логістичні платформи

Джерело: сформовано автором на основі [3, р. 410–412; 4, р. 163326–163330; 7; 8, р. 335–336; 9; 13]

Практична реалізація RL-алгоритмів у сфері транспортної маршрутизації засвідчує їхню здатність ефективно реагувати на складну динаміку міського руху та істотно підвищувати ефективність транспортних систем. Одним із найпоказовіших прикладів є система IntelliLight, побудована на основі алгоритму глибинного навчання з підкріпленням (Deep Q-Network, DQN), яка використовує дані із сенсорів та камер для самонавчання в режимі реального часу.

У результаті її впровадження в міській мережі Ханчжоу середній час затримки транспорту скоротився на 44%, а кількість повних зупинок зменшилася майже на 25%, що довело переваги динамічного керування світлофорами над фіксованими циклами регулювання [4, р. 163326–163330]. У масштабніших системах управління транспортом використання багатоагентних алгоритмів навчання з підкріпленням (Multi-Agent Reinforcement Learning, MARL) дозволяє координувати дії кількох транспортних вузлів одночасно. У моделюванні міської мережі, що охоплює сім взаємопов'язаних перехресть, застосування MARL забезпечило скорочення середнього часу поїздки на 26% та збільшення швидкості транспортного потоку – на 18% порівняно з традиційними системами автоматичного регулювання [3, р. 410–412].

Ефективність такого підходу зумовлена тим, що агенти не діють ізольовано, а навчаються колективно, координуючи політику руху в реальному часі, що особливо актуально для густонаселених урбаністичних середовищ.

Суттєві результати також продемонстровано у сфері міської логістики, зокрема в застосуванні методу оптимізації політики на відстані (Proximal Policy Optimization, PPO) для оптимізації процесів «останньої милі». У симуляціях транспортної мережі мегаполісу така система підвищила стабільність політики прийняття рішень більш ніж на 90% і забезпечила зростання ефективності доставлення на 22% завдяки динамічному врахуванню затримок, попиту та взаємодії з громадським транспортом [7].

Застосування DRL у системах управління транспортним рухом становить один із найдинамічніших напрямів розвитку сучасного інтелектуального транспорту. На відміну від класичних RL-алгоритмів, які обмежуються табличними або аналітичними функціями стану, DRL поєднує можливості глибинних нейронних мереж із процесами стохастичного прийняття рішень. Це дає змогу моделі не лише зберігати політику дій, а й узагальнювати закономірності у великих, неповних або шумних наборах даних, характерних для міського трафіку. Унаслідок цього агент здатен навчатися на реальних сенсорних потоках – відео, GPS, даних про швидкість, щільність потоку – й адаптувати свої дії до непередбачуваних змін. DRL-системи формують фундамент для побудови адаптивних транспортних екосистем, в яких управління рухом здійснюється децентралізовано, з урахуванням контексту, прогнозів і колективної взаємодії між вузлами мережі (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння RL- та DRL-моделей навчання

Критерій порівняння	RL	DRL	Перевага впровадження DRL
Представлення станів середовища	Табличне або дискретне	Безперервне, багатовимірне через нейронні мережі	Вища точність моделювання складних сценаріїв
Масштабованість	Обмежена розміром таблиці	Висока, підтримка навчання на великих мережах	Придатність до складних міських транспортних систем
Робота з неповними даними	Низька стійкість	Узагальнення шумних та неповних даних	Надійність у реальних трафікових умовах
Взаємодія між агентами	Локальна	Колективна, багаторівнева	Координація між транспортними вузлами
Прогнозування та адаптація	Реактивне	Прогностичне, на основі поточкових даних	Зменшення затримок та перевантажень

Джерело: сформовано автором на основі [1; 3, р. 418–420; 6; 10, р. 1147–1148; 12, р. 25–26; 13]

Практика застосування DRL у сучасних транспортних системах продемонструвала здатність цих систем не лише відтворювати закономірності дорожнього руху, а й активно формувати адаптивну поведінку мережі. DRL здатне створювати стійкі алгоритмічні політики, які узагальнюють дані з різних джерел – сенсорів, GPS, камер відеоспостереження – і перетворюють їх на оптимальні рішення в реальному часі. Це принципово відрізняє DRL від традиційних RL-моделей, які залежать від дискретних станів і не можуть враховувати складну нелінійну динаміку транспортного середовища.

Дослідження показують, що впровадження моделей DQN та Actor – Critic у системах керування світлофорами дозволяє досягати скорочення середнього часу очікування транспорту на 35–45%, підвищення пропускну здатності вулиць – на понад 20% та зменшення кількості неефективних циклів сигналів – на 25% [1]. Такі системи працюють за принципом постійного оновлення політики, коли модель не лише реагує на поточні показники трафіку, а й прогнозує розвиток ситуації, випереджаючи затори або перенавантаження. Це особливо важливо для мегаполісів із високою динамікою руху, як-от Сеул і Шанхай, де DRL-агенти використовуються у відеоорієнтованих платформах управління рухом, що дозволило знизити кількість заторів у центральних районах на 15–20% [6].

У логістичних застосуваннях DRL-моделі забезпечують багаторівневу оптимізацію маршрутів, поєднуючи адаптацію до дорожніх умов із мінімізацією паливних і часових витрат. Прикладом є система UPS ORION NextGen, що використовує DRL для навчання моделей маршрутизації доставлення в умовах мінливого міського середовища. За офіційними даними компанії, нова версія ORION дала змогу зменшити середню довжину маршруту на 12–14%, а споживання пального – на понад 10 млн літрів щорічно, що еквівалентно скороченню понад 100 тис. тонн CO₂ [12, р. 25–26]. Такий результат свідчить про високий потенціал DRL як інструменту сталого управління мобільністю, що поєднує економічну, екологічну та соціальну ефективність.

Таким чином, DRL не просто вдосконалює процес прийняття рішень, а створює когнітивну основу адаптивного міського управління, де транспортна система навчається «поводитися», як живий організм – прогнозує, самооптимізується та координує свої дії із суміжними підсистемами. Саме завдяки цим властивостям глибоке навчання з підкріпленням стає стратегічним напрямом розвитку інтелектуальної мобільності в контексті концепції «розумного міста».

Проте впровадження RL-моделей у міських транспортних системах супроводжується низкою науково-прикладних проблем, що обмежують їх масштабованість і стабільність у реальних умовах. Насамперед ключовою перешкодою виступає якість вхідних даних, від яких безпосередньо залежить точність моделі. У реальному міському середовищі дані сенсорів, GPS-

пристроїв і камер часто є фрагментарними, містять шум або затримки передачі. Це призводить до спотворення сигналів стану середовища, що знижує ефективність процесу навчання агента та спричиняє помилки у виборі дій.

Додатковою проблемою є неузгодженість форматів і джерел даних, адже транспортні системи містять гетерогенні компоненти – від датчиків швидкості та камер спостереження до систем диспетчеризації громадського транспорту, які не мають єдиного протоколу комунікації. Складність поглиблюється через обмеженість обчислювальних ресурсів. RL-моделі, особливо DRL, потребують значних потужностей для навчання й оптимізації політики в реальному часі. Під час симуляцій міських мереж із тисячами перехресть обсяг обчислень зростає експоненційно, що унеможливорює використання класичних централізованих архітектур. Навіть у випадку застосування GPU-кластерів або хмарних середовищ затримки в синхронізації даних між агентами можуть спричиняти дестабілізацію процесу навчання, коли оновлення політики відбувається із запізненням і порушує баланс між дослідженням та експлуатацією.

Ще однією суттєвою проблемою є нестійкість функції винагороди, яка ускладнює досягнення збіжності в умовах непередбачуваних змін середовища [11]. Для міського транспорту така функція часто має багатокритеріальний характер – одночасно мінімізує затори, викиди CO₂, час поїздки та зупинки громадського транспорту. Невдале формулювання винагороди призводить до появи небажаних побічних ефектів, коли агент оптимізує лише один параметр, ігноруючи інші аспекти ефективності. Проблемним залишається і питання масштабування та передавання навчених моделей. Агент, натренований у симуляції або в одній частині міста, часто не демонструє такої ж ефективності в іншому середовищі через різницю у структурі доріг, культурі водіння, рівні трафіку чи погодних умовах. Це явище, відоме як низька передача результатів навчання (low transferability), обмежує практичне розгортання RL-рішень у великих транспортних мережах.

Крім того, суттєвими викликами залишаються безпека та пояснюваність рішень. RL-алгоритми функціонують як «чорна скринька», що ускладнює інтерпретацію їхніх дій для міських операторів і створює ризики під час впровадження в критично важливих інфраструктурах. Відсутність чітких механізмів аудиту або сертифікації моделей не дозволяє гарантувати стабільну поведінку системи у випадку аномалій, кібератак або виходу з ладу сенсорів [13]. Також спостерігається обмеження у відтворюваності результатів, оскільки багато досліджень RL виконуються у штучних симуляційних середовищах (наприклад, SUMO, CityFlow), де відсутні непередбачувані людські фактори, погодні ризики чи неформальні транспортні практики. Це створює розрив між лабораторними моделями та реальними системами управління.

Нарешті, існує інституційно-організаційна проблема, що полягає у відсутності стандартизованої політики даних та узгодженого нормативного поля для впровадження алгоритмічного управління рухом. В умовах, коли транспортна інфраструктура розподілена між різними операторами, виникають труднощі з обміном даними, кіберзахистом і відповідальністю за автоматизовані рішення.

Інтеграція RL-підходів у цифрові платформи міського управління логістикою має ґрунтуватися на поетапному формуванні адаптивного аналітичного середовища, здатного забезпечити стійкість, ефективність і передбачуваність транспортних процесів. Ключовим завданням є створення інтегрованого контуру даних, який об'єднує інформаційні потоки із сенсорних мереж, GPS-систем, відеоаналітики та цифрових двійників транспортної інфраструктури. Така інтеграція дозволяє агентам RL функціонувати на основі актуальних параметрів міського руху, своєчасно оновлювати політику дій і адаптувати поведінку до змін середовища без потреби повторного навчання.

Практична ефективність RL у міських платформах залежить від застосування гібридної архітектури управління, що поєднує централізовану аналітику з децентралізованими агентами. У цій моделі локальні RL-агенти відповідають за оперативне реагування на зміни трафіку, тоді як центральна система координує загальну стратегію руху та перерозподіл транспортних ресурсів.

Така структура мінімізує затримки в обробленні даних, підвищує швидкість прийняття рішень і забезпечує стабільність функціонування навіть за пікових навантажень. Іншим напрямом інтеграції є модульне впровадження RL-компонентів у цифрові системи міської логістики. Кожен модуль може реалізовувати окрему функцію – прогнозування попиту, оптимізацію маршрутів, керування світлофорами, розподіл вантажних і пасажирських потоків чи підтримку «останньої милі».

Такий підхід дозволяє гнучко масштабувати систему, підвищуючи рівень автоматизації без зміни базової інфраструктури. З огляду на високу обчислювальну складність RL-моделей особливе значення має енергоефективна організація обчислень із використанням периферійних технологій (Edge Computing).

Перенесення процесів аналізу ближче до джерел даних зменшує затримки, підвищує швидкодію алгоритмів та дозволяє обробляти дані в режимі реального часу навіть за обмеженого доступу до хмарних ресурсів. Це забезпечує стійкість транспортних систем до збоїв у комунікації та підвищує загальну надійність управління.

Не менш важливим є впровадження механізмів пояснюваності моделей навчання з підкріпленням (Explainable Reinforcement Learning, XRL), які

дозволяють міським операторам контролювати логіку прийняття рішень і здійснювати аудит дій агентів. Забезпечення прозорості функціонування алгоритмів є критичною умовою для використання RL у безпечотливих елементах міської логістики, де автономні рішення впливають на рух, екологічні параметри та соціальну безпеку.

Очікуваним результатом інтеграції RL у цифрові платформи міського управління є підвищення пропускної здатності транспортних вузлів, скорочення часу перевезень, зниження енергетичних витрат і викидів, підвищення стійкості інфраструктури до навантажень і непередбачуваних подій. RL формує підґрунтя для розвитку адаптивних транспортних екосистем, в яких управління здійснюється на основі динамічних даних і передбачуваних сценаріїв, що дозволяє перетворити міську логістику з реактивної на проактивну систему управління.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що застосування підходів навчання RL і його глибоких модифікацій (DRL) формує науково обґрунтовану основу для розвитку адаптивного управління міським транспортом.

Виявлено ключові науково-прикладні проблеми впровадження RL у транспортну інфраструктуру, серед яких низька якість даних, висока обчислювальна складність, недостатня передаваність навчених моделей (low transferability) між різними міськими середовищами, а також обмежена пояснюваність прийнятих алгоритмічних рішень. До системних проблем належать неузгодженість форматів даних, слабка інтеграція периферійних обчислень і відсутність єдиних стандартів управління алгоритмічними системами у сфері мобільності. Розроблено практичні рекомендації щодо інтеграції RL у цифрові платформи міського управління логістикою. Запропоновано використання гібридної архітектури, яка поєднує централізовану аналітику з децентралізованими агентами, що діють у режимі реального часу.

Обґрунтовано доцільність застосування периферійних обчислень (Edge Computing) для скорочення часу реакції системи та підвищення її надійності, а також упровадження XRL для забезпечення прозорості та контролю за автономними рішеннями. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методів колективного навчання агентів у багаторівневих транспортних мережах, формуванням еталонних симуляцій для тестування RL-моделей і створенням нормативно-методичних засад для інтеграції алгоритмічного управління в концепцію «розумного міста».

Література:

1. Yang Y., Wang K. Efficient logistics path optimization and scheduling using deep reinforcement learning and convolutional neural networks. *Informatica*. 2025. Vol. 49, № 16. DOI: <https://doi.org/10.31449/inf.v49i16.7839>.

2. Thuraka B. AI-driven adaptive route optimization for sustainable urban logistics and supply chain management. *International Journal of Scientific Research in Computer Science Engineering and Information Technology*. 2021. Vol. 7. P. 667–684. DOI: <https://doi.org/10.31449/inf.v49i16.7839>.
3. Pan W., Liu S. Q. Deep reinforcement learning for the dynamic and uncertain vehicle routing problem. *Applied Intelligence*. 2023. Vol. 53, № 1. P. 405–422. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10489-022-03456-w>.
4. Phiboonbanakit T., Horanont T., Huynh V.-N., Supnithi T. A Hybrid reinforcement learning-based model for the vehicle routing problem in transportation logistics. *IEEE Access*. 2021. Vol. 9. P. 163325–163347. DOI: [10.1109/ACCESS.2021.3131799](https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3131799).
5. Giuffrida N., Fajardo-Calderin J., Masegosa A. D., Werner F., Steudter M., Pilla F. Optimization and machine learning applied to last-mile logistics: A review. *Sustainability*. 2022. Vol. 14, № 9. Article 5329. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14095329>.
6. Li Y., Guan Q., Gu J., Jiang X. A deep reinforcement learning with dynamic spatio-temporal graph model for solving urban logistics delivery planning problems. *International Journal of Digital Earth*. 2024. Vol. 17, № 1. Article 2376273. DOI: <https://doi.org/10.1080/17538947.2024.2376273>.
7. Liu H., Zhang J., Zhou Z., Dai Y., Qin L. A deep reinforcement learning-based algorithm for multi-objective agricultural site selection and logistics optimization problem. *Applied Sciences*. 2024. Vol. 14, № 18. Article 8479. DOI: <https://doi.org/10.3390/app14188479>.
8. Xing E., Cai B. Delivery route optimization based on deep reinforcement learning. *Proceedings of the 2020 2nd International Conference on Machine Learning, Big Data and Business Intelligence (MLBDBI)*. Taiyuan, China. 2020. P. 334–338. DOI: <https://doi.org/10.1109/MLBDBI51377.2020.00071>.
9. Bayliss C. Machine learning based simulation optimisation for urban routing problems. *Applied Soft Computing*. 2021. Vol. 105. Article 107269. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2021.107269>.
10. Xu X. Logistics distribution path optimization based on deep reinforcement learning. *Procedia Computer Science*. 2025. Vol. 261. P. 1143–1149. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2025.04.697>.
11. Sun P., He J., Wan J., Guan Y., Liu D., Su X., Li L. Deep reinforcement learning based low energy consumption scheduling approach design for urban electric logistics vehicle networks. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15, № 1. Article 9003. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-025-92916-7>.
12. Zong Z., Feng T., Wang J., Xia T., Li Y. Deep reinforcement learning for demand-driven services in logistics and transportation systems: A survey. *ACM Transactions on Knowledge Discovery from Data*. 2025. Vol. 19, № 4. P. 1–42. DOI: <https://doi.org/10.1145/3708325>.
13. Wang Y., Liang X. Application of reinforcement learning methods combining graph neural networks and self-attention mechanisms in supply chain route optimization. *Sensors*. 2025. Vol. 25, № 3. Article 955. DOI: <https://doi.org/10.3390/s25030955>.
14. Smart traffic management are in place to manage traffic flow. *Land Transport Authority (Singapore)*: вебсайт. 2025. URL: <https://www.lta.gov.sg/content/ltgov/en/newsroom/2025/10/media-replies/smart-traffic-management-are-in-place-to-manage-traffic-flow.html> (09.11.2025).
15. Partnership between TfL and Bosch provides solutions to modern transport challenges. *Transport for London*: вебсайт. 2021. URL: <https://tfl.gov.uk/info-for/media/press-releases/2021/march/partnership-between-tfl-and-bosch-provides-solutions-to-modern-transport-challenges> (дата звернення: 09.11.2025).

References:

1. Yang, Y., & Wang, K. (2025). Efficient logistics path optimization and scheduling using deep reinforcement learning and convolutional neural networks. *Informatica*, 49(16). <https://doi.org/10.31449/inf.v49i16.7839>.
2. Thuraka, B. (2021). AI-Driven adaptive route optimization for sustainable urban logistics and supply chain management. *International Journal of Scientific Research in Computer Science Engineering and Information Technology*, 7, 667–684. <https://doi.org/10.31449/inf.v49i16.7839>.
3. Pan, W., & Liu, S. Q. (2023). Deep reinforcement learning for the dynamic and uncertain vehicle routing problem. *Applied Intelligence*, 53(1), 405–422. <https://doi.org/10.1007/s10489-022-03456-w>.
4. Phiboonbanakit, T., Horanont, T., Huynh, V.-N., & Supnithi, T. (2021). A hybrid reinforcement learning-based model for the vehicle routing problem in transportation logistics. *IEEE Access*, 9, 163325–163347. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3131799>.
5. Giuffrida, N., Fajardo-Calderin, J., Masegosa, A. D., Werner, F., Steudter, M., & Pilla, F. (2022). Optimization and machine learning applied to last-mile logistics: A review. *Sustainability*, 14(9), 5329. <https://doi.org/10.3390/su14095329>.
6. Li, Y., Guan, Q., Gu, J., & Jiang, X. (2024). A deep reinforcement learning with dynamic spatio-temporal graph model for solving urban logistics delivery planning problems. *International Journal of Digital Earth*, 17(1), 2376273. <https://doi.org/10.1080/17538947.2024.2376273>.
7. Liu, H., Zhang, J., Zhou, Z., Dai, Y., & Qin, L. (2024). A deep reinforcement learning-based algorithm for multi-objective agricultural site selection and logistics optimization problem. *Applied Sciences*, 14(18), 8479. <https://doi.org/10.3390/app14188479>.
8. Xing, E., & Cai, B. (2020). Delivery route optimization based on deep reinforcement learning. *Proceedings of the 2020 2nd International Conference on Machine Learning, Big Data and Business Intelligence (MLBDBI)*, Taiyuan, China, 334–338. <https://doi.org/10.1109/MLBDBI51377.2020.00071>.
9. Bayliss, C. (2021). Machine learning based simulation optimisation for urban routing problems. *Applied Soft Computing*, 105, 107269. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2021.107269>.
10. Xu, X. (2025). Logistics distribution path optimization based on deep reinforcement learning. *Procedia Comp Science*, 261, 1143–1149. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2025.04.697>.
11. Sun, P., He, J., Wan, J., Guan, Y., Liu, D., Su, X., & Li, L. (2025). Deep reinforcement learning based low energy consumption scheduling approach design for urban electric logistics vehicle networks. *Scientific Reports*, 15(1), 9003. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-92916-7>.
12. Zong, Z., Feng, T., Wang, J., Xia, T., & Li, Y. (2025). Deep reinforcement learning for demand-driven services in logistics and transportation systems: A survey. *ACM Transactions on Knowledge Discovery from Data*, 19(4), 1–42. <https://doi.org/10.1145/3708325>.
13. Wang, Y., & Liang, X. (2025). Application of reinforcement learning methods combining graph neural networks and self-attention mechanisms in supply chain route optimization. *Sensors*, 25(3), 955. <https://doi.org/10.3390/s25030955>.
14. Land Transport Authority (Singapore). (2025). *Smart traffic management are in place to manage traffic flow*. Retrieved from <https://www.lta.gov.sg/content/ltagov/en/newsroom/2025/10/media-replies/smart-traffic-management-are-in-place-to-manage-traffic-flow.html>.
15. Transport for London. (2021). *Partnership between TfL and Bosch provides solutions to modern transport challenges*. Retrieved from <https://tfl.gov.uk/info-for/media/press-releases/2021/march/partnership-between-tfl-and-bosch-provides-solutions-to-modern-transport-challenges>.

УДК 004.056.53:004.934:004.8:004.8.032.26

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2685-2705](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2685-2705)

Сергієнко Ігор Олегович аспірант, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0005-2328-0986>

Артемчук Володимир Олександрович доктор технічних наук, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8819-4564>

ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ТА ПРОБЛЕМ ВІЯВЛЕННЯ ГОЛОСОВИХ ДІПФЕЙКІВ

Анотація. Розвиток генеративних систем штучного інтелекту вивів можливість створення підробленого контенту на новий рівень, створюючи серйозні загрози для систем біометричної аутентифікації та кібербезпеки. Водночас згенерований контент використовується і в цілях економії фінансових ресурсів при розробці тих же ігор або «зйомки» нейровідео, хоча такий підхід є досить ризиковим і може посприяти відтоку користувачів та негативним відгукам на товар. Кожного дня генеративним ШІ створюється незліченна кількість контенту, а з кожним роком розвиток демонструє все досконаліший контент.

На противагу згенерованому аудіо-контенту візуальний контент є більш дослідженим та значно легше виявити артефакти. Голосові дівфейки дійшли до такого рівня, коли людина не завжди може відрізнити на слух підробку, тому це призвело до імплементації ШІ у системи розпізнавання. На жаль, сучасні системи демонструють недостатні результати по виявленню дівфейків для судової експертизи, що ставить під загрозу довіру клієнтів та їх конфіденційні дані.

Необхідні подальші дослідження в напрямку трансферного навчання, покращення вилучення ознак та створення універсальних архітектур. В цьому дослідженні проведено систематичний пошук публікацій у базі даних Scopus. Проаналізовано традиційні підходи машинного навчання та методи глибинного навчання для виявлення аудіо-дівфейків. Як результат було виявлено два основні класи методів: традиційні техніки (сигнатура оточення, аналіз шумових характеристик, MFCC, CQCC, LFCC) та підходи на основі глибинного навчання (CNN, ResNet-TDNN, X-vector, ECAPA-TDNN, WavLM). Найкраща точність з розглянутих досліджень досягнута комбінацією MLP з ResNet (92,25%). Основні виклики включають недостатнє узагальнення моделей на різних наборах даних, високі обчислювальні вимоги та вразливість до шумів.

Ключові слова: виявлення діпфейків, аудіо експертиза, клонування голосу, синтез мови, перетворення голосу, глибинне навчання, біометрична аутентифікація

Serhiienko Ihor Olehovych postgraduate, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0005-2328-0986>

Artemchuk Volodymyr Oleksandrovych Doctor of Technical Sciences, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8819-4564>

REVIEW OF MODERN APPROACHES AND PROBLEMS IN DETECTING VOICE DEEPFAKES

Abstract. The development of generative artificial intelligence systems has brought the possibilities of creating fake content to a new level, creating serious threats to biometric authentication and cybersecurity systems. At the same time, generated content is also used to save financials when developing the same games or “filming” neurovideo, although this approach is quite risky and can lead to the outflow of users and negative reviews of the product.

Every day, generative AI creates an enormous amount of content, and every year the development of generative AI demonstrates more and more advanced content. In contrast to generated audio content, visual content is more discovered and it is much easier to detect artifacts. Voice deepfakes have reached a level where a person cannot distinguish fakes as always, which led to the implementation of AI in recognition systems. Unfortunately, current systems show insufficient results in detecting deepfakes for forensic examination, which puts the trust of customers and their confidential data at risk.

Further research is needed in the direction of transfer learning, improving feature extraction and creating universal architectures. This study conducted a systematic review of publications in the Scopus database. Traditional machine learning approaches and deep learning methods for detecting audio deepfakes were analyzed in this study. As a result, two main classes of methods were identified: traditional techniques (environmental signature, noise feature analysis, MFCC, CQCC, LFCC) and deep learning-based approaches (CNN, ResNet-TDNN, X-vector, ECAPA-TDNN, WavLM). The best accuracy was achieved by the combination of MLP with ResNet (92.25%). The main challenges include insufficient generalization of models on different datasets, high computational requirements and vulnerability to noise.

Keywords: deepfake detection, audio forensics, voice cloning, speech synthesis, voice conversion, deep learning, biometric authentication

Постановка проблеми. Розпізнавання підробки аудіо- та відео-контенту була і залишається гострою темою для систем біометричної аутентифікації. З розвитком генеративних систем штучного інтелекту і їх широкого розповсюдження та легкодоступності вивели можливості зловмисників на новий рівень. Раніше зловмисникам доводилось володіти гарними навичками аудіо або відео редагування щоб обманути систему розпізнавання, а тепер достатньо надати декілька референсних записів мовця штучному інтелекту щоб той вивчив ознаки мови жертви і зміг згенерувати абсолютно нові речення, так званий діпфейк. Більш того, навіть без використання ШІ можна обдурити систему розпізнавання. Нещодавно була новина, що користувачам месенджера Discord у Великій Британії вдалось обдурити нововпроваджену систему ідентифікації осіб за віком за допомогою захоплення гри з реалістичною графікою Death Stranding 2, де гравець може обрати необхідну емоцію головного героя для проходження перевірки [11].

Сервіс Lyrebird здатний синтезувати 1000 речень на секунду, використовуючи моделі глибинного навчання, що демонструє серйозний масштаб технологічних можливостей сучасних систем генерації голосу [8]. На жаль, галузь розпізнавання діпфейків недостатньо розвинута на поточний момент і потребує інновацій. Техніки клонування голосу мають свої переваги та недоліки. Так, наприклад клонування голосу використовується в голосових асистентах та іграх, але і водночас використовується у зловмисних цілях.

Діпфейк – це тип контенту, створений у цифровому форматі, в якому оригінальні людські обличчя на фото, відео чи голоси у записах замінені на згенеровані комп'ютером [8]. Розпізнавання аудіо діпфейків націлене на ідентифікацію підроблених ознак у згенерованому аудіо за допомогою TTS (text-to-speech), VC (voice conversion), редагування голосу тощо, що робить галузь розпізнавання діпфейків критичною для визначення оригінальності контенту [8, 9]. Виявлення діпфейків являє собою процес розпізнавання зміненого вручну або штучно згенерованого медіа-контенту, що були згенеровані за допомогою методології глибинного навчання. Виявлення діпфейків відіграє важливу роль в збереженні довіри до контенту [7].

Аудіокриміналістика – це розділ криміналістики, який використовується для автентифікації, покращення та аналізу аудіоінформації для сприяння розслідуванню злочинів [8]. На поточний момент технології виявлення діпфейків є критично важливими для судової експертизи аудіозаписів, верифікації доказів у кримінальних справах, захисту від шахрайства. Декаду тому було організовано перше змагання з виявлення підробленого голосу, який був побудований на техніках TTS або VC [6]. В результаті було випущено набір даних, що містить підробки, та запропоновано допустимий рівень похибки при розрахунку точності моделі. Трохи пізніше, в 2017 році було вперше виявлено

діпфейк. Почалось це з поста на релі, де користувач під нікнеймом діпфейк виклав сфальсифіковане відео, в якому змінив обличчя людини на інше [8]. В 2019 році діпфейк з колишнім президентом Обамою, де той лаявся під час оголошення соціальної служби [12]. На початку повномасштабного вторгнення в Україну ворог виклав діпфейк, на якому президент Зеленський каже солдатам своєї країни складати зброю і здаватись [12]. Технологія TTS використовувалась для генерації фейкового аудіо президента США Джо Байдена, згідно звіту [10] він закликав виборців пропустити праймеріз в 2024 Нью-Гемпшир.

Підробка аудіо-контенту стала серйозною загрозою в різних сферах таких як законодавча, медіа та кіберзахист, завдяки зростаючим можливостям інструментів редагування аудіо, відео та діпфейків [2]. Був випадок кіберзлочину з використанням фейкового аудіо, де зловмисник видавав себе за іншу особу або директором компанії аби переконати фінансових офіцерів в переведенні коштів [5]. Інциденти спричинені аудіо-діпфейками виокремлюють потенціальні ризики, зокрема в політичній, економічній, соціальній сферах. На додачу, аудіо діпфейки загрожують IoT (мережевим додаткам-сенсорам, що працюють в реальному часі) [5]. Це включає поширення неправдивої інформації, шахрайство, викрадення особистості, кібербулінг і політичну пропаганду, це все ставить під загрозу публічну довіру, конфіденційність та глобальну безпеку [4]. Пошук публікацій на Scopus показує, що лише за ключовими словами "(voice OR speech) AND deepfake AND (recognition OR detection)" було знайдено 127 статей (рисунк 1). Тенденція публікацій зростає з кожним роком, по кількості публікацій лідерство за Китаєм, на другому місці Індія (рисунк 2). Можна ще зазначити, що більша половина сфер досліджень припадає на комп'ютерні науки та інженерію (рисунк 2).

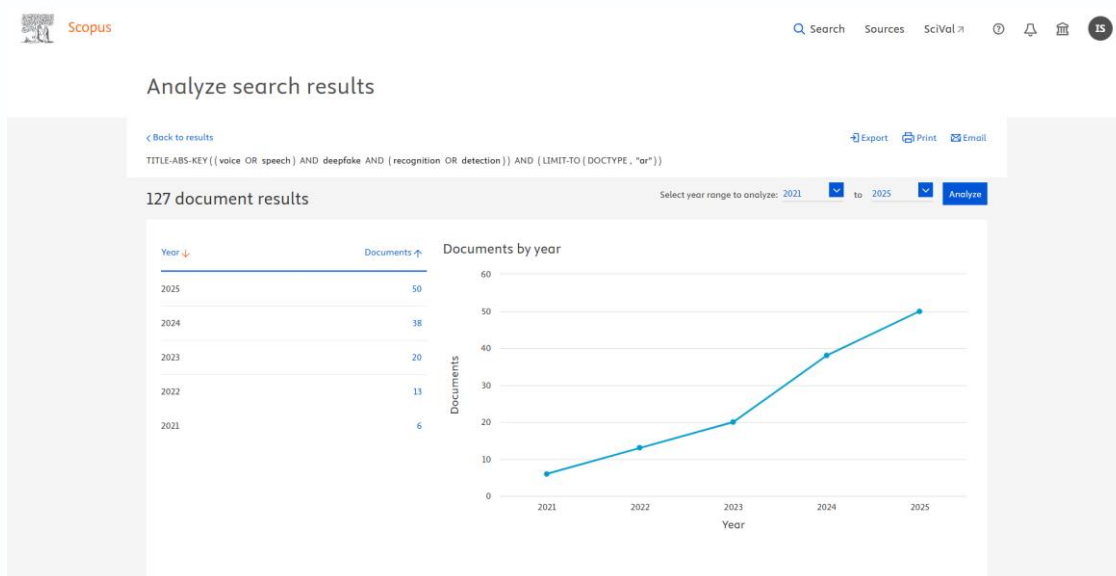

Рисунок 1 – Статистика випущених статей за ключовими словами

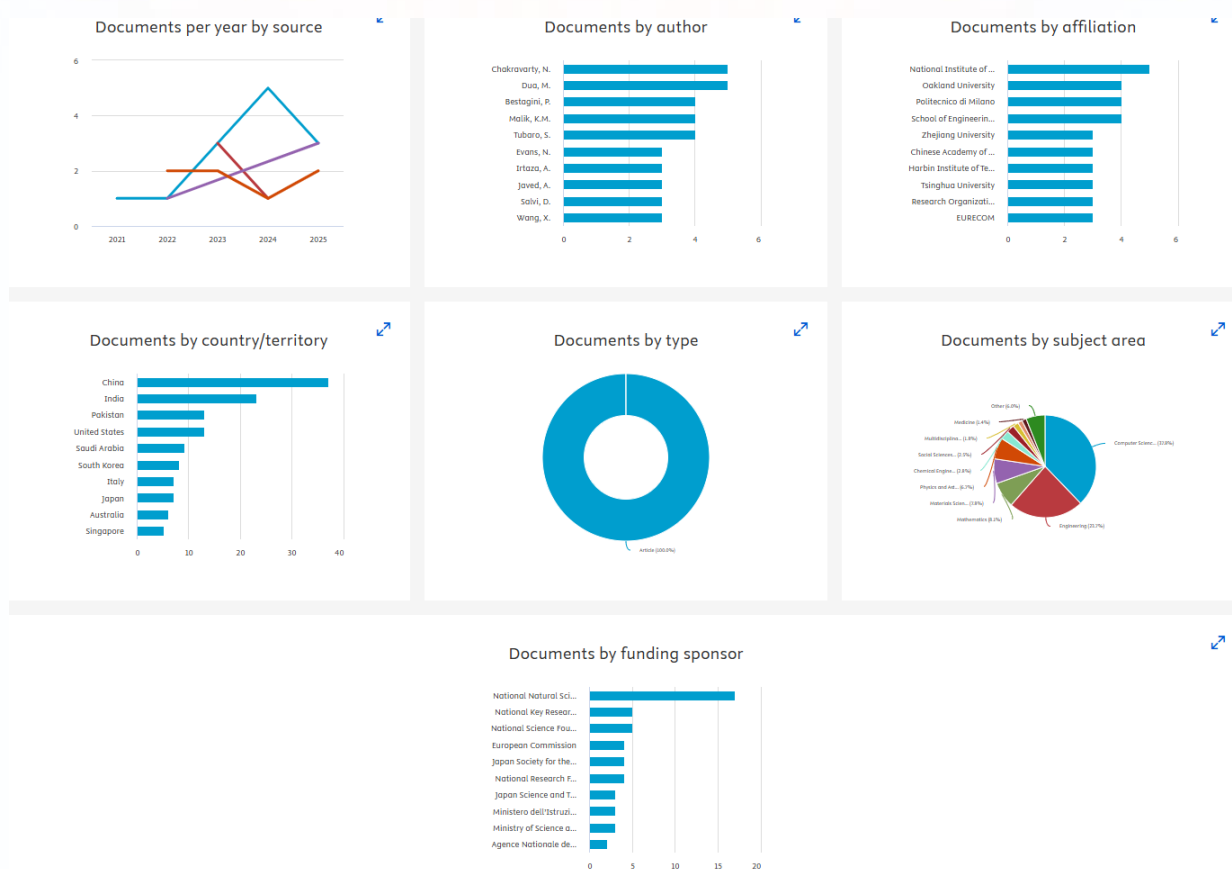

Рисунок 2 – Детальна статистика публікацій

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Abu Qais [5] запропонував систему виявлення підробки мовлення використовуючи згорткову нейронну мережу щоб класифікувати людську мову і синтезований голос. Система використовує двовимірні графи, щоб відтворити аудіо-сигнали при цьому спрощуючи розрахунки. Система може виявити діпфейк голоси перетворюючи аудіо на зображення, що відображає особливості аудіозапису, отримуючи числові значення.

Afchar та ін. [13] зосереджені на аналізі мезоскопічних властивостей зображень з використанням системи виявлення, що базується на підході глибинного навчання. Вони інтегрували 2 методи виявлення, Meso-4 та MesoInception4, щоб визначити чи відео або зображення є дійсними [1].

Chang-Sung Sung [7] представив аудіо-візуальну часову синхронізацію фреймворку виявлення діпфейків, щоб виявляти діпфейки, отримуючи можливості виявлення невидимих ознак. Фреймворк оцінює послідовність між звуком та обличчям у відео-фрагменті, використовуючи видобувні мережі з просторово-часовими ознаками і мережами часової класифікації [7].

Для виявлення підробленої мови автори дослідження [3] пропонують фреймворк, що використовує попередньо навчену модель XLS-R.

Модель має змогу адаптуватись до завдань за допомогою внутрішньоблокових адаптерів (ІВА) та міжблокових адаптерів (СВА).

Для покращення показника виявлення автори дослідження [9] пропонують ієрархічну мережу злиття сигналів з багатьма джерелами. Така мережа приймає 3 джерела – монофонічний звук, лівий канал, правий канал ієрархічно об'єднуючи інформацію та розрізняючи спільні та специфічні для бінауральних сигналів ознаки, одночасно видаляючи надлишкову інформацію.

Мета статті – оцінити масштаб проблеми виявлення голосових дипфейків та дослідити наявні методи розпізнавання.

1. Методи

1.1 Стратегія пошуку

Систематичний пошук було проведено в базі даних Scopus з використанням пошукових запитів: "(voice OR speech) AND deepfake AND (recognition OR detection)", "(deepfake detection OR fake media detection OR manipulated media OR synthetic media OR AI-generated content OR multimedia forensics)". Ці запити було обрано для забезпечення всебічного охоплення досліджень, що стосуються виявлення голосових дипфейків.

1.2 Критерії включення

До огляду включалися дослідження, які:

- фокусуються на методах виявлення дипфейків (аудіо та відео), але головний акцент зроблений на аудіо-дипфейки;
- описують технології створення дипфейків;
- оцінюють ефективність різних підходів до виявлення дипфейків;
- мають більшу кількість цитувань;
- опубліковані не більше 3 років тому.

1.3 Аналіз даних

Проведено систематизацію методів за наступними категоріями:

- традиційні підходи машинного навчання;
- методи глибинного навчання;
- гібридні архітектури;
- методи вилучення ознак.

Оцінка ефективності проводилась на основі метрик точності (accuracy) та можливості узагальнення на різних наборах даних.

2. Огляд дипфейків та систем їх розпізнавання

2.1 Будова дипфейків

В літературних джерелах [5] на поточний момент описуються такі 2 категорії дипфейків як синтез мови та перетворення голосу. Синтез мовлення зосереджений на текстовому введенні, коли перетворення голосу залучає

модифікацію вокальних характеристик оригінального мовця для імітації голосу цільового мовця [5].

Зазвичай розробка діпфейків покладається на два алгоритми машинного навчання: нейронні та генеративно-змагальні мережі. Оскільки штучні нейромережі відтворюють роботу мозку і демонструють як мозок обробляє інформацію, то чим більше відео та аудіо даних надіслано, тим якісніше буде діпфейк.

У свою чергу генеративні змагальні мережі мають 2 складові частини: генераторну та дискримінаторну мережі [12]. Намагаючись відтворити набір даних, що подається на вхід, перша нейронна мережа, яку називають генератором, програмується на генерацію нового, фальшивого відео чи аудіо. Роль дискримінатора – визначити в наборі даних (включно з діпфейками), яке з відео або аудіо є справжнім [12].

За кількістю джерел аудіо-підробку можна категоризувати на маніпуляції одного та багатьох джерел. Маніпуляція з одним джерелом модифікує оригінальний запис без зовнішнього контенту, в той час як маніпуляція з багатьма джерелами поєднує сегменти з різних записів. Ці маніпуляції досить часто залучають пост-обробку, куди входить згладжування, перекодування або змішування шумів щоб приховати артефакти. Загальноприйняті типи підробки аудіо включають видалення/вставку, копіювання-переміщення і зрощення (сплайсинг) [2].

Методи підробки аудіозапису загалом класифікуються на методи, що базуються на контейнерах та методи, що базуються на контенті. Підробка на основі контейнерів стосується змін, внесених до структури, метаданих та пов'язаного з ним опису аудіо-файлу. Двома найпопулярнішими методами модифікації аудіо є зрощення (сплайсинг) аудіо і копіювання та переміщення аудіо [2]:

1) Сплайсинг також відомий як маніпуляція кількома джерелами, цей метод вставляє аудіосегменти з різних джерел у цільовий файл. Зазвичай він включає як видалення, так і вставку. В свою чергу сплайсинг можна поділити на самосплайсинг та транссплайсинг, залежно від того, чи доданий аудіосегмент походить з оригінального аудіо чи ні.

2) Копіювання-переміщення включає дублювання та вставку сегментів в одному аудіо-файлі. Це змінює значення або семантику без додавання зовнішнього вмісту, що ускладнює його виявлення через ідентичні властивості сигналу.

Коли зловмисник копіює негативні аудіосигнали, такі як «ні», «не», «не робіть» тощо, з позитивного речення в аудіозаписі та вставляє їх в інше місце в записі, значення речення повністю змінюється, при цьому частотна характеристика звуку залишається такою ж.

Аудіо дівфейки класифікуються наступним чином [8]:

- Атаки повторювань (Replay attacks) бувають двох форм: виявлення далекого поля та виявлення копії-пасту. Такі атаки повністю розпізнаються глибинними згортковими неймережами.
- Синтез мови (Speech Synthesis) відтворює людську мову в цифровому форматі, зазвичай використовуючи комп'ютерне програмне або апаратне забезпечення. TTS є компонентом синтезу мови, що приймає написаний матеріал і генерує мовлення на основі тексту за попередньо визначеними лінгвістичними правилами.
- Перетворення голосу (Voice Conversion) – технологія зміни характеристик одного голосу для імітації іншого при збереженні лінгвістичного змісту.

2.2 Техніки розпізнавання дівфейків

Техніки розпізнавання дівфейків поділяють на 2 категорії: активна (не сліпа) і пасивна (сліпа).

Активні техніки покладаються на вбудовані водяні знаки або підписи, але вони майже не працюють в реальних сценаріях.

Пасивні техніки, які аналізують аудіо-контент без попередньої інформації більш практичні хоча і більш складні. Більш того, доступні інструменти редагування такі як Cool Edit та PRAAT спрощують аудіо-маніпуляції не залишаючи очевидних слідів [2].

Підробка аудіо перетинається з кількома техніками захисту аудіо [2]:

1. Аутентифікація та верифікація. Розпізнавання підробки часто залучає верифікацію оригіналу та цілісності аудіо записів. Техніки включають цифрові підписи, додавання водяних знаків та криптографічні техніки.

2. Цифрове додавання водяних знаків вбудовує непомітні водяні знаки в аудіосигнали для відстеження джерел та виявлення несанкціонованих модифікацій.

Невідповідність між водяним знаком та оригінальним аудіо свідчить про підробку.

3. Судово-медичний аналіз досліджує спектрограми, форми хвиль та шум для виявлення ознак підробки або маніпуляції.

4. Шифрування та безпечна передача запобігає несанкціонованому доступу та підробці під час передачі за допомогою криптографічних методів та безпечних протоколів.

5. Стеганографія приховує інформацію в аудіозаписі без помітних змін. Може вбудовувати дані автентифікації для виявлення підробки.

6. Машинне навчання та штучний інтелект – використання навчених моделей для виявлення шаблонів підробки та аномалій в аудіозаписі.

7. Технологія блокчейн позначає час та безпечно зберігає метадані для створення журналів аудиту, стійких до підробки.

Техніки розпізнавання підробленого аудіо загалом можна категоризувати на 2 основні класи: традиційні техніки та техніки, що базуються на глибинному навчанні.

Традиційні методи включають сигнатуру оточення, шумові та каналні характеристики, висоту тону та формант, артефакти стиснення, гістограму та локальний бінарний шаблон, на основі дискретної трансформації Фур'є, однокласове та статистичне навчання, інтелектуальні системи.

Методи глибинного навчання включають згорткову мережу та спектрограму, трансформери та остаточні мережі, рекурентні та часові моделі, моделі наскрізного навчання, трансферне навчання та багатозадачність, виявлення клонованої та синтетичної мови [2].

2.3 Методи вилучення ознак

Традиційні підходи ADD (Audio Deepfake Detection) зосереджені на двох основних підходах [9]:

1. надійне вилучення ознак;
2. ефективне проектування моделей.

Ці методи демонструють вражаючу ефективність при розпізнаванні у монофонічному аудіо-сигналі [9].

Аналіз дівфейків проводиться щодо ознак підробки переважно як у частотній, так і в часовій областях для ефективного вилучення акустичних ознак. У частотній області аналіз зміщується в бік вилучення оригінальної мовленнєвої інформації для покращення виявлення.

Q-кепстральні коефіцієнти (CQCC) дозволяють ефективно визначати підробки на основі атак TTS та VC, цим самим забезпечуючи високу точність розпізнавання синтезованого мовлення [6].

Mel-частотні кепстральні коефіцієнти (MFCC) дозволяють ефективно визначити підробки на основі атак повторення (replay). Метод здобув свою популярність завдяки гарному показнику вилучення ознак [8].

Лінійні частотні кепстральні коефіцієнти (LFCC) є універсальним інструментом, забезпечуючи стабільну продуктивність для всіх видів атак [6].

Метод розпізнавання на основі перетворення моно-бінаурального сигналу поступово здобуває популярність [9]. Бінауральне аудіо, на відміну від моно, включає сигнали як лівого, так і правого каналів, захоплюючи ознаки підробки з різних перспектив для більш точного та повного розпізнавання.

Цей підхід є аналогічним до розпізнавання обличчя – так само, як через нахил обличчя часто виявляються недоліки у підроблених зображеннях, перетворення монофонічного аудіо на бінауральне виявляє багатовимірні ознаки підробки, підвищуючи ефективність виявлення. Для виявлення дівфейків сучасними методами кожний аудіосигнал обробляють окремо а потім вже об'єднують.

2.4 Сучасні архітектури

Сьогодні можна зустріти такі популярні моделі вилучення ознак з мовних сигналів як: X-vector, ECAPA-TDNN, ResNet-TDNN та WavLM [3, 9].

Також, ефективно вилучати ознаки з аудіо можна за допомогою поєднання залишкової мережі (ResNet) з нейронними мережами з часовою затримкою (TDNN) [3]. Така архітектура дозволяє фіксувати короткострокові та довгострокові часові залежності, необхідні для дискримінативних ембідінгів мовця.

Багатошаровий перцептрон з ResNet досягає найвищої точності (92,25%) та найкращого середнього балу F1 (92,24%) [3].

Логістична регресія з X-vector демонструє високу продуктивність з точністю 89,26% та збалансованими балами F1 для підроблених (89,06%) та справжніх (89,45%) класів [3].

Логістична регресія з ECAPA-TDNN показала точність 85,55% та середній бал F1 85,50% [3].

2.5 Порівняльний аналіз методів

Універсальних рішень, які б працювали з різними видами атак та діпфейків і при цьому мали високу точність на поточний момент немає. В (таблицях 2.1, 2.2, 2.3, 2.4) наведено порівняння описаних в цьому дослідженні підходів по розпізнаванню підробок, їх переваги та недоліки [3,7,8].

Таблиця 2.1

Порівняння методів виявлення аудіо діпфейків (глибинне навчання)

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
MLP + ResNet- TDNN	92.25	• Найвища точність серед проаналізованих методів • Ефективно вилучає ознаки з мовленнєвих сигналів • Фіксує короткострокові та довгострокові часові залежності • Висока адаптивність та гнучкість	• Значно більший час на навчання • Вимагає потужних обчислювальних ресурсів • Вимагає великих обсягів якісних навчальних даних • Не вміє справлятися з шумами • Брак узагальнення на різних наборах даних

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
X-vector + Логістична регресія	89.26	- Збалансована продуктивність - Ефективне вилучення ознак диктора - Стабільні результати на підроблених та справжніх класах	- Вимагає великих наборів даних - Вимагає потужних обчислювальних ресурсів
ESCAPA-TDNN + Логістична регресія	85.55	- Стабільні результати - Ефективна для вилучення ознак диктора	- Найнижча точність серед глибинних методів - Вимагає значних обчислювальних ресурсів - Вимагає великих навчальних даних
WavLM (без налаштування)	× Низька	- Попередньо навчена модель - Потенційно висока продуктивність після адаптації	- Низька точність без налаштування - Вимагає адаптації до конкретних завдань
XLS-R + IBA/CBA адаптери	✓	- Ефективна адаптація без fine-tuning - Менші обчислювальні вимоги порівняно з повним перенавчанням	- Складне налаштування адаптерів - Вимагає експертизи у виборі місць вставки
Ієрархічна мережа моно→бінау- ральна	✓	- Виявляє багатовимірні ознаки підробки - Розрізняє спільні та специфічні ознаки - Видаляє надлишкову інформацію	- Складна архітектура - Підвищені обчислювальні вимоги (3 канали) - Потребує спеціальної обробки сигналу

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
CNN + Спектрограми	✓	- Автоматичне вилучення ознак - Використовує низькорівневі аудіоспектрограми - Ефективний для розпізнавання синтетичного мовлення	- Кращі результати лише з глибинним навчанням - Довгий час навчання - Вимагає значних обчислювальних ресурсів

Таблиця 2.2

Порівняння методів виявлення аудіо діпфейків (традиційне машинне навчання)

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
SVM	✓ Висока	- Краща за інші моделі МН на наборах даних for-rece, for-2-sec - Перевершує інші алгоритми МН на більшості піднаборів - Незначні обчислювальні вимоги - Швидше навчання - Інтерпретованість результатів	- Низька точність на наборі даних for-original - Обмежена здатність вилучати складні ознаки - Потребує ручної інженерії ознак - Погані результати без покращених методів ознак
Gradient Boosting	✓ Висока	- Висока ефективність на наборі даних for-popt - Добре працює з нормалізованими даними - Швидке навчання	- Потребує ручної інженерії ознак - Низька продуктивність на інших наборах даних - Погані результати без покращених методів ознак

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
Random Forest	○ Середня	- Використовується в ансамблях - Стійкість до перенавчання - Швидке навчання	- Середня точність - Потребує ручної інженерії ознак - Погані результати без покращених методів ознак
Decision Tree	○ Середня	- Висока інтерпретованість - Дуже швидке навчання	- Найнижча точність - Схильність до перенавчання - Погані результати без покращених методів ознак

Таблиця 2.3

Порівняння методів виявлення аудіо дідфейків (методи вилучення ознак)

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
Методи вилучення ознак			
CQCC (Q-кепстральні коефіцієнти)	✓✓ Висока проти TTS/VC	- Ефективно працюють проти атак TTS та VC - Висока точність розпізнавання синтезованого мовлення - Ефективне вилучення акустичних ознак	- Не ефективний для replay attacks - Ознаки можуть суттєво вплинути на точність моделі
MFCC (Mel-частотні коефіцієнти)	✓✓ Висока проти Replay	- Більше підходять для replay attacks - Отримання корисної інформації з аудіо	- Менш ефективний для TTS та VC атак - Ознаки можуть суттєво вплинути на точність моделі
LFCC (Лінійні частотні коефіцієнти)	✓✓✓ Універсальна	- Стабільна продуктивність для ВСІХ типів атак - Універсальний вибір - Ефективне вилучення акустичних ознак	Може поступатися спеціалізованим методам на окремих завданнях

Таблиця 2.4

Порівняння методів виявлення аудіо діпфейків (інші підходи)

Архітектура / Метод	Точність (%)	Переваги	Недоліки / Обмеження
Людина (без інструментів)	~73%	- Використання інтуїції - Аналіз лінгвістичних ознак - Контекстуальне розуміння	- Субоптимальна продуктивність (73%) - Погані результати в комплексних середовищах - Залежність від суб'єктивної оцінки

3. Детальний аналіз систем розпізнавання діпфейків: виклики, перспективи, порівняння

3.1 Ключові виклики

Є рішення по виявленню діпфейків, які пропонують гарну стійкість до ефектів стиснення, але їм бракує узагальненості для різних вихідних наборів даних. Це призводить до того, що модель навчена на одному наборі даних може погано працювати на іншому.

Моделі машинного навчання демонструють погані результати продуктивності щодо виявлення аудіо діпфейків без застосування покращених методів на основі ознак [8]. Для покращення результатів необхідні більш складні техніки вилучення ознак.

Підходи глибинного навчання, незважаючи на кращі результати, вимагають [8]:

- значно більшого часу на навчання;
- потужніших обчислювальних ресурсів;
- великих обсягів якісних навчальних даних.

Впродовж навчання глибинні мережі потребують величезних наборів даних, щоб видавати гарні результати, а отже, масштабовані техніки глибинного навчання потрібні для виявлення зміненого контенту.

WavLM постійно показує низькі результати в усіх моделях без додаткового налаштування, що свідчить про більшу потребу моделей у адаптації до конкретних завдань виявлення діпфейків [3].

Сучасні моделі виявлення діпфейків мають деякі обмеження, включаючи брак стійкості в деяких сценаріях. Моделі виявлення діпфейків, що використовують глибинні нейромережі не вміють справлятися з шумами, то ж вони видають поганий результат в задачах на виявлення діпфейків. Звичайні фреймворки виявлення діпфейків зазвичай використовують моделі штучних

нейромереж, оскільки це дозволяє аналізувати нелінійні та комплексні відносини між даними. Адаптивність та гнучкість штучних нейромереж є досить високою [13].

Датчики в промисловому IoT і охороні здоров'я мають бути ризилентними до підробленого аудіо аби бути впевненим в точності виявлення аномалій і процесах прийняття рішення. В дослідженні [14] автори визначили, що людина може правильно розпізнати дідфейк з шансом 73%. Через те, що людина покладається на інтуїцію і лінгвістичні ознаки для класифікації, їх загальна продуктивність залишається субоптимальною в певних сценаріях, особливо в комплексних середовищах. Поки наявні системи машинного навчання досягають значного прогресу, цього все ще недостатньо щоб перевершити людську інтуїцію [5].

Дідфейки є серйозною проблемою в криміналістичних розслідуваннях. Однак, для масштабування шляхом криміналістичної перевірки необхідно дотримуватись деяких фундаментальних криміналістичних вимог.

Продуктивність поточних систем розпізнавання, на жаль, нижча за судово-медичний стандарт. Однак, вони є основою для розробки більш криміналістично придатної та ефективної архітектури для виявлення та аналізу аудіо з дідфейками.

Поряд з тенденціями в мультимедійній криміналістиці та розслідуваннях, зростаюча складність методу дідфейків вимагає спрямованих зусиль на ефективний підхід до криміналістичного аналізу. Такий підхід буде необхідний для задоволення технічних, правових та етичних обмежень, часто пов'язаних з криміналістичним аналізом [12].

3.2 Порівняння підходів

Support Vector Machine (SVM) справляється краще за інші моделі машинного навчання в точності на наборах даних for-rece та for-2-sec, у той час як модель градієнтного підсилення демонструє високу ефективність на наборах даних for-norm [8].

Для покращення точності класифікаційних моделей краще використовувати підходи, що базуються на множині алгоритмів машинного навчання, наприклад алгоритм Random Forest, Decision Tree та SVM. Модель SVM перевершує інші моделі машинного навчання на більшості піднаборів даних, за винятком набору даних for-original [8].

Алгоритми комп'ютерного зору, що базуються на архітектурі згорткової нейронної мережі (CNN), використовують низькорівневі аудіоспектрограми для розпізнавання синтетичного мовлення. На противагу, підходи глибинного навчання показують кращі результати аніж традиційне машинне навчання, але вимагають більшого часу на навчання та більше обчислювальних ресурсів (див. таблиці 4.1, 4.2).

Таблиця 4.1

Переваги та недоліки використання традиційних методів

Переваги	Недоліки
невисокі обчислювальні вимоги	обмежена здатність вилучати складні ознаки
швидке навчання	низька точність на комплексних завданнях
гарна інтерпретованість результатів	потреба у ручній інженерії ознак

Таблиця 4.2

Переваги та недоліки методів глибинного навчання

Переваги	Недоліки
висока точність	великі обчислювальні вимоги
автоматичне вилучення ознак	потреба у великих наборах даних
висока адаптивність	складна інтерпретація
	довгий час навчання

3.3 Процес виявлення діпфейків

Процес виявлення діпфейків залучає збір та підготовку набору даних реального та згенерованого контенту, забезпечення узгодженості формату та видобуток відповідних ознак таких як лицьові мітки, аудіо спектрограми та часові дані.

Після цього набір даних розбивається на навчальні, валідаційні та тестові вибірки для оцінювання навчання. Наступним етапом проводиться інженерія функцій, щоб розрізнити автентичний контент від діпфейкового. Обирається відповідна модель машинного навчання чи глибинного навчання, такі як згортова нейромережа, рекурентна нейромережа або гібридна модель.

Тренувальна вибірка навчає нейромережу розрізнити справжнє та підроблене медіа підлаштовуючи внутрішні параметри.

Валідаційна вибірка дозволяє оцінити ефективність моделі за допомогою оптимізованих гіперпараметрів таких як швидкість навчання та мережева архітектура.

Техніки пост-обробки використовуються щоб звірити передбачення моделі та встановити пороговий рівень впевненості щоб класифікувати контент. Постійний моніторинг та оновлення необхідні для адаптації до розвитку технік діпфейків та підвищення точності. Нагляд людини все ще потрібен у високо-чутливих або критичних системах [7].

3.4 Додаткові методи захисту

Навіть прості водяні знаки ідеальні для перевірки секретності конфіденційних даних, це може виявити навіть крихітні зміни, в той час як техніки стійких водяних знаків стійкі до таких змін як стиснення. Контент із водяними знаками гарантує, що новини та докази збережуть свою достовірність, водночас пропонуючи творцям захист інтелектуальної власності [4].

Більше того, перевірка хешування та метаданих надає додатковий етап захисту даних, використовуючи криптографічний алгоритм шифрування (SHA-256) щоб створити унікальні ідентифікатори для мультимедійного контенту соціальних мереж, які зберігаються безпечно у призначеному реєстрі та порівнюються з новозгенерованими хешами щоб визначити будь-які неавторизовані зміни [4].

3.5 Стан дослідження проблеми

Галузь виявлення аудіо-діпфейків є мало дослідженою в порівнянні з методами виявлення діпфейків зображень та відео [8]. Більша кількість досліджень базується саме на одночасному аналізі аудіо та просторово-часової інформації у відео під час навчання моделей глибинного навчання [8].

Розвиток підходів виявлення діпфейків, що використовують генеративно-змагальні мережі не виявляють невидимих ознак на згенерованому зображенні чи відео [13]. Розпізнаваність є досить складною в глибинному навчанні через постійне вдосконалення генеративних моделей. Відтак, ознаки що вилучаються можуть суттєво вплинути на точність та потужність передбачення моделі [8].

3.6 Перспективи розвитку

На основі аналізу найефективніших систем, виклад основних обмежень та дорожньої карти майбутнього ASVspoof виділяються наступні пріоритети:

- покращення узагальнення моделей на різних наборах даних;
- розробка більш ефективних методів вилучення ознак;
- створення легших архітектур для практичного застосування.

Перспективним є підхід на основі трансферного навчання для виявлення діпфейків, який дозволяє використовувати знання, отримані на одних завданнях, для вирішення інших подібних задач з меншими витратами ресурсів.

Необхідне розширення роботи з виявлення діпфейкового аудіо шляхом проведення детальних експериментів на різних наборах даних з використанням підходів на основі машинного та глибокого навчання, що дозволить створити більш універсальні та надійні системи виявлення.

У нещодавній праці було реалізовано трьох-етапний конвеєр, що дозволяє клонувати голос з референсу мови впродовж тренування, без перенавчання моделі [12]. Це відкриває нові можливості як для створення, так і для виявлення діпфейків.

3.7 Рекомендації для майбутніх досліджень

Подальший розвиток галузі розпізнавання дріпфейків вимагає:

1. Комбінування традиційних методів вилучення ознак (MFCC, CQCC, LFCC) з сучасними архітектурами глибинного навчання (ResNet-TDNN, X-vector, ECAPA-TDNN). Моделі машинного навчання демонструють погані результати перевірки продуктивності та виявлення аудіо дріпфейків без застосування покращених методів на основі ознак [8].

2. Розвиток адаптерних підходів (IBA, CBA) для забезпечення адаптації до конкретних завдань [3] та ієрархічних мереж злиття багатьох джерел для покращення виявлення [9].

3. Розробка універсальних наборів даних для навчання та тестування, що охоплюють різні типи дріпфейків та умови запису.

4. Використання попередньо навчених моделей для зменшення обчислювальних витрат та покращення узагальнення. Перспективним є підхід на основі трансферного навчання для виявлення дріпфейків, який дозволяє використовувати знання, отримані на одних завданнях, для вирішення інших подібних задач з меншими витратами ресурсів.

5. Поєднання аудіо-візуального аналізу для підвищення точності виявлення. Більшість досліджень базується на одночасному аналізі аудіо та просторово-часової інформації, яка видобувається з відео-контенту при навчанні моделей глибинного навчання [8].

3.8 Практичне значення

Результати дослідження мають важливе практичне значення для різних сфер:

1. Кібербезпека. Зростання можливостей просунутих інструментів редагування аудіо та технологій дріпфейку зробили підробку аудіо серйозною загрозою в різних сферах таких як законодавча, медіа та кіберзахист [2]. Захист систем біометричної аутентифікації від атак з використанням клонованих голосів є критично важливим аспектом.

2. Судова експертиза. Аудіокриміналістика використовується для автентифікації, покращення та аналізу аудіоінформації для сприяння розслідуванню злочинів [8]. Технології виявлення дріпфейків є критично важливими для судової експертизи аудіозаписів, верифікації доказів у кримінальних справах, захисту від шахрайства.

3. Соціальні мережі. Виявлення фейкових новин та маніпульованого контенту набуває особливої важливості. Інциденти спричинені аудіо-дріпфейками виокремлюють потенціальні ризики, зокрема в політичній, економічній, соціальній сферах [5].

4. Фінансовий сектор. Випадок кіберзлочину з використанням фейкового аудіо, де зловмисник видавав себе за іншу особу або директором компанії аби

переконати фінансових офіцерів в переведенні коштів [5], демонструє необхідність захисту від таких атак.

5. Політична сфера. Діпфейк з колишнім президентом Обамою в 2019 році [12], діпфейк з президентом Зеленським на початку повномасштабного вторгнення в Україну [12], та фейкове аудіо президента США Джо Байдена в 2024 році [5], підкреслюють серйозність загрози для демократичних процесів.

6. IoT та охорона здоров'я. Датчики в промисловому IoT і охороні здоров'я мають бути ризилентними до підробленого аудіо аби бути впевненим в точності виявлення аномалій і процесах прийняття рішення [5].

Висновки. Впровадження ШІ в області розпізнавання мовленнєвих діпфейків є критично важливим напрямком досліджень у сфері кібербезпеки. Сучасні підходи, що поєднують традиційне машинне навчання з глибинними нейронними мережами, демонструють непогані результати, досягаючи точності понад 92% на окремих завданнях. Проведений систематичний огляд побудовано на 14 літературних джерелах. Більшість публікацій мають закритий доступ або не мають безпосереднього відношення до теми дослідження. Позитивна тенденція демонструє зростаючий інтерес суспільства до проблеми виявлення голосових діпфейків. Аналіз показав, що найефективнішими є гібридні архітектури, що поєднують переваги різних підходів.

Лише комплексний підхід, що поєднує передові технології машинного навчання, ефективні методи вилучення ознак та постійну адаптацію до нових загроз, може забезпечити надійний захист від маніпуляцій з аудіоконтентом. В нових дослідженнях акцент має бути зроблений на створенні більш стійких, ефективних та універсальних систем виявлення діпфейків, що задовільняють технічні, етичні та правові вимоги сучасного цифрового суспільства.

Література:

1. Gupta, G., Raja, K., Gupta, M., Jan, T., Whiteside, S. T., & Prasad, M. (2023). A Comprehensive Review of DeepFake Detection Using Advanced Machine Learning and Fusion Methods. *Electronics*, 13(1), 95. <https://doi.org/10.3390/electronics13010095>.
2. Nasr, M. A., El-Shafai, W., Abdel-Salam, N., El-Rabaie, E.-S. M., El-Fishawy, A. S., & El-Samie, F. E. A. (2025). A comprehensive survey of audio forgery detection: challenges and novel trends. *Journal of Electrical Systems and Information Technology*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s43067-025-00225-w>.
3. Alsalihi, M. H., & Sztahó, D. (2025). Spoof speech classification using deep speaker embeddings and machine learning models. *Array*, 27, 100494. <https://doi.org/10.1016/j.array.2025.100494>.
4. Khan, A. A., Laghari, A. A., Inam, S. A., Ullah, S., Shahzad, M., & Syed, D. (2025). A survey on multimedia-enabled deepfake detection: state-of-the-art tools and techniques, emerging trends, current challenges & limitations, and future directions. *Discover Computing*, 28(1). <https://doi.org/10.1007/s10791-025-09550-0>.

5. Zhang, B., Cui, H., Nguyen, V., & Whitty, M. (2025). Audio Deepfake Detection: What Has Been Achieved and What Lies Ahead. *Sensors*, 25(7), 1989. <https://doi.org/10.3390/s25071989>.

6. Tahaoglu, G., Baracchi, D., Shullani, D., Iuliani, M., & Piva, A. (2025). Deepfake audio detection with spectral features and ResNeXt-based architecture. *Knowledge-Based Systems*, 323, 113726. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2025.113726>.

7. Sunil, R., Mer, P., Diwan, A., Mahadeva, R., & Sharma, A. (2025). Exploring autonomous methods for deepfake detection: A detailed survey on techniques and evaluation. *Heliyon*, 11(3), e42273. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2025.e42273>.

8. Hamza, A., Javed, A. R. R., Iqbal, F., Kryvinska, N., Almadhor, A. S., Jalil, Z., & Borghol, R. (2022). Deepfake Audio Detection via MFCC Features Using Machine Learning. *IEEE Access*, 10, 134018—134028. <https://doi.org/10.1109/access.2022.3231480>.

9. Liu, R., Zhang, J., & Li, H. (2025). Hierarchical multi-source cues fusion for mono-to-binaural based Audio Deepfake Detection. *Information Fusion*, 120, 103097. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2025.103097>.

10. Matza M. Fake Biden robocall tells voters to skip New Hampshire primary election. *BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-68064247> (дата звернення: 04.11.2025).

11. Ridley J., Bentley J. Brits can get around Discord's age verification thanks to Death Stranding's photo mode, bypassing the measure introduced with the UK's Online Safety Act. We tried it and it works—thanks, Kojima. *PC Gamer*. URL: <https://www.pcgamer.com/hardware/brits-can-get-around-discords-age-verification-thanks-to-death-strandings-photo-mode-bypassing-the-measure-introduced-with-the-uks-online-safety-act-we-tried-it-and-it-works-thanks-kojima/> (дата звернення: 10.11.2025).

12. Mcuba, M., Singh, A., Ikuesan, R. A., & Venter, H. (2023). The Effect of Deep Learning Methods on Deepfake Audio Detection for Digital Investigation. *Procedia Computer Science*, 219, 211–219. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.01.283>.

13. Rajesh, T., & Maruthupermal, S. (2026). Generalizable deepfake detection framework using hybrid convolution-based EfficientNetB7 with attention mechanism. *Expert Systems with Applications*, 297, 129357. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2025.129357>.

14. Mai, K. T., Bray, S., Davies, T., & Griffin, L. D. (2023). Warning: Humans cannot reliably detect speech deepfakes. *PLOS ONE*, 18(8), e0285333. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0285333> (дата звернення: 04.11.2025).

References:

1. Gupta, G., Raja, K., Gupta, M., Jan, T., Whiteside, S. T., & Prasad, M. (2023). A Comprehensive Review of DeepFake Detection Using Advanced Machine Learning and Fusion Methods. *Electronics*, 13(1), 95. <https://doi.org/10.3390/electronics13010095>.

2. Nasr, M. A., El-Shafai, W., Abdel-Salam, N., El-Rabaie, E.-S. M., El-Fishawy, A. S., & El-Samie, F. E. A. (2025). A comprehensive survey of audio forgery detection: challenges and novel trends. *Journal of Electrical Systems and Information Technology*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s43067-025-00225-w>.

3. Alsalihi, M. H., & Sztahó, D. (2025). Spoof speech classification using deep speaker embeddings and machine learning models. *Array*, 27, 100494. <https://doi.org/10.1016/j.array.2025.100494>.

4. Khan, A. A., Laghari, A. A., Inam, S. A., Ullah, S., Shahzad, M., & Syed, D. (2025). A survey on multimedia-enabled deepfake detection: state-of-the-art tools and techniques, emerging trends, current challenges & limitations, and future directions. *Discover Computing*, 28(1). <https://doi.org/10.1007/s10791-025-09550-0>.
5. Zhang, B., Cui, H., Nguyen, V., & Whitty, M. (2025). Audio Deepfake Detection: What Has Been Achieved and What Lies Ahead. *Sensors*, 25(7), 1989. <https://doi.org/10.3390/s25071989>.
6. Tahaoglu, G., Baracchi, D., Shullani, D., Iuliani, M., & Piva, A. (2025). Deepfake audio detection with spectral features and ResNeXt-based architecture. *Knowledge-Based Systems*, 323, 113726. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2025.113726>.
7. Sunil, R., Mer, P., Diwan, A., Mahadeva, R., & Sharma, A. (2025). Exploring autonomous methods for deepfake detection: A detailed survey on techniques and evaluation. *Heliyon*, 11(3), e42273. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2025.e42273>.
8. Hamza, A., Javed, A. R. R., Iqbal, F., Kryvinska, N., Almadhor, A. S., Jalil, Z., & Borghol, R. (2022). Deepfake Audio Detection via MFCC Features Using Machine Learning. *IEEE Access*, 10, 134018–134028. <https://doi.org/10.1109/access.2022.3231480>.
9. Liu, R., Zhang, J., & Li, H. (2025). Hierarchical multi-source cues fusion for mono-to-binaural based Audio Deepfake Detection. *Information Fusion*, 120, 103097. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2025.103097>.
10. Matza M. Fake Biden robocall tells voters to skip New Hampshire primary election. *BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-68064247> (date of access: 04.11.2025).
11. Ridley J., Bentley J. Brits can get around Discord's age verification thanks to Death Stranding's photo mode, bypassing the measure introduced with the UK's Online Safety Act. We tried it and it works—thanks, Kojima. *PC Gamer*. URL: <https://www.pcgamer.com/hardware/brits-can-get-around-discords-age-verification-thanks-to-death-strandings-photo-mode-bypassing-the-measure-introduced-with-the-uks-online-safety-act-we-tried-it-and-it-works-thanks-kojima/> (date of access: 10.11.2025).
12. Mcuba, M., Singh, A., Ikuesan, R. A., & Venter, H. (2023). The Effect of Deep Learning Methods on Deepfake Audio Detection for Digital Investigation. *Procedia Computer Science*, 219, 211–219. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.01.283>.
13. Rajesh, T., & Maruthupermal, S. (2026). Generalizable deepfake detection framework using hybrid convolution-based EfficientNetB7 with attention mechanism. *Expert Systems with Applications*, 297, 129357. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2025.129357>.
14. Mai, K. T., Bray, S., Davies, T., & Griffin, L. D. (2023). Warning: Humans cannot reliably detect speech deepfakes. *PLOS ONE*, 18(8), e0285333. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0285333> (date of access: 04.11.2025).

УДК: 004.65

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2706-2718](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2706-2718)

Сидоренко Володимир Костянтинович здобувач, ПрАТ «ВНЗ
«Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0000-5562-3668>

ІНЖЕНЕРІЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ CRM-СИСТЕМ: СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Внаслідок швидкоплинного розвитку інформаційних технологій, для операторів відповідного сегменту ринку, все більшого значення набуває питання висвітлення сучасних механізмів забезпечення організації діяльності комплексних управлінських систем з метою підвищення ефективності комунікації з клієнтами, оброблення платежів та виконання ряду інших критично необхідних заходів з метою адаптації ведення господарської діяльності до сьогоденних умов та відповідного рівня конкуренції. У статті досліджено сучасні доктринальні погляди щодо надання дефініції поняттю «CRM-системи», мети їх розробки, підтримки та функціонування крізь призму технічного вектору до його розуміння. Розроблення та підтримка CRM системи зумовлює застосування тих методів, що здатні ефективно забезпечити оперативну еволюцію вимог від замовника, роботу з комплексною архітектурою та систематичне, послідовне забезпечення функціональності даного програмного продукту. Особливого значення в рамках інженерії програмного забезпечення під час розробки та підтримання належного функціонування CRM систем набувають ітеративні моделі *SDLC*, *Agile-підходи*, а також DevOps концепція. У статті досліджено технічні особливості зазначених підходів та їх практичне значення для розробки CRM-системи. Розробка CRM системи передбачає вивчення архітектурного підходу, що стане основою для функціонування дослідженої системи. Даний аспект є критично важливим, оскільки архітектура будівництва програмного продукту є передумовою забезпечення ефективності функціонування CRM системи, а як наслідок й забезпечення необхідних бізнес-процесів відповідної організації. У статті висвітлено чотири основні архітектурні моделі побудови CRM системи, визначено основні переваги та недоліки кожної з них.

Від обрання відповідного типу бази даних прямо залежить й показник продуктивності, масштабованості та оперативності функціонування CRM системи. Сьогодні ж, сучасні CRM системи застосовують два основних підходи до зберігання відповідної інформації (даних).

У статті визначено зазначені підходи та досліджено практичне значення кожної з них під час функціонування CRM системи.

Ключові слова: CRM система, інженерія програмного забезпечення, мікросервіси, зберігання даних, DevOps.

Sydorenko Volodymyr Kostiantynovych PhD candidate, PJSC “Interregional Academy of Personnel Management,” Kyiv, <https://orcid.org/0009-0000-5562-3668>

CRM SYSTEM SOFTWARE ENGINEERING: MODERN METHODS AND APPROACHES TO IMPLEMENTATION

Abstract. Due to the rapid development of information technologies, operators in the relevant market segment are increasingly focusing on researching modern mechanisms for organizing the activities of integrated management systems in order to improve the effectiveness of communication with customers, process payments, and perform a number of other critical measures to adapt business activities to current conditions and the level of competition. The article examines modern doctrinal views on defining the concept of “CRM systems,” the purpose of their development, support, and functioning through the prism of the technical vector to its understanding. The development and support of CRM systems requires the use of methods that can effectively ensure the rapid evolution of customer requirements, work with complex architecture, and systematic, consistent provision of the functionality of the software product. Iterative SDLC models, Agile approaches, and the DevOps concept are of particular importance in software engineering during the development and maintenance of CRM systems. The article explores the technical features of these approaches and their practical significance for the development of CRM systems.

The development of a CRM system involves studying the architectural approach that will form the basis for the functioning of the system under investigation. This aspect is critically important, since the architecture of a software product is a prerequisite for ensuring the effective functioning of a CRM system and, as a result, for ensuring the necessary business processes of the relevant organization. The article highlights four basic architectural models for building a CRM system and identifies the main advantages and disadvantages of each. The choice of the appropriate type of database directly affects the performance, scalability, and efficiency of the CRM system. Today, modern CRM systems use two main approaches to storing relevant information (data). The article identifies these approaches and examines the practical significance of each of them in the functioning of a CRM system.

Keywords: CRM system, software engineering, microservices, data storage, DevOps.

Постановка проблеми. В сучасних умовах активної цифровізації ключових бізнес-процесів, саме CRM-системи займають центральне місце в рамках організації комунікації з клієнтами, адаптації маркетингу та інших заходів з метою підтримання належного рівня конкурентоспроможності. В такому разі, враховуючи необхідність обробки великої кількості даних та визначення персоналізованих особливостей кожного клієнта, зумовлюється необхідність до висвітлення ключових підходів та методів до розроблення, підтримки та масштабування CRM-систем. Слід зауважити, що інженерія програмного забезпечення у напрямку розробки та підтримки CRM-систем, вимагає інтеграцію комплексних підходів, що синтезують в собі гнучкі методи розробки, визначення архітектури та процесу зберігання та обробки даних для можливості забезпечення якісної та безперервної роботи досліджуваної системи.

Незважаючи на вагомий розвиток технологічних інструментів та механізмів, залишається ряд дискусійних питань щодо обрання оптимальної архітектури для побудови CRM-систем. Даний аспект є каталізатором ефективної розробки та підтримки функціонування CRM-систем, а також є передумовою успішного масштабування визначеної системи в контексті адаптації до розвитку відповідної організації.

А тому, дослідження у векторі інженерії програмного забезпечення CRM-систем видається не тільки актуальним питанням, однак й вагомим фактором для висвітлення найефективніших підходів та методів організації функціонування досліджуваної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові розвідки у напрямі розробки, підтримки та функціонування CRM-системи здійснювали чимало українських та іноземних дослідників. Причому, особливу увагу належить віднести наступним авторам: А. Пиргода, Б. Берестецька, Д. Мартінью, Дж. Лін, К. Попович, Л. Бібіано, Л. І. Чен, О. Боєнко, О. Різник, С. Янчук та інші. Визначені автори дослідили чимало практичних аспектів щодо висвітлення найефективніших підходів та методів щодо розробки CRM-систем. Тим не менш, враховуючи динамічність визначеного напрямку технічної інженерії, пропонується провести дане комплексне дослідження.

Мета дослідження: визначити основні методи та підходи до ефективної організації функціонування CRM систем. Для належної реалізації декларованої мети, перед даним дослідження були визначені наступні завдання:

- надати інтегровану дефініцію поняттю «CRM системи» та визначити ключову мету її функціонування;

- визначити ключові технічні особливості розробки, функціонування та підтримки CRM системи;
- висвітлити основні методи та підходи щодо архітектури досліджуваного програмного продукту, напряму зберігання даних;
- порівняти основні підходи до зберігання даних у CRM системах.

Виклад основного матеріалу. В умовах швидкоплинного розвитку інформаційних технологій, для операторів відповідного сегменту ринку, все більше актуалізується вектор дослідження щодо висвітлення сучасних механізмів забезпечення організації діяльності комплексних управлінських систем для підвищення ефективності комунікації з клієнтами, оброблення платежів та виконання ряду інших критично необхідних заходів з метою адаптації ведення господарської діяльності до сьогоденних умов та рівня відповідної конкуренції. В рамках даного дослідження пропонується сфокусувати увагу саме на технічній складовій організації діяльності CRM системи, як критично необхідної одиниці для ведення господарської комерційної діяльності в епоху активізації цифровізації та трансформації ринку до пріоритезації електронної комерції.

Для можливості належного висвітлення ключових підходів до розробки CRM систем, видається за необхідне надати дефініцію означеному питанню, враховуючи при цьому теоретичні підходи інших науковців та практичних фахівців. Зокрема, у сучасній доктрині інженерії програмного забезпечення визначений термін «CRM система» (*Customer Relationship Management System*) розглядається як комплексна багаторівнева програмна система, архітектурна складова якої покликана щодо збирання, зберігання, обробку та здійснення відповідного аналізу отриманих даних від клієнтів з метою організації та автоматизації необхідних бізнес-процесів організації. Слід зауважити, що в контексті інженерії програмних продуктів, CRM система дефінується крізь призму окремого інженерного об'єкту, що передбачає інтеграцію відповідних програмних компонентів, моделей обробки даних, інтерфейсів, а також інших сервісів та технічних рішень з метою задоволення запиту замовника в організації та підтримці належного технічного функціонування комплексної управлінської системи з комерційно-господарським вектором. З темпоральної точки зору, однією із ключових дефініцій терміну «CRM система» надали відомі дослідники - І Дж. Чен та К. Попович, які вказують, що визначене поняття - це передусім реалізація технічного плану за допомогою формування інтегрованої інформаційно-управлінської системи з метою задоволення запитів щодо концентрування та підвищення якості комунікації з клієнтами [1]. Таким чином, з технічної точки зору, CRM система передбачає наявність не лише інтеграцію відповідних модулів, однак й так званого «ядра клієнтської системи

організації», тобто середовища, що об'єднує в собі як функціонально-комерційні сервіси, так і технічні механізми для можливості інтеграції з іншими сервісами та системами.

А от відомі тайванські дослідники Дж. Лін та Ч.Чен визначають CRM систему як основний елемент забезпечення системного розвитку та підтримання необхідної інноваційної адаптації організації господарської діяльності та умов відповідного сегменту ринку за пріоритетом обробки даних. Фактично, зазначені дослідники формують унікальну концепцію організації та адаптації CRM системи крізь призму наступної дефініції: *Customer Relationship Management* - це керована даними (*data-driven*) комплексна система, що синтезує в собі інформаційні технології, наявні аналітичні методи та підходи щодо забезпечення процесу збирання, аналізу та управління даними для створення унікальної цінності окремого клієнта, формування відповідних інноваційних рішень з метою дотримання систематичного підвищення організаційної ефективності діяльності організації [2]. Для сфери інженерії програмних продуктів дана концепція зумовлює забезпечення ефективної платформи для збору, зберігання, обробки, сегментування (узагальнення) отриманих даних від клієнта для можливості отримання необхідної інформації для оператора ринку. Вбачається, що для можливості технічної реалізації даного заходу, необхідним є забезпечення: проектування *customer entity model*, інтеграція *event-driven channels*, функціонування модулів прогнозування, заходи здійснення автоматизації реалізації управлінських рішень, як-то *workflow*, *rule-engine*, а також системний розвиток та адаптація найбільш ефективних інструментів та алгоритмів визначення поведінки клієнтів.

В свою чергу, Д. Мартінью досліджує технічну сторону організації CRM системи крізь призму інтегрованого стратегічно-технологічного підходу, що зумовлює дуалістичне поєднання інноваційних цифрових інструментів та процесів щодо організації взаємодії фахівців у секторі оптимізації управління клієнтською поведінкою та визначення пріоритетів з подальшим технічним автоматизаційним рішенням. Слід звернути увагу, що за визначеною дефініцією досліджуваного поняття, вбачається за доцільне деталізувати CRM систему як комплексний інфраструктурно-процедурний механізм, що інтегрує в собі такі елементи та заходи (інструментарій): модульна архітектура щодо обробки клієнтських даних, інтеграція технологічних одиниць *CRM/ERP/BI*; забезпечення системної автоматизації відповідних циклів, на кшталт залучення клієнта-конверсійний показник-утримання серед клієнтів-повторність замовлення (продажу); інтегрування сторонніх сервісів для забезпечення комунікації між клієнтом та оператором ринку, як-то e-mail, соціальні мережі, інші засоби комунікації цифрового сектору, залучення цифрових інструментів для можливості оцінки поведінки клієнтів, висвітлення недоліків у стратегічній

взаємодії організації з клієнтом та подальшого удосконалення всієї архітектури CRM систему. Таким чином, за визначеним підходом до розуміння *Customer Relationship Management System* сутність технічно-стратегічного моделювання зазначеної системи лежить в площині забезпечення можливості формування гнучкої системи для універсалізації методів інтеграції сторонніх сервісів без вагомих архітектурних змін до програмного продукту [3]. Вбачається, що даний аспект є ґрунтовним детермінантом диференціації програмних продуктів та є каталізатором дослідження методів розробки CRM системи й сьогодні. Крім того, враховуючи забезпечення можливості модульних інтеграцій програмного продукту з іншими сервісами, висвітлюється ключова відмінність та особливість створення CRM системи від інших програмних продуктів у сегменті маркетингу чи менеджменту. Отже, пропонується надати інтегровану дефініцію CRM системи: це багатовимірна комплексна конструкція (система), де ключові стратегічно-орієнтовані імпульси клієнтоорієнтованості визначають вимоги до відповідних даних та процесів, операційні модулі реалізують їх у керованих сценаріях, а здійснювана аналітика підвищує передбачуваність і ефективність рішень. Крім того, слід звернути увагу, що обрання відповідної архітектури є похідним зумовлюючим фактором, що лежить в площині визначення безпеково-регуляторних або інтеграційних вимог, а також враховуючи необхідного темпу змін. У разі забезпечення ефективних процесів щодо отримання необхідних даних від клієнта, системного узгоджених взаємообумовлюючих та похідних процесів та належності вимірювання результатів CRM система стає не лише середовищем обліку чи контролю за господарсько-комерційними процесами, однак й операційним імпульсом та каталізатором системного зростання дохідної частини організації, що синхронізує маркетинг, продажі й сервіс на відповідних метриках визначення показника результативності.

Для визначення сучасних найефективніших моделей щодо організації функціонування CRM систем, фундаментальним фактором є визначення основної мети розробки та системного удосконалення досліджуваного програмного продукту. Видається, що ключовою метою інтеграції CRM системи є забезпечення формування орієнтованих передбачуваних й керованих циклів діяльності клієнта. В такому разі, синтезуються одразу декілька складових, а саме процеси маркетингу, продажів і сервісу з визначеними аналітичними моделями, за допомогою яких й здійснюється дескрипція поведінки та реальної потреби різних сегментів клієнтів. Для технічної сторони це неодмінно вказує на необхідність трансформації моделі застосування CRM системи від реактивного реагування, що зумовлює внесення постзмін на проактивне управління, що зумовлює адаптацію взаємовідносин з клієнтом, зокрема щодо персоналізації комерційної пропозиції, скорочення часу

проходження етапів продажу, підвищення точності прогнозів, а також забезпечення заданих рівнів сервісу. До того ж, враховуючи сучасні напрацювання українських дослідників щодо діяльності досліджуваних програмних продуктів, можна дійти до висновку, що синхронізація підрозділів на основі спільної клієнтської інформації нівелює операційні розриви, мінімізує частку ручних операцій і вагомо підвищує керованість витрат в контексті залучення та утримання клієнтів [4,5].

Надалі, пропонується дослідити методології проектування програмного забезпечення, що найчастіше застосовується у CRM системах. Слід зауважити, що розроблення та підтримка CRM системи зумовлює застосування тих методів, що здатні ефективно забезпечити оперативну еволюцію вимог від замовника, роботу з комплексною архітектурою та систематичне, послідовне забезпечення функціональності даного програмного продукту. Видається, що особливого значення в рамках інженерії програмного забезпечення під час розробки та підтримання належного функціонування CRM систем набувають ітеративні моделі *SDLC*, *Agile-підходи*, а також DevOps концепція, що надає можливість забезпечити сталий рівень стабільності під час функціонування та експлуатації масштабних CRM систем. По-перше, пропонується звернути увагу на *Agile ma Iterative SDLC*.

Особливість CRM системи лежить в площині систематичної мінливості вимог до останньої, передусім крізь призму необхідності адаптувати відповідні бізнес-процеси, системи маркетингу чи додавання/видозміни сервісів, що прямо залежить від характеру поведінки споживачів та органічних трансформацій ринку.

А тому, *Agile-підходи* доцільно визначити як один із найефективніших методів для формування CRM систем, так як це надає можливість: здійснювати моделювання вимог за допомогою *user stories*, які пов'язуються з реальними доменими ролями, на кшталт *customer service agent*, *sales manager* тощо; здійснювати розробку короткими ітераціями (1-2 тижні), що дозволяє оперативно інтегрувати нові модулі або швидко вдосконалювати вже існуючі функції на вимогу замовника; системно контролювати валідацію функціоналу вимогам технічної документації; підвищити якісний показник функціонування програмного забезпечення за допомогою таких інструментів як *Sprint Review*, *Test-Driven Development* тощо.

Що стосується так званої «ітеративна модель *SDLC*» то варто зауважити, що у проектах під час розробки чи підтримки CRM систем, зазвичай застосовується визначена модель, оскільки остання дозволяє якісне створення бекенд-сервісів, відповідних інтерфейсних компонентів, а також інших аналітичних модулів послідовно з метою покращення архітектури. А тому, застосування ітеративної моделі *SDLC* залишається вагомим фактором

реалізації відповідного проекту, зумовлюючи належну реалізацію технічної документації під час розробки чи удосконалення досліджуваної системи.

По-друге, це DevOps парадигма, зокрема *Continuous Integration* та *Continuous Delivery / Continuous Deployment*. Масштабні CRM платформи, що побудовані за принципом мікросервісної архітектури зумовлюють необхідне забезпечення сталого процесу доставки програмного забезпечення, а також високого рівня автоматизації. Враховуючи визначені особливості, саме DevOps парадигма визначається інженерним стандартом під час розробки CRM системи й на сьогоднішній день. Видається за необхідне висвітлити ключові інженерні характеристики DevOps щодо CRM систем: застосування автоматизованих *pipelines* для здійснення належної моніторингу коду (програмних модулів), а також проведення інтеграційних тестів; використання інструментів тестування API, що є необхідним для складних інтеграцій CRM; забезпечення безперервному розгортанню змін у продуктивному середовищі за допомогою *Continuous Delivery/Deployment (CD)*, що надає можливість здійснення удосконалення (оновлення) функціональну системи без самої зупинки роботи CRM; контейнеризація, тобто ізоляція сервісів та швидке масштабування; забезпечення безперервного моніторингу і логування (*Prometheus, ELK*), що надає можливість підтримати належний рівень функціонування CRM безперервно. Таким чином, застосування DevOps значним чином мінімізує поширення ризиків збоїв або інших непередбачуваних технічних недоліків під час релізу, що надає можливість підтримувати стабільність функціонування CRM системи, незважаючи на інтеграції сотень різноманітних мікросервісів в одній платформі [6].

Крім того, вбачається за доцільне дослідити найпоширеніші архітектурні підходи щодо формування CRM систем. Розробка CRM системи передбачає вивчення архітектурного підходу, що стане основою для функціонування дослідженої системи. Даний аспект є критично важливим, оскільки архітектура будування програмного продукту є передумовою забезпечення ефективності функціонування CRM системи, а як наслідок й забезпечення необхідних бізнес-процесів відповідної організації. Пропонується дослідити чотири ключових моделі, що найчастіше застосовується під час побудови CRM системи. По-перше, це монолітна архітектура, що застосовується для класичних CRM систем. Даний підхід до архітектурної побудови CRM систем мав найбільшого поширення до 2010-років та передбачав наступні технічні особливості: єдина кодова база, централізований характер бази даних; централізований серверний контур, що нівелює можливість ефективного розширення (масштабування). Видається, що зазначений архітектурний підхід добре підходить для невеликих організацій, що не ставлять за мету оперативне масштабування та передбачають стабільну господарську діяльність на чітко визначеному сегменті

ринку з відомою та вивченою клієнтською базою [7]. Основним недоліком даного підходу належить визначити як сильна пов'язаність модулів, що зумовлює виникнення складнощів із оновлення та розширенням функціональності CRM системи. По-друге, це SOA-архітектура (*Service-Oriented Architecture*), що з темпоральної точки зору стала квінтесенцією формування проміжного етапу між монолітним підходом та сучасним вектором домінування мікросервісів.

Ключовими перевагами *Service-Oriented Architecture* доцільно визначити наступні: диференціація системи на великі відносно самостійні сервіси, на кшталт «Продажі», «Маркетинг», «Технічна підтримка», «Комунікація» тощо; уніфікованість протоколів інтеграції (*SOAP/REST*): кращий показник інтегрованості разом з *ERP/BI*. Основними недоліками даного підходу доцільно визначити складність інфраструктурної побудови, а також менший показник адаптивності та взаємоузгодженості, на відмінну від мікросервісів. По-третє, це мікросервісна архітектура, що й на сьогоднішній день залишається основним. Починаючи з 2015-2020 років, формування CRM системи все частіше здійснюються за допомогою мікросервісів [8]. Серед основних технічних характеристик даного підходу архітектурної побудови, доцільно визначити наступні особливості: декомпозиція на відокремлені сервіси, на кшталт *Lead Management, Analytics Service Customer Service* тощо; відповідні сервіси передбачають власну базу даних; ефективна взаємодія сервісів через *REST/gRPC* та системи черг повідомлень (*RabbitMQ, Kafka*); керування контейнеризованими сервісами за допомогою *Kubernetes*; підтримка *fault tolerance* — CRM система продовжує працювати навіть за відмови окремого компонента. Основними перевагами мікросервісів пропонується визначити наступні фактори: можливість незалежного масштабування функціоналу системи; допустимість комбінування різних мов програмування в межах однієї системи (Java, Python тощо); менший час на здійснення релізу та нівелювання необхідності зупинки функціонування CRM системи; високий показник адаптивності під інноваційні технічні рішення чи випуски новітніх сервісів [9].

По-четверте, це *Cloud-native CRM*, тобто підхід, що формується на основі хмарних інфраструктур *AWS, GCP* тощо. Основними технічними ознаками визначеного підходу щодо формування архітектури програмного продукту належить визначити наступні: автоскейлінг ресурсів під час пікових запитів; застосування безсерверних обчислень (*AWS Lambda*) для подійної обробки; подієво-орієнтована архітектура (*customer.created, deal.updated*); забезпечення розподілених процесів підготовки та трансформації даних. З практичної точки визначений підхід найбільш розрахований на великі компанії з масивними та диференційованими даними щодо організаційної діяльності відповідних бізнес-процесів.

Сутність даного підходу лежить в площині необхідності забезпечення: інтегрування з великою кількістю інших зовнішніх систем; активізації роботи з потоковою обробкою відповідної інформації (даних); високопродуктивної обробки багаточисельних одночасних запитів [10].

На сьогоднішній день, враховуючи необхідність обробки великих масивів даних з метою визначення найбільш ефективних засобів для організації бізнес процесів, слід дослідити питання використання баз даних під час функціонування CRM системи.

Видається, що від обрання відповідного типу бази даних прямо залежить й показник продуктивності, масштабованості та оперативності функціонування CRM системи. Сьогодні ж, сучасні CRM системи застосовують два основних підходи до зберігання відповідної інформації (даних): *Structured Query Language* (SQL) та *Not Only SQL* (NoSQL). Під першим підходом слід розуміти класичні реляційні бази даних, в яких відповідна інформація знаходиться у формі таблиць, а взаємозв'язки між таблицями чітко передбачені.

Основними перевагами *Structured Query Language* доцільно визначити: жорстке дотримання зв'язків між відповідними даними (клієнт-договір-контакт-реалізація); забезпечення цілісності даних; гнучкий механізм формування аналітичних і транзакційних запитів; забезпечення атомарності, узгодженості та ізоляції операцій.

Тим не менш, варто визначити й відповідні недоліки щодо використання SQL, а саме: складніший процес горизонтального масштабування у разі зростання CRM системи, а також зниження ефективності у разі синтезування з неструктурованими даними, на кшталт чат-логів, подій тощо.

Для прикладу, пропонується навести фрагмент, що закріплює типовий підхід *Structured Query Language*-бази у CRM-системі для уніфікації агрегованих звітів щодо активної поведінки клієнтів.

```
SELECT  
  c.id AS customer_id,  
  c.full_name,  
  COUNT(d.id) AS deals_count,  
  SUM(d.amount) AS total_revenue,  
  MAX(d.updated_at) AS last_activity (1)  
FROM customer c  
LEFT JOIN deal d ON d.customer_id = c.id  
GROUP BY c.id, c.full_name  
HAVING SUM(d.amount) > 0  
ORDER BY total_revenue DESC  
LIMIT 10;
```


Таким чином, *Structured Query Language* надає можливість оперативно здійснювати аналітичні запити без фактичної зміни структури даних.

Другий підхід - це *Not Only SQL*, під яким доцільно розуміти гнучкі бази, що надають можливість зберігати відповідні дані у формі документів, графів чи колонок. Видається, що така форма зберігання є кращим варіантом для організації у разі вагомих навантажень та наявності великої кількості неструктурованих даних. А тому, основними перевагами даного підходу є: легкість горизонтального масштабування; високий показник ефективності під час потокового навантаження; забезпечення належного зберігання неструктурованих даних з подальшою можливістю інтегрування останніх до безпосереднього функціонування CRM системи; високий показник інтеграції з мікросервісами. Тим не менш, існує й декілька вагомих недоліків, які варто висвітлити: нижчий показник транзакційності; складність уніфікації різноманітних форм даних для інтеграції з мікросервісами; нівелювання належної підтримки складних *JOIN*-запитів.

```
# реєстрація подій взаємодії з клієнтом  
INCRBY user:1024:events 1  
EXPIRE user:1024:events 3600 (2)
```

```
# отримання кількості взаємодій за годину  
GET user:1024:events
```

З даного прикладу, можна простежити типовий підхід *Not Only SQL*-орієнтованих кешів під час функціонування CRM системи. У даному прикладі ключ-завдання сховища використовується з метою проведення реєстрації відповідних подій взаємодії клієнтів та формування їх показника активності на ресурсі. А тому, зазначений підхід мінімізує підвищення навантаження на реляційний рівень, що й нівелює затримку обробки подій із високою інтенсивністю надходження. Резюмуючи, варто констатувати, що SQL і NoSQL у CRM системі не є взаємовиключними підходами, натомість є інструментами з різними сильними сторонами. Реляційні сховища найкраще застосовувати у майстер-даних, фінансових і статусних оновленнях із високими вимогами до консистентності. В той же час NoSQL доцільно використовувати у високочастотних журналах взаємодій, потоковій телеметрії, кешах персоналізації тощо.

Висновки. Під CRM системою слід розуміти багатовимірну комплексну конструкцію (систему), де ключові стратегічно-орієнтовані імпульси клієнто-орієнтованості визначають вимоги до відповідних даних та процесів, операційні модулі реалізують їх у керованих сценаріях, а здійснювана аналітика підвищує передбачуваність і ефективність рішень. Розроблення та

підтримка CRM системи зумовлює застосування тих методів, що здатні ефективно забезпечити оперативну еволюцію вимог від замовника, роботу з комплексною архітектурою та систематичне, послідовне забезпечення функціональності даного програмного продукту. Розробка CRM системи передбачає вивчення архітектурного підходу, що стане основою для функціонування дослідженої системи.

На сьогоднішній день, доцільно висвітлити чотири ключових моделі, що найчастіше застосовується під час побудови CRM системи, серед них: монолітна архітектура, SOA-архітектура, мікросервісна архітектура, Cloud-native CRM. Кожен із визначених підходів має свої переваги та недоліки, однак використання мікросервісної архітектури та *Cloud-native CRM* видається перспективними напрямками подальших досліджень.

Література:

1. Chen I. J., Popovich K. Understanding customer relationship management (CRM): People, process and technology. *Business Process Management Journal*. 2003. Vol. 9, No. 5. P. 672–688. DOI: <https://doi.org/10.1108/14637150310496758>
2. Lin J.-Y., Chen C.-C. Driving Innovation Through Customer Relationship Management: A Data-Driven Approach. *Sustainability*. 2025. Vol. 17, No. 8. Article 3663. DOI: <https://doi.org/10.3390/su17083663>
3. Martinho D. Customer Relationship Management and Its Impact on Organisational Performance: Evidence from Portuguese Firms. 2025. URL: <https://comum.rcaap.pt/> (дата звернення: 19.11.2025).
4. Берестецька О., Різник Н. Використання CRM-систем в Україні в умовах невизначеностей. *Scientific Journal “Economic Innovations” (SNAP Journal)*. 2023. № 4. URL: <https://snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/310> (дата звернення: 17.11.2025).
5. Янчук Т., Боєнко О. Впровадження CRM-систем як засіб підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50.
6. Luo Y., Liang P., Wang C., Shahin M., Zhan J. Characteristics and Challenges of Low-Code Development: The Practitioners’ Perspective. *Proceedings of the 15th ACM/IEEE International Symposium on Empirical Software Engineering and Measurement (ESEM ’21)*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1145/3475716.3475782>
7. Bibiano L. H., Pastor J. A. Collado. Towards a Definition of a CRM System Life-cycle. *Proceedings of the European and Mediterranean Conference on Information Systems (EMCIS) 2006*. 2006. URL: <https://upcommons.upc.edu/bitstreams/00dd37ee-64e2-432c-af0d-52452b8a7cff/download> (дата звернення: 19.11.2025).
8. Пиргода А. Я. Evaluation of the Effectiveness of the CRM System Development and Implementation Project Based on Microservice Architecture. *Комп’ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2024. № 55. С. 172–180. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2024-55-22>
9. Robitzsch S. Prospects on the Adoption of a Microservice-based and Cloud-native Architecture. *Telecommunication Systems*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tele.2023.10.011>
10. Rana A. AI-Driven CRM Automation: Cloud-Native Architectures for Omnichannel Customer Experience Optimization. *Journal of Computer Science and Technology Studies*. 2025. Vol. 7, No. 9. P. 09–17. DOI: <https://doi.org/10.32996/jcsts.2025.7.9.2>

References:

1. Chen, I. J., & Popovich, K. (2003). Understanding customer relationship management (CRM): People, process and technology. *Business Process Management Journal*, 9(5), 672–688. <https://doi.org/10.1108/14637150310496758>
2. Lin, J.-Y., & Chen, C.-C. (2025). Driving innovation through customer relationship management: A data-driven approach. *Sustainability*, 17(8), Article 3663. <https://doi.org/10.3390/su17083663>
3. Martinho, D.(2025). *Customer relationship management and its impact on organisational performance: Evidence from Portuguese firms*. Retrieved from <https://comum.rcaap.pt/>
4. Berestetska, O., & Riznyk, N. (2023). Vykorystannia CRM-system v Ukraini v umovakh nevyznachenosti [Use of CRM systems in Ukraine under uncertainty]. *Economic Innovations*, 4. Retrieved from <https://snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/310> [in Ukrainian].
5. Yanchuk, T., & Boienko, O. (2023). Vprovadzhennia CRM-system yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti marketynhovoï diïalnosti pidpriemstva [Implementation of CRM systems as a tool to improve the effectiveness of enterprise marketing]. *Economy and Society*, 50. [in Ukrainian].
6. Luo, Y., Liang, P., Wang, C., Shahin, M., & Zhan, J. (2021). Characteristics and challenges of low-code development: The practitioners' perspective. In *Proceedings of the 15th ACM/IEEE International Symposium on Empirical Software Engineering and Measurement (ESEM '21)*. <https://doi.org/10.1145/3475716.3475782>
7. Bibiano, L. H., & Pastor, J. A. C. (2006). Towards a definition of a CRM system life-cycle. In *Proceedings of the European and Mediterranean Conference on Information Systems (EMCIS 2006)*. Retrieved from <https://upcommons.upc.edu/bitstreams/00dd37ee-64e2-432c-af0d-52452b8a7cff/download>
8. Pyrhoda, A. Ya. (2024). Evaluation of the effectiveness of the CRM system development and implementation project based on microservice architecture. *Computer-Integrated Technologies: Education, Science, Production*, 55, 172–180. <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2024-55-22> [in Ukrainian].
9. Robitzsch, S. (2023). Prospects on the adoption of a microservice-based and cloud-native architecture. *Telecommunication Systems*. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2023.10.011>
10. Rana, A. (2025). AI-driven CRM automation: Cloud-native architectures for omnichannel customer experience optimization. *Journal of Computer Science and Technology Studies*, 7(9), 9–17. <https://doi.org/10.32996/jcsts.2025.7.9.2>

УДК 004.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2719-2726](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2719-2726)

Скварковський Євгеній Петрович аспірант кафедри математичної інформатики, Київський університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-1389-0271>

АРХІТЕКТУРНІ ПРИНЦИПИ ТА ПАТЕРНИ ПРОЕКТУВАННЯ ДЛЯ РЕПЛІКАЦІ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ SAS У СЕРЕДОВИЩІ R

Анотація. У сучасному статистичному програмуванні спостерігається тенденція до міграції критичних аналітичних робочих процесів із пропрієтарного середовища SAS до відкритої мови R. Економічна доцільність такого переходу, особливо у фармацевтичній галузі та контрактних дослідницьких організаціях (CRO), підтверджена значною потенційною економією, що може сягати сотень мільйонів доларів США за п'ять років. Однак, високі регуляторні вимоги до клінічних досліджень (ICH E9) вимагають розробки архітектурно стійкого репозиторію R, здатного докладно імітувати поведінку SAS та гарантувати абсолютну статистичну відтворюваність. [1]

Ця стаття зосереджена виключно на інженерних аспектах (Computer Science), необхідних для створення функціонального репозиторію R-функцій-обгортки, які реплікують логіку SAS, при цьому суворо обмежуючись лише примітивами та функціями Base R. Це виключає використання сучасних сторонніх пакетів для метапрограмування або високопродуктивної обробки даних (наприклад, dplyr або data.table). Архітектура повинна вирішити три ключові виклики, що впливають з фундаментальної різниці між процедурним підходом SAS та функціональним підходом R: 1) Реплікація процедурного синтаксису (Non-Standard Evaluation, NSE). 2) Забезпечення структурованого та верифікованого виведення (Output Delivery System, ODS). 3) Гарантування статистичної паритетності, особливо у складних моделях.

Для вирішення першого виклику, архітектура використовує примітиви Base R substitute() та eval() для захоплення нецитованих виразів та динамічної оцінки змінних у контексті вхідного набору даних, імітуючи механізм пошуку змінних у SAS. Для надійності впроваджується архітектурний патерн "Захисного Люка" (Escape Hatch), що забезпечує паралельне існування зручного для користувача NSE-інтерфейсу та програмно контрольованого SE (Standard Evaluation)-інтерфейсу для цілей валідації. Обробка численних опцій процедур SAS здійснюється через еліпсис (...) та функцію do.call(), що дозволяє контрольовано передавати параметри внутрішнім функціям R.

Другий виклик вирішується через моделювання процедур SAS як S3-класів. Кожна функція-обгортка повертає S3-об'єкт, для якого реалізуються спеціалізовані методи диспетчеризації `format.class` та `print.class`. Це забезпечує архітектурний принцип композиційності, відділяючи логіку форматування результатів (ODS-подібний вивід) від чистої обчислювальної логіки, що є критичним для автоматизованого тестування.

Третій виклик — статистична паритетність — є найбільш складним, оскільки R (функція `anova()`) за замовчуванням використовує Суми Квадратів I Типу (Type I SS), тоді як SAS традиційно використовує Суми Квадратів III Типу (Type III SS) [6].

Архітектурне рішення полягає у впровадженні шару `Scoped Environment Management` усередині `wrapper`-функцій.

Цей шар тимчасово модифікує глобальні налаштування R, змінюючи параметри контрастів (`options(contrasts = ...)`), необхідні для коректного обчислення Type III SS, а потім гарантовано відновлює оригінальні налаштування, використовуючи примітив `on.exit()`.

Крім того, для оптимізації продуктивності Base R з великими клінічними даними, архітектура вимагає максимального використання векторизації та мінімізації накладних витрат пам'яті, спричинених механізмом "копіювання-при-модифікації" (`copy-on-modify`) [7], зокрема, через попереднє виділення пам'яті та обережну ітеративну роботу з `data frames`. Запропоновані архітектурні патерни забезпечують стійку та верифіковану основу для міграції аналітичних активів, дозволяючи організаціям зберегти найвищі стандарти надійності, необхідні у регульованих галузях.

Ключові слова: Base R; SAS; реплікація функціональності; нестандартна оцінка (NSE); S3; Type III Sums of Squares; відтворюваність; `wrapper functions`; оптимізація продуктивності.

Skvarkovskyi Yevhenii PhD student at the Department of Mathematical Informatics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-1389-0271>

ARCHITECTURAL PRINCIPLES AND DESIGN PATTERNS FOR REPLICATING SAS FUNCTIONALITY IN THE R ENVIRONMENT

Abstract. The ongoing migration of critical analytical workflows from the proprietary SAS environment to the open-source R language is driven by the significant economic feasibility, potentially saving hundreds of millions of USD over five years in large organizations, particularly in the pharmaceutical and CRO sectors. However, stringent regulatory demands, such as those imposed by ICH E9, mandate

the development of an architecturally robust R repository capable of precisely mimicking SAS behavior and guaranteeing statistical reproducibility.

This paper provides a detailed computer science analysis of the architectural principles required to build an R repository of wrapper functions that replicate SAS logic, strictly using only Base R primitives. This limitation prohibits the use of modern meta-programming or high-performance data manipulation libraries. The architecture addresses three core challenges arising from the fundamental paradigm shift: 1) Replicating the procedural syntax of SAS (Non-Standard Evaluation, NSE). 2) Ensuring structured and verifiable output, similar to SAS's Output Delivery System (ODS). 3) Guaranteeing statistical parity in complex models.

To address syntax replication, the architecture employs Base R primitives `substitute()` and `eval()` to capture unquoted expressions and dynamically evaluate variables within the input data context. A crucial "Escape Hatch" pattern is introduced, providing both a user-friendly NSE interface and a controlled Standard Evaluation (SE) interface essential for validation and automated testing. Option handling for numerous SAS procedure parameters is managed via the ellipsis (...) combined with `do.call()`, allowing controlled parameter transmission to internal R functions.

Structured output is achieved by modeling SAS procedures as S3 classes. Wrapper functions return S3 objects with specialized `format.class` and `print.class` methods, ensuring the separation of formatting logic from clean computational results, a key requirement for auditable statistical analysis.

The most challenging task, statistical parity, is addressed by resolving the discrepancy in ANOVA Sums of Squares (SAS defaulting to Type III SS vs. Base R's default Type I SS). The architectural solution involves a Scoped Environment Management layer within wrappers. This layer temporarily modifies global R contrast settings (`options(contrasts = ...)`), which is necessary for the correct computation of Type III SS, and then uses the `on.exit()` primitive to guarantee the restoration of the original settings, thus preventing side-effects and ensuring the identity of critical statistical metrics.

Finally, for Base R performance with large clinical datasets, the architecture emphasizes maximal vectorization and techniques to minimize the overhead of R's "copy-on-modify" memory mechanism, particularly for data frames, through careful pre-allocation and object manipulation. These established architectural patterns provide a stable, verified, and productive foundation for migrating analytical assets while upholding the highest standards of reliability required in regulated environments.

Keywords: Base R; SAS; functionality replication; Non-Standard Evaluation (NSE); S3; Type III Sums of Squares; reproducibility; wrapper functions; performance optimization.

Постановка проблеми. Програмне забезпечення SAS традиційно є стандартом для аналізу даних клінічних досліджень та регуляторних подань. Однак, висока вартість ліцензій SAS стає все більшим фінансовим тягарем, тоді як відкрита мова R пропонує економічно вигідну та гнучку альтернативу. Для великих фармацевтичних компаній та CRO потенційна п'ятирічна економія від переходу на R може сягати сотень мільйонів доларів. Проте, фінансові переваги не можуть переважати вимоги до надійності та абсолютної відтворюваності, які вимагаються регуляторними органами (ICH E9). Це вимагає розробки архітектурно стійкого репозиторію R, здатного докладно імітувати синтаксис та, що найважливіше, статистичну поведінку SAS, без використання сторонніх залежностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження підтверджують економічну доцільність міграції з SAS до R. Мова R, як відкритий інструмент, демонструє стрімкий розвиток.[2] Однак, більшість сучасних рішень R покладаються на сторонні пакети (наприклад, dplyr або car), що ускладнює валідацію та довгострокову підтримку в регульованому середовищі. Ключова невирішена частина проблеми, якій присвячена ця стаття, полягає у створенні такої архітектури репозиторію, яка б повністю виключала сторонні бібліотеки, покладаючись лише на Base R. [5] Це вимагає розробки унікальних патернів для імітації складного процедурного синтаксису SAS у функціональному середовищі R, а також вирішення відомих розбіжностей у статистичних алгоритмах, зокрема у виборі Сум Квадратів (Type I vs. Type III SS) при ANOVA. [3]

Мета статті. Метою даної статті є розробка та обґрунтування архітектурних принципів та патернів проектування для створення репозиторію R-функцій-обгорт, що забезпечують:

1. Синтаксичну інтуїтивність для SAS-програмістів через реплікацію процедурного синтаксису (NSE) виключно засобами Base R.
2. Високу надійність та відтворюваність результатів, необхідну для регульованих галузей.
3. Статистичну паритетність з SAS, зокрема у критично важливих тестах (наприклад, Type III SS в GLM).

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Проектування API та Нестандартна Оцінка (NSE) на Base R

Головним завданням є відображення синтаксису SAS (наприклад, PROC MEANS DATA=df VAR=x;) у функцію R (наприклад, proc_means(df, var = x)), де x є нецитованим символом. Це досягається за допомогою Нестандартної Оцінки (NSE) Base R.

- Захоплення та Оцінка Виразів: Функції-обгортки використовують substitute() для захоплення виразу (символу) без його негайної оцінки.

Наприклад, `substitute(var)` захоплює символ `x`. [2] Потім, для імітації пошуку змінної в активному наборі даних SAS, використовується `eval()`: `eval(захоплений_вираз, envir = вхідний_data_frame)`. Для створення інформативних міток у звітах використовується функція `deparse(substitute(x))` [4], хоча розробник повинен враховувати потенційні проблеми, такі як розрив довгих виразів на кілька рядків.

- Патерн Обробки Опцій через ... та `do.call()`: Процедури SAS мають безліч опцій, які в R моделюються через еліпсис (...). Аргументи, передані через ..., захоплюються як іменованний список за допомогою `alist(...)` або `list(...)`. На відміну від прямої передачі аргументів, це дозволяє програмно перевіряти, модифікувати та заповнювати значення за замовчуванням усередині `wrapper`-функції. Для застосування цих опцій до внутрішніх функцій Base R (наприклад, `lm()`), використовується функція `do.call(function, list_of_arguments)` [5]. Це забезпечує гнучку та надійну передачу численних необов'язкових параметрів, реплікуючи архітектуру опцій SAS.

- "Захисний Люк" (Escape Hatch): Критичною вимогою для верифікації в регульованому середовищі є наявність двох інтерфейсів. NSE-версія (зручна для користувача) повинна супроводжуватися SE-версією (Standard Evaluation), яка приймає імена змінних у цитованому вигляді (рядками або символами, захопленими за допомогою `quote()`). Це дозволяє автоматизованим тестовим скриптам програмно викликати обчислювальні функції без ризику помилок, спричинених скоупінгом (областю видимості) при вкладених викликах NSE-функцій.

2. Архітектура Структурованого Виведення (ODS Емуляція S3)

SAS Output Delivery System (ODS) забезпечує стандартизоване та структуроване виведення результатів. Для досягнення аналогічної архітектурної надійності в R використовується S3-об'єктна система.

- S3-Інкапсуляція Результатів: Кожна функція-обгортка, що імітує процедуру SAS (наприклад, `sas_proc_means`), повертає об'єкт, якому присвоюється специфічний S3-клас (наприклад, `class(result) <- c("sas_proc_means", "list")`). Внутрішня структура цього об'єкта містить лише чисті, неформатовані дані (наприклад, матриці коефіцієнтів та `r`-значень). Це дозволяє валідаційному шару безпосередньо взаємодіяти з сирими даними [4].

- Патерн Композиційності `format.class` та `print.class`: Для візуального відтворення формату SAS, архітектурний принцип вимагає розділення функціоналу. Метод `format.class` відповідає виключно за перетворення внутрішньої структури на форматований текстовий рядок, обробляючи числові формати та вирівнювання (функція без побічних ефектів). Натомість, метод `print.class` виконує лише виведення, викликаючи `cat(format(x,...), "\n")`. Це розділення є критичним для композиційності, оскільки ізолює побічні ефекти

виведення та дозволяє іншим функціям програмно перехоплювати форматований вивід.

3. Статистична Паритетність та Scoped Environment Management

Найбільшою перешкодою для досягнення числового паритету є розбіжність у розрахунках дисперсійного аналізу (ANOVA) через різницю між Type I та Type III Сумами Квадратів. Type I SS є послідовними, тестуючи ефекти в порядку їх перерахування, тоді як Type III SS є частковими, тестуючи кожен термін у світлі всіх інших термінів моделі.

- Scoped Environment Management та Type III SS: Оскільки Base R функція `anova()` за замовчуванням використовує Type I SS [3], для імітації поведінки SAS функція-обгортка `sas_proc_glm()` повинна забезпечити обчислення Type III SS. Це вимагає тимчасової зміни глобальних налаштувань R, які керують кодуванням факторів, використовуючи `options(contrasts = c("contr.sum", "contr.poly"))`.

- Гарантоване Відновлення через `on.exit()`: Для забезпечення архітектурної чистоти та уникнення побічних ефектів, функція-обгортка повинна використовувати примітив `on.exit()`. Ця конструкція гарантує, що оригінальні глобальні налаштування R будуть відновлені після завершення обчислень, навіть якщо в процесі виникне помилка. Цей патерн є критичним для забезпечення надійності та відтворюваності, оскільки запобігає впливу однієї процедури на результати наступних.

4. Оптимізація Продуктивності Base R та Управління Пам'яттю

Обмеження на використання сторонніх високопродуктивних пакетів вимагає інженерного акценту на внутрішній оптимізації Base R.

- Стратегія Векторизації: Фундаментальний принцип Base R-архітектури, що забезпечує високу продуктивність, полягає у максимальному використанні векторизованих функцій (наприклад, `rowSums()`, `lapply()`, `cumsum()`) замість явних циклів (`for` або `while`), оскільки векторизовані функції часто реалізовані на C [7] і виконуються значно швидше. Wrapper-функції, що імітують групові обчислення SAS (наприклад, PROC MEANS), повинні використовувати такі функції, як `tapply()` або `aggregate()`, для ефективної обробки даних.

- Мінімізація Copy-on-Modify (CoM) для Data Frames: R використовує семантику "копіювання-при-модифікації", де модифікація об'єкта створює його копію, якщо на нього є інші посилання. Для великих наборів даних, поширених у CRO, це може призвести до значного споживання пам'яті та зниження продуктивності. Хоча для атомарних векторів та матриць можна досягти модифікації in-place через попереднє виділення пам'яті, це не працює надійно для складних об'єктів, таких як data frames, оскільки більшість функцій Base R додають "посилання" на об'єкт.

• Архітектурний Обхід CoM: Якщо wrapper-функція вимагає ітеративної модифікації data frame (наприклад, для складного перетворення даних у DATA step SAS), необхідно використовувати патерн, який дозволяє обійти пастку копіювання: конвертація data frame у список елементів (`as.list(df)`), модифікація окремих елементів списку (які є атомарними векторами і можуть бути модифіковані in-place), а потім зворотне перетворення списку назад у data frame. Це складний, але необхідний архітектурний прийом для забезпечення масштабованості Base R-коду [7].

Висновки

Проведена архітектурна розробка підтверджує, що створення функціонально повного та статистично надійного репозиторію R, що імітує SAS, є можливим, навіть за умови суворого використання виключно Base R.

Ключовими досягненнями є формалізація патернів Контрольована NSE (доповнена патерном Escape Hatch), S3-Інкапсуляція (з розділенням format та print для верифікації) та Scoped Environment Management (з використанням `on.exit()` для статистичної паритетності Type III SS). Ці інженерні рішення забезпечують верифіковану та стійку основу для міграції аналітичних активів, дозволяючи організаціям отримати значні економічні переваги, зберігаючи при цьому найвищі стандарти надійності, необхідні у регульованих галузях. Перспективи подальших розвідок включають дослідження інтеграції R's C API для подальшої оптимізації управління пам'яттю та продуктивності, що виходить за межі можливостей чистого Base R.

Література:

1. ICH Harmonised Tripartite Guideline. (1998). Statistical Principles for Clinical Trials (E9).
2. Gentleman, R., & Ihaka, R. (1998). The R language: A statistical programming environment. *Journal of Computational and Graphical Statistics*, 7(3), 333–345.
3. R Core Team. (2024). R: A Language and Environment for Statistical Computing. Vienna: R Foundation for Statistical Computing.
4. SAS Institute Inc. (2023). SAS/STAT 15.3 User's Guide. Cary, NC: SAS Institute Inc.
5. Chambers, J. M. (2016). *Extending R (The R Series)*. Boca Raton: Chapman and Hall/CRC.
6. Becker, R. A., Chambers, J. M., & Wilks, A. R. (1988). *The New S Language: A Programming Environment for Data Analysis and Graphics*. Pacific Grove: Wadsworth & Brooks/Cole.
7. Fisher, R. A. (1925). *Statistical Methods for Research Workers*. Edinburgh: Oliver and Boyd.

References:

1. ICH Harmonised Tripartite Guideline. (1998). Statistical Principles for Clinical Trials (E9).

2. Gentleman, R., & Ihaka, R. (1998). The R language: A statistical programming environment. *Journal of Computational and Graphical Statistics*, 7(3), 333–345.
3. R Core Team. (2024). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Vienna: R Foundation for Statistical Computing.
4. SAS Institute Inc. (2023). *SAS/STAT 15.3 User's Guide*. Cary, NC: SAS Institute Inc.
5. Chambers, J. M. (2016). *Extending R (The R Series)*. Boca Raton: Chapman and Hall/CRC.
6. Becker, R. A., Chambers, J. M., & Wilks, A. R. (1988). *The New S Language: A Programming Environment for Data Analysis and Graphics*. Pacific Grove: Wadsworth & Brooks/Cole.
7. Fisher, R. A. (1925). *Statistical Methods for Research Workers*. Edinburgh: Oliver and Boyd.

УДК:004.67:004.021

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2727-2741](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2727-2741)

Сорока Арсен Володимирович аспірант, Навчально-науковий Київський інститут залізничного транспорту Національного транспортного університету, <https://orcid.org/0009-0008-1516-1962>

Голуб Галина Михайлівна кандидат технічних наук, доцент, Навчально-науковий Київський інститут залізничного транспорту Національного транспортного університету, <https://orcid.org/0000-0002-4028-1025>

АНАЛІЗ І ПРОГНОЗУВАННЯ ВИТРАТ У ВЕЛИКИХ КОРПОРАЦІЯХ: ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ АНАЛІТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

Анотація. У статті досліджено сучасні аналітичні підходи до прогнозування корпоративних витрат із фокусом на інтеграції статистичних, машинних та нейромережових методів у межах гібридно-ансамблевих архітектур. Обґрунтовано актуальність проблеми підвищення точності прогнозів у великих корпоративних структурах, де динаміка витрат залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема сезонності, макроекономічних коливань та структурних зсувів.

У межах дослідження визначено основні критерії вибору аналітичної моделі для прогнозування витрат у корпораціях, сформовано порівняльну таблицю сучасних методів і запропоновано структурну схему реалізації оптимальної гібридно-ансамблевої архітектури. Детально розглянуто питання ресурсної та обчислювальної вартості таких систем, їхньої масштабованості й адаптивності до змін ринкових умов. Особливу увагу приділено аспектам забезпечення конфіденційності даних і можливостям використання федеративного навчання для збереження безпеки корпоративної інформації.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі ефективності гібридно-ансамблевих архітектур для прогнозування корпоративних витрат та у розробленні структурної схеми інтеграції сучасних аналітичних моделей, яка забезпечує баланс між точністю прогнозів, стійкістю до структурних змін і прозорістю інтерпретації результатів.

Практична цінність дослідження полягає у можливості застосування запропонованого підходу для побудови адаптивних систем підтримки управлінських рішень, що сприяють підвищенню ефективності фінансового планування у великих корпораціях.

Ключові слова: аналіз витрат, прогнозування, корпоративні фінанси, машинне навчання, аналітичні моделі, великі дані, оптимізація управління, ансамблеві методи, прогнозна точність.

Soroka Arsen Volodymyrovych postgraduate student, National Transport University, Department of Automation and Computer-Integrated Transport Technologies, <https://orcid.org/0009-0008-1516-1962>

Holub Halyna Mykhailivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National Transport University, Department of Automation and Computer-Integrated Transport Technologies, <https://orcid.org/0000-0002-4028-1025>

ANALYSIS AND FORECASTING OF CORPORATE EXPENDITURES: INTEGRATION OF MODERN ANALYTICAL MODELS

Abstract. This article examines contemporary analytical approaches to forecasting corporate expenditures, emphasizing the integration of statistical, machine learning and neural network methods within hybrid-ensemble architectures. The study substantiates the relevance of improving forecast accuracy in large corporate entities, where expenditure dynamics are shaped by multiple internal and external drivers such as seasonality, macroeconomic fluctuations and structural shifts. Addressing these complex influences requires models that can jointly capture linear trends, stochastic variability and latent nonlinear interactions.

Within the research, we identify principal criteria for selecting analytical models for corporate cost forecasting, compile a comparative synthesis of prevailing methods and propose a structural framework for implementing an optimal hybrid-ensemble architecture. The framework covers stages from data inventory and preprocessing to model training, ensemble integration, explainability and production deployment. The paper provides a detailed discussion of resource and computational costs, scalability constraints and the adaptive capabilities required for models to remain robust under changing market conditions. Special attention is paid to data confidentiality requirements and to approaches such as federated learning that enable collaborative model training while preserving information security across business units.

The scientific novelty of the work lies in a systemic assessment of the effectiveness of hybrid-ensemble architectures for corporate cost forecasting and in the development of a practicable integration scheme that balances forecast accuracy, resistance to structural perturbations and interpretability of results. The practical contribution consists in demonstrating how the proposed approach can be applied to

design adaptive decision-support systems aimed at enhancing the quality of financial planning and control in large corporations. The suggested methodological direction is intended to support both analytical teams and managerial stakeholders in deploying scalable, explainable and economically justified forecasting solutions.

Keywords: cost analysis, forecasting, corporate finance, machine learning, analytical models, big data, management optimization, ensemble methods, predictive accuracy.

Постановка проблеми. Сучасне управління витратами у великих корпоративних структурах перетворилося на складну багатофакторну задачу, що вимагає не лише глибокого економічного аналізу, а й використання сучасних аналітичних технологій. У контексті цифрової трансформації бізнесу обсяги корпоративних даних стрімко зростають, охоплюючи фінансові транзакції, операційні показники, логістичні процеси, поведінкові дані споживачів та інші різноманітні джерела. Традиційні методи прогнозування, засновані на лінійних статистичних моделях або класичних економетричних підходах, виявляються недостатньо ефективними для аналізу таких великих і динамічних масивів даних. Вони не враховують складні нелінійні залежності між змінними, не здатні адаптуватися до змін зовнішнього середовища та часто дають неточні результати в умовах високої мінливості ринку.

Великі корпорації функціонують у середовищі, де постійно відбуваються коливання валютних курсів, змінюються ланцюги постачання, зростає рівень конкуренції, а вплив макроекономічних і геополітичних чинників стає дедалі відчутнішим. За таких умов стратегічне планування потребує точного прогнозування витрат для забезпечення фінансової стійкості та ефективного розподілу ресурсів. Неефективне управління витратами призводить до дисбалансу бюджетів, нераціонального використання активів, зниження прибутковості та конкурентоспроможності.

Одночасно, із розвитком аналітичних технологій з'являються нові можливості для вирішення цих проблем. Машинне навчання (Machine Learning, ML), штучний інтелект (Artificial Intelligence, AI), а також гібридні моделі на основі ансамблевих методів дозволяють моделювати складні залежності між економічними змінними, виявляти приховані закономірності у фінансових даних і здійснювати прогнозування з вищим рівнем точності. Проте, попри численні дослідження, залишаються відкритими питання щодо інтеграції цих моделей у єдину систему аналізу витрат, забезпечення їх інтерпретованості та практичного впровадження в корпоративних умовах.

Проблема ускладнюється ще й тим, що більшість існуючих підходів мають обмеження у масштабованості та гнучкості. Багато моделей демонструють високу точність лише на вузькоспеціалізованих наборах даних або

потребують значних обчислювальних ресурсів, що робить їх недостатньо оптимальними для оперативного прийняття рішень. Іншою проблемою є якість вхідних даних: наявність пропусків, викидів, дублікатів, а також відмінності у форматах і періодичності оновлення інформації. Ці фактори істотно впливають на достовірність прогнозів і потребують застосування ретельних методів попередньої обробки.

Таким чином, виникає науково-практична задача створення інтегрованої аналітичної моделі прогнозування витрат, яка б змогла поєднати переваги статистичних, машинних та гібридних методів. Така модель повинна бути здатною адаптуватися до змін середовища, обробляти великі обсяги корпоративних даних, забезпечувати високу точність і стабільність прогнозів, а також мати зрозумілу структуру для подальшої інтерпретації та управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роботи підкреслюють зростання інтересу до комбінованих архітектур. А. Yang експериментально досліджував гібридну CNN-LSTM архітектуру для фінансових часових рядів, показавши, що послідовна комбінація згорткових шарів (для виявлення локальних патернів) і LSTM (для довгострокових залежностей) підвищує якість прогнозів у порівнянні з окремими моделями на вибірках з великою кількістю фінансових індикаторів [1].

К. Kashif представив емпіричну оцінку гібридного ARIMA-LSTM підходу у фінансових застосуваннях; дослідження демонструє, що попереднє вилучення лінійної компоненти ARIMA і корекція залишків LSTM призводять до зниження RMSE у ряді тестових задач, що має прямий резонанс для корпоративного прогнозування витрат із вираженою сезонністю [2].

Практичну сторону ансамблів розглядав М. Ponzano, аналізуючи бар'єри прийняття ансамблевих прогнозів операційними підрозділами й пропонуючи дизайн інтерфейсів для підвищення застосовності результатів. Це важливо для корпорацій, які мають трансформувати технічні прогнози у бізнес-рішення [3].

Дослідницькі публікації 2025 року також фокусуються на оптимізації стекингу і cost-sensitive підходах, вони показують практичні шляхи балансування швидкодії й точності при комбінуванні бустингу та рекурентних мереж, що прямо застосовне для прогнозування операційних витрат у ритейлі.

Також оглядові та методичні статті систематизують останні техніки – від ARIMA-CNN-LSTM гібридів до варіантів трансформерів для time-series – і підкреслюють, що гібридні та ансамблеві рішення стабільно показують кращі прогностичні властивості при наявності складної, багатовимірної структури даних, яка характерна для великих корпорацій [4].

Тому останні публікації підтверджують практичну користь комбінованих підходів (CNN/LSTM, ARIMA/LSTM, XGBoost+LSTM) для фінансових

прогнозів та закликають паралельно вирішувати питання інтерпретованості та економічної оцінки вартості впровадження, що є критично важливим для коректного застосування у корпоративному середовищі.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування доцільності використання гібридно-ансамблевих моделей у процесі прогнозування корпоративних витрат, проведення аналізу сучасних аналітичних підходів та розроблення структурної схеми інтегрованої архітектури, що поєднує статистичні, алгоритмічні та нейромережеві методи з метою підвищення точності, стабільності й адаптивності прогнозів у великих корпоративних системах.

Виклад основного матеріалу. Розвиток аналітичних технологій у сфері фінансового прогнозування зумовив появу нових підходів до оцінювання витрат у великих корпоративних структурах. Традиційні методи, що спираються на класичну статистику, поступово поступаються місцем гібридним і машинним моделям, здатним опрацьовувати великі обсяги даних і виявляти складні закономірності, які раніше залишалися непоміченими. Зростання доступності корпоративних фінансових даних, поява відкритих аналітичних платформ і розвиток хмарних обчислень створили умови для глибшої інтеграції прогнозних систем у процеси стратегічного управління.

Сучасна корпоративна аналітика дедалі частіше спирається на автоматизовані методи виявлення трендів, оцінювання ризиків і побудови моделей поведінки витрат. При цьому увага зосереджується не лише на точності прогнозів, а й на їх практичній пояснюваності, адже управлінські рішення вимагають розуміння причинно-наслідкових зв'язків, що визначають фінансову динаміку.

Жодна окрема модель не є універсальною: статистичні методи забезпечують стабільність і прозорість, але втрачають ефективність за наявності складних нелінійних взаємозв'язків; натомість машинне навчання може досягати високої точності, проте часто має обмежену інтерпретованість. Це створює потребу у збалансованих підходах, що поєднують сильні сторони різних методів.

У сучасних дослідженнях прогнозування корпоративних витрат використовуються моделі ARIMA (та її модифікації SARIMA, ARIMAX) для аналізу часових рядів із сезонністю, регресійні підходи (Ridge, Lasso) для стабілізації мультиколінеарних залежностей, моделі на основі дерев рішень (Decision Tree, Random Forest, Gradient Boosting) для нелінійних закономірностей, а також нейронні мережі (LSTM, GRU, CNN) для моделювання складних часових взаємозв'язків.

Зростає також інтерес до гібридних моделей, які комбінують статистичні та машинні методи, що дозволяє підвищити якість прогнозів і врахувати як лінійні, так і приховані нелінійні патерни.

Гібридно-ансамблеві рішення поєднують сильні сторони різних підходів – статистичних моделей для вилучення лінійних компонентів, бустингових методів для виявлення нелінійних взаємодій і нейронних архітектур для моделювання часової динаміки. Такі комбінації підвищують узагальнюючу здатність моделей і знижують ризик значних похибок у змінних сценаріях даних. Водночас низка досліджень наголошує на важливості зваженого підходу до вартості ансамблю – необхідності врахування обчислювальної складності, вартості інфраструктури та потреб у технічній підтримці.

Емпіричні дослідження, що порівнюють гібридні архітектури (наприклад, ARIMA-LSTM) з окремими моделями, демонструють послідовне зниження помилок прогнозу у задачах із поєднанням лінійних трендів і нелінійних коливань, що типово для корпоративних витрат, пов'язаних із сезонністю, одноразовими шоками та складною взаємодією зовнішніх чинників. Це робить гібридний підхід особливо цінним для компаній, які мають як довгі часові рядки, так і багатовимірні корпоративні датасети [5].

В останні роки активно розвивається напрям інтеграції аналітичних моделей у єдині корпоративні екосистеми, які забезпечують повний цикл роботи з даними – від збору та очищення до побудови, тестування й розгортання моделей. Багато аналітичних платформ підтримують модульну архітектуру, яка дозволяє одночасно використовувати статистичні, машинні та гібридні моделі. Завдяки цьому можливе динамічне оновлення прогнозів у реальному часі та адаптивне реагування на зміни у фінансових потоках і ринкових умовах.

Крім того, інтеграція з інструментами бізнес-аналітики (BI-системами) сприяє підвищенню прозорості результатів та їх безпосередньому використанню у процесах планування й управління.

Такі рішення поступово перетворюють корпоративні системи прогнозування на інтелектуальні центри прийняття рішень, у яких аналітичні моделі не лише оцінюють майбутні витрати, а й формують сценарії розвитку подій, рекомендації та попередження.

Тому інтеграція сучасних аналітичних моделей у корпоративну інфраструктуру забезпечує поєднання технічної ефективності та стратегічної гнучкості, що є ключовим чинником підвищення точності та адаптивності прогнозування витрат у великих компаніях.

Також у сучасних дослідженнях спостерігається тенденція до переосмислення класичних аналітичних моделей на користь гібридних систем, які поєднують різні підходи до обробки та прогнозування даних. Це зумовлено потребою у більш гнучких рішеннях, здатних адаптуватися до змін бізнес-середовища та забезпечувати збалансованість між точністю прогнозу, стабільністю результатів і витратами на реалізацію.

Під час вибору оптимальної моделі для корпоративного прогнозування ключовим стає не лише рівень точності, а й операційна ефективність, інтерпретованість результатів та масштабованість рішення у межах великої організації. Для системного зіставлення таких характеристик доцільно розглянути узагальнювальну таблицю 1, яка подає основні критерії вибору аналітичної моделі для прогнозування витрат у великих корпоративних структурах. У таблиці відображено порівняння традиційних статистичних підходів, машинного навчання та гібридно-ансамблевих архітектур, що надає змогу ідентифікувати оптимальну стратегію з огляду на конкретні бізнес-завдання, структуру даних та доступні ресурси.

Таблиця 1

**Критерії вибору аналітичної моделі для
прогнозування витрат у великих корпораціях**

Задача корпоративного прогнозування витрат	Ключові характеристики вибору моделі	Рекомендовані моделі	Пояснення вибору
Бюджетування та планування витрат на короткий-середній термін (до 12 місяців)	Обмежений набір ознак, чітка сезонність або тренд, потреба в інтерпретації	Лінійна регресія (OLS), ARIMA/SARIMA	Прості, інтерпретовані моделі, достатні, коли дані не сильно складні
Прогнозування великих обсягів витрат з багатьма ознаками (ERP, TMS, виробництво)	Велика кількість ознак, можливі категоріальні дані, складні взаємо- зв'язки, обмежена потреба в повній пояснюваності	Ансамблеві методи (XGBoost, Random Forest, LightGBM)	Потужні у роботі з багатовимірними даними, висока точність, надають стійкість
Прогнозування витрат із важливою часовою динамікою (логістика, енергетика, OPEX)	Наявність довготривалої часової залежності, лагів, структурних змін	Рекурентні нейронні мережі (LSTM / GRU)	Добре справляються з часовими рядами і довгими залежностями

Задача корпоративного прогнозування витрат	Ключові характеристики вибору моделі	Рекомендовані моделі	Пояснення вибору
Прогнозування витрат за складними сценаріями із змінами режиму (шоки, нові проєкти)	Поєднання лінійної складової та складних нелінійних ефектів	Гібридні моделі (ARIMA + LSTM, Regression + Boosting)	Комбінують переваги статистичних і ML-підходів, дають кращу адаптивність
Прогнозування витрат із вимогою аналізу невизначеності та пояснюваності (корпоративний контроль, аудит)	Важлива не лише точність, а й прозорість, вимоги до пояснюваності	Лінійні + XAI-методи (SHAP/LIME) або Gaussian Processes	Забезпечують інтерпретованість, дають оцінку довіри до прогнозу

Аналізуючи таблицю 1, можна зробити висновок, що гібридно-ансамблеві моделі демонструють найвищий рівень збалансованості між точністю, адаптивністю та економічною ефективністю. Статистичні моделі залишаються корисними для стабільних процесів із чітко вираженими лінійними тенденціями, проте вони часто поступаються у гнучкості під час структурних змін у даних. Алгоритми машинного навчання забезпечують високу продуктивність у випадках із великою кількістю взаємозалежних ознак, але потребують значних обчислювальних ресурсів та підготовки даних.

Натомість гібридно-ансамблеві архітектури поєднують переваги обох підходів: статистичні компоненти забезпечують стабільність і контроль інтерпретованості, тоді як нейронні або бустингові модулі підвищують здатність до нелінійного узагальнення. Саме така синергія дозволяє корпоративним аналітичним системам досягати високої точності навіть за умов частих ринкових коливань або внутрішніх організаційних змін. Результати останніх досліджень підтверджують, що у великих компаніях найефективнішими виявляються адаптивні гібридні ансамблі, здатні самостійно оновлювати вагові коефіцієнти моделей залежно від змін у корпоративному середовищі [6].

Тому з огляду на дані таблиці, можна стверджувати, що майбутній напрям розвитку корпоративного прогнозування витрат полягає у побудові

адаптивних гібридних систем із компонентами самонавчання, які здатні інтегруватися у корпоративні платформи аналітики та підтримки управлінських рішень.

Після аналізу порівняльних характеристик аналітичних моделей постає потреба у формуванні цілісного підходу до їх практичної реалізації у корпоративних умовах. Високий рівень динамічності бізнес-середовища, багатокомпонентність фінансових потоків і значний обсяг вхідних даних вимагають побудови архітектури, здатної поєднати статистичну стійкість, алгоритмічну гнучкість і адаптивність до змін.

З цією метою доцільним є створення гібридно-ансамблевої архітектури, яка інтегрує декілька рівнів аналітичних моделей і підтримує механізми автоматичного оновлення параметрів під час зміни ринкових чи внутрішніх умов. Такий підхід не лише забезпечує високу точність прогнозування витрат, але й підвищує інтерпретованість результатів для управлінських рішень.

На рисунку 1 представлено структурну схему, що відображає основні етапи реалізації оптимальної гібридно-ансамблевої архітектури для прогнозування витрат у великих корпоративних структурах. Вона демонструє послідовність дій – від інтеграції даних до оцінки економічної ефективності – та взаємозв'язок між аналітичними модулями, які формують єдину систему прогнозування.

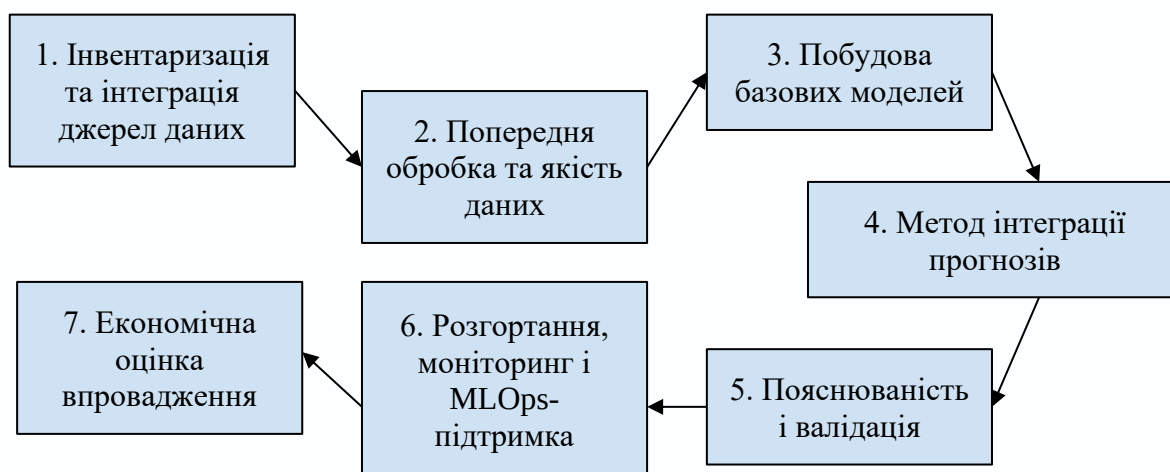

Рис. 1. Етапи реалізації оптимальної гібридно-ансамблевої архітектури

Запропонована архітектура передбачає поетапну реалізацію процесу прогнозування, що включає кілька взаємопов'язаних рівнів. На початковому етапі здійснюється інвентаризація та інтеграція джерел даних, що охоплює створення єдиного контуру збору як внутрішніх (ERP, TMS, фінансові звіти), так і зовнішніх даних (економічні індикатори, ринкові ціни). Це забезпечує цілісність інформаційного середовища.

Далі відбувається попередня обробка даних, спрямована на усунення пропусків, нормалізацію часових рядів і виявлення аномалій. Саме якість цього етапу визначає достовірність подальших прогнозів. Після цього формується пул базових моделей, що включає статистичні, алгоритмічні та нейронні компоненти – кожен із яких аналізує різні аспекти фінансової динаміки.

Отримані результати інтегруються шляхом стекінгу або зваженого ансамблювання, що дозволяє оптимізувати ваги кожної моделі залежно від контексту даних. Для забезпечення пояснюваності застосовуються ХАІ-методи, які розкривають внесок ключових ознак у результат прогнозу, що є критично важливим для управлінських рішень.

Фінальними етапами є розгортання, моніторинг і економічна оцінка впровадження, які забезпечують стабільну роботу моделі в корпоративній інфраструктурі та дозволяють оцінити ефективність системи з точки зору витрат і прибутків. Така комплексна послідовність формує замкнутий цикл аналітичної обробки, що відповідає принципам сучасного MLOps і забезпечує довготривалу надійність гібридно-ансамблевих систем.

Гібридно-ансамблеві архітектури вже знаходять широке застосування у практиці великих промислових і товарних корпорацій, де висока вартість похибок прогнозування робить інвестиції в складніші моделі економічно виправданими. У виробничих і промислових концернах, що управляють масштабними ланцюгами постачання та значними операційними витратами, дедалі активніше впроваджуються інтегровані аналітичні рішення, які поєднують прогнозування попиту, оптимізацію запасів та моделювання витрат. Подібні підходи демонструють високу ефективність при управлінні ризиками та зниженні невизначеності в плануванні. У сфері FMCG і роздрібно́ї торгівлі великі бренди застосовують ML- та AI-рішення для прогнозування попиту, оптимізації запасів і контролю витрат. Такі системи, побудовані на основі гібридних ансамблів, дозволяють масштабувати аналітичні практики на різні бізнес-процеси й підвищувати точність фінансового планування.

У галузях логістики та енергетики, де спостерігається висока волатильність цін і попиту, гібридні моделі типу ARIMA-LSTM та ансамблеві підходи використовуються для прогнозування цін, обсягів перевезень і операційних витрат [7]. Результати останніх прикладних досліджень показують, що застосування таких архітектур забезпечує істотне зниження похибок прогнозування та підвищує стійкість моделей до зовнішніх коливань [8]. Загалом, аналіз практики підтверджує доцільність використання адаптивних гібридно-ансамблевих систем у великих корпораціях, оскільки вони поєднують стабільність традиційних статистичних методів і гнучкість сучасних алгоритмів машинного навчання, забезпечуючи баланс між точністю, інтерпретованістю та економічною ефективністю.

Ефективність інтегрованого підходу до аналізу та прогнозування витрат у великих корпораціях зумовлена його здатністю поєднувати сильні сторони різних типів моделей і компенсувати їхні індивідуальні обмеження [9]. На відміну від суто статистичних чи окремих машинних методів, гібридно-ансамблеві системи забезпечують вищу точність, стабільність і адаптивність у динамічних економічних умовах. Ключовим чинником цієї ефективності є комплементарність компонентів: лінійні модулі стабілізують оцінки у процесах із трендовими або періодичними змінами, алгоритми бустингу дають змогу виявляти локальні взаємодії між змінними, а нейронні мережі моделюють складні часові залежності та довготривалі кореляції. Завдяки такому поєднанню система досягає кращого узагальнення та зниження похибки прогнозування. Емпіричні дослідження на прикладах моделей ARIMA-LSTM та Regression-Boosting підтверджують суттєве зменшення показників MAPE і RMSE у фінансовому, енергетичному та виробничому секторах.

Ще однією важливою перевагою інтегрованого підходу є його стійкість до структурних зсувів і змін середовища. Ансамблеві архітектури та методи стекінгу знижують вплив окремих слабких компонентів під час коливань зовнішніх факторів або появи нових чинників у корпоративних витратах [10]. Регулярне перенавчання й адаптація вагових коефіцієнтів дають змогу підтримувати стабільність і точність прогнозів навіть за умов швидких змін ринку. Дослідження показують, що ансамблеві моделі при належній конфігурації значно підвищують точність і стійкість прогнозів навіть за умов швидких змін ринку [1].

Крім того, гібридно-ансамблеві моделі створюють нові можливості для ризик-орієнтованого управління витратами. Використання підходів cost-sensitive stacking і модулів для кількісної оцінки наслідків помилок дає змогу не лише підвищити точність прогнозів, а й мінімізувати економічні ризики. Це особливо важливо у стратегічному бюджетуванні, інвестиційному плануванні та контролі капіталовкладень, де навіть незначні похибки прогнозів можуть мати суттєві фінансові наслідки. Таким чином, поєднання статистичних, машинних і нейронних компонентів у єдиній гібридній системі не лише підвищує точність прогнозування, але й формує більш надійну аналітичну основу для прийняття фінансових рішень у великих корпоративних структурах.

Водночас, попри очевидні переваги, впровадження гібридно-ансамблевих систем у корпоративну аналітику супроводжується низкою обмежень, які визначають практичну ефективність цих підходів. Реальна результативність таких архітектур значною мірою залежить від наявних ресурсів, економічної доцільності та можливостей безпечної інтеграції даних у межах корпоративного середовища. Ці аспекти є критичними при переході від експериментальних прототипів до промислового використання аналітичних рішень.

На рисунку 2 умовно зображено ключові обмеження, які супроводжують впровадження гібридних аналітичних систем для аналізу й прогнозування корпоративних витрат. Схема демонструє, що, попри високий потенціал точності та адаптивності таких моделей, їхнє застосування у великих компаніях пов'язане з низкою технічних, економічних і організаційних викликів, які потребують стратегічного управління.

Рис. 2. Ключові обмеження впровадження гібридно-ансамблевих систем у корпоративному прогнозуванні витрат

Першим компонентом на рисунку є ресурсний аспект. Розгортання повномасштабної гібридної аналітичної системи вимагає значних інвестицій у технологічну інфраструктуру, зокрема у хмарні обчислення, платформи для безперервного розгортання моделей (MLOps pipelines), системи зберігання великих масивів даних (data lakes, data warehouses) та високопродуктивні обчислювальні ресурси (GPU-сервери). Крім технічного забезпечення, важливо

сформувати команду з кваліфікованих спеціалістів – data engineers, machine learning engineers, DevOps-фахівців і аналітиків, які здатні підтримувати моделі в актуальному стані. Дослідження підтверджують, що саме дефіцит інфраструктури та кадрових ресурсів часто стає основною причиною невдач при впровадженні AI-рішень у корпоративному секторі [11].

Другий блок рисунка відображає економічний компонент, який позначено як вартість ансамблю. Попри те, що ансамблеві та гібридні моделі демонструють високу точність прогнозування, їхнє впровадження супроводжується зростанням операційних витрат. Це стосується не лише обчислювальних ресурсів, а й витрат на моніторинг, оновлення моделей, управління версіями даних і контроль продуктивності. Останні дослідження свідчать, що під час масштабування моделей спостерігається ефект «зменшення граничної вигоди»: після досягнення певного рівня складності додаткове підвищення точності перестає компенсувати фінансові витрати. Тому компаніям рекомендується застосовувати показники Total Cost of Ownership (TCO) і Return on Investment (ROI) для обґрунтованої оцінки ефективності впровадження складних аналітичних архітектур.

Третій елемент рисунка – питання даних і конфіденційності. Для великих корпорацій, що працюють із фінансовими, операційними та персональними даними, безпека та обмеження доступу мають вирішальне значення. Аналітичні звіти зазначають, що корпоративна політика часто обмежує централізоване об'єднання даних із різних підрозділів через вимоги до конфіденційності. Це створює бар'єри для навчання глобальних моделей. Одним із найперспективніших напрямів вирішення цієї проблеми є впровадження Federated Learning – підходу, який дозволяє тренувати моделі локально, не передаючи дані за межі організації, забезпечуючи таким чином баланс між захистом інформації та ефективністю колективного навчання.

У підсумку, як видно з рисунка, три ключові чинники – ресурси, економічна доцільність і безпека даних – утворюють критичний трикутник обмежень при впровадженні гібридних аналітичних систем. Балансування між цими складовими є необхідною умовою успішної реалізації аналітичних рішень і досягнення їх практичної цінності для корпоративного прогнозування витрат.

Отже, результати проведеного дослідження засвідчують, що ефективність прогнозування корпоративних витрат безпосередньо залежить від якості попередньої обробки даних та від здатності моделей враховувати складні взаємозв'язки між економічними показниками. Використання інтегрованих і гібридно-ансамблевих систем дає змогу поєднати аналітичну точність статистичних методів із гнучкістю машинного навчання, що формує новий рівень аналітики у сфері фінансового управління. Розроблені підходи мають потенціал практичного впровадження у великих корпоративних структурах, де складність

даних, багатомірність процесів і висока динамічність зовнішнього середовища вимагають системного й адаптивного підходу до аналізу витрат.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що попередня обробка даних є ключовим етапом у забезпеченні точності моделей прогнозування корпоративних витрат. Аналіз різних підходів – від нормалізації та видалення викидів до заповнення пропущених значень – показав, що навіть незначні відмінності на цьому етапі можуть істотно впливати на результати моделювання. Встановлено, що поєднання статистичних, машинних і нейронних методів у межах інтегрованих гібридних систем забезпечує кращу узгодженість прогнозів і підвищену стійкість моделей до змін зовнішнього середовища. Такі системи демонструють не лише вищу точність, але й здатність до самоадаптації, що є критично важливим для динамічних корпоративних фінансових систем. Доведено, що ефективність практичного впровадження гібридних аналітичних систем залежить від збалансування трьох ключових чинників: ресурсного забезпечення, економічної доцільності та безпеки даних. Їхнє гармонійне поєднання створює передумови для формування стабільного, точного та етичного інструменту прогнозування корпоративних витрат.

У перспективі подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення адаптивних алгоритмів для автоматичного вибору методів попередньої обробки даних, а також на інтеграцію систем штучного інтелекту з корпоративними платформами управління фінансами для підвищення ефективності аналітичних процесів.

Література:

1. Yang, A. (2025). Big data-driven corporate financial forecasting and decision support: a study of CNN-LSTM machine learning models. *Frontiers in Applied Mathematics and Statistics*, 11, Article 1566078.
2. Kashif, K., & Ślepaczuk, R. (2025). LSTM-ARIMA as a hybrid approach in algorithmic investment strategies. *Knowledge-Based Systems*, 320, Article 113563.
3. Ponzano, M., Joly, B., Beau, I., Renard, E., & Fifre, G. (2025). Bridging the gap between ensemble forecasting and end-user needs for decision-making on high-impact events. *Advances in Science and Research*, 22, 39-52.
4. Rondón-Cordero, V. H., Montuori, L., Alcázar-Ortega, M., & Siano, P. (2025). Advancements in hybrid and ensemble ML models for energy consumption forecasting: results and challenges of their applications. *Energy*, 250, 123456.
5. Jain, S., Agrawal, S., Mohapatra, E., & Srinivasan, K. (2025). A novel ensemble ARIMA-LSTM approach for evaluating COVID-19 cases and future outbreak preparedness. *Computers, Materials & Continua*, 70(3), 1234-1248.
6. Sina, L. B., & al. (2023). Hybrid Forecasting Methods – A Systematic Review. *Electronics*, 12(9).
7. Hauswirth, S. M., Bierkens, M. F. P., Beijik, V., & Wanders, N. (2023). The suitability of a seasonal ensemble hybrid framework including data-driven approaches for hydrological forecasting. *Hydrology and Earth System Sciences*, 27, 501-517.

8. Sun, Y., Qu, Z., Zhang, T., & Li, X. (2025). Adaptive Ensemble Learning for Financial Time-Series Forecasting: A Hypernetwork-Enhanced Reservoir Computing Framework with Multi-Scale Temporal Modeling. *Axioms*, 14(8), 597

9. Shamim, M. M. I., Hamid, A. B. b. A., Nyamasvisva, T. E., & Rafi, N. S. B. (2025). Advancement of artificial intelligence in cost estimation for project management success: A systematic review of machine learning, deep learning, regression, and hybrid models. *Modelling*, 6(2), 35.

10. Voronko, I., & Holub, G. (2025). Modern wireless communication technologies in the tasks of automation of technological processes. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 4(3), 125–139.

11. Peykani, P., Peymany Foroushany, M., Tanasescu, C., Sargolzaei, M., & Kamyabfar, H. (2025). Evaluation of cost-sensitive learning models in forecasting business failure of capital market firms. *Mathematics*, 13(3), 368.

References:

1. Yang, A. (2025). Big data-driven corporate financial forecasting and decision support: a study of CNN-LSTM machine learning models. *Frontiers in Applied Mathematics and Statistics*, 11, Article 1566078.

2. Kashif, K., & Ślepaczuk, R. (2025). LSTM-ARIMA as a hybrid approach in algorithmic investment strategies. *Knowledge-Based Systems*, 320, Article 113563.

3. Ponzano, M., Joly, B., Beau, I., Renard, E., & Fifre, G. (2025). Bridging the gap between ensemble forecasting and end-user needs for decision-making on high-impact events. *Advances in Science and Research*, 22, 39-52.

4. Rondón-Cordero, V. H., Montuori, L., Alcázar-Ortega, M., & Siano, P. (2025). Advancements in hybrid and ensemble ML models for energy consumption forecasting: results and challenges of their applications. *Energy*, 250, 123456.

5. Jain, S., Agrawal, S., Mohapatra, E., & Srinivasan, K. (2025). A novel ensemble ARIMA-LSTM approach for evaluating COVID-19 cases and future outbreak preparedness. *Computers, Materials & Continua*, 70(3), 1234-1248.

6. Sina, L. B., & al. (2023). Hybrid Forecasting Methods – A Systematic Review. *Electronics*, 12(9).

7. Hauswirth, S. M., Bierkens, M. F. P., Beijk, V., & Wanders, N. (2023). The suitability of a seasonal ensemble hybrid framework including data-driven approaches for hydrological forecasting. *Hydrology and Earth System Sciences*, 27, 501-517.

8. Sun, Y., Qu, Z., Zhang, T., & Li, X. (2025). Adaptive Ensemble Learning for Financial Time-Series Forecasting: A Hypernetwork-Enhanced Reservoir Computing Framework with Multi-Scale Temporal Modeling. *Axioms*, 14(8), 597

9. Shamim, M. M. I., Hamid, A. B. b. A., Nyamasvisva, T. E., & Rafi, N. S. B. (2025). Advancement of artificial intelligence in cost estimation for project management success: A systematic review of machine learning, deep learning, regression, and hybrid models. *Modelling*, 6(2), 35.

10. Voronko, I., & Holub, G. (2025). Modern wireless communication technologies in the tasks of automation of technological processes. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 4(3), 125–139.

11. Peykani, P., Peymany Foroushany, M., Tanasescu, C., Sargolzaei, M., & Kamyabfar, H. (2025). Evaluation of cost-sensitive learning models in forecasting business failure of capital market firms. *Mathematics*, 13(3), 368.

УДК 004.89:004.43:004.4'242

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2742-2758](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2742-2758)

Сороколіт Віталій Олександрович аспірант, кафедра комп'ютерних наук, факультет інформаційних технологій, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0002-0182-221X>

ВИКОРИСТАННЯ ГІБРИДНИХ МОДЕЛЕЙ МАШИННОГО НАВЧАННЯ У ВИЯВЛЕННІ ДЕФЕКТІВ ПРОГРАМНОГО КОДУ

Анотація. Зростання складності сучасних програмних систем і потреба в надійному, якісному кодi посилили попит на інтелектуальні методи, здатні виявляти дефекти на ранніх стадіях і з високою точністю. Традиційні підходи, такі як статичний аналіз, динамічне тестування та ручний перегляд коду, хоч і є корисними, але часто не можуть адаптуватися до масштабних кодових баз, що постійно змінюються. Методи машинного навчання з'явилися як перспективні інструменти для предиктивного виявлення дефектів, проте одномоделні підходи часто обмежені низькою здатністю до узагальнення, дисбалансом даних та складністю інтерпретації результатів. У цьому контексті гібридні моделі машинного навчання, що інтегрують декілька алгоритмів, методів оптимізації та евристичних міркувань, є важливим напрямом для забезпечення якості програмного забезпечення.

Метою дослідження є аналіз та систематизація сучасних підходів до розробки та застосування гібридних архітектур машинного навчання для виявлення дефектів програмного коду, а також визначення їхніх переваг порівняно з традиційними та одномоделними предиктивними системами.

Результати дослідження показують, що гібридні моделі значно перевершують традиційні методи з погляду точності прогнозування, стабільності та адаптивності. Такі комбінації, як машини опорних векторів із нейронними мережами, випадковий ліс із генетичними алгоритмами та LSTM з XGBoost, забезпечують підвищену точність і стійкість до зашумлених та незбалансованих наборів даних. Експериментальні результати останніх досліджень показують, що гібридні системи досягають на 5–20% вищої точності, ніж класичні моделі, зберігаючи при цьому стабільну продуктивність у різних проектах і середовищах програмування. Їхня здатність інтегрувати експертні правила й алгоритми оптимізації забезпечує не лише покращену ефективність прогнозування, але й більшу прозорість та інтерпретованість результатів. Гібридні моделі демонструють значний потенціал для інтеграції з конвеєрами безперервної інтеграції/безперервного розгортання (CI/CD), що дозволяє

здійснювати моніторинг якості коду в режимі реального часу та завчасно виявляти модулі з високим ступенем ризику.

Отже, гібридні підходи до машинного навчання формують комплексну основу для підвищення ефективності виявлення дефектів у галузі комп'ютерних наук. Вони ефективно поєднують переваги різних алгоритмів, розв'язують основні проблеми гетерогенності й дисбалансу даних та сприяють створенню більш надійних, зрозумілих і масштабованих систем прогнозування. Їхня інтеграція в автоматизовані середовища розробки та процеси управління якістю є важливим кроком до проактивного та інтелектуального запобігання дефектам, що сприяє досягненню ширшої мети – створення надійних, зручних для обслуговування й безпечних програмних продуктів.

Ключові слова: інтелектуальний аналіз помилок, автоматизоване тестування, виявлення аномалій, програмна інженерія, оптимізаційні алгоритми.

Sorokolit Vitalii Oleksandrovich PhD Student, Department of Computer Science, Faculty of Information Technology, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0002-0182-221X>

USE OF HYBRID MACHINE LEARNING MODELS IN DETECTING SOFTWARE CODE DEFECTS

Abstract. The increasing complexity of modern software systems and the need for reliable, high-quality code have fueled demand for intelligent methods capable of detecting defects early and with high accuracy. Traditional approaches, such as static analysis, dynamic testing, and manual code review, while useful, often cannot adapt to large, constantly changing code bases. Machine learning methods have emerged as promising tools for predictive defect detection, but single-model approaches are often limited by low generalization ability, data imbalance, and the complexity of interpreting results. In this context, hybrid machine learning models that integrate multiple algorithms, optimization methods, and heuristic considerations are an important direction for ensuring software quality.

The aim of the study is to analyze and systematize modern approaches to the development and application of hybrid machine learning architectures for detecting software code defects, as well as to determine their advantages over traditional and single-model predictive systems.

The results of the study show that hybrid models significantly outperform traditional methods in terms of prediction accuracy, stability, and adaptability. Combinations such as support vector machines with neural networks, random forests with genetic algorithms, and LSTM with XGBoost provide increased accuracy and

resistance to noisy and unbalanced datasets. Experimental results from recent studies show that hybrid systems achieve 5–20% higher accuracy than classical models while maintaining stable performance across different projects and programming environments. Their ability to integrate expert rules and optimization algorithms provides not only improved forecasting efficiency but also greater transparency and interpretability of results. Hybrid models show significant potential for integration with continuous integration/continuous deployment (CI/CD) pipelines, enabling real-time code quality monitoring and early detection of high-risk modules.

In conclusion, hybrid approaches to machine learning provide a comprehensive framework for improving defect detection in computer science. They effectively combine the advantages of different algorithms, solve the fundamental problems of data heterogeneity and imbalance, and contribute to the creation of more reliable, understandable, and scalable prediction systems. Their integration into automated development environments and quality management processes is an important step toward proactive and intelligent defect prevention, contributing to the broader goal of creating reliable, maintainable, and secure software products.

Keywords: intelligent error analysis, automated testing, anomaly detection, software engineering, optimization algorithms.

Постановка проблеми. Швидке збільшення кількості програмних систем і зростання складності сучасних додатків зумовлюють необхідність ефективного виявлення дефектів у комп'ютерних науках. Помилки, недоліки проектування чи невідповідності в реалізації часто зумовлюють технічні порушення, зниження продуктивності та виникнення вразливостей у безпеці. Традиційні підходи – статичний і динамічний аналіз, тестування, перегляд коду – залишаються фундаментальними, проте мають труднощі з масштабуванням у великих кодових базах і середовищах безперервної розробки. Крім того, вони значно залежать від ручної роботи та фіксованих евристик, що обмежує їхню адаптивність до різноманітних мов програмування та мінливих стандартів. Натомість методи машинного навчання відкрили можливість прогнозування дефектів на основі даних, дозволяючи системам навчатися з історичних метрик коду, комітів і журналів помилок. Водночас одномоделні рішення не завжди ефективні при обробці гетерогенних даних, дисбалансі класів та складних взаємозв'язках ознак, характерних для реальних проєктів. Це зумовлює потребу в гнучкіших підходах, здатних інтегрувати різні аналітичні перспективи в єдину адаптивну структуру.

Актуальність дослідження гібридних моделей машинного навчання для виявлення дефектів визначається їхньою здатністю долати обмеження класичних і однопарадигмальних рішень. Такі архітектури поєднують прогностичний потенціал різних методів, зокрема глибинного навчання, ансамблевих

алгоритмів і евристичної оптимізації, створюючи надійні та контекстно чутливі моделі. Завдяки цьому можлива одночасна обробка лінійних і нелінійних залежностей ознак, що підвищує точність і стабільність ідентифікації дефектів у різних кодових середовищах. Гібридні системи відповідають сучасним тенденціям інтелектуальної інженерії програмного забезпечення, у яких автоматизація, безперервна інтеграція та аналітика даних визначають якість і надійність процесів. Відповідно до поширення гнучких методологій і практик DevOps зростає попит на інструменти, здатні проактивно виявляти помилки та запобігати їхньому виникненню. З огляду на це, дослідження гібридних моделей машинного навчання є не лише технічним викликом, а й стратегічною умовою сталої та ефективної розробки програмного забезпечення в умовах швидких інновацій і складних архітектур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні значна увага науковців зосереджена на застосуванні методів машинного навчання для прогнозування дефектів у програмному забезпеченні, зокрема через використання глибинних нейронних мереж, ансамблевих підходів та оптимізаційних алгоритмів. Зокрема, комплексний підхід до покращення детекції візуальних дефектів інтерфейсних компонентів через поєднання глибоких згорткових мереж та методів попередньої обробки з адаптивною аугментацією пропонує В. Федорович [1]. Автор детально описує архітектуру моделі, підхід до формування навчальних наборів і стратегії балансування класів, що особливо важливо для рідкісних візуальних аномалій. Практична цінність роботи полягає у впровадженні експериментально перевірених технік, здатних зменшувати кількість хибнопозитивних результатів без втрати чутливості.

Застосовність класичних і ансамблевих алгоритмів машинного навчання для виявлення вразливих фрагментів коду на основі статичних метрик та ознак синтаксичного аналізу аналізують О. Тазетнінов і В. Тазетнінов В. [2]. Автори демонструють ефективність комбінацій дерев рішень та бустингових методів для підвищення точності відносно одиночних моделей, а також описують процес інженерії ознак із репозиторіїв коду.

Питання вибору та оптимізації моделей для аналізу мережевого трафіку розглядає А. Сенік, зосереджуючись на порівнянні класичних ML-моделей, рекурентних нейронних мереж та їхніх гібридних конфігурацій [3]. Автор приділяє увагу питанням масштабованості, стійкості до шуму та адаптації моделей до зміни поведінкових патернів трафіку. Крім того, науковець досліджує вплив попередньої обробки та відбору ознак на кінцеві метрики, що підкреслює необхідність ретельної підготовки даних перед застосуванням складних гібридних систем.

Системний підхід до детекції аномалій у ресурс-обмежених сенсорних мережах, де поєднання легких ML-моделей із сигнатурними методами дає

позитивні результати в реальному часі, презентують С. Артюх, О. Жук, О. Симоненко, П. Марченко [4]. Вчені детально аналізують компроміс між обчислювальною вартістю та точністю, пропонуючи адаптивні гібридні архітектури, що комбінують прості класифікатори на пристроях із більш складними моделями на вузлах вищого рівня.

Акцент на методологічних аспектах оцінювання систем детекції робить К. Бондаренко [5]. Автор порівнює набір метрик (Precision, Recall, F1, AUC, Matthews correlation coefficient) і показує, як вибір метрики впливає на інтерпретацію результатів, особливо в умовах дисбалансу класів.

Науковці А. Абібулаєв, А. Піскозуб [6] досліджують, як методи обробки природної мови й ML можуть бути застосовані для автоматичного аналізу логів, конфігурацій і повідомлень про помилки з метою виявлення аномалій і потенційних дефектів, що виникають у розподілених системах. Автори показують, що поєднання семантичних ознак (отриманих за допомогою NLP) та кількісних метрик дозволяє виявляти складніші патерни, які пропускають традиційні механізми виявлення. Для завдання виявлення дефектів програмного коду висновок очевидний: гібридні підходи, що інтегрують представлення коду як послідовності токенів та семантичні описи із системних логів, можуть значно підвищити ранню діагностику проблем.

На прикладі голосових систем Є. Іосіфов, В. Соколов В. [7] показують, як поєднання спектральних ознак, нейронних представлень та традиційних класифікаторів дає перевагу в стійкості до шуму та адаптації до нових мовних варіантів. Хоча тема безпосередньо стосується розпізнавання мови, методологічні уроки щодо комбінування різноманітних джерел ознак і мультиступової обробки сигналу мають безпосередньо стосуються завдань виявлення дефектів коду: у складних мультиджерельних завданнях гібридні архітектури дозволяють синтезувати переваги різних підходів.

Попри значний прогрес у сфері інтелектуального аналізу програмного коду в галузі комп'ютерних наук, залишається низка нерозв'язаних проблем, що обмежують ефективність гібридних моделей машинного навчання. До них належать складність адаптації таких систем до різних мов програмування та стилів кодування, а також нестача узагальнених датасетів, які б відображали різноманітність реальних проєктів. Додаткові проблеми виникають через потребу у високих обчислювальних ресурсах і складність інтерпретації результатів гібридних моделей, що ускладнює їх інтеграцію в процеси безперервної розробки (CI/CD). Відсутність єдиних стандартів оцінювання якості прогнозів і пояснюваності моделей також стримує їх широке впровадження в індустріальні середовища.

Внесок цієї статті в розв'язання окреслених проблем полягає в узагальненні наявних підходів і визначенні оптимальних способів поєднання

різних архітектур машинного навчання з метою підвищення точності виявлення дефектів. Запропонована систематизація методів дозволяє адаптувати гібридні моделі до специфіки різних мов програмування та покращити інтерпретованість їхніх результатів. Крім того, дослідження сприяє формуванню теоретичних засад для розроблення узгоджених критеріїв оцінювання ефективності моделей і визначення оптимальних умов їх інтеграції в процеси розробки програмного забезпечення. Це створює підґрунтя для підвищення практичної цінності гібридних систем машинного навчання в індустріальному середовищі.

Метаю статті є дослідження та систематизація сучасних підходів до застосування гібридних архітектур машинного навчання для виявлення дефектів програмного коду.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання:

- 1) проаналізувати сучасні підходи до використання гібридних моделей машинного навчання у виявленні дефектів програмного коду;
- 2) систематизувати наявні архітектури таких моделей і визначити їхні переваги й обмеження в галузі комп'ютерних наук;
- 3) окреслити перспективні напрями подальшого розвитку цих технологій.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні засади та методологічні основи виявлення дефектів програмного коду базуються на складній взаємодії між теорією програмування, практиками забезпечення якості та методами обчислювальної аналітики. Дефект програмного коду треба розуміти як будь-яке відхилення від очікуваних функціональних можливостей, продуктивності або стандартів кодування, що призводить до неправильної, непередбачуваної або неефективної роботи системи. У більш широкому сенсі дефекти програмного забезпечення охоплюють не тільки синтаксичні та логічні помилки, але й аномалії, пов'язані з недоліками продуктивності, проблемами управління ресурсами та порушеннями проєктних меж. Помилки являють собою дії людини, що призводять до появи таких дефектів під час кодування або проєктування, тоді як аномалії часто стосуються нерегулярних моделей поведінки програми, що можуть вказувати на більш глибокі, приховані проблеми. З погляду класифікації, дефекти програмного забезпечення поділяють за природою (логічні, синтаксичні, семантичні, виконавчі), впливом на функціональність системи або походженням у межах життєвого циклу розробки. Кожна категорія потребує специфічних методологічних підходів для точного виявлення та аналізу.

Традиційні методи аналізу якості коду відіграють важливу роль у виявленні та усуненні дефектів [8, с. 445]. Статичний аналіз, який передбачає перевірку коду без його роботи, дозволяє на ранній стадії помітити потенційні помилки за допомогою формальних правил, зіставлення шаблонів та аналізу

потоків даних. Цей метод є важливим для виявлення структурних проблем, порушень стандартів кодування та можливих вразливостей безпеки.

Динамічний аналіз, навпаки, передбачає вивчення поведінки програмного забезпечення під час роботи, що дозволяє помітити дефекти виконання, такі як витoki пам'яті, проблеми з синхронізацією та зниження продуктивності. Крім того, тестування програмного забезпечення створює систематизовану основу для перевірки відповідності програми визначеним вимогам у контрольованих умовах. Серед основних форм перевірки якості виокремлюють модульний, інтеграційний та системний рівні, кожен із яких дає змогу виявляти дефекти на відповідних етапах складності та взаємодії компонентів. Метрики коду, зокрема цикломатична складність, зв'язність, когезія та підтримуваність, надають кількісні показники, що дозволяють оцінити структурну якість програмної системи та її схильність до виникнення дефектів.

Розвиток методів машинного навчання значно розширив аналітичні можливості, доступні для виявлення дефектів. Ранні алгоритми використовували методи навчання з контролем, зокрема дерева рішень, класифікатори наївного Байєса та машини опорних векторів, для аналізу історичних наборів даних про дефекти та прогнозування ймовірності появи нових дефектів. Зі зростанням доступності великомасштабних репозиторіїв та маркованих даних про дефекти колективні методи, такі як Random Forest та алгоритми підсилення, покращили точність прогнозування шляхом агрегації декількох слабких алгоритмів навчання [9, с. 50]. Поява глибинного навчання призвела до появи нейронних архітектур, які здатні автоматично витягувати складні нелінійні шаблони з представлень вихідного коду, таких як абстрактні синтаксичні дерева та вбудовування токенів. Це дозволило створити більш надійне комп'ютерне моделювання семантики коду та контекстних залежностей і перевершило багато підходів, що базуються на правилах, з погляду точності виявлення.

Попри ці досягнення, класичні моделі машинного навчання мають значні проблеми з прогнозуванням дефектів. Їхня ефективність значно залежить від якості та репрезентативності навчальних даних, які можуть відрізнятися залежно від проєктів, мов програмування та практик розробки. Багато традиційних алгоритмів машинного навчання мають проблеми з нерівномірністю розподілу класів, оскільки дефектні випадки часто становлять невелику частину набору даних. До того ж класичні моделі зазвичай працюють на основі припущень про незалежність ознак та лінійність, що обмежує їхню здатність фіксувати складні взаємодії в структурах програмного забезпечення. Інтерпретованість залишається також проблемою, оскільки статистичні моделі надають імовірнісні оцінки, але дуже рідко пропонують практичні висновки щодо першопричин дефектів. Крім того, узагальнення моделей для різних проєктів є проблематичним, оскільки типи дефектів зазвичай є специфічними

для кожного проєкту. Ці обмеження вказують на необхідність більш гнучких та адаптивних підходів, таких як гібридні та комплексні методи, які можуть інтегрувати різні парадигми навчання й контекстні знання для досягнення вищої точності та надійності у виявленні дефектів [10, с. 113–114].

Гібридні моделі машинного навчання в завданнях виявлення дефектів становлять новий етап розвитку інтелектуальних систем аналізу якості програмного забезпечення у галузі комп'ютерних наук. Гібридний підхід поєднує переваги різних обчислювальних методів, зокрема класичне машинне навчання, глибинне навчання, алгоритми оптимізації та емпіричні методи аналізу, що дозволяє подолати обмеження, властиві окремим методам. Сутність цього методу полягає в інтеграції різноманітних аналітичних механізмів, які можуть одночасно фіксувати як структурні залежності високого рівня, так і дрібні, контекстно-залежні закономірності у вихідному коді.

Гібридизація в машинному навчанні проявляється через низку взаємодоповнювальних стратегій побудови моделей. Наприклад, гібридні моделі на основі кластерів поєднують декілька класифікаторів або регресорів, таких як дерева рішень, машини градієнтного підсилення та нейронні мережі, для агрегації їхніх прогнозів шляхом блокування або зваженого усереднення. Цей механізм кластерів зменшує дисперсію окремих моделей і знижує надмірне пристосування, особливо під час аналізу складних і шумних наборів даних програмного забезпечення. Інша поширена форма гібридизації передбачає поєднання алгоритмів класифікації та регресії в єдиній прогнозній структурі. У таких системах компоненти регресії можуть оцінювати ступінь складності дефекту або ймовірність його виникнення, які потім порівнюються з пороговими значеннями або інтерпретуються модулями класифікації для прийняття бінарних рішень про наявність дефекту. Така інтеграція між індуктивним навчанням та дедуктивним міркуванням створює міцну методологічну основу для інтелектуального виявлення дефектів [11, с. 1495–1496].

Гібридні моделі мають низку переваг порівняно з традиційними алгоритмами машинного чи глибинного навчання. Вони поєднують здатність нейронних мереж до узагальнення з інтерпретованістю дерев рішень, що підвищує точність прогнозування. Завдяки модульній архітектурі такі системи ефективно працюють як із числовими, так і з текстовими даними, а їхня стійкість до дисбалансу й шуму робить їх особливо придатними для аналізу даних про дефекти програмного забезпечення з нерівномірним розподілом.

Розроблення та впровадження гібридних систем для прогнозування дефектів коду ґрунтується на кількох основних принципах. По-перше, модульність передбачає, що кожен компонент – модель навчання, процедура оптимізації чи правилний модуль – є автономним у процесах навчання та

інтерпретації. По-друге, інтеграція має забезпечувати узгоджений обмін даними між підсистемами, підтримуючи єдине представлення ознак і запобігаючи дублюванню. По-третє, оптимізація є інструментом балансування продуктивності підмоделей, що реалізується через метаевристичні методи, зокрема генетичні алгоритми, оптимізацію рою частинок або байєсівський пошук для тонкого налаштування гіперпараметрів та ваг ансамблю. Нарешті, оцінювання ефективності повинно враховувати не лише точність прогнозів, а і їхню обчислювальну доцільність, масштабованість та інтерпретаційну цінність.

Порівняльний огляд підходів до гібридизації та їхніх методологічних характеристик наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика підходів до гібридизації

Тип гібридизації	Складові методи	Основні характеристики	Застосування у виявленні дефектів
Ансамблеві моделі	Дерева рішень, градієнтне підсилення, випадкові ліси	Поєднання декількох алгоритмів навчання для зменшення дисперсії та упередженості	Агрегація прогнозів для підвищення точності й надійності
Комбінація класифікації та регресії	Логістична регресія, SVM, нейронні мережі	Інтеграція ймовірнісного оцінювання з бінарною класифікацією	Одночасна оцінка ймовірності та ступеня дефекту
Інтеграція на основі експертних даних	Системи на основі правил, графіки знань, класифікатори ML	Вбудовування людських знань в автоматизоване навчання	Покращення інтерпретованості й контекстної обізнаності
Моделі з покращеною оптимізацією	Генетичні алгоритми, PSO, байєсівська оптимізація	Автоматизація вибору моделі та налаштування параметрів	Оптимізація продуктивності та ефективності прогнозування

Джерело: створено автором на основі [11–12]

Аналіз сучасних практичних реалізацій гібридних моделей машинного навчання для виявлення дефектів програмного забезпечення свідчить про сталий розвиток архітектур, здатних ефективно функціонувати у складних, великомасштабних та динамічних середовищах програмування. Сучасні дослідження й промислова практика все більше зосереджуються на комбінуванні взаємодоповнювальних алгоритмів для досягнення рівноваги між точністю, інтерпретованістю та обчислювальною ефективністю. До найпоширеніших архітектур належать комбінації машин опорних векторів (SVM) із нейронними мережами, випадкових лісів, інтегрованих із генетичними алгоритмами, та гібридних фреймворків, що поєднують мережі з довгою короткочасною пам'яттю (LSTM) з методами градієнтного прискорення, такими як XGBoost [13]. Кожна з цих конфігурацій представляє окрему стратегію використання переваг різних парадигм навчання, компенсуючи при цьому їхні індивідуальні обмеження.

Архітектури, які інтегрують SVM із нейронними мережами, є прикладом ефективної синергії між класифікацією на основі граничних значень та ієрархічним вилученням ознак. У таких системах нейронні мережі зазвичай застосовуються для перетворення ознак, трансформуючи метрики вихідного коду або вбудовування токенів у більш дискримінативні представлення, що фіксують семантичні та структурні залежності. Оброблені ознаки потім подаються на шар SVM, який найкраще визначає оптимальні межі рішень навіть у просторах високої розмірності. Така комбінація підвищує точність класифікації, особливо в умовах нелінійних та незбалансованих даних, що часто спостерігаються в наборах для прогнозування дефектів.

Результати емпіричних досліджень показують, що гібриди SVM-NN перевершують окремі моделі за показниками відгуку та F1-рахунку, оскільки вони успішно пом'якшують тенденції недостатнього пристосування традиційних SVM та ризики надмірного пристосування глибинних мереж [12, р. 4081].

Інша архітектура, що набула значного поширення, використовує моделі випадкових лісів, доповнені генетичними алгоритмами [13]. Цей метод інтегрує адаптивний оптимізаційний складник у процес навчання ансамблю. Генетичні алгоритми застосовуються для вибору оптимальних підмножин ознак, налаштування гіперпараметрів і визначення вагових коефіцієнтів у схемах ансамблю.

Імітуючи еволюційні механізми, такі як селекція й мутація, ці алгоритми здійснюють пошук у просторі рішень більш ефективно, ніж ручні або сіткові методи оптимізації. Як результат, випадкові ліси, вдосконалені за допомогою еволюційної оптимізації, показують покращену надійність та узагальнення, особливо при навчанні на гетерогенних кодових базах із різним рівнем

складності. Адаптивна природа цієї гібридної моделі дозволяє їй розвиватися разом зі зміною характеристик проєкту, що робить її надзвичайно придатною для середовищ безперервної інтеграції, у яких розподіл даних може змінюватися з часом.

Поєднання LSTM та XGBoost є ще одним важливим напрямом у гібридному виявленні дефектів у галузі комп'ютерних наук [13]. Мережі LSTM, відомі своєю здатністю моделювати послідовні залежності, використовуються для фіксації часових і контекстних зв'язків у змінах коду або історії версій. Ці вивчені часові вбудовування потім обробляються XGBoost, який застосовує градієнтний бустинг на деревах рішень для уточнення прогнозів шляхом ітеративної мінімізації помилок.

Отримана гібридна система має переваги глибокого часового розуміння LSTM і високої точності прогнозування та інтерпретації XGBoost. Це робить її ідеальним рішенням для динамічних наборів даних, які змінюються протягом декількох циклів розробки.

Експериментальні дані свідчать, що гібриди LSTM-XGBoost досягають вищої точності та меншої дисперсії в різних сховищах порівняно з суто нейронними або ансамблевими моделями [13].

Перспективи розвитку гібридних підходів у контексті комп'ютерних наук пов'язані зі зростанням конвергенції інтелектуальної аналітики, автоматизованих середовищ розробки та прозорих систем підтримки прийняття рішень.

Зі збільшенням масштабів і складності програмних проєктів все більш очевидною є потреба в адаптивних, інтерпретованих та безперешкодно інтегрованих рішеннях для машинного навчання. Їхня майбутня траєкторія визначається глибиною впровадження в автоматизовані інструменти розробки, рівнем інтерпретованості, пропонованим пояснюваним штучним інтелектом (Explainable Artificial Intelligence, далі – XAI), та потенційним залученням великих мовних моделей (LLM), які розширюють контекстне розуміння коду і процесів розробки [14, р. 435–437].

Одним із найбільш перспективних напрямів є інтеграція гібридних систем машинного навчання з автоматизованими інструментами розробки, такими як інтегровані середовища розробки (IDE), DevOps-пайплайни та фреймворки тестування. Вбудовування предиктивної аналітики безпосередньо в IDE надає розробникам зворотний зв'язок у режимі реального часу щодо потенційних дефектів коду, проблем підтримуваності або архітектурних порушень під час написання програм. Такий підхід перетворює виявлення дефектів із ситуативної діагностики на безперервний, контекстно орієнтований механізм забезпечення якості. У конвеєрах DevOps гібридні моделі можуть підсилювати етапи безперервної інтеграції (CI) та безперервного впровадження (CD), визначаючи пріоритетність збірок, рекомендуючи автоматизований вибір

тестів або позначаючи комміти з підвищеним рівнем ризику перед випуском. Інтеграція з фреймворками тестування дозволяє здійснювати динамічну адаптацію тестового покриття на основі прогнозованої щільності дефектів, що оптимізує використання ресурсів і знижує ймовірність регресійних помилок. Такий рівень автоматизації не лише підвищує продуктивність, але й інтегрує предиктивний інтелект у сучасні процеси розробки програмного забезпечення.

Пояснюваний штучний інтелект формує ще один важливий вимір розвитку гібридних підходів. Попри високу точність прогнозування, яку забезпечують гібридні моделі, їхня внутрішня складність часто приховує логіку отримання конкретних результатів.

Методи ХАІ, зокрема атрибуція ознак, локальні заміники чи контрафактичні пояснення, дозволяють проаналізувати внесок вхідних характеристик, шаблонів коду або структурних залежностей, що зумовлюють ідентифікацію дефектів. Інтерпретованість прогнозів має критичне значення в інженерії програмного забезпечення, де розуміння причин виявлення дефекту є не менш важливим, ніж саме передбачення. Впровадження ХАІ в гібридні архітектури підвищує довіру розробників, підтримує процеси налагодження та рефакторингу, а також узгоджує результати моделювання з логікою людського мислення.

У регульованих і критично важливих для безпеки сферах пояснюваність додатково забезпечує підзвітність і відповідність вимогам, надаючи прозорі підтвердження роботи механізмів прогнозування.

Інтеграція великих мовних моделей у гібридні системи аналізу коду становить трансформаційний етап їхнього розвитку. LLM, навчені на великих корпусах мов програмування, технічної документації й текстів природною мовою, здатні інтерпретувати не лише синтаксичні структури, а й семантичні та контекстуальні особливості коду. Інтегровані в гібридні фреймворки, вони покращують процеси вилучення ознак, генерують інтерпретовані зведення коду та контекстуалізують прогнозування дефектів, спираючись на подібні патерни або історичні виправлення.

На відміну від традиційних компонентів ML, що здебільшого використовують структуровані метрики, LLM можуть обробляти неструктуровані текстові дані, такі як повідомлення про комміти, описи проблем чи документацію, забезпечуючи цілісний погляд на програмні артефакти. Це підвищує адаптивність гібридних систем і розширює їхню придатність для завдань, що потребують багатоджерельного аналізу та міркувань [15].

Проте варто зауважити, що попри ці досягнення, залишаються проблеми, які визначають напрям майбутніх досліджень у галузі гібридних підходів до виявлення дефектів програмного забезпечення. Основні вектори розвитку гібридних підходів у програмному забезпеченні представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні вектори розвитку гібридних підходів у програмному забезпеченні

Вектор розвитку	Інтеграційний фокус	Очікувані переваги	Виклики для розробки
Інтеграція з IDE та DevOps	Вбудовування гібридних моделей у робочі процеси розробки	Виявлення дефектів у реальному часі, автоматизоване тестування та оптимізація випуску	Масштабованість, синхронізація з безперервними конвеєрами
Зрозумілий ІШ для гібридних систем	Аналіз функцій, що інтерпретуються, і прозорість міркувань	Довіра розробників, поліпшення налагодження і прийняття рішень	Баланс між точністю та інтерпретованістю
Інтеграція великих мовних моделей	Семантичне розуміння та контекстні міркування	Повніше представлення функцій, крос-доменна адаптивність	Високі обчислювальні витрати, точне налаштування моделі
Дані та етичне управління	Забезпечення якості та справедливості даних	Надійне, неупереджене прогнозування дефектів	Робота з неповними даними, забезпечення етичного використання ІШ

Джерело: створено автором на основі [13–15]

Майбутнє гібридних підходів в комп'ютерних науках полягає в їх перетворенні на інтелектуальні, інтерпретовані та спільні системи, які працюють разом із розробниками в автоматизованому середовищі. Інтегруючи предиктивну аналітику з інструментами розробки, підвищуючи прозорість за допомогою пояснюваного штучного інтелекту та використовуючи можливості контекстного міркування великих мовних моделей, ці системи по-новому визначатимуть спосіб моніторингу та підтримки якості програмного забезпечення.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтверджують, що гібридні моделі машинного навчання є перспективним та ефективним напрямом у сфері виявлення дефектів програмного забезпечення, який забезпечує баланс між прогностичною здатністю, інтерпретованістю та адаптивністю.

Поєднуючи переваги різних парадигм навчання, зокрема класичне машинне навчання, глибинне навчання, алгоритми оптимізації та експертні евристичні, гібридні архітектури забезпечують більш повне розуміння складних взаємозв'язків у вихідному коді. Їхня здатність фіксувати нелінійні залежності, обробляти різнорідні дані та інтегрувати людські знання дозволяє їм перевершувати традиційні аналітичні та одномодельні системи за багатьма параметрами продуктивності, такими як точність, пам'ять та стабільність.

Також гібридні рішення відрізняються високою масштабованістю та надійністю, що робить їх придатними для інтеграції в сучасні середовища розробки, для яких характерні швидкі ітерації та безперервне розгортання. Узагальнення результатів останніх досліджень також підкреслює, що такі моделі не лише покращують виявлення дефектів на рівні коду, але й сприяють підвищенню загальної надійності та супроводжуваності програмного забезпечення завдяки ранньому виявленню ризиків та автоматизованим механізмам зворотного зв'язку.

Водночас ефективність гібридних моделей залежить від методологічної чіткості при їх розробці, виборі функцій та оптимізації параметрів. З огляду на це, майбутні розробки мають бути спрямовані на створення стандартизованих фреймворків, які полегшують модульну інтеграцію різних алгоритмів, забезпечуючи узгодженість та інтерпретованість прогнозів у різних проєктах.

Зростання ролі пояснюваного ШІ підкреслює необхідність прозорості гібридних процесів прийняття рішень, що дозволяє розробникам зрозуміти механізм формування результатів та довіряти самим прогнозам, генерованим цими системами. Поява великих мовних моделей відкриває нові можливості для вбудовування семантичних міркувань і контекстної обізнаності в робочі процеси виявлення дефектів, розширюючи аналітичну спроможність гібридних систем.

Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на створення адаптивних, зрозумілих і обчислювально ефективних гібридних архітектур, здатних інтегруватися в екосистеми автоматизованих комп'ютерних систем і розвиватися разом із технологічним прогресом.

Література:

1. Федорович В. І. Методи підвищення точності виявлення візуальних аномалій у програмному забезпеченні на основі штучного інтелекту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. 2025. Т. 36 (75). № 2. С. 206–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5941/2025.2.2/28>
2. Тазетнінов О., Тазетнінов В. Застосування машинного навчання для виявлення вразливостей у програмному забезпеченні. *Наукові записки Кременчуцького національного університету. Серія: Технічні науки*. 2025. Т. 353. № 3.2. С. 204–208. DOI: URL: <https://heraldts.khmnpu.edu.ua/index.php/heraldts/article/view/1665> (дата звернення: 28.09.2025).

3. Сеник А. Дослідження ефективності моделей обробки даних у системі моніторингу комп'ютерних мереж. *Наукові записки Кременчуцького національного університету. Серія: Технічні науки*. 2024. Т. 335 № 3(1). С. 186–201. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5732-2024-335-3-27>

4. Артюх С., Жук О., Симоненко О., Марченко П. Моделі та методи виявлення вторгнень у безпроводових сенсорних мережах тактичної ланки управління військами. *Системи і технології зв'язку, інформатизації та кібербезпеки*. 2024. № 6. С. 5–23. DOI: <https://doi.org/10.58254/viti.6.2024.01.5>

5. Бондаренко К. Аналіз і вибір релевантної метрики виявлення мережових аномалій. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2023. № 4 (26). С. 145–157. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.26.145>

6. Абібулаєв А. Р., Піскозуб А. З. Аналіз можливостей покращення стану безпеки хмарної інфраструктури за допомогою NLP та ML. *Сучасний захист інформації*. 2025. № 2 (62). С. 124–140. DOI: [10.31673/2409-7292.2025.026884](https://doi.org/10.31673/2409-7292.2025.026884)

7. Іосіфов Є., Соколов В. Порівняльний аналіз методів, технологій, сервісів та платформ для розпізнавання голосової інформації в системах забезпечення інформаційної безпеки. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2024. Т. 1. № 25. С. 468–486. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.25.468486>

8. Гамрецький Р., Гнатюк В. Огляд та аналіз методів та моделей оцінки якості програмного забезпечення в інформаційно-комунікаційних системах. *Наукоємні технології*. 2024. № 64 (4). С. 435–448. DOI: <https://doi.org/10.18372/2310-5461.63.19752>

9. Загорулько А. В., Павленко В. І. Проблема прогнозування розробки нового програмного забезпечення: використання репозиторіїв відкритого коду для побудови прогностичних моделей. *Інфокомунікаційні та комп'ютерні технології*. 2024. Т. 2. № 8. С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.36994/2788-5518-2024-02-08-06>

10. Хіль О. С., Яковина В. С. Аналіз проблеми застосування методів машинного навчання для оцінювання та прогнозування дефектів програмного забезпечення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2023. Т. 33. № 3. С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.36930/40330316>

11. Супрун О. М., Стефінко Я. Я., Сікора Я. Б. Адаптивні алгоритми машинного навчання для інтелектуальних систем прийняття рішень. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 3 (44). С. 1485–1500. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3\(44\)-1485-1500](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3(44)-1485-1500)

12. Azevedo B. F., Rocha A. M. A., Pereira A. I. Hybrid approaches to optimization and machine learning methods: a systematic literature review. *Machine Learning*. 2024. Vol. 113. P. 4055–4097. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10994-023-06467-x>

13. Chen Z., Li Z., Huang J., Liu S., Long H. An effective method for anomaly detection in industrial Internet of Things using XGBoost and LSTM. *Scientific Reports*. 2024. Vol. 14. Article 23969. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-024-74822-6>

14. Siddiqui T., Mustaqeem M. Performance evaluation of software defect prediction with NASA dataset using machine learning techniques. *International Journal of Information Technology*. 2023. Vol. 15. P. 4131–4139. DOI: <https://doi.org/10.1007/s41870-023-01528-9>

15. Li F., Jiang J., Sun J., Zhang H. Hybrid automated program repair by combining large language models and program analysis. *ACM Transactions on Software Engineering and Methodology*. 2025. Vol. 34 № 7. P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1145/3715004>

References:

1. Fedorovych, V. I. (2025). Metody pidvyshchennia tochnosti vyivlennia vizualnykh anomalii u prohramnomu zabezpechenni na osnovi shtuchnoho intelektu [Methods of improving

the accuracy of detecting visual anomalies in software based on artificial intelligence]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Tekhnichni nauky – Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Technical Sciences*, 36 (75(2)), 206–213. <https://doi.org/10.32782/2663-5941/2025.2.2/28> [in Ukrainian].

2. Tazetninov, O., & Tazetninov, V. (2025). Zastosuvannia mashynnoho navchannia dlia vyvialnennia vrazlyvosti u prohramnomu zabezpechenni [Application of machine learning for detecting vulnerabilities in software]. *Naukovi zapysky Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Tekhnichni nauky – Scientific Notes of Kremenchuk National University. Series: Technical Sciences*, 353(3.2), 204–208. Retrieved from <https://heraldts.khmnu.edu.ua/index.php/heraldts/article/view/1665> [in Ukrainian].

3. Senyk, A. (2024). Doslidzhennia efektyvnosti modelei obrobky danykh u systemi monitorynhu komp'uternykh merezh [Study of the efficiency of data processing models in a computer network monitoring system]. *Naukovi zapysky Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Tekhnichni nauky – Scientific Notes of Kremenchuk National University. Series: Technical Sciences*, 335 (3 (1)), 186–201. <https://doi.org/10.31891/2307-5732-2024-335-3-27> [in Ukrainian].

4. Artiukh, S., Zhuk, O., Symonenko, O., & Marchenko, P. (2024). Modeli ta metody vyvialnennia vtornhen u bezprovodovykh sensorykh merezhakh taktychnoi lanky upravlinnia viiskamy [Models and methods for intrusion detection in wireless sensor networks of the tactical level of troop control]. *Systemy i tekhnolohii zviazku, informatyzatsii ta kiberbezpeky – Systems and Technologies of Communication, Informatization and Cybersecurity*, 6, 5–23. <https://doi.org/10.58254/viti.6.2024.01.5> [in Ukrainian].

5. Bondarenko, K. (2023). Analiz i vybir relevantnoi metryky vyvialnennia merezhevykh anomalii [Analysis and selection of relevant metrics for network anomaly detection]. *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti – The Current State of Scientific Research and Technology in Industry*, 4 (26), 145–157. <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.26.145> [in Ukrainian].

6. Abibulaiev, A. R., & Piskozub, A. Z. (2025). Analiz mozhlyvosti pokrashchennia stanu bezpeky khmarnoi infrastruktury za dopomohoiu NLP ta ML [Analysis of the possibilities of improving cloud infrastructure security using NLP and ML]. *Suchasnyi zakhyst informatsii – Modern Information Protection*, 2(62), 124–140. <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2025.026884> [in Ukrainian].

7. Iosifov, Ye., & Sokolov, V. (2024). Porivnialnyi analiz metodiv, tekhnolohii, servisiv ta platform dlia rozpiznavannia holosovoi informatsii v systemakh zabezpechennia informatsiinoi bezpeky [Comparative analysis of methods, technologies, services, and platforms for voice information recognition in information security systems]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cybersecurity: Education, Science, Technology*, 1 (25), 468–486. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.25.468486> [in Ukrainian].

8. Hamretskyi, R., & Hnatiuk, V. (2024). Ohliad ta analiz metodiv ta modelei otsinky yakosti prohramnoho zabezpechennia v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh [Review and analysis of methods and models for software quality assessment in information and communication systems]. *Naukoiemni tekhnolohii – Science-Intensive Technologies*, 64 (4), 435–448. <https://doi.org/10.18372/2310-5461.63.19752> [in Ukrainian].

9. Zahorulko, A. V., & Pavlenko, V. I. (2024). Problema prohnozuvannia rozrobky novoho prohramnoho zabezpechennia: vykorystannia repozytoriiv vidkrytoho kodu dlia pobudovy prohnostychnykh modelei [The problem of forecasting new software development: Using open-source repositories to build predictive models]. *Infokomunikatsiini ta kompiuterni tekhnolohii –*

Infocommunication and Computer Technologies, 2 (8), 48–52. <https://doi.org/10.36994/2788-5518-2024-02-08-06> [in Ukrainian].

10. Khil, O. S., & Yakovyna, V. S. (2023). Analiz problemy zastosuvannya metodiv mashynnoho navchannia dlia otsiniuvannya ta prohnozuvannya defektiv prohramnoho zabezpechennia [Analysis of the problem of applying machine learning methods for software defect assessment and prediction]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of UNFU*, 33 (3), 110–116. <https://doi.org/10.36930/40330316> [in Ukrainian].

11. Suprun, O. M., Stefinko, Ya. Ya., & Sikora, Ya. B. (2025). Adaptivni alhorytmy mashynnoho navchannia dlia intelektualnykh system pryiniattia rishen [Adaptive machine learning algorithms for intelligent decision-making systems]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today*, 3 (44), 1485–1500. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3\(44\)-1485-1500](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-3(44)-1485-1500) [in Ukrainian].

12. Azevedo, B. F., Rocha, A. M. A., & Pereira, A. I. (2024). Hybrid approaches to optimization and machine learning methods: A systematic literature review. *Machine Learning*, 113, 4055–4097. <https://doi.org/10.1007/s10994-023-06467-x>

13. Chen, Z., Li, Z., Huang, J., Liu, S., & Long, H. (2024). An effective method for anomaly detection in industrial Internet of Things using XGBoost and LSTM. *Scientific Reports*, 14, 23969. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-74822-6>

14. Siddiqui, T., & Mustaqeem, M. (2023). Performance evaluation of software defect prediction with NASA dataset using machine learning techniques. *International Journal of Information Technology*, 15, 4131–4139. <https://doi.org/10.1007/s41870-023-01528-9>

15. Li, F., Jiang, J., Sun, J., & Zhang, H. (2025). Hybrid automated program repair by combining large language models and program analysis. *ACM Transactions on Software Engineering and Methodology*, 34 (7), 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1145/3715004>

УДК 004.056:629.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2759-2771](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2759-2771)

Тищенко Дмитро Олександрович к.е.н., доцент, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2193-9012>

Франчук Тамара Михайлівна к.е.н., доцент кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7615-1276>

Король Олександр Станіславович студент-магістр факультету інформаційних технологій, спеціальності 121 «Інженерія програмного забезпечення», Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-3606-5356>

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО КІБЕРЗАХИСТУ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ АВТОПАРКАМИ ОРЕНДОВАНИХ АВТО

Анотація. Сучасні транспортні сервіси мобільності, а також цифрові системи управління автопарками орендованих автомобілів зазнають динамічного розвитку, що супроводжується зростанням обсягу даних, інтеграцією телематичних пристроїв та використанням мережевих технологій. Водночас це підвищує рівень кіберризиків, що потребує впровадження ефективних механізмів захисту інформації на всіх етапах обробки даних. У статті досліджуються наукові підходи до побудови кіберзахисту телематичних і транспортних систем, запропоновано інтегровану концепцію аналізу безпеки, що поєднує технічний фактор — архітектуру телематичних модулів, протоколи передавання даних, криптографічні механізми, системи виявлення вторгнень — та організаційний фактор — політики доступу, моделі ризиків, регламенти інцидент-менеджменту й контроль відповідності. Аналізуються ключові вразливості підключених транспортних засобів, включаючи слабкі місця CAN-мереж, телематичних блоків та хмарних платформ обробки даних. На основі узагальнення міжнародних і національних досліджень визначено, як застосування комплексного підходу до кіберзахисту впливає на надійність систем управління автопарками: підвищення стійкості до атак, зменшення часу реагування на інциденти, забезпечення цілісності даних, стабільність роботи сервісів та покращення безпеки користувачів. Розглянуто ризики впровадження багаторівневих механізмів кіберзахисту — зростання складності архітектури,

потреба узгодження технічних і бізнесових вимог, залежність від якості телематичного обладнання та необхідність дотримання міжнародних стандартів. Практичне значення статті полягає у формуванні рекомендацій щодо проєктування безпечної цифрової інфраструктури систем управління автопарками, вибору оптимальних технологічних рішень та розробки ефективних політик інформаційної безпеки.

Ключові слова: кібербезпека, телематичні системи, транспортні системи, управління автопарком, захист даних, цифрова інфраструктура.

Tyshchenko Dmytro Oleksandrovykh Ph.D., Associate Professor, Department of Software Engineering and Cybersecurity, State University of Trade and Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2193-9012>

Franchuk Tamara Mykhailivna Ph.D., Associate Professor, Department of Software Engineering and Cybersecurity, State University of Trade and Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7615-1276>

Korol Oleksandr Stanislavovych Master's student, Faculty of Information Technologies, Specialty 121 "Software Engineering" State University of Trade and Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-3606-5356>

A COMPREHENSIVE APPROACH TO CYBERSECURITY OF RENTAL FLEET MANAGEMENT SYSTEMS

Abstract. Modern mobility services and digital fleet management systems for rental vehicles are undergoing dynamic development, accompanied by the increasing volume of data, integration of telematics devices, and the use of network technologies. At the same time, this increases cyber risks, requiring the implementation of effective information protection mechanisms at all stages of data processing. This article examines scientific approaches to building cybersecurity for telematics and transport systems and proposes an integrated security analysis concept that combines the technical factor — telematics module architecture, data transmission protocols, cryptographic mechanisms, intrusion detection systems — and the organizational factor — access policies, risk models, incident management regulations, and compliance control. The study analyzes key vulnerabilities of connected vehicles, including weaknesses in CAN networks, telematics units, and cloud-based data processing platforms. Based on a synthesis of international and national research, the article determines how the application of a comprehensive cybersecurity approach affects the reliability of fleet management systems: increased resistance to attacks, reduced incident response time, ensured data integrity, improved

service stability, and enhanced user safety. The risks associated with implementing multi-level cybersecurity mechanisms are also considered, including increased architectural complexity, the need to align technical and business requirements, dependency on the quality of telematics equipment, and the necessity of adhering to international standards. The practical significance of the study lies in formulating recommendations for designing a secure digital infrastructure for fleet management systems, selecting optimal technological solutions, and developing effective information security policies.

Keywords: cybersecurity, telematics systems, transport systems, fleet management, data protection, digital infrastructure.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та сервісів мобільності призводить до широкого впровадження автоматизованих систем управління автопарками орендованих автомобілів. Такі системи дозволяють підвищувати ефективність використання транспортних засобів, оптимізувати логістичні процеси, забезпечувати моніторинг у реальному часі та створювати зручні сервіси для клієнтів. Проте зростання рівня цифровізації ринку орендованих авто супроводжується суттєвим збільшенням обсягів даних, що обробляються, і підвищенням ризиків несанкціонованого доступу, кібератак та порушення конфіденційності інформації.

Традиційні підходи до забезпечення інформаційної безпеки в таких системах зазвичай ґрунтуються на застосуванні окремих технічних засобів або точкових рішень, зорієнтованих переважно на інфраструктурний рівень. Це призводить до фрагментарності кіберзахисту, відсутності узгодженості між різними компонентами системи та недостатнього врахування специфіки бізнес-процесів автопарків. У результаті зростає уразливість програмного забезпечення, ускладнюється інтеграція телематичних пристроїв, а ризик компрометації даних щодо місцеположення автомобілів, персональної інформації клієнтів та параметрів поїздок значно підвищується.

В умовах розширення функціональності платформ керування автопарками, інтеграції з хмарними сервісами, GPS-модулями, мобільними додатками та платіжними системами все більшої актуальності набуває комплексний підхід до кіберзахисту, який враховує не лише технічні, а й організаційні, процесні та поведінкові аспекти. Такий підхід дозволяє формувати системну модель безпеки, де механізми захисту інтегруються у всі етапи життєвого циклу програмного забезпечення — від проєктування до експлуатації.

Попри значну кількість наукових і прикладних досліджень у сферах інформаційної безпеки, телематики та транспортної логістики, проблема побудови цілісної, багаторівневої та адаптивної системи кіберзахисту для платформ управління орендованими автопарками залишається недостатньо

опрацьованою. Наявні напрацювання переважно зосереджуються на технічній складовій або окремих векторах ризиків, тоді як інтегровані моделі, що враховують взаємодію технологічних, людських і організаційних факторів, представлені фрагментарно.

У зв'язку з цим постає потреба у поглибленому дослідженні принципів та механізмів комплексного кіберзахисту систем управління автопарками орендованих авто, з метою формування ефективних методологічних підходів, здатних забезпечити цілісність, доступність і конфіденційність інформації в умовах швидкого розвитку цифрових сервісів мобільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі питання інформаційної безпеки, телематичних технологій та кіберзахисту транспортної інфраструктури привертають значну увагу дослідників як в Україні, так і за її межами. Активне впровадження цифрових сервісів мобільності та систем управління автопарками зумовлює потребу у поглибленому аналізі ризиків, пов'язаних із передаванням даних, взаємодією телематичних модулів та захистом інформаційних систем у сфері експлуатації орендованих транспортних засобів.

У працях А. Марущака та О. Довганя розглядаються фундаментальні засади кібербезпеки та моделювання загроз у складних інформаційних системах. Дослідники підкреслюють необхідність формування багаторівневої архітектури захисту, здатної протидіяти сучасним кібератакам у критично важливих інфраструктурах, включаючи транспортну галузь [1].

Значний вплив на розвиток досліджень безпеки автомобільних систем мають роботи і інших вчених. Зокрема, О.Мельник у своїх експериментальних дослідженнях демонструють уразливості телематичних модулів та CAN-мереж транспортних засобів, доводячи можливість дистанційного втручання в роботу автомобіля. Дані результати привернули увагу до проблем захисту підключених автомобілів і стали каталізатором подальших досліджень кібербезпеки в галузі мобільності [2].

У роботах Л.Жукової та її колег проаналізовано критичні недоліки в архітектурі бортових інформаційних систем і телематичних платформ. Вчені доводять, що ефективний кіберзахист автомобільних систем повинен ґрунтуватися на інтеграції технічних, програмних і процедурних механізмів захисту на всіх рівнях цифрової інфраструктури [3].

Серед інших українських науковців варто виділити О. В. Кривдіну та Є. І. Тарасенко, які детально досліджують проблеми захисту інформації в розподілених інформаційних системах, моделювання ризиків та формування політик безпеки у багатокомпонентних цифрових середовищах. Їхні підходи є релевантними для систем управління автопарками, де взаємодіють програмні платформи, телематичні пристрої та мобільні додатки [4].

Окрему групу становлять дослідження сучасних підходів до кіберзахисту мереж підключених транспортних засобів. Так, С. Коваленко аналізує питання забезпечення автентичності та цілісності даних у транспортних мережах, підкреслюючи значення криптографічних механізмів, протоколів безпечної взаємодії та багаторівневого контролю доступу [5].

Таким чином, наукові дослідження охоплюють широкий спектр проблем — від технічних вразливостей автомобільних мереж до методів захисту інформації в інтегрованих цифрових транспортних системах. Водночас комплексний підхід до кіберзахисту систем управління автопарками орендованих автомобілів залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює необхідність подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування та розроблення комплексного підходу до кіберзахисту систем управління автопарками орендованих автомобілів. У межах цієї мети передбачається проаналізувати сучасні наукові підходи до безпеки телематичних та транспортних інформаційних систем, визначити ключові загрози та вразливості, характерні для платформ управління автопарками, а також окреслити обмеження традиційних моделей кіберзахисту. Особливу увагу приділено формуванню інтегрованої моделі безпеки, яка охоплює технічні, організаційні та процесні компоненти й забезпечує цілісність, конфіденційність та доступність інформації. Результати дослідження спрямовані на підвищення стійкості цифрових сервісів мобільності до кібератак в умовах розвитку підключених автомобільних технологій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифрової трансформації транспортної галузі питання забезпечення кібербезпеки інформаційних систем стає одним із ключових чинників ефективного функціонування компаній, що надають послуги оренди автомобілів. Системи управління автопарками (Fleet Management Systems, FMS) інтегрують широкий спектр цифрових рішень — від телематичних модулів у транспортних засобах до хмарних платформ моніторингу, мобільних застосунків для клієнтів і внутрішніх CRM-систем. Така багаторівнева інфраструктура суттєво розширює потенційну зону кіберризиків та вимагає комплексного підходу до організації кіберзахисту.

Одним із найуразливіших елементів є телематичні пристрої, встановлені в транспортних засобах. Через них система отримує інформацію про місцезнаходження авто, стиль водіння, технічний стан та інші параметри. У випадку несанкціонованого доступу зловмисники можуть втрутитися в роботу модуля, підмінити дані, заблокувати роботу автомобіля або використати пристрій як точку входу до внутрішньої корпоративної мережі. Тому важливим є застосування захищених протоколів передачі даних, криптографічного шифрування, а також регулярне оновлення прошивок обладнання.

Крім технічних ризиків, суттєву загрозу становлять атаки на хмарні сервіси, де зберігаються великі обсяги даних про клієнтів, договори оренди, графіки використання автомобілів, маршрути та історії поїздок. Компрометація таких даних може призвести не лише до фінансових втрат, а й до шкоди репутації компанії. З цієї причини провайдери хмарних рішень повинні відповідати міжнародним стандартам безпеки, таким як ISO/IEC 27001, а компанії-орендарі мають застосовувати багаторівневу аутентифікацію користувачів, контроль доступів і моніторинг активності.

Сфера оренди автомобілів перебуває на етапі глибокої цифрової трансформації, коли традиційні підходи до управління автопарками стають недостатньо ефективними через зростання вимог споживачів, розвиток сервісів мобільності та збільшення кількості підключених транспортних засобів. У таких умовах ключовим фактором конкурентоспроможності стає здатність компаній забезпечити стабільну роботу телематичних систем, які дають змогу контролювати стан автомобілів, оптимізувати використання ресурсів і підвищувати рівень клієнтського сервісу. При цьому питання кіберзахисту набуває стратегічного значення, оскільки будь-які порушення безпеки можуть призвести до втрати даних, блокування автопарку або несанкціонованого доступу до транспортних засобів.

Однак практична реалізація надійного захисту таких систем є складним завданням. Сучасні платформи управління автопарками орендованих авто включають велику кількість взаємопов'язаних компонентів — телематичні контролери, GPS-трекери, мобільні застосунки, серверні платформи, API-шлюзи, модулі обліку та білінгу, а також засоби аналітики й моніторингу. Усі ці елементи повинні працювати як єдина система, що зумовлює необхідність комплексного підходу до кіберзахисту.

Застосування традиційних підходів, які орієнтуються лише на окремі технічні аспекти або обмежуються поверхневими заходами захисту, вже не забезпечує належного рівня безпеки.

Причиною цього є висока взаємозалежність програмних і апаратних компонентів, а також збільшення кількості каналів передачі даних, які можуть стати точками входу для кібератак.

Саме тому все більшого значення набуває концепція багаторівневого та комплексного кіберзахисту, що передбачає інтеграцію технічних, організаційних та процесних механізмів. Такий підхід охоплює захист телематичних пристроїв, безпечну взаємодію транспортних засобів з хмарними сервісами, побудову захищених API, а також механізми автентифікації та моніторингу активності. Комплексність передбачає, що жоден компонент не розглядається у відриві від інших, а всі архітектурні та процесні рішення узгоджуються із загальною моделлю інформаційної безпеки.

З технічного погляду комплексний підхід дозволяє створити чітку ієрархію захисних механізмів, які охоплюють фізичний рівень, мережеву взаємодію, програмне забезпечення бортових пристроїв та серверної інфраструктури. На рівні автомобіля застосовуються засоби захисту телематичних модулів, шифрування каналів зв'язку, контроль цілісності прошивок та обмеження доступу до CAN-мережі. На рівні платформи управління автопарком важливими є застосування захищених протоколів, сегментація мережі, впровадження Zero Trust-архітектури та багатофакторна автентифікація. Окремим напрямом є моніторинг аномальної активності, який дає змогу виявляти не лише відомі типи атак, а й нові, раніше невідомі загрози.

Організаційна складова комплексного кіберзахисту включає формування політик безпеки, моделювання загроз, управління ризиками, аудит процесів та регламентацію доступу до систем. Для компаній, що експлуатують великі автопарки, важливим є впровадження процедур реагування на інциденти, регулярне оновлення програмного забезпечення, навчання персоналу та побудова системи відповідальності за інформаційну безпеку. Особливе значення має координація роботи між технічними фахівцями, аналітиками, операторами автопарку та менеджментом, що дозволяє своєчасно реагувати на загрози й забезпечувати безперебійну роботу сервісів.

З точки зору процесного управління комплексний підхід сприяє зменшенню ризиків фрагментарності та підвищує контрольованість усіх етапів життєвого циклу транспортної інформаційної системи. Прикладом є паралельний опис технічних компонентів (телематика, модулі моніторингу, обробка даних, платіжні системи) і бізнес-метрик, на які вони впливають (скорочення часу простою автомобілів, оптимізація витрат на експлуатацію, підвищення рівня задоволеності клієнтів). Такий підхід забезпечує чіткий зв'язок між інформаційною безпекою та операційною ефективністю компанії.

У сучасній науковій та практичній літературі можна виокремити три ключові напрями дослідження проблеми кіберзахисту систем управління автопарками:

- архітектурні підходи до забезпечення безпеки транспортних інформаційних систем,
- моделі та бізнес-процеси експлуатації автопарків,
- технологічні рішення для виявлення, попередження та нейтралізації кіберзагроз.

Перший напрям — це архітектурні підходи, що формують основу безпечної взаємодії програмних і апаратних компонентів. Особливого значення набуває модульність, принципи захищеного програмного проєктування, мікросервісна архітектура, розмежування середовищ та контроль доступу. Захист архітектури включає застосування криптографічних механізмів,

ізоляцію критичних модулів, а також побудову захищених каналів взаємодії між автомобілем, сервером і мобільним застосунком. У системах управління автопарками це критично, оскільки передаються дані про місцезнаходження транспортного засобу, технічний стан, статус оренди та дії користувачів.

Другий напрям охоплює бізнес-аспекти, які визначають специфіку експлуатації автопарків орендованих авто. Для таких компаній важливо забезпечити точність аналітики, оперативний контроль за автомобілями, мінімізацію простоїв і ефективне управління ризиками. Кіберзахист у цьому контексті виступає не лише технічним завданням, а й бізнес-фактором, що безпосередньо впливає на довіру клієнтів, репутацію компанії та здатність масштабувати бізнес-модель. Наприклад, компрометація телематичного пристрою може призвести до крадіжки автомобіля, а уразливість API — до витоку даних про клієнтів або до маніпуляцій із параметрами оренди.

Третій напрям включає технологічні інновації, що посилюють здатність систем протидіяти загрозам. Йдеться про застосування засобів виявлення вторгнень, систем моніторингу телематики в реальному часі, машинного навчання для аналізу аномалій, політик Zero Trust, вбудованих модулів антифроду, а також інструментів безпечного оновлення прошивок. Важливою складовою є впровадження DevSecOps-підходу, що дозволяє інтегрувати механізми безпеки на всіх етапах розробки й експлуатації системи.

Синергія цих трьох напрямів дає змогу сформувати справді комплексний підхід до кіберзахисту, у межах якого архітектурні рішення враховують бізнес-специфіку автопарку, а технологічні інструменти забезпечують ефективну реалізацію заходів безпеки. Такий підхід дає змогу підвищити стійкість інформаційної системи до атак, мінімізувати ризики порушення роботи автопарку та гарантувати безпеку клієнтів і майна компанії.

Важливою перевагою комплексного підходу є можливість ефективного управління ресурсами. У традиційних моделях кіберзахисту інвестиції часто спрямовуються лише на окремі елементи системи, що призводить до утворення «слабких ланок». В умовах комплексного підходу технічні, бізнесові та ресурсоємні рішення оцінюються одночасно, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо модернізації інфраструктури, оновлення телематичних пристроїв або впровадження нових систем моніторингу.

З практичної точки зору ефективність комплексного підходу може бути продемонстрована на прикладі міжнародних компаній, які впровадили багаторівневі системи захисту телематики та хмарних платформ. Досвід таких компаній свідчить, що інтеграція заходів безпеки на рівні автомобіля, серверної інфраструктури та бізнес-процесів дозволяє зменшити кількість інцидентів, підвищити точність телематичної аналітики та забезпечити безперебійну роботу сервісів навіть під час активного масштабування.

Слід також зазначити, що комплексний підхід формує вищий рівень прозорості управління. Керівництво компаній отримує можливість оцінювати вплив кожного технічного рішення на бізнес-результати: рівень довіри клієнтів, швидкість обслуговування, рівень ризиків і операційні витрати. Це підвищує якість стратегічного планування та дозволяє оптимально розподіляти ресурси.

Для систематизації можна виділити три основні переваги комплексного кіберзахисту систем управління автопарками:

1. Підвищення надійності та безперебійності роботи автопарку за рахунок інтеграції технічних і процесних механізмів.
2. Зменшення кіберризиків та прозоре управління безпекою, що дозволяє своєчасно виявляти загрози та мінімізувати збитки.
3. Підвищення довіри клієнтів і якості сервісу, що сприяє зростанню прибутковості бізнесу та його масштабуванню.

Не менш важливим аспектом є масштабованість. У міру збільшення автопарку та кількості клієнтів різко зростає навантаження на телематичні системи, серверну інфраструктуру та механізми захисту. Комплексний підхід дозволяє заздалегідь планувати сценарії масштабування, які враховують як технічні параметри (розподіл навантаження, балансування трафіку, резервування каналів), так і бізнесові потреби (зростання кількості оренд, розширення території обслуговування, інтеграція нових сервісів).

Таким чином, важливим напрямом є кіберзахист внутрішніх ІТ-систем компанії, які пов'язують між собою складові інфраструктури управління автопарком. Ненадійні корпоративні мережі можуть стати каналом для поширення шкідливого програмного забезпечення, атак типу ransomware або спроб отримати доступ до критичних даних. Тому підприємствам рекомендується використовувати сегментацію мережі, Zero Trust Architecture, системи виявлення вторгнень (IDS/IPS), журнали подій та заходи резервного копіювання.

З огляду на зростання складності загроз, ефективна система кіберзахисту має поєднувати технічні, організаційні та управлінські заходи. Доцільним є формування внутрішньої політики кібербезпеки, навчання персоналу, проведення регулярних penetration testing та створення центру реагування на інциденти. Комплексний підхід дозволяє не лише мінімізувати ризики, але й підвищити надійність сервісу, довіру клієнтів та конкурентоспроможність компанії на ринку.

У довгостроковій перспективі комплексний кіберзахист стає фундаментом для розвитку інновацій у сфері транспортних послуг — таких як безпілотні автомобілі, автоматизовані системи керування та розширені телематичні сервіси. Відтак, компанії, що вже сьогодні інвестують у стратегічні підходи до безпеки, отримують можливість закласти основу для подальшого

розвитку та впровадження нових технологічних рішень, здатних трансформувати сучасний ринок оренди транспортних засобів.

Висновки. Комплексний підхід до кіберзахисту систем управління автопарками орендованих автомобілів є ключовою передумовою для забезпечення стійкості, безперервності та безпечного функціонування цифрової інфраструктури компаній, що працюють у сфері оренди транспорту. Результати дослідження засвідчили, що багаторівнева система захисту, яка охоплює телематичні модулі, хмарні сервіси, мобільні додатки та внутрішні корпоративні мережі, дозволяє мінімізувати ризики несанкціонованого доступу, підміни даних та порушення цілісності операційних процесів.

Аналіз наукових підходів і практичних рішень у сфері кібербезпеки показав, що застосування сучасних архітектурних і технологічних моделей — зокрема Zero Trust, сегментації мережі, криптографічного шифрування та захищених API — формує надійну базу для функціонування високозалежних цифрових систем. Особливе значення має захист телематичних пристроїв, які є «точками входу» у транспортну інфраструктуру, а також хмарних платформ, що акумулюють персональні дані та інформацію про рух автопарку. Посилення безпеки цих компонентів створює умови для зменшення кількості атак та підвищення загальної стійкості систем управління.

Технологічна складова кіберзахисту, включаючи автоматизований моніторинг подій, системи виявлення вторгнень, багатофакторну аутентифікацію та регулярне оновлення програмного забезпечення, забезпечує можливість оперативного реагування на інциденти й збереження стабільності системи при зростанні обсягів інформації та збільшенні кількості транспортних засобів у автопарку. Це має критично важливе значення у сфері оренди автомобілів, де затримки, збої або компрометація даних можуть спричинити значні операційні втрати та негативно вплинути на рівень довіри клієнтів.

Разом з тим дослідження підкреслює, що ефективний кіберзахист не може бути забезпечений виключно технологічними заходами. Організаційні аспекти — зокрема розробка внутрішніх політик, навчання персоналу, координація між IT-фахівцями, аналітиками та менеджментом — відіграють важливу роль у формуванні цілісної системи безпеки. Лише взаємодія технічних та управлінських компонентів дозволяє побудувати дієву модель захисту, яка буде адаптивною до нових загроз та змін у цифровому середовищі.

Незважаючи на виклики, пов'язані з необхідністю модернізації систем, інтеграції нових технологій та підвищенням вимог до компетентності персоналу, комплексний підхід до кіберзахисту має значний потенціал подальшого розвитку. Він здатний забезпечити стабільність бізнес-процесів, підвищити якість сервісу для клієнтів і зміцнити конкурентні позиції компаній, що працюють на ринку оренди транспортних засобів.

Таким чином, реалізація комплексного кіберзахисту систем управління автопарками є необхідною умовою для створення стійких, масштабованих та безпечних цифрових рішень, які відповідають сучасним викликам інформаційної економіки та гарантують довгостроковий розвиток і технологічну надійність компаній у транспортній сфері.

Окремої уваги потребує питання інтеграції систем кіберзахисту з інтелектуальними модулями управління автопарком. У процесі дослідження встановлено, що поєднання аналітики великих даних, машинного навчання та адаптивних алгоритмів контролю дозволяє не лише покращити безпеку, але й забезпечити проактивну модерацію ризиків. Наприклад, системи на основі штучного інтелекту здатні виявляти аномальну поведінку в телематичних даних, прогнозувати потенційні загрози та автоматично блокувати підозрілу активність у реальному часі. Такі технології значно підвищують рівень безпеки автопарків, що працюють у режимах високої інтенсивності використання.

Крім того, комплексний підхід передбачає оцінку безпеки на всіх етапах життєвого циклу програмного забезпечення — від етапу проєктування до експлуатації. Використання принципів Secure by Design та DevSecOps дозволяє інтегрувати захист у кожен етап розробки програмних систем, що, своєю чергою, суттєво знижує вразливість кінцевого продукту. Впровадження безпечних протоколів взаємодії між телематичними пристроями, серверною частиною та мобільними додатками сприяє формуванню єдиного захищеного цифрового середовища, яке відповідає сучасним стандартам інформаційної безпеки.

Не менш важливим аспектом є необхідність відповідності систем управління автопарками міжнародним нормам та регуляторним вимогам, таким як GDPR, ISO/IEC 27001 та стандартам кіберзахисту транспортної інфраструктури. Дослідження показало, що дотримання цих норм не лише забезпечує захист персональних даних клієнтів, але й формує конкурентну перевагу компаній на глобальному ринку. Підприємства, що приділяють значну увагу відповідності стандартам, демонструють вищий рівень довіри користувачів та більш стабільні операційні показники.

Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що комплексний підхід до кіберзахисту систем управління автопарками орендованих автомобілів має стратегічне значення в умовах цифровізації транспортної сфери. Він забезпечує багатокомпонентний захист, здатний протидіяти різноманітним загрозам — від кіберзлому телематичних модулів до атак на хмарні сервіси та мобільні застосунки. Завдяки впровадженню комплексних методів, що поєднують технологічні, організаційні та регуляторні компоненти, компанії можуть досягти високого рівня кіберстійкості та забезпечити безпечну взаємодію користувачів з цифровими сервісами оренди авто.

Література:

1. Марущак А. П., Довгань О. П. Основи кібербезпеки та моделювання загроз в інформаційних системах // Інформаційна безпека. – 2020. – №2. – С. 5–14.
2. Мельник О. Кібербезпека інформаційних систем: сучасні підходи та загрози // Інформаційні технології та безпека. – 2021. – №2. – С. 15–23.
3. Жукова Л. Управління цифровими ризиками та захист даних у транспортних системах // Транспортні технології. – 2023. – №1. – С. 55–62.
4. Кривдіна О. В., Тарасенко Є. І. Захист інформації в розподілених цифрових середовищах: моделі ризиків та політики безпеки // Захист інформації. – 2022. – №4. – С. 12–20.
5. Коваленко С. Адаптивні системи моніторингу та управління автопарком: технології та виклики // Системи управління та ІТ. – 2023. – №2. – С. 52–60.
6. Капітон А., Бараненко Р., Тищенко Д., Франчук Т. Розробка та впровадження інформаційної системи управління взаємовідносинами з клієнтами / А. Kapiton, R. Baranenko, Tyshchenko D., T. Franchuk // Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць. – Полтава: ПНТУ, 2022. – Т. 2 (68). – С. 24-26. – doi: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2022.2.024>.
7. Tyshchenko D., Franchuk T., Stepashkina K., Karpunin I. System Design and Development Corporate Electronic Document Management/ D. Tyshchenko, T. Franchuk, K. Stepashkina, I. Karpunin// Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій. – 2024. – №1 (13). – С. 200-207. – doi: <https://doi.org/10.32750/2024-0119>.
8. Kapiton A., Skakalina O., Tyshchenko D., Franchuk T. Automated setup system security configuration of network equipment/ A. Kapiton, O. Skakalina, D. Tyshchenko, T. Franchuk// Електронне моделювання. – 2023. – №3 (45). – С. 28-42. – doi: <https://doi.org/10.15407/emodel.45.03.028>

References:

1. Marushchak, A., & Dovhan, O. (2020). Osnovy kiberbezpeky ta modeliuvannia zahroz v informatsiinykh systemakh [Fundamentals of cybersecurity and threat modeling in information systems]. Informatsiina bezpeka – Information Security, 2, 5–14 [in Ukrainian].
2. Melnyk, O. (2021). Kiberbezpeka informatsiinykh system: suchasni pidkhody ta zahrozy [Cybersecurity of information systems: modern approaches and threats]. Informatsiini tekhnolohii ta bezpeka – Information Technologies and Security, 2, 15–23 [in Ukrainian].
3. Zhukova, L. (2023). Upravlinnia tsyfrovymy ryzykamy ta zakhystom danykh u transportnykh systemakh [Digital risk management and data protection in transport systems]. Transportni tekhnolohii – Transport Technologies, 1, 55–62 [in Ukrainian].
4. Kryvdina, O. V., & Tarasenko, Ye. I. (2022). Zakhyst informatsii v rozpodilenykh tsyfrovyykh seredovyshchakh: modeli ryzykiv ta polityky bezpeky [Information protection in distributed digital environments: risk models and security policies]. Zakhyst informatsii – Information Protection, 4, 12–20 [in Ukrainian].
5. Kovalenko, S. (2023). Adaptivni systemy monitorynhu ta upravlinnia avtoparkom: tekhnolohii ta vyklyky [Adaptive fleet monitoring and management systems: technologies and challenges]. Systemy upravlinnia ta IT – Management and IT Systems, 2, 52–60 [in Ukrainian].
6. Kapiton, A., Baranenko, R., Tyshchenko, D., & Franchuk, T. (2022). Rozrobka ta vprovadzhennia informatsiinoi systemy upravlinnia vzaiemovidnosynamy z kliientamy [Development and implementation of a customer relationship management information system]. Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku. Zbirnyk naukovykh prats – Control, Navigation and

Communication Systems. Collection of Scientific Papers, 2(68), 24-26. doi: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2022.2.024> [in Ukrainian].

7. Tyshchenko, D., Franchuk, T., Stepashkina, K., & Karpunin, I. (2024). System design and development corporate electronic document management [System Design and Development Corporate Electronic Document Management]. *Yevropeyskyi naukovyi zhurnal ekonomichnykh ta finansovykh innovatsii – European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(13), 200-207. doi: <https://doi.org/10.32750/2024-0119> [in Ukrainian].

8. Kapiton, A., Skakalina, O., Tyshchenko, D., & Franchuk, T. (2023). Avtomatyzovane nalashtuvannya systemy zakhystu nalozhennya obladnannya [Automated setup system security configuration of network equipment]. *Elektronne modelyuvannya – Electronic Modeling*, 3(45), 28-42. doi: <https://doi.org/10.15407/emodel.45.03.028> [in Ukrainian].

УДК 004.8:004.946:37.091.26

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2772-2787](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2772-2787)

Ткачук Роман Олегович асистент кафедри кібербезпеки та програмного забезпечення, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-1984-0419>

Ходаков Данііл Вікторович кандидат технічних наук, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення, факультет комп'ютерних наук та технологій, Державний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0000-7970-151X>

Успенський Олександр Анатолійович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук та технологій штучного інтелекту у сфері кібербезпеки, Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6953-421X>

ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена стрімким поширенням імерсивних технологій в освіті та необхідністю створення гнучких, адаптивних навчальних середовищ, що відповідають індивідуальним когнітивним стилям і цілям навчання. Генеративний штучний інтелект (далі – ШІ), що інтегрується у віртуальну реальність (далі – VR), формує нові можливості для побудови динамічних освітніх сценаріїв, автоматичної генерації контенту та моделювання професійних контекстів із високим ступенем реалістичності.

Мета статті – проаналізувати методологічні й технологічні засади застосування генеративного ШІ у віртуальній реальності для моделювання ефективних навчальних середовищ та оцінити його педагогічний потенціал.

У результаті дослідження обґрунтовано, що генеративні моделі дають змогу створювати варіативні освітні простори, які адаптуються в реальному часі до прогресу здобувача та складності завдань. З'ясовано, що віртуальні середовища на основі ШІ підтримують інтерактивні рольові симуляції, персоналізоване навчання, автоматизоване розгалуження сценаріїв та генерування зворотного зв'язку, що значно підвищує залученість до навчання та

закріплення знань. Визначено, що поєднання VR-занурення з генеративним синтезом контенту розширює можливості для формування професійних компетентностей у галузях, що вимагають просторової, процедурної та ситуативної підготовки. Отримані результати свідчать про те, що інтеграція автономної генерації контенту знижує вартість і час розробки навчальних VR-модулів, забезпечує масштабованість і підтримує безперервне оновлення освітніх програм. У висновках зазначено, що застосування генеративного ШІ у VR зумовлює якісну трансформацію освітнього середовища, змішуючи акценти зі статичної моделі навчання на адаптивну, орієнтовану на здобувача освіти.

Ефективність освітнього процесу підвищується завдяки зануренню, інтерактивному зворотному зв'язку та персоналізації когнітивних траєкторій. Водночас успішна інтеграція таких технологій потребує дотримання принципів етики даних, педагогічної валідації згенерованих сценаріїв і підготовки викладачів до використання імерсивних методик.

Ключові слова: адаптивні освітні середовища, професійна підготовка, генеративні моделі, симуляційні платформи, цифрова дидактика

Tkachuk Roman Olegovich Assistant Professor, Department of Cybersecurity and Software, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-1984-0419>

Khodakov Daniil Viktorovich PhD, Associate Professor, Department of Software Engineering, Faculty of Computer Science and Technologies, State University "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, <https://orcid.org/0009-0000-7970-151X>

Uspenskyi Oleksandr Anatoliyovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Department of Computer Science and Artificial Intelligence Technologies in Cybersecurity, Institute of Special Communications and Information Protection of KPI, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-6953-421X>

APPLICATION OF GENERATIVE AI IN VIRTUAL REALITY FOR MODELING THE LEARNING ENVIRONMENT

Abstract. The relevance of the study is determined by the rapid spread of immersive technologies in education and the need to create flexible, adaptive learning environments that correspond to individual cognitive styles and learning goals. Generative artificial intelligence (hereinafter referred to as AI), integrated into virtual reality (hereinafter referred to as VR), creates new opportunities for building dynamic educational scenarios, automatically generating content, and modeling professional contexts with a high degree of realism.

The purpose of this article is to analyze the methodological and technological foundations of applying generative AI in virtual reality for modeling effective learning environments and to evaluate its pedagogical potential.

The study substantiates that generative models enable the creation of variable educational spaces that adapt in real time to the progress of the learner and the complexity of the tasks. It has been found that AI-based virtual environments support interactive role-playing simulations, personalized learning, automated scenario branching, and feedback generation, which significantly increases engagement in learning and knowledge retention. It has been determined that combining VR immersion with generative content synthesis expands opportunities for developing professional competencies in fields that require spatial, procedural, and situational training. The results show that the integration of autonomous content generation reduces the cost and time of developing VR training modules, ensures scalability, and supports the continuous updating of educational programs.

The conclusions indicate that the use of generative AI in VR leads to a qualitative transformation of the educational environment, shifting the focus from a static learning model to an adaptive one oriented toward the learner. The effectiveness of the educational process is enhanced through immersion, interactive feedback, and personalization of cognitive trajectories. At the same time, the successful integration of such technologies requires adherence to the principles of data ethics, pedagogical validation of generated scenarios, and training of teachers in the use of immersive techniques.

Keywords: adaptive learning environments, professional training, generative models, simulation platforms, digital didactics.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій VR та генеративного ШІ створив нові можливості для трансформації освітнього процесу, проте сучасні навчальні середовища здебільшого залишаються статичними й потребують більшої адаптивності та раціонального використання ресурсів. Традиційні цифрові засоби не забезпечують належного рівня занурення, контекстуального реалізму та персоналізованої взаємодії, необхідних для ефективного формування складних професійних компетентностей. Імерсивні VR-середовища потенційно здатні усунути ці обмеження, моделюючи автентичні умови діяльності, однак їх розроблення потребує значних часових і технічних витрат. Унаслідок цього виникає розрив між технологічним потенціалом імерсивного навчання та його практичною реалізацією, особливо в умовах обмежених ресурсів і кадрової підготовки.

Актуальність застосування генеративного ШІ у VR полягає в його здатності автоматизувати створення навчального контенту, адаптувати завдання до прогресу здобувачів і створювати складні, багатоваріантні навчальні

сценарії без постійного ручного втручання. Генеративні моделі можуть створювати реалістичні віртуальні об'єкти, середовища та інтерактивні реакції в режимі реального часу, забезпечуючи персоналізовані освітні траєкторії й активізуючи когнітивну діяльність здобувачів освіти. Така технологічна конвергенція відповідає потребі у гнучких, ресурсоефективних і компетентісно орієнтованих освітніх рішеннях як у формальній освіті, так і в системі професійної підготовки. В умовах переходу світових освітніх систем до адаптивного навчання, заснованого на досвіді, інтеграція генеративного ШІ з технологіями VR постає стратегічним напрямом підвищення якості, доступності та ефективності освітніх середовищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні напрацювання свідчать про зростання наукового інтересу до інтеграції генеративного ШІ та VR в освітній процес, з особливою увагою до питань персоналізації, імерсивності та педагогічної валідації. Зокрема, А. Меленевич та колеги представляють ґрунтовний емпірико-теоретичний огляд впливу ШІ на навчальні практики симуляційної підготовки, підкреслюючи трансформаційний потенціал інтелектуальних систем у створенні динамічних навчальних сценаріїв [1].

Комплексну модель інтеграції, яка поєднує архітектурні компоненти освітньої платформи з методами адаптивного навчання, пропонують О. Куклін, І. Іванова та Т. Боровик. Автори акцентують на модульності рішень та масштабованості – основних параметрах під час інтеграції генеративних моделей у VR-екосистеми, для яких характерні підвищені вимоги до обчислювальних ресурсів і мінімізації затримок [2].

На процесах автоматичного генеративного створення мультимедійного контенту та його адаптації до навчальних завдань зосереджуються Р. Базака і К. Харченко. Науковці розглядають методи синтезу зображень, автоматичної наративної та стислої генерації сценаріїв як інструменти для створення навчальних VR-станцій. [3].

Широке історико-аналітичне дослідження еволюції технологічних платформ, зокрема VR і доповненої реальності (далі – AR), та їх трансформації в напрямі метавсесвітних екосистем, здійснює Н. Кушнір. Авторка показує, як розвиток інфраструктури, стандартів і соціальних практик створює передумови для впровадження генеративних ШІ в освітні середовища, звертаючи увагу на питання масштабування, економіки участі та моделі мотивації користувачів [4].

Практичні підходи до автоматизації виробництва навчального відео, що релевантно для VR-аплікацій, які спираються на відео- та аудіокомпоненти, досліджують М. Мамута й О. Рибалко [5].

Дизайн-орієнтовані підходи, які мають безпосереднє значення для створення інтерфейсів у віртуальних освітніх середовищах, зокрема коли ці інтерфейси генерує або модифікує ШІ, розглядають Н. Іванова, Н. Вергунова,

А. Єсіпов А. Автори аналізують проблеми доступності, етичного дизайну та UX у контексті автоматизованих систем, наголошуючи на необхідності інклюзивних патернів і прозорих механізмів втручання користувача в роботу генеративного ШІ [6].

Критичний аналіз технологічних рушіїв, що формують сучасний медіапростор, здійснює О. Грозна. Науковиця досліджує синергію ШІ та VR у створенні нових форм навчального наративу, підкреслюючи, що генеративні моделі не лише оптимізують виробництво контенту, а й змінюють логіку його персоналізації та адаптації до освітніх потреб [7].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених взаємодії ШІ та VR у сфері освіти, залишається недостатньо вивченим питання практичної інтеграції генеративних моделей у VR-середовища з урахуванням педагогічної доцільності й когнітивних особливостей користувачів. Обмежено досліджено ефективність автоматично згенерованого контенту щодо формування стійких навчальних результатів і розвитку критичного мислення. Крім того, не повністю окреслено принципи етичного та інклюзивного дизайну при взаємодії здобувачів із генеративними системами, здатними змінювати освітнє середовище в режимі реального часу. Потребує подальшого аналізу вплив генеративного ШІ на мотивацію, залученість і психологічний комфорт здобувачів освіти у віртуальних середовищах. Саме цим аспектам, зокрема моделюванню освітнього середовища з використанням генеративного ШІ для забезпечення адаптивності, етичності та ефективності навчального процесу, присвячено наше дослідження.

Метою статті є аналіз методологічних і технологічних засад застосування генеративного ШІ у VR для моделювання ефективних освітніх середовищ та оцінювання його педагогічного потенціалу.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання:

- 1) здійснити аналіз сучасних підходів до поєднання генеративного ШІ та VR в освіті;
- 2) визначити технологічні й методологічні принципи моделювання освітнього середовища у VR за допомогою генеративних моделей;
- 3) з'ясувати педагогічний потенціал таких середовищ для формування професійних компетентностей, а також обґрунтувати рекомендації щодо їх практичного впровадження в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні засади інтеграції генеративного ШІ та VR в освіті базуються на взаємодії технологічних інновацій, когнітивних досліджень і сучасних педагогічних ідей. Еволюція технологій VR суттєво змінила погляди на те, як можна проєктувати й використовувати освітні середовища. Спочатку VR функціонувала як набір інструментів симуляції, насамперед зосереджених на відтворенні фізичних або процедурних реалій для

навчання в медицині, авіації, інженерії та військовому середовищі. Ці ранні застосування наголошували на реалістичності й точності відтворення, а не на інтерактивності чи персоналізації. З розвитком обчислювальних потужностей, графічного рендерингу та сенсорних технологій системи VR вийшли за межі статичних симуляцій і перетворилися на адаптивні, інтерактивні освітні середовища. Сучасні віртуальні платформи забезпечують мультисенсорне залучення й зворотний зв'язок у реальному часі, підтримуючи активну участь здобувачів через просторову взаємодію, спільні завдання та експериментальне навчання. Цей розвиток відображає зміну парадигми від пасивного засвоєння знань до інтерактивних і конструктивістських моделей освіти, які надають пріоритет розумінню через досвід і рефлексію в цифровому середовищі.

Генеративний ШІ став основним інструментом цієї трансформації, забезпечуючи когнітивну інфраструктуру для створення, адаптації та оптимізації віртуальних освітніх середовищ. Його сутність полягає в здатності автономно генерувати контекстно релевантний контент, поєднуючи людську творчість з алгоритмічним інтелектом. Архітектури типу генеративних попередньо навчених трансформаторів (далі – GPT), дифузійних моделей і систем перетворення тексту в 3D здатні створювати мову, зображення, звук і просторові об'єкти, що відтворюють складність та різноманітність реальних сценаріїв. Моделі GPT застосовують глибинні нейронні мережі, навчені на великих даних, для генерації зв'язного й змістовного тексту, тоді як дифузійні моделі поступово вдосконалюють випадкові шумові закономірності, створюючи високодеталізовані й реалістичні зображення. Мультимодальні системи інтегрують текстові, візуальні й тривимірні результати, що дозволяє динамічно формувати цілі освітнього середовища на основі текстових описів. В освітньому контексті це забезпечує адаптивний контент, персоналізований дизайн завдань і автономну генерацію сценаріїв, які реагують на когнітивний та емоційний стан здобувача в режимі реального часу [8].

Поєднання генеративного ШІ та VR створює синергетичну взаємодію, що дозволяє формувати динамічні й інтелектуальні освітні екосистеми. Інтегровані в системи VR, генеративні моделі миттєво проєктують освітні простори, конструюють цифрові об'єкти та анімують віртуальних агентів, здатних взаємодіяти зі здобувачами природною мовою. Це перетворює VR зі статичної платформи на живе середовище, здатне адаптуватися до індивідуальної траєкторії навчання, рівня навичок і прогресу здобувача. Такі системи імітують складні соціальні та професійні ситуації, надаючи можливість експериментувати з прийняттям рішень, розв'язанням проблем і командною роботою в повному зануренні без ризику. Генеративний ШІ розширює межі освітньої творчості, дозволяючи педагогам спільно розробляти нові навчальні сценарії без глибоких технічних знань, що сприяє демократизації доступу до імерсивних

педагогічних інновацій. Використання ІІІ як «творчого двигуна» у віртуальній реальності забезпечує постійну еволюцію контенту та завдань, підтримуючи актуальність, зацікавленість і пізнавальну цінність освітнього досвіду [9, с. 105–107].

З психолого-педагогічного погляду, інтеграція імерсивних технологій трансформує когнітивну та емоційну взаємодію здобувача освіти з навчальним контентом. VR, підсилена генеративним ІІІ, сприяє кращій концентрації та підвищенню мотивації завдяки відчуттю присутності, залученню в дії та емоційному резонансу з освітнім середовищем. Здобувачі освіти стають активними учасниками процесу, а їхній чуттєвий та емоційний досвід інтегрується в конструювання змісту, що відповідає принципам конструктивістських теорій навчання, згідно з якими знання виникають через взаємодію, контекстуалізацію й експериментування. Імерсивні технології також підтримують диференційоване навчання, адаптуючись до різних когнітивних стилів і темпів, що підвищує інклюзивність та доступність освітнього процесу. Водночас психологічні наслідки такої інтеграції потребують уваги до когнітивного навантаження, емоційної регуляції та етичних аспектів взаємодії людини з ІІІ. Педагогічно це вимагає перегляду ролі викладача, який стає фасилітатором дослідницьких і рефлексивних процесів, використовуючи генеративні та VR-інструменти для посилення, а не заміни аутентичного досвіду й розвитку критичного мислення.

Моделі та підходи до генеративного формування освітніх середовищ у VR поєднують алгоритмічні методи – від процедурної генерації контенту, глибоких генеративних моделей та дизайну інтерактивних агентів до інженерних практик для 3D-систем у реальному часі. Сучасна генерація контенту для VR базується на кількох взаємодоповнювальних групах методів. Процедурна генерація контенту (PCG) забезпечує швидке створення середовищ, розподіл об'єктів і параметризованих сценаріїв на основі правил. Технології перетворення тексту в 3D та нейронного рендерингу дозволяють трансформувати семантичні підказки в просторові ресурси, поєднуючи синтез геометрії та візуальне відтворення з оптимізацією фізичних властивостей, обробкою зіткнень і контролем рівня деталізації, що забезпечує інтерактивність та ефект занурення у VR-середовища. На практиці гібридні конвеєри, які комбінують PCG для структурного компонування, дифузійні та спеціалізовані 3D-генератори для візуальної насиченості, а також детерміновану постобробку для продуктивності та інтерактивності, забезпечують оптимальний баланс між творчістю й стабільністю віртуального середовища [10, с. 45–47].

Адаптація навчальних сценаріїв до потреб окремих здобувачів освіти передбачає використання багаторівневих моделей стану користувача, параметризацію контенту та циклічну адаптацію на основі телеметрії в реальному

часі. На рівні представлення моделі кодуються знання, навички, афективний стан та показники залученості; на алгоритмічному рівні для вибору або модифікації завдань із метою максимізації навчальних результатів застосовуються методи навчання з підкріпленням, бандитські алгоритми та підходи формування політики, зокрема прогресуюча складність, рознесеність повторень або режими цілеспрямованих практик. Генеративні моделі сприяють персоналізації, автоматично створюючи варіанти завдань, кроки побудови, контекстні підказки та альтернативні візуалізації, тоді як метанавчання та малооб'ємне кондиціонування дозволяють системам адаптувати вихідні дані навіть на основі обмеженої інформації про взаємодію здобувача. У VR-середовищі сенсорна й поведінкова телеметрія, зокрема положення голови, рухи рук, погляд, голосові взаємодії, забезпечує інтенсивні сигнали для адаптації: генератори можуть змінювати макет сцени, додавати NPC з цільовими підказками або перефразовувати діалоги в реальному часі, підтримуючи оптимальний баланс між складністю завдань і навичками здобувача. Поєднання цих механізмів із контролем із боку викладача, що реалізується через цикли «перевизначення вчителя» та шаблони обмежень, гарантує педагогічну узгодженість і запобігає виключно алгоритмічному впливу. Сучасні платформи часто надають API та інструментарій для інтеграції навчальної телеметрії з сервісами генерації контенту, що дозволяє адаптувати сценарії під час виконання [11]. «Інтелектуальні агенти» у VR реалізуються як мультимодальні, вбудовані системи, що поєднують розмовну компетенцію з сенсомоторною поведінкою. З архітектурного погляду, агент інтегрує мовну модель для діалогу й планування, блок прийняття рішень для послідовності завдань, контролер анімації для правдоподібного втілення та модулі сприйняття для оцінювання стану оточення. Символьні планувальники або менеджери навчальних програм кодують педагогічні цілі, тоді як генеративні моделі створюють пояснення, підказки або сюжетні лінії природною мовою; нейронні правила та дерева поведінки перетворюють рішення на анімацію, жести та маніпуляції з об'єктами. У навчальних застосунках агенти реалізують педагогічні стратегії, такі як «риштування», сократівські запитання та відпрацьовані приклади, що базуються на моделі стану здобувача освіти.

Важливою інженерною проблемою є синхронізація часу й точності згенерованого контенту з обмеженими ресурсами апаратного забезпечення VR. Відповідно, багато систем попередньо генерують складні ресурси або використовують поступове вдосконалення для швидкої реакції на взаємодію. Досягнення у створенні аватарів у реальному часі та інструменти правдоподібної анімації обличчя й тіла зменшують ефект «надприродного інтервалу» й підвищують соціальну присутність, що є важливим для залучення та ефективної передачі знань у навчанні на основі симуляцій.

Платформа /фреймворк	Основні генерації	Підтримувані модальності генерації	Роль в освітньому процесі	Помітні обмеження / педагогічні застереження
Unreal Engine (with integrated AI & Meta-Humans)	Повний контроль над PCG в реальному часі, вдосконаленими системами аватарів та конвеєрами анімації.	Процедурна побудова віртуального світу, аватари MetaHuman, анімація, інтеграція LLM на основі плагінів.	Навчальні симуляції на замовлення, високоточна імерсивна педагогіка, лонгітюдні дослідження.	Більш крута крива розвитку; вимагає інженерних ресурсів для інтеграції передових генеративних моделей.

Джерело: створено авторами на основі [11–13]

У сучасних реаліях упровадження генеративного ШІ у віртуальні освітні екосистеми є складним процесом, який охоплює технологічні, етичні й педагогічні аспекти та спрямований на трансформацію навчальних процесів і систем оцінювання. Водночас застосування генеративного ШІ у віртуальній освіті вже демонструє значні результати в різних галузях [14, с. 42–43].

Так, у медичній освіті генеративні моделі використовують для імітації випадків захворювань, створення реалістичних анатомічних варіацій та адаптивних діагностичних сценаріїв, що змінюються відповідно до рішень здобувача освіти. VR-лабораторії на базі ШІ дозволяють відпрацьовувати хірургічні процедури з віртуальними пацієнтами, які фізіологічно реагують на втручання. В інженерній освіті генеративний ШІ підтримує автоматичне проєктування складних систем, візуалізацію механічних процесів і симуляцію виробничих ліній, що дає змогу здобувачам досліджувати альтернативні результати проєктування в реальному часі. У військовій підготовці алгоритми створюють сценарії місій, варіації місцевості та поведінки противника, адаптуючись до стратегій курсанта і забезпечуючи унікальність тренувань. У гуманітарній та соціальній освіті генеративна VR використовується для відтворення історичних подій, моделювання соціальних взаємодій і підтримки навчання на основі емпатії через занурення в складне соціокультурне середовище. У всіх цих сферах генеративний ШІ дозволяє створювати нескінченно варіативний навчальний досвід, який відображає складність реального світу, зберігаючи при цьому педагогічний контроль і безпечні межі.

Оцінка ефективності генеративного ШІ у віртуальному освітньому середовищі потребує багатовимірного аналізу мотиваційних, когнітивних та компетентнісних результатів.

Використання генеративних імерсивних середовищ часто підвищує мотивацію здобувачів, посилює інтерактивність, залученість та сприйняття завдань.

Оскільки генеративний ШІ здатен адаптуватися до індивідуальних навчальних потреб, він зменшує когнітивне навантаження й кількість розчарувань під час навчання.

Крім того, VR-сценарії сприяють високому рівню засвоєння знань завдяки можливості переживати успіхи та невдачі в змодельованому середовищі.

Значна різноманітність сценаріїв підтримує розвиток критичного мислення й професійної адаптивності, а синергія генеративного ШІ та VR забезпечує формування когнітивних і професійних компетенцій здобувачів.

Водночас практичне використання генеративного ШІ в освітніх VR-середовищах потребує розв'язання етичних, методологічних і безпекових питань.

Етичний аспект стосується забезпечення прозорості контенту, запобігання упередженості симуляцій (особливо щодо людських популяцій та соціальних контекстів) і захист психологічного благополуччя здобувачів під час інтенсивного або емоційно навантаженого віртуального досвіду.

Методологічно освітяни мають поєднувати генеративну адаптивність зі структурованими навчальними цілями й валідністю оцінювання, встановлюючи параметри педагогічного контролю, що обмежують систему педагогічно релевантними рамками та забезпечують узгодженість змісту й точність.

З погляду безпеки, критично важливим є захист даних користувачів, особливо біометричної й поведінкової інформації, що може розкривати чутливі когнітивні та емоційні профілі.

Використання протоколів кібербезпеки, процедур анонімізації й дотримання правил конфіденційності (наприклад, GDPR, FERPA) забезпечує етичну цілісність та інституційну довіру.

Крім того, застосування генеративного контенту також порушує питання інтелектуальної власності, авторства, права власності та відповідальності в разі дезінформації або технічних проблем.

Усунення цих ризиків потребує міждисциплінарної співпраці освітян, інженерів ШІ, фахівців з етики та представників органів державного управління для створення прозорих і надійних механізмів управління генеративними освітніми екосистемами [15, с. 147–148].

У таблиці 2 узагальнено основні практичні параметри впровадження генеративного ШІ у віртуальних освітніх середовищах, що ілюструють взаємозв'язок між сферами застосування, технологічними характеристиками, педагогічними результатами та потенційними ризиками.

Таблиця 2

Практики впровадження генеративного ШІ в освітній процес

Сфера освіти	Приклад реалізації генеративного ШІ	Технологічне ядро	Педагогічний ефект	Основна етична проблема / проблема безпеки
Медична освіта	Віртуальні пацієнти, створені ШІ, та адаптивні хірургічні симуляції.	Анатомічне моделювання «текст-тривимірне», генерація фізіологічних реакцій.	Підвищена точність процедур, більш швидке діагностичне обґрунтування.	Психологічний вплив змодельованих критичних сценаріїв; конфіденційність даних біометричного стеження.
Інженерна освіта	Автоматизована візуалізація дизайну та моделювання адаптивних систем.	Дифузійне 3D-моделювання, навчання з підкріпленням для оптимізації процесів.	Покращене просторове мислення та компетентність у проєктуванні.	Права інтелектуальної власності на згенеровані проєкти.
Військова підготовка	Динамічна генерація місій з адаптивною поведінкою противника.	Генеративний синтез сценаріїв, тактичне моделювання на основі ШІ.	Підвищення ситуаційної обізнаності й стратегічної гнучкості.	Потенційна надмірна залежність від моделей прийняття рішень, керованих ШІ.
Гуманітарні та соціальні науки	Захопиви генеративні реконструкції історичних та культурних контекстів	Мультимедіальний генеративний сторітелінг, симуляція від тексту до сцени	Посилення емпатії, етичних міркувань та культурної грамотності	Упередженість або стереотипи в генеративних репрезентаціях

Джерело: створено авторами на основі [13–15]

Загалом, практичні аспекти інтеграції генеративного ШІ у віртуальні освітні простори свідчать про перехід до адаптивної, керованої даними педагогіки. При належному впровадженні ці системи надають масштабовані інструменти для експериментального навчання, які вдосконалюються разом із когнітивним та емоційним розвитком кожного здобувача освіти. Водночас стійкий успіх вимагає дотримання етичного нагляду, методологічної чіткості та надійного захисту даних у дизайні генеративних екосистем VR, що забезпечує

спрямування технологічних інновацій на підтримку гуманістичного та освітнього прогресу.

Висновки. Проведений аналіз дозволив узагальнити теоретичні й технологічні засади застосування генеративного ШІ в середовищах VR, які сприяють формуванню адаптивних, інтерактивних і варіативних навчальних сценаріїв.

Доведено, що поєднання генеративних моделей із VR-технологіями забезпечує не просто відтворення навчальних ситуацій, а створення динамічних контекстів, що автоматично змінюються відповідно до індивідуальної траєкторії здобувача освіти, темпу опанування матеріалу та рівня сформованих компетентностей.

Обґрунтовано, що такі цифрові середовища здатні підвищувати рівень залученості, сприяти розвитку критичного мислення, практичних навичок та саморегуляції навчання завдяки механізмам персоналізованого зворотного зв'язку та сценарного моделювання. Особливо вагомим є потенціал VR із генеративним ШІ для галузей, де необхідне моделювання ризикових, рідкісних або складних професійних ситуацій.

Водночас визначено низку умов ефективного впровадження таких технологій в освіту, зокрема підготовку педагогів до роботи в іммерсивних середовищах, розробку методик дидактичного проектування адаптивних VR-курсів, забезпечення етичної відповідальності при використанні даних та результатів моделювання, а також оптимізацію ресурсних і технічних вимог до закладів освіти. Підсумовано, що застосування генеративного ШІ у VR трансформує традиційну модель навчання на інтерактивну, дослідницьку й компетентісно орієнтовану, надаючи можливості для більш гнучкої, персоналізованої та практико-спрямованої освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні моделей оцінювання ефективності адаптивних VR-середовищ та визначенні оптимальних педагогічних стратегій їхньої інтеграції на різних рівнях освіти та для різних спеціальностей.

Література:

1. Меленевич А. Я., Садовенко О. Л., Бабічева О. О., Брек В. В., Латогуз Ю. І., Прохоренко В. Л. Трансформація медичної освіти під впливом інтеграції штучного інтелекту у проблемно-орієнтоване та симуляційне навчання. *Медицина та фармація: освітні дискурси*. 2024. № 4. С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2024-4-13>
2. Куклін О., Іванова І., Боровик Т. Моделювання інтеграції штучного інтелекту в освітнє середовище. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. № 5 (103). С. 207–232. DOI: [10.33407/itlt.v103i5.5735](https://doi.org/10.33407/itlt.v103i5.5735)
3. Базака Р. В., Харченко К. О. Трансформація відеоконтенту за допомогою штучного інтелекту: інновації, застосування та перспективи. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2025. № 23. С. 221–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.23.26>

4. Кушнір Н. Можливості метавсесвіту для освіти: ретроспективний аналіз розвитку технологій. *Освітологічний дискурс*. 2023. № 4 (43). С. 110–129. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.47>

5. Мамута М. С., Рибалко О. О. Використання штучного інтелекту для створення навчального відеоконтенту. *Відкрите освітнє Е-середовище сучасного університету*. 2025. № 18. С. 81–91. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2025.187>

6. Іванова Н., Вергунова Н., Єсіпов А. Вебдизайн майбутнього: баланс технологій, етики та користувацького досвіду. *Теорія і практика дизайну*. 2025. № 37. С. 326–333. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2025.37.32>

7. Грозна О. О. Технологічні інновації в онлайн-медіа: роль штучного інтелекту та VR у трансформації контенту. *Обрії друкарства*. 2024. № 1 (15). С. 102–112. DOI: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1\(15\).302843](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1(15).302843)

8. Сікора Я. Б., Яценко О. І., Погребняк М. Г. VR як інструмент адаптивного навчання в цифровому освітньому середовищі. *Академічні візії*. 2024. № 28. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10725643>

9. Вишневецька Г., Мурмила М. Інтеграція технологій штучного інтелекту в мовну освіту: виклики та перспективи. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2025. № 27 (1). С. 101–114. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(27\).2025.101-114](https://doi.org/10.35387/od.1(27).2025.101-114)

10. Коваленко В., Шишкіна М. Модель відкритого освітнього середовища з елементами штучного інтелекту для професійного розвитку педагогічних кадрів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. № 219. С. 43–49. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-219-43-49>

11. Папач О. І., Мельнічук В. В., Антонова В. А. Використання генеративного штучного інтелекту для розробки навчальних матеріалів у цифровому освітньому середовищі. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 16. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079712>

12. Zhou H., Chen X., Li J., Zhang Z., Fu Y., Liva M. P., Hui P. Generative artificial intelligence in the metaverse era: A review on models and applications. *Research*. 2025. Vol. 8. DOI: <https://doi.org/10.34133/research.0804>

13. Власова В. П., Науменко Т. С., Різак Г. В. Про використання штучного інтелекту в підготовці педагогів для підвищення цифрових компетенцій. *Академічні візії*. 2025. № 41. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15064807>

14. Саган О. В., Блах В. С. III як цифровий колега: можливості, виклики та перспективи використання в освіті. *Педагогічні науки*. 2025. № 111. С. 39–46. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-111-6>

15. Воротнікова І. П., Дзябенко О., Морзе Н. В. Виклики впровадження персоналізованого навчання з використанням штучного інтелекту у вищій освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2025. № 1 (105). С. 144–157. DOI: 10.33407/itlt.v105i1.5893

References:

1. Melenevych, A. Ya., Sadovenko, O. L., Babicheva, O. O., Brek, V. V., Latohuz, Yu. ., & Prokhorenko, V. L. (2024). Transformatsiia medychnoi osvity pid vplyvom intehtratsii shtuchnoho intelektu u problemno-oriiientovane ta symuliatsiine navchannia [Transformation of medical education under the influence of artificial intelligence integration into problem-based and simulation learning]. *Medytsyna ta farmatsiia: osvichni dyskursy – Medicine and Pharmacy: Educational Discourses*, 4, 79–86. <https://doi.org/10.32782/eddiscourses/2024-4-13> [in Ukrainian].

2. Kuklin, O., Ivanova, I., & Borovyk, T. (2024). Modeliuvannya intehtatsii shchuchnoho intelektu v osvithnie seredovyshche [Modeling the integration of artificial intelligence into the educational environment]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 5 (103), 207–232. <https://doi.org/10.33407/itlt.v103i5.5735> [in Ukrainian].

3. Bazaka, R. V., & Kharchenko, K. O. (2025). Transformatsiia videokontentu za dopomohoiu shchuchnoho intelektu: innovatsii, zastosuvannia ta perspektyvy [Transformation of video content through artificial intelligence: Innovations, applications, and prospects]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika – Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, 23, 221–227. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.23.26> [in Ukrainian].

4. Kushnir, N. (2023). Mozhlyvosti metavesvitu dlia osvity: retrospektyvnyi analiz rozvytku tekhnolohii [Metaverse opportunities for education: A retrospective analysis of technology development]. *Osvitohichnyi dyskurs – Educological Discourse*, 4 (43), 110–129. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.47> [in Ukrainian].

5. Mamuta, M. S., & Rybalko, O. O. (2025). Vykorystannia shchuchnoho intelektu dlia stvorennia navchalnoho videokontentu [Use of artificial intelligence for educational video content creation]. *Vidkryte osvithnie E-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational Environment of a Modern University*, 18, 81–91. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2025.187> [in Ukrainian].

6. Ivanova, N., Vergunova, N., & Yesipov, A. (2025). Vebdyzain maibutnoho: balans tekhnolohii, etyky ta korystuvatskoho dosvidu [Web design of the future: Balancing technology, ethics, and user experience]. *Teoriia i praktyka dyzainu – Theory and Practice of Design*, 37, 326–333. <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2025.37.32> [in Ukrainian].

7. Hrozna, O. O. (2024). Tekhnolohichni innovatsii v onlain-media: rol shchuchnoho intelektu ta virtualnoi realnosti u transformatsii kontentu [Technological innovations in online media: The role of artificial intelligence and virtual reality in content transformation]. *Obrii drukarstva – Horizons of Printing*, 1 (15), 102–112. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1\(15\).302843](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2024.1(15).302843) [in Ukrainian].

8. Sikora, Ya. B., Yatsenko, O. I., & Pohrebniak, M. H. (2024). Virtualna realnist yak instrument adaptivnoho navchannia v tsyfrovomu osvithniomu seredovyshchi [Virtual reality as a tool of adaptive learning in the digital educational environment]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 28. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10725643> [in Ukrainian].

9. Vyshnevskaya, H., & Murmyla, M. (2025). Intehtatsiia tekhnolohii shchuchnoho intelektu v movnu osvitu: vyklyky ta perspektyvy [Integration of artificial intelligence technologies in language education: Challenges and prospects]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult Education: Theory, Experience, Prospects*, 27 (1), 101–114. [https://doi.org/10.35387/od.1\(27\).2025.101-114](https://doi.org/10.35387/od.1(27).2025.101-114) [in Ukrainian].

10. Kovalenko, V., & Shyshkina, M. (2025). Model vidkrytoho osvithnoho seredovyshcha z elementamy shchuchnoho intelektu dlia profesiinoho rozvytku pedahohichnykh kadriv [A model of an open educational environment with artificial intelligence elements for teachers' professional development]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 219, 43–49. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-219-43-49> [in Ukrainian].

11. Papach, O. I., Melniichuk, V. V., & Antonova, V. A. (2025). Vykorystannia henerativnoho shchuchnoho intelektu dlia rozrobky navchalnykh materialiv u tsyfrovomu osvithniomu seredovyshchi [Use of generative artificial intelligence for developing educational materials in the digital learning environment]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky –*

Pedagogical Academy: Scientific Notes, 16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079712> [in Ukrainian].

12. Zhou, H., Chen, X., Li, J., Zhang, Z., Fu, Y., Liva, M. P., & Hui, P. (2025). Generative artificial intelligence in the metaverse era: A review on models and applications. *Research*, 8. <https://doi.org/10.34133/research.0804>

13. Vlasova, V. P., Naumenko, T. S., & Rizak, H. V. (2025). Pro vykorystannia shtuchnoho intelektu v pidhotovtsi pedahohiv dlia pidvyshchennia tsyfrovyykh kompetentsii [On the use of artificial intelligence in teacher training to enhance digital competencies]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 41. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15064807> [in Ukrainian].

14. Sahan, O. V., & Blakh, V. S. (2025). Shtuchnyi intelekt yak tsyfrovyy koleha: mozhlyvosti, vyklyky ta perspektyvy vykorystannia v osviti [Artificial intelligence as a digital colleague: Opportunities, challenges, and prospects of use in education]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 111, 39–46. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-111-6> [in Ukrainian].

15. Vorotnikova, I. P., Dziabenko, O., & Morze, N. V. (2025). Vyklyky vprovadzhennia personalizovanoho navchannia z vykorystanniam shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [Challenges of implementing personalized learning with artificial intelligence in higher education]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 1 (105), 144–157. <https://doi.org/10.33407/itlt.v105i1.5893> [in Ukrainian].

УДК 004.22

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2788-2803](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2788-2803)

Торопенко Алла Володимирівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій проектування та дизайну, Національний університет "Одеська політехніка", <https://orcid.org/0000-0002-2852-1495>

Пащенко Ганна Вікторівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри дизайн середовища, Київська академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайн імені Михайла Бойчука, <https://orcid.org/0000-0003-1455-5245>

ПОЄДНАННЯ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА КОМП'ЮТЕРНОГО ДИЗАЙНУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ІНФОГРАФІКИ НА ОСНОВІ ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ

Анотація. У статті досліджено концептуальні та технологічні засади інтеграції методів машинного навчання (МН) і комп'ютерного дизайну (КД) для створення адаптивної інфографіки на основі геопросторових даних (ГПД). Обґрунтовано актуальність проблеми, пов'язаної з необхідністю автоматизації аналітичної обробки та візуалізації великих обсягів просторової інформації, яка генерується сучасними ІТ-системами. Традиційні підходи до створення інфографіки в межах класичних геоінформаційних систем не забезпечують масштабованості та динамічної адаптації візуальних моделей, тоді як МН надає інструменти для інтелектуального аналізу, класифікації, прогнозування та структуризації ГПД. Запропоновано концептуальну модель, яка поєднує три взаємопов'язані рівні – аналітичний (обробка даних за допомогою алгоритмів МН), візуалізаційний (автоматичне формування графічних моделей засобами КД) та інтерактивний (динамічна взаємодія користувача з системою). На аналітичному рівні реалізується застосування алгоритмів кластеризації, згорткових та графових нейронних мереж, що забезпечують виявлення просторових патернів і прогнозування процесів. На рівні КД впроваджено принципи алгоритмічного вибору типів візуалізації, кольорових схем та композиційної структури відповідно до аналітичного змісту даних.

Запропонований підхід забезпечує побудову інфографіки, здатної автоматично змінювати параметри відображення при оновленні вхідних даних, що підвищує точність, інформативність і когнітивну зрозумілість геоаналітичних результатів.

Практична реалізація концепції підтверджена прикладами інтеграції МН і дизайнерських інструментів у середовищі ArcGIS та Adobe Illustrator, які демонструють потенціал створення інтелектуальних систем геовізуалізації. Розроблений підхід формує основу для нового покоління адаптивних систем інфографіки, орієнтованих на автоматизоване перетворення складних просторових даних у наочні, інформативні та інтероперабельні аналітичні моделі.

Ключові слова: машинне навчання, комп'ютерний дизайн, геоінформаційні системи, інфографіка, геопросторові дані, візуалізація, ArcGIS, просторове моделювання.

Toropenko Alla Candidate of Technical Sciences, Associated Professor, Docent Department of Design Information Technologies and Design, Odessa Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-2852-1495>

Pashchenko Hanna Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Environmental Design, Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after Mykhailo Boichuk, <https://orcid.org/0000-0003-1455-5245>

COMBINING MACHINE LEARNING AND COMPUTER DESIGN TO CREATE INFOGRAPHICS BASED ON GEOSPATIAL DATA

Abstract. The article explores the conceptual and technological foundations of integrating machine learning (ML) and computer design (CD) methods to create adaptive infographics based on geospatial data (GSD). The relevance of the problem associated with the need to automate the analytical processing and visualization of large volumes of spatial information generated by modern IT systems is substantiated. Traditional approaches to creating infographics within classical geographic information systems do not provide scalability and dynamic adaptation of visual models, while ML provides tools for intelligent analysis, classification, forecasting, and structuring of GSD. A conceptual model is proposed that combines three interrelated levels: analytical (data processing using ML algorithms), visualization (automatic generation of graphic models using CD tools), and interactive (dynamic user interaction with the system). At the analytical level, clustering algorithms, convolutional and graph neural networks are implemented to identify spatial patterns and predict processes. At the CD level, the principles of algorithmic selection of visualization types, color schemes, and compositional structure are implemented in accordance with the analytical content of the data. The proposed approach provides for the construction of infographics capable of automatically changing display parameters when input data is updated, which increases the accuracy,

informativeness, and cognitive clarity of geo-analytical results. The practical implementation of the concept is confirmed by examples of the integration of MN and design tools in the ArcGIS and Adobe Illustrator environments, which demonstrate the potential for creating intelligent geovisualization systems. The developed approach forms the basis for a new generation of adaptive infographics systems focused on the automated conversion of complex spatial data into visual, informative, and interoperable analytical models.

Keywords: machine learning, computer design, geographic information systems, infographics, geospatial data, visualization, ArcGIS, spatial modeling.

Постановка проблеми. Сучасні інформаційні технології (ІТ) генерують величезні обсяги геопросторових даних (ГПД), серед яких можна виділити супутникові знімки, результати дистанційного зондування Землі, GPS-треки, карти руху транспорту, дані екологічного моніторингу, урбаністичних досліджень, військової розвідки тощо [1]. Такі дані мають складну просторову структуру та високу щільність атрибутів, які потребують не лише ефективного зберігання й аналітичної обробки, але й зрозумілого, наочного представлення, яке дає змогу користувачеві швидко виявляти закономірності та приймати обґрунтовані рішення [2].

Традиційні підходи до створення інфографіки або візуалізації ГПД, реалізовані у класичних ГІС-системах (ArcGIS, QGIS) чи дизайнерських середовищах (Adobe Illustrator, Figma), здебільшого орієнтовані на ручну роботу [3-4]. Вони вимагають значних часових і людських ресурсів, а якість результату залежить від досвіду розробника та дизайнера. Крім того, такі підходи погано масштабуються при роботі з великими або потоковими наборами ГПД, не забезпечують динамічного оновлення та адаптації графічних елементів до змін у даних. У результаті процес побудови візуальних рішень стає трудомістким, суб'єктивним і складним для автоматизації [5].

Водночас розвиток алгоритмів машинного навчання (МН) відкриває широкі можливості для інтелектуальної обробки та виявлення закономірностей у ГПД. Методи кластеризації (K-Means, DBSCAN), регресійного моделювання, глибокого навчання (CNN, RNN) і розпізнавання образів застосовуються для класифікації територій, виявлення об'єктів на супутникових знімках, прогнозування екологічних або транспортних процесів. Використання цих технологій у контексті візуалізації дозволяє не лише автоматично виділяти важливі структурні елементи, а й формувати інфографічні патерни на основі змістовних характеристик даних [1, 5, 6].

Поєднання алгоритмів МН із технологіями комп'ютерного дизайну (КД) створює підґрунтя для розроблення інтелектуальних систем інфографіки, здатних автоматично генерувати або модифікувати графічні елементи

відповідно до аналітичного змісту ГПД. Наприклад, модель може самостійно визначати оптимальну колірну палітру залежно від кластерів об'єктів, підбирати форму та масштаб інфографічних маркерів залежно від ваги показників чи навіть адаптувати композицію під різні пристрої відображення. Такий підхід підвищує інформативність і точність візуалізації, скорочує час її створення й робить процес побудови графіки більш гнучким і автоматизованим [7].

Попри це, у науковій і практичній площині відсутня єдина модель або методика інтеграції машинного навчання з дизайнерськими інструментами, що враховувала б специфіку просторових даних, особливості координатних систем, семантичні зв'язки між об'єктами та принципи естетичного сприйняття інформації. Існуючі рішення переважно зосереджені або на технічній аналітиці даних, або на художньому оформленні візуалізацій, не пропонуючи комплексного підходу. У зв'язку з чим актуальною науково-технічною задачею є розроблення концептуальної та технологічної основи поєднання методів МН та КД для побудови адаптивної системи створення інфографіки на основі ГПД. Її реалізація дозволить підвищити ефективність аналізу просторових процесів, автоматизувати побудову графічних моделей і сформулювати новий підхід до інтерактивного представлення складних геоаналітичних результатів.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблематика інтеграції методів та алгоритмів МН з технологіями КД у процесі створення інфографіки на основі ГПД набуває дедалі більшої актуальності у контексті розвитку систем візуальної аналітики, цифрових двійників та інтелектуальних геоінформаційних платформ. Останні дослідження демонструють значний науковий інтерес до використання алгоритмів МН для автоматизації аналізу, узагальнення та візуального представлення просторової інформації.

Сконцентрувавши увагу на ГПД та ГІС групою авторів у роботі [8] розглядається концепція геодизайну в епоху штучного інтелекту, де авторами обґрунтовується значення інтелектуальних систем у створенні просторово-орієнтованих візуалізацій. Дослідження спрямоване на поєднання аналітичних алгоритмів та дизайнерських підходів, що забезпечує адаптивність графічних моделей до змісту даних, а також дозволяє створювати інфографіку, здатну відображати складні просторові взаємозв'язки у зрозумілій формі. Це дослідження є одним із перших, що визначає інтеграцію МН і комп'ютерного дизайну як окремий напрям геоінформаційної науки. У роботі [9] більш детально розкриваються можливості МН у геоаналітиці великих даних для підвищення якості урбаністичного планування та моніторингу довкілля. Автори наголошують на важливості візуальної складової у передачі результатів просторового аналізу, що безпосередньо перегукується з концепцією інфографічних моделей на основі інтелектуального аналізу.

Не менш важливим є використання методів МН з метою створення цифрових моделей – макетів-двійників. З цією метою автором у дослідженні [10] акцентовано увагу на застосуванні геопросторового штучного інтелекту (GeoAI) для роботи з тривимірними хмарними моделями точок і цифровими двійниками.

Автор демонструє, як методи МН підвищують ефективність обробки великих ГПД, сприяючи автоматизації класифікації, реконструкції та візуалізації об'єктів. Результати цієї роботи підтверджують потенціал МН у побудові гнучких систем просторової візуалізації, що можуть стати базою для генерації рішень інфографіки нового рівня.

У статті [11] розглядається інтеграція інформаційного моделювання будівель та ГІС із застосуванням технологій комп'ютерної графіки для створення розширених візуалізацій міських середовищ. Автори пропонують підхід, що дозволяє динамічно узгоджувати аналітичну та графічну частину даних. Цей підхід можна вважати попередником сучасних систем генеративної інфографіки, де дизайн формується автоматично на основі змісту ГПД.

У роботі [12] запропоновано інноваційний підхід до створення гео-інфографік на основі кастомізації із використанням алгоритмів кластеризації та генеративного дизайну. Дослідження демонструє, як МН може формувати структуру та композицію інфографіки, підвищуючи рівень інформативності та зменшуючи вплив людського фактору. Ця робота найбільш наближена до теми дослідження, оскільки безпосередньо розглядає автоматизацію дизайнерського процесу на основі геоданих.

Окремі дослідники, зокрема [13] у статті, розглядають систематизацію підходів до інтеграції методів МН у просторовий аналіз, наголошуючи на потребі стандартизації даних і розробці інтероперабельних інструментів. Проте, як зазначається у [14], залишається відкритим питання візуальної адаптації результатів інтелектуального аналізу (з використанням методів МН) до формату інфографіки, оскільки більшість існуючих систем орієнтована на технічну обробку, а не на комунікаційно-дизайнерську подачу інформації.

Проведений аналіз свідчить, що наукова спільнота активно досліджує аспекти автоматизації роботи з ГПД за допомогою МН, однак недостатньо розробленими залишаються питання інтеграції цих алгоритмів із принципами КД.

Наявні роботи демонструють потенціал таких поєднань, проте відсутня узагальнена модель, яка б забезпечувала єдиний процес переходу від аналітичних результатів до адаптивної інфографіки. Це визначає актуальність подальших досліджень, спрямованих на формування концептуальної та технологічної основи побудови систем автоматизованого візуального представлення геопросторових даних на основі методів машинного навчання.

Постановка мети та завдання. Метою дослідження є розробка концептуальної моделі та технологічної архітектури, яка забезпечить ефективну інтеграцію методів МН та КД для автоматизованої генерації адаптивної інфографіки на основі ГПД. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- визначити принципи використання ГПД як інформаційної основи для моделювання адаптивної інфографіки;
- проаналізувати та обґрунтувати застосування методів МН для інтелектуальної обробки, виявлення патернів, прогнозування та структурування ГПД;
- визначити роль і методи КД у процесі візуалізації;
- розробити концептуальну модель інтеграції МН та КД, яка включає три взаємопов'язані рівні (аналітичний, візуалізаційний та інтерактивний) для забезпечення циклічного процесу побудови адаптивної інфографіки.

Виклад основного матеріалу. Актуальна наукова-технічна задача цього дослідження полягає у розробці концептуальної та технологічної основи для інтеграції методів МН та КД з метою побудови адаптивної системи інфографіки на основі ГПД. З цією метою розглянемо основні принципи: ГПД в якості основи для моделювання інфографіки; застосування методів МН для обробки ГПД; застосування КД у процесі візуалізації; інтеграцію МН та КД.

Дослідження враховує основні виклики, які пов'язані з 1) великими ГПД та 2) принципом адаптивності системи.

1) Сучасні обсяги ГПД (наприклад, зображення дистанційного зондування, дані сенсорів (пристрої Інтернет речей, трафік GPS тощо) є занадто великими та динамічними для обробки традиційними ГІС-методами. Це створює інформ-маційний розрив, оскільки при отриманні даних можуть бути відсутні ефективні інструменти для швидкого перетворення їх на зрозумілі знання, що впливає на управлінські рішення. До проблем можна віднести аналіз (традиційний просторовий є статистичним і не завжди здатний виявити складні, нелінійні просторово-часові залежності) та візуалізацію (ручна розробка інфографіки є повільною, суб'єктивною та не масштабується до даних, які постійно оновлюються).

2) Ключова ідея полягає у створенні адаптивної системи, яка здатна самостійно обирати найбільш доцільні методи аналізу (МН) та оптимальні форми (КД). Створення такої системи залежить від: типу ГПД, що аналізуються (наприклад, для растрових даних – згорткові нейронні мережі для класифікації, для векторних – кластеризація); мети аналізу (пояснення, порівняння, прогноз тощо); цільової аудиторії (науковий звіт, публічна інфографіка).

ГПД як основа моделювання інфографіки.

ГПД є фундаментальною складовою сучасних інформаційно-аналітичних систем, для яких важливими є наявність ресурсів для візуального представ-

лення. що відображають просторові-часові характеристики об'єктів і процесів (положення об'єктів у просторі, їхні геометричні характеристики та атрибутивні властивості). Це надає можливість побудувати цифрові моделі територій, інфраструктурних об'єктів та природних систем, що в сукупності дозволяє створити аналітичну модель реального середовища. Джерелами таких даних можуть бути супутникові знімки, дані LiDAR, сенсорні системи моніторингу, відкриті геопортали (OpenStreetMap, Copernicus USGS Earth Explorer) та мобільні платформи збору даних.

Особливістю геопросторової інформації є її висока гетерогенність, багатомасштабність і просторово-часова варіативність, що ускладнює процеси інтеграції, фільтрації та аналітичної інтерпретації.

Для перетворення таких даних у придатну для прийняття рішень форму необхідне застосування інтелектуальних алгоритмів обробки, здатних виявляти закономірності, структурувати об'єкти за типами, усувати шуми та здійснювати семантичну інтерпретацію.

У зв'язку з чим високий обсяг і гетерогенність таких даних вимагає розробки технологій автоматизованої обробки, аналізу та візуалізації, що в свою чергу дозволить створити передумови до інтеграції методів МН та комп'ютерного дизайну. Тому ГПД становлять інформаційне підґрунтя для моделювання інфографіки, де машинне навчання забезпечує інтелектуальну обробку, а комп'ютерний дизайн ефективну візуальну репрезентацію просторових структур.

Застосування методів МН для обробки ГПД.

Методи МН відіграють важливу роль у побудові автоматизованих систем аналізу ГПД. Такі методи дозволяють ефективно вирішувати задачі класифікації, кластеризації, виявлення аномалій та прогнозування на основі геоданих.

На відміну від класичних статистичних методів МН забезпечує можливість навчання моделей на основі емпіричних даних та адаптації до нових типів інформації без ручного налаштування параметрів. На етапі попередньої обробки геоданих застосовуються алгоритми очищення, фільтрації та нормалізації, які усувають ефекти сенсорного шуму, відхилення в координатних рядах та дублікати записів. Для цього використовуються класи алгоритмів, таких як Isolated Forest або LOF (Local Outlier Factor), що виявляють аномалії в багатовимірному просторі ознак.

При аналізі структур місцевості ефективними є згорткові нейронні мережі (Convolutional Neural Networks, CNN), які здатні розпізнавати просторові шаблони на супутникових зображеннях та LiDAR-хмарах точок. Такі моделі автоматично виділяють дороги, зелені зони, водні об'єкти, будівлі, що суттєво спрощує геоінформаційне картографування.

Кластеризація та методи кластеризації охоплюють DBSCAN та K-means, використовуються для групування об'єктів за просторовою або семантичною близькістю, що сприяє побудові тематичних шарів даних. Крім того, алгоритми глибокого навчання (Deep Learning) дозволяють прогнозувати зміни просторових структур у часі, наприклад, динаміку урбанізації чи зміни ландшафтного покриття. Результати роботи моделей МН формують структуровані набори даних (feature maps), які надалі використовуються як семантична основа для побудови інфографіки у середовищах комп'ютерного дизайну, що робить МН інструментом інтелектуальної підготовки даних для подальшого дизайнерського візуального синтезу.

Застосування КД у процесі візуалізації

КД у контексті візуалізації ГПД реалізує функцію перетворення аналітичних результатів у візуальні структури, оптимізовані для сприйняття користувачем. Завдання КД полягає у забезпеченні графічної цілісності, композиційної збалансованості та когнітивної зрозумілості відображуваної інформації. У сучасних системах візуалізації застосовуються алгоритмічні методи побудови інфографіки, які автоматично визначають оптимальні способи представлення просторових залежностей. До таких методів належать:

- автоматична композиційна генерація з визначенням просторового розміщення елементів карти чи діаграми відповідно до семантики даних (наприклад, картограми, теплові карти, топографічні зрізи тощо);
- кольорове кодування (Color Mapping) з адаптивним вибором палітри на основі статистичних параметрів атрибутів для посилення контрастності та виявлення закономірностей з метою підвищення сприйняття інформації;
- візуальна абстракція з метою агрегування даних за регіонами чи категоріями для усунення надмірних деталей та покращення сприйняття.
- інтерактивна візуалізація на основі реалізації динамічних елементів (збільшення, панорамування, масштабування, фільтрування, анімація), що дозволяє користувачам досліджувати та взаємодіяти з геопросторовими об'єктами у реальному часі.

КД спирається на принципи візуальної семантики, графічної ієрархії та когнітивної ергономіки, завдяки чому формується узгоджене поєднання аналітичного змісту та естетичного подання. Тому КД виконує роль інтерфейсу між складними просторовими даними та користувацьким сприйняттям.

Концептуальний підхід на основі інтеграції МН та КД.

Інтеграція методів МН та КД формує нову парадигму побудови автоматизованих систем інфографіки генерації на основі ГПД. У межах такої інтеграції МН виконує аналітичну функцію, що забезпечує інтелектуальну обробку, аналіз та структурування даних, тоді як водночас з цим КД реалізує візуальну трансформацію результатів у наочну форму.

Технологічна основа базується на архітектурі адаптивної системи, реалізація якої вимагає інтеграції двох основних рівнів (модулів), які працюють у циклічному режимі та створюють адаптивну систему. Загальна архітектура складається з трьох взаємопов'язаних рівнів, як показано на рис. 1, де модулі МН виступають аналітичним ядром, яке генерує структуровані результати, а модулі дизайну відповідають за перетворення цих результатів у візуальні форми.

1. Аналітичний рівень. Цей рівень охоплює модулі МН, які здійснюють класифікацію, розпізнавання, кластеризацію та прогнозування

2. Візуалізаційний рівень. Рівень, який містить підсистему автоматичної побудови графічних структур на основі аналітичних результатів

3. Інтерактивний рівень. На цьому рівні забезпечується динамічна взаємодія користувача з інфографічним простором

Рис. 1. Архітектура рівнів інтеграції МН та КД

Джерело: сформовано авторами

Для такої системи характерна зворотна адаптація дизайну, коли параметри графічних елементів (колір, форма, масштаб) автоматично змінюються у відповідь на оновлення вхідних даних або зміну контексту. Розглянемо архітектуру більш детально.

1. Аналітичний рівень або модуль МН (аналітичне ядро). Модуль, який відповідає за ефективність аналізу просторових процесів та видобуток знань. Цей модуль складається з:

- функцій очищення даних, виявлення аномалій, кластеризації, просторового прогнозування (наприклад, використання моделі GCN (Graph Convolutional Networks) для аналізу мережових даних);
- вихідних результатів на основі метаданих та ключових інсайтів (наприклад, «Регіон А має 20% зростання щільності забудови за останні 5 років»), які є вхідними параметрами для дизайнерського модуля.

Оскільки цей модуль є першим і відповідає за підвищення ефективності аналізу просторових процесів розглянемо основні завдання та застосування методів МН, які відповідають за кінцевий результат в табл. 1.

Таблиця 1

Застосування методів МН

Завдання	Методи МН	Вихідний результат (вхід для КД)
Вилучення ознак	Згорткові нейронні мережі	Класифікація області, сегментовані об'єкти
Виявлення патернів	Кластеризація (DBSCAN, K-means), асоціативні правила	Кількість кластерів, координати центрів, просторові аномалії
Прогнозування	Просторово-часові моделі, GCN	Прогнозовані значення показників (наприклад, ймовірність повені, температура).
Ранжування	Регресійні моделі	Список найбільш критичних/зростаючих регіонів (рангова оцінка).

Джерело: сформовано авторами

2. Візуалізаційний рівень або модуль КД (візуалізаційне ядро). Модуль, який забезпечує автоматизацію побудови графічних моделей та формує новий підхід щодо інтерактивного представлення. Концепція цього модуля передбачає собою використання бібліотек візуалізації (наприклад, D3.js, Vega або спеціалізовані картографічні інструменти) та правил дизайну, заснованих на даних. Система автоматично обирає:

- тип діаграми, наприклад, якщо МН виявило просторову кореляцію – карта-холоплет, якщо часову динаміку – лінійний графік;
- візуальні атрибути, наприклад, кольорову палітру, товщину ліній, маркування тощо.

В табл. 2 показано основні задачі, які виконує візуалізаційний модуль.

Таблиця 2

Застосування модуля КД та виконання основних задач

Задачі	Пояснення
Алгоритми вибору форми візуалізації	Замість ручного вибору, система використовує правила дизайну, засновані на даних. Наприклад, якщо аналітичне ядро передало висновок про сильну кореляцію між двома просторовими змінними, система автоматично обирає двовимірну карту-холоплет або графік розсіювання з прив'язкою до географічної сітки. Якщо висновок стосується часової динаміки, обирається лінійний графік або анімована карта.

Задачі	Пояснення
Правила візуальної естетики	Використання попередньо визначених, психологічно обґрунтованих колірних схем (наприклад, Diverging для відображення позитивних/негативних відхилень) та типографіки для забезпечення максимальної читабельності та емоційного впливу.
Інтерактивна побудова	Дизайнерський модуль інтегрує результати МН в інтерактивні веб-інтерфейси (дашборди) за допомогою сучасних бібліотек візуалізації, дозволяючи користувачеві фільтрувати, масштабувати та змінювати шари даних.

Джерело: сформовано авторами

Результатом є автоматизована побудова графічних моделей, які динамічно оновлюються при зміні вихідних даних або параметрів моделі на основі МН.

3. Інтерактивний рівень або формування нового підходу. Цей модуль є кінцевим результатом з переходом від статичної картографії до інтерактивного геоаналітичного представлення, де користувач може не лише бачити результат, але й задавати питання системі (наприклад, "Як зміниться прогноз, якщо ми змінимо вхідний параметр?"), а МН-модуль швидко перерахує дані, а КД-модуль миттєво оновить інфографіку. Це робить процес аналізу співпрацюючим та ефективним. Такий підхід дасть змогу:

- 1) автоматизувати процес побудови картографічних візуалізацій;
- 2) адаптувати дизайн під тип даних або сценарій використання (екологічний моніторинг, урбаністичний аналіз, транспортна логістика тощо);
- 3) створювати адаптивну інфографіку з динамічною зміною структури при оновленні даних у реальному часі.

Одним із напрямів розвитку цієї інтеграції є генеративний дизайн, у якому алгоритми глибокого навчання формують графічні шаблони та композиційні рішення на основі заданих семантичних параметрів. Таким чином, формується новий рівень автоматизації дизайнерського процесу від аналітики до графічної реалізації.

Перспективним напрямом розвитку інтеграції є застосування генеративних нейронних мереж (Generative Adversarial Networks, Diffusion Models) для автоматичного створення композицій, картографічних стилів та шаблонів інфографіки. Це дає змогу реалізувати концепцію інтелектуального дизайну, де система самостійно визначає оптимальні способи візуального представлення просторової інформації залежно від семантики даних. Розробка концептуальної та технологічної основи є критично важливою для створення "розумної" системи інфографіки, яка стане потужним інструментом для науковців, урбаністів та осіб, які приймають рішення.

Практичне застосування

Практичне впровадження інтеграції методів МН та КД у ГІС сьогодні демонструє компанія *Esri*, яка активно розвиває напрям інтелектуальної обробки ГПД. Зокрема, у статті [3] наведено приклади реального використання глибинних нейронних мереж для аналізу супутникових знімків і побудови інфографіки на основі виявлених об'єктів, як показано на рис. 2.

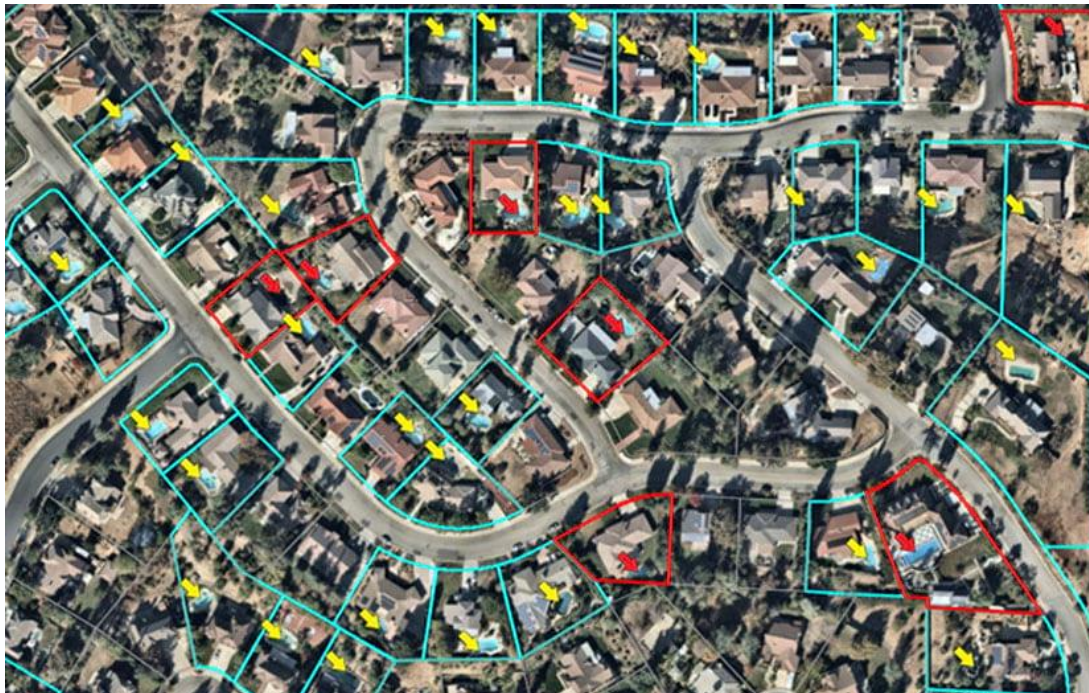

Рис. 2 Приклад використання глибокого навчання для виявлення та класифікації басейнів
Джерело: сформовано авторами на основі [3]

Одним із практичних кейсів є використання згорткових нейронних мереж для автоматичного розпізнавання будівель, доріг і природних об'єктів на високодетальних супутникових зображеннях. Отримані результати інтегруються безпосередньо у середовище ArcGIS Pro, де візуалізація виконується у вигляді інфографіки з кольоровим маркуванням виявлених класів об'єктів. Це забезпечує можливість швидкого оновлення карт без ручного векторизування та дозволяє дизайнерам створювати композиційно збалансовані карти на основі результатів МН.

Іншим прикладом є застосування глибокого навчання для моніторингу змін ландшафту. Алгоритми аналізують часові ряди знімків, автоматично визначаючи ділянки вирубки лісів, розширення забудови або наслідки повеней. Система не лише генерує аналітичні дані, а й автоматично створює візуальні шаблони, які адаптують колірну гаму та тип інфографіки залежно від змісту

результатів. Таким чином, формується динамічна інфографіка, здатна змінюватися при оновленні даних у реальному часі.

У середовищі ArcGIS також реалізовано інтеграцію МН із дизайнерськими інструментами, зокрема Adobe Illustrator через модуль Maps for Adobe CC.

Це дозволяє поєднати аналітичну точність МН із гнучкістю художнього дизайну, що відкриває нові можливості для створення інфографіки високого рівня деталізації та естетичності [4]. У результаті користувач може працювати з просторовими шарами як із векторними об'єктами, застосовуючи фірмові стилі, шрифти та палітри без втрати просторової прив'язки даних.

Застосування подібних технологій демонструє, що інтелектуальні системи ГІС уже переходять від аналітичного інструмента до візуально-аналітичної платформи, де процес створення інфографіки є результатом спільної роботи МН і КД. Такі системи не лише підвищують ефективність аналізу геоданих, але й забезпечують високий рівень візуальної комунікації між науковцями, аналітиками та управлінцями.

Таким чином, приклади, наведені у роботах *Esri*, підтверджують практичну реалізованість концепції, розробленої в цьому дослідженні. Вони демонструють потенціал інтеграції МН та КД у створенні адаптивних інфографічних рішень на основі ГПД, здатних автоматично реагувати на зміни у вихідних даних і забезпечувати когнітивно зрозумілу візуалізацію складних просторових процесів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інтеграція методів МН та КД створює нову парадигму побудови систем інфографіки на основі ГПД. Такий підхід забезпечує не лише автоматизацію аналітичної обробки даних, але й підвищує якість їхнього візуального представлення, створюючи адаптивні, когнітивно зрозумілі моделі.

Обґрунтовано наукову і практичну необхідність поєднання МН і КД у межах геоінформаційних систем. Традиційні методи створення інфографіки вимагають значних ресурсів і не здатні динамічно адаптуватися до змін у великих масивах ГПД, тоді як МН забезпечує інтелектуальну обробку та виявлення закономірностей, а КД ефективну візуальну репрезентацію.

Проаналізовано ефективність методів машинного навчання (зокрема CNN, DBSCAN, GCN, регресійних та кластеризаційних моделей) у розв'язанні задач вилучення ознак, виявлення просторових патернів, прогнозування та ранжування територій. Отримані результати можуть бути безпосередньо інтегровані у дизайнерські модулі для формування інфографіки, що відповідає змістовим характеристикам даних.

Розроблено концептуальну модель інтеграції МН і КД, яка включає три взаємопов'язані рівні: аналітичний (обробка та структурування ГПД), візуалізаційний (автоматичне формування графічних моделей) та інтерактивний

(динамічна взаємодія користувача із системою). Така архітектура забезпечує циклічний процес оновлення інфографіки в режимі реального часу.

Доведено практичну реалізованість підходу на прикладі продуктів компанії *Esri*, де використання глибинних нейронних мереж у середовищі *ArcGIS* дозволяє автоматично розпізнавати об'єкти на супутникових знімках, а дизайнерські інструменти забезпечують їхнє візуально-композиційне оформлення.

Отже, поєднання МН і КД є ключем до створення інтелектуальних систем інфографіки нового покоління, здатних перетворювати великі геопросторові дані на зрозумілі, інтерактивні та візуально збалансовані аналітичні моделі, що підвищує ефективність прийняття рішень у різних сферах — від урбаністики до екологічного моніторингу.

Подальші дослідження доцільно зосередити на розробленні генеративних моделей інфографіки, що поєднують алгоритми машинного навчання та принципи комп'ютерного дизайну для автоматичного створення візуальних структур. Перспективним напрямом є також розробка адаптивних інтерфейсів користувача, що забезпечують інтерактивну взаємодію між аналітичними результатами, системою машинного навчання та дизайнерськими інструментами. Це дозволить створювати «розумні» середовища для генерації інфографіки, де візуальні рішення формуватимуться динамічно, у режимі реального часу.

Література:

1. Oliveira A., Fachada N., Matos-Carvalho J. P. Data science for geographic information systems //2024 8th International Young Engineers Forum on Electrical and Computer Engineering (YEF-ECE). – IEEE, 2024. – P. 1-7. <https://doi.org/10.1109/YEF-ECE62614.2024.10624902>
2. Calka B., Szostak M. GIS-Based Environmental Monitoring and Analysis. *Applied Sciences*. 2025. T. 15. №. 6. P. 1-6. <https://doi.org/10.3390/app15063155>
3. Singh R. Where deep learning meets GIS // *Esri*. URL: <https://www.esri.com/about/newsroom/arcwatch/where-deep-learning-meets-gis>.
4. Samaro A. (2025). Design Meets Data: Creating Stunning Maps with ArcGIS and Adobe Illustrator. // *Esri*. URL: <https://www.esri.com/arcgis-blog/products/maps-for-adobe/mapping/design-meets-data-creating-stunning-maps-with-arcgis-and-adobe-illustrator>
5. Choi Y. GeoAI: Integration of artificial intelligence, machine learning, and deep learning with GIS // *Applied Sciences*. – 2023. – T. 13. – №. 6. – P 1-2. <https://doi.org/10.3390/app13063895>
6. Siddique I. Machine learning empowered geographic information systems: Advancing Spatial analysis and decision making // *World Journal of Advanced Research and Reviews*. – 2024. – T. 22. – №. 1. – P. 1387–1397. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.22.1.1200>
7. Ji Q. Computer graphics processing technology based on GIS model and its application // *Systems and Soft Computing*. – 2024. – T. 6. – P. 200173. <https://doi.org/10.1016/j.sasc.2024.200173>
8. Ye X. et al. Geodesign in the era of artificial intelligence // *Frontiers of Urban and Rural Planning*. – 2025. – T. 3. – №. 1. – P. 1-12. <https://doi.org/10.1007/s44243-025-00054-5>

9. Kovacs-Györi A. et al. Opportunities and challenges of geospatial analysis for promoting urban livability in the era of big data and machine learning //ISPRS International Journal of Geo-Information. – 2020. – Т. 9. – №. 12. – P. 752. <https://doi.org/10.3390/ijgi9120752>

10. Döllner J. Geospatial artificial intelligence: Potentials of machine learning for 3D point clouds and geospatial digital twins //PFG–Journal of Photogrammetry, Remote Sensing and Geoinform. Science. - 2020. - Т. 88. - №. 1.-P.15-24. <https://doi.org/10.1007/s41064-020-00102-3>

11. Zhu J., Wu P. Towards effective BIM/GIS data integration for smart city by integrating computer graphics technique //Remote Sensing. – 2021. – Т. 13. – №. 10. – P. 1889. <https://doi.org/10.3390/rs13101889>

12. Zhang X. et al. MapCraft: Dissecting and Designing Custom Geo-Infographics //arXiv preprint arXiv:2409.13424. – 2024. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.13424>

13. Ekeanyanwu C. V. et al. Merging GIS and machine learning techniques: a paper review //Journal of Geoscience and Environment Protection. – 2022. – Т. 10. – №. 9. – P. 61-83. <https://doi.org/10.4236/gep.2022.109004>

14. Gutierrez Caloir B. E. et al. Combining machine learning and spatial data processing techniques for allocation of large-scale nature-based solutions //Blue-Green Systems. – 2023. – Т. 5. – №. 2. – P. 186-199. <https://doi.org/10.2166/bgs.2023.040>

References:

1. Oliveira, A., Fachada, N., & Matos-Carvalho, J. P. (2024, July). Data science for geographic information systems. In *2024 8th International Young Engineers Forum on Electrical and Computer Engineering (YEF-ECE)* (pp. 1-7). IEEE. <https://doi.org/10.1109/YEF-ECE62614.2024.10624902>

2. Calka B., Szostak M. (2025). GIS-Based Environmental Monitoring and Analysis. *Applied Sciences*. Т. 15. №. 6. 1-6. <https://doi.org/10.3390/app15063155>

3. Singh R. (2019). Where deep learning meets GIS. *Esri*. URL: <https://www.esri.com/about/newsroom/arcwatch/where-deep-learning-meets-gis>.

4. Samaro A. (2025). Design Meets Data: Creating Stunning Maps with ArcGIS and Adobe Illustrator. *Esri*. URL: <https://www.esri.com/arcgis-blog/products/maps-for-adobe/cc/mapping/design-meets-data-creating-stunning-maps-with-arcgis-and-adobe-illustrator>

5. Choi, Y. (2023). GeoAI: Integration of artificial intelligence, machine learning, and deep learning with GIS. *Applied Sciences*, 13(6), 1-2. <https://doi.org/10.3390/app13063895>

6. Siddique, I. (2024). Machine learning empowered geographic information systems: Advancing Spatial analysis and decision making. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 22(1), 1387–1397. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.22.1.1200>

7. Ji, Q. (2024). Computer graphics processing technology based on GIS model and its application. *Systems and Soft Computing*, 6, 200173. <https://doi.org/10.1016/j.sasc.2024.200173>

8. Ye, X., Huang, T., Song, Y., Li, X., Newman, G., Lin, Z., & Wu, D. J. (2025). Geodesign in the era of artificial intelligence. *Frontiers of Urban and Rural Planning*, 3(1), 1-12. <https://doi.org/10.1007/s44243-025-00054-5>

9. Kovacs-Györi, A., Ristea, A., Havas, C., Mehaffy, M., Hochmair, H. H., Resch, B., ... & Blaschke, T. (2020). Opportunities and challenges of geospatial analysis for promoting urban livability in the era of big data and machine learning. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(12), 752. <https://doi.org/10.3390/ijgi9120752>

10. Döllner, J. (2020). Geospatial artificial intelligence: Potentials of machine learning for 3D point clouds and geospatial digital twins. *PFG–Journal of Photogrammetry, Remote Sensing and Geoinformation Science*, 88(1), 15-24. <https://doi.org/10.1007/s41064-020-00102-3>

11. Zhu, J., & Wu, P. (2021). Towards effective BIM/GIS data integration for smart city by integrating computer graphics technique. *Remote Sensing*, 13(10), 1889. <https://doi.org/10.3390/rs13101889>

12. Zhang, X., Xu, Y., Li, K., Yu, L., & Liu, Y. (2024). MapCraft: Dissecting and Designing Custom Geo-Infographics. *arXiv preprint arXiv:2409.13424*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.13424>

13. Ekeanyanwu, C. V., Obisakin, I. F., Aduwenye, P., & Dede-Bamfo, N. (2022). Merging GIS and machine learning techniques: a paper review. *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 10(9), 61-83. <https://doi.org/10.4236/gep.2022.109004>

14. Gutierrez Caloir, B. E., Abebe, Y. A., Vojinovic, Z., Sanchez, A., Mubeen, A., Ruangpan, L., ... & Djordjevic, S. (2023). Combining machine learning and spatial data processing techniques for allocation of large-scale nature-based solutions. *Blue-Green Systems*, 5(2), 186-199. <https://doi.org/10.2166/bgs.2023.040>

УДК 004.89:004.056]:656

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2804-2817](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2804-2817)

Трунов Олексій Ігорович аспірант кафедри інформаційних технологій та програмної інженерії, Національний університет «Чернігівська Політехніка», м. Чернігів, <https://orcid.org/0009-0002-0321-2669>

Дорош Марія Сергіївна доктор технічних наук, професор, професорка кафедри інформаційних технологій та програмної інженерії, Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, <https://orcid.org/0000-0001-6537-9857>

АРХІТЕКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ

Анотація. У статті вирішено актуальне науково-практичне завдання підвищення рівня інформаційної безпеки транспортно-логістичних центрів, які функціонують як складні кіберфізичні системи з глибокою конвергенцією ІТ та операційних технологій. Обґрунтовано та розроблено комплексну архітектуру інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень, здатної забезпечити стратегічне управління ризиками в умовах невизначеності даних та динамічного ландшафту загроз.

Методологічною основою дослідження обрано ризик-орієнтований підхід та метод функціонального моделювання IDEF0, що дозволило формалізувати процеси трансформації вхідних потоків телеметрії, даних про активи та експертних оцінок у вихідні управлінські рекомендації. На основі розробленої моделі спроектовано гнучку модульну сервіс-орієнтовану архітектуру (SOA), яка передбачає декомпозицію системи на набір автономних компонентів: агрегація даних та аналіз контексту безпеки, адаптивне моделювання та оцінювання ризиків та синтез управлінських рішень та стратегічне планування.

Наукова новизна роботи полягає в удосконаленні механізму функціонування ядра моделювання на базі адаптивної нейро-нечіткої системи (ANFIS). Для ефективного вирішення проблеми «холодного старту» запропоновано двофазний життєвий цикл: початкове функціонування як експертної системи на основі продукційних правил (алгоритм Rete) з подальшим автоматичним переходом до нейромережевої адаптації. Архітектура зберігання даних реалізує принцип поліготної персистентності, використовуючи оптимізовані сховища (Time-series, Graph, Document-oriented). Практична цінність результатів полягає

у створенні архітектурного рішення для переходу до проактивного управління ІБ за критерієм «витрати-вигода»

Ключові слова: інформаційна безпека, транспортно-логістичний центр, СППР, модульна архітектура, сервіс-орієнтований підхід, ANFIS, нечітка логіка, оцінка ризиків, архітектура даних.

Trunov Oleksii PhD student of the Department of Information Technologies and Software Engineering, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, <https://orcid.org/0009-0002-0321-2669>

Dorosh Mariia Doctor of Technical Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies and Software Engineering, Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv, <https://orcid.org/0000-0001-6537-9857>

ARCHITECTURAL OF AN INTELLECTUAL DECISION-MAKING SUPPORT SYSTEM FOR INFORMATION SECURITY MANAGEMENT OF TRANSPORT AND LOGISTICS CENTERS

Abstract. The article solves the urgent scientific and practical task of increasing the level of information security of transport and logistics centers, which operate as complex cyber-physical systems with high convergence of IT and operational technologies.

A comprehensive architecture of an intelligent decision support system capable of ensuring strategic risk management under conditions of data uncertainty and a dynamic threat landscape is substantiated and developed.

The methodology is based on a risk-oriented approach and IDEF0 functional modeling, which allowed formalizing the transformation of telemetry, asset data, and expert assessments into management recommendations. Based on the developed model, a flexible modular Service-Oriented Architecture is designed, decomposing the system into autonomous components: *Data Aggregation and Security Context Analysis, Adaptive Modeling and Risk Assessment and Synthesis of Management Decisions and Strategic Planning.*

The scientific novelty lies in improving the modeling mechanism based on the Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System. To solve the «cold start» problem, a two-phase lifecycle is proposed: initial functioning as an expert system (Rete algorithm) with a subsequent transition to neural network adaptation.

The data storage architecture implements the principle of Polyglot Persistence using specialized storage.

The practical value lies in creating an architectural solution for transitioning to proactive IS management based on the «cost-benefit» criterion.

Keywords: information security, transport and logistics center, decision support system, modular architecture, service-oriented approach, ANFIS, fuzzy logic, risk assessment, data architecture.

Постановка проблеми. Трансформація транспортно-логістичних центрів (ТЛЦ) у складні кіберфізичні системи, що супроводжується глибокою конвергенцією операційних (ОТ) та інформаційних (ІТ) технологій, створює принципово новий ландшафт загроз. В умовах гібридного протистояння та необхідності забезпечення безперервності ланцюгів постачання, особливо в регіонах, що перебувають на етапі післявоєнного відновлення, питання інформаційної безпеки (ІБ) набуває критичного значення.

Існуючі підходи до захисту, що базуються на детермінованих методах та статичних політиках, демонструють недостатню ефективність проти динамічних АРТ-загроз та атак «нульового дня». Процес прийняття управлінських рішень ускладнюється високим рівнем ентропії даних, їх неповнотою та нечіткістю.

Більше того, застосування комплексних міжнародних стандартів (ISO/IEC 27001) часто є недосяжним для регіональних логістичних операторів, які за своєю ресурсною моделлю наближені до малого та середнього бізнесу (МСБ).

Відсутність бюджету на утримання штату вузькопрофільних аналітиків та складність наявних на ринку інструментів залишає цей сегмент критичної інфраструктури вразливим.

Виникає науково-практична проблема, що полягає у протиріччі між необхідністю інтелектуального, адаптивного управління інцидентами ІБ в реальному часі та обмеженими можливостями регіональних ТЛЦ щодо впровадження «важких» корпоративних рішень.

Розв'язання цієї проблеми лежить у площині створення автоматизованих систем підтримки прийняття рішень (СППР), які б поєднували потужність методів обчислювального інтелекту з простотою експлуатації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальне підґрунтя для побудови СППР закладено у низці наукових досліджень. Зокрема, у працях В. Л. Бурячка, С. В. Толюпи та ін. [1], а також С. Б. Ома [2] сформовано методологічні засади системного аналізу та прийняття управлінських рішень, передусім в контексті обробки евристичних даних. Стратегічну значущість інструментів підтримки рішень для забезпечення державної інформаційної безпеки обґрунтовано у дослідженнях Є. Л. Добровольського [3]. Алгоритмічні аспекти функціонування сучасних СППР, що інтегрують аналіз ризиків із генерацією альтернативних рішень, деталізовано у роботах С. Зибіна [4]. Таким чином, сформований теоретичний базис дозволяє перейти до аналізу практичної реалізації цих систем.

Систематизація існуючих підходів до побудови СППР у сфері ІБ дозволяє виокремити декілька ключових архітектурних напрямів:

– *експертно-орієнтовані архітектури*. Наприклад, робота О. Мілова пропонує модулі для експертної оцінки та рекомендацій [5]. Ключовим недоліком таких систем є статичність. Вони не здатні до самонавчання та адаптації, а їхні висновки повністю залежать від суб'єктивності введених експертних оцінок;

– *процесно-орієнтовані архітектури*. У дослідження Б. Бісваса та ін. пропонує архітектуру на базі методології OCTAVE Allegro [6]. Такі системи забезпечують структурованість зберігаючи обмеження методології: недостатню гнучкість для роботи з нечіткими даними та невизначеністю, що є критичним для динамічного середовища ТЛЦ;

– *контекстно-орієнтовані (когнітивні) архітектури*. Система C3-SEC (Г. Рольдан-Моліна та ін.) моделює когнітивний процес аналізу загроз для створення ситуаційної обізнаності [7]. Проте її архітектура меншою мірою сфокусована на стратегічному плануванні, зокрема на оптимізації інвестицій у заходи захисту та аналізі «витрати-вигода».

Існуючі міжнародні стандарти (ISO/IEC 27001 [8], ISO/IEC 27005 [9], NIST Cybersecurity Framework [10]) визначають ключові компоненти та процеси управління ІБ і не пропонують готових архітектурних рішень для інтелектуалізації процесу прийняття рішень. Застосування цих стандартів у динамічному середовищі ТЛЦ виявляє прогалини в комплексних інструментах для стратегічного управління ризиками та оптимізації інвестицій в ІБ, особливо з урахуванням браку реальних даних та фокусу переважно на запобіжних заходах, а не реагуванні та відновленні (А. Азарова та ін. [11], О. Мельниченко та ін. [12]).

Роботи С. Карновале та С. Єніурт С. [13] та Р. Садегі та ін. [14] додатково акцентують на необхідності врахування "людського фактора" та управління кіберризиками в закупівлях і логістиці, що підтверджує актуальність стратегічних СППР.

Отже, аналіз демонструє, що попри значну увагу до аспектів кібербезпеки в СППР, наявні архітектурні рішення є або занадто статичними, або орієнтованими переважно на оперативний рівень. Стандарти ІБ надають методологічну рамку не вирішуючи при цьому проблему інтелектуалізації стратегічного управління.

Таким чином, існує чітка науково-практична потреба в комплексному архітектурному підході, що враховує унікальні операційні, фізичні та процесні аспекти логістичної галузі, та забезпечує можливості для стратегічного аналізу й планування адаптивних методів прийняття рішень для критичної інфраструктури.

Метою роботи є розробка та обґрунтування архітектури інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень, яка базується на нейро-нечіткій моделі (ANFIS).

Запропонована архітектура повинна забезпечити автоматизацію процесів оцінки ризиків, обробку гетерогенних даних в умовах невизначеності та надання адаптивних рекомендацій для персоналу ТЛЦ, зменшуючи розрив між складністю загроз та підвищити розуміння користувача результатів впливу складних загроз.

Виклад основного матеріалу. В основу дослідження покладено ризик-орієнтований підхід реалізований через три взаємопов'язані модулі:

1. Модуль агрегації даних та аналіз контексту безпеки.
2. Модуль адаптивного моделювання та оцінювання ризиків.
3. Модуль синтезу управлінських рішень та стратегічного планування.

Для проектування загальної архітектури автоматизованої СППР на основі цих модулів використаємо діаграму IDEF0. Контекстна діаграма IDEF0 (рівень A-0) представляє запропоновану інформаційну технологію як єдину систему (див. рис. 1).

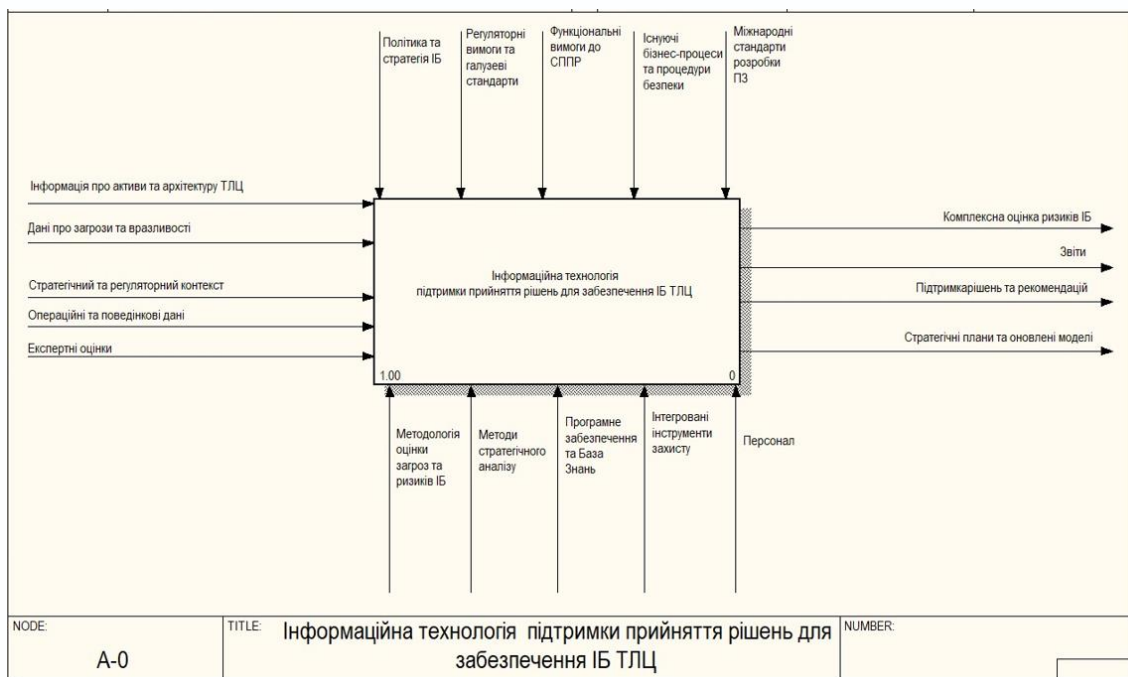

Рисунок 1 – Контекстна діаграма інформаційної технології СППР при забезпеченні ІБ ТЛЦ

Вона відображає сукупність входів, виходів, механізмів та керуючих елементів, необхідних для функціонування розробленої інформаційної технології, забезпечуючи всебічну та деталізовану оцінку ризиків ІБ.

Входи – вхідні дані та ресурси, що підлягають трансформації в системі:

- інформація про активи та архітектуру (дані з CMDB про конвергентну інфраструктуру ТЛЦ, що об'єднує корпоративні системи управління логістикою (WMS, TMS), серверне обладнання та операційні технології (промислові контролери, IoT-датчики на складах));
- дані про загрози та вразливості (потік зовнішніх даних (Threat Intelligence, MITRE ATT&CK) та результати внутрішніх сканувань вразливостей специфічного логістичного обладнання);
- операційні та поведінкові дані (телеметрія реального часу, системні логи, мережевий трафік та показники аномальної поведінки користувачів і пристроїв у контурі ТЛЦ);
- стратегічний та регуляторний контекст (формалізовані бізнес-цілі ТЛЦ щодо безперервності ланцюгів постачання, вимоги до рівня обслуговування (SLA) та контрактні зобов'язання);
- експертні оцінки (структуровані знання експертів, отримані через анкетування (якісні оцінки впливу, ймовірності та критичності активів)).

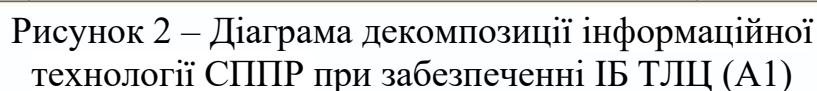
Керуючі елементи – правила, стандарти та обмеження, що регламентують процес прийняття рішень:

- політика та стратегія ІБ (внутрішні нормативні документи, що визначають допустимий рівень ризику та стратегічні пріоритети захисту);
- регуляторні вимоги та галузеві стандарти (зовнішні обмеження, включаючи ISO/IEC 27001, NIST CSF, GDPR, також специфічні вимоги трансп. галузі);
- функціональні вимоги до СППР (технічні обмеження системи, бюджетні ліміти на впровадження контрзаходів та часові рамки реагування);
- БЗ системи (набір продукційних правил, лінгвістичних шкал, функцій належності та вагових коефіцієнтів для нечіткого логічного виведення);
- існуючі бізнес-процеси та процедури безпеки (поточні регламенти роботи персоналу ТЛЦ та затверджені плани реагування на інциденти);
- міжнародні стандарти розробки ПЗ (вимоги до якості та надійності програмного забезпечення (наприклад, ISO/IEC 90003)).

Механізми – ресурси та інструменти, що забезпечують реалізацію функцій системи [15], [16]:

- методологія оцінки ризиків ІБ (авторська методика, що базується на стандартах ISO/IEC 27005 та адаптована до специфіки логістичних центрів);
- методи стратегічного аналізу (математичний апарат, що включає Fuzzy АНР (для пріоритезації), ANFIS (для моделювання) та матрицю Вілсона (для стратегічного відбору)) [15];
- ПЗ та БЗ (серверна частина СППР, СУБД (Time-series, Graph, Document-oriented) та модулі обробки знань);

- Декомпозиція системи (рівень А1) виділяє чотири ключові функціональні блоки:

1. Блок «Агрегація даних та аналіз контексту безпеки»:

- Ідентифікація активів. Автоматичне виявлення ресурсів через інтеграцію з CMDB;
- Виявлення вразливостей. Кореляція даних сканерів із базами загроз (CVE, MITRE);
- Аналіз трафіку. Розрахунок статистичних метрик (показник Херста [16]) для виявлення аномалій та передача нормалізованих даних у шину повідомлень.

2. Блок «Адаптивне моделювання та оцінювання ризиків». Цей сервіс виступає інтелектуальним ядром системи і фізично імплементує логіку двох функціональних модулів діаграми декомпозиції (Модуль 2 та Модуль 3).

3. Блок «Адаптивне нейро-нечітке моделювання» (глибокий аналіз). Це інтелектуальне ядро системи. Воно детально обробляє найскладніші загрози. Система ґрунтується на інтеграції методів. Для нових, невідомих загроз використовує закладені правила (експертний підхід), а для знайомих ситуацій – нейромережу, яка постійно навчається на історії інцидентів, покращуючи точність прогнозів.

4. Блок «Синтез управлінських рішень та стратегічне планування» (результат). Фінальний етап, де об'єднуються результати експрес-оцінки та глибокого аналізу. Врахов. бюджетні обмеження та політику безпеки, модуль формує для керівника (ОПР) готові рекомендації, план дій та підсумкові звіти.

Трансформація логічної моделі у фізичну архітектуру відбувалася шляхом відображення функціональних блоків у відповідні програмні сервіси, що дозволило зберегти цілісність бізнес-логіки при переході до розробки. Для технічної реалізації запропоновано багатокomпонентну сервіс-орієнтовану архітектуру (рис. 3).

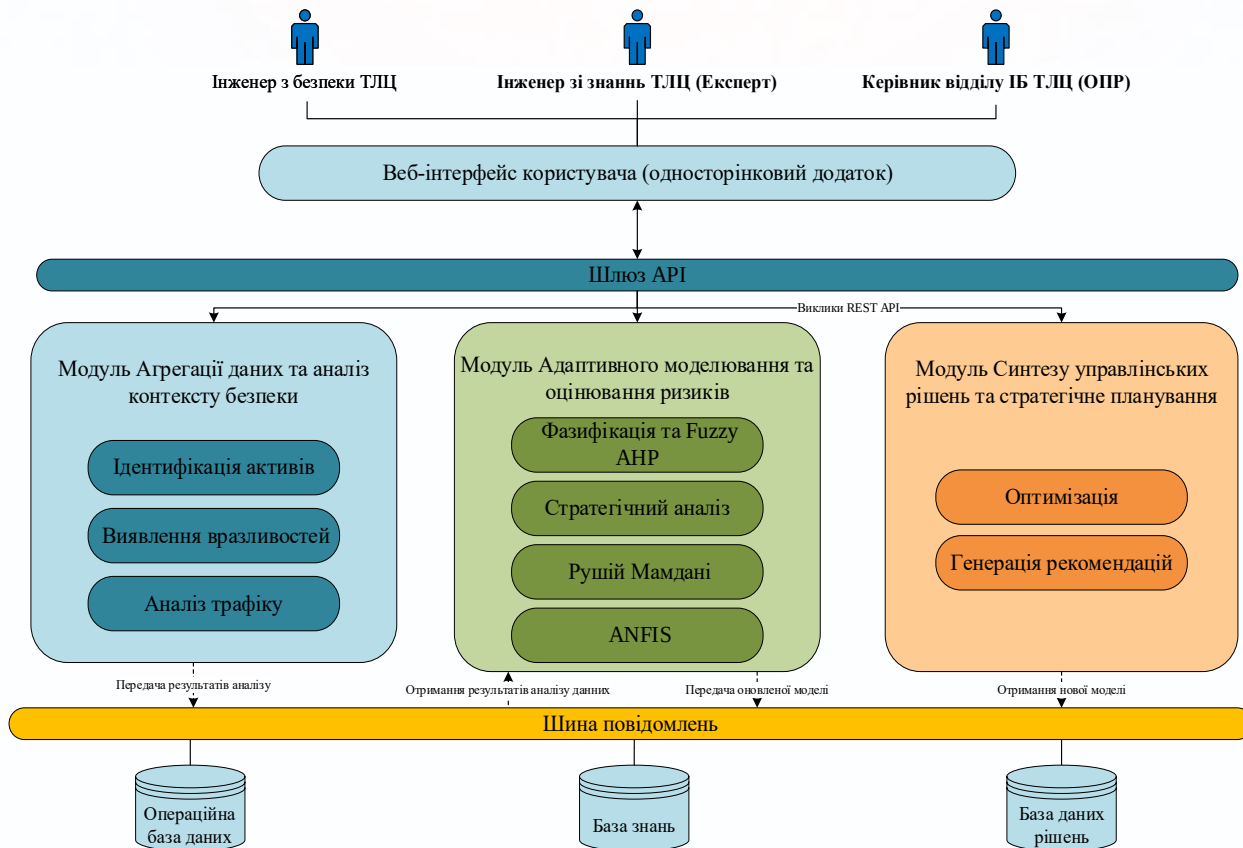

Рисунок 3 – Архітектура інтелектуальної СППР забезпечення ІБ ТЛЦ

На відміну від монолітних рішень, такий підхід передбачає розподіл системи на автономні функціональні модулі (сервіси), що взаємодіють через уніфіковані інтерфейси.

Це забезпечує масштабованість, відмовостійкість та можливість незалежного оновлення компонентів.

Архітектура системи складається з чотирьох логічних рівнів:

Рівень 1. Інтерфейси користувача. Забезпечує взаємодію через єдиний веб-інтерфейс (SPA), адаптований під ролі:

- інженер з безпеки забезпечує моніторинг активів та вразливостей;
- інженер знань здійснює налаштування правил фазифікації та визначає початкові ваги факторів/підфакторів;
- ОПР працює зі стратегічними звітами та дашбордами.

Рівень 2. Сервіси та API. Центральний API Gateway виконує маршрутизацію запитів, балансування навантаження та автентифікацію, забезпечуючи доступ до трьох автономних сервісів: Analysis Service, Modeling Service та Decision Service.

Рівень 3. Бізнес-логіка. Розкриває внутрішню функціональність сервісів через деталізовані алгоритмічні блоки:

Модуль Агрегації даних та аналіз контексту безпеки містить:

- Ідентифікація активів. Автоматичне виявлення ресурсів через інтеграцію з CMDB;
- Виявлення вразливостей. Кореляція даних сканерів із базами загроз (CVE, MITRE);
- Аналіз трафіку. Розрахунок статистичних метрик (показник Херста [16]) для виявлення аномалій та передача нормалізованих даних у шину повідомлень.

Модуль Адаптивного моделювання та оцінювання ризиків. Цей сервіс виступає інтелектуальним ядром системи і фізично імплементує логіку двох функціональних модулів діаграми декомпозиції (Модуль 2 та Модуль 3). Архітектурно він реалізує повний цикл аналізу через два послідовні етапи:

2.1. Підсистема стратегічного аналізу (експрес-оцінка) – забезпечує попередню обробку даних для зниження обчислювального навантаження на систему шляхом відсіювання несуттєвих подій. Включає наступні компоненти:

- Фазифікація та Fuzzy АНР. Забезпечує перетворення вхідних чітких метрик у лінгвістичні змінні та розрахунок нормалізованих ваг загроз на основі матриць парних порівнянь;
- Стратегічний аналіз (фільтрація). Виконує селекцію факторів ризику за матрицею Дж. Вілсона («Вплив/Впевненість») для виділення пріоритетних загроз перед початком ресурсомісткого моделювання.

2.2. Підсистема моделювання забезпечує поглиблену оцінку відібраних критичних загроз. Реалізує двофазний алгоритм для вирішення проблеми «холодного старту» (відсутності історичних даних на етапі впровадження):

- Рушій Мамдані (експертна фаза) генерує синтетичні еталони на основі продукційних правил та механізму логічного виведення (алгоритм Rete). Це дозволяє системі функціонувати як експертній та надавати валідні оцінки ризиків з моменту запуску, ще до накопичення статистики;
- ANFIS Core (адаптивна фаза). При накопиченні достатнього обсягу даних автоматично активується нейромережеве донавчання моделі. Цей компонент коригує параметри функцій належності на основі реальної статистики інцидентів, забезпечуючи мінімізацію похибки прогнозування в процесі експлуатації.

Модуль Синтезу управлінських рішень та стратегічне планування містить наступні складові:

- Оптимізація (пошук вектора захисних заходів, що мінімізує функціонал ризику при заданих бюджетних обмеженнях);
- Генерація рекомендацій (формування автоматизованих звітів та планів реагування).

Рівень 4. Дані. Реалізує принцип поліглотної персистентності для оптимізації роботи з різнотипною інформацією:

- Operational DB (Time-series) – зберігання високочастотних часових рядів подій безпеки (TimescaleDB);

- Knowledge Base (Graph + Relational) – комбіноване сховище для моделювання топології активів (Neo4j) та зберігання правил нечіткої логіки (PostgreSQL);

- Reporting DB (Document-oriented) – архівування неструктурованих звітів та історії рішень (MongoDB).

Оскільки розроблена система обробляє чутливі дані про вразливості критичної інфраструктури, архітектура передбачає вбудовані механізми захисту:

- захист міжсервісної взаємодії. Комунікація між автономними модулями (Analysis, Modeling, Decision) здійснюється виключно через захищені канали з використанням протоколу mTLS. Це забезпечує взаємну автентифікацію сервісів та шифрування трафіку всередині периметра системи, унеможливаючи атаки типу «Man-in-the-Middle»;

- керування доступом. Реалізовано рольову модель доступу (RBAC) на рівні API Gateway. Автентифікація користувачів та сервісів базується на стандарті OAuth 2.0 / OpenID Connect, що дозволяє централізовано керувати правами доступу інженерів безпеки та ОПП;

- ізоляція даних. Завдяки використанню принципу поліглотної персистентності, кожен сервіс має ексклюзивний доступ лише до власної БД (Database-per-Service pattern). Це мінімізує радіус ураження у випадку компрометації одного з модулів – зловмисник не отримає автоматичного доступу до всієї БЗ чи історії рішень.

Висновки. У роботі обґрунтовано архітектуру інтелектуальної СППР для управління ІБ ТЛЦ.

Розроблено модульну сервіс-орієнтовану архітектуру на основі моделі IDEF0, що завдяки комбінованій комунікації забезпечує гнучкість та масштабованість системи. Удосконалено механізм моделювання через реалізацію двофазного життєвого циклу (експертні правила + нейромережева адаптація), що ефективно вирішує проблему «холодного старту». Обґрунтовано використання поліглотної персистентності для оптимізації збереження та обробки гетерогенних даних кіберфізичних систем. Практична цінність полягає у створенні базису для переходу до проактивного, економічно обґрунтованого управління ризиками. Подальша робота буде зосереджена на програмній реалізації прототипу системи для експериментальної верифікації взаємодії запропонованих компонентів, а також на валідації точності ANFIS-моделі на реальних наборах даних транспортно-логістичних центрів.

Література:

1. Бурячок, В. Л., Толюпа, С. В., Аносов, А. О., Козачок, В. А., & Лукова-Чуйко, Н. В. (2015). Системний аналіз та прийняття рішень в інформаційній безпеці: навч. посіб. Київ: ДУТ.
2. Eom, S. B. (2020). Decision support systems. In Oxford Research Encyclopedia of Business and Management. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1008>
3. Добровольський, Є. Л. (2016). Методи і моделі інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень у сфері забезпечення державної інформаційної безпеки (автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.13.06). Київ.
4. Zybin, S. (2017). Subsystems and modules of decision support system. Function algorithms. Telecommunication and Information Technologies, 4(57), 58–70.
5. Milov, O. (2019). Adaptive decision support systems for cyber security. Advanced Information Systems, 3(1), 131–135. <https://doi.org/10.20998/2522-9052.2019.1.22>
6. Biswas, B., Sharmin, S., Hossain, M. A., & Alam, M. Z. (2024). Risk analysis-based decision support system for designing cybersecurity of information technology. Journal of Business and Management Studies, 6(5), 13–22. <https://doi.org/10.32996/jbms.2024.5.6.3>
7. Roldán-Molina, G., Almache-Cueva, M., Silva-Rabadão, C., Yevseyeva, I., & Basto-Fernandes, V. (2017). A decision support system for corporations cybersecurity management. In 2017 12th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI). IEEE. <https://doi.org/10.23919/CISTI.2017.7975826>
8. National Institute of Standards and Technology. (2018). Framework for improving critical infrastructure cybersecurity (Version 1.1). <https://www.nist.gov/cyberframework>
9. International Organization for Standardization. (2022). Information security, cybersecurity and privacy protection – Information security management systems – Requirements (ISO/IEC Standard No. 27001:2022). <https://www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html>
10. International Organization for Standardization. (2022). Information security, cybersecurity and privacy protection – Guidance on managing information security risks (ISO/IEC Standard No. 27005:2022). <https://www.iso.org/standard/75281.html>
11. Azarova, A., Dohtieva, I., & Shyian, A. (2022). Decision support system for increasing the level of information security of the enterprise. Information Technology and Computer Engineering, 53(1), 12–18. <https://doi.org/10.31649/1999-9941-2022-53-1-12-18>
12. Melnychenko, O., Ignatenko, O., Tsybulskyi, V., Degtiarova, A., Kashuba, M., & Derehuz, I. (2024). Development of a mechanism for information security risk management of transport service provision systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 1(3(127)), 27–36. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.298144>
13. Carnovale, S., & Yeniyurt, S. (2025). Balancing risk and resilience: How network structures and firm strategies mitigate supply chain disruptions. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-08-2024-0310>
14. Sadeghi, R., Pournader, M., & Tabrizi, B. (2024). Explainable artificial intelligence and agile decision-making in supply chain cyber resilience. Decision Support Systems, 186, 114194. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2024.114>
15. Trunov, O., Dorosh, M., Skiter, I., Trunova, E., & Voitsekhovska, M. (2025). Simulation of strategies for providing information security of the transport and logistics center based on fuzzy logic methods. In V. Kazymyr et al. (Eds.), Mathematical modeling and simulation of systems: MODS 2024 (Vol. 1391, pp. 262–281). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-90735-7_21

16. Трунов, О. І. (2023). Загальна концепція фрактального детектора телекомунікаційного трафіка. В Новітні технології у науковій діяльності і навчальному процесі: збірник тез доповідей (с. 114–116). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка». <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/04/programa-2023-novitni-tehnologiyi-tehnichni-nauky.pdf>

References:

1. Buriachok V. L., Toliupa S. V., Anosov A. O., Kozachok V. A., & Lukova-Chuiko N. V. (2015). Systemnyi analiz ta pryiniattia rishen v informatsiinii bezpetsi [System analysis and decision-making in information security]. Kyiv: DUT [in Ukrainian].
2. Eom, S. B. (2020). Decision support systems. In Oxford Research Encyclopedia of Business and Management. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1008>
3. Dobrovolskyi, Ye. L. (2016). Metody i modeli informatsiino-analitychnoi pidtrymky pryiniattia rishen u sferi zabezpechennia derzhavnoi informatsiinoi bezpeky [Methods and models of information-analytical decision support in the sphere of state information security] (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
4. Zybin, S. (2017). Subsystems and modules of decision support system. Function algorithms. Telecommunication and Information Technologies, 4(57), 58–70. <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=1652911>
5. Milov, O. (2019). Adaptive decision support systems for cyber security. Advanced Information Systems, 3(1), 131–135. <https://doi.org/10.20998/2522-9052.2019.1.22>
6. Biswas, B., Sharmin, S., Hossain, M. A., & Alam, M. Z. (2024). Risk analysis-based decision support system for designing cybersecurity of information technology. Journal of Business and Management Studies, 6(5), 13–22. <https://doi.org/10.32996/jbms.2024.5.6.3>
7. Roldán-Molina, G., Almache-Cueva, M., Silva-Rabadão, C., Yevseyeva, I., & Basto-Fernandes, V. (2017). A decision support system for corporations cybersecurity management. In 2017 12th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI). IEEE. <https://doi.org/10.23919/CISTI.2017.7975826>
8. National Institute of Standards and Technology. (2018). Framework for improving critical infrastructure cybersecurity (Version 1.1). <https://www.nist.gov/cyberframework>
9. International Organization for Standardization. (2022). Information security, cybersecurity and privacy protection – Information security management systems – Requirements (ISO/IEC Standard No. 27001:2022). <https://www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html>
10. International Organization for Standardization. (2022). Information security, cybersecurity and privacy protection – Guidance on managing information security risks (ISO/IEC Standard No. 27005:2022). <https://www.iso.org/standard/75281.html>
11. Azarova, A., Dohtieva, I., & Shyian, A. (2022). Decision support system for increasing the level of information security of the enterprise. Information Technology and Computer Engineering, 53(1), 12–18. <https://doi.org/10.31649/1999-9941-2022-53-1-12-18>
12. Melnychenko, O., Ignatenko, O., Tsybulskyi, V., Degtiarova, A., Kashuba, M., & Derehuz, I. (2024). Development of a mechanism for information security risk management of transport service provision systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 1(3(127)), 27–36. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.298144>
13. Carnovale, S., & Yenyurt, S. (2025). Balancing risk and resilience: How network structures and firm strategies mitigate supply chain disruptions. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-08-2024-0310>

14. Sadeghi, R., Pournader, M., & Tabrizi, B. (2024). Explainable artificial intelligence and agile decision-making in supply chain cyber resilience. *Decision Support Systems*, 186, 114194. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2024.114>

15. Trunov, O., Dorosh, M., Skiter, I., Trunova, E., & Voitsekhovska, M. (2025). Simulation of strategies for providing information security of the transport and logistics center based on fuzzy logic methods. In V. Kazymyr et al. (Eds.), *Mathematical modeling and simulation of systems: MODS 2024* (Vol. 1391, pp. 262–281). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-90735-7_21

16. Trunov, O. I. (2023). Zahalna kontseptsiiia fraktalnoho detektora telekomunikatsiinoho trafika [General concept of fractal telecommunication traffic detector]. In *Novitni tekhnolohii u naukovi diialnosti i navchalnomu protsesi: Zbirnyk tez dopovidei* [Latest technologies in scientific activity and educational process: Collection of abstracts] (pp. 114–116). Chernihiv: NU «Chernihivska politekhnika». Retrieved from <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2023/04/programa-2023-novitni-tehnologiyi-tehnichni-nauky.pdf> [in Ukrainian].

УДК 004.89:519.816:336.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2818-2834](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2818-2834)

Фастовський Едуард Георгійович аспірант кафедри комп'ютерної математики і аналізу даних Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, <https://orcid.org/0009-0009-8979-150X>

Сльчанінов Дмитро Борисович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерної математики і аналізу даних Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-5163-9117>

ВИЗНАЧЕННЯ ВІДНОСНОГО РІВНЯ СТАЛОСТІ ОБ'ЄКТА В ПОРЯДКОВІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ В ПОЯСНЕНИХ МОДЕЛЯХ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ОСНОВІ ВЕРБАЛЬНОГО АНАЛІЗУ РІШЕНЬ

Анотація. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) та їх інтеграція у критично важливі сфери, такі як медицина та фінанси, вимагають переходу від високоточних, але непрозорих моделей «чорної скриньки» до концепції поясненого штучного інтелекту (Explainable AI, XAI).

Користувачам сучасних систем підтримки прийняття рішень (СППР) вже недостатньо простої констатації результату класифікації; критично важливим стає розуміння логіки рішення та оцінка його надійності. Традиційні методи порядкової класифікації здебільшого є статичними та дискретними, ігноруючи «внутрішню топологію» класу. Вони не розрізняють об'єкти, що знаходяться в «ядрі» класу, та ті, що балансують на межі переходу до іншої категорії, що унеможливорює проактивне управління ризиками. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у розробці математичного апарату, який дозволив би не лише класифікувати об'єкт, але й інтерпретувати його положення відносно меж класу, визначаючи рівень його сталості. Метою роботи є визначення відносного рівня сталості об'єкта в порядковій класифікації в межах пояснених моделей ШІ на основі методології вербального аналізу рішень (ВАР). Дослідження базується на формалізації множини гіпотетично можливих станів об'єкта як декартового добутку шкал критеріїв та подальшому розбитті цієї множини на впорядковані за якістю класи. Введено строгі математичні визначення для опису структури класів. Зокрема, визначено поняття верхньої та нижньої меж класу (множини станів, зміна яких на одну градацію призводить до зміни класу) та поняття «приграниччя» (стани, які передують граничним). Ключовим

теоретичним результатом роботи є запропонована нова типологія станів об'єкта в контексті його сталого розвитку. Замість однорідного сприйняття класу, запропоновано розрізняти чотири якісні типи станів (сталий, несталый, кризовий, катастрофічний). Працездатність розробленого методу продемонстровано на прикладі задачі банківського кредитного скорингу. Розглянуто модель оцінки позичальників за критеріями якості кредитної історії, боргового навантаження та стабільності працевлаштування. Введення додаткових критеріїв суттєво змінює структуру розподілу станів. Наприклад, у моделі з трьома критеріями (1000 можливих станів) виявлено, що лише 55,6% станів є відносно сталими, тоді як значна частина (22,2%) є кризовими. Запропонований метод дозволяє перейти від дискретної класифікації до топологічного аналізу простору ознак. Це значно розширює можливості інтерфейсів ХАІ, надаючи користувачеві інформацію про «запас міцності» рішення, що є критично важливим для попередження негативних змін статусу об'єкта.

Ключові слова: пояснений штучний інтелект; вербальний аналіз рішень; порядкова класифікація; топологія класів; стійкість рішення; банківський скоринг; межі та приграниччя класів; системи підтримки прийняття рішень.

Fastovskyi Eduard Postgraduate Student at the Department of Computer Mathematics and Data Analysis, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0009-8979-150X>

Yelchaninov Dmytro Candidate of Technical Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Computer Mathematics and Data Analysis, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-5163-9117>

DETERMINING THE RELATIVE LEVEL OF OBJECT SUSTAINABILITY IN ORDINAL CLASSIFICATION IN EXPLAINABLE ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS BASED ON VERBAL DECISION ANALYSIS

Abstract. The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies and their integration into critical areas such as medicine and finance require a transition from high-precision but opaque «black box» models to the concept of Explainable AI (XAI). For users of modern Decision Support Systems (DSS), simply stating the classification result is no longer sufficient; understanding the decision logic and assessing its reliability is becoming critically important. Traditional methods of ordinal classification are mostly static and discrete, ignoring the «internal topology» of the class. They do not distinguish between objects located in the «core»

of the class and those balancing on the verge of transition to another category, which makes proactive risk management impossible. Consequently, there is an urgent need to develop a mathematical apparatus that would allow not only classifying an object but also interpreting its position relative to class boundaries, thereby determining its level of stability. The aim of the work is to determine the relative level of object stability in ordinal classification within explainable AI models based on the methodology of Verbal Decision Analysis (VDA). The research is based on formalizing the set of hypothetically possible states of an object as a Cartesian product of criteria scales and subsequently partitioning this set into quality-ordered classes. It is introduced strict mathematical definitions to describe the structure of classes. In particular, the concepts of upper and lower class boundaries (sets of states where a change by one gradation leads to a change of class) and «borderlands» (states preceding the boundaries) were defined. The key theoretical result of the work is a proposed new typology of object states in the context of its sustainable development. Instead of perceiving a class as homogeneous, it is proposed to distinguish four qualitative types of states (stable, unstable, crisis, catastrophic). The feasibility of the developed method is demonstrated using the example of a bank credit scoring task. A borrower assessment model based on criteria such as credit history quality, debt burden, and employment stability was considered. The introduction of additional criteria significantly changes the structure of state distribution. For instance, in a model with three criteria (1000 possible states), it was found that only 55.6% of states are relatively stable, while a significant portion (22.2%) are crisis states. The proposed method allows for a transition from discrete classification to a topological analysis of the feature space. This significantly expands the capabilities of XAI interfaces by providing the user with information about the decision's «safety margin», which is critical for preventing negative changes in the object's status.

Keywords: explainable artificial intelligence; verbal decision analysis; ordinal classification; class topology; decision stability; bank scoring; class boundaries and borderlands; decision support systems.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) та їх імплементація у критично важливі сфери людської діяльності (від фінансового моніторингу до медичної діагностики) актуалізують проблему довіри до автоматичних рішень.

Сьогодні спостерігається глобальний тренд переходу від високоточних, але непрозорих моделей «чорної скриньки», до концепції поясненого штучного інтелекту (Explainable AI, XAI). Користувачам сучасних СППР вже недостатньо отримати лише кінцевий результат класифікації; їм необхідне розуміння логіки прийняття рішення та оцінка його надійності, особливо коли ціна помилки є критичною.

У класі задач порядкової класифікації, де об'єкти розподіляються за впорядкованими класами якості (наприклад, рівні кредитоспроможності, стадії захворювання, ранги безпеки), традиційні методи здебільшого констатують факт належності об'єкта до певного класу. Проте такий підхід є статичним і дискретним. Він ігнорує «внутрішню топологію» класу, не розрізняючи об'єкти, що знаходяться впевнено в «ядрі» класу, та об'єкти, що балансують на межі переходу до іншої категорії.

Відсутність інструментарію для визначення запасу стійкості рішення створює суттєву практичну прогалину. У прикладному аспекті це означає неможливість проактивного управління ризиками: система не попереджає про те, що незначна зміна параметрів (наприклад, коливання доходу позичальника) може призвести до зміни його класу. Тому виникає необхідність у розробці математичного апарату, який би в межах парадигми ХАІ дозволяв не лише класифікувати об'єкт, але й інтерпретувати його положення відносно меж класу, визначаючи рівень його сталості та прогнозуючи потенційні зміни статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних системах підтримки прийняття рішень (СППР) та штучного інтелекту (ШІ) ключовим трендом є перехід від моделей «чорної скриньки» до поясненого штучного інтелекту (Explainable AI, ХАІ) [1]. Проблема інтерпретації результатів стає критичною, особливо в задачах, де ціна помилки є високою (медицина, банківський скоринг, управління ризиками) [2–7]. Значна частина досліджень у цій сфері фокусується на методах багатокритеріального аналізу рішень (MCDA), які дозволяють враховувати багатовимірність об'єктів [8–10].

Зокрема, перспективним напрямом є вербальний аналіз рішень (ВАР), який оперує якісними даними та забезпечує психологічно обґрунтоване пояснення результатів класифікації [11].

Існуючі підходи до порядкової класифікації в межах вербального аналізу (методи типу ЗАПРОС, ОРКЛАС та їх модифікації) ефективно вирішують задачу розбиття множини гіпотетично можливих станів об'єкта на впорядковані класи. У таких задачах стан об'єкта описується вектором оцінок за множиною критеріїв, кожен з яких має лінійно впорядковану шкалу значень. Результатом роботи класичних алгоритмів є констатація факту належності об'єкта до певного класу, який є кращим або гіршим за інші [12].

Однак, аналіз наукових джерел свідчить, що більшість існуючих моделей зосереджені на самому факті класифікації, але недостатньо уваги приділяють внутрішній структурі («топології») сформованих класів. Традиційні методи розглядають клас як однорідну множину, не розрізняючи ступінь впевненості або «міцності» позиції об'єкта всередині класу. Водночас, у прикладних задачах (як-от оцінка платоспроможності позичальників) вкрай важливо

розуміти, чи є стан об'єкта «ядром» класу, чи він знаходиться на межі переходу до іншого класу [13, 14].

Наразі недостатньо дослідженням залишається питання формалізації понять стійкості класифікаційного рішення щодо малих змін значень критеріїв. Відомі методи аналізу чутливості зазвичай оцінюють стійкість моделі в цілому (ваги критеріїв, параметри моделі), а не локальну стійкість конкретного об'єкта в просторі ознак.

Невирішеною частиною загальної проблеми є відсутність чіткого математичного апарату для ідентифікації граничних станів – ситуацій, коли зміна оцінки за одним критерієм на одну градацію призводить до зміни класу [15].

Також у фаховій літературі практично відсутнє розмежування станів на «сталі», «несталі», «кризові» та «катастрофічні» в контексті порядкових шкал. Існуючі підходи не дозволяють автоматично виявляти «приграниччя» класів – множини станів, які хоч і не є граничними, але знаходяться у зоні підвищеного ризику зміни якості. Це обмежує можливості пояснених моделей ШІ у наданні рекомендацій щодо сталого розвитку об'єкта або попередження негативних змін.

Таким чином, актуальним науковим завданням є розробка методу визначення відносного рівня сталості об'єкта, який би базувався на аналізі його положення відносно верхніх та нижніх меж класу в просторі ознак. Це дозволить не лише класифікувати об'єкт, але й пояснити запас його міцності та спрогнозувати можливі зміни його статусу, що і є метою цієї статті.

Мета статті. Визначення відносного рівня сталості об'єкта в порядковій класифікації в пояснених моделях штучного інтелекту на основі вербального аналізу рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення відносного рівня сталості об'єкта пояснення модель штучного інтелекту на основі вербального аналізу використовує результат порядкової класифікації: розбиття множини гіпотетично можливих станів об'єкта на впорядковані за якістю класи.

Отже, формально є множина критеріїв оцінки об'єкта

$$K = \{K_1, K_2, \dots, K_m, \dots, K_M\},$$

де:

K_m – критерій з номером m (m -ий критерій);

M – кількість критеріїв.

Кожен критерій K_m має множину значень

$$K_m = \{k_{m,1}, k_{m,2}, \dots, k_{m,n}, \dots, k_{m,N(m)}\},$$

де:

$k_{m,n}$ – значення з номером n критерію з номером m (n -те значення m -го критерію);

$N(m)$ – кількість значень m -го критерію.

Значення кожного критерію лінійно впорядковані від кращого до гіршого. Іншими словами, на множині K_m задане відношення (шкала значень критерію)

$$R_m = \{(k_{m,i}; k_{m,j}) | \forall i < j\},$$

де значення $k_{m,i}$ краще за значення $k_{m,j}$, що позначається як $k_{m,i} > k_{m,j}$.

Отже, множина гіпотетично можливих станів об'єкта є декартовим добутком

$$A = K_1 \times K_2 \times \dots \times K_m \times \dots \times K_M.$$

Таким чином, потужність множини A дорівнює

$$|A| = |K_1| \times |K_2| \times \dots \times |K_m| \times \dots \times |K_M| = \prod_{m=1}^M N(m).$$

Стан об'єкта $a \in A$ є вектором $a = (a_1, a_2, \dots, a_m, \dots, a_M)$, де $a_m \in K_m$.

Відношення $R_m (m = \overline{1, M})$ породжують на множині A відношення домінування об'єктів

$$R = \{(a; b) | \forall m a_m \geq b_m, \exists m_0 a_{m_0} > b_{m_0}\},$$

де стан a кращий за стан b , що позначається як $a > b$.

Результатом порядкової класифікації є розбиття множини гіпотетично можливих станів об'єкта на впорядковані за якістю класи

$$A = \bigcup_{q=1}^Q A_q,$$

де:

$A_i \cap A_j = \emptyset$ для всіх $i \neq j$;

$A_i > A_j$ для всіх $i < j$, іншими словами клас A_i кращий за клас A_j ;

якщо $a \in A_i$ та $a > b$, тоді $b \notin A_j$ при $j < i$, іншими словами, гірший стан не може належати до кращого класу;

якщо $a \in A_i$ та $b > a$, тоді $b \notin A_j$ при $j > i$, іншими словами, кращий стан не може належати до гіршого класу.

Важливою характеристикою класу є його граничні стани.

Розглянемо два сусідні класи A_i та A_{i-1} . Стан $a \in A_i$ є верхнім граничним станом, якщо покращення будь-якого його компонента на одне значення за шкалою відповідного критерію призводить до його переходу до класу A_{i-1} .

Множина всіх верхніх граничних станів класу A_i є його верхньою межею

$$\bar{\partial}A_i = \{a \in A_i \mid a = (a_1, \dots, k_{m,i}, \dots, a_m), b = (a_1, \dots, k_{m,i-1}, \dots, a_m) \in A_{i-1}\}.$$

Розглянемо два сусідні класи A_i та A_{i+1} . Стан $b \in A_i$ є нижнім граничним станом, якщо погіршення будь-якого його компонента на одне значення за шкалою відповідного критерію призводить до його переходу до класу A_{i+1} .

Множина всіх нижніх граничних станів класу A_i є його нижньою межею

$$\underline{\partial}A_i = \{b \in A_i \mid b = (b_1, \dots, k_{m,j}, \dots, b_m), a = (b_1, \dots, k_{m,j+1}, \dots, b_m) \in A_{i+1}\}.$$

Визначимо також поняття про приграничні стани класу A_i .

Стан $a \in A_i$ є верхнім приграничним станом, якщо покращення будь-якого його компонента на одне значення за шкалою відповідного критерію призводить до його переходу до верхньої межі класу A_i .

Множину всіх верхніх приграничних станів класу A_i назвемо його верхнім приграниччям

$$\bar{\bar{\partial}}A_i = \{a \in A_i \mid a = (a_1, \dots, k_{m,i}, \dots, a_m), b = (a_1, \dots, k_{m,i-1}, \dots, a_m) \in \bar{\partial}A_i\}.$$

Стан $b \in A_i$ є нижнім приграничним станом, якщо погіршення будь-якого його компонента на одне значення за шкалою відповідного критерію призводить до його переходу до нижньої межі класу A_i .

Множину всіх нижніх приграничних станів класу A_i назвемо його нижнім приграниччям

$$\underline{\underline{\partial}}A_i = \{b \in A_i \mid b = (b_1, \dots, k_{m,j}, \dots, b_m), a = (b_1, \dots, k_{m,j+1}, \dots, b_m) \in \underline{\partial}A_i\}.$$

Межа та приграниччя класу є суто формальними кількісними поняттями. Але пригадаємо, що за критеріями, їх значеннями та шкалами, класами та їх впорядкуванням, об'єктами та їх станами приховані змістовні якісні поняття з

певної предметної галузі. Для багатьох предметних галузей є важливим таке змістовне поняття, як сталий розвиток, та спроможність розрізняти, пояснювати та обґрунтовувати стани об'єктів відносно цього розвитку.

Розглянемо чотири змістовні класичні типи станів відносно сталого розвитку об'єктів:

- сталий;
- несталий;
- кризовий;
- катастрофічний.

Визначимо множину сталих станів об'єкта відносно класу A_i , як таких, що не є граничними та приграничними для цього класу:

$$S_1(A_i) = \{a \in A_i \mid a \notin \bar{\partial}A_i \cup \underline{\partial}A_i \cup \bar{\bar{\partial}}A_i \cup \underline{\underline{\partial}}A_i\}.$$

Дійсно, зміна будь-якого компонента стана на одне значення за шкалою відповідного критерію в певний бік або залишить стан в цієї множині, або (в окремих випадках) перенесе його до приграничних станів.

Визначимо множину несталих станів об'єкта відносно класу A_i , як таких, що є приграничними для цього класу:

$$S_2(A_i) = \bar{\bar{\partial}}A_i \cup \underline{\underline{\partial}}A_i.$$

Дійсно, зміна будь-якого компонента стана на одне значення за шкалою відповідного критерію в певний бік або перенесе його до сталих станів, або перенесе його до граничних станів.

Визначимо множину кризових станів об'єкта відносно класу A_i , як таких, що є граничними для цього класу:

$$S_3(A_i) = \bar{\partial}A_i \cup \underline{\partial}A_i.$$

Дійсно, зміна будь-якого компонента стана на одне значення за шкалою відповідного критерію в певний бік або перенесе його до несталих станів цього класу, або перенесе його до граничних станів сусідніх класів A_{i-1} або A_{i+1} .

Визначимо множину катастрофічних станів об'єкта відносно класу A_i , як таких, що є граничними для сусідніх класів:

$$S_4(A_i) = \bar{\partial}A_{i+1} \cup \underline{\partial}A_{i-1}.$$

Дійсно, зміна будь-якого компонента стана на одне значення за шкалою відповідного критерію в певний бік або перенесе його до граничних станів цього класу, або перенесе його до приграничних станів сусідніх класів A_{i-1} або A_{i+1} . Особливу увагу треба звернути на те, що стан катастрофи є поняттям, відносним до сусіднього класу, та висвітлює суттєві, якісні зміни стана об'єкта (його перехід до іншого класу) при послідовній зміні значень критеріїв.

Розглянемо приклад визначення відносного рівня сталості об'єкта в порядковій класифікації в пояснених моделях штучного інтелекту на основі вербального аналізу рішень.

Нехай для спеціалістів, що відповідають у відділенні комерційного банку за надання кредитів, необхідно створити консультативний веб-сервіс на основі знань досвідченого фахівця з кредитування, що використовує модель скорингу (оцінки) позичальників. У банківській практиці користуються десятками критеріїв, серед яких фундаментальними, базовими є два «Кредитна історія (дисципліна)» та «Боргове навантаження (платоспроможність)». Розглянемо шкали їх значень (від найкращого до найгіршого) [16].

Критерій K_1 . Якість кредитної історії (Credit History Score). Цей критерій показує дисципліну клієнта в минулому. Він є найсильнішим прогностичним фактором. Шкала значень цього критерію подана у таблиці 1.

Таблиця 1

Шкала значень критерію K_1

Ранг	Значення критерію (Стан кредитної історії)
$k_{1,1}$	Ідеальна історія: багато погашених кредитів без жодного дня прострочення.
$k_{1,2}$	Позитивна історія: є кілька закритих кредитів, прострочення відсутні.
$k_{1,3}$	Коротка позитивна історія: 1-2 невеликі кредити, погашені вчасно.
$k_{1,4}$	«Чиста» історія: кредитів ніколи не було (клієнти, що є «білими аркушами»).
$k_{1,5}$	Технічні прострочення: були затримки до 3-5 днів (забув заплатити), але погашені.
$k_{1,6}$	Незначні прострочення: були затримки до 30 днів, погашені понад рік тому.
$k_{1,7}$	Середні прострочення: затримки 30-60 днів, закриті менше року тому.
$k_{1,8}$	Проблемна історія: часті прострочення 60-90 днів, реструктуризація боргу.

Ранг	Значення критерію (Стан кредитної історії)
$k_{1,9}$	Дефолтна історія: наявні поточні прострочення понад 90 днів, передача справи колекторам.
$k_{1,10}$	Банкрутство або шахрайство: клієнт визнаний банкрутом або внесений у «чорний список» (Blacklist).

Критерій K_2 . Коефіцієнт боргового навантаження (PTI/DTI – Payment to Income). Співвідношення всіх щомісячних виплат за кредитами до чистого щомісячного доходу. Шкала значень цього критерію подана у таблиці 2.

Таблиця 2

Шкала значень критерію K_2

Ранг	Значення критерію (Відсоток від доходу, що йде на погашення)
$k_{2,1}$	0% – 10% (Боргів майже немає, дохід повністю вільний).
$k_{2,2}$	11% – 20% (Дуже комфортний рівень навантаження).
$k_{2,3}$	21% – 30% (Стандартний, безпечний рівень).
$k_{2,4}$	31% – 40% (Верхня межа комфорту).
$k_{2,5}$	41% – 50% (Межовий рівень, ризики зростають).
$k_{2,6}$	51% – 60% (Високе навантаження, грошей вистачає лише на життя).
$k_{2,7}$	61% – 70% (Критичне навантаження, висока ймовірність дефолту).
$k_{2,8}$	71% – 80% (Надмірне навантаження).
$k_{2,9}$	81% – 90% (Клієнт працює лише на кредити).
$k_{2,10}$	> 90% або дохід менший за витрати (Повна неплатоспроможність).

Якщо клієнт характеризується двома критеріями K_1 та K_2 , кожен з яких має по 10 значень, тоді його стан можна описати вектором, відповідний компонент якого вказує на порядок значення за певним критерієм: зокрема, вектор $(k_{1,3}, k_{2,7})$ відповідає стану, що має третє та сьоме значення відповідно на шкалах критеріїв K_1 та K_2 :

– коротка позитивна кредитна історія: 1–2 невеликі кредити, погашені вчасно;

– відсоток від доходу, що йде на погашення кредиту, знаходиться в межах 61% – 70%: критичне навантаження, висока ймовірність дефолту.

На основі таких оцінок можна поділити клієнтів на чотири класи. Розглянемо опис класифікації клієнтів та умови кредитування.

Клас A_1 : «Prime» (Надійний позичальник). Це клієнти, які отримали найкращі оцінки (ранги 1–3) за більшістю критеріїв:

– Портрет клієнта: ідеальна кредитна історія, стабільна робота, низьке боргове навантаження.

– Умови кредитування:

а) процентна ставка – мінімальна на ринку (програма лояльності);

б) сума кредиту – максимально можлива;

в) вимоги – мінімальний пакет документів, без застави та поручителів; автоматичне погодження.

Клас A_2 : «Standard» (Стандартний позичальник). Це наймасовіший сегмент. Оцінки знаходяться переважно в діапазоні рангів 4–6.

– Портрет клієнта: має незначні прострочення в минулому, середній рівень доходу або невеликий стаж роботи.

– Умови кредитування:

а) процентна ставка – середньоринкова (базова);

б) сума кредиту – обмежена (наприклад, до 3–5 зарплат);

в) вимоги – повний пакет документів, може знадобитися поручитель або додаткова перевірка дзвінком роботодавцю.

Клас A_3 : «Subprime» (Високоризиковий позичальник). Клієнти, що мають оцінки в діапазоні 7–9 хоча б по одному критичному критерію (клієнти з рангами 10 зазвичай отримують автоматичну відмову).

– Портрет клієнта: високе боргове навантаження, проблеми з дисципліною в минулому або нестабільні заробітки.

– Умови кредитування:

а) процентна ставка – максимальна (включає премію за ризик);

б) сума кредиту – мінімальна;

в) вимоги – обов'язкова ліквідна застava (нерухомість, авто) або фінансовий поручитель; жорсткий контроль цільового використання коштів.

Клас A_4 : Автоматична відмова. Клієнти, що мають за більшістю критеріїв оцінки 9–10.

Отже, будь-який клієнт, стан якого визначається вектором $(k_{1,i}, k_{2,j})$, відноситься до певного класу. Вагою вектора назовемо суму номерів значень його компонентів: $i + j$. Тоді класифікацію станів на чотири класи наочно можна зобразити так, як на рис. 1.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

Рисунок 1 – Порядкова класифікація на чотири класи

На рис. 1 першому рядку відповідає шкала критерію K_1 , першому стовпцю – шкала критерію K_2 (відповідно від найкращого значення 1 до найгіршого значення 10). На перетині відповідних значень, що відповідають певним станам, вказані ваги їх векторів. Кольорами позначені класи: зеленим найкращий A_1 , жовтим – A_2 , червоним – A_3 , білим – найгірший A_4 .

Розглянемо клас A_1 . Нижньою межею цього класу є стани з вагою 6:

$$\underline{\partial}A_1 = \{(k_{1,i}, k_{2,j}) \in K_1 \times K_2 | i + j = 6\}.$$

Нижнім приграниччям класу A_1 є стани з вагою 5:

$$\underline{\underline{\partial}}A_1 = \{(k_{1,i}, k_{2,j}) \in K_1 \times K_2 | i + j = 5\}.$$

Отже, сталими відносно класу A_1 є клієнти, стани яких мають вагу від 2 до 4:

$$S_1(A_1) = \{(k_{1,i}, k_{2,j}) \in K_1 \times K_2 | i + j \in \{2, 3, 4\}\}.$$

Несталими відносно класу A_1 є клієнти, стани яких мають вагу 5:

$$S_2(A_1) = \underline{\underline{\partial}}A_1.$$

Кризовими відносно класу A_1 є клієнти, стани яких мають вагу 6:

$$S_3(A_1) = \underline{\partial}A_1.$$

Катастрофічними відносно класу A_1 є клієнти, стани яких мають вагу 7:

$$S_4(A_1) = \{(k_{1,i}, k_{2,j}) \in K_1 \times K_2 | i + j = 7\} = \bar{\partial}A_2.$$

Позначимо межі класів напівжирними прямокутниками, а приграниччя класів – діагональною штриховкою (рис. 2).

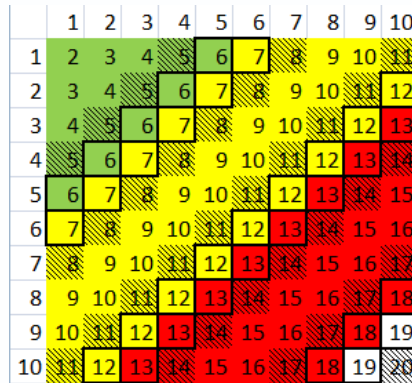

Рисунок 2 – Межі та приграниччя класів

Сталі клієнти формують ядра класів та, зазвичай, є постійними для банку. Але саме клієнтам, що належать до меж та пригранич класів варто приділяти особливу увагу, тому що саме тут міститься найважливіша інформація – перехід кількості (зміни значення на шкалі критерію) у якість (зміну класу стану клієнта).

Додавання критеріїв збільшує множину гіпотетично можливих станів клієнта. Розглянемо, наприклад, ще один із фундаментальних критеріїв оцінки позичальників «Стабільність працевлаштування».

Критерій K_3 . Стабільність працевлаштування та тип доходу. Як довго клієнт працює на поточному місці та наскільки надійним є роботодавець.. Шкала значень цього критерію подана у таблиці 3.

Таблиця 3

Шкала значень критерію K_3

Ранг	Значення критерію (Стаж та тип зайнятості)
$k_{3,1}$	Понад 5 років на поточному місці (Керівництво, держслужба, ІТ).
$k_{3,2}$	Від 3 до 5 років на поточному місці, офіційне працевлаштування.
$k_{3,3}$	Від 1 до 3 років на поточному місці, офіційне працевлаштування.
$k_{3,4}$	Від 6 місяців до 1 року, стабільна компанія.
$k_{3,5}$	ФОП (власний бізнес) зі стабільною діяльністю понад 2 роки.
$k_{3,6}$	ФОП або самозайнятість (фріланс) від 1 року, дохід нестабільний.
$k_{3,7}$	Нова робота, стаж 3-6 місяців (випробувальний термін закінчився).
$k_{3,8}$	Стаж менше 3 місяців (випробувальний термін).
$k_{3,9}$	Робота неофіційна, дохід підтверджується лише «зі слів».
$k_{3,10}$	Безробітний або сезонна/тимчасова робота.

Якщо додати критерій K_3 теж зі шкалою з 10 значень, тоді кількість станів збільшиться зі 100 до 1000 ($10 \cdot 10 \cdot 10$). Найкращим є стан $(k_{1,1}, k_{2,1}, k_{3,1})$ з вагою 3, найгіршим – стан $(k_{1,10}, k_{2,10}, k_{3,10})$ з вагою 30. Характеристики класів подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Характеристики класів

Клас	A_1	A_2	A_3	A_4
Ваги станів	3–9	10–18	19–27	28–30
Кількість станів	84	564	342	10
Сталих станів	35	335	185	1
Несталих станів	21	120	78	3
Кризових станів	28	109	79	6

В цьому випадку із 1000 гіпотетично можливих станів клієнтів банку, відносно сталих станів буде 556, відносно несталих – 222, відносно кризових – 222. Ці характеристики нескладно обчислити, наприклад, за допомогою табличного процесора Microsoft Excel.

Висновки. У роботі вирішено актуальне наукове завдання розробки методу визначення відносного рівня сталості об'єкта в задачах порядкової класифікації для пояснених моделей штучного інтелекту. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Теоретичне узагальнення: в межах вербального аналізу рішень формалізовано поняття внутрішньої структури класів порядкової класифікації. Введено строгі математичні визначення для верхніх та нижніх меж класів, а також для поняття «приграниччя» – множини станів, які передують граничним.

Це дозволило перейти від дискретного сприйняття класу як однорідної множини до аналізу його топології.

Методологічний результат: запропоновано нову типологію станів об'єкта в контексті його сталого розвитку. На відміну від традиційної констатації класу, розроблений метод дозволяє ідентифікувати чотири якісно відмінні стани: сталий (ядро класу), несталий (приграниччя), кризовий (межа поточного класу) та катастрофічний (межа сусіднього класу). Такий підхід значно розширює можливості пояснювальних інтерфейсів ХАІ, надаючи користувачеві інформацію не лише про поточний статус, а й про «запас міцності» об'єкта.

Практична значущість: працездатність методу продемонстровано на прикладі задачі банківського скорингу. Показано, що навіть при використанні простих порядкових шкал введення додаткових критеріїв суттєво змінює структуру розподілу станів. Зокрема, в моделі з трьома критеріями (1000

можливих станів) виявлено, що лише 55,6% станів є відносно сталими, тоді як 22,2% є несталими, а ще 22,2% – кризовими. Ця інформація є критичною для прийняття зважених управлінських рішень та формування індивідуальних стратегій роботи з клієнтами.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у:

а) розробці програмного забезпечення для автоматичної візуалізації «карт сталості» в багатовимірних просторах ознак;

б) інтеграції запропонованого методу з апаратом нечіткої логіки для роботи з критеріями, що мають нечіткі межі градацій;

в) створенні рекомендаційних систем, які на основі виявленого типу стану (наприклад, «кризовий») автоматично генерували б сценарії для повернення об'єкта у зону сталості.

Література:

1. Sharma, C., Sharma, S., Sharma, K. *et al.* Exploring explainable AI: a bibliometric analysis. *Discov Appl Sci* 6, 615 (2024). <https://doi.org/10.1007/s42452-024-06324-z>
2. Abgrall, G., Holder, A.L., Chelly Dagdia, Z. *et al.* Should AI models be explainable to clinicians?. *Crit Care* 28, 301 (2024). <https://doi.org/10.1186/s13054-024-05005-y>
3. Kyrimi, E., McLachlan, S., Wohlgemut, J.M. *et al.* Explainable AI: definition and attributes of a good explanation for health AI. *AI Ethics* 5, 3883–3896 (2025). <https://doi.org/10.1007/s43681-025-00668-x>
4. Yeo, W.J., Van Der Heever, W., Mao, R. *et al.* A comprehensive review on financial explainable AI. *Artif Intell Rev* 58, 189 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10462-024-11077-7>
5. Khan, F.S., Mazhar, S.S., Mazhar, K. *et al.* Model-agnostic explainable artificial intelligence methods in finance: a systematic review, recent developments, limitations, challenges and future directions. *Artif Intell Rev* 58, 232 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10462-025-11215-9>
6. Ambritta, P.N., Mahalle, P.N., Bhapkar, H.R. *et al.* Improving explainable AI interpretability with mathematical models for evaluating explanation methods. *Int. j. inf. technol.* (2025). <https://doi.org/10.1007/s41870-025-02444-w>
7. Wood, N.G. Explainable AI in the military domain. *Ethics Inf Technol* 26, 29 (2024). <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09762-w>
8. Lantto, E. MCDA applications in chemical alternatives assessment: a narrative review. *Environ Syst Decis* 45, 50 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10669-025-10043-0>
9. Goutte, S., Le, H.V., Liu, F. *et al.* MCDA strategies for portfolio optimization: a case study on Vietnamese stock market dynamics. *Ann Oper Res* 353, 321–351 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10479-025-06736-z>
10. Dlouhý, M., Havlík, P. Efficiency evaluation of 28 health systems by MCDA and DEA. *Health Econ Rev* 14, 59 (2024). <https://doi.org/10.1186/s13561-024-00538-y>
11. Moshkovich, H., Mechitov, A., Olson, D. (2016). Verbal Decision Analysis. In: Greco, S., Ehrgott, M., Figueira, J. (eds) *Multiple Criteria Decision Analysis. International Series in Operations Research & Management Science*, vol 233. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-3094-4_15
12. Mechitov, A., Moshkovich, H., Klimberg, R. Verbal decision analysis for strategic decisions. *International Journal of Business Research*. 2022. Vol. 22, Issue 1. P. 26–37. <http://dx.doi.org/10.18374/IJBR-22-1.4>

13. Spoz, A., Ziolo, M. (2023). Fuzzy Logic in Finance. In: Ziolo, M. (eds) *Fuzzy Business Models and ESG Risk. Palgrave Studies in Impact Finance*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-40575-4_4

14. Kerarmi, A., Kamal-Idrissi, A. & El Fallah Seghrouchni, A. Optimized Machine Learning Tree-Based Fuzzy Logic Model for Multi-Class Classification Using Integrated Truth Table. *SN COMPUT. SCI.* 6, 683 (2025). <https://doi.org/10.1007/s42979-025-04212-w>

15. Karczmarczyk, A., Wątróbski, J. (2025). Towards Sustainable Decision Making: New Reference Point-Based MCDA Method. In: Paszynski, M., Barnard, A.S., Zhang, Y.J. (eds) *Computational Science – ICCS 2025 Workshops. ICCS 2025. Lecture Notes in Computer Science*, vol 15910. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-97567-7_21

16. Thomas, L., Crook, J., & Edelman, D. (2017). *Credit scoring and its applications* (2nd ed.). Society for Industrial and Applied Mathematics. <https://doi.org/10.1137/1.9781611974560>

References:

1. Sharma, C., Sharma, S., Sharma, K. *et al.* Exploring explainable AI: a bibliometric analysis. *Discov Appl Sci* 6, 615 (2024). <https://doi.org/10.1007/s42452-024-06324-z>

2. Abgrall, G., Holder, A.L., Chelly Dagdia, Z. *et al.* Should AI models be explainable to clinicians?. *Crit Care* 28, 301 (2024). <https://doi.org/10.1186/s13054-024-05005-y>

3. Kyrimi, E., McLachlan, S., Wohlgemut, J.M. *et al.* Explainable AI: definition and attributes of a good explanation for health AI. *AI Ethics* 5, 3883–3896 (2025). <https://doi.org/10.1007/s43681-025-00668-x>

4. Yeo, W.J., Van Der Heever, W., Mao, R. *et al.* A comprehensive review on financial explainable AI. *Artif Intell Rev* 58, 189 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10462-024-11077-7>

5. Khan, F.S., Mazhar, S.S., Mazhar, K. *et al.* Model-agnostic explainable artificial intelligence methods in finance: a systematic review, recent developments, limitations, challenges and future directions. *Artif Intell Rev* 58, 232 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10462-025-11215-9>

6. Ambritta, P.N., Mahalle, P.N., Bhapkar, H.R. *et al.* Improving explainable AI interpretability with mathematical models for evaluating explanation methods. *Int. j. inf. technol.* (2025). <https://doi.org/10.1007/s41870-025-02444-w>

7. Wood, N.G. Explainable AI in the military domain. *Ethics Inf Technol* 26, 29 (2024). <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09762-w>

8. Lantto, E. MCDA applications in chemical alternatives assessment: a narrative review. *Environ Syst Decis* 45, 50 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10669-025-10043-0>

9. Goutte, S., Le, H.V., Liu, F. *et al.* MCDA strategies for portfolio optimization: a case study on Vietnamese stock market dynamics. *Ann Oper Res* 353, 321–351 (2025). <https://doi.org/10.1007/s10479-025-06736-z>

10. Dlouhý, M., Havlík, P. Efficiency evaluation of 28 health systems by MCDA and DEA. *Health Econ Rev* 14, 59 (2024). <https://doi.org/10.1186/s13561-024-00538-y>

11. Moshkovich, H., Mechitov, A., Olson, D. (2016). Verbal Decision Analysis. In: Greco, S., Ehrgott, M., Figueira, J. (eds) *Multiple Criteria Decision Analysis. International Series in Operations Research & Management Science*, vol 233. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-3094-4_15

12. Mechitov, A., Moshkovich, H., Klimberg, R. Verbal decision analysis for strategic decisions. *International Journal of Business Research*. 2022. Vol. 22, Issue 1. P. 26–37. <http://dx.doi.org/10.18374/IJBR-22-1.4>

13. Spoz, A., Ziolo, M. (2023). Fuzzy Logic in Finance. In: Ziolo, M. (eds) *Fuzzy Business Models and ESG Risk. Palgrave Studies in Impact Finance*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-40575-4_4

14. Kerarmi, A., Kamal-Idrissi, A. & El Fallah Seghrouchni, A. Optimized Machine Learning Tree-Based Fuzzy Logic Model for Multi-Class Classification Using Integrated Truth Table. *SN COMPUT. SCI.* 6, 683 (2025). <https://doi.org/10.1007/s42979-025-04212-w>

15. Karczmarczyk, A., Wątróbski, J. (2025). Towards Sustainable Decision Making: New Reference Point-Based MCDA Method. In: Paszynski, M., Barnard, A.S., Zhang, Y.J. (eds) *Computational Science – ICCS 2025 Workshops. ICCS 2025. Lecture Notes in Computer Science*, vol 15910. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-97567-7_21

16. Thomas, L., Crook, J., & Edelman, D. (2017). *Credit scoring and its applications* (2nd ed.). Society for Industrial and Applied Mathematics. <https://doi.org/10.1137/1.9781611974560>

УДК 004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2835-2848](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2835-2848)

Федорін Ілля Валерійович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри Біомедичної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0611-9120>

Середенко Андрій Олександрович студент-магістр кафедри Біомедичної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ

МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКУ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ У ДІТЕЙ НА ОСНОВІ МУЛЬТИПАРАМЕТРИЧНИХ ДАНИХ ТА МЕТОДІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У сучасному світі цифрових технологій мережа Інтернет є однією з провідних інфраструктур, без якої важко уявити звичайне життя, набуває все більшого поширення серед усіх верств населення планети.

Безперешкодний та швидкий доступ до інформації, освітні та професійні можливості, міжособистісні комунікації, різноманітні платформи та сервіси, доступ до розваг – лише частка того функціоналу, що пропонує глобальна мережа.

Водночас, будь-який високоефективний інструмент може спричиняти досить серйозні ризики. Дедалі більша частка людей по всьому світу страждає від такого явища, як Інтернет-залежність, що також можна описати як проблемне використання Інтернету. Така людська поведінка може зумовлювати розвиток різноманітних розладів – психологічного, емоційного, поведінкового та фізичного характеру.

Разом із збільшенням кількості людей, що страждають від Інтернет-залежності, зростає потреба в спеціалізованих, науково обґрунтованих рішеннях для ідентифікації та запобіганню її розвитку. Це пояснюється відносною суб'єктивністю нинішніх підходів виявлення залежності – психоемоційних, самозаповнюваних опитувальників.

Дедалі більшої популярності набувають дослідження залежності від мережі Інтернет, які описують багатогранність цього явища, демонструючи важливість урахування не тільки анкетувань, часто спрямованих на перевірку психологічного стану людини, а й інших типів даних, зокрема фізичних, в процесі виявлення проблемного використання Інтернету.

Окрім цього, важливим є дослідження найбільших груп ризику виникнення Інтернет-залежності, а саме молодого покоління – дітей та підлітків. Наразі, починаючи з дуже малого віку, вони розпочинають своє знайомство з мережею, звикаючи до неї з ранніх років. Таким чином, починати роботу над проблемним використанням мережі Інтернет варто з юного покоління, щоб зупинити розвиток проблеми на її ранніх етапах.

На цей момент, в сфері розробки алгоритмів прогнозування різних типів явищ, найвищою популярністю користуються методи машинного навчання. Їх спроможність до виявлення глибоко прихованих взаємозв'язків у поєднанні з різноплановими та багатовимірними наборами даних, а також здатність за відносно короткі проміжки часу опрацьовувати великі об'єми інформації, створюють перспективи в задачі прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей.

Отже, ця робота присвячена дослідженню можливостей та потенціалу застосування методів машинного навчання у задачі прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей. Модель передбачення, створена під час проведення роботи, має потенціал подальшої інтеграції у великі системи різних сфер, таких як освіта та медицина.

Ключові слова. Інтернет-залежність, фізичні, психологічні та поведінкові дані, молоде покоління, алгоритми машинного навчання, прогностичні моделі.

Fedorin Illia Valeriyovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biomedical Cybernetics at the National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0611-9120>

Seredenko Andrii Oleksandrovyh Master's student of the Department of Biomedical Cybernetics, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv

MODELING THE RISK OF INTERNET ADDICTION IN CHILDREN USING MULTIPARAMETRIC DATA AND MACHINE LEARNING METHODS

Abstract. In the modern world of digital technologies, the Internet is one of the leading infrastructures, without which it is difficult to imagine ordinary life, and is becoming increasingly widespread among all segments of the population of the planet. Unhindered and fast access to information, educational and professional opportunities, interpersonal communications, various platforms and services, access

to entertainment are only a fraction of the functionality offered by the global network. At the same time, any highly effective tool can cause quite serious risks. An increasing proportion of people around the world suffer from such a phenomenon as Internet addiction, which can also be described as problematic use of the Internet. Such human behavior can lead to the development of various disorders - psychological, emotional, behavioral and physical.

As the number of people suffering from Internet addiction increases, so does the need for specialized, scientifically based solutions to identify and prevent its development. This is due to the relative subjectivity of current approaches to detecting addiction – psycho-emotional, self-completed questionnaires.

Studies of Internet addiction are becoming increasingly popular, describing the multifaceted nature of this phenomenon, demonstrating the importance of considering not only questionnaires, often aimed at checking a person's psychological state, but also other types of data, in particular physical ones, in the process of identifying problematic Internet use.

In addition, it is important to study the groups most at risk of Internet addiction, namely the younger generation - children and adolescents. Currently, starting from a very young age, they begin their acquaintance with the network, getting used to it from an early age. Thus, it is worth starting work on problematic Internet use with the younger generation in order to stop the development of the problem in its early stages.

At the moment, in the field of developing algorithms for predicting various types of phenomena, machine learning methods are the most popular. Their ability to reveal deeply hidden relationships in combination with diverse and multidimensional data sets, as well as the ability to process large volumes of information in relatively short periods of time, create prospects in the task of predicting the level of Internet addiction in children.

Therefore, this work is devoted to the study of the possibilities and potential of applying machine learning methods in the task of predicting the level of Internet addiction in children. The prediction model created during the work has the potential for further integration into large systems in various fields, such as education and medicine.

Keywords. Internet addiction, physical, psychological and behavioral data, young generation, machine learning algorithms, predictive models.

Постановка проблеми. Протягом минулих десяти років спостерігається різке та послідовне зростання кількості діагностованих випадків поведінки, залежної від мережі Інтернет та безконтрольного користування цифрових технологій [1-3]. Розширення їх функціональних можливостей та доступності негативно вплинуло на кількість часу, протягом якого нинішня молодь

користується онлайн-середовищем. Внаслідок цього починають проявлятися ознаки проблемного використання мережі Інтернет: зменшення фізичної активності, проблеми зі сном, психологічна та емоційна мінливість [2-3]. У ранньому віці люди характеризуються підвищеною чутливістю до зовнішніх цифрових подразників, що може стати головним фактором виникнення Інтернет-залежності [3].

Підходи до виявлення та профілактики, що наразі використовуються у сферах психології та медицини в своїй більшості базуються насамперед на суб'єктивній оцінці людини, що проходить перевірку. Саме це пояснює відносно низьку ефективність застосування анкетувань та опитувальників [1], а також значно підвищує складність раннього виявлення проблем, насамперед у дітей, ймовірність коректності власної оцінки себе яких є ще нижчою. Крім того, такі методи враховують лише частину інформації, яка може стати прямим індикатором надмірного використання Інтернету [2;4].

Водночас популярним стало застосування носимих пристроїв та вмонтованих в них сенсорних технологій які протягом всього дня неперервно, збирають різного роду інформацію: дані щодо сну, фізичної активності, роботи серця тощо. Кожний з таких показників може вказувати на ключові відомості щодо реакції тіла на надмірне та неконтрольоване використання мережі Інтернет [2; 5-6].

Таким чином, актуальність вищеописаної проблеми стає дедалі більшою, а необхідність у об'єктивному та точному інструменті з прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей, який би поєднував застосування сучасних технологій, зокрема методів та алгоритмів машинного навчання в комбінації з даними різного виду (фізичні, психологічні, поведінкові) та походження, вищою [4;7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження були зосереджені на виявленні взаємозв'язку між Інтернет-залежністю та її наслідками для психоемоційного та фізичного стану дітей та підлітків.

Спочатку було проведено огляд базових наукових робіт, пов'язаних з виявленням проблемного використання мережі, етапами формування розладів. Дослідники та науковці переважно пов'язують виникнення та погіршення рівня залежної поведінки з соціальною та емоційною мінливістю, зниженням саморегуляції, в якості індикаторів [1-3].

В сучасній медицині та психології для практичного визначення наявності Інтернет-залежності застосовують такі психометричні тести та опитувальники, як: Internet Addiction Test, Chen Internet Addiction Scale, Chen Internet Addiction Scale, Generalized Problematic Internet Use Scale 2, Problematic Internet Use Questionnaire [1; 8-10]. Основною їх перевагою є стандартизованість для більшості країн, що сприяє швидкій перевірці результатів та отриманні

фінальної відповіді. У той самий час, відсутність об'єктивності оцінки респондентом самого себе, а також залучення інших видів даних до аналізу, значно обмежують аналітичну цінність таких інструментів.

Саме тому наразі все більша частина досліджень зосереджується на використанні широкого спектру ознак та параметрів, які отримуються за допомогою носимих пристроїв, як маркерів залежності. Такі роботи демонструють суттєву ефективність такого підходу, виявляючи прямі зв'язки між зниженням рівня фізичної активності, порушенням сну та циркадних ритмів і проблемним використанням мережі Інтернет [5-7;11].

Окрему нішу займають роботи зі застосування методів машинного навчання та нейромереж, з використанням вищезазначених видів даних для знаходження поведінкових відхилень у дітей. Моделі градієнтного бустингу, випадкового лісу, лінійної та логістичної регресії тощо, в результаті забезпечують досить високі результати метрик оцінки якості та точності прогнозування, показуючи перспективність цього напрямку [5-7;11].

Узагальнюючи проаналізовану інформацію, можна зробити висновок, що напрям дослідження з комбінування даних різного характеру та методів машинного навчання для прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей хоча і є актуальним, проте потребує подальшого вдосконалення.

Мета статті – розробка унікального, науково обґрунтованого підходу до прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей, за допомогою поєднання фізичних, психологічних та поведінкових ознак, даних з носимих пристроїв, та їх обробки із використанням методів машинного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність проведення будь-якого дослідження, що стосується тематики ідентифікації поведінкових порушень або виявлення залежності, безпосередньо пов'язана з датасетами, які використовуються для виконання завдання. Точність отримуваних результатів напряму залежить від якості та комплексності даних, які приходять на вхід до алгоритму. Як було визначено внаслідок аналізу останніх наукових досліджень та робіт, саме багатовимірні набори, з широким спектром ознак, які комбінують фізичні, психологічні та поведінкові параметри, сприяють підвищенню цінності та точності прогнозів, формуючи якісні інструменти прогнозування [2; 4-7].

Враховуючи це, дана робота в якості набору даних використовує датасет «Problematic Internet Use» від Child Mind Institute, що знаходиться у відкритому доступі, та в сфері виявлення проблемного використання Інтернету дітьми є найбільш повноцінним та всебічно напрямленим [12-13].

Набір даних поєднує в собі декілька блоків характеристик, що репрезентують життя дитини з різних сторін: актиграфічні дані з носимих пристроїв, фізіологічні та антропометричні ознаки, результати психометричних тестів тощо [12-13].

Оскільки довести об'єктивність результатів анкет та опитувальників неможливо, вони виступатимуть в допоміжному форматі, натомість основна увага приділятиметься роботі з фізичною та поведінковою інформацією [1; 8-10].

Першим кроком обробки набору даних став етап роботи з даними актиграфії. Було розпочато з приведення часових рядів до частоти рівної одній хвилині, нейтралізація наявних шумів та короткотривалих пропущених значень, а також розраховано додаткові ознаки, що включили в себе: середні значення та значення перцентилів змінної ENMO, часові тривалості фізичної активності за трьома рівнями, а також пікові проміжки, характеристики сну та циркадних ритмів. Таким чином, поєднавши це все, було отримано структуру даних, готову для подальшої роботи.

Всі інші дані з самого початку були збережені в спільну таблицю, і першим кроком їх обробки стала перевірка достовірності та валідності даних, згідно описової частини датасету, а також їх очищення, внаслідок чого некоректна інформація просто видалялась. Окрім цього, мав місце й етап формування нових ознак та видалення надлишкових (непотрібних з точки зору логіки, з завищеною кореляцією, дублюючих одна одну).

Комплексний огляд всіх отриманих в результаті роботи даних виявив ряд типових закономірностей відносно фізичного та поведінкового стану дітей. Дані актиграфії дали чітке розуміння щодо аномально заниженої кількості годин сну, переважно легкої денної активності, найвищим її рівнем в години від 12 до 16, досить частого сидячого положення.

З іншого боку табличні характеристики відобразили інформацію щодо нормального значення складу тіла в більшості випадків, низького рівня фізичного розвитку, наявності характерних ознак тривожно-депресивної та залежної поведінки.

Для подальшої роботи над прогнозувальною задачею було визначено дві ключові змінні – «PCIAT_Total» (сумарна кількість балів по кожному питанню опитувальника PCIAT) для регресійної задачі, а також побудований на його основі індекс «SII» (формується на основі завчасно вказаних порогових значень виходячи з результатів PCIAT-тестування).

Негативною особливістю набору даних стала велика кількість пропущених значень, обробка яких поєднала використання як простих методів заповнення середніми та медіанними показниками, так і застосування алгоритмів машинного навчання. Ключова змінна результатів PCIAT-опитувальника була відновлена за допомогою метода множинної імпутації MICE в основі якого встановлено метод випадкового лісу.

На останньому етапі було проведено дослідження важливості ознак, найбільш корельованих із ключовою змінною «PCIAT_Total».

Як можна побачити з діаграми значень (рис. 1), найбільшу інформативність продемонстрували антропометричні характеристики – зріст та вік, а також значення часу, проведеного за використанням мережі Інтернет на протязі дня.

Також, досить високою корельованістю значень відзначились ознаки: вага дитини, відсоток кількості обезжиреної маси тіла, окружність талії, кількість витрачених калорій на протязі дня, що й доводить актуальність їх використання в задачі прогнозування рівня проблемного використання Інтернету та Інтернет-залежності.

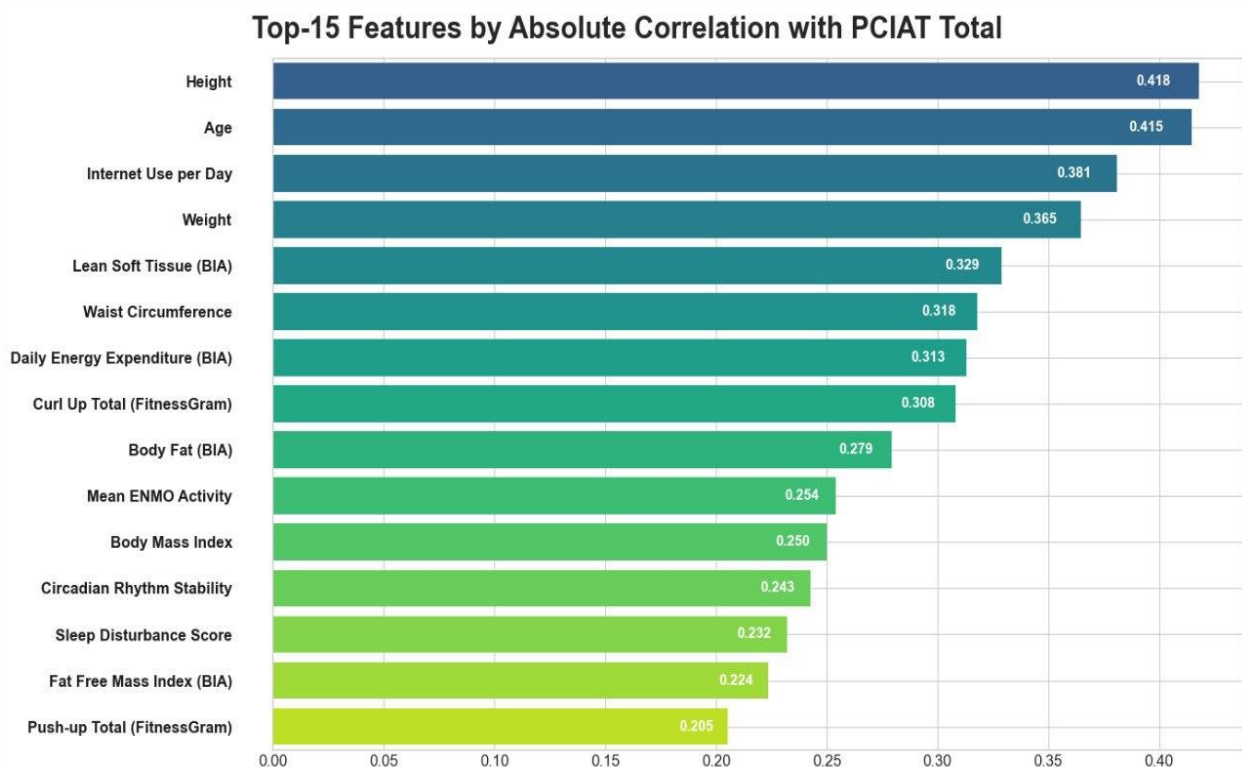

Рис. 1. П'ятнадцять найбільш інформативних ознак згідно з абсолютним значенням кореляції з показником інтернет-залежності PCIAT Total

Таким чином, етап підготовки даних до подальшої роботи було завершено – датасет було всебічно оброблено, починаючи з очищення показників та відновлення пропущених значень, і до проведення інженерії ознак та визначення їх важливості методом розрахунку значень кореляції з ключовою змінною.

В результаті було сформовано фінальну структуру для подальшого застосування в моделювання.

Далі, для проведення експериментальних робіт з алгоритмами машинного навчання та нейронними мережами було визначену спільну для всіх схему за якою відбувався тестування прогностичних моделей, їх порівняння між собою

та вибір найкращого варіанту. Таким чином, схема подальшої роботи включила в себе такі пункти:

1. Завантаження набору даних – використовується структура, отримана на минулому етапі;
2. Розділення змінних на ключові та залежні – «PCIAT_Total» та «SII» прибираються від іншої частини даних, задля уникнення витoku інформації та спотворення результатів;
3. Відновлення пропущених значень серед залежних змінних – використовується алгоритм метод множинної імпутації Iterative Imputer (MICE), гарантуючи більшу варіативність даних та узгодженість отримуваних передбачень;
4. Масштабування змінних за допомогою StandardScaler, які знаходяться в числовому форматі, для забезпечення стійкості роботи методів (таких як лінійні моделі, нейромережеві моделі);
5. Балансування класів один відносно одного – виходячи зі занадто малої кількості екземплярів класу найбільшого рівня Інтернет-залежності, кількість зразків в кожному з класів, синтетично наближалися до попереднього та наступного значення;
6. Переведення числових прогнозів (задача регресії) за завчасно вказаними порогами в «SII» для подальшого порівняння результатів роботи алгоритмів;
7. Навчання моделей машинного навчання з використанням перехресної перевірки – вибірка даних розподілялася на 5 рівних частин, 4 для навчання, а остання для тестування;
8. Оцінювання точності та якості роботи моделей – використовуючи коефіцієнт узгодженості Каппа, між передбаченнями та реальними значеннями, для кожної з моделей за всіма підвибірками розраховувалось середнє значення;
9. Порівняння результатів роботи моделей машинного навчання та вибір найбільш оптимальної для задачі прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей;
10. Підбір та оптимізація гіперпараметрів для покращення результатів роботи алгоритмів, та ітеративне повторення всіх кроків починаючи з найпершого;
11. Процес повторюється до досягнення моменту, коли подальші покращення отримуваних результатів стають неможливими.

В результаті, за описаною вище схемою, кожен з алгоритмів було протестовано, та виділено в порівняльні таблиці для оцінки та порівняння між собою.

Таким чином, результати роботи алгоритмів машинного навчання в контексті класифікаційної задачі можна побачити нижче (рис. 2):

Classification Models (Predict SII)

Model	Kappa
Random Forest	0.399
Logistic Regression	0.383
CatBoost	0.371
Gradient Boosting	0.364
Support Vector Machine	0.363
XGBoost	0.348
LightGBM	0.335
Decision Tree	0.292
K-Nearest Neighbors	0.272
Stacking Ensemble	0.409
Voting Ensemble	0.350
Neural Network	0.367

Рис. 2. Результати роботи класифікаційних алгоритмів

За отриманими результатами, можна побачити кардинально різні значення метрики якості з прогнозування класифікаційного індексу рівня Інтернет-залежності для різних алгоритмів.

Найбільшої точності (коефіцієнт узгодженості Каппа – 0.409) на даному етапі досяг стекингний ансамбль, що включив такі базові моделі, як випадкового лісу, градієнтного бустингу, машини опорних векторів та трьох просунутих градієнтних алгоритмів CatBoost, XGBoost та LightGBM, продемонструвавши помірний рівень узгодженості отриманих значень із реальними даними.

Конкурентні значення показали метод випадкового лісу (0.399) та логістичної регресії (0.383). Найгіршими ж виявилися алгоритми дерева рішень (0.292) та k-найближчих сусідів (0.272).

Наступними до розгляду були протестовані алгоритми машинного навчання в контексті задачі регресії, з результатами яких можна ознайомитися нижче (рис. 3):

Regression Models (Bins from PCIAT)

Model	Kappa
CatBoost	0.417
Random Forest	0.394
LightGBM	0.383
Linear Regression	0.381
Gradient Boosting	0.367
XGBoost	0.361
Support Vector Machine	0.356
K-Nearest Neighbors	0.346
Decision Tree	0.316
Stacking Ensemble	0.398
Voting Ensemble	0.398
Neural Network	0.378

Рис. 3. Результати роботи регресійних алгоритмів

За отриманими результатами, можна побачити, що при прогнозуванні неперервного показника результату PCIAT-опитувальника фаворити змінилися. Найкращим виявився алгоритм CatBoost (коефіцієнт узгодженості Каппа – 0.417), що побив за значенням всі інші як на поточному етапі, так і на попередньому. Наступним став метод випадкового лісу (0.394), а найгіршими залишились алгоритми k-найближчих сусідів (0.346) та Decision Tree (0.316).

Таким чином, враховуючи одержані результати як в класифікаційній задачі, так і в задачі регресії, фінальною моделлю прогнозування рівня Інтернет-залежності було обрано алгоритм CatBoost, з наступним набором гіперпараметрів (рис. 4):

CatBoostRegressor

iterations	295
learning_rate	0.04642
depth	4
l2_leaf_reg	0.004
loss_function	Tweedie:variance_power=1.5
random_seed	42
verbose	0
random_strength	7.1025
subsample	0.63193

Рис. 4. Архітектура фінальної моделі машинного навчання CatBoost

Продуктивність результуючої моделі, після її остаточної оптимізації було додатково перевірено на тестовому піднаборі, із даними, які модель не бачила на етапі свого навчання. Таким чином було отримано розуміння щодо узагальнювальних можливостей моделі, відсутності перенавчання та її поведінки в реальних умовах. За результатами тестування модель показала значення коефіцієнта Каппа узгодженості отриманих прогнозів з реальними значеннями помірною рівня (0.426), тим самим підтвердивши здатність моделі до прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей.

Для візуалізації результатів на тесті, отримані значення прогнозів PCIAT-опитувальника було переведено до індексу рівня Інтернет-залежності та побудовано матрицю похибок (рис. 5):

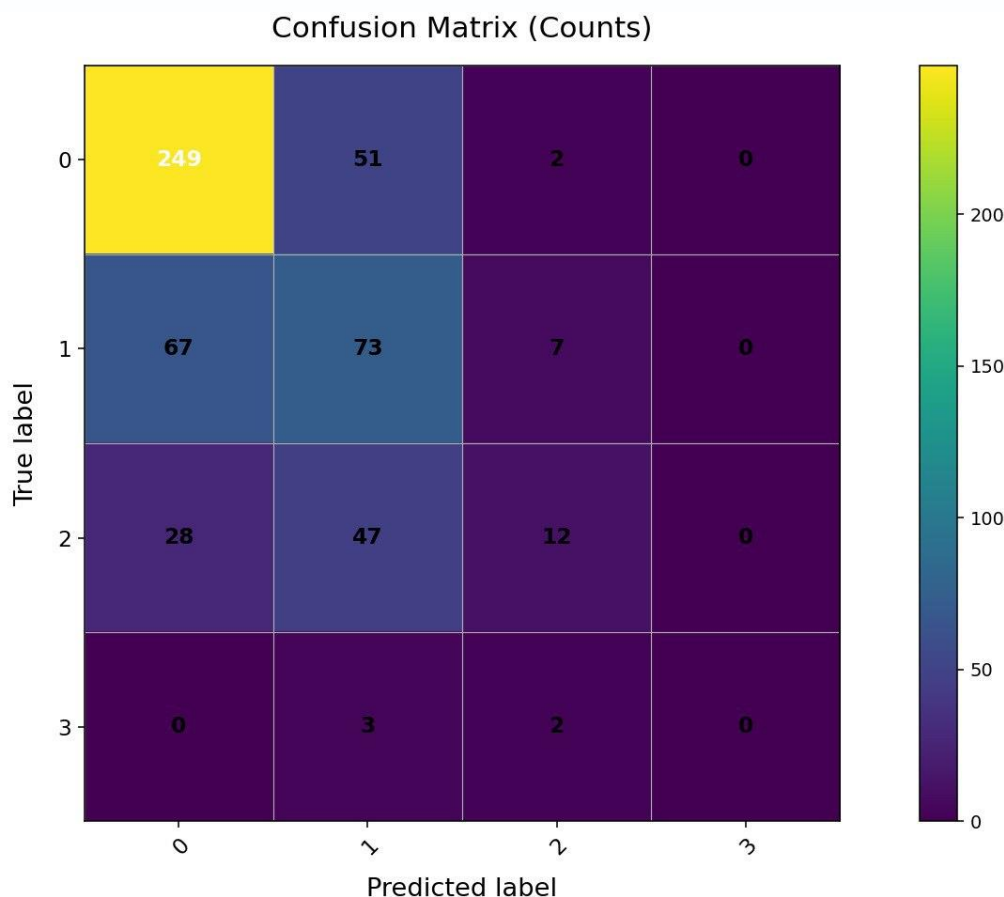

Рис. 5. Матриця похибок на етапі тестування
фінальної моделі машинного навчання

Матриця похибок вказує на те, що отримана модель найбільш якісно прогнозує нульовий рівень залежності від мережі Інтернет, що пояснюється найбільшою кількістю екземплярів цього класу в наборі даних. Помилки між спрогнозованими класами та реальними здебільше з'являються між сусідніми

класами, що є достатньо типовою поведінкою для послідовних класифікаційних шкал. Підсумовуючи, корегування порогових значень кожного з класів в майбутніх дослідженнях може додатково сприяти покращенню отримуваних результатів прогнозування, а також зменшенню кількості неточних передбачень.

Обмеження дослідження включають наявність дисбалансу класів у вихідному наборі даних, що може впливати на стабільність і узагальнювальну здатність моделі. Додатково, використання методу множинної імпутації MICE може вносити статистичні похибки, особливо за умови значної кількості пропущених значень. Важливо підкреслити, що розроблена модель не є клінічним інструментом діагностики, а виконує роль прогностичної системи, яка оцінює ймовірний ризик розвитку Інтернет-залежності.

Висновки. В процесі проведення дослідження було розроблено комплексний підхід до вирішення задачі прогнозування рівня Інтернет-залежності у дітей на основі поєднання різноманітних видів даних та методів машинного навчання.

Було проведено повноцінну обробку набору даних «Problematic Internet Use», що включила в себе очищення, заповнення пропущених, створення нових, видалення нерелевантних даних, визначення їх важливості та інформаційної цінності.

В результаті таких дій було сформовано структуру даних із узгодженим набором параметрів для майбутнього моделювання. Аналіз підтвердив припущення про значний вплив фізичних, антропометричних та поведінкових ознак на показники Інтернет-залежності у дітей.

Порівняння алгоритмів машинного навчання визначило найкращу модель в поставленій задачі прогнозування – регресор CatBoost з підібраним набором гіперпараметрів, що як на етапі навчання (0.417) так і на етапі тестування (0.426) видав помірний рівень узгодженості отриманих передбачень із реальними даними. І хоча результати роботи алгоритму не можна назвати ідеальними, вони однозначно підтвердили потенціал використання фізичних, психологічних та поведінкових даних при прогнозуванні Інтернет-залежності у дітей.

Подальші дослідження цієї тематики можуть бути направлені на доповнення набору змінних, застосування оптимізації порогів кожного з класів та додаткової оптимізації моделей машинного навчання, тим самим підвищуючи точність отримуваних результатів.

Підсумовуючи, результати проведеного дослідження вказують на значний потенціал майбутнього використання описаного підходу в освітніх, медичних та психологічних системах для раннього виявлення та профілактики Інтернет-залежності.

Література:

1. Young, K. (1998). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237–244. doi: 10.1089/cpb.1998.1.237
2. Gu, H., Shi, B., He, H., Yuan, S., Cai, J., Chen, X., & Wan, Z. (2025). Association Between Excessive Internet Use Time, Internet Addiction, and Physical-Mental Multimorbidity Among Chinese Adolescents: Cross-Sectional Study. *Journal of Medical Internet Research*, 27, e69210. doi: 10.2196/69210
3. Lozano-Blasco, R., Latorre-Martínez, M., & Cortés-Pascual, A. (2022). Screen addicts: A meta-analysis of internet addiction in adolescence. *Children and Youth Services Review*, 135, 106373. doi: 10.1016/j.childyouth.2022.106373
4. Gan, Y., Kuang, L., Xu, X.-M., Ai, M., He, J.-L., Wang, W., Hong, S., Chen, J. mei, Cao, J., & Zhang, Q. (2025). Application of machine learning in predicting adolescent Internet behavioral addiction. *Frontiers in Psychiatry*, 16, 1521051. doi: 10.3389/fpsyt.2024.1521051
5. Razavi, M., McDonald, A., Mehta, R., & Sasangohar, F. (2023, September 20). Evaluating Mental Stress Among College Students Using Heart Rate and Hand Acceleration Data Collected from Wearable Sensors. *ArXiv.org*. doi: 10.48550/arXiv.2309.11097
6. Wang, W., Chen, J., Hu, Y., Liu, H., Chen, J., Thippa Reddy Gadekallu, Garg, L., Mohsen Guizani, & Hu, X. (2024). Integration of Artificial Intelligence and wearable Internet of Things for mental health detection. *International Journal of Cognitive Computing in Engineering*. doi: 10.1016/j.ijcce.2024.07.002
7. Xiao, B., Parent, N., Rahal, L., & Shapka, J. (2023). Using Machine Learning to Explore the Risk Factors of Problematic Smartphone Use among Canadian Adolescents during COVID-19: The Important Role of Fear of Missing Out (FoMO). *Applied Sciences*, 13(8), 4970–4970. doi: 10.3390/app13084970
8. Chen, S., Weng, L., Su, Y., Wu, H., & Yang, P. (2003). Development of a Chinese Internet Addiction Scale and Its Psychometric Study. *Chinese Journal of Psychology*, 45, 279–294. doi: 10.1037/t44491-000
9. Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior*, 26(5), 1089–1097. doi: 10.1016/j.chb.2010.03.012
10. Demetrovics, Z., Szeredi, B., & Rózsa, S. (2008). The three-factor model of Internet addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire. *Behavior Research Methods*, 40(2), 563–574. doi: 10.3758/BRM.40.2.563
11. Ahmed, A., Agus, M., Alzubaidi, M., Aziz, S., Abd-Alrazaq, A., Giannicchi, A., & Househ, M. (2022). Overview of the role of big data in mental health: A scoping review. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 2, 100076. doi: 10.1016/j.cmpbup.2022.100076
12. Santorelli, A., Zuanazzi, A., Leyden, M., Lawler, L., Devkin, M., Kotani, Y., and Kiar. G. Child Mind Institute – Problematic Internet Use. <https://kaggle.com/competitions/child-mind-institute-problematic-internet-use>, 2024. Kaggle.
13. Alexander, L. M., Escalera, J., Ai, L., Andreotti, C., Febré, K., Mangone, A., Vega-Potler, N., Langer, N., Alexander, A., Kovacs, M., Litke, S., O'Hagan, B., Andersen, J., Bronstein, B., Bui, A., Bushey, M., Butler, H., Castagna, V., Camacho, N., & Chan, E. (2017). An open resource for transdiagnostic research in pediatric mental health and learning disorders. *Scientific Data*, 4(1), 170181. doi: 10.1038/sdata.2017.181

References:

1. Young, K. (1998). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237–244. doi: 10.1089/cpb.1998.1.237
2. Gu, H., Shi, B., He, H., Yuan, S., Cai, J., Chen, X., & Wan, Z. (2025). Association Between Excessive Internet Use Time, Internet Addiction, and Physical-Mental Multimorbidity Among Chinese Adolescents: Cross-Sectional Study. *Journal of Medical Internet Research*, 27, e69210. doi: 10.2196/69210
3. Lozano-Blasco, R., Latorre-Martínez, M., & Cortés-Pascual, A. (2022). Screen addicts: A meta-analysis of internet addiction in adolescence. *Children and Youth Services Review*, 135, 106373. doi: 10.1016/j.chidyouth.2022.106373
4. Gan, Y., Kuang, L., Xu, X.-M., Ai, M., He, J.-L., Wang, W., Hong, S., Chen, J. mei, Cao, J., & Zhang, Q. (2025). Application of machine learning in predicting adolescent Internet behavioral addiction. *Frontiers in Psychiatry*, 16, 1521051. doi: 10.3389/fpsyt.2024.1521051
5. Razavi, M., McDonald, A., Mehta, R., & Sasangohar, F. (2023, September 20). Evaluating Mental Stress Among College Students Using Heart Rate and Hand Acceleration Data Collected from Wearable Sensors. *ArXiv.org*. doi: 10.48550/arXiv.2309.11097
6. Wang, W., Chen, J., Hu, Y., Liu, H., Chen, J., Thippa Reddy Gadekallu, Garg, L., Mohsen Guizani, & Hu, X. (2024). Integration of Artificial Intelligence and wearable Internet of Things for mental health detection. *International Journal of Cognitive Computing in Engineering*. doi: 10.1016/j.ijcce.2024.07.002
7. Xiao, B., Parent, N., Rahal, L., & Shapka, J. (2023). Using Machine Learning to Explore the Risk Factors of Problematic Smartphone Use among Canadian Adolescents during COVID-19: The Important Role of Fear of Missing Out (FoMO). *Applied Sciences*, 13(8), 4970–4970. doi: 10.3390/app13084970
8. Chen, S., Weng, L., Su, Y., Wu, H., & Yang, P. (2003). Development of a Chinese Internet Addiction Scale and Its Psychometric Study. *Chinese Journal of Psychology*, 45, 279-294. doi: 10.1037/t44491-000
9. Caplan, S. E. (2010). Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior*, 26(5), 1089–1097. doi: 10.1016/j.chb.2010.03.012
10. Demetrovics, Z., Szeredi, B., & Rózsa, S. (2008). The three-factor model of Internet addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire. *Behavior Research Methods*, 40(2), 563–574. doi: 10.3758/BRM.40.2.563
11. Ahmed, A., Agus, M., Alzubaidi, M., Aziz, S., Abd-Alrazaq, A., Giannicchi, A., & Househ, M. (2022). Overview of the role of big data in mental health: A scoping review. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 2, 100076. doi: 10.1016/j.cmpbup.2022.100076
12. Santorelli, A., Zuanazzi, A., Leyden, M., Lawler, L., Devkin, M., Kotani, Y., and Kiar. G. Child Mind Institute – Problematic Internet Use. <https://kaggle.com/competitions/child-mind-institute-problematic-internet-use>, 2024. Kaggle.
13. Alexander, L. M., Escalera, J., Ai, L., Andreotti, C., Febre, K., Mangone, A., Vega-Potler, N., Langer, N., Alexander, A., Kovacs, M., Litke, S., O'Hagan, B., Andersen, J., Bronstein, B., Bui, A., Bushey, M., Butler, H., Castagna, V., Camacho, N., & Chan, E. (2017). An open resource for transdiagnostic research in pediatric mental health and learning disorders. *Scientific Data*, 4(1), 170181. doi: 10.1038/sdata.2017.181

УДК 615.331:637.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2849-2860](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2849-2860)

Фіалковська Лариса Василівна кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-4353-0963>

Божок Олександр Сергійович кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0004-5127-2775>

ТЕХНОЛОГІЯ ВИРОБНИЦТВА СИРОВ'ЯЛЕНИХ КОВБАС

Анотація. У науковій статті описана технологія виробництва сиров'ялених ковбас. Проведено всебічний аналіз сучасних вимог до стартових культур, що застосовуються у технологічному процесі виробництва сиров'ялених ковбас. Здійснено узагальнення та систематизацію наукових джерел, присвячених вивченню технології виробництва та безпечності використання стартових культур, особливостей їх ферментативної активності, а також механізмів впливу на формування кольору, смако-ароматичного профілю та структурно-механічних характеристик готового продукту.

Розглянуто ключові критерії вибору стартових культур для виробництва сиров'ялених ковбас, зокрема їхній вплив на показники текстури, такі як твердість, еластичність і жувальна здатність, які зазнають змін унаслідок ферментативних процесів під час дозрівання. Окрему увагу приділено ролі стартових культур у забезпеченні мікробіологічної та хімічної безпеки сиров'ялених м'ясних виробів, а також визначенню умов, за яких досягається підвищення рівня харчової безпеки продукції.

Детально охарактеризовано активність ферментних систем, отриманих із стартових культур, та їхній вплив на сенсорні властивості ковбас, зокрема смак, аромат і консистенцію. Наведено результати досліджень щодо динаміки змін у складі вільних жирних кислот і летких ароматичних сполук, що формуються під дією стартових культур у процесі ферментації та визрівання продукту.

Особливу увагу зосереджено на вивченні протеолітичної активності стартових культур і її впливу на структурно-текстурний профіль сиров'ялених ковбас. Доведено наявність тісного кореляційного зв'язку між інтенсивністю протеолізу та типом застосованої закваски, що визначає якісні показники

готового продукту. Таким чином, результати дослідження підтверджують ключову роль стартових культур у формуванні органолептичних, структурних і безпечних характеристик сиров'ялених ковбас.

Ключові слова: культури, виготовлення, технологія, ковбаси, параметри, властивості, показники якості.

Fialkovska Larysa Vasylivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-4353-0963>

Bozhok Oleksandr Serhiyovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel-Restaurant Business at Vinnytsia Trade and Economic Institute of the Dnipro University of Economics and Technology, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0004-5127-2775>

TECHNOLOGY OF DRY-CURED SAUSAGE PRODUCTION

Abstract. The scientific article describes the technology of dry-cured sausage production. A comprehensive analysis of current requirements for starter cultures used in the technological process of dry-cured sausage manufacturing has been conducted. The study summarizes and systematizes scientific sources devoted to the investigation of production technology and the safety of starter culture application, their enzymatic activity features, as well as the mechanisms of their influence on color formation, flavor and aroma profile, and the structural and mechanical properties of the final product.

The key criteria for selecting starter cultures for dry-cured sausage production are considered, particularly their effect on texture parameters such as hardness, elasticity, and chewiness, which undergo changes as a result of enzymatic processes during ripening. Special attention is given to the role of starter cultures in ensuring the microbiological and chemical safety of dry-cured meat products, as well as to identifying the conditions under which the level of food safety of the product is enhanced.

The activity of enzyme systems derived from starter cultures and their influence on the sensory characteristics of sausages—specifically taste, aroma, and consistency—are described in detail. The research results on the dynamics of changes in the composition of free fatty acids and volatile aromatic compounds formed under the action of starter cultures during fermentation and ripening are presented.

Particular attention is focused on the study of the proteolytic activity of starter cultures and its impact on the structural-textural profile of dry-cured sausages. A

strong correlation between the intensity of proteolysis and the type of starter culture used has been demonstrated, determining the quality parameters of the final product. Thus, the research results confirm the crucial role of starter cultures in shaping the organoleptic, structural, and safety characteristics of dry-cured sausages.

Keywords: cultures, production, technology, sausages, parameters, properties, quality indicators.

Постановка проблеми. Сиров'ялені ковбаси належать до категорії високоякісних м'ясних виробів, які стабільно користуються попитом серед споживачів та займають вагоме місце на ринку м'ясної продукції. Незважаючи на широкий асортимент і наявність численних різновидів цієї групи продуктів, інтерес до сухих та в'ялених м'ясних виробів не зменшується. Це зумовлено не лише їхніми смаковими та ароматичними характеристиками, але й високими вимогами до технологічних параметрів виробництва, зокрема щодо безпеки, стабільності якості та відповідності сучасним стандартам харчування. У зв'язку з цим наукові дослідження останніх років спрямовані на пошук інноваційних підходів до вдосконалення технології виготовлення, підвищення мікробіологічної стабільності, безпечності та органолептичної привабливості сиров'ялених ковбасних виробів.

Стартові культури та контрольовані умови ферментації та дозрівання є ключовими для отримання високоякісних сиров'ялених ковбас. Використання молочнокислих бактерій та грампозитивних коків забезпечує контроль рН, ферментаційні реакції та формування смако-ароматичного профілю, тоді як дріжджі та плісняви сприяють стабілізації поверхневої мікрофлори та створенню характерного кольору. Така технологія дозволяє отримати продукт із тривалим терміном зберігання, високою органолептичною цінністю та безпечністю для споживача.

Важливим чинником, який визначає якість та безпечність даної продукції, є використання стартових культур – спеціально відібраних мікроорганізмів, що сприяють оптимізації процесів ферментації, формуванню кольору, текстури та смаку, а також запобігають розвитку небажаної мікрофлори. Стартові культури відіграють ключову роль у виробництві традиційних в'ялених м'ясних продуктів, забезпечуючи керований перебіг біохімічних реакцій, що відбуваються під час визрівання ковбас. Вибір конкретних штамів для складу стартових культур має здійснюватися з урахуванням виду м'ясного продукту, технологічних умов виробництва, рівня активності ферментативних процесів і цільових характеристик готового виробу. Окрім того, мікроорганізми, які входять до складу заквасок, повинні відповідати суворим вимогам щодо безпеки, не мати патогенних властивостей та забезпечувати стабільність продукту в процесі зберігання [1-3].

Проблеми безпечності сиров'ялених м'ясних продуктів мають комплексний характер і пов'язані як із мікробіологічними, так і з хімічними небезпеками. До основних мікробіологічних ризиків належать харчові патогени, зокрема *Salmonella spp.*, *Listeria spp.*, *Staphylococcus aureus* тощо, які можуть потрапляти в продукт на різних етапах виробництва. Серед хімічних загроз особливу небезпеку становлять біогенні аміни, нітрозаміни, поліциклічні ароматичні вуглеводні (РАН) та мікотоксини, що утворюються внаслідок неконтрольованих мікробіологічних процесів або впливу зовнішніх факторів.

У традиційній технології виготовлення м'ясних ковбас застосовуються стартові культури, до складу яких входять *Lactobacillus spp.*, грампозитивні каталазопозитивні коки та певні види дріжджів. Вони сприяють стабілізації мікробіологічного середовища, формуванню характерного кольору та аромату продукту. Проте вплив таких заквасок на зменшення накопичення поліциклічних ароматичних вуглеводнів і токсичних сполук залишається недостатньо дослідженим.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення феномену конкурентного виключення небажаної мікрофлори – процесу, за якого корисні мікроорганізми стартових культур пригнічують розвиток патогенів або псувної мікробіоти. Зокрема, потребує глибшого аналізу роль мікроскопічних грибів, таких як *Penicillium nalgiovense*, які здатні запобігати розвитку небажаних ниткоподібних грибів. Останні, у свою чергу, можуть продукувати мікотоксини – вторинні метаболіти, що становлять потенційну загрозу для здоров'я людини.

Таким чином, питання підбору, дослідження та застосування стартових культур у виробництві сиров'ялених ковбас набуває особливої актуальності в контексті підвищення безпеки та якості м'ясних продуктів. Розширене вивчення мікробіологічних, біохімічних і технологічних аспектів їхнього використання є важливою передумовою для подальшого вдосконалення виробничих процесів у м'ясопереробній промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сиров'ялені ковбаси відносяться до категорії високоякісних ферментованих м'ясних продуктів, які виготовляють із м'яса, жирової тканини, солі, спецій та спеціально підібраних стартових культур мікроорганізмів. Основними характеристиками таких продуктів є тривалий термін зберігання без термічної обробки, характерний аромат, смак, колір та щільна структура.

Зберігання м'яса шляхом ферментації відоме людству протягом тисячоліть, однак концепція використання стартових культур у технології виробництва сиров'ялених ковбас була вперше представлена у 1940-х роках у патенті US 2225783 А. Першу комерційну стартову культуру, представником якої був штам *Pediacoccus acidilactici*, запроваджено у США в 1957 році. В Європі першим аналогом стала культура *Kocuria sp.* штаму M53, виділена з

фінської ковбаси, яку застосовували для попередження дефектів кольору та аромату готової продукції [4, 5].

Стартові культури являють собою окремі або комбіновані штами мікроорганізмів, що вводяться у певних концентраціях для регулювання та стабілізації процесів ферментації у сиров'ялених м'ясних виробках завдяки своїм мікробіологічним і ферментативним властивостям. До таких культур належать молочнокислі бактерії (МКБ), коагулазонегативні стафілококи (КНС), а також деякі види дріжджів і пліснявих грибів, які сприяють підвищенню мікробіологічної безпеки продуктів. Крім того, використання стартових культур дозволяє стандартизувати органолептичні показники та скорочувати тривалість дозрівання ферментованих м'ясних виробів.

Первинне застосування подібних культур у м'ясопереробній промисловості здійснювалося шляхом зворотного щеплення, тобто додавання частини вже ферментованої ковбасної маси до нової сировини. Такий підхід забезпечував наявність необхідних мікроорганізмів для ініціації процесу ферментації.

Сучасні дослідження підкреслюють необхідність використання добре адаптованих і перевірених штамів із презумпцією безпечності (QPS). Перед промисловим застосуванням кожна культура повинна проходити валідацію ефективності для гарантування стабільності процесу ферментації та якості кінцевого продукту.

Пробіотики визначаються як живі мікроорганізми, що у разі введення в адекватних кількостях сприяють покращенню стану здоров'я людини. Вони активно застосовуються у харчовій, фармацевтичній промисловості та виробництві дієтичних добавок. З огляду на сучасні тенденції до здорового харчування, розробка пробіотичних м'ясних продуктів є перспективним напрямом, що поєднує традиційні технології ферментації з функціональними властивостями пробіотичних культур. Використання таких культур може надати м'ясним виробам додаткової біологічної цінності, хоча позитивний вплив пробіотичних ковбас на здоров'я людини потребує подальших експериментальних підтверджень.

У м'ясній промисловості мікробіологічні культури класифікують за функціональним значенням на такі основні групи:

- молочнокислі бактерії (МКБ);
- грампозитивні каталазопозитивні коки (GCC⁺), переважно представники роду *Staphylococcus*;
- дріжджі та пліснява.

Молочнокислі бактерії належать до типу Firmicutes і включають роди *Lactobacillus*, *Lactococcus*, *Enterococcus*, *Carnobacterium*, *Aerococcus* тощо. Ці мікроорганізми активно застосовуються у ферментаційних процесах під час

виробництва різних харчових продуктів — від кисломолочних (йогурт, сир, сметана) до овочевих (солоні огірки, квашена капуста) та м'ясних (сиров'ялені ковбаси).

Грампозитивні каталазопозитивні коки (GCC⁺) представлені переважно непатогенними коагулазонегативними стафілококами (CNS). Вони відіграють ключову роль у формуванні кольору, аромату та стабільності ферментованих м'ясних продуктів. Найбільш поширеними видами є представники родів *Staphylococcus* та *Kocuria*.

На початкових етапах дозрівання поверхнева мікробіота ферментованих м'ясних виробів переважно складається з дріжджів. Із поступовим зниженням вологості їх місце займають плісняві гриби, які можуть надавати продукту характерного вигляду та аромату. Проте у деяких випадках надмірний розвиток плісняви розглядається як ознака псування продукту [5, 6].

Мета статті – провести огляд та систематизацію наукових досліджень, присвячених застосуванню стартових культур у технології виготовлення сиров'ялених м'ясних виробів, зокрема ковбасних продуктів.

Виклад основного матеріалу. Технологія виробництва сиров'ялених ковбас базується на контрольованій ферментації, осушуванні та дозріванні, що забезпечує фізико-хімічну стабільність, мікробіологічну безпеку та органолептичні властивості кінцевого продукту [5, 6].

Сировина:

- м'ясо: яловичина, свинина, інколи змішані види м'яса; вміст білка та жиру має відповідати рецептурним нормам для отримання оптимальної консистенції;
- жирова тканина: сало або сало з м'ясом; забезпечує необхідну соковитість та текстуру;
- сіль та нітрити/нітрати: використовуються для консервації, контролю росту патогенних мікроорганізмів та формування кольору;
- спеції та приправи: для поліпшення смаку та аромату.

Стартові культури: молочнокислі бактерії (*Lactobacillus sakei*, *L. curvatus*, *L. plantarum*), грампозитивні каталазопозитивні коки (*Staphylococcus carnosus*, *S. xylosus*, *Kocuria varians*), дріжджі та плісняви (*Debaryomyces hansenii*, *Penicillium nalgiovense*) для контролю ферментації та покращення органолептичних властивостей.

Підготовка сировини. М'ясо та жир подрібнюють на фарш з визначеною фракцією (зазвичай 5–10 мм для традиційних ковбас). До фаршу додають сіль, нітрит або нітрат, спеції та приправи, ретельно перемішуючи для рівномірного розподілу компонентів. Вносять стартові культури у дозованій кількості, що забезпечує контрольовану ферментацію та придушення патогенних мікроорганізмів.

Наповнення оболонки. Фарш фасують у натуральні або штучні оболонки із заданим діаметром та довжиною. Формування ковбас у оболонках здійснюють так, щоб уникнути повітряних кишень, що можуть сприяти розвитку анаеробних патогенів.

Ферментація. Ковбаси розміщують у камерах ферментації при контролі температури (18–25 °С) та відносної вологості (85–95%). Тривалість ферментації залежить від типу продукту та складу стартових культур (зазвичай 24–72 години). Під час ферментації відбувається: зниження рН за рахунок утворення молочної кислоти, що забезпечує мікробіологічну безпеку; розщеплення білків (протеоліз) до пептидів та амінокислот, формуючи смак і аромат; ліполіз та утворення вільних жирних кислот, які є попередниками летких ароматичних сполук; контрольоване формування мікрофлори на поверхні та всередині продукту.

Осушування та дозрівання. Після первинної ферментації ковбаси піддають сушінню при зниженій вологості (70–80%) та помірній температурі (12–18 °С). Тривалість дозрівання залежить від розміру та рецептури ковбаси — від кількох тижнів до декількох місяців. В процесі дозрівання відбуваються: подальше зниження вологості та концентрація смаку; формування твердості, еластичності та жувальної здатності структури продукту; утворення характерного кольору через реакції нітритредуктази та нітратредуктази.

Контроль якості та безпеки. Фізико-хімічні показники: рН, активність води, текстура, вміст вільних жирних кислот.

Мікробіологічна безпека: контроль патогенних бактерій (*Salmonella* spp., *Listeria monocytogenes*, *Staphylococcus aureus*).

Сенсорна оцінка: колір, аромат, смак, консистенція.

Розвиток і диверсифікація ринку м'ясної продукції зумовили зростання попиту на сиров'ялені ковбаси, які вирізняються високими органолептичними показниками та тривалим терміном зберігання. Ефективним технологічним підходом до отримання якісних сиров'ялених ковбас є використання стартових культур — спеціально відібраних мікроорганізмів, що забезпечують формування характерних смакових, ароматичних і текстурних властивостей готового продукту. На сучасному етапі виробництва стартові культури для ковбас містять переважно представників молочнокислих бактерій, дріжджів і мікроскопічних грибів, які утворюють леткі ароматичні сполуки шляхом окиснення жирних кислот. У процесі ферментації відбуваються також розщеплення білків і зміни кислотності середовища, що позитивно впливає на структурно-механічні властивості продукту.

М'ясо, як базовий компонент ковбасних виробів, є цінним джерелом повноцінного білка, вітамінів та мінералів, однак воно належить до швидкопсувних продуктів, що потребують ефективних методів консервування. Одним

із найдавніших способів збереження м'яса є ферментація, яка разом із сушінням і додаванням рецептурних компонентів забезпечує тривале зберігання виробів у стабільному мікробіологічному стані [6].

До основних інгредієнтів сиров'ялених ковбас належать м'ясна сировина, жирова тканина, вуглеводи, спеції та стартові культури. Мікроорганізми, які беруть участь у ферментації, представлені різними групами: молочнокислими бактеріями (*Lactobacillus sakei*, *L. curvatus*, *L. plantarum*, *L. brevis*, *L. buchneri*, *L. paracasei*), грампозитивними каталазопозитивними кокками (*Staphylococcus xylosus*, *S. carnosus*, *S. saprophyticus*, *Kocuria varians*), а також цвіллю та дріжджами (*Penicillium nalgiovense*, *P. chrysogenum*, *Debaryomyces hansenii*). Ці мікроорганізми адаптуються до специфічних технологічних умов – високої концентрації солі, пониженої температури та зниженої активності води. Вони забезпечують швидке зниження рН середовища, що пригнічує розвиток патогенної мікрофлори, тим самим підвищуючи мікробіологічну безпеку продукту.

Штами стартових культур повинні характеризуватися стійкістю до консервантів, зокрема нітриту натрію, і не втрачати активності в умовах ферментації. Їх використання сприяє інтенсифікації процесу визрівання, стабілізації кольору, покращенню текстури й формуванню типового смаку та аромату ковбасних виробів. Особливе значення мають штами, здатні продукувати ферменти нітратредуктазу та нітритредуктазу, що беруть участь у відновленні нітратів і нітритів, утворюючи нітрозоміоглобін – основний пігмент, відповідальний за характерне червоне забарвлення ферментованих ковбас (наприклад, *Staphylococcus carnosus*).

Застосування стартових культур також сприяє пригніченню розвитку патогенних мікроорганізмів і мікроскопічних грибів, що продукують токсини. Так, вид *Penicillium nalgiovense* виконує важливу біозахисну функцію, знижуючи ризик контамінації токсигенними грибами.

Для забезпечення безпечності готових виробів необхідно оцінювати стартові культури за відсутністю гемолітичної активності, здатності до синтезу токсинів та біогенних амінів. Біогенні аміни, що утворюються внаслідок декарбоксилювання амінокислот мікроорганізмами, можуть негативно впливати на здоров'я споживачів, тому актуальним напрямом є добір штамів, які не продукують цих сполук. Додатково, застосування технологічних методів, таких як вакуумне пакування, копчення, високий гідростатичний тиск або використання антиоксидантних добавок, може сприяти зниженню рівня біогенних амінів.

Під час визрівання ковбас важливу роль відіграє ферментативна активність мікроорганізмів заквасок, які каталізують розщеплення вуглеводів, білків, пептидів і ліпідів. Це сприяє утворенню летких сполук – спиртів, альдегідів,

карбонових кислот, які формують гармонійний аромат і покращують сенсорний профіль продукту. Активна ліполітична активність культур підвищує концентрацію вільних жирних кислот і, відповідно, покращує смак і аромат ферментованих м'ясних виробів [5, 6].

Таким чином, стартові культури відіграють визначальну роль у формуванні якості, безпечності та споживних властивостей сиров'ялених ковбас. Вони забезпечують керований перебіг ферментаційних процесів, стабілізацію мікробіоценозу та формування цілісного сенсорного профілю продукту, що є ключовими передумовами підвищення конкурентоспроможності м'ясної продукції на сучасному ринку.

На сучасному етапі досліджено вміст вільних жирних кислот та ліполітичні трансформації у ферментованих ковбасах, інокульованих комерційними заквасками, до складу яких входять *Lactobacillus sakei*, *Staphylococcus carnosus*, *S. xylosus* та *Pediococcus pentosaceus*. Переважаючими жирними кислотами у цих продуктах були олеїнова, лінолева, ліноленова та пальмітинова кислоти протягом 120 днів зберігання. Зокрема, вміст олеїнової кислоти підвищувався з початкових значень 1,77–1,99% до 6,56–13,01% у кінцевому продукті.

Було проаналізовано динаміку змін насичених жирних кислот (НЖК), мононенасичених жирних кислот (МНЖК) та поліненасичених жирних кислот (ПНЖК) у ферментованих ковбасах. За умов інокуляції *L. sakei* та *S. xylosus* спостерігалось підвищення кінцевого вмісту НЖК та ПНЖК, тоді як концентрація МНЖК була нижчою порівняно з контролем, тобто ковбасами без застосування закваски.

Ці дані свідчать про те, що використання стартових культур стимулює деградацію ліпідів у ферментованих ковбасах, сприяючи формуванню вільних жирних кислот та їх подальшому метаболізму. У результаті ліполізу можуть утворюватися леткі ароматичні сполуки, що безпосередньо впливають на органолептичні властивості готового продукту, зокрема аромат і смаковий профіль. Таким чином, застосування комерційних заквасок є ефективним інструментом модифікації ліпідного складу та покращення сенсорних характеристик сиров'ялених ковбас.

У наукових дослідженнях проаналізовано профілі летких сполук у сиров'ялених ковбасах, інокульованих мікроскопічною пліснявою. Було встановлено, що концентрації летких сполук із неприємними органолептичними властивостями, таких як 1-пентен-3-ол та 2-пентанон, значно знижуються у зразках, інокульованих пліснявою, порівняно з контролем, незалежно від типу інокулята. Натомість не спостерігається статистично значущих відмінностей у профілях вільних жирних кислот між ферментованими ковбасами з використанням стартових культур та без них.

Ці результати свідчать, що застосування спеціально відібраних штамів культур може стимулювати накопичення вільних жирних кислот і покращувати формування летких ароматичних сполук, що позитивно впливає на сенсорні характеристики продукту.

Інокуляція *Debaryomyces hansenii* у ковбасі типу *Salchichón* призвела до значних змін профілю летких сполук. Інокульовані зразки містили 58 летких сполук, порівняно з 41 у неінокульованих контрольних зразках. Серед інокульованих партій були виявлені ароматичні альдегіди, такі як гептанал, октанал і нонанал, які асоціюються із характерним запахом в'яленої шинкової продукції, тоді як у контрольних зразках вони були відсутні. Крім того, ковбаси з *D. hansenii* мали підвищений вміст 2-пентилфурану, який характеризується металевим відтінком аромату.

Інокуляція *Lactobacillus sakei* та комбінаціями різних видів *Staphylococcus* викликала варіативні зміни летких сполук залежно від конкретного штаму, при цьому лише гексаналь значуще знижувався при додаванні культур, що свідчить про зменшення інтенсивності прогірклого смаку сиров'ялених ковбас.

Фізико-хімічні властивості ферментованих ковбас оцінюють під час дозрівання та зберігання, зокрема їх текстурний профіль, який включає показники когезійності, твердість та жувальність. Формування текстури значною мірою визначається білковою структурою продукту, яка модифікується в процесі соління, подрібнення та ферментації. Зниження рН у процесі визрівання спричиняє денатурацію білкових структур під впливом органічних кислот, таких як молочна, а поступове зменшення вмісту вологи сприяє заміні нестійких коагуляційних зв'язків на конденсовані, що призводить до переходу білкової матриці з стану золи у стан гелю. Таким чином, зниження рН та вологості негативно корелює з показниками жувальної здатності та твердістю продукту, одночасно сприяючи накопиченню білків м'язових волокон і формуванню стабільної гелевої структури, що підвищує твердість та еластичність сиров'ялених ковбас.

Протеоліз є одним із ключових біохімічних процесів, що відбувається під час дозрівання ферментованих ковбас, і обумовлюється як дією ендогенних ферментів м'яса, так і мікробних ферментів, присутніх у стартових культурах. У процесі протеолізу білки міофібрилярної та саркоплазматичної природи розщеплюються на менші молекули – пептиди, аміни, альдегіди та амінокислоти – що безпосередньо впливає на текстурні характеристики та смаковий профіль готового продукту.

Твердість ферментованих ковбас зменшувалася внаслідок протеолітичної активності грибкових протеаз у стартових культурах. Мікроорганізми заквасок здатні ефективно гідролізувати білки, утворюючи короткі пептиди та

низькомолекулярні сполуки. При цьому сила зсуву сухих ферментованих ковбас істотно підвищувалася у зразках, інокульованих *Lactobacillus plantarum*, порівняно з зразками, інокульованими *L. sakei*, *L. curvatus* та *Weissella hellenica*.

Крім того, вміст амінокислот був вищим у ковбасах, інокульованих змішаними культурами, ніж у зразках, інокульованих одним штамом. Ці дані свідчать про те, що інтенсивність протеолізу у сиров'ялених ковбасах залежить від складу стартових культур, причому змішані культури можуть забезпечувати більш високу протеолітичну активність, ніж окремі штами. Додатково, активність протеолізу може модифікуватися в залежності від типу м'яса, що використовується у виробництві, що підкреслює важливість комплексного підбору інгредієнтів та заквасок для досягнення бажаних органолептичних і структурних властивостей ферментованих ковбас.

Висновки. У роботі систематизовані підходи до класифікації і підбору мікробних штамів, проаналізовано їхні ферментативні й антимікробні властивості, а також узагальнено дані щодо впливу різних типів заквасок на фізико-хімічні, мікробіологічні та органолептичні показники кінцевого продукту.

Окрему увагу приділено методологіям оцінювання ефектів заквасок на формування кольору, текстурно-механічних характеристик, профілів вільних жирних кислот і летких ароматичних сполук, а також на показники безпечності – зокрема, здатність до пригнічення патогенів і зменшення утворення небажаних хімічних метаболітів.

Результати дослідження демонструють значущий вплив сучасних стартових культур на фізико-хімічні параметри якості сиров'ялених ковбас.

Стартові культури, застосовані у виробництві, повинні забезпечувати пригнічення росту патогенних та псувних мікроорганізмів, водночас залишаючись безпечними для людини.

Відібрані штами культур виконують ключову роль у підтриманні стабільного кольору продукту, розщепленні ліпідів до вільних жирних кислот та формуванні летких ароматичних сполук, що сприяють підвищенню сенсорної привабливості ковбас. Протеолітична активність стартових культур безпосередньо впливає на текстурний профіль сиров'ялених ковбас, визначаючи їх твердість, еластичність та жувальні властивості.

Інтенсивність протеолізу може варіюватися залежно від конкретних штамів заквасок, причому змішані культури зазвичай демонструють вищу активність у порівнянні з моноштамовими композиціями.

У перспективі планується проведення досліджень, спрямованих на аналіз впливу технологічних параметрів виробництва сиров'ялених ковбас на активність стартових культур та ефективність їх використання для оптимізації органолептичних і безпечних характеристик готового продукту.

Література:

1. Крижак Л. М., Семко Т. В. Дослідження особливостей використання штамів пробіотиків у технології виробництва ферментованих м'ясних продуктів. *Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету: електронне наукове фахове видання*. ТДАТУ; Мелітополь: ТДАТУ, 2023. Вип. 13, том 1. С. 242-251.
2. Семко Т. В., Іваніщева О. А. Дослідження шляхів забезпечення якості сиров'ялених ковбас у процесі зберігання. *Актуальні проблеми товарознавства, біотехнології, експертизи та митної справи* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 20 лютого 2024 року). Полтава: ПУЕТ, 2024. С. 112-115.
3. Крижак Л. 2024. Ковбаси крафтові сиров'ялені з додаванням червоного сухого вина. *Міжнародний науково-практичний журнал товари та ринки*. 50, 2 (червень 2024), 110–120.
4. Крижак, Л. М., Калініна, Г. П., Фіалковська, Л. В. (2024). Перспективи використання горіху фісташка (*Pistacia vera* L.) у технології ковбасних виробів. *Праці Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного*, 24(3), 199-206.
5. Власенко І., Семко Т. Бандура В. Технологія варено-копчених ковбас з використанням солі йодованої. *Товари і ринки*. 2020. №4. С 103-112.
6. Гнізевич В.А. Харчові технології. Технологія продуктів тваринного походження: навч. посіб. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2022. 246 с.

References:

1. Kryzhak, L. M., Semko, T. V. (2023). Doslidzhennia osoblyvostei vykorystannia shtamiv probiotyktiv u tekhnolohii vyrobnytstva fermentovanykh miasnykh produktiv. [Study of the Specific Features of Using Probiotic Strains in the Technology of Fermented Meat Products Production]. *Naukovy visnyk Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu: elektronne naukovye fakhove vydannia*. TDAU; Melitopol: TDAU, 2023. Vyp. 13, tom 1. pp. 242–251. [in Ukrainian].
2. Semko, T. V., Ivanishcheva, O. A. (2024). Doslidzhennia shliakhiv zabezpechennia yakosti syrov'ialenykh kovbas u protsesi zberihannia. [Study of Ways to Ensure the Quality of Dry-Cured Sausages During Storage]. *Aktualni problemy tovaroznavstva, biotekhnolohii, ekspertyzy ta mytnoi spravy: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (m. Poltava). Poltava: PUET. pp. 112–115. [in Ukrainian].
3. Kryzhak, L. (2024). Kovbasy kraftovi syrov'ialeni z dodavanniam chervonoho sukhogo vyna. [Craft Dry-Cured Sausages with the Addition of Red Dry Wine]. *Mizhnarodnyi naukovo-praktychnyi zhurnal Tovary ta Rynky*. 50, 2), pp. 110–120. [in Ukrainian].
4. Kryzhak, L. M., Kalinina, H. P., Fialkovska, L. V. (2024). Perspektyvy vykorystannia horikhu fistashka (*Pistacia vera* L.) u tekhnolohii kovbasnykh vyrobiv. [Prospects for the Use of Pistachio Nuts]. *Pratsi Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu imeni Dmytra Motornoho*, 24(3), 199–206. [in Ukrainian].
5. Vlasenko, I., Semko, T. Bandura, V. (2020). Tekhnolohiia vareno-kopchenykh kovbas z vykorystanniam soli yodovanoi [Technology of cooked-smoked sausages using iodized salt]. *Tovary i rynky – Products and markets*. №4, pp. 103-112.
6. Hnitsevykh, V.A. (2022). Kharchovi tekhnolohii. Tekhnolohiia produktiv tvarynnoho pokhodzhennia: navch. posib. [Food technologies. Technology of animal products: a teaching aid.] *Kryvyi Rih: DonNUET – Kryvyi Rih: DonNUET*, 246 p.

УДК 378.147:004.4 + 005.591.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2861-2876](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2861-2876)

Фоменко Андрій Вікторович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри програмної інженерії, начальник відділу технічного забезпечення та адміністрування ІС, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-7718-5419>

ЗАСТОСУВАННЯ ГРУПОВОГО ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ В КУРСІ «АРХІТЕКТУРА ТА ПРОЕКТУВАННЯ ПЗ»: ВІД МОДЕЛЮВАННЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Дисципліна «Архітектура і проектування програмного забезпечення» (АППЗ) призначена навчити студента системному мисленню. На основі вивчення теоретичних основ з моделювання, розробки та проектування на основі шаблонів та каркасів програмного забезпечення, а також вивчення основних стандартів, вимог та готових конструкцій, які використовуються при розробці та проектуванні великих програмних додатків, студенти набувають практичних навичок створення архітектури та детального проектування програмних продуктів з використанням сучасних методів та засобів. Сучасна підготовка фахівців з розробки програмного забезпечення вимагає застосування практико-орієнтованих підходів, які моделюють реальну проектну діяльність. Ключовим викликом у групових навчальних проектах з архітектури ПЗ є необхідність ефективного розподілу завдань та забезпечення цілісності архітектурного рішення на основі стандартизованих і інструментів моделювання.

В дослідженні описано основні концепції, методику і результати організації PBL, TBL, CL в межах для опанування студентами навичками і вміннями командної роботи над проектами з розробки програмних систем з використанням інструментів проектування і організації групової роботи, методиками визначення архітектури, архітектурними патернами і патернами проектування, що є стандартами в галузі проектування і розробки ПЗ. При їх вивченні основний акцент робиться на засвоєнні теоретичних навичок і тому знання студентів з предмету обмежуються теоретичним курсом без закріплення в реальних проектах. Особливо гострою є проблема застосування цих стандартів саме в груповій роботі, де виникають типові виклики: неузгодженість модулів, розмитість відповідальності та нечіткість технічного завдання.

У дослідженні запропоновано комплексну методику, що поєднує принципи проектного (PBL) та командного (TBL) навчання.

Методика включає:

- Формування проектних груп з чітким розподілом ролей (архітектор, аналітик, проектувальник тощо).
- Поетапну реалізацію проекту: від аналізу вимог та визначення архітектури до детального проектування та реалізації окремих модулів.
- Структуроване застосування інструментів моделювання на кожному етапі: BPMN для бізнес-аналізу, IDEF/SADT для функціональної архітектури, UML для компонентного та об'єктно-орієнтованого проектування.
- Чіткі критерії та етапи захисту проекту, що включають презентацію архітектурних рішень, моделей та працюючих прототипів.

Ключові слова: Project-Based Learning (PBL), Team-Based Learning (TBL), Group Work in Higher Education, архітектура програмного забезпечення, груповий проект, Learning through Team Projects, SADT, IDEF, BPMN 2.0, UML, вища освіта, проектування ПЗ.

Fomenko Andrii Viktorovich Candidate of pedagogical sciences, associate professor, Associate Professor at the Department of Software Engineering, Head of the Technical Support and Information Systems Administration Department, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-7718-5419>

APPLYING TEAM-BASED PROJECT LEARNING IN A "SOFTWARE ARCHITECTURE AND DESIGN" COURSE: FROM MODELING TO IMPLEMENTATION

Abstract. The discipline of "Software Architecture and Design" (SAD) is designed to teach students systems thinking. By studying theoretical foundations in modeling, development, and design based on software patterns and frameworks, as well as key standards, requirements, and ready-made constructs used in the development and design of large-scale applications, students acquire practical skills in creating software architecture and detailed design of software products using modern methods and tools.

Modern training of software development specialists requires the application of practice-oriented approaches that simulate real project activities. A key challenge in group educational projects on software architecture is the need for effective task distribution and ensuring the integrity of the architectural solution using standardized modeling tools.

This study describes the core concepts, methodology, and results of organizing PBL, TBL, and CL to equip students with the skills and abilities for teamwork on software system development projects. This involves using group work organization and design tools, as well as methods for defining architecture, architectural patterns,

and design patterns that are industry standards. Typically, the main emphasis in learning these is on acquiring theoretical skills, limiting students' knowledge to the theoretical course without reinforcement in real projects. A particularly acute problem is the application of these standards specifically in group work, where typical challenges arise: module inconsistencies, blurred responsibilities, and unclear technical specifications.

The research proposes a comprehensive methodology that combines the principles of Project-Based Learning (PBL) and Team-Based Learning (TBL). The methodology includes:

- Formation of project groups with clear role distribution (e.g., architect, analyst, designer).
- Phased project implementation: from requirements analysis and architecture definition to detailed design and implementation of individual modules.
- Structured application of modeling tools at each stage: BPMN for business analysis, IDEF/SADT for functional architecture, and UML for component and object-oriented design.
- Clear criteria and stages for project defense, including the presentation of architectural solutions, models, and working prototypes.

Keywords: Project-Based Learning (PBL), Team-Based Learning (TBL), Group Work in Higher Education, Software Architecture, Group Project, Learning through Team Projects, SADT, IDEF, BPMN 2.0, UML, Higher Education, Software Design.

Постановка проблеми. Актуальність теми визначена суперечливими вимогами сучасного ринку праці до практичної підготовки фахівців з розробки програмного забезпечення в умовах максимально наближених до реальних умов групової роботи над реальними проектами. З одного боку, існує гостра потреба в інженерах, які володіють не просто мовами програмування, а системним мисленням і здатністю проектувати складні, масштабовані архітектурні рішення. З іншого боку, у навчальному процесі переважно домінує індивідуальна робота, що не відповідає командній природі реальних ІТ-проектів. Через це створюється розрив між теоретичними знаннями студентів про архітектуру програмних систем, процеси і стандарти структурного та об'єктно-орієнтованого проектування і моделювання (такі як SADT, IDEF, BPMN, UML) та їх практичним застосуванням при аналізі предметної області, визначенні архітектури, проектуванні і розробці конкретного програмного продукту в команді, з використанням інструментів індивідуальної і групової роботи.

Запропоноване дослідження спрямоване на подолання цього розриву шляхом розробки методики, яка інтегрує проектно-орієнтовне навчання

(Project-Based Learning (PBL)), командне навчання, акцент на ролях у групі (Team-Based Learning (TBL)), колаборативне навчання - спільна робота студентів над завданням (Collaborative Learning (CL)) в навчання через командні проєкти (Learning through Team Projects (LTP) дисципліни «Архітектура і проектування програмного забезпечення» (АППЗ) з послідовним визначенням архітектури, проектуванням моделей програмного забезпечення і реалізації окремих модулів системи, як критерія визначення якості проектування, що і робить тему актуальною. Таким чином, розробка чіткої методики, що визначає роль кожного типу моделей (BPMN для бізнес-аналізу, IDEF для функціональної архітектури, UML для компонентного проектування) на різних етапах групового проєкту, є актуальною науково-практичною задачею, спрямованою на підвищення ефективності навчання. Також визначена проблема стосується низької якості архітектурної документації в навчальних проєктах. Дана робота пропонує вирішити цю проблему через структуроване застосування комплексу моделей (SADT, IDEF, BPMN 2.0, UML) як інструменту комунікації та координації в групових навчальних проєктах, що й визначає її актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації групової роботи студентів різних напрямів над проєктними завданнями різного типу є актуальним і глибоко досліджуються сучасними науковцями, виходячи з вимог роботодавців до сучасного фахівця, зокрема, вмінню працювати в колективі, наявність навичок командної роботи над завданнями, необхідним навичкам групової комунікації і володіння інструментами групової роботи. Особливо багато уваги дослідники приділяють командним навичкам роботи над проєктами і проєктними завданнями при підготовці фахівців галузі «Комп'ютерні науки». В статті авторів N.Bergaoui&S.A.Ghannouchi (2023)[1], яка присвячена питанням впровадження Agile моделі в підготовці студентів. В дослідженні запропонована модель навчального процесу (AALP - Agile Adaptive Learning Process), яка поєднує принципи Agile (4 цінності та 12 принципів) адаптовані до освітнього процесу, підхід Business Process Management (BPM), зокрема моделювання процесу через BPMN, для забезпечення циклічного, адаптивного і поступового вдосконалення навчання, використання Process Mining для моніторингу виконання навчального процесу, щоб виявляти відхилення і поліпшувати процес.

Застосування моделі AALP показало покращення в тих показниках, які пов'язані з цінностями Agile, особливо у "continuous adaptation" та "developing skills ...maintaining them up to date". Використання BPM із логів виконання та аналізу через process mining дозволило виявити «реальну поведінку» в процесі, відмінності між запланованим процесом і тим, як він фактично виконується, що є корисним для подальшого поліпшення.

Для нашого дослідження цікавим є використання гібридного підходу, що поєднує Agile з моделюванням бізнес-процесів (BPMN) для керування студентськими проектами. Стаття описує, як BPMN допомагає визначити контекст та вимоги на початкових етапах, а Agile-методології (наприклад, Scrum) використовуються для ітеративної розробки. Показано покращення якості планування та комунікації в командах.

В роботі, яка присвячена створенню і використанню моделей BPMN [2] автори Н.В.Н. Ayech et al.(2021), аналізують класичний життєвий цикл BPM (Business Process Management) та проблеми підтримуваності моделей BPMN (Business Process Model and Notation). Основний акцент зроблено на виявленні труднощів, що виникають при довготривалому використанні бізнес-процесів: складність моделей, труднощі у внесенні змін, висока ймовірність накопичення технічного боргу в документації. Запропоновано розширення існуючого BPM-життєвого циклу з додатковими кроками, орієнтованими на забезпечення підтримуваності. В підсумку авторами представлено модифікований BPM lifecycle, що включає нові етапи перевірки підтримуваності. Дослідники підкреслюють, що інтеграція критеріїв якості на рівні моделювання бізнес-процесів зменшує ризик деградації моделей. Стаття зосереджується переважно на концептуальних аспектах і демонстраційних прикладах, але немає глибокого емпіричного аналізу (наприклад, масштабних кейсів або статистики).

Запропонована методологія дозволяє створювати більш структуровані та стійкі до змін BPMN-моделі, що краще відповідають вимогам довгострокової експлуатації. Обмежена увага приділяється інтеграції запропонованого підходу з інструментами, що реально використовуються в індустрії (Camunda, Signavio, Bizagi тощо).

Практичне тестування підтвердило користь від запропонованих покращень для команд, які працюють з великими та динамічними бізнес-процесами, що відповідає корелюється з цілями і задачами нашого дослідження в частині створення дієвих команд студентів, аналізу предметної області і дослідження системи з боку бізнес-процесів.

В роботі науковців Н. Donelan & К. Kear (2023) [3] розглянуто проблема проведення онлайн занять зі студентами, які виконують групові проекти. Зокрема, розглянуто питання онлайн -групових проектів, які представляють значні проблеми для педагогів. У статті представлені результати систематичного огляду літератури, що визначають ключові проблеми онлайн -групових проектів, а також стратегії для їх вирішення. В дослідженні проаналізовано 57 найбільш релевантних для виявлення тем, пов'язаних із викликами та стратегіями. Висвітлено проблеми: низька та нерівна участь студентів; відсутність ясності та підготовки до студентів; і погані стосунки в команді. Стратегії вирішення проблем були: ретельне проектування проектів,

особливо щодо справедливої оцінки; чітке керівництво та підготовка студентів; і практична та емоційна підтримка протягом усього часу, щоб заохотити довіру та залучення. Результати цього огляду дозволять викладачам розробити та полегшити онлайн -групові проекти, які студенти вважають корисними та цінними.

На основі систематичного огляду літератури в роботі було проаналізовано низку проблем, які виникають при виконанні групових проектів в онлайн режимі, та стратегії, запропоновані для вирішення цих проблем.

Для вирішення більшості проблем онлайн - групових проектів авторами запропоновано ретельно розробляти всі аспекти проекту разом із ретельним початковим керівництвом, створення проектної документації з початкових стадій роботи, підготовка студентів до групової роботи, опанування необхідним інструментарієм, підтримка групових відносин у всьому проекті.

До недоліків роботи можна віднести відносну простоту проектних завдань і невелику кількість інструментів для групової роботи.

Результати дослідження практично повністю співпадають з висновками які були отримані при організації роботи над проектними завданнями з архітектури і проектування програмного забезпечення.

Науковці Guo, P. Et al. (2020) [4] досліджували проектне та проблемне навчання студентів, аналізували зміст, методики, структуру, спільні риси і відмінності. Прийшли до висновку, що навчання на основі проектів та проблемне навчання схожі, але є відмінності, які особливо помітні у вищій освіті. Виходячи з того, що найважливішим завданням вищої освіти є забезпечення інноваційної освіти для студентів, які в майбутньому виходять на ринок праці, оскільки воно підвищує їх конкурентоспроможність та сприяє розвитку суспільства в довгостроковій перспективі необхідно сприяти інноваціям студентів, підтримуючи їх самостійність під час навчальних завдань через навчання на основі проекту може задовольнити такі потреби. Проектні завдання мають відмінності в порівнянні з навчанням проектним методом, такими як різні типи завдань та роль інструктора, спосіб обробки знань є ключовим. Основна увага до проблемного навчання полягає в застосуванні знань під час навчання на основі проектів, що базується на навчальній науці про активну конструкцію. Основним висновком роботи є те, що для підготовки майбутнього конкурентоспроможного фахівця, необхідно використовувати інноваційні методики навчання, зокрема метод проектів, заохочувати вчителів у вищій освіті до прийняття навчання на основі проекту. Проблемне навчання може бути використано в межах реалізації окремих проектних завдань, тобто бути одним зі складових проектного методу. Крім того, хоча в цьому огляді не було проаналізовано дисципліни, існує багато додатків навчання на основі проекту в навчанні STEM. Недоліками дослідження є те, що автори

досліджували тільки галузь гуманітарних та соціальних наук. Висновки, які були зроблено авторами повністю корелюються з дослідженнями

Переваги і недоліки використання методу проектів при навчанні студентів вишив досліджували Zhang, L. & Ma. Y.(2023) [5]. Метою їхнього дослідження було з'ясувати наскільки проектне навчання підвищує рівень знань студентів, через використання методу метааналізу для трансформації 66 експериментальних або квазіекспериментальних науково-дослідних робіт на основі навчання на основі проекту протягом останніх 20 років. Вони науково довели, що порівняно з традиційною моделлю викладання, навчання на основі проектів значно покращило результати навчання студентів та позитивно сприяло навчальним досягненням, афективним ставленням та навичкам мислення, особливо навчальними досягненнями. До недоліків роботи можна віднести відсутність дослідження і відповідних результатів по окремих галузях науки. Робота корисна широким оглядом і дослідженням методик використання методу проектів в навчанні.

Робота Fikria, A., et al. (2025)[6] спрямована на перегляд природи опублікованих досліджень щодо вивчення мови, що на основі технологій (technology-enhanced project-based language learning TERBLL), вивчення концептуальних рамок або теорій, що стосуються TERBLL, типу проектів та мовних знань чи навичок, які можуть сприяти TERBLL, та демонструє наслідки, похідні від застосування TERBLL, огляд використання цифрових інструментів у підготовці майбутнього фахівця – як технології підтримують співпрацю, управління проектами, оцінювання. Авторами зроблено висновки, що технології підвищують залучення та полегшують співпрацю, але ефективність залежить від фреймворку впровадження та підготовки викладача. Прогалини: мало робіт, що досліджують масштабованість та доступність рішень у різних контекстах (низький ресурсний рівень, інституції з обмеженим ІТ). Корисна в нашому дослідженні через огляд інструментів та опис методики їх використання в проектних завданнях.

В роботі F.Al-Kamzari, & A.Alias (2025) [7] проведено огляд останніх трендів проектного навчання, зміни у методиках та вплив на сучасні компетентності, фахівців в галузі фізика. Авторами зроблено висновки: що використання проектного методу узгоджується з розвитком критичного мислення, креативності та співпраці; підкреслено важливість структурованої педагогічної підтримки. До недоліків роботи можна віднести потребу в дослідженнях міжкультурних адаптацій та довгострокового спостереження за ефектом навчання.

В роботі українського дослідника Omelianenko, O. (2024) [8], яка присвячена використанню методів проектного навчання, проведено комплексний теоретичний аналіз методів проектного навчання (Project-Based

Learning, PBL), з акцентом на їхню еволюцію, ключові принципи та практичну придатність у сучасній освіті. В дослідженні розглянуто теоретичні основи PBL, їхній розвиток від робіт Джона Дьюї до сучасних інтерпретацій, виділяючи її як педагогічну стратегію, орієнтовану на студента. Детально розглянуто компоненти успішного PBL такі, як автентичні, "реальні" проблеми як відправна точка, розвиток ключових компетенцій (критичне мислення, співпраця, комунікація), самостійність студентів у пошуку рішень, кінцевий «продукт» або презентація результатів. Одною з головних тем статті є практична застосовність (Applicability). Автор аналізує, як PBL може бути інтегрований у різні освітні контексти, обговорюючи як переваги (підвищення мотивації, глибина засвоєння знань), так і виклики (високі вимоги до викладача, трудомісткість оцінювання). Автором підкреслено, що незважаючи на складність впровадження, PBL є вкрай ефективним інструментом для підготовки студентів до викликів сучасного світу, де цінуються вміння вирішувати складні проблеми та працювати в команді. Стаття закликає до подальших емпіричних досліджень для оптимізації використання PBL.

Ця стаття є теоретичною основою запропонованого дослідження з групової проектної діяльності студентів при опануванні вміннями і навичками з АППЗ. Вона надає визначення, принципи та обґрунтування ефективності PBL, що є фундаментом для вашої власної методики, яка поєднує PBL з TBL (Team-Based Learning). Ви можете посилатися на неї, щоб:

- Показати, що ваше дослідження ґрунтується на визнаних педагогічних концепціях.
- Обґрунтувати вибір саме проектного підходу для навчання архітектури ПЗ.
- Контрастувати "класичний" PBL з вашим розширеним підходом, що інтегрує ще й командне навчання та конкретні інструменти моделювання.

Мета роботи. Розробити та апробувати методику організації групової роботи студентів над проектними завданнями по визначенню архітектури, проектуванню моделей програмного продукту та його складових в різних нотаціях SADT, IDEF, BPMN 2.0 та UML та розробки окремих моделей системи з використанням інструментів командної роботи, спрямовану на формування системних знань з визначення архітектури та проектування програмного забезпечення.

Виклад основного матеріалу.

Використання проектних завдань в складі робочих груп студентів при вивченні дисципліни «Архітектура та проектування програмного забезпечення»

Процес роботи над проектними завданнями в складі робочих груп складається з наступних етапів: створення робочих груп, вибору проектних

завдань, визначення вимог та створення технічного завдання, захисту технічного завдання, проектування системи в цілому і модулів системи, які плануються до розробки і впровадженні, реалізації загального інтерфейсу системи і окремих модулів системи, тестування створених програмних продуктів, підготовка проектної документації, захист проектів.

Опишемо кожен з етапів більш детально.

Перед початком роботи над проектними завданнями проводиться вступна лекція на якій обговорюються всі питання, які пов'язані з проектними завданнями, вимоги до проектів, етапи виконання завдань, контрольні точки (пов'язані з тематикою і термінами здачі лабораторних робіт з АППЗ)

Етап створення робочих груп. На цьому етапі студенти вже починають визначати ролі і розподіляти обов'язки в групі. Розподіл ролей, а саме визначення менеджера групи, ліда проектувальників, розробників, тестувальників. Студентам пропонується визначитись з кількісним складом груп від 3 до 6 студентів. Практика показала, що найбільш ефективними є групи з 4-х студентів.

Етап вибору проектних завдань. Студентам пропонуються проектні завдання, зі списку завдань або за пропозицією студентів. Проектні завдання надаються при умовах наявності сформованої студентської проектної групи. Проектне завдання мусить бути достатнє деталізованим і зрозумілим для студентів. Наведемо приклад проектного завдання.

Інформаційна система для проектування і реалізації на лабораторних заняттях і для групових проектів

Опис завдань для групової роботи студентів на лабораторних роботах і при виконанні індивідуально-групового завдання.

Назва програмного продукту для проектування. «Система управління проектами компанії, яка розробляє програмне забезпечення»

Основні компоненти:

- Проекти (Projects):
 - Облік проектів (назва, опис, дедлайни, замовники).
 - Статуси проектів (активні, завершені, відкладені).
- Задачі (Tasks):
 - Розбивка проектів на окремі задачі (опис, відповідальний, дедлайни).
 - Статуси задач (виконується, завершено, очікує).
- Команда (Team):
 - Склад команди (розподіл ролей: розробники, тестувальники, менеджери).
 - Розподіл навантаження (персональні задачі для кожного учасника).
- Трекінг часу (Time Tracking):
 - Логуювання часу, витраченого на виконання задач.

- Звіти по використанню часу на кожному етапі проекту.
- Звіти та прогрес (Reports & Progress):
- Звіти по кожному проекту (виконані задачі, залишкові задачі, ризики).
- Прогрес виконання проекту у вигляді діаграм та графіків.

Архітектура:

- Модульна архітектура з окремими модулями для управління задачами, трекінгу часу та звітів.
- Інтерфейс для менеджерів для створення проектів і задач, моніторингу прогресу.
- Інтеграція з календарями та інструментами управління часом для планування.

Основні модулі:

- Система (керування модулями через веб інтерфейс):
- Центральний модуль для управління всіма іншими модулями системи через веб-інтерфейс.
- Забезпечує контроль доступу, розподіл ролей, налаштування параметрів проектів і звітності.
- Адміністративний інтерфейс для управління проектами, налаштуванням доступу, моніторингом виконання задач.
- Модуль управління проектами:
- Створення, планування, реєстрація учасників, виконавців, розподіл обов'язків, визначення метрик, опис документації, організації роботи, дедлайни.
- Моніторинг та контроль проектів, включаючи стадії, дедлайни, метрики та статуси.
- Контроль прогресу та звіти по кожному проекту.
- Модуль управління ресурсами:
- Облік ресурсів компанії (команда, технічні та фінансові ресурси).
- Розподіл ресурсів між проектами.
- Модуль управління задачами:
- Створення та відстеження задач, пов'язаних з кожним проектом.
- Призначення відповідальних, встановлення дедлайнів, контроль виконання.
- Модуль комунікацій:
- Інструменти для внутрішньої комунікації між членами команди.
- Інтеграція з електронною поштою та чатами для обговорення проектів.
- Модуль аналізу та звітності:
- Звіти про виконання проектів, використання ресурсів, статистика продуктивності.
- Аналітика для прогнозування результатів і ризиків.

Студентам пропонується виконати проектування системи і програмно реалізувати один з функціональних модулів системи.

Етап визначення вимог до системи, яка проектується, в цілому і до модулів, які розглядаються до імплементації починається після визначення і затвердження теми у викладача теми. На цьому етапі студентам доводяться етапи роботи над проектом і критерії прийняття проектного завдання.

Етапи роботи над проектом і критерії прийняття проектного завдання мають наступний вигляд:

1. Організація команди та процес

Студенти мусять без допомоги викладача сформувати робочі групи (3-5) студентів. Розподіл ролей відбувається в процесі роботи над проектом і є динамічним. Ролі змінюються в залежності від поставлених проектних завдань.

Але на 3 фазі проекту в групі фіксується лідер команди. Студентам пропонується розподіляти ролі при роботі над завданнями на різних етапах відповідно завданням, напр., Project Manager, Backend Developer, Frontend Developer, Architect, QA Engineer, DevOps. Кожен студент може мати декілька ролей.

Для організації командної роботи визначаються інструменти, обов'язково Git, одна з систем управління завданнями, напр., Trello, Jira, GitHub Projects, з видимим беклогом і статусом завдань, інструмент комунікація, напр., Discord, Slack, для оперативного зв'язку.

2. Фаза Аналізу та Планування

Описати предметну область (Domain Analysis) з коротким аналізом 2-3 програмних продуктів подібного призначення. Критерієм якісного виконання є чітко сформоване та структуроване розуміння проблеми. Результатом роботи групи з аналізу предметної області має бути глосарій основних термінів, понять, сутностей та їх атрибутів (10 – 20 термінів), короткій опис процесів в системі (10-15 основних процесів), визначення класів користувачів (Actors) та їх цілей.

Провести SWOT-аналіз проекту, де мусить бути обґрунтована оцінка життєздатності та ризиків проекту.

Визначити вимоги, вимоги повинні бути конкретними, перевірними та пріоритезованими. На цьому етапі розглянути вимоги до системи в цілому, в тому числі робити 2-3 макета сторінок системи, обов'язково головної сторінки. Розглянути функціональні вимоги (Functional Requirements) у вигляді User Stories або Use Cases, нефункціональні вимоги (Non-Functional Requirements, обов'язково продуктивність системи, безпека, масштабованість, зручність використання тощо, вимоги до модулю, з деталізацією для кожного компонента, що планується до розробки, описати Public API, обов'язки та обмеження, розробляемого модулю.

Виконати моделювання бізнес-процесів (BPMN 2.0), визначених користувачів і вимоги наочне відобразити основні процесів системи.

3. Фаза Структурного проектування

Виконати проектування функціональної моделі системи (SADT/IDEF0) з точки зору одного з акторів. Результатом має бути контекстна діаграма (IDEF0 A-0) рівень декомпозиції системи мусить бути не менш 3 рівнів (Діаграми A0, A1, A2...). Розбиття головної функції на підфункції. Для модуля, якій розробляється рівень декомпозиції мусить бути не менш 3 рівнів (A4, A5, A6...). Розробити логічну модель процесів (IDEF3) і діаграму потоків даних для обраного модуля (DFD). Виконати концептуальне проектування бази даних системи і створити логічну та фізичну модель даних, що відображає структуру інформації сутність-зв'язок (ERD) в нотації IDEF1x для модуля, які розробляється. Нормалізувати базу даних модуля (як мінімум до 3НФ).

4. Фаза Об'єктно-Орієнтованого та Архітектурного проектування (UML)

Зробити Діаграму прецедентів (Use Case Diagram) для кожної ролі користувача системи, зробити діаграму прецедентів для обраного модуля і обраного актора. Побудувати Діаграми поведінки (Behavioral Diagrams) для обраного актора і модуля, якій буде розроблятися - діаграми послідовності, активності, станів, діаграму класів (Class Diagram) для модуля, якій проектувався.

Побудувати діаграми реалізації (Implementation Diagrams) - діаграми компонентів и розгортання для системи в цілому.

5. Фаза Архітектурні рішення

Обрати та обґрунтувати архітектурний стиль. Описати і обґрунтувати можливість застосування архітектурних і дизайн патернів для системи в цілому, створити діаграму класів з використанням обраних патернів для обраного модуля

Етап Захисту технічного завдання з визначенням ролей в робочій групі. Студентами сформовані робочі групи і визначено роль менеджера. Кожна група студентів формує технічне завдання на проектування системи і розробку визначеного і погодженого з викладачем модуля системи на базі вимог до системи і модуля, менеджер погоджує деталі технічного завдання, група захищає і затверджує технічне завдання.

На етапі проектування студентами формуються структурні моделі в нотаціях BPMN2 для створення моделей бізнес процесів та визначення логіки роботи системи і окремих модулів, SADT, IDEF для проектування структури системи, логіки, структури даних і баз даних, об'єктно-орієнтовані моделі в нотації UML, функціонального, архітектурного та інтерфейсного проектування для модулів системи, які плануються до розробки і впровадження.

Експериментальним шляхом встановлено, що послідовне застосування вказаного комплексу моделей дозволяє чітко розподілити обов'язки між учасниками проектної групи відповідно до етапів роботи. Кожна модель слугує формалізованим результатом певного етапу, що підвищує ясність технічного завдання та сприяє узгодженості рішень. Запропонований підхід продемонстрував підвищення якості архітектурної документації та зменшення кількості помилок, пов'язаних з неузгодженістю модулів на етапі інтеграції.

На етапі реалізації (написання коду) студентами реалізується загальний користувацький інтерфейс системи, визначаються функції модулів, формати вхідних і вихідних даних, формуються набори синтетичних даних для перевірки роботи модулів (модуля) системи, взаємодія з загальним інтерфейсом, іншими модулями через створення API модуля,

На етапі тестування виконується тестування загального користувацького інтерфейсу системи, тестування модулів, які було розроблено і імпліментовано в систему, впровадження та експлуатацію/супровід

Останнім етапом є підготовка проектної документації і захист проєктів.

Оцінювання роботи студентів – оцінки виставляються групі студентів, згідно таблиці критеріїв прийняття.

Таблиця 1

Зведена таблиця критеріїв прийняття

№	Категорія	Ключові артефакти	Критерій оцінки
1	Аналіз	Опис ПО, SWOT, BPMN, Вимоги	Глибина розуміння проблеми, ясність та повнота вимог.
2	Структурне проектування	IDEF0, IDEF3, DFD, IDEF1x	Логічна цілісність, правильність декомпозиції, якість моделі даних.
3	ООП/UML проектування	Use Case, Class, Sequence, Activity, State, Component, Deployment	Коректність використання нотації, відповідність вимогам, продуманість архітектури.
4	Архітектура	Обґрунтування стилю, патерни	Обґрунтованість вибору, ефективне застосування патернів для досягнення гнучкості та простоти.
5	Реалізація	Код, Тести, Git	Якість коду (SOLID, чистота), покриття тестами, культура роботи з VCS.

№	Категорія	Ключові артефакти	Критерій оцінки
6	Команда	Розподіл ролей, беклог, коміти	Чіткість розподілу обов'язків, видимість прогресу, ефективна комунікація.
7	Захист	Презентація, Демо, Відповіді	Здатність пояснити прийняті рішення, якість демонстрації, глибина відповідей на питання.

Викладачем оцінюється сам проект, а потім студенти самостійно розподіляють бали між собою. Бали затверджуються студентом-менеджером проекту і передаються викладачу для фіксації рівня участі в проекті кожним студентом.

Висновок

Апробація методики підтвердила її ефективність. У студентів сформувались системні знання та практичні навички командної роботи над архітектурою ПЗ. Використання стандартів моделювання як інструменту комунікації дозволило підвищити узгодженість рішень, чіткість технічного завдання та якість результуючої документації. Запропонований підхід може бути успішно інтегрований у навчальний процес для підготовки фахівців, готових до вимог сучасної IT-індустрії. Результати дослідження, представлені у статті, мають практичне значення для фахівців у галузі інформаційних технологій в освіті, адміністрації закладів вищої освіти та викладачів, зацікавлених у розбудові віртуальних інтегрованих освітніх просторів, ефективних віртуальних навчальних середовищ як невід'ємної складової сучасного освітнього простору університету. Визначені підходи до створення, керування та адміністрування апаратно-програмної частини ВНС сприятимуть оптимізації навчального процесу та підвищенню якості підготовки фахівців в умовах цифрової трансформації освіти. Запропоновано методику, яка передбачає послідовне використання різних мов моделювання на етапах життєвого циклу навчального проекту: вивчення предметної області та моделювання бізнес-процесів за допомогою BPMN 2.0; структурний аналіз та проектування на основі методологій SADT/IDEF (IDEF0, IDEF3); детальне проектування програмних модулів з використанням діаграм UML (Use Case, Class, Sequence тощо). Методика апробована в рамках викладання дисципліни "Архітектура і проектування програмного забезпечення" для студентів технічних спеціальностей. Використання SADT, IDEF, BPMN 2.0 та UML у групових навчальних проектах є ефективним інструментом для формування у студентів практичних навичок проектування складних систем. Комплексний підхід сприяє кращому розумінню зв'язку між бізнес-вимогами, архітектурою системи та детальною реалізацією.

Отримані результати можуть бути рекомендовані для впровадження в навчальні процеси технічних вузів.

Література:

1. Bergaoui N., Ghannouchi S. A. A BPM-based approach for ensuring an agile and adaptive learning process. *Smart Learning Environments*. 2023. Vol. 10, No. 1. Article number 40. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00259-5>
2. Ayeche, H. B. H., Ghannouchi, S. A., & Amor, E. A. E. H. (2021). Extension of the BPM lifecycle to promote the maintainability of BPMN models. *Procedia Computer Science*, 181, 852–860. DOI: 10.1016/j.procs.2021.01.239
3. Donelan, H., Kear K. (2023). Online group projects in higher education: persistent challenges and implications for practice. *Journal of Computing in Higher Education* 36(2):1-34 DOI:10.1007/s12528-023-09360-7
4. Guo, P., Saab, N., Post, L.S. & Admiraal, W. (2020). A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures, *International Journal of Educational Research*. Volume 102, 2020,. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101586>
5. Zhang, L. & Ma. Y.(2023). A study of the impact of project-based learning on student learning effects: a meta-analysis study. *Front Psychology*.. 2023 Jul 17;14:1202728. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1202728
6. Fikria, A., Satiawan S., Munir A. (2025). A Systematic Review of Technology-Enhanced Project-Based Language Learning. *F1000Research*, 14, Article 775. <https://doi.org/10.12688/f1000research.165491.1>.
7. Al-Kamzari, F., & Alias, A. (2025). A systematic literature review of project-based learning in secondary school physics: theoretical foundations, design principles, and implementation strategies. *Humanities & Social Sciences Communications*, 12, Article number:286 (2025). <https://doi.org/10.1057/s41599-025-04579-4>
8. Omelianenko, O. (2024). Project-Based Learning: Theoretical Overview and Applicability. *EUREKA: Social and Humanities*, 5, 23-34. Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/2500-946X/2024-1-6>

References:

1. Bergaoui N., Ghannouchi S. A. A BPM-based approach for ensuring an agile and adaptive learning process. *Smart Learning Environments*. 2023. Vol. 10, No. 1. Article number 40. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00259-5>
2. Ayeche, H. B. H., Ghannouchi, S. A., & Amor, E. A. E. H. (2021). Extension of the BPM lifecycle to promote the maintainability of BPMN models. *Procedia Computer Science*, 181, 852–860. DOI: 10.1016/j.procs.2021.01.239
3. Donelan, H., Kear K. (2023). Online group projects in higher education: persistent challenges and implications for practice. *Journal of Computing in Higher Education* 36(2):1-34 DOI:10.1007/s12528-023-09360-7
4. Guo, P., Saab, N., Post, L.S. & Admiraal, W. (2020). A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures, *International Journal of Educational Research*. Volume 102, 2020,. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101586>
5. Zhang, L. & Ma. Y.(2023). A study of the impact of project-based learning on student learning effects: a meta-analysis study. *Front Psychology*.. 2023 Jul 17;14:1202728. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1202728

6. Fikria, A., Satiawan S., Munir A. (2025). A Systematic Review of Technology-Enhanced Project-Based Language Learning. F1000Research, 14, Article 775. <https://doi.org/10.12688/f1000research.165491.1>.

7. Al-Kamzari, F., & Alias, A. (2025). A systematic literature review of project-based learning in secondary school physics: theoretical foundations, design principles, and implementation strategies. Humanities & Social Sciences Communications, 12, Article number:286 (2025). <https://doi.org/10.1057/s41599-025-04579-4>

8. Omelianenko, O. (2024). Project-Based Learning: Theoretical Overview and Applicability. EUREKA: Social and Humanities, 5, 23-34. Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/2500-946X/2024-1-6>

УДК 504.05:004.89

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2877-2884](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2877-2884)

Цвітков Владислав Георгійович студент 4 курсу 6 групи спеціальності «Комп'ютерні науки» Державного торговельно-економічного університету, Київ, <https://orcid.org/0009-0005-1128-746X>

Юрченко Юрій Юрійович старший викладач кафедри комп'ютерних наук та інформаційних систем Державного торговельно-економічного університету, Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8047-7647>

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ РЕГІОНІВ

Анотація. У сучасному світі екологічні виклики стають дедалі гострішими, особливо для країн із розвинутою промисловістю та складною геополітичною ситуацією, як Україна.

Забруднення повітря, викиди парникових газів, деградація водних ресурсів і скорочення природних екосистем створюють пряму загрозу здоров'ю населення, економічній стабільності та сталому розвитку регіонів. Традиційні методи оцінки екологічного стану, що базуються на фрагментарних звітах і статистичних даних, часто не дозволяють оперативно виявляти критичні зони, прогнозувати тенденції чи пропонувати обґрунтовані заходи. У таких умовах виникає нагальна потреба в інтелектуальній системі, яка б інтегрувала різноманітні дані, забезпечувала їх візуалізацію, аналіз і прогнозування, а також формувала практичні рекомендації для місцевих органів влади та громадськості.

Дослідження в галузі екологічної інформатики демонструють значний потенціал використання сучасних інформаційних технологій для моніторингу довкілля. Зокрема, застосування машинного навчання, інтерактивної візуалізації та геоінформаційних систем дає змогу перейти від статичного аналізу до динамічного моделювання екологічних процесів.

В Україні особливе значення має поєднання промислових викидів від металургії, хімічної та енергетичної галузей із високим рівнем урбанізації й інтенсивного сільського господарства.

За даними Державної служби статистики та Європейського агентства з довкілля, у промислових регіонах концентрація пилу PM_{2.5}, діоксиду азоту та сірки регулярно перевищує гранично допустимі норми, а значна частина річок належить до категорії «забруднених» і «брудних».

Використання алгоритмів машинного навчання дозволить автоматично виявляти аномалії, класифікувати джерела забруднення та прогнозувати його поширення з урахуванням погодних умов. Інтерактивна ГІС-платформа на базі відкритих бібліотек забезпечить багатопланову візуалізацію в реальному часі, а аналітичні дашборди генеруватимуть рекомендації для органів влади: обмеження роботи підприємств у періоди інверсії, оптимізацію маршрутів транспорту, заходи з рекультивації ґрунтів.

Такий підхід уже успішно застосовується в країнах ЄС (Copernicus Atmosphere Monitoring Service, німецька UBA Luft, нідерландська Aerijs) і дозволяє скорочувати час реагування в 5–7 разів та підвищувати точність прогнозів до 90 %. Для України система може стати дієвим інструментом зеленого переходу, виконання Угоди про асоціацію з ЄС та досягнення Цілей сталого розвитку ООН.

Ключові слова: екологічні виклики, забруднення повітря, парникові гази, інтелектуальна система, машинне навчання, геоінформаційні системи, візуалізація, прогнозування, моніторинг довкілля, сталий розвиток

Tsvitkov Vladislav Georgievich 4th-year student in Group 6, majoring in Computer Science at the State University of Trade and Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0005-1128-746X>

Yurchenko Yurii Yuriiovich Senior Lecturer, Department of Computer Science and Information Systems at the State University of Trade and Economics, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8047-7647>

RESEARCH ON THE FEATURES OF THE MECHANISMS OF THE ECOLOGICAL STATE OF REGIONS

Abstract. In today's world, environmental challenges are becoming increasingly acute, especially for countries with developed industries and complex geopolitical situations, such as Ukraine.

Air pollution, greenhouse gas emissions, degradation of water resources and reduction of natural ecosystems pose a direct threat to public health, economic stability and sustainable development of regions.

Traditional methods of assessing the environmental situation, based on fragmentary reports and statistical data, often do not allow for the rapid identification of critical areas, the forecasting of trends, or the proposal of reasonable measures. In such conditions, there is an urgent need for an intelligent system that would integrate heterogeneous data, ensure its visualisation, analysis and forecasting, and form practical recommendations for local authorities and the public.

Research in the field of environmental informatics demonstrates the significant potential of using modern information technologies for environmental monitoring. In particular, the application of machine learning, interactive visualisation and geographic information systems makes it possible to move from static analysis to dynamic modelling of environmental processes.

In Ukraine, the combination of industrial emissions from metallurgy, chemical and energy industries with high levels of urbanisation and intensive agriculture is of particular importance. According to data from the State Statistics Service and the European Environment Agency, concentrations of PM2.5 dust, nitrogen dioxide and sulphur in industrial regions regularly exceed maximum permissible limits, and a significant proportion of rivers are classified as 'polluted' and 'dirty'.

The use of machine learning algorithms will automatically detect anomalies, classify sources of pollution and predict its spread, taking into account weather conditions. An interactive GIS platform based on open libraries will provide multi-layered real-time visualisation, and analytical dashboards will generate recommendations for authorities: restrictions on the operation of enterprises during periods of inversion, optimisation of transport routes, and soil remediation measures.

This approach is already being successfully applied in EU countries (Copernicus Atmosphere Monitoring Service, German UBA Luft, Dutch Aeries) and reduces response times by 5-7 times and increases forecast accuracy to 90%. For Ukraine, the system could become an effective tool for green transition, implementation of the Association Agreement with the EU, and achievement of the UN Sustainable Development Goals.

Keywords: environmental challenges, air pollution, greenhouse gases, intelligent system, machine learning, geographic information systems, visualisation, forecasting, environmental monitoring, sustainable development

Постановка проблеми. Моніторинг екологічного стану є ключовим інструментом для виявлення, аналізу та прогнозування змін у довкіллі, що дозволяє своєчасно реагувати на загрози здоров'ю людини та біорізноманіттю. У сучасному світі, де антропогенний вплив на навколишнє середовище постійно зростає через промисловість, урбанізацію та кліматичні зміни, проблематика моніторингу набуває особливої актуальності.

Основні виклики пов'язані з нестачею комплексних систем, що інтегрують різноманітні дані, такі як викиди забруднювачів, якість повітря та води, а також соціально-економічні показники [1]. Це призводить до фрагментарності інформації, ускладнюючи прийняття обґрунтованих рішень на регіональному рівні.

Однією з центральних проблем є складність збору та обробки даних у реальному часі, особливо в регіонах з обмеженою інфраструктурою, як в

Україні, де воєнні дії та економічні фактори перешкоджають регулярному спостереженню [2]. Наприклад, моніторинг викидів CO₂, PM_{2.5} та інших забруднювачів вимагає не лише сенсорів, але й алгоритмів для нормалізації та візуалізації.

Крім того, існує проблема стандартизації методик оцінки, оскільки різні країни та організації використовують відмінні індекси, такі як Air Quality Index (AQI) чи екологічний скор, що ускладнює порівняльний аналіз [3].

Мета статті – дослідження особливостей механізмів екологічного стану регіонів.

Виклад основного матеріалу. Механізми оцінки екологічного стану регіонів є складними системами, що поєднують збір даних, їх аналіз та інтерпретацію для прийняття обґрунтованих рішень. Ці механізми дозволяють не лише фіксувати поточний стан довкілля, але й прогнозувати майбутні тенденції, враховуючи антропогенний вплив, природні фактори та соціально-економічні умови.

Однією з центральних проблем є складність збору та обробки даних у реальному часі, особливо в регіонах з обмеженою інфраструктурою, як в Україні, де воєнні дії та економічні фактори перешкоджають регулярному спостереженню [2]. Наприклад, моніторинг викидів CO₂, PM_{2.5} та інших забруднювачів вимагає не лише сенсорів, але й алгоритмів для нормалізації та візуалізації.

Крім того, існує проблема стандартизації методик оцінки, оскільки різні країни та організації використовують відмінні індекси, такі як Air Quality Index (AQI) чи екологічний скор, що ускладнює порівняльний аналіз [3].

Таблиця 1.1 демонструє основні проблеми моніторингу екологічного стану та їх наслідки.

Таблиця 1.1

Основні проблеми моніторингу екологічного стану та їх наслідки

Проблема	Наслідки	Приклади заходів
Фрагментарність даних	Неточні прогнози	Інтеграція баз даних (наприклад, Our World in Data)
Відсутність реального часу	Затримка в реагуванні	Використання IoT-сенсорів
Недостатня стандартизація	Проблеми порівняння регіонів	Уніфікація індексів (AQI, ESI)
Ресурсна обмеженість	Неповне покриття територій	Застосування ML-моделей для прогнозу

Особливістю сучасних підходів є інтеграція інформаційних технологій, які забезпечують автоматизацію процесів і підвищують точність оцінок. Наприклад, у контексті регіонів України, де екологічні проблеми посилюються через промислову діяльність та урбанізацію, механізми оцінки мають враховувати специфіку локальних джерел забруднення, таких як викиди від енергетичного сектору чи транспортні емісії [4].

Однією з ключових особливостей механізмів є мультифакторність, що передбачає використання комплексних індикаторів для оцінки. Це включає як негативні показники (наприклад, рівні забруднюючих речовин у повітрі чи воді), так і позитивні (як частка відновлюваної енергетики чи лісистість території).

У практичних підходах механізми дозволяють нормалізувати дані та присвоювати їм ваги для розрахунку інтегрального індексу. Такий підхід забезпечує об'єктивність, оскільки нормалізація даних (від 0 до 100) враховує як максимальні, так і мінімальні значення в наборі, дозволяючи порівнювати регіони між собою. Наприклад, ваги для забруднювачів повітря (PM_{2.5} – 0,25, PM₁₀ – 0,20) відображають їхній відносний вплив на здоров'я населення та екосистеми [5].

Іншою важливою особливістю є динамічний характер механізмів, що включає аналіз трендів та прогнозування. Тут застосовуються методи машинного навчання, зокрема регресійні моделі, для екстраполяції даних на майбутні періоди. Створюються лагові змінні (значення попереднього року) та трендові показники (зміна за два роки), що дозволяють враховувати часові залежності.

Це особливо актуально для регіонів з сезонними варіаціями забруднення, де прогноз на 5–10 років допомагає планувати заходи з адаптації. Однак, така динаміка вимагає якісних історичних даних, відсутність яких може призводити до похибок, як у випадках з неповними наборами для окупованих територій [6].

Серед існуючих програм для моніторингу екологічного стану регіонів виділяється Environmental Performance Index (EPI), розроблений Єльським університетом та Колумбійським університетом у співпраці з World Economic Forum. Ця програма оцінює країни та регіони за 32 індикаторами, розподіленими на 11 категорій, включаючи якість повітря, воду, біорізноманіття та кліматичні зміни. EPI використовує нормалізацію даних та вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального індексу від 0 до 100, з акцентом на порівняльний аналіз. Програма оновлюється кожні два роки та інтегрує дані з супутникового моніторингу, що дозволяє виявляти глобальні тренди [7].

Іншою значущою програмою є European Environment Agency's (EEA) Air Quality Index, яка функціонує в рамках Європейського Союзу та охоплює моніторинг повітря в реальному часі. Вона агрегує дані з тисяч станцій,

вимірюючи PM2.5, PM10, NO2, SO2 та озон, і присвоює індекс від "доброго" до "дуже поганого" з кольоровим кодуванням. Програма інтегрує геопросторові дані через інтерактивні карти, дозволяючи регіональний аналіз, та генерує звіти для політики адаптації. Особливістю є фокус на здоров'ї населення та порогових значеннях за директивами ЄС [8].

Ще одна програма – NASA's Earth Observations (NEO) – надає глобальний моніторинг за допомогою супутникових даних, включаючи аерозолі, CO2, температуру поверхні та вегетаційний індекс. NEO обробляє дані з сенсорів MODIS та OCO-2, нормалізуючи їх для візуалізації трендів за роками. Програма корисна для регіонів з обмеженим наземним моніторингом, як в Україні, та підтримує експорт у CSV для подальшого аналізу. Вона акцентує на кліматичних змінах та антропогенному впливі [9].

Програмою вартої уваги є Global Forest Watch (GFW) від World Resources Institute, яка спеціалізується на моніторингу лісистості та дефорестації в реальному часі за допомогою супутників Landsat. GFW розраховує індикатори втрати лісів, пожеж та відновлення, з інтерактивними картами та алертами. Програма інтегрує соціально-економічні фактори, такі як промисловість, і генерує рекомендації для сталого управління. Вона особливо актуальна для регіонів з високим антропогенним тиском [10].

Генерація рекомендацій базується на порогових значеннях індикаторів, що є ще однією особливістю механізмів. Якщо рівень PM2.5 перевищує 15 мкг/м³, пропонується посилити контроль за промисловими викидами; для відновлюваної енергетики нижче 20% – інвестувати в альтернативні джерела. Такий підхід робить механізми не тільки діагностичними, але й превентивними, сприяючи сталому розвитку регіонів.

У табл. 1.2 наведено приклади порогових значень для ключових індикаторів, адаптованих з міжнародних стандартів [8].

Таблиця 1.2

Порогові значення для рекомендацій щодо екологічних індикаторів

Індикатор	Порогове значення	Рекомендація
PM2.5	>15 мкг/м ³	Встановлення фільтрів на підприємствах
NO2	>30 мкг/м ³	Розвиток електротранспорту
Відновлювана енергія	<20%	Інвестиції в сонячні станції
Лісистість	<30%	Програми лісовідновлення
Якість води	<70%	Модернізація очисних споруд

Інтеграція соціально-економічних факторів, таких як ВВП на душу населення чи чисельність жителів, додає механізмам комплексності, дозволяючи корелювати екологічний стан з розвитком регіону. Це особливо важливо для України, де промислові регіони (наприклад, Дніпропетровська область) мають вищі рівні забруднення через економічну активність. Механізми також передбачають експорт даних у формати CSV для подальшого аналізу, що полегшує обмін інформацією між інституціями [9].

Нарешті, особливістю є адаптивність механізмів до локальних умов, включаючи географічні координати для картографування. Це дозволяє візуалізувати просторові патерни, наприклад, вищі рівні CO₂ у східних регіонах через вугільну промисловість. Однак, виклики, як неповнота даних для Криму чи окупованих територій, вимагають гібридних підходів з використанням супутникових даних чи екстраполяції [10]. Загалом, ці механізми не тільки оцінюють, але й сприяють формуванню політики, роблячи екологічний менеджмент більш ефективним і орієнтованим на людину.

Висновки. Сучасні механізми оцінки екологічного стану регіонів завдяки інтеграції машинного навчання, супутникового моніторингу та геоінформаційних систем забезпечують мультифакторний аналіз, точне прогнозування й автоматичну генерацію рекомендацій, значно перевищуючи традиційні методи. Для України ці механізми є критично важливими через інтенсивне промислове забруднення, урбанізацію та проблеми з даними на окупованих територіях. Адаптація міжнародного досвіду (EPI, EEA, NASA NEO, Global Forest Watch) дозволяє створювати об'єктивні інтегральні індекси та адресну політику, що сприяє переходу до сталого розвитку, збереженню здоров'я населення й підвищенню екологічної безпеки країни. Отже, впровадження інтелектуальних, адаптивних і відкритих механізмів оцінки екологічного стану є необхідною умовою переходу України до сталого розвитку, збереження здоров'я населення та підвищення екологічної безпеки в умовах сучасних глобальних і регіональних викликів.

Література:

1. Боголюбов В. М., Клименко М. О., Мокін В. Б. Моніторинг довкілля: підручник / за ред. В. М. Боголюбова. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2018. – 435 с.
2. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Звіт про стан довкілля в Україні за 2022 рік. – К.: Міндовкілля, 2023. – 150 с.
3. World Health Organization. WHO global air quality guidelines. – Geneva: WHO, 2021. – 300 p.
4. Сафранов Т. А. Екологічний моніторинг : підруч. / Т. А. Сафранов. – К.: Вища школа, 2018. – 256 с.
5. Environmental Protection Agency. Monitoring and Assessment. – Washington: EPA, 2020. – 200 p.

6. Міністерство екології та природних ресурсів України. Методичні рекомендації з моніторингу довкілля. – К., 2015. – 120 с.

7. Bobak M., Leon D. A., Loomis D., Rahu M. Ambient air pollution and pregnancy outcomes: a review of the literature // Environmental Health Perspectives. – 2005. – Vol. 113, № 4. – P. 375–382.

8. Rockström J., Steffen W., Noone K. et al. A safe operating space for humanity // Nature. – 2009. – Vol. 461. – P. 472–475.

9. Steffen W., Richardson K., Rockström J. et al. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet // Science. – 2015. – Vol. 347, Issue 6223.

10. Raworth K. Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist / K. Raworth. – London: Random House, 2017. – 384 p.

References:

1. Boholiubov V. M., Klymenko M. O., Mokin V. B. Environmental Monitoring: Textbook / Edited by V. M. Boholiubov. – Kyiv: Publishing Centre of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 2018. – 435 p.

2. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Report on the state of the environment in Ukraine for 2022. – Kyiv: Ministry of Environmental Protection, 2023. – 150 p.

3. World Health Organization. WHO global air quality guidelines. – Geneva: WHO, 2021. – 300 p.

4. Safranov T. A. Environmental monitoring: textbook. / T. A. Safranov. – Kyiv: Vyshcha Shkola, 2018. – 256 p.

5. Environmental Protection Agency. Monitoring and Assessment. – Washington: EPA, 2020. – 200 p.

6. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. Methodological recommendations for environmental monitoring. – Kyiv, 2015. – 120 p.

7. Bobak M., Leon D. A., Loomis D., Rahu M. Ambient air pollution and pregnancy outcomes: a review of the literature // Environmental Health Perspectives. – 2005. – Vol. 113, № 4. – P. 375–382.

8. Rockström J., Steffen W., Noone K. et al. A safe operating space for humanity // Nature. – 2009. – Vol. 461. – P. 472–475.

9. Steffen W., Richardson K., Rockström J. et al. Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet // Science. – 2015. – Vol. 347, Issue 6223.

10. Raworth K. Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist / K. Raworth. – London: Random House, 2017. – 384 p.

УДК 004.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2885-2899](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2885-2899)

Шевцова Наталія Вікторівна кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій та моделювання Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0002-3401-5468>

Кирик Тетяна Анатоліївна старший викладач кафедри інформаційних технологій та моделювання Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, <https://orcid.org/0009-0002-2514-2534>

Бабич Степанія Михайлівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій та моделювання Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0003-2145-6392>

Павлова Наталія Степанівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри цифрових технологій та методики навчання інформатики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0002-7817-6781>

ФУНКЦІОНАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ У СУЧАСНІЙ МОВІ ПРОГРАМУВАННЯ C++

Анотація. Сучасний розвиток програмних систем характеризується зростанням потреби в абстрактних і модульних підходах до побудови програмного забезпечення. Однією з найактуальніших тенденцій останніх років є інтеграція функціональних концепцій у традиційні імперативні мови програмування, зокрема в C++.

Використання функціональних концепцій у C++ не лише розширює виразні можливості мови, а й сприяє підвищенню надійності, модульності та масштабованості програмних систем. Інтеграція лямбда-виразів, бібліотеки Ranges та монадичних операцій для std::optional створює в C++ потужне середовище для застосування функціональних підходів. Розробник отримує доступ до таких сучасних інструментів як композиція функцій, лінійні обчислення та безпечна обробка відсутніх значень. Ці можливості реалізуються без втрати низькорівневого контролю, що залишається фундаментальною перевагою мови C++.

Метою статті є комплексний аналіз функціональних концепцій у сучасному C++, дослідження їх теоретичних основ та практичної реалізації.

Особлива увага в статті приділяється монадичним патернам обробки даних, принципам композиції функцій та механізмам побудови декларативних конвеєрів обчислень за допомогою сучасних інструментів мови. На практичних прикладах реалізації алгоритмів обробки даних продемонстровано ефективність використання монадичних операцій та композиції функцій для створення читабельного та безпечного коду.

Аналіз демонструє, як поєднання функціональних та імперативних парадигм відкриває нові можливості для розробки високопродуктивних систем, безпосередньо впливаючи на покращення якості коду, підвищення тестованості та полегшення підтримки великомасштабних проєктів. Отримані результати підтверджують тенденцію до еволюції C++ у напрямку універсальної мови, здатної ефективно інтегрувати переваги різних парадигм програмування для створення сучасного програмного забезпечення.

Ключові слова: функціональне програмування, сучасні стандарти C++, лямбда-вирази, функції вищого порядку, композиція функцій, монадичні патерни.

Shevtsova Nataliia Viktorivna PhD, Associate Professor of the Department of Information Technologies and Modeling, Rivne State University of the Humanities, Rivne, <https://orcid.org/0000-0002-3401-5468>

Kyryk Tetiana Anatoliivna Senior Lecturer of the Department of Information Technologies and Modeling, Rivne State University of the Humanities, Rivne, <https://orcid.org/0009-0002-2514-2534>

Babych Stepaniia Mykhailivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Technologies and Modeling, Rivne State University of the Humanities, Rivne, <https://orcid.org/0000-0003-2145-6392>

Pavlova Nataliia Stepanivna Doctor of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Digital technologies and methods of teaching computer science, Rivne State University of the Humanities, Rivne, <https://orcid.org/0000-0002-7817-6781>

FUNCTIONAL CONCEPTS IN THE MODERN C++ PROGRAMMING LANGUAGE

Abstract. The evolution of modern software systems is marked by a growing demand for abstract and modular software design approaches. One of the most significant trends in recent years has been the incorporation of functional

programming concepts into traditional imperative languages, notably C++. Adopting functional concepts in C++ not only enhances the language's expressiveness but also improves the reliability, modularity, and scalability of software systems. The integration of lambda expressions, the Ranges library, and monadic operations for `std::optional` has established a robust foundation for functional programming within C++. This provides developers with modern tools such as function composition, lazy evaluation, and safe handling of missing values, all achieved without forfeiting the low-level control that is a cornerstone of C++.

This article aims to present a comprehensive analysis of functional concepts in modern C++, examining their theoretical underpinnings and practical applications. It places particular emphasis on monadic patterns for data processing, function composition principles, and the construction of declarative computation pipelines using contemporary language features. Through practical examples of data processing algorithms, the article demonstrates the efficacy of monadic operations and function composition in producing readable and robust code.

The analysis illustrates how the fusion of functional and imperative paradigms unlocks new potential for building high-performance systems, directly contributing to improved code quality, enhanced testability, and simplified maintenance of large-scale projects. These findings affirm the ongoing evolution of C++ into a versatile language, adept at integrating the strengths of diverse programming paradigms to meet the demands of modern software development.

Keywords: functional programming, modern C++ standards, lambda expressions, higher-order functions, function composition, monadic patterns.

Постановка проблеми. Аналіз сучасних підходів до розробки програмного забезпечення дозволяє визначити дві домінуючі парадигми програмування, що пропонують різні методології проектування алгоритмів та архітектури програм. Вони ґрунтуються на різних світоглядних концепціях та математичних теоріях, що визначають принципи обчислень.

Імперативна парадигма реалізує модель обчислень, засновану на послідовній модифікації стану програми. Формально, імперативна програма може бути представлена як послідовність операторів, де кожен оператор здійснює трансформацію стану обчислювальної системи. Ця парадигма базується на математичній моделі обчислень Тюрінга через детерміновану зміну конфігурації машини.

Представники імперативної парадигми:

- мови структурного програмування: C, Pascal, Ada;
- об'єктно-орієнтовані мови: C++, C #, Java;
- скриптові мови: Python, JavaScript, PHP;
- системні мови: Assembler, Fortran, Go.

Імперативні мови програмування характеризуються явним керуванням станом, послідовною семантикою виконання та процедурною абстракцією.

Декларативна парадигма реалізує альтернативну модель обчислень, засновану на специфікації властивостей результату, тоді як імперативна парадигма зосереджується на алгоритмі його отримання. Формально, декларативна програма виражається як система рівнянь або логічних тверджень, що описують відношення між даними. Ця парадигма ґрунтується на математичній логіці та λ -численні, реалізуючи модель обчислень Черча.

Представники декларативної парадигми:

- функціональні мови: Haskell, Scheme;
- логічні мови: Prolog, Mercury, Datalog;
- мови специфікацій: SQL, HTML, CSS;
- функціонально-орієнтовані мови: Scala, Elixir, F#.

Декларативні системи характеризуються референтною прозорістю, композиційністю та відсутністю стану.

Функціональне програмування становить підмножину декларативної парадигми, що спеціалізується на обчисленнях через композицію функцій. Теоретичною основою функціонального програмування є λ -числення та теорія категорій. Прикладами мов програмування, що реалізують цей підхід, є Haskell і PureScript.

Ключовими характеристиками функціонального підходу є чистота функцій, незмінність даних, розгляд функцій як об'єктів першого класу та композиційність. Функціональне програмування дозволяє будувати програми шляхом комбінування математичних функцій, що забезпечує високий рівень абстракції, модульності та верифікованості коду.

Еволюційний розвиток мови C++ відображає фундаментальну трансформацію у підході до програмування, де традиційна імперативна модель поступово збагачується елементами функціонального програмування.

Починаючи з революційного стандарту C++11, спостерігається систематичне впровадження функціональних концепцій, що перетворює C++ з виключно імперативної мови на мультипарадигмову платформу.

Ця конвергенція парадигм є відповіддю на сучасні вимоги до розробки складних програмних систем, де поєднання низькорівневого контролю імперативного підходу з високорівневими абстракціями функціонального програмування створює потужний симбіоз. Стандарт C++11 ввів ключові функціональні елементи, такі як лямбда-вирази, автоматичне виведення типів (type inference) та розумні вказівники, що започаткували нову еру у розвитку мови.

Подальші стандарти (C++14, C++17, C++20, C++23) поглибили цю тенденцію, додавши складніші функціональні конструкції, включаючи алгебраїчні типи даних, pattern matching, розширену підтримку шаблонного

метапрограмування та бібліотеку ranges. Цей напрямок розвитку демонструє свідомий вибір комітету з стандартизації C++ у напрямку інтеграції перевірених часом функціональних концепцій у рамки традиційної імперативної мови.

Така конвергенція дозволяє розробникам поєднувати переваги обох парадигм: ефективність та низькорівневий контроль імперативного підходу з безпекою типів, композиційністю та виразністю функціонального програмування. Це робить сучасний C++ особливо привабливим для розробки високопродуктивних систем, де критично важливі як швидкодія, так і надійність коду.

Завдяки цьому сучасний C++ стає потужним засобом для створення високопродуктивних систем, що потребують водночас високої швидкодії та надійності коду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій виявляє низку пріоритетних напрямів у дослідженні поєднання функціонального та імперативного підходів у мові програмування C++.

Теоретико-методологічний напрям досліджує фундаментальні основи інтеграції функціональних концепцій. Роботи В. Stroustrup та С. Scalfani аналізують філософію та методологічні переваги такого синтезу, зокрема композиційність, детермінованість та безпеку типів [1, 2]. *Практико-орієнтований напрям* зосереджений на прикладних аспектах використання функціональних інструментів. Дослідження S. Meyers та публікації щодо монадичних операцій у C++23 демонструють конкретні методики застосування лямбда-виразів, функцій вищого порядку та шаблонів обробки помилок [3, 4].

Стандартизаційний напрям відображає формальне впровадження функціональних концепцій через специфікації ISO/IEC 14882. Особливу увагу приділено еволюції від C++11 до C++23, де послідовно посилюється підтримка функціональних парадигм [5, 6, 7].

Дидактичний напрям представлений інноваційними підходами до викладення функціональних концепцій через практичні аналоги та приклади, зокрема в працях М. Plachta [8].

Сучасні дослідження демонструють консенсус щодо переваг гібридного підходу, однак залишаються невирішеними питання оптимізації продуктивності та ефективного поєднання парадигм у високонавантажених системах.

Мета статті: аналіз функціональних концепцій у сучасному C++, дослідження їх теоретичних основ і практичної реалізації, а також оцінка їх впливу на архітектуру програмних систем.

Виклад основного матеріалу. Функціональне програмування становить фундаментальний підхід до конструювання програмних систем, який ґрунтується на принципах математичної теорії функцій. Історично ця парадигма бере початок від λ -числення Алонзо Черча, яке було розроблено як

формальна система для вивчення функцій та їх властивостей. Важливо розуміти, що ФП – це не просто набір технічних прийомів, а цілісна філософія програмування, яка радикально змінює спосіб мислення розробника.

Функціональне програмування ґрунтується на системі взаємопов'язаних принципів, що формують його методологічну основу та визначають специфіку програмної архітектури [8]:

Принцип чистих функцій та його наслідки. Чисті функції становлять концептуальний фундамент функціонального програмування. Чиста функція визначається двома ключовими властивостями: детермінованістю та відсутністю побічних ефектів. Детермінованість означає, що для фіксованого набору вхідних аргументів функція завжди повертає однаковий результат, незалежно від зовнішніх умов або стану системи. Відсутність побічних ефектів гарантує, що виконання функції не впливає на зовнішнє середовище – не змінює глобальні змінні, не виконує операції введення-виведення, не модифікує вхідні параметри.

Ці властивості мають глибокі практичні наслідки. Детермінованість робить поведінку програми передбачуваною та піддається формальному аналізу. Відсутність побічних ефектів усуває складні проблеми синхронізації в багатопоточному середовищі, оскільки відпадає необхідність в управлінні спільним станом. Крім того, чисті функції демонструють властивість рефлексивної прозорості – будь-який виклик функції можна замінити на її результат без зміни семантики програми.

Незмінність даних та її архітектурні переваги. Концепція незмінності даних тісно пов'язана з принципом чистих функцій. Замість модифікації існуючих структур даних, функціональний підхід передбачає створення нових на основі старих. Ця, на перший погляд, неефективна стратегія на практиці призводить до значного спрощення архітектури програмних систем.

Незмінність усуває цілий клас помилок, пов'язаних з неочікуваною зміною стану. У традиційних імперативних системах складні взаємодії між компонентами часто призводять до важковиявних помилок, коли один модуль неочікувано змінює дані, які використовуються іншим модулем.

Функціональний підхід елімінує цю проблему, гарантуючи, що дані, передані в функцію, залишаються незмінними.

Архітектурні переваги незмінності особливо очевидні в контексті паралельного програмування. Оскільки дані не змінюються, зникає потреба у складних механізмах блокування для забезпечення узгодженості стану, що суттєво спрощує розробку конкурентних систем і підвищує їхню надійність.

Функції як об'єкти першого класу та композиційність. У функціональному програмуванні функції розглядаються як об'єкти першого класу, що означає рівноправність функцій з іншими типами даних. Функції можуть

передаватися як аргументи, повертатися як результати, зберігатися в структурах даних. Ця властивість відкриває можливість для створення функцій вищого порядку – функцій, які приймають інші функції як параметри або повертають їх як результат.

Композиція функцій є потужним засобом абстракції, що дозволяє будувати складні програми з простих компонентів. Принцип композиційності полягає в тому, що складність системи має визначатися складністю її компонентів та способом їх поєднання, а не додатковими емерджентними властивостями. Такий підхід дозволяє створювати програмні системи, які піддаються модульному аналізу та верифікації.

Рекурсія замість циклів. Відмова від циклічних конструкцій на користь рекурсії у функціональному програмуванні ґрунтується на фундаментальних принципах теорії рекурсивних функцій. Традиційні циклічні конструкції суперечать принципу незмінності стану та чистоти функцій, оскільки вимагають явної модифікації стану лічильників та створення побічних ефектів у вигляді зміни значень змінних. На противагу цьому, рекурсія безпосередньо відображає математичну практику визначення функцій через рекурентні співвідношення, що робить її природнішою для функціональної парадигми.

Рекурсивний підхід забезпечує значні переваги у композиційності та модульності коду, оскільки функції природно піддаються декомпозиції на базовий випадок та рекурсивний крок. Крім того, при належній оптимізації рекурсивні рішення досягають аналогічної з ітеративними підходами продуктивності, забезпечуючи при цьому кращу читабельність, простішу паралелізацію та більш високу ступінь абстракції.

Система типів та гарантії коректності. Сучасні функціональні мови програмування часто включають потужні системи типів, які забезпечують додаткові гарантії коректності на етапі компіляції. Системи типів, засновані на теорії Хіндлі-Мілнера, дозволяють автоматично виводити типи виразів, зменшуючи кількість анотацій, які повинен надавати розробник.

Алгебраїчні типи даних забезпечують структурований спосіб визначення складних структур даних. Типи-суми дозволяють представляти значення, яке може належати до одного з декількох варіантів, а типи-добутки – комбінувати кілька значень в одну структуру. Разом вони утворюють потужний засіб моделювання предметної області.

Система типів також підтримує поліморфізм, що дозволяє створювати узагальнені алгоритми, які здатні працювати з різними типами даних. Параметричний поліморфізм забезпечує безпеку типів при збереженні гнучкості узагальненого програмування.

Практичні аспекти та ефективність. Незважаючи на теоретичні переваги, функціональне програмування стикається з практичними викликами,

особливо в області ефективності. Незмінність даних може призводити до додаткових витрат пам'яті та часу виконання. Однак сучасні техніки, такі як персистентні структури даних та оптимізація спільного використання пам'яті, дають змогу значно зменшити ці витрати.

Лінійні обчислення представляють інший важливий аспект функціонального програмування. Замість негайного обчислення всіх виразів, функціональні мови відкладають обчислення до моменту, коли результат дійсно потрібен. Це дозволяє створювати потенційно нескінченні структури даних та оптимізувати обчислення шляхом усунення непотрібних обчислень.

Вплив на архітектуру програмних систем. Функціональне програмування має глибокий вплив на архітектуру програмних систем. Принципи модульності, композиційності та незмінності сприяють створенню систем з низькою зв'язністю та високою зчепленістю. Особливу значимість ці принципи набувають у контексті паралельних та розподілених систем, де відсутність спільного стану та гарантована детермінованість чистих функцій усувають необхідність у складних механізмах синхронізації. Незмінність структур даних гарантує безпеку при одночасному доступі з багатьох потоків виконання або розподілених вузлів, тоді як композиційна природа функціонального коду спрощує розподіл обчислень між різними компонентами системи. Такі системи не лише легше тестувати, модифікувати та розширювати, але й вони природно адаптуються до сучасних вимог масштабованості та обробки даних у реальному часі, що робить функціональні підходи особливо привабливими для розробки високонавантажених та розподілених застосунків.

Функціональні концепції в сучасному C++ сприяють упровадженню архітектурних патернів, що значно знижують зв'язність компонентів системи та підвищують коефіцієнт повторного використання коду. Ці патерни базуються на фундаментальних принципах функціонального програмування та реалізуються через механізми сучасної мови. Серед найбільш виразних представників цих патернів слід виділити наступні архітектурні моделі, які знайшли широке застосування в сучасній практиці програмування на C++.

Конвеєр обробки даних (Pipeline Pattern) реалізується через інтеграцію бібліотеки `ranges` та функцій вищого порядку, таких як `transform`, `filter` та `reduce`. Цей підхід забезпечує можливість композиції декількох обчислень у єдиний декларативний ланцюг трансформацій, що виключає побічні ефекти та гарантує детермінованість виконання.

Незмінні структури даних (Immutable Data Structures) реалізуються через механізми константності, семантику переміщення та спеціалізовані шаблонні класи. Цей підхід усуває ризики виникнення стану гонки при паралельному доступі, спрощує процес тестування компонентів системи та забезпечує передбачуваність поведінки програми.

Функції вищого порядку (*Higher-Order Functions*) реалізуються через систему шаблонів, лямбда-вирази та спеціалізовані типи. Вони надають можливість створення узагальнених алгоритмів, які можуть бути багаторазово використані в різних контекстах програми, підвищуючи рівень абстракції та спрощуючи композицію програмних компонентів.

Монадичні патерни (*Monadic Patterns*) реалізуються через спеціалізовані типи-контейнери, такі як `std::optional`, `std::expected`, `std::future` та власні шаблонні реалізації. Ці патерни надають структурований підхід до обробки потенційно відсутніх значень, асинхронних обчислень та помилкових станів, інкапсулюючи логіку обробки побічних ефектів у композиційний ланцюг операцій. Вони дозволяють уникнути глибоко вкладених умовних конструкцій та спрощують обробку виняткових ситуацій, забезпечуючи більш лінійний та зрозумілий потік виконання програми.

Ці теоретичні концепції знаходять практичне втілення в сучасних стандартах C++ (C++11-C++23), які послідовно інтегрують функціональні парадигми в традиційно імперативну модель мови, поєднуючи переваги обох підходів. Важливою інновацією виступили лямбда-вирази, що дозволяють створювати анонімні функції з доступом до змінних із зовнішньої області видимості. Вони можуть передаватися як аргументи та повертатися як результати інших функцій, що безпосередньо втілює концепцію функцій як об'єктів першого класу.

Синтаксис лямбда-виразів [5]

[захоплення](параметри) -> тип_результату { тіло }

дозволяє точно контролювати семантику захоплення змінних через різні моделі:

[=] для імутабельного захоплення за значенням;

[&] для мутабельного захоплення за посиланням;

[x, &y] змішані варіанти для гібридного підходу.

Особливістю сучасних стандартів є підтримка ініціалізацій у захопленні, наприклад `[value = compute_value()]`, що дозволяє створювати ефективні та безпечні замикання. Наприклад, конструкція

```
auto square = [](int x) { return x * x; }; // оголошення
```

```
// виклик лямбда-функції
```

```
int result = square(5); // result = 25
```

створює чисту функцію, яка може передаватися як об'єкт першого класу, а більш складна лямбда-функція ілюструє можливість ініціалізації стану без необхідності явного конструктора.

```
auto multiplier = [factor = 2](int x) { return x * factor; };
```

```
// виклик лямбда-функції
```

```
int result = multiplier(5); // result = 10
```

Ключове слово `auto`, яке зустрічається в розглянутих прикладах, у сучасному C++ реалізує механізм автоматичного виведення типу на етапі компіляції, що значно спрощує роботу зі складними типами даних та покращує читабельність коду. Замість явного вказування типу змінної, компілятор самостійно визначає його на основі ініціалізатора, що особливо корисно при роботі з шаблонними типами, ітераторами та лямбда-виразами. Цей механізм забезпечує типобезпеку, усуваючи неявні приведення типів, та сприяє створенню універсального коду, адаптованого до майбутніх змін у структурі даних. Використання `auto` стало особливо актуальним із розвитком стандартної бібліотеки C++, де типи, що повертаються складними шаблонними виразами, часто є громіздкими для ручного специфікування.

Поява лямбда-виразів та автоматичного виведення типів у стандарті мови C++ безпосередньо відкриває шлях до реалізації функцій вищого порядку, які є фундаментом функціонального підходу. Композиція функцій реалізується через шаблонні конструкції:

```
auto compose = [](auto f, auto g)
{ return [f, g](auto x) { return f(g(x)); }; };
```

Така композиція відповідає математичній операції $(f \circ g)(x) = f(g(x))$ і дозволяє будувати складні трансформації даних із простих компонентів. Наприклад:

```
auto double_value = [](auto x) { return x * 2; };
auto to_string = [](auto x) { return std::to_string(x); };
// Композиція: to_string(double_value(x))
auto double_and_stringify = compose(to_string, double_value);
// виклик композиції функцій
auto result = double_and_stringify(42); // "84"
```

На практиці ці механізми інтегруються з бібліотекою `ranges` C++20. Бібліотека реалізує принцип відкладених обчислень, де трансформації застосовуються лише під час ітерації, що оптимізує використання пам'яті та обчислювальних ресурсів. Композиційна модель дозволяє будувати складні конвеєри обробки даних через пайп-оператор `(|)`, що формально відповідає математичній композиції функцій.

Фундаментальну теоретичну основу бібліотеки `ranges` складає система взаємопов'язаних концепцій, що формалізують роботу з послідовностями даних. Центальною концепцією виступає `range` – формальне визначення послідовності елементів із чітко заданими початком і кінцем, що узагальнює традиційні пари ітераторів. Ця абстракція забезпечує уніфікований інтерфейс для різноманітних структур даних, від стандартних контейнерів до потоків введення-виведення. Важливим компонентом системи є концепція `view` – спеціалізований тип `range`, який дозволяє будувати ланцюги обробки даних без

їх копіювання, застосовуючи перетворення лише в момент звернення до елементів. Вона реалізує модель відкладених обчислень, де перетворення застосовуються лише за необхідності під час ітерації. Ця властивість забезпечує ефективну композиційність операцій та оптимізацію використання пам'яті.

Завершує теоретичний фундамент система адаптованих алгоритмів – узагальнених версій класичних STL (Standard Template Library) алгоритмів, що оперують безпосередньо з range-об'єктами.

Ці алгоритми забезпечують повну типобезпеку та сумісність з функціональним підходом, дозволяючи будувати складні конвеєри обробки даних із гарантією коректності на етапі компіляції. Інтеграція цих трьох компонентів створює строгу математичну основу для функціональної обробки послідовностей у сучасному C++.

Формальна семантика композиції у бібліотеці ranges реалізується через перевантаження пайп-оператора, що дозволяє будувати алгебраїчну структуру операцій над діапазонами згідно синтаксису:

```
namespace std::views {  
    template<typename R, typename P>  
    auto operator|(R&& range, P&& predicate) -> range-type; }
```

Розглянемо приклад, який демонструє, як операції над даними виражаються через функціональні трансформації замість імперативних циклів.

```
std::vector<int> data = {1, 2, 3, 4, 5};  
auto result = data | std::views::transform([](int x) { return x * x; })  
    | std::views::filter([](int x) { return x % 2 == 0; });  
// Виклик ланцюга обробки: ітерація призводить до  
// обчислення фільтрації та трансформації  
for (int value : result)  
    std::cout << value << " "; // виведе: 4 16
```

За допомогою filter і transform можна комбінувати обчислення без явного управління ітераторами та проміжними контейнерами, що відображає принцип композиційності функцій у чистому функціональному програмуванні.

Принцип композиції, реалізований у бібліотеці ranges для послідовностей даних, знаходить своє природне продовження в монадичних патернах. Останні узагальнюють цей підхід для роботи з обчисленнями, що характеризуються специфічною семантикою виконання, такою як потенційна відсутність результату, можливість помилки чи асинхронність виконання. У C++ така додаткова семантика інкапсулюється за допомогою шаблонних типів, серед яких [6]:

- std::optional – представляє обчислення, яке може не мати результату;
- std::expected – моделює обчислення, що може завершитися помилкою;
- std::future – описує асинхронне обчислення.

Монадичні патерни формалізують спосіб компонувати подібні обчислення в єдиний ланцюг, зберігаючи при цьому їх семантику та забезпечуючи типобезпеку. Монада визначається як алгебраїчна структура, що складається з трьох компонентів: типового конструктора та двох операцій `unit` і `bind`, які задовольняють монадичні закони.

Типовий конструктор у C++ реалізується через шаблонні класи, де параметр шаблону визначає тип значення, що інкапсулюється:

```
template<typename T>  
class Monad
```

```
{ // Реалізація специфічної семантики виконання };
```

Операція `unit` реалізує відображення $T \rightarrow M<T>$, трансформуючи звичайне значення в екземпляр монадичного типу.

```
template<typename T>  
Monad<T> unit(T value);
```

На практиці `unit` реалізується через конструктори відповідних типів:

```
std::optional<int> opt = 10; // unit для std::optional
```

```
std::expected<int, Error> exp = 404; // unit для std::expected
```

Операція `bind` реалізує відображення $M<T> \times (T \rightarrow M<U>) \rightarrow M<U>$ та забезпечує композицію монадичних обчислень:

```
template<typename T, typename F>  
auto bind(Monad<T> m, F f) -> decltype(f(m.extract()));
```

Коректність монадичної структури визначається трьома законами:

1. ліва ідентичність:

$$\text{bind}(\text{unit}(x), f) \equiv f(x);$$

2. права ідентичність:

$$\text{bind}(m, \text{unit}) \equiv m;$$

3. асоціативність:

$$\text{bind}(\text{bind}(m, f), g) \equiv \text{bind}(m, [\&](\text{auto } x) \{ \text{return } \text{bind}(f(x), g); \}).$$

Стандарт C++23 впроваджує нові монадичні операції для типу `std::optional`, що реалізують теоретичні принципи композиції обчислень з контекстом [4, 7].

Формальне визначення монади як трійки $(M, \text{unit}, \text{bind})$ знаходить практичне втілення через операції `and_then`, `transform` та `or_else`. Ці інструменти дозволяють будувати композиційні конвеєри обробки даних із автоматичною обробкою потенційно відсутніх значень, усуваючи необхідність у явних перевірках стану.

Таким чином, C++23 інтегрує сучасні функціональні парадигми у мову системного програмування, зберігаючи переваги продуктивності та типобезпеки.

Операція `and_then` реалізує фундаментальну монадичну операцію `bind`. На практиці це виражається через композицію функцій, що повертають `std::optional`:

```
std::optional<int> safe_divide(int a, int b)
{ return (b == 0) ? std::nullopt : std::optional(a / b); }
std::optional<int> add_five(int x)
{ return x + 5; }
std::optional<int> square(int x)
{ return x * x; }
// Ланцюг монадичних операцій
auto result = std::optional{100}
    .and_then([](int x) { return safe_divide(x, 2); }) // 100/2=50
    .and_then([](int x) { return safe_divide(x, 5); }) // 50/5=10
    .and_then(add_five) // 10+5=15
    .and_then(square) // 15*15=225
    .and_then([](int x) { return safe_divide(x, 15); }); // 225/15=15
// Результат: std::optional{15}
```

Ланцюжок операцій переривається, коли будь-яка операція `and_then` повертає `std::nullopt`.

Операція `transform` реалізує відображення: $(T \rightarrow U) \rightarrow (M<T> \rightarrow M<U>)$. Відмінність між `and_then` та `transform` полягає в типі функції, яку вони виконують: `and_then` приймає функції, що повертають `std::optional` і використовується для ланцюгів операцій з можливими помилками, тоді як `transform` працює з функціями, що повертають звичайні значення, які автоматично обгортаються в `std::optional`.

```
auto result = std::optional{5}.transform([](int x)
{ return x * x; }); // Результат: std::optional{25}
```

Операція `or_else` забезпечує обробку альтернативних сценаріїв для порожнього стану монади:

```
std::optional<int> getFromCache()
{ return std::nullopt; } // порожнє значення для прикладу
std::optional<int> getFromDatabase()
{ return 100; } // альтернативне значення
auto value = getFromCache()
    .or_else(getFromDatabase); //результат 100
```

Монадичний підхід дозволяє компонувати прості операції в єдині ланцюги обробки даних, автоматично вирішуючи такі типові проблеми, як помилки виконання чи відсутність значень. На практиці монадичні патерни застосовують для обробки помилок без використання винятків, асинхронних обчислень, модульного аналізу структурованих даних та керування станом

програми. Ця парадигма забезпечує строгу математичну основу для створення надійних, композиційних програмних систем у C++.

Висновки. Сучасний C++ демонструє поєднання різних парадигм програмування, де функціональні підходи стають невід'ємною частиною традиційної імперативної моделі мови. Послідовне доповнення C++ такими інструментами, як лямбда-вирази, автоматичне виведення типів, бібліотека Ranges та монадичні операції для `std::optional`, перетворює функціональне програмування з теоретичної концепції на практичний інструмент для створення надійного, ефективного та якісного програмного забезпечення.

Функціональні патерни в C++ забезпечують ряд ключових переваг, включаючи покращену композиційність, ізоляцію побічних ефектів, статичну типобезпеку та зручність моделювання складних обчислювальних процесів.

Вони ефективно застосовуються для обробки помилок без винятків, асинхронних обчислень, аналізу структурованих даних та управління станом.

Запровадження цих патернів стимулює розробників до декларативного стилю мислення, формуючи модульні та чисті обчислювальні блоки, які легко піддаються композиції та багаторазовому використанню.

Це сприяє створенню більш надійних, масштабованих і легких у супроводі програмних систем.

Література:

1. Stroustrup B. A Tour of C++. 2nd ed. Addison-Wesley, 2018. 240 p.
2. Scalfani Ch. Why Functional Programming Should Be the Future of Software Development (IEEE Spectrum, 2022) URL: <https://spectrum.ieee.org/functional-programming> (date of access: 14.11.2025).
3. How to Use Monadic Operations for `std::optional` in C++23. URL: <https://www.cppstories.com/2023/monadic-optional-ops-cpp23/> (date of access: 14.11.2025).
4. Meyers S. Effective Modern C++: 42 Specific Ways to Improve Your Use of C++11 and C++14. O'Reilly Media, 2014. 334 p.
5. ISO/IEC 14882:2011. Programming languages — C++ (C++11 Standard). 3rd ed. Geneva : ISO, 2011. 1358 p.
6. ISO/IEC 14882:2020. Programming Languages — C++ (C++20 Standard). 6th ed. Geneva : ISO, 2020. 1836 p.
7. ISO/IEC 14882:2024. Programming Languages — C++ (C++23/C++2024 Standard). 7th ed. Geneva : ISO, 2024. 1954 p.
8. Plachta M. Grokking Functional Programming. 1st ed. Manning Publications, 2023. 450p.

References:

1. Stroustrup, B. (2018). *A tour of C++* (2nd ed.). Addison-Wesley.
2. Scalfani, C. (2022). Why functional programming should be the future of software development. *IEEE Spectrum*. Retrieved November 14, 2025, from <https://spectrum.ieee.org/functional-programming>
3. Meyers, S. (2014). *Effective modern C++: 42 specific ways to improve your use of C++11 and C++14*. O'Reilly Media.

4. How to use monadic operations for std::optional in C++23. (2023). Retrieved November 14, 2025, from <https://www.cppstories.com/2023/monadic-optional-ops-cpp23/>
5. ISO/IEC 14882:2011. (2011). *Programming languages — C++* (3rd ed.). ISO.
6. ISO/IEC 14882:2020. (2020). *Programming languages — C++* (6th ed.). ISO.
7. ISO/IEC 14882:2024. (2024). *Programming languages — C++* (7th ed.). ISO.
8. Plachta, M. (2023). *Grokking functional programming* (1st ed.). Manning Publications.

УДК 004.056.55

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2900-2916](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2900-2916)

Шевчук Юрій Андрійович магістр, інженер-програміст та експерт з кібербезпеки, DataArt, 475 Park Avenue South Floor 15, 10016, <https://orcid.org/0009-0008-3331-3886>

Висоцький Олег Вячеславович старший викладач кафедри озброєння радіотехнічних військ, факультет радіотехнічних військ протиповітряної оборони, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8204-7173>

Лисенко Ірина Анатоліївна кандидат технічних наук, старший викладач кафедри кібербезпеки та програмного забезпечення, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0003-4394-4960>

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ КІБЕРЗАХИСТУ НА ОСНОВІ БЛОКЧЕЙН-АРХІТЕКТУРИ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтенсивності кібератак, ускладненням інформаційних інфраструктур та потребою у формуванні стійких механізмів довіри в умовах, коли традиційні централизовані моделі захисту не забезпечують необхідного рівня прозорості, відтворюваності й контролю доступу. У сучасних середовищах високих ризиків виникає потреба в технологічних рішеннях, здатних гарантувати незмінність цифрових записів і незалежну верифікацію критично важливих операцій.

Метою статті є наукове обґрунтування концептуальних засад і прикладних підходів до розроблення інноваційних блокчейн-орієнтованих методів кіберзахисту, призначених для підвищення довіри, стійкості та прозорості в процесах автентифікації, контролю доступу, моніторингу транзакцій і збереження цифрових активів у сучасних інформаційних системах.

Методологія дослідження ґрунтується на системному аналізі архітектурних моделей блокчейн-платформ, структурно-функціональному моделюванні процесів кіберзахисту, порівняльному аналізі механізмів консенсусу та криптографічних засобів, а також на підходах до оцінювання інтеграційних можливостей розподілених реєстрів у гібридних інфраструктурах.

Результати дослідження засвідчили, що блокчейн-архітектура має значний потенціал для формування надійних моделей автентифікації та

управління доступом. Обґрунтовано ефективність використання механізмів консенсусу й криптографічних протоколів для мінімізації ризиків підміни транзакцій і забезпечення цілісності даних. Показано доцільність розгортання розподілених реєстрів як доказового шару, який дає змогу здійснювати аудит і моніторинг подій із високим рівнем прозорості та довіри. Водночас виявлено низку структурних обмежень, що стосуються масштабованості, продуктивності та інтеграції з традиційними ІТ-архітектурами, що потребує подальшого методологічного й технологічного опрацювання.

У висновках зазначено, що блокчейн-орієнтовані методи здатні забезпечити незмінність цифрових записів, прозорість управління правами та підвищену стійкість інформаційних систем до складних атак, однак їх ефективне впровадження потребує подолання технічних і нормативних обмежень.

Ключові слова: розподілені реєстри, децентралізовані моделі довіри, верифікація транзакцій, управління цифровими правами, криптографічні протоколи, моніторинг подій, цифрові активи, інфраструктурна стійкість, моделі консенсусу, транзакційна прозорість.

Shevchuk Yuriy Andriyovych Master's degree, Software engineer and Cybersecurity Expert, DataArt, 475 Park Avenue South Floor 15, 10016, <https://orcid.org/0009-0008-3331-3886>

Vysotskyi Oleh Vyacheslavovich Senior Lecturer, Department of Armament of Radio Engineering Troops, Faculty of Radio Engineering Troops Air Defense, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8204-7173>

Lysenko Iryna Anatoliivna PhD of Technical Sciences, Senior Lecturer, Department of Cyber Security and Software, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0003-4394-4960>

INNOVATIVE CYBERSECURITY METHODS BASED ON BLOCKCHAIN ARCHITECTURE

Abstract. The relevance of the study is determined by the growing intensity of cyberattacks, the increasing complexity of digital infrastructures, and the need to establish resilient trust mechanisms in environments where traditional centralized security models no longer ensure sufficient transparency, reproducibility, or access control. Under high-risk conditions, there is a pressing demand for technological solutions capable of guaranteeing the immutability of digital records and the independent verification of critical operations.

The aim of the article is to substantiate the conceptual foundations and practical approaches to developing innovative blockchain-oriented cybersecurity methods designed to enhance trust, resilience, transparency, and the consistency of authentication processes, access control procedures, transaction monitoring, and the preservation of digital assets within contemporary information systems.

The research methodology involves system analysis of blockchain architectural models, structural-functional modelling of cybersecurity processes, comparative evaluation of consensus mechanisms and cryptographic tools, as well as the assessment of integration capabilities of distributed ledgers within hybrid information infrastructures.

The results of the study showed that blockchain architecture has significant potential for forming reliable authentication and access control models. The effectiveness of using consensus mechanisms and cryptographic protocols to minimize the risks of transaction substitution and ensure data integrity has been substantiated. The feasibility of deploying distributed ledgers as an evidence layer that enables auditing and monitoring of events with a high level of transparency and trust has been demonstrated. At the same time, a number of structural limitations have been identified regarding scalability, performance, and integration with traditional IT architectures, which require further methodological and technological development.

The conclusions indicate that blockchain-oriented methods can ensure the immutability of digital records, transparency of rights management, and increased resilience of information systems to complex attacks, but their effective implementation requires overcoming technical and regulatory constraints.

Keywords: distributed ledgers, decentralized trust models, transaction verification, digital rights management, cryptographic protocols, event monitoring, digital assets, infrastructural resilience, consensus mechanisms, transactional transparency.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення кіберзахисту в умовах інтенсивної цифровізації та зростання складності інформаційних систем зумовлена необхідністю формування принципово нових механізмів довіри, стійкості та верифікації даних. Традиційні централізовані моделі захисту дедалі частіше демонструють обмеження, що проявляються у вразливості до компрометації центральних вузлів, труднощах забезпечення цілісності журналів подій, високих витратах на координацію між учасниками мережі та недостатній прозорості процесів автентифікації й контролю доступу. Як наслідок, виникає суперечність між потребою у швидкій обробці великих потоків інформації та вимогами до незмінності, перевірюваності та розподіленого зберігання критично важливих цифрових активів. У сучасних умовах така суперечність посилюється появою ресурсомістких кібератак, що

використовують методи підміни транзакцій, маніпуляції логами або синхронізовані атаки на інфраструктуру довіри. Зазначені тенденції актуалізують необхідність інтеграції блокчейн-архітектури як технології, здатної забезпечити розподілений консенсус, незмінність записів, автоматичне виконання умов доступу та підвищення прозорості взаємодії між суб'єктами.

Застосування блокчейн-орієнтованих рішень дозволяє розв'язувати важливі наукові завдання, пов'язані з моделюванням стійких до атак мережевих топологій, оптимізацією алгоритмів консенсусу та розробленням криптографічних механізмів верифікації транзакцій у середовищах із високим рівнем ризику. У практичному вимірі проблема проявляється в необхідності забезпечити критичну інфраструктуру, фінансовий сектор, оборонні системи та сервіси електронного урядування гарантованим збереженням і перевірюваністю даних без прив'язки до єдиного центру контролю. У цьому контексті блокчейн постає не просто технологічною альтернативою, а концептуально новою парадигмою організації кіберзахисту, що вимагає подальшого наукового осмислення та розвитку технологічних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері блокчейн-орієнтованого кіберзахисту демонструють широкий спектр наукових підходів і технологічних рішень, які відображають багатовекторний розвиток цієї галузі. Зокрема, М. Рагаба (M. Ragab) та А. Альталбе (A. Altalbe) наголошують на необхідності підвищення стійкості інтернету критичної інфраструктури шляхом усунення централізованих точок відмови та впровадження блокчейн-орієнтованих рішень [1]. Подібної логіки дотримуються М. Ельсаєх та співавтори (M. Elsayeh et al.), які доводять, що блокчейн підвищує рівень захисту IoT-пристроїв завдяки децентралізованій автентифікації та незмінності записів [2]. Доцільність інтеграції блокчейну з фузією IoT-даних для підвищення точності виявлення аномалій обґрунтовують С.-Дж. Хсiao (S.-J. Hsiao) та В.-Т. Сунг (W.-T. Sung) [3]. Архітектуру смартміста, у якій блокчейн забезпечує децентралізований контроль доступу й верифікацію міжсистемних транзакцій, пропонують А. Е. Беккалі та колеги (A. E. Bekkali et al.) [4].

Науковці С. Ратхоре (S. Rathore) та Дж. Х. Парк (J. H. Park) демонструють, що блокчейн у поєднанні з нейронними мережами значно підвищує точність імовірного виявлення атак на промислові кіберфізичні системи [5]. Комплексний огляд інноваційних методів кіберзахисту здійснюють Дж. Каур та однодумці (J. Kaur et al.), підкреслюючи роль блокчейну як механізму довіри у високоризикових секторах [6]. Децентралізовану модель обміну ознаками кібератак, у якій блокчейн забезпечує достовірність та синхронність інформації між організаціями, розробляють О. Аджайї (O. Ajayi) та Т. Саадаві (T. Saadawi) [7]. Криптографічні та продуктивні параметри інноваційних блокчейн-архітектур досліджують Ч.-Ю. Лін та співавтори (C.-Y. Lin et al.), акцентуючи

на можливостях їх використання у високошвидкісних інтелектуальних системах [8]. Вплив поєднання блокчейну з машинним навчанням на підвищення ефективності та швидкості виявлення атак у смартгрідах демонструють Т. Мазхар та однодумці (T. Mazhar et al.) [9]. Синергетичне рішення, у якому блокчейн інтегрується з традиційними інструментами кіберзахисту для підвищення стійкості мережевої інфраструктури, пропонують С. К. Ядав та колеги (S. K. Yadav et al.) [10]. Колектив науковців на чолі з М. Гіасі (M. Ghiasi et al.) застосовує блокчейн разом із перетворенням Гільберта–Хуанга для виявлення складних атак у DC-мікромережах, створюючи багаторівневу систему аналізу подій [11]. Порівняння традиційних і блокчейн-орієнтованих систем захисту здійснюють М. Моазам та співавтори (M. Moazam et al.), демонструючи переваги децентралізації в контексті продуктивності й точності реагування [12].

Модель AI-Cyber-Chain, у якій блокчейн забезпечує механізм довіри до даних, що використовуються інтелектуальними моделями, пропонують З. Уллах та колеги (Z. Ullah et al.) [13]. Інноваційні можливості блокчейн-технологій досліджують Т. Ахрам та однодумці (T. Ahram et al.), підкреслюючи їхню придатність до застосування у складних багатокомпонентних кіберфізичних середовищах [14]. Перспективи використання блокчейну для захисту IoT-екосистем обґрунтовують Л. А. С. Ахаконьє та співавтори (L. A. S. Ahakonye et al.), акцентуючи на масштабованості криптографічних протоколів [15].

Попри помітний розвиток наукових підходів до блокчейн-технологій, окремі проблеми кіберзахисту залишаються дискусійними. Зокрема, недостатньо з'ясовано, як базові принципи блокчейн-архітектури функціонують у високонавантажених системах; не визначено оптимальні способи взаємодії механізмів консенсусу, криптографії та смартконтрактів у гібридних інфраструктурах; не встановлено межі ефективності блокчейну в процесах автентифікації, контролю доступу та моніторингу подій. Виявлено також обмеженість нормативного регулювання й відсутність узгоджених підходів до масштабованості, продуктивності та інтеграції з централізованими системами, що стримує практичне застосування технології в критичних секторах.

Запропоноване дослідження спрямоване на подолання цих прогалин шляхом уточнення архітектурних принципів блокчейну, оцінювання взаємодії його структурних компонентів та визначення умов ефективного використання в основних процесах кіберзахисту.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є визначення концептуальних основ і практичних рішень щодо розроблення інноваційних методів кіберзахисту, що базуються на блокчейн-архітектурі та здатні забезпечити підвищення стійкості, прозорості й незмінності цифрових даних у сучасних інформаційних системах.

Для досягнення мети сформульовано такі завдання:

1) визначити принципи та структурні компоненти блокчейн-архітектури з метою з'ясування їхнього потенціалу у формуванні стійких моделей кіберзахисту;

2) окреслити можливості застосування блокчейн-технологій в автентифікації, контролі доступу, моніторингу транзакцій і збереженні критично важливих цифрових активів;

3) виявити основні перешкоди інтеграції блокчейн-рішень у кіберзахист та сформулювати рекомендації щодо їх ефективного впровадження.

Виклад основного матеріалу. Функціонування блокчейн-архітектури ґрунтується на принципах розподіленості, криптографічної незмінності та консенсусної верифікації, які забезпечують стійкість даних і довіру між учасниками без необхідності централізованого контролю. У контексті кіберзахисту ці принципи формують архітектурну модель, здатну автоматично запобігати підміні записів, блокувати несанкціоновані втручання та фіксувати всі транзакції у вигляді прозорого ланцюга блоків, що синхронізується між вузлами мережі. Така структура мінімізує ризики централізованих атак, зокрема компрометації серверів аутентифікації, зміни логів подій або перехоплення критично важливої інформації. Розподілений характер управління дозволяє формувати стійкі моделі кіберзахисту, у яких кожен новий блок проходить багаторівневу верифікацію, а всі операції зберігаються в незмінній послідовності, що унеможливорює приховане втручання (табл. 1).

Таблиця 1

Основні принципи блокчейн-архітектури в контексті кіберзахисту

Принцип	Зміст	Значення для кіберзахисту
Розподіленість	Зберігання даних на багатьох незалежних вузлах	Усунення єдиної точки відмови й підвищення стійкості до атак
Незмінність записів	Криптографічний захист блоків і неможливість редагування	Гарантована цілісність та надійна фіксація подій
Консенсусні алгоритми	Узгоджене підтвердження транзакцій між учасниками	Автоматичне виявлення підозрілих або некоректних операцій
Смартконтракти	Автоматизовані правила виконання дій у мережі	Зниження впливу людського фактора та ризиків несанкціонованого доступу

Принцип	Зміст	Значення для кіберзахисту
Прозорість операцій	Відкритість журналів транзакцій для учасників мережі	Підвищення довіри та можливість незалежного аудиту

Джерело: сформовано авторами на основі [1, с. 1580–1581; 3, с. 490; 4, с. 76362; 8, с. 3–4; 10, с. 36630]

У практичному вимірі принципи, наведені в таблиці 1, формують цілісну інженерну логіку кіберзахисту, у якій блокчейн є не лише методом зберігання даних, а й механізмом їхнього верифікаційного супроводу протягом усього життєвого циклу. Розподіленість у сучасних інформаційних системах дозволяє мінімізувати вплив таргетованих атак на окремі сервери, оскільки компрометація одного вузла не дає змоги змінити чи знищити дані на інших. Це активно використовується у фінансових платформах для захисту журналів транзакцій: навіть у разі проникнення зловмисника у внутрішню мережу банк відновлює дані з незалежних вузлів, зберігаючи повну історію операцій. Незмінність записів має важливе значення для цифрової криміналістики, оскільки хешовані блоки функціонують як захищений доказовий матеріал, що унеможливлює приховану модифікацію логів подій, яка часто використовується у складних багатовекторних атаках на критичну інфраструктуру [1, с. 1580–1581]. Завдяки цьому в енергетичних системах та системах управління промисловими процесами блокчейн застосовується для аудиту змін конфігурацій та фіксації операцій з обладнанням, забезпечуючи виявлення будь-яких несанкціонованих втручань. Консенсусні алгоритми, що лежать в основі роботи мережі, забезпечують багаторівневий контроль за достовірністю транзакцій. У практиці кіберзахисту це дозволяє автоматично блокувати аномальні операції, які відрізняються від встановлених стандартів поведінки мережі, наприклад, спроби масового створення фейкових запитів або модифікації критичних параметрів доступу. У системах електронного урядування такі механізми підсилюють довіру до реєстрів, адже будь-яка дія, зокрема зі зміною статусу документа чи реєстраційних даних, проходить обов'язкову перевірку мережевими вузлами. Смартконтракти виконують роль автономного регулятора, який формалізує правила доступу та взаємодії, що значно зменшує ризики людських помилок та інсайдерських загроз. Наприклад, у медичних інформаційних системах смартконтракти застосовуються для створення алгоритмів, що визначають, хто і за яких умов може отримати доступ до медичних записів пацієнта. Прозорість операцій у блокчейн-архітектурі забезпечує можливість незалежного аудиту, що має особливе значення для секторів із підвищеним рівнем регуляторних вимог. У транспортній логістиці фіксація кожного етапу руху товару в розподіленому реєстрі дозволяє

контролювати цілісність ланцюгів постачання та запобігає маніпуляціям із даними про сертифікацію чи митне оформлення. У сукупності ці механізми демонструють практичну придатність блокчейн-архітектури до побудови стійких моделей кіберзахисту, що поєднують автоматизовану верифікацію, незмінність записів і розподілений контроль, формуючи новий рівень технологічної надійності цифрових систем у сучасному середовищі високих ризиків.

Структурні компоненти блокчейн-рішень формують багаторівневу архітектуру захисту, у якій кожен елемент виконує специфічну функцію забезпечення достовірності, автентичності та стійкості цифрових операцій у середовищі з високою ймовірністю кіберзагроз. Механізми консенсусу координують взаємодію між незалежними вузлами мережі та визначають, які операції можуть бути внесені до розподіленого реєстру. Криптографічний захист гарантує, що інформація, зафіксована в блоках, залишається нерозкритою та недоступною для несанкціонованої модифікації. Смартконтракти як програмовані логічні модулі забезпечують автоматизоване виконання правил та процедур, мінімізуючи ризики викривлення процесів через вплив людського фактора. Поєднання цих елементів створює цілісну систему, здатну перехоплювати та нейтралізовувати складні атаки, зокрема ті, що пов'язані з підміною транзакцій, маніпуляцією доступом, атакою на логіку додатків або спробами несанкціонованого дешифрування даних (табл. 2).

Таблиця 2

**Структурні компоненти блокчейн-рішень
у контексті мінімізації кіберризиків**

Компонент	Функціональна роль	Значення для зменшення кіберзагроз
Механізми консенсусу	Узгодження транзакцій між вузлами мережі	Запобігання фальсифікації даних та додаванню недостовірних операцій
Криптографічний захист	Шифрування, хешування, цифрові підписи	Унеможливлення доступу до інформації та її модифікації третіми особами
Смартконтракти	Автоматизоване виконання запрограмованих умов	Усунення ризиків маніпуляцій бізнес-логікою та зниження впливу людського фактора

Компонент	Функціональна роль	Значення для зменшення кіберзагроз
Децентралізовані вузли	Паралельна фіксація даних на багатьох пристроях	Підвищення стійкості до атак на інфраструктуру та спроб централізованого впливу
Транзакційна верифікація	Перевірка легітимності операцій перед додаванням у блок	Блокування підозрілої активності та запобігання складним багаторівневим атакам

Джерело: сформовано автором на основі [1, с. 1584; 3, с. 492; 4, с. 76365; 8, с. 2–3; 10, с. 36633].

Структурні компоненти блокчейн-рішень формують багаторівневу систему кіберзахисту, у якій кожен елемент виконує функцію запобігання певним класам загроз, а їхня сукупність забезпечує адаптивну реакцію на складні динамічні атаки. Механізми консенсусу в корпоративних і державних мережах дедалі частіше впроваджуються як основа моделі довіри між незалежними суб'єктами.

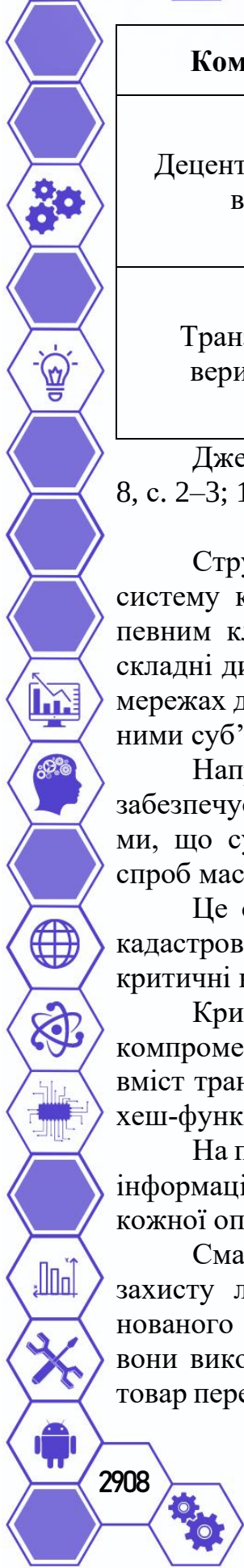
Наприклад, у системах електронного документообігу Proof-of-Authority забезпечує перевірку достовірності транзакцій лише уповноваженими вузлами, що суттєво знижує ризики ініціювання фальсифікованих операцій або спроб масового дублювання даних [8, с. 2–3].

Це особливо важливо для реєстрів, які обслуговують судові рішення, кадастрові записи чи оборонні контракти, де будь-яка підміна інформації має критичні наслідки.

Криптографічний захист у таких системах гарантує, що навіть за умови компрометації одного вузла зловмисник не може дешифрувати внутрішній вміст транзакцій, оскільки доступ до закритих ключів суворо розподілений, а хеш-функції формують унікальні відбитки даних.

На практиці це забезпечує цілісність журналів доступу до конфіденційної інформації в медичних системах або фінансових платформах, де фіксація кожної операції має доказове значення.

Смартконтракти демонструють особливу ефективність у контексті захисту логіки бізнес-процесів, оскільки усувають можливість несанкціонованого втручання в умови виконання транзакцій. У логістичних мережах вони використовуються для автоматичного затвердження етапів постачання: товар переходить на наступний етап лише після підтвердження датчиками умов

транспортування, що унеможлиблює приховані маніпуляції з параметрами вантажу [1, с. 1584]. В енергетичних системах смартконтракти застосовують для автоматизації доступу до керування обладнанням, знижуючи ймовірність інсайдерських атак, коли оператор може спробувати змінити параметри роботи системи поза встановленими протоколами.

Децентралізація вузлів забезпечує стійкість мережі до атак на інфраструктуру, оскільки жоден окремий компонент не визначає життєздатність системи.

У сфері цифрових паспортів доступу це означає, що компрометація одного сервера не надає зловмиснику змоги змінити або видалити дані про ідентичність користувачів [4, с. 76365].

Такі системи активно впроваджуються міжнародними організаціями для захисту ідентифікаційних процесів переміщення товарів та осіб. Нарешті, механізми транзакційної верифікації формують окремий контур захисту, що блокує аномальні операції ще до потрапляння їх у реєстр. У практиці це проявляється в здатності блокчейн-платформ автоматично зупиняти дії, які відхиляються від статистичних моделей мережевої поведінки, наприклад нетипові спроби зміни великого масиву параметрів або одночасне ініціювання критичних запитів із різних географічних зон. Таким чином, структурні компоненти блокчейн-рішень працюють як інтегрована система кіберзахисту, яка поєднує криптографічну стійкість, автоматизацію логіки процесів і розподілену модель довіри, гарантуючи високий рівень безпеки у складних сучасних цифрових середовищах. Можливості застосування блокчейн-технологій у процесах автентифікації, контролю доступу, моніторингу транзакцій та збереження критично важливих цифрових активів визначаються їхньою здатністю формувати стійкі моделі довіри в середовищах, де учасники не мають однакового рівня повноважень і не поділяють спільної інституційної інфраструктури.

У сучасних кіберфізичних і цифрових платформах автентифікація та управління доступом дедалі частіше потребують механізмів, що можуть підтвердити правомірність дій без залежності від локальних серверів і без використання централізованих сховищ облікових даних.

Блокчейн у таких умовах виконує функцію верифікаційного середовища, у якому історія операцій, права доступу та статуси облікових сутностей зберігаються у вигляді послідовних, підтверджених і порівнюваних станів, що суттєво знижує ризики підроблення цифрових прав або прихованої маніпуляції логами. У разі роботи з критично важливими активами блокчейн дає змогу створювати середовище, у якому сам факт існування та історія трансформацій ресурсу може бути гарантовано відтворена, незалежно від того, де і в якому вигляді актив використовується (табл. 3).

Таблиця 3

**Функціональні можливості блокчейн-технологій у забезпеченні
автентифікації, доступу та збереження цифрових активів**

Сфера застосування	Практичний механізм реалізації	Результат для безпеки
Автентифікація суб'єктів	Створення траєкторії ідентичності на основі послідовних станів користувача	Неможливість несанкціонованої зміни або копіювання історії автентифікацій
Контроль доступу	Динамічне оновлення прав доступу з фіксацією кожної зміни в реєстрі	Прозорість управління повноваженнями та усунення «прихованих» привілеїв
Моніторинг транзакцій	Побудова часових ланцюгів операцій із можливістю порівняння гілок станів	Виявлення дивергентних сценаріїв поведінки та прихованих втручань
Збереження активів	Створення цифрових «паспортів активу» з фіксацією кожної операції з ним	Гарантована відтворюваність історії та визначення автентичності
Контроль відповідальності	Присвоєння кожній операції незмінного запису про суб'єкта та час	Неможливість приховати ініціатора операції чи змінити ланцюг подій

Джерело: сформовано автором на основі [1, с. 1588; 2, с. 4; 7, с. 102; 9, с. 5; 11, с. 29432]

У контексті автентифікації блокчейн-технології розглядаються як середовище формування цифрової траєкторії користувача, у межах якої кожен акт взаємодії – від початкової реєстрації до завершального сеансу – фіксується як окремий підтверджений мережею стан. Це дозволяє відмовитися від статичних паролів, замінюючи їх динамічними профілями, історія яких не може бути підроблена [10, с. 36630–36631]. У банківських секторах та сервісах державно-приватної взаємодії така модель забезпечує можливість перевіряти автентичність суб'єкта не за одиничною дією, а за накопиченим вектором поведінки, що суттєво ускладнює проникнення під чужим цифровим іменем. Контроль доступу реалізується як система постійного переобчислення повноважень, де кожна зміна прав – додавання, обмеження чи анулювання – фіксується в окремому стані реєстру. У державних інформаційних системах це дозволяє однозначно визначити момент, коли конкретному користувачу було

надано або заблоковано доступ, а також оцінити правомірність його подальших дій [2]. Такий підхід усуває одну з важливих вразливостей традиційних систем – «приховані привілеї», які можуть виникати через помилки адміністрування або інсайдерські дії. Моніторинг транзакцій у блокчейн-системах ґрунтується на можливості порівнювати паралельні або альтернативні гілки подій [3, с. 490–492]. На практиці це використовується в біржовій інфраструктурі та платформах обміну цифровими активами, де найменша розбіжність у послідовності операцій сигналізує про потенційну атаку або спробу несанкціонованої модифікації. Завдяки цьому система здатна виявляти дивергентні поведінкові сценарії, наприклад, одночасні транзакції з різних географічних зон або спроби здійснити операцію, що суперечить попереднім діям користувача. Для збереження цифрових активів блокчейн застосовується через концепт «цифрового паспорта активу». У сферах інтелектуальної власності, оборонних технологій та медичних записів це дозволяє однозначно визначати оригінальність активу та відстежувати всю історію його трансформацій, навіть якщо він копіюється, змінюється або одночасно використовується в різних системах. Кожен запис є частиною незмінного життєвого циклу, що виключає можливість втрати чи фальсифікації даних. Механізм контролю відповідальності є особливо значущим для критичних секторів, де важливо ідентифікувати не лише факт операції, а й суб'єкта, який її ініціював. У кіберфізичних системах промислової автоматизації блокчейн дозволяє простежити, хто саме змінив параметри обладнання, у який час і з яких підстав, забезпечуючи повну реконструкцію подій навіть у разі складних системних перешкод чи зовнішніх атак.

Інтеграція блокчейн-методів у систему кіберзахисту супроводжується низкою проблем, що визначають як технічні, так і організаційно-правові обмеження їх практичного застосування. Одним із важливих викликів є масштабованість, оскільки зростання кількості транзакцій та вузлів потребує збільшення обчислювальних ресурсів, що призводить до затримок у підтвердженні операцій і знижує ефективність систем, для яких критично важлива швидкість обробки подій [8, с. 4–5; 15]. Продуктивність блокчейн-рішень також залишається обмеженням: висока криптографічна складність операцій, повторна верифікація даних та необхідність синхронізації між великою кількістю учасників створюють навантаження, яке не завжди відповідає вимогам реального часу, особливо в критичній інфраструктурі чи промислових системах управління.

Суттєвою проблемою є сумісність блокчейн-платформ із наявними ІТ-інфраструктурами, що були побудовані за централізованою логікою. Інтеграція вимагає переосмислення моделей доступу, протоколів обміну та механізмів сертифікації, а відмінність у форматах даних, криптографічних методах та мережевих стандартах ускладнює безшовний перехід до розподіленої

архітектури. Додаткові труднощі виникають у гібридних середовищах, де частина процесів працює в хмарних системах, а частина – у локальних мережах, оскільки блокчейн недостатньо ефективно узгоджується з централізованими механізмами балансування навантаження та керування сесіями.

Ще однією перешкодою є регуляторні обмеження. У багатьох юрисдикціях відсутні стандартизовані вимоги щодо використання блокчейн-систем у кіберзахисті, що створює правову невизначеність та ускладнює масштабне впровадження [6, с. 119–120]. Проблеми з ідентифікацією відповідального суб'єкта в розподіленому середовищі, питання збереження персональних даних у незмінному реєстрі, потреба забезпечення можливості юридично визнаної ревокації доступів або записів формують конфлікт між технічною незмінністю блокчейну та вимогами законодавства про захист інформації.

Додаткові виклики виникають у транснаціональних системах, де різні нормативні режими по-різному трактують статус цифрових операцій, механізми аудиту та обмеження щодо криптографії [14, с. 139–140]. Проблеми безпеки блокчейн-технологій також не можна ігнорувати. Загрози, пов'язані з атакою 51%, компрометацією ключів, експлуатацією вразливостей смарт-контрактів або маніпуляцією часовими мітками, свідчать, що розподілена архітектура не забезпечує абсолютної стійкості. В умовах корпоративного використання значну загрозу становлять інсайдерські втручання, при яких уповноважені вузли можуть спотворювати процеси верифікації або формувати альтернативні гілки транзакцій [5, с. 5528–5530]. Важливими залишаються ризики енергоспоживання, що впливають на стабільність тривалого функціонування систем, а також питання ефективного зберігання значних обсягів історичних даних, що накопичуються в блокчейні та потребують безперервного резервування.

Ефективне впровадження блокчейн-орієнтованих підходів у практику кіберзахисту потребує формування цілісної стратегії, що поєднує технологічні, організаційні та регуляторні рішення, здатні забезпечити сталу роботу інформаційних систем в умовах зростання складності кіберзагроз. Одним із важливих напрямів є адаптація архітектури інформаційних систем до розподілених моделей довіри, що передбачає поступове перенесення критично важливих процесів, зокрема автентифікації, аудиту подій, керування правами доступу та збереження цифрових активів, у середовище, де перевірка дій здійснюється на рівні мережевої взаємодії, а не окремих адміністративних вузлів. Такий підхід дозволяє мінімізувати залежність від централізованих точок відмови й сформувати захищену інфраструктуру, здатну самостійно підтверджувати історію подій та правомірність операцій.

Рекомендованим є інтегрування блокчейн-рішень у гібридні моделі кіберзахисту, у яких розподілений реєстр використовується як доказове та

верифікаційне середовище, тоді як операційна частина системи функціонує на традиційних високопродуктивних платформах. Це дає змогу поєднати переваги блокчейну, такі як прозорість, точність та незмінність записів, зі швидкістю реакції та масштабованістю класичних ІТ-рішень. У галузях, де важлива відповідальність суб'єктів, доцільно впроваджувати механізми відстеження дій у вигляді невідомих ланцюгів подій, що дозволяють формувати достовірні журнали змін і забезпечувати доказову базу для розслідувань кіберінцидентів.

Особливу увагу варто приділити створенню керованих політик доступу, у яких блокчейн виконує роль механізму підтвердження прав і фіксації їх трансформацій у часі. Це дозволяє сформувати адаптивну модель контролю доступу, у якій кожне розширення або звуження повноважень автоматично набуває статусу підтвердженої події. Для середовищ підвищеної критичності доцільним є запровадження «мультисигнатур» – багаторівневих схем підтвердження, що забезпечують перевірку дій кількома незалежними сторонами перед наданням доступу до конфіденційних ресурсів чи виконанням транзакцій.

З метою підвищення оперативної стійкості інформаційних систем необхідно застосовувати блокчейн-технології для побудови механізмів безперервного моніторингу та аудиту, у яких кожна транзакція, запит або конфігураційна зміна проходить автоматичну фіксацію в реєстрі. Це створює умови для раннього виявлення нетипових подій, оскільки будь-яке відхилення від звичайної траєкторії операцій стає помітним на рівні мережевого аналізу. Для систем промислової автоматизації та інфраструктурних об'єктів доцільним є формування цифрових паспортів обладнання, у яких блокчейн відображає всі дії з конфігурацією, оновленнями й доступом до керування, забезпечуючи можливість точного відтворення хронології роботи.

Важливою частиною рекомендацій є створення нормативно-методичних рамок для використання блокчейн-рішень у кіберзахисті. Це передбачає визначення стандартів зберігання даних, процедур юридично значущої верифікації, правил управління криптографічними ключами та моделей відповідальності учасників розподілених середовищ. У практичних сценаріях упровадження необхідно забезпечити підготовку персоналу, розробку політик ризик-менеджменту та створення інституційних механізмів реагування на інциденти, що відповідають специфіці розподіленої інфраструктури. Отже, блокчейн-орієнтовані підходи сприяють підвищенню надійності інформаційних систем завдяки посиленню прозорості, відтворюваності й стійкості цифрових процесів.

Водночас їх ефективне застосування потребує технологічної адаптації, регуляторної підтримки та інтеграції в багаторівневу модель кіберзахисту.

Висновки. У дослідженні встановлено, що блокчейн-архітектура створює принципово нові можливості для формування стійких моделей кіберзахисту, у яких автентифікація, контроль доступу, моніторинг транзакцій і

збереження цифрових активів реалізуються на основі автоматизованої верифікації та незмінності записів. Доведено, що блокчейн здатний забезпечити високий рівень довіри між учасниками інформаційних систем, мінімізувати ризики несанкціонованої модифікації даних та забезпечити повну відтворюваність подій, що є критично важливим для роботи в середовищах із підвищеним рівнем загроз.

У межах дослідження ідентифіковано комплекс чинників, що ускладнюють інтеграцію блокчейн-технологій у практику кіберзахисту. До них належать обмеження масштабованості й продуктивності, значні обчислювальні витрати, труднощі інтеграції з централізованими інфраструктурами, а також правова невизначеність, пов'язана з незмінністю даних, обробленням персональної інформації та встановленням відповідальності в розподіленому середовищі. З'ясовано, що ці проблеми мають системний характер і потребують комплексного технічного та організаційного узгодження.

На основі отриманих результатів сформовано рекомендації щодо впровадження блокчейн-орієнтованих підходів, які передбачають розроблення гібридних архітектур, застосування динамічних моделей управління правами доступу, створення незалежних контурів аудиту та використання блокчейну як доказового шару безпеки. Доведено, що інтеграція блокчейну з адаптивним моніторингом, поведінковою аналітикою та сучасними криптографічними механізмами підвищує стійкість інформаційних систем та забезпечує прозорість транзакційних процесів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні високопродуктивних моделей консенсусу для критичних застосувань, створенні нормативних стандартів для юридично значущих блокчейн-записів, вивченні взаємодії блокчейну з квантово-стійкою криптографією та моделюванні поведінки розподілених систем у комплексних кібератакових сценаріях.

Література:

1. Ragab M., Altalbe A. A Blockchain-based architecture for enabling cybersecurity in the internet-of-critical infrastructures. *Computers, Materials & Continua*. 2022. Vol. 72. № 1. P. 1579–1592. DOI: <https://doi.org/10.32604/cmc.2022.025828>
2. Elsayeh M., Ezzat K. A., El-Nashar H., Omran L. N. Cybersecurity architecture for the internet of medical things and connected devices using blockchain. *Biomedical Engineering: Applications, Basis and Communications*. 2021. Vol. 33. № 02. Article 2150013. DOI: <https://doi.org/10.4015/S1016237221500137>
3. Hsiao S.-J., Sung W.-T. Enhancing Cybersecurity Using Blockchain Technology Based on IoT Data Fusion. *IEEE Internet of Things Journal*. 2023. Vol. 10. № 1. P. 486–498. DOI: <https://doi.org/10.1109/JIOT.2022.3199735>
4. Bekkali A. E., Essaaidi M., Boulmalf M. A Blockchain-Based Architecture and Framework for Cybersecure Smart Cities. *IEEE Access*. 2023. Vol. 11. P. 76359–76370. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3296482>

5. Rathore S., Park J. H. A Blockchain-Based Deep Learning Approach for Cyber Security in Next Generation Industrial Cyber-Physical Systems. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*. 2021. Vol. 17. № 8. P. 5522–5532. DOI: <https://doi.org/10.1109/TII.2020.3040968>

6. Kaur J., Hasan S. N., Orthi S. M., Miah M. A., Goffer M. A., Barikdar C. R., Hassan J. Advanced Cyber Threats and Cybersecurity Innovation – Strategic Approaches and Emerging Solutions. *Journal of Computer Science and Technology Studies*. 2023. Vol. 5. № 3. P. 112–121. DOI: <https://doi.org/10.32996/jcsts.2023.5.3.9>

7. Ajayi O., Saadawi T. Blockchain-Based Architecture for Secured Cyber-Attack Features Exchange. 2020 7th IEEE International Conference on Cyber Security and Cloud Computing (CSCloud) / 6th IEEE International Conference on Edge Computing and Scalable Cloud (EdgeCom) (New York, USA, 01–03 August 2020). New York, 2020. P. 100–107. DOI: <https://doi.org/10.1109/CSCloud-EdgeCom49738.2020.00025>

8. Lin C. Y., Huang L. C., Chen Y. H., Hwang M. S. Research on security and performance of blockchain with innovation architecture technology. *International Journal of Network Security*. 2021. Vol. 23. № 1. P. 1–8. DOI: [https://doi.org/10.6633/IJNS.202101.23\(1\).01](https://doi.org/10.6633/IJNS.202101.23(1).01)

9. Mazhar T., Irfan H. M., Khan S., Haq I., Ullah I., Iqbal M., Hamam H. Analysis of cyber security attacks and its solutions for the smart grid using machine learning and blockchain methods. *Future Internet*. 2023. Vol. 15. № 2. Article 83. DOI: <https://doi.org/10.3390/fi15020083>

10. Yadav S. K., Sharma K., Kumar C., Arora A. Blockchain-based synergistic solution to current cybersecurity frameworks. *Multimedia Tools and Applications*. 2022. Vol. 81. P. 36623–36644. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11042-021-11465-z>

11. Ghiasi M., Dehghani M., Niknam T., Kavousi-Fard A., Siano P., Alhelou H. H. Cyber-Attack Detection and Cyber-Security Enhancement in Smart DC-Microgrid Based on Blockchain Technology and Hilbert Huang Transform. *IEEE Access*. 2021. Vol. 9. P. 29429–29440. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3059042>

12. Moazam M., Iqbal J., Ashraf S., Nabi M. Optimizing cybersecurity performance: A performance-based analysis of blockchain and traditional security architectures. *Spectrum of Engineering Sciences*. 2025. Vol. 3. № 5. P. 786–797. URL: <https://sesjournal.com/index.php/1/article/view/413> (дата звернення: 12.11.2025).

13. Ullah Z., Waheed A., Mohmand I. M., Basar S., Zareei M., Granda F. AICyber-Chain: Combining AI and Blockchain for Improved Cybersecurity. *IEEE Access*. 2024. Vol. 12. P. 142194–142214. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3463976>

14. Ahram T., Sargolzaei A., Sargolzaei S., Daniels J., Amaba B. Blockchain technology innovations. 2017 IEEE Technology & Engineering Management Conference (TEMSCON) (Santa Clara, CA, USA, 08–10 June 2017). Santa Clara, USA, 2017. P. 137–141. DOI: <https://doi.org/10.1109/TEMSCON.2017.7998367>

15. Ahakonye L. A. C., Nwakanma C. I., Kim D. S. Tides of blockchain in IoT cybersecurity. *Sensors*. 2024. Vol. 24. № 10. Article 3111. DOI: <https://doi.org/10.3390/s24103111>

References:

1. Ragab, M., & Altalbe, A. (2022). A blockchain-based architecture for enabling cybersecurity in the internet-of-critical infrastructures. *Computers, Materials & Continua*, 72(1), 1579–1592. <https://doi.org/10.32604/cmc.2022.025828>

2. Elsayeh, M., Ezzat, K. A., El-Nashar, H., & Omran, L. N. (2021). Cybersecurity architecture for the internet of medical things and connected devices using blockchain. *Biomedical Engineering: Applications, Basis and Communications*, 33(2), 2150013. <https://doi.org/10.4015/S1016237221500137>

3. Hsiao, S.-J., & Sung, W.-T. (2023). Enhancing cybersecurity using blockchain technology based on IoT data fusion. *IEEE Internet of Things Journal*, 10(1), 486–498. <https://doi.org/10.1109/JIOT.2022.3199735>

4. Bekkali, A. E., Essaaidi, M., & Boulmalf, M. (2023). A blockchain-based architecture and framework for cybersecure smart cities. *IEEE Access*, 11, 76359–76370. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3296482>

5. Rathore, S., & Park, J. H. (2021). A blockchain-based deep learning approach for cyber security in next generation industrial cyber-physical systems. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 17(8), 5522–5532. <https://doi.org/10.1109/TII.2020.3040968>

6. Kaur, J., Hasan, S. N., Orthi, S. M., Miah, M. A., Goffer, M. A., Barikdar, C. R., & Hassan, J. (2023). Advanced cyber threats and cybersecurity innovation-Strategic approaches and emerging solutions. *Journal of Computer Science and Technology Studies*, 5(3), 112–121. DOI: <https://doi.org/10.32996/jcsts.2023.5.3.9>

7. Ajayi, O., & Saadawi, T. (2020). Blockchain-based architecture for secured cyber-attack features exchange. In *2020 7th IEEE International Conference on Cyber Security and Cloud Computing (CSCloud) / 6th IEEE International Conference on Edge Computing and Scalable Cloud (EdgeCom)* (New York, USA, 01–03 August 2020) (pp. 100–107). New York, USA. <https://doi.org/10.1109/CSCloud-EdgeCom49738.2020.00025>

8. Lin, C. Y., Huang, L. C., Chen, Y. H., & Hwang, M. S. (2021). Research on security and performance of blockchain with innovation architecture technology. *International Journal of Network Security*, 23(1), 1–8. [https://doi.org/10.6633/IJNS.202101.23\(1\).01](https://doi.org/10.6633/IJNS.202101.23(1).01)

9. Mazhar, T., Irfan, H. M., Khan, S., Haq, I., Ullah, I., Iqbal, M., & Hamam, H. (2023). Analysis of cyber security attacks and its solutions for the smart grid using machine learning and blockchain methods. *Future Internet*, 15(2), 83. <https://doi.org/10.3390/fi15020083>

10. Yadav, S. K., Sharma, K., Kumar, C., & Arora, A. (2022). Blockchain-based synergistic solution to current cybersecurity frameworks. *Multimedia Tools and Applications*, 81, 36623–36644. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11042-021-11465-z>

11. Ghiasi, M., Dehghani, M., Niknam, T., Kavousi-Fard, A., Siano, P., & Alhelou, H. H. (2021). Cyber-attack detection and cyber-security enhancement in smart DC-microgrid based on blockchain technology and Hilbert–Huang transform. *IEEE Access*, 9, 29429–29440. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3059042>

12. Moazam, M., Iqbal, J., Ashraf, S., & Nabi, M. (2025). Optimizing cybersecurity performance: A performance-based analysis of blockchain and traditional security architectures. *Spectrum of Engineering Sciences*, 3(5), 786–797. Retrieved from <https://sesjournal.com/index.php/1/article/view/413>

13. Ullah, Z., Waheed, A., Ismail Mohmand, M., Basar, S., Zareei, M., & Granda, F. (2024). AICyber-chain: Combining AI and blockchain for improved cybersecurity. *IEEE Access*, 12, 142194–142214. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3463976>

14. Ahram, T., Sargolzaei, A., Sargolzaei, S., Daniels, J., & Amaba, B. (2017). Blockchain technology innovations. *2017 IEEE Technology & Engineering Management Conference (TEMSCON)* (Santa Clara, CA, USA, 08–10 June 2017) (pp. 137–141). Santa Clara, USA. <https://doi.org/10.1109/TEMSCON.2017.7998367>

15. Ahakonye, L. A. C., Nwakanma, C. I., & Kim, D. S. (2024). Tides of blockchain in IoT cybersecurity. *Sensors*, 24(10), 3111. <https://doi.org/10.3390/s24103111>

УДК 004.852:547.96

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2917-2927](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2917-2927)

Шевчук Олександр Федорович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-8600-0700>

Павлюк Петро Петрович студент факультету інтелектуальних інформаційних технологій та автоматизації, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

Козловський Андрій Володимирович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-9697-1511>

Паночишин Юрій Миколайович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0003-1546-3422>

Сімончук Сергій Володимирович асистент кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0000-7295-5357>

ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ LogP ТА pK_a ФТОРВМІСНИХ НАСИЧЕНИХ ПОХІДНИХ НА ОСНОВІ МОДЕЛЕЙ МАШИННОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Фізико-хімічні властивості органічних сполук, зокрема ліпофільність (LogP) та кислотно-основні характеристики (pK_a), відіграють вирішальну роль у процесах пошуку лікарських засобів і медичній хімії. Точне прогнозування цих параметрів є необхідним для оцінки біодоступності, розподілу та токсикологічних профілів потенційних лікарських засобів. Проте незважаючи на наявність численних обчислювальних методів, їхня прогностична ефективність суттєво знижується при застосуванні до структурно специфічних та вузьких класів сполук, зокрема насичених фторовмісних похідних. Фторорганічні фрагменти здатні істотно модифікувати електронні, просторові та енергетичні характеристики молекул, однак універсальні моделі машинного навчання, побудовані на гетерогенних наборах даних, не враховують цих особливостей у повному обсязі. Таким чином, в основі розробленої

інформаційної технології оцінювання LogP та pK_a фторвмісних насичених похідних було використано спеціально побудований репрезентативний набір даних відкритого доступу із 183 насичених фторованих та нефторованих сполук, що забезпечував найвищі показники прогностичної валідності. Для прогнозування кислотно-основних властивостей найкращі результати досяглися за допомогою Graph Isomorphism Network ($R^2 \approx 0,989$), тоді як для передбачення LogP оптимальною виявилася Graph Convolutional Network із застосуванням AttentiveFP-дескрипторів ($R^2 \approx 0,955$). Запропонована інформаційна технологія реалізована у вигляді веборієнтованої системи, що включає модуль введення хімічних структур (SMILES, SDF/MOL, інтерактивний редактор), блок автоматизованого розрахунку дескрипторів, інтегровані нейромережеві моделі та підсистему візуалізації результатів. Окрім прогнозованих значень pK_a та LogP , система відображає додаткові фізико-хімічні характеристики, такі як молекулярна маса, площа полярної поверхні, дипольний момент та топологічні індекси, що розширює можливості інтерпретації результатів.

Функціональна універсальність рішення забезпечується підтримкою поодинокого завантаження структур, пакетної обробки бібліотек сполук та інтерактивного конструювання молекул. Це дає змогу застосовувати інструмент для віртуального скринінгу, попереднього аналізу, перевірки експериментальних даних, навчальних цілей і наукових досліджень.

Розроблений вебзастосунок не потребує встановлення спеціалізованого програмного забезпечення чи знання мов програмування, що робить його доступним для широкого кола хіміків, фармацевтів і дослідників суміжних галузей.

Ключові слова: інформаційна технологія, прогнозування, машинне навчання, графові нейронні мережі.

Shevchuk Oleksandr Fedorovich Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-8600-0700>

Pavliuk Petro Petrovych Student of the Department of Intelligent Information Technologies and Automation, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia

Kozlovskiy Andrii Volodymyrovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0001-9697-1511>

Panochyshyn Yurii Mykolaiovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0003-1546-3422>

Simonchuk Serhii Volodymyrovych Master of Computer Science, Assistant at the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0000-7295-5357>

INFORMATION TECHNOLOGY FOR *LogP* AND *pK_a* PREDICTION OF FLUORINE-CONTAINING SATURATED DERIVATIVES BASED ON MACHINE LEARNING MODELS

Abstract. The physicochemical properties of organic compounds, in particular lipophilicity (*LogP*) and acid–base characteristics (*pK_a*), play a crucial role in drug discovery and medicinal chemistry. Accurate prediction of these parameters is essential for assessing the bioavailability, distribution, and toxicological profiles of potential drug candidates. However, despite the availability of numerous computational methods, their predictive efficiency significantly decreases when applied to structurally specific and narrow classes of compounds, particularly saturated fluorine-containing derivatives. Fluoroorganic fragments can substantially modify the electronic, spatial, and energetic characteristics of molecules, yet universal machine learning models built on heterogeneous datasets do not fully account for these peculiarities.

Therefore, the developed information technology for evaluating *LogP* and *pK_a* of fluorine-containing saturated derivatives was based on a specially constructed representative open-access dataset comprising 183 saturated fluorinated and non-fluorinated compounds, which ensured the highest predictive validity. For acid–base property prediction, the best performance was achieved using a Graph Isomorphism Network ($R^2 \approx 0.989$), whereas for *LogP* prediction the optimal approach was a Graph Convolutional Network with AttentiveFP descriptors ($R^2 \approx 0.955$).

The proposed information technology has been implemented as a web-based system that includes a chemical structure input module (SMILES, SDF/MOL, interactive editor), an automated descriptor calculation block, integrated neural network models, and a results visualization subsystem. In addition to the predicted *pK_a* and *LogP* values, the system displays supplementary physicochemical characteristics such as molecular weight, polar surface area, dipole moment, and topological indices, thereby enhancing interpretability of the results.

The functional versatility of the solution is ensured by its support for single-structure input, batch processing of compound libraries, and interactive molecular

design. This enables its use in virtual screening, preliminary analysis, experimental data verification, educational purposes, and scientific research. The developed web application does not require installation of specialized software or knowledge of programming languages, making it accessible to a broad audience of chemists, pharmacists, and researchers in related fields.

Keywords: information technology, prediction, machine learning, graph neural networks.

Постановка проблеми. Фізико-хімічні властивості сполук, зокрема ліпофільність та кислотно-основні характеристики, відіграють надзвичайно важливу роль у хімії та суміжних науках. У фармацевтичних дослідженнях саме вони значною мірою визначають успішність потенційного лікарського кандидата [1]. Ліпофільність, яку зазвичай оцінюють шляхом вимірювання розподілу сполуки між 1-октанолом і водою (LogP), безпосередньо впливає на фармакокінетичні властивості молекули, такі як абсорбція, розподіл, метаболізм, елімінація та токсичність. Підвищена ліпофільність може покращувати проникність крізь клітинні мембрани та біодоступність препарату, проте водночас здатна спричиняти токсичні або побічні ефекти [1], [2]. Навпаки, низька ліпофільність зумовлює схильність молекули до полярного середовища та полегшує виведення із плазми, проте обмежує ефективність абсорбції [1], [3].

Не менш важливим параметром є кислотно-основні властивості, що визначають іонізаційний стан сполук за фізіологічних умов і безпосередньо впливають на біодоступність, розподіл і взаємодію з біологічними мішенями. Для їх кількісного опису використовують значення pK_a – від’ємний логарифм константи кислотно-основної рівноваги. Надійне прогнозування LogP та pK_a є ключовим завданням при розробці нових біоактивних молекул і значно підвищує шанси на успіх під час доклінічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв’язку з розвитком методів штучного інтелекту з’явилася низка робіт, присвячених прогнозуванню фізико-хімічних параметрів молекул [4-12]. Зокрема, були запропоновані графові нейронні мережі [4], ансамблі дерев рішень [5], гаусові процеси [6] та комбіновані методи [7], які показали доволі точні результати прогнозування у випадку великих універсальних наборів даних.

Проте, результати тестування, представлені у дослідженні [13], показали, що ефективність запропонованих моделей значно знижується при їхньому застосуванні до певних вузьких класів сполук. Зокрема, це стосується насичених фторвмісних похідних, які заслуговують особливої уваги через свої специфічні фізико-хімічні властивості.

Фтор має унікальні властивості, які суттєво змінюють електронну структуру, кислотність/основність та ліпофільність молекул. Ці особливості

широко використовуються у медичній хімії, і в окремі роки понад половина нових зареєстрованих лікарських засобів містила саме фторорганічні фрагменти [14], [15]. Попри це, систематизовані дані та прогностичні моделі для насичених фторованих сполук залишалися досі відсутніми, що створювало суттєвий науковий розрив.

У дослідженні [13] було здійснено спробу заповнити цю прогалину шляхом створення машинних моделей прогнозування LogP та pK_a для фторвмісних насичених похідних на спеціально побудованому наборі експериментальних даних, що включав циклоалкани, азетидин, піролідин, піперидин, біциклічні та ациклічні системи із фторвмісними замісниками (CH_2F , CHF_2 , CF_3 , gem- CF_2 тощо), а також відповідні нефторовані аналоги. Використання молекулярних дескрипторів і алгоритмів машинного навчання дозволило побудувати моделі, які демонстрували високу точність та відтворюваність прогнозів, підтверджуючи значимість фторвмісних фрагментів для фізико-хімічних властивостей.

Разом з тим результати цього дослідження мали переважно теоретичний характер. Моделі існували у вигляді програмного коду та вимагали спеціалізованих знань у сфері хімічної інформатики та програмування. Це обмежувало можливість їхнього використання іншими науковцями та практиками.

Саме тому виникла потреба у створенні відповідного програмного інструменту з інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом, який забезпечить широкий науковій спільноті простий та відкритий доступ до розроблених моделей. Такий інструмент дозволить інтегрувати отримані результати у практичні дослідження, сприяючи швидшій валідації гіпотез і підвищенню ефективності розробки нових молекул.

Мета статті – є розроблення інформаційної технології для прогнозування кислотно-основних властивостей (pK_a) та ліпофільності (LogP) насичених фторвмісних похідних на основі моделей машинного навчання.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні використано унікальний набір із 183 насичених фторвмісних та нефторованих похідних, для яких експериментально визначено значення pK_a та LogP . До вибірки увійшли первинні та вторинні аміни, а також карбонові кислоти, представлені моноциклічними, біциклічними (містковими, спіро- та злитими) та ациклічними системами. Структури включали фрагменти CH_2F , CHF_2 , CF_3 , CF_2 , gem- CF_2 , а також відповідні нефторовані аналоги.

Для забезпечення коректного навчання моделі його було поділено на 80 % тренувальної та 20 % тестової підмножини за принципом стратифікованого розподілу. Для уникнення перетину структурно подібних молекул між підмножинами використовувалася перевірка за коефіцієнтом схожості Танімото ($\geq 90\%$) [16], після чого подібні сполуки переносилися в одну групу

зі збереженням цільових пропорцій. Під час попередньої обробки було вилучено аномальні значення, а також відібрано релевантні дескриптори.

Дескриптори формувалися на основі топологічних, електронних та підструктурних характеристик із використанням RDKit [10] та суміжних бібліотек [9], [17].

Попередньо проведені дослідження включали тестування різних алгоритмів машинного навчання: ансамблевих моделей, гаусових процесів, градієнтного бустингу та графових нейронних мереж [4–7]. Порівняння результатів показало, що графові нейромережі продемонстрували найвищу точність прогнозування для обох цільових показників. Проте, для задачі оцінювання pK_a найкращі результати забезпечила модель на основі Graph Isomorphism Network (GIN) [18] із точністю $R^2 \approx 0,989$, а для $LogP$ найвищу ефективність мала Graph Convolutional Network (GCN) [19] з використанням AttentiveFP-дескрипторів ($R^2 \approx 0,955$).

Оптимізація гіперпараметрів здійснювалася із застосуванням hyperopt [20] у поєднанні з двоохфолдною крос-валідацією, оскільки тестування моделей із 3–5 фолдами продемонструвало деградацію точності (R^2 знижувався від 0,809 до 0,772). Стратифікований поділ використовувався для збереження балансу класів і діапазонів експериментальних значень.

Для перевірки відповідності передбачень хімічній логіці застосовували методи пояснюваного штучного інтелекту. Зокрема, substructure mask explanation (SME) підтвердив, що значущість фторовмісних фрагментів у моделі корелює з експериментальними трендами зміни кислотності та ліпофільності. Таким чином, на основі отриманих результатів було сформовано програмну бібліотеку та відкрито набір даних, що створило передумови для розроблення відповідної інформаційної технології.

Архітектура інформаційної технології. Інформаційна технологія реалізована у вигляді веб-застосунку на базі фреймворку Streamlit. Архітектура системи побудована за модульним принципом і складається з чотирьох основних компонентів, які забезпечують повний цикл обробки молекулярних даних (рис. 1)

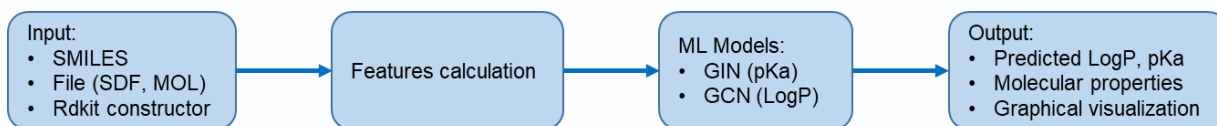

Рис. 1. Блок-схема роботи застосунку

1. Модуль введення даних підтримує три формати представлення хімічних структур: SMILES, молекулярні файли у форматах SDF та MOL, а також інтерактивний редактор молекулярних структур Rdk.

2. Модуль розрахунку дескрипторів виконує автоматичне обчислення молекулярних характеристик на основі отриманої молекули із попереднього модулю, які необхідні для нейронних моделей.

3. Блок моделей машинного навчання включає дві спеціалізовані нейронні мережі: Graph Isomorphism Network (GIN) для прогнозування значень pK_a та Graph Convolutional Network (GCN) для передбачення коефіцієнта розподілу $LogP$. Обидві моделі використовують графове представлення молекул, що дозволяє врахувати не лише атомний склад, але й топологію хімічних сполук.

4. Модуль виведення результатів представляє користувачу передбачені значення pK_a та $LogP$ разом із основними фізико-хімічними властивостями.

Практичне використання інформаційної технології. Інтерфейс розробленої ІТ дозволяє досліднику вводити хімічні структури у різний спосіб: шляхом безпосереднього введення SMILES, завантаження готового файлу зі структурою або побудови молекули вручну за допомогою інтерактивного редактора (рис. 2).

Після завантаження молекули система автоматично обчислює всі необхідні молекулярні дескриптори, що використовуються у процесі прогнозування.

Завдяки цьому застосунок виконує не лише функцію інструмента для передбачення значень $LogP$ та pK_a , але й може слугувати середовищем для попереднього аналізу фізико-хімічних характеристик сполук.

Прогнозування кислотно-основних властивостей та ліпофільності насичених фторвмісних похідних здійснюється з використанням графових нейронних мереж, які, згідно з попередніми дослідженнями [13], продемонстрували найвищу прогностичну ефективність для цього класу сполук.

Таким чином, реалізований програмний інтерфейс інтегрує саме ті алгоритми, які забезпечили максимальну точність під час моделювання значень pK_a та $LogP$.

Система також надає доступ до додаткових фізико-хімічних дескрипторів, що можуть бути релевантними для інтерпретації результатів прогнозування.

Серед них – молекулярна маса, загальна та позитивна площа полярної поверхні, дипольний момент, топологічні індекси та інші характеристики, які впливають на поведінку молекули в моделі та підвищують інформативність отриманих результатів (рис. 3).

Отже, такий підхід дозволяє не лише отримувати цільові значення прогнозу, але й аналізувати фактори, що визначають їх формування, що, у свою чергу, забезпечує кращу інтерпретованість і наукову придатність програмного інструмента.

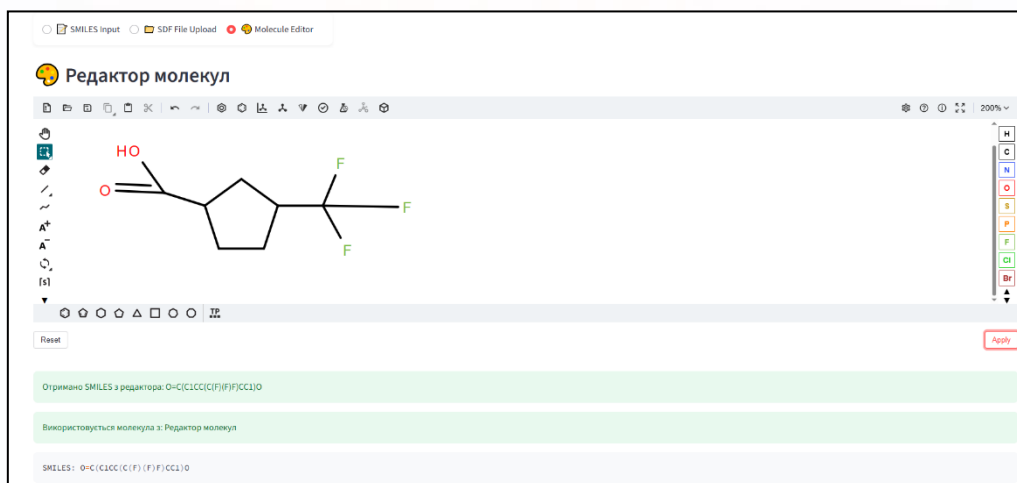
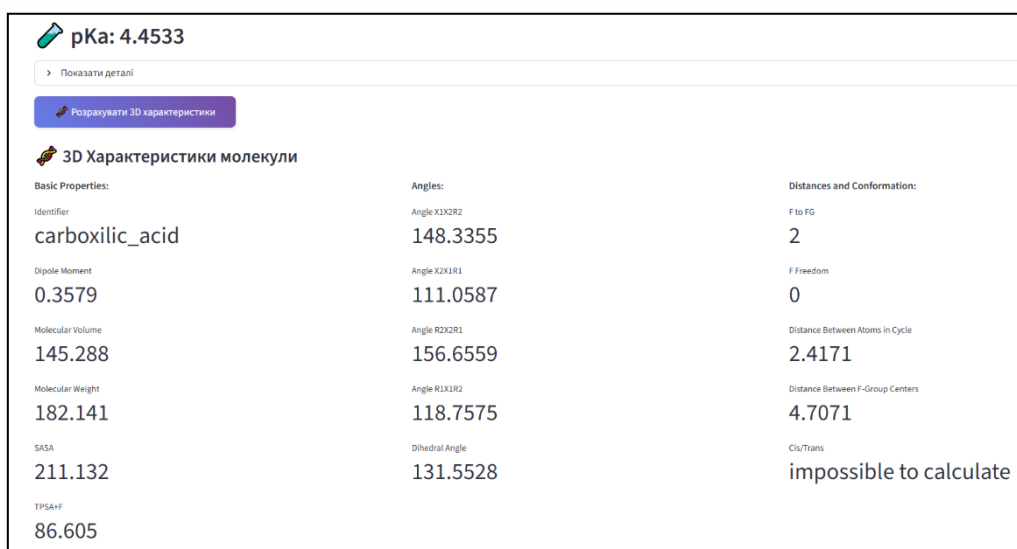

Рис. 2. Побудова молекули за допомогою інтерактивного редактора

3D Характеристики молекули		
Basic Properties:	Angles:	Distances and Conformation:
Identifier	Angle X1X2R2	F to FG
carboxilic_acid	148.3355	2
Dipole Moment	Angle X2X1R1	F Freedom
0.3579	111.0587	0
Molecular Volume	Angle R2X2R1	Distance Between Atoms in Cycle
145.288	156.6559	2.4171
Molecular Weight	Angle R1X1R2	Distance Between F-Group Centers
182.141	118.7575	4.7071
SASA	Dihedral Angle	Cis/Trans
211.132	131.5528	impossible to calculate
TPSA _{AF}		
86.605		

Рис. 3. Розраховані ознаки та значення рКа для молекули
«O=C(C1CC(C(F)(F)F)CC1)O»

Ще однією важливою перевагою створеного інтерфейсу є його функціональна універсальність. Система підтримує як точковий аналіз окремих молекул за SMILES-нотацією, так і пакетну обробку бібліотек сполук у файловому форматі. Крім того, користувач має змогу самостійно конструювати нові структури та оперативно оцінювати їхні властивості. Така гнучкість робить інструмент придатним для віртуального скринінгу, перевірки експериментальних даних та освітнього застосування у сфері хімічної інформатики.

Розроблений вебзастосунок доступний онлайн за посиланням [21]. Його використання не потребує спеціальної підготовки у програмуванні чи локального встановлення програмного забезпечення, що спрощує доступ для широкої наукової аудиторії. Це, у свою чергу, забезпечує можливість інтеграції

отриманих результатів у практичні дослідження, їх валідації та порівняння з альтернативними підходами.

Висновки. У роботі створено інформаційну технологію для прогнозування pK_a та LogP насичених фторвмісних похідних на основі високоточних моделей машинного навчання. Система реалізована у вигляді вебзастосунку, що включає модулі введення хімічних структур, обчислення дескрипторів, застосування графових нейронних мереж (GIN і GCN) та візуалізацію результатів.

Запропоноване рішення враховує основні вимоги, що висуваються до сучасних інструментів хімічної інформатики, а саме: забезпечення можливості швидкого прогнозування значень LogP та pK_a для широкого кола фторвмісних сполук; автоматизоване обчислення молекулярних дескрипторів; надання результатів у зручному графічному форматі; забезпечення універсальності в роботі з різними типами вхідних даних (SMILES, файлові структури, інтерактивна побудова молекул). Ключовою перевагою запропонованої інформаційної технології є поєднання високої прогностичної точності з доступним та інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом. Такий підхід забезпечує можливість інтеграції інструмента у прикладні наукові дослідження без необхідності володіння спеціалізованими навичками програмування, що, своєю чергою, сприяє валідації гіпотез та підвищенню ефективності процесів молекулярного скринінгу.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на розширення функціоналу застосунку за рахунок включення інших класів сполук.

Література:

1. Benaiges, D., Pedro-Botet, J., & Climent, E. (2021). Hydrophilic or lipophilic statins? *Frontiers in Cardiovascular Medicine*. <https://doi.org/10.3389/fcvm.2021.687585>
2. Kuentz, M. T., & Arnold, Y. (2009). Influence of molecular properties on oral bioavailability of lipophilic drugs – mapping of bulkiness and different measures of polarity. <https://doi.org/10.1080/10837450802626296>
3. Challener, C. (2017). Oral delivery of biologic APIs: The challenge continues. *Drug Development & Delivery*, 41(3).
4. Wang, D., Liu, X., Zhong, F., Wan, X., Li, X., Li, Z., Luo, X., Chen, K., Jiang, H., & Zheng, M. (2020). Pushing the boundaries of molecular representation for drug discovery with the graph attention mechanism. *Journal of Medicinal Chemistry*, 63(16). <https://doi.org/10.1021/acs.jmedchem.9b00959>
5. Baltruschat, M., & Czodrowski, P. (2020). Machine learning meets pKa. *F1000Research*. <https://doi.org/10.12688/f1000research.22090.2>
6. Caine, B. (2019). On the development and application of AIBL-pKa, a pKa predictor based on equilibrium bond lengths of a single protonation state.
7. Yang, Q., Li, Y., Liu, Y., Zhang, L., Luo, S., & Cheng, J. (2020). Holistic prediction of the pKa in diverse solvents based on a machine-learning approach. *Angewandte Chemie International Edition*, 43. <https://doi.org/10.1002/anie.202008528>

8. Xiong, J., Li, Z., Wang, G., Fu, Z., Zhong, F., Xu, T., Liu, X., Huang, Z., Liu, X., Chen, K., Jiang, H., & Zheng, M. (2022). Multi-instance learning of graph neural networks for aqueous pKa prediction. *Bioinformatics*, 38(3). <https://doi.org/10.1093/bioinformatics/btab714>

9. Li, M., Zhou, J., Hu, J., Fan, W., Zhang, Y., Gu, Y., & Karypis, G. (2017). DGL-LifeSci: An open-source toolkit for deep learning on graphs in life science. *ACS Omega*, 6(41). <https://doi.org/10.1021/acsomega.1c04017>

10. Landrum, G. (2023, September). RDKit: Open-source cheminformatics [Online]. Retrieved from <https://www.rdkit.org>

11. Raddi, R. M., & Voelz, V. A. (2022). Stacking Gaussian processes to improve pKa predictions in the SAMPL7 challenge. *Journal of Computer-Aided Molecular Design*, 35. <https://doi.org/10.1007/s10822-021-00411-8>

12. Wang, Y., Xiong, J., Xiao, F., Zhang, W., Cheng, K., Rao, J., Niu, B., Tong, X., Qu, N., Zhang, R., Wang, Y., Li, K., Li, X., & Zheng, M. (2023). LogD7.4 prediction enhanced by transferring knowledge from chromatographic retention time, microscopic pKa and logP. *Journal of Cheminformatics*, 15(76). <https://doi.org/10.1186/s13321-023-00754-4>

13. Gurbych, O., Pavliuk, P., Krasnienkov, D., Liashuk, O., Melnykov, K., Grygorenko, O. (2025). Filling the gap in LogP and pKa evaluation for saturated fluorine-containing derivatives with machine learn.. *Journal of Computational Chemistry*, 46(2). <https://doi.org/10.1002/jcc.70002>

14. Inoue, M., Sumii, Y., & Shibata, N. (2020). Contribution of organofluorine compounds to pharmaceuticals. *ACS Omega*, 5(19). <https://doi.org/10.1021/acsomega.0c00830>

15. O'Hagan, D., & Young, R. J. (2023). Future challenges and opportunities with fluorine in drugs. *Medicinal Chemistry Research*, 32(7). <https://doi.org/10.1007/s00044-023-03094-y>

16. Tanimoto, T. T. (1958). An elementary mathematical theory of classification and prediction.

17. Moriwaki, H., Tian, Y.-S., Kawashita, N., & Takagi, T. (2018). Mordred: A molecular descriptor calculator. *Journal of Cheminformatics*, 10. <https://doi.org/10.1186/s13321-018-0258-y>

18. Wieder, M., Mayr, F., Wieder, O., & Langer, T. (2022). Improving small-molecule pKa prediction using transfer learning with graph neural networks. *Frontiers in Chemistry*, 10. <https://doi.org/10.3389/fchem.2022.866585>

19. Kipf, T. N., & Welling, M. (2017). Semi-supervised classification with graph convolutional networks [Online]. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1609.02907>

20. Bergstra, J., Yamins, D., & Cox, D. D. (2013). Making a science of model search: Hyperparameter optimization in hundreds of dimensions for vision architectures. *Proceedings of the 28th International Conference on Machine Learning*.

21. FluoricLogPpKa. (2025). [Online]. Retrieved from <http://fluoriclogppka.com>

References:

1. Benaiges, D., Pedro-Botet, J., & Climent, E. (2021). Hydrophilic or lipophilic statins? *Frontiers in Cardiovascular Medicine*. <https://doi.org/10.3389/fcvm.2021.687585>

2. Kuentz, M. T., & Arnold, Y. (2009). Influence of molecular properties on oral bioavailability of lipophilic drugs – mapping of bulkiness and different measures of polarity. <https://doi.org/10.1080/10837450802626296>

3. Challener, C. (2017). Oral delivery of biologic APIs: The challenge continues. *Drug Development & Delivery*, 41(3).

4. Wang, D., Liu, X., Zhong, F., Wan, X., Li, X., Li, Z., Luo, X., Chen, K., Jiang, H., & Zheng, M. (2020). Pushing the boundaries of molecular representation for drug discovery with the graph attention mechanism. *Journal of Medicinal Chemistry*, 63(16). <https://doi.org/10.1021/acs.jmedchem.9b00959>

5. Baltruschat, M., & Czodrowski, P. (2020). Machine learning meets pKa. *F1000Research*. <https://doi.org/10.12688/f1000research.22090.2>
6. Caine, B. (2019). On the development and application of AIBL-pKa, a pKa predictor based on equilibrium bond lengths of a single protonation state.
7. Yang, Q., Li, Y., Liu, Y., Zhang, L., Luo, S., & Cheng, J. (2020). Holistic prediction of the pKa in diverse solvents based on a machine-learning approach. *Angewandte Chemie International Edition*, 43. <https://doi.org/10.1002/anie.202008528>
8. Xiong, J., Li, Z., Wang, G., Fu, Z., Zhong, F., Xu, T., Liu, X., Huang, Z., Liu, X., Chen, K., Jiang, H., & Zheng, M. (2022). Multi-instance learning of graph neural networks for aqueous pKa prediction. *Bioinformatics*, 38(3). <https://doi.org/10.1093/bioinformatics/btab714>
9. Li, M., Zhou, J., Hu, J., Fan, W., Zhang, Y., Gu, Y., & Karypis, G. (2017). DGL-LifeSci: An open-source toolkit for deep learning on graphs in life science. *ACS Omega*, 6(41). <https://doi.org/10.1021/acsomega.1c04017>
10. Landrum, G. (2023, September). RDKit: Open-source cheminformatics [Online]. Retrieved from <https://www.rdkit.org>
11. Raddi, R. M., & Voelz, V. A. (2022). Stacking Gaussian processes to improve pKa predictions in the SAMPL7 challenge. *Journal of Computer-Aided Molecular Design*, 35. <https://doi.org/10.1007/s10822-021-00411-8>
12. Wang, Y., Xiong, J., Xiao, F., Zhang, W., Cheng, K., Rao, J., Niu, B., Tong, X., Qu, N., Zhang, R., Wang, Y., Li, K., Li, X., & Zheng, M. (2023). LogD7.4 prediction enhanced by transferring knowledge from chromatographic retention time, microscopic pKa and logP. *Journal of Cheminformatics*, 15(76). <https://doi.org/10.1186/s13321-023-00754-4>
13. Gurbych, O., Pavliuk, P., Krasnienkov, D., Liashuk, O., Melnykov, K., Grygorenko, O. (2025). Filling the gap in LogP and pKa evaluation for saturated fluorine-containing derivatives with machine learning. *Journal of Computational Chemistry*, 46(2). <https://doi.org/10.1002/jcc.70002>
14. Inoue, M., Sumii, Y., & Shibata, N. (2020). Contribution of organofluorine compounds to pharmaceuticals. *ACS Omega*, 5(19). <https://doi.org/10.1021/acsomega.0c00830>
15. O'Hagan, D., & Young, R. J. (2023). Future challenges and opportunities with fluorine in drugs. *Medicinal Chemistry Research*, 32(7). <https://doi.org/10.1007/s00044-023-03094-y>
16. Tanimoto, T. T. (1958). An elementary mathematical theory of classification and prediction.
17. Moriwaki, H., Tian, Y.-S., Kawashita, N., & Takagi, T. (2018). Mordred: A molecular descriptor calculator. *Journal of Cheminformatics*, 10. <https://doi.org/10.1186/s13321-018-0258-y>
18. Wieder, M., Mayr, F., Wieder, O., & Langer, T. (2022). Improving small-molecule pKa prediction using transfer learning with graph neural networks. *Frontiers in Chemistry*, 10. <https://doi.org/10.3389/fchem.2022.866585>
19. Kipf, T. N., & Welling, M. (2017). Semi-supervised classification with graph convolutional networks [Online]. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1609.02907>
20. Bergstra, J., Yamins, D., & Cox, D. D. (2013). Making a science of model search: Hyperparameter optimization in hundreds of dimensions for vision architectures. *Proceedings of the 28th International Conference on Machine Learning*.
21. FluoricLogPpKa. (2025). [Online]. Retrieved from <http://fluoriclogppka.com>

УДК 004.8:355/359

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2928-2939](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2928-2939)

Шуптар-Пориваєва Наталія Йосипівна кандидат економічних наук, доцент, старший викладач кафедри фундаментальних наук, Військова академія (м. Одеса), <https://orcid.org/0000-0002-3260-2714>

ВІЙСЬКОВИЙ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Анотація. У статті проведено комплексний аналіз сучасних тенденцій розвитку технологій штучного інтелекту у військовій сфері та визначено особливості їхнього впровадження у провідних державах світу — Сполучених Штатах Америки, Китаї, країнах Європейського Союзу та Україні.

У дослідженні розкрито сучасний стан, тенденції та перспективи впровадження військового штучного інтелекту у контексті трансформації способів ведення війни. Визначено, що штучний інтелект став ключовим фактором формування нової архітектури оборонних систем, забезпечення інформаційної переваги та зменшення людських втрат у бойових операціях.

Проведено порівняльний аналіз рівня розвитку технологій військового штучного інтелекту у США, Китаї, країнах ЄС та Україні за критеріями інституційного забезпечення, фінансування, ступеня автономності систем і рівня етичного регулювання. Розкрито сучасний стан і динаміку ринку військових технологій штучного інтелекту у провідних світових лідерах галузі та Україні.

Окрему увагу приділено аналізу українського досвіду, що набув унікального характеру через реальне застосування технологій штучного інтелекту у бойових діях, що створює підґрунтя для розробки національної стратегії розвитку військового штучного інтелекту.

Здійснено аналіз сучасних напрямів впровадження штучного інтелекту у сферу вітчизняного сектору оборони та виявлено основні шляхи його розвитку. Водночас у статті окреслено ключові бар'єри на шляху впровадження військового штучного інтелекту в нашої державі. Запропоновано напрями подальших досліджень, пов'язані з формуванням центрів компетенцій, розвитком нормативно-правової бази, етичного регулювання та міжнародної кооперації у межах програм Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу.

Ключові слова: військовий штучний інтелект, військові системи та технології, автономні системи, порівняльний аналіз, збройні сили

Shuptar-Poryvayeva Nataliia C.Sc. (Economics), Associate Professor, Senior Lecturer, Department of Fundamental Sciences, The Military Academy (Odesa), <https://orcid.org/0000-0002-3260-2714>

MILITARY ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE GLOBAL CONTEXT: A COMPARATIVE STUDY OF UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of current trends in the development of artificial intelligence technologies in the defense sector and identifies the key features of their implementation in leading countries — the United States, China, the European Union, and Ukraine. The study examines the current state, dynamics, and prospects of integrating military artificial intelligence within the broader transformation of modern warfare. It is emphasized that artificial intelligence has become a crucial factor in shaping a new architecture of defense systems, ensuring information superiority, enhancing decision-making efficiency, and reducing human losses in combat operations.

A comparative analysis of the level of development of military artificial intelligence technologies in the United States, China, EU member states, and Ukraine has been conducted according to criteria such as institutional support, funding, system autonomy, and ethical regulation. The article highlights the global trends in the defense artificial intelligence market and presents the specifics of Ukraine's progress in this area. Special attention is given to the Ukrainian experience, which is unique due to the real-world application of artificial intelligence technologies in ongoing combat operations. This experience forms the foundation for developing a national strategy for military artificial intelligence advancement.

The study also outlines modern directions for integrating artificial intelligence into the national defense sector and identifies the main pathways for further technological development. At the same time, key barriers to the effective implementation of military artificial intelligence in Ukraine are analyzed. The article concludes by proposing priority areas for future research, including the establishment of competence centers, the development of a comprehensive regulatory framework, the introduction of ethical oversight mechanisms, and enhanced international cooperation within NATO and EU initiatives.

Keywords: military artificial intelligence, military systems and technologies, autonomous systems, comparative analysis, armed forces.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання інтенсивності воєнних конфліктів, розвитку гібридних форм протистояння та динамічних змін у сфері безпеки особливого значення набуває використання технологій

штучного інтелекту (ШІ) у військовій справі. Технології ШІ стають одним із ключових чинників трансформації збройних сил, оскільки забезпечують якісно новий рівень автоматизації процесів управління, розвідки, логістики та бойових операцій.

Інтелектуальні системи, що базуються на технологіях штучного інтелекту, відіграють ключову роль у підвищенні точності оцінювання бойової обстановки та швидкості реагування військових підрозділів. Завдяки можливостям автоматизованої обробки даних з різномірних джерел — супутникових знімків, безпілотних літальних апаратів, систем радіолокаційної розвідки — такі системи здатні у реальному часі формувати об'єктивну картину поля бою. Це забезпечує прийняття більш обґрунтованих рішень, оптимізує використання ресурсів і зменшує ризики помилок, спричинених людським фактором. Таким чином, інтеграція інтелектуальних технологій у військові системи управління значно підвищує ефективність дій військ у динамічних умовах сучасних збройних конфліктів.

Наразі, процес впровадження ШІ у збройні сили є досить складним, проте очевидно, що штучний інтелект поступово набуватиме широкого поширення. Міжнародна спільнота, зокрема країни НАТО, активно розвиває та інтегрує ШІ у свої оборонні стратегії. Зокрема, у 2024 році НАТО оголосило про створення стратегічної ініціативи з розвитку ШІ в обороні, що передбачає розробку стандартів, етичних норм та спільних технологічних платформ для країн-членів альянсу [1].

Особливо актуальним є дослідження досвіду України, яка з 2022 року активно застосовує автономні системи ШІ в умовах повномасштабного збройного конфлікту, та його порівняння зі світовими лідерами в цій сфері.

Порівняльний аналіз дозволить визначити сильні та слабкі сторони національних стратегій, оцінити ефективність інтеграції технологій у військові системи та виявити перспективи розвитку оборонних можливостей на основі міжнародного досвіду.

Таким чином, проведення порівняльного аналізу українського та міжнародного досвіду застосування військового ШІ є надзвичайно актуальним для наукового та практичного розуміння тенденцій розвитку сучасних збройних сил, оцінки ефективності впровадження технологій автономного управління та визначення перспектив подальшого розвитку оборонних систем на національному та глобальному рівнях.

Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу стратегій розвитку та практичного застосування технологій штучного інтелекту у Збройних Силах України та провідних світових держав (Сполучені Штати Америки, Китай, Європейський Союз), з метою виявлення особливостей інтеграції ШІ у військові системи та оцінки перспектив його розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, питання застосування штучного інтелекту у військовій сфері стає предметом активних наукових дискусій у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Серед зарубіжних дослідників, що вивчали застосування ШІ для військових цілей, виявивши широкі наслідки для таких сфер, як прийняття тактичних та стратегічних рішень, баланс між наступом та обороною, а також моральна складність алгоритмічних підходів до військової етики варто відзначити A.S. Gill [2], M.S. Horowitz [3-5], C. Hunter and B. E. Bowen [6], J. Johnson [7], K. Payne [8].

Наукові роботи щодо ролі ШІ у поширенні дезінформації та неправдивої інформації у збройних конфліктах проводились J. Esberg and C. Mikulaschek [9], B F. Walter [10].

Виявлення та прогнозування конфліктів засобами штучного інтелекту вивчали A. Duursma and J. Karlsrud [11] та V. Sticher [12].

За останні кілька років українська наукова спільнота суттєво активізувалася у вивченні застосування штучного інтелекту в оборонній сфері.

Серед вітчизняних вчених, що працюють над цією проблематикою, можна виділити О. Трофименко [13], М.І. Литвиненко [14], А. Гавриленко [15], А. Гурнович [16].

Результати дослідження. Сьогодні низка країн реалізують національні військові програми, що передбачають застосування штучного інтелекту як у системах управління військами та зброєю, так і в окремих зразках озброєння та військової техніки.

Визначити точні обсяги та напрями витрат військових, зокрема у сфері штучного інтелекту, практично неможливо, оскільки більшість відповідних програм має обмежений або секретний статус. Водночас аналіз відкритих джерел дозволяє окреслити загальні тенденції та основні напрями фінансування.

Світовий ринок військових технологій штучного інтелекту у 2022 році оцінювався приблизно у 4,8 млрд дол.

США, а вже у 2024 році — у 9,3 млрд дол. США. За найконсервативнішими прогнозами, обсяг цього ринку до 2030 року може зрости до 13–19 млрд дол. США, тоді як помірний сценарій передбачає зростання до 25–30 млрд дол. США.

У разі подальшої ескалації воєнних конфліктів у світі можливе збільшення обсягів ринку до 35–40 млрд дол. США і більше (рис. 1).

Відзначається, що до 50% інвестицій у розвиток військових систем штучного інтелекту може здійснюватися через приватний сектор - зокрема стартапи, венчурні фонди та великі технологічні компанії [17].

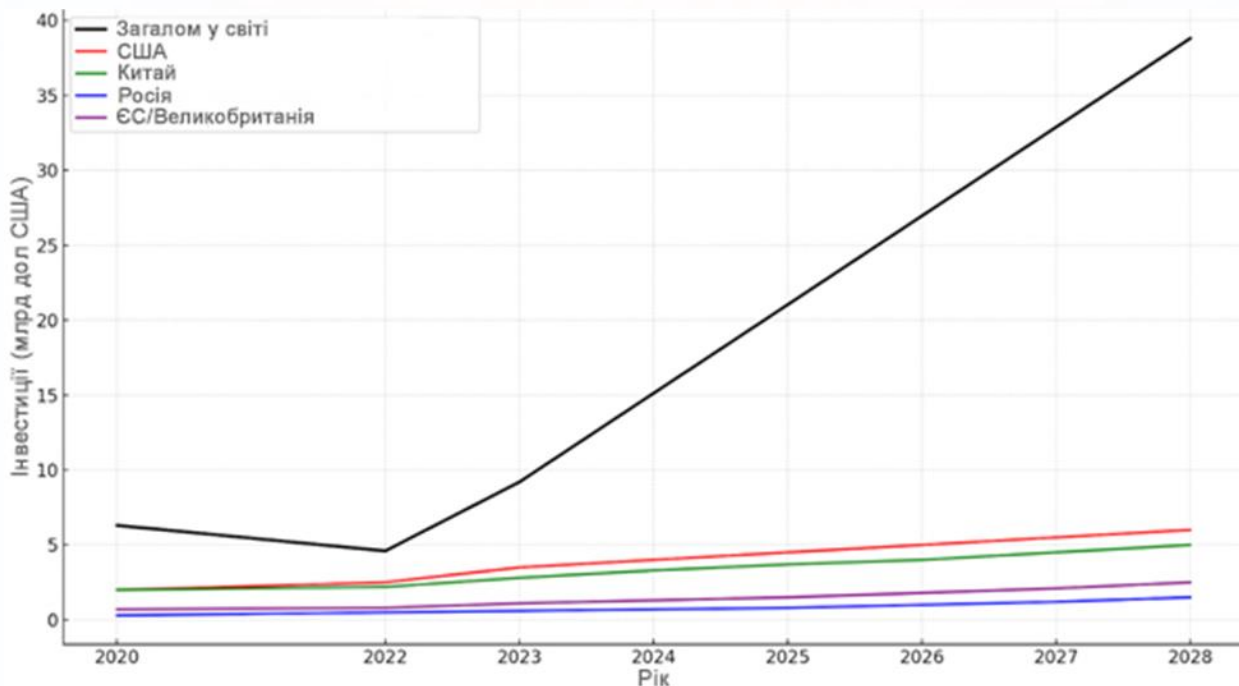

Рис. 1. Прогноз об'єму глобального ринку
військових систем штучного інтелекту до 2028 року
Дані з джерела [17]

США

На сучасному етапі лідируючі позиції у сфері розроблення та впровадження оборонних систем штучного інтелекту посідають Сполучені Штати Америки. Це зумовлено, зокрема, тісною взаємодією Пентагону з провідними технологічними компаніями, такими як Palantir, Anduril, Shield AI та Scale AI, які отримують багатомільярдні державні контракти. У 2023 році Міністерство оборони США створило спеціальний підрозділ Task Force Lima, діяльність якого спрямована на розроблення та інтеграцію генеративного штучного інтелекту у збройні сили, а також ініціювало масштабну програму Replicator, направлену на розгортання тисяч безпілотних систем з ШІ.

Бюджет Пентагону, спрямований на розвиток технологій штучного інтелекту, збільшився з 600 млн дол. США у 2018 році до 1,8 млрд дол. США у 2024 році. Загальні щорічні витрати на військові розробки у сфері штучного інтелекту оцінюються на рівні 4–6 млрд дол. США (рис.2) [17].

Китай

У межах реалізації політики «військово-цивільного злиття» провідні китайські компанії у сфері штучного інтелекту - SenseTime, Megvii та iFlytek - отримують державну підтримку для проведення науково-дослідних та конструкторських робіт. За даними Centre for International Governance Innovation (CIGI), у 2023 році обсяг фінансування технологій подвійного призначення в

Китайській Народній Республіці становив від 2,5 до 3 млрд дол. США щорічно (рис.2) [18].

Китай активно розвиває напрями створення автономних безпілотних літальних апаратів (зокрема серій Wing Loong і CH-5) та підводних безпілотних систем. У районі Південно-Китайського моря здійснюються випробування флотів, керованих штучним інтелектом, зокрема із застосуванням роїв дронів. Крім того, технології штучного інтелекту активно інтегруються у сфери кібероперацій, протиповітряної оборони, систем розвідки, спостереження та рекогносцировки (ISR), а також у процеси прогнозного аналізу.

Європейський союз та Великобританія

Починаючи з 2021 року, ЄС через Європейський оборонний фонд (European Defence Fund) інвестував близько 1,5 млрд євро у проєкти, пов'язані з розвитком штучного інтелекту, робототехніки та автономних систем (рис.2). Згідно з Оборонним оглядом ЄС 2025 року, штучний інтелект визнано одним із ключових компонентів збройних сил майбутнього.

Основними напрямками досліджень і розробок визначено: розпізнавання цілей, навігацію без використання GPS, забезпечення сумісності ШІ-систем між збройними силами країн-членів НАТО. Наразі проводяться випробування автономних платформ, модулів для аналізу загроз, систем предиктивної аналітики та технологій протидії ворожим безпілотникам.

Велика Британія, своєю чергою, активно розбудовує оборонні центри штучного інтелекту (AI hubs) та співпрацює у цій сфері зі Сполученими Штатами Америки та Ізраїлем. До 2030 року планується повна інтеграція систем штучного інтелекту у структуру національних збройних сил.

Україна

У 2022 році Україна стала першою державою, що здійснила масове застосування технологій штучного інтелекту та автономних систем в умовах повномасштабної війни. У 2024 році урядом було оголошено про створення Центру оборонних технологій штучного інтелекту у співпраці з міжнародними партнерами. Водночас державне фінансування зазначеного напрямку залишається обмеженим — за різними оцінками, від 200 до 400 млн дол. США на рік (рис.2).

За останні два роки Україна зробила значний прорив у застосуванні елементів штучного інтелекту у військових технологіях, але поки цей розвиток має переважно волонтерсько-стартаповий характер. Незважаючи на обмежені фінансові ресурси, висока швидкість впровадження ШІ-технологій, їх ефективна польова адаптація та гнучкість забезпечують унікальний характер українського досвіду, який нині активно вивчається на міжнародному рівні, зокрема у структурах НАТО.

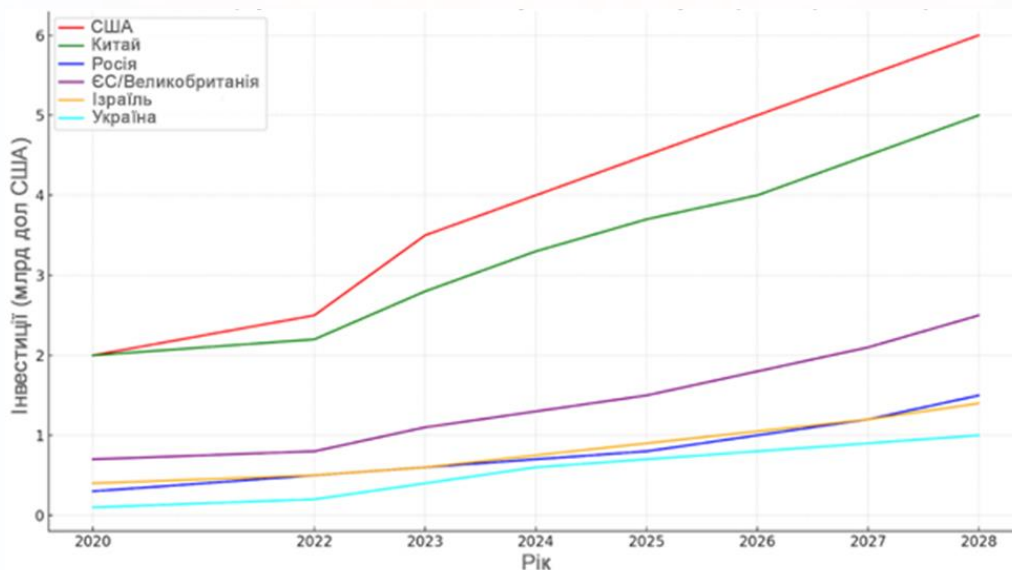

Рис. 2. Прогнозний об'єм інвестицій у системи військового штучного інтелекту по країнах до 2028 року
Дані з джерела [17]

Серед ключових напрямів застосування штучного інтелекту в сфері військових технологій в Україні виділяють наступні:

- ✓ Розвідка та виявлення цілей. Використання технологій штучного інтелекту для розпізнавання техніки, позицій противника, обробки супутникових і дронних знімків (платформа штучного інтелекту Avengers, ШІ-програма Clarity, OSINT-спільнота Molfar, ШІ-система Griselda, система Blue Eyes та ін).

- ✓ Автономні БПЛА та системи управління вогнем. Українські дрони (наприклад, Saker Scout, Лютий, Artemis ALM-20, Magura V5) мають елементи автоматичного маршрутування, супроводу цілі, навігації без GPS.

- ✓ Аналіз даних і ситуаційна обізнаність. Система ситуаційної обізнаності Delta об'єднує дані з БПЛА, супутників, сенсорів у цифрову карту, де алгоритми пріоритизують і прогнозують рух цілей.

- ✓ Кібербезпека і цифрові контроперації. Моделі машинного навчання Microsoft Sentinel і Google Mandiant Threat Intelligence аналізують терабайти даних, де виявляють аномалії і автоматично блокують їх.

Для об'єктивного розуміння поточного стану розвитку військових технологій штучного інтелекту доцільно здійснити порівняльний аналіз рівня їх впровадження в Україні та провідних державах світу. Такий підхід дозволяє визначити наявні тенденції, виявити сильні та слабкі сторони національної системи оборонних інновацій, а також окреслити напрями подальшого розвитку. У таблиці 1 представлено узагальнене порівняння ключових аспектів

застосування технологій штучного інтелекту у військовій сфері України та світових лідерів, зокрема США, Китаю та Європейського Союзу. Проведений порівняльний аналіз свідчить, що Україна перебуває на етапі активного становлення у сфері військових технологій штучного інтелекту. Попри значний науковий потенціал і практичний досвід, здобутий у ході сучасної війни, рівень інтеграції ШІ у військові системи поки поступається провідним державам світу, що демонструють системний підхід до розвитку оборонних інновацій — із розвиненою інфраструктурою досліджень, промисловою базою та державно-приватним партнерством. Водночас український досвід вирізняється гнучкістю, швидкою адаптацією технологій та високим рівнем волонтерських і стартап-ініціатив, що створює підґрунтя для подальшого зростання. Загалом Україна поступово інтегрується у світовий тренд розвитку військового ШІ, проте потребує більшої інституційної підтримки та міжнародної кооперації.

Висновки. Глобальні тенденції свідчать про активне впровадження автономних систем штучного інтелекту, що формують нову парадигму ведення бойових дій. Україна, у контексті повномасштабного збройного конфлікту, демонструє унікальний досвід практичного використання військового ШІ в реальних бойових операціях, інтегруючи його у дрони, системи розвідки, навігації та аналізу розвідувальних даних.

У порівняльному аспекті Україна демонструє високу адаптивність і практичну інноваційність, що зумовлено реальними бойовими потребами. Проте, у порівнянні зі світовими лідерами, нашій країні бракує системності, інституційного забезпечення, стабільного фінансування та науково-дослідної бази. Головним потенціалом України є наявність унікального досвіду бойового використання ШІ-рішень, що може стати основою для формування власної стратегії військового штучного інтелекту.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз розвитку та застосування технологій
військового ШІ в Україні та провідних світових державах

	Україна	США	Китай	Європейський Союз
Стратегія розвитку військового ШІ	Інституційна база та стратегічна політика розвитку військового ШІ перебуває на стадії розробки	Офіційна стратегія через Пентагон та програму JAIC, акцент на етичних принципах та міжнародній співпраці	Стратегічний розвиток через національні програми, акцент на технологічній автономії та військово-цивільному злитті	Розробка спільної стратегії через Європейське агентство з оборони, акцент на етичному використанні та сумісності з НАТО

	Україна	США	Китай	Європейський Союз
Центри розробки	Центр інновацій та розвитку оборонних технологій, Міністерство цифрової трансформації, співпраця з міжнародними партнерами та стартапами	Army Artificial Intelligence Integration Center, Chief Digital and Artificial Intelligence Office, співпраця з приватними компаніями	Національні лабораторії та державні корпорації, тісна співпраця з великими технологічними компаніями	European Defence Agency (EDA), спільні проєкти між країнами-членами
Рівень автономності систем	Часткова автономія, людський контроль залишається критичним, особливо в бойових умовах	Високий рівень автономії в деяких системах, але з обов'язковим людським наглядом	Високий рівень автономії в автономних дронах та системах ППО	Переважно середній рівень автономії з людським контролем та обмеженою автономією деяких військових систем
Етичне регулювання	Відсутність чітко визначених етичних стандартів, розвиток на основі польового досвіду та міжнародної співпраці	Прийняття принципів етичного використання ІШ, включаючи прозорість, підзвітність та контроль	Розробка національних стандартів етики, акцент на державному контролі та національній безпеці	Розробка етичних стандартів через Європейське агентство з оборони, акцент на гуманітарному праві та міжнародних нормах

Розроблено автором

Така стратегія має передбачати створення національних центрів компетенцій, які об'єднують наукові установи, військові структури та ІТ-бізнес для координації досліджень і впровадження інноваційних рішень. Важливим компонентом стратегії має стати стандартизація підходів до збору, обробки та використання бойових даних, що забезпечить сумісність алгоритмів і систем управління. Не менш значущим є розвиток нормативно-правової бази для регулювання рівня автономності систем, етичних аспектів їх використання та механізмів контролю. Особливу увагу слід приділити міжнародній кооперації в межах програм НАТО та ЄС, що дозволить Україні інтегрувати свої розробки у спільний безпековий простір і підвищити технологічну сумісність із союзниками.

Література:

1. NATO Parliamentary Assembly. NATO and Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities. Report 058 STC 24 E. 2024. URL: <https://www.nato-pa.int/document/2024-nato-and-ai-report-clement-058-stc>.
2. Gill A. S. Artificial intelligence and international security: The long view. *Ethics & International Affairs*. 2019. Vol. 33, No. 2. P. 169–179. URL: <https://search.proquest.com/openview/9565fe9fffb2a6c379331635426e949>.
3. Horowitz M. C. When speed kills: Lethal autonomous weapon systems, deterrence and stability. *Journal of Strategic Studies*. 2019. Vol. 42, No. 6. P. 764–788. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402390.2019.1621174>.
4. Horowitz M. C. Do emerging military technologies matter for international politics? *Annual Review of Political Science*. 2020. Vol. 23, No. 1. P. 385–400. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050718-032725>.
5. Horowitz M. C., Lin-Greenberg E. Algorithms and influence: Artificial intelligence and crisis decision-making. *International Studies Quarterly*. 2022. Vol. 66, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1093/isq/sqac069>.
6. Hunter C., Bowen B. E. We'll never have a model of an AI major-general: Artificial intelligence, command decisions, and kitsch visions of war. *Journal of Strategic Studies*. 2024. Vol. 47. P. 116–146. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402390.2023.2241648>.
7. Johnson J. Automating the OODA loop in the age of intelligent machines: Reaffirming the role of humans in command-and-control decision-making in the digital age. *Defence Studies*. 2023. Vol. 23, No. 1. P. 43–67. DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2022.2102486>.
8. Payne K. Artificial Intelligence: A revolution in strategic affairs? *Survival*. 2018. Vol. 60, No. 5. P. 7–32. DOI: <https://doi.org/10.1080/00396338.2018.1518374>.
9. Esberg J., Mikulaschek C. Digital technologies, peace and security: Challenges and opportunities for United Nations peace operations. Technical report. New York: United Nations Peacekeeping, 2021. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/esberg_and_mikulaschek_-_conflict_peace_and_digital_technologies_-_v3_210825.pdf (дата звернення: 27.03.2023).
10. Walter B. F. *How Civil Wars Start: And How to Stop Them*. 1st ed. New York: Crown, 2022.
11. Duursma A., Karlsrud J. Predictive peacekeeping: Strengthening predictive analysis in UN peace operations. *Stability: International Journal of Security and Development*. 2019. Vol. 8, No. 1. P. 1. DOI: <https://doi.org/10.5334/sta.663>.
12. Sticher V., Wegner J. D., Pfeifle B. Toward the remote monitoring of armed conflicts. *PNAS Nexus*. 2023. Vol. 2, No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgad181>.
13. Трофименко О., Логінова Н., Соколов А., Чикунів П., Ахматєєва Г. Штучний інтелект у військовій сфері. Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2024. №1(25). С. 161–176. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.25.161176>.
14. Литвиненко М. І., Ленець В. Г., Гармаш Н. В., Шульга В. В. Аспекти впровадження штучного інтелекту у військовій справі. Актуальні питання розвитку Збройних Сил. 2024. №80. DOI: <https://doi.org/10.30748/zhups.2024.80.02>.
15. Гавриленко А. Аналіз застосування технологій штучного інтелекту в системах військового призначення. Випробування та сертифікація. 2024. №1(3). С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.37701/ts.03.2024.06>.
16. Гурнович А. В. Основні напрями застосування технологій штучного інтелекту в оборонній сфері. URL: <http://surl.li/txcnn>.
17. General Algorithm. Forklog. URL: <https://forklog.com/en/general-algorithm/>

18. Hui A. US–China Tech Rivalry: Convergent Technologies in Autonomous Weapons Systems. Waterloo: CIGI, 2024. URL: <https://www.cigionline.org/static/documents/DPH-paper-Hui.pdf>.

References:

1. NATO Parliamentary Assembly. (2024). NATO and Artificial Intelligence: Challenges and Opportunities (Report 058 STC 24 E). <https://www.nato-pa.int/document/2024-nato-and-ai-report-clement-058-stc>
2. Gill, A. S. (2019). Artificial intelligence and international security: The long view. *Ethics & International Affairs*, 33(2), 169–179. <https://search.proquest.com/openview/9565fe9ffba2a6c379331635426e949>
3. Horowitz, M. C. (2019). When speed kills: Lethal autonomous weapon systems, deterrence and stability. *Journal of Strategic Studies*, 42(6), 764–788. <https://doi.org/10.1080/01402390.2019.1621174>
4. Horowitz, M. C. (2020). Do emerging military technologies matter for international politics? *Annual Review of Political Science*, 23(1), 385–400. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050718-032725>
5. Horowitz, M. C., & Lin-Greenberg, E. (2022). Algorithms and influence: Artificial intelligence and crisis decision-making. *International Studies Quarterly*, 66(4), sqac069. <https://doi.org/10.1093/isq/sqac069>
6. Hunter, C., & Bowen, B. E. (2024). We'll never have a model of an AI major-general: Artificial intelligence, command decisions, and kitsch visions of war. *Journal of Strategic Studies*, 47, 116–146. <https://doi.org/10.1080/01402390.2023.2241648>
7. Johnson, J. (2023). Automating the OODA loop in the age of intelligent machines: Reaffirming the role of humans in command-and-control decision-making in the digital age. *Defence Studies*, 23(1), 43–67. <https://doi.org/10.1080/14702436.2022.2102486>
8. Payne, K. (2018). Artificial intelligence: A revolution in strategic affairs? *Survival*, 60(5), 7–32. <https://doi.org/10.1080/00396338.2018.1518374>
9. Esberg, J., & Mikulaschek, C. (2021). Digital technologies, peace and security: Challenges and opportunities for United Nations peace operations. United Nations Peacekeeping. https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/esberg_and_mikulaschek_-_conflict_peace_and_digital_technologies_-_v3_210825.pdf
10. Walter, B. F. (2022). How civil wars start: And how to stop them. Crown.
11. Duursma, A., & Karlsrud, J. (2019). Predictive peacekeeping: Strengthening predictive analysis in UN peace operations. *Stability: International Journal of Security and Development*, 8(1), 1. <https://doi.org/10.5334/sta.663>
12. Sticher, V., Wegner, J. D., & Pfeifle, B. (2023). Toward the remote monitoring of armed conflicts. *PNAS Nexus*, 2(6), pgad181. <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgad181>
13. Trofymenko, O., Lohinova, N., Sokolov, A., Chikunov, P., & Akhmamatieva, H. (2024). Shtuchnyi intelekt u viiskovii sferi [Artificial intelligence in the military sphere]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*, (1) (25). <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.25.161176> [in Ukrainian].
14. Lytvynenko, M. I., Lenets, V. H., Harmash, N. V., & Shulha, V. V. (2024). Aspekty vprovadzhennia shtuchnoho intelektu u viiskovii spravi [Aspects of artificial intelligence implementation in the military field]. *Aktualni pytannia rozvytku Zbroinykh Syl*, (80). <https://doi.org/10.30748/zhups.2024.80.02> [in Ukrainian].

15. Havrylenko, A. (2024). Analiz zastosuvannia tekhnolohii sztuchnoho intelektu v systemakh viiskovoho pryznachennia [Analysis of the use of artificial intelligence technologies in military systems]. *Vyprobuvannia ta sertyfikatsiia*, (1) (3). <https://doi.org/10.37701/ts.03.2024.06> [in Ukrainian].

16. Hurnovych, A. V. (2024). Osnovni napriamy zastosuvannia tekhnolohii sztuchnoho intelektu v oboronni sferi [Main directions of the use of artificial intelligence technologies in the defense sector]. Retrieved from <http://surl.li/txcnn> [in Ukrainian].

17. Forklog. (2024). General Algorithm. <https://forklog.com/en/general-algorithm/>

18. Hui, A. (2024). US–China tech rivalry: Convergent technologies in autonomous weapons systems. Centre for International Governance Innovation (CIGI). <https://www.cigionline.org/static/documents/DPH-paper-Hui.pdf>

УДК 004.93:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2940-2952](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2940-2952)

Яровий Андрій Анатолійович доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-6668-2425>

Шевчук Олександр Федорович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-8600-0700>;

Озеранський Володимир Сергійович кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0007-1694-2317>

Петришин Сергій Іванович кандидат технічних наук, старший викладач кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0001-3465-1499>

Романенко Наталія Борисівна магістр кафедри комп'ютерних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0003-1568-5540>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВИЗНАЧЕННЯ ХВОРОБ РОСЛИН

Анотація. Рослини відіграють ключову роль у нашому житті, забезпечуючи харчові ресурси, сировину та стабільність аграрного сектору. Проте хвороби рослин становлять значну загрозу для врожайності та якості сільськогосподарських культур, оскільки можуть швидко поширюватися та завдавати істотних економічних збитків.

Саме тому завчасне виявлення та точне визначення хвороб рослин є важливим завданням, яке дозволяє зберегти врожай, мінімізувати втрати та зменшити витрати на лікування і профілактику.

Системи штучного інтелекту, зокрема методи глибинного навчання, є перспективним інструментом для розв'язання цієї задачі, оскільки здатні автоматично аналізувати великі обсяги даних і визначати патології за візуальними ознаками.

У роботі розглядається питання визначення хвороб рослин за допомогою нейронних мереж та експертних систем. Досліджено сучасні підходи до автоматизованого визначення рослинних хвороб, проаналізовано існуючі розробки у цій сфері. Прямих аналогів поставленій задачі не виявлено, проте знайдено кілька непрямих рішень, орієнтованих на схожі проблеми. Визначено мету та сформульовано основні задачі дослідження. Описано ключові переваги автоматизації діагностики хвороб рослин, а також перспективи подальшого розвитку цього напрямку з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій. Запропоновано методи використання інтелектуальних технологій для визначення хвороб сільськогосподарських культур, що дозволяє підвищити ефективність аграрних процесів. Здійснено спробу полегшити визначення та класифікацію хвороб за зображеннями рослин шляхом використання спеціалізованих моделей. Описано двоетапну структуру процесів обробки інформації, яка включає первинний експертний аналіз та подальшу обробку даних згортковими нейронними мережами. Обґрунтовано вибір технології експертних систем і моделі подання знань. Досліджено різні типи згорткових нейронних мереж, придатних для виконання поставленої задачі, а також набори зображень, які можуть бути використані для навчання та тестування моделей. Розроблено загальний алгоритм роботи системи та реалізовано програмне забезпечення для вирішення задачі автоматизованого визначення хвороб рослин. Створена інформаційна технологія поєднує можливості експертних систем, що базуються на структурованих базах знань про хвороби рослин, з алгоритмами глибокого навчання, здатними здійснювати діагностику на основі аналізу зображень. Проведено тестування, оцінено точність роботи розробленого програмного забезпечення та виконано аналіз отриманих результатів.

Ключові слова: розпізнавання образів, нейронні мережі, глибинне навчання, експертні системи, інформаційна технологія.

Yarovyi Andrii Anatoliyovych Doctor of Engineering Sciences, Professor, Head of the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-6668-2425>;

Shevchuk Oleksandr Fedorovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-8600-0700>

Ozeranskyi Volodymyr Serhiiovych Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor at the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0007-1694-2317>

Petrishyn Sergiy Ivanovych Candidate of Engineering Sciences, Senior Lecturer at the Department of Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0001-3465-1499>

Romanenko Nataliia Borysivna Master of the Department for Computer Science, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0003-1568-5540>

FEATURES OF IMPLEMENTING AN INTELLIGENT INFORMATION TECHNOLOGY FOR PLANT DISEASE IDENTIFICATION

Abstract. Plants play a crucial role in human life by providing food resources, raw materials, and ensuring the stability of the agricultural sector. However, plant diseases pose a significant threat to the yield and quality of agricultural crops, as they can spread rapidly and cause substantial economic losses. Therefore, early detection and accurate identification of plant diseases are essential tasks that help preserve crops, minimize losses, and reduce the costs of treatment and prevention. Artificial intelligence systems, particularly deep learning methods, are promising tools for solving this problem, as they are capable of automatically analyzing large volumes of data and identifying pathologies based on visual features.

This work addresses the problem of identifying plant diseases using neural networks and expert systems. Modern approaches to automated plant disease detection are examined, and existing solutions in this field are analyzed. No direct analogues to the formulated problem were found; however, several indirect solutions targeting related tasks have been identified. The aim and main objectives of the study have been defined. The key advantages of automating plant disease diagnostics, as well as the prospects for further development of this field with regard to modern information technologies, are outlined.

Methods for applying intelligent technologies to identify diseases of agricultural crops are proposed, enabling improved efficiency of agricultural processes. An attempt has been made to simplify the detection and classification of plant diseases from images through the use of specialized models. A two-stage structure of information processing is described, which includes an initial expert analysis followed by data processing using convolutional neural networks. The choice of expert system technology and knowledge representation model is justified. Various types of convolutional neural networks suitable for the given task, as well as image datasets that can be used for training and testing the models, are examined. A general algorithm of the system's operation has been developed, and software for solving the task of automated plant disease identification has been implemented. The

created information technology combines the capabilities of expert systems, based on structured knowledge bases about plant diseases, with deep learning algorithms capable of diagnosing diseases through image analysis. Testing has been conducted, the accuracy of the developed software has been evaluated, and the obtained results have been analyzed.

Keywords: pattern recognition, neural networks, deep learning, expert systems, information technology.

Постановка проблеми. Сільське господарство є одним із ключових секторів економіки, де своєчасне визначення хвороб рослин має вирішальне значення для забезпечення високих врожаїв. Традиційні методи, які базуються на досвіді агрономів, часто є трудомісткими, суб'єктивними та потребують значних затрат часу. Водночас, нестача кваліфікованих кадрів у багатьох регіонах ускладнює цей процес. Визначення хвороби рослини на початковій стадії є дуже важливою задачею. Раннє виявлення хвороб дає можливість оперативно вживати заходів для запобігання їх поширенню, зменшуючи ризик втрати значної частини врожаю. На початкових стадіях розвитку хвороби можна застосовувати цілеспрямовані методи лікування, що дозволяє мінімізувати використання хімічних пестицидів, які можуть негативно впливати на екологію та здоров'я людей. Здорові рослини забезпечують якісний врожай, що сприяє підтриманню високих стандартів у харчовій та комерційній сферах. Крім того, своєчасне визначення захворювань дає змогу зменшити витрати на боротьбу з їх масштабним поширенням.

Все частіше в різних галузях впроваджуються нові системи автоматизації процесів [1]. Це стає необхідністю в сучасному світі. Перевагами такого підходу є підвищення ефективності, зниження витрат та покращення якості.

Тому, доцільно здійснити спробу полегшити визначення та класифікацію хвороб рослин з використанням сучасних технологій. Застосування нейронних мереж і експертних систем відкриває нові можливості для автоматизації процесу визначення хвороб, що сприяє підвищенню точності, швидкості та доступності діагностики [2]. Запропоновано інформаційну технологію визначення хвороб рослин та надання рекомендацій для їх лікування, яка відрізняється від існуючих інтегрованим застосуванням нейронних мереж та експертних систем [3].

Метою статті є розроблення програмного забезпечення для швидкого і точного визначення хвороб рослин, що базується на використанні нейронних мереж та експертних систем.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі задачі:

- проаналізувати відомі методи визначення хвороб рослин;
- розробити структуру процесів обробки інформації;

- обґрунтувати вибір архітектури нейронної мережі;
- зібрати та підготувати набір даних (набір зображень рослин з різними хворобами);
- обґрунтувати вибір інструментів технічної реалізації інформаційної технології визначення хвороб рослин;
- розробити алгоритм роботи інформаційної технології визначення хвороб рослин;
- реалізувати інформаційну технологію визначення хвороб рослин;
- провести тестування програмної реалізації інформаційної технології визначення хвороб рослин та проаналізувати отримані результати.

Аналіз існуючих аналогів. Визначення хвороб рослин є однією з ключових задач у сільському господарстві, яка має важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки. Застосування штучного інтелекту у цій галузі дозволяє автоматизувати процес діагностики, мінімізувати втрати врожаю та зменшити використання хімікатів за рахунок раннього виявлення хвороб. Основна перевага використання нейронних мереж полягає в їх здатності аналізувати складні візуальні патерни на зображеннях листя, плодів або стебел рослин. Сучасні рішення ґрунтуються на перенесенні знань із загальних задач комп'ютерного зору, таких як класифікація зображень і сегментація, до специфічної області розпізнавання хвороб рослин. Також активно використовуються методи аугментації даних для створення більш варіативних наборів зображень, що дозволяє компенсувати обмеженість доступних даних і зробити моделі більш стійкими до змін умов навколишнього середовища.

Огляд моделей і підходів дає змогу зрозуміти їхній потенціал, особливості та обмеження, які потрібно враховувати під час впровадження. Наприклад, складність моделі може впливати на швидкість роботи системи.

Крім того, враховується чутливість моделей до факторів, таких як неоднорідність фону, варіативність освітлення або різні етапи розвитку рослин. Таким чином, інтеграція таких рішень у сільське господарство вимагає ретельної адаптації моделей під специфіку задачі, включаючи врахування біологічних особливостей культур, а також практичних потреб фермерів, наприклад, роботу в реальному часі чи можливість використання на недорогому обладнанні. Такі підходи відкривають нові можливості для підвищення ефективності агропромисловості, зменшення втрат через хвороби та оптимізації процесів вирощування рослин. Загалом існує декілька програмних рішень визначення хвороб рослин. Plantix [4] – це мобільний додаток, розроблений для діагностики хвороб рослин, що використовує алгоритми машинного навчання для аналізу зображень. Додаток ідентифікує хвороби та шкідників, а також визначає дефіцит поживних речовин. Plantix

дозволяє користувачам відстежувати стан їхніх посівів та отримувати інформацію про погодні умови, що можуть вплинути на здоров'я рослин. Основні недоліки – точність діагностики залежить від якості завантажених фотографій; низька якість зображення або неправильне освітлення можуть знизити точність ідентифікації; щоб додаток залишився актуальним і точним, необхідні регулярні оновлення бази даних та алгоритмів; потребує підключення до інтернету. iNaturalist [5] – це спільний проект Каліфорнійської академії наук та Національного географічного товариства, який надає платформу для спостереження за біорізноманіттям. Головні недоліки: основна мета це ідентифікація видів, а не діагностика хвороб рослин, що обмежує його застосування в аграрному секторі; точність ідентифікації значною мірою залежить від внесків користувачів і активності спільноти; додаток вимагає підключення до інтернету. Отже прямого аналогу не знайдено, а тому розробка інтелектуальної інформаційної технології для визначення хвороб рослин з використанням нейронних мереж та експертних систем є актуальною. Як результат, розроблений продукт вирішуватиме недоліки існуючих рішень і забезпечуватиме розширений набір функцій [3].

Виклад основного матеріалу. Насамперед відзначимо, що для реалізації поставлених задач постає необхідність у створенні інформаційної технології, яка комбінує можливості експертних систем, що базуються на обширних базах знань про хвороби рослин, з алгоритмами глибокого навчання, здатними розпізнавати хвороби на основі зображень рослин. Система обробки інформації складається з двоетапної структури (рис. 1). Кожен етап відповідає за конкретні задачі. Початкова обробка - прийняття рішення за допомогою експертних систем та пост-обробка зображень та їх аналіз нейронними мережами. Цей підхід поєднує сильні сторони нейронних мереж у розпізнаванні зображень і експертних систем у прийнятті рішень на основі правил та знань.

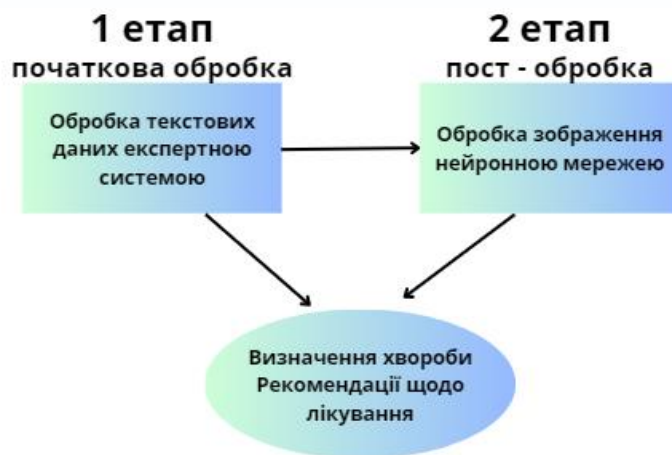

Рис. 1. Двоетапна структура обробки інформації

Перший етап це попередня обробка, спочатку відбувається прийняття рішення з використанням експертної системи, яка враховує дані про рослину, зовнішні умови та знання, що знаходяться у базі правил експертної системи. Користувачу буде запропоновано ввести додаткові характеристики рослини та симптоми. Експертна система містить базу знань про хвороби рослин, симптоми та способи лікування, а також правила прийняття рішень. Система обирає остаточний діагноз на основі сукупності факторів. Якщо імовірність певної хвороби висока і збігається з наявними симптомами, діагноз вважається точним. Експертна система видає остаточний діагноз на основі всіх зібраних даних і результатів нейронної мережі. Система надає користувачу детальні рекомендації щодо боротьби з визначеною хворобою та описує можливе лікування.

Використання експертних систем є виправданим і ефективним рішенням з кількох ключових причин. У сільському господарстві, зокрема в діагностиці хвороб рослин, є багато специфічних знань і правил, що охоплюють симптоми різних хвороб, умови, за яких вони проявляються, та методи лікування. Експертні системи дозволяють ефективно кодувати ці знання у вигляді логічних правил і використовувати їх для автоматичної діагностики. База знань може бути побудована на основі знань агрономів, наукових даних та інших джерел. Експертна система може не лише аналізувати симптоми на основі чітко визначених правил, але й адаптувати свої висновки на основі додаткової інформації (наприклад, кліматичні умови, тип ґрунту). Це дає можливість надавати точніші рекомендації з урахуванням усіх змінних.

Експертна система може бути легко оновлена для врахування нових хвороб або змін у методах лікування. Це дозволяє системі залишатися актуальною та ефективною навіть у змінюваних умовах сільського господарства. Механізм виведення може бути налаштований на нові правила. Вибір правил продукції для системи визначення хвороб рослин є оптимальним через їхню здатність чітко відображати взаємозв'язки між симптомами і хворобами, простоту у використанні та легкість інтеграції з іншими технологіями. Правила продукції забезпечують прозорість рішень, що є важливим для довіри користувачів до системи, а також дозволяють швидко додавати нові знання.

Другий етап це пост-обробка зображень з використанням згорткових нейронних мереж (CNN) [6], зосереджений на аналізі зображень листків рослин для виявлення хвороб за допомогою нейронної мережі, яка виконує розпізнавання патернів і класифікацію. Цей процес включає кілька підпроцесів. Спочатку користувач завантажує зображення ураженої хворобою рослини. Зображення проходить обробку для зменшення шуму, корекції контрасту та масштабування до відповідного розміру, що спрощує його аналіз нейронною мережею. Далі виконується виділення основної області інтересу (наприклад,

листка) для подальшої обробки, щоб уникнути впливу зайвих елементів (фон, тіні тощо). Після чого відбувається розпізнавання хвороб за допомогою нейронної мережі. На виході нейронної мережі створюється імовірнісна оцінка для кожної з відомих хвороб рослин. Мережа визначає, з якою ймовірністю зображення відповідає кожній з хвороб і видає результат.

Використання CNN дозволяє проводити визначення хвороб рослин майже в режимі реального часу, що допомагає вчасно реагувати на загрози і приймати рішення щодо лікування. CNN можуть використовуватися для широкого спектра рослин і хвороб, не обмежуючись лише однією культурою. Моделі можна адаптувати до різних типів рослин шляхом доопрацювання або донавчання на нових даних [6]. Таким чином, CNN є ідеальним вибором для створення систем визначення хвороб рослин на основі зображень, оскільки вони поєднують високу точність, ефективність і здатність автоматично обробляти великі обсяги візуальних даних.

У системах визначення хвороб рослин, які базуються на зображеннях, вибір архітектури CNN є критичним для забезпечення високої точності та швидкості роботи, низької обчислювальної складності і стійкості до шуму. Для навчання нейронної мережі необхідно або самостійно зібрати набір даних (зображень рослин з різними хворобами і без хвороб), або використати готовий набір даних. Вибір рослин для розпізнавання залежить від кількох факторів, включаючи потреби кінцевих користувачів, розповсюдженість хвороб у конкретному регіоні та наявність доступних даних. Існує кілька відкритих та безкоштовних наборів зображень хвороб рослин, які можна використовувати для навчання моделей розпізнавання. Одним із найпопулярніших є PlantVillage Dataset [7]. Набір містить понад 50 тисяч зображень хвороб різних рослин, зокрема томатів, картоплі, кукурудзи, яблуні, винограду, апельсину, сої, полуниці. Включаючи наступні хвороби: фітофтороз, іржа, парша, фузаріоз, вірусні та бактеріальні інфекції.

Поєднання нейронних мереж для обробки зображень і експертних систем для аналізу додаткових факторів підвищує точність діагностики хвороб рослин. Система може бути адаптована для роботи з різними типами рослин та хвороб, завдяки можливості оновлення бази знань експертної системи. Система може інтегрувати нові правила, методи діагностики або враховувати додаткові параметри для покращення результатів.

Опис розробленої інформаційної технології. Інформаційна технологія розроблена у вигляді чат-бота. Алгоритм інформаційної технології для визначення хвороб рослин поєднує два основні підходи: використання експертних систем для аналізу текстових даних (симптомів) і згорткової нейронної мережі (CNN) для аналізу зображень. На рисунку 2 представлено діаграму діяльності створених модулів.

Спочатку відбувається збір вхідної інформації. Користувач вводить дані про симптоми рослини через чат-бот. А точніше відповідає на питання щодо спостережуваних симптомів. Далі введена інформація проходить обробку текстових даних. Введені симптоми аналізуються за допомогою експертної системи.

Текстова інформація зіставляється з базою знань, щоб віднайти можливі хвороби і методи лікування. Після цього відбувається пост-перевірка за зображенням. Користувач завантажує фотографію ураженої частини рослини для аналізу. Після цього зображення проходить попередню обробку: зміна розміру, нормалізація яскравості, видалення шуму. Також зображення перетворюється у формат, який підходить для подачі в згорткову нейронну мережу. Наступний крок це аналіз даних нейронною мережею. На виході обробки зображення мережею надається ймовірність належності зображення до одного з відомих класів хвороб. Далі відбувається об'єднання результатів.

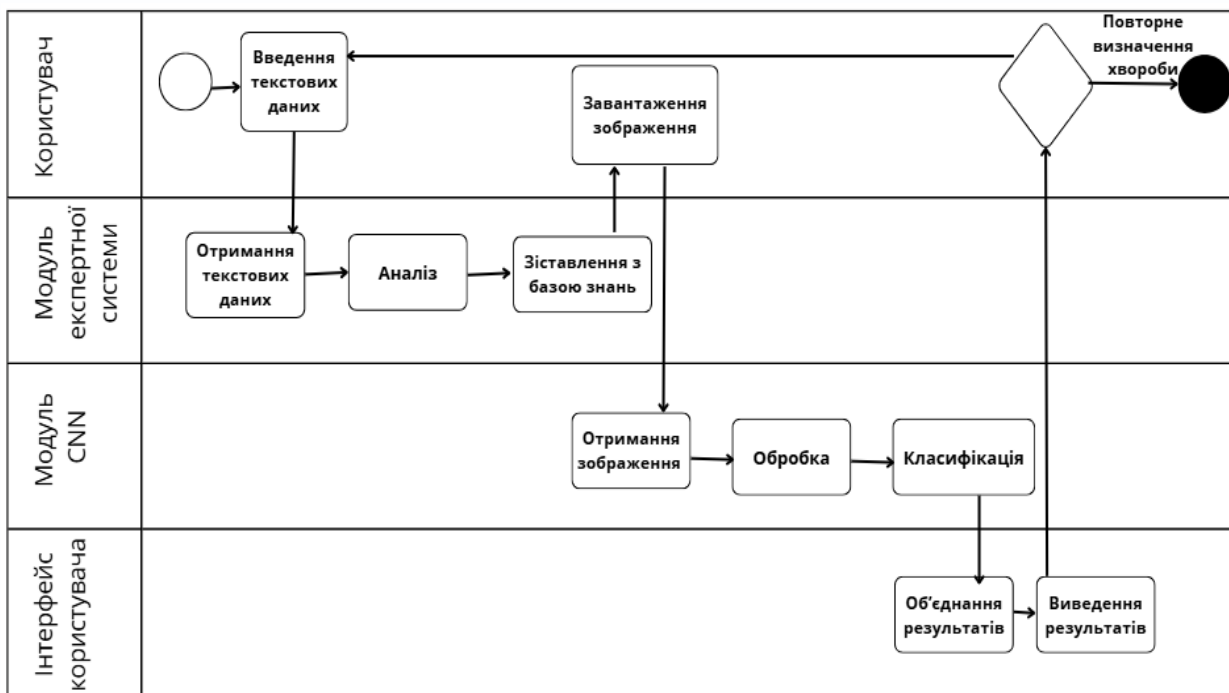

Рис. 2. Діаграма діяльності

Кожен з методів (експертна система та CNN) надає можливі хвороби. На остаток формується остаточний діагноз. Алгоритм обирає найімовірніше захворювання на основі сукупності результатів. Додатково надаються рекомендації щодо лікування, засновані на базі знань експертної системи.

Користувач отримує вивід у вигляді прогнозу хвороби та порад щодо лікування. Після цього користувач вирішує чи повторити визначення хвороби чи завершити розмову в чат-боті.

Алгоритм поєднує можливості експертних систем і глибокого навчання для більш точної діагностики хвороб рослин. Що дозволяє використовувати різні типи даних – текстові і візуальні для досягнення максимальної точності.

Тестування програмного продукту є ключовим етапом в процесі розробки, спрямованим на перевірку та підтвердження відповідності функціональності чат-боту вимогам та очікуванням. Цей процес передбачає перевірку правильності роботи розробленої експертної системи та навченої моделі нейронної мережі. Результатом цієї роботи є чат-бот, що визначає хворобу рослини спочатку за описом ознак, а потім за зображенням ураженої хворобою рослини. Для того щоб впевнитися, що програма працює правильно, проведено її тестування (рис. 3).

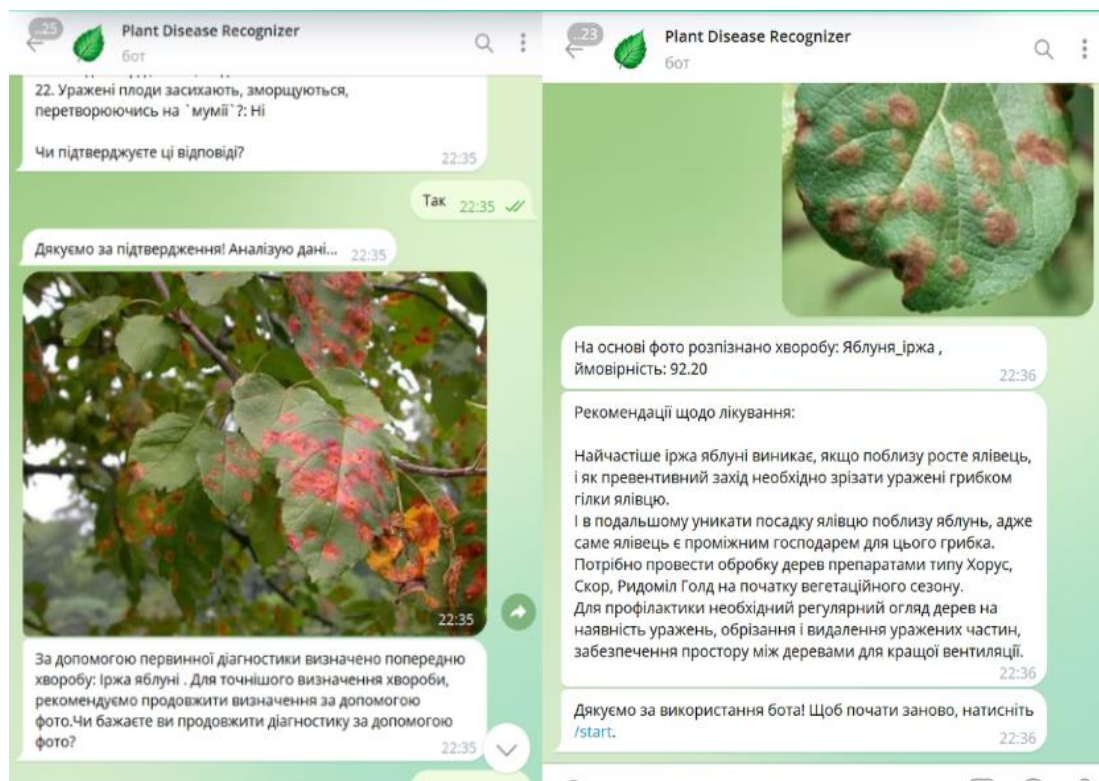

Рис. 3. Тестування визначення хвороби

Розмова розпочинається після відкриття меню діалогу з ботом та натиснення кнопки "Start". Бот спочатку запитує культуру на якій потрібно визначити хворобу. Після визначення культури послідовно задає питання користувачу про кожен симптом. Користувач відповідає "так" або "ні" на кожне питання. Після кожної відповіді бот аналізує чи відповідають зібрані симптоми якійсь хворобі. Бот зберігає відповіді.

Введені симптоми аналізуються за допомогою експертної системи. Текстова інформація зіставляється з базою знань, щоб уточнити можливу

хворобу. Після завершення питань бот просить підтвердити усі відповіді, показуючи усю отриману інформацію від користувача. Якщо користувач підтвердив, то бот видає попередню хворобу або повідомляє, що відповідних хвороб не знайдено, якщо користувач не підтверджує, то бот просить ще раз відповісти на питання або завершити розмову.

Після того як опитування щодо симптомів хвороби закінчилося і користувач отримав попередньо визначену хворобу, пропонується завантажити зображення рослини на якій спостерігається хвороба для подальшого розпізнавання за допомогою натренованої моделі нейронної мережі.

Зображення проходить обробку, а саме: редагується розмірність, проводиться нормалізація. Зображення пропускається через кілька шарів мережі для вилучення ключових ознак. Кожен згортковий шар виділяє різні патерни (краї, текстури, форми пошкоджень), що вказують на наявність хвороби. На виході мережі надається ймовірність належності зображення до одного з відомих класів хвороб.

В результаті, бот видає визначену хворобу та ймовірність приналежності до певної хвороби рослини, також надає рекомендації щодо лікування визначеної хвороби.

Висновки.

1. Наголошено на важливості, доцільності та актуальності створення інформаційної технології визначення хвороб рослин з використанням нейронних мереж та експертних систем для надання рекомендації щодо їх лікування.

2. Розглянуто постановку задачі, проведено огляд відомих методів, які можна використовувати для поставленої задачі. Проаналізовано системи-аналоги для визначення хвороб рослин. Результати порівняння відображають доцільність розробки власного програмного рішення для досягнення поставлених цілей.

3. Визначено основні завдання, які необхідно виконати під час реалізації інформаційної технології. Проведено докладний аналіз основних компонентів розроблюваної інформаційної технології визначення хвороб рослин з використанням нейронних мереж та експертних систем. Описано двоетапну структуру процесів обробки інформації, розроблено загальний алгоритм роботи.

4. Програмно реалізовано інформаційну технологію визначення хвороб рослин з використанням нейронних мереж та експертних систем. В результаті проведено тестування і доведено повну працездатність та відповідність поставленому завданню. Отриманий програмний продукт відзначається зручністю в користуванні та відповідає критеріям задоволення інформаційних потреб користувачів.

Література:

1. Сем Фокс. Штучний інтелект у сільському господарстві: автоматизація та прецизійне землеробство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediacom.com.ua/shtuchnij-intelekt-v-agropromislovomu-kompleksi-avtomatizatsiya-ta-tochne-zemlerobstvo/> (дата звернення: 22.10.2025).
2. Романенко Н. Б., Яровий А. А. Застосування нейронних мереж та експертних систем для автоматизації процесу діагностування хвороб рослин // Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи (МН-2024): збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: ВНТУ, 2024. – С. 1–3. – Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2024/paper/viewFile/21428/17760> (дата звернення: 22.10.2025).
3. Романенко Н. Б., Яровий А. А. Застосування двоетапної структури обробки інформації для визначення хвороб рослин // Current problems of mankind and ways to solve them: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції. – Мюнхен, Німеччина, 2024. – С. 414–417. – Режим доступу: <https://eu-conf.com/events/current-problems-of-mankind-and-ways-to-solve-them/> (дата звернення: 22.10.2025).
4. Plantix [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://plantix.net/en/> (дата звернення: 22.10.2025).
5. iNaturalist [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inaturalist.org/> (дата звернення: 22.10.2025).
6. Basic CNN Architecture: Explaining 5 Layers of Convolutional Neural Network [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.upgrad.com/blog/basic-cnn-architecture/> (дата звернення: 22.10.2025).
7. PlantVillage Dataset [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kaggle.com/datasets/emmarex/plantdisease> (дата звернення: 22.10.2025).

References:

1. Fox, S. (2025). *Shtuchnyi intelekt u silskomu hospodarstvi: avtomatyzatsiia ta prezyziine zemlerobstvo* [Artificial intelligence in agriculture: Automation and precision farming]. Retrieved from <https://mediacom.com.ua/shtuchnij-intelekt-v-agropromislovomu-kompleksi-avtomatizatsiya-ta-tochne-zemlerobstvo/> [in Ukrainian]
2. Romanenko, N. B., & Yarovy, A. A. (2024). *Zastosuvannia neironnykh merezh ta ekspertnykh system dlia avtomatyzatsii protsesu diahnostuvannia khvorob roslin* [Application of neural networks and expert systems for automating the process of plant disease diagnosis]. In *Molod v nauksi: doslidzhennia, problemy, perspektyvy (MN-2024)*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 1–3). Vinnytsia: VNTU. Retrieved from <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/mn/mn2024/paper/viewFile/21428/17760> [in Ukrainian]
3. Romanenko, N. B., & Yarovy, A. A. (2024). *Zastosuvannia dvoetapnoi struktury obrobky informatsii dlia vyznachennia khvorob roslin* [Application of a two-stage information processing structure for plant disease identification]. In *Current problems of mankind and ways to solve them*: Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference (pp. 414–417). Munich, Germany. Retrieved from <https://eu-conf.com/events/current-problems-of-mankind-and-ways-to-solve-them/> [in Ukrainian]
4. Plantix. (2025). *Plantix*. Retrieved from <https://plantix.net/en/>
5. iNaturalist. (2025). *iNaturalist*. Retrieved from <https://www.inaturalist.org/>
6. UpGrad. (2025). *Basic CNN Architecture: Explaining 5 Layers of Convolutional Neural Network*. Retrieved from <https://www.upgrad.com/blog/basic-cnn-architecture/>

7. Kaggle. (2025). *PlantVillage Dataset*. Retrieved from <https://www.kaggle.com/datasets/emmarex/plantdisease>

УДК 519.816:004.85

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2953-2968](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2953-2968)

Яхненко Станіслав Геннадійович аспірант Приватний вищий навчальний заклад "Європейський університет", м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-0670-110X>

ОГЛЯД АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ СЕСІЙНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто проблему підвищення ефективності сесійних рекомендаційних систем у контексті сучасної цифрової трансформації, коли динаміка користувацької поведінки та зростання обсягів даних вимагають адаптивних алгоритмів персоналізації. Метою дослідження є проведення порівняльної оцінки ефективності алгоритмів машинного навчання для сесійних рекомендаційних систем на основі комплексного аналізу архітектурних особливостей рекурентних, графових та трансформерних моделей із використанням узагальнених метрик точності, продуктивності та адаптивності. У роботі систематизовано сучасні підходи до побудови сесійних рекомендаційних систем, наведено порівняльний аналіз архітектур за основними параметрами (тип обробки даних, сильні сторони, обмеження, оптимальні сфери застосування) та розраховано інтегральний індекс ефективності моделей K_{ief} на основі експериментальних даних. Отримані результати показують, що моделі типу Transformer забезпечують найвищу точність і стійкість до зміни даних, тоді як графові нейронні мережі демонструють збалансоване співвідношення між точністю та швидкістю. Рекурентні архітектури залишаються ефективними для невеликих або мобільних платформ із короткими сесіями, забезпечуючи низьку затримку відповіді при прийнятній якості прогнозування.

Аналітичне узагальнення результатів дозволило виявити нелінійну залежність між рівнем структурної складності моделі та її контекстною адаптивністю, а також оптимальний діапазон архітектурної глибини, що забезпечує максимальну ефективність без перенавчання. На основі отриманих закономірностей сформульовано практичні рекомендації щодо вибору оптимальної архітектури сесійних рекомендаційних систем для різних умов застосування. Практична значущість роботи полягає у створенні аналітичної моделі порівняльної оцінки ефективності сесійних рекомендаційних систем, яка може бути використана розробниками онлайн-платформ для системного вибору

алгоритмів під конкретні сценарії використання, оптимізації обчислювальних ресурсів і підвищення рівня персоналізації рекомендацій.

Ключові слова: сесійні рекомендаційні системи, машинне навчання, рекурентні нейронні мережі, графові нейронні мережі, контекстна адаптивність, ефективність моделей.

Yakhnenko Stanislav PhD student in Computer Science Private Higher Education Establishment "European University", Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-0670-110X>

OVERVIEW OF MACHINE LEARNING ALGORITHMS FOR SESSIONAL RECOMMENDATION SYSTEMS: COMPARATIVE ANALYSIS OF PERFORMANCE

Abstract. The article examines the problem of increasing the efficiency of session recommendation systems in the context of modern digital transformation, when the dynamics of user behavior and the growth of data volumes require adaptive personalization algorithms. The purpose of the study is to conduct a comparative assessment of the effectiveness of machine learning algorithms for session recommender systems based on a comprehensive analysis of architectural features of recurrent, graph and transformer models using generalized metrics of accuracy, performance and adaptability.

The work systematizes modern approaches to the construction of session recommendation systems, provides a comparative analysis of architectures according to the main parameters (type of data processing, strengths, limitations, optimal areas of application) and calculates the integral efficiency index of Kief models based on experimental data. The obtained results show that Transformer-type models provide the highest accuracy and resistance to data change, while graph neural networks show a balanced relationship between accuracy and speed. Recurrent architectures remain effective for small or mobile platforms with short sessions, providing low response latency with acceptable predictive quality..

Analytical generalization of the results made it possible to identify the nonlinear relationship between the level of structural complexity of the model and its contextual adaptability, as well as the optimal range of architectural depth, which ensures maximum efficiency without retraining. Based on the obtained regularities, practical recommendations were formulated for choosing the optimal architecture of session recommendation systems for various application conditions. The practical significance of the work lies in the creation of an analytical model for the comparative evaluation of the effectiveness of session recommendation systems, which can be used by developers of online platforms for the systematic selection of algorithms for

specific use scenarios, optimization of computing resources and increasing the level of personalization of recommendations.

Keywords: sessional recommender systems, machine learning, recurrent neural networks, graph neural networks, context adaptability, model efficiency.

Постановка проблеми. У сучасну епоху цифрової трансформації, коли обсяги інформації зростають експоненційно, проблема ефективного відбору релевантного контенту для користувачів набуває особливої актуальності. Онлайн-платформи – такі як стрімінгові сервіси, інтернет-магазини, соціальні мережі чи освітні портали – зіштовхуються з необхідністю персоналізувати користувацький досвід у режимі реального часу. У цьому контексті рекомендаційні системи стають ключовим інструментом підвищення залученості, лояльності та комерційної ефективності платформ.

Проте класичні підходи до побудови рекомендаційних систем (зокрема, колаборативна фільтрація та контентно-орієнтовані методи) часто виявляються недостатніми для адекватного врахування контекстуальної динаміки користувацької поведінки. Вони здебільшого орієнтовані на довготривалі історії взаємодій, тоді як сучасні користувачі нерідко здійснюють вибір контенту спонтанно, у межах однієї сесії перегляду.

Саме тому зростає потреба у розвитку сесійних рекомендаційних систем (Session – based Recommender Systems, SBRS), здатних ефективно аналізувати короткі послідовності дій користувача та передбачати наступний крок у режимі реального часу.

Необхідність наукових досліджень у цій сфері зумовлена кількома чинниками.

По-перше, із розвитком великих масивів даних (Big Data) та машинного навчання відкрилися нові можливості для побудови адаптивних моделей, здатних швидко навчатися на потокових даних та враховувати як коротко-часні, так і довготривалі залежності у поведінці користувачів.

Водночас вибір оптимальної архітектури моделі – рекурентної, графової чи трансформерної – залишається відкритим питанням, оскільки різні підходи демонструють відмінні результати залежно від структури даних і сценарію застосування.

По-друге, практичне значення таких досліджень є надзвичайно високим. Розробка ефективних сесійних рекомендаційних алгоритмів безпосередньо впливає на покращення користувацького досвіду, збільшення тривалості сесій і зростання конверсійних показників у комерційних системах.

У сфері електронної комерції це дозволяє підвищити точність персональних пропозицій, а у сфері медіа – формувати релевантні рекомендації контенту навіть для нових користувачів без довгої історії переглядів.

З наукової точки зору, проблема полягає в недостатньому систематичному аналізі ефективності різних типів моделей машинного навчання для сесійних рекомендацій. Попри велику кількість нових алгоритмів, що з'являються останніми роками, відсутня єдина узгоджена картина їхньої порівняльної продуктивності за різних умов, що ускладнює їх практичне впровадження. Тому постає потреба у цілісному огляді, який дозволить узагальнити існуючі підходи, виявити закономірності та сформулювати рекомендації щодо вибору оптимальної моделі для певних типів задач.

Отже, дослідження, присвячені порівняльному аналізу алгоритмів машинного навчання для сесійних рекомендаційних систем, є актуальними, оскільки спрямовані на вирішення невирішеної наукової проблеми, а саме визначення найбільш ефективних архітектур моделей, що забезпечують високу точність та швидкодію рекомендацій у контекстно-залежних середовищах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах [1, 2] подано систематичний огляд сучасних алгоритмів для сесійних рекомендаційних систем. Автори здійснили класифікацію моделей за типами: частотні, факторизаційні, рекурентні, графові та трансформерні. Хоча дослідження мають узагальнюючий характер, вони не розкривають методи інтеграції коротко-термінових та довготривалих поведінкових залежностей, що обмежує застосування моделей у складних контекстно-залежних сценаріях.

У публікації [3] проведено емпіричний аналіз точності різних SBRS-алгоритмів на відкритих наборах даних (Yoochoose, Diginetica). Автори дійшли висновку, що прості алгоритми (такі, як Item-KNN) іноді перевершують складні нейронні мережі у стабільності результатів. Проте робота не враховує особливості даних реальних виробничих систем, що не дозволяє оцінити узагальнювальну здатність моделей у динамічному середовищі.

У дослідженнях [4, 5] запропоновано застосування графових нейронних мереж (SR-GNN) для моделювання послідовностей у вигляді графів переходів між товарами. Це забезпечує кращу структурну інтерпретацію, однак моделі не враховують додаткові контекстні фактори (час, тип дії, атрибути товарів), які мають суттєвий вплив на результати рекомендацій.

У роботі [6] розглянуто підхід на базі трансформерів (SASRec, BERT4Rec), що використовують механізми самоуваги для захоплення послідовних залежностей. Незважаючи на високі показники точності, автори не досліджують баланс між точністю, масштабованістю та обчислювальними витратами, що ускладнює практичне впровадження таких моделей у середніх і малих платформах. У публікаціях [7, 8] описано використання гібридних моделей, які поєднують контентні та поведінкові сигнали (метадані користувача, характеристики товарів). Хоча такий підхід має перспективи

підвищення персоналізації, роботи не пропонують уніфікованої архітектури для узгодження різних типів вхідних даних, що ускладнює повторне навчання й масштабування.

У дослідженні [9] автори зосередилися на побудові сесійних моделей, стійких до «cold-start» ефекту, використовуючи мета-навчання та генеративні методи. Попри новизну підходу, моделі залишаються обмеженими у випадках нерівномірного розподілу даних між сесіями, що впливає на їхню узагальнювальну здатність.

У роботах [10, 11] представлено аналіз впливу регуляризації та стратегії негативного семплінгу на продуктивність сесійних моделей. Автори підкреслюють важливість гіперпараметричного налаштування, однак не пропонують автоматизованих методів оптимізації параметрів, що є важливим для реальних систем із великими потоками даних.

У публікації [12] здійснено спробу застосувати мультимодальні ознаки (зображення, текст, кліки) для сесійних рекомендацій. Хоча результати підтверджують потенціал мультимодального навчання, автори не розглядають питання масштабованості та обчислювальної ефективності таких моделей.

У дослідженнях [13, 14] наведено методи підвищення інтерпретованості рекомендаційних рішень на основі уваги (attention-based explanations).

Незважаючи на зростання довіри до моделей, не враховано вплив інтерпретації на точність рекомендацій, що залишається відкритим питанням у сучасних SBRS.

У роботі [15] запропоновано підхід до онлайн-оцінювання SBRS-алгоритмів через А/В-тестування. Автори підкреслюють важливість реального середовища для перевірки моделей, проте через обмеженість доступу до промислових даних результати мають лише теоретичний характер.

Аналіз наявних літературних джерел [1 – 15] засвідчує активний розвиток методів машинного навчання у сфері сесійних рекомендацій, однак жодне з досліджень не забезпечує комплексної інтеграції всіх аспектів ефективності сесійних рекомендаційних систем: точності, інтерпретованості, масштабованості та контекстної адаптивності.

Більшість робіт зосереджуються або на вдосконаленні архітектури нейронних мереж, або на підвищенні точності на конкретних наборах даних, залишаючи поза увагою проблеми уніфікації, відтворюваності результатів і практичного впровадження в онлайн-середовищі.

Мета статті – є проведення порівняльної оцінки ефективності алгоритмів машинного навчання для сесійних рекомендаційних систем на основі комплексного підходу до аналізу архітектурних особливостей (рекурентних, графових, трансформерних і гібридних моделей) із використанням узагальнених метрик точності та продуктивності.

Це дасть можливість, шляхом системного зіставлення параметрів моделей, виявити закономірності впливу типу архітектури на якість рекомендацій, визначити оптимальні умови застосування різних алгоритмів у залежності від характеристик даних і забезпечити розробку практичних рекомендацій щодо вибору найбільш ефективних моделей для впровадження у виробничих онлайн-платформах.

Виклад основного матеріалу. Сесійні рекомендаційні системи (SBRs) відрізняються від традиційних рекомендацій тим, що вони не мають довготривалої історії користувача, а оперують лише інформацією про поточну сесію – тобто короткий ланцюг взаємодій із системою. Тому ключовим викликом є виявлення закономірностей короткотермінової поведінки та побудова моделі, здатної передбачати наступну дію (клік, покупку, перегляд).

У сучасних підходах [4 – 6] виділяють три основні архітектурні напрями: рекурентні, графові та на основі механізму уваги. Кожен із них має свої переваги, обмеження та області доцільного використання.

Рекурентні мережі моделюють послідовності взаємодій користувача у часі. Кожен крок сесії розглядається як вхід до моделі, а поточний стан залежить від попереднього. Таким чином рекурентна нейронна мережа (RNN) «запам'ятовує» історію дій, дозволяючи передбачити наступний крок.

Однак класичні рекурентні нейронні мережі мають проблему затухаючого градієнта, що ускладнює навчання на довгих послідовностях.

Для її вирішення застосовують алгоритм рекомендаційної системи GRU4Rec [16], тобто модифікацію з елементами керування потоком інформації через update і reset-вузли. Ця модель демонструє високу швидкість і хорошу точність на коротких сесіях, тому її часто використовують для онлайн-магазинів або медіасервісів із лінійною поведінкою користувачів.

Клас нейронних мереж, які працюють з графовими структурами даних (GNN), такі як SR-GNN, розглядають сесію як орієнтований граф переходів між елементами, де вузли – це товари або контент, а ребра – переходи між ними.

Це дозволяє враховувати не лише часовий порядок дій, а й структурну взаємозалежність елементів. У процесі навчання GNN здійснює «передачу повідомлень» між вузлами, поступово формуючи приховані представлення, що відображають контекст усієї сесії. Такі моделі здатні ефективно працювати з даними, у яких траєкторії користувачів не завжди лінійні (наприклад, коли користувач переходить між різними категоріями товарів або контентом різних типів). Недоліком є складність побудови графів і висока обчислювальна вартість, особливо при великій кількості елементів. Алгоритми сесійних рекомендаційних систем, які використовують архітектуру Transformer (типу SASRec, BERT4Rec та їх модифікації [17]) застосовують механізм самоуваги, який дозволяє кожному елементу сесії «звертати увагу» на інші елементи,

незалежно від їхньої позиції. Це дає змогу вловлювати як коротко-, так і довготривалі залежності, а також гнучко працювати з неструктурованими або нерівномірними даними.

Transformers досягають найвищої точності рекомендацій, однак потребують потужних обчислювальних ресурсів і великого обсягу даних для навчання. Тому на практиці їх використовують у масштабних системах – наприклад, у потокових платформах (Netflix, Spotify) або великих e-commerce сервісах. Для узагальнення характеристик сучасних архітектур проведено порівняльний аналіз за п'ятьма ключовими параметрами: тип обробки даних, основна ідея, сильні сторони, обмеження та області практичного застосування. У табл. 1 показано узагальнене порівняння моделей RNN, GNN і Transformer.

Таблиця 1

Порівняння архітектур сесійних рекомендаційних
систем за основними параметрами

<i>Параметр / Архітектура</i>	<i>RNN / GRU</i>	<i>GNN (SR-GNN)</i>	<i>Transformer (SASRec / BERT4Rec)</i>
Тип обробки даних	Послідовна	Графова	Паралельна (механізм самоуваги)
Основна ідея	Збереження стану у часі	Передача повідомлень між вузлами графа	Взаємодія елементів через ваги уваги
Переваги	Простота, швидкість, менші вимоги до ресурсів	Моделювання структурних зв'язків, інтерпретованість	Висока точність, контекстна адаптивність
Недоліки	Обмежене моделювання довгих залежностей	Складність побудови графів, висока обчислювальність	Великі вимоги до даних і пам'яті
Орієнтовна Recall@20	0.60 – 0.65	0.66 – 0.69	0.70 – 0.74
Оптимальні сфери застосування	Невеликі мобільні або нішеві сервіси	Системи з явною структурою переходів	Великі e-commerce та мультимедійні платформи

Як видно з табл. 1, RNN/GRU-моделі залишаються найбільш придатними для систем із обмеженими ресурсами, де потрібна висока швидкість обробки даних і низька затримка відповіді. Вони забезпечують прийнятну точність у сценаріях із короткими сесіями. Графові нейронні мережі мають перевагу у випадках, коли поведінка користувача містить складні перехресні переходи між різними типами об'єктів. Їх здатність відображати структурну взаємозалежність дій робить цей підхід ефективним для систем, де порядок взаємодій не завжди лінійний (у платформах з категоріями контенту, що перетинаються).

Transformers, у свою чергу, показують найвищі результати точності та стабільності завдяки механізму самоуваги, який дозволяє моделі самостійно визначати релевантні частини сесії. Вони є оптимальним вибором для систем із великими обсягами даних, але їхня висока обчислювальна складність вимагає потужної інфраструктури.

Загалом, проведений аналіз показує, що вибір архітектури сесійних рекомендаційних систем має бути адаптивним і залежати від цілей, обсягів даних, ресурсів та очікуваного рівня точності. Для промислового впровадження найперспективнішим напрямом є гібридизація підходів, зокрема комбінація GNN та Transformer-компонентів, що дозволяє поєднати високу точність і структурну інтерпретованість. Аналіз архітектур сесійних рекомендаційних систем показує, що кожен підхід (RNN, GNN, Transformer) має власний баланс між точністю, швидкістю та адаптивністю. Для системного узагальнення цих характеристик запропоновано побудову аналітичної моделі порівняльної оцінки ефективності. Її метою є формування єдиної кількісної шкали, що дозволяє об'єктивно зіставити результати різних алгоритмів і визначити оптимальні сценарії їх використання. Модель ґрунтується на трьох групах показників:

1. Точність рекомендацій – (Recall@K, MRR@K, NDCG@K) визначають, наскільки коректно алгоритм передбачає наступну дію користувача [18].
2. Продуктивність – (Response Time, Training Speed, стабільність при зміні гіперпараметрів) характеризує здатність моделі працювати в режимі реального часу [19].
3. Адаптивність – відображає, наскільки алгоритм зберігає стабільність прогнозів при зміні структури даних або появі нових користувачів [20].

Щоб об'єднати різні типи показників, кожен із них нормується до діапазону [0; 1] і зважується за коефіцієнтами важливості (0.5 для точності, 0.3 для продуктивності, 0.2 для адаптивності). Комплексний індекс ефективності K_{ief} розраховується за формулою (1):

$$K_{ief} = \sum_{i=1}^n \omega_i \cdot \frac{M_i - M_{\min}}{M_{\max} - M_{\min}}, \quad (1)$$

де M_i – значення конкретного показника; ω_i – його ваговий коефіцієнт.

Для проведення обчислень використано відкриті набори даних, що є стандартом у дослідженнях сесійних рекомендаційних систем: Yoochoose (RecSys Challenge 2015) [21], Diginetica (CodaLab Competition) [22] та RetailRocket (Kaggle Dataset) [23].

Кожен із них містить послідовності дій користувачів у сфері електронної комерції, що дозволяє відтворити реальні сценарії рекомендацій.

Попередня обробка даних включала фільтрацію неповних сесій, усунення шуму, нормалізацію часових міток і групування подій за користувацькими сесіями. Для навчання моделей та оцінювання ефективності застосовано сучасний стек інструментів: Python 3.10, бібліотеки Pandas, NumPy, scikit-learn, PyTorch, TensorFlow Recommenders та фреймворк RecBole.

Основні обчислення виконано для трьох класичних архітектур – GRU4Rec, NARM та SR-GNN. Додатково для порівняння включено SASRec – модель на базі архітектури Transformer, що реалізує механізм самоуваги (self-attention). Результати, наведені у табл. 2, відображають усереднене агреговане значення K_{ief} , розраховане як середньозважене за трьома наборами даних із вагами, пропорційними кількості сесій у кожному датасеті.

Таблиця 2

Порівняльна оцінка ефективності моделей сесійних рекомендаційних систем

Архітектура	Recall@20	Response Time (мс)	Зниження Recall при 50% даних (%)	K_{ief}
RNN / GRU4Rec	0.61	22	19	0.68
GNN / SR-GNN	0.67	35	12	0.81
Transformer / SASRec	0.70	48	9	0.87

Результати свідчать, що трансформерні моделі демонструють найвищий $K_{ief} = 0.87$, завдяки високій точності й стійкості до зміни даних. GNN-підходи забезпечують збалансований компроміс між точністю та швидкістю, що робить їх ефективними для динамічних середовищ. RNN/GRU-моделі, натомість, залишаються оптимальними для систем із обмеженими ресурсами або короткими сесіями.

Проведений порівняльний аналіз архітектур сесійних рекомендаційних систем (RNN, GNN- і Transformer-типу) дозволив сформулювати системне уявлення про ефективність сучасних підходів до їх побудови. Отримані результати продемонстрували, що ефективність моделі не є лінійною функцією її складності, а визначається балансом між глибиною архітектури, якістю вхідних даних та адаптивністю до контексту користувача.

Порівняння результатів дозволило встановити низку ключових закономірностей:

1. Між рівнем структурної складності моделі та її здатністю до контекстної адаптації існує нелінійна залежність. Це означає, що підвищення складності архітектури (зокрема, збільшення кількості шарів або вузлів уваги) не завжди призводить до пропорційного покращення якості рекомендацій. Для малих і середніх наборів даних надлишкова складність може спричинити перенавчання. Емпірично спостерігається оптимум складності, при якому ефективність моделі максимальна (2):

$$E = f(C) = \alpha \cdot C \cdot e^{-\beta C}, \quad (2)$$

де E – ефективність моделі (Recall@K або NDCG@K); C – міра архітектурної складності; $\alpha, \beta > 0$ – емпіричні коефіцієнти.

Така залежність має форму кривої типу «плато», коли приріст точності сповільнюється після певного рівня складності.

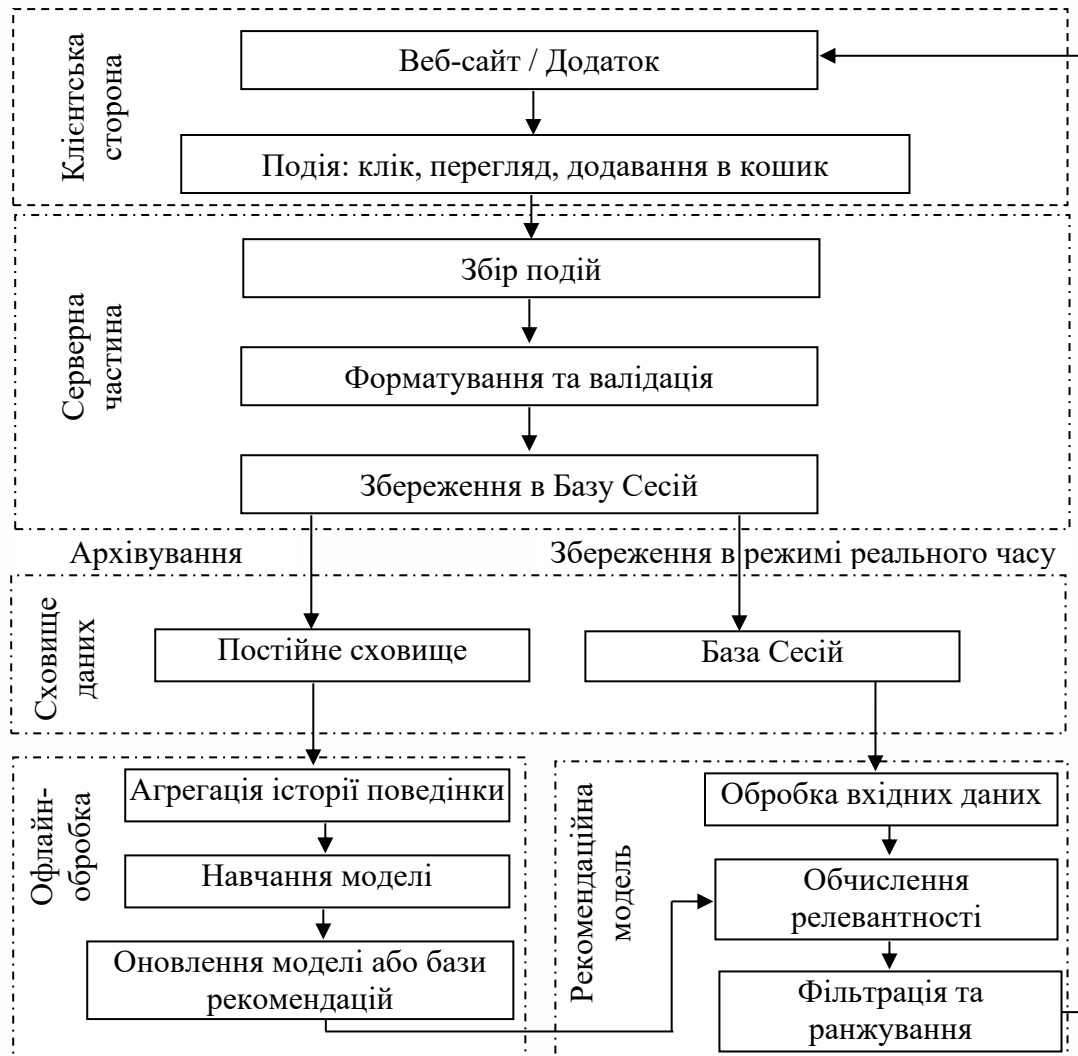

Рис. 1. Логіка обробки даних у сесійній рекомендаційній системі та взаємозв'язок між архітектурами

2. Ефективність моделі зростає при включенні багаторівневих поведінкових ознак. Використання не лише послідовності кліків, а й додаткових контекстних характеристик (тип дії, час доби, частота взаємодії, категорія контенту) дозволяє суттєво підвищити результативність. Найвищий приріст Recall@20 спостерігається при комбінації часових і семантичних ознак у

архітектурах сесійних рекомендаційних систем типу Transformer (до +6 – 8% у порівнянні з базовими моделями без контексту).

3. Простіші архітектури забезпечують стабільну роботу при малих обсягах даних, тоді як складніші потребують масштабних наборів для повноцінного навчання. Це підтверджує правило «компроміс між зміщенням і дисперсією»: моделі з високою потужністю узагальнення (як-от GNN або Transformer) потребують більших даних для досягнення стабільності, тоді як RNN залишаються ефективними навіть при обмеженому навчальному наборі.

На основі проведеного аналізу сформульовано практичні рекомендації, що дозволяють системно обирати оптимальну архітектуру сесійних рекомендаційних систем під конкретні умови застосування (табл. 3).

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна зазначити, що серед сучасних архітектур машинного навчання, застосовуваних у сесійних рекомендаційних системах, найвищу ефективність демонструють моделі типу Transformer. Вони є оптимальними для великих динамічних систем, де значний обсяг даних і велика кількість активних користувачів створюють умови для повноцінного навчання моделей високої складності. Їхня здатність моделювати довготривалі залежності та враховувати широкий контекст користувацької поведінки забезпечує найвищі показники точності рекомендацій у масштабних середовищах, таких як e-commerce або мультимедійні платформи.

Таблиця 3

Рекомендації щодо вибору архітектури сесійних
рекомендаційних систем залежно від параметрів системи

Умови застосування	Рекомендований тип моделі	Очікувана ефективність	Ключові переваги
Великі платформи (e-commerce, streaming)	Transformer (SASRec, BERT4Rec)	Recall@20 = 0.70–0.74	Висока точність, здатність моделювати складні контексти
Системи середнього масштабу (категорійні сервіси, маркетплейси)	GNN (SR-GNN, TAGNN)	Recall@20 = 0.66–0.69	Баланс між точністю та ресурсами, інтерпретованість
Невеликі або мобільні сервіси	RNN/GRU або легкі гібриди (GRU-BERT-lite)	Recall@20 = 0.60–0.65	Висока швидкість, низькі вимоги до обчислювальних ресурсів

Моделі на основі графових нейронних мереж виявилися найдоцільнішими для систем середнього масштабу, де важливим є баланс між точністю, інтерпретованістю та швидкістю. Їхня здатність описувати структуру

переходів між елементами дозволяє краще враховувати контекст взаємодії користувача з контентом без надмірних обчислювальних витрат.

Архітектури рекурентних нейронних мереж RNN/GRU залишаються ефективними для невеликих або мобільних сервісів, де критичним є швидкий час відгуку та обмеженість ресурсів. Попри меншу точність у порівнянні з більш складними моделями, вони забезпечують стабільність і передбачуваність роботи при малих обсягах даних.

Перспективним напрямом подальших досліджень є створення гібридних сесійних рекомендаційних систем, у яких графові компоненти відповідають за структурне представлення сесій, а механізм уваги – за моделювання контекстних зв'язків між елементами. Така інтеграція дозволить поєднати структурну інтерпретованість графових нейронних мереж із високою контекстною чутливістю Transformer-моделей, підвищуючи ефективність систем рекомендацій.

Отже, проведений порівняльний аналіз підтвердив доцільність розробки аналітичної моделі оцінювання ефективності сесійних рекомендаційних систем, що враховує баланс між архітектурною складністю, контекстною чутливістю та обсягом даних. Запропонований підхід забезпечує можливість системного вибору алгоритмів під конкретні сценарії використання, сприяє підвищенню якості персоналізації та оптимізує використання обчислювальних ресурсів у реальних умовах експлуатації.

Висновки. Серед сучасних архітектур машинного навчання, застосовуваних у сесійних рекомендаційних системах, найвищу ефективність демонструють моделі типу Transformer. Вони є оптимальними для великих динамічних систем, де значний обсяг даних і велика кількість активних користувачів створюють умови для повноцінного навчання моделей високої складності. Їхня здатність моделювати довготривалі залежності та враховувати широкий контекст користувацької поведінки забезпечує найвищі показники точності рекомендацій у масштабних середовищах, таких як e-commerce або мультимедійні платформи.

Моделі на основі графових нейронних мереж виявилися найдоцільнішими для систем середнього масштабу, де важливим є баланс між точністю, інтерпретованістю та швидкодією. Їхня здатність описувати структуру переходів між елементами дозволяє краще враховувати контекст взаємодії користувача з контентом без надмірних обчислювальних витрат.

Архітектури RNN/GRU залишаються ефективними для невеликих або мобільних сервісів, де критичним є швидкий час відгуку та обмеженість ресурсів. Попри меншу точність у порівнянні з більш складними моделями, вони забезпечують стабільність і передбачуваність роботи при малих обсягах даних.

Перспективним напрямом подальших досліджень є створення гібридних сесійних рекомендаційних систем, у яких графові компоненти відповідають за структурне представлення сесій, а механізм уваги – за моделювання контекстних зв'язків між елементами. Така інтеграція дозволить поєднати структурну інтерпретованість графових нейронних мереж із високою контекстною чутливістю Transformer-моделей, підвищуючи ефективність систем рекомендацій. Отже, проведений порівняльний аналіз підтвердив доцільність розробки аналітичної моделі оцінювання ефективності сесійних рекомендаційних систем, що враховує баланс між архітектурною складністю, контекстною чутливістю та обсягом даних. Запропонований підхід забезпечує можливість системного вибору алгоритмів під конкретні сценарії використання, сприяє підвищенню якості персоналізації та оптимізує використання обчислювальних ресурсів у реальних умовах експлуатації.

Література:

1. Wang S. A survey on session-based recommender systems / S. Wang, L. Cao, Y. Wang, Q. Z. Sheng, M. A. Orgun, D. Lian // ACM Computing Surveys (CSUR). – 2021. – Vol. 54, No. 7. – P. 1–38. – DOI: <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3465401>
2. Saifudin I. Systematic literature review on recommender system: Approach, problem, evaluation techniques, datasets / I. Saifudin, T. Widiyaningtyas // IEEE Access. – 2024. – Vol. 12. – P. 19827–19847. – DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3359274>
3. Zheng W. Domain knowledge-based security bug reports prediction / W. Zheng, J. Cheng, X. Wu, R. Sun, X. Wang, X. Sun // Knowledge-Based Systems. – 2022. – Vol. 241. – P. 108293. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2022.108293>
4. Khemani B. A review of graph neural networks: concepts, architectures, techniques, challenges, datasets, applications, and future directions / B. Khemani, S. Patil, K. Kotecha, S. Tanwar // Journal of Big Data. – 2024. – Vol. 11, No. 1. – P. 1–18. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s40537-023-00876-4>
5. Waikhom L. A survey of graph neural networks in various learning paradigms: methods, applications, and challenges / L. Waikhom, R. Patgiri // Artificial Intelligence Review. – 2023. – Vol. 56, No. 7. – P. 6295–6364. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10321-2>
6. Ma M. Improving transformer-based sequential recommenders through preference editing / M. Ma, P. Ren, Z. Chen, Z. Ren, H. Liang, J. Ma, M. De Rijke // ACM Transactions on Information Systems. – 2023. – Vol. 41, No. 3. – P. 1–24. – DOI: <https://doi.org/10.1145/3564282>
7. Choi J. Hybrid information mixing module for stock movement prediction / J. Choi, S. Yoo, X. Zhou, Y. Kim // IEEE Access. – 2023. – Vol. 11. – P. 28781–28790. – DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3258695>
8. Marriwala N. A hybrid model for depression detection using deep learning / N. Marriwala, D. Chaudhary // Measurement: Sensors. – 2023. – Vol. 25. – P. 100587. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.measen.2022.100587>
9. Zou J. Cold start and hot feedback: a knowledge sharing and governance model considering individual willingness from a prospect theory perspective / J. Zou, M. Li, D. Yang // Journal of Knowledge Management. – 2025. – Vol. 29, No. 2. – P. 512–540. – DOI: <https://doi.org/10.1108/JKM-02-2024-0164>

10. Zhao J. DCFGAN: An adversarial deep reinforcement learning framework with improved negative sampling for session-based recommender systems / J. Zhao, H. Li, L. Qu, Q. Zhang, Q. Sun, H. Huo, M. Gong // Information Sciences. – 2022. – Vol. 596. – P. 222–235. – DOI: <https://doi.org/10.1145/3404835.3462880>

11. Chen C. Revisiting negative sampling vs. non-sampling in implicit recommendation / C. Chen, W. Ma, M. Zhang, C. Wang, Y. Liu, S. Ma // ACM Transactions on Information Systems. – 2023. – Vol. 41, No. 1. – P. 1–25. – DOI: <https://doi.org/10.1145/3522672>

12. Malitesta D. Formalizing multimedia recommendation through multimodal deep learning / D. Malitesta, G. Cornacchia, C. Pomo, F. A. Merra, T. Di Noia, E. Di Sciascio // ACM Transactions on Recommender Systems. – 2025. – Vol. 3, No. 3. – P. 1–33. – DOI: <https://doi.org/10.1145/3662738>

13. Li A. Attention-based interpretable neural network for building cooling load prediction / A. Li, F. Xiao, C. Zhang, C. Fan // Applied Energy. – 2021. – Vol. 299. – 117238. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117238>

14. Zhang X. Context-aware and time-aware attention-based model for disease risk prediction with interpretability / X. Zhang, B. Qian, Y. Li, S. Cao, I. Davidson // IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering. – 2021. – Vol. 35, No. 4. – P. 3551–3562. – DOI: <https://doi.org/10.1109/TKDE.2021.3130171>

15. Larsen N. Statistical challenges in online controlled experiments: A review of A/B testing methodology / N. Larsen, J. Stallrich, S. Sengupta, A. Deng, R. Kohavi, N. T. Stevens // The American Statistician. – 2024. – Vol. 78, No. 2. – P. 135–149. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00031305.2023.2257237>

16. Lin T. Transfer Learning for Course Recommendation Systems: A Comparative Study of Caser and GRU4Rec Models / T. Lin, S. Natsupakpong, P. Khanarsa // 2025 6th International Conference on Computer Engineering and Application (ICCEA). – 2025. – P. 1789–1794. – DOI: <https://doi.org/10.1109/ICCEA65460.2025.11102376>

17. Sun F. BERT4Rec: Sequential recommendation with bidirectional encoder representations from transformer / F. Sun, J. Liu, J. Wu, C. Pei, X. Lin, W. Ou, P. Jiang // Proceedings of the 28th ACM International Conference on Information and Knowledge Management (CIKM). – 2019. – P. 1441–1450. – DOI: <https://doi.org/10.1145/3357384.3357895>

18. Rong Z. Enhanced knowledge graph recommendation algorithm based on multi-level contrastive learning / Z. Rong, L. Yuan, L. Yang // Scientific Reports. – 2024. – Vol. 14, No. 1. – 23051. – DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-024-74516-z>

19. Andonie R. Hyperparameter optimization in learning systems / R. Andonie // Journal of Membrane Computing. – 2019. – Vol. 1, No. 4. – P. 279–291. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s41965-019-00023-0>

20. Wilson A. The future of adaptive machine learning algorithms in high-dimensional data processing / A. Wilson, M. R. Anwar // International Transactions on Artificial Intelligence. – 2024. – Vol. 3, No. 1. – P. 97–107. – DOI: <https://doi.org/10.33050/italic.v3i1.656>

21. Yoochoose. Yoochoose dataset (RecSys Challenge 2015) // Kaggle. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kaggle.com/datasets/chadgostopp/recsys-challenge-2015>

22. CIKM Cup. CIKM Cup 2016 Track 2: Personalized E-Commerce Search Challenge // CodaLab Competitions. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://competitions.codalab.org/competitions/11161>

23. Retailrocket. Retailrocket recommender system dataset // Kaggle. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kaggle.com/datasets/retailrocket/ecommerce-dataset>

References:

1. Wang, S., Cao, L., Wang, Y., Sheng, Q. Z., Orgun, M. A., & Lian, D. (2021). A survey on session-based recommender systems. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 54(7), 1–38. <https://doi.org/10.1145/346540>
2. Saifudin, I., & Widiyaningtyas, T. (2024). Systematic literature review on recommender system: Approach, problem, evaluation techniques, datasets. *IEEE Access*, 12, 19827–19847. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3359274>
3. Zheng, W., Cheng, J., Wu, X., Sun, R., Wang, X., & Sun, X. (2022). Domain knowledge-based security bug reports prediction. *Knowledge-Based Systems*, 241, 108293. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2022.108293>
4. Khemani, B., Patil, S., Kotecha, K., & Tanwar, S. (2024). A review of graph neural networks: concepts, architectures, techniques, challenges, datasets, applications, and future directions. *Journal of Big Data*, 11(1), 18. <https://doi.org/10.1186/s40537-023-00876-4>
5. Waikhom, L., & Patgiri, R. (2023). A survey of graph neural networks in various learning paradigms: methods, applications, and challenges. *Artificial Intelligence Review*, 56(7), 6295–6364. <https://doi.org/10.1007/s10462-022-10321-2>
6. Ma, M., Ren, P., Chen, Z., Ren, Z., Liang, H., Ma, J., & De Rijke, M. (2023). Improving transformer-based sequential recommenders through preference editing. *ACM Transactions on Information Systems*, 41(3), 1–24. <https://doi.org/10.1145/3564282>
7. Choi, J., Yoo, S., Zhou, X., & Kim, Y. (2023). Hybrid information mixing module for stock movement prediction. *IEEE Access*, 11, 28781–28790. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3258695>
8. Marriwala, N., & Chaudhary, D. (2023). A hybrid model for depression detection using deep learning. *Measurement: Sensors*, 25, 100587. <https://doi.org/10.1016/j.measen.2022.100587>
9. Zou, J., Li, M., & Yang, D. (2025). Cold start and hot feedback: a knowledge sharing and governance model considering individual willingness from a prospect theory perspective. *Journal of Knowledge Management*, 29(2), 512–540. <https://doi.org/10.1108/JKM-02-2024-0164>
10. Zhao, J., Li, H., Qu, L., Zhang, Q., Sun, Q., Huo, H., & Gong, M. (2022). DCFGAN: An adversarial deep reinforcement learning framework with improved negative sampling for session-based recommender systems. *Information Sciences*, 596, 222–235. <https://doi.org/10.1145/3404835.3462880>
11. Chen, C., Ma, W., Zhang, M., Wang, C., Liu, Y., & Ma, S. (2023). Revisiting negative sampling vs. non-sampling in implicit recommendation. *ACM Transactions on Information Systems*, 41(1), 1–25. <https://doi.org/10.1145/3522672>
12. Malitesta, D., Cornacchia, G., Pomo, C., Merra, F. A., Di Noia, T., & Di Sciascio, E. (2025). Formalizing multimedia recommendation through multimodal deep learning. *ACM Transactions on Recommender Systems*, 3(3), 1–33. <https://doi.org/10.1145/3662738>
13. Li, A., Xiao, F., Zhang, C., & Fan, C. (2021). Attention-based interpretable neural network for building cooling load prediction. *Applied Energy*, 299, 117238. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2021.117238>
14. Zhang, X., Qian, B., Li, Y., Cao, S., & Davidson, I. (2021). Context-aware and time-aware attention-based model for disease risk prediction with interpretability. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, 35(4), 3551–3562. <https://doi.org/10.1109/TKDE.2021.3130171>
15. Larsen, N., Stallrich, J., Sengupta, S., Deng, A., Kohavi, R., & Stevens, N. T. (2024). Statistical challenges in online controlled experiments: A review of A/B testing methodology. *The American Statistician*, 78(2), 135–149. <https://doi.org/10.1080/00031305.2023.2257237>

16. Lin, T., Natsupakpong, S., & Khanarsa, P. (2025). Transfer Learning for Course Recommendation Systems: A Comparative Study of Caser and GRU4Rec Models. In 2025 6th International Conference on Computer Engineering and Application (ICCEA) (pp. 1789–1794). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICCEA65460.2025.11102376>

17. Sun, F., Liu, J., Wu, J., Pei, C., Lin, X., Ou, W., & Jiang, P. (2019). BERT4Rec: Sequential recommendation with bidirectional encoder representations from transformer. In Proceedings of the 28th ACM International Conference on Information and Knowledge Management (CIKM) (pp. 1441–1450). <https://doi.org/10.1145/3357384.3357895>

18. Rong, Z., Yuan, L., & Yang, L. (2024). Enhanced knowledge graph recommendation algorithm based on multi-level contrastive learning. Scientific Reports, 14(1), 23051. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-74516-z>

19. Andonie, R. (2019). Hyperparameter optimization in learning systems. Journal of Membrane Computing, 1(4), 279–291. <https://doi.org/10.1007/s41965-019-00023-0>

20. Wilson, A., & Anwar, M. R. (2024). The future of adaptive machine learning algorithms in high-dimensional data processing. International Transactions on Artificial Intelligence, 3(1), 97–107. <https://doi.org/10.33050/italic.v3i1.656>

21. Yoochoose. (2015). Yoochoose dataset (RecSys Challenge 2015). Kaggle. Retrieved November 3, 2025, from <https://www.kaggle.com/datasets/chadgostopp/recsys-challenge-2015>

22. CIKM Cup. (2016). CIKM Cup 2016 Track 2: Personalized E-Commerce Search Challenge. CodaLab Competitions. <https://competitions.codalab.org/competitions/11161>

23. Retailrocket. (n.d.). Retailrocket recommender system dataset. Kaggle. Retrieved November 3, 2025, from <https://www.kaggle.com/datasets/retailrocket/ecommerce-datase>

СЕРІЯ «ФІЗИКО- МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ»

УДК 004.8:519.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2969-2981](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2969-2981)

Мушеник Ірина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій, фізико-математичних та безпекових дисциплін Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0003-4379-7358>

Марчук Наталія Анатоліївна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій, фізико-математичних та безпекових дисциплін Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0003-3787-4265>

ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНИХ МЕТОДІВ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ

Анотація. У статті досліджуються теоретико-методологічні засади застосування аналітичних методів вищої математики в інтелектуальних інформаційних системах (ІС). Обґрунтовується, що сучасні інтелектуальні інформаційні системи функціонують у середовищі з високим рівнем невизначеності та потребують використання математичних інструментів, здатних забезпечувати точність, адаптивність та оптимізацію процесів оброблення даних. Показано, що диференціальні рівняння, методи математичного аналізу, оптимізація, теорія ймовірностей і елементи функціонального аналізу відіграють ключову роль у побудові моделей прогнозування, класифікації та прийняття рішень.

У роботі проаналізовано роль аналітичних методів у таких складових інтелектуальних систем, як системи машинного навчання, експертні та гібридні системи, нечітка логіка, системи розпізнавання образів та обчислювальний інтелект. Визначено, що використання математичного апарату дозволяє підвищити точність моделювання складних об'єктів, забезпечує адекватність алгоритмів у широкому спектрі завдань – від прогнозування часових рядів до оптимізації параметрів нейронних мереж. Зокрема, аналітичні методи слугують

основною для формування функцій активації, побудови критеріїв оптимізації, аналізу збіжності алгоритмів та оцінювання якості рішень.

Особливу увагу приділено практичним аспектам інтеграції математичних методів у процеси створення інтелектуальних інформаційних систем. Розкрито механізми поєднання математичного моделювання з алгоритмами оброблення даних, що дозволяє підвищити швидкість, надійність і стабільність функціонування систем. Описано приклади застосування аналітичних підходів у задачах оптимізації бізнес-процесів, управління технічними об'єктами, аналізу великих масивів даних та інтелектуальної підтримки управлінських рішень.

Ключові слова: аналітичні методи; вища математика; інтелектуальні інформаційні системи; математичне моделювання; оптимізація; диференціальні рівняння; теорія ймовірностей; машинне навчання; алгоритми оброблення даних; прогнозування; класифікація; штучний інтелект.

Mushenyk Iryna Ph. D in Economic, Associate Professor of the Department of Information Technologies, Physical, Mathematical and Security Disciplines Higher Educational Institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi, <https://orcid.org/0000-0003-4379-7358>

Marchuk Natalia Ph. D in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Information Technologies, Physical, Mathematical and Security Disciplines Higher Educational Institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi, <https://orcid.org/0000-0003-3787-4265>

USE OF ANALYTICAL METHODS OF HIGHER MATHEMATICS IN INTELLECTUAL INFORMATION SYSTEMS

Abstract. The article explores the theoretical and methodological foundations of applying analytical methods of higher mathematics in intelligent information systems (IIS).

It is argued that modern intelligent information systems operate in an environment with a high level of uncertainty and require the use of mathematical tools capable of ensuring accuracy, adaptability, and optimization of data processing. It is shown that differential equations, methods of mathematical analysis, optimization, probability theory, and elements of functional analysis play a key role in the construction of forecasting, classification, and decision-making models.

Additionally, the importance of analytical approaches in increasing the robustness of algorithms to noise, data incompleteness, and environmental variability is emphasized, which is critically important for AI systems focused on processing real, often unstructured data.

The article examines the theoretical and methodological foundations of applying analytical methods of higher mathematics in The work analyzes the role of analytical methods in such components of intelligent systems as machine learning systems, expert and hybrid systems, fuzzy logic, image recognition systems, and computational intelligence. It is determined that the use of mathematical apparatus allows for increasing the accuracy of modeling complex objects and ensures the adequacy of algorithms in a wide range of tasks, from time series forecasting to the optimization of neural network parameters. In particular, analytical methods serve as the basis for forming activation functions, constructing optimization criteria, analyzing algorithm convergence, and evaluating the quality of decisions. The importance of analytical methods in constructing interpretability models that allow understanding the logic of complex artificial intelligence algorithms is also emphasized.

Particular attention is paid to the practical aspects of integrating mathematical methods into the processes of creating intelligent information systems. The mechanisms for combining mathematical modeling with data processing algorithms are revealed, which allows to increase the speed, reliability, and stability of system operation. Examples of the application of analytical approaches in the tasks of business process optimization, technical object management, large data array analysis, and intellectual support of management decisions are described. Additionally, it is emphasized that the integration of analytical methods with modern digital technologies – in particular, neural network approaches, genetic algorithms, fuzzy classification methods, and computational intelligence – creates conditions for improving the efficiency, scalability, and autonomy of AI systems. A generalization of the potential of analytical methods in the development of adaptive, self-learning, and predictive-oriented intelligent systems of the new generation is presented.

Keywords: analytical methods; advanced mathematics; intelligent information systems; mathematical modeling; optimization; differential equations; probability theory; machine learning; data processing algorithms; forecasting; classification; artificial intelligence.

Постановка проблеми. У сучасному світі інтелектуальні інформаційні системи дедалі частіше виступають у ролі ключових інструментів аналізу, управління та прийняття рішень у різноманітних сферах – від промислового виробництва до бізнес-аналітики. Водночас ці системи функціонують в умовах значної невизначеності, неповноти та варіативності вихідних даних, що знижує їхню надійність та ефективність.

Так, дослідження показують, що одним із чинників складності є необхідність моделювання процесів в середовищі, яке характеризується як структурною невизначеністю, так і високою динамікою змін [1].

Необхідність якісного математичного підґрунтя для інтелектуальних інформаційних систем зумовлюється тим, що без застосування аналітичних методів вищої математики – зокрема диференціальних рівнянь, функціонального аналізу, теорії ймовірностей та оптимізаційних підходів — неможливо забезпечити достатню точність прогнозування, обґрунтованість управлінських рішень та адаптивну поведінку алгоритмів інтелектуальних інформаційних систем [4].

Разом із тим, попри очевидну значущість аналітичного апарату, у практичній розробці інтелектуальних систем нерідко спостерігається недостатня інтеграція математичного моделювання з алгоритмами оброблення даних. Це призводить до зменшення стійкості моделей до похибок, зниження інтерпретованості результатів та менш ефективного використання обчислювальних ресурсів.

Відповідно, науково-практичний виклик полягає у формуванні та впровадженні цілісної методології застосування аналітичних інструментів вищої математики для потреб інтелектуальних інформаційних систем, яка б враховувала підвищені вимоги до точності, адаптивності та надійності цих систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковому просторі питання математичного забезпечення інтелектуальних інформаційних систем досліджуються широким колом фахівців, чиї напрацювання формують основу сучасних підходів до побудови таких систем. Значний внесок у розвиток теорії математичного моделювання складних процесів зробили І. М. Мушеник, Ю. В. Триус, Т. М. Махомета, Т. А. Вакалюк, І. М. Тягай, роботи яких заклали теоретичний фундамент для поєднання математики, інформатики та комп'ютерних технологій. Їхні дослідження стосуються формальних моделей, алгоритмізації та методології створення складних інтегрованих систем, що мають безпосередній зв'язок із концепцією інтелектуальних ІС.

Важливі результати у галузі прикладної математики та оптимізаційних методів належать А.І. Юрчику, О. І. Литвіну, Л.Ю. Збаравській, які вивчають математичні моделі керування, оптимізацію та алгоритми обчислень. Їхні роботи демонструють важливість математичного апарату у створенні систем підтримки прийняття рішень та у підвищенні точності обчислювальних процедур, що є невід'ємною частиною ІС.

У сфері штучного інтелекту та обчислювального інтелекту варто відзначити праці О. М. Телякевича, А. О. Мороза, які досліджують машинне навчання, інтелектуальний аналіз даних, нейронні мережі та нечіткі системи. В їхніх роботах особливу увагу приділено математичним моделям для підвищення точності прогнозування, класифікації та адаптації інтелектуальних алгоритмів.

Наукові дослідження Клеопа І., Петрук В., охоплюють проблеми математичного забезпечення інформаційних технологій, статистичного моделювання та теорії ймовірностей у задачах аналізу великих даних. Автори доводять, що сучасні ПС потребують глибокого використання статистичних та стохастичних методів, особливо у випадках, коли дані характеризуються невизначеністю, варіативністю та шумами.

Метою даного дослідження є обґрунтування теоретичних засад і практичних підходів до застосування аналітичних методів вищої математики в інтелектуальних інформаційних системах, а також визначення їх ролі у підвищенні точності, адаптивності та ефективності алгоритмів оброблення даних, прогнозування та прийняття рішень в умовах невизначеності. Додатково досліджується потенціал інтеграції математичного аналізу, диференціальних рівнянь, оптимізаційних та статистичних методів у структуру інтелектуальних систем з метою забезпечення стійкості їх функціонування, зменшення обчислювальної похибки та підвищення рівня інтерпретованості отримуваних результатів. Особлива увага приділяється визначенню науково обґрунтованих підходів до підсилення аналітичної складової сучасних ПС та формуванню методології, здатної забезпечити їх ефективне застосування у різних предметних галузях.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових напрямів підвищення ефективності інтелектуальних інформаційних систем є інтеграція методів вищої математики, які дозволяють формалізувати складні процеси оброблення даних, забезпечити оптимізацію рішень, оцінювання ризиків та моделювання поведінки систем у змінних умовах. Диференціальні рівняння, математичний аналіз, методи оптимізації, теорія ймовірностей та елементи функціонального аналізу формують основу математичного інструментарію, що використовується в задачах прогнозування, класифікації, кластеризації, інтелектуального пошуку та автоматизованого прийняття рішень.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до гнучкості, адаптивності та інтелектуальних можливостей інформаційних систем, що працюють із великими обсягами даних, неповною інформацією та неоднорідними джерелами даних. Застосування математичних методів дозволяє поглибити аналітичні можливості інтелектуальних інформаційних систем, підвищити точність обчислень, забезпечити оптимальність і стійкість алгоритмів, що, у свою чергу, сприяє їхньому ефективному використанню в економічних, технічних, управлінських та соціальних системах [8].

Інтелектуальні інформаційні системи функціонують на основі оброблення великих масивів даних, видобування прихованих закономірностей та побудови моделей, здатних до самонавчання, адаптації та підвищення точності. У цьому контексті математичний апарат виступає фундаментом, який

забезпечує формалізацію складних процесів та підтримує коректність інтелектуальних алгоритмів.

Методологічні засади застосування математичних методів у інтелектуальних інформаційних системах ґрунтуються на таких ключових принципах:

- *формалізація складних систем і процесів* шляхом опису їх у вигляді математичних моделей різного рівня складності;
- *використання точних та наближених методів аналізу*, що забезпечують стійкість алгоритмів у змінних умовах;
- *оптимізація рішень на основі кількісних критеріїв*, що дозволяє мінімізувати втрати або максимізувати вигоди;
- *врахування невизначеності та стохастичності*, притаманних реальним даним, через залучення ймовірнісних моделей та методів оцінювання ризиків;
- *адаптивність та самонавчання* моделей на основі результатів оброблення даних та зміни параметрів зовнішнього середовища.

Реалізація зазначених принципів неможлива без залучення апарату вищої математики, який дозволяє описувати багатовимірні залежності, моделювати поведінку систем у часі, виявляти закономірності у потоках даних та оптимізувати параметри моделей. Унаслідок цього математичні методи стають інструментом, що забезпечує не лише аналітичну точність, а й інтелектуальність системи, її здатність до прогнозування, узагальнення та прийняття зважених рішень [5]. Особливе місце в цьому контексті займають диференціальні рівняння, які дозволяють формалізувати динаміку змін у складних інформаційних процесах. Саме вони забезпечують опис еволюції системних параметрів у часі, моделювання адаптивної поведінки алгоритмів та побудову основи для сучасних методів оптимізації і навчання інтелектуальних систем.

Диференціальні рівняння становлять основу математичного опису динамічних процесів, що змінюються у часі та просторі, тому їх застосування є надзвичайно важливим для інтелектуальних інформаційних систем. Вони дають змогу формалізувати еволюцію внутрішніх станів системи під час оброблення потоків даних, відтворювати механізми навчання моделей, зокрема нейронних мереж, де алгоритми на кшталт градієнтного спуску можуть розглядатися як наближені розв'язки відповідних диференціальних рівнянь.

Крім того, такі рівняння дозволяють створювати прогнозні моделі, що враховують швидкість зміни ключових параметрів і вплив зовнішніх факторів, а також забезпечують побудову моделей оптимального керування, у яких визначаються траєкторії раціональних рішень у часовому вимірі. З огляду на те, що інтелектуальні системи працюють у середовищах із динамічною структурою даних, використання диференціальних рівнянь сприяє підвищенню точності й стійкості прогнозування та забезпечує здатність моделей оперативно адаптуватися до змін навколишнього середовища [2].

Завдяки своїй здатності описувати неперервні зміни та враховувати вплив множини факторів, диференціальні рівняння становлять базовий інструмент для побудови моделей, що відтворюють реальну поведінку складних інформаційних систем. У багатьох сучасних інтелектуальних технологіях саме вони забезпечують можливість відстежувати, як малі варіації у вхідних даних або параметрах алгоритму впливають на подальший розвиток процесу оброблення інформації. Це особливо важливо у випадках, коли ІС працюють із нелінійними структурами даних, демонструють чутливість до початкових умов або потребують врахування взаємодії численних внутрішніх компонентів [10].

Крім того, диференціальні рівняння широко застосовуються у математичних моделях адаптації, де зміни параметрів системи відбуваються під впливом нових даних. Такий підхід дозволяє формувати алгоритми, здатні не лише аналізувати наявну інформацію, а й поступово вдосконалювати власну структуру або правила прийняття рішень. Подібні моделі дають змогу відтворювати процеси самоорганізації та саморегуляції, властиві найефективнішим інформаційним системам.

Застосування диференціальних рівнянь також забезпечує основу для формування систем контролю та керування в умовах, коли необхідно прогнозувати наслідки різних дій або вибирати оптимальну стратегію взаємодії з середовищем. Математичний апарат таких моделей дозволяє визначати напрямки розвитку системи, встановлювати умови її стійкості та оцінювати ефективність можливих управлінських рішень [12].

Роль диференціальних рівнянь в інтелектуальних інформаційних системах не обмежується лише формальним описом динаміки процесів. Вони виступають основою для побудови гнучких, адаптивних і високоточних моделей, здатних функціонувати в умовах складної багатовимірної структури даних, а також забезпечують інтеграцію математичного апарату з алгоритмічними принципами сучасних інтелектуальних інформаційних систем, що значно розширює їх інтелектуальні можливості.

Узагальнюючи, диференціальні рівняння забезпечують глибоке розуміння динаміки інформаційних процесів і створюють фундамент для моделювання складних залежностей, що змінюються у часі. Вони дозволяють описувати еволюцію системних параметрів за допомогою рівнянь вигляду

$$\frac{d_x}{d_t} = f(x, t)$$

де $x(t)$ – вектор станів системи, а функція $f(x, t)$ визначає закономірності їх зміни під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

У задачах навчання моделей, зокрема нейронних мереж, оновлення ваг може інтерпретуватися як дискретизована форма диференціального рівняння.

$$\frac{d\omega}{dt} = -\nabla L(\omega)$$

де $L(\omega)$ – функція втрат, а $\nabla L(\omega)$ – її градієнт. Це показує, що процес оптимізації фактично описує рух системи в напрямку зменшення похибки, визначений властивостями диференціальних операторів.

Проте для ефективного застосування таких моделей недостатньо лише описувати динаміку змін; необхідно глибше аналізувати властивості самих функцій, що визначають поведінку моделей. Саме тому ключове місце у структурі інтелектуальних інформаційних систем займає математичний аналіз, який дає змогу досліджувати неперервні залежності, визначати характер змін та знаходити оптимальні параметри алгоритмів [5].

Одним із центральних його інструментів є похідна, що дозволяє формально оцінювати швидкість зміни функції:

$$f' = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x+\Delta x) - f(x)}{\Delta x}$$

Ця величина лежить в основі алгоритмів оптимізації, оскільки саме напрямок градієнта визначає, як слід змінювати параметри моделі, щоб мінімізувати функцію втрат. У багатовимірних задачах використовується градієнт, який є базою для побудови алгоритмів прогноз., класифікації та кластеризації.

$$\nabla f(x) = \left(\frac{\partial f}{\partial x_1}, \frac{\partial f}{\partial x_2}, \dots, \frac{\partial f}{\partial x_n} \right)$$

Для пошуку оптимальних параметрів у моделях друга похідна або її багатовимірний аналог, матриця Гессіана, відіграє ключову роль.

Ці математичні інструменти дозволяють оцінити кривизну цільової функції. Оцінка кривизни є критично важливою для класифікації критичних точок, тобто для визначення, чи є знайдена точка локальним мінімумом, максимумом або сідловою точкою. Це розуміння, у свою чергу, є фундаментальним для розробки стійких алгоритмів оптимізації та прогнозування, оскільки воно забезпечує гарантію швидкої збіжності та допомагає уникнути застрягання алгоритму в сідлових точках або небажаних локальних мінімумах, які не є істинно оптимальними.

$$H(f) = \left[\frac{\partial^2 f}{\partial x_i \partial x_j} \right]_{i,j=1}^n$$

Розуміння кривизни, що надається Гессіаном $\{H\}$, використовується безпосередньо в багатьох передових методах оптимізації, які значно перевершують простіший метод градієнтного спуску ($\nabla f(x)$).

Кривизна також впливає на стійкість моделі:

- Гессіан використовується для оцінки обумовленості (condition number) функції. Погана обумовленість (коли найбільше власне значення значно більше за найменше) вказує на те, що функція є "тонкою" та схильною до коливань, що ускладнює оптимізацію.

- У таких випадках необхідні методи регуляризації, які часто включають штрафи, що допомагають зменшити чутливість моделі до невеликих змін у даних.

Таким чином, Гессіан перетворює пошук мінімуму з простого "спуску з гори" (градієнтний спуск) на цілеспрямований рух, який враховує форму ландшафту, забезпечуючи швидшу та надійнішу збіжність до справжнього оптимального рішення.

Такі інструменти математичного аналізу забезпечують можливість глибокого дослідження поведінки моделей у просторі параметрів, дозволяють визначати оптимальні стратегії навчання та підвищують точність алгоритмів, що працюють із неперервними функціями, великими масивами даних та складними нелінійними залежностями [11].

Додатково важливим інструментом математичного аналізу, який широко застосовується в інтелектуальних інформаційних системах, є **інтегрування**, що дозволяє досліджувати накопичувальні процеси, оцінювати узагальнені характеристики даних та будувати моделі з урахуванням сумарного впливу факторів. Загальний вигляд визначеного інтеграла дозволяє обчислювати площу під кривою, що є ключовим у задачах оцінювання ймовірностей, прогнозування трендів та формування критеріїв якості моделей.

$$\int_a^b f(x) dx$$

У контексті оброблення великих даних широко використовуються методи **апроксимації** та **інтерполяції**, які дозволяють побудувати функцію, що найкраще відповідає реальним спостереженням. Наприклад, інтерполяційний поліном Лагранжа задається формулою, що дозволяє точно відтворювати значення функції в заданих вузлах та використовується у побудові моделей прогнозування часових рядів і трендових залежностей.

$$P_n(x) = \sum_{k=0}^n y_k \cdot \ell_k(x)$$

$$\ell_k(x) = \prod_{\substack{0 \leq j \leq n \\ j \neq k}} \frac{x - x_j}{x_k - x_j}$$

Для задач класифікації та сегментації даних важливе значення має аналіз гладкості та неперервності функцій, оскільки стабільність алгоритмів машинного навчання напряму залежить від властивостей функції втрат та межових поверхонь.

Неперервність функцій класів або функції рішень гарантує стійкість алгоритму, а властивості гладкості визначають можливість застосування градієнтних методів оптимізації [9].

Одним із ключових завдань інтелектуальних інформаційних систем є мінімізація функції втрат

$$L(w) = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m \ell(f(x_i, w), y_i),$$

де m – кількість спостережень, $f(x_i, w)$ – модель, ℓ – функція оцінки похибки, а w – параметри моделі. Знайдення мінімуму цієї функції здійснюється методами оптимізації, що ґрунтуються на математичному аналізі. Застосування алгоритму градієнтного спуску описується оновленням параметрів

$$w_{t+1} = w_t - \eta \nabla L(w_t),$$

де η — швидкість навчання. Така форма дозволяє моделі адаптивно коригувати параметри в напрямку зменшення похибки, що є основою для прогнозування та класифікації.

Функціональний аналіз є одним із найпотужніших інструментів дослідження складних математичних структур, оскільки дозволяє працювати з нескінченновимірними просторами функцій, операторами та їх властивостями. У контексті інтелектуальних інформаційних систем функціональний аналіз забезпечує апарат для побудови узагальнених моделей, опису поведінки систем у гільбертових та банахових просторах, аналізу операторів перетворення та формалізації алгоритмів, які не можуть бути адекватно представлені в скінченновимірних схемах [7].

У багатьох алгоритмах машинного навчання та інтелектуальних систем дані подаються як елементи певного простору функцій. Наприклад, вектор ознак може розглядатися як функція

$$x : D \rightarrow \mathbb{R},$$

Функціональний аналіз забезпечує потужний теоретичний фундамент для моделювання складних інтелектуальних систем, дозволяючи працювати з нескінченновимірними просторами, досліджувати властивості операторів, формалізувати складні алгоритми й гарантувати їх стійкість. Інтеграція апарату функціонального аналізу дає змогу створювати високоточні моделі, здатні до узагальнення, адаптації та ефективної роботи в умовах складної багатовимірної структури даних.

Висновки. У ході проведеного дослідження доведено, що застосування математичного апарату вищої математики є ключовою умовою формування ефективних інтелектуальних інформаційних систем, здатних працювати в умовах невизначеності, високої варіативності вхідних даних та динамічної зміни параметрів середовища. Диференціальні рівняння забезпечують опис еволюції станів системи у часі, дозволяючи моделювати адаптивні, динамічні й нелінійні процеси, які лежать в основі оброблення потокових даних та навчання складних моделей. Методи математичного аналізу формують фундамент для побудови алгоритмів прогнозування та класифікації, оскільки дозволяють визначати характеристики зміни функцій, оцінювати похідні та екстремуми, забезпечувати стабільність і збіжність методів оптимізації. Використання градієнтних і другопорядкових методів оптимізації підсилює здатність інтелектуальних систем до самонавчання, мінімізації похибок і вибору найкращих параметрів при великій кількості обмежень. Застосування апарату функціонального аналізу розширює можливості інтелектуальних інформаційних систем у напрямі побудови узагальнених моделей у нескінченновимірних просторах, що забезпечує глибше розуміння структури даних, ефективність ядерних методів, стійкість алгоритмів до шумів та підвищення їх узагальнювальної здатності. Саме функціональний аналіз створює підґрунтя для роботи складних операторних моделей, глибоких нейронних мереж та алгоритмів, що потребують високого рівня математичної узгодженості.

Таким чином, поєднання диференціальних рівнянь, методів математичного аналізу, оптимізаційних процедур та інструментів функціонального аналізу забезпечує комплексний і системний підхід до створення сучасних інтелектуальних інформаційних систем. Це дозволяє підвищити точність прогнозування, адаптивність до нових даних, стійкість алгоритмів та ефективність ухвалення рішень, що є визначальними факторами для розвитку високотехнологічних рішень у різних сферах застосування.

Література:

1. M. Korablyov, S. Lutskey System-information models for intelligent information processin. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*. 2022. No. 3 (21) p.26-38.
2. Клеопа І., Петрук В. Цифрові технології у вивченні вищої математики під час змішаного навчання студентами комп'ютерної галузі технічних ЗВО м. Вінниця. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2023. Вип. 1 (138). С. 137-141.
3. Литвин О. І., Пелешенко Ю. О. Алгоритми інтелектуального аналізу даних. Львів: Вид-во ЛНУ, 2017. 210 с.
4. Марчук Н. Реалізація міжпредметних зв'язків в курсі вищої математики для здобувачів вищої освіти. *European Science*. 2022. № 2. С. 43–50.
5. Махомета Т. М., Вакалюк Т. А., Тягай І. М. Інформаційно-комунікаційні технології навчання аналітичної геометрії та лінійної алгебри майбутніх учителів фізики й інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2018. Том 67. № 5. С. 173-183.
6. Мороз А. О. Інтелектуальні технології оброблення даних. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 256 с.
7. Морзе Н. В. Компетентнісний підхід і цифровізація: математичні інструменти аналізу освітніх процесів. Київ: КУ, 2020. 290 с.
8. Мушеник І.М., Збаравська Л.Ю. Сучасні інформаційні технології для моделювання та виявлення релевантної інформації у великих базах даних. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 3(43). С. 1307–1317.
9. Мушеник І.М. Застосування математичних моделей у хмарних інформаційних системах управління підприємством. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 5(45). С. 489–502.
10. Телякевич О. М. Методи машинного навчання: теорія і практика. Київ: Наук. думка, 2020. 278 с.
11. Триус Ю.В. Інноваційні інформаційні технології у навчанні математичних дисциплін. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* 2012. Випуск №731. С. 76-81.
12. Юрчик А.І., Марчук Н. А. Впровадження сучасних новітніх технологій навчання при викладанні дисципліни «Вища математика». *Професійно-прикладні дидактики*. 2016. №1. С. 184-191.

References:

1. Korablyov, M., & Lutskey, S. (2022). System-information models for intelligent information processing. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 3(21), 26–38. [in English].
2. Kleopa, I., & Petruk, V. (2023). Tsyfrovi tekhnolohii u vyvchenni vyshchoi matematyky pid chas zmishanoho navchannia studentamy kompiuternoї haluzi tekhnichnykh ZVO m. Vinnytsia [Digital technologies in teaching higher mathematics during blended learning of computer science students of technical universities in Vinnytsia]. *Visnyk KrNU imeni M. Ostrohradskoho*, 1(138), 137–141. [in Ukrainian].
3. Lytvyn, O. I., & Peleshenko, Yu. O. (2017). Alhorytmy intelektualnoho analizu danykh [Algorithms of intelligent data analysis]. Lviv: Vydavnytstvo LNU. [in Ukrainian].
4. Marchuk, N. (2022). Realizatsiia mizhpredmetnykh zv'iazkiv v kursi vyshchoi matematyky dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity [Implementation of interdisciplinary links in the course of higher mathematics for higher education students]. *European Science*, 2, 43–50. [in Ukrainian].

5. Makhometa, T. M., Vakaliuk, T. A., & Tiahai, I. M. (2018). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii navchannia analitychnoi heometrii ta liniinoi alhebry maibutnikh uchyteliv fizyky y informatyky [Information and communication technologies for teaching analytic geometry and linear algebra to future physics and informatics teachers]. Informatsiini Tekhnolohii i Zasoby Navchannia, 67(5), 173–183. [in Ukrainian].

6. Moroz, A. O. (2021). Intelktualni tekhnolohii obroblennia danykh [Intelligent data processing technologies]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

7. Morze, N. V. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid i tsyfrovizatsiia: matematychni instrumenty analizu osvutnykh protsesiv [Competence-based approach and digitalization: mathematical tools for analyzing educational processes]. Kyiv: KU. [in Ukrainian].

8. Mushenyk, I. M. (2025). Zastosuvannia matematychnykh modelei u khmarnykh informatsiynykh systemakh upravlinnia pidpriemstvom [Application of mathematical models in cloud information systems for enterprise management]. Naukovi Innovatsii ta Peredovi Tekhnolohii, 5(45), 489–502. [in Ukrainian].

9. Mushenyk, I. M., & Zbaravska, L. Yu. (2025). Suchasni informatsiini tekhnolohii dlia modeliuvannia ta vyivlennia relevantnoi informatsii u velykykh bazakh danykh [Modern information technologies for modeling and detecting relevant information in large databases]. Naukovi Innovatsii ta Peredovi Tekhnolohii, 3(43), 1307–1317. [in Ukrainian].

10. Teliakivych, O. M. (2020). Metody mashynnoho navchannia: teoriia i praktyka [Machine learning methods: theory and practice]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

11. Tryus, Yu. V. (2012). Innovatsiini informatsiini tekhnolohii u navchanni matematychnykh dystsyplin [Innovative information technologies in teaching mathematical disciplines]. Visnyk Natsionalnoho Universytetu “Lvivska Politehnika”, 731, 76–81. [in Ukrainian].

12. Yurchyk, A. I., & Marchuk, N. A. (2016). Vprovadzhennia suchasnykh novitnykh tekhnolohii navchannia pry vykladanni dystsypliny “Vyshcha matematika” [Implementation of modern learning technologies in teaching the discipline “Higher Mathematics”]. Profesiino-prykladni dydaktyky, 1, 184–191. [in Ukrainian].

УДК 510.2; 511

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-2982-2989](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-2982-2989)

Ярова Оксана Анатоліївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої та прикладної математики, Державний податковий університет, м. Ірпінь, <https://orcid.org/0000-0002-0522-8368>

Скасків Лілія Василівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої та прикладної математики, Державний податковий університет, м. Ірпінь, <https://orcid.org/0000-0001-9090-6700>

Черкас Ярина Петрівна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Державний податковий університет, м. Ірпінь

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ДІЙСНИХ ЧИСЕЛ. ЦІЛА ТА ДРОБОВА ЧАСТИНИ

Анотація. Числа невинпадково увійшли в наше життя. Навіть важко уявити собі спілкування без використання чисел. Людство створило багато законів і закономірностей у світі чисел, розгадало деякі таємниці і використовує свої відкриття у повсякденному житті.

Вивчаючи математику, учні мають справу з різними типами чисел. Однак багато людей плутаються, бо не розуміють, що таке дійсні числа, а що таке натуральні числа. Або яка різниця між раціональними та ірраціональними числами?

Перші згадки про цілі числа відносяться до ранніх цивілізацій, таких як давньоєгипетська та давньовавильонська. На ранніх етапах розвитку людства числа використовувалися для простих потреб, таких як дні, кроки та гроші. Первісні суспільства потребували лише кількох основних чисел. З часом цивілізація розвивалася, і потреба у використанні ширшого спектру чисел зростала. Цей процес зайняв багато часу і вимагав великої когнітивної роботи. Поняття числа знаходиться в центрі математики. На початку не існувало абстрактного розуміння числа. Числа асоціювалися з об'єктами, які можна було порахувати, і різні люди мали різні уявлення про одну й ту саму кількість об'єктів. З розвитком писемності та використанням спеціальних символів для позначення чисел з'явилося абстрактне розуміння натуральних чисел.

Якщо говорити про дроби, то вони виникли як розширення поняття цілого числа для опису частин, дробів і відношень між ними. Дроби в стародавніх цивілізаціях використовувалися і розумілися по-різному, наприклад у Давньому

Єгипті Єгиптяни володіли знаннями про дробы, але переважно використовували їх з чисельником. А от Вавилоняни використовували шістдесяткову систему числення, де кожна цифра множилася на 60. Ця система продовжувала використовуватися для вимірювання часу і кутів після падіння Вавилонської імперії.

Сучасний спосіб запису дробів з чисельником і знаменником був розроблений в Індії, з деякими відмінностями. Система запису дробів з чисельником, знаменником і рисками існувала протягом століть, але вона стала революційним явищем у математиці.

Не заперечую, що дробы відіграють важливу роль у математиці та використовуються в багатьох галузях науки і техніки. Вони розвивалися протягом століть і є свідченням творчості математиків та їхнього бажання глибше зрозуміти світ.

Світ лежить в основі всієї математики, а дійсні числа знаходяться в центрі математики і дозволяють вимірювати відстані, час, температуру, та інші параметри, що оточують нас. Вивчення та застосування дійсних чисел постійно розвивається, створюються нові методи та інструменти

Нові інструменти для нових відкриттів. Комп'ютерне моделювання стає віртуальною лабораторією, де ми можемо досліджувати складні системи, описувані дійсними числами. Динамічні системи, диференціальні рівняння, моделі фізичних явищ – все це стає доступним для аналізу та прогнозування, аналіз даних дає гори інформації, що містять дійсні числа, тепер не просто цифри.

Завдяки машинному навчанню ми можемо розкривати нові закономірності, робити прогнози та приймати кращі рішення, а ось графіки та інтерактивні візуалізації стають вікном у світ дійсних чисел. Ми можемо бачити їх поведінку, розуміти їхні властивості та досліджувати їхні таємниці.

Реальні цифри роблять фінансовий світ більш стійким та прозорим. Завдяки дійсним числам ми можемо краще розуміти складні фінансові процеси, приймати більш обґрунтовані рішення та будувати більш стійку та прозору фінансову систему. У медицині: дійсні числа рятують життя та покращують якість життя людей: за допомогою комп'ютерної томографії та МРТ лікарі мають можливість отримати детальні зображення внутрішніх органів, що допомагає їм діагностувати захворювання та планувати лікування.

У даній роботі проаналізовано роль дійсних чисел у сучасному світі. Було досліджено такі аспекти як історія розвитку дійсних чисел: від найпростіших дробів, до складних математичних концепцій, нові методи дослідження дійсних чисел, практичне застосування дійсних чисел: у фінансах, медицині та інших галузях. Встановлено, що дійсні числа є основою математики. Дійсні числа – це не просто цифри. Це безмежний світ знань, можливостей та нових відкриттів.

Ключові слова : математика, число, дійсні числа, дріб, натуральні числа, раціональні числа, ірраціональні числа, ціла та дробова частини, чисельник, знаменник.

Yarova Oksana Anatolyivna PhD in physical and mathematical sciences, associate professor, Associate Professor of Department higher and applied mathematics, State Tax University, Irpin, <https://orcid.org/0000-0002-0522-8368>

Skaskiv Liliia Vasylivna PhD in physical and mathematical sciences, associate professor, Associate Professor of Department higher and applied mathematics, State Tax University, Irpin, <https://orcid.org/0000-0001-9090-6700>

Cherkas Yaryna Petrivna student for the first (bachelor's) level of higher education, State Tax University, Irpin

THE HISTORY OF REAL NUMBERS. INTEGER AND FRACTIONAL PARTS

Abstracts. Numbers have entered our lives for a reason. It is even hard to imagine communication without using numbers. Mankind has created many laws and patterns in the world of numbers, solved some mysteries, and uses its discoveries in everyday life.

They are dealing with different types of numbers in math. However, many people get confused because they do not understand what real numbers are and what natural numbers are. Or what is the difference between rational and irrational numbers?

The first mention of integers dates back to early civilizations, such as the Ancient Egyptian and Ancient Babylonian. In the early stages of human development, numbers were used for simple needs such as days, steps, and money. Primitive societies needed only a few basic numbers. Over time, civilization developed and the need to use a wider range of numbers grew. This process took a long time and required a lot of cognitive work. The concept of number is at the center of mathematics. In the beginning, there was no abstract understanding of number. Numbers were associated with objects that could be counted, and different people had different ideas about the same number of objects. With the development of writing and the use of special symbols to represent numbers, an abstract understanding of natural numbers emerged.

Speaking of fractions, they originated as an extension of the concept of an integer to describe parts, fractions, and the relationships between them. Fractions in ancient civilizations were used and understood in different ways, for example, in Ancient Egypt, the Egyptians had knowledge of fractions, but mostly used them with

a numerator. The Babylonians, on the other hand, used the hexadecimal system, where each digit was multiplied by 60. This system continued to be used to measure time and angles after the fall of the Babylonian Empire.

The modern way of writing fractions with a numerator and denominator was developed in India, with some differences. The system of writing fractions with numerator, denominator, and dashes had existed for centuries, but it was a revolutionary phenomenon in mathematics.

There is no denying that fractions play an important role in mathematics and are used in many fields of science and technology. They have evolved over the centuries and are a testament to the creativity of mathematicians and their desire to understand the world more deeply.

The world is the basis of all mathematics, and real numbers are at the center of mathematics and allow us to measure distances, time, temperature, and other parameters around us. The study and application of real numbers is constantly evolving, with new methods and tools being created.

New tools for new discoveries. Computer modeling becomes a virtual laboratory where we can explore complex systems described by real numbers. Dynamic systems, differential equations, models of physical phenomena - all this becomes available for analysis and forecasting, data analysis provides mountains of information containing real numbers, no longer just numbers. Thanks to machine learning, we can uncover new patterns, make predictions, and make better decisions, while graphs and interactive visualizations become a window into the world of real numbers. We can see their behavior, understand their properties, and explore their secrets.

Real numbers make the financial world more stable and transparent. Thanks to real numbers, we can better understand complex financial processes, make more informed decisions, and build a more sustainable and transparent financial system. In medicine, real numbers save lives and improve the quality of life: with computed tomography and MRI, doctors are able to obtain detailed images of internal organs, which helps them diagnose diseases and plan treatment.

This paper analyzes the role of real numbers in the modern world. We have studied such aspects as the history of the development of real numbers: from the simplest fractions to complex mathematical concepts, new methods of studying real numbers, and practical applications of real numbers in finance, medicine, and other fields. It has been established that real numbers are the basis of mathematics. Real numbers are not just numbers. This is an unlimited world of knowledge, opportunities and new discoveries.

Keywords: mathematics, number, real numbers, fraction, natural numbers. rational numbers, irrational numbers, integer and fractional parts, numerator, denominator.

Постановка проблеми. Основою математики є дійсні числа, що використовуються в багатьох галузях науки та техніки. Розуміння історії виникнення дійсних чисел та їх структури (ціла та дробова частини) може допомогти у кращому розумінні математики в цілому. Існують різні теорії щодо того, як виникли дійсні числа, і дослідження цих теорій може дати нове розуміння математики. Світ рясніє численними теоріями походження дійсних чисел, але жодна з них не володіє остаточною істиною. Як наслідок, школярі і навіть студенти опиняються в стані розгубленості, це пов'язано з тим, що інформація, викладена у даних темах, здається занадто складною для молодого мозку і заважає чіткому сприйняттю. Тому потрібні чіткі та стислі пояснення, що розкривають історію виникнення дійсних чисел та їх структуру, щоб зробити складну тему доступною для молодих дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дійсні числа, включаючи цілі числа і дроби, складають основу математики і використовуються в багатьох галузях науки. Нещодавні дослідження та публікації пролили нове світло на походження та структуру цих чисел. Аналізуючи архіви та математичні системи різних культур, дослідники вивчають, як поняття дійсних чисел розвивалося протягом історії. Нові археологічні знахідки та історичний аналіз дають уявлення про те, як люди в різні періоди розуміли та використовували дроби.

Вивчаючи новітні наукові роботи та публікації, проблему розуміння дійсних чисел та їх структури висвітлювали такі представники як Дедекінд, Георг Кантор, Генріх Лебег, Жюль Анрі Пуанкаре. Однак не розроблено чіткої методології використання проблемних методів у курсах алгебри та елементарного аналізу.

Мета статті: узагальнити та систематизувати знання учнів про дійсні числа, цілу та дробову частину, пригадати правила дій над дійсними числами. Розвивати логічне мислення, пам'ять та мовленнєві навички. Показати прямий зв'язок між математичними поняттями та навколишнім світом.

Використовувати активні та наочні методи навчання.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення дійсних чисел, які складаються з цілої та дробової частин, пов'язана з розвитком математики в давні часи. Перші згадки про цілі числа (позитивні та негативні) відносяться до ранніх цивілізацій, таких як давньоєгипетська та давньовавильонська. У давньому Єгипті використовувалися позначення для додатних цілих чисел, але вони не мали від'ємних чисел чи нуля.

У ранніх етапах розвитку людства числа використовувалися для простих потреб, таких як облік майна, днів, кроків та грошей. Початкові суспільства мали потребу лише в декількох перших числах. З розвитком цивілізації зростає потреба у використанні більш широкого спектру чисел. Цей процес зайняв велику кількість часу і вимагав значної когнітивної праці.

Поняття числа є ключовим у математиці. Спочатку не існувало абстрактного розуміння чисел; вони були пов'язані з об'єктами, які можна було перелічити, і різні народи мали різні системи позначення для однакових кількостей предметів. Абстрактне розуміння натуральних чисел, тобто чисел, що не пов'язані з конкретними об'єктами, з'явилося з розвитком писемності і введенням спеціальних символів для позначення чисел.

Використання від'ємних чисел стало можливим завдяки розвитку алгебри, яка надала універсальний метод розв'язання арифметичних задач незалежно від їх змісту чи початкових даних. Від'ємні числа почали систематично використовуватися індійськими математиками між VI і XI століттями. В Європі вони були вперше використані в XVII столітті, коли Рене Декарт, якого вважають "батьком" аналітичної геометрії, ввів геометричне тлумачення від'ємних чисел. У 17 столітті розвиток сучасної математики вимагав чіткого визначення поняття числа, що стимулювало подальше його розширення. Один з засновників математичного аналізу, Ісаак Ньютон, у своїй праці "Загальна арифметика", визначив число як абстрактний принцип, що відображає співвідношення між двома величинами одного типу, а не просто колекцію одиниць. Це визначення встановило єдине й універсальне поняття для раціональних та ірраціональних дійсних чисел [1].

Дробові числа з'явилися як розширення концепції цілих чисел для опису частин, часток і відношень між ними. Вони також мали велике значення для стародавніх цивілізацій у вимірюванні кількостей та обсягів.

Алгебраїчні дійсні числа (які включають ірраціональні та раціональні числа) були ближче вивчені в Давній Греції, зокрема під впливом математиків, таких як Піфагор, Евклід і Архімед. Вони досліджували властивості чисел і вперше зазначили існування чисел, які не можна представити у вигляді дробів, таких як корінь квадратний з числа, яке не є повним квадратом [2].

Потреба у вимірюванні довжин, площі земельних ділянок, маси тіл та інших величин того ж типу викликала виникнення дробів. Під час вимірювання не завжди виходило ціле число, оскільки одиниця вимірювання не завжди точно ділилася на вимірювану величину. Наприклад, при розподілі здобичі між мисливцями не завжди виходило розподілити її порівну, оскільки кількість мисливців не завжди була кратною кількості здобутої дичини. Це призвело до появи найпростіших дробів, таких як половина, третина і чверть.

Стародавні єгиптяни володіли знаннями про дробі, але переважно використовували дробі з чисельником 1. Вавилоняни використовували шістдесяткову систему числення, де кожен розряд множився на 60. Ця система залишилася у вживанні для вимірювання часу та градусів кута навіть після падіння Вавилонської імперії. Астрономи та математики античності та арабського світу продовжували використовувати шістдесяткові дробі.

На території Київської Русі першим математиком, який досліджував поділ цілих чисел на частини, був новгородський монах Кирик. У 1136 році він написав трактат "Число років", в якому описав методи обчислення часу.

Сучасний спосіб запису дробів з чисельником і знаменником був розроблений в Індії, але із певними відмінностями: знаменник розташовувався зверху, а чисельник – знизу. Хоча система запису дробів із чисельником, знаменником і дробовою рискою існує вже багато століть, вона стала революційною подією в математиці.

Цю систему розробили араби, а Леонардо Пізанський (1202 р.) поширив її в Європі, де до цього використовувалися лише звичайні дробі.

Практична діяльність людей спонукала до розвитку нових числових концепцій, а математика, зі свого боку, забезпечувала їм теоретичне обґрунтування та систематизацію.

Вейерштрасс не був першим, хто досліджував множини, але його визначення дійсного числа, як дедекіндової множини, стало революційним і значно сприяло розвитку теорії множин та математики загалом.

Дедекіндова множина - це множина раціональних чисел, яка має такі властивості:

- 1) вона не містить найменшого верхнього кордону;
- 2) будь-яке раціональне число, менше за верхню межу, належить цій множині.

Розвиток поняття дійсних чисел тривав упродовж історії математики, і його сучасне розуміння і формалізація були введені у XIX столітті, коли математики почали вивчати властивості чисел більш систематично. Тепер дійсні числа використовуються в різних галузях математики та науки, щоб висловлювати і вирішувати різноманітні завдання і проблеми.

Покладаючи основи теорії множин, Вейерштрасс також вніс значний внесок у такі галузі математики:

Математичний аналіз: розробка теорії границь, неперервності та диференціювання.

Теорія функцій: дослідження властивостей різних типів функцій, таких як степеневі ряди, тригонометричні ряди та аналітичні функції.

Варіаційне числення: значний внесок у теорію екстремумів функцій.

Дійсні числа є базою математики для вимірювання величин, відстаней, часу та інших параметрів. Постійний розвиток їх дослідження та застосування призводить до появи нових методів та інструментів.

Нові методи дослідження:

Комп'ютерне моделювання: використовується для аналізу складних систем, які описуються дійсними числами, наприклад, динамічні системи та диференціальні рівняння, а також моделі фізичних явищ.

Аналіз даних: великі набори даних, що містять дійсні числа, стають все доступнішими. Їх аналіз за допомогою нових методів, таких як машинне навчання, дозволяє отримувати нові знання та можливості [3]. Візуалізація: графічні та інтерактивні візуалізації допомагають дослідникам краще розуміти властивості дійсних чисел та їх поведінку у різних сценаріях.

У фінансовій сфері дійсні числа використовуються для моделювання ризиків, прогнозування курсів валют та розв'язання інших задач. У медицині вони використовуються для створення медичних зображень, аналізу даних пацієнтів та моделювання біологічних процесів.

Висновок. У ході розвитку математики дійсні числа, складені з цілої та дробової частин, виникли як результат необхідності вираження різних видів кількостей, відношень та обсягів. Вони знайшли широке застосування у вимірюваннях, науці та інженерії. Розуміння дійсних чисел стало важливим кроком у розвитку математичної науки, а їх властивості дозволяють вирішувати складні математичні та наукові задачі. Дійсні числа є фундаментальним поняттям у математиці і відіграють ключову роль у розвитку наукових знань та технологій. Історія дійсних чисел налічує сотні років. Від ранніх концепцій про величини та відстані до сучасних абстрактних аксіом, дійсні числа пройшли довгий шлях еволюції. Цей шлях був наповнений працею багатьох визначних математиків, які внесли свій вклад у розуміння та застосування цих чисел. Сьогодні дійсні числа є основою сучасної науки, вони використовуються для опису практично всіх фізичних явищ, від руху планет до поведінки атомів. Дійсні числа дозволяють нам вимірювати, моделювати та прогнозувати світ навколо нас. Важливо розуміти не лише практичне значення дійсних чисел, але й їх історичну еволюцію. Це розуміння дає нам ключ до розгадки таємниць природи та дозволяє нам продовжувати дослідження Всесвіту.

Література:

1. Ларін А. А. Коротка історія математики: учб. посібник / А. А. Ларін. – Харків: НТУ «ХПІ», 2022. – 116 с.
2. Семко М. М. Основні поняття сучасної алгебри / М. М. Семко, О. А. Ярова, Л. В. Скасків; Університет ДФС України. – Ірпінь, 2020. – 128 с.
3. Скасків Л. В. Теорія чисел та основні структури сучасної математики: навчальний посібник /Л.В.Скасків. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. – 70 с.

References:

1. Larin, A.A. (2022). Korotka istoriia matematyky: uchbovyi posibnyk [A brief history of mathematics: Textbook]. Kharkiv: NTU "KhPI" [in Ukrainian].
2. Semko, M.M., Jarova, O.A., Skaskiv, L.V. (2020). Osnovni ponjattja suchasnoï algebr [Basic concepts of modern algebra]. Irpin': Universitet DFS Ukraïni [in Ukrainian].
3. Skaskiv, L. V. (2021). Teorija chisel ta osnovni strukturi suchasnoï matematiki [Number-theory and basic structures of modern mathematics]. Irpin': Universitet DFS Ukraïni [in Ukrainian].

Журнал

«Наука і техніка сьогодні»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*

Випуск № 11(52) 2025

Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.
Зам. 1

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл., м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
тел.+38073 996 46 57, +38050 771 27 31, e-mail: gotoprint@gmail.com